

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.
NEGYEDIK KÖTET.

MAGYAR HADI KRÓNIKA.

A MAGYAR NEMZET EZERÉVES KÜZDELMEINEK KATONAI
TÖRTÉNETE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

M. KIR. HONVÉD EZREDES.

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGUJABB KORIG.

EGY MELLÉKLETTEL ÉS HUSZONEGY SZÖVEGBELI RAJZZAL
ÉS CSATAVÁZLATTAL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

1897.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

MAGYAR
HADTÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

NEGYEDIK KÖTET.

MAGYAR HADI KRÓNIKA.

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGUJABB KORIG.

IRTA

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

BUDAPEST.

1897.

MAGYAR HADI KRÓNIKA.

A MAGYAR NEMZET EZERÉVES KÜZDELMEINEK KATONAI
TÖRTÉNETE.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

M. KIR. HONVÉD EZREDES.

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGUJABB KORIG.

EGY MELLÉKLETTEL ÉS HUSZONEGY SZÖVEGBELI RAJZZAL
ÉS CSATAVÁZLATTAL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

1897.

TARTALOM.

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGUJABB KORIG.

IX. FEJEZET.

A török hódítások időszaka Szulejmán haláláig.

	Lap
Az ellenkirályok harczi	3
A kettős királyválasztás, az ellenkirályok foglalásai, 3. l. Csernovics Iván ezár fölkelése, 6. l. Ferdinánd támadása János király ellen, 8. l. János király hadjárata Ferdinánd ellen, 11. l.	
A török háborúk Buda elestéig	12
Szulejmán harmadik hadjárata, 14. l. Az ellenkirályok további küzdelmei, 16. l. Szulejmán negyedik hadjárata, Kőszeg ostroma, 18. l. Hadi események a nagyváradi békéig, 22. l. Az eszéki hadjárat, 24. l. Az 1538-ik évi hadjárat, 26. l. Majláth István lázadása, 28. l. Felső hadjárata Buda ellen, 29. l. Roggendorf hadjárata Buda ellen, 30. l. Szulejmán ötödik hadjárata, Buda elfoglalása, 32. l.	
A török hódítás első időszaka	35
A német birodalom török hadjárata, 36. l. Szulejmán hatodik hadjárata, 37. l. Török hódoltatások, 43. l. A magyarok a schmalkaldeni háborúban, 45. l.	
A török hódítás második időszaka	46
Események Fráter György kormányzata időszakában, 46. l. Az 1551-ik évi török hadjárat, 49. l. Az 1552-ik évi török hadjárat; a szegedi veszedelem; Temesvár és Lipppa eleste, 54. l. Veszprém, Drégely, Szolnok eleste, 60. l. Eger védelme, 63. l.	
A magyarországi és erdélyi háborúk Ferdinánd uralkodása végéig	69
A török háború 1553—54-ben, 69. l. Az 1556. évi hadjáratok, Szigetvár első ostroma, 70. l. Hadi események az 1562-ik évi békekötésig, 75. l.	
Az erdélyi és török háborúk Szulejmán haláláig	80

János Zsigmond hadjárata Miksa ellen, 80. l. Hadjárat János Zsigmond és a török ellen, 81. l. A törökök tavaszi hadjárata 1566-ban, Gyula eleste, 83. l. Szulejmán utolsó hadjárata; Szigetvár védelmezése Zrinyi Miklós által 1566-ban, 84. l.

X. FEJEZET.

A török hatalom hanyatlása ; erdélyi háborúk.

Miksa és Báthory István háborúi	93
Az 1567-ik évi hadjárat, 93. l. A pórlázadás 1570-ben, 95. l. Báthory István fejedelemmé választása és a török foglalások 1571-ben, 96. l. A horvát pórlázadás és a török foglalások 1573—74-ben, 97. l. Békés Gáspár lázadása és bukása Erdélyben, 99. l.	
Hadi események a 15 éves török háború kezdetéig	102
Az 1579-ik évi hadjárat, 102. l. Az 1581-ik évi hadjárat, 103. l. Az 1583—84-ik évi hadjárat, 104. l. Az 1586-ik évi hadjáratok, 105. l. Magyar segélyhadak Lengyelországban, 106. l. Az 1588-ik évi török hadjárat, 107. l. Az 1591-ik és 1592-ik évi hadjárat, 108. l.	
A tizenöt éves török háború	109
Az 1593-ik évi hadjárat; a sziszeki és pákozdi csata, 110. l. Az 1594-ik évi hadjárat; Esztergom sikertelen ostroma, Győr eleste, 115. l. Az 1595-ik évi hadjárat Magyarországon; Esztergom visszavétele, 121. l. Báthory Zsigmond 1595-ik évi hadjárata, 125. l. Az 1596-ik évi török hadjárat, 130. l. A mezőkeresztesi csata, 132. l. Az 1597-ik évi hadjárat, 137. l. Az 1598-ik évi hadjárat; Győr visszavétele, 139. l. Az 1599-ik évi hadjárat, 141. l. Az 1600-ik évi hadjárat, 144. l. Az 1601-ik évi hadjárat; Sz.-Fehérvár visszavétele; a sárréti győzelem, 147. l. Az 1602-ik évi hadjárat, 150. l. Az 1603-ik évi hadjárat, 152. l. A török hadjárat 1604-ben, 153. l.	

XI. FEJEZET.

Bocskay István és Bethlen Gábor idősza.

Bocskay István háborúja Rudolf ellen	155
A fölkelés kezdete 1604-ben; az álmosdi ütközet, 155. l. Belgiojoso visszavonulása; Bástya hadjárata Bocskay ellen, 159. l. Az edelényi csata, 161. l. Bástya visszavonulása; a felső-magyarországi hadjárat 1605-ben; Érsekújvár megvétele, 162. l. A dunántúli hadi események, 165. l. Bocskay erdélyi hadjárata, 167. l.	
Mátyás főherceg támadása Rudolf császár ellen	169
Báthory Gábor küzdelmei	170
Bethlen Gábor hadjáratai	172
Homonnay György támadása Bethlen ellen, 173. l.	

	Lap
Bethlen Gábor első támadása Ferdinánd ellen	175
Az 1619-ik évi hadjárat, 176. l. Az 1620-ik évi hadjárat, 178. l. Az 1621-ik évi hadjárat, 180. l.	
Bethlen Gábor második támadása Ferdinánd ellen	182
Az 1623-ik évi hadjárat, 182. l.	
Bethlen Gábor harmadik támadása Ferdinánd ellen.....	184
Az 1626-ik évi hadjárat, 185. l.	

XII. FEJEZET.

A Rákóczyak, Zrínyiek és Thököly Imre harcrai.

I. Rákóczy György háborúi.....	189
Rákóczy küzdelmei a fejedelemség biztosítására, 189. l. Bethlen István támadása, 190. l. Rákóczy György hadjárata III. Ferdi- nánd ellen 1644-ben, 191. l. A hadjárat folytatása 1645-ben, 193. l.	
II. Rákóczy György háborúi	195
A moldvai hadjárat, 195. l. A havasalföldi hadjárat, 196. l. A lengyel- országi hadjárat 1657-ben, 196. l. Az első török támadás Rákóczy ellen 1658-ban, 199. l. Az 1659-ik évi hadjárat, 201. l. Az 1660-ik évi hadjárat; Nagyvárad eleste, 202. l.	
Kemény János küzdelmei a fejedelemségért 1661—1662	205
A török háború 1663—1664-ben	208
Az 1663-ik évi török hadjárat, 210. l. Zrínyi Miklós téli hadjárata 1664-ben, 213. l. A kanizsai hadjárat, 215. l. A felső-magyarországi hadjárat, 217. l. A garam-szt.-benedeki csata, 218. l. A mura- rábamelléki hadjárat, 220. l. A szent-gotthárdi csata, 223. l.	
Zrínyi, Frangepán és Rákóczy fölkelése, 1670-ben	228
A bujdosók küzdelmei	230
A bujdosók első támadása, 231. l. A bujdosók harcrai Thököly Imre föllépéséig, 232. l.	
Thököly Imre harcrai a török háború kezdetéig	235
Thököly 1678—79-ik évi hadjárata és fővezérré választása, 235. l. Thököly 1680-ik évi hadjárata, 237. l. A törökkel szövetségben vég- rehajtott 1681—82-ik hadjárat, 237. l.	

XIII. FEJEZET.

Az ország felszabadítása a török iga alól.

A török háború Buda visszavételéig	241
Az 1683-ik évi hadjárat, 241. l. Az 1684-ik évi hadjárat, 246. l. Az 1685-ik évi hadjárat, 249. l. Az 1686-ik évi hadjárat, 254. l. Buda visszavétele 1686-ban, 256. l. A dunántúli- és tiszamelléki hadjárat, 264. l.	

	Lap
A török háborúk az erdélyi fejedelemség megszűntetéséig — — — — —	265
Az 1687-ik évi hadjárat, a harsányi csata, 266. l. Az 1688-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár visszavétele, 272. l. Az 1689-ik évi hadjárat, 277. l. Az 1690-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár újbóli elvesztése, 281. l. Thököly Imre erdélyi hadjárata, 285. l.	
A török háborúk a karlóczai békéig — — — — —	288
Az 1691-ik évi hadjárat; a szalánkeméni csata, 288. l. Az 1692-ik évi hadjárat; Nagyvárad visszavétele, 294. l. Az 1693-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár ostroma, 297. l. Az 1694-ik évi hadjárat; Pétervárad ostroma, 299. l. Az 1695—96-ik évi hadjárat, 301. l. Szavoyai Jenő herceg 1697/98-ik évi hadjárata; a zentai csata, 305. l.	

XIV. FEJEZET.

A nemzeti fölkelés II. Rákóczy Ferencz alatt.

A magyar szabadságharc az ónodi gyűlésig — — — — —	316
A nemzeti fölkelés okai és kitörése, 316. l. Az 1703-ik évi hadjárat, 320. l. Az 1704-ik évi hadjárat, 331. l. A szomolányi ütközet, 335. l. A trencsény-nyitrai hadműveletek, 339. l. Hadműveletek a fegyverszünet után, 340. l. A nagyszombati csata, 341. l. Az 1705-ik évi hadjárat, 343. l. A Heister elleni hadműveletek Lipót császár haláláig, 343. l. Hadi események a széchenyi gyűlésig, 245. l. Herbeville erdélyi hadjárata, 347. l. Az 1706-ik évi hadjárat, 350. l. Hadműveletek a fegyvernyugvás után, 352. l. Rabutin hadjárata, 356. l. Az 1707-ik évi hadjárat, 357. l. A dunántúli hadműveletek, 357. l. Hadműveletek a Duna bal partján, 360. l. Hadműveletek Erdélyben, 361. l. A politikai viszonyok az 1707-ik évben, 363. l.	
A magyar szabadságharc az ónodi gyűléstől a szatmári békeig — — — — —	364
Az 1708-ik évi hadjárat, 364. l. A trencsényi csata, 365. l. Hadműveletek a trencsényi csata után, 370. l. Az 1709-ik évi hadjárat, 373. l. Hadműveletek Felső-Magyarországon az év első felében, 373. l. Heiszter dunántúli hadjárata, 374. l. Hadműveletek Felső-Magyarországon az év második felében, 375. l. Az 1710-ik évi hadjárat, 379. l. Az 1711-ik évi hadjárat, 383. l. A szatmári béke, 385. l.	

XV. FEJEZET.

III. Károly és Mária Terézia idősza.

A szatmári béke és következményei — — — — —	388
A szatmári béke megerősítése; a pragmática sanctio, 388. l. A magyar hadügy átalakulása 1715-ben, 389. l.	

III. Károly első háborúja a törökök ellen	393
Az 1716-ik évi hadjárat, 393. l. Az 1717-ik évi hadjárat a nándorfehérvári csatáig, 397. l. A nándorfehérvári csata, 399. l. Hadműveletek a csata után; az utolsó tatárjárás, 402. l.	
Peró lázadása 1735-ben	404
III. Károly második háborúja a törökök ellen	407
Az 1737-ik évi hadjárat, 407. l. Az 1738-ik évi hadjárat, 409. l. Az 1739-ik évi hadjárat, 412. l.	
Az osztrák örökösödési háború	414
Az 1741-ik évi hadjárat, 415. l. Az 1742-ik évi hadjárat, 416. l. Az 1743-ik évi hadjárat, 417. l. Az 1744—45-ik évi hadjárat, 417. l. Az 1746—48-ik évi hadjárat, 418. l.	
A sziléziai háborúk	418
Az első sziléziai háború, 419. l. A második sziléziai háború, 420. l.	
A hétéves háború	420
Az 1757-ik évi hadjárat, 421. l. Az 1758—62-ik évi hadjáratok, 429. l.	
Az erdélyi oláh lázadás	431
II. József török háborúja	433
Az 1788-ik évi hadjárat, 434. l. Az 1789-ik évi hadjárat, 437. l. Az 1790-ik évi hadjárat, 440. l.	

XVI. FEJEZET.

A francia háborúk időszaka.

A francia forradalmi háborúk	443
Az 1792-ik évi hadjárat, 445. l. Az 1793-ik évi hadjárat, 445. l. A neerwindeni csata, 446. l. Az 1794-ik évi hadjárat, 447. l. Az 1795-ik évi hadjárat, 449. l.	
A francia köztársaság elleni háborúk	450
Az 1796—97-ik évi hadjárat, 451. l. Az 1799-ik évi hadjárat, 455. l. Az 1800-ik évi hadjárat, 456. l.	
A napoleon elleni háborúk	460
Az 1805-ik évi hadjárat, 460. l. Az 1809-ik évi hadjárat, 463. l. Az asperni csata, 465. l. A győri csata, 469. l. Az 1812-ik évi nagy orosz háború, 473. l. Az 1813-ik évi németországi hadjárat, 474. l. Az 1814-ik évi hadjárat, 477. l. Az 1815-ik évi hadjárat, 478. l.	

XVII. FEJEZET.

Az 1848/49-ik évi háborúk.

Az 1848/49-ik évi olasz háború	482
Az 1848-ik évi hadjárat, 482. l. Az 1849-ik évi hadjárat, 484. l.	

	Lap
A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben	488
Hadi események az osztrák támadás bekövetkeztéig, 489. l. Jellacsics támadása Magyarországra ellen, 490. l. A bécsi hadjárat, 493. l. Harcok a déli hadszínhelyen, 495. l. Harcok Erdélyben, 496. l. Windischgrätz támadó hadjárata, 496. l. Hadműveletek a kápolnai csatáig, 503. l. A kápolnai csata, 506. l. A magyar támadó hadjárat, 510. l. Az isaszegi csata, 513. l. Komárom fölmentése, 517. l. Buda visszavétele, 518. l. Hadi események a déli és keleti hadszínhelyen, 519. l. Az osztrák-országi szövetséges hadak támadó hadjárata, 521. l. A komáromi második csata, 526. l. Hadműveletek a komáromi csata után, 528. l.	

XVIII. FEJEZET.

A legújabbkori háborúk.

Az 1859-ik évi osztrák-olasz háború	533
A lomellinai hadjárat, 534. l. A magentai csata, 538. l. A solferinói hadjárat, 539. l. A solferinói csata, 540. l.	
Az 1864-ik évi dán háború	543
Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború	546
A königrützi hadjárat, 548. l. Harcok az Iser vonalon, 550. l. Harcok az Elba vonalon, 551. l. A königrützi csata, 553. l. Események a königrützi csata után, 556. l. A lamácsi ütközet, 558. l.	
Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború	560
A custozzai hadjárat, 561. l. A custozzai második csata, 564. l. A tengeri harc, 568. l.	
A dalmát fölkelés 1869-ben	570
Bosznia és Hercegovina megszállása	571
A megszállás végrehajtása Szarajevo bevételéig, 572. l. Szarajevo bevételéig, 573. l. A Posavina, Krajna és a keleti részek megszállása, 576. l.	
A hercegovinai fölkelés 1882-ben	578

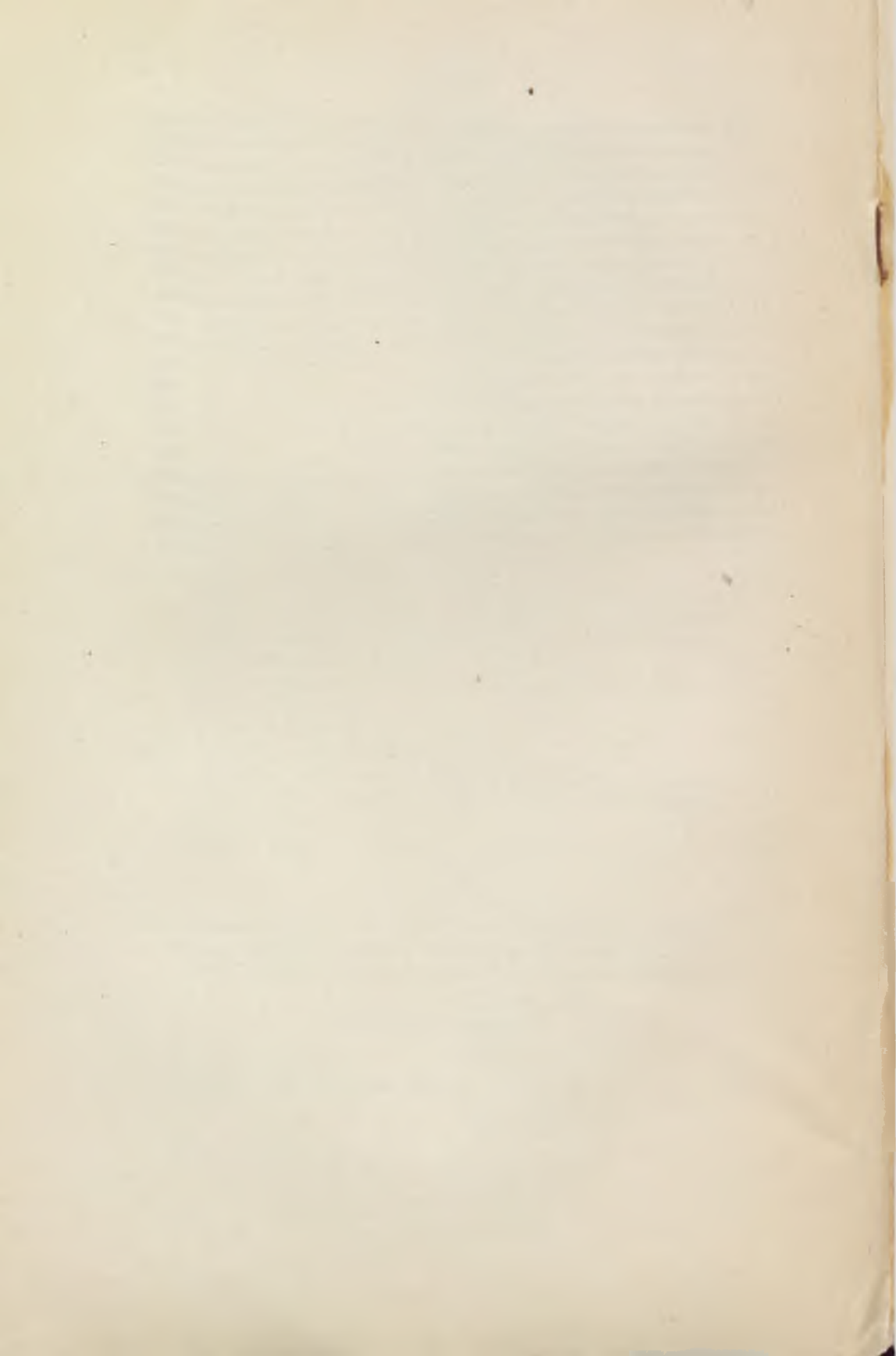
Melléklet.

Buda ostromának Fontana János császári hadmérnöki tiszt által készített nagy képe, az alaprajzzal és a várnak a Vérmező felőli látképével. Nessenthaler 1687-ik évi rézmetszete után készült autotypia.

Szövegbeli rajzok.

1. Eger a XVI. században	65
2. Szigetvár az 1566-iki ostrom idejében	86

	Lap
3. A mezőkeresztesi csata; 1596 október 26-án	135
4. A garam-szt.-benedeki csata; 1664 július 19-én	219
5. A szent-gotthárdi csata; 1664 augusztus 1-én	225
6. A szalánkeméni csata; 1691 augusztus 17-én	290
7. A zentai csata; 1697 szeptember 11-én	309
8. A szomolányi ütközet; 1704 május 27-én	336
9. A trencsényi csata; 1708 augusztus 3-án	367
10. A nándorfehérvári csata; 1717 augusztus 16-án	401
11. A kolini csata, 1757 június 14-én	426
12. Az asperni csata; 1809 május 22-én	466
13. A győri csata; 1809 június 14-én	470
14. A kápolnai csata; 1849 február 27-én	509
15. Az isaszegi csata; 1849 április 6-án	515
16. A komáromi második csata; 1849 július 11-én	527
17. A solferinói csata; 1859 június 24-én	542
18. A königgrätzi csata; 1866 július 3-án	555
19. A lamácsi ütközet; 1866 július 22-én	559
20. A custozzai csata; 1866 június 24-én	565
21. Szarajevo bevétele; 1878 augusztus 19-én	575

MAGYAR HADI KRÓNKA

A MAGYAR NEMZET EZERÉVES KÜZDELMEINEK KATONAI TÖRTÉNETE.

MÁSODIK RÉSZ:

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB KORIG.

ΑΠΟΚΡΥΦΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΑΥΡΟΥΤΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ 1977

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ

MÁSODIK RÉSZ.

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A LEGÚJABB KORIG

IX. FEJEZET.

A TÖRÖK HÓDÍTÁSOK IDŐSZAKA SZULEJMÁN HALÁLÁIG.

Források. *Kézikönyvek:* Horváth Mihály és Szalay László magyar történelmei; Szilágyi Sándor «A magyar nemzet története» (milleniumi kiadás); Szilágyi Sándor: «Erdély története». *Kütfők és monografiák:* Salamon F: Magyarország a török hódítás korában; Jászai: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után; Salamon F.: A magyar kir. szék betöltése; Mikó: Erdély különválása Magyarországtól; Fraknoi: Magyar országgyűlési emlékek; Szilágyi: Erdélyi országgyűlési emlékek; Magyar törökkori államokmánytár; Brüsszeli okmánytár; Thury József: Török írók; Veráncsics Antal művei; Forgách Ferenc: *Rerum ungaricarum sui temporis commentarii*; Istvánffy Miklós: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.*; Gyulaffi Lestár följegyzései; Heltay Gáspár: Magyar Krónika; Tinódy Sebestyén históriás énekei. *Köszeg ostroma:* Chernel, Köszeg város története; Pauler: Jurisics Miklós; Csergheő: *Die freiherrlichen Linien des Hauses Jurisics*; Értekezések az öst. Archiv, öst. Mil. Zeitschrift, öst. Geschichtskunde stb. folyóiratokban. *Martinuzzi:* Horváth Mihály, Frater György élete; Utjesenović, ugyanaz; Barabás, ugyanaz s még több más mű. *Értekezések:* Ezek száma igen nagy, minélfogva itt föl nem sorolhatók; a tanulmányozónak ezen, és a következő időszakokra nézve a Századok, Hadtörténelmi Közlemények, Történelmi Tár, Erdélyi Múzeum stb. című folyóiratokat és a Történelmi Életrajzokat is át kell nézni. A Hadtörténelmi Közlemények 1895-96-ik évfolyamán különben ezen és a következő fejezetre részletes repertoriumot tartalmaznak.

Az ellenkirályok harcjai.

A kettős királyválasztás. Az ellenkirályok foglalásai. A mohácsi csata fordulópontot képez Magyarország tör-

1526.

1526. ténnetében, mely ez időtől fogva megszűnt önálló, független állam lenni. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy e fordulatot maga a csata, vagy annak közvetlen következményei idézték volna elő. A Mohácsnál szenvedett vereség kétségtelenül súlyos volt, de sem katonai, sem politikai következményei nem valának; az ország elvesztette *egyik* seregét, de nem veszített területi épségéből, állami függetlenségéből, az ellenség nem rótt az országra súlyos terheket, nem tartotta egy talpalatnyi földet sem megszállva. Egy nagy, az országot megreszketető vihar volt a mohácsi csata, mely elsodort erős tölgyeket és ifjú csemetéket — de egyéb semmi; fontossága kisebb Nándorfehérvár elvesztésénél s a vereséget, valamint a lesújtó erkölcsi hatást Magyarország még könnyen kiheverte volna.

Magánál a csatánál súlyosabb veszteség volt a *király halála*. Nem mintha a gyöngye II. Lajos lett volna az ország legfőbb támasza, de elvégre is királya volt Magyarországnak, s ha életben marad, talán sikerül neki, a borzasztó leczke után, az ország pártos elemeit a haza védelmében egyesíteni, a nemzet erejét szervezni, ellenállásra képessé tenni. De ő a csatatéren maradt s Magyarországnak nem volt — mint a várnai csata után — Hunyadi Jánosa, a ki az ország kormányát erős kézzel megragadja s a szenvedett iszonyú vereségből új erőt merítve, az országot egy újabb katasztrófától megóvjá.

Ennek az ellenkezője történt. A király halála fölszabadította a pártszenvedélyeket s az ország nagyjai, talán épen azért, mert a mohácsi csatavesztés katonai következményeket maga után nem vont, az országot ért súlyos csapásról mintegy megfélelkezve, egész erővel fogtak a pártküzdelmekhez, melyek első következménye a nemzet szétszakadása, az ország fölbomlása volt.

Bármennyire el kell is itélnünk azt, hogy az ország e nagy veszedelmében, a midőn az egyetértésre a legnagyobb szükség lett volna, az ország főurai és nemesei pártokra szakadva egymásra törnek, még sem szabad ez idők embereit föltétlenül és egyoldalúlag a hazafiatlanság vádjával illetnünk. A haza javát, függetlenségének és területi épségének megoltalmazását akarta mindegyik párt, de nagy nemzeti szerencsétlenség volt, hogy az oltalmazás módjára és eszközeire nézve a pártok egymással megegyezni nem tudtak.

Az egyik, az úgynevezett *német* párt, a hatalma delelőjén álló német-római császárság szövetségében és pártfogásában ke-
reste az ország megmentésének, megtartásának eszközét, s a meg-
üresedett trónra V. Károly császár és Mária özvegy királyné test-
vérét, **Ferdinánd** osztrák főherceget jelölte, azon biztos várako-
zásban, hogy a hatalmas császár, kinek birodalmában a nap soha
sem megy le, öcsese magyar királyságát — már csak a Habsbur-
gok örökös tartományai érdekében is — a török ellen egész erejé-
vel megvédelmezendi.

1526.

Ezzel szemben a *nemzeti* párt, utalva arra, hogy az országot
a külségely soha meg nem oltalmazta, sőt sokszor annak romlását
idézte elő s félve attól, hogy az idegen hatalom előbb-utóbb az
ország függetlenségére maga is veszedelmes leend, a *nemzeti ki-
rályság* eszméjének hódolt s az országot — mint a Hunyadiak ko-
rában — saját egyesített erejével vélte legbiztosabban megoltal-
mazhatónak. E párt a tokaji gyűlésben a trónra **Szapolyai János**
erdélyi vajdát, a leghatalmasabb és leggazdagabb főurat jelölte.

A jelöltek közül Szapolyai János volt a mozgékonyabb s egy-
részt Mária özvegy királyné kezének elnyerésére, másrészt a ma-
gyar szent korona és az ország főbb várai és városai birtokba véte-
lére törekedett. A királyné kezét ugyan el nem nyerte, de birto-
kába került a korona, melynek különben Perényi Péterrel öre volt,
vezérei közül pedig Kun Kocsárd elfoglalta az ország fővárosát,
Budát és **Esztergomot**, Bakics Pál az ős koronázó várost,
Székesfehérvárt. Szapolyai János Tokajból Budára, onnét pedig
Székesfehérvárra ment, hol november 9-én a szerencsétlen II. La-
jos királynak a Csele-patakban föltalált holttestét ünnepélyesen a
királyi sirboltba tétetvén, a következő napon a királyválasztó or-
szággyűlés által, az 1505-ik évi országos határozat alapján, mely
szerint Ulászló fiörökösének halála esetére jövőben királylyá soha
idegen fejedelem, hanem csakis született magyar választható, még
inkább pedig Verbóczy István hathatós ajánlására, királylyá válas-
ztatott és november 11-én Szent István koronájával ünnepélyesen
megkoronáztatott.

Buda.
Esztergom
Székes-
fehérvár.

Az időt azonban Ferdinánd sem töltötte tétlenül, s minden
eszközt fölhasznált, hogy pártját, melynek élén Báthory István ná-
dor állott, növelje, híveinek nagyobb összeg pénzen kívül hivata-

1526. lokat és birtokadományokat biztosítván. E párt a királyválasztó országgyűlést november 25-ére Komáromba hirdette, miután azonban János király **Komáromot** és **Tatát** Frangepán Kristóf tanácsára Ráskay Gáspár által elfoglaltatta, azt november 30-ára Pozsonyba hívta össze. A párthívek lassú gyülekezése következtében Ferdinánd királyllyá választása csak december 16-án mehetett végbe; a koronázásról ellenben, bár a kapzsi Perényi, ki a szent koronát mindjárt a székesfehérvári koronázás után birtokába kerítette, időközben Jánostól Ferdinándhoz pártolt, egyelőre szó sem lehetett. Kevéssel ezután Ferdinánd Horvátországban is megválasztatott, Tótországban ellenben királyllyá Szapolyai János kiáltott ki.

Győr. Ferdinánd hadai már korábban megszállották **Győrt**, nagy számban voltak továbbá Pozsony környékén, de a pozsonyi várat Bornemissza át nem adta.

János királyt Frangepán Kristóf folyton unszolta, vezetne hadat Ausztriára, ez levén a legbiztosabb védekezés Ferdinánd ellen; de Szapolyai János ezt tenni egyelőre még vonakodott, s előbb diplomáciai úton a külföld támogatását igyekezett megnyerni, mi követeinek úgy Velenczében, mint Franciaországban, Angliában és Bajorországban sikerült is. Zsigmond lengyel király pedig a békés megegyezésre közbenjárását ajánlotta föl, Olmützbe mindkét fél követeit konferenciára híván össze.

A fegyveres mérkőzés mindazonáltal el nem maradhatott és erre mindkét fél készült is.

1526—1527. **Csernovics Iván** **czár fölkelése 1526—1527.** Alig vonultak ki Szulejmán hadai az országból, a Temesmegyében lakó szerbek vagy rácok közt egy «próféta» tünt föl, kit a nép, a bal szemétől lába fejéig egész testén át húzódó fekete sáv után «*fekete ember*»-nek nevezett s kinek egyrészt «isteni küldetést» tulajdonítván, másrészt őt a régi rác deszpoták ivadékúnak tartván, a szlávok fölszabadítójának tekintett, s ennek folytán mellé tömegesen sereglett. E proféta, ki magát **Csernovics Nenád (Iván) czár**-nak nevezte, azon időpontban, midőn Szapolyai János királyllyá választatott, Lippa tájékán már mintegy 12—15,000 főnyi «keresztes had» fölött rendelkezett, s bárha e tömeg csak gyülevész, rosszul fegyverzett, fegyelmetlen nép vala, Szapolyai János

mégis czélszerűnek vélte Ivánt pártjára vonni, s miután a «czár» neki hűséget esküdött, hadát a nemesség és a föld népe által elhagyott Bács megyébe küldte, hogy a Duna-Tisza közét és a Szerémséget a török ellen megvédelmezze. 1526—1527.

Csernovics Iván 1526 október végével vonult hadával Lip-párról Bácsba, s a falvakat, nemesi kastélyokat megszállván, Szabadkát is elfoglalta, most már azon eszmével, hogy a Duna, Tisza és Maros közében önálló és független rácz fejedelemséget alapít. Szabadka.

Hadát rablás útján kielégítendő Iván engedélyt kért, hogy Ferdinánd tartományaiba törhessen, de — bár ezt Radics Bosits naszádos kapitány is tanácsolta — János király az engedélyt megtagadta, minek következtében Iván a magyar nemességet fosztogatta; miután Szapolyai János e kihágásokat megakadályozni nem tudta, vagy nem akarta, Szabadka ura, *Enyingi Török Bálint* szándékozott, Bánffy Jakabbal szövetekezve, Ivánt megfékezni. Ámde Szapolyai János a czárt a veszedelemről értesítvén, ez Török támadását Szabadkánál készen várta s számosabb csapataival Szabadka. Török Bálint fölött diadalt aratott. Csernovics Iván ezután Temesvárt és Csáky László várát, Csomát dúlván föl, a temesmegyei Csoma. nemesség támadt a ráczokra; az Apáti mellett vívott ütközetben Apáti. azonban ismét Iván lón győztes. De míg a czár e győzelem után Temesben és Torontálban dült, Török Bálint Szabadkát éjjeli Szabadka. rajtaütéssel visszafoglalta.

Iván nem kísérlette meg Szabadka visszavételét, hanem 1527 február havában Szegedet támadta meg s foglalta el, ezt tevén az Szeged. új fejedelemség székhelyéül.

E közben Ferdinánd is megnyerni kívánta Iván czárt s neki a szerb deszpotai czímet és Brankovics György hajdani birtokait ígervén, valóban pártjára térítette. Ez végre fölnyitotta Szapolyai János szemeit s végre elhatározta a «czár» megsemmisítését. Parancsot adott tehát *Perényi Péter* erdélyi vajdának, hogy a «lázádo paraszt» ellen hadat vezessen. Ámde Iván czár a vajda seregét május első napjaiban Aradtól délre Szöllősnél váratlanul meg-Szöllős. rohanta s szétverte; maga Perényi is csak nehezen menekült.

A szöllősi csata után Iván hada betört Erdélybe és egész Szászvárosig dült, majd körülzárta Temesvárt, melyet azonban Temesvár. megvennie nem sikerült.

1526—1527.

A czár serege e közben 30,000 főre szaporodván, az ellenkirályok harcában fontos tényezővé vált, miért is Szapolyai János, ha nem akarja, hogy Ferdinánddal vívott harcza alatt a czár hátába támadjon, komoly lépéseket volt kénytelen tenni. Ferdinánd ugyanis előbb Iván czárt is Buda ellen rendelte, de azután olyképen rendelkezett, hogy Iván hada egyrészt a végvidéki török hadakat tartsa vissza, másrészt az erdélyi csapatoknak Szapolyaihoz való csatlakozását akadályozza meg. Iván czár valóban ekképen cselekedett, de ezenfelül székhelye, Szeged megoltalmazására is hadakat hagyván vissza, erejét háromszorosan megosztotta; s ez vált veszedelmére.

Szeged.

Már az első összeütközésnél, Szeged tájékán, Perényi vajda serege ellenében, ha vereséget nem is, de súlyos veszteségeket szenvedett, melyek következtében serege bomladozni kezdett. Ferdinánd ugyan egyre biztatta Ivánt, de saját előnyomulása is késedelmet szenvedvén, Szapolyai János időt nyert a cselekvésre.

Szöd.

Az új támadással János király *Czibak Imrét* bizta meg, ki seregét július második felében Aradnál összegyűjtvén, a **szödi** mezőn szállott táborba, hova még a karánsebesi bán hadát várta. *Július 25-ikén* Iván, a két had egyesülését megakadályozandó, megtámadta a magyar sereget; de a karánsebesi dandár még jókor érkezett s Iván czár csatát veszítve, hada romjaival sebesülten Szeged felé futott. Ámde Szeged hazafias polgársága *Zákány István* főbíró vezérlete alatt készen várta, s a czár a küzdelemben halálos sebet vevén, Szeged alól elvonulni volt kénytelen. A rácz vajdák Bácsmegyébe vonultak, Ivánt Tornyos faluban hagyván, hol Török Bálint rajtaütvén, fejét vette.

Szeged.

Ezzel a ráczok szereplése, mely Szapolyai János erejét majd egy féleven át lekötötte s őt a Ferdinánd elleni támadásban megakadályozta, véget ért.

1527—1528.

Ferdinánd támadása János király ellen 1527—1528-ban. Zsigmond közbenjárása nem vezetett eredményre s Ferdinánd az olmtzi konferencia után a háborúra készült. Vézerei közül *Katziáner Jánost* előre küldvén, ez elfoglalta **Dévényt**, átvette Szalai Jánostól az erős **Pozsonyt**, és megszállotta **Nagyszombatot**.

Dévény.
Pozsony.
Nagyszombat.

Igy libát az ország határán megvetvén, július 31-én maga

Ferdinánd is *Köpcsény*nél bejött az országba, egy sereg élén, melyet *Brandenburgi Kázmér* örgróf, *Salm Miklós* gróf és *Roggen-dorf Vilmos* vezettek. Ferdinánd serege ugyan alig volt több 10,000 főnél, de mivel János király, ki Frangepán Kristóf, a jeles és tapasztalt katona tanácsát meg nem fogadván, nemcsak hogy a támadásra a kedvező alkalmat annak idején elmulasztotta, de sőt még seregét el is bocsátotta, most alig 2—3000 főnyi had fölött rendelkezett, a hadjárat nagyobb akadályokra alig talált. Míg Katziáner Nagyszombatból a bányavárosok felé tartott, Ferdinánd a fősereggel, mely előtt elővédként és a várparancsnokokkal netalán szükséges alkudozások vezetésére 300 magyar lovassal *Nádasdy Tamás* ment, útját Budának vette. Már az első várak, **Magyar-Óvár**, **Győr** és **Szt-Márton** puszta fölhívásra meghódoltak; csak néhány órai ágyúzás kellett, hogy **Tata** és **Komárom** átadassék, két napi ostrom után meghódolt az érseki főváros, **Esztergom**, míg **Visegrád** önként tárt kaput. Végre augusztus 20-án, tehát alig három heti hadjárat után megnyílt a János által meg nem védelt Buda is. János király hadával a Dunán átkelven előbb Pesten alul Gubacs falunál szállott táborba, innét Hatvanba, majd Egerbe, midőn pedig Ferdinánd fővezére, **Salm Miklós** mintegy 6000 főnyi sereggel őt üldözőbe vette, Sajó-Ládra vonult. Salm bevette és földülta **Egert**, majd a Tokaj mellé húzó-dott Jánosnak a Sajó mentén hagyott utócsapatait visszavervén, szeptember 26-án Tarczal mellett ütött tábor.

János vezérei elhatározzák, hogy a német hadat meglepik s *szeptember 27-én* kora hajnalban megtámadták Salm **Tarczal** melletti táborát. A fővezér **Bodó Ferencz** volt, a jobb szárnyat *Bakics Pál*, a bal szárnyat *Kismarjai Lukács* vezette. Az ágyúk elsütése után, mi azonban semmiféle hatással nem volt, a János-pártiak nagy hévvel támadtak a németekre, s Bakics a vele szemben álló stájereket vissza is verte, de Kismarjait meg Katziáner és Fels nyomták vissza; miután pedig Salm magyar segélyhada, mely Török Bálint és Pekry Lajos parancsnoksága alatt állott, Bodó középhadát áttörte, János király csatát veszített. A vert sereg **Tokajhoz**, a Tisza hídjának futott, melynek hajói azonban áruló módon megfuratván, részben már vízzel teltek valának; ez lehetlenné tette Bodó azon szándékát, hogy a harcot a Tiszánál meg-

1527—1528.

Magyar-
Óvár.
Győr.
Szt. Márton.
Tata.
Komárom.
Esztergom.
Visegrád.

Buda.

Eger.

Tarczal.

Tokaj.

1527—1528. újítsa s a sereg Ferdinánd hadai által üzve és vágva nagy zűrzavarban nyomakodott át, miközben igen sokan a Tiszába vesztek. Kismarjai már Tarczalnál elesett, Bakics pedig, ki rácz hadával egy ideig vitézül küzdött, a Tisza hidja szétszakadván, a folyó mentén Szegedre menekült, s később Ferdinánd pártjára állott. János király veszteségét az ellenséges vezérek 2000 főre tették. A kivivott győzelem Ferdinánd hadai kezébe juttatta **Tokajt, Tállyát, Regéczet, Boldogkőt** és még több, eddig János hívei kezén volt várat.

Tokaj.
Tállya.
Regécz.
Boldogkő.

Ferdinánd ezek után *1527 november 3-án* Székesfehérvárott megkoronáztatott.

János király, bárha épen a tokaji csata végzetes napján legjelesebb vezérét: Frangepán Kristófot is elvesztette, ki **Varasd** vívása közben elesett, s ennek következtében Tótország is Ferdinánd pártjára állott, a küzdelemmel mégsem hagyott föl. Erdélyből, hol tartózkodott, és Lengyelországból némi hadakat gyűjtván, Debreczenbe ment s onnét Kassa ellen szándékozott működni, míg Bodó Ferencz, Tokajnál a Tiszán átkelvén, a Hernád völgyében volt hozzá csatlakozandó. De Bodó, a ki előbb Egert akarta János király számára visszavenni, **Mező-Keresztesnél** Török Bálint, Pekry Lajos és a Ferdinándhoz pártolt Bakics Pál hadai által 1528 márczius első napjaiban megveretett és elfogatott. Ritka hűségének bizonyítéka, hogy a legfényesebb ígéretekkel sem volt Ferdinánd pártjára csábítható, szavának pedig annyira ura volt, hogy midőn egy ízben részeg fővel megszökött, önként ment fogságába vissza; nagy tehetségei folytán fényes pályára jogosító életét a németűjhelyi börtönben végezte.

Mező-
Keresztes.

Bodó veresége folytán János fölhagyott Kassa elleni hadműveletével s midőn híret vette, hogy Katziáner német, Török Bálint és társai magyar serege feléje közeledik, a Hernád völgyében ellenök vonult. A mérkőzés **Szina** és **Hidas-Németi** közt ment végbe, s bár János király hada, mely 13,000 emberből állott 18 ágyúval, számosabb vala, miután a *márczius 20-án* kifejlődött csatában öt számos párthíve csapatával együtt elhagyta, a győzelem Katziáner és Török Bálinté lőn. Katziáner még az nap bevonult Kassára, János király pedig előbb Homonnára ment, majd életét sem érezvén biztonságban, Lengyelországba menekült, hol Tarnovban, Tarnovszky János krakói palatinus várában talált menedéket.

Szina.
Hidas-
Németi.

Katziáner és magyar társai ezután megvették rövid ostrom után Szepesvárt, Likavát és Hradeket, ellenben az erős **Trencsén** sokáig dacolt s csak két havi ostrom után, midőn a tűz a várban mindent fölemésztett, hódolt meg Török Bálintnak.

1527—1528.
Szepesvár.
Likava.
Hradek.
Trencsén.

János király hadjárata Ferdinánd ellen 1528—1529-ben. János király Tarnovban sem szünt meg czélja elérésén tovább működni s a török szövetségén kívül, melyről még bővebben lesz szó, megszerezte Ferencz francia király szövetségét is, míg Magyarországon, hol Ferdinánd zsoldos hadainak zsarolása és fosztogatása máris elégedetlenséget keltett, érdekében lángeszű párthive, a később oly nagy hirre és hatalomra emelkedett **Utyeszenovics** vagy másképen **Martinuzzi Fráter György** pálosrendi szerzetes működött jó eredménnyel, olyannyira, hogy az ország főnemesei számosan, kik Ferdinándban máris csalódtak s abban, hogy Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni képes leend, alaposan kételkedtek, ismét János király pártjára hajlának.

1528—1529.

A seregyűjtés ennek folytán már Lengyelországban megkezdett, s az összegyűlt hadat, mely fele részben zsoldosokból, felerészben János-párti magyarokból állott, Athinay Deák Simon 1528 szeptember havában Magyarországra vezette. Itt Kun Kocsárd és mások alatt mintegy kétezernyi nép csatlakozván, Athinay a Kassáról ellene siető Révay István, Serédy Gáspár és Lascano Tamás által vezetett Ferdinánd-párti sereget **Sárospatak** közelében szeptember 25-én megverte és szétszórta.

Sárospatak.

Ezek után János király is elhagyta Tarnovot s 1528 november 3-án egy lengyel dandár kíséretében visszatért az országba. Már Homonnán 8000 főnyi lovas sereg várta s útjában egész Lippáig serege épenúgy, mint pártja folytonosan szaporodott. János király Lippán akarta Szulejmán szultán seregét megvárni, s addig fontosabb hadműveletekbe kezdeni nem akart, de pártfeleit a foglalásokban nem akadályozá.

Emnek folytán Erdődy Simon zágrábi püspök, Tahy János és Bánffy János ostrom alá fogták **Zágrábot**, majd midőn ezt egy erős német had fölmentette, bevették **Erzsébetvárt** (a Dráva mellett). Erdélyben a Ferdinánd pártján álló Török Bálint, Gerendi Miklós erdélyi püspök és Majláth István mintegy 8000 főnyi sereget szedtek össze; ezek ellen János király Péter moldvai vajdát

Zágráb.
Erzsébetvár.

Földvár. hivta segítségül, ki Török Bálintot **Földvárnál** a Barczaságban 1529 junius 22-én megvervén, Erdély János király számára biztosítva lón. Helytartóul János *Somlyai Báthory Istvánt* küldte Erdélybe, ki Kun Kocsárd hadaival egyesülvén, megvette július 17-én **Beszterczét**, majd **Gyulafehérvárt**, utóbb pedig a moldvai és havasalföldi vajdák segítségével ostrom alá fogta **Segesvárt**, bevette **Medgyest**, és erősen szorongatta **Brassót** és **Töröcsvárt**. A szászok néhány városa, élén Szebennel, tehát megmaradt Ferdinánd pártján, de különben az egész ország János király kezében volt.

Besztercze.
Gyula-
fehérvár.
Segesvár.
Medgyes.
Brasso.
Töröcsvár.

A török háborúk Buda elestéig.

1529. János király már az 1527-ik év végén, a mikor a katonai szerencse Tarczalnál és Tokajnál cserben hagyta, végzetes és következményeiben beláthatatlan lépésre határozó el magát: *érintkezést, szövetséget keresett a törökkel.*

Szapolyai János e fontos lépését úgy kortársai, mint az utókor történészei elítélik. De míg a gáncsolók nagy része, a Habsburg-ház régi parthívei és újkori történészei mind, e lépést egyedül a hatalomhoz való görcsös ragaszkodásból, tehát tiszta személyi érdekből, önzésből eredőnek tartják, addig a másik pártbeliek és az újabbkori magyar történészek lehetők, sőt valószínűk tartják, hogy János királyt személyi érdekein kívül, mert hogy a törekvésben ennek is része volt, az csak természetes, a közérdek megóvása, a hazaszeretet is vezette. Meg lévén arról győződve, a minthogy ebben nem is tévedett, miszerint Ferdinánd az országot a török ellen megvédeni képtelen, mert bátyja a császár és a német birodalom őt segíteni se nem akarják, se nem tudják, attól félt, hogy Magyarország idővel a török által végképen leigáztatván, szolgáltságba süllyed; ezt csak egy módon vélte megakadályozhatni, ha t. i. a törökkel barátságos viszonyba, szövetségbe lép. **Szulejmán** szultán, ki a magyar királynak a mohácsi csata előtt szövetségét ajánlotta, a csata után pedig sem az országot, sem annak — már kezében lévő — fővárosát, meg nem szállván, nyilvánvalóvá tette, hogy a magyarokkal barátságban, szövetségben szívesebben élne, bizonyára örömmel fogadja ez erős nemzet barátságát, melyet ősei története révén becsülni tanult, s mely neki a Habsburgok

elleni küzdelemben kitünő segítője lehet vala; a barátság, a szövetség pedig mégis csak ezerszer kedvezőbb viszony, mint a szolgaság, melyet Szapolyai különben kikerülhetetlennek tartott. Hogy e lépés egyszersem saját érdekét is szolgálja s már-már erősen ingadozó trónját biztosítja, szándékában csak megerősíthette.

E politika azonban mégis csak rövidlátó volt. János király tudhatta, hogy a török, kivált Szulejmán alatt, hódító hatalom volt s a török oltalmát, szövetségét kérve, csak alkalmat, jogot nyújtott neki arra, hogy Magyarország ügyeibe beavatkozzék s a küzdő felek közül egyiket a másik ellen segítve, végül mindkettőt leverje s az országot, melyért a versengés folyik, magának tartsa meg.

A gáncs azonban jogosan még sem annyira János királyt, mint inkább az egész nemzetet, illetőleg az ezt képviselő nemesiséget illeti. Ha a nemzet egy szívvel és lélekkel az egyik jelölt mellé áll — az teljesen mindegy: akár Ferdinánd, akár János mellé — úgy legbiztosabban megóvhatja magát a török szolgaság ellen: mert Magyarország *egyesített* erejét a török soha se bírta volna leküzdeni. Így azonban alig valószínű, hogy János király helyében bárki is másképen cselekedett volna.

János király a török szövetség keresésére a kitünő diplomatát, *Laszky Jeromost* küldte Konstantinápolyba, ki a portánál nagy befolyással bíró *Gritti Lajos* velencei ügynök által támogatva, teljes sikert ért el. *Szulejmán szultán, a nélkül hogy János királytól a szultán fenhatóságának elismerését s ennek fejében évi adó fizetését kívánta volna, Szapolyai Jánost védelmébe fogadta, s neki megígérte, miszerint nemcsak trónjára visszahelyezi, de őt a jövőben is bárki ellen egész erejével segíteni fogja.*

Nyilvánvaló, hogy Szulejmán szultán e mérséklete, ez önzetlensége nem volt egyéb ügyes diplomáciai fogásnál; egyelőre megelégedett azzal, hogy a magyar király protektora lón s így jogot nyert arra, hogy az ellenkirályok viszályába erőhatalommal beavatkozzék; a többi később majd magától jön.

A török szövetség 1528 január 27-én kötött meg, s mivel kevés idő múlva megjelentek Ferdinánd követei, kik a végbeli passák foglalásai ellen óvást tettek s az elfoglalt várak visszadását követelték, Szulejmán nyomban elhatározá, hogy a következő évben hadjáratot indít Magyarországra.

1529.

Jaicza.
Banyaluka.
Lippa.
Corbávia.

Szulejmán harmadik hadjárata 1529-ben. A mohácsi csata óta a török nagyobb sereggel ugyan nem jelent meg Magyarországon, de a végbeli pasák fölhasználták az ellenkirályok viszályát, s az 1527—1528-ik év folyamán több fontos várat, így a Garbonócz István által hanyagul védett **Jaiczát**, a Radatovitz András által föladott **Banyalukát**, a Karlovitz-család várai közül **Lippát** és **Corbáviát** s még számos kisebb várat hatalmukba ejtettek. Az elhalt Karlovitz János birtokai a hős Zrinyi-családra, Jánosra és Miklósra szállottak.

Az 1529-ik év május havában azonban **Szulejmán**, ígérétehez képest, egy 200,000 főnyi sereg élén személyesen indult el Magyarországba.

Ferdinánd nagy aggodalommal hallá ennek hírért, mert egy török háboru eshetőségére semmiféle előkészület nem történt; a várak sem fölszerelve, sem őrséggel ellátva nem voltak, s az anynyit emlegetett német birodalmi segély, melynek reményében Ferdinánd megválasztatott, még csak megígérve sem volt. S íme a veszély nemcsak János királyt vakította el, hanem Ferdinándot is; a mire János még csak nem is gondolt, s a mit követe Laszky — midőn a dolgot Ibrahim nagyvezír megpendítette — kereken visszautasított, azt Ferdinánd király megtette és a szultánnak követe, Jurisics Miklós útján, *évi adót ajánlott föl*, mi egyértelmű a meghódolással. De Jurisich már nem jutottaszultánhoz; a dolog elkésett.

Ferdinánd *magyar* király tehát, a küzdelem kikerülhetetlen levén, minden gondját arra fordítá, hogy — *Bécset megerősítse* s erős, 18,000 főnyi válogatott védősereggel lássa el. A magyarok megdöbbenve szemlélték ezt, mert hisz első ízben látták, hogy a király, a kitől oltalmat reménylettek, a német földet és Bécs városát félti, oltalmazza, a magyarokat s a magyar földet ellenben az ellenség szabad prédájára bocsátja. Hiába mentek panaszos követések Ferdinándhoz, nemhogy sereget, a várakba őrségeket küldött volna, de még a hol ágyúk, őrségek voltak, ezek is — önként vagy parancsra — Bécsbe siettek. A magyarok tehát nem tehettek egyebet, mint vagy hódoltak János királynak, vagy félreálltak s bús szívvel nézték, mint dúlja a török az országot. Sajnos, de később ezt még két évszázadon át bőségesen volt alkalmuk szemlélni.

Szulejmán augusztus 20-án Mohács gyászmezején találko-

zott János királylyal, kit mindenféleképen kitüntetett s vele együtt 1529. Buda felé indult.

Buda épen oly készületlen volt, mint a többi várak, s Ferdinánd, bár a szultán megfoghatatlan lassúsággal, mintha csak időt akart volna engedni, haladt előre, csak **Nádasdy Tamás** ismételt sürgős kérelmeire, s csak augusztus végén küldött le mintegy 1100 főnyi német hadat. Bár azt se küldte volna.

A szultán ugyanis *szeptember 3-án* érkezett Buda alá, melyet Nádasdy 900 magyarral s a már említett 1100 némettel védelmezett. Ámde midőn a szultán a várat szeptember 7-én fölkererte, a németek Nádasdyt elfogták, megkötözték és a vár kapuit szabad elvonulás föltétele alatt megnyitották. Ez volt az első segély, melyet Ferdinánd a magyaroknak adott. Nádasdy a magyar katonák által megszabadítottván, János királyhoz menekült, a német őrseget pedig a prédától eltiltott janicsárok a Püspökréten fölkonczolták.

Szulejmán János királyt a trón és a székváros birtokába bekiktatván, miután oltalmára *Gritti Alajos* és *Khoszrev* bég alatt 50 janicsárt és 3000 embert visszahagyott, seregével Bécs felé indult.

A török sereg elővédét maga *Ibrahim* pasa nagyvezir vezette s ezután a főszereg olyképen következett, hogy mindig azon helyen éjjelezen, hol az elővéd delett; a két rész tehát $\frac{1}{2}$ menetnyi távközt tartott.

Rövid ellenállás után elfoglalta Szulejmán elővédje **Visegrád** **Visegrád**, hol kezeibe került a magyar szent korona; az ennek elvitelére Ferdinánd által a Dunán leküldött német csapat már későn érkezett. Meghódolt *Várday Pál* érsek is és vele **Esztergom**, **Tata**, **Komárom**, **Győr**, **Győr**, **Magyar-Óvár** is.

Szulejmán szept. 27-én ért Bécs alá. De Bécsset *Salm Miklós* oly sikeresen védelmezte, hogy a szultán, ki rendszeres ostromra

1529. ezúttal nem készült, élelmezését pedig a Dunán Szalay János, Poczsony parancsnoka megnehezítette, október 15-én az ostrommal fölhagyott s Budára visszatért. De itt sem időzött soká a szultán s a főrendeket János király iránt hűségre intvén, miután Várday Pál érseket és az elfogott koronaörtl, Perényit, János kegyelmébe ajánlá, a szent koronát és a többi koronázási jelvényeket János királynak átadá, visszatért Konstantinápolyba.

Budán kívül török őrség sehol vissza nem hagyatván, Magyarország területi épsége Szulejmán e harmadik hadjáratában sem szenvedett csorbát s az valóban nem volt egyéb, mint erőteljes oltalom a kegyeibe és védelmébe vett Szapolyai Jánosnak.

Az ellenkirályok további küzdelmei 1529/30-ban.

Alig hagyta el Szulejmán serege az országot, a háboru az ellenkirályok közt újból kitört. Katziáner megvett több felsővidéki várat, Serédy Gáspár elfoglalta **Egert**, Salm Miklós **Esztergom** várost; de Salmnak a vár elleni támadása nem sikerült, a minthogy sikertelenül vívta **Bebek Ferencz** is **Boldogkő** várát.

A békealkudozások, melyeket Várday Pál esztergomi érsek a tél beálltával megindított, nem vezettek sikerre, s a pártok nemcsak egymást pusztították, de pusztították egyszersmind az országot is. Különösen galádul bántak el a föld népével és a köztalponnal Ferdinánd német és spanyol zsoldosai, kik már ez időtől fogva a vidéknek, melyen tartózkodtak, valóságos rémei valának.

1530. Az 1530-ik év tavaszán Ferdinánd újabb készüléteket tön a háborúra, mihez bátyjától, Károly császártól újabb spanyol hadakat kapott. János ennek ellensúlyozására Mohamed szendrői pasát hívta az országba.

A Boldogkőt még mindig ostromló s most Herberstein német hadával megerősödött sereg ellen János király **Nádasdy Tamást** küldé, ki a németeket **Tokaj** táján megverte s azután Budára visszatért; de csak rövid időre, mert nemsokára a János-pártiak jószágait dúló **Török Bálint** ellen küldetett.

A Nádasdy alá rendelt sereg, melyhez Szerecsen János, Kápolnai Ferencz dandárai és a Kászim bég alatt Budán levő török dandár is beosztatván, közel 10,000 főre ment, Török Bálintot **Szigetvárba** szorítá s Nádasdy Pécsről ágyúkat is hozatván, a várat ostrom alá fogta.

Eger.
Esztergom

Boldogkő.

Tokaj.

Szigetvár.

Míg Nádasdy Szigetvárt ostromolta, Ferdinánd saját csapa- 1530.
taiból és pártfelei dandáraiból mintegy 15,000 főnyi sereget gyű-
tött s azt Roggendorf Vilmos parancsnoksága alatt Buda ostro- Buda.
mára küldé. E sereg 1530 október 31-én érkezett Buda alá, mert
útközben Esztergom, Visegrád és Vác ostromával és elfoglalásá-
val sok időt töltött, s így János királynak ideje volt Buda őrségét
mintegy 8000 főre emelni; Nádasdy seregét Szigetvár alól Budára
szintén visszahíván, miután egy Budai Balázs nevű kalauz úgy
Nádasdy, mint Szerecsen és Kászim bég dandárát a várba szeren-
csésen bevezette, János király nyugodtan nézhetett az ostrom elé.

Roggendorf Budát ágyúival három oldalról, a Logodi út felől,
továbbá az Országok palotája és Ráskay Balázs háza tájékán lö-
vette, s miután a Logodi út felén néhány nap múlva a fal mintegy
200 lépés hosszúságban ledőlt, rohamra készült s azt végre is haj-
totta. De a Logodi-rést a törökök, a többi kisebb részeket Cibak
és Szerecsen sikerrel védelmezték, míg végre Nádasdy a Szent
György-téren álló tartalékkal ellentámadást intézván, az ostrom-
lókat nagy veszteséggel visszaverte.

A várbeliek helyzete ennek daczára válságos volt, mert az
eleség már fogytán vala s a várban éhség kezdődött. Ekkor érkezett
meg annak híre, hogy dél felől Mohammed szendrői pasa nagy
sereggel, Bánffy János, János király nádora pedig egy erős dandár-
ral a vár fölmentésére közelednek.

Roggendorf ezeket nem várta be, hanem az ostromot félbe-
szakítván, ágyúi, sebesültjei és málhája nagy részének visszaha-
gyásával Buda alól sietve eltakarodott.

Másnap megérkezett *Mohammed pasa*, Bali nándorfehérvári
pasával, több más béggel s 10,000 főt meghaladó sereggel. János
király szívesen visszatérítette volna a török sereget, de ez tétlenül
visszafordulni nem akarván, János király Mohammedet arra utasi-
totta, hogy Ferdinándnak a Morva melléken fekvő birtokait dúlja föl.
Ámde Mohammed nem oda, hanem Esztergomnál a Dunán átkelven
a Nyitra és Vág vidékére ment, ott 15 napig dúlva tömérdek zsák-
mánynyal és 10,000 fogolylyal tért Pestre vissza. A török segítsé-
get tehát nem a németek, hanem a magyarok, a magyar föld keso-
rülék meg.

Erdélyben a vajdává kinevezett Báthory a havasalföldi vajda

Segesvár.
Brassó.
Fogarast.
Hunyad.

segítségével a szászokat lassankint leküzdötte s miután Segesvár elesett, és Brassó meghódolt, Majláth János király mellé állván, Fogarast átadta, Czibak Hunyadot megvette, jóformán csak az egy Szeben maradt Ferdinánd pártján.

1532.

Szulejmán negyedik hadjárata 1532-ben. Kőszeg ostroma. Szulejmán nagyon fölindult ama hírre, hogy Ferdinánd Budát ostromoltatta s rögtön új hadjáratra gondolt, de miután Gritti és Laszky a szultánnak az ellenkirályok egymáshoz való kölcsönös közeledését jelentették, mely talán Ferdinánd lemondására vezethet, a Ferdinánd által kért egy évi fegyverszünetbe beleegyezett.

Ámde a fegyverszünet eltelt és az ellenkirályok egymással békét nem kötöttek; a magyar rendek babocsbai, bélavári, veszprémi, zákányi, kenesei, brenhidai gyűlései sem találtak oly megoldást, mely az ország e rettenetes állapotát orvosolni, a pártokat egyesíteni, a török beavatkozás veszélyét elhárítani képes lett volna. Szulejmán pedig nem várt tovább, hanem az 1532-ik év április 25-én táborba szállván, megindult Magyarországra.

Ferdinánd e hírre egyrészt a német birodalomtól és a császártól hathatós segílyt igyekezett nyerni, másrészt követei, Nogarola Lénárt és Lamberg János által a szultánnak újból évi adót, Esztergomnak, Visegrádnak, több várnak s nagyobb területnek János részére való átengedését ajánlotta föl, hogy tőle ez áron békét nyerjen. A követek azonban a szultánt már menetben Szófiánál találták, vele mentek Nándorfehérvárig s onnét kívánalmuk megtagadásával bocsáttattak el.

A szultán ezúttal egyenesen Bécsset szándékozván megtámadni, útját nem Budának vette, hanem Eszékről, miután ez eddig előljárt nagyvezír helyett elővédül Jahjapasazadé Mohammed szendrői pasát és szandsák-béget rendelte, Babocsának, Zákánynak, Kanizsának, Körmendnek, Szombathelynek és Kőszegnek tartott, hova *augusztus 10-én* érkezett meg.

Kőszeg.

Míg az eddig útba esett várak és erődök, számszerint 17, a töröknek ellenállás nélkül meghódoltak, Kőszeget a gondviselés és védőjének, Jurisics Miklósnak hősiessége, világtörténelmi jelentőségű helylyé avatták.

A szultán seregének számereje Szulejmán hadjáratainál kö-

zönségesen 200—300,000 főre tétetik, melynek harczoló állománya 1532. azonban alig teszi ennek felét; a jelen esetben kivételesen pontosabb adatokat szolgáltat Ferdi török író (A törvényhozó Szulejmán története), ki a szultán seregét Belgrádnál, azaz Nándorfehérvárott következőképen sorolja föl: 300 ágyú, 12,000 puskás janicsár, 20,000 kapukalkhi (a helytartók lovassága) arab lovakon és hindu sabsakkal (paizsokkal), 60,000 fő a rumiliai, 30,000 az anatóliai hadtest, 50—60,000 fő az akindsik (irreguláris lovasság) száma, végre 10,000 tatár; összesen tehát 180—190,000 ember 300 löveggel.

A város külső megerősítése Istvánffy szerint négy csillagsánczból állott, a kapunál egy kerek toronnyal; nyugotra volt a négyszögű vár, tornyokkal, bástyákkal megerősítve. Az erődök mind elhanyagolt állapotban. A vár őrsége állott 10 nehéz lovasból, 28 huszárból s mintegy 100 zsoldosból és környékbeli nemből; a várban azonban a környék lakossága menedéket keresvén, Jurisics a polgárok és parasztokból mintegy 700-at fölfegyverzett. Az egész védő őrség tehát csak kevéssel haladta meg a 800 főt.

Midőn a török elővéd Mohammed pasa alatt augusztus 5-én Kőszegnél megjelent, Jurisics alig hitte, hogy a szultán a jelentéktelen erődöt ostrom alá fogja venni, s úgy vélte, hogy a nagy török sereg tovább halad Bécs felé; midőn azonban augusztus 10-én a török főszereg is megjelent, a helyzet komolyságát látva, a több ezernyi nép, nagyobbára asszonyok és gyermekek védelmére, továbbá azért is, hogy az ellentállás által Ferdinándnak serege gyűjtésére és a török ellen való vezetésére időt szerezzen, elhatározá hogy a várat szívósan védelmezi.

Ibrahim nagyvezír azonnal hozzálátott a vár lövetéséhez, a mi azonban faltörő ágyúk hiányában nem sok eredménnyel járt. Szulejmán ugyanis ezúttal nem várakat hódítani indult ki, hanem nyílt csatában ohajtott Ferdinánddal, vagyis inkább Károly császárral mérkőzni s nehéz ágyúkat ez okból nem hozott magával. Három napi ágyúzás után *augusztus 14-én* intéztetett az első roham; ez kezébe juttatta ugyan az ellenségnek a külső védőműveket és a várost, de a várra nyomban intézett támadás sikertelen maradt.

A törökök most a vár tornyai és bástyái alá aknákat fúrtak s egyidejűleg az árkokat több helyen rözsével betöltötték; de Juri-

1532. sics ellenaknákat ásatott, a rözséket pedig fölgyújtatta; két akna azonban *augusztus 21-én* mégis fölrobbant s réseket nyitott, de a védők készen állottak s így a roham — mely alatt különben Jurisics legjobb harczosai hullottak el s a törökök már több zászlót is kitűztek — ezúttal sem sikerült. *Augusztus 22-én* Ibrahim pasa megparancsolta, hogy a rumiliai hadtest katonái fát hordjanak, melyből a vár falaiival egyenlő magasságú halmokat szándékozott alkotni. *Augusztus 23-án* ismét fölrobbant egy akna, mely nagy és tágas rést nyitott; a törökök nagy elszántsággal rohantak a résre s a védőkkel kemény tusa fejlődött ki; de a rés nem volt eléggé járható és a siker ismét elmaradt. *Augusztus 27-én* a fából készült halmokról hathatós tűz árasztotta el a várbelieket; a három halomból kettőt sikerült fölgyújtani, ámde a harmadikból fölhatoltak a törökök a falakra s több zászlót kitűzván, a védőket a falaktól visszanyomták. Jurisics bátor hiveivel egy belső gát mögé vonult s a harczot innét szándékozott megújítani. Ekkor történt állítólag amaz — Istvánffy által fölemlített — eset, hogy a sok ezernyi fegyvertelen öreg, asszony, leány és gyermek, a védők visszavonulását látva, éktelen kiabálást vitt véghez, a mit az előnyomuló törökök újabb védő csapatok zajának tartva és cselet sejtve, a támadással fölhagytak; e kis szünet pedig elég volt arra, hogy a már megsebesült Jurisics embereit újból összeszedje, s elszántan rohanván a habozókra, azokat megfutamítsa; a vár falai ismét meg voltak tisztítva az ellenségtől és a már kitűzött török zászlók is zsákmányul estek.

Augusztus 28-ika reggelét mindennek daczára szorongó szívvel várták a hős védők, mert a löporkészlet teljesen elfogyott, a védő őrség iszonyúan megfogyott s egy újabb rohamot Jurisics már nem lett volna képes kiállani.

De ekkor jelentek meg Ibrahim pasa követei, kik Jurisicsot, tűszok adása mellett, a nagyvezir sátorába hívták. Jurisics engedett a fölhívásnak s nagy örömmel hallotta a nagyvezirtől, hogy az tőle most már nem a vár átadását, csak a parancsnok személyes meghódolását, s egy török zászlónak a főbástyára való kitűzését kívánja, a melyek teljesítése után a sereg elvonul.

A következő nap a török sereg valóban elvonult Kőszeg alá, de nem Bécsnek ment, hol Károly császár és Ferdinánd egy

60,000, mások szerint 90,000 főnyi sereggel várta, hanem behatol-
ván Styriába, azt dúlta egész a Drávaig. A szerte dúló hadak kö-
zül Kászim pasa 15,000 főnyi hadtestét elérték Frigyes pfalzgróf
és Katziáner csapatai és szétverték, a könnyű magyar csapatok
pedig *Török Bálint*, *Bánffy Boklízár* és *Bakics Pál* alatt tovább
utánuk menvén, **Dreikirchen** mellett újból megverték, úgy, hogy Dreikirchen.
e hadtestből, melynek parancsnoka Kászim pasa és utóda, Osz-
mán aga is elesett, hírhordó alig maradt.

Ferdinánd szívesen fordította volna a Bécsnél összegyűlt s
most Szulejmán elvonulása után tétlenül álló és fölösleges sereget
János király hatalmának végleges megtörésére, de abba sem Ká-
roly császár, ki a had egy részét Olaszországban akarta fölhasz-
nálani, sem a birodalmi hadak, melyek csak a törökök s nem egy-
szersmind a magyarok ellen szálltak táborba, bele nem egyez-
vén, a jó alkalom Ferdinánd uralkodásának megszilárdítására
elmúlt.

A török főszereg működésével egyidejűleg a hadszínhely más
részein is fgyelemre méltó események mentek végbe.

Gritti a hadjáratot megelőzőleg Konstantinápolyban volt, s
midőn a szultán a főszereggel megindult, Grittit egy török mellék-
oszloppal Oláhországba küldé, hogy ott a vajda segélycsapatait
magához vevén, Erdélyen át a főszereghez csatlakozzék. Gritti szí-
vesen fölhasználta volna ez alkalmat **Szeben** elfoglalására, hogy N.-Szeben.
Erdélynek ez egyetlen Ferdinánd-párti városát János király alá
hajtsa, s e czélből Szebent körül is zárta. A szászok azonban a
fölvívásra meg nem hódoltak s védelemre készültek; Gritti egy
hosszabb ostromot nem kockáztathatván, Szeben alól elvonult,
s előbb Budára, majd személyére nézve a szultánhoz Eszékre
sietett.

Eszékről a nagyvezirrel tartott tanácskozás után Gritti, ki
János király által már az ország kormányzójává s főkapitányává
neveztetett ki, ismét Budára ment, azon tervvel, hogy ha Szulej-
mán Bécsset elfoglalja, maga lép a gyöngye Szapolyai János helyébe,
mely törekvésében őt nem egy főúr, mint pl. Dóczy János, Bat-
thányi Orbán, Csáky Mihály, Laszky Jeromos stb. támogatta. Való-
színűleg már e terv előkészítéséhez tartozott, hogy János király
által magát **Esztergom** megvételeére kiküldette, mely vállalatra az Esztergom.

1532. Erdélyből hozott oláh-török 10,000 főnyi sereggel indult meg, magával vivén Kászim bég budai csapatát és a Numilla bég parancsnoksága alatt álló hajóhadat is.

Esztergomot az érseki, *Horváth Bertalan* parancsnoksága alatt álló, magyar őrségen kívül, mely körülbelül 500 főből állott, még 1000 spanyol védelmezte, kiknek parancsnoka *Lascano Tamás*, ennek eleste után pedig testvére, *Márton* volt. Gritti a várost úgy a szárazon, mint a vizen körülzárta s faltörő ágyúkkal lövetni kezdé. A védő őrség közül a spanyolok a falakat védelmezték, míg a magyarok Horváth Bertalan alatt gyakori sikerült kirohanásokat tettek. Élelemben azonban hiányt szenvedvén, Katziáner Bécsből egy eleségszállítmányt a Dunán küldött le; de Gritti ezt megtudván, török hajóhadával **Ny.-Ujfalú** tájékán megtámadtatta, s a szállítmány egy részét elfogta, míg más része Komáromba menekült vissza. Esztergom azonban ennek daczára szívéosan védelmezett, míg végre Gritti, hallván a szultán kőszegi kudarczát és visszafordulását, előbb maga távozott Esztergom alól, október 16-án pedig az ostrom János király parancsára fölhagyatván, a hadak Budára tértek vissza.

1534. **Hadi események a nagyváradi békéig.** Az 1532-ik évi háborút az ellenkirályok közt kötött egy évi fegyverszünet követte, mit a János-pártiak kisebb vállalatái, mint **Palota** elfoglalása Móré Lászlótól, **Vajda-Hunyad** ostromlása Czibak által stb. szakítanak meg. Ez idő alatt s az után is több éven át folytak a béketárgyalások János és Ferdinánd királyok és a szultán közt, mely alkudozásokban a főszerepet Gritti vitte; midőn azonban e gögös és kincesszomjas olasz több főurat, így az Ártándy-testvéreket s János király egyik legkiválóbb s kedvelt vezérét, Czibak Imrét kivégeztette, a Majláth István, Kún Kocsárd és Kendy Ferencz által vezetett fölingerült nemesség hadai a fejedelemségre, sőt királyságra nemtelen eszközökkel törekvő kalandort **Medgyesen** ostrom alá fogták s a város megvétele után *1534 szeptember 29-én* főczinkosával, Dóczyval együtt lefejezték.

Gritti halálát Ferdinánd kitelhetőleg kiaknázni igyekezett és parthiveit, kikhez Majláth István, Nádasdy Tamás, Laszky Jeromos, Zrinyi János stb. most azért csatlakoztak, mert azt hitték, hogy a szultán, kedvencének kivégzése miatt, védelmét János ki-

Ny. Ujfalú.

Várpalota.
Vajda-
Hunyad.

Medgyes.

rálytól megvonja, folyton szaporította; hadi vállalataiban azonban nem mindig volt szerencsés. 1534.

Így az *1535-ik évben* a János király által erdélyi vajdává ki- 1535.
nevezett s így megengesztelt *Majláth István* ostrom alá fogta Nagy- Nagy-
Szebent, mit Ferdinánd megakadályozni képes nem volt. Ugyanaz Szeben.
év december 4-én, a míg a kassai parancsnok, Serédy Gáspár
N.-Idán mulatott, a derék *Csécsey Lénárt* éjjeli rajtaütéssel elfog-
lalta a Felvidék fővárosát, **Kassát**. Ferdinánd Szeben megseggelé- Kassa.
sére Bánffy Boldizsár alatt 2000 főnyi hadat indított Erdélybe;
de az útközben megrohanta és kirabolta **Szatmárt**. János király Szatmár.
ezt megtudva, a jeles *Kún Kocsárd* alatt Nagyváradról hadat kül-
dött Bánffy ellen. Kún Bánffy csapatát szétverte s Szatmárt ro-
hammal bevette, de e közben súlyosan megsebesülvén, néhány nap
múlva Nagyváradon meghalt. Kevéssel ezután, *1536 márczius* 1536.
1-én Szeben János királynak meghódolt s így Erdély egész teljes-
ségében kormányra alá jutott.

Ferdinánd a Felvidéken nem szüntette be a harczot, de ott
működő kapitányai: *Serédy Gáspár* és *Eberdorsfer*, a János király
pártjára tért Perényi Péter és Bebek Ferencz ellen — Majláth ez idő-
ben az áruló Péter havasalföldi vajda birtokát képező **Bálványos** Bálványos.
várt ostromolta s foglalta el — semmi eredményt sem vívhattak ki.
Ferdinánd tehát **Fels Lénárt** alatt 3000 főnyi zsoldos hadat kül-
dött támogatásukra; e sereghez csatlakozott Pekry Lajos, Nyáry
Ferencz, Bánffy Boldizsár, Bakics Péter, Ostrosith Miklós és
Thurzó Elek is, minek folytán Ferdinánd hadai most a 10,000 főt
meghaladván, elfoglalták **Regéczet**, **Tályát** és **Boldogköt**, majd Regécz.
pedig ostrom alá fogták **Sáros** várát. A vár csak egy hónapi ostrom Tállya.
után, midőn falai aknákkal lerontattak, vétetett meg, mire a sereg Boldogkö.
Eperjes mellé szállt. Sáros.

János király aggodalommal hallá a történeteket és **Martinuzzi**
Fráter György váradi püspök segélyével, ki János királynak
Gritti megöletése és Laszky Jeromos hűtlen elpartolása óta leg-
bizalmasabb tanácsadója lón, erős sereget gyűjtvén, azt a püspök
és *Majláth István* vezérlete alatt felsőmagyarországi seregéhez
csatlakoztatá, s az egész erő most Fels Lénártot Eperjes melletti Eperjes.
megerősített táborában megtámadta. Fels Lénárt azonban nem
fogadta el a harczot s a vezéreket csak kisebb csatározásokkal

1536. foglalkoztatta, míg az egyetértés köztük fölbomlott és a püspök serege Tokaj mellé vonult. Ekkor Perényi és Bebek, kik a tábornok egyedül maradt hadaikkal is megrohanták, megverettek és a Tiszán átűzettek. Most Fels a támadást folytatván, a püspök seregét hasonlóképen átnyomta a Tiszán.

1537.
Tokaj.

Az 1537-ik év tavaszán Tokaj is Fels Lénárt kezeibe került, s a német vezér seregét már Kassa visszavételére vezette, midőn Ferdinánd Felset, a békealkudozások kedvezőbbben alakulván, visszahívta.

Eszék.
Pozsega.

De míg északon Ferdinánd hadai győztek és foglaltak, délen a szerencse fegyvereinek nem kedvezett. Az 1537-ik év tavaszán ugyanis Jahjapasazadé Mohammed szendrői pasa, az 1532-ik évi hadjárat végén Szulejmán szultán által elfoglalt Eszékenél a Dráván átkelven, behatolt Pozsega megyébe, megvette az erős Pozsega várát s dúlásait innét Verőcze megyére, sőt Horvátország keleti részére is kiterjeszté. Másrészről Khoszrev boszniai és Murad verbászi pasák ostrom alá fogták az erős Kliszzát.

Kliszsa.

Ferdinánd a horvát és dalmát vidékek megvédelmezésére két sereget szervezett.

Az elsőt, mely Dalmáciába, Kliszsza fölmentésére volt szánva, Ferdinánd Krusics Péterre, Kliszsza volt parancsnokára bízta. Krusics az 5000 főre menő sereggel még idejében érkezett a vár alá, de alig fejlődött Khoszrev ellen, midőn Murad csapatai ék-telen ordítózással oldalába és hátába támadván, az ehhez nem szokott németeket és olaszokat megfutamodásra bírta. Hiába iparkodott a derék Krusics a futamodókat megállítani, végül maga is elsodortatott általuk s a tengerpartra jutván, hajóra szállt. De a hajóra oly tömördek menekült tolakodott, hogy ezt a partról eltaszítani nem lehetett; a törökök tehát ott érték s a menekülőket Krusicscsal együtt fölkoncizolták. Kliszsza védő őrsége, mely már vízszükségben szenvedett, midőn Murad neki Krusics fejét fölmutatta, megsegítést többé nem remélhetvén, a várat föladta.

Az eszéki hadjárat 1537-ben. A másik sereg, mely a szendrői pasát volt megfélemezendő, csak a nyár folyamán gyülekezett össze Kapronczánál; fővezérévé Ferdinánd a Bécs ostrománál kitűnt Katziáner Jánost nevezte ki, alvezérek pedig a cseh Schlick Albert, a tiroli Lodroni Lajos, az osztrák Hardeck, a stájer Ungnád

János, a karinthiai Mager Erasmus valának, kik összesen 16,000 főnyi sereget vezettek, melyhez *Pekry Lajos*, *Bakics Pál* és *Móré László* alatt 8000 magyar lovas csatlakozott. Katziánert tehát 24,000 főnyi, akkori időben ritka nagy számú sereg fölött rendelkezett, s Ferdinánd e sereg működéséhez méltán nagy reményeket fűzhetett, annál is inkább, mert **Mohammed** szendrői pasa serege biztos tudomás szerint 15,000 főnél nem volt nagyobb.

Katziáner augusztus utolsó napjaiban indult el Kapronczáról, s igen lassú menetekben, miközben a sereg már élelmezési nehézségekkel is küzdött, Veröczén és Valpón át szeptember végével **Eszék** közelébe ért. Itt hosszabb csatározás folyt, mígnem Katziáner a táborhelyeket folyton cserélgetve azon szerencsétlen ötletre nem jött, hogy a sereggel a török könnyebb megtámadhatása végett **Eszék** keleti oldalán foglal állást. Ez nagy nehézséggel végrehajtatott, de nemcsak a várt előnyt nem hozta meg, de a sereg Valpóval való összeköttetését elvesztvén, élelmezés tekintetében válságos helyzetbe jutott. E közben Mohammed csapatai a sereget támadásokkal folyton háborgatván, az oszladozni kezdett s többszöri ide-oda menetelés után, folytonos harcok közepette, miközben Bakics Pál elesett, Katziáner végül a visszavonulásra határozta el magát s a törököt kikerülendő, irányát nagy köríven az eszéki mocsarakon át Valpónak vette. De Mohammed ez utat is elállta, mit a vezérek megtudván, a bekövetkező éjjel a fővezér: Katziáner, továbbá Pekry, Móré és Ungnád, a gyalogságot és tüzérséget cserben hagyván, a lovasság legnagyobb részével *a seregtől megszöktek*. Midőn a derék tiroli *Lodroni* grófnak e hallatlan dolgot jelenték, nem akarta elhinni s reggel csapatával bátran kiállott a harcra, átvette a gyalogság vezérletét s hősieesen küzdött a tábor körülvevő törökök ellen, mígnem súlyosan megsebesülvén, fogságba esett s ott megöletett. Elesett Mager is, s még számos tiszt, a sereg nagy részével, míg a többi fogságba jutott. Csak kevesen bírtak az útvesztő mocsarak közül, melyek közt mindenütt törökök czirkáltak, elmenekülni. Mohammed Bakics, Lodroni és Mager fejét a szultánhoz Konstantinápolyba küldte.

Ez volt a szép sereg gyászos vége, mely Ferdinándot reményeitől megfosztá. A király Katziánert Bécsben, Pekry Lajost Grácban és később Innsbruckban börtönre vettette. De Katziáner

1537. börtönéből megszökvén, Kosztájniczára menekült, honnét Mohamed szendrői pasával, ki őt egész Horvátország birtokával biztatta, alkudozásba lépett. De áruló terveit ki nem vihette, mert a várban, mely a Zrínyiek tulajdona volt, Zrinyi Miklós parancsára megöle-tett s feje Ferdinándhoz Bécsbe küldetett.

- Az eszéki vereség kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Fer-dinánd a János királylyal kötendő békére hajlandóbb lett s az *Nagy-váradon az 1538-ik év február 24-én* a következő föltételek mel-lett köttetett meg: Ferdinánd és János egymást királynak elismerik; Magyarországból mindegyik azt bírja, a mi kezében van; Erdély Jánosé, Horvát- és Tótország Ferdinándé; ha a török által valamelyik megtámadtatnék, a másik egész hatalmával segíteni köteles; ha János fiörökös nélkül hal meg, az egész ország Ferdinándra, illetőleg az ő, vagy V. Károly császár fiutódaira száll; ha fia szüle-tik, ez atyja ősi és szerzett javait Szepesi herczegség czímen kapja; ha úgy Ferdinánd, mint V. Károly császár fiutódai kihálnak, az ország János utódait illeti; ha örökösei egyiknek sem maradnak, az ország királyválasztó joga lép érvénybe.

Az 1538-ik évi hadjárat. Bármennyire titokban tarta-tott is az ellenkirályok közt kötött egyesség, az állítólag mégis Szulejmán tudomására jutott, s nemsokára hire járt, hogy Szulej-mán nagy hadjáratra készül; még pedig először Péter moldvai vajda ellen, ennek megfenyítése után pedig Erdélyen át Szapolyai János ellen fog menetelni. A hírek azt is mondták, hogy Szulej-mán Moldvát és Erdélyt véglegesen el akarja foglalni és azokat török szandsákokká szándékozik változtatni.

Lehet, hogy e híreket csak a félelem szülte, mert a szultán a nagyváradi szerződésről csak később, Laszky útján értesült, de János király érezte, hogy Szulejmánnak joga van ellene fordulni s míg egyrészt a török háborúra amúgy is készülő Károly császárt s ennek szövetségeseit Szulejmán mielőbbi megtámadására hívta föl, másrészt a török háborúra maga is terjedelmes előkészületeket tett. Az erdélyi szorosokat Majláth István erdélyi vajda s újonnan kinevezett társa, Balassa Imre által megerősíttette, a várakat kiigazíttatta s eleséggel, lőszerrel, őrséggel ellátta, a szász váro-sokba magyar őrségeket helyezett, végre a nemességet a véros kard körülhordozása által fegyverre szólította. A készülétek kitünő ered-

ménynyel folytak s nemsokára közel 80,000 főnyi, igaz hogy 1538.
 nagyrészt hiányosan fölfegyverzett harezos állott János király
 táborában.

Természetes, hogy János Ferdinándot is fölhívta, miszerint
 a szerződés értelmében tetemes erővel segélyére siessen; Ferdi-
 nánd, a ki ígéretekben soha sem volt fukar, 48,000 főnyi gyalog-
 ságot és 8000 lovast ígért hozni, mely sereg az aratás kezdetén
 Budán leend.

Ez idő alatt Szulejmán 160,000 főnyi sereggel valóban be-
 tört Moldvába; a törökök elől Erdélybe, Csicsó várába, futott Pé-
 ter vajda székhelyét Szucsavát a szultán elfoglalta s a vajdai
 székbe Péter helyett testvérét Istvánt emelvén, visszatért a Duná-
 hoz. János király Lufti nagyvezír útján értesült ugyan arról, hogy
 Szulejmán ezúttal Erdélybe nem megy, de Lufti egyszersmind
 sürgősen ajánlotta, hogy a szultánt megalázkodással és ajándé-
 kokkal megengesztelni igyekezzék, mert különben a sor reá kerül.

Ám ha együtt lett volna a nyugati fejedelmek serege, ha
 Budán lett volna a Ferdinánd által ígért 56,000 főnyi had, János
 királynak nem lett volna arra szüksége, hogy a szultán kegyelmét
 kérje. De a nyugati fejedelmeknek a török ellen való európai vállá-
 lata, mint kétszáz év óta már oly sokszor, csak jámbor óhajtás ma-
 radt, Ferdinánd pedig összesen 3000 spanyolt és 2000 lovast kül-
 dött, s ezek is még messze jártak. A maga gyülevész seregével pedig
 nem gondolhatott a Szulejmánnal való mérkőzésre s így nem
 maradt más választása, mint a szultánt kiengesztelni. E czélből
 mindenek előtt Péter vajdát ostrom alá fogta **Csicsón**, gazdag Csicsó.
 ajándékokat s mentegető követséget küldött a szultánhoz, s ezzel
 a veszélyt egyelőre elhárította.

János király seregét elbocsátotta tehát, de szive Ferdinánd
 ellen keserőséggel telt meg, mert látta, hogy Ferdinánd a kiegye-
 zés és szövetség daczára is őt a török ellen megvédeni nem akarja
 s míg Bécs védelmére néhány év előtt majd 100,000 főnyi, saját
 tartományainak oltalmára csak tavaly is 30,000 főt tudott kiállít-
 tani, Erdélynek és szövetséges társának megsegítésére csak 5000 főt
 küld s azt is elkésve.

Ily viszonyok közt János király alig érezhette magát a szer-
 ződés betartására kötelezettnek, a török szövetségtől el nem állha-

1539. tott, s a szerződés, mely a közel jövőben az egész országnak a Ferdinánd kormánya alatt való egyesítését, a pártküzdelmek megszűnését, az ország függetlenségének kivívását eredményezhette volna, *kiinduló pontja lőn Erdély különválásának, Magyarország nagy része török iga alá jutásának.*

1540. **Majláth István lázadása 1540-ben.** János király a török háboru veszélyének elmúltával nőül vette Zsigmond lengyel király leányát *Izabellát*, mi Ferdinándot a nagyváradi béke végrehajtását illetőleg méltán aggodalomba ejtheté, annál is inkább, mert János a szerződés kihirdetését, tartva Szulejmán támadásától, mi ellen Ferdinánd neki oltalmat nem nyújthatott, állhatatosan megtagadta; egyidejűleg pedig Fráter György útján azon munkálkodott, hogy Szulejmánnal a régi jó viszonyt helyreállítsa.

Míg e téren sikeresen működött, új veszély keletkezett itthon, még pedig János király törzs országában, Erdélyben. A János által erdélyi vajdaságra emelt **Majláth István**, ki a király iránt igaz hűséggel soha sem viseltetett, bár egyébként neki mint tehetséges államférfiu és jeles hadvezér igen jó szolgálatokat tett, azon működött, hogy Erdélyt Magyarországtól elszakítván, magát török fensőség alatt, a moldvai és havasalföldi vajdák példájára, e tartomány fejedelmévé tegye. E czélból 1539 december 21-én szövetekezett vajdatársával, *Balassa Imrével* és *Kendy Ferencz* tárnokmesterrel, majd még számos más főurral s míg egyrészt Ferdinándtól Erdély föllázítására segélyt kért, másrészt követei által Erdélyt 12,000 arany adó fizetése mellett Szulejmánnak ajánlotta föl s az oláh vajdát is támogatásra kérte.

Mindazonáltal a terv végrehajtása tetemes nehézségekbe ütközött. Ferdinánd szívesen látta volna ugyan a lázadást, de ezt nyíltan segélyezni még sem merte, itt tehát Majláth csak üres biztatást nyert; a szultánhoz küldött követeit Lufti nagyvezír kereken elutasította, az oláh vajda pedig követét fogságra vetette. De magában az országban sem volt a dolog népszerű, s így az általa Marosvásárhelyre összehívott országgyűlésen szándékával nyíltan előállani nem mert.

Ez idő alatt János király *Török Bálint* által a Felvidéken, *Petrovics Péter* által az Alvidéken hadakat gyűjtetvén, midőn azok felkészültek, Budáról, 1540 május első napjaiban megindult Er-

délybe. Török Bálint seregével ekkor már lent volt s **Almást**, Almás.
Diódot és **Létát**, Balassa várait, nagyobb nehézségek nélkül meg- Diód.
 vette, azután pedig a király parancsára a tordai országgyűlésen Léta.
 felségsértökké nyilvánított vajdákat **Fogaras** várában 5000 főnyi Fogaras.
 sereggel ostrom alá fogta. Erre Balassa és Kendy kegyelmet kér-
 tek és Erdélyből száműzettek, csak Majláth nem hódolt meg és az
 erős Fogarasban tovább daczolt.

A dolognak azonban egy nem várt esemény más fordulatot
 adott. János királyt május végén egyik oldalán szélhűdés érte s
 mivel betegsége súlyosbodott, magát Gyulafehérvárról Szászsebesre
 vitette. Itt nyerte még az örömhírt, hogy Izabella királyné július
 7-én fugyermeget szült, ki *János Zsigmond* névre kereszteltetett,
 de azután rövid időre, nejét és fiát Fráter György és Petrovics Péter
 gyámságára bizván, 1540 július 21-én meghalt.

Fogaras ostroma ennek folytán augusztus közepén fölolda-
 tott s Majláth ismét szabad kezét nyert.

Fels hadjárata Buda ellen 1540. János király halá-
 lival a nagyváradi béke alapján Magyarország Ferdinánd kor-
 mánya alatt egyesíthetővé lett volna; de Fráter György átlátva
 azt, hogy Szulejmán az országot Ferdinándnak semmi körül-
 mények közt át nem engedi, másrészt pedig Ferdinánd azt a török
 ellen megvédelmezni képtelen, elhatározá, hogy a nagyváradi békét
 mellőzve, a haldokló János király kívánságát teljesíti és a trónt,
 a török pártfogása mellett, János Zsigmondnak biztosítja. Az e
 végből összehívott országgyűlés valóban János Zsigmondot a
 Rákos mezején királylyá kiáltotta ki s nagykorúságáig a kormányt
 Izabella királynéra és tanácsosaira bízta. Volt ugyan egy párt, mely
 az országot föltétlenül Ferdinándnak akarta adni, egy másik, mely
 a császárnál kereste a segítséget, de ezek kisebbségben maradtak.

A törökhöz természetesen úgy Fráter György, ki a királyné
 és János Zsigmond számára Szulejmán oltalmát kérte, mint Fer-
 dinánd is, ki az ország bírásáért bármily adókra is kész volt, küld-
 tek követeket. De Szulejmán következetes maradt és Izabellát s
 gyermekét oltalmáról biztosítván, utóbbinak megküldte a fejedele-
 lemség jelvényeit, egyúttal értesítvén a királynét, hogy a végbéli
 pasákat azonnali segélyadásra utasítá, mihelyt ez köretik, a jövő
 évben pedig személyesen is Budára jön.

1540. Ferdinánd azonban nem elégedett meg a diplomáciai lépésekkel, hanem a fővárost az özvegy királynétól kézrekerítendő, **Fels Lénárt** vezérlete alatt sereget indított Buda ellen, melyet hajóhad is kísért. Fels október elején ért Esztergomba, hol hozzá több Ferdinánd-párti főúr, mint Perényi, Révay, Bánffy stb. csatlakoztak. Fels hogy seregének hátát, hajóhadának pedig a Duna használatát biztosítsa, mindenekelőtt **Visegrádot** fogta ostrom alá, melyet Litteráty Bálint védelmezett, de miután a vízi torony 10 napi lövetés után tovább tartható nem volt, e tornyot föladta. Buda felé tovább haladván, Fels megszállta a túlsó parton **Vácot** és **Pestet** s azután **Buda** fölött a Felhévíznél szállott táborba. Az idő apró csatározásokkal, még inkább pedig a környék fosztogatásával telt el, mi közben a fegyelem folyton lazult, sőt a magyarok és németek közt véres összetűzések is napirenden voltak; ily módon a sereg már a fölbomláshoz volt közel, s ez okból, de a kedvezőtlen időjárás miatt is, Fels előbb még **Visegrád** várát és **Székes-Fehérvárt** is behódoltatván, Buda ostromával fölhagyott és seregét Tata és Pápa vidékén, a Budán parancsnokló Török Bálint jószágain, téli szállásokba helyezte, maga pedig Bécsbe ment.

Visegrád.

Vác.
Pest.
Buda.

Visegrád.
Székes-
Fehérvár.

Buda ez eredménytelen ostroma Ferdinándot nem hozta közelebb céljához, ellenben azon sajnós következménye volt, hogy Mohammed szendrői, Khoszrev és Murad boszniai pasák hadaikkal az országba jöttek. A török vezérek Buda alá iparkodtak, de midőn híret vettek annak, hogy a németek Buda alól elmentek, Kalocsa tájékán téli szállásokba vonultak.

1541. **Rogendorf hadjárata Buda ellen 1541.** A tél folyamán Fráter György Balassát megnyervén, Erdélyben is kedvezőbb fordulatot idézett elő, bár Majláth, ki most a töröktől semmit sem remélhetvén — Ferdinánd eszközévé vált, segítve a Ferdinánd-párti urak némelyike által még mindig nyugtalanzkodott. Így, míg Nádasdy **Vizakna** ellen működött, ő ostrom alá fogta **Görgényt**, de ezek csak céltalan erőfeszítések voltak. Erdély sorsa nem itt s nem Majláth révén, hanem Budánál dőlt el.

Vizakna.
Görgény.

Ferdinánd ugyanis mind szorosabb érintkezésbe lépven a békére és kiegyezésre mindenképen — még Fráter György ellenére is — kész Izabellával, Budát annak segítségével akarta hatalmába ejteni. De a barát részen állott s a Kalocsán táborozó török hadat

fölvíván, 1541 márczius havában megvétette általuk Vácot s ostrom alá fogatta Pestet, melynek védő őrsége Budára legveszedelmesebb volt; de Pestet Nyáry Ferencz és Horváth Bertalan Esztergomból megsegítették s a török erőlködéseit a németekkel és olaszokkal együtt meghiusították.

A helyzet mindazonáltal Budára kedvezőtlené vált. A törökök alig vonultak el Buda alól, ápril végén megjelent Ferdinándnak az ősz Roggendorf Vilmos által vezetett 40,000 főnyi serege, mely a bécsi fegyvertárból 40 faltörő ágyúval is ellátott, hogy Fels vállalatát folytassa és Budát kézre kerítse. Roggendorf azonban kellemetlenül csalódott, midőn tapasztalá, hogy Buda várának erősítései János király alatt kiegészítették, s most nem oly hitványak, mint a milyeneknek 10 év előtt találta. Nevezetesen ott, hol Roggendorf Budát 1530-ban oly nagy eredménnyel lövette, az Országhok palotájánál, hatalmas kőbástya épült, egy másik a Szombatkapunál, a zsidópiacz mellett, hol az út Ó-Budára vezet; keleten pedig a Dunával való összeköttetés biztosítására nagy téglatorony emeltetett. Az ágyúkat tehát a Szent-Gellért-hegyre vonták s a várat onnét kezdék lövetni.

Izabella királyné az ostromtól oly annyira félt, hogy a lengyel követ útján Ferdinándnak a várat újból följánlotta. De a barát, bár Török Balint kint szorúlván, a vár védelmére alig 2500 fegyveressel rendelkezett, nem csüggedett s a lengyel követiséget a várból kiűzetvén, Izabellát őrizet alá helyezte.

Roggendorf ezekről értesülvén, a Madárhegyre is ágyúkat vonatott. E helyről az ostromot a magyar hadakat vezérő Perényi Péter intézé s az most oly jó eredménnyel folyt, hogy a falaknak a Szombati- és Fehérvári-kapu közti része leomlott. Ámde midőn a fővezér másnap a résen át rohamot intézni akart, a rész legnagyobb részét betömve találta, a védőket pedig a falakon. A Fehérvári kapunál maga Fráter György, ki a csuhát levette zöld dolmányban, fegyveresen harezolt, vetette vissza a rohamokat, ezt tette az Országh-palotánál Petrovics Péter és Batthiányi Orbán s így a roham, bár már néhány zászló is a falakon volt, a németek nagy vereségével meghiusított.

Ekkor junius elején Roggendorf aknákhöz folyamodott, melyek azonban a Nagybányáról a várba hozott bányászok ellen-

1541. aknai által ártalmatlanokká tétettek, majd pedig Révay Ferencz útján a polgárok egy részét, mely a várban már kitört éhség miatt lázongott, árulásra bírta. Ezek, Bornemissza Tamás és Gergely, Bácsi Benedek és Ferencz, Pálczán Péter, Korcsolyás Péter, Dreilinger Tamás a várnak a német templom udvaráról a Duna felé nyíló kis ajtaját a németeknek meg is nyitották; de az árulást a védő őrség idejekorán észrevette s a benyomuló németeket részben visszaűzte, részben fölkonzolta.

A vár e veszélyes helyzete azonban már nem soká tartott, mert Szulejmán seregének elővéde június végén a Kelenföldre érkezett.

Szulejmán ötödik hadjárata 1541-ben. Buda elfoglalása a török által. Midőn Szulejmán szultán a Buda körül lefolyt eseményekről s nevezetesen Roggendorf Buda elleni hadjáratáról értesült, elhatározá, hogy védenczének segítyt nyújtandó, személyesen indít hadjáratot Magyarország ellen. Ez különben már elő volt készítve az által, hogy a szultán **Mohammed** pasa harmadik vezírt 3000 janicsárral és a zsoldos lovassággal (bölük-kalchi) *ápril* havában Drinápolyból elindítván, arra utasította, hogy útközben Rumilia összes csapatait magához vevén, *Mohammed* szendrői és a negyedik vezírré tett és Konstantinápolyba küldött Khoszrev helyébe kinevezett *Uláma* boszniai pasa hadosztályait is a sereghöz csatolván, mint a szultán elővéde Budára meneteljen. Maga a szultán mindkét fiával, Szelimmel és Bajezittel, az anatóliai hadtesttel és egyéb hadakkal Konstantinápolyból csak *június 20-án* indult el.

Buda. Mohammed vezirpasa seregével és a Szerémségben szervezett hajóhadával június hó végén érkezett Buda alá, a mikor a János-pártiak a várban már igen veszélyes helyzetben valának. Buda közelében csatlakozott hozzá **Török Bálint** dandára is. Midőn Roggendorf a törökök közeledtéről értesült, táborát a Várhegy és a Szent Gellérthegy közt helyezte el, s mivel a törökök a Kelenföldön szálltak táborba, a Csepel sziget északi csücsán pedig erődöt emeltek, az ellenséges csapatok és hajóhadak közt naponkint csatározások folytak, melyekben legtöbbször a folyton csak védekező németek voltak hátrányban. Perényi unszolta ugyan Roggendorfot a támadásra, a mi júliusban talán még sikerrel járt

volna, de Roggendorf erre erejét elégtelennek tartá; midőn pedig 1541. biztos hire jött annak, hogy maga a szultán közeledik, Perényi az egész hadi tanácsosal egyetemben az ostrom félbeszakítását és a visszavonulást ajánlotta. Roggendorf azonban erre sem hajlott s az ostromot csak Ferdinánd parancsára akarta abbahagyni s e végből Salm Miklóst föl is küldte Bécsbe. Augusztus közepén maga Török Bálint izente Perényinek, sietne legalább a magyar hadat a biztos veszedelemből megmenteni. Perényi ennek folytán kijelenté Roggendorfnak, hogy ha a táborból még most sem mozdul el, ő a magyar haddal a sereget elhagyja.

Ez végre rábirta Roggendorfot, hogy az ostromot még Ferdinánd parancsának vétele előtt félbeszakítsa és elvonul. Miután a török sereg főereje a budai oldalon volt s a sereg ennek folytán a visszavonulásnál a törököktől a Duna jobb partján sokat szenvedett volna, a bal parton ellenben Pest németekkel volt megszállva, Roggendorf azt határozta, hogy az *augusztus 21-ére következő éjjel* a sereggel a Dunán átkel Pestre.

Ámde a törökök megtudták a német fővezér szándékát s alig hogy a magyar lovasság és az ágyúk egy része Pesten partra szállott, a németek táborát minden oldalról megrohanták, míg más részök a hajóhaddal a németeket Pestre átszállító hajókat támadták meg s elfoglalták Pestet. Iszonyú zűrzavar és mészárlás kö- Pest. vetkezett be, mely Roggendorf seregét majd teljesen megsemmisíté. Veráncsics több mint 16,000 főre teszi az elesettek és Dunába vesztettek számát; ott veszett továbbá Roggendorf egész málhája, élelemkészlete, hajóhadának nagy része, összes faltörő és tábori ágyúi. Maga Roggendorf is súlyosan megsebesült s előbb Komáromba, majd Somorjára futott, hol sebeiben néhány nap múlva meghalt.

Szulejmán szultánnak már a Dunán úszó német holttestek számai jelenték Mohammed pasa győzelmét, a német sereg veszedelmét. A szultán *augusztus 26-án* ért Budára és seregével a vártól északra Ó-Budánál szállott táborba.

Közismert dolog, mint vitette Szulejmán Izabella fiát, a kiseded János Zsigmondot sátorába s a míg a magyar főurak nála időzének, mint foglalta el esellel Buda várát, minek következtében *Magyarország fővárosa, az 1541-ik év augusztus 29-én, a gyá-*

1541. szos emlékezetű mohácsi csata 15-ik évfordulóján, a török birto-
kába került.

Buda fővárosa lön az ekkor alkotott s a Duna mentén a Tiszaig terjedő szandsáknak, melynek bégjévé veziri ranggal a magyar származású **Szulejmán**, anatóliai béglerbég neveztetett ki, alája rendeltetvén, mint a budai vilajet vezírének, a widdini, szendrői, nándorfehérvári, mohácsi, pozsegai, zvorniki és boszniai szandsákok is. Bírókul a keresztények számára Verbőczyt, a törökök számára Khajr-Eddint nevezte ki a szultán s Buda várába 2000 fő gyalogságból és 1000 lovasból álló védő őrséget rendelt.

A szultán, miután Ferdinánd egyezkedni kívánó követségét röviden elutasítá, szeptember 15-én elhagyá Budát, magával vivén *Török Bálintot*, ki azután életét török fogságban a Héttoronyban végezté.

Fogaras.

Hasonló sors érte *Majláth Istvánt*. A szultán ugyanis elrendelte, hogy seregével egyidejűleg **Achmed** nikápolyi szandsák bég a szandsákbeli csapatokkal, továbbá a moldvai és havasalföldi vajdák hadával Erdélybe benyomuljon. Ezek **Fogarás** alá szállván, az események fordulatót egyelőre nyugodtan váró Majláth Istvánt várából kicsalták s fogságra vetvén, Konstantinápolyba küldék, hol életét szintén a Héttoronyban végezte. A török és oláh hadak ezután Erdély nagy részét feldúlták.

Izabellára és fiára nézve Szulejmán olyképen rendelkezett, hogy az Erdélyt a tiszamelléki részekkel és az úgynevezett temesi bánssággal bírja és vagy Lippán, vagy Erdélyben lakják. Buda és a hozzácsatolt részek elfoglalását a szultán azzal indokolta, hogy az özvegy királyné, a ki a főváros és az ország átadása iránt Ferdinánddal már ismételten alkudozott, ezeket ingatagságánál fogva Ferdinánd ellenében megtartani nem bírná s a szultán János Zsigmond örökének biztosítására kénytelen volna ismételten költséges hadjáratokat viselni. Egyébiránt pedig szóval megígérte, hogy mi helyt a gyermek országlásra alkalmas leend, Budát és az országot neki visszaadja.

A török hódítás első időszaka.

Budának, az ország fővárosának, a török kezébe való jutása 1541. világra szóló esemény volt. Bent az országban a fájdalom és kétségbeesés dúlt a hazafiak szívében, kint a szomszédos országok, melyek eddig Magyarországnak a török ellen való küzdelmeit többnyire közönyösen nézték, most hogy a veszély hozzájuk is közeledett, fölhívás nélkül is foglalkozni kezdének a védekezéssel, a török ellen indítandó nagyobb szabású hadjáratral.

A közvélemény Magyarországon első sorban Fráter Györgyöt okozta, mert ő volt az, a ki János király halála után az országnak Ferdinánd kormánya alatt való egyesítését, a mit pedig maga Izabella is hön óhajtott, megakadályozta. Bizonyos, hogy ha Ferdinánd, akár saját és a magyarok erejével, akár a császár segítségével, a török fölött *csak egyszer* is számbavehető eredményt viv ki, a nagyváradi béke végrehajtásától Fráter György sem idegenkedik. Hisz személyes dicsvágya ez úton is kielégítést nyerhet vala, mert jeles szolgálatait Ferdinánd sem nélkülözheti. De Ferdinánd erőlködései eddig mindig nyomorúságos véget értek s még saját örökös tartományai biztosságát is csak megalázkodással, adózással, ajándékokkal, megvesztegetésekkel tudta megvédeni; — hogy bizhatott volna Fráter György abban, hogy Magyarországot megoltalmazza?

Szulejmán eddig János király és özvegye irányában tényleg csak a védő, az oltalmazó önzetlen szerepét játszotta; a végvárokon kívül, melyek még a mohácsi csata előtt jutottak birtokába, az országból egy újabb várat, egy talpalatnyi földet el nem foglalt, s megelégedve a fenség elismerésével, még csak rendes évi adót, vagy a János és fia érdekében viselt hadjáratok költségeinek részben való megtérítését sem követelte. Buda elfoglalása és a Duna-Tisza közének török felsősége alá hajtása azonban levonta a leplet Szulejmán szándékairól s miután a nagy hatás alatt, melyet Buda eleste egész Európára gyakorolt, valószínűvé vált az, hogy Ferdinánd úgy a császár, mint a német birodalom s általában a külföld által a török elleni küzdelemben hatályosabban fog támogattni, az egyesítésben most Fráter György is megegyezett; az ország

1542. tényleges átadását mindazonáltal azon időpontra halasztván, a mikor Ferdinánd Buda visszafoglalásával védőképességének nyilvános bizonyosságát adja. Addig a török barátságot fölmondani sem az ország, sem János Zsigmond érdekében levőnek nem találhatta.

A német birodalom török hadjárata 1542-ben.

Az 1542-ik év tavaszán Buda visszavételére az alkalom kedvező volt. Szulejmán pasa meghalt s utódja Bali még nem érkezett meg; az őrség nagy része mirigyhalálban elhullott; alig volt ki Budát védelmezze. A beszercei gyűlés lelkesedetten ajánlott hadat és pénzt a hadjáratra. Ha Ferdinánd rögtön cselekszik, Buda könnyű szerrel visszavehető. De az osztrák tanácsosok lebeszítették őt a vállalkozástól s Ferdinánd elhatározá, hogy a német birodalom által már megszavazott s szervezés alatt álló haderőket bevárja.

A német birodalmi sereg **Brandenburgi Joachim** herceg vezérlete alatt mintegy 37,000 főre ment, 30,000 gyalogos, 7000 vértés lovas; körülbelül hasonló erővel bírt Ferdinánd serege, melyet az örökös tartományokból és saját zsoldos hadaiból állított össze; legértékesebb volt azonban a közel 20,000 főre menő magyar lovasság **Perényi Péter** parancsnoksága alatt, melyhez **Serédi Gáspár**, **Nyáry Ferencz**, **Losonczy István**, **Horváth Bertalan**, **Báthory András**, **Országh László**, **Bebek Ferencz**, **Ráskay István**, **Bánffy Miklós**, **Ostrosith Imre**, **Zrínyi Miklós** adák a török elleni harcokban gyakorolt edzett, csapataikat.

Az egész sereg tehát a 80,000 főt meghaladta, felében gyalogos, felében lovas, tüzérséggel is kellően ellátva, rendesen fizetve és élelmezve. Jogos volt tehát a várakozás, melyet hadműveleteihez Ferdinánd, a magyarok s a német birodalom fűztek.

De már a kezdet sem volt biztató. A német birodalmi sereg július hóban érkezett Bécsbe, innét Mosonba ment, majd augusztusban Komáromba, hol az egész haderő egyesült. Hiába szorgalmazták most a magyarok, kivált Perényi, a gyors előnyomulást, hiába tették ugyanezt a német Ungnad és az olasz Medici és Vitellius; a sereg Komáromnál tétlenül vesztegelt s elmúlt szeptember közepe, midőn végre a Brandenburgi herceg az előnyomulást elhatározta. De a sereg ekkor sem Buda alá szállott, hanem a német tanácsosok ajánlatára, kik a könnyebben megvehető Pestet

akarták előbb ostrom alá venni, Vácznál a Dunán átkelt és Pest ^{1542.}
alatt ütött tábort. ^{Pest.}

Budán azonban már ott volt az új parancsnok, az epirota Jahja-oglu **Kücsük Bali** pasa, ki 2000 lovassal érkezett; *Uláma* pasa 3000 főt, *Murad* 1000 főt, *Juszuf* 1000 janicsárt hoztak, úgy hogy a helyőrség majd 10,000 főre emelkedett, köztük 3000 janicsár.

Már az első napokban kitűnt, hogy a németek csak a dicsőséget szeretnék, de a harczot inkább kerülik; mert míg *Vitellius* és *Sforza-Pallavicini* az olaszokkal, *Perényi* és *Zrínyi Miklós* a magyarokkal Pest alatt a törökkel erős harczokat vívtak, a németek a dolgot inkább távolból szemlélék. Kivételt tett a fiatal *Móricz* szász herczeg, ki derekasan kiállott s lovát vesztvén, életveszélyben is forgott.

A bevezető harczok után 40 faltörő ágyú állíttatván föl, a város falain rövid idő alatt 100 rőfnyi rés lövetett, s a következő napra roham határoztatott. A megszállás ekkor még alig egy hete tartott s az idő október eleje volt. A várost védő *Juszuf* bég azonban a résnél volt, s mögötte széles és mély árkot emeltetvén ki, embereivel a legnagyobb csendben készültségbe helyezkedett. A rohamot az olaszok indíták meg, de bár vitézül harczoltak, 400 főnyi veszteséggel visszaüzettek.

Brandenburgi *Joachim* a roham után hadi tanácsot hívott össze, mely azon egyszerű hirre, hogy *Achmed* ruméliai béglerbég 30,000 főnyi sereggel közeledik, a magyarok és a derék olaszok minden tiltakozása daczára az ostrom abbanhagyását és a *visszavonulást* határozá el. Így történt, hogy a nagy sereg, mely ügyes vezér kezében nemcsak Budát, de az országot egész *Nándorfehérvárig* fölzsabadíthatta volna, a német birodalom örök szegényére, valóban visszavonult *Bécsbe*, honnét minden irányban szétoszlott. A magyar hadak fedezték még a visszavonulást, mi közben kemény tusúkat vívtak s azután szintén szétoszlottak.

A ruméliai béglerbég a futó német sereget már el nem érhetvén, *Nándorfehérvárra* ment vissza s a telet ott töltötte.

Szulejmán hatodik hadjárata 1543-ban. A német ^{1543.}
birodalmi sereg szégyenletes kudarcza ismét lehetlenné tette az ország egyesítését, mert *Fráter György* s most már a főurak közül

1543. is sokan, nem tartották tanácsosnak Erdélyt és a keleti részeket Ferdinánd kezébe adni. Fráter György tehát a portával a jó viszonyt annál is inkább fönn kellett hogy tartsa, mert Szulejmán már az újabbi egyezkedés hírére a moldvai vajdát és Ahmed ruméliai béglerbéget Erdélybe rendelte, a jövő évre pedig Pest ostromát megboszulandó, személyesen kívánt újból hadjáratot vezetni Magyarországra. Fráter Györgynek azonban sikerült úgy a vajdát, mint Ahmed pasát az országtól távol tartani s a szultánt is kiengesztelvén, annak hadjáratát nyugodtan várhatta.

Szulejmán ez újabb hadjáratának czélja Pest ostromának megboszulásán kívül az volt, hogy Buda és a Duna-Tisza köze biztosítására több drávamelléki és dunántúli vár és város behódíttassék.

Attina.
Belostina.
Rahócz.

A szultán hadjáratát megelőzte **Uláma** boszniai pasa támadása, ki előbb **Athinát**, Batthyányi Orbán várát és **Belostinát** Bánffy István várát vette meg, majd **Móré László** várát **Rahóczot**, honnét azonban **Móré Nánára** szökött.

Valpó.

Murad pozsegai szandsákbég a szultán parancsára fölkérte **Perényi Péternek** **Árky Mihály** által védett várát **Valpót**, mi föl nem adatván, május közepén ostrom alá fogta.

Szekszárd.

Vége **Kászim** mohácsi szandsákbég, a ki, úgy látszik, a földerítéssel volt megbizva összeütközött a magyarokkal **Szekszárdnál**, mely török által elfoglalt várát a magyarok rajtaütéssel vissza akartak venni, továbbá **Szekcsőnél**, végre pedig véletlenül bukkanva egymásra a **Kapos** vizénél.

Szekcső.

Kapos

Murad bég már 8 nap óta fáradozott **Valpó** alatt, s e közben a siklói és pécsi magyar helyőrségnek a **Dráván** átkelt egy osztaglyát visszaverte, midőn a szultán által ostromlővegekkel előreküldött **Ahmed** pasa ruméliai béglerbég serege is megérkezett, mely most a várát teljesen körülzárta, heves ágyúzással falait több helyen letörette s több kisebb roham után ellene *junius 22-én* fő-támadást intézett. **Árky Mihály** a rohamot ugyan szerencsésen visszaverte, de evvel ereje ki volt merítve; mindamellet el levén határozva a védelem folytatására, a megfélemlert védőőrség és polgárság, hogy őt ebben megakadályozzák, midőn a török a várat a következő napon újból fölkérte, **Árkyt** elfogták s a várat földvén, a parancsnokot **Ahmed** pasának kiszolgáltatták. A szultán

Árkynak megkegyelmezett, ellenben a várórséget Ahmed feldühödt 1543. harcossai fölkonzolták.

Szulejmán szultán junius 12-én kelt át a Száván s Eszéken át Valpóra menetelvén, itt fogadta a pasák hódolatát, majd a hadsereg fölött szemlét tartott.

Valpó alól a török sereg **Siklós** alá szállott, mely szintén Siklós. Perényi vára volt. Ennek várnagya *Vas Mihály* a török közeledtére a várost fölgyújtotta és a várba vonult vissza. De ezt se soká tartotta, mert midőn a vár körülzáratott s Ahmed pasa azt lövetni kezdé, a várat szabad elvonulás föltétele mellett a megszállás 11-ik napján julius 7-én feladta. Evvel szemben a török írók közül Szinán csaus szerint a várost Mohammed és Khoszrev pasák rohammal vették be.

Még Siklós elfoglalása előtt vette Szulejmán Kászim mohácsi szandsákbég jelentését, hogy elfoglalta Pécs várost. Pécs parancsnoka ugyanis a városból távol levén, alparancsnokai Magyar Bálint, Bánffy István és Alia Mátyás, megijedve a szultán közeledésétől, Szaniszló pécsi püspökkel és káptalanával egyetemben a városból megfutottak s azt védtelenül hagyák. Kászim bég erről értesülvén, a régi nevezetes várost kardesapás nélkül ejtette hatalmába.

Szulejmán szultán Siklós alól *Budára* ment, hova *julius 22-én* nagy pompával vonult be. Ez alatt egy *Uláma* bég parancsnoksága alá helyezett, ennek csapataiból és a tatárokból álló, a Balaton felé indított oszlopa nagyobb nehézségek nélkül behódoltatta **Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Simontornyát** és **Palotát**; fölkérte Székesfehérvárt is, de azt megtámadni ereje elégtelen volt.

Pécsvárad.
Szászvár.
Ozorn.
Simontornya.
Palota.

A julius 23-án tartott haditanács Esztergom megvételeit határozván el, a következő napon Ahmed ruméliai és Mohammed budai, béglerbégek 40 nagyobb és Szinán csaus szerint 300 kisebb ágyúval, melyek hajókon szállítottak, **Esztergom** alá indultak. Esztergom. *Julius 26-án* megérkezett maga a szultán is, a sereg zömével.

Esztergomból Várday Pál érsek már Pozsonyba költözött s a várban nem magyar, hanem spanyol, olasz és német zsoldosokból álló őrség volt mintegy 1600 főnyi számban. A parancsnokok *Lascano Márton* és *Salamanca Ferencz* spanyolok és *Monach Ferencz* olasz nagy elbizakodottsággal néztek az ostrom elé; de midőn a

1543. törökök tengernyi serege a vár egész környékét elborította, *julius 29-én* pedig a Duna felől a török hajóhad a várat elzárta, bátorságuk egyszerre alászállott s bár Horváthy Bertalan még a teljes körülzárás előtt 200 ökröt és 200 hordó bort juttatott az örségnek s ennek száma 600 Bécsből jövő spanyollal szaporodott, a várost alig védelmezvén, a várba vonultak vissza.

A törökök a szt. Márton hegyen nagy úteget állítottak föl, majd egy átszökött áruló olasz tűzér tanácsára a Duna szigetén is, mire előbb a vizi torony, majd a külvárosok elfoglaltatván, a vár erős tűz alá vétetett. *Augusztus 6-án* a törökök általános rohamot intéztek Esztergom ellen, de a védőörség azt sikeresen visszaverte. Ennek daczára a védőörség már augusztu 8-án alkudozni kezdett a vár föladása iránt; a következő nap maga Salamanca ment át a török táborba s a várat szabad elvonulás föltétele alatt föladván, Esztergom 1543 augusztus 10-én a török által elfoglaltatott. A védőörséget, miután velük előbb a hullákat eltemetették és a várarkokat kitisztították, a törökök kocsikon Pozsonyba küldötték, hol a vár parancsnokai, Lascano és Salamanca, Ferdinánd parancsára vizsgálati fogságba helyeztettek, de később szabadon bocsátattak.

Tata.

Esztergom *Hasszán* pasa parancsnoksága alatt erős helyőrséggel láttatván el, t. i. 3500 török és 1200 keresztény zsoldos *martalócz*, Ibrahim pasa anatóliai béglerbég az anatóliai hadtesttel, a hajóhaddal és az ágyúkkal Budára visszaküldetett, hogy onnét Székes-Fehérvár alá menjen, míg Uláma pasa és Mohammed khán Tata alá küldettek. A törökök augusztus 17-én értek Tata alá, melynek parancsnoka, *Tasso Hannibál*, ki a vár védelmére nagy elbizakodottsággal önként jelentkezvén 300 spanyol és 300 német zsoldossal csak néhány nappal előbb érkezett oda, a vár védelmezését meg sem kísértvén, azt már a szultán előhadának gyáván föladta. A szultán a várat a következő napon leromboltatta. Tasso német társával együtt Komáromban lefejezetett.

A szultán Tata alól Csákváron át Székesfehérvár alá ment. Előhadát ezúttal is Uláma pasa és a tatárok képezték, kik a *Kápolnay Ferencz*, Erdödy Péter és Istvánffy István által vezetett 500 főnyi magyar lovassággal megütköztvén, a magyarok visszavettettek s a vártól elszorítottatván oda, többé be nem juthattak.

A török előhad *augusztus 20-án* ért Székesfehérvár alá s másnap megérkezett maga a szultán is, és a várostól délkeletre, az úgynevezett Ráczvárossal szemben, a budai kapu felől, a Sóstó mellett szállott táborba.

1543.
Székes-
fehérvár.

A régi koronázó várost a Sós víz mocsarai vették körül s az időben három széles sánczczal, mind földművek, volt körülvéve; ezen belül következtek a kertek és külvárosok, még beljebb pedig az erős kőfallal, széles mellvéddel és mély árokkal biztosított belváros.

Ferdinánd aggódott ugyan Fehérvárért, bár nem a várost féltette, hanem azt, hogy a török Fehérvárt elfoglalva, nyílt utat nyer Bécs felé, védő intézkedéseivel azonban megkésétt. A város Diskau Otto alatt két német gyalog zászlóaljból, 200 német és 500 magyar lovasból álló védőőrséggel bírt, melyet Ferdinánd az utolsó napokban négy spanyol zászlóaljjal szaporított. Kapitányává Ferdinánd Varkocs Györgyöt nevezte ki, de ezt is oly későn küldte oda, hogy 50 nehéz lovasával már csak alig tudta magát a portyázó tatárokon átvágni.

Varkocs a város nagy terjedelménél fogva csak a várat akarta védelmezni, a külvárosokat pedig fölgyújtani; ámde a polgárok ennek ellenszegülvén, igyekezett a külső védő vonalat védhető állapotba helyezni s azt, valamint a kapukat őrségekkel megszállotta.

A török seregből a Ráczváros keleti oldalán az augusztus 23-án megérkezett anatóliai hadtest Mohammed és Ibrahim pasák alatt, és a janicsárok fele, a Ráczváros nyugoti oldalán a ruméliai hadtest és a janicsárok másik fele állott föl, Ahmed és Khoszrev pasák parancsnoksága alatt. Uláma hadosztálya, Mohammed khán, Emin szultán és Devlet-Giráj tatárai és az akindsik a sereg külső oldalainak és hátának fődözésére rendeltettek.

A törökök serényen láttak az ostrommunkálatokhoz s míg az ágyúk a várat lötték, a gyalogság a külső védővonalat a lápon át készített útakkal megközelítvén, Khoszrev pasa csapatai *augusztus 29-én* a szt. Ferencz és Boldogasszony templomok közti védőművet rohammal elfoglalták, sőt még a templomokat is lerombolták. De az ügyes olaszok az elfoglalt mögött már új védőművet emelvén, a roham — melyet a másik szárny nem támogatott — fennakadt.

1543.

Szeptember 1-én a török új rohamra készült. Igaz, hogy az első roham, melynek visszautasításánál, Istvánffy szerint, még a nők is közreműködtek, visszaveretett; de az őrség száma csekély vala, ágyúikból csak 4 nagyobbat és 4 mozsarat lehetett sikeresen és tartósan működtetni, a polgárság erélye pedig csökkent, A keleti oldalon Mohammed pasa előkészületeit még be nem fejezván, a roham *szeptember 2-án* (a török írók mind e napot mondják, a keresztények szeptember 1-ét) hajtattott végre. A roham sikerének valószínűségét e napon különben még sűrű köd is növelte, mely a mocsarokból emelkedett. A törökök ezt föl is használták s mielőtt a német és olasz zsoldosok csak sorakozhattak volna, a külső védővonalat a legnagyobb csendben megmászták és a külvárosokba behatoltak. A meglepett és nagy túlerővel megrohant védőőrség hanyatt-homlok rohant vissza a vár felé, a törökök nyomban utánuk. Ámde a megrémült polgárság és a zsoldosok gyávább része a vár kapuját idő előtt bezárván, azt a még szintén kint szorúlt Varkocs parancsára sem nyiták ki, minek következtében a kintszorúltak, élőkön a derék Varkocscsal, hősieles küzdelem után mind egy szálíg elesetek. A künmaradt magyar polgárok és parasztok a mocsarakon át igyekeztek menekülni, de nagyobb részek ott vesztett. A védők vesztesége csak ez egyetlen rohamnál majd 1500 fő volt s a védőőrség, mely a belső városban még volt, nem számlált többet 500 harczosnál.

Szeptember 3-án, bár az őrség a harcztot még tovább is hajlandó volt folytatni, a polgárság Orbán Tamás bíró által a várost a szultánnak följánlotta, mire Ahmed pasa csapatai a városba bebocsáttattak és azt megszállták. A védőőrség a szultán által szabadon bocsáttatott, de a polgárok közül számosan, köztük a bíró is, azon ürügy alatt, hogy Izabella királynétól ok nélkül Ferdinándhoz pártoltak, leöltek.

Szulejmán ezzel föladatát bevégeztnek tekintvén, miután *Ahmed* béget, Mohammed budai pasa testvérét Fehérvár parancsnokává kinevezte, s a városba 4000 főnyi őrséget rendelt, Budára s innét Konstantinápolyba visszatért. A tatárság azonban széles vidéken dülta és pusztította az országot s Budán is visszahagyott Szulejmán, veje Rustem vezír-pasa alatt 50,000 főnyi sereget,

hogy a megvett városoknak, ha Ferdinánd azokat tán visszavenni megkísérленé, segélyt adjon. 1543.

Fehérvár ostroma alatt Győrnél mintegy 40,000 főnyi magyar-német sereg gyülekezett össze. Ennek vezérei közül *Zrínyi Miklós* horvát bán, *Báthory András*, *Verböczy Imre*, két *Horváth Bertalan*, *Bakics Péter*, *Katics Miklós* a tatárok dúlásait megakadályozandó a táborból kiszálltak s *Rátkay Pál* pápai parancsnoktól megtudván, hogy a tatárok zöme **Somlyó-Vásárhelynél** táboroz, azokat körülfozták s heves harc után, melyben több mint 3000 tatár hullott el, Székesfehérvár felé visszanyomták. A Fehérvárból kiszorult magyar lovasok vezére *Kápolnay Ferencz* szintén megtámadott egy *Malkocs bég* alatt ellene küldött török hadat **Simontornya** tájékán, de szerencsétlenül harczolt s elesett.

Somlyó-
Vásárhely.

Simontornya.

Ferdinánd a győri sereggel akkor készült valamit tenni, a mikor *Szulejmán* Fehérvár alól már elvonult. Ámde ekkor a csehek, morvák és osztrákok, látván hogy őket veszély többé nem fenyegeti, nem voltak a táborban visszatarthatók, s az szeptember végével széteszlott.

Török hódoltatások 1544-ben. A mint az 1543-ik évben *Szulejmán* hadjárata alatt, úgy hullottak ezután a budai pasa és a szandsákbégek támadásai alatt, Magyarország várai a török ölébe. A hol derék parancsnok, magyar őrség volt, kemény tusa után, dicsőségesen, a hol zsoldos kapitányok és idegen martalócok voltak a várban, gyáván, gyalázatosan. És Magyarország teste három részre fölbomolva, foszladozik napról-napra, évről-évre s a haragos Isten nem támaszt magyar hazafit, ki ezt megakadályozni, s ha már az idegenek hitvány önzésből bennünket nem segítenek, legalább a magyarság erejét összegyűjteni képes lenne. Nincs király, nincs hadvezér s az ország bomlik, a magyar nép fogy, enyészik.

1544.

Ferdinánd a török elvonulása után, mint már eddig is oly sokszor, ismét a *jövő évben* indítandó nagyobb hadjárat ígéretésével igyekezett a rendek mérhetetlen bosszúságát csillapítani s ezt oly ügyesen tévé, hogy még maga *Fráter György* is 20,000 főnyi zsoldos had állítására vállalkozott; de midőn az idő elérkezett, a hadjárat ismét a *jövő 1545-ik* évre halasztatott.

Bezzeg nem halasztotta a foglalást a török. Mihelyt kitava-

154. szodott, Jahja-oglu **Mohammed** budai vezírpasa, *ápril 23-ára* magához rendelvén Hasszán esztergomi, Ahmed székesfehérvári, Dervis szegedi, Kászim mohácsi és Murad pozsegai pasákat, ostrom alá fogta a két vár közt fekvő s a Duna fölött uralkodó **Visegrád**. A várat a derék **Amadé Péter** védelmezte s midőn a törökök az alsó várat a keleti fal lerombolása után bevették, a felső várba húzódtok. Ennek ostroma hozzáférhetetlenségénél fogva nagy nehézséggel járt, de a törököknek mégis sikerült a Sóstorony felőli hegycsúcsra ágyúkat vontatni, honnét most a felső várat is lőheték. Amadé éjjel csónakon személyesen ment Komáromba, hogy segílyt sürgessen, de ezek Bécsbe utasították; futára onnét is tagadó választ hozván, a víztől megfosztott, szomjúságtól kínzott védőőrség harc képtelen levén, Amadé kénytelen volt a várat, szabad elvonulás föltétele mellett feladni. A törökök azonban az őrséget a kivonulás alkalmával hitszegően fölkoncizolták s Amadét is alig volt képes a személyesen védelmére siető Mohammed pasa megmenteni. A török evvel Komáromig, Győrige ura lőn a Duna vidékének.
- Nógrád.** Mohammed pasa Visegrád után **Nógrád**ot akarta ostromolni; de alig szállt meg Oroszfalvánál, a hitvány zsoldos őrség a várat elhagyva gyáván megszökött. **Hatvan** őrsége még a török közeledését sem várta meg, hanem Nógrád elestének hírére a várat fölgyűjtva, Egerbe szökött.
- Hatvan.** Ezután még a Dunántúl néhány kisebb vára esett el, s Mohammed a foglalásokat tán tovább folytatja, ha *Uláma* boszniai pasa, ki Semptei Farkastól **Velika** várat Horvátországban elfoglalván **Monoszló** alá szállott, e hely ostromához Kászim és Murad hadainak visszabocsátását nem kéri. Midőn ezek megérkeztek, Monoszló csakhamar elesett s a pasák, Malkocs hercegovinai béggel egyetemben tovább dúltak Zagoriában a stájer határokig. Zrínyi Miklós bán a saját és Bildenstein stíriai hadával elibök menvén, **Körös** tájékán a török által törbe csalattak s tetemes vereséget szenvedtek.
- Velika.** Ez idő alatt az esztergomi törökök 2000 főnyi csapattal rajtaütöttek **Léván**, de *Balassa Menyhért* által véres fövel visszaverettek. Balassa most Túri György ipolysághi kapitánnyal utánuk iramodott, de a túlerő ellen nyílt mezőben nem boldogulhat.
- Monoszló.**
- Körös.**
- Léva.**

ván visszatért. De elérte a törököket **Szalka** mellett *Nyáry Ferencz* surányi kapitány s a török hadat szétvervén, annak alig 500 főnyi maradéka jutott Esztergomba vissza. 1544.
Szalka.

Ily kisebb harcok, még ha eredményesek voltak is, nem voltak képesek a török hódoltság folytonos terjedését megakadályozni s a várakkal együtt azok nagy környéke is behódolni levén kénytelen, az ország nagy része tényleges török birtok lön, melyen a török most már teljesen berendezkedett. E berendezkedésnél a budai vilájet *15 szandsákságra* osztatott be, melynek székhelyei: Buda, Esztergom, Fehérvár, Nógrád, Hatvan, Szeged, Veszprém, Mohács, Siklós, Pécs, Simontornya, Szegszárd, Pozsega, Szerém és Szendrő valának.

A Ferdinánd király és a császár által folyton ígért nagy hadjárat pedig csak a szegény magyarok jámbor óhajta maradt, s még örülnök kellett, midőn Ferdinánd végre a törökkel 1547-ben 30,000 arany évi fizetés mellett 5 évi békét nyert s így a török az országot legalább nagy hadsereggel nem dülta. Mert a béke valóban csak arra szorítkozott, hogy a szultán nem indított nagy hadjáratot Magyarország ellen; a kisebb küzdelmek, a szandsákbégek és török várnagyok foglalásai, rablásai, erőszakoskodásai a béke daczára soha sem szüneteltek s az ország ez időtől fogva másfél évszázadig teljes békéhez nyugalomhoz soha nem jutott.

A magyarok a schmalkaldeni háborúban 1546—47-ben. Szinte csodálatos dolog, hogy eme vészes időkben, mikor a magyar alig volt képes saját tüzhelyét megoltalmazni, még külföldi kalandokra is vállalkozott, s Ferdinánd, a ki a törökkel szemben oly gyámoltalan volt s a magyar földnek egy rögét sem volt képes megvédeni, a császárnak magyar csapatokból álló segélyhadat küldött.

Ez egy 1150 főből álló magyar lovas dandár volt, mely *Nyáry Ferencz*, a szalkai hős vezérlete alatt 1546 október 1-én indult a schmalkaldeni háborúban résztveendő, a császári sereghez Csehországba, s onnét Szászországba. Itt a megbetegedett Nyáry helyett a parancsnokságot **Bakics Péter** vette át. A hadjárat alatt a magyarok **Mühlbergnél**, a visszavonuló szászokat üldözendő, az **Mühlberg**. Elbán átúsztattak; az üldözés oly heves volt, hogy abból maga a szász választó fejedelem, János Frigyes, sem menekülhetett s egy

1544. pécsi származású magyar huszár *Lucza József* által a lochau-i utó-
Lochau. véd-harcban elfogatott. A császár bevette még Wittenberget s evvel a hadjárat fontosabb része véget érven, a magyar segélyhad nagy dicsőséggel, kitüntetésekkel és zsákmánynyal hazatért.

A török hódítás második időszaka.

1544—1551. A fentebb említett viszonyban 1544-től 1551-ig lényeges változás nem állott be; ez időt s még az 1551-ik évet is Fráter György nagyszabású politikája tölti be s teszi nevezetessé. Midőn azonban a lángeszű államférfi saját politikájának áldozatul esik, s nincs többé senki, a ki a török hatalomnak gátat vessen, az újból megindítja a foglalásokat s az 1552-ik évben a török hódoltságot számos fontos vár elfoglalásával az országnak ismét nagy és jelentékeny területére terjeszti ki.

Munkánk ezéjla az időszak politikai eseményeinek részletes tárgyalását kizárván, csak annyit említünk belőlük, a mennyi az 1551-ik évbéli hadi események megértésére mellözhetetlen.

Politikai és hadi események Fráter György kormányzata időszakában 1551-ig. Az 1540-ik év eseményeinek előadása alkalmával említettük, hogy Fráter György teljesen átértette annak fontosságát, hogy Magyarországnak a mohácsi vész óta elszakadt részei egyesíttessenek s hogy János király halála után hajlandó is lett volna Erdélyt és a keleti részeket Ferdinánd kormánya alá bocsátani, ha csak némi biztosítéka is lett volna az iránt, hogy Ferdinánd az országot megvédelmezni képes. E biztosíték hiányában azonban czélszerűbbnek vélte a szakadást föntartani, hogy a török szolgaság alól legalább János Zsigmond részét, nem ugyan fegyverrel, hanem ügyes diplomáciával, megmentse. Budavár eleste után visszatért ugyan az eszmére, hogy az országot Ferdinánd bírja, midőn azonban a német birodalom vállalata oly szégyenteljes kudarcot vallott s Ferdinánd az ország megoltalmazására újból képtelennek bizonyult, még inkább kelle azon gondolatot ápolnia, hogy János Zsigmond öröke biztosításék. Az 1543 és 1544-ik években a török hódítás terjeszkedése, melynek megakadályozására Ferdinánd éppenséggel semmit sem

tett, meggyőzte arról, hogy az ország keleti részeit és várait Ferdinándnak adni, egyértelmű volna azoknak török kézre juttatásával. 1544—1551.

Fráter György most még tovább ment s eszméje az volt, hogy ha Ferdinánd alatt nem lehet, úgy az országot a török partfogása mellett *János Zsigmond alatt* egyesíti. Erre czéloztak azon intézkedései, melyekkel Erdélyt előbb az 1542-ik évi tordai unióval önmagában, azután pedig az 1544-ik évi tordai gyűlésen a kapcsolt részekkel a legszorosabban összefűzni s János Zsigmond örökéből egységes, önálló, cselekvőképes államot alkotni igyekezett. Ez lett volna Magyarország tervezett újjáalkotásánál a szilárd központ, melyhez a többi szétforgácsolt részek idővel, részint diplomáciával, részint fegyveres erővel, hozzácsatolhatók lettek volna.

A következő időkben azonban a német párt kilátásai az által javultak, hogy V. Károly császár úgy a hosszadalmas francia, mint a schmalkaldeni háborút diadalmasan fejezvéen be, azon helyzetbe jutott, hogy Ferdinándnak Magyarország megoltalmazására hathatósabb segélyt nyújthatott, míg ellenben a török barátság, annak folytonos foglalásai és a meghódított területnek török szolgaságba hajtása folytán, mindinkább népszerűtlenné vált s Fráter György maga is joggal tarthatott attól, hogy Szulejmán, a mint Budát és a János Zsigmond örökéhez tartozó dunamelléki és alföldi részeket a kellő időpontban magához ragadta, így tehet az egész országgal is, ha ezt János Zsigmond a török támogatásával nyeri meg.

Ez aggodalom térítette vissza Fráter György politikáját ismét nyugat felé s a végeredmény az volt, hogy, tervének az özvegy királynét és Petrovicsot is megnyervén, kivitte, miszerint Izabella a trónról Ferdinánd javára lemondott, mire Fráter György Erdély és a keleti részek kormányát Ferdinándnak átadta. János Zsigmond kárpótlásul Oppeln és Ratibor herczegségeket, s Ferdinánd leányainak egyikét, Izabella 100,000 aranyat, Fráter György az esztergomi érsekséget és a bibornoki kalapot nyerte volna.

A dolog azonban nem ment simán. Izabella és Petrovics a tervet kezdetben ellenezvén, a barátot a portán bevádolták, sőt Petrovics a porta biztatására Fráter György és pártja ellen 1550

1544—1551. *tavasán* fegyvert is ragadt és elfoglalta **Dévat** és **Alvinczet** s mivel a barát hadaival szembe szállani késlekedett, rácz híveivel **Csanádot** is ostrom alá fogatta; de sőt Izabella és Petrovics azt is kieszközölték a portán, hogy a moldvai és havasalföldi vajdák, valamint a budai vezírpasa is, parancsot kaptak Erdélybe benyomúlni.

Gyula-
fehérvár.

Fráter György erejét azonban a veszély csak növelte. Csanádot *Varkócs Tamás* váradi kapitány által az ostrom alól fölmentetvén, maga az Izabella pártjára álló **Szászsebest** és **Medgyest** elfoglalta, majd seregével Izabellát és Petrovicsot **Gyulafehérváron** ostrom alá fogta s őket addig szorongatta, mígnem a királyné szerződést kötött vele, hogy az oláh vajdákat és a budai pasát, kiknek seregei már útban voltak Erdély felé, visszatérésre bírják.

Brassó.
Ojtoz.

De már késő volt; mert e hadak részint már betörték Erdélybe, részint annak határain állottak. Fráter György ekkor halatlan erőfeszítéssel 50,000 főnyi sereget gyűjtött, s míg *Kendy János* a havasalföldi vajdát **Brassó** közelében, maga a moldvai vajdát az **Ojtoz** szorosnál megverte, mire mindkettő visszavonúlt. Fráter György ekkor hadait egyesítvén, azokat a Maros völgyébe Piskire vezette s itt csatlakozott hozzá *Varkócs* is. Ez egyesült sereg ellenében a budai pasát helyettesítő *Kászim* bég tovább előnyomulni nem mervén, visszafordult.

Léva.
Csábrág.
Murány.

Ferdinánd ezúttal sem segítette a magyarokat az oláhok és törökök ellen, mert Salm által vezetett hadai, melyeket még a múlt *1549-ik* évben Erdélybe megindított, előbb Balassa Menyhért és Bacsó Mátyás garázdálkodásait megfenyítendő **Léva**, **Csábrág** és **Murány** várakat ostromlák, azután pedig Szolnok várát építék föl s így Erdélybe el nem jutottak. Erdélyt tehát csupán Fráter György gyors és határozott működése mentette meg.

Porva.

Miután itt 1549-ik évbéli, Magyarország nyugoti részében végbement eseményeket érintettünk, fölemlítjük röviden ama jeles hadi tettet is, melyet 1549-ben *Rátkay Pál* pápai és *Thelekessy Imre* veszprémi kapitányok a győri vitézekkel együtt véghez vittek, szétvervén *Veli aga* 4000 főnyi portyázó hadát **Porva** mellett (Veszprém közelében), melyből 600-at elfogtak s győzelmük jeléül 13 zászlót küldtek Ferdinándnak.

Izabella a történetek után János Zsigmond megkoronázását

sürgette a portánál, a minek fejében Becse és Beckserek várak átengedését ígerte. De Fráter György a szultánt kiengesztelte, Ferdinánd pedig *Castaldó János* örgróf, Brandeis, Serotin és Aldana német, Báthory Endre, Nádasdy Tamás és Losonezy István magyar vezérek alatt mintegy 8000 főnyi segélyhadat küldött, s így Izabella, ki **Gyulafehérvárott 1551 nyarán** másodszer is ostrom alá került, végre is kénytelen lón az egyességet végrehajtani. 1544—1551.
Gyula-
fehérvár.

Az *1551-ik év augusztus havában* tehát Izabella a szt. koronát s vele Erdély és a keleti részek kormányát Ferdinánd biztosainak átadta, s miután János-Zsigmond Johanna főhercegnővel a kolosmonostori templomban eljegyeztetett, a trónjától és országtól megfosztott királyné fiával s néhány hivével Kassára, majd Lengyelországba ment.

Az 1551-ik évi török hadjárat. Fráter György azon fáradozását, hogy a szultán az Erdélyben történekről tévútra vezettség, Ferdinánd konstantinápolyi követének Malvezzinek ügyetlensége meghiusította. A szultán a valót megtudván, Fráter Györgynek és a rendeknek meghagyta, hogy a németeket Erdélyből űzzék ki, s védenzét János Zsigmondot az országból kivinni ne engedjék, egyúttal **Szokolovics Mohammed** ruméliai béglerbéget utasította, hogy a ruméliai hadtesttel a Szerémségbe induljon s a további parancsot ott várja be. A barát azonban a béglerbéget is elámította, azt mondván neki, hogy Temesvár, Lippa és Solymos várakat nem ő, hanem Petrovics, ki e részek parancsnoka volt, adta Ferdinánd kezébe, s ő Erdélyt még mindig a királyfi nevében kormányozza; egyidejűleg a védekezésre minden szükséges intézkedést megtett. Ferdinánd e politikát, melyet követni a szükség parancsolt, helyeslén, a maga részéről **Castaldo Baptista János** örgróf seregét *Sforza Pallavicini* alatt még további 6000 főnyi német haddal szaporította. 1551.

Szokolovics Mohammed béglerbég a barát előadásának hitelt adott ugyan, de azért kötelességének tartotta azon várakat, melyeket állítólag Petrovics adott Ferdinánd hatalmába, tőle visszafoglalni. Ennélfogva *1551 szept. 7-én* seregével a Dunán Péterváradnál átkelén, a Tiszán fölfelé előnyomult.

A szultán egyidejűleg **Ahmed** vezírpasa parancsnoksága alatt egy a widdini, nikápolyi és dobrudsai csapatokból és tatá-

1551. rokból alakult második hadsereget a Havasalföld felől Erdélybe való betörésre készenlétbe helyezett, a budai vezírását *Khadim Alit* pedig arra utasította, hogy csapatait összevonván, a közreműködésre készen legyen.

Ez intézkedésekkel szemben Ferdinánd részéről, kit az átvett várak védelme most már kizárólagosan illetett, majd semmi előkészület sem tétetett; a véghelyek erősítései a leggyarlóbb állapotban valának és sem megfelelő őrséggel, sem élelemmel és lőszerrel ellátva nem voltak. Némi kivételt tett Temesvár, melyet Ferdinánd legjobban féltvén, belé Losonczy István személyében kitűnő parancsnokot nevezett ki s őrségét is megszorította.

Becse.

E közben a török előhad szeptember 11-én **Becse** alá érkezett; a Temesvárról ide siető Losonczy ezeket ugyan elverte, de szeptember 16-án a béglerbég egész, mintegy 60,000 főnyi seregével Becse alá érkezvén, azt két napig lövette, *szeptember 19-én* pedig, míg maga *Szentannai Tamás* és *Fügedy Gábor* várnagyokkal az átadás iránt alkudozott, a várat rohammal bevétette s a megmaradt védőőrséget, valamint a várnagyokat is hűtlenül legyilkoltatta.

Beckerek.

A török ezután **Beckerek** alá ment, melynek rácz őrsége már előbb szétfutott s a várban csak *Zoltay Mihály* maradt, 80 emberrel; de midőn a béglerbég serege szeptember 24-én csakugyan ide jött, a várat ezek is gyáván elhagyták.

Csanád.

Szokolovics Mohammed Beckerek alól szeptember 26-án **Csanád** felé ment; a vár alá nem is kellett mennie, mert a várat a rácz őrség áruló módon elhagyta s így a várnagy, *Nagy Péter*, kénytelen volt az üres várat átadni.

Zádorlak.

A béglerbég Csanádnál egyelőre megállapodott, míg csapatai az egész környéket, így Horogszeg, Csák, Kis-Somlyó, Jeládia, Aradác, Galád, Nagylak, Fellak, Egres, Csállya, Zádorlak, Eperjes, Pálulás, Bodorlak stb. erődöket behódoltatták, azután pedig Lippa ellen szándékozott menni. A Lippára előreküldött *Uláma* pasa a zádorlaki erdőben meglepte *Egyedy Tamás* 100 huszárból álló különítményét s azt majd megsemmisítette, de megtudta azt is, hogy Lippánál *Báthory Endre* erős sereggel áll, t. i. a megyék fölkelő hadaival és *Serotin* 1000 német lovasával. A béglerbég ennek folytán a hadműveletek beszüntetését határozván el, ép Sze-

gednél a Tisza mögé, téli szállásokra akart vonulni, midőn a lippai 1551.
 rácz és dalmát kereskedők a pasának, a város megkímélésének
 föltétele alatt, a várost föladni s a csekély őrseget is erre kényszeri-
 teni ajánlkoztak. Erre Mohammed pasa szándékát megváltoztatva,
Lippa felé indult s Uláma pasa által vezetett elővéde *október 8-án* Lippa.
 már a város alá is érkezett. Miután pedig Báthory serege azon ál-
 hirre, hogy a török Nagyvárad ellen megy, október 4-én
 széteszlott, a polgárok fenyegetésétől megijedt *Gersei Petheő*
János pedig a vár kapuit és tornyait fölrobbantván, a városból
 gyáván elmenekült, Uláma a várat ellenállás nélkül elfog-
 lalta. Mohammed pasa Lippát 5000 főnyi helyőrséggel Uláma
 pasa parancsnokságára bizta s miután a magas hegyesúcson Solymos.
 fekvő **Solymos** várát csapatai elfoglalni nem bírták, ismét téli
 szállásaira készült.

Ámde mint a lippai, úgy a temesvári ráczok is, a kik egyéb-
 ként most a lippai árulás után a magyarok bosszújától is félték,
 küldöttség útján kérték a béglerbéget, hogy Temesvárt szállja meg,
 ígervén, hogy a várost maguk át fogják adni, a várba pedig az
 utat megmutatják. Bárha az idő már későre járt, Mohammed pasa
 a kedvező alkalmat nem akarta elmulasztani s *október 14-én* Lippá-
 ról Temesvár alá indult.

Szokolovics Mohammed pasa béglerbég a ráczok kérelmére
 és tanácsára **Temesvárnak** rajtaütés által való elfoglalását kísérté
 meg, mi végből egy 6000 főnyi gyalog és lovas különítményt, mely-
 hez sok rácz is csatlakozott, október 15-én azon föladattal küldte
 Temesvár közelébe, hogy *október 16-án* a várost kora hajnalban
 rohanják meg. De Temesvár parancsnoka, **Losonczy István**, a
 vállalatról értesülvén, a törököket készen várta, a támadást erős
 puskatűzzel fogadta, majd maga a török ellen lovas támadást in-
 tézvén, a vállalatot teljesen meghiusítá. Temesvár.

Az ütközetben részt vett bégek lebeszéltek a pasát a vállalat
 folytatásától, de ez *október 17-én* mégis Temesvár alá szállott, s
 bár Losonczy a megadást kérő fölhívásra kijelenté, hogy hazája
 és az egész kereszténység dicsőségeért vére ontásával is harcolni
 fog, s hazáját, a míg él, hűségesen fogja szolgálni, s végül hozzá-
 tevő, hogy «*Temesvárt nem levelekkel, hanem ágyukkal foglalják*
el, s itt ember ember ellen fog viaskodni», a várat ostrom alá

1551. vette. Losonczy a nehezen védhető s rácokkal telt «Sziget» külvárost fölgyújtatta, s míg egyrészt a védő-műveket nagy szivóssággal védelmezte, másrészt az őrséggel többszörös kirohanásokat tett, melyekben kivált *Dombay Mihály* tünt ki. Ez a pasát, kinek katonái az előrehaladt idő és hiányos élelmezés folytán zúgolódtak, arra bírta, hogy az ostromot 10 nap leteltével fölhagyván, *október 27-én* Becse irányában elvonult.

Ez alatt Castaldo, miután a szultán a Havasalföldön levő sereget ismét föloszlatta, s így Erdély megtámadásától félni nem kellett, az összes királyi hadakat, melyek száma a 25,000 főt meghaladta, Fráter György Déva melletti táborába vezetvén, itt oly tekintélyes sereg gyült össze, mely alkalmas lett volna arra, hogy Mohammed pasa Temesvár ostromával foglalkozó seregének súlyos vereséget szerezzen. De Fráter György, ki folyton azon reményben volt, hogy a tél folyamán a békét a szultánnal meghosszabbíthatja, ezen Castaldo által ajánlott hadműveletre nem volt rávehető, minélfogva Mohammed pasa bánatlatlanul vonulhatott el, a magyar-német sereg pedig Lippa visszavételére indult.

Lippa.

A Lippa ellen Fráter György fővezérlete alatt induló sereg a 60,000 főt jóval meghaladta. A seregben Castaldo és Pallavicini grófok 12,000 főnyi német csapatot vezettek, a többi magyarországi és erdélyi nemesi dandárokból, a székelyek és szászok csapataiból és mintegy 5000 főnyi szabad hajdúból állott. A sereg *november 2-án* ért Lippa alá s a várat, melyben, mint tudjuk *Uláma* pasa 5000 főnyi török védő őrséggel rendelkezett, körülzártá. Kelet felől az uralkodó magaslatokat Castaldo szállotta meg a német-spanyol hadakkal, dél felől Fráter György állott az erdélyi hadakkal, észak és nyugot felől a magyar dandárok.

A vár lövetése *november 4-én* vette kezdetét s 6-án annak a szt. Lajos templom fölii fala leomlott, mire Castaldo d. u. 2 órára rohamot rendelt. Ámde a spanyolok az időt be nem várva, a falakra rohanván nagy veszteséggel visszaverettek, s még szerencse, hogy *Nádasdy Tamás* a zajra odasielve, a küzdelemben az egyensúlyt helyreállította, sőt a magyar lobogót a résre föl is tűzte; most a többi csapatok is benyomultak a városba, s a török csapatokat

a várba visszaszorították, a künnrekedteket pedig lekaszabolták; hasonló sors érte ama 700 szpahit, a kik a Maros felé néző kapun kirohanván, magukat átvágni akarták, de Török János és Báthory Endre lovasai által fölkonczoltattak. 1551.

November 8-án megkezdődött a vár lövetése s szünet nélkül folyt november 17-ig; a következő napon Uláma pasa előbb fegyverszünetet kért, majd pedig szabad elvonulás föltétele mellett a vár föladását fölajánlotta. Miután pedig időközben Ali budai pasa november 20-án seregét Becsére vezetvén, a béglerbéggel egyesült, Frater György a hadi tanácsban keresztülvitte, hogy Uláma 1200 főnyi kíséretével szabadon elvonulhasson.

Uláma *deczember 4-én* este vonult ki Lippáról; de útközben Balassa Menyhért, Tóth Mihály, Nagy Horváth Ferencz és Dombay Mihály az elvonuló törököket megtámadván, ezek oly veszteségeket szenvedtek, hogy Uláma pasa csak alig 400 fővel érkezett Becsére, honnét Nándorfehérvárra ment, a béglerbégnak jelentést teendő.

Lippára Castaldo spanyol védő őrséget rendelt *Aldana* tábornok parancsnoksága alatt, a többi német és spanyol hadakat pedig téli szállásokba Erdélybe küldte. A magyar hadak szétoszoltak.

A béglerbég elhitte ugyan Frater Györgynek, hogy ő mint a törökök védője jelent meg Lippánál, de a jövő tavaszra a hadműveletek folytatására készült.

Fráter György még a Déváról Lippára végrehajtott menet alatt kapta meg esztergomi érsekké és bibornokká történt kinevezését, de e magas méltóságnak csak rövid ideig örvendhetett. Politikai eszélyességből nem tartotta szükségesnek Castaldoval közölni az okokat, hogy miért igyekszik Erdélynek Ferdinánd részére történt átadása daczára a törökkel a jó viszonyt föntartani s hogy miért marad az ellenségeskedések daczára a béglerbéggel összeköttetésben. Castaldo ennél fogva a barátot folyton gyanus szemekkel kísérte, s miután a bibornok titkára, Pesty Gáspár, ki urát valamely okból gyűlölte, neki folyton azt sugdosta, hogy Fráter György a német és spanyol csapatokat megsemmisíteni s azután magát török főnhatóság alatt Erdély fejedelmévé tenni igyekszik, a tábornok engedélyt eszközölt ki Ferdinándtól, hogy a biborno-

1551. kot, ha gyanuja való lenne, láb alól eltehesse, A Lippánál törté-
tek csak megerősítették Castaldo gyanuját, s a tábornok Pallavi-
cinivel egyetemben már Lippa alatt elhatározá, hogy a biborno-
kot, ki őket bizonyára nem hagyná Erdélyben kényök-kedvök
szerint dűlni és garázdálkodni, elteszik láb alól. A sötét tervet a
tábornokok *deczember 17-én* Alvinczen, hol a bibornok vendégei
valának, végre is hajtották s Fráter Györgyöt Pallavicini Sforza
tábornok, zsoldos tisztjei által segítve, meggyilkolta. Castaldónak
ezután legelső gondja volt a bibornok 300,000 aranyat érő kin-
cseit elrabolni s ezután a gyilkosság színhelyéről Gyulafehérvárra,
majd ismét Szászsebesre sietett.

Ferdinánd ez ocsmány tettért az erkölcsi felelősséget magára
vállalta s maga igyekezett azon, hogy a gyilkosok a pápa által is
fölmentessenek.

Fráter Györgyben egy kiváló államférfú, nagy lángész, s
korának legügyesebb diplomatája veszett el. Ferdinánd zsoldos
vezérei sokkal korlátoltabbak voltak, semhogy őt megértsék, s a ki
az országot egy negyedszázadon át a töröktől a legválságosabb
időben megoltalmazta, a ki Erdélyben az önálló fejedelemséget
megalapította, elveszett, mert hazafias szempontból jobbnak vélte
saját művét, az önálló erdélyi államot föláldozni, hogy Magyar-
ország egyesíttessék. Fráter György diplomátiával pótolta Ferdi-
nánd és vezérei gyámoltalanságát, seregei tehetetlenségét, s mi-
dőn Ferdinándot és az országot egy újabb török háború ellen
eszével megoltalmazni akarta, hálából királyi ura tudtával és
beleegyezésével meggyilkoltatott.

1552. **Az 1552-ik évi török hadjárat; a szegedi vesze-
delem; Temesvár és Lippa eleste.** «Az 1552. év — mondja
egyik érdemes történetírónk — szomorú, de a nagy veszteségek s
néhányak gyalázatos gyávasága mellett is, a magát föláldozni kész,
hősies hazafiság dicső, örök emlékezetre méltó hadi tetteiben is
gazdag év volt Magyarországon.» Valóban a mily súlyos csapás
volt az országra, hogy a török ez évben számos fontos végvár
megvételeivel a hódoltság területét ismét nagy mértékben kiterjesz-
tette, oly lélekemelő a visszaemlékezés Losonczy István, Szondy
György, Dobó István és hős társaik dicsőségére, kiknek fényes
nevei mint örökké égő szövetnekek világítják be e sötét időszakot.

Az 1547-ik évben Ferdinánd által kötött béke ez évben le-
 tett s nem volt többé Fráter György, kinek diplomáciai ügyessége
 a békét meghosszabbíthatta volna. De Fráter Györgyben nem csak
 a jeles diplomata veszett el, de elveszett a gondos kormányzó is,
 a ki az elkerülhetetlen török háborúra a szükséges intézkedéseket
 megtette volna. Ferdinánd gyámoltalan volt, mint mindig ha ve-
 szély közeledett, ama hitvány zsoldos vezérek pedig, kiknek he-
 lyette cselekedni kellett volna, és a nyomorult csőcselék, melyet
 magukkal hoztak, sokkal inkább el voltak foglalva a rablással,
 dúlással, semhogy az ellenség elé menni s azt leküzdeni ráértek
 volna. Mig a török Temesvár alá szállott, Castaldo fizetetlen zsol-
 dosai, vagy inkább helyesebben gaz rabló csordái ostrom alá fog-
 ták **Kolozsvárt** s azt mindaddig bombázták, míg őket a fölkelt
 magyar nemesség a város alól el nem űzte; majd fölgyújtották s
 földúlták **Gyulafehérvárt**, s midőn a moldvai vajda **Brassónál**
 Erdélybe betört, Castaldo alig bírt annyi erőt összegyűjteni, hogy
 az oláhokat a Tordánál táborozó nemesség segítségével vissza-
 nyomja.

1552.

Kolozsvár.

Gyula-
fehérvár.
Brassó.

A magyarok tehát minden segítség nélkül maradtak, s oda-
 vetve martalékul az ellenségnek, önfeláldozó hazafiassággal egye-
 dül szállnak az ellenséggel szembe, s győzelemre való kilátás nél-
 küül kétségbeesett harczot folytatnak, megmenteni próbálván a
 haza drága földjéből azt, a mit megmenteni lehet.

A hadi eseményeket a **Szeged** visszavételére irányozott ki-
 sérlet nyitja meg. Szeged visszavételét még Fráter György ter-
 vezte, de halálával nem volt, a ki végrehajtsa. Ekkor előállott
Tóth Mihály hajdú-kapitány, volt szegedi bíró, kit a török onnét
 régebben kiüldözött s társával **Nagy Ambrussal**, kivel már Lippa
 visszavételénél, 5000 szabad hajdú élén részt vett, vállalkozott
 Szegedet rajtaütés útján elfoglalni. Hosszas utánjárás után Tóth
 Mihály Castaldótól *Aldana* parancsnoksága alatt 200 muskétás
 spanyol gyalogost, 300 német vérttest, továbbá a lippai és temes-
 vári őrségből egy-egy könnyű magyar lovas csapatot nyert támo-
 gatásul, míg *Bakics Péter* a schmalkaldeni hős, Nagy Horváth
 Ferencz, Dersffy István és Dóczy Miklós huszáraikkal önként csat-
 lakozván, a támadó hadosztály mintegy 6300 főre emelkedett. A
 hadosztály Aradról 1552 febr. 24-én indult el s Tóth Mihály a haj-

Szeged.

1552. dúkkal a *február 26-ikára következő éjjel* Szeged alatt termett, hol a velük egyetértő lakosságból 700 halász a Boszorkányszigeten készen várta. A hajdúk a halászok csónakjain átkeltek a Tiszán, átmásztak a sánczárkokon s Tóth Mihály a péterváradi kaput hatalmába ejtvén, a hajdúkat a Palánk külvárosba bebocsátotta. De most, a helyett, hogy minden időveszteség nélkül a várat igyekeztek volna elfoglalni, a hajdúk a rabláshoz láttak, s így *Héder* bég, a város parancsnoka, a várat idejekorán elzárta és megszállotta. Igaz, hogy ez által 2000 török a városban fölkonzultatott, de a vár meg volt mentve, mert a hajdúk oda be nem jutottak. Csak most érkeztek meg Aldana és Bakics, de ők sem a vár ellen mentek, hanem segítettek a hajdúknak rabolni. A város meg volt tehát szállva s az erről értesített Castaldo most a vár megvéételére csapatokat és ágyúkat is rendelt Szegedre. De mielőtt még e csapatok megérkeztek volna, a veszélyről hirt vett *Ali* budai pasa 5000 fővel, *Rusztém* szendrői bég pedig 1500 fővel a vár fölmentésére sietvén, *Ali* márczius 5-én a **dorozsmai mezőn** velük szembeállott hajdúkat, továbbá Aldana és Bakics hadait megverte s a városba szorított hajdúkat majd teljesen megsemmisítette. Még rettenetesebb bosszút állott a török Szeged lakosságán, melyből vagy 12,000 lemészároltatott. *Ali* pasa Konstantinápolyba 5000 elesett magyar lemetszett orrát, néhány előkelő foglyot és 40 zászlót küldött.

Dorozsma.

A szultán e közben nagy háborúra készült. Mindenekelőtt a tatár khánt, a karamániai béglerbéget, a havasalföldi és moldvai vajdát utasította, hogy a havasalföldi török sereghez csatlakozva Brassónál Erdélybe törjenek be, maga pedig a fősereggel előbb Temesvárt és Lippát szándékozott megvenni, majd Szolnokot, Egert és a többi végvárakat, végül pedig *Ahmed* pasa vezír seregével egyesülve Bécs ellen szándékozott menni.

Ezzel szemben *Ferdinánd* előkészületei siralmasak. Erdélybe Castaldo néhány száz embert küld a szorosok védelmére, a király pedig vajdává a magával tehetetlen, köszvényes *Báthory* Endrét nevezi ki. Az Aldanára bizott Temesvár erődítésére küldött pénzt Aldana zsebre vágván, a vár maradt, a mint volt; erődítményei még az utolsó ostrom óta kijavíthatlanok, a benne levő, létszámkimutatás szerint 950 főnyi, valóságban azonban csak 4—600 főnyi zsoldos őrség fizetetlen.

Ily állapotban volt Temesvár, midőn annak parancsnokságát 1552. s a temesi főispánságot **Losonczy István**, a vár tavalyi hős és győzedelmes védelmezője, a király egyenes kívánságára ismét átvette. Losonczy a nehéz feladatot, mely reá várt, igen jól ismerte; «a ki oda zárkózik — mondá — az meghalni megy bele», midőn pedig családjától és rokonaitól megvált, azoktól «végbúcsút» vett.

Május elején biztos értesülést szerzett Losonczy, hogy a szultán a persa háború miatt nem személyesen jön, de a szerdarrá kinevezett **Ahmed** pasa második vezír, **Szokolovics Mohammed** béglerbéggel egyetemben Temesvár ellen készül. A szultán ezenkívül föntartotta a havasalföldi seregnek Erdélybe való betörésére adott parancsot, Khadim Ali budai vezír-pasa pedig azon parancsot vette, hogy míg Ahmed Temesvárral végez, ő a Hont és Nógrád-megyei végvárat foglalja el és rombolja le, azután pedig Ahmed pasával Szolnoknál egyesülvén, vele együtt Eger ostromára induljon.

Ahmed pasa a Dunán *junius 11-én* Haramvárnál, Mohammed körülbelül ugyanez időben Péterváradnál kelt át, s **Temesvár** felé menetelvén, maga attól öt mértföldre, *Pusztá Somlyónál* szállott táborba, míg a vár viszonyainak földérintésére Mohammed pasa és *Kászim* becskerei pasa mentek, mintegy 1500 lovassal előre, s oda *junius 24-én* érkeztek meg. Temesvár.

Losonczy e közben a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezett egyrészt Temesvár erődítéseit kijavítani, másrészt annak védő őrségét szaporítani; de az erre fölhívott nemességből alig néhány vállalkozott csapatával Temesvárra menni, minek folytán annak védő őrsége az ostrom alatt csak mintegy **2300 fő volt**; és pedig *1000 lovas* (Losonczy 500, Perez 200, Perényi, Serédy, Forgách 300), *1300 gyalogos* (*Castelluvio* és *Mendoza* 350 spanyol, 200 hajdú, 400 cseh és német zsoldos, 250 temesvári és 100 karánsebesi polgár); az urak közül *Forgách Simon*, *Batthyány Farkas*, *Bornemissza János*, *Farkasich Péter*, *Horváth János* stb. vonultak be a várba; Perényi és Serédy csapatát csak azok hadnagyai hozták be; a *lövegek* összes száma nem volt több 17-nél. Losonczy a védő őrséget a vár védelmére *junius 25-én* személyesen eskette föl.

Junius 28-án Ahmed pasa egész serege, mely mintegy **80—**

1552. 100,000 főből állott, 50,000 főnyi harczó állománynyal, 100 tábori és 16 ostrom-löveggel, Temesvár alá érkezett, s *Mohammed* pasa a ruméliai hadtesttel a várat kelet felől, *Haszán* pasa az ázsiai csapatokkal nyugat felől zárta körül. A janicsárok rögtön megkezdték a közelítő árkok és lövegátonyok készítését és az ostromlövegeket a sánczokba még az éj folyamán beállítván, a vár *junius 29-én* már három lövegállásból lövetett; és pedig a Szigetváros felől a keleti kapu ellen, továbbá az északi kapu és az északi kőfal előtt levő földmű ellen.

Rövid idő mulva a piaczi házak romokban heverték, a Szigetvárost pedig Losonczy, az erők jobb fölhasználása érdekében kiűritette és fölgújtatta. A törökök természetesen rögtön megszállották s ágyúik egy részét is ide vonták; egyidejűleg az árkot rőzsekötegekkel behányván, azt több helyen járhatóvá tették, s a váron már két rést is lőttek.

Julius 3-án a törökök általános rohamot intéztek. Musztafa nikápolyi bég oszlopa betört a keleti kapunál a földműben levő részen s hadai Castelluvio spanyoljait onnét kivetették; de midőn a falakat megmászni és a kaput betörni akarták, Losonczy a hajdúkkal ellentámadást intézett és a törököket visszaűzte. A négy óráig tartó harc a törököknek 1500—2000, Losonczynak 150 emberébe került; elesett Musztafa bég és Castelluvio is. Nyolcz napi lövés után a rések száma szaporodván, a törökök *julius 6-án* ismét, még pedig két ízben, megrohanták a várat, de ezúttal is siker nélkül.

Ahmed pasa egyezkedő ajánlata folytán Losonczy küldött ugyan megbizottakat a török vezérhez, de csak azért, hogy a védő művek kijavítására időt nyerjen, Castaldotól és Báthory Endre erdélyi vajdától pedig segélyt szorgalmazzon. De mindez hiába való volt s Losonczy az ostrom harmadik hetében belátta, hogy sem a császári zsoldos vezérektől, a kik közül a Lippán levő s elég erővel rendelkező Aldana öt halálosan gyűlölte, sem a vajdától segélyt nem fog nyerni. Az erdélyi hadakat a havasalföldi török-oláh seregnek Erdélybe történt beütése gátolta a segélynyújtásban. Pedig a lőszer már erősen fogyott, a védők ágyúi hallgattak, a törökök pedig *julius 12—13-án* elfoglalták az északi kapu előtt levő földművet, és vár is több helyen lerombolva lévén, vakmerő juni-

csárcsapatok már időnkint magába a várba is behatoltak. Az egyetlen kísérlet, melyet *Tóth Mihály* hajdúvezér tett, hogy a várba a Losonczy neje, a hőslékű *Pekry Anna* által, családi ékszerei és ősi javai fölládozásával szerzett pénzen fölfogadott hajdúkat, továbbá az ugyanazon pénzen beszerzett löszert és élelmi szert bevigye, balul ütött ki. 1552.

Julius 19-én Losonczy, a végsőre készen, Miksa főherczeg pártfogásába ajánlja nejét és gyermekeit. Az ostrom ezután, miután Ahmed pasa jelentékeny löszerpótlást kapott, oly nagy erővel folytatott, hogy *Julius 24-én* a falak, a bástyák és a vizitorony egész az alapig le voltak rombolva, s a várban már alig volt hely, hol a védők a törökök lövedékei ellen oltalmat találtak volna. Az e napon végrehajtott roham valóságos halálos küzdelem volt, végre a huszárok utolsó ellentámadása, melyben a hős Pattantyús Balázs, az óriási Kubát agát levágta, mégis a védők javára döntötte el a harczt. A *Julius 25-iki* megújított rohamban azonban elveszett a vizitorony is, a vár kulcsa. A vár romban hevert, nyitva állott a török előtt.

Losonczy Ahmed pasa szabad elvonulást ígérő fölhívásait azonban ennek daczára visszautasította; ámde ekkor a spanyol zsoldosok, kik eddig oly vitézül küzdöttek, fölmondták az engedelmességet, a városi polgárság pedig rimánkodva kérte Losonczyt, hogy a pasa ajánlatát fogadja el, mert a vár egyetlen rohammal úgysis az ellenség hatalmába jut. Losonczy végre is kénytelen volt engedni, de jól sejtette azt, hogy a török szavát megtartani nem fogja.

Valóban úgysis történt, midőn a hős védők *Julius 26-án* Ahmed pasa oltalomlevelével, kibontott zászlókkal, fegyveresen, minden málhájukkal a várból kivonultak, egy jeltadó lövésre a törökök megtámadták az oszlop végét, majd mindenünnét a várbeliekre rohantak s azokat fölkonzolták. Losonczy el volt erre készülve s inkább választván a halált a szégyenteljes fogságnál, már a kivonulásnál *pánczél és sisak nélkül* lovagolt, most pedig végső elszántsággal rohant a harcba s miután a janicsár agát, a mellette levő szandsák béget s számos más törököt leszúrt, maga is fején halálos sebet kapva, elfogatott. Ahmed pasa azután fejét vétette s azt Konstantinápolyba küldé.

1552.

Lippa.

E hős védelemmel s gyászos, de dicső véggel szemben áll *Aldana*, a császári tábornok, a ki az erős, lőszerrel és élelemmel jól fölszerelt **Lippában** közel 3000 főnyi, ezek közt több mint 2000 magyar, elszánt védő őrség fölött rendelkezett, s mégis Temesvár elestének és az őrség fölkonzolálásának hírére a vár erődítéseit fölrobbantotta, a várost fölgújtatta s azután zsoldos katonáival a várból július 21-én, a nélkül, hogy törököt csak látott volna, gyáván megfutamodván, Erdélybe menekült. Ahmed pasa *július 30-án* értesült *Aldana* gyáva futásáról s az üres várat, valamint a szintén üresen hagyott **Solymos** várat is megszállotta, védő műveit pedig helyreigazította.

Solymos.

Lugos.
Karánsebes.
Csanád.
Versecz.
Mehádia.
Pancsova.
Arad.
Jenő.

A pasának **Lugosra** már csapatot sem kellett küldeni, meghódolt az egyszerű fölhívásra is, hasonlóképen cselekedett augusztus 11-én **Karánsebes**. Meghódolt rövid idő alatt **Csanád**, **Versecz**, **Mehádia**, **Pancsova**, **Arad**, **Jenő** s még egész hosszú sorozata az alvidéki váraknak; a török hódoltság területe hét vármegyével nagyobbodott s a temesvári pasák 164 évig uralkodtak ezentúl az Alvidék fölött.

Veszprém.

Az 1552-ik évi török hadjárat; Veszprém, Drégely, Szolnok, eleste. Míg a török főserég Temesvárt vívta, **Khadim Ali** budai vezír-pasa is serényen működött. A szegedi hadjáratból visszatérve Budára, nemsokára híret vette, hogy a Székesfehérvár parancsnokává kinevezett Hamza bég, midőn oda ment, a veszprémi őrség által elfogott. Az e fölött haragra gyűlt **Ali** pasa, hadait összeszedve *április 1-én* **Veszprém** alá ment, s a vár körüli magaslatokat megszállván, **Veszprémet** észak és nyugat felől lövetni kezdé. A vár ép e pillanatban parancsnok nélkül volt, őrsége pedig kevés, fegyelmetlen és hanyag; a várnagy, *Vas Mihály*, a zsoldosok előtt tekintélylyel nem bírt. Tíz napi lövetés után az őrség egy része az engedelmességet megtagadta s a törökhöz szökött. Erre *Vas Mihály* a várat föladta. **Ali** pasa a hozzászökött árulókat leölette s **Veszprémbe** **Dsáfer bég** alatt erős őrséget tett.

Budára visszatérvén, hozzákészült ama föladat végrehajtásához, mely a szultán hadműveleti tervében neki kijutott, t. i. a hont-nógrádi várak megvételehez, melynek bofejezte után **Szolnokon** **Ahmed** seregéhez volt csatlakozandó.

A megveendő várak közül elsőnek **Drégelyt** szemelte ki, s ^{1552.} julius elején 8—10,000 főre menő hadtestével s számos Budáról ^{Drégely.} hozott ágyúval Drégely alá szállott. Ennek parancsnoka **Szondy György** emelkedett lelkű, bátor, vitéz katona volt, minden pillanatban kész hazájáért életét, vagyonát föláldozni; az alvárnagy Berfalussy Gergely ez időben szabadságon távol volt, s őt *Zoltay János* hadnagy helyettesítette. Ali pasa a megérkezést követő éjjel sánczokat ásatván, abba 4 nehéz faltörő és 6 tábori ágyút helyeztet el, melylyel a várat lövetni kezdé. Rövid idő múlva a kaput védő nagy torony lerogyott, maga alá temetvén Zoltay Jánost; majd rések tátongtak a gyöngé falakon s a roham ideje elérkezett. De Ali ezt megelőzőleg Márton oroszfalvi papot fölküldte a várba Szondyhoz, izenvén neki, hogy vitézségét elismeri, de maga láthatja, hogy a várat meg nem védheti s szabad elvonulást ajánlott föl neki, hogy életét jobb időkre megtarthassa.

De Szondy el volt határozva a várat vagy megvédeni, vagy meghalni, s két énekes apródját, *Libárdyt* és *Sebestyént*, két török rabbal együtt drága ruhákba öltöztetvén s pénzzel gazdagon megajándékozván, leküldte őket Alihoz, kérve, hogy a fiúkat derék harczosokká nevelje, magát pedig takaríttassa el tisztességesen, mert ő a várat élve el nem hagyja. Ezután minden értékes vagyonát, ruháit, szerszámaikat, fegyvereit a várudvarra hordatván, sajátkezüleg elégeté, majd lovait az istállóban leszúrta, hogy azok törököt a haza romlására ne hordjanak s azután vitézeivel készen várta a rohamot.

A roham heves volt, de rövid; a benyomuló ellenséget nem lehetett föltartóztatni, s Szondy maga is nemsokára térdébe lövést kapván, elbukott. De még féltérden is tovább küzdött, míg nem fejébe és mellébe is golyó furódván, hős lelke elszállt. Levágott fejét Ali pasához vitték, a ki a törzsszel együtt a várral szemben álló dombon (talán az Arany Gombon) katonai diszszel temettette el; sírjára, a hőst megtisztelvén, lándzsát és zászlót tüzetett.

Ám a többi várak, melyek ellen Ali pasa most fordúlt, nem követték a drégelyi hős példáját. Így **Szécsény**ből az őrség a török ^{Szécsény.} jöttének hírére gyáván megfutott, egyedül hagyva *Árokháti Lőrinczet*, ki azután emberei példáját követte. **Hollókő** hasonló módon ^{Hollókő.} esett el, várnagyai *Zsáky András* és *Imre* viszálykodása folytán.

1552. Buják várát *Kérky Márton* várnagy öt napig védelmezte, bár erős falai hosszabb ostromot kitartottak volna s azután az őrséggel megfutott. A kies **Ságh** az Ipoly partján, mint nemkülönben **Balassa-Gyarmat** őrsegeik által szintén hűtlenül elhagyattak. Egyedül **Bussa** téglatornyát védte meg *Terchy Mihály* társaival Arszlán fehérvári bég ellen, ki utóbb ágyúkat lön kénytelen hozatni, s a vitéz őrség csak a torony leomlása után adta át a romokat. **Salgó** várát a bég csellel vette meg, nagy fenyőfatörzset vontatván föl a vár fölött uralkodó meredek hegyre, mit a várnagy, **Ságiványi Simon** nagy ágyúnak tartván, a várat föladta.

Ferdinánd nagy aggodalommal hallá a török foglalásait, melyek folytán a hódoltság területe itt is több megyével nagyobbodott, de nem volt sem pénze, sem hadserege, hogy azokat meggátolja. Mégis, félve attól, hogy Ali pasa még a bányavárosokat is elfoglalja s ennek folytán azok jövedelmétől elesik, sikerült neki végre a nyár folyamán mintegy 10—12,000 főnyi sereget összegyűjteni, melyet **Teuffel Erasmus** (a magyaroknál **Ördög Mátyás**) győri kapitány alatt **Fülek** felé küldött, hogy az ott már összegyűlt 7000 főnyi magyar nemességgel egyesülvén, a török további hódításait megakadályozza. A két sereg, egyesülve, Ali pasára vészes lehetett volna; de Teuffel a helyett, hogy mindenek előtt az egyesülésre törekedett volna, előbb **Drégelyt** akarta visszavenni. Ámde Ali pasa augusztus 11-én **Palást** mellett útját állotta s harcra kényszerítette. A kifejlődött ütközetben a német és olasz gyalogság képezte a közép hadat, előtte 6 ágyúval, a jobb szárnyat a győri magyar lovasság, a bal szárnyat a német vértések. Midőn a harc alatt az ágyúk egy lőszerkocsija fölrobbant s néhány tüzért szétszakított, a német gyalogság megrendült s a törökök támadása elől gyáván meghátrált; ez által a hadrend fölbomlott s miután a németek semmikép sem voltak előrevihetők, rövid idő múlva az egész sereg megfutott. Teuffel, a fővezér, fogságba esett, ép úgy **Sforza Pallavicini**, **Fráter György** egyik gyilkosa; **Sbardellati Ágoston**, váci püspök, az utolsó a harczoló főpapok közt, **Dezsőffy Ferencz**, **Borsa Miklós** és sok más jeles magyar a harcztéren maradtak. Ali pasa 4000 fogolylyal tért Budára s Teuffelt 40 zászlóval **Konstantinápolyba** küldé, hol a német vezér, mivel nevét és rangját eltagadta, a **Bosporusba** fojtatott. A német foglyok a törökök előtt oly

Palást.

csekély becsben voltak, hogy Budán őket egy fél meszely mézért 1552. vagy vajért is árulták.

A vereség hírére Rátkay Pál, ki Teuffel seregéhez ágyúkat szállított Zólyomból, oda visszatért, a Füleknél összegyűlt nemeség pedig széteszlott.

Pedig a hadjáratnak még nem volt vége. Ali pasa hadtestét rövid pihenés után Szolnok alá vezette, reá bírván Ahmed vezir-pasát is, hogy Erdély helyett, hova az a temesi bánság meghódítása után menni szándékozott, seregével Szolnok alá szálljon.

Szolnok várát alig két évvel előbb Salm Miklós nagy költ-Szolnok. séggel építtette föl; a vár 24 nagyobb ágyúval, több tábori löveggel s 3000 muskétával volt fölszerelve, lőszerrel és élelemmel bőségesen volt ellátva; őrsége 1100 német, spanyol, cseh és magyar gyalogosból s 300 huszárból állott. A vár parancsnoka azelőtt a jeles Horváthy Bertalan volt, de midőn ez egy utazás alkalmával a törökök által elfogatott, helyét a gyámoltalan **Nyáry Lőrincz** foglalta el. A várat Ali pasa, ki *augusztus 24-ike* táján ért Szolnok alá, már nyolcz nap óta a legkisebb siker nélkül ostromolta, midőn Ahmed serege is megérkezett. Bárha aggodalomra semmi ok nem volt s Szolnokot még hosszú időn át sikerrel lehetett volna védelmezni, sőt talán meg is tartani, a zagyvalék őrség a törökök nagy számától mégis megijedt, s a szeptember 2-ikára következő éjjelen a várból gyáván megszökött, ott hagyván a várnagyot a hozzá hű maradt 50 hajdúval. Nyáry vagy nem tudott, vagy nem akart futni s midőn a török *szeptember 4-én* a csendes vár kapuját megrohanta, 50 hajdújával állott a kapu elé s ott rövid küzdelem után elfogatott. Fogságából megszökvén, hadi törvényszék elé állíttatott, de pöre utóbb — nem bizonyos tényálladék hiányában-e vagy kegyelem útján — elejtetett.

Eger védelme 1552-ben. Ahmed és Ali pasák az Eger-nél sokkal erősebb Szolnokot ily könnyű szerrel kézrekerítvén, seregeikkel, melyek száma közel 100,000 fő volt, **Eger** alá indultak, Eger. melyet **Dobó István** és **Mecskey István** védelmeztek. A török vezérek, kik közül Ali pasa Egert Ahmed előtt csak *gyöngye akolnak* nevezte, itt is könnyű győzelmet s ezzel a hadjáratnak gyors és dicsőséges befejezését reménylették. De reményeikben alaposan csalódtak, mert itt a várat nem hitvány zsoldos csöcselékhad, ha-

1552. nem magyarok védelmezték, a várparancsnokok pedig hazájukat és becsületüket szerető hősök, vitéz tapasztalt férfiak valának, kik készebbek voltak meghalni, mintsem a várat hűtlenül elhagyni vagy föladni.

A mikor a törökök Eger alá készültek, ennek őrsége alig volt több mint 200 gyalogos és 200 lovas. De Dobó István és Mecskey már idejekorán sürgették úgy a kormányt, mint az egri érseket és a szomszédos megyék nemességét, hogy az egész felső vidék kulcsát képező Eger védelmére siessenek. Midőn a török Szolnok alá szállott, a veszedelem nyilvánvaló lőn s a segély bár lassan, de mégis jött. A kormány által küldve Pethő Gaspár, Zoltay István és Fügedy János 100 lovassal, literáti Bornemissza Gergely deák 250 muskétással; a megyék, városok és főurak részéről Bolyky Tamás (Borsod) 50, Kozon Farkas (Abauj) 50, Nagy Barnabás (Perényiek) 25, Kende Bálint (kassai kapitány) 50, Blasko és Zardornik (Kassa város) 250, Fekete Valentin (Regécz) 128, Lőkös Mihály (szabad városok) 100, Nagy Pál (Báthory Gy.) 30, Jászói Márton (jászói prépost) 40, Bór Mihály (Sáros) 76, Szenczy Márton (Szepes) 40, Szalokay György (Ung) 18, Somogyi Ferencz (Homonnay) 25, Kiss Péter (Gömör) 50 gyalogos, ezenkívül 40 lövész, vadász stb. az uradalmakból, mi az állandó helyőrséggel együtt mintegy 1500 gyalogost tett ki és 300 lovast; nem számítva a 13 orvost, 2 papot, 7 kovácsot, 5 ácsot, 4 molnárt, 8 mészárosot, 14 péket és 180 munkást, a kiket Dobó a várbeli szolgálatra beszólított.

Eger a belső és külső várból és a városból állott, melyek mindegyike külön meg volt erősítve, s a vár Dobó gondoskodásából úgy lőszerrel, mint eleséggel jól volt fölszerelve; a lövegek száma nem ismeretes, de sok nem lehetett, mert a várban összesen csak 9 tanult tüzér volt s így Dobó az ágyúk kezelésére munkásokat volt kénytelen beoktatni. Dobó ezenkívül az ellenség mozdulatai felől is folyton híreket szerzett s lovassága egy Arszlán bég által Szolnok felé vezetett török csapatot már Gödöllőnél megtámadott.

Ahmed vezírpaasa Dobót még Szolnokból fölszólította, hogy a várat föladja; de Dobó ezt a levelet a vár piacán egybegyűlt védő őrségnek fölolvasván, azok egyhangúlag megesküdték, hogy a várat mind halálig védelmezik s a török leveleit ezentúl olvasatlan elégetik; a ki pedig a föladást csak szóba is hozná, halál fia legyen.

Eger a XVI. században.

1552. Ezután a csapatok föllállítottak a különböző védőművekbe, a sánczokhoz, bástyákra, kapukhoz stb. A megmaradt 900 főnyi gyalogság 3 zászlóaljban és a 300 lovas, tartalékot képezett, a vár fontosabb téerein föllállítva.

Szeptember 10-én ért az Ali pasa által vezetett 25,000 főnyi elővéd a város elé, másnap pedig az egész török hadsereg, s Ahmed pasa az ostromot a legnagyobb lövegekből adott 9 ágyúlövessel megkezdte. Dobó a várbeli építmények tüzetfogó tetőit lehordatta, intézkedett a rések betömésére stb. s a tüzet az első napokban ő is élénken viszonzta, de később a löporral való takarékoskodásából a tüzelést meglassította.

Szeptember 16-án Eger minden oldalról körül volt véve, mire a vár lövetése a temető felől is megindult. Három nap mulva *Zoltay* és *Pethő* a lovassággal kirohantak a várból s *Arszlán* bég lövegeit, melyek a Mária-templom mellől fődözve lőttek és sok kárt tettek, beszögezték, a tüzéseket szétverték, a lövegtalpakat elpusztították s mielőtt még a janicsárok oda érkeztek, a várba visszatértek.

Szeptember 29-én a törökök általános rohamot intéztek; ennek főiránya az Ó-kapu bástyája volt, mely ellen 27 zászlóalj nyomult elő. *Pethő Gáspár* többször visszaverte a támadást, de végül megsebesülvén, a kapu tornya a török kezébe került; alig rendezkedett azonban itt be s tüzte ki a zászlót, Dobó a tornyot oly hatásos ágyútűz alá vette, hogy a törökök a toronyból végre is kitakarodtak. Az északi oldalon és a sarokbástyánál e rohamot *Bornemissza Gergely* és *Zoltay István* verték vissza. Sok ezer török hullott el e napon, de a várbeliek is érzékeny veszteséget szenvedtek. Bolyky Tamás, a borsodiak hadnagya elesett, *Pethő*, *Pozsgai*, az egri bíró stb. megsebesültek.

Október 4-én fölrobbant a főtemplom sekrestyéjében levő lőszerkészlet, mely *Báthory* drabantjaiból kilenczet légebe röpített, s a két lőszer malmot elrombolta. De Dobó azonnal új malmot készíttetett s mivel sulétrom s kén elég volt, lőszerhiánytól egyelőre tartani nem kellett.

A törökök a következő napokban még nagyobb hévvel láttak az ostromhoz; tüzes golyók, aknák, a várfalak magasságát meghaladó halmok fából, az árkok betöltése stb., szóval a várvívás ak-

kor ismert eszközei közül egy sem maradt fölhasználatlanul; de ép oly kifogyhatatlanok voltak Dobó, Mecskey és Bornemissza az ellenség törekvéseinek megghiúsításában, melyben különösen a leleményes Bornemissza gyakran remekelt.

Ámde a védő művek nagy része már csak rom volt, a védők száma naponta fogyott s a vár sorsa napról napra kétségbeesettebbé vált; de a vezérek saját kétségbeesésüket mélyen szívökbe rejtván, czélszerű intézkedésekkel, buzdító hazafias szavakkal, főképen pedig példájokkal annyira hatottak katonáikra, hogy azok önfeláldozó hősiessége egy pillanatra sem lankadt s a pasák harmadik megadásra fölhívó levelét ismét olvasatlanul égetvén el, a várfalon válaszul egy fekete koporsót állítottak föl két lándzsa közt, jelentve, hogy a várat utolsó csepp vérökig fogják védelmezni.

Október 12-én a törökök ismét általános rohamot intéztek; a támadás négy helyen hajtatott végre, legnagyobb erővel ismét az Ó-kapunál, hol a falakon már nagy rés tátongott, sőt a kapu is be volt szakítva; de Dobó a kapu és rés mögött agyagból és téglából erős falat vont s a törökök támadását a parancsnokok, továbbá Zoltay, Bornemissza, a sebeiből alig fölépült Petheő, Zákány és Pribék úgy itt, mint a Bolyki, Tömlöcz és Sarokbástyánál 12 órai véres küzdelem után mégis visszaverték. A lövöldözés hevesességét mutatja, hogy a védők e napon 20 mázsa lőport fogyasztottak el.

Ahmed pasa dühöngött, hogy e «rosz akol», e «hitvány gyermekszoba» előtt kudarcot vallhat s *október 14-ére* az összes pasák személyes vezetése alatt végrehajtandó főrohamot rendelt, melyet ő maga is személyesen intézett. Délig tartott, míg a rohamra az *egész sereg* beosztva és rendeltetési helyére állítva volt. Ekkor a támadás irtózatos zaj, zene, kürtszó és a földet megrázkódtató ágyúzás közt indult meg. Az *első* rohamoszlopot *Mohammed* szendrői pasa vezette az Ó-kapu ellen; de *Mecskey* a rohanókat közáporral fogadja, majd a behatolókat, köztük a janicsár agát is, hosszantartó véres küzdelem után visszaveti.

A *második* oszlopot *Arszlán* fehérvári bég vezette a Bolyki bástya ellen, s a védőket visszanyomván, a falakra több zászlót tüzetett ki; de *Bornemissza*, *Zollay* és *Fügedy*, érezvén, hogy ez a törökök utolsó erőfeszítése, katonáikat annyira föllelkesíték, hogy a törököt — támogatva a már megszabadult Tömlöczbástya

1552. ágyúi által — végre is visszaverték. De leghevesebb volt a küzdelem a *harmadik* oszlopnál, hol a rohamot a szégyentől és dühtől ösztönzött *Ali*, a ki Ahmedet ide hívta s Egernek ama kicsinylő neveket adta, a Tömlöczbástya ellen vezette. Itt *Dobó* állott a résnél s bár kezén és lábán is megsebesült, s körülötte nemcsak vitézei, de már saját apródja is elesett, az ellenséget mégis visszatartotta; az ingadozó védőknek azonban új segítsége jött az *egri nőkben*, a kik kövekkel, égő szurokkal, forró vízzel, üszkökkel stb. segítették a pogányt a falakról visszaverni s azt oly sikerrel tették, hogy a török a *Petheó* által elővezetett tartalék megérkezéséig visszatartatott s ekkor a falakról leszorítottatott.

Nem volt szerencsésebb a *negyedik* oszlop sem, melyet *Uláma* boszniai pasa és *Veli* hatvani bég a Föld- vagy Sarokkástya ellen vezettek s melynek visszaverésében az egri nők szintén közreműködtek.

A roham tehát minden ponton diadalmasan visszaveretett, de sőt *Ali* vezírpasa nagy aranyos biborzászlóját, *Arszlán* és *Veli* szandsákbégek aranyozott zászlóját is hatalmukba ejték.

Ez volt a törökök utolsó erőfeszítése; *Ahmed* pasa több rohamot már nem intéztetett s *október 18-án* a vár alól elvonult.

Az ostrom alatt a törökök sok ezer halottat és sebesültet veszítettek; túlzó irók 50,000 főről is beszélnek, míg a védők közül 300 esett el, bár 37 napon át küzdött s e közben 13 rohamot vert vissza.

Dobó István a király által erdélyi vajdává neveztetett ki. *Mecskey* és *Bornemissza* szintén kitüntetésekert nyertek, de rövid idő alatt szerencsétlenül jártak; előbbi véletlenül agyonütöttet, utóbbi *Veli* bég fogságába került s *Konstantinápolyban* a még mindig dühös *Ahmed* parancsára megöletett.

Eger hősiei védelme némileg kiengesztel bennünket ama nagy, súlyos veszteségekért, melyeket hazánk ez emlékezetes évben szenvedett, s örök dicsősége marad a magyar nemzetnek s derék fiainak, de sőt leányainak is.

Ferdinánd királyból nem hiányzott a kívánság és hajlandóság, hogy a nagy szükségbe jutott Egert megsegítse; de szokott késlekedésénél fogva a *kellő időre* el nem készült s mint már számtalanszor, mondhatnók mindig, most is megkésett. Miután

Castaldo még egyre Erdélyt féltette, ez t. i. jó ürügy volt az ellenséggel való találkozás elkerülésére, egy másik seregét pedig Teuffel tönkre tette, *Szász Móricz* herceget fogadta szolgálatába s a magyar nemességet, vele közreműködendő, fegyverre szólította. De a szász herceg csak október közepén ért Győrre s ekkor is csak csekély erővel; miután pedig Eger pár nap mulva megszabadult, a török főszereg pedig az országból kitakarodott, a hadjárat elmaradt s mint közönségesen a *jövő évre* halasztatott. 1552.

A magyarországi és erdélyi háborúk Ferdinánd uralkodása végéig.

Az ország az utóbbi évek alatt oly sokat vesztett, hogy a török birtokába került várak és országrészek visszafoglalására Ferdinánd, kit császári bátyja is következetesen cserbenhagyott, annál kevésbbé gondolhatott, mert a felére leolvadt ország őt még kevésbbé segíthette, mint eddig, Erdély birtoka pedig még korántsem volt biztosítva, sőt e részen is újabb küzdelem volt kilátásban. Ferdinánd tehát követsége útján békét keresett Konstantinápolyban, egész Magyarországért 140, a birt részekért és Erdélyért 40 ezer forint évi adót ígervén. 1553—1554.

Egyelőre azonban csak kisebb-nagyobb fegyverszünet volt az eredmény s ennek folytán a török háború, ha kisebb viszonyok közt is, tovább folyt; az ország pedig majd minden évben néhány várát, kisebb-nagyobb területét vesztette el.

A török háború 1553—1554-ben. Az első a török szandsákbégek közül, a ki az *1553-ik év* tavaszán ismét fegyvert ragadott, *Ulána* boszniai pasa volt, a ki Murad klisszai és Malkocs hercegovinai béggel Horvátországnak Varasdtól délre elterülő részét dúlni kezdé. De *Zrínyi Miklós* horvát bán és *Székely Lukács* stájer kormányzó a pasát **Varasd-Teplicz** közelében meglepven, seregét szétverték; a harcban elesett a pasa legidősebb fia *Dsáfer bég* is. De Ulána e szerencsétlenség daczára a dúlást folytatta, elfoglalta a Gyulai Farkas által hanyagul védett **Császma** várat, majd a Brodiáni György parancsnoksága alatt álló s 500 lovas őrséggel bíró **Verőcze** várát is. 1553—1554.

Erdődi Péter viszonzásul elpusztította a török által birt **Gradiska**.

1553—1554. **diskát**, sok törököt leölvén és sok zsákmányt ejtven úgy itt, mint Velika. a szintén elpusztított **Velikán**.

Még jelentékenyebb dolgot végzett a következő *1554-ik évben* **Hamza szécsényi bég**, kinek a veszprémiek által történt elfogatása e vár elestét idézte elő, s a kit Ferdinánd, midőn a békekövetek a szultánhoz mentek, oktalantul szabadon bocsátott.

Fülek. **Fülek** erős felvidéki vár Bebek Ferencz birtoka volt, s benne Jánosi Pál várnagyoskodott; ennek szerencsen rabszolgája ajánlatot tett Hamza bégnek, hogy 100 aranyért Füleket hatalmába adja. A szerencsen a bég 5 tiszjtét és ezek századait egy rejtett ösvényen s kis nyílason bebocsátotta a felső várba, míg a bég csapatával a vár közelében tartózkodott. A benyomult törökök elfoglalták a felsővár ágyúit és ezzel úgy az alsó várbeliek, mint a kívülről jött, Perényi és Balassa által küldött 200 lovasból és 100 lövészből álló, fölmentő csapatnak a felsővár visszavételére tett kísérleteit meghiúsítá.

A harc Füleken már 15 nap óta tartott; az Ali helyére lépett új budai pasa, *Toigun* azonban erős hadat küldött, nehéz lövegekkel, melyekkel most az alsóvár rendszeres ostrom alá vétetvén, a fölmentő csapat széteszlott, a várórség pedig a várat föladta.

Fülek birtoka közel 30 faluval s nagy területtel nagyobbította a hódoltságot, mely most már a bányavárosokig terjedt ki.

Ugyancsak *1554-ben* a budai pasa a Dunántúl nagyon elszaporodott szabad hajdúk birtokában levő **Kaposvárt**, valamint **Korotnát** harc nélkül, a Báthory 250 embere által, Selyp István és Budasics Janos parancsnokságra alatt védett **Babocsát** pedig rövid ostrom után megvette, mire a hódoltság itt egész Kanizsáig és Szigetvárig terjesztetett ki.

1556. **Az 1556-ik évi hadjáratok; Szigetvár első ostroma.** Az 1556-ik év szintén erős háborús esztendő, mely Ferdinánd fegyvereit Erdélyben, a Dunántúl és a Felvidéken egyiránt foglalkoztatta.

Az erdélyi hadjárat. Míg Ferdinánd követei békét eszközlendő Konstantinápolyban jártak, Erdélyben Castaldo, ki a kormány átvétele óta valóságos haramia módjára garázdálkodott, Ferdinánd kormányát teljesen megutáltatta, olyannyira, hogy a rendek panaszaí folytán Ferdinánd már *1553 tavaszán* kénytelen

lőn e zsoldosvezérét német és spanyol rablóbandáival együtt Erdélyből visszahívni. Az olasz zsoldosvezér, ki szegényesen jött Magyarországra, 50 társzekéren szállította ki Erdélyből rablás és gyilkosság útján összeharácsolt kincseit; Erdély népe pedig legsúlyosabb átkait küldé utána. 1556.

Castaldo távozása új reményeket keltett a cserével és sorsával elégedetlen Izabella királynőben, s egyrészt a portán, másrészt párthívei által Erdélyben és a Tiszavidéken bejövetelét előkészítette. Midőn az új vajdák: *Dobó István* és *Kendy Ferencz 1553 nyarán* a kormányt átvették, már egész Erdély forrongott, a Tisza vidékén pedig *Petrovics Péter* már haddal állott, Várad és Gyula elfoglalására készülvén. Ámde a török segély, melyre Petrovics számított, a békealkudozások folytán elmaradt s így Petrovics kénytelen volt *Tahy János* királyi hada elől Lengyelországba visszahúzódni. Tahy a pártosok ellen fordulván, megvette **Talpas** Talpas. várát, ennek urát, *Toldy Miklóst* és várnagyát *Porkoláb Dénest* kivégeztette, mire a pártosok vezére: *Csáky Pál* Tahyval *Adorján* mellett seregeik szeme láttára békét kötött. Erdélyben maga *Kendy Ferencz*, *Dobó* vajdatársa állott az elégületlenek élére, majd megbetegedése után *Patócsy Boldizsár*; de megtudván, hogy Petrovics kiüzetett s hogy a török sem segít, az elégületlenek legnagyobb része a fegyvert letette, *Patócsyt* és *Bornemisszát* pedig *Dobó Bethlen* várában körülzárván, végre ezeket is megadásra **Bethlen.** bírta.

A következő *1554-ik évben* a szultán határozottabban ráírt az erdélyi rendekre, hogy Izabellát és fiát Erdélybe visszavigyék, Petrovicsot pedig a lugosi és karánsebesi szandsák parancsnokává tevén, neki ez által a török hadakkal és az oláh vajdákkal közvetlen összeköttetést biztosított. Ennek daczára az ügy lassan haladt; *Ferdinánd* Erdélyről lemondani nem akart, de a török és az oláhok által fenyegetett erdélyieknek segítséget sem tudott nyújtani.

Az *1556-ik év* ápril havában végre Izabella és *János Zsigmond* párthívei, *Kendy Ferencz* és *Balassa Menyhért* nyíltan léptek föl. Behíván Petrovicsot és az oláh vajdákat, *Balassa* ostrom alá fogta **Gyulafehérvárt** és *Bornemissza Pál* püspököt föladásra kényszerítette, majd ostrom alá fogta a hadakkal nem rendelkező *Dobó Istvánt* **Szamosujvárott**. Ezzel egyidejűleg Izabella egyéb **Gyulafehérvár.**
Szamosujvár.

1556. hívei közül Varkocs Tamás és Patócsy Ferencz **Nagyváradot**,
 ecsedi Báthory György pedig **Husztot** fogták ostrom alá.

A most egyesült rendek követeik által behívták Izabellát, ki János Zsigmonddal együtt *1556 október 22-én* Kolozsvárra bevonult.

Dobó, az egyetlen, a ki Ferdinánd érdekeit Erdélyben képviselte, csapatok és pénz nélkül, teljesen magára hagyva, mindezek bekövetkezését megakadályozni képes nem volt. Szamosújvárt föladta, de azután elfogatott s csak egy év múlva, szökés útján menekült Erdélyből.

A dunántúli hadjárat. Hogy Ferdinánd Dobó Istvánt Erdély megtartásában semmikép sem támogatta, annak oka az volt, hogy a Dunántúl a török, a Felvidéken pedig Bebek Ferencz és társai fölkelése, erejét megbénították.

A dunántúli hadjárat abból keletkezett, hogy a szultán Toigun budai pasával nem levén megegyezve, a budai béglerbégiségre újból a Konstantinápolyban a divánnál mint negyedik vezír alkalmazott **Khadim Ali** pasát nevezte ki, s neki különösen Szigetvárt ajánlotta figyelmébe, melynek őrsége a török Duna és Dráva közti birtokait szüntelenül háborgatta.

Ali pasa annyira sietett a szultán kívánságának eleget tenni, hogy nem is ment előbb Budára, hanem a szandsákok csapatait Pécsre összpontosítván egyenesen Szigetvárnak tartott.

Szigetvár.

Szigetvár erődítéseit a vár 1566-ik évi ostromának előadásakor bővebben fogjuk ismertetni, de egyelőre is megjegyezzük, hogy legerősebb része a belső vár volt, melyhez a gyöngébb Ó- és Új-város csatlakozott, míg az egész területet mocsár és ingovány környékezte, Szigetvár Török Bálint tulajdona volt, de fiai nem bizván annak megtartásában, a várat Ferdinándnak adták át, kinek nevében ez idő szerint **Stansics**, más néven **Horváth Márk** parancsnokolt benne. Az erődítések elég elég jó karban voltak; a vár őrsége a német források szerint állítólag 2000 fő volt, főbb hadnagyai *Szecsődy Máté, Bilaky* (Villachi?) *Sebestyén, Topányi Benedek* és *Radován Jakab* valának.

Ali pasa Dervis pécsi és Ahmed babocsai bégeket már *május 20-án* Szigetvár alá küldé, de a tulajdonképeni megszállás csak Ali pasa seregének megérkezése után *június 13-án* történt. Ali már június 10-én Pécsről megadásra hívta föl Horváth Márkot, de ez

levelét széttépte és egy kirohanással felelt, mely Dervis bégnek érzékeny veszteséget okozott. Ali megérkezésével az ostromló sereg 25,000 főre emelkedett; maga a pasa a várostól délre szállott táborba s a várost rögtön lövetni kezdé. Rövid idő alatt a város égett, palánkjai pedig az úgynevezett Keszási bástyától a Henynyei bástyáig, 200 lépés hosszúságban leégetve, elrombolva valának. A törökök már négy rohamot intéztek sikertelenül; az ötödik, *junius 20-án* intézett rohannál azonban az Új-város a törökök kezébe került s a védők kénytelenek valának az Ó-városba és a belső várba húzódni. A törökök nyomban ágyúzni kezdék a belső várat, de ekkor a várbeliek a török ágyúk elfoglalása végett a hadnagyok vezetése alatt kirohantak s négy órai heves küzdelmet vívtak; az ágyúkat ugyan elfoglalni nem sikerült, de a törökök több mint 800 főnyi veszteséget szenvedtek. Több bég elesett, a janicsár aga elfogott, Ahmed babocsai és Mohammed szolnoki bégek megsebesültek.

Ali pasa most újból több lövegsánczból kezdte az Ó-várost és a belső várat lövetni, a mocsáron pedig roppant erőfeszítéssel több ezer (állítólag 35,000) koci fából utakat készíttetett, s hogy a rohamot jobban előkészítse, a vár árkait is fával tölteté be. *Junius 30-án* a fából készült gátak már a falak magasságát meghaladták s a török ágyúk onnét roppant károkat okozának. Ekkor Horváth Márk összes ágyúit a gátakon levő ütegsánczok ellen fordítván, a törökök onnét kivonulni voltak kénytelenek, Szeesödy és Radován pedig *július 5-én* kirohánván, a gátakat fölgyújtották. Öt napig égett a roppant famennyiség, melyet eloltani nem lehetett s ez idő alatt az ostrom is szünetelt.

Ali ezután nagy földmunkákhoz fogott, hogy az elégett gátakat pótolja és az árkokat betöltse, miközben az ágyúzást a régi telepekről folytatta.

Az új földmunkák azonban már nem jutottak befejezéshez, mert *július 15-ikén* Ali pasának jelentették, miszerint **Babocsát** keresztény hadak ostromolják. El sereget, melynek ereje mintegy 10,000 fő volt, **Nádasdy Tamás** nádor és **Zrínyi Miklós** horvát bán azért vezették Babocsa alá, hogy Ali pasát Szigetvár alól, mely már nagy szükségben volt, elvonják. Ali Babocsa parancsnokát: Ahmed béget azonnal vára oltalmára küldé, *július 21-én* pedig maga is a sereg nagyobb részével Babocsa felé

1556. indult, Szigetvár lövetését azonban tovább is folytattatván. Midőn Rinya folyó. Ali előhada *julius 22-én* a Rinya folyón átkelni akart, azt Zrínyi Miklós megakadályozta. Másnap azonban Ali az átkelést ágyúinak oltalma alatt végrehajtotta, s a két sereg megütközött; a harc, melyben Zrínyi Miklós, Thelekessy Imre és Rueber tüntek ki, végre is a magyarok győzelmével végződött; a törökök a folyón át visszahúzódtak, Babocsát pedig elhagyták.

Nádasdy Babocsát leromboltatta, de azután élelmezési nehézségek miatt Kanizsa felé visszavonult.

Ali pasa visszatért Szigetvár alá; de miután itt a falakat és réseket kijavítva, saját ütegsánczait és közlekedő gátait pedig elrombolva találta, továbbá mivel a várbeliek naponkinti erőteljes kirohanásokkal ellenálló képességüknek szakadatlanul jeleit adták, *julius 31-én* az ostromot föladva seregével Pécsre vonult vissza.

Kanizsa tájékán *Ferdinánd* főherczeg hada várta a nádort s az egyesült sereg most Pécs ostromára szándékozott menni; de híre járván, hogy Alihoz útban van a ruméliai béglerbég is 30,000 főt meghaladó sereggel, a főherczeg megelégedett **Korotna** visszafoglalásával, azután a Murán átkelve, a sereg október végével széteszlott.

Ha a magyar sereg nagy eredményt nem is ért el, e szomorú időszakban már maga az erkölesi eredmény is, hogy ime másod izben sikerült egy várat a török ellen megtartani, s a hódítás kiterjesztését megakadályozni, megbecsülhetetlen volt.

A felvidéki hadjárat. A megelőző évi országgyűlésben Bebek Ferencz és György hatalmaskodásaik miatt hűtlenekké bélyegeztetvén, ezek Perényi Gáborral és másokkal Izabellához pártoltak át. A Felvidék és Kassa elpartolásától tartva, Ferdinánd Puchaim Farkas és Detrich Marczell alatt 6000 főnyi sereget küldött ellenük, hozzáadván még Forgách Simon szepesi várnagy alatt 1000 magyar huszárt. E sereg ellenállás nélkül foglalta el **Tarkó** és **Nagy-Ida** várakat; de midőn Forgách a seregtől a király parancsára a Varkocs és Patócsy által már erősen szorongatott Nagyvárad megsegítésére eltávozott, a német vezérek nem boldogultak. Ostrom alá fogván ugyanis **Krasznahorkát**, itt hónapokig hiába veszteglének, szeptember 1-én pedig Bebek Ferencz alig 3000 főnyi hada által megtámadtatván, szégyenteljesen megfutottak; a sereg teljesen szétfoszlott s 8 ágyúja és egész málhúja Bebek zsákmánya lön.

Tarkó.
Nagy-Ida.

Krasznahorka.

A futó németek aztán maguk vasraverték gyáva vezéreiket s 1556. Bécsbe vitték.

E közben **Nagyvárad** és **Huszt** elesett, Tokajt pedig Németi Ferencz adta át Izabellának, mi Ferdinándot aggodalomba ejtvén, a Felvidék védelmét a már többszörösen, legutoljára a Rinya melletti ütközetben is kitünt *Thelekessy Imrére* bízta. Ez a belé helyezett bizalmat csakhamar kiérdemelte. A Puchaim futása után neki bátorodott fölkelőktől elfoglalta előbb **Pálócz** várát, azután **Pálócz**. pedig Perényi Gábor hadát **Varannónál** szétvervén, a Felvidék **Varannó** biztosságát helyreállítá.

Nagyvárad.
Huszt.

Hadi események az 1562-ik évi békekötésig. 1557—1562.

A folyamatban levő békealkudozások a nagy háborút ugyan kizárták, de azért a küzdelmek úgy a törökkel, mint Izabella párthiveivel tovább folytak.

Első alkalmat erre *Ali* boszniai pasa szolgáltatott, a ki a Zrínyi Miklós *1557-ben történt* leköszönése folytán kormányzó nélkül levő Horvátországban óhajtott dűlni és foglalni. Ezt **Kosztajnicza**, korábban a Zrínyiek tulajdonát képező, de most Ferdinánd birtokában levő s Lusthaler Simon parancsnoksága alatt álló erős vár megvételeivel vezette be, melyet a német parancsnok, *Ali* pasával áruló módon egyetértve, egy napon menyegzőre menés ürügye alatt a csapatokkal együtt elhagyott, mire az erről értesített pasa az üresen hagyott várat elfoglalta, a környéket pedig, **Kosztajniczára** támaszkodva, földülta.

Kosztaj-
nicza.

Ali utódja, *Ferhád* pasa, a dűlást még tovább folytatandó, 5000 főnyi sereggel a Kulpán is átkelt és egész Zágrábig portyázott. De ekkor az új bán, Erdődy Péter, kiküldé ellene *Lenkovicsot*, a végbeli német nehéz lovasság kapitányát és *Alapy János* híres huszárkapitányt, a kik az ütközben talált *Kerecsenyi* testvérekkel egyesülve, összesen mintegy 1000 lovassal s néhány száz gyalogossal *Ferhád* pasát **Szt. Ilonánál** (Zágrábtól nyugatra) meg- **Szt. Ilona.** rohanták, seregének nagyobb részét levágták, a többit pedig a Száván át visszauítotték; maga *Ferhád* is megsebesülvén, csak nehezen menekült.

Ugyancsak az 1557-ik év május 1-én *Hamza* esztergomi bég, ki három év előtt árulás segítségével Füleket megvette, éjjeli rajtaütéssel elfoglalta **Tatát**, melynek várnagya *Eszéký János* a **Tata**.

1557—1562. várból távol volt, az őrség pedig Hamza kémei által lerészegített. Eszéky később Miksa parancsára hanyagsága miatt kivégeztetett.

Északon a felsőmagyarországi főkapitánynya kinevezett *Thelekessy Imre* ellenben jól elősegítette Ferdinánd ügyeit. Izabella hívei közül Bornemissza Benedek és Hagymássy Kristóf

Munkács. **Munkács** alatt táborba szállottak, hogy a leszüretelt bort elszállítsák, tovább Ungvár és Szerednye ellen szándékozván. Thelekessy összeszedte csekély hadi népét és segítve Székely Antal ungvári kapitány által, a pártosokat meglepte. De azok gyorsan szétfutottak, menekülve Husztra, Munkács várába és Kovászóra. Munkácsot csekély erejével meg nem támadhatván, Thelekessy hadát

Kovászó. **Kovászóra** vezette, azt néhány ágyúlövés után elfoglalván N.-Szöllős alá szállott, melynek kastélyában tartózkodott Perényi Ferencz, nejével és gyermekeivel. Thelekessy a várat október 15-ike táján rohammal bevette, Perényit és családját foglyul Sáros várába küldte, 40,000 aranyat érő kincsein pedig a had megsztozott. Néhány napi ostrom után elfoglalta ezután Thelekessy

Lelesz. **Lelesz** várát, mire ismét Szöllős alá sietett, hol az őrséggel visszahagyott Székely Antalt Bebek Ferencz és Balassa Menyhért ostromolták. Megtudván azonban, hogy Bebekék magukat ott jól körülzáncolták s vele nyílt mezőn verekedni nem akarnak, az ellenség földjére csapott át, ostrom alá fogván **Szatmárt**, mire Bebek és Balassa Szöllöst az ostrom alól egyezményenyl föloldották.

Míg Thelekessy a Felső-Tisza vidékén harezolt, Derzsffy István kassai kapitány éjjeli rajtaütéssel megrohanta **Tokajt**; a városba behatolt, de Némethy a belső vár előtt a harezot fölvette s a túnadókat a várból végre is kiszorította; Derzsffy mindazonáltal bő zsákmánynyal tért Kassára vissza.

1558 február havában Izabella vezérei Somlay Báthory István és Némethy Ferencz tokaji kapitány ostrom alá fogták **Kis-Várdát**. De Thelekessy azt megtudván, gyorsan a vár alatt termett, a Tizsán titkon átkelt s az ostromlókon rajtaütvén, azok hadát szétszórta, majd megrohanván az erdélyiek által épített **Olcsva** erődöt, ezt bevette, ott levő ágyúikat elfoglalta és Kassára küldte.

Néhány havi szünet után Thelekessy Némethy Ferencznek Zétény. **Zétény** várát szállta meg, melynek őrsége már a fölállított, de

meg sem töltött ágyúktól olyannyira megrémült, hogy a várat 1557—1562.
föladta; ezután bevette Kendy Ferencz várát **Barkót** és **Köves-**
det, mire Szerencs ellen indult. Ámde Némethy török segílyt kért
s midőn Thelekessy Szerencs felé ment, a törökök már Szikszót
dúlták és égették. Bár a török had *Velicsány* füleki bég vezérlete
alatt 5000 főből állott, míg Thelekessy alig 2000 ember fölött rendel-
kezett, a törököt 1558 október 13-án a **kazai** sikon a Sajó mellett **Kaza.**
elszántan megtámadja és véres küzdelem után megveri. *Velicsány*
bég alig 400 emberrel menekült, agái mind elestek és Thelekessy
13 zászlót küldött Ferdinánd királyhoz Bécsbe.

Az év végén Thelekessy még egyszer táborba szállott, a Ba-
lassa Menyhért által ostromolt **Kis-Várda** fölmentésére. Thelekessy **Kis-Várda.**
Balassa hadát bekerítvén, ez utóbb hosszas habozás után a vár alól
elvonult, mire Thelekessy **Kis-Várda** őrségét megerősítve, a Tiszán
át visszatért.

Thelekessy halála után 1560-ban Pethő János és Bebek
György Tokajt akarták visszafoglalni, de midőn előbb **Szerencset** **Szerencs.**
fognák ostrom alá, Némethy Ferencz tokaji kapitány által éjjeli
rajtaütéssel megtámadtattak és szétverettek. A Dunántúl Nádasdy
Tamás nádor visszafoglalta a csel által török kézbe jutott **Hegyesd** **Hegyesd.**
balatonmelléki várat.

Izabella királyné még 1559 szeptember 20-án elhalván, az
általa megindított alkudozások fonalát fia, **János Zsigmond** feje-
delem vette föl, de siker nélkül. Ferdinánd János Zsigmondnak
sem a királyi czímet megadni, sem birtokának határait kiterjesz-
teni nem akarta, a midőn pedig Balassa Menyhértnek Ferdinánd-
hoz való átpártolása folytán a Balassa kezén levő Szatmár, Nagy
Bánya, Tasnád és Munkács is Ferdinánd hatalmába kerülének, ez
a felek közt előbb feszültséget, majd új háborút támasztott.

Nem tárgyaljuk **Basilicus Heraclides Jakab** görög kalandor
Moldva vajdasága elnyerése érdekében magyar segítséggel vívott
küzdelmeit s csak röviden említjük, hogy Heraclides Jakab Ferdi-
nánd király engedélyével és Zay Ferencz kassai főkapitány segít-
ségével Laszki Albert pénzén 1700 főre menő magyar dandárt to-
borozott, mely had **Székely Antal**, a szállósi hős, vezérlete alatt
indult Moldvába, s ott oly szerencsével harczott, hogy az 1561-ik
évi november 10-én a **Szucsava** melletti ütközetben megvert Sán- **Szucsava.**

1557—1562. dor moldvai vajda országából kiűzetett és helyét valóban Heraclides Jakab foglalta el, a ki azután a vajdai székben a török által is megerősítettett.

A háború Ferdinánd és János Zsigmond közt az 1562-ik év első napjaiban azzal kezdődött, hogy *Zay Ferencz* kassai főkapitány és *Balassa Menyhért* az erdélyiek készülődéseiről hallván, **Olcsva** várát, később pedig **Kovászót** és **Báthort** megvették, mire János Zsigmond vezérei, somlyai *Báthory István* és *Némethy Ferencz* 8000 főnyi hadat gyűjtve elfoglalták Balassa erdélyi várai közül **Diódot** és **Létát** és Sulyok György várát **Hadadot**. Ámde Zay és Balassa serege ez alatt 5000 főre fölszaporodván, az alig megvett Hadadhoz szállott. Mihelyt a Ferdinándpártiak megérkeztek, a heves és türelmetlen Némethy 1562 márczius 4-én saját hadával Báthory óhajtása ellenére előre rontott, hogy a Ferdinándpártiakat a **hadadi síkon** megtámadja, mely mozdulatot Báthory is kénytelen volt követni. De Balassa megelőzte Némethyt a támadásban és annak számosabb, de kevésbé gyakorlott hadát szétverte; az általános visszavonulást Báthory sem volt képes föltartóztatni, de azért az üldözésnek Keresztury Kristóffal gátat vetett. A győzők visszafoglalták most Hadadot, a 4000 száz, székely és oláh foglyot pedig elbocsáták. A zsákmány 24 ágyú, számos zászló és tömérdek málna volt.

János Zsigmondot a hadadi vereség annyira elrémité, hogy már Lengyelországba készült; de Zay és Balassa nem jöttek Erdélybe, hanem zsákmányukkal Szatmárba vonultak.

Kevéssel ezután 1562 május 1-én kitört a *székely lázadás*, melynek oka a székelyek jogtalan megadóztatása és kiváltságaik megszorítása, intézői Majláth Gábor fogarasi kapitány, a török fogságba jutott István vajda fia, Székely Antal a moldvai vezér, Lázár István, Kornis Mihály stb. valának. Majd 40,000 székely gyűlt össze a Nyárad mellett a *vajai réten*, kiknek egy része azután Nagy György vezérlete alatt Elbesfalva felé indulván, Holdvilágnál ütött táborn. János Zsigmond a székely lázadást fegyveres erővel elfojtandó, *Rudák Lászlót* és *Pekry Gábort* 2000 lovassal és nagyszámú gyalogossal a *vajai réten* (Kis-Görgény-nél) táborozó székelyek ellen küldvén, azok egyesülve a köpönyeget fordított Majláthtal, a székely tábornt meglepték és szétverték.

Olcsva.
Kovászó.
Báthor.

Diód.
Léta.
Hadad.

Hadad.

Vajai rét.
(Kis-
Görgény.)

Ennek hírére a Holdvilágnál táborozó székely sereg kegyelmet 1557—1562.
kért, mit meg is nyert, de vezérei, Nagy György és Gyepes Ambrus
karóba húzattak. A székelyek megfélemezésére ezután két erőd épít-
tetett, melyek egyike «Székely támad», másika «Székely bánja»
várának neveztetett.

János Zsigmondnak e közben más oldalról is segítsége jött;
a hadadi vereség után a budai és temesvári pasáktól támogatást
kérvén, *Ibrahim* budai pasa ezzel nem is késett és a szandsákok
csapatait a Rákoson összevonván, Szatmár ellen indult; útközben
csatlakozott hozzá *Malkócs* temesvári pasa hadteste, minek követ-
keztében a török sereg 20,000 főre emelkedvén, ostrom alá fogta
Szatmárt. Zay és Balassa, bár ostromra készülve nem levén, sok- Szatmár.
ban szűkölködtek, el voltak határozva Szatmárt védeni. A törökök
csakhamar fölgyújták Németit és a tűz a vihar által terjedvén,
Szatmár is egészen leégett. Egy török csapat ezalatt megtámadta,
Rozsály várát, de az egri őrség idejött vitézei által visszaveretett. Zay Rozsály.
már aggódott Szatmár sorsán és az Ecsednél sereget gyűjtő Székely
által ígért erősítés és lőszer átvételére kitört; ámde ez alatt a tö-
rökök rohamot intéztek Szatmárra, mit azonban a betegsége daczára
lóra kapott Dobó Domonkos és a gyorsan visszatérő Forgách Simon
szerencsésen visszavertek.

Míg a török Szatmárt vívta, *Balassa János*, Menyhért test-
vére, Zólyom és a bányavárosok kapitánya, hogy a törököt Szat- Szécésény.
már alól elvonja, **Szécésény** várát határozá el megtámadni, mely-
nek parancsnoka, *Jahjaoglu Mohammed* bég, az őrség legnagyobb
részével szintén Szatmárnál volt s a várát csekély őrséggel Sasvár
aga védelmezte. Balassa mintegy 4000 gyalogossal, 1000 lovassal
és két nagy ágyúval rendelkezett, de útban volt Bebek 1000 lovas-
sal és 2 nagy ágyúval. A füleki *Hasszán* bég Szécésény veszedelmét
hallva, 800 lovassal oda sietett, és Balassa harezban gyakorlatlan
gyalogságát meglepően és oly sikeresen támadta meg, hogy az
csakhamar szétfutott. Ekkor Balassa lovasságát sem volt képes
visszatartani s a füleki bég Balassa hadán győzelmet aratott; szá-
mos jeles vitéz esett fogságba, a csatatéren pedig 560 hulla
maradt.

Hasszán bég kevéssel ezután Bebek Györgyöt és Mágócsy
Gáspárt **Balog** mellett törbe csalván, elfogta. Balog.

1557—1562.

Ibrahim különben seregét élelmezni nem bírván s tartva Székely ecsedi hadának támadásától is, Szatmár ostromával csakhamar fölhagyott s Budára visszatért, mire a Szatmárban levő hadak is széteszoltak.

Monoszló.

A szécsényi vereségért némi kárpótlást nyújtott *Zrínyi Miklós*, Szigetvár parancsnoka, a ki sógorával, Tahy Ferenczczel Jahjaoglu Arszlán pozsegai szandsákbéget **Monoszló** mellett megverte.

Mindezen küzdelmeknek véget vetett a Ferdinánd által végre, tíz évi utánjárás és követségek után valahára kieszközölt béke, mely nyolcz évre azon föltétel alatt kötött, hogy Ferdinánd Szulejmánnak a Magyarországból általa birt részért 30,000 forint adót fizet, János Zsigmond jogát Erdélyre elismeri, a tizántúli részek bírására nézve pedig vele külön egyezkedjék.

A következő évben az öregedő és beteg Ferdinánd fia, **Miksa**, királylyá választatott és szeptember 8-án nejével, Máriával együtt megkoronáztatott; az 1564-ik év július 25-én Ferdinánd küzdelmetljes élete is véget ért.

Az erdélyi és török háborúk Szulejmán haláláig.

1564.

János Zsigmond hadjárata Miksa ellen 1564-ben.

János Zsigmond még 1563-ban kísérletet tett, hogy Ferdinánddal méltányos békét kössön, de miután az követeléseit visszautasította, a béke meghiusult. Ennek daczára az ellenségeskedések szüneteltek s talán a fegyverek hosszabb időre nyugosznak, ha a nyughatatlan és garázda Balassa Menyhért a háboru lángját újból föl nem szítja. Az ősz beálltával ugyanis Balassa Szatmár egész őrségével fölkerekedett, hogy Tokajon a szüretet lefoglalja.

Szatmár.

Mihelyt erről Báthory István, János Zsigmond nagyváradi kapitánya, értesült, visszatorkénteként **Szatmár**ra ütött, a várost a várral együtt elfoglalta s Balassa nejét és gyermekeit elfogván, kincseit is lefoglalta s azokat a fejedelemhez küldé. Ezután **Báthory Nagy-Bányára** ment és csekély ellenállás után ezt is elfoglalta.

Nagy-Bánya.

Ez idő alatt János Zsigmond fölkészíté hadait, melyek száma

12,000 főre ment és Báthoryval egyesülvén, a rossz utak daczára 1564. előnyomúlt és **Hadadot**, melynek falai alatt az erdélyi sereg két év előtt kudarczot vallott, rohammal bevette; az őrséget azonban szabadon bocsátá, sőt a derék parancsnokot, Szecsődi Mátét, ki a roham alatt megsebesült, saját orvosával gyógyíttatta s fölepülvén, ajándékokkal bocsátá el. A fejedelem megvette ezután Bódi Mihály **Atya** nevű várát és ostrom alá fogta **Nyir-Báthort** és Szent-Márton, mely szintén rövid idő alatt meghódolt. A szintén ostrom alá vett **Kis-Várda**, melyet Várday István védelmezett, és a Báthoryak ecsedi ágának családi vára **Ecsed** egyezményt kötöttek, hogy ha két hó alatt föl nem mentetnek, meghódolnak; **Kovászó** föltétlenül megadta magát. János Zsigmond még Kassa felé szándékozott a hadműveleteket folytatni, de az esőzések folytán járhatatlan utak miatt erről lemondott és Kolozsvárra visszatért.

Hadjárat János Zsigmond és a török ellen 1565-ben. Miksa császár és király nem volt hajlandó az erdélyi fejedelem támadását viszonzás nélkül hagyni, hanem a Spanyolországból behívott **Svendi Lázár** vezérlete alatt még a tél folyamán 7000 főnyi német sereget gyűjtvén, ezzel, továbbá Báthory Endre, Balassa Menyhért és Zay Ferencz magyar hadaival a hadjáratot a kemény tél daczára megkezdette. Február 1-én Svendi serege már **Tokaj** közelébe érkezett és erősbülvén Perényi Gábor 1200 főnyi dandárával, Báthory Miklós és más urak csapatával, a várost már másnap rohammal bevette. Február 5-én megrohantatta Svendi a várat is, de a rohamot Némethy Ferencz edzett őrsége visszaverte. Február 9-én azonban Némethy Ferencz elesett, mire az őrség a várat föladta. Tokajból Balassa **Szerencs** ellen küldetett, mely négy napi ellenállás után szintén meghódolt.

Báthory István Szatmárnál várta az ellenséget, de azok gyors sikerét megtudván, miután sikmezőn a császáriakkal nem mérkőzhetett, a város gyöngé védőműveit pedig sikerre való kilátással nem védelmezhetette, a várat fölgyűjtvén, Nagyváradra vonúlt vissza. A császáriak ennél fogva **Szatmárt** majd ellenállás nélkül foglalták vissza. Ugyancsak nagyobb nehézség nélkül került birtokukba **Erdőd**, Báthory György vára, továbbá az erdélyi őrség által elhagyott **Nagy-Bánya**.

János Zsigmondot e gyors eredmény annyira elbátortala-

1564. nitá, hogy már Nagy-Váradot is féltve, egyrészt sürgősen kérte a porta támogatását, másrészt Báthory Istvánt békekötés végett a császáriak táborába küldé. A béke néhány nap alatt a következő föltételek mellett kötött meg: János Zsigmond Erdélyt örök joggal bírja, de ha örökösök nélkül hal el, Erdély Miksára és utódaira száll; a királyi czimről lemond és elismeri Miksa fenhatóságát; Bihart és Váradot haláláig bírja, Munkácsot, Husztot és Máramarost azonnal átadja. Nőt Miksa rokonai közül nyer; ha országát elveszíténé, Oppeln és Ratibor herczegségeket kapja.

Ámde alig ért Báthory e békepontokkal Bécsbe, hol azokat Miksa természetesen kész volt elfogadni, midőn híre jött, hogy a budai és temesvári pasák már megindultak János Zsigmond támogatására, *Hassán* temesvári pasa elfoglalta **Pankotát**, *Szokolovics Musztafa* boszniai pasa pedig a 7000 főnyi német sereggel az Unna folyónál álló *Auersperg* szeme láttára rohammal bevette a *Bakics Máté* által véglehelletéig hősiesen védelmezett **Krupa** várát és az egész örséget a nőekkel és gyermekekkel lemészároltatta; végre pedig Szulejmán tiltakozott a szatmári egyezés ellen. Ekkor János Zsigmond is módosítását kívánta a reá nagyon kedvezőtlen békepontoknak, midőn pedig Miksa e kívánságát visszautasítá, a temesvári pasa seregével együtt ostrom alá fogta **Erdődöt**, ennek elfoglalása után pedig megvette **Nagy-Bányát** és később **Szatmárt**.

Svendi Lázár, a híres, de óvatos hadvezér, bár serege időközben 18,000 főre szaporodott, mindezt, bár a dolgok tőle alig néhány mértföldnyire történtek, a magyarok boszúságára épen oly türelmesen és épen oly tétlenül szemlélte, mint érdemes társa *Auersperg* **Krupa** megvétele, s **Szatmár** alól a temesvári pasa által szoritva előbb csak visszahúzódott, de azután Bécsből nyert utasításra a pasával fegyverszünetet kötve, seregével Kassára vonult vissza.

Szokolovics Musztafa, miután *Auersperg* **Krupa** eleste után a vidékről seregével együtt szintén óvatosan visszavonult, megvette még **Novi** várát, s annak örségét szintén fölkonzolá. De midőn később egy 17,000 főre menő sereggel **Körösmegye** dúlására indult, **Körös** közelében **Obress**-nél *Erdődy Péter* bán által megtámadtatott és serege szétveretett.

A törökök tavaszi hadjárata 1566-ban; Gyula eleste. 1566.
Miután Miksa Szulejmán szultánnak János Zsigmond érdekében nyilvánított kívánságait nem teljesítette, Tokajt és Szerencset, melyeket Svendi elfoglalt, vissza nem adta, sőt az adó beküldésével is késlekedett, a szultán új támadó hadjáratra határozá el magát.

A hadjáratot Pertev pasa második vezír volt Gyula elfoglalásával megkezdendő, míg Szulejmán, később indulván, Eger vagy Szigetvár ellen szándékozott menetelni.

A szultán szándékáról értesülvén, Miksa is egy nagy sereg szervezéséhez látott, melyhez a német birodalom 40,000 gyalogost és 8000 lovast, a pápa 50,000 aranyat, az olasz fejedelmek 5000, az osztrák tartományok 10,000 főt ajánlottak; Magyarországon a főurak különféle helyeken 20,000 fő, Károly főherczeg Styriában és Erdődy Péter bán Horvátországban 12,000 fő, Svendi Kasánál szintén 12,000 fő összegyűjtésén fáradoztak, mi egy 100,000 főt meghaladó óriási sereget eredményezett, melylyel valóban lehetett volna a szultán seregével szembeszállani.

A míg azonban e hadak gyülekeztek, a török már a harcot is megkezdte.

Első Jahjaoglu *Arszlán* budai pasa volt, ki 8—9000 főnyi seregével június 6-án **Palota** alá szállott s azt ostromolni kezdé. **Palota.** De Thury György vitézül védelmezte s a török, bár a várat már 10 nap óta lövette, semmikép sem boldogult. Thury Salm győri kapitánynál segedelmet kérve, ez a császár parancsára 14,000 főnyi haddal csakugyanmegindult **Palota** fölmentésére. Ámde *Arszlán* pasa nem várta be a császári hadat, hanem már közeledése hírére **Palota** alól eltakarodott. Salm most Thuryval egyetemben **Veszprém** alá ment s rövid ostrom után megvette. Ugyancsak csekély fáradsággal visszavették július 5-én a császári és magyar hadak, kiknek számát **Batthányi Ferencz** nádor csapata és a dunántúli nemesség is növelte, **Tatát**. Erre a közeli **Gesztes** és **Vitányvár** ^{Tata.} ^{Gesztes.} ^{Vitányvár.} őrsége megszökött s így azok is megszállattak.

Míg ezek a Dunántúl történtek, **Pertev** pasa is közeledett 30,000 főnyi seregével **Gyula** felé, hova július 12-én érkezett. **Gyula.** A várban **Kerecsényi László** alatt 2000 magyar és 600 főnyi német őrség volt. **Kerecsényi**, alvezérei által unszolva a török elő-

1566. haddal ugyan megütközött, de azután a várba vonult, mit Pertev pasa rögtön körülsáncolni kezdett. Ámde az esőzések miatt a vár környéke víz alatt volt, mi az ostrom-munkálatokat nagyon megnehezítette.

A törökök azonban roppant fáradsággal minden nehézséget legyőztek, s a vár falait ágyúikkal szakadatlanul törték. *Julius 17-én* már rohamot is intézett a pasa, a mi azonban 2000 főnyi veszteséggel visszaveretett. De a várbeliek vesztesége is nagy volt, mert Kerecsényi jeles hadnagyai közül Martinicsot, Henneyeit, Otrahovicst és Balázsdyt elveszté, kik nem ugyan a roham alatt estek el, de itt kapott sebeik következtében haltak meg. A második rohamnál a janicsárok már majd bevették a nyitott nagy rést s hogy ez nem történt, csak Géczy János, Földváry és Keledy hősiességének volt köszönhető. De a gyáva Kerecsényi ezen annyira megijedt, hogy Pertev pasától a földadasi föltételek megbeszélésére nyolcz napi fegyverszünetet kért. Hiába intette őt Géczy János, hiába somlyai Báthory Kristóf, Kerecsényi a várat *szeptember 1-én* alapos ok nélkül, gyáván földadta. Pertev az egyezményt nem tartotta meg s az őrség hasonló körülmények közt, mint Temesvárnál, részint leöletett, részint elfogatott. Kerecsényi Nándorfehérvárra került s ott később megfojtatott.

Jenő.
Világosvár.

Pertev pasa elfoglalta ezután még Jenőt és Világos várat, melyeket őrsége rövid ellenállás után elhagyott.

Szulejmán utolsó hadjárata; Szigetvár védelmezése Zrínyi Miklós által 1566-ban. Szulejmán szultán május 1-én (a török írók szerint április 29-én) indult ki Konstantinápolyból és június 26-án érkezett Zimonyba; itt ment végbe két nappal később a találkozás a szultán és János Zsigmond közt, ki Szulejmán üdvözlésére sietett. A szultán biztosította őt védelméről s utasította, hogy a rendelkezésére adott török és tatár sereggel egyetemben Tokajt foglalja vissza.

Siklós.

Zimonyból Szulejmán Eger alá akart menni, de midőn meghallá, hogy a boszniai szandsákbéggé kinevezett Mohammed kilergeri pasa Zrínyi Miklós alvezérei által Siklósnál meglepetett s fiával és csapatával együtt megöletett, szándékát megváltoztatva, előbb Zrínyin akart boszút állani s útját Szigetvárnak vevé.

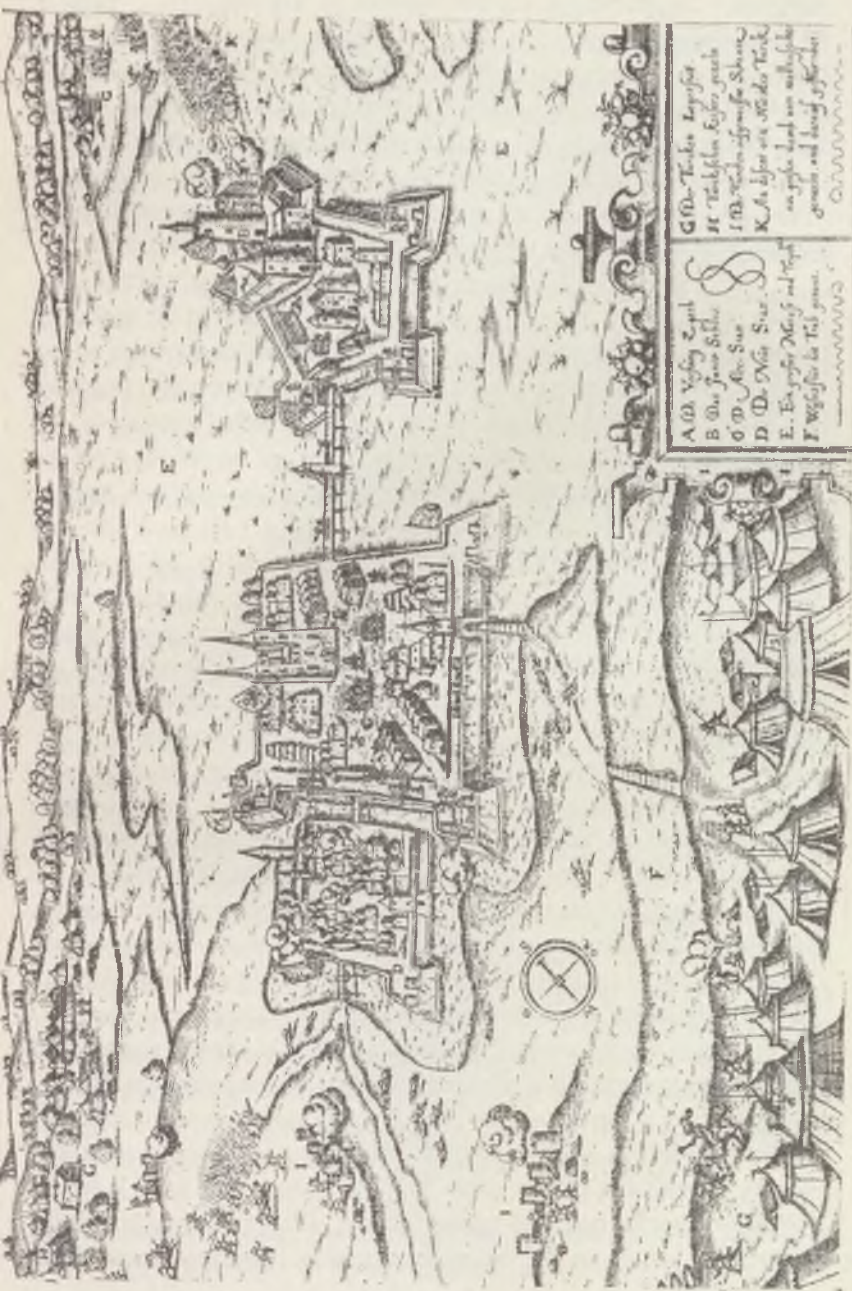
Szigetvár.

Szigetvár vára Zrínyi Miklós által történt védelmezése ide-

jében az Óvárossal, ennek vizesárkán és az ahhoz csatlakozó terepmélyedésen át egy hosszú, körülbelül 100 lépést meghaladó fahíddal volt összekötve. A híd a város északi kapujától a vár főkapujához vezetett, s közepén védőtoronnyal volt elzárva, mely talán az ott elhelyezett egyik zsilipet is befoglalta. A *külső vár* ekkor egy magas, tömören épített, gömbölyű tornyokkal ellátott, téglapépületből állott, mely a várparancsnok lakása volt, továbbá még néhány lakóházból és raktárból, melyek egy meglehetősen tágas szabad tért foglaltak be. E tér volt a várórség gyülekező- és szemle-helye. A *belső vár* ellenben, melynek legnagyobb részét egy nagy gömbölyű torony foglalta el, fölötte szűk volt; maga a torony a szűk följárat és a sötét helyiségek miatt lakható nem volt s lőpor-főraktárúl szolgált. Ott, hol a vár két részét a keskeny, de igen mély árok elválasztotta, a belső vár erős gáttal bírt, a külső vár azonban csak alacsony fallal. Az árkon egy kicsi, keskeny fahíd vezetett át.

Az *Óvárosnak* három bástyája vala (az északnyugati sarkon, mely leginkább biztosítottnak látszott, bástya nem volt), melyekről úgy az előtérp, mint az árkok pásztázhatók voltak; a külső gátak (keleti és nyugati) falában voltak a kirohanó kapuk és tornyaik beépítve, melyek egyszersmind a gátak védőképességét is emelték. Az *Újvárosnak* csak délkeleti és délnyugati sarkán volt egy-egy bástyája; a keleti és nyugati gátak szintén toronnyal védett kirohanó kapukkal bírtak. Az Óvárossal — úgy mint ez a várral — a széles és mély árkon át fahíddal volt összekapcsolva. Az összekötő kapuk sem itt, sem az erősség többi részeiben, tornyokkal ellátva nem valának, hanem a gáton szög alatt vezettek át és alagútszerűen, téglafalakkal és boltozattal, valának építve. E kapuk egyike, az mely az Óvárosból a várba vezet, ma is épségben fönáll. Külső védőművekkel az erősség nem bírt.

Bárha csak véletlen eset hozta Szulejmánt és hadseregét Szigetvár alá, ez Zrínyi Miklós előrelátó gondoskodásából egy bekövetkezhető ostromra mégis kellően berendezve és felszerelve volt; midőn pedig Zrínyi biztosságot nyert, hogy a szultán Szigetvár alá indul, kétszeres erővel látott a védőművek kijavításához. E mellett szorgosan gyűjtötte a védelem eszközeit. A fákat a vár közelében és a város kertjeiben kivágatta, hogy a törzseket torlaszokra, az ágakat rőzsekötegekre és sánczkosarakra fölhasználja; elrendelte

Szigetvár az 1566-ik évi ostrom idejében.

az ingovány viz alá helyezését, a hidak fölglyújtásra való előkészítést, a várlövegek beirányzását, löszerrel való ellátását stb. A vár őrsége ugyan csak 2500 főből állott, de ezek kipróbált, harezban edzett bajnokok valának, készek vele együtt élni és halni. 1566.

A szultán 100,000 főnyi, 300 ágyúval fölszerelt serege 1566 *augusztus 6-án* ért Szigetvár alá és az erősség körül nagy félkörben, a jobb szárnyon a vártól délnyugatra *Fer'hád* pasa és az anatóliai hadtest, a bal szárnyon, a vártól északra *Musztafa* pasa és a ruméliai hadtest, a janicsárok a két hadtest közt, erődített táborba szállott. A szultán pompás zöld sátorát a várostól keletre, a mai Sibtot majornál ütötték föl, s midőn Szulejmán a táborba érkezett, a földet megreszkettető diszlvésekkel fogadták.

A portugalli származású *Ali* pasa, tüzérségi parancsnok bizatott meg a szultán által az ostrom-munkálatok vezetésével. Ali mindenekelőtt a rajtaütést kísérelte meg, olykép, hogy az erősség hozzá férhető részeit még a megszállás napján hirtelen és váratlanul megrohantatta, azt remélvén, hogy ezzel a védőket meglepi s az erősség valamely részébe bejuthat. Az erőfeszítés azonban teljesen kárba vezett; a védők Zrínyi első szavára a gátakon termettek, s a törökök rohamát könnyen visszaverték. A törökök tehát a rendszeres ostromhoz valának kénytelenek folyamodni, melynek első tárgya az aránylag leggyöngébb s legkönnyebben hozzáférhető Újváros volt.

De még az Újváros ellen is nehéz volt az ostrom, mert a fölázott föld lövegsánczok és közeledő árkok készítését meg nem engedte, a szabadon előnyomuló csapatok pedig a magyarok tüzétől nagy veszteségeket szenvedtek. Végre azonban mégis sikerült az Újvárost az ütegekkel megközelíteni; az újvárosi alacsony, gyöngé gátak a török nehéz lövegeknek alig számbavehető ellenállást képeztek s azok nagy része csakhamar leromboltatott, miközben a védők is érzékeny veszteségeket szenvedtek. Zrínyi megkísérelte ugyan a török lövegsánczok elrombolását s e célból több kirohanást intézett, de e kirohanások csak a veszteségeket növelték és célhoz nem vezettek.

Három nap mulva, *augusztus 9-én*, Szigetvár védő őrsége egyharmadára leolvadt, s Zrínyi, látván, hogy az Újváros tarthatatlan, elhatározá, hogy azt a törökök rohama előtt föladja, minélfogva

156. az Újvárost fölgújította s bajnokaival, kiknek száma most már alig volt több mint 7—800, az Ó-városba vonúlt. Mihelyt a törökök ezt észrevették, az árkot azonnal áthidalták, az Újvárost megszállották s miután a tüzet eloltották, az ágyúk egy részét a romok közt elhelyezvén, nyomban az Óváros lövetéséhez fogtak. A magyarok azonban nemcsak hogy az Óvárost védték vitézül, de sőt *Szecsődi Máté*, a gyalogok vajdája — állítólag egy földalatti folyosón át — hirtelen és nagy merészen az Újvárosban termett, a janicsárok közt roppant vérontást hajtván végre, miután az ágyúk nagyobb részének gyújtólyukát beszögezte, az Óvárba ismét, alig üldözve, visszavonúlt. Zrínyi Miklós jól tudta, hogy most, midőn a törökök az Óvároshoz oly közel férközhetnek s annak gátait, mellvédeit a legkisebb távolságról lövették, e városrész sem lesz képes soká ellenállani s fölvetette a kérdést, nem volna-e czélszerűbb az Óvárost is földadni és az erősebb, sikerebben védhető vár védelmére szorítkozni? De Szecsődi és vitéz társai kérték, engedje az Óvárost tovább is védelmezni. Zrínyi nem szívesen egyezett ebbe, mert bizonyos volt, hogy az időnyerés a szenvedendő veszteségekkel arányban nem áll, de nem akarván a védő őrség önbizalmát és harczkedvét csökkenteni, kénytelen volt az Óváros további védelmezését megengedni.

A törökök különben nem szorítkoztak csupán az Óváros ostromára, hanem roppant erőfeszítéssel, az anyagot nagy távolságokról összehordva, azon működtek, hogy magát a várat is megközelítsék. Nem kevesebb mint *négy* töltés készült, jelentékeny hosszúságban, a mocsáron át, melyek fatörzsekből, rőzsékből, homokzsákokból stb. hordattak össze. E közben a nehéz ostromlövegek is szakadatlanul működtek s a vár összes épületeit meg rongálták. Különösen sokat szenvedett a belső vár nagy, gömbölyű tornya, mely kitünő czélpontot szolgáltatván, annak felső része csakhamar leomlott.

Az Almás folyót s így a víz alá borítást szabályozó töltés elérése után az ostrom viszonyai még kedvezőbbek lettek, egyrészt az által, hogy a víz a mocsaras területről elvezettetett, s így az Óváros, de különösen a vár, könnyebben volt megközelíthető, másrészt pedig, hogy a töltésen új lövegsáncz emeltetvén, a vár gátjai és falai most még nagyobb eredménnyel voltak löhetőek.

A magyarok csakhamar érezték e töltés elvesztésének hátrányait s a gyalogok vajdái közül *Radován* és *Dando* engedélyt kértek Zrínyitől, hogy a töltés visszafoglalását megkísérthessék. Zrínyi jól tudván, hogy minden ily kirohanás az ellenség töméntelen számánál fogva eredménytelen s csak a védők amúgy is csekély számát apasztja, másrészt pedig a töltést, még ha az vissza is foglaltatnék, megtartani, megvédelmezni nem lehet, a kérelmet megtagadta; hosszas unszólásra azonban végre is engedni volt kénytelen. *Radován* és *Dando* 200 főnyi csapattal kora hajnalban törtek ki, a janicsárokon rajtütöttek, azokból sokat levágtak, több ágyút beszőgeztek; de a fölriasztott táborból a segítség gyorsan érkezett, a magyarok körülfogattak és csak nagy ügyyel-bajjal, tetemes veszteséggel menekülhettek vissza a városba. *Radován* és *Dando* elestek s fejeiket a török póznára tűzette. Ezután Zrínyi több kirohanást meg nem engedett.

Miután a közeledő töltések egyikének faanyagát a védők fölgyújtották, a törökök most tömérdek követ, homok- és gyapjúzsákokot stb. hordtak a töltésekre s ezekkel hosszabbították azokat meg; midőn pedig azok egyike a vár falai alá ért, kísérletet tettek a várnak rajtaütés általi elfoglalására, mi ha sikerül, az Óváros sem lesz tovább védhető. A kísérlet azonban meghiusult és a törökök nagy veszteséggel verettek vissza.

Tíz napi szakadatlan ágyúzás és munka után az Óváros oly állapotba jutott, hogy az többé védhető nem volt. A töltések az árkokig jutottak, azok egyrésze betöltve volt, a gátakon pedig óriási, többé el nem torlaszolható rések tátongtak. Zrínyi tehát elhatározá a visszavonulást a várba. De bár ez a legnagyobb elővigyázattal történt, a törökök oly gyorsan nyomultak be az Óvárosba, hogy még a vár bejáratának egy részét is elállván, az őrség egy része kint rekedt. Heves küzdelem után még néhány, köztük a súlyosan megsebesült Szecsődi is, bejutott, a többi ott hullott el a bejáratnál. Szigetvár védelmére Zrínyi Miklós most már csak 600 bajnokkal rendelkezett.

Szulejmán szultánt a vár hosszú ellenállása, még inkább pedig a nagy veszteség, melybe az ostrom került, nagyon elkedvetlenítette, s betegségében talán már végét is érezvén közeledni, Ali pasát újabb és hathatósabb kísérletekre ösztönözte. Zrínyinek pe-

1566. dig a vár föladása esetére fényes ajánlatokat tétetett, majd pedig fejére 1000 arany jutalmat tűzött ki. De Zrínyi az ajánlatokat elutasítá, áruló nem találkozott, Ali pasa pedig már a következő napon az ostromnál elesett.

Az ostrom vezetését most *Szeifeddin* pasa vette át s a vár falait aknákkal támadta meg; de ezek idejekorán észrevétetvén, e kísérletek is meghiúsultak. Nem arattak nagyobb sikert a rohamok sem, bár augusztus 26-ától szeptember 1-éig nem kevesebb mint hét roham intéztetett a vár ellen. A rohamokat Zrínyi, ki szünet nélkül a gátacon állott s vitézeit szóval és példával lelkesítette, s nem egy vakmerő törököt sajátkezüleg szúrt le s vetett le a falakon, mind szerencsésen visszaverte.

A 74 éves szultán bösz haraggal fogadta a balsiker híreit s midőn a *szeptember 4-én* végrehajtott főroham is visszaveretett, e fölötti haragjában gutaütést kapott, mely a nagy hódító életét kioltá. Ismeretes, hogy Szokolovics Mohammed nagyvezír a szultán halálát, mi kétségtelenül nagy lehangoltságot támasztott volna a seregben s talán az ostromot is megszünteti, eltitkolta, sőt a holt szultánt körmenetben trónon ülve körül is hordoztatá, hogy a szultán haláláról szóló híreket megezáfolja.

A vár sorsa azonban már csak hajszálon függött. A lövedékek és aknák számos épületet gyújtottak meg a várban s a tüzet oltani majd lehetetlen volt; e zűrzavarban a törökök megmászták a délnyugati bástyát s a vár hős védői a belső várba szorultak. A külső vár, az erősség legfontosabb része, minden készletével és felszerelésével a törökök kezébe jutott. Ugyancsak zsákmányúl estek a sebesültek, az asszonyok és gyermekek, kiket a belső várba vinni lehetetlen volt. A törökök a sebesülteket, köztük a vitéz Szeesódi Mátét is, kivétel nélkül fölkonzolták. A törökök most már a külső vár ágyúit is a belső vár ellen fordíták s a két erőd az alig pár lépés széles árok által levén csak elválasztva, a rombolás munkája gyorsan haladt.

Az ostrom 34-dik napján, *1566 szeptember 8-dikán*, a belső vár épületei is lángokban állottak, s a csekély számú védők a terjedő tűz által mindig szűkebb téren összezsufolva, szüntelen löve, végső szükségbe jutottak. A törökök pedig rohamra készültek.

De Zrínyi Miklós ezt nem várta be.

1566.

Minden gyermek tudja Magyarországon, de az egész művelt világ ismeri a fenséges jelenetet, midőn Zrínyi Miklós fényes ünnepi öltözetben, halálra szánt maroknyi csapatával és a király zászlójával, melyet Juranics Miklós vitt mellette, a fölnyitott kapun át a törökre kirohant, hogy a hősies védelmet dicső halállal koronázza.

A hősök elhullottak, s ezzel Szigetvár védelme véget ért; de még — mintegy a hősök tiszteletére — utolsó pillanatban fölrobbant a kerek torony löportára, 3000 török halálát okozván, minden magyar után még 10 pogányt küldve a másvilágra.

Szigetvár ostroma Szulejmán szultánnak 20,000 emberébe került s ezek közt voltak a janicsárok s általában a török sereg legkitünőbbjei. A török megvívta ugyan Szigetet, de ezzel a hadjárat is véget ért, mert a nagyvezir, a szultán halálát gondosan eltitkolván, az erősen megtizedelt és betegségek által is megfogyott sereggel további hadműveletekbe nem bocsátkozhatván, Nándorfehérvárra vonúlt.

A nagyvezir által Sziget ostroma alatt Székesfehérvárig előretolt 10,000 főnyi csapat a Dunántúlt dülta, Musztafa pasa elfoglalta az őrsége által gyáván elhagyott **Babocsát, Csurgót** s más kisebb erődöket; október végével pedig ezek is a sereg után Nándorfehérvárra vonultak.

Babocsa.
Csurgó.

Hát a 100,000 főt meghaladó császári sereg, melyet maga a császár személyesen vezetett, ez idő alatt mit tett?

Ott állott tétlenül Győrnél és Komáromnál. Kezdetben még egy ideig tanakodott a fővezérlet, nem volna-e tanácsos Esztergom megtámadása által a törököt Sziget alól elvonni, de később tudós és jeles német vezérek tanácsára, elhatározott, hogy *a sereg erődített táborában várja be a jó alkalmat, mely a működésre kínálkoznék*. Más szóval és helyesebben: ott állott és őrizte Bécsét és Németország bejáratát, ha Szulejmánnak netán kedve támadna Bécs felé menni. Hogy Gyula és Szigetvár, Magyarország két erős végvára, elesett, hogy Magyarország testéből ismét egy nagy darab kiszakított és a hódoltság területéhez csatoltatott, hogy Szokolovics Mohammed nagyvezir 80,000, a tatárok pedig

1566. 40,000 magyar foglyot hurczoltak el az országból, mit érdeklí ez a császárt, Béceset, Németországot és a német vezéreket?

De végre mégis elérkezett a működésre a jó alkalom, melyre várt! Midőn t. i. biztos hírek érkeztek, hogy Szulejmán szultán meghalt s hogy a török seregek mind kitakarodtak az országból, ekkor több mint négy hónapi hősies várakozás után — *nagy diadallal szétoszlott.*

E nyomorúságos állapotok közt nagy szerencse volt Magyarországra, hogy **Szulejmán** szultán az utolsó volt a hódító nagy szultánok közt s hogy utódai, már Szelimtől kezdve, e nagy uralkodót sem erély, sem hatalom, sem harczkedv tekintetében meg sem közelítették. Szulejmán alatt érte el a hódító török birodalom hatalma tetőpontját s hogy Magyarország mégis még további másfél századig török iga alatt görnyedt, ennek oka nem a török hatalmassága volt, hanem az, hogy a nemzet és idegen kormánya állandó meghasonlásban éltek s így nemcsak hogy a törököt az országból egyesült erővel ki nem űzhették, de sőt a nemzet egy része maga volt kénytelen a törököt a jogfosztó, a nemzet létalappait megsemmisítéssel fenyegető idegen kormány ellen segítségül hívni, mi a török uralmát saját erejénél és hatalmánál sokkal jobban biztosította.

X. FEJEZET.

A TÖRÖK HATALOM HANYATLÁSA; ERDÉLYI HÁBORÚK.

Források: *Kézi könyvek:* Horváth Mihály, Szalay László, Szilágyi Sándor (milleniumi) magyar történelmei; Szilágyi Sándor, Erdélyország Története. *Kütfők, monografiák, értekezések:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában; Thúry József, Török történetirók; Forgách Ferencz, *Rerum ungaricarum sui temporis Commentarii*; Istvánffy Miklós, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*; Szamosközy István művei; az ő és Gyulafly Lestár följegyzései; Heltay Gáspár krónikája; Országgyűlési Emlékek; Erdélyi országgyűlési emlékek; Oklevéltárak, Brüsszeli okmánytár stb. *Báthory István:* Szádeczky Lajos több rendbeli munkája. Külön irodalma van a *Sziszek* és *Mezőkeresztes* melletti csatáknak, *Győr* várnak, *Székesfehérvárnak* stb. nagyobbára a Hadtörténelmi Közleményekben. *Mihály vajdáról* Szádeczky Lajosnak van több munkája. A *15 éves török háborúra* Illésházy István nádor följegyzései. A folyóiratokból a Hadtörténelmi Közleményeken kívül a Századok, Történelmi Tár és Erdélyi Muzeum tartalmaznak idevonatkozó közleményeket, a Történelmi Életrajzokban Kovacsóczy Farkas, Weiss Mihály életrajza.

Miksa és Báthori István háborúi.

Az 1567-ik évi hadjárat. Szulejmánt a trónon a szeli- 1567.
debb és békésebb természetű Szelim követvén, a török hadügyek
vezetésében békésebb irány lón észrevehető. *Szokolovics Moham-*
med nagyvezir föntartá ugyan még a török birodalom külső ha-
talmát, de a hódítások egy ideig szüneteltek. Szelim szultán tehát
nem idegenkedett a békétől, melyet Miksa kért, ámde míg a kö-

1567. vetek Konstantinápolyban jártak, míg a fönforgó akadályok elhárítottak, egy egész év múlt el s a háború ez idő alatt Miksa, János Zsigmond és a török közt tovább folyt, bár nagyobb mérveket nem öltött.
- Még a tél folyamán megszállotta a török a Szalay által Sziget
- Berzencze. ostromakor üresen hagyott **Berzenczét** és onnét Kanizsa felé ka-
- Récese. landozván, egy alkalommal **Récese** mellett törbe ejté Keglevics Péter hadát, ki az ütközetben maga is elesett. A kevéssel utóbb
- Szt.-György. Both Gáspár vára **Szent-György** ellen intézett török támadást azonban Both szerencsésen visszaverte; ugyancsak győzelmesen
- Kanizsa. visszaverte a törököket Tahy Ferencz **Kanizsa** alól, midőn azok, Tahyt távol vélvén, a Kanizsánál épített új erődöt szétrombolni igyekeztek.
- Ugyancsak még az év első napjaiban Svendi Lázár, ki a mult évi egész hadjárat alatt Kassán 12,000 főnyi hadával tétlenül vesztegelt, s tudományos gyávasággal ölbe tett kezekkel nézte, mint hurezolják a tatárok a magyarok ezreit fogságba, most miután nem törököt kellett verni, hanem újra az országot lehetett dúlni, a magyart lehetett pusztítani, hadaival Kassáról kimozdult s daczára annak, hogy a béketárgyalások Miksa és János Zsigmond közt is folyamatban valának, a János Zsigmond segélyével török fogságából kiszabadult Bebek György várai közül legelőbb is **Szendrőt** támadá meg, és az őrséget kiűzvé, a várat német gyalogsággal szállotta meg. Ezután **Szádvár** ellen indult s előbb két erődöt emelvén a vár ellenében, azt minden segélyforrástól elzárta; de midőn Bebek neje, *Patócsy Zsófia* várát ennek daczára föl nem adta, kénytelen volt Szádvárt rendes ostrom alá vonni. De a hőslélkü nő oly sikeresen védelmezte Szádvárt, hogy Svendi tudománya hosszú időn át kudarcot vallott. A nagyobb erő azonban végre mégis győzött s Patócsy Zsófia a várat, melynek falai leromboltattak s így tovább tartható nem volt, kénytelen lón átadni.
- Munkács. Megvevén még Bebek kisebb várait, Svendi **Munkács** alá szállott, s azt február 17-én ostrom alá fogta. Munkács erős, igen jól védelmezhető vár volt, de János Zsigmond gyarló várnagya *Lugosy János* alig számbavehető ellenállást gyakorolván, a várat e megszállás ötödik napján gyáván föladta. Svendi most Husztot

és a máramarosi sóaknákat szándékozott elfoglalni, de a midőn csak hírét vette annak, hogy Haszán temesvári pasa 5000 főnyi haddal közeledik, tervétől rögtön elállott s a tudós német vezér a legnagyobb gyorsasággal Kassára takarodott vissza. 1567.

E közben *János Zsigmond* erdélyi serege is fölkészült s a német vezér által intézett galád támadást megtorlandó, maga **Kővárt** és **Nagybányát**, mindkettőt heves ellenállás után, rohammal vette be, míg a temesvári pasa Perényi Gábor várát **Dédest** ejtette, hosszasabb ostrom után hatalmába. *János Zsigmond* azonban megbetegedvén, a hadműveleteket csupán *Haszán* pasa folytatta. A Sajó völgyén a *Temesy Mihály* által védett **Putnok** három nap múlva meghódolt, ezt követték *Monoki Mihály* vára **Monok**, *Rákóczy György* várkastélya **Vadász**, majd **Gesztely** és több más kisebb erőd. A török rabló csapatai földúlták *Eger*, *Szendrő*, *Torna*, *Regécz* és *Kassa* vidékét; majd *Kassa* külvárosáig terjedt a török dúlás, a török hadak tömérdek zsákmányt és 12,000 foglyot vittek el e vidékről, és *Svendi Lázár*, a jeles és tudós hadvezér, bár a török majd a lábánál fogva húzta, ki nem mozdult Kassáról. Hogy ne, hisz földolog a tudomány, az ő tudománya pedig — sajnos, fél század óta uralkodott már e tudomány s uralkodott még további másfél századig — azt tartotta, hogy a haderő legfőbb czélja *önmagát* megtartani. Hogy mily fényes eredményeket lehetett ezzel elérni, mutatta korábban *Katziáner*, *Roggendorf*, *Brandenburgi Joachim Castaldo* stb., legutóbb *Miksa* 100,000 főnyi seregének tavalyi dicőséges hadjárata, *Auersperg*, *Svendi* stb. örök időkre kárhozatos tétlensége. Kővár. Nagy-Bánya. Dédes. Putnok. Monok. Vadász. Gesztely.

A béke a törökkel végre 1568 február 17-én nyolcz évre megkötöttetett.

A pórlázadás 1570-ben. A háboru sanyarúságait legjobban érezte az országban a jobbágység, a falvak parasztsága, kit a királyi hadak csukúgy, vagy talán még jobban fosztogattak, mint a törökök, s bizony nem volt esoda, hogy a csábító szónak engedve urai, elnyomói ellen föllázadt. Ez a csábító az alacsony származású, de nagy erejű *Karácson György* volt, mint azelőtt *Iván* császár, ez is «*fekete*» melléknévvel bírt, ki magát isteni küldetéssel megáldott prófétának, a haza megváltójának mondván, már az 1569. évben sok hívőre talált. Az 1570-ik év tavaszán *Karác-* 1570.

1570. csonyhoz, ki táborát Debreczen tájékán ütötte föl, már sok ezer
Bala Szt.-Márton. paraszt gyülekezett. Első kísérlete Bala Szent-Márton megtámadása volt, mely vállalatra 600 parasztot rendelt ki; ámde a várat nem emésztette meg az ég tüze, mint Karácson a hiszékeny parasztokkal elhitette s a támadó csapatot a várbeliek és a szolnoki török őrség szétverte.

Debreczen. Az első kísérlet meghiusulván, Debreczen városa az eddig szállított élelmet megtagadta, midőn pedig Karácson a városba behatolt, a benyomulókat a debreczeniek, a kívülmaradtakat pedig Báthory Miklós az ecesdi őrséggel és a váradi segítséggel szétverte. Evvel a pórlázadás véget ért.

Báthory István fejedelemmé választása és a török foglalások 1571-ben. Miksa a szultánnal 1568-ban békét kötven, ez utóbbi János Zsigmond fejedelmet is arra utasította, hogy a császárral mielőbb békét kötni igyekezzen. A fejedelem által Zimonynál, a Szulejmánnal való találkozás alkalmával, megsértett Szokolovics Mohammed nagyvezír, a török hadügyeknek Szelim szultán mellett ez idő szerinti intézője ugyanis nem volt hajlandó János Zsigmond érdekében hadat viselni, annál kevésbé, mert a török birodalom ereje más irányban is le volt kötve. János Zsigmond tehát kénytelen volt a békét keresni, mi *Békés Gáspár* közvetítésével 1570 augusztus 16-án azon föltétel alatt kötött meg, hogy János Zsigmond a királyi czímről lemond, Erdélyt Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Marmaros megyékkel, mint független fejedelem bírja, a törököt mindketten közös ellenségnek tekintik, Miksa János Zsigmondnak Albert bajor herceg Mária leányát nőül szerzi. Ha a fejedelem magtalanul hal el, Erdély s a részek a magyar királyra szállanak, de vajdát az erdélyi rendek maguk választhatnak. A vajdaságot természetesen a ravasz és nagyravágyó Békés magának óhajtotta megszerezni, sőt esetleg János Zsigmond halála után a fejedelemséget is.

A szerződés azonban nemcsak Mária vonakodása miatt, de azért sem került végrehajtásra, mert János Zsigmond, ki súlyos nyavalyában szenvedett, már *1571 márczius 14-én* meghalt. Vele a rövid idő alatt magasra emelkedett Szapolyai-nemzetség kihalt.

Az erdélyi rendek azonban, kik a császárral kötött szerződésről semmit sem tudtak s azt utólag sem fogadták el, az *1571*

május 25-én tartott tordai gyűlésen somlyai **Báthory Istvánt** 1571. fejedelemmé választották. Báthory megválasztása után a titkos szerződést maga is elfogadta és Miksának, mint magyar királynak, hűséget esküdött, a portának pedig az adót nyomban beküldvén, a szultán által is elismertetett, ki neki a nyár közepén a zászlót, buzogányt és főveget, a fejedelemség jelvényeit fényes követséggel megküldötte. Békés Gáspár mindenütt elkészvén, telve boszúsággal a Majláth Gábortól nem rég megszerzett Fogaras várába vonult vissza, hol céljai elérésére új terveket kovácsolt.

Bárha Miksa és Báthory a kötött szerződést nagy titokban tartották, a porta erről mégis tudomást szerzett — valószínűleg Békés Gáspártól — s azonnal fenyegetőleg kezdett föllépni s az egy ideig szünetelt harcok és hódoltatások megújultak.

A felső vidéken a füleki szandsák-bég rajtaütéssel elfoglalta **Várgedét**; a nógrádi és esztergomi pasák pedig számos falvat Várgede. csatoltak területükhöz, a hódoltságához. Ez újabb foglalások és terjeszkedések indították Verancsics érseket arra, hogy az Oláh Miklós által épített Érsekújvárt tetemesen megerősítse, miáltal e vár a Felvidék egyik legfontosabb erősségévé lön.

A Dunántúl a szigeti törökök mozgolódtak leginkább s Szigetvár parancsnoka, a Kopasz Ali pasa Nagy-Kanizsa vitéz kapitányát, Thury Györgyöt **Orosztónál**, Kis-Komárom tájékán lesbe csa- Orosztó. latva, Malkoes aga által megölette. Zrínyi György, Miklós, a szigetvári hős fia, nagy díszszel vitette Thury testét Kanizsára, fejét pedig Ali pasa Konstantinápolyba küldte.

A horvát pórlázadás és a török foglalások 1573—1574-ben. A Karácsoni által támasztott magyar parasztlázadásnál sokkal veszedelmesebb jellegű mozgalom tört ki Horvátországban, hol Frangepán Ferencz bán halála után a viszonyok kedvezőtlenebbekké váltak. A mozgalom kezdete az volt, hogy a zsarnok hajlamú Tahy Ferencz *szomszédvári* jobbágynai, urok ellen igazságot nyerni képosek nem levén, az engedelmességet fölmondották. E vidéken a többi parasztság is hasonló helyzetben levén, a lázadás folyton növekedett s a lázadó parasztok, kiknek száma rövid idő alatt majd 15,000 főre emelkedett, *1573 január havában Gubecz Márton* által vezetve megtámadták, mint hajdan Dózsa György hadai, a nemesség kastélyait és falvait s rémítő kegyet-

1573—1574. lenséggel ölvén, dúlván és égetvén, a Száva és Kulpa vidékét, de különösen Szomszédvár és Szomotor környékét, teljesen elpusztították. A nemesség végre fegyvert ragadt, s támogatva a bán dan-dára, a várak őrsége, a krajnai és karinthiai urak csapatai által, a lázadókat *Keglevics Máté* és *Alapy Gáspár* vezérlete **Sztabicza** tájékán szétverte. A nemesség most hasonlókép dühöngött a parasz-tok ellen és az utak, valamint a helységek faín a parasz-tok ezrei-nek hullái függtek. A vezér, *Gubecz Máté* teljesen azonos módon végeztetett ki, mint 1514-ben Dózsa György.

A porlázadást a török nem késett hasznára fordítani s míg *Alapy Gáspár*, Kanizsa kapitánya, a várőrség egy részével a pa-raszthadjáraton távol volt, *Kopasz Ali* szigetvári pasa, ugyanaz, ki két évvel előbb Thúryt esel útján elfogatta, a *február hó 3-ára* következő éjjelen a siklósi, pécsi és kaposi őrségekkel egyesülve **Nagy-Kanizsát** rajtaütéssel megtámadta, egy *Gáspár* nevű szöke-vény által kalauzolva a jégen átkelt és a városba behatolt. A törö-kök csoportosan bejárták a várost és fölkoncizáltak vagy elfog-tak mindenkit, a ki élők került; a házakat kifosztották, a lo-vakat kivezették, asszonyokat, gyermekeket rabszíjra fűzték s reggelre kelve több mint 1000 fogolylyal, 750 lóval és tömérdek zsákmánnyal, mi közt két ágyú is volt, Szigetvárra visszatértek.

A következő *1574-ik évben*, midőn *Szelim* szultán halálával a trónra *III. Murad* került, a becsapások és foglalások még gya-koriabbak voltak, sőt a törökök a fönnálló béke daczára még vára-akat is foglaltak el. Így *Musztafa* budai pasa, kit *Balassa János* az-zal tréfált meg, hogy egy csapatát török rabjai által törbe csalta, ezt megboszulandó *Balassa* várát, **Kékköt** ostrom alá fogta s falait ágyúkkal lerontá. *Balassa* azonnal fölmentő had gyűjtésére indult s miután ehhez *Forgách Simon* főkapitány a felvidék nemességé-vel és *Kielman András* komáromi kapitány a komáromi, győri és pápai császári gyalogsággal is csatlakozott, rövid idő alatt *Végh-lesnél* 10,000 főnyi sereg állott készen. De míg ezek *Kielman* taná-csára, ki az óvatosságot ajánlotta, a támadással késlekedtek, **Kékköt** őrsége, mely az első rohamot *Temesy Imre* vezénylete alatt vitézül visszaverte, a második rohamnál a várat többé megtart-hatónak nem vélvén, a várat odahagyta és *Balassa* **Divény** nevű várába vonúlt. *Temesy*, midőn a török őt ide is követte, e várat is

Sztabicza.

Kékköt.

Divény.

vitézül védelmezte; de midőn ő a védelemben elesett, az őrség a 1573—1574. várat odahagyta; ámde a törökök ezt észrevették és a menekülőket fölkonzolták. Musztafa pasa ezután még **Somoskő** várát támadta Somoskő. meg, és azt is megvette.

Mindez a 10,000 főnyi császári és magyar sereg szeme lát-tára, tőle 2—3 mértföldre történt és a fölmentő sereg, a német vezér miatt, ki óvatosságában semmit sem mert kockáztatni, tét-lenül vesztegelt, a török elvonulása után pedig szétoszlott. Íme ily gyümölcsöket termett az Auerspergek, Svendiek tudós iskolája, mely immár a magyar vezéreket is gyávasággal inficiálta. Hiába dü-höngött Balassa János, hiába a többi magyarok; a várak török kézbe kerültek.

Hasonló módon járt el *Ferhád* boszniai pasa Horvátország-ban, melyet, miután Auersperg krajnai parancsnokot, ugyanazt, ki Krupát elesni engedé, **Petrinja** mellett hirtelen meglepven sere- Petrinje. gével együtt fölkonzolta, a Keglevichék várát **Buzint**, továbbá a **Buzin**. Zrinyiek ősi fészket, a Kameni Péter által gyámoltalanul védelme-zett **Zrint** és több kisebb várát elfoglalt. Zrin.

Hiába fordult Miksa, a békére hivatkozva, Konstantiná-polyba; miután arra, hogy követeléseinek hadsereg élén érvényt szerezzen, ereje nem volt, a porta egyetlen várát vissza nem adott.

A következő években a török várakat ugyan nem foglalt, de a portyázó és rabló-járatok, melyek békeszegésnek nem tekintet-tek, tovább folytak, s nem lévén a védekezésnek más eszköze, a magyarok által hasonlókkal viszonzottattak.

Békés Gáspár lázadása és bukása Erdélyben. 1573—1575. A Fogaras várába visszavonult Békés Gáspárnak nem soká kellett várnia, hogy a cselekvés terére újból kiléphessen. 1572. július 7-én meghalt II. Zsigmond lengyel király és a megüresedett trónra Henrik anjoui herczegen kívül Ernő főherczeg, Miksa császár fia és Báthory István erdélyi fejedelem is jelöltettek. Miksa Báthory-nak nehézségeket okozandó Békés Gáspárt biztatta, hogy Fogaras várát, melyet a fejedelem a Majláth-családnak akart visszaszerezni, kezéből ki ne bocsássa, igérvén őt esetleg haddal is támogatni. De Báthory e fondorlatokat azzal akadályozta meg, hogy Bánffy György alatt 1573. október 4-én erős hadat küldött Fogaras alá, Fogaras.

1573—1575. mire a meglepett Békés a várból kincseivel együtt kiszökött, várnagya, Gyulay Pál pedig Fogarast néhány heti vívás után föladta.

Bárha Báthory Békés és párthivei irányában böles mérsékletet tanusított, Békés Gábor a következő *1574-ik évben*, midőn Henrik távozásával a lengyel trón ismét megüresedett, Miksa biztatására újból Báthory ellen kezdte működni, s a portán is kieszaközölte, miszerint neki 30,000 arany évi adó fejében megengedettett, hogy Báthoryt — ha ezt saját erejéből meg tudja tenni — a fejedelemségből kivesse és Erdélyből elűzze. A porta ez engedélye azonban nem volt őszinte, sőt a nagyvezir a fejedelmet Békés minden újabb lépéséről értesítette.

Az *1575-ik év május 3-án* Békés Gáspár már fölhívja legmeghittebb emberét, *Radák Lászlót*, hogy Csáky Pált, Andrássy Pétert, Telegdy Mihályt, Kendy Gábort és többi hiveit közel levő betörésére előkészítse és annak sikerét mozdítsa elő, a székelyek tömeges fölkelését azon időpontra határozván, a mikor Székely Antal e régi kipróbált vitéz, csapatával az erdélyi határra érkezik. Ezután Kassára menvén, ott a császár és Rueber kassai kapitány engedélyével több ezer főre menő hadat toborzott, melyben magyarországi nemesek is számosan valának: így Prépostváry Bálint, Perényi György, Pongrácz Frigyes, Lónyay Ferencz stb. E haddal Békés Szatmárra, majd *junius 20-án* Erdély határat átlépven, Tordára ment, hogy párthiveinek és a székelyeknek gyülekezését bevarja.

Báthory István e mozgalmakról értesítettvén, kibocsátá fölhívását, hogy a rendek, «a haza ellensége a császár seregeivel közeledvén», táborba szálljanak; hadainak gyülekezését minden módon siettetvén, mire Békés Gáspár a székelyekkel egyesülendő, Marosvásárhelyre ért, már szép sereg állott készen Gyulafehérvár környékén, mely a további előnyomulás alatt folyton szaporodott. Radnóth. Julius 7-én a két sereg **Radnóthnál** találkozott, elválasztva a Maros által, melynek birtokáért néhány napi csatározás folyt; de július 9-én Báthory átkelt s a csata a következő napon, *július 10-én* ment végbe.

Sem a hadak számereje, sem egyéb harcászati részletek nem levén ismeretesek, a küzdelem lefolyása csak általánosságban adható. Békés Gáspár középhadát a császári német vértések képez-

ték, e mellé sorakozott mindkét oldalt a gyalogság, a külső szárnyakon a magyar lovasság. Báthory a nemes hadakon kívül csak saját palotás csapatával és a temesvári pasától nyert némi török segélycsapattal rendelkezett; tüzérségét, melyet *Cinna Rafael* firenzei olasz tüzemester vezényelt, hadai közt állította föl, mellé válogatott gyalogságot és lovasságot rendelvén. A fejedelem seregének egyik szárnyát *Hagymásy Kristóf*, másik szárnyát *Székely Mózes*, a középhadat *Gyulaffy László*, a tartalékot maga Báthory vezényelte.

1573—1575.

Midőn a seregek föl voltak állítva, Békés Gáspár saját harc-fölállítását hátrább vonta **Kerellő Szent Pál** felé, azon hiedelemben, hogy Báthory utána nyomulván, kedvező állását elhagyja s ütegei is visszamaradnak. De Báthory e mozdulatot csak Székely Mózes lovasságával és a palotás csapattal követte s csak midőn ágyúi is előrevonattak, kezdett támadni. Az ágyúk kilövetvén, Gyulaffy László neki rohant Békés középhadának és a vérteseket visszanyomta; a két szárny még állott, sőt a Békés által személyesen vezetett szárny Hagymássy ellenében előnyben volt. Ekkor lépett harcba maga Báthory s e szárnyat visszavetvén, ezzel a csatát eldöntötte. Békés csapatai hanyatt-homlok rohantak hátra, miközben a mögöttük levő tavakba és mocsarakba jutottak, a többi Báthory a Maros felé igyekezett nyomni. Rövid néhány óra alatt Békés Gáspár serege szét volt verve s nagyrésze meg volt semmisítve. Békés főbb vezéreivel Szatmárba menekült.

Szent-Pál.

A szentpáli győzelem megszilárdítá Báthory trónját, s függetlenné tette Erdélyt a császártól is, ki hűbéruraságával többé nem állt elő; a töröknek azonban az adót 10,000 aranyról 15,000-re kellett fölemelni. Békés később maga is megtért s Báthorynak, mint lengyel királynak, igen jó szolgálatokat tett.

De nem kevésbé járult a győzelem ahhoz is, hogy a lengyel rendek az 1575 december 14-én végbe ment királyválasztásnál szavazatukat egy szívvvel Báthoryra adták. Báthory István 1576 május 1-én Krakkóban nagy fénynyel *lengyel királylyá koronázlatott* s Lengyelország fölött 10 éven át nagy bölcseséggel s dicsőséggel uralkodott. Helyét Erdélyben, mint teljhatalmú vajda bátyja, Báthory Kristóf foglalta el; a fejedelmi czímet István haláláig megtartotta.

Miksa a választás miatt haddal szándékozott Báthoryt meg-

1573—1575. támadni, de még 1576 október 12-én bekövetkezett halála a háboru kitörését megakadályozta.

Hadi események a 15 éves török háború kezdetéig.

Miksát a német császári és a magyar királyi trónon a Spanyolországban, II. Fülöp udvarában nevelt **Rudolf** követte, ki komor gyanakodó természeténél fogva, mit visszavonultsága és épen nem királyi kedvtelése csak fokoztak, a kormányra mindinkább alkalmatlanná vált. Hogy az uralkodás, kiváltképen pedig a hadviselés gondjait magáról lerázza, a törökkel újabb nyolcz évre békét kötött, a hadügyek igazgatását pedig Magyarországon Ernő, Horvátországon Károly főherczegre ruházta, egyéb ügyeket pedig tanácsosai által intéztetett.

Uralkodásának azon időszakát, mely trónraléptétől a 15 éves török háború kezdetéig, azaz 1593-ig terjed, nagy háború nem zavarta, de a török végbeli pasák, csapatok és várőrségek kalandozásai és rablásai annál gyakoriabbak voltak. Az időszakot tehát e kisebb hadi események töltik ki.

1579. **Az 1579-ik évi hadjárat.** A végbeli pasák közül *Ferhád* boszniai pasa volt a legnyughatatlanabb s miután a dulásai és rablásai ellen a portán emelt panaszok nem orvosoltattak, Károly főherczeg visszatorlással akart élni. E célból mintegy 10,000 főnyi sereget egyesítvén, ezt *Khevenhüller György* karinthiai parancsnok alatt a *Ferhád* által elvett várak visszavételére utasítá. Először **Buzint** vette meg *Khevenhüller*, majd **Osztrováczt**, majd midőn a török megrémült őrségek a kisebb várakat elhagyák **Zrin** és több más kisebb erőd elfoglaltatott. *Ferhád* pasa azonban időközben a császári hadat jóval fölülmuló sereget gyűjtött; midőn ezzel a hadszínhelyen megjelent, *Khevenhüller* megütközni nem mervén, gyorsan visszavonult. Ezután, a törökök által folyton szorongattatva, *Khevenhüller* seregének nagyobb része oda veszett, az elfoglalt várak pedig, miután a német őrségek azokból megfutottak, mindannyian ismét a török kezébe kerültek vissza.

Buzin.
Osztrovác.

Zrin.

Szerencsésebbek voltak *Erdődy Tamás* és *Zrínyi György*, kik a Kanizsa folyónak a Murába folyásánál a lápok közt a **Bajcsa**

Bajcsa.

nevű várat építvén, e közben *Ali* szigetvári pasa által megtámadtattak. A törökök oly elszántan törtek elő, hogy 3000 főnyi lovaságuk a lápokon is áthatolt, s bár a roham ereje megtört, a hamarjában összeszedett magyar-horvát lovasság meghátrált. Ekkor *Batthyány Boldizsár*, ki *Nádasdy Ferenczezel* együtt szintén a seregben volt, elfogott törököket küldvén utánuk, azt izené nekik, forduljanak vissza, mert a török legyőzetett. Ezek valóban vissza is fordultak s midőn lobogó zászlókkal a harczterre érkeztek, *Ali* pasának még mindig harczban álló hadai erősítés érkezését vélvén, megfutottak s legnagyobb részük a mocsarakba veszett.

1579.

Az 1581-ik évi hadjárata. Szokolovics Mohammed nagyvezír 1579-ben egy bosnyák által meggyilkoltatván, a nagyvezíri méltóságot 1580-ban *Szinán* pasa, Arábia és Tunisz meghódoltatója nyerte el, kinek nagyvezírsége új, sokkal harcziasabb korszakot nyitott meg, bár kezdetben nem nagy szerencsével. Majdnem az összes végbeli pasák, nyilván *Szinán* utasítására sűrű rablóhadjáratokat indítottak és minél több helység megódoltatására igyekeztek.

1581.

A budai pasa csapatai a Vértes helységeiben rabolván, *Czobor Márton* és *Révay Lőrincz* győri és *Speziacasa* veszprémi kapitányok által *Zsámbék* mellett megtámadtattak és szétverettek. Ugyanez időben az esztergomi törökök egy rablócsapatát *Rácz Pál* érsekújvári hadnagy *Párkánynál* verte meg, s a rabolt gulyát tőlük elvette.

Zsámbék.

Párkány.

De nagyobb kárt vallott *Sasvár* szolnoki pasa, ki 2000 főnyi lovas csapatával *Nádudvar* tájékán portyáztatván, *Rácz István* és *Borbély Endre* egri hadnagyok által csak 800 lovassal megtámadtattott, s hada *Geszty Ferencz* diósgyőri várnagy csapatával segítségével szétveretett; a török hadnak több mint fele levágott, másrésze elfogatott s maga a megsebesült pasa is csak futással menekülhetett Szolnokra vissza.

Nádudvar.

Ugyaníly szerencsétlenül járt *Iszkender* pozsegai bég, a híres *Ulána* fia, ki *Kaproneza* felé indulván, *Gorbonok* vár romjai közelében *Batthyány Boldizsár*, *Zrínyi György* és *Nádasdy Ferencz* 2000 főnyi csapatával találkozott. A bég a magyarokkal megütközött, de csakhamar elesett, mire hada megfutamodott. Húsz

Gorbonok.

1581. zászló került a győzők hatalmába, 430 volt a foglyok száma, ezek közt Hasszán athinai várnagy, az út pedig egy mértföldnyire török hullák által volt fődve.

1583—1584. **Az 1583—1584-ik évi hadjáratok.** Bárha Rudolf a békét a törökkel 1583 elején újabb nyolcz évre meghosszabbítá, a rablóhadjáratok tovább folytak; örvendetes azonban, hogy a véres visszatorlás a magyarok részéről egyre sűrűbb és határozottabb; bárha a szenvedő fél mindig az ország, a lakosság volt, melyet a török állandóan fosztogatott.

Körmend. Szigetvár új parancsnoka, a «Kis» Hasszán bég 1583 tavaszán megrohanta **Körmendet**, s miután a nemesség készületlen volt, az egész vidéket ellenállás nélkül dúlta, több mint 300 foglyot hurezolván el.

Balaton-Hidvég. *Ali* koppáni bég 650 törökkel hasonló szándékkal Veszprémnek tartott; *Istvánffy István* veszprémi várnagy azonban ezt megtudva, Ormándy Péter palotai várnagygyal útját állotta s vele **Balaton-Hidvég** tájékán megütközvén, a béget magát számos előkelő törökkel elfogta, hadát pedig szétverte; az elesettek és foglyok száma jóval több volt száznál.

Ónod. *Sasvár* szolnoki pasa, ki az egriektől két év előtt Nádudvarnál vereséget szenvedett, ez évben magát megboszulni óhajtván, több ezer főnyi haddal kelt át a Tiszán és a Sajó völgyét kezdte dúlni, remélve, hogy az egriekkel is össze fog kerülni. E várakozásában nem is csalódott, mert azok *Borbély András* parancsnoksága alatt csakugyan útját állották, de nem számított arra, hogy Rueber János kassai főkapitány is hadakat küld ellene, ezek pedig *Serényi Mihály* alatt **Ónodnál** a pasa hátába kerültek. Ily módon több mint 2000 lovas által elől és hátul megtámadtván, a pasa serege megfutott és egész a Tiszáig üldöztetett, miközben a törökök nagy része fölkonzultatott. A pasa vesztesége több volt 1500 főnél s maga csak úgy menekült, hogy diszes ruháit elvetvén, egy elesett katona kaftánját rántotta magára; 18 zászló és az egész málya a győzők kezébe esett.

Dobsina. Az 1584-ik évben a füleki bég a Rima, Mura és felső Sajó völgyét dúlta és **Dobsinát** is meglepven, kirabolta.

Ferhád boszniai pasának Krajnába 8000 emberrel intézett betörése azonban rossz véget ért. *Erdődy Tamás* horvát bán

ugyanis hadait összegyűjtván, a visszatérő törököket **Szluin** mellett megtámadta és megverte, az elrablott foglyokat pedig megsza- 1583—1584.
Szluin.
badította.

Az 1586-ik évi hadjáratok. A török rablóhadjáratok 1586.
ez évben még nagyobb szabásúak valának.

«Kis» *Hasszán* szigeti pasa, Vlasics Mátyás horvát renegát által vezetve, hadával a **Muraközt** dúlta; mihelyt erről Zrínyi Muraköz.
György kanizsai kapitány Csáktornyan értesült, nyomban a török után eredt, de ez már a Murán zsákmányával átkelt.

Némi visszatörést képezett a horvát bánnak a boszniai had fölött **Juvanez** mellett kivírt győzelme, mely alkalommal Ali Juvanez.
bég, Ferhád pasa testvére is elesett.

Ugyancsak vereséget szenvedett *Izsák* fehérvári pasa **Szőny** Szőny.
közeliében, midőn ott a Duna jobb partján készített palánkokat elromboltatni akarta. *Pálffy Miklós*, Komárom új kapitánya ugyanis épen e napon szándékozott saját hadával, továbbá a győri és pápai kapitányok csapataival Fehérvár felé portyázni s csapatai éjjel még átkelőfélben voltak, midőn földerítő lovasai jelenték, hogy a szőnyi új palánkokat a török bontogatja. Az átkeltek egy része ugyan a törökre rontott, de a két fél főcsapata közt a harc csak hajnal hasadtával ment végbe, a mikor is Pálffy, az időközben odaért Nádasdy Ferencz és Speciacasa Ferdinánd segítségével a fehérvári pasa fölött fényes diadalt aratott. A pasa vesztesége két agán kívül több volt 300-nál; ezenkívül kilencz zászló és két ágyú is a győzők kezébe került.

Még nagyobb szerencsével járt *Nádasdy Ferencz*nek a koppanyi *Redseb* bég ellen intézett támadása, mely alkalommal magát **Koppányt** meglepven, az erődöt földülta és a béget 600 embe- Koppány.
rével egyetemben foglyul ejtette. Midőn azonban emberei később egy merész csínynyel a budai török őrségnek **Hamzsabégnél** Hamzsabég.
(Érd) legelő lovait elragadták, a gyorsan értesített *Ferhád*, a vállalkozó s Boszniából most budai béglerbéggé kinevezett budai pasa utánuk eredt, zsákmányukat elvette s nekik majd 600 főnyi veszteséget okozott.

De ismét, visszatörésképen a hamzsabégi vereségért, *Zrínyi György* kanizsai kapitány nyert a törökök fölött fényes győzelmet. A Szolnokról Szigetvárra áthelyezett *Sasvár* pasa a pozsegai,

1586. koppáni, szigeti, pécsi és diákovári szandzsákokból 8000 főnyi sereget gyűjtven össze, azokkal a Muravidék dulására indult. Midőn azonban onnét visszatért, Zrínyi György Batthyányival, Nádasdyval és Trautmannsdorff németjeivel Szent-Balázs és Kaczorlak közt 3000 főre menő gyalog és lovas haddal lesbe állott s a pasa seregét megtámadván annak nagy részét levágta, vagy az őket elnyelő mocsarakba szoritá. Több mint 2000 török veszett el ez ütközetben és a mocsarakban, köztük Színán mohácsi pasa, a foglyok száma pedig, kik közt Mohammed pécsi, Hasszán az új koppányi bég, Memis, Berhám, Hasszán, Ozmán Cselebi s még számos aga volt, 1500-ra ment. A zászlók száma 19, az elfogott lovaké 1100 volt, pedig számos fogoly és ló elő sem állítottott. Maga a vezér, Sasvár pasa gyalog menekült el, de midőn vereségét kimentendő Konstantinápolyba ment, ott kegyelmet nem nyerhetvén, magát megmérgezte.

1588. **Magyar segélyhadak Lengyelországban.** Báthory István lengyel királylyá történt megválasztása után kiváló figyelmet fordított a lengyel hadsereg újjászervezésére, hogy a háborukban, melyek küszöbön állottak, az országot megvédeni, annak hatalmát, dicsőségét növelni képes legyen. De míg a lengyel hadsereg szilárd szervezetet nyert s harcokban begyakoroltatott, addig működő seregének magvát az Erdélyben és Magyarországon szedett magyar segélyhad képezte. De még azután is, midőn a lengyel sereg diadalokban edzve volt s így támogatásra többé nem szorult, Báthory seregében magyar segélyhad soha sem hiányzott.

Ha e segélyhadak működését követni akarnók, meg kellene ismertetnünk Báthory István király hadjáratainak egész sorozatát, mert hiszen nem volt hadjárata, csatája, ütközete, vagy várostroma, melyben magyar fegyver, magyar vitézség mellette nem állott volna. E hadjáratok ismertetése azonban nem esik munkánk keretébe s így megelégszünk azzal, hogy a tényt egyszerűen megemlítettük.

De nemcsak Báthory hadjárataiban, de halála után a trónjéért kifejlődött küzdelemben is ott a magyar, de — s ez jellemző akkori viszonyainkra — mindkét jelölt oldalán. Miksa főherceg, az egyik jelölt részére ugyanis *Prépostváry Bálint*, *Melith Pál* és *Andrássy Péter* szedtek Abauj, Zemplén és Gömör vármegyében

600 lovast és néhány száz gyalog hajdút, míg a Svéd Zsigmondot 1588. *Báthory Boldizsár és Bornemissza János* vezénylete alatt 400 erdélyi lovas támogatta. A küzdelemben Miksa elfoglalta ugyan **Lublót**, de ezután ellenfelétől két ízben is megveretvén, 1588 elején **Lubló**. Biczinnél elfogatott és másfél évet lengyel fogságban töltött. A lengyel koronától ő is, épen úgy mint annak idején hasonnevű atyja, elesett.

Az 1588-ik évi török hadjárat. A budai béglerbégység területén a hódoltsághoz tartozó városok és falvak helyzete ez időben majd türhetetlenné vált az által, hogy **Ferhád** budai pasa telhetetlen kincsszomjában elviselhetetlen adókat vetett ki, mit ha meg nem fizettek, a lakosságot elhurezoltatá s rabszolgákul eladatá. A hódoltsági helységek ennek folytán részint elnéptelenedtek, részint nagy nyomorba süllyedtek.

Az 1588-ik év nyarán a pasa Szikszó városra vetett ki 1000 aranyforint adót, a mit azonban a város, bizva a kassai és tokaji őrségek megígért védelmében, megfizetni vonakodott. Ferhád pasa a várost megfenyítendő, **Kara Ali** fehérvári szandsákbég vezérlete alatt 12,000 főnyi, négy ágyúval ellátott sereget küldött Szikszó ellen. Midőn **Ali október 8-án Szikszó** alá ért, az egri kapitány **Szikszó**. **Rákóczy Zsigmond** az egri, kassai, tokaji, ónodi, szendrői stb. őrségekből **Serényi Mihály, Szécsy Tamás, Homonnay István** és a német **Rothal János** és **Raibicz Albert** kapitányok alatt 2600 főnyi hadat gyűjtven össze, Szikszó fölmentésére sietett. Már esteledett, midőn a magyarok két oszlopban Szikszóhoz közeledtek, melynek fegyverképes lakosai a templomban védekeztek a törökök ellen, s a jövetelük hírére harcra fejlődött törököket nyomban megtámadták. A harc az égő város lángjai által megvilágított mezőn rémesen folyt s az ágyúktól is megijedt csekély számú magyarság egyik szárnya hátrálni kezdett. Már a másik szárny is hanyatlott, midőn a hátráló **Rákóczy** trombitása egyedül egy a szőlők közt levő közeli dombra lovagolván, teljes erejéből fújni kezdett. A törökök új csapatok érkezését vélve, a már-már kivívott győzelem daczára e szárnynon megfutottak. Mihelyt **Rákóczy** észrevette, hogy a török futni kezd, csapataival visszafordult és a törökök még álló részét megrohanván, ezt is megfutamítá. A törökök vesztesége több volt 2000-nél, nem számítva a foglyokat, kiknek száma

1588. 400, a záskmányolt lovaké 500 volt; elfoglaltattak a törökök összes zászlói, ágyúi, szekerei és málhája. Rákóczy vesztesége mintegy 600 fő volt.

Gesztes. Kevéssel ezután *Gregoróczy Vincze* győri és *Huszár Péter* pápai parancsnokok az őrségekből 2000 főnyi hadat állítván össze, a Vértesekben portyáztak, miután pedig a budai törökök sehol sem mutatkoztak, a gyöngye **Gesztes** várat éjjeli rajtaütéssel megvették.

1591. **Az 1591-ik évi hadjárat.** A szikszói kudarcz után a törökök portyázó kedve erősen meglahadt; midőn azonban Szinán pasa 1591-ben másodizben nagyvezír lőn, ennek utasítására **Dervis Hasszán** boszniai pasa a hosszú békességet ismét megtörte. Hasszán ugyanis egy 5000 főnyi, öt ágyúval fölszerelt haddal betört a Kőrös és Ivanics közti földre, föléteté **Kosztajniczát**, de várát be nem veheté; lerombolá Tahy várkastélyát **Boziákot** s az egész környéket földülta. A visszavonulásnál a kőrösi és ivánovicsi őrségek a török hátvédet **Gradacsnál** megtámadták s azt 150 főnyi veszteséggel szétvervén, 400 keresztény foglyot megszabadítottak.

Sziszek. Hasszán pasa a zágrábi káptalan birtokát képező **Sziszek** (Első ostrom.) várát támadta meg, melyet Mikácz Miklós császmái prépost és Fábri István védelmeztek; a pasa ostromra készülve nem lévén csak három napig maradt Sziszek alatt s midőn az meg nem adott, Boszniába visszatért. Az utána siető **Erdődy** horvát bán az üldözéstől már lekésett, de elfoglalta **Monoszlót** s azt leromboltatta.

Monoszló. Nagyobb kárt okozott a szigeti «Kis» Hasszán bég, a ki a hanyagul őrzött **Kis-Komáromot** éjjel meglepte, elfoglalta s lakosságát fölkoncizolta.

1592. **Az 1592-ik évi hadjárat.** A hadjáratot a harmadizben is hatalomra jutott Szinán pasa nagyvezír utasítására ismét **Dervis Hasszán** boszniai pasa kezdte el, s míg a követek Buda és Konstantinápoly közt jártak, elfoglalta **Hrasztovicza**, **Gora** és **Bihács** várakat; ez utóbbi erős vár volt, mely hosszas ostromot kitarított volna, de a német Lamberg Kristóf már nyolcz napi ágyúzás után gyáván alkudozni kezdett s a várát föladta; Hasszán ezután fölépíté **Petrinját**, mely az alkalmazott erődítésekkel erős várrá alakult át.

Erdődy Tamás horvát bán már a törökök betörésekor hadak

gyűjtéséhez látott, de a német végek parancsnoka, Graswein István a hadgyűjtést oly lassan eszközölte, hogy Erdődy a törökkel való megütközés alkalmával, mi *julius 19-én Petrinja* mellett ment végbe, tőle számbavehető segélyt nem kapván, megveretett. Több mint 600 magyar és horvát harczos esett el a harezterén s nem kevés a Szávában és a mocsarakban.

Hasszán pasa a petrinjai ütközet után másodizben *Sziszek* alá szállott, melyet ezuttal *Jurák Balázs* és *Fintics Mátyás* zágrábi kanonokok épen oly sikeresen védelmeztek, mint a mult évben Mikáczy s Hasszán pasa, a várral nem boldogulván, visszatért Petrinjába. Hadai azonban egész nyáron át dűlták a Kulpa és a Száva vidékét. A segítségül hívott császár most *Burgau Károly* örgróft hadgyűjtésre utasította; a magyar hadak Nádasdy Ferencz és Tamás, Pálffy Miklós, Dersffy Ferencz, Török István vezérlete alatt azonban hónapokig hiába vártak az örgróf német hadaira. a mikor pedig végre november 22-én megérkeztek, a hadműveletekre kedvező idő elmúlt s az egész sereg a nélkül, hogy a törökkel megütközött volna, ismét szétoszlott.

A tizenöt éves török háború.

A törökök e folytonos foglalásai, rablásai és dűlásai egy-két évtized alatt nyomorba döntötték az egész országot; de a császár és a rendek egymással folytonosan vitatkozván, a bajok gyökeres orvoslásában egymást kölcsönösen megakadályozák s bizony esoda, hogy a török a Rudolf császár, mint magyar király birtokában levő országrészt rég meg nem hódította. Német vezérei és seregei ebben a törököt nem is akadályozták meg volna soha és ha a török mégis ovatosabb volt, ez kizárólag ama visszatörölások következménye vala, melylyel a magyar kapitányok oly gyakran s mint láttuk igen szép eredménnyel éltek.

Sokkal nyugodalmabb volt Erdély helyzete, mely Báthory István, azután pedig Báthory Kristóf böles kormányja alatt békeségben, jólétben élt. Midőn azonban Báthory Kristóf halála után ennek fia Báthory Zsigmond került a fejedelmi székbe, a jó egyet-

1593. értés a fejedelem és a rendek közt megbomlott s a bekövetkezett küzdelmekben nemsokára Erdélynek is része lön.

Az 1593-ik évvel meginduló mozgalmas idő, melyet közönségesen a *15 éves török háborúnak* szoktunk nevezni, Sziszek ostromával veszi kezdetét, a mikor is Hasszán pasa sulyos vere-séget szenvedvén, a harczágyó Szinán pasa nagyvezír ennek megboszulására nagy hadsereget vezet Magyarországra. Ezzel a Szulejmán halála után kötött, de a törökök által soha be nem tartott béke forma szerint is fölbomlik; a török birodalom még egy nagy kísérletet tesz hatalma kimutatására, de a hosszú küzdelem, melyet folytat, hatalmát nem igazolja; néha győz, de még többször vereséget szenved; egy-két új helyet elfoglal, de a régiékből többet elveszt; általánosságban pedig a török hódítás e háborúban véget ér.

Az 1593-ik évi hadjárat, a sziszeki és pákozdi csata. A hadjáratot ez évben is, immár harmadszor, **Dervis Hasszán** boszniai pasa nyitja meg; de míg a két megelőző évben a pasa Sziszeket mindig utoljára hagyta, ezúttal, bizva a nagy erőben, melyet összegyűjtött, legelsőben is **Sziszek** alá szállott.

Sziszek.
(3-ik ostrom.)

Boszniából és a budai béglerbégség esztergomi, füleki, pécsi, szigetű, pozsegai stb. szandsákjaiból 25—30,000 főnyi sereg gyülekezett nagy titokban Hasszán pasa banjalukai táborában, a Száván pedig tutajok és hajók állottak készen az ágyúk, ostromszerek, élelem stb. szállítására; midőn tehát a pasa *junius 15-én* Sziszek alá érkezett, ezúttal az ostromra is teljesen föl volt készülve. A császári kormány, melynek a magyar hadügyre vonatkozó intézkedéseit Ernő főherczeg tette meg, már a mult évben, midőn az erős Bihács elesett, Petrinja fölépült és Sziszek oly veszedelemben forgott, tisztában volt az iránt, hogy a békének vége, de intézkedéseivel akkor megkésétt. Ezt helyrehozandó, 1593-ban már a tavasz elején leküldte Ernő főherczeg a tapasztalt **Eggenberg Rupert** kipróbált császári vezért, hogy *Erdődy Tamás* horvát bánnal, *Auersperg András* zágrábi és *Graswein István* kapronczai kapitányokkal egyetértőleg a török ellen sereget gyűjtsön s azok fölött, a Tirolba küldött Burgau Károly őrgrof helyett a parancsnokságot átvegye. A gyűjtés és szervezés azonban lassan

haladt s midőn Hasszán pasa Sziszek alá ért, még alig 4—5000 fő 1593.
volt együtt.

A sziszeki helyőrség 100 német zsoldoson kívül néhány száz ujonczból és polgárból állott csak, de a védelem *Jurák Balázs* és *Fintics Mátyás* zágrábi kanonoknál, kik a várat Hasszán ellen már tavaly is megvédelmezték, jó kezekben volt.

A törökök mindjárt a megérkezést követő napon hozzáfogtak a vár lövetéséhez, még pedig a Száva és Kulpa közt, hol a várat a szárazföldről (a Száva-Kulpa köztől) csak egy keskeny csatorna választotta el; itt, egy elhagyott templomnál volt az első löveg-sáncz; a második a Kulpa jobb partján emeltetett, mely a nagy köröndöt lőtte. Az ostromlottak helyzete, kivált miután a derék *Fintics* is elesett, rövid idő múlva fölötte aggályossá vált s nem szüntek meg Erdődyt és *Eggenberget* segélynyújtásra sürgetni.

Junius 22-én végre, midőn a vár léte már csak órák kérdése volt, megjelent a Száva jobb partján az e folyó és az Odra közt előnyomuló fölmentő sereg, mely a már megemlitett vezérek csapatain kívül *Draskovics János*, *Túróczy Benedek*, *Tahy István* és *Erdődy Péter* magyar huszáraival és *Rödern Menyhért* sziléziai lovasaival mintegy 8000 főből állott. *Zrínyi György* kanizsai kapitányt *Eggenberg* szintén várta, de a derék törökverő ismeretlen okokból elmaradt.

Hasszán pasát a fölmentő sereg közeledése annyira meglepte, hogy még asztalnál ült, midőn az előcsapatok **Sziszek** alatt már egymással harcban állottak. Miután a közeledőkben csak **Sziszek.**
(Csata.)
Erdődy horvát bán kis csapatát vélte, mintegy 2000 legjobb lovasával a Kulpa hidján az Odra és Száva közti síkra átkelve, Hasszán azonnal harcra fejlődött. A már túl volt csapatok közül a gyalogság az Odrára támaszkodva a bal szárnyat képezte, *Meszni bég* a középet, míg a Hasszán által hozott lovasság a jobb szárnyra vonult föl.

A magyar huszárok első támadása visszaveretett és az Odra felé nyomatott; de *Auersperg* nehéz lovasai a harcot helyreállították, majd *Rödern* lövészei a törököt az egyik oldalról, *Erdődy* ismét előtörő huszárai a másiktól oldalba fogván, Hasszán pasa hada megfutott és hanyatt-homlok a Kulpa hidjának rohant. A zsúfolt hid azonban csak keveset bocsátott át, a legtöbb a folyóba ro-

1593. hant és ott veszett; ezek közt volt maga Hasszán pasa is, továbbá Mohammed hercegovinai és Musztafa klisszai bég, a szultán hűgának fiai. Mihelyt a Kulpa jobb partján maradt főcsapat a pasa veszedelmét s nemsokára annak halálát megtudta, a legnagyobb zürzavarban szintén megfutott, üldözve a magyar huszároktól, kik a törökök ezreit koncizolták föl.

A veszeteség, melyet a török sereg szenvedett, óriási volt; 8000 maradt halva a Kulpa két partján, 4000 volt a vízbe fultak száma, 2000 ló, 7 ágyú — köztük az 1537-ben Katziánertől elvett nagy ágyú, számos zászló, 30 hajó és a török sereg egész málhája és eleségekészlete zsákmányul esett.

Erdődy Tamás a győzelem után nyomban Petrinja elfoglalására akart indulni, de Eggenberg azon bányu indokolással, hogy a béke még tart, tehát várakat ostromolni nem lehet, a török által a béke daczára elfoglalt várat visszavenni állhatatosan vonakodott. Eggenberg tehát hadait elbocsátá, Erdődy pedig helyreállítatá Sziszeket.

A sziszeki vereség hatása Konstantinápolyban roppant nagy volt. Szinán pasa nagyvezír és a fiaikat vesztett szultánnök nem szüntek meg Muradot ostromolni, hogy a vereséget megboszuíja, mit a szultán végre is helyben hagyván, Szinán pasa nagyvezír 150,000 főnyi hadsereggel megindult Magyarország ellen.

Még Nándorfehérvárott meghallván, hogy a császár hadai — a császár egyenes parancsára, most, midőn a kedvező alkalom elmult — Petrinját ostromolják, fiát, Mohammed (Istvánffy s mások tévesen Hasszánnak nevezik) görög béglerbéget és a Szigetről Boszniába helyezett «Kis» Hasszánt utasítá, hogy Petrinját fölmentsék. A császári had azonban nem várta be a törököt, hanem mint ha első fényes győzelmét szégyenleué, a bölcs és ovatos német hadvezérek Petrinját a török kezében, Sziszeket annak torkában hagyva, «nehogy a sereg koczkára tétessék», visszavonultak és szétoszoltak. Erre Erdődy és Zrínyi is kénytelenek voltak hadaikat visszavezetni, a görög béglerbég pedig a háromszor hősileg megvédelmzett Sziszeket öt napi ágyuzás után, egy ember elvesztése nélkül elfoglalta, az alkudozó kanonokok közül Granyát hitszegően megölvén, Fábriozit pedig fogságra vetvén.

Szinán pasa, fiával, a görög béglerbéggel egyesülvén, Szekes-

fehérvárra, onnét pedig **Veszprém** alá menetelt s azt *október 3-án* 1593. Veszprém. körülfogván, 30 ágyúból lövetni kezdé. *Speciacasa Ferdinánd* a várat három napig 1200 főnyi őrségével jól védelmezte, s néhány idő előtti rohamot vissza is vert, de ekkor úgy rajta, mint a német őrségen oly csüggedés vett erőt, hogy a várból *október 6-án* egy a falban vajt nyíláson át a közeli erdőbe gyáván megszöktek. De a törökök a szökést észrevették, sokat fölkonczoltak és fogságba ejtettek; ez utóbbiak közt voltak a várparancsnok és Hoffkirchen György is, úgy hogy az őrségből csak mintegy 300 ember menekült meg.

Szinán pasa csak két napig időzött Veszprémben és azután **Várpalota** alá szállott, melyet parancsnoka *Ormándy Péter* már Várpalota. másodnap föladott; de az őrség a gyors megadás és az egyezmény daczára fölkonczoltatott. Ormándy Györbe menekült, hol a vár föladásáért börtönbe vettetett.

A török fővezér egyébiránt ez évre megelégedett e csekély eredménnyel is és előbb Budára, majd téli szállásokra Nándor-fehérvárra vonúlt.

A császári hadak csak most kezdtek komolyan gyülekezni s *Pálffy Miklós* és *Zrínyi György* buzgósága folytán közel 40,000 főnyi sereg jött Komáromnál össze, a mely sereg fölötti parancsnokságot a császár, nehogy az magyar kézbe kerüljön, **Hardeck Ferdinánd** gróf győri kapitányra bízta. Midőn Hardeck a török sereg visszavonulását megtudta, megindult a sereggel **Székesfehérvár** felé s a régi koronázó várost *október 30-án* ostrom alá fogta. A várost *Izsák* fehérvári bég vitézül védelmezte, ennek daczára *Huszár Péter* 4000 emberrel a Sziget-külvárost elfoglalta s ha Hardeck által támogatatik, talán a várba is behatol; így azonban az erőlködés kárba vezett s a várkapu ellen intézett rohamot a törökök visszaverték.

Székes-
fehérvár.

E közben **Hasszán** budai pasa Fehérvár ostromáról hirt vevén, 20,000 főnyi sereggel annak fölmentésére sietett. Hardeck Fehérvár további ostromát föladva, épen visszavonulóban volt, midőn *november 3-án* a török sereg a láthatáron megjelent; a visszavonulás harez nélkül most már lehetetlen lévén, a császári sereg *Pálffy Miklós* tanácsára **Pákoz**d közelében harezra fejlődött. Már ekkor a budai pasa is harezra készen állott, a csatavonal előtt 44 ágyúval; a jobbszárnyon állott a Szinán pasa által Budán vissza-

Pákoz

1593. hagyott 2000 janicsár és a budai pasa 1000 janicsárja, a középén maga Hasszán pasa a 12,000 főnyi lovasság élén, a bal szárnyon az utászok és a várőrségi csapatok.

A harcot Pálffy Miklós kezdé meg, a janicsárookra rohadván, kiket két órai küzdelem után megsemmisített, míg a másik szárnyon Hardeck németjei, továbbá a győri és pápai vitézek Huszár Péter alatt diadalmaskodtak; ekkor rohantak Zrínyi György és Nádasdy Ferencz a magyar lovasság zömével a török középhadra, mely ekkor Pálffy által már oldalban is megtámadtván, rövid kézi tusa után megfordult.

Több mint 6000 török hullája fedte a pákozdi síkot és a budai utat; az összes ágyúk, 22 zászló stb. estek zsákmányul a küzdelemben, mely a császári és magyar seregnek 1500 főnyi veszteségébe került.

Pálffy Fehérvár újbóli megtámadását a legmelegebben ajánlotta Hardecknek, de a német vezér nyert híréből kockáztatni nem akarván, november 4-én Győrbe visszavonult. Erre Pálffy sem tehetett mást, mint hogy Komáromba visszatérjen.

De nem soká maradt Pálffy Komáromban, mert hallván, hogy a Szinán jöttek hírére fegyver alá hívott fölvidéki nemeség *Rákóczy Zsigmond*, *easedi Báthory István*, *Forgách Simon*, *Homonnay István* főurak és *Teuffenbach Kristóf* kassai kapitány vezetése alatt Füleket ostrom alá fogták, hadaival e sereghez csatlakozott. Már előbb megvette a felvidéki sereg a füleki törökök által a Rima partján épített **Szabadkát** (Zabar), most pedig néhány nap óta Füleket vívta. Pálffy november 24-én 7000 főnyi gyakorlott hadával megérkezvén, ez az ostromlókban oly lelkesedést keltett, hogy az alsó várat mindjárt másnap megvették, két nappal később pedig a török 800 főnyi védőőrség a felső várat is megadta.

Szabadka.
(Zabar.)
Fülek.

Szécsény.

A vezérek épen a további hadműveletek fölött tanácskoztak, midőn hire jött, hogy **Szécsény** közelében erős török had áll. Ennek visszaverésére *Báthory István* és *Homonnay Drugeth István* küldettek ki; Báthory és Homonnay a török hadat, melynek rendeltetése Fülek fölmentése volt, az Ipoly partján a táborban meglepven, teljesen szétszórták, sokat fölkonzoltak belőlük s egész málhájukat elfoglalták.

Fülek elvesztése és a szécsényi vereség a felsővidéki törökö-

ket rémülettel töltötte el; Balassa várai közül **Kékkő** és **Divény**, majd az erős **Hajnácskő**, **Buják**, **Somoskő** és **Hollókő** őrségeik által egymás után elhagyattak, mire azokat Teuffenbach német őr-
séggel látta el.

1593.
Kékkő.
Divény.
Hajnácskő.
Buják.
Somoskő.
Hollókő.

A magyarok ezután Hatvan visszavételét óhajtották, de Teuffenbach németjei a nagy hideg miatt zúgolodván, Kassára visszatértek, a magyarok pedig — miután Teuffenbach az ágyukat megtagadta — Hatvan ellen nem mehetvén, hazatértek. Pálffy is haza vezette derék hadát, de útközben ostrom alá vevén **Szécsényt**, ezt néhány napi ágyuzás után megadásra kényszeríté, miután pedig még a Szondy hős halála által megszentelt **Drégelyt** és ennek palánkját, melyek török őrsége szintén megfutott, magyar őrséggel megszállotta, Komáromba 1594 január 15-én érkezett vissza.

Szécsény.
Drégely.

Az 1593-ik évi hadjárat végeredményében tehát a törökre ugyancsak kedvezőtlen volt; elfoglalta Sziszeket, Veszprémet és Palotát, de súlyos vereséget szenvedett Sziszeknél, Pákozdnál és Szécsénynél s elvesztette Füleket, Szécsényt, Drégelyt s még egy csomó kisebb várat, azaz a hódoltság jó nagy területét.

Az 1594-ik évi hadjárat; Esztergom sikertelen ostroma; Győr eleste. A következő évben Magyarország még több eredményt várt, miután a magyar hadi ügyek igazgatását a császár öcsésére, **Mátyás** főherczegre bizta, ki feladatához nagy buzgalommal látott; a főherczeg ugyanis Pálffy Miklóst Nógrád, Teuffenbachot Hatvan visszavételére utasította, másrészt pedig megegyezett Miksa főherczeggel, ki Erdődy Tamással és Zrinyi Györggyel Petrinje és Sziszek visszavételére készült.

1594.

Pálffy Miklós, mint Mátyás főherczeg helyettese, tánoगतva a táborban személyesen jelen levő főherczeg buzgalma által, **márczius 21-én** Drégely és Oroszfa mellett táborában nem kevesebb, mint 21,000 főnyi sereg fölött rendelkezett, melynek egy harmada lovasságból állott s tüzérséggel is jól föl volt szerelve. Másnap e sereg a jól megerősített és **Kara Mohammed** bég alatt 800 főnyi őrség által védett **Nógrád** alatt állott, s annak külső palánk-erődjét szétrombolni, a várat magát pedig három oldalról lövetni kezdé. Mohammed bég már három nap mulva belátta a védelem lehetetlenségét s a várat **márczius 25-én** szabad elvonulás föltétele alatt megadta.

Nógrád.

1594. A sereg ezután Esztergomot szándékozott ostrom alá fogni, de ehhez a főherceg még a felvidéki nemességet és az útban levő külföldi segílyt szándékozott bevárni, minélfogva a sereg egyelőre Komáromhoz és Érsekujvárhoz vezetettetett vissza.

A felső magyarországi nemesség és a várőrségek ez alatt *Teuffenbach Kristóf* parancsnoksága alatt **Hatvant** fogták ostrom alá. De a vár erősen tartotta magát, másrésről pedig Hasszán budai pasa és a Szinán pasa nagyvezír által a budai őrség megerősítésére 4000 főnyi haddal Budán tartózkodó Mohammed görög béglerbég elhatározzák, hogy Hatvant fölmentik. Közel 10,000 főnyi seregük *május 1-én* ért **Turához**, hol a Teuffenbach által elébük küldött s **Forgách Simon** parancsnoksága alatt **Báthory István**, **Rákóczy Zsigmond**, **Homonnay István** és **Dobó Ferencz** által vezetett magyar sereg fogadta őket s hadaikat két órai heves küzdelem után teljesen szétverte. Több mint 3000 török maradt a csatatéren s a győzők 25 zászlón kívül 17 ágyut is zsákmányoltak. Néhány nap mulva *Balassa Ferencz* elfogott **Jászberény** mellett egy *Esztergomba* szánt eleség-szállítmányt s megszállta magát a jászberényi elhagyott erődöt is; de Hatvant Teuffenbach be nem vehette s midőn híre jött, hogy a nagyvezír serege közeledik, hadaival visszatért Kassára.

Horvátországban *Erdődy Tamás* horvát bán még csak készülődött a hadjáratra, midőn *Zrínyi György* hadait Kanizsán összegyűjtven márczius 22-én **Berzenczét**, két nappal később **Csurgót** elfoglalta, néhány napra rá pedig (Istvánffy szerint azonban csak a következő évben) **Babocsát**. De ekkor Mátyás főherceg által hivatván, annak győri táborába sietett. *Erdődy* azután *Engenbergr* **Rupert** és *Graswein* hadaival egyesülven, 16,000 főnyi sereggel átkelt a Száván s július 22-én **Petrinját** ostrom alá fogta. *Rusztán* bég, a vár parancsnoka, vitézül védelmezte a várat s több kirohanást is tett, de midőn az ostromlók annak egyik tornyát megmászták, *Rusztán* pedig az egyik kirohanásnál kapott sebében meghalt, az őrség a védelemről lemondva, a várból megszökött s *Kosztajniczába* menekült. Erre a közeli **Sziszek** török őrsége is követte a példát s az annyi vérbe került várat gyáván elhagyta. *Hasonlóképp* kerültek a császári sereg kezébe **Hrasztovicza** és **Góra**. **Góra** kisebb várak is.

Mátyás főherczeg táborába ez alatt folyton gyülekezett a magyar és idegen had, hogy a fontos Esztergom visszavételének dicsőségében osztozzék, s midőn a sereg végre május 7-én Esztergom alá szállott, annak létszáma az 50,000 főt meghaladta, kik közt 20,000 magyar volt; a hadat 38 hajóból álló hajóhad kísérte, s az ágyúkkal, löszerrel és élelemmel is bőségesen el volt látva. Esztergom.

Az ostrom addig, míg az *Pálffy Miklós* utasításai szerint intéztetett, jó sikerrel haladt. Pálffy a városbeli ráczokkal egyezkedve, a várost azok segítségével elfoglalta, majd bevétetett a Szent-Tamás hegyen épült erőd is. De ezután a főherczeg inkább a hadi tanács elnökére, a részeges *Ungnád Dávidra* és a pákozdi győzelem révén — mely bár Pálffy és Zrinyi érdeme volt, de az Hardecknek tudatott be — nagy tekintélyre emelkedett *Hardeck Ferdinánd* győri kapitányra hallgatott, mi a sikereket csakhamar megszüntette; ezek tanácsolták a második rohamot is, melynek végrehajtását azonban nagy óvatossággal Pálffyra és Nádasdyra bízák; e rohamnál a költő: *Balassa Bálint* halálosan, a vár parancsnoka, a jeles *Kara Ali* bég, súlyosan megsebesült, *Izsák* bég pedig, ki Fehérvárról jött ide, hogy a harcban részt vegyen, elesett. De sem ez, sem a még következő három roham sikerre nem vezetett, midőn egyszerre hirtelen érkezett, hogy Szinán pasa nagyvezir nagy sereggel útban van s legközelebb Budára érkezik.

Erre a német tanácsosok vállalkozó kedve rögtön lelohadt és sürgősen tanácsolák a főherczegnek, hogy az ostrom félbeszakítván, a sereg a Duna bal partjára keljen át, «nehogy a nagyobb számú török haddal ütközetet kockáztatván, a sereg vakmerően veszélyeztessék.» És hiába utalt Pálffy arra, hogy a sereg időközben 20,000 főnyi magyar csapatokkal szaporodván, Szinán pasa seregével a harcot bátran fölveheti, de sőt Teuffenbach hadainak és a felvidéki nemességnek csatlakozásával a hadsereg harczoló állománya a törökét jóval fölülmulja, hiába volt Nádasdy, Zrinyi és a többi magyarok ellenkezése, Ungnád, Hardeck és a többi német hősök nem nyugodtak addig, míg köztük és a török közt a Dunát nem látták. Az ostrom tehát félbeszakítatott és a hadsereg július 9-én a Duna biztosabb bal partjára kelvén át, Komárom felé visszavonult, majd midőn biztos hirtelen vettetett annak, hogy Szinán

1591. pasa Tatát és Gyórt szándékozik megtámadni, Győr mellé vonult és ott, a Rába és Duna közt, szállott táborba.

Szinán pasa seregét a hír igaz hogy 200,000-re tette, de hisz e túlzás minden török nagy hadjáratnál ismétlődött; Pálffy jól volt értesülve, midőn a török sereg egész erejét 100,000 főre, harczoló állományát legfőlebb 60—70,000-re tette. E sereggel a nagyvezír egyenesen Győrnek tartván, először is **Tata** alatt állapodott meg, melyet *Paksy Gergely* 300 főnyi, felében magyar, felében német őrséggel védelmezett; de csak néhány napig, mert mihelyt a török ágyúk a falakba egy pár lyukat fúrtak, az erélytelen várnagy az erősséget *julius 13-án* átadta és Komáromba vonult.

Szinán pasa innét tovább ment Győr felé, kikülönítvén fiát: Mohammed görög béglerbéget, vagy a győri okmány szerint **Mohammed ruméliai béglerbéget** **Szent-Márton** ellen, melyet Bároni apát és *Zádory János*, az őrség parancsnoka, egy lövést sem várva be, átadtak.

Győr. A nagyvezír serege *julius 15-én* érkezett Győr alá s a várostól egy fél mértföldnyire, a Kis-Kúti és a Panzsa patakok közt olykép szállt táborba, hogy jobb szárnya a Dunára, bal szárnya a Rábára támaszkodott.

Mátyás főherczeg seregével Győr alá érkezvén, miután a nagyvezírt megtámadni szándékában nem volt, nem a Rába mögött, hanem a Szigetközben szállott táborba, a törökkel minden összeütközést gondosan kerülvén. Győr parancsnokává a főherczeg az eddigi győri kapitányt, **Hardeck Ferdinánd** grófit nevezte ki, mintegy 6000 főnyi őrséget rendelvén melléje; a vár ágyúkkal, lőszerrel és élelemmel bőségesen volt ellátva. Hardeck még ütközben erősen fogadkozott, hogy örül, miszerint a nagyvezír Gyórt és nem más helyet száll meg, s ő azt utolsó lehelletéig meg fogja védelmezni, s biztos benne, hogy a török Győr alól gyalázatos vereséggel fog távozni.

A törökök ütegsánczaikat elkészítvén, a várat lövetni kezdék s hogy munkálataikban a császáriak által ne háborgattassanak; majd napról-napra támadásokat intéztek a császáriak ellen; e harczokban ugyan Pálffy, Nádasdy és Braun komáromi kapitány vitézsége és ügyessége folytán a legtöbbször a törökök és tatárok

verettek meg, de a nagyvezír elérte a támadásokkal azt, hogy a főherceg szüntelen védekezni levén kénytelen, támadásra még csak nem is gondolt. 1594.

Augusztus 12-én a török ostrommunkálatok már a vár árkaig értek, s ezentúl a várat még jobb eredménynyel lötték, ebben Hardeck néhány sikertelen kirohanása által csak kis mértékben akadályoztatván. Mindig legtöbbet tettek a magyar vezérek; így Pálffy, ki már július 28-án a török tábor ellen intézett merész támadása által a török főréme lön, elfoglalta a hajóhidat, melyet Szinán pasa Győr alá hozatni akart, Nádasdy szétvert egy 8000 főnyi török hadat, mely M.-Óvár felé dült stb.

Szinán pasa végre is, hogy a császáriakat Győr alól elűzze s az ostromra szabad kezet nyerjen, döntő támadásra határozá el magát. *Augusztus 29-én*, e sokszorosan ominozus napon, a Dunát Bácsa és Vének közt 25 ágyu fődözete alatt áthidalván, a reá következő éjen a sereg legnagyobb részével a Dunán átkelt, a császári sereg arcvonalát védő sánczot elfoglalta s csak Zrinyi György önfeláldozó s fáradhatatlan küzdelme, melyet saját és Pálffy hadaival (Pálffy maga sebesülten feküdt) folytatott, akadályozta meg a katasztrófát, mely a császári sereget fenyegette. Ez most nagy zavarban volt s a német vezérek, kik már becses életüket is veszélyben tudták, könnyen rávették a főherczeget, hogy a seregnek M.-Óvár felé való visszavonulását elrendelje. A visszavonulás végrehajtattott, de inkább futáshoz hasonlított, mert a sereg összes szekerei, szám szerint 5000, egész málhája, hajóhada a török kezébe került s a visszavonulás maga több mint 2000 főnyi veszteséget okozott. Valóban, azért, hogy onnét gyalázatos futással meneküljön, a császári seregnek kár volt Győr alá menni, és ott hat hétig czéltalanul ácsorogni.

Győr.
(Csata.)

Szinán pasa most a kivívott győzelem által a császári seregtől megszabadulván, Győrt minden oldalról körülzárta és az ostrommunkálatokat a legnagyobb erélylyel folytatta.

September 13-án és a következő napokban a vár nagy erővel lövettetett és a rohamok majd naponta ismétlődtek; a falak itt-ott omladoztak, az aláaknázott bástya romladoxott, a mi pedig mindennél rosszabb, *Hardek gróf és őrségének bátorsága és elszántsága egyre fogyott.* Pedig a vár őrsége, Izdenecy János 140

1594. huszárját kivéve, majd csupa németekből állott, mert Hardeck, hogy Győr megvédésének dicsősége egyedül a németeké legyen, a várból az összes magyar csapatokat eltávolította, kicserélvén őket a táborban németekért s némi olaszokért.

Szeptember 27-én a dicsőséges halálra s Győrnek utolsó lehelletéig való megvédelmezésére kész Hardeck gróf megkezdte Szinán pasával az alkudozást s szeptember 29-én, miután a várat 59 ágyúval, 300 mázsa löporral, 2000 akó borral s tömérdek eleccsel a töröknek átadta, még 5000 főre menő német vitézeivel elvonult M.-Óvárra. A várból diszruhában kivonuló Hardeck most fekete gyászba öltözve kért kihallgatást a főhercegnél, de az nem fogadta, s börtönre vettetvén, egy év múlva, 1595 június 16-án, Bécsben lefejeztetett. Neki nemcsak Győr átadásáért, hanem a Győrt fölmenteni képtelen császári sereg gyámoltalanságáért is bűnhődni kellett; igaz, hogy ebben is volt része.

Komárom. Szinán pasa Győr várába Ali (sorrentoi renegát) pasa parancsnoksága alatt 7000 főnyi őrséget helyezvén, Komárom elfoglalására indult, Mohammed béglerbéget pedig Pápa ellen küldé. De Komáromot Braun Erasmus és Sztársics Farkas oly erélylyel és körültekintéssel védelmezték, hogy az ostrom semmit sem haladt. Miután még annak is híre jött, hogy Mátyás főherceg seregéhez újabb cseh és morva hadak és az egész felvidéki nemesség csatlakozván, a főherceg Komáromhoz közeledik, a nagyvezír az évszak előrehaladottsága mellett hosszadalmas hadműveletekbe bocsátkozni czélszerűnek nem vélvén, az ostrommal fölhagyott és Győrbe visszatért. Itt vette fia jelentését, hogy Pápa, melynek parancsnoka: Huszár Péter Győrnél megsebesült, hadnagyai pedig ott elestek, az őrség által elhagyatván, a törökök által elfoglaltatott. A nagyvezír ezután Budán át Nándorfehérvárra téli szállásokra vonult.

Pápa.

A főherceg Pálffynak Komáromba előretolt dandárától értesült Szinán pasa elvonulásáról s bár a magyarok ösztönzik, hogy a nagyvezír megfogyott és elszigázott hadat támadja meg, a főherceg a német vezérek tanácsára mit sem akarván kockáztatni, hadait elbocsátá. A német és cseh zsoldosok téli szállásokra a Csallóközben helyeztetvén el, ennek lakosságát e fegyelmetlen rablócsordák annyira sanyargatták és fosztogatták, hogy még Szi-

nán pasa tatárjain is túl tettek. Persze ez könnyebb volt és kelle- 1594.
mesebb, mint a törököt megverni.

**Az 1595-ik évi hadjárat Magyarországon; Esz- 1595.
tergom visszavétele.** Győr eleste és Komárom ostroma még az államügyekkel mit sem törődő császárt is elrémíté, mert hiszen a török az által veszedelmesen közelebb jött Bécshez. Meggyőződ- vén arról, hogy a hadjárat balsikerének oka a vezérlet gyarlóságá- ban rejlik, vezért keresett. Itt lett volna ugyan a derék *Pálffy Miklós*, ki tudása, erélye, a török elleni harcban való gyakorlottsá- ga folytán, mely neki már megszámlálhatatlan győzelmekeket s nagy dicsőséget szerzett, a fővezérletre bárkinél inkább hivatott volt; de az udvari hadi tanács irtózott a gondolattól, hogy a *császári sereg fővezérletét magyar emberre bízza* s mivel belföldön más nem találkozott, külföldön keresett vezért.

A választás ezuttal szerencsés volt, mert az új fővezér, **Mans- feld Károly** valóban minden tekintetben kitünő katona volt, ké- pes a föladataira, melyre meghivatott.

A töröknek különben, mint alább látni fogjuk, Báthory Zsig- mond erdélyi fejedelemben, a moldvai és havasalföldi vajdákban és a Dnjester melletti kozákokban is új ellenségei támadván, a császár a békeajánlatot, melyet a Murád halála után 1595 elején trónra lépett *III. Mohammed* szultán tett, visszautasítá, s a had- járatot Esztergom ostromával megkezdeni határozta.

A Mansfeld Károly herczeg parancsnoksága alá helyezett császári sereg, melynél mint névleges fővezér *Mátyás* főherczeg is jelen volt, Komáromnál gyülekezett. A sereg létszáma kezdetben csak 40,000 fő volt, közte *Pálffy Miklós* és *Nádasdy Ferencz* ve- zérlete alatt 18,000 magyar; de az ostrom folyamán megérkezett segélyhadakkal, ezek közt 14,000 pápai és firenzei olasz zsoldos, a sereg létszáma 60,000 főre emelkedett.

A sereg *Mátyás* főherczeg eltávoztával Mansfeld vezérlete alatt Komáromból június 29-én indult meg, *július 1-én* érkezett **Esztergom** alá s a várostól délre terülő síkságon ütött tábor- t, el- Esztergom.
foglalván már másnap a törökök által elhagyott déli külvárost, az úgynevezett Ráczvárost. A következő napokban a császári sereg Esztergomot kelet és észak felől is körülzárta s a Szent-György és Szent-Tamás hegyen, valamint a Ráczvárostól keletre fekvő

1595. szőlőkben is ütegsánczokat telepített, a Duna bal partján pedig Kövesdtől keletre egy a Duna fölött uralkodó sánczot emelt, mely szintén négy löveggel szereltetett föl; egyidejűleg Helembával szemben a jobb parton szintén egy sáncz készült nyolcz löveggel. Ez utóbbi sáncz volt az első harc színhelye, miután a Budáról jövő török hajóhad, útját kierőszakolandó, a sánczot *julius 9-én* 800 janicsárral megtámadta, de miután azokból majd 600 elesett, a hajóhad kénytelen volt Budára visszatérni.

A **Kara Ali** bég parancsnoksága alatt álló török védőőrség, melynek létszáma különben alig volt több 2500 főnél, a várból a vizivároson át több kirohanást tett, de siker nélkül; ellenben a császáriaknak a viziváros elleni rohamait, így *julius 11-én*, 15-én és 16-án, mindig visszaverte; visszaverte továbbá *julius 18-án* a Viziváros ellen a Duna felől intézett támadást is.

Julius 24-én Pálffy elfoglalta magyar csapataival **Párkányt** a Duna bal partján s azt fölgyújtatta; a benne volt törökök egy része átmenekült Esztergomba, de legnagyobb része vagy elesett, fogságba került, vagy a Dunába veszett.

A lövegeknek a vár ellen való működése elég eredményes volt, mert a falakon és a körbástyán több helyen nagy rés táton-gott, de a roham időpontja még el nem érkezett.

A budai Szófi Szinán pasa, és Lala Mohammed anatóliai béglerbég, a ki mint szerdár-helyettes Budán tartózkodott, ez idő alatt azon fáradoztak, hogy Esztergom fölmentésére sereget gyűjt-senek, mert a főserég Ferhád pasa nagyvezír alatt a havasalföldi hadjáratra indulván, a pasák csak saját erejükre voltak utalva. Ferhád helyét azonban időközben ismét Szinán pasa foglalván el, ez fiát, **Mohammed** pasát küldte mint szerdárt Budára s a körül-belül 16—20,000 főnyi fölmentő sereget, mely Lala Mohammed anatóliai, Szófi Szinán budai, Mikhelidshi Ahmed temesvári, Ter-jáki Hasszán szigeti, Malimud aleppoi és Oszmán győri béglerbégek dandáraiból állott, ez vezette Esztergom alá.

Augusztus elsején érkezett a török sereg, mely Budáról há-rom oszlopban nyomult elő, Esztergomhoz; miután elől a még jól védett Esztergom, balra és hátul a Duna, jobbra az ellenséges se-reg állott, a császári sereg helyzete hadászatiilag kedvezőtlen volt, s ha Mansfeld a német tanácsosokat megkérdezi, ezek bizonyáru

a legsürgösebb visszavonulást tanácsolják. De Mansfeldnek ezek bölcseségére szüksége nem volt, s több kisebb összecsapás után épen a töröknek ereje kétharmadrészevel való megtámadására készült, midőn *augusztus 4-én* délután a török által megtámadtatott. 1595.

A török sereg **Esztergomtól** délre, a Szent-Lélek patak völgyében és a doroghi úton fejlődött, a jobb szárnyon Mohammed pasa szerdár a budai és temesvári csapatokkal, a bal szárnyon Lala Mohammed az anatóliai és győri csapatokkal összesen mintegy 10,000 fő; második harcvezetésben a bal szárny mögött a szigeti csapatok állottak, egy oszlop pedig a Vaskapu hegyet megkerülve, észak felől a várnak tartott. Esztergom.
(Csata.)

A harc az ágyúk tüzelésével kezdődött, mely után Mansfeld a törökök jobb szárnyát nagy erővel megtámadván, ezt nyomban visszavetette; ezzel a rend a törökök soraiban fölbomlott s rövid idő múlva a török főszereg, s mivel ez idő alatt az északnak fordult oszlopot Pálffy és Nádasdy visszaverték, csakhamar rá az egész török sereg futásnak eredt Buda felé. A törökök e csatában több mint 4000 főt vesztek; 36 ágyú, 27 zászló, számos teve és ló, az összes sátrak és a málha legnagyobb része a császáriak zsákmánya lőn, kiknek vesztesége mintegy 1400 főre rúgott.

Mohammed pasa szerdár veresége után a vár újból fölkéretett, de az őrség, mely a csata után oda került Lala Mohammed pasával és ennek 1400 lovasával szaporodott, a várat tovább védelmezte. A fölhívást a fővezér megbízásáról *augusztus 9-én* Pálffy ismételte, de bár az őrség élelmi szerekben és vízben már szükségét szenvedett, Kara Ali bég a földadásról hallani sem akart. A következő napon a vérhasban megbetegedett Mansfeld Komáromba utazott s többé a táborba nem is tért vissza, mert a jeles katonát a csúf betegség 14 nap múlva megölte.

Augusztus 13-án Pálffy Miklós és Burgau örgróf véres rohammal bevették a Vizivárost, melyet azonban a törökök lángbaborítottak. Négy nap múlva a vár parancsnokának, Kara Ali bégnek egy ágyugolyó karját elszakította, mi a 82 éves aggastyánnak, ki különben nemes gondolkozású derék katona volt, halálát okozta. A következő napon, augusztus 18-án, érkezett a táborba **Mátyás** főherceg, ki a fővezérletet most személyesen vette át. Az

1595. általános roham azonban csak *augusztus 25-én* hajtattott végre; a császáriak a rohamnál két tornyot is elfoglaltak, de azokat ismét elvesztették.

Vörösvár. A következő napon, miután híre járt, hogy Szófi Szinán budai pasa új fölmentő haddal közeledik, Pálffy Miklós 4000 lovasal Cséven és Pilis-Szántón át Buda felé menetelt, a Vörösvár mellett táborozó pasát meglepően megtámadta és szétverte.

Ezzel a különben is szorongatott vár végszükségre jutván, augusztus 31-én a vár átadása iránt a tárgyalások megkezdettek és *szeptember 3-án* Esztergom a császáriaknak átadatott. A várba a főherczeg Terzka ezredes alatt 10 zászlóalj Burgau ezredbeli zsoldost rendelt őrségül.

Visegrád. Mátyás főherczeg Esztergom megvétele után a császári sereggel Visegrád alá ment, melyet Piri aga 300 törökkel védelt, de midőn Pálffy az uralkodó magas hegyre ágyukat vonatott föl és a falakat töretni kezdé, az őrség meghódolt s a várat átadta.

Vác. Ennek híre a törökök Vácot is elhagyták s fölgyújtották, mire Pálffy csónakokon gyorsan oda evezvén, a tüzet eloltotta s a városba Orosy András parancsnoksága alatt őrséget helyezett. Ez azonban magát ott nem soká tarthatta s így Vác a török kezébe visszakerült.

A magyar vezérek mit sem óhajtottak most inkább, mint-hogy a sereg *Buda ellen* meneteljen, melynek visszavételére még soha ily jó alkalom nem volt, s ha Mansfeld életben marad, Buda talán még ez évben vissza is vétetik. De Mátyás főherczeg vezérletével visszatért a német tanácsosok befolyása, kiknek az erő sohasem volt elég, és a kik minden vállalatban a hadsereg kockáztatását látták. Pedig Mohammed szerdár gyámoltalanul remegett, Vörösvárt, Zsámbékot és több más kisebb erődöt kiürítettett és fölgyújtatott, a török lakosság vagyonosabb része nejeit, gyermekeit és kincseit Nándorfehérvárra és Szendrőre küldé. Mátyás főherczeg ezután Bécsbe távozván, a parancsnokságot Miksa főherczeg és Básta György vették, kik még tanácstalanabbak valának, s miután kétszer is megindultak Vác felé, végre is a sereget föloszlatták.

Esztergom környéke pedig áldozata lett a vallon, német, cseh zsoldosok féktelen garázdálkodásának, kik oly módon bántak

a szegény amúgy is kifosztott magyar lakossággal, hogy az elát- 1595.
kozta a sikert, melyet a császári sereg kivivott.

Báthory Zsigmond 1595-ik évi hadjárata. Már más helyen említettük, hogy az eddig oly nyugodtan, békésen élő és fejlődő Erdély, mely Báthory István és Kristóf kormánya alatt boldog idöket ért, a 15 éves török háború idején szintén a küzdelembe sodortatott. **Báthory Zsigmond**, Kristóf fia, a kormányt 1588 deczember 23-án vette át, s jezsuita gyóntatója, Carigli Alfonz ösztönzésére már a következő évben érintkezésbe lépett a bécsi udvarral, egy a török ellen kötendő szövetség tárgyában. A tervet azonban hosszú időn át meggátolták Boldizsár bátyjával folytatott viszályai, de még inkább az ország rendei, melynek többsége, élén *Kendy Sándorral*, a tervet határozottan ellenezte; az e tárgyban tartott országgyűlésen Kendy emlékeztette a rendeket, hogy mily nyomorba jutott az ország, midön Izabella idejében a németekhez csatlakozott; hogy mily gyámoltalan a bécsi kormány, mely Magyarországnak kezei között levő töredékeit sem képes a török ellen megvédelmezni, nem hogy Erdélyt megoltalmazná; segílyt ígér ugyan, de azt vagy egyáltalán nem nyújt, vagy elégtelent és azt is későn. A rendek tehát szorosán ragaszkodtak a fönnálló viszonyok, vagyis a török szövetség megtartásához s így a fejedelem tervétől egy időre elállott.

Midön azonban Szinán pasa nagyvezir 1593-ban a fejedelemtől követelte, hogy seregével a Rudolf magyar király elleni hadjáratban részt vegyen, Zsigmond, ki a törököt különben is gyűlölte, a császárhoz való csatlakozás eszméjét újból fölvetette. A fejedelem nagybátyja és legfőbb tanácsadója, *Bocskay István* váradi kapitány a tervet helyeselte, unokabátyjait, Báthory Istvánt és Boldizsárt pedig Carigli atya az aranygyapjas renddel való kecségtetés által nyerte meg a tervnek, s miután sikerült Zsigmondnak úgy a moldvai és havasalföldi vajdákat, mint a temesi ráczókat és oláhokat is szövetségébe vounni, 1594 május havában a rendeket a császárhoz való csatlakozásra újból fölhívta. De a Kendy Sándor által vezetett ellenzék most sem volt hajlandó Erdély biztosságát a bizonytalan kilátásokat nyújtó német szövetségnek fölládozni.

E közben a temesi ráczok, a kötött szövetségre támaszkodva,

1595. fegyvert fogtak a török ellen, a temesvári pasát két ütközetben
 Becskerek. megverték és **Becskereket** elfoglalták. A lázadás tehát a török
 ellen a fejedelem zászlaja alatt kitört s a ráczok támogatására
 Zsigmond Székely Mózes alatt egy zsoldos csapatot volt kénytelen
 küldeni. Ez, kapcsolatban azon körülménnyel, hogy Szinán pasa
 nemcsak az adót emelte föl, de a jövőndő hadjáratra nagy terhe-
 ket rótt Erdélyre, a fejedelemnek pedig azt parancsolá, hogy tisz-
 telgésre Nándorfehérvárra elébe jöjjön s parancsai teljesítésében
 való késedelem vagy vonakodás esetére Erdély elfoglalásával
 fenyegetőzött, arra ösztönözte Zsigmondot, hogy a rendek ellen-
 kezését megtörvén, a császárral való szövetséget mielőbb meg-
 kösse. A rendek többségben levő ellenzéki tagjai azonban az 1594
 június 11-iki gyulafehérvári gyűlésen sem hajoltak meg, sőt
 Báthory Boldizsár is, kitől a császár az aranygyapjas rendet meg-
 tagadta, ismét hozzájuk állott; ezek most a tordai gyűlésen a
 fehérvári végzést megsemmisíték s miután arról értesültek, hogy
 a fejedelem Kővárra távozott, azon indokolással «jobb hogy egy
 ember veszszen, mintsem egy ország», a fejedelmet letették, s Ko-
 lozsvárra fejedelemválasztó gyűlést hirdettek. De Zsigmond hívei
 és a székelyek 8000 főnyi sereget állítván, a fejedelem ezek élén
 ment Kolozsvárra és az ellenzék vezetőit: Báthory Boldizsárt,
 Kovácsóczy Farkas kancellárt, Kendy Sándor tanácselnököt,
 Kendy Ferenczet és Gábort, Iffjú Jánost, Forró Jánost, Lónyay
 Albertet, Gerendy Jánost, Szilvásy Boldizsárt, Deák Gergelyt és
 Szalánczy Györgyöt elfogatta, váraikat és egyéb javaikat lefoglalta,
 s azok egy részét másnap *1594 augusztus 29-én*, a többit pedig,
 Gerendy, Lónyay és Szalánczy kivételével, néhány nappal később
 kivégeztette.

Az ellenzék ily módon véresen elnémíttatván, a fejedelem
 Bocskay Istvánt néhány főrral Rudolf császárhoz Prágába küldte,
 hogy a szövetséget megkössék.

A császárral a szövetség még 1595 január 28-án megkötö-
 tett, azon alapon, hogy Zsigmond és utódai Erdélyt és a részeket
 a magyar korona felsősége alatt, de hűbéri kötelezettség nélkül,
 csupán hűség eskü mellett bírják; az ország Zsigmond magtalan
 kihalása esetén a magyar koronára száll vissza; a török ellen
 együtt folytatják a háborút és békét is együtt kötnek; Zsigmond

ezime fenséges fejedelem, megkapja a német birodalmi hercegi 1595.
 ezimet és Károly főherceg egyik leányát, ha pedig országát vesz-
 tené, Oppeln és Ratibor herczegségeket. Bocskay még ez év már-
 czius 5-én a házassági szerződést is megkötötte, melylyel *Mária*
Krisztina főhercegnő Báthory Zsigmond neje lön; a menyegző
 Kolozsvárott augusztus 6-án ment végbe.

Bocskay még a császárnál járt, midőn Zsigmond és szövet-
 ségesei a török elleni háborút már megkezdték. Az 1594-ik évi
 szerencsés hadjárat után Győr alól hazatérő tatárokat előbb maga
 a fejedelem verte meg, majd az oláh határon Mihály vajda, kinek
 Zsigmond Békés István és Horváth Mihály alatt erdélyi segély-
 hadakat küldött. Mihály vajda ezután, valamint Áron moldvai
 vajda is, a területükön tartózkodó törököket lemészárolták s ezzel
 a porta elleni nyílt lázadás útjára tértek. A nagyvezír nem is ké-
 sett a lázadó vajdák megfenyítésével, de az ellenök küldött *Ah-*
med pasát **Király Albert** több ezerre menő erdélyi serege és Mi-
 hály vajda hada **Szilisztriánál**, a később jött *Musztafa* pasa Szilisztria.
 seregét pedig a vajdák egyesült hada és Király Albert erdélyi se-
 rege **Gyurgyevonál** megverték és a Duna jegén való átkelés köz- Gyurgyevo.
 ben majd teljesen megsemmisíték. Nem volt szerencsésebb a
 Moldvába betört tatár had sem, melyet Király Albert, a vajdák és
 a kozákok nagy veszteséggel vertek vissza.

A küzdelem a temesi bánóságban is, hol az 1594-ik év őszén
 a törökök a ráczokon és Geszti Ferencz erdélyi hadán erőt vettek,
 kedvezőbb fordulatot vett, midőn az 1595-ik év tavaszán Zsig-
 mond **Borbély György** alatt új hadat küldött, ki a *Szulejmán*
 temesvári pasa alatt egyesült törököket és tatárokat **Fácsetnél** Fácset.
 megverte és annak várát is hatalmába ejtette. Borbély György el-
 foglalta most **Eperjest** és **Solymost**, melyet a törökök elhagytak s
 rövid agyuzás után visszavette az Aldana által 1552-ben gyáván
 föladott **Lippát**. E fölött a törökök megrémülvén, rövid idő alatt
 meghódolt **Csanád**, **Arad**, **Világos** és még több erős hely s meg-
 nyílt az út a vilájet főhelye Temesvár felé is. Eperjes.
 Solymos.
 Lippa.
 Csanád.
 Arad.
 Világos.

Hogy a porta e mozgalmak ellenében nagyobb erővel föl
 nem lépett, annak oka egyrészt a trónváltozás volt, miután Murad
 szultán halála következtében a trónra 1595 január 16-án *III. Mo-*
ammed lépett, másrészt Szinán és Ferhád pasáknak a főhatalom

1595. fölötti versengése, mely a nagyobb erőkifejtést megakadályozta. Midőn végre *Ferhád* pasa győzött, a lázadó vajdák és Báthory Zsigmond ellen a háború, melyhez Ferhád pasa nagyvezír még a próféta szent zászlaját is elhozatta Damaskusból, azonnal elhatároztatott s július elején Ferhád már egy nagy 100,000 főt meghaladó sereggel a Dunánál állott. Ámde még Ferhád Gyurgyevonál a hid elkészültére várt, Konstantinápolyban ismét Szinán pasa pártja került felül s Ferhád letétetvén, a sereg fővezérlete **Szinán** pasára, az új nagyvezírré ruháztatott.

Ez a hadműveleteket több héttel késleltetvén, Szinán pasa a Dunán csak augusztus vége felé kelt át. **Király Albert** és **Mihály** vajda serege alig volt több 16,000 főnél, melylyel kisebb török osztályokat ugyan visszanyomtak, de a nagyvezírral nyílt csatába nem bocsátkozhatván, a nowgorodi havasok közé vonultak, mely hozzáférhetlenségénél fogva biztos menedéket nyújtott. Szinán pasa elfoglalta Bukarestet és Mihály vajda székhelyét Tergovistet s azután serege egy részét Ali trapezunti pasa alatt Tergovist megerősítésére hagyván, a főerővel a **nowgorodi szorosokban** (mások e szorosokat negrovodai szorosoknak nevezik, fekvésük adatok hiányában meg nem állapítható) levő erdélyi-oláh hadat támadta meg. **Király Albert** és **Mihály** vajda nagy szívvességgel védekeztek s több napi heves küzdelem után a törökök egy 12,000 főnyi oldaloszlopa már végveszélybe juttatta őket, midőn egy kiküldetésből visszatérő magyar csapat a harczt a szövetségesek javára döntötte el. A törökök oly rendetlenségben hátráltak, hogy magát Szinán pasát is magukkal ragadták, ki ez alkulommal egy hidról a mo-csárba esett, s onnét csak nehezen szabadult ki.

Nowgorodi
szorosok.

A harcokban erősen megfogyatkozott erdélyi-oláh had azonban a kivívott győzelem daczára sem jöhetett ki a havasok közül, sőt még mélyebben húzódott be, itt várakozván a segélyre, melyet a menyegzői ünnepeket ülő Zsigmondtól most még inkább sürgették.

Báthory Zsigmond már előbb is megindult volna, de ő meg azon segélyhadakra várt, melyeket Rudolf császárnak a szövetség értelmében küldeni kellett volna, de a melyek régi szokás szerint meg nem érkeztek. Végre is tovább nem várhatván, miután a székeket — nekik a János Zsigmond által elvett szabadságaik

visszaadását ígervén — *Feketehalomra* táborba gyűjtötte, augusztus 27-én Bocskay István, Kornis Gábor, Csáky István és a többi urak dandáraival és saját hadaival Szászsebesre, majd Feketehalomra ment. A szabadságaikat visszanyert székelyek 20,000 főnyi számerővel jelentek meg a feketehalmi táborban, mely más csapatokkal is, nevezetesen a váradi őrségből 2500 emberrel, a császári segélyhaddal, mely egészben 1200 nehéz lovasból állott, a kozákok egy erős hadával, a letett Áron helyébe kinevezett Rázván István moldvai vajda 3000, a szászok 4000 főnyi hadával stb. szaporodván, a fejedelem serege 52,000 emberre szaporodott.

A fejedelem most a *töröcsvári* szoroson át *szepember végén* benyomult Oláhországba s mivel itt Király Albert és Mihály vajda még 8000 főnyi haddal csatlakoztak, Zsigmond *60,000 főnyi sereggel* rendelkezett, mely felében gyalog, felében lovas népből állott, 75 ágyúval.

Szinán pasa a közeledő erdélyi sereget a Dimbovicza mellett egy hegyről szemlélvén, nem tartotta tanácsosnak vele Tergovistnál megütközni, s e várost és az ott emelt sánczokat *Ali trapezunti* pasa alatt 4000 főnyi védőőrséggel látván el, seregével Bukarestre vonult vissza. Zsigmond hadai **Bocskay István** fővezérlete alatt nagy lévvel rohanták meg **Tergovistet** s azt három nap mulva rohammal, melynél különösen a székelyek tüntek ki, bevették. A török őrség nagy része Ali pasával együtt leöletett, más része foglyul esett. Bö zsákmány s ezek közt 46 kisebb és két 56 fontos ágyú, volt a győzők jutalma.

Tergovist elestének hírére Szinán pasa Bukarestnél sem mert Zsigmonddal mérközni és Bukarestet fölgújtván, seregével Gyurgyevora hátrált, hogy ott a Dunán átkeljen. Zsigmond ezt megtudván, Bukarestet balra hagyva, rövidebb úton a törökök után sietett, elfoglalta Szinán pasa egész vonatát és málháját, a törököknek még a Duna bal partján **Gyurgyevonál** levő hadát heves harcban megvervén, részben levágta, részben a Dunába szorította. Három nap mulva Gyurgyevo vára is rohammal bevétetett.

A fölfuvalkodott Szinán szégyennel tért vissza Konstantinápolyba, hol a jövő év tavaszán hirtelen halállal múlt ki.

Zsigmond a győzelmes hadjárat után az oláh hadakat elbocsátván, november elején diadallal tért Erdélybe vissza.

1596. **Az 1596-ik évi török hadjárat.** A mult évben szenvedett kudarczok III. Mohammed szultánt arra ösztönzék, hogy egy nagy hadjáratot indítson Magyarország ellen. De még mielőtt e hadjárat bekövetkezett volna, Báthory Zsigmond, ki a szultán boszújától félve személyesen járt Prágában a császárnál, annak hathatosabb támogatását szorgalmazandó, már harcban állott a törökkel.

Az új temesvári pasa ugyanis, a «szemöldökös» *Szulejmán*, a tavasz beálltával ostrom alá fogta a mult évben *Borbély György* által elfoglalt s most általa védett **Lippát**. A Borbély által segélyadásra kért Zsigmond azonnal táborba szállott s megindult Lippa felé, de Szulejmán őt nem várta be, hanem török-tatár hadával Temesvárra visszavonult. Zsigmond Lippát fölmentvén, követte a pasát és *junius 10-én* ostrom alá vette **Temesvárt**. Ámde városostromra készülve nem levén, Temesvár ellen a fejedelem nem boldogult, minélfogva a vár fölmentésére jött tatár sereget támadta meg, s miután azt szétverte, seregével Erdélybe visszament.

Ugyancsak a tavasz folyamán a császári hadak elfoglalták **Klissza**. Dalmátiában **Klisszát**, melyet azonban *Apard* boszniai pasa két hó mulva visszavett; ellenben Horvátországban a **Kosztajnicza** elfoglalására tett kísérlet már eleve megghiusult; de megghiusult török részről az *Ahmed* pasa által **Petrinja** elfoglalására tett kísérlet is.

De még a magyarországi hadjáratot sem a szultán kezdte meg előbb, hanem a császári és magyar seregek, melyek az 1596-ik év *junius* és *julius* havában Komáromnál és Esztergomnál összegyülekezvén, a támadást — a mult évi hadjárat folytatásaképp — megindították.

Vác. Elsőnek **Vác** támadtatott meg s a törökök által lanyhán védett várost *Pálffy Miklós* és *Schwarzenberg Adolf* rohammal bevették. Pálffy ezután Pest felé czirkált.

Vác megvétele különben inkább csak előjátéka volt a hadjáratnak, mert a sereg tulajdonképen csak most szervezkedett. A fővezér, **Miksa** főherczog, csak *julius 23-án* érkezett a sereghez, melynek első hadműveleti tárgyául Hatvan ostroma tűzetett ki, mely után Pest következett volna.

A császári és magyar sereg *augusztus 13-án* indult el Vác

alól és elővédjével *augusztus 15-én* érkezett **Hatvan** alá. A sereg, mely a hatvani táborban lassankint 60,000 főre szaporodott, több mint két hétig ostromolta az *Arszlán* bég parancsnoksága alatt mintegy 1500 török által védett várat és azt *szeptember 3-án* rohammal bevevén, a török védőőrséget irtózatos kegyetlenséggel fölkonczolá. Hatvanba védőőrség nem helyeztetett, hanem erődítményei szétromboltattak.

Miksa főherczeg még Hatvan alatt értesült, hogy a szultán Nándorfehérvárra érkezett és onnét Szegednek tart. Midőn Hatvan elesett, a szultán 150,000 főnyi serege már tényleg Szegednél, Dsáfer pasa által vezetett 30,000 főnyi elővéde pedig Szolnoknál állott. Pálffy sürgette ugyan, hogy Dsáfer pasa elkülönített hadteste támadtassék meg, de a főherczeg — a régi hagyományokhoz híven — már ekkor Bécs és Ausztria fődözésére gondolt és minden támadó hadművelettől idegenkedett; a sereget tehát Vác alá vezette vissza.

Útközben biztos híreket vevén a felől, hogy a szultán *Egernek* tart, ennek a táborban levő várnagyát, **Nyári Pált**, mellé német, cseh és vallon csapatokat adván, azonnal Egerbe küldé, a főherczeg pedig Vác alatt szándékozott az események további folyamát bevárni.

Mohammed szultán serege valóban **Eger** alá szállott; de Eger. Eger várat most nem Dobó és nem magyar védte. A török sereg *szeptember 21-én* jelent meg Eger alatt s *október 13-án* már a félhold ragyogott ormain. A várat, melyet Dobó és Mecsey egy hasonló erejű török sereg ellen hat hétig dicsőségesen védelmeztek és az ellenséget végül szégyennel való elvonulásra kényszerítették, a majd háromszor oly erős, de szedett-vedett idegen, a magyar dicsőségért nem lelkesedő őrség három hétig sem tudta megvédelmezni. A gyáva őrség Nyáry Pált és a többi főtiszteket elfogta és a várat a töröknek átadta. De gyavaságáért keserűen bűnhődött, mert a török a németeket és vallonokat, a Hatvanban a törökökön elkövetett kegyetlenségek megtorlúsaképp, fölkonczolta, a magyarokat és az elfogott tiszteket pedig rabságba hurczolta. Nyáry Pál a junicsár aga őrizetére bízván, a mezőkeresztesi csata alatt fogságából megszökött.

Miksa főherczeg e közben a császári sereggel előbb Vác,

1596. majd Esztergom tájékán vesztegelt, majd az Ipoly mentén fölfelé húzódtott. Hír szerint azon szándékkal, hogy serege növekedtével, vagy Báthory Zsigmond csatlakozása esetén Eger fölmentse, valóságban pedig azért, mert még akkor is, midőn a szultán Eger alatt állott, Bécsset féltette, mint nemkülönben azért, mert ingatag, gyámoltalan jelleménél s a seregvezetésben való járatlanságánál fogva csak kapkodott, a sereget czéltalan menetekkel fárasztotta, de semmiféle erélyes, katonás elhatározáshoz jutni nem tudott.

Midőn azonban Báthory Zsigmond követe, Kornis Gáspár a főherczeg táborában megjelenve tudatta, hogy a fejedelem serege útban van, később pedig maga Zsigmond is hozzá jött, a habozásnak meg kelle szünni és a főherczeg megindult Eger felé. De már késő volt; Eger akkor már elesett.

A mezőkeresztesi csata, 1596 október 26-án.
Október 18-án egyesült a császári sereg Báthory Zsigmond erdélyi és Teuffenbach felsőmagyarországi hadaival a Szikszó és Sajó-Vámos közti táborban és az egyesült sereg, melynek számereje mintegy 50—60,000 főre mehetett, körülbelül 100 ágyúval, a Sajó-Vámoson tartott haditanács határozatából Miskolczon át **Mező-Keresztesre** menetelt, hogy itt a Keresztes előtt folyó és a Csincse mocsaraiba vezető patak, mint védőszakasz mögött (közönségesen Csincse pataknak neveztetik, de tévesen, mert a Csincse patak a császári sereg háta mögött, Vatta és Gelejnél folyt) állást foglalva, a harcot a szultánnal fölveszi.

Mező-
Keresztes.

A törökök azonban a császári sereget megelőzték, mert a szultán az ellenség közeledésének hírére **Dsáfer** pasát mintegy 15,000 főnyi, nagyobbára janicsárokból álló hadtesttel a császáriak elé küldvén, a pasa a Mező-Keresztes előtt folyó patak hidját elromboltatta, gázlóit erősen megszállotta s a part mentén ágyúkat állítván föl, e terepszakaszt a törökök számára biztosította.

Midőn tehát a császári sereg előcsapatai, *Király Albert* erdélyi, *Homonmay István* magyar és *Ruszworm Hermann* német hadai *október 23-án* Mező-Kereszteshez értek, ott a pataknál Dsáfer pasa részéről szívós ellenállásra találtak és a keresztesi terepszakaszt csak erős küzdelem után sikerült elfoglalniok. Dsáfer pasa ugyan bámulatos elszántsággal küzdött, de hadteste vé-

gül mégis visszaveretett s ágyúit, zászlóit zsákmányul hagyva, Eger felé menekült vissza, nyomon üldözve a magyar lovas-ság által. 1586.

Október 24-én Báthory Zsigmond, a Dsáfer pasa veresége által okvetlenül előidézett rémületet fölhasználni akarván, huszáraival és merész hajdúival átkelt a keresztesi patakon, hogy a szultán táborát mint a császári sereg előcsapata megtámadja, fölhíván a főherceget, hogy őt a sereg zömével kövesse. Természetes dolog, hogy a németek lassú eszejárása Báthory ezen, a körülmények által teljesen indokolt és kétségtelenül jeles elhatározását «vakmerőségnek» tartotta s a főherceg a támadásról hallani sem akarván, Báthoryt visszarendelte. Hosszú tanácskozások következtek most, melyek után a sereg végre a patakon csakugyan átkelt, de midőn híre jött, hogy a szultán is megindult Eger alól, a főherceg és német hadi tanácsosai saját bátorságukon annyira megreműttek, hogy a sereggel ismét nagy sietve a patak mögé takarodtak vissza; de sőt még ott sem érezvén magukat egészen biztosan, kissé följebb húzódtak Ábrány felé, hol a patak mocsaras ágya még nehezebben volt áthatolható.

A szultán seregéből azonban csupán a tatárok jöttek e napon Kereszteshez, *Csigalezádé Szinán* és *Murad* pasák alatt, kik az erdélyiekkel többszörös harcztot vívtak; az est beálltával pedig mindkét fél táborába tért.

Október 25-én a török és tatár előcsapatok — valószínűleg ugyanazok, melyek tegnap este az erdélyiekkel harcztoltak — már kora hajnalban megjelentek és Keresztesen alúl a mocsaras patakon egy gúzlón átkelvén, a bal szárnyon álló erdélyiek előőrseit visszanyomták és a császári sereg táborát oldalról és hátulról támadták meg. De Király Albert az ágyúkat elővonatván, a támadást visszaverte, mire az egész sereg csatarendbe fejlődött és pedig Teuffenbach hadai az első, Miksa és Báthory seregei a második harcztvonalban, előbbi a jobb- utóbbi a bal szárnyon.

Reggel 6—7 óra tájban az egész török sereg a patakhöz érkezett; és pedig elől *Csigalezádé Szinán* és *Murad* pasák, utánuk *Szokolovics Hasszán* budui pasa, majd *Ibrahim* nagyvezír, azután a szultán a janiesárokkal s végre a ruméliai és anatóliai hadtestek.

1596. A törökök ismételten támadást intéztek a Teuffenbach által védett terepszakasz ellen, de hiába; ekkor egy gázlón följebb átkelve, a császári sereg jobb szárnyát rohanták meg, még pedig oly váratlanul, hogy Báthory István gyalogjait majd teljesen szétverték; de közbelépett Schwarzenberg, majd segítségül jött Báthory Zsigmond és Király Albert is az erdélyi hadakkal, végül pedig Teuffenbach is támadásba ment át, mire a török hadak meghátráltak. De még egy utolsó visszacsapással megrohanta Csigalezádé Szinán a sáron átkelt hajdúkat s belőlük vagy 400-at részint levágott, részint elfogott.

Az eredmény tehát a császári seregé volt, de a nap nemcsak a töröknek, de Miksának is tetemes veszteségbe került. A küzdelemnek az eső és a bekövetkező sötétség vetett véget. Az éjet a két sereg egymástól alig néhány kilométer távolságra, a patak által elválasztva töltötte.

A császári fővezérlet az éjjel tartott hadi tanácsban azt határozta, hogy támadni nem fog, hanem az ellenséget a gázlókön átbocsátván, átkelés közben rohanja meg.

Október 26-án a két sereg a mellékoldalon levő csatarend szerint fejlődött a harcához.

A törökök előcsapatai, nevezetesen Csigalezádé Szinán és Murad pasák hadosztályai a szabadon hagyott átkelőkön, a tatárok Mező-Keresztes alatt, átkeltek a sáron s előbbieket az elfoglalt terepszakaszt rögtön megerősítették és ágyúkkal is bőven ellátták; a tatárok hátul és oldalt foglaltak állást, hogy alkalmas pillanatban a császáriakat megrohanhassák.

De a császáriak egész délig nem mozdultak és a támadást csak az első délutáni órákban indították meg.

Délután 3 óra volt, midőn a két sereg összecsapott. Az erdélyiek a szemben álló török hadakat szoritották vissza a sár felé, Király Albert pedig a székelyekkel a tatárokat támadta meg. A törökök e közben folyton sűrűbben keltek át a patakon s az átkelők egy hadosztálya Ábrány felől a császáriak jobb oldalát rohanta meg.

Ekkor Báthory Zsigmond erdélyi hada a közepén oly hatalmas támadást intézett, hogy a törökök első harezvonlát áttörte és azt a vizen át visszanyomta; erre azután Pálffy és Teuffenbach

1596. az általános előnyomulásra, a vizen való átkelésre, hogy az ellenség fölött teljes diadal vívassék ki.

Hasszán pasa a ruméliai hadtesttel megkísérelte ugyan a császári sereg föltartóztatását, de az oly erővel rohant a töröknek, hogy rövid pillanatok mulva a ruméliai hadtest is teljes futásban volt, s üzetett, vágatott szünet nélkül; maga a szultán is, nem hallgatva többé a böles khodsa biztatására, a csatateret futva elhagyta. A császári hadak rohanását sem a janicsárok tömőrfala, sem az előttük álló 170 ágyu öldöklő tüze föltartóztatni képes nem volt s midőn a füst elvonúlt, az ágyúk a keresztények kezeiben voltak, a szultán és a fővezérek sátraikat szabad hajdúk és császári zsoldosok fosztogatták.

Ez volt a császári sereg veszte. A tömérdek arany, a mérhetetlen kincsek elvették a győzők eszét, s míg a fővezérek egymásnak szerencsét kívántak, míg a német, cseh, vallon, olasz zsoldosok és a szabad hajdúk éktelen ordítózás közt a török kincstár pénzes ládáin tánczoltak, egyszerre előrohan rejtekéből egy hitvány szolgahad s megrohauja a fosztogatókat. Csakhamar több és több török, a még el nem széledt janicsárok, támad reájuk s a zsákmánynyal megrakodottak, a kiket le nem vágtak, eszeveszetten menekülnek. A közelben álló lovasság, a helyett hogy a janicsárookra rontott volna, követi a példát. E válságos pillanatban tért vissza az Ábrány közelében küzdött török lovasság, mely a janicsárokhoz csatlakozván, a harez koczkáját megfordította. A futók közül kivált Csigalezáde pasa még harezképes lovas csapata s a vezetést átvevén, szintén a császáriaknak rontott. Alig telt bele egy negyedóra s a császári sereg, mely még az imént halált megvető bátorsággal támadt a török ágyúk vonalára és szétverte a janicsárok hadát, most egy számra aránytalanul csekélyebb török had elől futva menekült a patak felé.

A féuyes győzelem rövid pillanatok alatt gyászos vereséggé változott s megtörtént ama ritka dolog, hogy mindkét harezoló felzöme, magát csatavesztesnek tartván, egymástól megfutamodik, míg ugyanakkor alárendelt erők a nap eredményét eldöntik. Egyébiránt miután a főerők futásának e furesa versenyében a császári sereg volt az, mely jobban futott, a győzelem kétségtelen a törököké lön. A csatából menekült szultán csak *Szolnokon*

tudta meg, hogy a császári sereg fölött nagy döntő győzelmet 1596.
vívott ki.

A császári sereg vesztesége mintegy 12—15,000 fő volt, a törököké — daczára az utolsó perczen kivivott győzelemnek — legalább 20,000 fő.

Az aránylag biztos táborban csak Pálffy és Teuffenbach töltötték az éjet; a többi vezérek a csapatokkal együtt szerte futottak; a tábor és az ágyúk másnap a törökök kezébe kerültek. Miksa Kassára, Báthory Zsigmond Diós-Györre menekült. A török 10,000 főnyi őrséget helyezvén Egerbe, az országból kitakarodott; állapota olyan volt, hogy a szultán, kinek különben sem volt erre semmi hajlama, a hadműveletek folytatására még csak nem is gondolhatott.

A mezőkeresztesi vereség súlyos volt ugyan, s az ország felszabadítása iránt szőtt terveket messze időkre elodázta, de másrészt fölemelte a magyarok önérzetét, kimutatván, hogy az ország ereje együttvéve a törököt meggyőzni képes. A mezőkeresztesi volt különben az *utolsó nagy csata*, melyben a török diadalt aratott.

Az 1597-ik évi hadjárat. Miután a császár a török 1597.
háborút a mezőkeresztesi vereség daczára folytatni óhajtotta, Miksa főherczeg a hadjáratnak a tavasszal való folytatására minden intézkedést megtett; de midőn biztos hírek érkeztek, hogy ez évben sem a szultán, sem a nagyvezir Magyarországra hadat vezetni nem fog, a készülődések lanyhábbak lettek s Miksa a sereget a magyaróvári táborban csak augusztus hóban egyesítette.

Csak *Pálffy Miklós* nem tudott nyugodni s mivel Prestyensky János tüzemester Belgiumból *petárdákat* hozott, melyek ott várkapuk betörésére jó sikerrel használtattak, de eddig nálunk ismeretlenek valának, elhatározá ez új hadi gépet **Tata** elfoglalására Tata.
föľhasználni. A várkaput esellel megközelítvén, a vallonok a petárdát a kapura illeszték; a felrobbanó petárda a kaput betörte, mire Pálffy 500 huszárral, 1200 magyar- és 1000 német gyalogossal a várba rohadván, annak török őrségét felkonozoltatta és a várat elfoglalta.

Az óvári haditanácsban, mint már előbb Prágában, Pálffy és Nádasdy Buda visszavételét óhajtották a hadműveletek első és főtárgyául kitűzni, de a haditanács inkább a könnyebb feladatokat óhajtotta, s így Pápa és Győr megtámadása határozottatott el.

1597. A sereg augusztus közepén indult ki az óvári táborból és Pápa. Pápa alá szállott, hol a sereghez még Zrínyi György, Batthyány Ferencz, Török István és Dersffy Ferencz 7000 fővel csatlakoztak. Pálffy ezelőtt Esztergom vidékén tartózkodott, hogy a Rákoson táborozó török sereget megfigyelje. Pápát Szemender bég alatt 800 török tartotta, de nem soká. Midőn ugyanis a császáriak *augusztus 20-án* a várost bevették és az őrséget, melyből már 200 elesett, a várba szorították, Szemender bég Dersffy felszólítására azt is feladta. De bár az őrségnek a szabad elvonulás biztossítottatott, a vallonok és olaszok a törökök közül 300-at levágtak s a vérengzésnek csak Zrínyi György közbelépése vetett véget, ki Szemender béget és még életben maradt 250 társát az elvadult zsoldosok kezeiből kiragadta.

A várba 1000 főnyi német és magyar őrség tétetvén, a sereg Győr. Győrbe visszatért s csak hosszas habozás után *szeptember 9-én* szállott Győr alá. De Győrt az olasz renegát Ali pasa ügyesen és oly nagy önbizalommal védte, hogy még a kapukat is csak éjjelre záratta be. A sikertelen ágyúzás addig tartott, míg híre jött, hogy Satergi Mohammed második vezir Győr fölmentésére jön; ekkor Miksa a hadakkal a Duna bal partjára kelt át s innét tétlenül nézte, mint veszi vissza Mohammed pasa Tatát, melynek védelmében 600 magyar elhullott.

Mohammed pasa 8 napig maradt Tatánál, várva a császáriak támadását, azután pedig Budára és innét Vác alá indult. Miksa főherczeg Esztergomot féltve, a Duna bal partján Verőczéig nyomult elő. Mohammed pasa Vácot ágyúztatá, midőn pedig annak őrsége Pálffy parancsára onnét kivonult, a várost elfoglalta. A pasa most a császáriak **nógrád-verőczei** megerősített táborát támadta meg, de az ostrom második napján, *október 6-án*, Pálffy 6000 lovas-sal oly erővel támadt a török sereg oldalába, hogy a pasa futni kényszerült.

Ez volt a császári seregnek ez évben utolsó hadi tette, mert a sereg Vácot újból megszállván, a törökök elvonulása után nem sok időre téli szállásokra bocsáttatott.

A többi hadszínhelyek harszaiból fölemlítendő Draskovits Verőcze. Verőcze horvát bán és Herberstein sikertelen kísérlete a szlavoniui Verőcze elfoglalására és a Jósika István által vezetett erdélyi hadak épén oly

sikertelen ostroma Temesvár ellen, mely hadjáratban még Csanád is veszélyben forgott, mert a temesvári pasa azt birtokába ejteni igyekezett — de siker nélkül.

1597.
Temesvár.
Csanád.

Az 1598-ik évi hadjárat; Győr visszavétele. Az 1597-ik évi balsikerek után valahára egy érdekes és fényes hadi tett nyitja meg a hadi események sorozatát.

1598.

Győr ostromának az elmúlt évben való indokolatlan abbanhagyása fölött leginkább Pálffy Miklós boszankodott s a tél folyamán Schwarzenberg Adolfal együtt kieszközölte a császárnál az engedelmet, hogy Győr visszavétele rajtaütés vagy ostrom útján újból megkisértessék.

Győr.

Az ostromszerek még a tél folyamán nagy gonddal előkészítetvén, azok Komáromba szállítottak. hol márczius 25-éig a vállalatra kiszemelt csapatok is, nevezetesen 1000 magyar és 1000 német lovas, 1000 magyar és 2150 vallon és német gyalogos, összesen tehát 5150 fő, összegyűjtettek.

A Duna hidja elkészülvén, a hadtest márczius 27-én a hidon átkelt s a legnagyobb csendben menetelve (a netaláni híradás meggátolására erős járőrök küldettek előre) az éj beálltaig körülbelül Banáig hatolt előre, hol a csapatok egy időre nyugodtak. Márczius 28-án a hadtest még nagyobb elővigyázattal egész a Vénekkel szemben levő cserjéig menetelt s ott húzódott meg. A csapatok parancsnokaival és tisztjeivel csak itt közöltetett a menet célja és a végrehajtás terve, mely minden egyes csapat helyét, feladatát pontosan meghatározta.

A menet csak az éj beálltával folytattatott, az utak kikerülésével, a terepen keresztül, a legnagyobb elővigyázattal s így ért a hadtest elővéde éjjel 2—3 óra közt a vár alá. Törökül beszélő magyar huszárok a kapuőrséggel beszédbe elegyedve, elérték a külső rácskaput, áthatoltak a leeresztett felvonó-hidon, mire a vallonok a petárdát gyorsan felillesztvén, a kaput betörték. Vobécourt százados csapata rögtön megszállotta a kaput, melyen át Obernburg alezredes zászlóujja azonnal behatolt. Csapat csapat után nyomult be a várba és elfoglalta kijelölt helyeit a tereken és bástyákon s mire a török védőörség felriasztva fegyvert fogott, a vár már a császáriak és a magyarok kezében volt. Most tört elő a belső várból Ali pasa, a vár parancsnoka és kétségbeesett erőfeszítéssel,

1598.

mindkét kezében villogó aczelt forgatva küzdött, mígnem halálos sebekkel borítva összerogyott. A küzdelem azonban még ezután is órákon át folyt s csak midőn az utolsó, Pálffy által vezetett tartalék is benyomult, dült az véglegesen el. A törökök utolsó maradéka a Szentdombi bástya löporkamráját felrobbantván, önmagát s még 300 keresztény harczost is a levegőbe röpitett. Omár aga, ki a belső várkastélyt védelmezte, lövegekkel kényszerítettet a megadásra.

Márczius 29-én reggel Győr vára, mely csak három évig és hét hónapig volt török kézen, ismét a magyarok és császáriak birtokában volt; 188 ágyú 700 ló és tömérdek lőszer, élelmiszer és egyéb jószág volt a zsákmány.

A harc hevességét mutatja, hogy az utczákon több mint 1500 török hullája feküdt s hogy a győzők is a diadalt 600 főnyi veszteséggel vásárolták meg.

A császár Győr parancsnokává Schwarzenberget nevezte ki, a ki a megrongált kaput és a többi erődítményeket is helyre állíttatta.

A császári és magyar sereg ez után valóban Buda ostromára készült. De a császár még a német birodalmi hadakat kívánta bevárni, Miksa főherczeg pedig, Báthory Zsigmondnak az erdélyi fejedelemségről való lemondása folytán, a császár által Erdély kormányzójává szemeltetett ki és Kassára távozott.

Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf azonban a hadakat addig is foglalkoztatni ohajtván, ostrom alá fogták **Tatát** s miután az elfoglaltatott, alig nyolcz nap alatt a megrémült törököktől **Gesztes, Veszprém, Palota, Nagy-Vázsony** és a Bakonyvidék még több kisebb várát ejtették hatalmukba, diadallal térvén Győrbe vissza.

A hadsereg parancsnokságát ezután **Mátyás** főherczeg vette át, s miután a segélyhadak megérkeztek, a sereget ostromszerekkel és számos ágyúval ellátván, **Buda** alá szállott. Ámde az idő már őszre járt, mert a sereg csak *október 3-án* érkezett ó-budai táborába, s így a sikerre a kilátás csekély volt. A csapatok a vízi-várost ugyan csekély fáradsággal megnyerék, s a törökök által elhagyott Gellérthegyet is elfoglalák, de a vár ellen a beállott kedvezőtlen időjárás, a folytonos esőzés miatt, mely a vivó-árkokat víz-

Tata.

Gesztes.

Veszprém.

Palota.

N.-Vázsony.

Buda.

zel töltötte meg, nem boldogulhatván, a főherczeg a vár vivását 1598. november 3-án félbe szakítván, Esztergomba visszavonult.

Ez idő alatt az ország *keleti részén* is folyt a harc. Szulejmán, a nyughatatlan temesvári pasa ostrom alá fogta Csanádot, Csanád. de midőn az erdélyi hadak a vár fölmentésére siettek, annak ostromával felhagyva, Temesvárra visszatért.

Viszonzásul Bárczy András karánsebesi bán törbe esalta Szulejmán pasát Lugosnál, hol annak hadai súlyos veszteséget Lugos. szenvedtek.

Ámde útban volt már Satergi *Mohammed* pasa, ki tavaly Miksa főherczeg ellen nem boldogulván, ezuttal Nagyvárad megvételére készült. Még útközben elfoglalta a Lugosy Ferencz által elhagyott Csanádot, majd visszavette Aradot és Nagylakot és Várad alá szállott.

Csanád,
Arad.
Nagylak.

Nagyváradot 3000 német és olasz és 1000 magyar harcossal *Nyáry Pál* és *Reder Menyhért* védelmezték az október hó 3-án Várad alá érkezett török-tatár sereg ellen, mely hasonló nehézségekkel küzdött, mint Mátyás főherczeg Buda alatt, és rohamai, bár azokat nagy erővel hajtotta végre, sikertelenek maradtak. Midőn pedig az esőzések beállottak, az ostromot november első napjaiban Mohammed is kénytelen volt beszüntetni. A visszavonuló tatárság azonban az egész vidéket borzasztó módon elpusztította.

Nagyvárad.

Az 1599-ik évi hadjárat. A tatárok serege, mely a 1599. nagyváradai ostrom után a telet Buda és Szeged táján töltötte, s melynek számereje majd 60,000 fő volt, már január hóban megmozdult és előzönlötte előbb a Budától északra fekvő vidéket, egész falvak lakosságát kiölve és rabságra hurezolva. Bástá, midőn a tatárok Miskolcz és Rozsnyó tájékát dúlták, küldött ugyan csapatokat ellenök, de azokat a tatárok **Sajó-Vámosnál** megverték, S.-Vámos. midőn pedig maga ment ellenök, a tatárok **Szepsinél** rajtütvén, Szepsi. Kassára visszaszorították. A magyarok által megszállt várak őrsége gyakran kiütött ugyan a tatárokra, de ha ily módon néhány ezer el is vezett, ez az ország nagyrészének feldulásáért és a 10,000-et meghaladó rabságba hurezolt magyarért kárpótlást nem nyújtott.

A császári és magyar főcsereg nagyobb szabású hadműveletre ez évben nem készült; csak Schwarzenberg és Pálffy igyekeztek

1599. arra, hogy Buda és Fehérvár ellen a győrihez hasonló rajtaütést hajtsanak végre.
- Buda. A Buda elleni vállalatra a vezérek 8000 főnyi hadtesttel április 16-án kora hajnalban indultak el Esztergomból. A vállalat azonban — úglátszik — elárultatott, mert midőn a hadtest a következő nap hajnalán Budához közeledett, a törökök az egész őrséget felriasztották és a császáriakat készen várták. A rajtaütés nem sikerülvén, a hadtest visszafordult s miután útközben **Zsámbék** rablóváracsot feldúlta és légbe röpítette, Esztergomba visszatért.
- Székes-
fehérvár. Nem sokkal kedvezőbben folyt le a **Székesfehérvár** elleni vállalat, melyet május 9-én kíséreltek meg, 5000 fővel vonulván Győrből a város alá. A város Ingovány- vagy Sziget-külvárosának kapuját ugyan petárdával bezúzták és a várost elfoglalták, de a vár ellen a vállalat nem sikerült, sőt az egyik petárda is ott maradt, melynek később kísérletképen való elsütésénél úgy az elfogott vallonok, mint sok kíváncsi török is elveszett. A császáriak a várost kirabolták és felgyújtották s ezután nagy zsákmánnyal vonultak Győrbe vissza.
- Még nagyobb kárt okozott Pálffy a törököknek az által, hogy a szabad hajdúkat és ráczokat, kiknek száma e zavaros időben rendkívül fölszaporodott, a törökök eleség-szállítmányainak elfogására a Közép-Dunára rendelé. A tatárok sáska-hada ugyanis úgy Buda, mint a többi várak eleség-készletét elfogyasztván, ezt a törökök az Al-Dunáról hajókon szállított készletekkel ligyekeztek pótolni. A hajdúk egy csoportja, mintegy 1600 fő, június elején **Szegszárd** táján el is fogta a bácsi bég 20 hajóból és 4 sajkából álló szállítmányát, a kíséretből 300 törököt s magát a béget is felkonezolván. Még jelentékenyebb volt a **Tolna** mellett június 20-án rajtaütéssel elfogott szállítmány, mely egy gályából, 60 nagyobb, 76 kisebb hajóból és 20 ágyúból állott. A kísérő törökökből itt több mint 1200 vészett el, részint a harcban, részint a Dunában.
- Valpó. A hajdúk megvették ezután **Valpót**, sőt az eszéki nagy hid egyrészét is felgyújtották. A visszatérésnél a boszniai pasa a pécsi, szigeti és koppányi bégekkel útját állta a hajdúknak, kik a kifejlődött harcban több mint 200 főnyi veszteséget szenvedtek, de végül magukat mégis szerencsésen keresztül vágták.

Augusztus elején Pálffy és Zrínyi Buda felé czirkálván, el- 1599.
foglák a szemöldökös Szulejmán budai, azelőtt temesvári pasát és
Bécsbe küldték, Schwarzenberg pedig Pest ellen tett petárda- Pest.
kísérletet, de siker nélkül.

A portán Győrnek a mult évben történt elvesztése nagy
hatást idézett elő, olyannyira, hogy maga a szultán készült egy
új magyarországi hadjáratra; később azonban a vállalatott *Ibra-*
him nagyvezírré bizta, a kit különben békekötésre is felhatalma-
zott, mire nézve már előbb a tatár khán által tétetett kísérleteket.

A nagyvezír serege szeptember 18-án ért Budához, hol a
tatárok is összpontosítottak; a békealkudozások azonban, miután
a törökök Győr, Esztergom, Fülel és Nógrád, a császári biztosok
pedig Hatvan és Eger visszaadását követelték, sikerre nem vezet-
tek. A nagyvezír ekkor, hogy a császári biztosokat a békefelté-
telek elfogadására bírja, a tatárokat újból rablásra indítá, kik az
Ipoly, Garam és Vág völgyét rettenetesen feldúlták; 17,000-re
tétetik azok száma, a kik ez alkalommal a tatárok rabságába estek
és százakra ment a feldúlt falvak és városok száma, melyek a
tatárok pusztító dühének áldozatul estek. A nagyvezír maga a
Nyitra völgyében Ürményig nyomult fel, hasonlókép dűlva és
pusztítva.

A császári sereg ez alatt mintegy 20,000 főnyi számerőben
Esztergom mellett erődített táborban állott s fővezére, a különben
jeles *Schwarzenberg*, nyilván a prágai haditanács parancsai által
cselekvésében korlátozva, semmiképen sem volt rábírható, hogy
akár a tatárokat, akár a nagyvezír kedvezőtlen helyzetben levő
seregét megtámadja. Pálffy és Nádasdy a dühösségig ingerülve.
miután *Schwarzenberg «a sereg megtartását minden egyébek föl-
helyezé»*, végre is elhagyták a császári táborát, és az Ipoly völgyén
5000 főnyi hadjukkal fölfelé nyomulván, egy török-tatár hadat
Szécsénynél megsemmisítettek, azután pedig a nagyvezír serege Szécsény.
közelébe igyekeztek. De ez, mihelyt a magyarok mozdulatairól
értesült, seregét Budára indította vissza. Ide mentek a tatárok
is, végre pedig az egész török-tatár had, október vége felé, kivonult
az országból. A hajdúk ez alkalommal a tatárok táborát **Szendrő-** Szendrő.
nél megharván, számos foglyot szabadítottak meg és 13,000 lovat
zsákmányoltak.

1599.
Koppány.
Ozora.
Kaposvár.

Csak most indult meg Schwarzenberg Esztergom alól és a dunántuli rövid hadjáratban **Koppányt, Ozorát** és több kisebb várat megvevén, **Kaposvárat** fogta ostrom alá. De a beállott kedvezőtlen időjárás miatt ez ostrommal csakhamar fel kellett hagyni.

Erdélyben Báthory Zsigmond a fejedelemségről 1598 április 8-án lemondván, miután a kormányt Rudolf biztosainak átadta, Oppelnbe ment. De elhatározását hamar megbánván, Bocskay ösztönzésére már augusztus 20-án ismét visszatért. Ámde midőn Mohammed pasa Nagyvárad alá szállt és Zsigmond követeit, ki a töröktől való félelmében a portához újból közeledni akart, elutasította, 1599 elején a fejedelemséget újból Rudolfnak ajánlotta föl. Követei a császártól azonban még vissza sem tértek, midőn Zsigmond új elhatározással a fejedelemséget unokabátyjára, **Báthory Endre** bibornokra ruházta, kit márczius 29-én a rendek is elismertek. Zsigmond ezúttal nejétől is, ki anyjához tért vissza, véglegesen elvált és maga Lengyelországba távozott.

Szent-
Erzsébet.

Báthory Endre azonban nem volt szerencsés. *Mihály* oláh vajda ugyanis, ki maga ohajtott volna Erdély fölött uralkodni, a császártól fölhatalmazást nyert Báthory Endre elűzésére és a fejedelmet haddal támatta meg. A fejedelem és a vajda közt, ki a székelyeket is pártjára vonta, a döntő küzdelem 1599 október 28-án Szeben közelében a **Szent-Erzsébeti** sikon ment végbe és a fejedelem 5 órai véres harc után legyőzetett; 2700 erdélyi maradt a harcmezőn, s elveszett a fejedelem is, ki menekülés közben, október 31-én egy Ördög Balázs nevű székely által baltával lesújtatott s azután lefejeztetett.

A császár szívesen vette ugyan a neki tett szolgálatot, de tartván tőle, hogy Mihály vajda magát Erdélyben megfészkeli, ki roppant serezeket vetett ki (egyedül Gyula-Fehérvár 50,000 forintot fizetett) s azt a Báthoryak kincseivel együtt részint Oláhországba vitte ki, részint a porta kiengesztelésére Konstantinápolyba küldte, Básta György tábornokot Huszt és Somlyó megszállására rendelte. Tovább menni a császár még nem tartotta időszerűnek, s így Mihály vajdával egyelőre még alkudozások folytattattak.

1600
Pápa.

Az 1600-ik évi hadjárat. Az 1600-ik évben *Magyarországon* a hadi események a törököknek **Pápa** ellen január vé-

gén megkísérlett rajtaütésével kezdődtek. Ez nem sikerült, de sokkal veszedelmesebbé vált Pápara annak saját vallon őrsege, mely fizetését már több mint féléve meg nem kapván, föllázadt.

A XVI. század végén és a XVII. században a szorosabb értelemben vett császári hadsereg kizárólag zsoldosokból állott, kik Európa minden nemzetéből összegyülekezvén, a császárnak pénzért szolgáltak; természetes, hogy ezek hűsége csak addig tartott, míg a zsold kijárt. Ha a zsold egy ideig — néha hetekig, hónapokig — elmaradt, a zsoldosok az ország népét fosztogatták, ha pedig helyhez voltak kötve, mint pl. várakban, hol a környék hamar ki volt fosztva, föllázadtak s nem ritkán magát a várat is veszélybe sodorták, azt az ellenségnek adván föl.

Pápan 3000 zsoldos volt, köztük 1500 vallon, kiknek a császári kincstáron 60,000 arany követelésük volt; a németek, spanyolok stb. csak vártak, de a vallonok, élőkön *Finn* és *Molla* nevű kapitányaikkal, erélyesen követelték hátralékos zsoldjuk kifizetését s midőn ezt meg nem kaphatták, Pápát a töröknek, nevezetesen Dervis fehervári pasának 100,000 aranyért följánlották. A vár kapitánya, *Maróthy Mihály*, csekély számú magyarjaival mit sem tehetvén, a fővezérletnek és a hadi tanácsnak sürgős jelentést tett, mire a hadi tanács a vallonokat fölváltandó, Hofkirchen ezredes alatt öt zászlóalj németet küldött Pápara. A vallonok azonban Hofkirchent a várba be nem bocsátották, Maróthyt pedig, továbbá a többi magyar és velük nem tartó német tiszteket börtönre vetették, a lakosságot kirabolták.

Ekkor végre maga Schwarzenberg ment 2000 gyalogosból és 1000 Kollonits-lovasból álló haddal megfékezésökre; de a vallonok az oszlopot megrohanván, visszaverték. Schwarzenberg most még 3000, s midőn ez is elégtelennek bizonyult, még további 2000 főt vont Pápa előtt össze s a várat most 9000 főnyi, tüzérséggel és ostromszerekkel ellátott sereggel ostrom alá fogta. A császári sereg előcsapata június 24-én, az ostromló had július 12-én ért Pápa alá, de nem sokra ment; sőt július 29-én maga Schwarzenberg, egy vallon golyó által találva, elesett. Az ostromot most Nádasdy Ferencz, majd Réder Menyhért, ennek megbetegedésével pedig újból Nádasdy vette át. Augusztus 9-én végre a vallonok, az éhség által kényszerítve, szökést kíséreltek meg, de a magyar lovasok

1600. által nagy része elfogatott és miután közülök 1000 elesett, 4—500 elfogatott, a vár a császáriak kezébe került. Körülbelül 500—600 vallon Fehérvárra menekült s ott török szolgálatba állt, a fogságba jutottak pedig saját hűségben maradt bajtársaiknak adatván át, iszonyú kegyetlenséggel kivégeztettek.

A császári zsoldosok azonban nemcsak itt, hanem az egész országban, valamint Erdélyben is rettenetesen garázdálkodtak, s a szegény magyar nép általuk épen annyit, sőt többet szenvedett, mint a törököktől és tatároktól.

E közben **Ibrahim** pasa nagyvezír, ki a múlt évben békeajánlataival nem boldogult, újból betört az országba, oly szándékkal, hogy Esztergomot fogja ostrom alá. Miután azonban a szigeti pasa a hajdúk garázdálkodásai ellen a nagyvezír oltalmát kérte, s különösen a kanizsai hajdúk ellen panaszkodott, a nagyvezír **Kanizsa** alá szállott. Útközben megvéve az őrsége által elhagyott **Lak**-ot, továbbá **Kis-Komárom**ot és a **Pető Gergely** által föladdott **Babocsát**, a török sereg szeptember 8-án érkezett **Kanizsa** alá, melyet *Paradeiser György* német kapitány 1600 gyalogossal és 800 lovassal, melynek mintegy fele volt magyar, védelmezett. Az ostrommunkálatok lassan haladtak; *Paradeiser*, kinek nagy lőpor-készlete véletlenül fölrobbant, **Zrínyi Györgytől** kért löport és támogatást, ki viszont **Mátyás főherceget** sürgette **Kanizsa** fölmentésére. A főherceg a *Mercoeur Fülöp* Emánuel lothringeni herceg parancsnoksága alatt álló s mintegy 20,000 főnyi magyarnémet sereget szeptember 17-én indította meg Győről **Kanizsára**; útközben a sereghez **Zrínyi**, **Nádasdy**, **Draskovics** és még többen csatlakozván, annak létszáma 25,000 főre szaporodott és az október 9-én **Kanizsa** közelébe **Sormáshoz** érkezett.

Sormás.

A törökök már ekkor útját akarták állani a császári seregnek, de visszanyomattak; a harc **Sormásnál** október 12-éig mindennap megújult, még pedig kedvező eredménnyel, de a császári fővezér arra, hogy a folyón átkelve a törökök táborát megtámadja, nem volt rábirható. A következő napon pedig a császári sereg *eleség hiány miatt* kénytelen volt a hadműveleteivel fölhagyni, visszavonult és **Kanizsát** sorsára bízván, rövid napok mulva föl-
oszlott.

Paradeiser még kilencz napig tartotta magát és **Kanizsát**

Lak.
Kis-
Komárom.
Babocsa.
Kanizsa.

október 22-én a töröknek föladta, miért később 1601 október 19-én 1600.
Bécsben lefejeztetett.

Kanizsával a Dunántúlra és az országnak egy nagy erős végvára veszett el, melynek eleste az egész vidéket a török kezébe adta és az ország védelmét lényegesen megnehezítette.

Erdélyben Mihály vajdával, ki a császártól Erdély átruházását kívánta, a biztosok nem boldogultak, annál kevésbbé, mert Báthory Zsigmondot, ki lengyel segélyhadakkal és Jeremiás moldvai vajda seregével Erdélyt újból visszafoglalni akarta, **Szuczavánál** megvervén, Moldvából kiszorította, a moldvai vajdát Chozimban ostrom alá fogta, egész Moldvát meghódítván, ennek rendeit hűségére eskette, a portánál pedig Erdély fejedelmévé elismertetvén ennek jelvényeit, a buzogányt és zászlót, megkapta. Szucsava.

Mihály vajda tehát ura maradt Erdélynek, melyet a legzsar-
nokibb önkényvel kormányzott, katonáival az országot dúlta, roppant adókat szedett, a nemesek jószágait bojárjainak adományozta, a várakat oláhokkal rakta meg. Ez önkénykedés végre is határát lelta. Az erdélyi nemesség a vajda ellen föllázadván, Bástához csatlakozott, hadait vele egyesítette. Bástá Erdélybe bevonulván, szeptember 14-én ért Kolozsvárra, s négy nappal később, szeptember 18-án **Miriszlónál** ment végbe a mérközés, melyben Miriszló.
Mihály vajda Bástá és az erdélyiek 18,000 főnyi hadától teljes vereséget szenvedett; 10,000 oláh feküdt a miriszlói csatamezőn és a vajda Moldvába menekült. De itt sem maradhatott, mert Báthory Zsigmond vezére, *Székegy Mózes* és a *Zamojszky* által vezetett lengyel sereg részéről a **Szereth** mellett október 20-án újból veresé- Szereth.
get szenvedvén, Oláhországba volt kénytelen futni.

Az 1601-ik évi hadjárat; Sz.-Fehérvár visszavétele; a sárréti győzelem. Ibrahim pasa nagyvezír Kanizsa elfoglalása után téli szállásokra Nándorfehérvárra ment és miután onnét a béke iránti alkudozásokat újból megkezdte, az év elején úgy látszott, hogy a török háború egy időre véget ér. De e reményeket a nagyvezír halála megghiúsította, s a háború, bár későn, tovább folyt. 1601.

A császári sereg csak augusztus közében gyülekezett s a hadi tanács, mintha ereje túlságosan sok lenne, egyszerre két hadműveleti tárgyat jelölt ki: Székesfehérvár és Kanizsa vissza-

1601. vételét, eltekintve a harmadiktól, t. i. Erdély megszállásától, melyre Bástának szintén csapatok kellettek.

Székes-
fehérvár.

A **Székesfehérvár** elleni vállalat fővezéréül **Mercoeur Fülöp** lothringeni herczeg neveztetett ki s a haderők, melyek rendelkezésére adandók voltak, 35,000 főben állapították meg. Mercoeur igen helyesen az egész császári haderőt, mely mintegy 80,000 főt tett, egy célra kívánta fölhasználni, t. i. *Buda visszavételére*; csak ennek sikeres végrehajtása után következtek volna előbb Fehérvár s azután Kanizsa. A hadi tanács azonban, talán azért, mert a Kanizsa ellen működő sereg vezérévé Ferdinánd főherczeg már ki volt nevezve, elhatározásánál megmaradt.

A császári csapatok a komáromi és esztergomi táborban csak augusztus végével voltak együtt, s számuk — a magyarokon kívül, kik mintegy 3000-en voltak — 28,400 főt tett, közte 8000 lovas; a lövegek száma nem ismeretes. A sereg mindkét táborból szeptember 5-én indult el és *szeptember 9-én* Székesfehérvár alatt egyesülvén, a külvárosok elleni sánczok ásását még az nap megkezdte. Már szeptember 13-án *Ruszwurm* tábornok, a derékig érő iszapban, éjjeli időben, kilencz óra hosszat a mocsarakon át-gázolva, elfoglalta a «Sziget» külvárost, a következő napon Hofkirchen ezredes a «Mocsár» külvárost s miután a Ráczvárost a törökök önként kiűritették, már csak a vár volt hátra. *Szeptember 20-án* általános roham intéztetett és délután két órakor *Székesfehérvár a császári csapatok kezében volt.* Fehérvár török parancsnoka, *Huszeïn* pasa mintegy 1500 fővel fogságba került és Bécsbe küldetett; a foglyok közt 600 volt még harcsképes. A talált zsákmányt egykoruak több millió értékűre teszik.

Mercoeur herczeg a várba Stahremberg parancsnoksága alatt 1000 német és 600 magyart helyezvén őrségül, a vár erődítményeit helyreállította.

A császári sereg táborát szeptember 25-én Csókakő mellé tette át s itt vette nemsokára hírül, hogy **Hasszán** pasa nagyvezír Fehérvár visszavételére nagy sereggel közeledik. Az október első napjaiban beérkezett hírek tudatták, hogy a nagyvezír és a budai pasa 80,000 fővel közelednek; erre az időközben a táborba érkezett Mátyás főherczeg a tábor megerősítését rendelte el.

Október 9-én a törökök elővéde már Fehérvár alá szállván,

a főherczeg által kiküldött Ruszwurm velük megütközött, de beérkezvén a török sereg zöme is, Ruszwurm azt, hogy a törökök a város alatt állást foglaljanak, meg nem akadályozhatta. *Október 13-án* a törökök, míg a sereg egy része Fehérvárt ostromolta, a főerővel megtámadták a császáriak erődített táborát s azt nagy veszélybe hozták, de a támadást, mely véres küzdelmekkel járt, mégis sikerült visszaverni.

A következő napon Mátyás főherczeg a sereget, mely táborában tovább meg nem maradhatott, Palota felé a **Sárrét** mellé Sárrét. vezette, hogy ott a mocsárra támaszkodhassék. Itt ütközött meg *október 15-én* a két sereg másodszor, s a harc, daczára a törökök nagy túlerejének, a Nádasdy és Kollonics által véghezvitt jeles lovas támadás folytán, mely a Murad budai pasa által vezetett török jobb szárnyat visszavetette, a császáriak győzelmével végződött. A törökök közel 5000 embert veszettek, a császáriak 1000-et; az elesett törökök közt volt Murad budai pasa, Mohammed kiaja pasa és nyolcz szandsákbég.

Mátyás főherczeg a pasák fejét Kanizsára küldte Ferdinánd főherczeghez, hogy a kanizsaiakat annál könnyebben megadásra bírják.

Ferdinánd főherczeg ugyanis 30,000 főnyi (közte 8000 lovas), ágyúkkal és ostromszerekkel bőven ellátott seregével már *szep-tember 9-ike* óta hiába ostromolta a mocsarak által védett, erős **Kanizsát**, melyet a «Kis» Hasszán pasa csak 900 főnyi őrséggel, Kanizsa. de vitézül védelmezett; a védő őrség száma különben később Szigetről és Pécsről majd ugyanannyival szaporodott. A vár falainak nagy része romba lövett ugyan, de ennek daczára átjáratok hiányában roham csak október 28-án volt intézhető s ekkor sem sikerült. A segélyadásra fölhívott Mátyás főherczeg Ruszwurm tábornokot 8000 főnyi haddal küldé ugyan Kanizsa alá, de itt az időjárás oly mostohára változott, hogy a későn kezdett ostrommunkálatokat befejezni nem lehetett, s midőn ehhez még annak hire is jött, hogy a nagyvezír Kanizsa fölmentésére készül, az ostrom félbeszakított és a sereg, miután a löszert és az ágyúkat igavonó barmok hiányában el nem vihette, azokat megsemmisítvén, Kanizsa alól elvonult.

Erdélyben a rendek, megelégetve az idegenek zsarnokságát

1601. ismét Báthory Zsigmondot hívták be, a szintén zszarnoki önkény-
nyel kormányzó Bástát pedig Husztra szorították ki. Rudolf az
erdélyiek szándékát azzal akarta megheiusítani, hogy helytartójává
a mult évben kiüzött, de azóta Prágában Rudolfnál járt *Mihály*
vajdát nevezte ki. Bástá kelletlenül fogadta e rendelkezést, de
végre is engedelmeskednie kellett s Mihály vajdával együtt 20,000
főnyi sereg élén indult Erdélybe.

Goroszló. Báthory Zsigmond és fővezére Székely Mózes 30,000-nyi
sereggel *augusztus 3-án* Somlyó tájékán **Goroszlónál** állták el a
császáriak útját, de esatát vesztettek, mire Báthory Moldvába, Szé-
kely a temesvári pasához menekült, a sereg pedig szétfoszlott.

Bástá és Mihály vajda barátsága azonban rövid tartamú volt
s a császári vezér, épen úgy mint 50 évvel ezelőtt Castaldo, kelle-
metlen társától akként szabadította meg magát, hogy a vajdát
augusztus 19-én Torda mellett, azon ürügy alatt, hogy a törökkel
czimborál, saját sátorában egyszerűen meggyilkoltatta.

A szerencsétlen Erdély most a vér és pénzszomjas császári
tábornok karmai közé került, s míg ő a városokat és nemeseket
hallatlan módon zsarolta, addig fizetetlen zsoldosai mint ellensé-
ges hadak dúlták, rabolták és fosztották az országot, Erdély egész
lakosságát véginségre juttatván.

Hogy a nyomor teljes legyen, az állhatatlan Zsigmond, ki a
fejedelemségről már kétszer is lemondott, most török és tatár ha-
dakkal tört be Erdélybe a trón elfoglalására. Székely Mózes a
török-tatár sereggel **Kolozsvárt** ostromolta, de siker nélkül; el-
lenben **Medgyes**, **Segesvár** és **Besztercze** elfoglaltattak. Kolozsvár
és Gyulafehérvár még Bástá kezén levén, a télre Báthory saját ha-
dával Dévára vonult vissza, a törököket pedig visszabocsátá Te-
mesvárra.

Kolozsvár.
Medgyes.
Segesvár.
Besztercze.

Az 1602-ik évi hadjárat. A Székesfehérvár előtt megvert
nagyvezir távozásakor megígérte, hogy a jövő évben visszajön s
Fehérvárt visszaveszi. E fenyegetését 1602 augusztus havában be is
váltotta, e hó 12-én 70,000 főnyi sereggel jelenvén meg **Székes-**
fehérvár előtt, melyben Stahremberg távozása után conte **Isolano**
János parancsnokolt. A vár erődítései ugyan helyreállítottak, de
helyőrsége 500 német és 300 magyar gyalogosra olvadt le, mely
utóbbiak parancsnoka *Vattay Ferencz* volt. Mátyás főherczeg u már

Székes-
fehérvár.

korábban érkezett hírek folytán a helyőrséget Ruszwurm által mintegy 1000 fővel megerősítette, löszerrel, eleséggel bőven ellátatta, s nekik a zsoldot is kifizettette. 1602.

Hassán pasa nagyvezír a várat még megérkezése napján lövetni kezdé, de a Sziget-külvárost csak augusztus 17-én ejté hatalmába, mely alkalommal azonban a várbeliek 500 főnyi csapata a várból kiszorított; két nappal később a Ráczváros is a török kezébe került. A vár ostroma nagyobb eredményekre nem vezetett s az még soká elhúzódhatott volna, de De la March alezredes az ellenséggel alkudozásokat kezdvén, a törököt a várba *augusztus 29-én* bebocsátá.

A nagyvezír Isolano ezredest elfogatta és a várba 4000 főnyi helyőrséget vetvén Budúra, tért vissza.

Ruszwurm, a ki a Győrnél álló császári sereg fővezére volt, s a kinek a várat fölmenteni kellett volna, a kedvező időt állítólag kártyázással elmulasztotta. Most, midőn Székesfehérvár már elesett, fölkerekedvén, **Pest** felé vonult, azt a magyar hajóraj segítségével megvette és **Budát** is ostromolni kezdé, de a beállott kedvezőtlen időjárás és a hadsereg csekély ereje folytán onnét eredmény nélkül volt kénytelen visszavonulni. Pest.
Buda.

Nádasdy Ferencz, Thurzó és Pogrányi ezután elfoglalták **Adonyt, Földvárt, Paksot és Tolnát** és ezzel a hadjárat véget ért, és a császári zsoldosok hozzá fogtak rendes téli foglalkozásukhoz, t. i. az ország népének kifosztásához, a falvak kirablásához, és földüléséhez. Adony.
Földvár.
Paks.
Tolna.

Erdélyben Bástá még az év elején visszavette **Beszterczét**, s kiostromolta **Gyalut, Almást és Bethlenvárt**, hadai pedig egész hosszában dűlték az országot. Báthory Zsigmond ez alatt a fejedelemségről, most már harmadszor és ezuttal véglegesen lemondott, s Csehországba utazván, életét 12 év mulva ott fejezte be. A közte és Bástá közt kötött szerződést azonban Székely Mózes, Bethlen Gábor s más erdélyi nemosek elismerni nem akarván, Báthoryt elfogni, Bástát pedig kiűzni akarták. De midőn Székely Mózes törökökből és székelyekből álló serege Gyulafehérvárra mentelt, e város közelében, **Tövisnél**, Bástá által szétveretett. Székely és Bethlen ismét a temesvári pasához menekültek. Beszterozo.
Gyalu.
Almás.
Bethlenvár.
Tövis.

Bástá kényuralma most már korlátlan lön és az ország a

1602. császári zsoldosok által, épen úgy mint Magyarország, kimondhatatlan nyomorba döntetett. Ez időszak volt az, melyben a császári kormány és a német név Magyarországon és Erdélyben oly utálat és gyűlölet tárgyává vált, hogy az még hosszú idők után sem szűnt meg.
1603. **Az 1603-ik évi hadjárat.** A háborút ez évben a Szigetvár és Pécs tájékán telelő tatár sereg kezdte meg, elárasztván s tüzzel-vassal pusztítván a Dunántúlt és Horvátországot. Draskovics János horvát bán és Keglevics György kemény harcokat vívtak velük, minek mégis lón annyi eredménye, hogy a portyázások megszűntek.
- A császári sereg ezúttal semmi nagyobb dologra nem vállalkozván, csak őszszel mozdult meg. Ruszwurm a sereget Esztergomnál egyesítette s innét küldte ki Kolonitsot 2000 fő lovasság és 3000 magyar-német gyalogságból álló hadosztálylyal, ki **Dunaszerdahely**nél egy erős török hadat megvert.
- D. Szerdahely. Ruszwurm ezután seregével Vácznál, majd a Dunán is átkelvéen, **Buda** fölött táborozott. A budai pasa és a ciliciai *Hasszán*, más néven Karajaziges és Gelalis, a császársereget itt *szep-tember 29-én* nagy erővel támadták meg; de a támadást Nádasdy idejekorán észrevevén, a támadást Kollonitssal együtt diadalmasan visszaverte, a töröknek majd 7000 főnyi veszteséget okozván.
- Buda. A császári sereg ezután elfoglalta még **Hatvant**, mit a törökök helyreállítottak és Ruszwurm a várba 400 főnyi őrséget helyezvén, a csapatokat téli szállásra bocsátá.
- Hatvan. *Erdélyben* a zavargások nem szűntek meg. Midőn ugyanis Básta ápril hóban hadai egy részét Szatmárra, Debreczenbe és Tokajba vezette, **Székely Mózes** az alkalmat felhasználva egy török-tatár haddal elfoglalta **Karánsebest** és **Lugost**, majd betört Erdélybe s elfoglalván **Gyulafehérvárt** és **Kolozsvárt**, s a fővárosokkal Erdély legnagyobb részét, a melléje állott rendek által magát fejedelemmé választotta. Fejedelemsége azonban nem soká tartott. A császárnak kedveskedni akaró **Radul** havasalföldi vajda ugyanis a fejedelemnek **Brassó** mellett táborozó hadát *julius 22-én* éjjel 10,000 főnyi sereggel megtámadván, azt szétverte. Az elesettek közt volt maga a hősiiesen védekező fejedelem is; a véres
- Karánsebes.
Lugos.
Gyulafehérvár.
Kolozsvár.
- Brassó.

harcz 4000 magyar és székely nemes életébe került. A temesvári 1603.
pasa, ki a harcban szintén jelen volt, csak nehezen menekült el.

Básta Erdélybe visszatérvén, zsarnoki önkényét a szegény országgal még kegyetlenebbül érezteté.

A török hadjárat 1604-ben. III. Mohammed szultán 1604.
1604 január 16-án elhalálozván, az utódja, a kiskorú *Achmed* helyett kormányzó **Lala Mohammed** nagyvezír a békealkudozásokat újból megkezdte, de azok, miután a törökök Győr és Esztergom, a császári biztosok pedig Eger és Kanizsa visszaadását kívánták, sikerre nem vezettek. A nagyvezír tehát hadat indított Esztergom ellen, hogy a várat fegyveres erővel foglalja vissza.

A nagyvezír serege, melynek száma 70,000 főre tétetik, szeptember 10-én érkezett a Rákosra, hol táborba szállott. Már jöttének híre elég volt arra, hogy úgy **Pestnek** Jagenreitter alatt álló, Pest.
mint **Hatvannak** német őrsége a várat hűtlenül elhagyja, minek Hatvan.
folytán azok a törökök által megszállattak.

A török főszereg azután szeptember 19-én **Esztergom** alá Esztergom.
szállott, s a várat és várost lövetni kezdé. A császár, Ruszwurm mult évi hadviselésével elégedetlen lévén, a császári hadak élére Erdélyből **Básta Györgyöt** hívta vissza, ki is azokat Győrből és Komáromból levezetvén, Párkány mellett a Duna bal partján szállott táborba, Esztergommal a közlekedést egy hiddal helyreállítván.

A felek közt az oström folyamán kisebb harcok folytak; így szeptember 27-én megtámadták a császáriak Murad diabekri bég-lerbég hadosztályát és azt szétverték, Mohammed pedig a vár ellen intézett több rohamot. Ezek utolsója október 10-én volt, mert ezután a nagyvezír, ki sem a vár ellen nem boldogult, sem a békét meg nem köthette, a következő éjjel seregével Budára vonult vissza.

Bástának *Erdélyből* való távozását Bethlen Gábor föl akarta használni arra, hogy a temesvári pasa segítségével **Lippát** meg- Lippa.
vegye, minek megtörténte után a hadak Capreoli Tamás, Básta erdélyi helytartója ellen vezettettek volna. A terv azonban Rákóczy Lajos és gróf Dampierre Henrik lippai kapitányoknak tudomására jutván, ezek saját csapataikkal és Lippai Balázs hajdúival Beth-

1604. lent és a pasát megelőzték és azoknak Lippától délre a Temes partján táborozó seregét szeptember 19-én éjjeli rajtaütéssel megtámadták, szétverték.

Ez alkalommal Bethlen málhája is a győzők kezeibe jutván, ekkor fedeztetett föl a levelezés, melyet Bocskay Bethlen Gáborral az erdélyi fejedelemség elnyerése tárgyában folytatott, s e fölfedezés volt közvetlen oka ama nagyszabású mozgalom váratlan kitörésének, melyről a következő fejezet szól.

XI. FEJEZET,

BOCSKAY ISTVÁN ÉS BETHLEN GÁBOR IDŐSZAKA.

Források. Kézírónyelvek: Mint a X. fejezetben. *Kütfők és monografiák:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában; Istvánffy Miklós, Historiarum de rebus Ungaricis etc; Szamosközy István, történelmi maradványai; Gyulaffy Lestár, följegyzései; Illésházy István, naplójegyzetei; Pethő Gergely, krónikája; Laczkó Máté, Mikó Ferencz. Szalárdy János, Bethlen Farkas Erdélyre vonatkozó művei. *Bocskay-irodalom:* Szalay, Bocskay István; Thallóczy, Bocskay koronája; Demkó, A gálszécsi határozat; Bunyitay, Miczbán és a Bocskay Soócsaládok; Dudás Gy. A szabad hajdúk története; Komáromy A., Rhédei Ferencz, váradi kapitány; Rónai Horváth Jenő, Bocskay István háborúja Rudolf ellen; Jakab Elek, Uj adalékok Bocskay életéhez. *Bethlen-irodalom:* Bethlen G. levelei, több gyűjteményben; Szilágyi S., okiratok Bethlen G. történetéhez, Bethlen G. és a porta, Levelek és akták és még számos más; Akadémia, Oklevéltár Bethlen G. diplom. összeköttetései történetéhez; Gindely, ugyanaz; oklevelek a Gusztáv Adolfal, IV. Keresztélylyel, Frigyes cseh királylyal, stb. való összeköttetésekhez; ezeken kívül még számos levél és okiratgyűjtemény. *Bethlen G.-ra vonatkozó életrajzok, értékezőcsek és más munkák:* Roth, Gindely-Acsády, Krünnér stb., Bethlen-életrajzok; Deák F., Bély Pál; Komáromy A., Rhédei Ferencz; Olchváry Ödön, Bethlen G. hadseregének szervezete és Bethlen G. támadása II. Ferdinánd ellen; Hajnik, A nicolsburgi béke; Ballagi Aladár, Wallenstein horvát karabélyosai; Weiho, Graf von Bouquoy; Gindely, Geschichte des dreissig-jährigen Krieges.

Bocskay István háborúja Rudolf ellen.

A fölkelés kezdete, 1604-ben; az álmosdi ütközet.

Anna küzdelmek közt, melyeket a magyarok jogaik és szabadságaik megvédelmezésére I. Ferdinánd utódai ellen közel három évszázadon át folytattak, nevezetes helyet foglal el **Bocskay Istvánnak**

1604. Rudolf császár és kormánya ellen folytatott küzdelme is, mint az oly háboru ritka példája, melyben a diplomatia egyenlő szerepet visz a fegyverrel, s a hadműveletek folyton a diplomátiai tárgyalásokhoz alkalmazkodnak; szünetelnek, ha a tárgyalások menete kedvező s újból előtérbe lépnek, ha a követeléseknek nagyobb nyomatékot kell adni.

Ferdinánd utódai alatt ugyanis a magyarok azon törekvése, hogy a három részre szakadt nemzet újból egyesíttessék, egy időre meg kellett hogy akadjon, mert a császári kormányok, s kiváltképen Rudolf kormánya, nem Magyarországnak a Habsburgok alatti *helyreállítását*, hanem az országnak a német birodalomba való beolvasztását tervezték. Miután pedig ez csak az ország önállóságának és függetlenségének megsemmisítésével, jogainak és szabadságainak elkobzásával lett volna végrehajtható, a hazafiaknak a császárt és annak kormányát csak úgy a nemzet ellenségeként kellett tekinteni, mint a törököt.

Ily viszonyok közt az erdélyi fejedelemség fentartása a magyar nemzetre nézve létkérdés volt, s Erdély, mely már Báthory Zsigmond alatt teljesen a császár pártján volt, majd Básta alatt császári kormány alá került, most a császár ellen kellett hogy forduljon, annál is inkább, mert Básta zsarnoksága és fegyelmetlen zsoldosainak féktelen garázdálkodása Erdélyben türehetlen állapotokat teremtettek, melyekből minden áron ki kellett bontakozni.

Míg azonban az erdélyi fejedelemség és az ország nemesége hasonló esetekben eddig mindig a törökkel szövöttek, az új mozgalom élére jutott Bocskay István a támogatást, a már fönt érintett okokból, ezuttal első sorban nem a töröknél, hanem az anyaországnál, a magyar rendeknél kereste; siker esetén azonban elérendő czélul előrelátó, böles és mérsékelt politikával Erdély önállóságának föntartása mellett esupán Magyarország és Erdély jogainak biztosítását s úgy a császárral, mint a törökkel való állandó békét tűzvéni ki.

A viszonyok e szövöttezésre úgy Erdélyben, mint Magyarországon kedvezők, a megindítandó küzdelem kilátásai kecsagetők valának, a törököt azonban egyelőre még számításon kívül nem hagyhatván, Bocskay a mozgalom előkészítésénél úgy a

magyarországi elégedetlen rendekkel, mint a bujdosókkal és a 1604. temesvári pasa útján a törökkel is érintkezésbe kellett hogy lépjen. Midőn azonban a császári kormány Bocskaynak Bethlen Gáborral folytatott levelezéseiből megtudta, hogy Bocskay úgy a bujdosókkal, mint a törökkel alkudozik, ellene azonnal erőszakkal lépett föl és **Belgiojoso János** gróf kassai főkapitányt Bocskay elfogatására és jószágainak elkobzására utasította, mit az a Bocskay tulajdonát képező **Szt.-Jobb** kastély földulatásával meg is kezdett. **Szt.-Jobb.** Bocskay István ez előzmények után nem volt hajlandó Belgiojoso meghívásának engedni s nem a császáriak rakamazi táborába ment, hova őt Belgiojoso öngazolás végett megidézte, hanem a hajdúkhöz, kiket a maga részére megnyervén, az erőszakra erőszakkal felelt és a császáriakra támadt.

Bocskay a fölkelés zászlójának kibontására idő előtt s akarata ellenére, a császáriak erőszakos rendszabályai által mintegy kényszerítettett, s így bizonyos mértékben készületlen vala. De elhatározásának és cselekvésének gyorsasága ezt kiegyenlíti. Ügyes diplomáciája megszerzi neki a hajdúsereget, mely eddig a császár szolgálatában volt s míg Belgiojoso a kassai, lippai és erdélyi császári hadakkal Bocskay birtokainak megszállására készül, a hajdúk kapitányai: *Lippay Balázs*, *Szilassy János* és *Némethy Balázs* hadaikkal Bocskay mellé állanak.

Belgiojoso a tokaji-rakamazi táborból 1604 október első napjaiban indult Nagyváradra; oda rendelvén *Dampierre* 6000 főnyi lippai, nagyobbára hajdúkból álló s a fentebb említett hajdúkapitányok által vezérelt hadát, *Caprioli* erdélyi csapatait és *Pecz* ezredes kassai császári zsoldos ezredét. Bocskay saját hajdúival fojton kísérte a császáriakat és emberei *Dampierre* táborában szabadon jártak. Ez alkalommal állapítottatott meg Bocskay és a hajdúkapitányok közt a terv, mely szerint Bocskay hajdúi Belgiojoso seregét még az erdélyi haddal és a kassai ezreddel való egyesülés előtt, akkor támadják meg, midőn az Bocskay Kereki nevű vára ellen indul; ez lesz az alkalom *Dampierre* hajdúinak az elszakadásra, a két rendbeli hajdúk közös erővel a németeknek esnek és azokat lekasabolják. Belgiojoso akadály nélkül érte el Nagyváradot s ott *Dampierre* hadával egyesült.

Október 14-én Belgiojoso seregével *Adorjánig* ment előre,

1604. zott a Berettyón átkelt és táborba szállott, Dampierre hajdúit, a Ér-átjárást Pecz számára biztosítandó, Diószegre tolván előre. Pecz ezrede, melyhez sziléziai zsoldos-lovasság és tüzérség is volt beosztva, Álmosdra érkezett, Caprioli erdélyi hada pedig Adorjántól négy mértföldre szállott táborba.

Kereki.

Belgiojoso **Kereki** ostromára másnap következőleg szándékozottelőnyomulni : Pecz ezredes különítményével Diószegen át, — a főcsapattal Kájon át Székelyhidnak és onnét tovább Kerekinek ; Caprioli vagy egyenesen Kerekinek, vagy az egyesülés szempontjából szintén Székelyhidnak volt irányítva ; bizonyára Székelyhidnál szándékozott Belgiojoso megállapodni és a vezérekkel a további teendőket, nevezetesen Kereki ostromát megbeszélni.

Diószegnél léptek Bocskay és Dampierre hajdúi egymással ismét érintkezésbe, s megállapították, hogy *holnap hajnalban Pecz ezredes 3500 főből álló elkülönített hadát fogják megtámadni.*

Álmosd.

Pecz ezredes hada *október 15-én* hajnalban indult el **Álmosd**-ről Diószeg felé, hogy ott a főereghez csatlakozzék ; elől az ezredes és kevés lovasság, utána a gyalogság, tüzérség és a szekerek, s végül egy jó mértföldnyi távolságra a sziléziai lovasság.

Még az álmosdi határban találkozott Pecz Dampierre hajdúinak első csapatával, mely szó nélkül ment tovább, majd a másodikkal, mely azonban már a császáriakat megrohanta. Pecz csekély lovasságával a gyalogságra hátrált ; ámde már ott is javában folyt a harc, mert a Dampierre-hajdúk első csapata az út melletti erdőből kitörve az erdő mellett haladó gyalogságot és tüzérséget elől és oldalt, Bocskaynak szintén az erdőben lesben állott hajdúi pedig a vett jeladásra hátulról támadták meg. A császáriak — a gyalogság a hevenyészett szekérvárban — nagy kitartással harcoltak, de siker nélkül ; maga Pecz, miután előbb futárok által a sziléziai lovasságot és a Diószegnél álló Belgiojosot sürgős támogatásra fölhívta, megsebesült és a hajdúk fogságába esett.

A sziléziai lovasokból vagy 450 később megjelent ugyan, és a harcba vitézül közbelépett, de már későn érkezett ; Pecz ezredes el volt fogva, ágyúinak kerekei összetörve, lovasai és gyalogsága lekasabolva, szétverte volt. Nemsokára ezután fölrobbantak a szekérvárban levő lőszerkocsik, mi a harcot végleg befejezte.

Pecz hada meg volt semmisítve. A hat zászlóalj német muskétásból alig 30, a sziléziai 450 lovasból 40, a kassai lövészekből két ember maradt meg; Pecz ezredének és a sziléziai lovasoknak összes tisztjei elestek. A megmaradt legénység Diószegre, Belgiojosóhoz menekült, ki az Ér hidjánál Capriolira várakozott s a támogatás e miatt maradt el. 1604.

Az ütközet után a hajdúk az eljők jött Bocskay Istvánnal Debreczenbe vonultak be, magukkal vivén Pecz ezredet, a császáriak ágyúit, az elfoglalt zászlókat, foglyokat, zsákmányt. Belgiojosó pedig Kereki ostromának tervét föladván, Nagyváradra vonult vissza.

Az álmosdi ütközet nagy jelentőségű volt, mert Bocskay működését egy a császáriakon nyert fényes győzelemmel vezette be s nemcsak az egész hajdúságot, de lassankint a felső-magyarországi nemességet is táborába hozta.

Belgiojosó visszavonulása; Bástá hadjárata Bocskay ellen. Belgiojosó serege Nagyváradon még mindig közel 10,000 fő volt, de közte számos magyar, székely és rác s talán épen ezért nem volt bátorsága sem Bocskay ellen támadólag föllépni, sem Nagyváradon maradni. Október 20-án tehát megindult Tokaj felé, honnét tovább Kassára szándékozott. A császáriak visszavonuló hadát a hajdúk nyomban követték, körülrajzották, csipkedték, fogdosták; midőn pedig október 24-én a Tiszán átkelve Tokajnál táborba szállott, a bekövetkező éjjel a **Rakamaznál** maradt rácokat megrohanták és felkonzolták. Belgiojosó ennek folytán Tokaj várát Rueberre bizván, visszavonulását már másnap folytatta, és utját, miután a felvidéki nemesség Szikszónál táborozott, Mádnak és Abauj-Szántónak vette. Rakamaz.

Október 27-én ért Belgiojosó **Kassa** elé, de az álmosdi győzelem után rögtön Bocskay mellé állott város hadát be nem bocsátotta, sőt vele még alkudozásba sem bocsátkozott. A vert császári had, illetőleg ennek maradványa tehát Eperjesre, majd a katolikus Thurzó Kristófhoz Szepesvárra menekült. A 20,000 főnyi seregből itt Belgiojosónak a főurakon kívül már alig volt 50 főnyi kísérete; a többi a visszavonulás alatt vagy Bocskayhoz pártolt, vagy szétfutott. Kassa.

Rövid idő alatt meghódolt az egész felvidék, **Eperjes, Kis-Eperjes, Kis-Szeben.**

1604.
Késmárk.
Lőcse.
Szepesvár.
Szádvár.
N. Kálló.
Szendrő.

Szeben, Késmárk, Lőcse városok és Szepesvárát a hajdúk ostromolták. Erdélyben a magyar és székely-német Bocskay mellé állott s a török késznek nyilatkozott öt Erdély fejedelméül elismerni. Bocskay István, miután hadai még Szádvárt, N.-Kállót és Szendrőt is hatalmukba ejtették, a Tiszán átkelvén, *november 12-én* fejedelmi pompával bevonult Kassára és kibocsátotta nevezetes fölhívását, melyben a magyar nemzetet az alkotmány és a vallás-szabadság védelmére fegyverre szólítja. Ugyancsak Kassán fogadta Bocskay Lala Mohammed nagyvezir követségét, mely neki a szultán nevében az *erdélyi fejedelemség* jelvényeit, a zászlót, kardot, buzogányt és kaftánt, az athnaméval együtt átadta.

A dolgok e nem várt és valóban meglepő fordulata a császári kormányt arra indította, hogy az Esztergom előtt, a törökkel szemben álló s Básta György tábornagy által vezérelt 15,000 főnyi császári hadat, miután a törökök az ostrommal fölhagyva Budára visszatértek, Bocskay ellen Kassa felé rendelje, utasításul adván Bástának, hogy a Bocskay által támasztott mozgalmat elfojtsa, Kassa várost, a tiszai részeket és Erdélyt visszafoglalja; a mi bizony ily kis seregrel túlnagy feladat volt.

Midőn tehát Bocskay Kassára bevonult, Básta már Losoncznál állott, a következő napon pedig Fülek alá szállott. Itt nyert hírt arról, hogy Bocskay mintegy 4000 hajdúja Osgyánál áll. Itt ugyan *Némethy Balázs* alatt csak 1000 hajdú volt, de a had, mely Básta ellenében a Rimaszombaton át Kassára vezető utat fedezte, a fölkelt földnéppel együtt valóban vagy 4000 főre szaporodott.

Básta elhatározta, hogy a hajdúkat megtámadja s *Némethy*, bár tudta, hogy Básta nagy túlerővel közeledik, nem volt rábírható, hogy *Lippay Balázs* Sajó-Szt.-Péternél álló seregére visszavonuljon, hanem nagy vakmerőséggel Osgyán előtt állást foglalt. A harc, mely *november 14-én* kora reggel *Darócz* mellett csatározással kezdődött, szomorú véget ért. A harcban járatlan fölkelők *Némethy* egy mozdulatát hátrálásnak magyarázván, megfutottak s a hajdúk az osgyáni kastélyba szorítottak. *Némethy* is beszorult, de midőn Básta a gyöngye épületet ágyúkkal lövette, kirohant s elfogatott. A fölkelők 3000 főt vesztek, de császáriak is 700 halottat hagytak Osgyán előtt.

Az osgyáni ütközet után Básta Rimaszombaton és Tornallján

át Kassának tartott; Tornallján tudta meg, hogy Osgyánnál csak 1604. a hajdúk egy kis részével verekedett s hogy azok főereje Sajó-Szt. Péternél áll. E sereget oldalában nem hagyhatván, Básta ellene fordult.

Midőn a hajdúereg annak híret vette, hogy a császáriak Putnok felől közelednek, a kassai út jobb elzárása céljából Edelénynél összpontosult.

Az edelényi csata 1604 november 28-án. A küzdelem a császáriak és hajdúk közt tulajdonkép már *november 25-én* Putnok alatt megkezdődött, de nevezetesebb eredmény nélkül. Putnok. Másnap a császári sereg a Putnok és Sajó-Kaza közötti szorosnál **Velezdnél** szállott táborba, a hol *november 27-én a hajdúk által* Velezd *teljesen körülfogatván*, Básta zsoldosai szökni kezdenek, a fővezér pedig összes szekereit (300 szekér) és málháját felgyújtotta. Miután azonban a hajdúk komolyan nem támadtak, Básta az éjet ismét táborában tölthette, a döntő küzdelmet a következő napra halasztván.

November 28-án hajnalban sűrű köd borította a vidéket és a császári sereg ennek oltalma alatt hagyta el veszélyes helyzetét s előnyomulásában észrevétlenül érte el az **Edelény** előtti magaslatokat, melyeken Bocskay seregének nagyobb része és tüzérsége állott. A támadás a hajdúkat meglepte ugyan, de azért több órán át vitézül harcoltak, támogatva egy 600 főnyi török csapat által is, mely kivált az ágyúk védelmében fejtett ki rendkívüli szívóságot. A harc azonban végre is a császáriak javára dült el. Bocskay csapatai egyenkint hagyták el a csatateret, maga Bocskay is akkor, a mikor a Rákóczy által vezetett palotás hajdúk visszafordultak. A törökök az ágyúk mellett majd mind elhullottak, s a nyolcz kerekas ágyú a császáriak kezébe került. Bocskay vesztesége a törökökön kívül mintegy 1500 fő volt, míg a császáriak állítólag csak 200 főt vesztek. A hajdúereg részben Miskolcz, Szerencs, részben Torna-Kassa, részben Göncz felé futott.

Básta nagy győzelmi ünnepet ült, melynek fénypontja az Osgyánnál elfogott Némethy Balázs hajdúkapitány kivégzése volt.

Az edelényi csata után Básta megszállotta a magát önként megadó **Szendrőt**, majd december 4-én **Kassa** alá érkezett; de Kassát Sennyey szívósan védelmezte, s Básta, miután az őt körül-

Szendrő.
Kassa.

1604. rajzó hajdúk serege élelmezését megakadályozták, kénytelen volt Eperjesre menni; seregét itt, Sáros várában és a környékbeli falvakon téli szállásokra helyezvén.
- Sóvár. Leszámítva a hajdúk éjjeli rajtaütését Kollonitsnak **Sóváron**
Szt. Péter. és **Szt.-Péteren** elhelyezett lovasai ellen, melyből Kollonits maga is, 400 lovasát elvesztvén, csak nehezen menekült, a hadműveletekben hat heti szünet állott be.

- Básta visszavonulása; a felső-magyarországi hadjárat 1605-ben; Érsekújvár megvétele.** Bocskay, hogy a békére való hajlandóságát kimutassa, még a szünet alatt elküldte Rákóczy Zsigmondot néhány főúrral Bástához s azon föltétel alatt, hogy Bocskay erdélyi fejedelemnek elismertessék, Erdély és a tiszai részek birtokában meghagyassék, a teljes vallás-szabadság elismertessék és a magyar nemzet sérelmei orvosoltassanak, békét ajánlott. De Básta már az első föltételt visszautasította, s a követekek eredmény nélkül tértek vissza.

A diplomatai lépésnek tehát nagyobb nyomatókot kellett adni s valóban nem sok időbe került, hogy Básta büszkesége megtöressék.

- Fülek. A hajdúk először is elfogták **Fülek** közelében a Básta számára Mátyás főherczeg által küldött pénz- és ruhaszállítmányt s a 120,000 forint készpénzt és tömérdek ruhát maguk közt felosztották, Bástát pedig, ki a fölkelő hadak által körülfogott **Tokaj** várát megsegítendő, oda 1605 február havában örséget és eleséget vitt, Bocskaynak Sárospatakon összegyűlt serege úgy megszorította, hogy csak nehezen bírt magának Eperjesre utat törni. De itt serege, mely már az egész vidéket irtalmatlanul kirabolta és kifosztotta, zsoldot az újabb határidőre sem kapván, föllázadt és az engedelmességet megtagadta. Básta, miután alkudozó követeit most már Bocskay utasította el, kénytelen volt *1605 ápril 12-én a hátrálást Pozsony felé* megkezdeni. Bizonyára nehezebb esett Bástának az elhatározás, de más mód nem volt.

- Eperjes. Mihelyt Básta **Eperjesről** elvonult, rögtön ott termett Sennyei a kassai hajdúkkal, de a rohamokat Puchaim császári ezredes visszaverte s így a várost ostrom alá kellett fogni. Annál nagyobb sikerrel működtek **Rhédey Ferencznek** és **Némethy Gergelynek** Básta üldözésére előnyomuló hadai. Míg egyrészt a csá-

száriakat lépten-nyomon fogyasztották, behódoltatták majd egész 1604. Felső-Magyarországot.

Elsők voltak **Szendrő** és **Szádvár**, mely várak a német helyőrséget csak kényszerből fogadták be; Kovácsy Boldizsár átadta **Drégelyt**, majd meghódolt **Csábrág**, **Buják**, **Szécsény**, **Gyarmath** és **Nógrád**, Verebélyi János rövid ellenállás után átadta **Vácot**. Czobor Mihály, Bosnyák Tamás és Denyeleghy Mihály ostrom alá fogták az erős **Füleket**, melyet parancsnoka: Thanhauser Honorius hosszasan védelmezett, de midőn a várat végre átadta, maga is Bocskayhoz pártolt át.

Szendrő.
Szádvár.
Drégely.
Csábrág.
Buják.
Szécsény.
Gyarmath.
Nógrád.
Vác.
Fülek.

Rhédey maga bevette **Véghlest** és **Zólyomot**, majd a Kollonits Siegfried csapatai által védelmezett, de később cserbenhagyott **Besztercebányát**, melyet a török segélyhad felgyújtott.

Véghles.
Zólyom.

Besztercze-
bánya.

Időközben Bocskayt az erdélyi rendek február 21-én Szeredán Erdély, a szerencsi országgyűlésen pedig a magyar rendek Magyarország fejedelmévé választották.

Hadai a harcztot tovább folytatván, a keleti hadosztály ostrom által megadásra kényszerítette **Husztot**, **Tokajt** és **Szatmárt**; Rhédey hosszasan ostromolta Forgách Ferencz püspököt **Nyitrán** s végre június 11-én a várost elfoglalta; könnyebben került kézre a Hochkirch ezredbeli németek által lanyhán védelmezett **Trencsén**; Thurzó átadta **Nagyszombatot**, Dengelegi pedig elfoglalta és a morvákkal vívott véres harc után meg is tartotta **Szakolczát**, mire a hajdúk bekalandozák Morvaországot és Ausztriát, mindenütt rettegést és pusztulást terjesztve, sőt a hajdúk csapatai Bécs külvárosaiba is becsaptak.

Huszt.
Tokaj.
Sztmár.

Nyitra.

Trencsén.
Nagy-
szombat.

Szakolcza.

Básta fizetetlen hadai eddig nyugodtan hagyattak Pozsonynál, de most ezekre is rákerült a sor. A hajdúk behódoltatván az egész **Csallóközt**, most Básta közelébe férkőztek s miután Búcsy Benedek **Szempczet**, **Bazint**, **Szt.-Györgyöt** és **Cseklészt** elfoglalta, a két hajdúsereg együttesen **Pozsonyt** támadta meg.

Csallóköz.
Szempcz.
Bazin.
Szt. György.
Cseklész.
Pozsony.

Május 17-én ment végbe az első ütközet Pozsonynál, mely alkalommal a Virág völgy külváros felgyújtott; május 20-án a hajdúk, most már török és tatár hadakkal erősbödvé, egész a Mihálykapuig hatoltak előre; június 1-én Pozsony harmadszor is megtámadtatott, június 5-én és 6-án újból. Miután azonban Rhédey főcsapata más irányban volt elfoglalva, e támadások sikerre nem vezettek.

1605. A Mátyás főherczeg által küldött császári biztosoknak ekkor sikerült a *Somogyi Mátyás* alatt álló csallóközi hajdú-sereget elpártolásra bírni; mihelyt ezt a többi hajdúk megtudták, a Csallóközben levő árulókra támadtak és azokat a szeptember 6-án **Somorja** mellett vívott *hajdú-csatában* a császáriak segítsége daczára leverték, a császáriakat Pozsonyba szorították, sőt **Pozsonyt** is újból megtámadták, de siker nélkül.

A Pozsony elleni támadások célja Bástának és a császáriaknak Pozsonyból és így Magyarországból való kiszorítása volt és kiválóan a Bocskay pártjára tért jeles diplomata, *Illésházy István* tanácsára történt, ki — igen helyesen — úgy vélte, hogy ez esetben az alkudozások a császárral sokkal sikeresebbek lennének. De épen Pozsony e nagy fontossága magyarázza meg a császáriak és Bástá kitartását Pozsonynál, s Bástá, bár időközben a török megvette Visegrádot, ostrom alá fogta Esztergomot, Rhédey pedig török segítséggel Érsekújvárt, Pozsony mellől nem tágitott.

Egyébként a császáriak hadműveleteit mód nélkül megszüntette Rudolf császár kórságos állapota, mely őt a közügyektől elvonta; bármennyire növekedett a veszély, a császár sem orvoslásról, de még a Pozsonynál küzdő zsoldosok fizetéséről sem akart intézkedni, s Mátyás főherczeg többi testvéreivel egyetemben sem tudott mást kieszközölni, mint hogy a császár a főherczeget a Bocskayval való alkudozásra fölhatalmazta.

Érsekújvár. Rhédey e közben május 28-án **Érsekújvár** alá szállott, melyet *Strein János* német és *Thury Ferencz* magyar kapitányok mintegy 2000 főnyi őrséggel védelmezték. A vár tulajdonképeni megszállása azonban június 18-án történt, a mikor is Érsekújvár részben körülrátott. *Julius 11-én* intézte Rhédey az első rohamot, de siker nélkül, bár a roham alatt a hajdúk a Császár-bástyára és a Forgách-bástyára fölhágtak s ez utóbbira a zászlókat is kitűzték; július 25-én Rhédey még egy rohamot intézett, de belátván, hogy ereje nem elegendő, a támadásokat beszüntette.

Végre megérkezett a hadszínhelyre **Homonnay Bálint** serege is, mely ugyan párhuzamos működésre volt szánva, de Rhédey sürgetésére, még inkább pedig azért, mert **Szinán** egri pasa alatt török sereg is érkezett Ujvár alá, nehogy tehát Érsekújvár török kézre kerüljön, Homonnay is a vár alá szállott.

Ez időtől fogva az ostromot Homonnay és Szinán pasa 1605. vezették s bár a *szeptember 21-iki* nagy roham sikertelen volt, a vár őrségének ereje fogyott s midőn október elején Hasszán boszniai pasa 2000 janicsárral és számos löveggel ért Újvár alá, napjai meg voltak számlálva. Ekkor lépett közbe a Mátyás főherczeg és Bocskay közt a közbenjárást elvállalt Illésházy István, s a várat a német őrség, állítólag Mátyás főherczeg parancsára, a törököt az alkudozásból kizárván, *október 17-én* Homonnaynak átadta. Homonnay bámulatos erélyvel tudta megakadályozni, hogy török a pasák minden igyekezete daczára a várba be ne jusson, s annak parancsnokságát Bosnyák Tamásra ruházta. A törökök nagy haraggal Esztergomba vonultak, melyet időközben megvettek.

A dunántúli hadi események 1605-ben. A Dunántúl az ország keleti és északi részén végbement eseményeket tétlenül nézte; midőn azonban 1605 május közepén a hajdúk a Csallóközt elfoglalták, a **Némethy Gergely** által vezetett, mintegy 2000 főnyi hajdúcsapat Rajkánál átkelt a Dunán és a Fertő vidékét feldúlván, megvette **Pápát** és **Csepreget**, majd török segítséget is nyervén, lábát a Dunántúlon megvetette. A Csepregre értekezletre meghívott dunántúli nemesség, köztük Nádasdy Tamás, Rátkay Menyhért, Hagymásy Kristóf stb. szintén Bocskay mellé állottak; most a nemesség és hajdúság együttesen megvette **Sümeget**, majd **Kőszeg**et, mire a megrémült Tury Ferencz átadta **Szombathelyt**; a Batthyányiak vára: **Körmend** hosszasabban ellent állott, de végre várnagya, Kisfaludy Imre azt éhség miatt átadni kényszerült.

Ekkor mintegy 3000 török csatlakozván a hajdúsághoz, Némethy az osztrák és stájer határokat dulta föl, Hagymásy Kristóf pedig **Sopront** támadta meg, de az ott Trautmansdorf és Puchaim alatt levő német haduk által visszaveretett. Ekkor maga Némethy ment Sopron ellen s a várost a Körmendről hozott ügyekkel löveté; a külvárosokat bevette és felgyújtotta ugyan, de a belvárost a német őrség és a polgárság megvédelmezte. Miután pedig ugyanekkor Bástia is 6000 főnyi sereggel Sopron fölmentésére jött, Némethy az ostrommal fölhagyott.

Míg a hajdúk egy része a tatárokkal egész Bécs alá nyomult, Némethy egész a Drávaig dült. De ekkor Draskovics János és Batthyányi Ferencz bánok, Zrinyi Miklós és Trautmansdorf,

Pápa.
Csepreg.

Sümege.
Kőszeg.
Szombathely.
Körmend.

Sopron.

1605. hadaikat egyesítvén, 11,000 főnyi sereget állítottak Némethy ellen, és a portyázó vezért visszaszorítván, Szombathelyt, Köszeget, Sümegyet és Körmentet ismét visszavették.

Némethy hadjáratánál nagyobb jelentőségű dolog volt az, hogy **Lala Mohammed** nagyvezír, ki Esztergomot már a mult évben sikertelenül ostromolta, most a Bocskayval kötött egyezmény ellenére előbb a vallonok által hűtlenül átadott **Visegrádot** foglalta el, azután pedig **Esztergomot** újból ostrom alá fogta. Tíz év előtt ép Lala Mohammed, akkor anatóliai béglerbég volt az, ki Esztergomot Mátyás főherczegnek átadni kényszerült s becsületbeli dolognak vélte, hogy e fontos várat a szultánnak ismét visszaszerezze.

Visegrád.
Esztergom.

Midőn a nagyvezír Esztergom ostromára készült, Mátyás főherczeg gróf *Öttingen Vilmos* győri kapitányt, német ezredével együtt a Dunán Esztergomba küldte. Öttingen a vár védelmére szükséges előkészületeket azzal kezdte meg, hogy annak magyar őrségét, mely Esztergomot a mult évben a török ellen vitézül megvédelte, *a magyarok iránti bizalmatlanságból a várból kiküldte*, mire azok e méltatlanság által elkecsesítve Rhédey Érsekújvár előtt álló seregéhez csatlakoztak. Úgy járt el, mint 1594-hen Hardek Györnél, s az eredmény is azonos volt.

A törökök Esztergomot *augusztus végén* zárták körül s az ostrommunkálatokat nagy erővel megkezdvén, már *szeptember 7-én* rohamot kíséreltek meg. Nyolcz nappal később elesett a szent-tamáshegyi erőd, mire a török a Vizivárost szorongatta, mely ellen 30 ágyú működött. *Október 1-én* bevették a törökök a Vizivárost is, és a védőket a felső várba szoríták; az ez alkalommal kifejlett heves küzdelemben elesett maga Öttingen is és vele több mint 1000 német.

Midőn a törökök másnap a várfalakat aknákkal támadták meg, a német őrség, a vár megtarthatása felől kétségbe esve, *Dampierre-t*, ki Öttingen után a parancsnokságot átvette, előbb a földásra szorítani akarták, midőn pedig Dampierre ezt megtagadta, elfogták és a törökkel az alkudozásokat maguk kezdték meg.

Október 3-án Esztergom a hűtlen és gyáva őrség által a töröknek átadatott. A németek egy része a várban maradván, török szolgálatba állott, a többit, mintegy 1000 embert, Dampierre Ko-

máromba vezette. Az őrség később hadtörvényszék elé állíttatván, 1605. a főbűnösök kivégeztettek.

Mohammed nagyvezir most Szinán egri pasát a sereg egy részével Érsekújvár alá küldte, kétségtelenül azon szándékkal, hogy e fontos várat is megszerzi; de Érsekújvár, mint föntebb láttuk, Homonnay erélye folytán nem török, hanem magyar kézbe került.

A török sereg Budára ment. Itt a Rákos mezején nagy pompával ment végbe 1605 november 11-én Lala Mohammed nagyvezir találkozása Bocskayval, a mikor is a szultán által küldött *koronát*, kardot, királyi pálczát és zászlót Bocskaynak átadván, ezzel őt Szapolyai János király örökébe beiktatta. Közismert dolog, hogy Bocskay bölcs mérsékleténél és tapintatánál fogva a koronát a szultántól csak mint *ajándékot* és nem mint a királyság jelvényét fogadta el, mert a míg Magyarországnak törvényesen megkoronázott királya él, addig koronát más nem viselhet.

Bocskay ezután Korponára ment, hogy az oda egybehívott országgyűlésen a királynak a békefeltételekre adott válaszát tárgyalta.

Némethy Gergely a korponai gyűlés alatt még egyszer átcsapott a Dunántúlra s török-tatár segítséggel Szombathelyt és Körmentet visszafoglalta, ellenben a Tulok Tamás által védett **Sümeg** ellen nem boldogult, bár azt ágyúkkal is lövette. Ez Sümeg ostrom alatt történt, hogy a stajer urak 1000 lovassal, egyesülve Blaskovics István magyar hadával, Némethy táborát megrohanták; de a vállalat nem sikerült és a németek a hajdúk és törökök által megveretvén, Regedébe visszavonultak. Némethy utánuk ment, de **Regede** előtt állott Trautmansdorf hada is, mely a **Regede**. Hagymásy által vezetett tatár hadat súlyos veszteséggel visszaűzte.

Bocskay erdélyi hadjárata 1605-ben. Bárha Bocskayt már 1604-ben a bujdosók, 1605 elején a székelyek fejedelmé választák, Magyarországon pedig hadai diadalmasan nyomultak elő, Bocskay az annyit sanyargatott ország békéjét megóvando, az ország átadását úgy a császári biztosoktól, mint a szászoktól, kiknek kezén a fővárok voltak, alkudozás útján kísérlette kieszközölni.

A küzdelmet azonban még sem lehetett kikerülni. A magyar

1605. Medgyes. nemesség és a székelyek tehát Balásfalván táborba szálltak s egy kis haduk márczius 25-én bevette a szász **Medgyest**. Ámde a szászok másnap áruló módon bebocsátották a császári biztosok szolgálatában álló és **Rácz György** által vezetett, hajdúkból és ráczokból álló hadát, mely azután a magyarokat fölkonzolta.

Ebesfalva. Segesvár. Déva. A Bocskay által kormányzól Erdélybe küldött *Gyulaffy László* csak csekély hadat hozván magával, a szászok által május 19-én **Ebesfalván** táborában megtámadtatott és megveretett. Gyulaffy megadásra bírta ugyan azután Fogarast és Brassót, de **Segesvárt**, hol Rácz magát erősen tartotta, az elhalt Gyulaffy helyét elfoglaló Petky ostrom alá kellett hogy fogja, s Rácz csak Bocskaynak Erdélybe jövele után, szeptember 9-én hódolt meg. Október hóban végre az utolsó szász kézen volt erdélyi vár, **Déva** is meghódolt.

Az erdélyi rendek Bocskayt még szeptember 14-én egyértelműleg Erdély fejedelmévé választák.

1606. **A bécsi és zsitvatoroki béke.** Bocskay Erdély meghódolása után, mint már említők ismét, Magyarországra ment, hogy Lala Mohammed nagyvezirrel találkozzék és az alkudozásokat a császárral folytassa; maga helyett kormányzól Erdélyben Rákóczy Zsigmondot hagyta vissza.

Az alkudozás azonban nehezen ment, mert a korponai országgyűlés a császár válaszát el nem fogadta, a császár pedig, ki azt remélte, hogy a törökkel Bocskay kizárásával külön békét köthet, engedményekre hajlandó nem volt. Ez azonban nem sikerülvén, Illésházy Bécsben új tárgyalásokat kezdett, melyek szerződésre is vezettek; ezt a császár ugyan megerősítette, de Bocskay és a rendek el nem fogadhatták s hogy a tárgyalásoknak kedvezőbb fordulatot adjon, Bocskay hadait újból megmozdította.

Tokaj. *Czobor Mihály* megadásra kényszerítette a már két év óta küzdő s végszükségre jutott **Tokajt**, *Rhédey* 10,000 főnyi sereggel Ausztria és Morvaország ellen készült, *Némethy* hajdúival és tatár hadakkal a Dunántúlra és Styriába való betörésre rendeltetett, végre maga *Bocskay* magyar hadaival, továbbá a budai és egri pasákkal Pozsony megtámadására volt indulandó, s e hadműveletet a szerdár is támogatandó volt.

E hírek azután úgy Mátyás főherceget, ki Magyarország

kormányzójává neveztetett ki, mint a császár biztosait is engedékenységre bírták s végre létrejött az 1606-ik évi *bécsi békekötés*, mely úgy a vallás-szabadságot, mint a magyar rendek többi kívánalmait, bár még mindig nem teljesen, biztosította. Rudolf ennek daczára csak nehezen volt a szerződés megerősítésére rábírható, másrészt pedig a ma gyarrendek voltak vele elégedetlenek s a béke csak Mátyás főherceg, mint a trón jövődjének örököse, személyes biztosításai után léphetett érvénybe. Ezek után Bocskay közbevetésére november 11-én megkötötték a törökkel a *zsitvatoroki béke* is, mely az ország nyugalalmát egyelőre 20 évre volt biztosítandó. 1606.

Bocskay ily módon kardja sulyával és államférfiúi bölcseségével léterhozta a kiegyezést úgy a császár és a magyarok, mint másrészt a törökök közt s biztosítván az erdélyi fejedelemség jövőre való fönmaradását, Magyarország függetlenségének, alkotmányos jogainak és szabadságának a jövőre is biztosítékot szerzett. «Valameddig a magyar korona ott fön, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél, léssen, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben föntartatni» — ez volt Bocskay politikai végrendelete és Bethlen Gábor időszaa bebizonyította, hogy Bocskaynak teljesen igaza volt.

Bocskay, a nemzet békéjének és szabadságának megteremtője nagy művét nem soká élte túl s még az 1606-ik év december 29-én meghalt. A hajdúk, kiket Bocskay féktelen rabló, kószáló hadból előbb jeles katonákká alakított át, azután pedig letelepítés és kiváltságok által az állam hasznos polgáraivá tett, halálát Kátay kanczellár mérgének tulajdonítván, Kátayt előbb börtönre vetették, azután pedig, midőn Prágával való összeköttetései bebizonyultak, Kassa piaczn összevagdalták.

Mátyás főherceg támadása Rudolf császár ellen.

Miután Rudolf császár Bocskay halála után a zsitvatoroki békét megerősíteni s annak föltételeit teljesíteni vonakodott, a szultán háborúval fenyegetett, a magyar rendek békétlenkedni, sőt a hajdúk tényleg lázongani kezdének s Szikszónál táborba szállván, *Homonnay Bálintot* a magyar királyi székbe emelni szán- 1608.

1608. dékozának. Rudolf makacssága annál kevésbbé volt érthető, mert háborúra sem pénzzel, sem hadsereggel nem rendelkezett s így a nehezen létrejött békét megbolygatni legkevésbbé volt oka és alapja.

Ily vésteljes körülmények közt *Mátyás főherczeg*, mint az uralkodóháznak a császár után legidősebb tagja és feje, más orvoslást nem látott, mint hogy a minden fölterjesztést elvető *császárt a szerződés betartására s egyúttal a trónról való lemondásra fegyveres erővel kényszerítse.*

A magyar rendek *Mátyás főherczeg* e lépését, melyet különben az uralkodóház tagjai megegyezésével tett, az 1608 január 10-ére egybehívott pozsonyi gyűlésen, az osztrák rendek a linczi gyűlésen hozott határozattal támogatni ígérkezének, mire *Mátyás* 1608 április végén hadsereg élén vonult be Csehországba, mely hadseregnek túlnyomó nagy része magyarokból állott *Illésházy*, *Thurzó*, *Batthyányi*, *Mágócsy*, *Kollonits* s mások parancsnoksága alatt.

Az alkudozások, melyek folyamán a főherczeg hadai Prágához mindinkább közeledtek s végül magyar serege Prága alatt táborozott, hosszúra nyúltak s a hadjárat június 26-án *Rudolf* császár lemondásával és a magyar koronának és a koronázási jelvényeknek *Mátyás* részére történt átadásával végződött. *Rudolf* csak Csehországot tarthatta meg.

A következő országgyűlésen *Mátyás* 1608 november 16-án királylyá választatott és három nappal később megkoronáztatott.

Báthory Gábor küzdelmei.

1610—1613.

Erdély fejedelmi székébe nem *Bocskay István* fogadott fia és örököse: *Homonnay Bálint* ült, hanem ipa: *Rákóczy Zsigmond*, *Bocskay* alatt Erdély kormányzója. De ha *Homonnay* könnyen félre is állott, a török által *Bethlen Gábor* ajánlatára pártfogolt *Báthory Gábor* nem tágitott. *Rákóczy*, hogy a küzdelmet kikerülje, végre is 1608 márczius 3-án a fejedelemségről lemondván, helyébe — ismét *Bethlen Gábor* támogatása mellett — **Báthory Gábor** választatott meg és a szultán által meg is erősítettett.

E választás azonban nem volt szerencsés, mert Báthory Gábor féktelen zsarnoksággal uralkodott Erdély fölött, mi őt csakhamar fegyveres küzdelmekbe keverte. 1610—1613.

A Kendy István és a Kornis-testvérek által támadt összeküvés révén Mátyás az erdélyi ügyekbe avatkozván, a szászok rögtön a császári pártra állottak, mit Báthory 1610 december havában Nagyszeben elfoglalásával és földülésével torolt meg, Nagyszeben. majd a szászokkal szövetséges Serbán Radul havasalföldi vajdát támadta meg és országából Moldvába üzte ki.

Oláhországból visszatérve Báthory, a *Weiss Mihály* királybíró által erélyesen védett Brassót fogta ostrom alá. De itt egyrészt a hajdúk Báthorytól elpártoltak, másrészt pedig Radul vajda 10,000 főnyi sereggel jött a brassóiak védelmére s a fejedelem hadát a város alatt 1611 *julius 8-án* egy véres ütközetben megvervén, Báthoryt Szebenbe szalasztá. Brassó.

Hogy a veszély teljes legyen, Mátyás magyar király vezére, *Forgách Zsigmond* 20,000 főnyi magyar sereggel, melyhez *Nagy András* alatt 10,000 hajdú is csatlakozott, indult Báthory ellen. De Báthory a hajdúkat ügyes fogással maga részére hajtván, ezek a királyi seregtől elváltak, és annak egy részét Diószegnél megverték; a főszereg pedig, miután Nagyszebent hiába ostromolta, Nagyszeben. egyfelől Báthory és a hajdúk, másfelől Omár pasa török segélyhada által szorítva, Erdélyből menekülni volt kénytelen.

A mozgalom ezután átterjedt Magyarországra is. Thurzó nádor a felsőmagyarországi nemességgel a vakmerő hajdúkat P.-Ladánynál megverte, de azután Bőszörménynél maga szenvedett vereséget, mire a hajdúk Nagy-Kállót fogták ostrom alá. A háborút végre a december 29-én kötött fegyverszünet végezte be. P. Ladány. Bőszörmény. Nagy-Kálló.

A háború szerencsés kimenetele Báthoryt még elbizakodottabbá és féktelenebbé tette, úgy hogy hatalmának eddigi főtámasza, Bethlen Gábor is a törökhöz menekülni volt kénytelen. A fejedelem Bethlen befolyását ellensúlyozandó *Géczy Endrét* küldé a portára, de ez önmagát nevezetté fejedelemmé s török haddal tért vissza. De nem volt szerencséje, mert midőn Krassóból *Weiss Mihály* királybíróval Szebenbe ment, a fejedelem fővezére: Török István Feketehalom, illetőleg Földvárnál, 1612 október 16-án út- Földvár.

1610—1613. ját állta, s hadát szétverte; Géczy elmenekült, de Weiss Mihály elesett.

De bár ezután Báthory Mátyással is békét kötött, ez fejedelemségét többé meg nem menthette, mert *Bethlen Gábor* a szultán által Erdély fejedelemévé neveztetvén, *Iszkender* pasa 1613 október közepén 80,000 főnyi sereggel hatolt be Erdélybe, hogy Báthoryt elűzze és Bethlen Gábornak az országot átadja.

Báthory Gábor a török sereg elől visszavonult, majd seregétől elhagyva, Kolozsvárból kizárva Nagyváradra menekült, a hol azonban Abafy tokaji kapitány, Géczy András, Szilasy és Ladányi hajdúi által — mivel Váradot fejedelemsége megmentésére állítólag török kézre akarta juttatni — 1613 október 27-én meggyilkoltatott.

A rendek által október 22-én fejedelemmé választott Bethlen Gábor az esküt Kolozsvárott a következő nap tette le.

Bethlen Gábor hadjáratai.

1613. A Bocskay által megteremtett önálló és független Erdély tulajdonkép csak **Bethlen Gábor** uralkodása alatt vált azzá, a mivé Bocskay politikai bölcsesége tenni akarta, t. i. erős bástyává, melyen úgy a német, mint a török hatalma megtörik, szilárd paizszá, mely egyrészt a magyar nemzet alkotmányos jogait, másrészt a vallás-szabadságot megoltalmazza.

Bethlen Gábor politikai lángesze, diplomatai ügyessége és hadvezéri képességei a kis Erdélyből, melyhez Magyarországnak csak egy töredéke tartozott, elsőrendű politikai államot alkotott, mely a német császári hatalommal diadalmasan szállott szembe s neki föltételeket szabott, a török császárságot tisztos távolban tartotta, Európa többi hatalmasságai által pedig egyenrangú tényezőnek ismertetett el, mely a világtörténelmi események folyamába erős kézzel nyúl bele s a népek sorsának intézésében magának részt követel.

Bárha szép és hálás föladat volna Bethlen Gábor politikájának útját követni s közelebbről megvilágítani a módot, melylyel a nagy és rendkívüli eredményeket elérte, e helyen mégis csak had-

vezéri működésére kell szorítkoznunk, de még azt is csak néhány szóval jellemezhetjük, s inkább az eseményekre kell utalnunk, melyek különben elég ékesszólóan tüntetik föl e nagy fejedelem hadvezéri jelentőségét. 1613.

Bethlen Gábort, mint hadvezért úgyszólván nem lehet a diplomatától elválasztani s ebben Bocskayhoz hasonlít; de míg Bocskay hadjáratait jeles alvezérei viszik, Bethlen seregeit maga személyesen vezeti, mi által nemcsak hogy közelebről látja az eseményeket s azokat helyesebben ítélhetvén meg, diplomatiailag jobban kiaknázhhatja, de fegyverrel is mindig a *megfelelő* időpontban s kellő erővel lépvén föl, ezzel hadműveleteinek tartós eredményeket biztosít. Hadművészete alkalmazkodik korához s bár meggyőződése, hogy valóságos eredményeket csak a nyílt mezőben való mérkőzés adhat, s ezért a várharcznak, a hosszas időrabló ostromoknak ellensége, mégis elfogadja kortársai azon elvét, hogy az ütközet, a csata csak *végső eszköz*, melylyel akkor kell élni, midőn a politikai czélt *máskép* elérni nem lehet.

Ez okból szívesen és ügyesen alkalmazza a hadművészet egyéb eszközeit; már a hadjárat megindításában mindig megelőzi ellenfelét, támadásával meglepi s ezzel magának erkölcsi túlsúlyt biztosít; hadműveletei, mint elhatározásai, melyekből a hadműveletek folynak, gyorsak, gyakran merészek, csapatai, melyek számosak, jól szervezvek, kitűnő szellemmel bírnak s úgy a vezérért, mint az ügyért lelkesednek, mozdulataikban gyorsak, vállalkozók s merészek.

Ez eszközökkel, melyekhez a helyzet gyors fölismerése és kiaknázása járul, Bethlen Gábor a kitűzött czélt mindig eléri s ez az oka, hogy hadjárataiban nagy döntő csatákat vagy ütközeteket nem találunk. Harczait, hogy úgy mondjuk, nem karddal, hanem észszel vívja s a véletlenre minél kevesebbet bízván, eredményeiben annál biztosabb. Szellemileg ellenfeleinek mindenkor fölötte áll, s bárha nevéhez világtörténelmi jelentőségű csaták emléke nem fűződik, kétségtelenül kora legkiválóbb hadvezérei közé tartozik.

Homonnay György támadása Bethlen ellen. 1616.

Mátyás sejtette Bethlenben a nagy embert, kinek kormánya alatt a császári hatalom Erdélyre oly befolyást nem fog gyakorolni, mint Báthory Zsigmond vagy Gábor idejében; s miután vele

1613. háborúban mérközni nem óhajtott s nem volt képes, mert tartott tőle, hogy a küzdelemben egész Magyarország Bethlen pártjára áll, mint Báthory Gábort, Bethlent is megbuktatni törekedett. E célra a nagyravágyó **Homonnay Györgyöt** használta föl, ki Serbán Radul vajdával szövetségbe Erdélyt *1615 tavaszán* megtámadni és Bethlent elűzni készült. Bethlen a titkos tervet idejekorán fölfedezvén, meghiusította, mire Mátyás békét kötni volt kénytelen.

Mátyás, illetőleg legfőbb tanácsadója *Khlesl* bécsujhelyi püspök, és Homonnay György azonban a tervet csak elhalasztották s midőn a török Bethlenre Lippa és Jenő átadásának halasztása miatt neheztelve a bécsi udvarhoz közeledett, a fondorlatokat újból megindították.

Lippa.

A fegyveres támadás *1616 június elején* kezdődött, a mikor Homonnay egy magyar-lengyel haddal **Lippa** ellen indult. Első vállalkozása azonban nem sikerült, mert *Petneházy István* a Fekete Péter által vezetett előhadat szétvervén, Homonnay a fő-sereggel is hátrálni kényszerült, annál is inkább, mert már néhány nap mulva ott termett hadaival Bethlen s Lippát június 14-én a portával kötött egyezmény szerint a temesvári pasának átadta. Homonnay most egy 2000 főnyi csapattal Várad felé akart Erdélybe betörni, de itt meg Rhédey Ferencz váradi kapitány állta útját s hadát **Kónyánál** teljesen szétverte. Bethlen maga Magyarországra indult, hol Homonnay hadai szervezkedtek; de a megyék is fölkelvén Homonnay ellen, ez hadait szétbocsátá. Miután még a török is harcra készülődött, sőt a budai pasa seregét Szolnoknál már össze is vonta, Mátyás és Khlesl kénytelenek voltak a fondorlatokkal fölhagyni.

Kónya.

Tarcsa.

Homonnay ennek daczára némely párthíveivel, kik közé Eszterházy Miklós, Kendi István, Prépostvári, Sármasági stb. tartoztak, 1616 július havában újból fölkelt és Gombos által vezetett hada a váradi őrség egy részét **Tarcsánál** meglepven, megverte, de sőt Ecsed felé Erdélybe is betört. Ez, kapcsolatban azon bizonyítékokkal, hogy a fondorlatokat tényleg a bécsi udvar intézi, Bethlent végkép elkeseríté s mig egyrészt a nádorhoz éles tiltakozó jegyzéket intézett, melyben a történelmekért a királyt felelőssé teszi, másrészt hadaival fölkerekedvén Homonnaynak *Gombos* és

Sármásági által vezetett hajdúseregét Deésnél szétverte, megvette Csehit és Debreczen alá szállott, s csak a megyék azon ígéretére, hogy újabb támadás esetén ők maguk is melléje állanak, tért vissza.

1616.
Deés.
Csehi.

Az egész méltatlan fondorlat csak használt Bethlennek, mert a török bizalmát megerősítette, Mátyás tanácsosainak és Homonnaynak kudarcza pedig tekintélyét úgy Erdélyben, mint Magyarországon növelte. A béke ezután Mátyás haláláig nem zavartatott.

Bethlen Gábor első támadása Ferdinánd ellen.

Mátyást a trónon a vakbuzgó, vallási dolgokban türelmetlen **II. Ferdinánd** követte, ki magát a katolikus egység helyreállítójának, az eretnokség hivatott kiirtójának tekintette, ki kész volt e rögeszméjéért országai békéjét, népei boldogságát föláldozni s a ki fanatismusával rövid idő alatt egész Európát vérbe, lángba borította.

1619.

E vallási okokból kiinduló nagy küzdelem, melyet az egyetemes történelem a *harminczéves háború* név alatt ismer, Csehországban vette kezdetét s csakhamar oly kedvezőtlen lefolyást vett, hogy a cseh-morva-osztrák protestans hadak Ferdinándot *1619 június 5-én*, miután Bécsset hatalmukba ejtették, saját lakásán a Burgban ostrom alá fogták. E válságos helyzetből Ferdinánd a St.-Hilaire vezetése alatt a várba benyomuló Dampierre lovas ezred váratlan megjelenése által ugyan megszabadult, de a helyzet veszélyes maradt s féltő volt, hogy a háború nemsokára Magyarországra is kiterjed.

A cseh fölkelők nem is késtek úgy a magyar rendeket, mint Bethlen Gábort a csatlakozásra ösztönözni; de azok nemesak hogy Ferdinánd ellen tényleg föl nem léptek, de sőt — úgy a rendek, mint Bethlen — még szolgálataikat ajánlották föl a királynak a cseh zavarok lecsillapítására, bár Bethlen hat év óta a bécsi udvar részéről csak üldözést tapasztalt. A pozsonyi országgyűlés azonban, melynek a király, az ország és a felekezetek közti békés viszonyt kellett volna megszilárdítani, e helyett a vizályt teremtette meg;

1619. a katolikus és protestáns rendek közt az ellenségeskedés kiéle-
sedett s miután a király az izgalom lecsillapítására, a vallásbéke
helyreállítására semmit sem tett, mindinkább előtérbe lépett a
félelem, hogy a cseh protestánsok leverése után a sor a magya-
rokra kerül.

E nehéz helyzetben a protestáns rendek Bethlen Gábortól
várták a védelmet, kitől Ferdinánd még a fejedelmi címet is
megtagadta, s ki nemcsak a vallás-szabadság, de a magyar alkot-
mány, sőt trónja érdekében is szükségkép Ferdinánd ellen kellett
hogy állást foglaljon.

Az 1619-ik évi hadjárat. Bethlen Gábor a nyílt föl-
lépéssel addig várt, míg magának a porta támogatását biztosította,
de az időt a hadi készülétekre gondosan fölhasználta.

A mozgalom *1619 szeptember 3-án* tört ki, midőn **Rákóczy**
Terebes. **György** a **Terebesen** hadat gyűjtő Homonnay Györgyöt meg-
támadta és Lengyelországba kiűzette, míg maga 5000 lovassal
Kassa. **Kassa** alá ment, a várost meglepte s Dóczy Endre főkapitányt el-
fogta. *Szeptember 10-én* Bethlen Gábor mintegy 18,000 főnyi se-
reggel *Debreczen* alatt táborozott; innét bocsátotta ki fölhevését
a magyar rendekhez s kiáltványát Európa államaihoz, melyekben
fölkelésének okait adja. *Szeptember 20-án* a fejedelem ünnepélye-
sen bevonult Kassára.

Rövid idő alatt meghódolt *Kálló, Ecsed* és *Tokaj*, majd mi-
dőn a fejedelem *Szécsy György* által vezetett előhada nyugot
felé előnyomult és *Rhédey Ferencz* 12,000 főnyi seregével egyesült,
Szendró, Murány, Fülek, Nógrád, Szécsén és *Vác*, egymás után
kaput tártak a fejedelem vezérének. Bethlen kopjás vitézei és a
mellé állott magyar hadak előzönlötték a Csallóközt s *szeptember*
Ersekújvár. *30-án* az erős **Ersekújvár** is, utána pedig a bányavárosok, meg-
hódoltak Bethlen hadainak.

A fejedelem, kinek serege időközben 40,000 főre szaporodott,
Rákóczy Györgyöt, mint főkapitányt a had egy részével Kassán
hagyván, Szepes, Liptó és Turócz megyéken át Pozsony felé in-
dult, s október 9-én *Nagyszombat* alatt állott. Itt fogadta a csehek
és morvák küldöttségét és kérelmükre **Rhédey Ferencz** váradi
kapitányt 12,000 főnyi sereggel Thurn gróf táborába küldvén, maga
Pozsonynak tartott.

Pozsonyban Forgách Zsigmond nádor, Pálffy István és Révay Péter koronaörök csapatok fölött nem rendelkeztek, az 1500 gyalogból és 500 lovasból álló német had pedig, melyet *Tieffenbach Rudolf* parancsnoksága alatt Lipót főherczeg Bécsből hirtele-^{1619.} nében leküldött, a lakosság által a városba, a nádor által a várba be ^{Pozsony.} nem bocsáttatván, a külvárosokat Bethlen 20,000 főnyi, 18 ágyúval megjelenő serege ellen meg nem védelmezhetette. Október 14-én hajnalban megtámadtatván, a német had szétverettet s 1200 főnyi veszteség után ágyúit a Dunába süllyesztvén, a Duna jobb partjára menekült.

Október 16-án Pozsony vára és a magyar szent korona Bethlen birtokában volt.

Bethlen Gábor fölkelése és támadó előnyomulása az időközben császárrá választott II. Ferdinándot annyira meglepte, hogy ellene mit sem volt képes tenni; csak midőn a fejedelem hadai már Pozsonyhoz közeledtek, küldte **Buquoy** és **Dampierre** tábornokok hadosztályait Bécs védelmére, a német birodalomban egy katolikus liga létesítésén fáradozott, Lengyelországban pedig **Althan** tábornok és *Homonnay György* által hadat gyűjtetett.

Rhédey a cseh-morva hadhoz október 23-án megérkezvén, Thurn grófot a Bethlenéhez hasonló gyors hadműveletekre igyekezett rábírni, a mikor pedig az ingatag vezérnél ezt elérni képes nem volt, Pozsonyhoz visszatért. Ez útjában találván a Bécs védelmére siető **Dampierre** hadosztályát, azt **Nikolsburgnál** meg-^{Nikolsburg.} verte, s azután Pozsonynál a Duna jobb partjára kelvén át, maga nyomult elő Bécs ellen. E közben azonban hadai elszéledvén, november 9-én **Brucknál** **Buquoy** által megtámadtatott, a császári ^{Bruck.} hadat mindazonáltal nehéz harc után mégis visszaverte.

November 21-én végre úgy a Thurn és Hohenlohe által vezetett cseh-morva had, mint Bethlen Gábor magyar serege átkelt Pozsonynál a Dunán s miután **Buquoy** hadát **Brucknál** no-^{Bruck.} vember 26-án újból megverték, **Bécs**et mintegy 70,000 fővel ^{Bécs.} körül-zárták.

Ferdinánd, ki Gráczból személyesen is Bécsbe sietett, a főváros védelmére csak mintegy 20,000 fővel rendelkezett s miután a város élelmezésére előkészületek nem tétettek, a védelem alig lehetett volna tartós, midőn egyszerre Bethlen Gábor seregé-

1619. vel december 5-én, Bécs megszállásával fölhagyva, váratlanul Pozsonyba visszavonult.

Ez elhatározás oka az volt, hogy időközben **Homonnay György** 8—10,000 főnyi kozák haddal Lengyelországból Felső-Magyarországba betört, az útját álló Rákóczy György hadának **Sztropkónál** lest vetvén, azt megverte s az egész Felvidéket egész Ujhelyig földúlta. Bethlen hátában ily veszélyes műveletet nem tűrhethvén, kénytelen volt hadai egy részét Szécsy György vezérlete alatt Homonnay ellen a Felvidékre küldeni. Szécsy a kozákokat vissza is űzte és Homonnayt ismét Lengyelországba szorította.

A nádor ekkor Ferdinánd és Bethlen Gábor között közvetítő alkudozást kezdvén, ez fegyverszünetre vezetett, mely 1620 szeptember 29-éig volt tartandó.

1620. **Az 1620-ik évi hadjárat.** Sem a pozsonyi, sem a beszterczebányai országgyűlés nem hozta meg az érdekek kiegyenlítését s miután Ferdinánd az egyezményből a cseheket, s ezzel a vallás kérdését kizárta, a rendek pedig ehhez ragaszkodtak, a királyi biztosok az alkudozást félbeszakították és az országgyűlést elhagyták.

Az országgyűlés tagjai ekkor Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet 1620 augusztus 27-én *Magyarország királyává választották.*

Bethlen, bárha a szent korona birtokában volt, magát hívei unszolására sem koronáztatta meg, kétségtelenül azért, mert politikai bölcsesége és belátása előtte nyilvánvalóvá tette, hogy a királyi méltóságot meg nem tarthatja s annak tekintélyét kockáztatni nem akarta.

A harcz kikerülhetetlen lévén, Bethlen Gábor azon hírre, hogy a császár seregeit gyűjti, a támadást már szeptember első napjaiban megindította. A cseh-morva seregnél levő, *Kornis* és *Bornemissza* által vezényelt hadtestet 6000 főre emelte, *Haller György* és *Fekete Péter* a Csallóközön át a Dunán átkelvén, elfoglalták Pápát és Veszprémet s a Dunántúl legnagyobb részét egész a Drávaig.

Pápa.
Veszprém.

Bethlen maga szeptember 9-én meghódolásra kényszerítette **Nyitrát**, védőőrséggel látta el Nagyszombatot és Pozsonyt, majd szeptember 28-án a Dunán Pozsonynál átkelvén, ostrom alá fogta

Hainburg. **Hainburgot.**

Huszár és Petneházy Eszterházy Miklóst szorították be **1620.**
Lakompakba; de Dampierre Huszárt október 3-án a vár alatt **Lakompak.**
 megvervén, Eszterházyt megszábadította, azután pedig hadosz-
 tályával Sopronnak tartott, mi a fejedelmet arra indította, hogy
 Hainburg ostromát, melynél három rohamban már 1000 embert
 vesztett, fölhagyván, Sopron biztosítására menjen. Útközben el-
 foglalta Lakompakot és **Kőszeg** alá szállott; a várat itt Hagy- **Kőszeg.**
 mássy Kristóf védelmezte.

Míg azonban Bethlen Kőszeg alatt időzött, Dampierre nem
 kisebb dolgot vett célba, mint **Pozsony** visszafoglalását. Előbb a **Pozsony.**
 hajóhidat akarta elrombolni, de a kövekkel terhelt leusztatott
 hajókat a magyarok Dévénynél elfogták és elsüllyesztették; azután
október 9-én éjjeli rajtaütést intézett Pozsony város és vár ellen.
 A csapatok egy része a Dunán hajózott le és föladata volt
 Dévény alatt kiszállva a várost nyugot felől megtámadni, míg a
 másik rész Collalto által vezetve Hainburgból a hídon át volt elő-
 nyomulandó. Ámde az első oszlop négy nagy hajója elsüllyedt,
 Collaltot pedig idejekorán észrevették. Dampierre a támadással
 tehát a várat nem lephette meg, s midőn a dévényi csoport
 egy oszlopával a vár ellen rohant, egy hajdú golyója által le-
 terítettett. Erre a császáriak Dévény és Hainburg irányában
 visszavonultak. E visszavonulásnál Rákóczy György üldöző csapa-
 tai *október 11-én* Collalto oszlopát **Petronell** mellett meglepven, **Petronell.**
 szétverték.

Időközben végbement a döntés a császári és a ligabeli had-
 sereg közt egyrészt, és a csehek közt másrészt. A csata Prága mel-
 lett a **Fehérhegyen** 1620 november 8-án vívatott s az Anhalti **Fehérhegy.**
 herceg által vezetett cseh sereg, melyben a magyarok részéről
 csak 6000 lovas volt jelen — az október végén Péchy Simon alatt
 útnak indított további 5000 lovas akkor még meg nem érkezett —
 vereséget szenvedvén, a csehek választott királya Frigyes (a téli
 király) megfutott, a fölkelő rendek pedig a császárnak meg-
 hódoltak.

Ez esemény Bethlen hadműveleteire is hatással volt s mi-
 után Kőszeget megvette, hadait a Morva mentén összpontosította.
 A csehek vereségén kívül azonban még az a kellemetlenség is érte
 Bethlent, hogy a Ferdinánd által megnyert új budai pasa a he-

1610. lyett, hogy táborába segélyhadat vezetett volna, **Vácot** három napi ostrom után Bethlen őrségétől elfoglalta.

Mindez Bethlent az alkudozásokra hajlandóvá tette, melyek Hainburgban meg is kezdettek, de eredmény nélkül.

1621. **Az 1621-ik évi hadjárat.** Még a tárgyalások folyama alatt visszavette Collalto **Kőszeg**et, Buquoy pedig elfoglalta a határon, hol 20,000 főnyi serege gyülekezett, **Szakolczát** és **Dévényt**.

Kőszeg.
Szakolcza.
Dévény.

Ez apróságoknál azonban nagyobb gondot okozott Bethlennek, hogy a magyarországi urak közül számosan inkább a meghódolást tartották célhoz vezetőnek, mint a bizonytalan harcot, s Bethlen ügyét elhagyták. Így elpártolt tőle a nádor, ki pedig eddig igyekezetét támogatta, el Szécsy György, Apponyi Pál, a Pálffyak, Bosnyák Tamás és mások. Pedig bizonyos, hogy Bethlennek volt igaza, a ki a nemzet és a vallás ügyét biztosítottak nem látta, s joggal tartott attól, hogy Ferdinánd Magyarországon is oly erőszakossággal fog eljárni, mint Csehországban.

Körmend.
Moson.
Pozsony.

Bárha tehát a császáriak vezérei: Collalto és Eszterházy Miklós **Körmendet** és **Mosont**, Buquoy Zay erélytelen védelme következtében az 1621-ik év május 3-án **Pozsonyt** is hatalmukba kerítették, minek folytán Pozsonymegye nagyobb része Nagyszombattal együtt a császárnak meghódolt, az elpártolt Bosnyák Tamás és Pálffy István **Besztercebányát** és a bányavárosokat, Széchy György **Breznóbányát** és **Füleket** elfoglalták, sőt Buquoy serege Érsekujvárt is ostrom alá fogta, s így nemesak a Dunántúl, hanem lassankint Felső-Magyarország nyugoti részei is veszendőben voltak, Bethlen a küzdelmet korántsem adta föl s mihelyt hadait újra szervezte, azonnal támadásba ment át.

Besztercebánya.
Breznóbánya.
Fülek.

Besztercebánya.

Érsekujvár.

Ennek hatása július első napjaiban mutatkozott. E hó 3-án ugyanis Bethlen előhada Egry István alatt megverte **Besztercebányánál** Bosnyákot és Pálffyt és mindkettőt elfogta. Még jelentékenyebb volt a győzelem, melyet *Horváth István* július 10-én az **Érsekujvárt** ostromló *Buquoy* serege fölött kivívott. Horváth lovas dandára a számra jelentékenyen erősebb császári sereget meg nem támadhatván, csak folyton nyugtalanította és élelmezését igyekezett megnehezíteni. Az e fölött boszus Buquoy egy több ezer főnyi hadtest élén *július 10-én* maga támadta meg a magya-

rokat, de szerencsétlenül járt; előbb fogságba esett, a mikor pedig 1621. kiszabadítását megkísérlették, egy Csongrádi nevű hajdú leszúrta. Több mint 3000 német esett el e véres küzdelemben s a veszített ütközet, melyben Thurzó Szaniszló kirohanó csapatai is résztvettek, nemkülönben a vezér eleste, oly nagy hatással volt a császári seregre, hogy az az ostromot — bár ereje még mindig 8—10,000 főből állott — nyomban föloldotta és összes ágyúinak hátrahagyásával a Csallóközbe menekült.

A dunántuli részekben Batthyányi Ferencz visszavette **Kör-** **Körmend.**
mentet, Rohonczt és földülta Ausztriát egész Bécsig. **Rohonc.**

Bethlen Gábor julius vége felé indult el Kassáról és julius 25-én Pálffy Miklóst **Nagyszombatnál** megvervén, öt nap mulva **Nagy-**
e várost visszafoglalta. Itt 9000 főnyi erősbitést nyervén, Horváth **szombat.**
Istvánt a Csallóközbe menekült császáriak üldözésére küldé, maga pedig augusztus 17-én ostrom alá fogta **Pozsonyt**, melynek kül- **Pozsony.**
városait a következő napon el is foglalta. De különben az ostrom csekély eredménnyel járván, Bethlen az ostrommal szeptember 1-én fölhagyott s Morvaország felé fordulván, elfoglalta szeptember 28-án **Szakolczát**, két nappal később az erős **Sztrázniczát** **Szakolcza.**
és annak környékét, beleértve Wesselyt és Magyar-Bródot. **Stráznicza.**

A csallóközi császári sereg egy **Olgya** mellett vívott ütkö- **Olgya.**
zetben Horváth előnyomulását ugyan föltartóztatta, de azután on-
nét mégis kiszorítottatott.

Ez idő alatt a Thurzó Imre által vezetett béke-alku kedvezőbb menetet vett, s az 1621-ik év deczember 31-én megkötetett a *nikolsburgi béke*, melyben Bethlen ugyan a királyi címről lemondott, és a szent koronát visszaadta, de e helyett az «erdélyi és magyarországi fejedelem» czimén kívül a német birodalmi hercegi czimet, Oppeln és Ratibor herczegséget, Magyarországon Abauj, Beregh, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocea és Szatmár-megyét, Munkács, Tokaj és Tarczal várakat nyeri és Ferdinánd nemcsak a bécsi békét, hanem az 1608-ik évi vallás-szabadságot biztosító törvényeket is elfogadja.

Bethlen Gábor második támadása Ferdinánd ellen.

1623.

Hogy a nikolsburgi béke nem fog állandó viszonyokat teremteni, az előrelátható volt. Bethlen Gábor azt állította, hogy ő a béke föltételeit teljesítette, de Ferdinánd a német herczegségeket és amaz 50,000 forintot, melylyel a végvárak fentartásához járulnia kellett, még át nem adta. Ez azonban csak ürügy volt, mert hiszen a nikolsburgi béke több pontját még Bethlen sem teljesítette; a valódi okot az újabb támadásra főkép abban kell keresnünk, hogy midőn Tilly Mansfeldet és Braunschweigi Keresztélyt Németországban megverte, az ellenreformatiót Ferdinánd Csehországban még nagyobb kiméletlenséggel indította meg s így a vallás-szabadság újból veszedelembe jutott. Hozzájárult ehhez, hogy a protestáns fejedelmek új háborúra készülvén, Bethlent a csatlakozásra szünet nélkül ösztönözték, az angol, hollandi és velencei államok háború esetén neki havonként 4000 tallér járulékot biztosítottak, a porta pedig őt nagyobb erővel támogatni ígérkezett.

Ferdinánd szívesen visszatartotta volna Bethlent az újabb támadástól, de erre irányzott igyekezete beszterczebányai értekezleten sikertelenek maradtak. Különbén a Beszterczebányára történendő követküldés iránti tárgyalásokkal Bethlen csak időt akart nyerni, s ellenfelét biztosságba akarta ringatni, mert midőn a követek tényleg elindultak, már Bethlen serege is útban volt a támadásra.

Az 1623-ik évi hadjárat. A közösen megállapított hadműveleti terv szerint Mansfeld és Braunschweigi Keresztély Szilézián át voltak Bethlenhez csatlakozandók. Bethlen tehát az északnyugoti határok felé igyekezett 80,000 főnyi részben magyar, részben török-tatár seregével.

Ámde Nagyváradon súlyosan megbetegedvén, itt majd három hétig vesztegelt, ez idő alatt pedig a Braunschweigi herczeg Tilly által megveretett, Mansfeld pedig seregét költség hiányában kénytelen volt elbocsátani.

Betegségéből felgyógyulván, Bethlen a támadást ennek daczára folytatta s néhány hét alatt egész Felső-Magyarország

ismét kezében volt, Horváth István Nagyszombatnál, egy köfállal kerített templomban, a császáriak egy osztályát fegyverletételre kényszerítette, azután pedig Kornissal együtt Morvaországba tört be és azt dúlta.

Ferdinándnak egy kisebb serege, melyhez azonban 6000 kozák is csatlakozott, *Caraffa Jeromos* parancsnoksága alatt a Szokolczánál vívott ütközet után a Morva jobb partjára átnyomatván, Gödingnél erődített táborba szállott, s itt Bethlen egész erejével daczolt. A fejedelem csak kevés gyalogsággal rendelkezvén (a törökök a Morván átkelni vonakodtak), a kitünően választott tábor ellen rohamot nem kockáztatott, hanem a császári sereget ott szorosán körülzárta. Caraffa itt 7 héten át volt körülfogva s midőn az éhség már rettenetes magas fokra hágott, a kínos állapotnak Ferdinánd császár az által vetett véget, hogy Bethlentől a nádor és Eszterházy által két havi fegyvernyugvást eszközölt ki.

Ehhez Bethlen annál szivesebben járult, mert a törökök vezéröket, Ibrahim pasát a visszatérésre erőszakkal kényszerítették, mely példára a zsákmányát biztosítani óhajtó hajdúság is zúgolódni kezdett, végre pedig azért is, mert Bethlen a magyarországi urak részéről, kik e hadjáratában közczélt nem láttak, nem támogattatott.

A fejedelem seregével telelésre Nagyszombat vidékére szállott, a törökök pedig Budára meneteltek, de útközben az Eszterházy Miklós vezérlete alatt egyesült győri, érsekújvári és komáromi őrségek által november 26—29-én a Nyitra folyó mellett Nyitra folyó. ismételten megtámadtatván, nagyrészt szétverettek, s foglyaikból 4000 megszabadítottatott.

A hadjárat közelebbi czélja, ha csakugyan nem volt egyéb, mint a vallás-szabadságnak Magyarországon való biztosítása, eléretett, mert Ferdinánd itt az ellenreformatiótól tartózkodott; de távolabbi czélját, tudniillik a protestantismust Német- és Csehországban támogatni, Frigyeset a cseh trónra visszahelyezni, e körülmények közt még csak meg sem közelíthette.

Bethlen Gábor tehát mindjobban fogyó hadait Kassára visszavezetvén, komolyan folytatta az alkudozásokat, melyek végre az 1624-ik év május 8-án a nikolsburgi alapon megkötött bécsi békére vezettek. Az oppelni és ratibori «rossz ducatusok»-ról a

1623. fejedelem lemondott s ezek helyett örök birtokul Ecsed várát, Nagy- és Felső-Bányát nyerte.

Bethlen Gábor harmadik támadása Ferdinánd ellen.

1624—1626.

Bethlen Gábor kora ifjúságától kezdve szoros összeköttetésben állott ugyan a törökkel, de azért nem kevésbé gyűlölte, mint bármely más magyar s szövetsége vele soha semmi más czélt nem követett, mint hogy hazájának az ellenségből barátot, a császári kormány túlkapásai, a vallást és a nemzet szabadságát veszélyeztető törekvései ellen szövetséges társat szerezzen. További szándékai oda irányultak, hogy a török segítségével egész Magyarországot és Erdélyt kormánya alatt egyesítse, úgy vélvén, hogy később a megerősödött ország a török igát annál könnyebben le fogja rázhatni, mert a török hatalom szemlátomást sülyed és egy nagyobb, erőteljesebb támadást alig bír ki.

A míg Bethlen e czélokot követte, a magyarországi rendek is szorosan Bethlennel tartottak. Ámde az 1623-ik évi hadjárat kimutatta, hogy a porta a tőle várt segélyt megadni nem képes, Bethlen ennek folytán nagyobb eredményeket el nem érhetvén, lassankint a magyar rendek támogatását is elvesztette.

Bethlen lelkében tehát egy más eszme érlelődött meg: *Elhajolni a megbízhatlan és képtelen szövetségestől, Ferdinánd nagy buzgalmét a protestáns-üldözéstől a török háborúra fordítani s vele együtt az országot felszabadítani.* Ez eszme végrehajtása nem kevesebb dicsőséget szerezhethet vala Bethlennek, mint az első, mert felszabadítaná Magyarországot a török járom, a protestantismust az üldözés alól, visszaadná Európa békéjét, végre pedig a visszafoglalt részekből gyarapodna az erdélyi fejedelemség is.

A fejedelem tehát nemcsak szövetséget ajánlott Ferdinándnak, de sőt hogy a királyt teljesen biztosítsa, egyik leányát is nőül kérte. E törekvése azonban nem sikerült; Ferdinánd sokkal rövidlátóbb s fanatismusában sokkal makacsabb volt, semhogy őt az eretnokség elleni harcz abbahagyására lehetett volna bírni s bár a török uralom megtörésére soha kedvezőbb alkalom nem volt, Ferdinánd a szövetségi és házassági ajánlatot elvetette s Bethlent

a töröktől az által vélte elszigetelni, hogy vele külön békét kötött. 1621—1626

Erre Bethlen eredeti politikájához visszatérve, miután a protestans Brandenburgi fejedelem hugát Katalint nőül vette, Franciaországgal, Dániával, Angliával, Hollandddal, Velenczével és a szászokkal szövetségre lépett és harmadízben is háborúra készült Ferdinánd ellen, sőt erre még a török támogatását is megnyerte.

Az 1626-ik évi hadjárat. A politikai és katonai helyzet 1626. azonban időközben rosszra fordult. Franciaország a szövetségből kilépett és Anglia ellen támadt, minek folytán mindkettő segítsége elmaradt, Mansfeld pedig, kinek Weimari Ernővel Szilézián át Bethlennel egyesülni kellett volna, Wallenstein által Dettanál megveretett. Bethlen ennél fogva a hadjáratot minden áron elhalasztani óhajtott. A szövetségesek azonban erre nem hajoltak s a dán király, hogy Ferdinánd hadait Magyarországon lekösse, Mansfeldet és Weimárt Sziléziába útnak indítván, Bethlen csatlakozását erőlesen sürgette.

Bethlen Gábor ekkor hadaival szeptember 7-én táborba szállott és szeptember 25-én már *Füleknél* állott. Itt vette annak hírért, hogy a dán királyt Tilly Lutternél megverte; *szeptember 27-én Csalomia*hoz érve még rosszabb hírek érkeztek. *Murtéza* pasa, kinek mellé csatlakozni kellett volna, e helyett *Nógrád*ot fogta ostrom alá, **Wallenstein Albert**, a császár fővezére pedig, Mansfeld és a Weimári herczeg üldözésével felhagyva, egyenesen Bethlen serege ellen nyomul elő és hadaival, melyek száma *Zrinji György* horvát és *Eszterházy Miklós* nádor magyar dandáraival a 40,000 főt meghaladja már Barshoz ért.

Weimári Ernő ugyan már szeptember 5-én, *Mansfeld* pedig szeptember 18-án Trenesénbe érkeztek, de nem összhangban működtek, hadaik száma csekélyebb volt, s az erdélyi sereggel való csatlakozással mindegyik késedelmeskedett; de sőt még Bethlen seregétől is távol volt Horváth István lovas hadteste, melyet Mansfeld elé küldött.

Ily válságos körülmények közt Bethlen Wallenstein seregével nem mérkőzhetett, s míg egyrészt Ferdinándnak a nádor útján békeajánlatot tett, másrészt Murtéza pasát rabírta, hogy az *Nógrád*

1626. ostromával föl hagyva szeptember 29-én Drégely-Palánknál Bethlennel végre mégis egyesült, ennek seregét 18,000 fővel szaporítván. A következő napon **Drégely-Palánk** mellett összeütköztek Wallenstein és Bethlen előcsapatai, de a késő délután kifejlődött harcnak az est beállta véget vetett. A döntő küzdelem másnapra volt várható.

Ámde Bethlen Gábor a döntő mérközést Horváth István és Mansfeld hadai nélkül, melyek már közeledtek, megkoczkáztatni annál kevésbé akarta, mert lovasságának kifejlődéséhez az Ipoly szűk völgye nem volt kedvező, minélfogva előőrseit a drégelyi állások előtt meghagyva, az éj folyamán ügyesen végrehajtott mozdulattal Szécsényre — Horváth és Mansfeld elé — menetelt. Az elvonulás oly tökéletesen sikerült, hogy azt az ellenség csak másnap délben vette észre és semmikép meg nem zavarhatta.

Október 2-án Szécsénynél egyesült Bethlen Horváth István lovasságával, továbbá Mansfeld és Weimári Ernő 3000 főnyi hadával, melyhez jelentékeny tüzérség csatlakozott. Most már kész volt a császári fővezérrel megütközni. De most meg annak nem volt többé kedve a mérközésre s bár Magyarországra való bevonulása-kor a császárnak azt ígérte, hogy Bethlennel és a törökkel majd elbánik, előbb Érsekújvárra, majd a Vág mögé Galgóczra mentelt s ott foglalt állást. Néhány napi várakozás után Bethlen előnyomult, de csak a Garamig jutott; a török csapatok lázadása, az élelmezés nehézségei és a rossz időjárás a hadműveletek beszüntetésére vezettek. Wallenstein Pozsonyra vonult vissza s annak környékén szállt téli szállásokra.

A császár különben Bethlen ajánlatát elfogadván, november 20-án fegyverszünetet kötött, melyet a december 28-án megkötött lőcsei béke követett. E béke lényegében a bécsi béke megújítása volt. A békébe Mansfeld és Weimári Ernő is befoglaltattak, de már ekkor ezek közül egyik sem élt. Mansfeld ugyanis hadát elbocsátván, tüzérségét a töröknek eladván, Velenczébe igyekezett, de a halál útközben, Urakovác boszniai helységben, november 29-én, elérte. Weimári Ernő herczeg kivonulás közben december 14-én Turócz-Szt.-Múrtonban halt meg.

A következő 1627-ik év szeptember 12-én a béke *Szónyön* a törökkel is megkötetett.

Bethlen Gábor ezután igyekezetét a lengyel királyság elnyerésére kezdé fordítani, miben neki sógora: Gusztáv Adolf svéd király és a lengyel főnemesség egy része segédkezett. Már hadai is készen állottak, melyekkel Lengyelországba benyomulandó volt, midőn 1629 november 15-én bekövetkezett halála a vállalatnak véget vetett. 1626.

Bethlen Gábor anyagi erejének korlátolt voltánál fogva a nagy világtörténelmi eseményekben nem lehetett döntő tényező, de befolyása ezekre kétségtelenül nagy volt s Magyarország neki alkotmányának és szabadságának biztosítását, Erdély nyugalmát, felvirágzását és dicsőségét, a reformatus egyház fönmaradását köszönhette.

XII. FEJEZET.

A RÁKÓCZYAK, ZRÍNYIEK ÉS THÖKÖLY IMRE HARCZAI.

Források. Kéziratyok: Mint a megelőző fejezetekben. *Kütfők, monografiák, értekezések:* Salamon, Magyarország a török hódítás korában. Nagy Szabó Ferencz, Memoriale; Szalárdy János, Síralmas Magyar Krónika; Bethlen János, *Rerum Transsylvanicarum libri IV*; Toldy F., Eszterházy Miklós nádor munkái; Szalay, E. M. nádor élete; Eszterházy Miklós nádor levelei több gyűjteményben. *I. és II. Rákóczy György:* Szilágyi Sándor, mindkét fejedelemnek, Rákóczy Zsigmondnak és Lorántfy Zsuzsánnának életrajza; Erdély és az északkeleti háború; Kemény János, Önéletirása és levelei több gyűjteményben; Ötvös A., Brandenburgi Katalin fejedelemsége, Rejtelmes levelek I. R. Gy. korából; Karácson, I. Rákóczy Gy. első hadjárata; Thaly Kálmán, Bercsényi Imre és a gróf Bercsényi-család I. kötet; Szilágyi Sándor, egész sora az oklevél publikatióknak, melyek a két fejedelem diplomatiái összeköttetéseire vonatkoznak; ugyanattól: A két Rákóczy György fejedelem csuládi levelezése stb. *Zrínyi Miklós a költő és hadvezér:* Szécsi, Zrínyi Miklós életrajza; Rónai Horváth Jenő, Zrínyi Miklós hadtudományi munkái; u. az. A Zrínyi és Montecuccoli közti vita iratai; u. az. Zrínyi M. hadtudományi elvei; u. az. Zrínyi M. a költő mint hadvezér; u. az. Az 1664-ik évi Rába- és Muramelléki hadjárat és a Szt.-gotthárdi csata; u. az. Az 1664-ik évi felsőmagyarországi hadjárat; Pauler Gyula és Kanyaró Ferencz, Zrínyi és Montecuccoli; Kanyaró F., Síralmas panasz, Zrínyi M. a hadi író; Thury József, Zrínyi M. hadtud. elveinek forrása; Csuday, A Zrínyiek a magyar történelemben; Illéssy, Kanizsa 1664. évi ostroma; *Thököly Imre:* Angyal Dávid, Thököly Imre életrajza; Thaly Kálmán és társai, Thököly I. és főbb híveinek naplói és levelei; Deák F. és Koncz J., A bujdosók levelezése; Gergely, Teleky-codex; Tört. Tár, oklevelek és Zrínyi Ilona levelei; Thaly, Adulékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, az 1683-ik évi táborozás stb.

A felsoroltakon kívül még a *Theatrum Europæum*, *Ortelius*, *Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs* és számos más munka.

I. Rákóczy György háborúi.

Rákóczy küzdelmei a fejedelemség biztosítására 1631—1633. Bethlen Gábor halála után az erdélyi rendek a fejedelem iránti hálából nejét, *Brandenburgi Katalint* emelték a fejedelmi székre, a kormányt azonban Bethlen unokaöccse, Bethlen István, vitte. De Bethlen Gábor hamvai még el sem voltak takarítva, midőn a viszály kitört, miután Katalin, ki már férje életében titkon a katolikus vallásra tért át, Csáky Istvánnal szövetkezve a kormányzót megbuktatni igyekezett. A viszály vége az volt, hogy Katalin lemondott s fejedelemmé 1630 november 26-án **Rákóczy György** választatott meg.

1631—1633.

A bécsi udvar és Eszterházy Miklós nádor nem szívesen látták a buzgó protestáns, Bethlen iskolájában növekedett Rákóczy Györgyöt az erdélyi fejedelmi széken s a nádor őt azon ürügy alatt, hogy mint magyar alattvaló a királytól a választás elfogadására engedélyt nem kért, s azt be sem jelentette, továbbá, hogy a szabolcsmegyei hajdúkat a maga részére csábította, megbuktatni igyekezett; sőt a nádor a fejedelem hajdúit 1631 februárban **Szatmárnál**, márczius 3-án pedig **Szinyérváraljánál** fegyverrel is megtámadta és szétverte. A felsőmagyarországi rendek azonban inkább tartván Rákóczyhoz, a nádort nem támogatták, a fejedelem vezérei, *íj. Bethlen István és Zólyomy Dávid* pedig a nádor hadait — szinteg a fejedelem tudta nélkül és akarata ellenére — **Rakamaznál** márczius 15-én megverték és a Tiszán átuyomták; **N.-Kállót** szintén megtámadták, de mivel várát bevenni nem tudták, felgyújták.

Szatmár.
Szinyér-
Váralja.Rakamaz.
N.-Kálló.

Miután azonban Ferdinándnak ez időben Gusztáv Adolf svéd királylyal gyűlt meg a baja, ki Rákóczyt is szövetségre hívta föl, a császár Eszterházyt a béke mielőbbi megkötésére utasítván, az ápril 2-án Kassán meg is köttetett.

Rákóczynál nem hiányzott a hajlandóság a svéd szövetségre s erre a rendek egy része által is ösztönöztetett, de fejedelemsége, melyre id. Bethlen István és Prépostváry is törekedtek, még ko-

1631—1636. rántsem volt eléggé biztosítva arra, hogy ily lépést kockáztasson ; az 1632. év november 16-án pedig Gusztáv Adolf fényes diadalai után a lützeni csatában elesvén, ez a dolognak Ferdinándra kedvezőbb fordulatot adott. Rákóczy tehát a hadjárat eszméjével felhagyva, miután Ferdinándtól Katalin özvegy fejedelemné Munkács és Tokaj váraira örökös adományt nyert, 1633 szeptember 28-án megkötötte az *eperjesi* végleges békét, mely Rákóczynak Ferdinánddal való viszályát megszüntette.

1636. **Bethlen István támadása 1636-ban.** Bethlen István, a nagy fejedelem öcsese, s Erdély kormányzója, már 1630 szeptember 28-án, midőn Brandenburgi Katalin a fejedelemségről leköszönt, a Kolozsvárott egybegyűlt rendek által Erdély fejedelmévé választatott; de miután nem volt reménye arra, hogy a fejedelemséget megtarthassa, megegyezett Rákóczyval egy új választásban, mely azonban nem reá, hanem Rákóczyra esvén, István úr félre állott.

Rákóczy mindazonáltal, daczára annak, hogy István úr fia, ifj. Bethlen István és veje Zólyomy Dávid neki kitünő szolgálatokat tettek, a Bethlen-család iránt nem volt jó szívvel; javaik nagy részét elkobozta, Zólyomy Dávidot pedig, a ki igaz, hogy még a fejedelem megbuktatására is törekedett, élethossziglan való börtönbe vetette Kővárott. Még nehezebben esett Bethlen Istvánnak, hogy a fejedelem 1635-ben, csekély ok miatt, István úrnak a nagyreményű ifj. Bethlen István halála után megmaradt egyetlen fiát, Bethlen Pétert, is elfogatni akarta; miután kérése nem használt, István úr várait hadi lábra állítá, sereget gyűjtött s úgy a rendeknél, mint a portánál Rákóczy ellen panaszt emelt.

Bethlen István fiát Ecsed védelmére hagyván, maga a budai pasához ment, ki támogatását megígérte.

Rákóczy ugyan a császártól a várt segedelmet meg nem kapta, de legalább annyit kivitt, hogy egy királyi had, mintegy tüntetésképp a török ellen, táborba szállott; a fejedelem pedig ostrom alá fogta **Huszt** várát. Az ostromló hadat azonban Bethlen Péter szétverte, István pedig a budai pasa seregével, melynek vezérletét a pasa a temesvári béglerbégre ruházta, már a Tiszán is átkelt.

Az erdélyi rendek a fejedelem mellé állván, Rákóczy október 2-án Tordáról hadaival elindult, Kornis Zsigmondot, Ibrányit

és Huszárt pedig a magyarországi birtokain szedett dandárral a 1636. Gyula felől közeledő török elé küldé. 1636 október 6-án Szalonta Szalonta. mellett ütközött meg Kornis a temesvári pasával s bár a török sereg ereje sokszorta nagyobb volt, oly előnyöket vívott ki, hogy a béglerbég a Horgas ér mögé vonult; itt éjjel Győry Jakab hajdúcsapata által meglepően megtámadtatván, a török had szét-szóródott és Lippára ment.

Rákóczy most a fősereggel Boros-Jenőre menetelt, s miután Bőjthy István és Kemény János az esztergomi bég dandárát Pan- Pankota. kotánál megverték, Paulisnál foglalt állást. Lippa és Paulis közt azonban csak előörs-csatározások folytak, mert Bethlen és a temesvári pasa már alkudozásokat kezdtek a fejedelemmel. A béke ezután Szászvároson megkötetett. Bethlen javait visszakapta, de hűséget kellett hogy fogadjon a fejedelemnek; a porta pedig az erdélyiek szabadságát új athnáméval biztosította.

Rákóczy György hadjárata III. Ferdinánd ellen 1644-ben. Rákóczy Eszterházy Miklós nádor ellenségeskedése 1644. és pártfogójának: Pázmány Péternek halála daczára nemcsak megmaradt fejedelmi székében, de sőt azt még fiának isbiztosította, ki az 1642-ik évi márczius 4-én tartott gyulafehérvári országgyűlésen utódjául választatott. Ily módon megerősödve levén, most már hajlandóbb volt a francia és svéd követek azon ismételt fölhívásának engedni, hogy a protestantismus védelmére a császár ellen fegyvert fogjon. Erre pedig ok volt elég, mert az eddigi békekötéseknek a vallás-szabadságra vonatkozó részeit az udvar mellőzte s a sérelmek ellenében még a hatalmas nádor sem tudott orvoslást szerezni; alkalmat pedig egyrészt a svédek diadalai, másrészt a felsőmagyarországi rendek elégtelensége nyújtott. Csak a török volt még az akadály, mert a porta 1642-ben a császárral új békét kötven, Rákóczynak a hadjáratra engedélyt nem adott. A francia és svéd követek fáradozása azonban nemcsak a fejedelemtől ért ezélt, ki 1643 ápril 26-án a szövetséget megkötötte, de a portánál is, mely Rákóczynak az engedélyt 1643 december végén megadta.

A fejedelem az országos hadakat 1644 február 1-ére Kolozsvárra rendelvén, miután György fiát Erdélyben kormányzóul hátrahagyta, február 2-án hadaival megindult. A főszloppal

164. maga a *fejedelem* Nagyváradnak, egy másik oszloppal *Zsigmond* fia N.-Károlynak, a harmadikkal legtehetségesebb vezére **Kemény János** Szatmárnak tartott. Magyarországi hadai, melyekhez a hajdúk és némi török csapatok csatlakoztak, Piskoltnál *Bakos Gábor* alatt gyülekeztek.

N.-Kálló. Rákóczy február 16-án N.-Kállót megadásra kényszerítvén, innét bocsátotta ki felhívását a magyar nemzethez, hogy az alkotmány és vallás-szabadság kiküzdésére zászlói alá siessen; serege rövid idő alatt 70,000 főre emelkedett s oszlopai diadalmasan nyomultak elő. Kemény János megvette **Szatmárt** és **Szendrőt**, azután benyomult Borsodba; Gyulay Ferencz megvette Forgáchtól rövid küzdelem után **Kassát**, hova Rákóczy két nap mulva ünnepélyesen bevonult. Bakos Gábor a bányavárosokat hódoltatta meg, Kapronczay a Vág völgyén Galgóc felé nyomult elő, míg a fejedelem Kornissal a Garam vidékének tartott. Ápril 17-én bevétetett **Fülek**, négy nappal később **Szécsény**, kevéssel ezután **Léva**. Néhány hét alatt majd egész Felső-Magyarország az osztrák és morva határokig Rákóczy kezében volt.

A császár e támadásra nem levén elkészülve, védőrendszabályokhoz oly későn nyúlt, hogy az erdélyiek diadalait meg nem akadályozhatta. Április havában végre, midőn Torstenson serege a dánok támadása folytán visszatérni kényszerült, *Puchheim* és *Göcz* tábornokok alatt öt gyalog- és tizenöt lovasezred, összesen 14,000 főnyi erővel vonult be Magyarországra, míg a nemesi fölkelés Eszterházy Miklós nádor alatt Nyitrán gyülekezett.

Galgóc. A császári vezérek mindenekelőtt Kapronczay **Galgócznál** megállapodott hadát verték vissza, mely harcban maga Kapronczay is elesett, részint, mert legközelebb volt, de meg azért is, hogy Rákóczynak Torstenson svéd seregével Morvaországban való egyesülését megakadályozzák. Ezután visszavették **Lévát**, **Füleket** és **Szendrőt** s május végén tovább előnyomulva ostrom alá fogták **Kassát**.

Rákóczy minden igyekezetével sem birt a töröktől derekasabb segítséget kieszközölni s mivel erejét a svédekkel való csatlakozásig kimélni akarta, ütközetet kerülve, a császáriak elöl egész Drégely-Palánkig hátrált; egyuttal pedig a nádorral alkudozásokat kezdett, melyek Szendrőben folytak, de eredménytelenül

végződtek. Ez idő alatt azonban Kemény János Kassa fölmenté- 1644.
sére indult s miután Szerencset, hol a németek még Rákóczy Szerencs.
családi sirboltját is feldúlták, visszavette, június 14-én 15,000
főnyi seregével a császáriakat Kassa alól elűzvé, a várost az Kassa.
ostrom alól fölmentette. A császári tábornokok Eperjes felé
vonultak vissza, de utóvédük Kemény által június 26-án előbb
Somosnál, majd **Eperjesnél** megveretett, midőn pedig ostrom Somos.
alá fogták **Sáros** várát, Kemény által innét is elűzettek és a Eperjes.
Szepességen, Liptón és Turóczon át egész *Bajmóczy* szorítottak Sáros.
vissza.

Itt a császáriak a Homonnay János és Csáky István által
Lengyelországban szedett hadakkal erősödtek, **Murány** várát Murány.
pedig Szécsy Mária, Wesselényi Ferencz kezébe játszotta. Kemény
ennélfogva magát e vidéken nem tarthatván, augusztus 10-én
visszavonult, Puchheim által egész Szendrőig követve. A fejedele-
lem ezalatt **Regéczet** ostromolta és Homonnay birtokait dúlta, Regécz.
a császáriak ellenben megverték **Ónodnál** Ibrányi Mihály hadát, Ónod.
Szerencset pedig elhamvasztották.

Időközben Torstenson újból Csehországhoz közeledvén,
Göcz tábornok hadteste visszahivatott, minek folytán a Kemény
által újból szorongatott Puchheim is visszavonult és a Vág-
vonal védelmére szorítkozott. Rákóczy ostrom alá fogta még
Rimaszécset, azután hadait téli szállásokra bocsátá. Rimaszecs.

A béke-alku e közben *Nagy-Szombatban* megindult, de
miután Rákóczy követei a svédek győzelmei következtében túl-
csigázott követelésekkel állottak elő, az alkudozás eredményre
nem vezetett.

A hadjárat folytatása 1645-ben. A svédek az 1645-ik 1645.
év márczius 6-án Jankau mellett a császáriakon újabb fényes
győzelmet nyertek és Torstenson most már a magyar határok felé
közeledett. Rákóczy ennek folytán, bár Ferdinánd őt a Bethlen
által birt hét megyével ujabban is megkínálta, a francziákkal és
svédekkel 1645 ápril 22-én ujonnan szövetséget kötött s hadaival,
melyek Rakamaznál gyülekeztek, újból megindult. Útközben
parancsot vett ugyan a portától, hogy a hadjáratot azonnal be-
szüntesse és békét kössön, de Rákóczy ezt figyelmen kívül hagyva
utját folytatta, megvette és felégette **Füleket**, innét Nyitrán Füleket.

1645. ment, hol egy *Douglas Róbert* tábornok által vezetett svéd dandárral egyesült, azután pedig **Nagy-Szombat**ra, melyet május 28-án ejtett hatalmába. A porta a fejedelemnek Nagy-Tapolcsányban egy újabb tiltó rendeletet kézbesítettett, de Rákóczy ezzel sem törődve, Nagyszombatról *Zsigmond* fiát és *Kemény Jánost* egy 14,000 főnyi hadtesttel a Brünnt ostromló Torstenson segítségére küldötte, míg maga szintén a morva határra, Gödingig nyomult elő.

Itt vette György fia jelentését, hogy a temesvári pasa Erdélybe készül betörni; Budára küldött követe, Szentpályi, csak a budai pasa újabb fenyegetését hozta, míg Puchheim, kit a tavasszal a császár Bécs védelmére rendelt, de a ki most, miután Torstenson a Bécs elleni támadással fölhagyott, nélkülözhető volt, a fejedelem háta mögött az erdélyiek által körülzárt **Szendrő** fölmentésére indult, onnét pedig Kassa felé szándékozott.

Ily körülmények közt Rákóczy most már maga is komolyan törekedett a békére. Az előleges béke 1645 augusztus 8-án kötött meg, a vegleges pedig 1645 december 16-án *Linczben*. Rákóczy a svédeknek küldött segélyhadat visszavonta, mire Torstenson is Brünn ostromával felhagyni és Morvaországból kitakarodni volt kénytelen. A linezi békében Rákóczy megnyerte megfelelő kárpótlások fizetése mellett Tokajt, Tarczalt és Regéczet, továbbá biztosított nemzetségének az örökösödés Bethlen István, illetőleg Péter után, Ecsedre, Nagy- és Felső-Bányára; a Bethlen által birt hét megyét olyképp nyerte meg, hogy Szatmár és Szabolcs megyét fiai is holtukig birják, Szatmár város pedig mindaddig Erdélynél maradjon, míg a fejedelmi székben Rákóczy nemzetsége ül. Végre Ferdinánd a protestans vallás szabad gyakorlatát biztosította, a többi sérelmek orvoslását pedig a legközelebbi országgyűlésre bizta.

E kedvező béke a háborúnak Ferdinánd és Rákóczy közt véget vetett; de véget ért nemsokára — 1648-ban, az október 24-én megkötött westphali békével — maga a harminczéves háború Németországban is. Ugyancsak az 1648-ik év november 11-én Rákóczy György meghalt s a fejedelmi széken fia, II. Rákóczy György követte.

Rákóczy Györgyről sokan azt állítják, hogy egész törekvése csak nemzetségének emelésére volt irányítva. Igaz, hogy

nemzetségének nagy hatalmat, mérhetetlen vagyont szerzett; de azt hazája hasznára fordította; vagyona jövedelmeiből viselte háborúit, és Erdély nemcsak hatalomban és dicsőségben, de vagyonban is vele együtt gyarapodott. Hadviselése nehéz viszonyok közt is szerencsés volt, s a nagy művet, melyet Bocskay megkezdett, a linzi békével I. Rákóczy György fejezte be. 1645.

II. Rákóczy György háborúi.

A moldvai hadjárat 1653-ban. II. Rákóczy György nem követte atyja nyomdokait. Míg amaz a körülményekkel szigoruan számot vetve, mindig a legközelebbi, biztosan elérhető czélok után törekedett, II. Rákóczy György nyugtalan, hír és dicsőség után szomjazó lelke messzebb kalandozott. Kevés idővel fejedelemségbe lépése után már a lengyel királyság után áhitozott; midőn a lengyelek királylyá *János Kázmért* választották, terveitől egy időre ugyan elűtetett, de azért a lengyel ügyekbe való beavatkozást folyton szem előtt tartotta. Erre alkalom 1652-ben nyílt, midőn a kozákok, kiknek hetmanja **Chmielniczki Bogdán** már öreg Rákóczy Györgynek felajánlotta támogatását a lengyel korona megszerzésére, a lengyel királylyal nyílt háborúba keveredett. Rákóczy e háborúban támogatást nyújtott *János Kázmér*nak. E támogatás ugyan elkéssett, de hátrányos következménye lőn, hogy háborúba keverte Rákóczyt **Lupul** moldvai vajdával, a kozák hetman rokonával. Ez ugyanis Rákóczyra boszus levén, ellene a portán fondorkodott, a mit a fejedelen azáltal torolt meg, hogy a fellázadt moldvai bojárokkal és *Máté oláh* vajdával szövetségzén. hadait *Boros János*, majd később *Kemény János* vezérlete alatt Moldvába küldé. Egy hónap mulva Moldva fővárosa: **Jassy** *Kemény* Jassy. kezében volt, honnét *Lupul* a kozákokhoz menekült. *Kemény* a vajdai székbe a bojárok által választott *Görgicze Istvánt* helyezvén, hadai egy részét hazabocsátotta s maga is haza készült. De ekkor 10,000 főnyi kozák sereg vonult be Moldvába s *Kemény* egyik, *Boros* által vezetett hadosztályát **Foksánynál**, magát Foksány. *Keményt* május 22-én a *Teleschin* folyó mellett **Koprinkánál** Koprinka. megverte s így *Lupul* fővárosába visszatért. De a segélyre jött

1653. *Máté* havasalföldi vajda és a magyar hadak Lupult és a kozákokat megvervén, a magyar, oláh és a szintén segélyül jött lengyel hadak az ismét megfutott Lupult magát **Szucsavában** ostrom alá fogták, mely ostrom alatt Chmielniczki kozák hetman fia Timus, Lupul veje is elesett. A hetman most kozák és tatár hadakkal Szucsava fölmentésére sietett, de elkésett. Szucsavát a szövetségesek bevették, mire a zsákmánytól elesett tatár khán Lupult elfogatta és lánczokban Konstantinápolyba küldte.

Moldva e hadjárat által Rákóczytól függő viszonyba jutott.

1655. **A havasalföldi hadjárat 1655-ben.** Oláhországban *Máté* vajda halála után Rákóczy védenceze: *Sorbán Konstantin*, Radul fia választatott vajdává; de a szemény és orosz hadak ellene föllázadtak s egy Hériza nevű bojárt vajdává választván, Konstantint elűzték.

Rákóczy nem volt hajlandó Oláhországra nyert befolyását föladni, s hadait fölkészítvén 1655 tavaszán személyesen indult a Havasalföldre a lázadást elfojtani. Az erdélyi és az oláh hadak junius 27-én **Ploesti** közelében ütköztek meg, s a csata Rákóczy fényes győzelmével végződött. Hérizát a törökök, hova menekült, kiadták és a fejedelem Erdélybe vitette. Rákóczy vezére, Boros ezután egész Oláhországot meghódoltatta.

Most már a Havasalföld is Rákóczy Györgyöt uralta.

1657. **A lengyelországi hadjárat 1657-ben.** A X. Károly svéd király és János Kázmér lengyel király közt kitört háború új alkalmat szolgáltatott II. Rákóczy Györgynek a lengyel ügyekbe avatkozni. Szövetségét mindkét fél kereste s mindkettő kilátásba helyezte Rákóczynak a lengyel koronát. A fejedelem hosszas habozás után a svédekhez csatlakozott, daczára annak, hogy a fejedelmi tanács nagyobb része a lengyel szövetség mellett nyilatkozott, mely nemcsak a lengyel trónt biztosította volna fiának, de magának is a szépesi városokat. A fejedelem a svéd szövetséget főként azért választá, mert X. Károly a lengyel trónt nem fiának, hanem magának a fejedelemnek ajánlotta föl, mi nagyra-vágásának célja vala, továbbá vallási okokból is. Az egyezmény 1656 november 20-án kötött meg, s daczára annak, hogy a hadjáratra sem az erdélyi rendektől fölhatalmazása nem volt, a mit pedig hitlevele szerint kikérnie kellett volna, sem a portától enge-

délye, a mit különben már a moldvai és oláh hadjáratoknál is mellőzött, végre pedig daczára annak, hogy a bécsi udvar a hadjárat ellen tiltakozott, II. Rákóczy György, Erdélyben Rhédey Ferenczet, Serédy Istvánt és Barcsay Ákóst helytartókul visszahagyva, az *1657-ik év január 14-én Viskan* táborba szállott, *január 18-án* pedig közel 40,000 főnyi sereggel, melynek fővezérletét **Kemény Jánosra** bízta, Lengyelországba menetelt.

Kétségtelenül nagy és nehéz vállalat volt, mely Rákóczy előtt állott, de az eddig elért sikerek a különben is vállalkozó szellemű, nagyravágyása által hajtott fejedelemnek oly önbizalmat adtak, hogy minden nehézségen győzedelmeskedni vélt.

Már az elindulás első napjaiban az erős tél, a nagy hó nehézségeket okozott, melyek a *Priszlop* hágón való átkelésnél még sokszorososan fokozódtak. De az erőfeszítések, a kitartás győzedelmeskedett és február 2-án Rákóczy már Stryjben volt. Lemberg semlegességet fogadott, az ezt szintén ígérő, de azután ígéretétől eltérő **Przemysl** ellenben ostrom alá vétetett és megsarczoltatott. A lengyelekkel az első összeütközés **Sambor** tájékán következett be, de mivel ezek főereje Danczkánál küzdött, Rákóczy seregének, mely a csatlakozott kozákokkal, daczára az eddigi nagy fogyatéknak, 50,000 főre ment, a lengyelek útjába akadályt nem vethettek.

Przemysl alatt fogadta Rákóczy a császár követségét, Szelepcesényi György kanczellárt, Homonnay Györgyöt, Rákóczy Lászlót és Révay Dánielt, kik őt visszatérésre inteni, vagy a Lengyelország elleni támadásról lebeszélni és János Kázmérhoz való csatlakozásra rábírni igyekeztek; ugyancsak lengyel földön vette a fejedelem a szultán erélyes tiltakozó parancsát. De mindez hiábavaló volt; Rákóczyt halsorsa ragadta magával, ellenállhatatlanul, a szomorú vög felé, melyről persze ez időben Rákóczy környezetében senkinek sejtelme sem volt.

Márczius 20-án érkezett Rákóczy az ország fővárosa: **Krakó** elé s miután Lubomirszky, a lengyel vezér, a ki a Krakóban levő svéd csapatokat ostromolta, közeledésére elhúzódott, a fővárost e napon megszállotta s Báthory István híres, fényes városába ünnepélyesen bevonult. Két napi tartózkodás után, Krakóban kapitányul **Bethlen Jánost** hagyva, tovább menetelt, hogy a svéd király seregével egyesüljön. Az egyesülés a svéd sereggel április 11-én ment

1657. végbe és a svéd király Rákóczyt nagy fénynyel fogadta. A hadműveletekre nézve elhatározott, hogy a szövetségesek — ha a lengyel sereggel, mely előlük mindenütt kitért — meg nem ütközhetnek, előbb Brzestet, azután Zamoiscot fogják ostrom alá.

Rákóczy már most idegenkedve látta, hogy a lengyel főurak, kik őt hívták, nemcsak hogy nem jönnek vele tárgyalni, de sőt még nem is válaszolnak neki; ennek oka az volt, hogy a lengyelek megtudván, miszerint a fejedelem X. Károlylyal a lengyel királyságra az ország egy részének átengedése mellett szövetkezett, tőle teljesen elpártoltak.

Brzest.

A Visztulán Zavichostnál ápril 19-én átkelvén, üzöbe vették ugyan a lengyeleket, de ezek sehol helyt nem állottak, minek folytán a szövetségesek Brzest alá szállottak és azt ostrom alá fogták.

Itt érte el Rákóczyt a válság.

A bécsi udvar ugyanis a dán királyban Svédországnak új ellenséget támasztván, X. Károly kénytelen volt Rákóczytól elválni, kinek seregéből több ezer kozák és oláh hadat is zsoldjába fogadott. A császár maga 16,000 főnyi sereget küldött János Kázmér támogatására, mely már a lengyel határokhoz közeledett; Lubomirszky beütött Magyarországra s földülta Munkácsot, Beregszászt, Szatmárt, majd beütött Máramarosba is; a szultán meghagyta a tatár khánnak, hogy Rákóczyt Lengyelországból űzze ki; végre János Kázmér most már hadait egyesítvén előbb a tatár khánnal egyesülni és Lublin felé előnyomulni szándékozott.

Varsó.

Brzest május 23-án kapitulált, de ez is csak baj volt a fejedelemre, mert a svéd király, mint Krakóban, itt sem akart egy embert sem hagyni és a várat Rákóczy volt kénytelen megszállani, mi seregét újból apasztotta. Ugyanez történt június közepén, midőn Varsó rövid ellenállás után föladott.

Ez volt a szövetséges hadak utolsó együttes működése s a svédek június 22-én Rákóczytól elváltak.

Lengyelország két fővárosa és nagy területe Rákóczy kezében volt ugyan, de a lengyel király, a szultán és a császár seregei ellen hogy lett volna képes azokat megvédeni, most, midőn egyetlen szövetséges cserben hagyta, hadai pedig naponta fogyatkoztak. Hogy a csapás teljes legyen, a kozákok, mihelyt a tatárok kö-

zeledését megtudták, zsákmányukat féltve Rákóczy seregét szintén elhagyták és haza takarodtak. 1657.

E vészteljes helyzetben, most már csak egy maroknyi haddal, csak nagy, erős jellem tudta volna helyét megállani, vagy magának a tisztességes visszavonulást biztosítani. De Rákóczyt lelki ereje épen e legválságosabb helyzetben hagyta el. Még mindig remélt s a helyett hogy védelemre, vagy mielőbbi gyors visszavonulásra gondolt volna, rohant az ellenség torkába. Pedig hadai egyre maradoztak tőle, alvezérei sürgették a visszavonulást. Egyszerre körül volt véve a lengyel és tatár seregektől. Gyalázatos békét kellett *julius 22-én* Czárni-Osztrovban aláírnia. Bocsánatot kér a lengyel királytól, neki mindent visszaad, a svédectől és kozákoktól eláll, a tatár khánt értékes ajándékkal megengeszteli és egy millió kétszázezer forint hadi kárpótlást fizet.

De a szerencsétlenség még nem telt be. Az áruló lengyel biztos: *Sapieha* nem haza felé, de a tatár sereg közepébe vezette a szerencsétlen erdélyi sereget s a tatár fogságból a fejedelem csak gyors meneküléssel szabadulhatott. A sereg Kemény Jánossal egyetemben nem menekülhetett; *Sapieha* újabb árulása folytán a tatárok által körülfogott s fogolylyá tétetett. Azon a napon, *julius 31-én*, midőn a szerencsétlen fejedelem magyar földre ért, Kemény és hada rabságba estek és a Krimbe hurczoltattak.

Az első török támadás Rákóczy ellen 1658-ban. 1658.

Rákóczy beteg, testben és lélekben megtörve érkezett 1657 augusztus 4-én Ecsedre, 17-én ment be Erdélybe, Szamosujvárra, hova azután országgyűlést hirdetett. De az egész ország föl volt ingerülve a fejedelem ellen, legkivált pedig azok, kiknek fiai, rokonai a hadjárásban vagy odavesztek, vagy most tatár rabságban sinlődnek.

Saját országával mindazonáltal csak végzett volna Rákóczy, s a tatár rabságban levők kiváltása is csak végbement volna, de most jött a nagyobb csapás. A szultán, felbőszülve Rákóczy többszörös engedetlenségén, elhatározta letételét és nemsokára megérkezett a fermán, mely Erdély rendesinek megparancsolja, hogy Rákóczy helyett más fejedelmet válasszanak. Ez meg is történt és fejedelemmé Rákóczy híve: **Rhédey Ferencz** választott meg,

1658. úgy mindazonáltal, hogy ha Rákóczynak a szultánt megengesztelni sikerül, Rhédey visszalép.

Rákóczy rövid időre visszavonúlt ugyan, de csakhamar ismét a cselekvés terére lépett. Haidúkat toborzott, megszállotta Jenőt, melynek átadását a török most követelte, majd a rendeket **Medgyes.** 1658 január 22-én **Medgyesen** ostrom alá fogván, Rhédeyt visszalépésre kényszeríté. Jól tudván azonban, hogy e lépését a török megtorlatlanul nem hagyja, rögtön fegyverkezett s ellenállásra készült.

Rákóczy ily módon végtelen könnyelműséggel kihívta maga ellen a végzetet, az országot pedig, melyet nyugodtan, boldogan vett át, a megsemmisülés veszélyébe sodorta; ez annál kevésbbé bocsátható meg neki, mert arra, hogy Erdélyt a török ellen maga, saját erejéből megvédelmezze, képes nem volt, szövetségesül pedig nem ajánlkozott senki, s így a gyászos vég — úgy magára, mint Erdélyre — előrelátható volt.

Köprili Mohammed nagyvezír a megtorlással nem soká késett. 1658 február havában az oláh, márcziusban a moldvai vajda, Rákóczy szövetségesei, országukból kiűzettek, a nagyvezír nagy sereggel útrakelt Erdély ellen, utasítván egyszersmind úgy a tatár khánt, mint a temesvári és budai pasákat, hogy támadólag előnyomuljanak.

Rákóczy 10,000 főre menő hadaival a részekben tartózkodván, a Jenő felé közeledő budai pasa serege fölött június 26-án és július 5-én **Lippa** mellett diadalt aratott. Ezzel azonban sorsán nem változtatott. Rövid napok múlva megérkezett a nagyvezír serege Temesvárra, míg kelet felől a tatárok, az új moldvai és havasalföldi vajdák benyomultak Erdélybe. Rákóczy hadaival Nagyváradtól délre táborozott, de nem volt bátorsága sem Erdély megvédelmezésére, sem a nagyvezír megtámadására. A török augusztus 29-én megszállotta **Jenőt**, melyet Ujlaky szeptember 2-án föladott, a tatárok pedig a **Bodza** szorost védelmező székelyeket szétszórván, elárasztották az országot, földülva, porrá égetve mindent, a mi útjukba esett. Brassó, Szeben és más szász városok magukat megváltották, de Gyulafehérvár, Enyed, Marosvásárhely, Torda, Kolozsvár, szóval az összes nyílt városok és útba eső falvak irgalmatlanul elpusztítottak. Ezután áttörtek a tatárok a Részekbe s

Jenő.
Bodza.

Nagyvárad kivételével, melyet kapitánya : Gaudi Endre megvédelmezett, Bihar- és Szilágy megye nagy részét szintén földúlták. 1658.

Szeptember 20-áig tartott e kegyetlen dúlás, a mikor is a tatár és oláh hadak, a nagyvezír parancsára, Erdélyből kivonultak. majd 100,000 embert ölvén le és hurczolván mint foglyot magukkal.

A nagyvezír ugyanis az erdélyi rendek Barcsay Ákos vezette követsége által, az évi adónak 15 ezerről 40 ezer aranyra való fölemelése, Lugos és Karánsebes átadása s 500,000 tallér hadi költség fizetése fejében megengeszteltetett s miután **Barcsay Ákost** Erdély fejedelmévé nevezte ki, a szultán hívására Konstantinápolyba visszatért.

Az 1659-ik évi hadjárat. A másodszor is letett fejedelem, bárha országát a legnagyobb veszély idején hűtlenül elhagyta s Erdély védelmét még csak meg sem kísérlette, nem tudott a hatalomról lemondani, s hogy ahhoz ragaszkodhassék, ahhoz némi joga is volt. Barcsay eljárása nem volt tiszta és Erdély rendei a *kinevezett* s török parancsra, a rendek egy része által megválasztott fejedelemnek csak kénytelenségből hódoltak, most is föntartván, mint Rhédeynél, a Rákóczy mint törvényesen választott fejedelem hűségére való visszatérés lehetőségét. De sőt az ország is mintegy két részre volt szakadva; a megyék és a szászok Barcsay, a székelység és a Részek Rákóczy pártján állottak. Midőn Barcsay a török unszolására Rákóczy ellen hadat gyűjtött, ez a polgárháborút kikerülendő Váradot visszabocsátá ugyan az országnak, de azért augusztus hóban mégis csak fegyverrel kellett az ügyet eldönteni.

Rákóczy hadai Székelyhidnál, Barcsay és a rendek serege Keresztesnél gyülekeztek. De Rákóczy gyorsabb volt; szeptember 3- n már Tordánál állott s az ország hada nem ütközött meg vele, hanem elszéledt, Barcsay pedig Dévára, onnét pedig, török segílyt sürgetendő, Temesvárra futott. Rákóczy ezután a szeptember 24-én Marosvásárhelyen tartott országgyűlésen a fejedelmi székbe visszaült.

Rákóczy most újra az oláh vajdák segítségével vélte magát föntarthatni s *Mihnye* havasalföldi vajdával szövetkezve, a hozzájuk állani nem akaró *Ghika*, moldvai vajdát megtámadta s elűzte,

1659. helyébe *Konstantint* helyezvén; e hadjáratban Rákóczy *Mikes Kelemen* alatt 10,000 főnyi haddal vett részt. De e győzelemnek nem vette hasznát Rákóczy, mert már november 2-án a tatár khán *Mikes* és *Mihnye* seregét szétverte.

Pedig most lett volna szüksége úgy a vajda támogatására, mint saját, *Mikes* alatt levő hadaira, mert **Szidi Ahmed**, az új budai vezír-pasa már útban volt Rákóczy ellen. Mintegy 17,000 főnyi sereg fölött rendelkezett még Rákóczy s a **Vaskapu** szorost fölkelő hadakkal megszállván, maga a fősereggel **Hátszegnél** foglalt állást. De *Huszszein* egri pasa a szorost megkerülte s így **Szidi Amednek** utat nyitott, mire Rákóczy **Zajkányig** előnyomulván, a pasával 1659 november 22-én megütközött. A küzdelem nehéz, véres volt s Rákóczy, miután majd 4000 vitéze elvérzett, leveretett. Kevés nappal ezután a pasa Rákóczynak egy a **Részekből** érkezett hadát is megvervén **Tordánál**, **Medgyesre** ment, hova **Barcsay** országgyűlést hirdetett. Az országgyűlésen azonban alig jelent meg néhány ember, mire a pasa, 1500 főnyi török csapatot hagyván **Szebenben** **Barcsay** mellett, boszusan hazament.

Alig takarodott ki a török, Rákóczy nyomban **Szeben** alá szállott s azt ostromolni kezdé; de sem ennek, sem **Dévának** ostroma a tavaszig eredményre nem vezetett.

1660. **Az 1660-ik évi hadjárat. Nagyvárad eleste.** A következő tavaszon a porta **Ali** pasa szerdár vezérlete alatt új hadat indított meg. A szerdárt megelőzte **Szidi Ahmed**, ki tavaly Erdélyben semmit sem végezhetvén, a szerdár megérkezése előtt még valamely nevezetesebb dolgot óhajtott végrehajtani és a vezírség hadaival, mintegy 25,000 fővel, **Várad** felé indult s miután a Rákóczyhoz futó hajdúk néhány helységét földülta, **Debrecz**ent megtámadta és megsarcolta, **Kolozsvárnak** tartott.

Rákóczy a budai pasa mozdulatairól s azon szándékáról, hogy Erdélybe benyomúl, május 13-án tudomást nyervén, **Szeben** ostromával azonnal fölhagyott és **Szamosujvárra** ment, hadait kiegészíté s azután **Kolozsvár** védelmére **Szászfencs** és **Gyalu** közt, a csatát a budai pasával elfogadandó, állást foglalt. Midőn a pasa serege közeledett, Rákóczy a harcztot mégis inkább elhalasztani akarta, de alvezérei és a székelyek a harcztot követelték, sőt Rákóczyt még gyávasággal is vádolák. Erre Rákóczy helyt állott és a

csata 1660 május 22-én végbement. Daczára a fejedelem hada 1660. csekély számának, a küzdelem hosszas volt; Rákóczy maga igaz hősiességgel küzdött s már 17 török hullott el csapásai alatt, midőn az Oláh-Fenes felé hátráló székelyek segítségére sietvén, sisakja leesett, födetlen fejére súlyos vágást kapott és összeesett. A fejedelem eleste után serege nem soká állott helyt és megfutott. II. Rákóczy György súlyos sebesülten vitetett testőrei által Nagyváradra s ott június 6-án küzdelemteljes életét befejezte.

Nagyratörő reményei közül egy sem ment teljesedésbe s nem hogy királyi koronát nyert volna, de elvesztette országát, mely azontúl a török játékszere lőn; elvesztette Erdély szabadságát, alkotmányát, el mindazt, a miért Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György küzdöttek s a linczi béke, mely elődjei félszázados küzdelmeinek ára volt, ezentúl hitvány foszlány lett a császár kezében. Hogy ballépéseit életével fizette meg, az nem engeszteli ki amaz ezrek halálát, kik érte, miatta elvesztek, nem az ország bukását, mely Magyarország reménye, támasza volt, ezentúl pedig a német és török zsákmánya lőn.

Szidi Ahmed ezután, Barcsay hadaival együtt, **Kővárt** száll- **Kővár.** lotta meg, melyet őrsége hamar föladott, azután pedig **Ali** pasa szerdár seregével egyesült, mely a két év óta hátralékos adó és az 658-ik évi hadjárat költségei fejében **Nagyváradot** fogta **Nagyvárad.** ostrom alá.

A bécsi udvar, a mint 1658-ban, úgy most is tétlenül nézte Rákóczy és Erdély bukását. Hogyne, hisz Erdély és fejedelmei annyiszor megalázták a császári hatalmat, hogy bukásuk ott csak örömet okozhatott. Rákóczy halála után azonban nem késett De Souches tábornokot a fejedelem halála esetére a császárra szálló Szatmár és Szabolcs megyék átvételére küldeni, a ki azután még Tokajt is kicsikarta az özvegy kezéből. Hogy a török Nagyváradot elveszi-e vagy sem, az a császári vezért nem érdekelte s a bekövetkező eseményeknek a nádorral együtt a rakamazi táborban tétlen szemlélője maradt.

Ali pasa *julius 10-én* 50,000 főnyi sereggel érkezett Várad alá és annak ostromát már július 14-én megkezdte. Rákóczy a várat élelemmel és lőszerrel jól ellátta, de hiányzott megfelelő számú védő őrség; a parancsnokok közül Gyulay Ferencz a fejedelem

1600 delem tetemeit kísérte Ecsedre, magával vivén, sajnos, az őrség nagyobb részét, Baresay kapitánya Haller Gábor pedig fogságban volt a pasa táborában. A parancsnokságot ennél fogva **Balogh Máté** alkapitány vitte, ki mellett *Rácz János*, *Szalárdy János* és *Ibrányi Mihály* alatt csak 850 főnyi védő őrség állott, a mi Nagyvárad megvédésére, mire legalább 4—5000 fő kellett volna, teljességgel elégtelen vala.

Várad őrsége mindenekelőtt Wesselényi Ferencz nádornál és Souches tábornagynál a rakamazi táborban keresett segítséget; de bár a föltételt, hogy a császár hűségére esküdjenek s a beküldendő kapitányt elfogadják, teljesíteni ígérkeztek, a császári vezér mégis addig habozott, hogy végre késő volt. Váradot sem a nádor, sem a császári vezér egyetlen katonával sem segítette meg.

A pasa az ostromlővegeket leginkább a Veres és az Aranyos bástya ellen működtetvé, de három hétig csekély eredménnyel. Ekkor a pasa a vár árkából a vizet igyekezett levezetni, mi egy rabnő segítségével sikerült is. A védekezés különben is, tűzerek hiányában, megfelelő nem lehetett, mi még rosszabbá vált, midőn augusztus 14-én a keleti kapu közelében levő lőporraktár fölrobbant s a lőszer nagy részén kívül több mint 100 ember elveszvé, az őrség 600 főre olvadt le.

Augusztus 24-én Ali pasa rohamot intézett a már említett két bástya ellen, melyek egy része aknák fölrobbantása folytán leomlott, s a törökök föltüzték a félholdat; de ekkor, mint egy századdal előbb Egernél, a *várad* *nők* álltak a visszatántorodott védők mellé s a törökök a falakról leszorítottak. A törökök e rohamnál 3000 főt vesztek, de a védők száma is leolvadt 300-ra. Az elesettek és harc képtelenek közt voltak Ibrányi Mihály, a ki a védelem lelke volt eddig s a rohamnál elesett, Rácz János alkapitány, Leszniczky, stb. és az összes magyar hadnagyk.

A védők még két napig küzdöttek a nagy túlerő ellen, ledőltek bástyákkal, de a harmadik napon, *augusztus 27-én*, miután a fölmentésnek minden reménye elenyészett, miután a várat elégtelen erővel és eszközökkel *45 napon át védelmezték*, a várat szabad elvonulás föltétele mellett föladták. Lélekiemelő dolog, hogy e maroknyi nép a szerződésbe még Erdély jogainak föntartását, terü-

leti épségének megóvását és adójának leszállítását is bevette a 1660. föltételek közé, miket a szerdár szintén elfogadott.

A császári fővezér pedig ott állott rakamazi táborában, s bár 1—2000 főnek a várba vetésével Váradot megmenthette volna, tétlenül nézte, mint kerül Magyarország egyik legfontosabb vára, Erdély és a keleti részek kulcsa, a török kezébe.

Kemény János küzdelmei a fejedelemségért 1661—1662.

Sem II. Rákóczy György halála, sem Nagyvárad eleste nem adta vissza Erdélynek a nyugalmat. Barcsay Ákos fejedelem, hogy a töröknek az 500,000 tallér hadikárpótlást összegyűjthesse, elviselhetetlen módon kezdte az a nélkül is már szegényedő országot zsarolni s miután a «kinevezett fejedelem» különben sem volt Erdélyben népszerű, csakhamar támadt egy — nagyobbára Rákóczy volt híveiből álló — párt, mely a fejedelemségre a Rákóczyak hírneves vezérért, **Kemény Jánost** hívta meg, ki eddig tatár rab-ságából való kiszabadulása óta Aranyos-Medgyesen visszavonultan élt. 1661—1662.

Kemény Barcsay török védelme ellenében a bécsi udvarnál keresett támogatást s miután úgy a nádor, mint Lippay primás részéről ez iránt ígéretet vett, 1660 november 20-án Erdély rendeihez körlevelet intézvén, Rákóczy seregének szerte levő maradványait összeszedte és Erdélybe ment. Barcsay testvérét, Gáspárt, **Örményesnél** megvervén s fölkoncizoltatván, Marosvásárhelyre **Örményes** menetelt. Barcsay Ákos már Kemény jöttének hírére Görgénybe, testvére András pedig Fogarasba zárkózott, később pedig a fejedelemségről lemondván, Kemény János az *1661-ik év január 1-én* Erdély fejedelmévé választatott.

A nádor és az érsek levelei a fejedelmet és az erdélyi rendeket nem nyugtatták meg teljesen és Kemény János, bármennyire bizott is a császár támogatásában, mégis kísérleteket tett a porta kiengesztelésére és annak jóváhagyását kérte. A tett lépések nem vezettek sikerre s a rendek annál is inkább kénytelenek voltak Keménynek a császárhoz való csatlakozást célzó politikáját jóváhagyni, mert a törökök, tekintet nélkül a folyamatban levő alku-

1661—1662. dozásokra, Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok megye területét folytonosan behódoltatták és a váradi pasalikba kebelezték s így nyilvánvaló volt azon szándékuk, hogy a Részeket, talán magát Erdélyt is, a hódoltságához csatolják, mire a fejedelem kérdése bár mellékes, de alkalmas ürügyet szolgáltatott.

Fogaras. A törököt folyton támadásra unszólo Barcsay Ákost és Endrét, ez utóbbit **Fogarasnak** ostrom útján való megvétele után, Kemény ugyan megölette, de ez a török támadást már el nem hátríthatá, sőt tán sietteté.

Az 1661-ik év június 30-án Ali pasa szerdár és a budai vezír-pasa a Vaskapu szoroson át Erdélybe betörvén, a Maros völgyét török és tatár a három év előttihez hasonló módon iszonyatosan földúlták. Kemény alig 5000 főnyi csekély erejével a törökkel nem mérkőzhetvén, folyton hátrált és a császári sereghez való csatlakozás reményében végre Husztnál állapodott meg.

A császár tett ugyan intézkedéseket Kemény megsegítésére, de a fejedelem szerencsétlenségére e föladattal **Montecuccoli Rajmund** tábornagyot bízta meg, ki a maga tudós tervével Erdélyt Erdélyen kívül, Esztergom vagy Buda ostromával akarta megsegíteni. Csak midőn a végveszélyben levő ország jajkiáltásai egyre sürűbben jutottak a császárhoz, indult meg ennek egyenes parancsára, lassan és kedvetlenül. Mintegy 15,000 főnyi sereggel, mely ugyan már augusztus 18-án Tokajnál volt, de innét a 4—5 metre fekvő Szatmárra csak 12 nap mulva ért el, majd Majtény-nál az elébe jött Keménynyel egyesülvén, útját ugyanily lassúsággal folytatta Erdély felé.

A török-tatár pedig dúlt tovább a Részekben, föl egész Munkács vidékéig, s midőn a szerdár Vásárhelyre ért, 170,000 fogoly követte táborába. A szerdár itt, miután a fejedelemséget fünekfának hiába kínálta, végre az ott levő csekély számú urakkal szeptember 14-én **Apaffy Mihály** ebesfalvi birtokost fejedelemmé kiáltatta ki.

Ez idő alatt Montecuccoli Kolozsvárra érkezett s bár a magyar nemesség tömegesen csatlakozott Kemény seregéhez, bár úgy Kemény János, mint a táborbeli magyar urak a támadásra szakadatlanul unszólik, erre semmikép sem volt rávehető; végül pedig kijelentvén, hogy *«a császár ő Felsége seregét, melytől a világ*

üdve függ (!!?) nem kockáztathatja», szeptember 18-án Keménytől elválva, hadait, a nélkül hogy ellenséget csak láttak is volna, Szatmár és Kálló vidékén téli szállásokra bocsátá.

1661—1662.

Ez volt a segítség, melyet a nagy, hírneves, tudós tábornagy Erdélynek és fejedelmének nyújtott.

Ali pasa örömmel vette a császári sereg távozásának híret s mintán a meghódolást csak a székelyek tagadták meg, ezek városait és falvait október hóban oly kegyetlenséggel dúlta föl, hogy az egész Székelyföld pusztasággá vált, lakói pedig, ha megmenekültek, az erdőkbe, hegyekbe bújdosnak.

A szerdár végre seregét Szebenbe vezette s miután Apaffy védelmére Ibrahim pasát mintegy 4000 emberrel hátrahagyta, Erdélyből kivonult.

Kemény megkísérelte ugyan a székelyek megsegítését, de midőn ez nem sikerült, Erdélyt elhagyván, Szinyérváraljára vonult vissza.

1661 december havában Apaffy Mihály Kemény párthiveit meghódolásra hívta föl. E levelek Kemény kezeibe esvén, a letett fejedelem, ki azelőtt önzetlen hazafiságának annyi jelét adta, de a kit most a nagyravágás ördöge szintén megszállott, alkalmasnak vélte az időpontot, hogy most, mielőtt párthivei tőle elállanak s mielőtt a török segítséget nyújthat, a fejedelmi széket visszafoglalja. A szatmári német kapitánytól némi segélyhadat nyervén, 6000 főnyi seregével, tanácsurai ellenzése daczára, 1662 június 3-án megindult Erdély elfoglalására. Apaffy Mihály Segesvárra húzódott előre s míg egyrészt Keménynyel egyezkedést kísérelt meg, másrészt Ali pasától segélyt sürgetett. A szerdár *Kucusuk Mohammed* jenői pasát gyors menetekben küldte Apaffy segélyére s az január 22-én, midőn Kemény már a város alatt táborozott, Segesvárra meg is érkezett.

A pasa, a ki jobban értett a porta védenczének megsegítéséhez, mint Montecuccoli, már a következő napon, január 23-án, megtámadta Kemény János Nagy-Szőllős melletti táborát s miután ettől legjobb hívei: Haller Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, Bánffy Dénes, Rhédey Ferencz stb. elállottak, serege fölött diadalt aratott. Az elesettek közt volt maga Kemény János is, a ki a harc alatt lováról lebukván, agyontapostatott.

Nagy-Szőllős.

1661—1662. Apaffy a következő április havában török segélylyel ostrom
 Kolozsvár. alá fogta **Kolozsvárt**, melyben német őrség volt, de midőn a császáriak egy osztálya Schneidau ezredes alatt Nagybányáról a fölmentésre közeledett, az ostrommal ismét fölhagyott.

A török háború 1663—1664-ben.

A bécsi kormány, melyben az ügyeket Porcia Lajos, I. Lipót mindenható minisztere, intézte, szívesen fogadta ugyan Kemény János fejedelemnek és általa Erdélynek újból a császárhoz való hajlását, de mint láttuk a védelmébe fogadott fejedelmet és országot megvédelmezni nem tudta és nem akarta. *Nem tudta*, mert a hadjáratra régi szokása szerint elégtelen erőt küldött, s a vállalat élére oly vezért állított, ki csak kényszerüsből vezette hadát Erdélybe s kardját kihúzni hajlandó nem volt; *nem akarta*, mert egyrészt politikai rövidlátással Erdély romlásában kereste Magyarország nyugodt birtoklásának eszközét, másrészt pedig mivel irtózott a török háborútól, melybe a császárt Erdély hatóságosabb védelmezése sodorta volna.

Pedig a török háború már semmikép sem volt kikerülhető s a császár, ha Nagyváradot megoltalmazza, Keményt a fejedelemségben föntartja, a bekövetkező török háborúra Erdélynek és a Részeknek s jeles hadvezér-fejedelmének önföláldozó lelkes támogatását biztosítja, mi a török háború folyamára bizonyára beláthatatlan következményekkel van. A félrendszabályokkal pedig azt érte el, hogy Erdély jóformán megsemmisített s földig alázva, a török által adott gyámoltalan fejedelmével egyetemben, a porta rabszolgája lön.

Senki sem volt erről jobban meggyőződve, mint **Zrínyi Miklós** horvát bán, a költő és hadvezér, a szigeti hős ivadéka, a ki már Rákóczy Györgyben kereste azon erdélyi fejedelmet, a ki a török szövetséggel szakítva, saját és Magyarország erejével, a császár mint magyar király által segítve és támogatva, a törököt az országból kiűzi és Magyarországot a török iga alól fölszabadítja, Prófétai lelke látta, érezte, hogy a fölszabadítás ideje közeleg s úgy szóval, mint lángoló hazaszeretettel megirt örökbeesű irataiban

hirdeti a török háború, a török kiűzésének eszméjét. Ezt azon- 1661—1662.
ban *a magyar nemzet saját erejével* óhajt végrehajtani, mert fél attól, ha azt a császár a német birodalom segítségével cselekszi, Magyarország alkotmánya, függetlensége, szabadsága elvesz. *Magyar állandó nemzeti hadsereget* óhajtana tehát létesíteni; nagy hadtudományi készséggel bírván kidolgozza annak szervezetét, oktató utasításokat ír, hogy e hadsereg tisztjei a bekövetkezendő nagy háborúban ne csak vitézséggel, de észszel, tudással működjenek s a siker annál biztosabb legyen. Búsul Rákóczy lengyel vállalatán, de azután reménykedik annak sikerén, a mi a nagy czélt bizonyára előmozdíthatja; kesereg Nagyvárad elvesztésén, de még jobban Erdély romlásán s élesen, remek iratban kel ki Montecuccoli ellen, a ki félszeg eljárásával Erdély romlásának, Kemény bukásának okozója.

De nemcsak szóval és írásban, tettel is működik eszméje, a nagy török háború megvalósításán. Kevés időre Nagyvárad elvesztése után **Kanizsán** tűz üt ki, mely a lövegeket, löszert megsemmisíti. Villámgyorsan terem ott Zrínyi hadaival, ostromolja a várat, a védőőrség már alkudozik s napok, talán csak órák választják el, hogy capituláljon, midőn megjelenik egy császári biztos, a ki a vállalatot a császár nevében betiltja. A gyáva politika, mely veszni engedé Váradot, megakadályozta, hogy helyébe Kanizsa megszereztessek; fél a békeszegéstől, a török háborútól. Mintha bizony Várad megvételeivel a török a békét nem szegte volna meg s mintha kevés idővel reá a Keménynek megígért segély nem lett volna szintén békeszegés. A török nem tartott a békeszegéstől s míg keleten Váradból, itt nyugaton Kanizsából szabadon dülta a magyar területet; s a beütéseknek Zrínyi egy új erőd, az *Uj-Zrínyi-vár* fölépítésével tudott csak gátat vetni.

Kanizsa megtámadása, Kemény állítólagos megsegítése, mely azonban a fejedelemnek trónjába és életébe került, Erdélynek pedig végső romlására szolgált, Erdély némely váraiban német őrség tartása, végre Zrínyivár fölépítése, képezték az okokat, melyek alapján Köprülü Mohammed erélyes, vállalkozó fia, **Köprülizáde Ahmed** nagyvezír a már rég elhatározott háborút megindította, s míg a császár miniszterei és követei a béke föntartásán fáradoztak, a nagyvezír minden előkészületet megtett egy

1661—1662. nagy hadsereg fölszerelésére, melylyel az 1663-ik év tavaszán a hadjárat megindítandó volt.

1663. **Az 1663-ik évi török hadjárat.** Köprülizáde Ahmed nagyvezír 1663 márczius 21-én indult el 100,000 főt meghaladó seregével Drinápolyból és *junius 8-án* 120.000 emberrel, 135 löveggel Nándorfehérvárra érkezett. A császári kormány még mindig reménykedett a béke föntartásán, s követei, kik Ali pasától a nagyvezírhez küldettek, most már nemcsak az erdélyi várak kiürítését, de Zrinyivár lerombolását is följánlották; de mindez hiába való volt; a nagyvezír megkezdett, dicsőséget ígérő hadjáratát abban hagyni hajlandó nem volt. A császári kormánynak a békéhez való görcsös ragaszkodásának azon fölötte hátrányos következménye volt, hogy az országban semmiféle védő előkészület nem tétetett; csak július 7-én hivatott fel a magyar nemesség fölkelése, császári hadakból pedig az országban csupán Montecuccoli 6000 főnyi serege állott hadkészen.

A török sereg Eszéken át Budára menetelt, hova július közepén érkezett meg; Eszéken értesült a nagyvezír, hogy egy 115,000 főnyi tatár sereg szintén útban van Magyarország felé. Ugyancsak *július 16-án* tartotta (Rasid effendi szerint) a nagyvezír a hadi tanácsot Budán, mely a következő hadműveletek czéljául Érsekújvár megvételeét tűzte ki, s e vállalatra július 30-án indult el.

Esztergomnál a Dunán Kázizádé Ibrahim és Kaplan pasák Párkányba előre tólt 3000 főnyi csapatainak oltalma alatt hid verekedett, melynek elkészültét a sereg Esztergomnál várta be; de már augusztus 5-én, a hid teljes elkészülése előtt, Ali pasa szerdár és Gurdsi Mohammed pasa mintegy 7—8000 főnyi hadtesttel szintén Párkányba keltek át, hol tehát 10—11,000 főnyi török had állott.

Érsekújvár paranesnoka, **Forgách Ádám** főkapitány, török szökevényektől és Puchaim komáromi paranesnoktól értesült az első, általuk 2500 főre becsült hadosztály átkeléséről, továbbá arról, hogy e hadosztály Rasid szerint a hid el nem készülte, Forgách jelentése szerint elszakadása miatt a fősereggel nem közlekedhetik s így nem is támogatható. Erre alapította Forgách azon tervét, hogy a **Párkányban** levő török hadat megtámadja és megsemmisíti. E vállalatra a pozsonyi, trencsényi és nyitrai fölkelt nemességgel és a vár őrségének egy részével, és

Párkány.

pedig: Gróf Pálffy Miklós 1200 lovas, 600 gyalog, Nyitramegye 200 lovas, Illésházy György 200 lovas, érsekújvári lovas 400, muskétás 400, összesen 3000 fővel a *julius 6-ikára* következő éjjel Párkány ellen menetelt s a később átkelt 8000 főnyi török hadról tudomással nem bírván, a törököket hajnalban megtámadta. Az első roham Gurdsi Mohammed pasa osztályát érte, de a támadásról értesült török hadak Forgách csapatait készen várták és visszanyomták; Forgách még egy rohamot intézett, de ekkor hadai teljesen szétverettek. A gyalogság majd egészen, a lovasságnak is nagy része, köztük Eszterházy György, Illésházy Ferencz, Lippay János, Szórényi stb. a harcztéren maradt s maga Forgách is csak nehezen menekült Újvárba vissza.

Ahmed pasa nagyvezír a hidon augusztus 9-én kelt át, 15-én ért **Érsekújvár** alá, melynek ostromát, miután Forgách az átadást **Érsekújvár** megtagadta, *augusztus 17-én* megkezdte.

A török hadak (Rasid szerint) öt hadtestben vették **Érsekújvárt** körül, melyek közül a ruméliai hadtestet a nagyvezír, az anatóliait Juszuf pasa, a janicsárokat a janicsár aga, a negyedik hadtestet Ali pasa szerdár, az ötödiket Kaplan pasa vezette. A várat a nagyvezír 25 nagyobb és 150 kisebb ágyúval lövette, de Forgách, ki a várban még 3000 gyalogossal és 500 lovassal rendelkezett, kezdetben vitézül védekezett, s nemcsak több rohamot visszavert, de még kirohanásokat is intézett. Midőn azonban a török a vizet a vár árkaiból a Nyitrába levezette s 10,000 főnyi tatár és ugyanannyi oláh naddal szaporodván szeptember 22., 23. és 24. napján a rohamokat fokozott erővel ismételte, a vár parancsnokának és őrségének bátorsága és kitartása is alább szállott. A szeptember 25-iki ostromot a védőőrség már nem várta be és Forgách, valamint a német alparancsnokok: Marco Pio, Grana és Locatelli az átadást sürgető legénység kívánságának engedve, **Érsekújvárt szeptember 25-én** szabad elvonulás föltétele alatt föladták.

A várból még 2472 harczképes ember vonult ki, a fölszerelésből 60—70 ágyú, 70 mázsa lőpor, 30,000 puskagolyó, 700 hordó liszt, 300 akó bor stb. állott rendelkezésre, minélfogva a vár földadása indokolva nem volt. Forgách hadtörvényszék elé is állította, de egy évi fogság után kegyelmet nyert.

A nagyvezír a fontos várat Kurt és Husszein pasák alatt

1663
Nyitra.
Nógrád.
Léva.
Galgóc.
Drégely.
Szécsény.
Buják.

7000 főnyi csapat, közte 1500 janicsár őrizetére bízva, annak erődítéseit kijavíttatta s miután hadai Nyitra, Nógrád, Léva, Galgóc, Drégely, Szécsény és Buják várakat is behódoltatták, Budára, majd téli szállásokra Nándorfehérvárra vonult.

Magyarország ismét elvesztette egyik legfontosabb végvárát, és jelentékeny területét, melyet a török a hódoltságához csatolt.

A Montecuccoli által vezetett császári sereg, bár ereje Heister, Sporek és Schneidau tábornokok dandárainak csatlakozása után 15,000 főre emelkedett, az egész idő alatt tétlenül vesztegelt; erejét — mint mindig — most is elégtelennek találta s a törökkel minden összeütközést gondosan kikerülve ide-oda mentelt, s midőn végre látta, hogy a török fővezér az ő tudós manővereire rá sem hederít, az események végét Pozsonyban várta be.

Pedig nemesak a törökök voltak az országban, hanem a tatár hadak is dúlták azt minden irányban; fel Onódig, nyugaton egész a Vágig, majd Galgócznál a Vágon átkelve s Szent-Györgyöt, Bazint, Modort porrá égetve Pozsonyig; ezután a Morva folyón is átkelve, betörték Morvaországba és dűlásaikat egész Brünn és Olmücz falai alá folytatták.

A császári fővezér pedig ott állott Pozsonynál s míg a török várakat, vármegyéket foglalt el, míg a tatár az országot tüzzel-vassal pusztította és ezeket hurezolt rabszolgaságra, a német sereg Pozsonynál Bécsset őrizte és a Duna hidját, hogy török vagy tatár közeledésekor azonnal a másik biztosabb partra átkelhessen.

Dráva.
Zrinyivár.

E szomorú hadjárat egyetlen fénypontja Zrínyi Miklós működése. Már a tavasszal ajánlotta, hogy ha csak néhány ezer főnyi erősítést kap, a töröknek útját állja a Drávanál és a fegyverkezésre időt szerez; de a bécsi kormány minden áron békét keresett, s így ajánlatát elutasították. Midőn a török már az országban volt, fegyverre hívta a horvátokat, megverte a Dráva mellett Arnót pasa hadát, azután pedig Zrinyivár alatt a kanizsai pasa 10,000 főnyi seregét, melylyel Zrinyivárt meglepni és hatalmába ejteni igyekezett.

Nyulak
szigete.

Szeptember közepén a császári sereghez való csatlakozás végett fölfelé indulván, a Nyulak szigetén felkonczolt egy ott tanyázó török hadat, majd 6000 fővel Montecuccolihoz csatlakozván, fölhívta őt, hogy vele együtt a törököt, mely Érsekújvárt már

elfoglalta s hadai nagy részét a többi várak behódítására küldé, 1663.
 támadja meg. De Montecuccoli támadó föllépésre rávehető nem
 levén, a Csallóköz védelmét vette át s Puchaim komáromi kapi- Csallóköz.
 tánynyal nemcsak a törökök több támadását verte vissza, de sőt a
 Vágon hidat verve, a törököket Ujvár alatt is többször meg-
 támadta.

Midőn a nagyvezír Érsekújvár alól Esztergom felé elvonúlt,
 Zrínyi újból fölhiyta Montecuccolit, hogy az elvonuló törököt
 együtt megtámadják, de ismét hiába. Ekkor Zrínyi maga vállalko-
 zott a török főszereg visszavonulásának nyugtalanítására s ezt oly
 sikeresen hajtotta végre, hogy foglyainak és zsákmányának nagy
 részét tőle elvette, s nemcsak Esztergomig, de hadai egy részével
 egész Budáig üldöztette.

Zrínyi ezután a Muraközbe sietett vissza, mert jelenléte itt
 szintén szükségessé vált. Alig távozott ugyanis Zrínyi Miklós a
 Muraközből, a boszniai pasa tett újabb kísérletet Zrínyivár elfog- Zrínyivár.
 lálására. De Miklós testvére, *Zrínyi Péter*, a ki a várban vissza
 maradt, azt hűségesen megőrizte s a török támadást visszaverte.
 Ezután az elvonuló pasát október 11-én Károlyváros közelében Károlyváros.
 meglepven, 3000 főnyi seregéből 2000-et levágott és 15 zászlót
 vitt diadala jeléül Zrínyivárba. Zrínyi Miklós november vége
 felé érkezett vissza, ép jókor, hogy a nagyvezír által Zrínyi-
 vár megvételeére kiküldött 16,000 főnyi török-tatár sereget vissza-
 verje. A török-tatár had november 27-én a Mura partjain teljes Mura.
 vereséget szenvedvén, visszavonúlt.

Zrínyi Miklós téli hadjárata 1664-ben. A fényes 1664.
 diadalok, melyeket Zrínyi Miklós a különben szerencsétlen 1663-ik
 évi hadjáratban kivivott, Zrínyi nevét egész Európában ismertté
 tették s a magyar hőst a császár sem mellőzhetvén, a regensburgi
 tanácskozásokba őt is meghívta. Ott elfogadtatott Zrínyi Miklós
 azon terve, hogy a hadműveletek még a tél folyamán megkezdes-
 senek és azok célja az eszéki híd elrombolásán kívül Kanizsa
 megvétele legyen. Ha a nagyvezír ezután a tavasszal újból be-
 törne, már a Dráva mellett lett volna föltartóztatandó. Amde a
 regensburgi hadi tanács elfogadta ezenkívül Montecuccoli tervét
 is, a ki a Duna völgyében Esztergom és Buda felé kívánt működni
 s azonfelül egy sereget Felső-Magyarországon kívánt előnyomul-

1664. tatni. Így tehát az erő, melyet egyesíteni kellett volna, háromfelé szétforgácsoltatott.

Még nagyobb baj volt azonban az, hogy a déli, vagy dráva-melléki sereg nem rendeltetett föltétlenül Zrínyi alá, hanem az **Zrínyi Miklós** magyar, **Hohenlohe Gyula** német birodalmi és **Strozzi Péter** osztrák császári vezérek alatt *háromfejű vezérletet* nyert, mi magában elegendő volt arra, hogy a vállalat sikerét lehetetlenné tegye.

A hadjáratra 1664.januárelején egyelőre csak Zrínyi Miklós és Hohenlohe serege állott készen s 15—16,000 magyar-horvát, ezek közt gróf *Batthiányi Kristóf* dunántuli főkapitány, gróf *Nádasdy Ferencz* és a veszprémi püspök dandárai, és 9000 németből, összesen tehát mintegy 24—25,000 főből állott s *január 20-án* Zrínyi-várból indult ki. Már két nap mulva elesett a megszállott **Berzencze**, január 25-én az 1000 török által védelmezett **Babocsa**, mire a sereg Szigetvár mellett elhaladva, január 28-án **Pécs** alá érkezett. A város már a következő napon bevételre és felgyújtatott, de a török őrség a várba vonult s azt szívélyesen védelmezni szándékozott.

A vezérek most akként egyeztek meg, hogy Hohenlohe Pécsset fogja ostromolni, Zrínyi pedig Eszék felé megy a hirneves Dráva-híd elrombolására.

Zrínyi Miklós a magyar-horvát lovassággal január 30-án indult el Pécs alól; a törökök mindenütt kitértek előle, a pozsegai szandzsákbég átfutott a Dráván, Dárda kiirított. Február 1-én **Eszékre** érve, Szulejmán 8565 lépés hosszú és 17 lépés széles remek hidját felgyújtván, két nap mulva már csak kormos czövekek jelölték a helyet, hol a nagy szultán másfél évszázadon át használt hídja állott. Február 9-én Zrínyi Miklós és Hohenlohe Pécs alatt, melynek ostromával a németek semmikép sem boldogultak, ismét egyesültek. De itt csakhamar kitört a vezérek közt a viszály és így Pécs ostroma félbenhagyatván, a sereg, miután útközben még **Segesdet** megvette, Zrínyivárhoz visszatért.

A hadjárat eredménye a hátrányos körülmények daczára fényes volt. Három vár, három palánk, 40 ágyu, 3000 ló, 20,000 szarvasmarha foglaltatott el e hadjáratban, elromboltatott a törökök kegyeletének, büszkeségének egyik főtárgya, a Nagy Szulejmán

Berzencze.
Babocsa.
Pécs.

Eszék.

Segesd.

hídja, elpusztított a vidék, melyen át bevonulni szoktak. Rettegés szállt a törökök szívébe s a rémület egész a szultán trónjáig hatolt, míg ellenkezőleg Magyarország és a külföld a diadalok hírein lelkesült. 1664,

A kanizsai hadjárat 1664-ben. A kivívott siker ismét nagy mértékben emelte Zrínyi vezéri hírnevét, olyannyira, hogy a császár Zrínyit birodalmi hercegi czímmel kínálta meg; de Zrínyi úgy ezt, mint a többi külföldi kitüntetésekét szerényen visszautasította.

Ezek után Zrínyi bizvást hitte, hogy a hadjárat folytatására a déli hadsereg parancsnoksága teljesen reá fog bízni, és annak számereje jelentékenyen emeltetik. Ámde a Zrínyit az 1662-ik évi vita óta halálosan gyűlölő, most pedig diadalaira irigy Montecuccoli és az udvarnál hatalmas pártja kivitte, hogy ennek ép ellenkezője történt. Zrínyi nemcsak Hohenloheval kellett hogy a vezérletben ismét osztozzék, de sőt még Strozzi Péter személyében a *harmadik* fővezér is előállott, a hadsereg pedig, a magyar hadak nagy része onnét elvonatván, *12,500 főre szállított le*, míg ugyanakkor Montecuccolinak a Duna völgyében való működésre hivatott serege 28,000, De Souches felsőmagyarországi serege pedig 15,000 főben állapított meg.

Alig lehet kétségünk abban, hogy Zrínyi, ha mint teljhatalmú fővezér áll a sereg élén, annak csekély létszáma mellett is nagy eredményeket ér el; de hogy várhatott valaki eredményt egy ily háromfejű vezérlettől, melynek két feje közt már a hadjárat első részében viszály támadt.

Zrínyi Miklóst ez intézkedés mélyen elszomorította, de ennek daczára kész volt mindent megtenni, a mit csak lehet. De bizony keveset lehetett. A felsőbb vezetés a sereg ostromfölszereléséről idejekorán nem intézkedvén, **Kanizsa** ostroma csak *ápril 27-én* Kanizsa. volt megkezdhető s bár a sereg időközben 18,000 főre emelkedett, eredményre nem vezetett. Hohenlohe már a megszállás második napján, április 28-án különvált, hogy saját terve szerint működjék, a bajorok pedig az ostromban való részvételt egyszerűen megtagadták. A törökök sűrűn intéztek kirohanásokat, az ostrom pedig a mocsarak és az ostromanyag elégtelensége miatt még május végén sem haladt semmire.

1664. Ekkor érkezett a hír, hogy **Köprülizáde Ahmed** nagyvezír az eszéki hidat helyreállítván, Kanizsa fölmentésére közeledik.

Zrinyi ekkor azt ajánlotta, hogy az ostromló sereg kerekedjék azonnal föl és a nagyvezír seregét, melyet még a mindig nagyító hír sem mond 40,000-nél többre, valóságban tehát alig 30,000, támadja meg; de vezértársai, különösen Hohenlohe, a ki mint Montecuccoli a háborút számokkal viselte, semmikép sem egyezett bele, hogy a 18,000 főnyi sereg a nagyvezír 30,000 főnyi seregét megtámadja. Hiába utalt Zrinyi arra, hogy a török sereg, ha számra nagyobb is, de értékre csekélyebb, s bár a táborban levő összes magyarok a megütközés mellett voltak s arra még Strozzi is hajlandó volt, Hohenlohe, ép úgy, mint két év előtt Montecuccoli, a támadásra nem volt rávehető és hadait *«a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására»* Zrinyivárra visszavezette; most már Strozzi is követte, s a déli hadsereg, mely talán örök időkre nevezetes diadalt vívhatott volna ki, a Mura felé visszavonult. Zrinyi a vár előtt még egy kísérletet tett, hogy vezértársait, a várra támaszkodva, ütközetre bírja; de mindez hiábavaló volt: Hohenlohe nem nyugodott, míg serege és a török közt a Mura folyót nem tudta.

A háromfejú déli sereg június 3-án a Mura mögé vonult. Ezzel Zrinyi Miklós kanizsai hadjárata véget ért, s véget ért egyzersmind, mint a következő eseményekből látni fogjuk, Zrinyi Miklós hadvezéri fényes pályája is. Még néhány hétig ott maradt a seregnél, de midőn látta, hogy Montecuccoli Zrinyivárt is föláldozza, a seregtől, várától, befolyásától megfosztott férfiú birtokára, Csáktornyára visszavonult. Még az évben, melyben élete legszebb reményei szertefoszlottak, érte el a halál is, egy vadkan agyara halálra sebezte s Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér, a magyar nemzet reménye és büszkesége, 1664 november 18-án kimúlt.

Zrinyi Miklósban a magyar haza egyik legnemesebb, legönzetlenebb fiát vesztette el, ki fényes tehetségeivel talán megújította volna Hunyady Mátyás király korszakát; de a sors nem királyságra akarta őt emelni, s Zrinyi erre, bár ellenfelei ezzel gyanusíták, nem is vágyódott; az ő osztályrésze keserű csalódás volt minden téren, a melyen hazája javára működni akart.

A felső-magyarországi hadjárat 1664-ben. A regens-
burgi haditanács határozatából megalkotott három sereg közül
csak a Montecuccoli által vezérelt főszereg volt az, mely tétlenül
vesztegelt, míg a déli seregnél Zrínyi Miklós, az északonál Wesse-
lényi Ferencz nádor siettette a hadműveletek megkezdését.

Előbb csak Nyitra visszavétele terveztetett, de később a
nádor az északi sereg létszámának fölemelését és Érsekújvár
visszavételét is kérte a császárnál. A készülődések azonban itt is
soká tartottak, s midőn a **De Souches Lajos** gróf tábornagy
által vezetett északi sereg 1664 április 15-én Nyitra alá érkezett,
még mindig nem volt sokkal több 10,000 főnél. Nyitra 40 löveggel
volt fölszerelve és 1000 főnyi védőőrséggel birt. Az ostrom
április 17-én kezdődött, de az ostromlövegek csak 27-én érke-
zén meg (e napon kapta meg Souches tábornagi kinevezését
is), a rés lövés csak ezután kezdetett meg s oly jó eredmén-
nyel folyt, hogy a tábornagy május 3-án már a rohamot
készítette elő. A törökök ezt nem várták be s a várat még aznap
föladták.

Ezután a sereg Léva ellen menetelven, május 8-án már a Léva.
vár alatt állott. A rossz időjárás, az élelmezés nehézségei, főképen
pedig a **Kucsuk Mohammed** nagyvárad pasa alatt közeledő föl-
mentő sereg, nem engedték, hogy a tábornagy Lévát komolyabban
ostromolja, sőt a császáriakat visszavonulásra birták, a mit külön-
ben Souches azért is szükségesnek tartott, hogy a várad pasával
való mérkőzés előtt Heister altábornagynak a Vág felé közeledő
5000 főnyi hadtestével egyesüljön. A Nyitra irányában való vissza-
vonulás útját azonban a törökök már elállták s Souches kénytelen
volt a Garam völgyében fölfelé huzódni. E visszavonulás közben
május 16-án ért az északi sereg **Zsarnóczához**, hol Kucsuk pasa
14,000 főnyi serege által megtámadtatott; de a császári sereg a
támadást a szűk völgyben, hol a pasa erejét ki nem fejthette, fénye-
sen visszaverte. Az ütközetben, melyet történéseink tévesen
szentkeresztli ütközetnek neveznek, maga a pasa is elesett, mire
hadai Esztergomba és Érsekújvárra visszamentek.

Az egyesülés Heisterrel mindazonáltal csak akkor ment
végbe, midőn Montecuccoli biztos híreket nyert a déli hadsereg
visszavonulásáról, s a mikor már kétségtelenné lett, hogy a

Zsarnóca.
(Szt. Kereszt.)

1664. magyaróvári sereg nem fog a Duna mentén előnyomulni, s így Heisterre a főseregnél szükség nincs.

Az egyesülés után a most már 15,000 főt meghaladó sereg ismét Léva alá szállott, melynek vára négy napi ostrom után június 14-én capitulált.

A tábornagy ezután Nógrád visszavételét tervezte, de miután a fősereg M.-Óvárról a Mura mellé menetelt, hogy Bécs és Ausztria földözetlenül ne maradjanak, az északi sereg ismét a Vág mögé rendeltetett vissza.

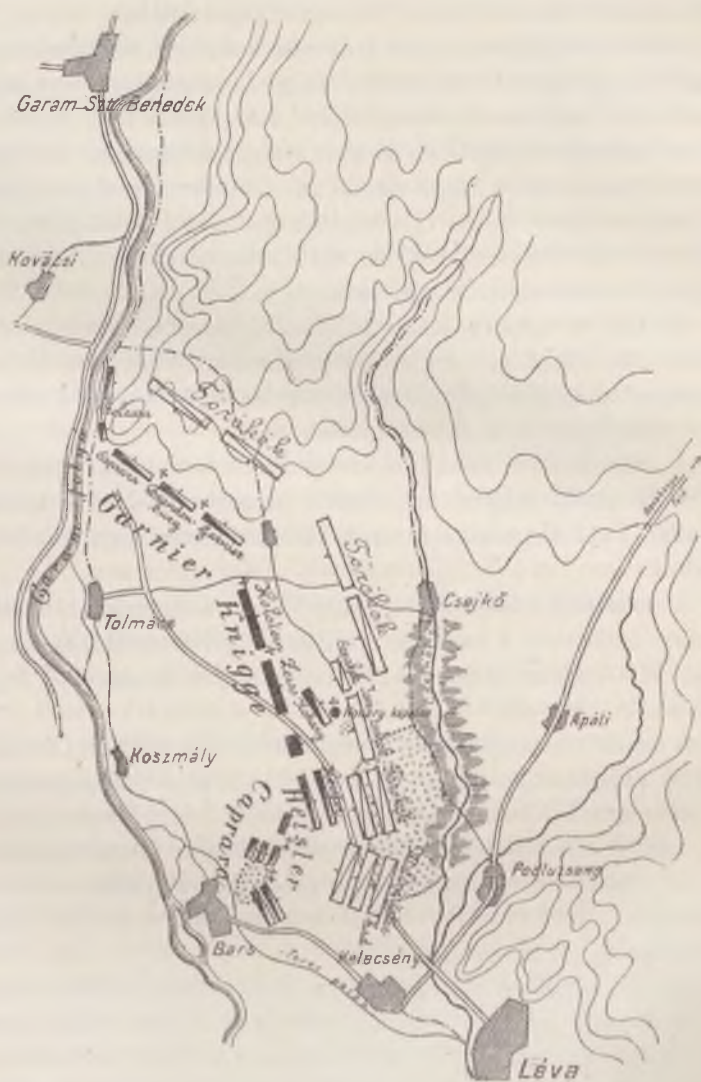
A garam-szt.-benedeki csata 1664. július 19-én.

Míg az északi sereg a Vág mögött pihent, Ali esztergomi pasa a budai, esztergomi, egri és érsekújvári csapatokból új sereget alkotott, mely a moldva-oláh hadakkal 25—30,000 főre szaporodván, ezzel Lévát akarta visszavenni, s azt meg is szállotta. Mihelyt Souches erről tudomást, s a hadi tanácsról újabb cselekvésre engedélyt nyert, nyomban Léva fölmentésére indult.

Július 16-án kelt át az északi sereg a Nyitrán, s a következő napon Garam-Szt.-Benedek közelében ütött tábort; július 17-én Souches egész a Garamig nyomult elő és annak partján, Kovácsi és Tolmács helységek közt a fensíkon szállott táborba. A törökök a Garam túlsó partján, részint a magaslatokon, részint a lapályon Léva felé vonultak föl. Az összeütközés a következő napon, július 19-én, a *lévai*, a történelem által *garam-szent-benedeki csatának* nevezett ütközetben ment végbe.

A császári sereg már kora hajnalban fölriasztatott és Souches tábornagy hadait gyors elhatározással a Garamon átvezetvén, (a lovasság és gyalogság útgázolt, a tüzérség egy rögtönzött hídon kelt át) a tulsó parton, *Koháry István* lovasságának földözete alatt, *a mellékoldali csatavázlat szerint* harcra fejlődött.

Koháry a csejkői patakhöz érve, az előnyomuló spahikat visszavetette, de ekkor a Csejkő helységtől délre fekvő erdő szélén kifejlődött janicsárok erős tüze miatt hátrálni volt kénytelen; a hátrálás egész ama kis ligetig történt, mely a mostani Koháry kápolnától délre van. Itt Glock alezredes a janicsárok előnyomulásának gátat vetett, mely pillanatnyi szünetet Koháry új rohamra használta föl; ez fényesen sikerült, spahik és janicsárok vissza-

A garam-szt.-benedeki (lévai) csata.
1664 július 19-én.

1664. vették, de a rohamban a hős Koháry egy janicsár golyója által találva, elesett (azon a helyen, hol ma a kápolna áll).

Ezalatt a csatavonal *jobb* szárnyán a törökök és oláhok nagy tömegekkel nyomultak elő, mely veszélyt azonban Souches azáltal háritotta el, hogy a bal szárnyról, hol a törökök a magaslatokon *Balassa* támadásai által lekötötték, az egész Caprara ezredet, a brandenburgi lovasok nagy részét, sőt Garnier némely csapatait is a jobb szárnyra vonta. Ez újabb csapatok nemcsak föltartóztatták a török-oláh hadakat, de sőt *Caprara* ezredes szüntelen támadásai azokat vissza is nyomták.

Mihelyt a török e szárnya hátrálni kezdett, a csata el volt döntve, mert rövid idő múlva a török hadak a visszavonulást az egész vonalon megkezdték. A visszavonulást a podluzsányi magaslatokra vonult török csapatok fedezték.

A császáriak a Léva felé visszavonult törököket harc alakzatban követték, miáltal az érintett magaslaton levő csapatok elvágattak s ott Ali pasa, a fővezér, 500 janicsárral együtt felkoncoltatott.

A csatateret 6000 török hullája fődte; a császáriak vesztesége nem ismeretes. A zsákmány óriási volt; 100 zászló, az összes sátrak, 1000 szekér élelem és lőszer, tömérdek drága ruha, fegyver, pénz, ló, ökör stb.

A császári sereg július 20-án diadallal vonult be Lévára s egy heti időzés után *július 28-án* indult tovább; bizonyára kár volt azt nem *előbb* tenni; a megrémült török hadak szerte futván, velök együtt érhetett volna Párkányba, sőt talán Esztergomba is.

Párkány.

A császári sereg *augusztus 1-én* szállott Párkány alá s azt fölgyújtatván, rohammal bevette, az esztergomi Duna-hidat pedig elromboltatta.

Ezzel a hadjárat véget ért, és a sereg a Csallóközbe vonult. Határozott eredménye az egész hadjáratnak csak az volt, hogy a múlt évben egy csapásra elveszett nyolcz vár közül kettő, Nyitra és Léva, visszakerült. Érsekújvár továbbra is a török kezében maradt és Souches győzelmei sem a háború menetére, sem a békekötésre befolyással nem voltak.

A mura-rábamelléki hadjárat 1664-ben. Míg az északi és déli hadsereg Zrínyi és Souches alatt több-kevesebb

szerencsével harczott, a *fősereg*, melynek föladata **Montecuccoli** 1664. **Rajmund** gróf tábornagy saját terve szerint az lett volna, hogy a Duna völgyén előnyomulva Esztergomot vagy Budát ostrom alá fogja, mint már több helyütt említettük, tétlenül állott Magyar-Óvárnál. E tétlenség oka Montecuccoli duzzogásán kívül az volt, hogy a rendelkezésére adott erőt, ezuttal is mint mindig, keveselte s míg a német birodalmi segélyhadak meg nem érkeznek, semmi-féle vállalatba fogni hajlandó nem volt. Főoka azonban mégis inkább abban keresendő, hogy meglevén győződve, miszerint a déli hadsereg kanizsai hadjárata csak kudarczczal végződhetik, — hisz ő és pártfelei Bécsben minden emberileg lehető megtek, hogy azzal végződjek — várta az időpontot, melyben ez bekövetkezik, s ő mint a birodalom megmentője állhat a császár elé. Hogy Montecuccoli nem kénytelen a vezérletet más kettővel megosztani, hanem mint *teljhatalmú fővezér* lép föl, hogy a déli hadsereg erejét a fősereg csapataival megkétszerezi és háromszorozza, mindezt senkise kérdezi; a császár csak azt látja, hogy Zrínyiek nem boldogultak, Montecuccoli pedig tud rendet csinálni. Hej, ha Zrínyi Miklós állhatott volna mint teljhatalmú fővezér egy 70,000 főnyi sereg élén!

Valóban, mihelyt a déli sereg visszavonulásának kellemetlen híre Bécsbe érkezett, a császár rögtön Montecuccolit hivatta, s őt a Mura mellékén álló összes hadak teljhatalmú fővezérévé nevezte ki. Montecuccoli szinteg még huzódozik s kéreti magát, de végre június 8-án Bécsből elindulván, *június 15-én* Zrínyivárhoz érkezik. A fősereget Sparr tábornok vezette utána.

Az 1661 óta oly nagy fontosságot nyert **Zrínyivár**, vagy **Zrínyivár**. **Új-Zrínyivár** a Kanizsa patakna a Murába való folyásánál, a Mura bal partján (tehát nem a Muraközben) feküdt s erődítészeti szempontból jelentéktelen erőd volt; fontosságot neki csak az kölcsönzött, hogy Zrínyi Miklós építtette és a Zrínyi-testvérek védelmezték, mi elég volt arra, hogy a kanizsai török őrseg napjait megkeserítse. Különbegyszerű hidfő volt, mely a Muraközbe való bejárást biztosította; de a Zrínyiek az erődöt már két ízben 10,000 főnyi török sereg ellen is meg tudták védeni.

Alig helyezkedett el a déli hadsereg a Mura mögött, megjelentek a törökök és a Zrínyivár fölött uralkodó magaslatoakat

1664. megszállották. Többször téve kísérleteket a Muraközbe behatolni, egy ily kísérletnél, *junius 6-án* történt, hogy a sereg egyik vezére: *Strozzi* altábornagy elesett. Strozzi derék katona volt, ki Zrínyivel rokonszenvezett és sokszor közvetítette a békét Zrínyi és a Montecuccoli iskolájához tartozó Hohenlohe közt.

Junius 8-án kezdték meg a törökök Zrínyivár lövetését, 10-én a közeledő árkokkal már 50 lépésre értek az erődhez, 15-éig pedig már majd az erőd árkáig jutottak. Zrínyi Miklós, daczára hogy Montecuccolit igen jól ismerte s az neki legelkeseredettebb ellensége vala, mégis remélte, hogy az új fővezért a támadásra ráveszi. Hiú reménykedés. Bárha a császári sereg *junius 30-án* a törökével már majdnem egyenlő erős volt és a támadást a nagyvezír táborában levő császári követ is ajánlotta és sürgette, Montecuccoli nemhogy maga támadott volna, de még a 8000 főnyi magyar csapatoknak az ellenség hátába való működését sem engedte meg. A «hitvány juh akol» mint az erődöt nevezé, nem érdemli meg a harc kockázatát; mintha bizony a háború azért és nem az ország, a haza, a király érdekében folyt volna.

Junius 30-án a török Zrínyivárt Montecuccoli tábornagy és a 30,000 főnyi császári sereg szemeláttára, úgyszólván csak karddal a kezében, elfoglalta, s miután a török hadaknak a Muraközbe való behatolása ennek daczára meggátoltatott, az erődöt *junius 7-én*, a Montecuccoli által ásatott aknákkal légyerőpítette. Zrínyi már előbb visszavonult Csáktornyába és a vár pusztulásának nem volt tanuja.

A császári sereg ezután, hogy a német birodalmi és a francia segélyhadakkal egyesüljön, *julius 14-én* nyugot felé elindulván, miután több napig még Muraszerdahely tájékán időzött, s több hiábavaló menetet tett, *julius 22-én* Muraszombaton a francziákkal egyesült s *julius 25-én* lovasságával, *julius 26-án* a gyalogsággal is *Szt.-Gotthárdra* a Rába mellé érkezett. Köprülizáde Ahmed nagyvezír *julius 12-én* Zrínyivár alól Kanizsára ment, s míg táborába további hadakat gyűjtött, elfoglalta **Kis-Komáromot**, **Zalagerszeget**, továbbá **Egervár** palánkját, azután pedig a megerősödött sereggel a Rába vidékére menetelt, kétségtelenül azért, hogy a császári sereggel kedvezőbb terepen ütközzék meg. Hogy a nagyvezír kis számú seregével Bécs ellen indult volna meg, ez

Kis-
Komárom.
Zala-
egerszeg,
Egervár.

csak Montecuccoli képzelgése s csak a császár ijesztgetésére, később pedig a szt.-gotthárdi győzelem fontosságának emelésére eszeltetett ki.

A két sereg lovassága *Julius 25-én* ütközött meg először **Körmendnél**, hol *Nádasdy* a török előhadat visszavetette és annak **Körmend**. a Rábán való átkelését meghiúsította. A kísérletet a török főszereg, mely 26-án ért Körmendhez, e napon és 27-én is megújította, de siker nélkül. *Julius 28-án* újabb kísérlet tétetik **Csákánynál**, de **Csákány**. miután ez sem sikerül, a nagyvezír 29-én még följebb vonúl a Rábán, a mikor is Szt.-Gotthárdnál a két sereg egymással szemben áll, csupán a Rába által elválasztva.

Montecuccoli ennek daczára sem gondol a támadásra és készül a törököt, mint azt már két hét óta tette, ismét *kisérni* s reménykedik abban, hogy a döntő harc elöl kitérhet: de a nagyvezír már *Julius 27-én* elhatározta a császári sereg megtámadását, s az eddigi mozdulatok czélja csak az volt, hogy kedvező átkelő pontot nyerjen. *Julius 31-én* a nagyvezír a kiszemelt átkelő helynél, a Magersdorf és Weixelbaum közti Rába-kanyarulatnál (lásd a következő csatavázlatot), három, mintegy 12—15 lövegéből álló üteget állítván föl, azokkal az ágyuzást megkezdette, az est beálltával pedig *Gurdsi Mohammed* pasa vezérlete alatt a janicsárok egy részét és más csapatokat a *bal partra* átszállítván, ott sánczokat emeltetett, melyek oltalma alatt az átkelés foganatosítandó volt.

A döntő harc tehát a következő napra bizonyossá vált.

A szent-gotthárdi csata 1664 augusztus 1-én.

Szt.-
Gotthárd.

A császári seregnek *Montecuccoli* közvetlen vezérlete alatt álló részei 74 gyalog- és 83 lovas századból, *Badeni Lipót* örgróf (ennek betegsége miatt helyettese gróf *Waldeck Frigyes*) birodalmi hadteste 35 gyalog- és 18 lovas-századból, *Hohenlohe Gyula* birodalmi hadteste 45 gyalog- és 12 lovas-századból, *Coligny* gróf francia hadteste 80 gyalog- és 40 lovas-századból, együtt tehát 234 gyalog- és 133 lovas-századból állott, összesen mintegy **60,000 főnyi** számerőben, melybe azonban a Batthányi, *Nádasdy* és *Eszterházy* által vezetett s mintegy 5—6000 főnyi *magyar lovasság*, mely a csata végén a bal szárnyon vágott közbe, *beszámlálva nincs*.

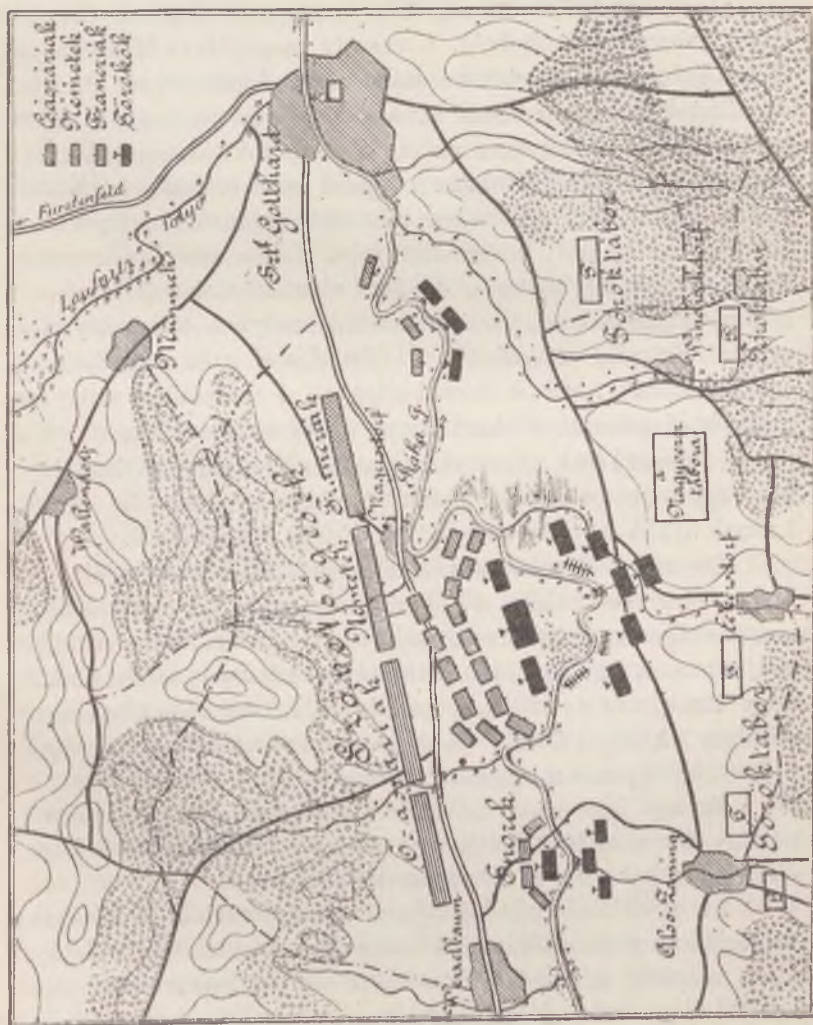
Montecuccoli intézkedései és felállítása kizárólag a *védeke-*

1664. *zésre*, a Rába vonal megvédelmezésére, a törökök átkelésének megakadályozására voltak számítva, s így igen kellemetlenül érintette a jelentés, hogy a törökök már az éj folyamán némely hadakkal átkeltek s lábukat a bal parton már megvetették; ez most már döntő küzdelemre vezethetett, a mit pedig ő nem akart. Nem is késett a birodalmi hadak parancsnokának, Waldeck grófnak, az elégtelen megszállást és a lanyha örködést, mely a törökök átkelését lehetővé tette, szemére hányni. Változtatni azonban a dolgon nem lehetett.

A császáriak a jobb szárnyat képezvén, midőn augusztus 1-én egy erős török lovas csapat a Rábán fölfelé huzódott, Montecuccoli azonnal 1000 lovasból álló hadat rendelt ki Spork alatt, hogy a törököt az innenső parton kísérvék, Hohenlohe pedig egész figyelmét Magersdorf falura fordította, hol a törökök erős ágyúzást kezdték.

A tulajdonképeni átkelést a törökök, a Rába kanyarulatában, *reggel 9 órakor* kezdték meg. *Izmail* pasa 3000 spahit és ugyanannyi janicsárt vitt át, s Mohammed pasa csapataival egyesülvén. a német birodalmi hadtestet visszanyomta és Magersdorfot elfoglalta; a németeknek a császáriak által is támogatott kísérlete, hogy *Izmail* pasát visszavessék, daczára Waldeck gróf hősiességének, nem sikerült, sőt a németek ujabbán is visszaveretvén, a török csapatok előnyomulása folytán az egész szövetséges sereg csatavonala *át volt törve*.

Ez igen veszedelmes helyzet volt és ha *Izmail* pasát a többi török hadak nyomban követik és a szövetséges hadak belső szárnyait megtámadják, katasztrófára vezethet. De *Izmail* pasa csapatai a kétszeres támadásban kimerültek, támogató hadak pedig nem jöttek; mivel pedig a nagyvezír a szövetségeseket a csatavonal szárnyain sem kötötte le, Montecuccoli időt nyert és alkalmat, hogy a középre csapatokat tömörítsen. Három gyalog (*Corona*, *Sparr*, *Tasso*) és két lovas (*Lothringen*, *Schneidau*) ezred sietett a német birodalmi hadak támogatására s e csapatoknak, valamint a betegsége daczára lóra kapott *Badeni* örgróf és *Waldeck* által újból elővezetett német hadaknak, nehéz küzdelem árán, melyben *Lothringeni Károly* herczeg, később *Buda* visszahódítója, magát ezrede élén kitüntette, végre sikerült a törököket a kanya-

A szent-gotthárdi csata.
1664 augusztus 1-én.

1664. rulatba visszanyomni, mely alkalommal Magersdorf is visszavétetett.

Ámde az időközben átjött török csapatok *Kaplan* pasa által ismét rohamra vezettetvén, a veszély megújult és Montecuccoli harmadizben volt kénytelen a szárnyakról csapatokat ide rendelni, ez alkalommal francziákat is, kiknek *Beauvais* lovas dandára heves rohamot intézett, s az összes csapatok előnyomulásával a törökök végre ismét Mohammed pasa sánczvonalaig nyomattak vissza. Ekkor, déli 12 óraker, a küzdelemben rövid szünet állott be, mely alatt hadi tanács tartatván, Montecuccoli saját emlékiratai és az ezek nyomán dolgozó osztrák történetírás szerint hősies elhatározással, és szónoklattal, melyben a borostyán és cyprus virágnak, *vezértársait a támadásra rákényszerítette*, az egykorú német források szerint ellenben a szövetséges sereg és a török közé *sánczokat* akart vonni, *hogy másnap azokat védelmezze*, és végül csak a vezérek *rábeszélése* által volt annyira vihető, hogy egy vegyes, tudniillik császári, német birodalmi és francia hadnak *ujabb és utolsó támadó kísérletébe beleegyezék*.

De míg a szövetséges vezérek tanakodtak, a nagyvezir nagy lovas tömegeket küldött a Rábán föl és lefelé, melyek az átkelést a szövetségesek legszélső szárnyain megkezdettek, míg ugyanakkor a középben, a kanyarulaton belül három hatalmas tömeg alakult, hogy támogatva az átkelésre kész további hat oszlop által, a szövetségesek közepét áttörje, (lásd a csatavázlatot a megelőző lapon, mely kiváltképen e mozzanatot ábrázolja).

Ez egy igen szép művelet volt, de 1—2 órával megkészt; néhány órával előbb a kettős átkarolással combinált áttörés fényes diadalt arathat vala, de most már késő volt.

Az egyik szárnyhadat Sporek és a horvátok, a másikat a francziák visszavetették, míg a közép-tömegek, arczban a Waldeck által vezetett, a becsületükön esett esorbát kiköszörülmi akaró birodalmi németek, jobb oldalukban La Feuillade francia hadai, bal oldalukban öt lovas és négy gyalog császári ezred által félhold alakjában megtámadtatván, visszavetettek, s mielőtt a támogatásukra rendelt oszlopok a Rábán átkelhetek volna, a legnagyobb rendetlenségben hátrálni kényszerítetttek.

Ezzel a csata el volt döntve; az átkelt török csapatok

hanyatt-homlok rohantak a Rábának és azon át, a tulparton levők 1664. a magaslatokra vonultak, a parton álló lövegek elhagyattak.

A törökök vesztesége 6—10,000 fő volt, a császáriaké mintegy 2000.

A nagyvezír, daczára a szenvedett vereségnek, még további négy napig felállításában maradt, s csak augusztus 5-én kezdte meg elvonulását *Vasvár* felé, hol a nagyvezír a táborában levő császári követtel a békét 20 évre megkötötte, de a mely béke csak a császár jóváhagyása után volt életbe lépendő s addig az ellenségeskedések sem voltak beszüntetendők.

A nagyvezír Székesfehérvár felé vonultában megtámadtatta, még *Sümeget*, mi azonban eredménytelen maradt, majd *Esz-Sümeg*. *tergomba*, s itt a Dunán átkelve Érsekújvár alá menetelt, hol táborba szállott.

A *győzelmes* hadvezér a török sereg menetét akadályozni óvakodott, s Magyar-Óvárra, midőn pedig a nagyvezír a Dunán átkelt, a Vág mögé menetelt, nehogy a *megvert* ellenséges sereg Bécsset veszélyeztesse.

A *vasvári béke*, mely I. Lipót császár által szeptember 27-én erősített meg, a leggyalázatosabb szerződés, mely valaha *győző* által kötött. Sem De Souches altábornagy felső-magyarországi győzelmeinek, sem Montecuccoli szt.-gotthárdi győzelmes hadjáratának nem volt semmi eredménye. Kanizsa, Érsekújvár, Nógrád, Esztergom, Buda, de sőt még az orvul elfoglalt Nagyvárad is a török kezén maradnak, a császári hadak tartoznak Erdélyből kitakarodni, a császár köteles a török által kinevezett Apuffyt erdélyi fejedelemnek elismerni, köteles a Nagyváradot háborgató Székelyhid várat lerombolni, Zrinyivárt pedig nem szabad fölépítenie, végül köteles a szultánnak négy hónap alatt 200,000 tallér értékű ajándékot küldeni. Mindezekért nagy kegyesen megengedi a nagyvezír, hogy a császár a Vág mellett, ha akar, egy új erődöt (Lipótvár) építhet.

Valóban, ha a török nyert volna fényes győzelmeket a császári vezéreken, a béke akkor sem lehetett volna hátrányosabb. Ezért kár volt fél Európát mozgósítani, a sok külföldi mellett annyi magyar vért ontani és Magyarországnak egyik legkitünőbb, legnemesebb fiát, Zrinyi Miklóst, a halálba üldözni. Az 1664-ik

1661. évi hadjárat által a császár nem nyert semmit, s a háboru árát az amúgy is szegény Magyarország fizette meg. Nagyvárad elzárta az összeköttetést Erdélylyel, itt és Érsekújvárott új központok támadtak, melyekből a török a hódoltságot nagy területekre, rablásait, dúlásait messze földekre kiterjeszté. Most már alig volt Magyarországon zug, hova a törökök rablóhadai el ne értek volna.

Zrínyi, Frangepán és Rákóczy fölkelése, 1670-ben.

1670. A vasvári béke, mely a kivívott diadalok daczára Magyarországot a töröknek martalékul veti, nemcsak mint az országra a legnagyobb mértékben káros, de mint jogtalan és törvénytelen is, mert a magyar alkotmány ellenére a nádor és a rendek meghallgatása nélkül köttetett meg, Magyarországön általános elégületlenséget keltett, s a magyarokban azon meggyőződést ébresztette, hogy a bécsi kormány Magyarországot egyelőre nem is akarja föl szabadítani; majd csak akkor, ha teljesen kimerült, a mikor is majd a föl szabadításért az ország alkotmányát egyszerűen el kobozhatja.

Az udvar valóban nem kevesebbet akart, mint Magyarországot az *egységes, absolut és katholikus Ausztriába bekebelezni*, s az elégületlenséggel mit sem törődve, az országot az idegen hadak tartásával sanyargatta, a protestánsok üldözését pedig újból meg kezdte.

E törekvések ellenében a magyar főurak egy része szövetekezett, s a szövetség élére maga **Wesselényi Ferencz** nádor állván, a történelem e szövetséget — bár helytelenül — a *Wesselényi-féle összeesküvésnek* nevezi.

Ha az erdélyi fejedelmi széken Bethlen Gáborhoz, I. Rákóczy Györgyhöz hasonló fejedelem ül, úgy ez áll a mozgalom élére s belőle nemzeti fölkelés keletkezik, mely az udvar törekvéseit meg hiúsítja; talán ha Zrínyi Miklós életben marad, akkor is más irányt vesz a mozgalom, s talán Bocskay ideje ismétlődik. De Erdélyre, melyet a török tönkretett, s hol a gyámoltalan Apaffy uralkodott, számítani nem lehetett, a férfiaknál pedig, a kik Zborón, a stubnyai fürdőben, Sárospatakon és Murányban a haza

sorsán tanácskoztak, hiányzott az államférfiúi bölcsesség, hiányzott a szándék tisztasága, az akarat erélye. Már az eszközökben sem értettek egyet, mert míg Wesselényi a töröktől remélte a támogatást, Zrínyi Péter a francziákat óhajtotta megnyerni. Midőn pedig Wesselényi nádor meghalt, a szövetség tagjainak mindegyike csak saját önző céljait követte. **Zrínyi Péter** a maga számára Magyarország, veje **I. Rákóczy Ferencz** részére Erdély fejedelemségét, **Nádasdy Ferencz** a nádorságot kereste.

1670.

Az 1669-ik évben a szövetségesek ügye még rosszabbra fordult, mert a francziák a császárral békét kötve az ügytől elállottak, a porta pedig az egész mozgalmat a bécsi udvarral tudatta; végül Zrínyi Péter és Nádasdy Ferencz egymást az udvarnál kölcsönösen bevádolták.

Ekkor Zrínyi Péter, talán mert a végbeli pasák biztatták, talán mivel úgy vélte, hogy most már vissza nem léphet, a morlások, uszkókok stb. közt toborzott 8000 főnyi seregére támaszkodva, a nyílt lázadást választotta. A boszniai pasát az ígért 6000 főnyi dandár kiállítására, a budai pasát a megígért támogatásra hívta föl, sógorát, **Frangepán Ferenczet** a horvát és tótországi rendek meghódoltatására küldte, szövetségesét, **Tattenbach**, stájer főurat, Grác elfoglalására utasította.

A nyílt lázadás hírére Boskovics, zágrábi püspök és Erdődy Miklós vitték meg Bécsbe, hol Zrínyi, Frangepán és Tattenbach elfogatása elhatározott és ennek foganatosítására a Styriában és Karinthiában levő hadakkal Spankau tábornok bizott meg.

Spankau mintegy 6000 főnyi haddal indult **Csáktornya**, **Csáktornya**. Zrínyi vára ellen, kinek morlákjai és uszkókjai már a császári csapatok közeledésének hírére nagyobbára szétfutottak, s mellette a várban csak mintegy 2000 fő maradt. Ugyancsak Csáktornyára menekült a Herberstein károlyvárosi kapitány által szorongatott Frangepán is. Spankau *április 12-én* szállott Csáktornya alá, de Zrínyi és Frangepán az ostromot nem várták be, hanem bizva a zágrábi püspök és Forstall, ágostonrendi szerzetes kegyelmet biztosító ígéreteiben, a várat április 13-án elhagyva, Bécsbe mentek, hol azonban elfogattak.

Körülbelül egyidőben tört ki **I. Rákóczy Ferencz** lázadása a Felvidéken. Rákóczy mindenekelőtt **Munkácsot** akarta hatalmába **Munkács**.

1670. ejteni, hol anyja, II. Rákóczy György fejedelem özvegye Báthory Zsófia, a család kincseit őrizte; de anyja, kivel az utóbbi időben meghasonlásban volt s a ki lázadási szándékát rosszalta, őt be Tokaj. nem bocsátotta és ágyúinak tüzével fenyegette, ha erőszakhoz nyúl. Jobban sikerült Tokaj elleni vállalata, melynek kapitányát, Starhemberg Rüdigert Sárospatakon vendégségben elfogatta és a várát ostrom alá vette. A mindinkább szaporodó fölkelők elfogalták Ónodot s körülzárták Szendrőt is.

Ónod.
Szendrő.

Ez időpontban érkezett meg Zrínyi Péternek, Lobkovicz miniszter által kierőszakolt levele, melyben saját megtérését tudatván, Rákóczyt is a fegyver letételére hívja föl, nyomban reá pedig a hír, hogy Zrínyi és Frangepán Bécsben elfogattak. Ez Rákóczy hevét egyszerre lelohasztá és hadait elbocsátván, Munkácsra anyjához menekült, ki azután számára csakugyan kegyelmet nyert, de bündijul 400,000 forintot kelle fizetnie, váraiba német őrséget bocsátania, trencsényi jószágai pedig lefoglaltattak.

Ecsed.
Murány.

Ezután még csak Ecsed vára és a Wesselényi nádor özvegye, az erélyes Szécsy Mária által védelmezett Murány állottak ellen. Az előbbit Spork és Heister tábornokok 8000 fővel megszállván, július 14-én, Murányt Lothringeni Károly herczeg a hó végével birták megadásra.

Most a császári kormány kényuralma szabadon érezte magát és elfogatván szeptember 3-án Nádasdy Ferenczet is, mindhárom ellen Bécsben hűtlenségi pört indított és a következő év április 30-án ezen német, tehát törvénytelen, bíróság ítélete alapján Nádasdyt Bécsben, Zrínyit és Frangepánt Bécsújhelyen, Tattenbachot deczember 1-én Grácban kivégeztette.

A bujdosók küzdelmei.

A bécsi kormány a kivégzések után úgy vélte, hogyt örekvéseinek most már mi sem vethet gátat; mindenekelőtt mintegy 300 protestáns családra vagyoneklobzást, fogságot és halálos ítéletet mondatott, a protestáns templomokat és iskolákat bezáratta, az országra terhes törvénytelen adót vetett ki, az idegen zsoldos katonaságot, mely a nép verejtékén élösködött, folyton szaporította, e mellett pedig az erőszakos térítéseket is folytatta.

Ámde a felsőmagyarországi fölkelés megszűntével Erdélybe menekült urak, nevezetesen Szepesy Pál, Petróczy István, a fiatal Thököly Imre, Bocskay István, Kende Gábor, Ispán Ferencz, Gyulaffy László, Wesselényi Pál, Forgách Miklós, Szuhay Mátyás, Vay Mihály, Chernel Pál, Uray Mihály és még sokan mások, kik itt a **bujdosók** pártját alakították, figyelemmel kísérték a kényuralom tényeit, s az 1672-ik nyarán kifejlődött általános forrongást alkalmas időpontnak tartották, hogy Lipót kormánya ellen ismét fegyveres kézzel lépjenek föl.

A bujdosók első támadása 1672-ben. A bujdosók a portánál, hova legelőször fordultak, nem nyertek ugyan támogatást, de **Teleky Mihály**, az erdélyi fejedelelné, Bornemissza Anna unokaöcse, útján megnyerték Apaffy Mihály fejedelem pártolását, meg a hajdúkat, és a nagyváradit pasát.

Ekkor, 1672 augusztus végén, **Petróczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás** és **Szepesy Pál** mintegy 800 lovassal, kikhez a váradit pasa 500 török lovast adott, betörték Magyarországra s miután a hajdúk és az üldözött protestánsok tömegesen gyülekeztek zászlaik alá, rövid időn több mint 15,000 fő állott táborukban; a fölkelők nagyobb része protestáns lévén, az egész támadás majdnem teljesen a *vallásháború* jellegét viselte.

A bujdosók egy része **N.-Kállót** szállotta meg, míg a másik a Tisza felé indult. Spankau tábornok ez utóbbiak elé vonult dandárával, de a túlerő elől hátrálni volt kénytelen, s harez nélkül Kassára térvén vissza, itt bezárkózott. A bujdosók ekkor megszállották **Ónodot, Tokajt, Szendrőt, Füleket**, bevették a németektől **Putnokot**, s míg Petróczy és Kende, hogy Rákóczy Ferenczet az ügynek megnyerjék, Regécz alá mentek, **Teleky Mihály** 700 lovas-
Ónod.
Tokaj.
Szendrő.
Füle.
Putnok.

 sal és 500 gyalogossal szeptember 16-án Szatmárt megszállandó, **Vasvári** nevű faluba szállott, hol a fölkelő nemességet bevárni akarta. De a kellő elővigyázatot elmulasztván, itt a szatmári őrség által szeptember 20-án meglepetvén, nagy veszteséggel — majd egész gyalogsága felkonczoltatott — elűzetett.

Szerencsésebbek voltak Petróczy, Kende, Szuhay és Szepesy, a kik, miután Rákóczy a mozgalomban való részvételét megtagadta Kassa alá vonultak, Spankau hadait szeptember 13-án **Enyiczknél**, majd néhány nap mulva **Kassa** kapuja előtt megvervén, Vasvári.
Enyiczke.
Kassa.

1672. Kassát ostrom alá vették. A város előtt Szuhay Mátyás hada maradt, míg a többiek október 2-án **Eperjest**, majd a következő napokban **Bártfát** és **Késmárkot** megvették, ellenben a szintén megostromolt **Lőcse** ellen nem boldogultak; ép így nem sikerült egy **Szt.-Jobb** ellen intézett támadás sem.

A bujdosók, különösen pedig a hajdúk fegyelmetlensége és a katolikusok javain elkövetett dülásai, a rokonszenvet, melylyel vállalatukat kezdetben kísérték, csakhamar megszüntette, minek folytán a nemesség **Eszterházy Pál** dunáninneni főkapitány, **Bar-kóczy István** és **Pálffy Károly** alatt táborba szállván, **Kopp** császári tábornok dandárával egyesülve a bujdosókat **Eperjes** alól elűzték, a kik most Szuhay hadosztályával, ki Kassa ostromával felhagyott, **Győrke** mellett egyesültek. **Eszterházy** és **Kopp**, kikhez most **Spankau** is csatlakozott, a bujdosókat ez állásban *október 26-án* támadták meg, s miután a **Kopp** ígéretei által elesábitott hajdúk áruló módon megfutottak, a bujdosókat szétverték. A veszteség 1500 fő volt, 15 zászló és 4 ágyú. A bujdosók részint Erdélybe, részint a nagyváradi pasa területére menekültek.

Ezalatt **Árvában** keltek föl az evangélikus tótok **Pika Gáspár** vezérlete alatt és elfoglalván **Árva** várát, a katolikusokat fosztogatták és öldösték, felkonzolván ama néhány száz **Pálffy**-ezredbeli császári zsoldost is, kik ide küldettek. A fölkelőket azután **Spork** tábornok verte szét.

A bujdosók harczi Thököly Imre föllépéséig, 1673—1678. A bujdosók támadására **Lipót** császár azzal felelt, hogy Magyarország alkotmányát eltörülván, a nádori méltóságot megszüntette és **Ampringen Gáspár**, a német lovagrend nagymestere, személyében teljhatalmú kormányzót rendelt, a ki az országot négy német és négy magyar tanácsossal volt igazgatandó; majd a pozsonyi vértörvényszék 450 protestáns lelkészt fosztott meg tisztességétől, 67-et pedig gályarabságra ítélt. Az országban kurucz és labancz, katolikus és protestáns egymást ölte, dúlta, fosztogatta. A legvadabb volt azonban valamennyi közt **Kopp** császári tábornok, ki a kezébe került kuruczokat pokoli kegyetlenséggel, válogatott kínzások közt végeztette ki. Az absolutismus hóhérai számára a katonai és eretnekségi törvényszékek bőségesen szolgáltaták az áldozatokat és Magyarországon a kényuralom ocsmány

szolgái, a soldateska elvadult szörnyalakjai és a vakbuzgóság véres apostolai szabadon tomboltak. 1675—1678.

A bujdosók az első támadás balsikerén nem estek kétségbe s bár a portán Köprülizáde Ahmed nagyvezír őket hivatalosan elutasította, de kéz alatt úgy Apaffyt, mint a végbeli pasákat felhívta, hogy a bujdosókat a mennyire lehet, támogassák.

Ezek tehát már 1673 januárban ismét betörték, de Nyír-Nyír-Béltek. Bélteknél vereséget szenvedvén, a váradi pasához menekültek. Strassoldo ezután megostromolta Nagybányát és annak erődité- Nagybánya. ményeit leromboltatta. Ellenben Kopp tábornok egy április hóban a kurucz Debreczen ellen intézett támadásnál meglepetett és Debreczen. 500 embere felkonczoltatott.

Ugyanily változó volt a harc a következő 1674-ik évben is. Barkóczy István szétverte február 26-án H.-Nánás mellett a H.-Nánás. kuruczok egy 500 főnyi hadát, ezek ellenben májusban Pálffyinak egy horvát dandárát Ónodnál. Junius 21-én Schmidt ezredes Ónod. Tokajnál győzött a kuruczok fölött, de győzelme keserves volt. Tokaj. mert még egyszer annyit veszített, mint a mennyit a kuruczok.

Sokkal mozgalmasabb lőn az 1675-ik év, a mikor is a bujdosók a francia és lengyel király részéről erkölcsi, Apaffy részéről pedig, kinek udvarában a vezérszerepet most Teleky Mihály vitte, csapatokban támogatást nyertek. A bujdosók vezére, Wesselényi Pál, ez év elején már 7000 főnyi sereg fölött rendelkezett, melyben 2000 erdélyi és számos lengyel és török is volt. Wesselényi Szatmárt zárta körül, de Strassoldo erélyes véde- Szatmár. kezése ellenében nem sokra ment, s később Szatmár alól elnyomatott; ugyanez idő alatt egy más kurucz had szintén hiába ostromolta Boldogkő várát. Ellenben a fizetetlen zsoldosok könnyen feladták Szádvárt és Tornát. Boldogkő. Szádvár. Torna.

A kuruczok egy hada feldúlta II. Rákóczy György özvegyének, Báthory Zsófiának beregi birtokait, egy másik megverte a császáriakat N.-Kállónál. Ellenben vereséget szenvedtek a fölkelők H.-Bössörménynél, hol Barkóczy egy 3000 főnyi kurucz hadat futamított meg, Diószegnél, hol Schmidt ezredes egy kisebb kurucz hadat vert szét, nemkülönben Ónodnál, hol a fölkelőket Ónod. Barkóczy és Spunkau együttesen támadták meg és a kuruczokkal harczó törököket Égerbe nyomták.

1678—1678. *1676-ban* a bujdosók még inkább felülkerekedtek. Wesselényi márczius hónapban megverte Collalto ezredes hadát **Szatmárnál**, később pedig magát Strassoldot, ki Spankau helyett felsőmagyarországi főkapitányya neveztetett ki, hadát **Ónodnál** szétvervén; ez ütközetben Strassoldo, a fővezér is súlyosan megsebesült; a várakat azonban megvenniök nem sikerült. A kuruczok egy dandára vereséget szenvedett ugyan **N.-Kállónál** Barkóczy ellenében, de ezt a fölkelők előbb **H.-Nánás** város és a Rákóczyak hegyaljai szölleinek feldúlásával, a következő *1677 év* június 22-én pedig Schmidt ezrede szétverésével boszulták meg; Schmidt ezrede ezen **Lebenye** mellett vívott ütközetben több mint 300 főt veszítvén, szétszóratott. Még súlyosabb vereséget szenvedett Schmidt október 10-én **Nyalábvárnál**, Ugocsamegyében, hol vesztesége 1500 fő volt.

A császár Strassoldot a parancsnokság alól fölmentvén, a dúlásairól és iszonyú kegyetlenségeiről hirhedt Kopp tábornokot nevezte ki főkapitánynak, ki hivatalba lépését vérveres akasztófával, karóval és kerékkel díszített körlevélben tudatta és 62 magyarnak a kassai piacon való kivégezésével ünnepelte meg. Kopp összes hadait összegyűjtvén, az *Ecsednél* összegyülekezett fölkelők ellen indult, azok nagy tulerejével szemben mindazonáltal ütközetet kockáztatni még sem mert és a Tisza mögé vonult vissza. E visszavonulásnál a kuruczok meglepték Koppnak Barkóczy és Collalto által vezetett utóhadát **Tokajnál** és annak súlyos vereséget okoztak. Wesselényi megvette még november 22-én **Nagybánya**. **Nagybányát** s azután hadaival Debreczen tájékán téli szállásokra vonult.

Már a megelőző évben megkötötték a bujdosók és Apaffy a szövetséget a francziákkal (varsói szerződés), kik tetemes pénzsegélyen kívül hadak fogadásával és franczia tisztek küldésével is ígérkeztek a magyarok ügyét támogatni; s valóban a fölkelők táborában, midőn ezek lebenyei, nyalábvári és tokaji győzelmeiket kivívták, *Bohain* franczia tábornok vezetése alatt már több ezer franczia pénzen szedett lengyel, kozák stb. had volt.

Az 1678-ik évre még tetemesebb segély volt kilátásban, azonfelül Apaffy Mibály, a fejedelem, is kilépett tartózkodásából és megengedte **Teleky Mihálynak**, hogy a bujdosók seregének élére

álljon. Midőn Teleky a parancsnokságot átvette, 10,000 magyar, 1673—1678.
erdélyi, lengyel, kozák és tatár állott táborban. Ez erő azonban később alig szaporodott, mert a francia követ az általa szedett lengyel hadakat a határon át vinni nem igen tudta.

Teleky részint azon okból, hogy a felső-magyarországi nemeséget csatlakozásra bírja, részint pedig, hogy a Kopp helyére lépett **Wrzna** tábornokot, ki 4000 emberrel Ungváron időzött, Kassáról elvágja, a felső Tiszának tartott. A Tiszán át is kelt, de azután a tanácsosok véleményére hallgatva, várak ostromlásába fogott, mely idő alatt Wrzna Kassán és Eperjesen át Lőcsére ment, hol augusztus 12-én Dünewald és Leslie tábornokok dandáraival egyesült. Még nagyobb baj volt, hogy a fölkelők serege kétfelé oszlott. Thököly Imre a sereg egy részével a Szepességbe követte Wrznát, Teleky pedig **Boldogkő, Torna, Putnok, Szaláncz** és **Szerencs** várakat vette meg; **Ónod** és **Tokaj** ellenében azonban nem boldogult. Thököly hívására megindult ugyan Teleky Sárosba, hogy a császáriakat egyesült erővel megtámadják, de június 28-án már megint ostromba fogott. Ezuttal **Eperjest** ostromolta, hol azonban csak sokat veszített, de semmi eredményt el nem ért, s midőn az egyesült császári had Eperjes fölmentésére közeledett, az ostromot félbeszakítva, visszavonult.

Boldogkő.
Torna.
Putnok.
Szaláncz.
Szerencs.
Ónod.
Tokaj.

Eperjes.

A hadjárat eredménytelensége s részben betegsége miatt is Teleky az erdélyi dandárral Kővárba ment vissza s a hadjárat további vezetése most, miután Teleky eltávozott, Wesselényi pedig meg sem jelent, a fiatal Thököly Imre kezében maradt.

Thököly Imre harczi a török háború kezdetéig.

Thököly 1678—79-ik évi hadjárata s fővezérré választása. 1678—1679.
Thököly az újabb történeti kutatások szerint (Angyal D. Thököly életrajza) nem ekkor választatott fővezérré, s most tulajdonkép csak mint Apaffynak Teleky után legbizalmasabb embere s képviselője, továbbá mint rangjánál és roppant vagyonánál fogva legelőkelőbb főúr, vette át a sereg vezérletét, mely a hozzá csatlakozott nemesekkel és fölkelőkkel a 10,000 főt újból meghaladta.

1678—1679.

Szendrő.
Murány.
Likava.
Árva.
Rózsahegy.
Zólyom.
Beszterce-
bánya.
Selmecz-
bánya.
Körmöcz-
bánya.

Thököly egy merész mozdulattal a Telekyt lassan üldöző császári sereg hátába kerülvén, ismét a Szepességbe ment, s miután egy oszlopa **Szendrőt** és **Murányt** megvette, maga Liptónak tartott; birtokába kerítette **Likavát** és **Árvát**, megvette ostrommal **Rózsahegy**et s azután Trencsénmegyébe ment, honnét a tatárok Morvába és Sziléziába törtek be, azután pedig a bányavárosokat hatalmába ejtendő **Zólyom** alá szállott, a várost felgyújtatta s a várat rövid harez után megvette. **Besztercebánya** és **Selmeczbánya** ezután rögtön meghódoltak s gróf Kéry **Körmöczbányán** szintén csak az-ostromló sereg megérkezésére várt, de azután a várost feladta. A főbányavárosok meghódolása után az egész vidék Thököly kezeibe került. Ámde nem soká maradt birtokában. Wrbna, Dünewald és Pálffy Lipótvárnál sereget gyűjtvén, a fölkelők egy lengyel hadát **Szt.-Keresztnél** megverték, mire a bányavárosi kerület is a császáriaké lőn, Thököly pedig lassan a Tisza felé hátrált.

Szentkereszt.

Miután Thököly e visszavonulás alatt Bethune francia követ-től arról értesült, hogy XIV. Lajos a császárral Nymwegenben békét fog kötni, szívesen elfogadta a Szelepchényi érsek által ajánlott fegyverszünetet, mely 1679 február végéig megkötetett.

A császár a francziákkal csakugyan békét kötvén, ott nélkülözhető hadaival a fölkelést erőszakkal is elfojthatni remélvén, a béketárgyalások sikerre nem vezettek.

Torna.

Divény.
Szaláncz.

A hadműveleteket Leslie tábornok, kassai főkapitány, *1679 tavaszán* **Torna** ostromával kezdte meg, de itt április 10-én súlyos vereséget szenvedvén, Kassára visszavonult s csak midőn Strassoldo dandarával megerősödött, támadta meg **Divényt** és **Szalánczot** és ezeket el is foglalta. Ámde Strassoldo távozása folytán fedezetlenül maradtak a bányavárosok, mit **Józsa István** egi kanonok, ki már a mult évben Ausztriába és Morvuországba betört, arra használt föl, hogy 3000 főnyi hadával megtámadta **Selmeczbányát**, az ottani arany- és ezüstkészletet elrabolta, a várost fölgyújtá, s néhány aknát is elrombolt. Maga Thököly csak novemberben fogott új vállalatba, a mikor is Delaborde tábornoknak a hegyaljai szüretet fedező dandárát **Szikszónál** keményen megverte. Ezután portyázott még Nógrádban, hogy Strassoldot

Selmecz-
bánya.

Szikszó.

Selmecz miatt aggódóvá tegye, s így a császáriaknál a netán meg- 1678—1679.
 újuló tárgyalásokra megfelelő hangulatot keltsen.

A szikszói diadal annyira emelte Thököly dicsőségét, hogy a bujdosók hadai 1680 január 8-án a szoboszlói gyűlésen öt választották fővezérüknek.

Thököly 1680-ik évi hadjárata. Thököly Imre a fő- 1680.
 vezérséggel megnyert önállóságot nem a harcmezőn, hanem első sorban a béketárgyalásoknál óhajtotta érvényesíteni, mert most a békére I. Rákóczy Ferencz fiatal özvegyével, Zrinyi Péter leányával, Zrinyi Ilonával kötendő házassága érdekében fölötte nagy szüksége lett volna. A békét azonban csak az alkotmány és a vallás-szabadság legalább némi részben való biztosítása mellett köthetvén meg, miután ebbeli törekvései sikerre nem vezettek, újból fegyverhez kelle nyúlania.

A hadjáratot Thököly három hadtesttel indította meg. Az egyik *Balassa Imre* alatt Morvaországba, a másik az ifjabb *Petróczy István* alatt Sziléziába volt betörendő, míg a fősereggel, melynek ereje 6000 főre ment, az új kassai főkapitánynyal, *Caprara* tábornokkal, maga akart szembeszállani. De Balassa a Vág vonalán *Stahremberg* által feltartóztatott, *Petróczy* pedig a **Jablonka** szorosnál vereséget szenvedett. Thököly maga, míg *Caprara* tőle a bányavárosokat féltette, a Szepességen át *Trencsén* megyébe menetelt, felkonczolta **Bírócz** tájékán a *Caraffa* ezrednek *Doria* ezredes alatt álló vasas németjeit, s míg a rémület *Pozsony*ig terjedt, **Késmárk** alá szállván, a várost augusztus 26-án elfoglalta; **Késmárk.** majd **Lőcsét** is megtámadta, de ellene nem boldogult. **Lőcse.**

Ezután *Sebestyén Endre* erdélyi püspök közvetítésével Thököly a császári kormányynyal négy havi fegyverszünetet kötött.

A törökkel szövetségben végrehajtott 1681— 1682-ik évi hadjárat. Az 1681-ik év folyamán a bujdosók ügye döntő fordulatot vett azáltal, hogy a porta, hol az ügyeket most *Kara Musztafa* nagyvezír vezette, *Lipót* császárral az 1684-ben lejáró békét megújítani nem akarván, a magyarországi elégületleneket hatályosabban volt hajlandó segíteni. Ez Thökölyt arra bírta, hogy követeléseit fölemelvén, a béke megkötését mindaddig hátráltatta, mígnem majd egy diadalmas hadjárat után azt mind magára, mind az országra hasznosabban fogja megköthetni.

1681 - 1682.

Májusban Thököly Ibrahim budai vezírása által már határozott ígéretet vett arra nézve, hogy a fölkelés ügyének támogatására úgy az erdélyi fejedelem, mint a moldvai és havasalföldi vajdák, mint végre a nagyváradi és temesvári pasák utasítottak fognak.

Ez meg is történt és az 1681-ik év augusztus végén Apaffy Mihály fejedelem a vajdák segélyhadaival együtt 10,000 főnyi sereggel indult Debreczen felé, hogy ott a váradi és temesvári pasák 8000 főnyi és Thököly szintén 8000 főnyi hadaival egyesüljön.

H.-Böszörmény.
N.-Kálló.

Bárha ily módon a sereg 26,000 főnyi tekintélyes számra emelkedett, a hadjárat eredménye csekély volt. A szövetségesek megvették H.-Böszörményt, majd kevéssel ezután N.-Kállót. De a vezérek között az egyenetlenség hamar kitört, minek folytán Thököly saját seregével és a törökökkel a Tiszához vonult, hol Caprara tábornok mintegy 6000 főnyi sereggel állott, de Thököly közeledtére, harcra nem kockáztathatván, Kassára visszavonult. Apaffy és Teleky pedig, miután Szatmárt 5000 forintig megsarcolták, október vége felé az oláhokkal együtt Erdélybe tértek vissza.

E hadjárat, bár egészben eredménytelen volt, nagy hasznára vált Thökölynek, mert egyrészt a császár, kinek a francziákkal is új háborúja támadt, abból, hogy a porta a bujdosók ügyét magáévá tette, egy nagy török háború készületeire jogosan következtetett. Thökölynek Saponara sárospataki kapitány által új békeajánlatokat tétetett, másrészt a porta is meggyőződött, hogy céljait nem a gyámoltalan Apaffy, hanem Thököly alkalmas elősegíteni. Thököly Imre, hogy házasságát, mely a császár engedélyétől függött, ne akadályoztassa, a bécsi udvarral a béketárgyalásokat ugyan folytatta, de ezalatt Budán 1682 május első napjaiban Ibrahim vezírásával és szerdárral megkötötte a szövetséget, mely neki Felső-Magyarország fejedelemségét és a porta védelmét 40,000 arany évi adó fejében biztosította.

Hazatérte után megülte menyegzőjét 1682 június 15-én Munkácson Zrínyi Ilonával, mely összekötetés nemcsak hatalmát, befolyását, de a Rákóczy-ház óriási gazdagságával vagyonát is tetemesen növelte.

Csak rövid időt szentelt Thököly a házasság első örökének

és a fegyverszünetet a bécsi kormánynak június 22-én felmondván, a nemességet közönséges fölkelésre szólította, a kurucz hadakat pedig fegyverre hívta. Június 25-én Madács Péter, Thököly kapitánya, már **Rozsnyón** volt, és a bányavárosokat meghódolásra hívta föl. Julius elején, miután a hadjáratot mindenekelőtt Kassa elfoglalásával óhajtotta megindítani, *Madács Péter, Petneházy Dávid* és *Harsányi György* elállották a Kassára vezető utakat és július 7-én elfogták a Kassa parancsnokává kinevezett és 150 főnyi kísérettel oda utazó *Herberstein* császári tábornokot, július 20-án pedig *Szirmay Endre*, Thököly titkára, rajtaütéssel elfoglalta **Kassa** fellegvárát; de bár a várost Thököly kívülről, Szirmay pedig a fellegvárból hevesen lövette, annak őrsége azt csak a török hadak megjelenése után, *augusztus 14-én* adta föl. Strassoldo a várost nemcsak hogy meg nem segíthette, de sőt kénytelen volt Szt.-Benedekre visszavonulni.

Thököly hadai ezután gyors hadműveletekkel elfoglalták **Eperjest, Lőcsét, Szádvárt** és **Tokajt**. A törökök már Kassára menet hatalmukba kerítették **Ónodot**.

A Thököly által vezetett főereg és Ibrahim budai pasa 30,000 főnyi serege Kassáról augusztus 16-án **Fülek** alá szállottak, hol szeptember 2-án a porta parancsára Apaffy Mihály fejedelem és Teleky is az erdélyi hadakkal csatlakoztak. Fülek város rögtön az ostromlók kezeibe került, de a várat *Koháry István* 4000 főnyi magyar és német őrséggel oly szívósan védelmezte, hogy az csak szeptember 10-én, miután az ostromlók a vár előtt már 4000 főt vesztek, jutott a szövetségesek hatalmába s ekkor sem Koháry megadása, hanem az őrség árulása folytán. Koháry, mint fogoly, Regécz várába szállíttatott.

Szeptember 16-án Ibrahim pasa szerdár, fényes ünnepélyességgel *Thököly Imrét Magyarország királyává kiálltatta ki*, és kihirdetvén az erre vonatkozó athnámét, átadta Thökölynek a koronát, a zászlót, a kardot és a köntöst és Thökölyt, koronával a fején, két pasa által kísértette sátrába vissza.

Thököly, Boeskay példájára, nem fogadta el a királyi ezimet és magát csupán «fejedelemnek és a magyarországi részek urának» nevezte.

Ibrahim pasa ezután serege zömével Budára visszatért, csak

1681—1682.

Rozsnyó.

Kassa.

Eperjes.
Lőcsé.
Szádvár.
Tokaj.
Ónod.

Fülek.

1681—1682 csekély erőt hagyván Thököly mellett, Apaffy hadai szintén visszaváltak Erdélybe. Thököly a törökök elvonulása után Petrőczy Istvánt egy dandárral Morvaország és Szilézia dulására küldötte, maga pedig a bányakerületbe nyomult, hol majd 100.000 új aranyat, sok nemes érczet, melyből saját nevére pénzt veretett, foglalt le. Ezután hatalmába ejtette még **Lévát** és számos kisebb várat.

Léva.

A bécsi kormány, miután a császári hadak a francziák által voltak lekötve, Thököly ellen semmit sem tehetett, ki Felső-Magyarországnak egész a Vágig tényleg ura volt. Thököly követői a békét Bécsben ugyan meg nem köthették, de november 15-én fegyverszünetet kötöttek, mely Felső-Magyarországot egész a Garamig Thökölynek engedi át, a bányavárosok kivételével, melyekért a császár havonként 3000 aranyat fizet. Thököly hadai ezután téli szállásokra tértek.

A bujdosók majd tíz évi száműzetés után visszatérhettek birtokaikba.

Thököly Imre ekkor ért hatalma, dicsősége tetőpontjára. De ezután megszűnik a nemzet alkotmányának és szabadságainak védelmezője lenni, s további küzdelmei, melyekben már csak saját személyi érdekeit védi s melyekben végre elbukik, összeesnek a 16 éves nagy török háborúval, mely a következő fejezetben foglaltatik.

XIII. FEJEZET.

AZ ORSZÁG FÖLSZABADÍTÁSA A TÖRÖK IGA ALÓL.

Források: *Kézikönyvek*: Mint a X. fejezetben. *Kütfők, monográfiák, értekezések*: A *Thököly- és Telcky-irodalom*, mint a XII. fejezetben. Salamon F., Magyarország a török hódítás korában; Bethlen Miklós, önéletírás és Erdély története; Cserei Miklós, emlékiratai; Károlyi Sándor, önéletírása; *Budavár visszafoglalásának irodalma*: Rendkívül gazlag, úgy magyar, mint külföldi munkákban. *Főmunka*: Károlyi Árpád, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Ezenkívül nevezetesebbek: Majláth Béla, Buda visszavételének egykorú irodalma; Bubics Zsigmond, Cornaro Frigyes jelentései; Thaly Kálmán, Tüzes Gábor és a magyarok Buda ostromakor; Újhegyi, Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja; Kriegsarchiv, Die Eroberung von Ofen, und der Feldzug gegen die Türken 1686; Némedy, Die Belagerung von Ofen im J. 1686 und 1849. Lothringeni Károly, naplói; és még számos levelezés, napló, értekezés, bel- és külföldi. A *török háborúra* általánosságban; *Theatrum Europæum*; Onno Klopp, Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg; Röder, Des Markgrafen Ludwig von Baden Feldzüge wider die Türken; Boethius, Triumph-leuchtender Kriegshelm; Kriegsarchiv, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (1697 től kezdve). Magyar általános jellegű munkák nincsenek, de számos mű van egyes eseményekről, pl. Balássy (Eger), Dudáss és Balogh (Zenta), Szederkényi (Hevesmegye), Márky (Arad), Gömöry (Pétervárad), Fraknói (Nagyvárad) stb. *Török források*: Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches és Thury József Török írók (még befejezetlen).

• A török háború Buda visszavételéig. ..

Az 1683-ik évi hadjárat. A török birodalom *Köprülü Mohammed* és fia *Köprülizáde Ahmed* nagyvezírek alatt régi fényét látszott visszanyerni. Ez utóbbi leigázta Kandiút, mi Ibra-

1683.

1683. him szultánnak nem sikerült, elvette a lengyelektől Kamenecezt és Podoliát, Lipót császártól pedig Érsekujvárt és szent-gothárdi veresége daczára a császártól a török birodalomra előnyös békét csikart ki. Utódja, a gögös, de különben tehetségtelen, részeges, **Kara Musztafa**, támaszkodva e sikerekre és a Thököly által török támogatás mellett kivivott előnyökre, elhatározá, hogy Lipót császár ellen még a béke lejártá előtt nagy hadjáratot indít, melynek főczélja a császár fővárosának, *Bécsnek* elfoglalása leend. E mellett Kara Musztafa, még azon titkos czélt is egyesíté a hadjáratnál, hogy az ennek folyamán megfogyott janicsárokat, kik az udvar fölött immár türhetetlen módon hatalmaskodtak, a hadjárat után eltörli s így a szultánt a janicsárok és az ezekre támaszkodó ulemák hatalma alól fölmentí.

A háborút a nagyvezír már az 1682-ik év folyamán nagy gonddal előkészítette s az 1687-ik év tavaszán IV. Mohammed szultán Drinápolyban 250,000 főnyi, 300 ágyúval ellátott óriási hadsereg fölött tartott szemlét, mely ugyanezen év május havában érkezett Nándorfehérvár alá. Itt a szultán Kara Musztafa nagyvezírt szeraszkierré nevezvén ki, átadta neki a próféta zászlóját, maga pedig visszatért Konstantinápolyba. A nagyvezír június 7-én Eszékre érve Caprara Albert császári követet hadizenettel bocsátá vissza Bécsbe.

Ugyancsak eszéki táborában fogadta a nagyvezír Thököly **Imrét**, ki mint hajdan Szapolyai János és János Zsigmond Szulejmán elé, most nagy fénynyel a nagyvezír üdvözlésére sietett s vele olykép állapotott meg, hogy míg a török sereg a Duna jobb partján, Thököly a fölkelő hadakkal a Duna bal partján nyomúl Bécs alá. **Apaffy Mihály** erdélyi fejedelem, minden szabadkozása daczára, a hadjáratban való részvételre kényszerítettett és hadaival a fősereghez volt csatlakozandó.

Lipót császár, midőn Caprara jelentéseiből a török háború kikerülhetetlen voltát látta, egyrészt a pápa közbenjárásával XIV. Lajos francia királyt semlegességre bírta, ki ennek folytán Thökölyt sem támogatta többé, másrészt 1683 márczius 31-én szövetséget kötött **Szobieszky János** lengyel királylyal, a ki a császárt, a hadi költségek megtérítése fejében 40,000 főnyi lengyel sereggel ajánlkozott támogatni az esetre, ha a török csakugyan

Bécset támadná meg. A német birodalomból a bajor és szász választók és a többi német fejedelmek is segítséget, támogatást ígértek. 1683.

Magyarországon **Eszterházy Pál** nádor a főurak részéről 5000 főnyi sereg kiállítására vállalkozott, márczius 18-án pedig kibocsátotta emlékezetes fölhívását a nemzethez, melyben prófétai szavakkal mondja: «Eljött az ideje édes hazánk felszabadulásának a pogány járma alól, ragadjon tehát mindenki fegyvert stb.».

A császári hadak fővezérletét Lipót császár sógorára, **Lothringeni Károly** herczegre bízta. A fősereg, mely 28,000 fő gyalogosból és 14,000 lovasból állott, Köpcsénynél gyülekezett; ezenkívül *Schulz* tábornok alatt Morvaországnak Thököly ellen való fődözésére a Közép-Vágnál 8000 fő, az Alsó-Vágnál *Eszterházy Pál* nádor alatt 5000 fő, *Batthiányi Kristóf* alatt Győr és Körmennd közt 6000 fő, *Herberstein* tábornok alatt a Muraközben 4000 fő, végre *Erdődy Kristóf* bán alatt Horvátországban szintén 4000 fő állott. Az összes rendelkezésre álló erők száma tehát körülbelül **70,000 fő volt.**

Lothringeni Károly herczeg a május hó 4-én Köpcsényben a császár által megtartott hadi szemle után a fősereggel Komárom felé nyomult elő, s Szőnynél szállott táborba. A nádor és a magyar urak sürgősen kérték, hogy a fősereg Esztergomot vagy Érsekújvárt visszafoglalja; a herczeg Esztergomot szemrevételezte, de úgy vélvén, hogy annak megvétele nagy nehézségekbe ütközne, az Esztergom felé megindított hadak május 31-én Szőnybe visszatérvén, Komáromnál a Duna bal partjára keltek át és június 3-án **Érsekújvár** alá szállottak. A császári sereg azonban csak **Érsekújvár.** néhány napig időzött Érsekújvár alatt s mihelyt híret vette, hogy a török sereg Eszékre érkezett, a megkezdett ostromot félbehagyva, a Dunán ismét átkelt s a Rábavonal mögött foglalt állást; de itt is csak addig maradt, míg a török sereg nem közeledett, s ekkor, *julius 1-én*, Mosonyon át Bécsbe ment s itt ismét a Duna bal partjára kelve át Jedlerseonél ütött tábort, hogy a lengyel és német birodalmi hadak csatlakozását is bevárja. A herczeggel együtt vonult vissza Schulz hadteste is a morva határra.

A nádor és a magyar főurak kétségbeesve látták, hogy a császári hadsereg Magyarország területének megvédésére egyetlen

1683. embert sem kockáztat s csupán Bécs az, és az örökös tartományok, melyeket védelmez; nehogy tehát birtokaik a török és Thököly hadai által tüzzel-vassal elpusztíttassanak, inkább Thökölynek hódoltak. Így meghódolt Batthiányi Kristóf, Széchy, Draskovich országbíró stb., a nádor pedig keserű és szemrehányó levélben kérte a császárt, engedje meg, hogy helyéről távozzon, mert különben — hódolni nem akarván — a nádori méltóság csúfságára Thököly fogságába kerül.

Mert a török bár igen lassan, de feltartóztathatatlanul nyomult elő, feldúlván, elpusztítván az országot. Székesfehérvárott egyesült a nagyvezír Murad Ghiraj tatár khán és Ibrahim budai vezír-pasa hadtesteivel, s miután Veszprémet, Tatát és Pápát megvette, a fősereggel Győr alá szállott s ennek külvárosait fölgyújtatta. A tatárok ezután a Duna és Lajtha közti területet pusztították egész a Fertőig, egy mellékoszlop pedig megvette Pannonhalmát, mely szintén feldúlott.

Veszprém.
Tata.
Pápa.
Győr.

Pannon-
halma.

Petronell.

A nagyvezír Ibrahim budai pasa hadtestét Győr alatt hagyván, július 5-én tovább nyomult Bécs felé s miután 7-én Petronell mellett a tatárok a császáriak egy utócsapatát szétverték, a török hadak, osztrák területre lépve, *Bécset július 14-én a Duna jobb partján körülvették*. Lipót császár Bécset már július 7-én elhagyta és az udvarral Linzbe távozott.

Nagy-
szombat.
Pozsony.

Thököly Imre Eszékről visszatérve egyesítette hadait a nagyváradi és az egri pasák dandáraival, és azután e közel 30,000 főnyi sereggel akadálytalanul vonult át Felső-Magyarországon s miután neki az északnyugoti megyék is meghódoltak, megszállotta Nagyszombatot és július 26-án Pozsonyt, miután pedig biztosainak majd az egész Dunántúl Sopronnal, Kőszeggel stb. meghódolt, Lipót császár *egész Magyarországból jóformán csak Győrt és Komáromot bírta*.

Pozsony.

Thököly Pozsony város megszállása után a pozsonyi várat is ostromolni kezdé és hajóhid építéséhez fogott. De ekkor Lothringeni Károly július 28-án Pozsony ellen előnyomulván, egy hadosztálya a városba behatolt, a várat az ostrom alól fölmentette és a félig kész hidat fölgyújtotta. A herceg ez idő alatt seregével *Lamacsnál* állott, de midőn Thököly Pozsonyban levő dandárát megsegíteni akarta, ő is előnyomult és Thököly seregét július

29-én **Cseklész** előtt megverte, mire Thököly Nagyszombatra vonult vissza. Thököly és a pasák most, a herceg távozása után Morvaországba törtek be, de miután ugyanekkor Szobieszky János lengyel serege közeledett, Thököly ismét Nagyszombatig, majd egész a Vágig húzódott vissza.

1683.
Cseklész.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelem dandára július 8-án indult el Apahidáról, augusztus 13-án érkezett Győr alá, 19-én a Lajtha mellé az osztrák határig. Innét csak maga a fejedelem ment Bécs alá, hogy Kara Musztafa nagyvezírnél tisztelegjen, kinek rendeletére ezután csapataival együtt ismét Győr alá tért vissza és Ibrahim budai pasával együtt a Bécsnél bekövetkezett döntésig Győr alatt maradt.

Kara Musztafa nagyvezír Bécs elleni vállalata nem sikerült. Két havi sikertelen ostrom után, mely alatt Bécsset Stahremberg Rüdiger yitézül védelmezte, a törökök *szeptember 12-én* Szobieszky János lengyel király, Lothringeni Károly herceg, a szász és bajor választófejedelmek 70,000 főnyi, ezek közt 34,000 lovassal és 170 löveggel bíró, egyesült serege által megveretvén, rendetlen futásban menekültek Győrre. Itt néhány napig időzvé, a nagyvezír Apaffyval együtt Buda felé indult; Apaffyt a nagyvezír Biánál október 9-én bocsátotta el, mire ez rögtön hazatért.

A szövetséges hadakból a német birodalmiak egyrésze hazament, a bajorok és lengyelek azonban a hadjárat folytatására megmaradván, a sereg már *szeptember 18-án* Bécs alól fölkerekedett; a jobb part szörnyű elpusztulása folytán itt meg nem maradhatván, a lengyel király és Lothringeni Károly herceg *szeptember 24-én* Pozsonynál a Duna bal partjára kelték át és október 2-án Komáromhoz érkeztek.

Az itt megtartott hadi tanács **Párkány** megvételét határoztán el, a lengyel király a gyalogságot és tüzérséget meg sem várva, rögtön fölkerekedett és október 6-án már Párkány alatt állott. Ámde a nagyvezír visszavonulás közben **Kara Mohammed**, az új budai vezír-pasa alatt tetemes csapatokat küldött Párkányba, hogy a szövetségesek előnyomulását megakadályozza és ez az *október 7-én* vívott harcban a lengyeleket vissza is verte, mely alkalommal azok 2000 embert veszítettek. Október 8-án azonban Lothringeni Károly herceg serege is megérkezvén, a szövetségesek

Párkány.

1683. 28,000 főt állíthattak a budai pasa 16,000 embere ellenében. A döntő csata *október 9-én* vívatott és a törökök teljes vereségével végződött. A hid a tömegesen menekülő törökök alatt leszakadt, mire Lothringeni Károly azt öt ágyúból kartácsesal lövette, Badeni Lajos herceg pedig bevette rohammal Párkányt. A törökök több mint 9000 főt vesztek és 20 ágyút. Thököly a párkányi csata alatt Léva tájékán állott, de mivel a lengyel királylyal alkudozókat folytatott, a törököt nem segítette.

Esztergom. Lothringeni Károly herceg október 13-án a Dunán Esztergom fölött új hidat veretvén, seregével átkelt és **Esztergomot** október 21-én körülzárta. Az ostromzart Buda felé Mercy tábornok, Thököly ellen Szobieszky fedezte. A vár lövetése október 24-én kezdődött, másnap már megvétetett a viziváros, *október 27-én* pedig maga a vár is kapitulált.

Szécsény. Késmárk. Kis-Szeben. Lőcse. Esztergom megvételével a fő hadműveletek véget értek. A lengyelek hazakészültek, de még útközben a velük menetelő *Dünewald* császári tábornok hadával egyetemben megvették Thökölytől november 10-én **Szécsényt**, 24-én **Késmárkot**, december 9-én **Kis-Szebent** és 11-én **Lőcsét**.

A császár a győzelmes hadjárat után hajlandó volt ugyan a magyarok sérelmeit orvosolni, annál is inkább, mert a magyar főurak, kik a hadjárat elején úgyis csak az oltalom hiánya és a töröktől való félelem miatt pártoltak Thökölyhez, túlnyomó nagyrészen s velük 17 megye és 12 királyi város, a király hűségére visszatértek, de Thökölyvel, ki fejedelmi czímet és a 13 északkeleti megye birtokát követelte s föltétlenül meghódolni nem akart, az alkudozásokat megszüntette.

Thököly pártja ennek folytán ismét csak a régi kuruczokra olvadt le és maga Tokajba, majd Nagyváradra húzódott vissza.

1684. **Az 1684-ik évi hadjárat. Hadműveletek a törökök ellen.**

A császár az 1684-ik évben Buda és Eszék visszavételét tervezte, mi annál is inkább ígért sikert, mivel a portának Velenceze is hadat izent, Apaffy Mihály fejedelem pedig titkos egyezményben magát semlegességre kötelezte. Miután azonban a német birodalom részéről ez évben tetemesebb segély várható nem volt, Lipót a császári sereget igyekezett növelni, és jól felszerelni. A császári fősereg, mely a törökök ellen működendő volt, 40,000 főre emel-

tetett, közte 15 000 lovas, ezenkívül pedig Leslie és Schulz altábornagyok alatt, a drávamelléki és felső-magyarországi hadműveletekre egyenkint 8000 főnyi sereg állott készen. 1684.

A **Lothringeni Károly** herceg által vezetett főszereg, mely Vág-Sellye tájékán gyülekezett, *junius 13-án* kelt át Esztergombánál a Dunán és **Visegrád** alá szállott, mely alig néhány napi Visegrád ostrom után *junius 18-án* megvétetett.

Ezalatt az új szeraszkiek, az aleppói **Musztafa** pasa 15,000 főnyi előhada Budára érkezvén, a Lothringeni herceg, miután hátát már Visegrád ostroma alatt erős tatár csapatok veszélyeztetették, *junius 17-én* pedig **Esztergomban** hagyott hadát meg is támadták, visszament Esztergomba és itt újból a Duna bal partjára kelve át, **Vác** ellen menetelt. Musztafa pasa a budai, temesvári, egri és boszniai pasák alatt 15,000 lovast és 3000 janicsárt küldött, mely sereg Vácztól északra állást foglalva, a császáriaknak a nagy-marosi szorosból való kibontakozását igyekezett megakadályozni. *A junius 27-én* kifejlődött csatában azonban a törökök megverték, s 3000 főnyi veszteség után Vác és Pest felé menekültek; erre Vác rövid lövetés után megvétetett. Esztergom. Vác.

A herceg ezután tovább menetelvén, *junius 30-án* a törökök által fölgyújtott és elhagyott **Pestet** megszállotta. Miután a törökök a hajóhidat a budai oldalra vonták, a császári sereg ismét Vácra ment vissza és a Szigeten át a Duna jobb partjára kelt át. **Szent-Endrénél** vett táborában támadta meg a császári sereget *július 10-én* Musztafa pasa, de visszaveretett és hadaival Budától délre Érdnél (Hamzsabégnél) foglalt figyelő állást. Pest. Szt.-Endre.

A császári hadak *július 14-én* tehát végre **Buda** alá szállottak, mely **Ibrahim Sátán** (vagy Ördög) pasa alatt 10,000 főnyi jeles török csapat által védelmeztetett. Buda.

A magyar nemesi fölkelés ez idő alatt 15,000 főnyi számerőben gyülekezett össze, melyből a nádor 3000 fővel Érsekújvárt vetette körül, 2000 a Rába-vonalat védelmezte, 2000 a Dráva mellett működő sereghez vonult, míg 8000 fő *július 18-án* a Budát ostromló sereghez csatlakozott. Már a következő napon résztvettek a magyar hadak a Viziváros ellen intézett rohamban, mely fényesen sikerült s a török a Vizivárost 1200 főnyi veszteség után

1684. elhagyta; de elhagyta a szent-gellérthegyi faerődöt is, melyet szintén császári csapatok szállottak meg.

Miután Musztafa pasa az ostromló sereget állásából gyakran nyugtalanította, Lothringeni Károly herczeg a pasát *július 22-én* **Érd (Hamzsabég)** mellett megtámadta és a csatában, melyben kiváltképen az *Eszterházy János* győri alkapitány által vezetett magyar huszárok tűntek ki, teljes győzelmet aratott fölötte; a török lovasság egyharmada a harczterén maradt és az egész tábor a szeraszkiei nagyzászlójával együtt a győzők kezeibe került.

Buda csak ezután volt teljesen körülzárható és az ostrom teljes erővel folytatható. Ámde a védők szívóssága egyrészt, a támadók tervtelen kísérletezése másrészt, melyhez betegségek és élelmezési nehézségek is járultak, az ostromot sikertelenné tették s bár szeptember 11-én *Miksa Emánuel* bajor választó az ostromló sereget 8000 fővel szaporította, s bár *szeptember 23-án* Musztafa pasának az ostromlók ellen intézett támadása visszaveretett, a felére leolvadt császári sereg az ostromot október 31-én megszüntetni kényszerült s november 3-án *Esztergomba* vonult vissza. A szövetséges sereg Komáromban föloszlott, a magyar fölkelő hadak hazatértek, a császáriak pedig téli szállásokra vonultak.

Musztafa pasa ugyanezt tette, de előbb még visszavette

Vác. **Váczot.**

A *drávamelléki hadműveletekre* kirendelt Leslie altábornagy *Herberstein* és *Erdődy* bán hadaival július 10-én a szlavoniai **Verőczét** zárta körül s miután a fölmentésére érkezett két török dandárt **Slatina** mellett megverte, a vár július 25-én capitulált. Leslie ezután *Turanovác* melletti táborából portyázó hadviselést folytatott, megverte augusztus 15-én a szlavoniai pasa *Hamzsabégről* visszatérő dandárát **Brezniczánál** s számos kisebb helyet foglalt el.

Mozgalmasabb volt ennél a *Thököly ellen folytatott hadjárat*. Thököly már az év első napjaiban körülzárta **Ungvárban** *Homonnayt*, *Barkóczyt* s más urakat, a kik Thökölytől elszakadván, bosszújától kellett hogy tartsanak; midőn azonban a lengyel király ez urakat pütfogása alá vette, Thököly az ostrommal fölhagyott. A Thököly támogatására érkezett tatár had, kuruczokkal együtt megostromolta **Szatmárt**, midőn pedig ezzel

Szatmár.

Verőcze.
(Szlavonia.)
Slatina.

Breznicza.

Ungvár.

Szatmár.

Érd (Hamzsabég).

nem boldogultak, a kuruczok **Nagy-Károlyt** foglalták el. Midőn ^{1684.} **Nagy-Károly.** a lengyelek végkép kivonultak, Thököly mintegy 10,000 főnyi kurucz-tatár sereggel a Szepességbe ment, visszafoglalta **Kés-** ^{Késmárk.} **márkot** és ostrom alá vette **Kis-Szebent**, melyet szintén megvett. ^{Kis-Szeben.}

Még egy ideig foglalt Thököly. Így június 10-én elfoglalta Barkóczy várát: **Csicsvárt**, Homonnay Zsigmond halála után ^{Csicsvár.} pedig az újból ostrom alá vett **Ungvárt**; de egészben véve a ^{Ungvár.} sikerek ideje lejárt.

A felső-magyarországi császári hadtest, parancsnokának, **Schulz János** tábornoknak betegsége miatt nem működött eddig s csupán a bányavárosok védelmére szorítkozott. Midőn azonban Schulz julius végén fölgyógyult, a támadó hadműveleteket e hadtest is megkezdte. Míg Thököly híveivel Kassán tanácskozott, Schulz és a vele egyesült **Barkóczy Ferencz** visszavették augusztus végén **Késmárkot**, szeptember 8-án pedig ^{Késmárk.} **Kis-Szebent**. ^{Kis-Szeben.} Thököly ellenök Eperjes alatt 7000 főnyi kurucz sereget gyűjtött, de Schulz és Barkóczy *szeptember 16-án* jól eltitkolt és ügyesen végrehajtott éjjeli menettel váratlanul az **Eperjesnél** gondtalanul álló Thököly hátában termettek, és a ^{Eperjes.} meglepett kurucz sereget szétverték. Thököly Regéczre menekült, a győzők kezében hagyva nyolcz ágyút, 1600 szekeret, sőt még saját sátrát is, drága ruháival, ezüstjével stb. Schulz és Barkóczy megvették ezután szeptember 28-án **Bártfát**, majd **Makoviczát** (Zborót), a Rákóczy-család várát, **Sztropkót** és **Dunajecz** (Nedecz), ^{Bártfa.} ^{Makovieza.} ^{(Zboró).} ^{Sztropkó.} ^{Dunajecz} ^{(Nedecz).} ^{Eperjes.} midőn pedig Schulz még további erősítéseket kapott, november 7-én Thököly egyik főerőssége: **Eperjes** alá szállott. De Tunyogi Sámuel jól védelmezte a várost és Schulz, miután löszere, élleme fogyatékán volt, az ostromot november 24-én félbeszakítani volt kénytelen.

Thököly ezután bomladozó pártját már alig volt képes összetartani s mindinkább közeledett a bukás felé.

Az 1685-ik évi hadjárat. A császári vezérek ugyanazok, ^{1685.} mint a megelőző évben: a főseregnél Lothringen, a Dráva mellékén Leslie, Felső-Magyarországon Schulz. A császári hadak számereje a magyar nemesi fölkeléssel együtt, melynek ereje 25,000 főt meghaladott, 64,000 fő volt; ehhez a nyár elején 33,000 főnyi birodalmi sereg érkezvén, a császár közel 100,000 főnyi jelenté-

1685. keny erő fölött rendelkezett. Ily körülmények közt természetes, hogy a porta békeajánlatai, melyeket előbb Apaffy erdélyi fejedelem útján, majd közvetlenül a budai pasa által tétetett, el nem fogadtattak; a bécsi udvar most már még csak fegyverszünetet sem fogadott el és el volt határozva a háborút a végletekig folytatni.

A főserég hadműveleteit csak július elején kezdte meg, midőn Érsekújvár. többszörös szemrevételezések után végre július 7-én **Érsekújvár** alá szállott.

Érsekújvárt *Heissler* csapatai már a tél folyamán körülvették és élelmezését a szerdár csak Thököly segítségével volt képes végrehajtani. Lothringeni Károly herceg a Nyitrát Újvár alatt és fölött áthidalatván, a várat teljesen körülzárta és a két éjszaknyugati (Forgách és Cheh) bástyát lövetni kezdé. A várat 3000 főnyi török védőőrsége vitézül védelmezte és az ostromot gyakori kirohanásokkal zavarta.

A magyar hadszínhelyre szeraszkierré kinevezett Sátán **Ibrahim** pasa, a mult évben Buda védője, Érsekújvár ostromáról értesülve sietett seregével Buda felé. Július 22-én 9000 főnyi janicsár osztály jelent meg **Visegrád** előtt, hogy a császáriakat ennek hadostroma által Újvár alól elvonja. A császári fővezér azonban Visegrád ostromát nem tartotta eléggé fontos oknak arra, hogy Újvárt otthagyja, minek folytán Bischofshausen őrnagy a várat, miután 700 főnyi őrsége 130 főre olvadt le s egy akna fölrobbanása az ivóviztől megfosztotta, *augusztus 4-én* föladni volt kénytelen. A törökök ekkor a várat alapjában szétrombolták.

Ibrahim pasa látva, hogy Visegrád ostromával czélját el Esztergom. nem éri, a török fősereggel még Visegrád eleste előtt **Esztergomot** fogta ostrom alá. Július 31-én a janicsárok megszállták a Szt.-Tamás-hegyet és a következő napon a 45—50,000 főnyi török sereg Esztergomot körülzárta. Lothringeni Károly herceg tartott attól, hogy az aránylag gyöngye vár a török kezébe eshetne, miért is elhatározá, hogy *Caprara* tábornagyot 15,000 emberrel az ostrom folytatására Újvár alatt hagyva, a szeraszkiert Esztergom alatt csatára kényszeríti.

A császári sereg tehát augusztus 7-én mintegy 45,000 fővel elindult Komáromba, átkelt a következő napon a Duna jobb partjára, és augusztus 10-én Nyerges-Újfaluig, 11-én pedig a **Táth**

melletti mocsarakig menetelt. Ibrahim pasa 10-én Esztergom vívásával föl hagyva, szintén a táthi mocsarakig nyomult elő s az ellenséges seregek most néhány napig tétlenül állottak egymással szemben. Végre Lothringeni Károly herczeg, hogy a törököket a mocsarakon való átkelésre bírja, augusztus 15-én megkezdte visszavonulását. E csel használt, mert a szeraszkiek 42,000 főnyi seregével csakugyan átkelt a mocsarakon; de midőn *augusztus 16-án* hajnalban a mocsarakon túl kifejlődött, nemcsak egy gyöngye hátvédet, hanem az egész visszafordult és harczkészen álló császári sereget látta maga előtt, még pedig ágyulövésnyi távolságban. A döntésnek tehát be kelle következni.

A támadást a törökök kezdték meg, valamennyi első vonalban álló ágyújokból ösztüzet adva, mely után a török lovasság a Lothringeni herczeg által vezetett jobb szárnyra rohant; de úgy ezen, mint a bal szárny ellen intézett roham visszavetett, mire az egész császári sereg támadólag előnyomult és a törököket heves puska és kartácstűzzel árasztván el, oly sikeresen támadott, hogy rövid idő múlva a török hadak futásban voltak.

A herczeg most átkelt a mocsarakon és a török sereg egész táborát és ostromkészetét elfoglalta; 24 ágyú, 16 mozsár, 150 löszerkocsi, 50 zászló és tömérdek hadiszer lón a császáriak zsákmánya. A törökök 1500 halottat hagytak a csatatéren, míg a császáriak csak csekély veszteséget szenvedtek. A zsákmányból Esztergom újra felszereltetett és élelemmel is dúsan ellátatott.

A császári sereg ezután 17-én Nyerges-Ujfalura, 18-án Szönybe és 19-én Komáromba tért vissza, hol már azon örvendetes hír várta, hogy *Érsekujvár augusztus 19-én capitulált*.

Miután híre jött annak, hogy a szeraszkiek 30,000 fővel a Dunán átkelve Vácznál áll, Lothringen a fősereggel, melynek ereje most már 56,000 fő volt, Vácznak menetelt; de Ibrahim pasa nem várta be, hanem Vácot fölgyújtva, s a pasákat kerületeikbe bocsátva, serege maradékával Budára vonult vissza. Erre a császári sereg is visszatért Érsekujvárhoz, hol a sereg széteszlott. A birodalmi hadak hazatértek, Caprara hadteste Felső-Magyarországba, Mercy dandára Szolnok felé küldetett.

A Leslie által vezetett déli hadsereg fővállalata **Eszék meg-** Eszék.

1685. rohanása volt, melyet a szeraszkiernek Esztergomhoz történt elvonulása után *augusztus 13-án* hajtott végre. Leslie elfoglalta a várost és elégette az eszéki hosszú hídnak jobb parti részét; a többi részek fölgújítása nem sikerült, valamint kudarcot vallott a vár ellen megkísérelt rajtaütés is, mire Leslie visszavonult. Ugyanazon időben, míg Leslie Eszékkel próbálkozott, *Erdődý* horvát bán betört Boszniába, s 4000 főnyi hadával a Száván átkelvéen, megtámadta **Dubicát**; bár a várost fölégette, a fölmentő török hadat pedig megverte, a vár elfoglalása nem sikerült; ugyanily csekély eredménnyel járt egy későbbi kirándulása is.
- Dubica. Valamivel többet ért el *Herberstein*, ki elfoglalta **Novi** várát, több más kisebb erőddel és megverte Ibrahim pasa visszavonuló hadának egy osztályát **Valpónál**.
- Novi.
- Valpó.

Mindezeknél jelentékenyebb volt a *felső-magyarországi* hadseregnek Thököly elleni hadjárata.

- Schulz* tábornok a telet a Szepességen és a b nyavárosokban töltötte, de már kora tavasszal fölkerekedett Bártfához, s miután
- Miskolcz. Thököly, kinek egy hada **Miskolcznál** a csetneki és szendrei kapitányok által megveretett, a Tisza mögé vonult, május 2-án ostrom alá vette **Ungvárt**, hol Galambos Ferencz parancsnokolt. Galambos keményen tartotta magát és Schulz, kinek hadát Vay, Ottlyk és a munkácsiak is háborgatták, ezenkívül pedig úgy ostromszerekben, mint élelemben is hiányt szenvedett, május 22-én az ostromot megszüntetni kényszerült. A visszavonulásnál a Petröczy alatt
- Ungvár. egyesült kuruczok utóhadát **Szent-Mihálnál** megverték, de
- Szt.-Mihály. *Schulz* azután június elején mégis elfoglalta **Krasznahorkát**.
- Krasznahorka.

- Julius hóban Thököly ügye még rosszabbra fordult, mert Ibrahim pasa, a szeraszkiern, a végbeli csapatokat Esztergomhoz vonván, Thököly teljesen támogatás nélkül maradt, míg Schulz ereje 4000 magyarral együtt mintegy 15,000 főre emelkedett.
- Eperjes. Schulz ennek folytán *július 21-én* ostrom alá fogta **Eperjest**, hol *Feldmajer Simon* és *Szenczy István* 1700 főnyi védőőrséggel rendelkeztek és a környékbeli nemesség és a városi polgárok által hathatósan támogattattak. Az ostrom ennél fogva majd két hónapig húzódott s csak midőn a nagyvezír esztergomi vereségének és Írsekujvár elestének híre érkezett, adták föl a polgárok Eperjest, melyet a császáriak szeptember 13-án szálltak meg.

Még szeptember havában elfoglalta Schulz **Tokajt**, Barkóczy **Ónodot**, míg Wallis gróf dandára hatalmába kerítette **N.-Kállót**, **Kis-Várdát**, **Szerencset**.

1685.
Tokaj.
Ónod.
N.-Kálló.
Kis-Várad.
Szerencs.

A bécsi udvar most már Thököly követeit elutasította s minden további tárgyalást megszakított.

Az érsekújvári táborból Felső-Magyarországba küldött **Caprara** hadteste október közepén ért a hadszínhelyre és Schulznak Sárospatakat ostromló hadosztályát is magához vonván, **Kassa** alá szállott s azt *október 15-én* körülzárván, ostromolni kezdé.

Kassa.

Thököly Imre sorsa ugyanezen napon, midőn fővárosát a császári hadak körülzárták, végzetes fordulatot vett. Sátán Ibrahim szeraskier a táthi csata után még sokkal inkább sürgette a béke megkötését, s miután ebbeli törekvései sikertelenek valának, Thököly letartóztatásával akart a bécsi udvarnak kedveskedni. A végrehajtást Ahmed nagyváradi pasára bízta, ki Thökölyt magához híván, a szerencsétlen fejedelmet *október 15-én* elfogatta, vasra verette és még azon éjjel Jenő várába szállíttatta.

Thököly elfogatásának hírére Kassa, melyet eddig Thököly legjobb hivei, Faigel Péter, Géczy István, Keczer András, Petneházy Dávid, Tunyogi Sámuel stb. szívósan és sikeresen védelmeztek, abba hagyta a védekezést és *október 25-én* meghódolt. A védők közül többen, így Petneházy is, császári szolgálatba állottak. Ezután rövid napok mulva meghódoltak **Szádvár**, **Sárospatak**, **Regécz**, **Ungvár**, hol a Füleknél elfogott Koháry István raboskodott s november 5-én már csak **Munkács** vára, melyet a hős lelkű *Zrínyi Ilona*, Thököly neje védett, daczolt a császári fegyverekkel. Caprara tábornagy a várat körülzárta és egész télen át megfigyelés alatt tartotta.

Szádvár.
Sárospatak.
Regécz.
Ungvár.
Munkács.

Caprara hadaival együtt távoztak Érsekújvárról **Mercy** és **Heissler** tábornokok dandárai **Szolnok** felé, melynek török őrsege az ostromot meg sem várta, hanem a várat november 12-én kiürítvén a Tiszán át elmenekült. Ezután **Eger** alá szálltak a császári vezérek, de itt hadaikat élelmezni nem bírván, az ostromot nyolcz nap mulva megszüntették és **Arad** felé meneteltek, hol meglepő támadással december 9-én úgy a palánkot, mint a várat megvették és tetemes eleség-készletet zsákmányoltak. Ezután **Mercy** hadai is téli szállásokra vonultak.

Eger.

Arad.

1686. **Az 1686-ik évi hadjárat.** A viszonyok a császárra nézve ez évben is kedvezőek maradtak. Franciaország semleges maradt, a német fejedelmek a török háborúra hadjutalékaikat kiállítani ígérkeztek, sőt még a brandenburgi választófejedelem, ki 8000 főnyi válogatott sereget ígért, továbbá Svédország és Oroszország is csatlakozását jelentette. A külföldi, német, francia, angol, spanyol, olasz, svéd stb. nemesség pedig tömegesen készült a császári zászlók alatt a török ellen küzdeni. Végre pedig a bécsi udvar Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet is szövetségébe vonta, ki a császári hadakat és azok hadműveleteit támogatni ígérkezett.

Ezzel szemben a török kormány tetterejét a rémület megbénította, a végbeli pasákat és csapataikat a lehangoltság kerítette hatalmába, mely a török hadaknak nemcsak vállalkozó szellemére, de vitézségére is fölötte hátrányos befolyással volt. A szultán Sátán Ibrahim pasát Érsekújvár elestéért, a táthi csatavesztésért és miután Thököly elfogatása folytán Kassa és a Thököly-várak a császár kezébe kerültek, a magyarok pedig tömegesen meghódoltak, a fejedelem elfogatása által elkövetett ballépés miatt is, megfojtatta, Thökölyt pedig fejedelemségébe visszahelyezvén, szabadon bocsátotta. De az új szerdárnak, Szulejmán pasának nem bocsáthatott oly erőt rendelkezésére, melylyel a császári seregekkel szembe szállhatott volna.

A császári hadak számára megállapított hadművelési terv előbb Székesfehérvár visszavételét tervezte, de azután a császár utóbb mégis *Budának*, az ország fővárosának felszabadítását határozta el.

A császári sereg hadműveleteit azonban megelőzte *Thököly Imre* támadása, mely *Caprara* hadtestét nagyobb tevékenységre ösztönözte. Thököly *február 1-én* érkezett Nagyváradra, hol a pasa, hogy neki az elfogatásért elégtételt szolgáltatasson, fejedelmi fényrel fogadta. Thököly előbb Erdélynek fordult, de mivel az erdélyi nemesség hozzá nem csatlakozott, ellenben híre jött, hogy Caprara hadteste Nagyváradhoz közeledik, ide visszatért. Caprara 4000 főnyi német és a Petneházy által vezérelt 3000 főnyi magyar haddal csakugyan Nagyváradnak tartott, megszállta *február 9-én Szt.-Jobb* várat, mely három nap mulva meghódolt. Thököly nemcsak

hogy ezt meg nem gátolhatta, de sőt csekély török-tatár hadával, 1686. mert magyar már alig állott zászlói alatt, Biharból egészen kiszorítottatott és Temesvárra vonúlt.

Caprara ezután **Munkács** alá tért vissza. De a vár hős védő-asszonya, *Zrínyi Ilona* visszaverte a császári vezér rohamait, megakadályozta a vizes-árok lecsapolását, midőn pedig a tavaszi áradás a császáriak ostrom-munkálatait megsemmisítette, Caprara az ostromot *április 27-én* megszüntette és Munkácsnál csak némi lovasságot hagyván a megfigyelésre, hadtestével a Buda ellen készülő fősereghez indúlt.

Thököly Imre szívesen vitt volna nejének segítséget, de fölkelésre buzdító szavaira már senki sem hallgatott, a szerdár pedig nemhogy segítette volna, de sőt ellenkezőleg ő várt Thökölytől támogatást. A legközelebbi napok megmutatták, hogy bizony együtt sem sokra mennek.

Április közepén ugyanis a szerdár Thököly hadát magához rendelte **Szegedre**, hogy *Mercy* altábornagy Szolnoknál álló had- **Szeged.** teste ellenében együttesen támadjanak. Ámde *Mercy* megelőzte a szerdárt és 5000 főnyi hadával még *Petneházy* csapatait is egyesítvén, április 23-án Szegedre menetelt, hol a törökök még mindig csak készülődtek. A hadtest élén menetelő magyar lovasság meglepte április 24-én a tatárok táborát és azokat visszaützte; Thököly hada és a törökök egy 2000 főnyi dandára sietett a tatárok támogatására, de ez meg a császáriakkal találta magát szemben, melyek egy osztálya Heissler alatt még hátukba is került. míg oldalról *Petneházy* magyarjai támadtak. Így három oldalról megtámadva, a török had nagy része elveszett, a többi Szeged felé menekült. Miután azonban a császáriak és a magyarok a futamodókat nyomban követték, a törökök a kapukat bezárták, mire a künnrekedtek felkonczoltattak. Thököly maga is csak nehezen menekült át a Tiszán.

Thököly a szegedi vereség után **Vajda-Hunyadra** ment, hol **V.-Hunyad.** Apaffyval kezdett alkudozni, közben hadat is gyűjtvén; de az erdélyi fejedelem június 2-án váratlanúl megtámadta és Erdélyből kiűzte. Apaffy hadai megütköztek még *Scherffenberg* altábornagy császári hadával is, a ki Kolozsvárba és Dévába császári őrséget akart vetni, a mi iránt az alkudozások még folyamatban

1686. Szt.-Benedek. N.-Szeben. voltak és a császári tábornokot Szt.Benedeknél meg is verték; de később Scherffenberg N.-Szeben mellett ütközetet nyert és a két várat azután meg is szállotta.

Thököly ezután 1690-ig, a mikor újból, még pedig mint a török által kinevezett erdélyi fejedelem lép föl, szerte bolyongott hol az országban, hol a török táborban, de cselekvésre — a törökök folyton tartó vereségei miatt — alkalmat többé nem talál. Bukott nagyság volt, a ki többé senkire sem volt veszélyes s a kinek a török sem vehette hasznát.

Buda visszavétele 1686-ban. A császári és német birodalmi sereg gyülekezése *Párkánynál* május 20-ára volt meghatározva és még két nappal e határidő előtt a terv az volt, hogy a bajor választó-fejedelem serege Székesfehérvárt ostromolja, a császári sereg pedig egyszerűen az ostrom fődőzésére szorítkozik.

Buda. Lothringeni Károly herceg, a kiszemelt fővezér, e hadműveleti tervvel semmikép sem értett egyet s bár nehezen, de végre mégis kivitte, hogy Fehérvár ostroma elhagyatott és a császár az egész egyesült erőnek Buda visszavételére való alkalmazását rendelte el.

A császári sereg ennek folytán *junius 12-én* a Dunán átkelven, annak jobb partján, Miksa Emánuel bajor választó-fejedelem pedig, kinek serege Komáromnál állott, ugyanezen napon a Duna bal partján indult lefelé.

A császár a hadműveletekre ezúttal több mint 100,000 fővel rendelkezett; nevezetesen: császári hadak 52,000 fő, bajorok 8000, brandenburgiak 8000, szászok 5000, svábok 4000, frankok, rajnaiak, svédek egyenkint 1500, magyarok 24,000 fővel. *Buda ostromára* mindazonáltal egyelőre a császári hadsereg létszáma 42,260, a bajor választó seregének létszáma pedig 21,850 főben állapítottatott meg, mi 64,000 főt tesz ki.

Scherffenberg Erdély ellen működő 12,000 főnyi (e közt 2000 magyar), továbbá Caprara tábornagy, illetőleg ennek betegsége folytán *Caraffa Antal* altábornagy tiszavidéki 10,000 főnyi (e közt 6000 magyar, Barkóczy Ferencz felsőmagyarországi főkapitány hadai és Thököly kuruczai **Petneházy Dávid** és **Gombos Imre** ezredesek vezérlete alatt) hadtesteinek rendeltetése az volt, hogy a török haderőt más irányban lekötven, Budától elvonják.

Miután azonban e hadtestek később szintén Buda ostromához vonattak, *a magyarok száma* a főszeregnél már beosztva levő magyar csapatokkal és az önként csatlakozó magyar nemesekkel *Buda alatt mintegy 15,000 főre rúgott.*

A fővezérek mellett kiváló szerep jutott Buda ostromában: a császári seregnél Stahremberg Rüdiger, Caprara, Dünnewald és Mercy, a bajor választó seregnél Badeni Lajos, Serényi, Savoyai Jenő tábornokoknak, a magyarok közül Pálffy, Eszterházy, Csáky, Koháry, Battyányi, Petneházy stb. tábornokoknak, illetőleg ezredeknek.

Buda erődítései az alsó városból és a várból állottak, ezen belül mint menedékhely a *várpalota* szolgált. Az alsó városból a várba a Duna felől a konstantinápolyi vagy *Vizi-kapun*, északról az esztergomi vagy *Bécsi-kapun*, nyugatról a *Fehérvári-kapun*, délről a *Palota-kapun* át lehetett jutni. Az erődítések részletezésébe nem bocsátkozhatunk, de azok némileg az ostromot föltüntető mellékletből kivehetők.

A török védőőrség **Abdurrahman**, vagy rövidebben **Abdi pasa** alatt mintegy 10,000 főnyi számerővel bírt, melynek azonban csak mintegy kétharmada volt harcra kész csapat; az ágyúk száma megközelítette a 200-at. A parancsnok bár 70 éves, de nagy erélyű, jéles, vitéz férfiú volt, ki magát csak nem rég a lengyel Kamenice védelménél kitüntette; s *az utolsó budai pasa* méltó ellenfele volt a keresztény hadaknak. A vár felszereléséről, lőszerrel és élelemmel való ellátásáról idejekorán gondoskodott és a védő intézkedéseket is körültekintéssel, ügyesen tette meg.

Junius 17-én a bajor választó elsőnek érkezett a fővároshoz a Duna bal partján és meglepő támadásával **Pestet** még az nap birtokába kerítette. Lothringeni Károly junius 18-án ért Buda alá s miután Ó-Budánál a Dunán hidat veretett, a várostól északra szállott táborba.

A fővezérek abban egyeztek meg, hogy a Lothringeni herceg Budát *észak felől*, a bajor választó pedig *dél felől* fogja megtámadni. Ehhez képest a választó-fejedelem seregét junius 21-én a Szent-Gellérthegy déli lábához vezette. A lovasság *Pálffy* tábornagy alatt a Súr víz felé küldetett, hogy a takarmányolást megkönnyítse és Szekesfehérvárt megfigyelje. *Botlyán János* esztergomi kapitány szétvert junius 19-én egy Budára igyekvő 500 főnyi

1686. török lovas csapatot, 20-án pedig elfogta a budai törökök háremjét a Csepel-szigeten, miután az 1000 főnyi kíséretet megsemmisítette és a török bárkákat hatalmába ejtette.

A vár lövetése megkezdődvén, a Viziváros körfalában hamar rés lövetett, minek folytán *junius 24-én* a Viziváros a császáriak kezébe került.

A török védő-örség néhány kirohanása után, melyek közt a *július 9-ki* volt a legjelentékenyebb, *július 13-án* komoly harcra került a dolog, a mennyiben a fővezér az aknák által megrongált középrondella ellen rohamot rendelt; ez azonban nem sikerült és a császáriak 600 főnyi veszteséggel verettek vissza; de 800-nál több volt a sebesültek száma, s a halottak és sebesültek közt az önkéntesek sorából számos európai főnemes.

Julius 22-ike nevezetesebb eseményt hozott. A törökök hajnalban a déli oldalon a palota mellől kirohánván; a szászok néhány ágyúját és egy mozsarát beszögezték; e kirohanás visszaveretvén, a lövegekből és a mozsárból a szögek eltávolítottak. Midőn a helyreállított mozsárból az első lövés tétetett, iszonyú dördülés reszkettette meg a levegőt; a talaj megingott, a Duna hullámai kiesaptak és az egész környéket pokoli gőz és füst tölté be, melyet a nap és szél csak *egy óra* múltán távolított el. Ekkor látták, hogy a mozsár lövedéke a palotában levő *főlportárba csapott*, hol 8000 (mások szerint 12,000) mázsa lőpor robbant föl. A palotának egy egész sarka szét volt zúzva és leomlott, a vár két helyen égett, a Duna felőli várfalon 100 lépés hosszú rés volt szakítva, egy bástya egészen leomlott; 1500 török férfi és nő lőn a robbanás áldozata.

Lothringen herceg a következő napon Abdurrahman pasát a vár föladására hívta föl; de az nemesak hogy a követet elutasította, hanem két nap múlva még kirohanást is intéztetett, mely a brandenburiaknak jelentékeny veszteségeket okozott. A robbanásokozta károk a falakon már ekkor kijavítva valának.

E napokban érkezett híre, hogy **Szulejmán** nagyvezír fölmentő sereggel közeledik Budához. Ez a herceget arra indította, hogy a vár ellen *július 27-én általános rohamot* intézzen. Miután a Sárvíznél levő lovasságot további 20 század huszárral megerősítette és Caprara tábornagy hadtestét is a budai oldalra, a nagy-

vezir közeledési vonalán előre rendelte, a rohamot 12,000 emberrel délután 4 órakor végrehajtotta. Gróf Eszterházy János 2000 magyar hajdúval a Duna felől, a robbanásokozta rés felé támadt, hogy a törökök figyelmét és erejét idevonja. Az északi oldalon 6000 császári és brandenburgi támadt; és pedig Schöning a brandenburgiakkal a Bécsi kapu-rondella és a bal courtina, Stahremberg a császáriakkal az esztergomi rondella és a mellette levő courtina ellen. A bajoroknál Serényi a Palota-oldal ellen 4000 emberrel intéztette a rohamot.

A roham annyiban sikerült, hogy a brandenburgiaknál beosztott *győri magyar hajdúk egyik zászlótarlója* a courtina falára följutván, *a magyar nemzeti lobogót föllűzte*, mire a rések általános lelkesedés közben úgy a brandenburgiak, mint a császáriak által elfoglaltattak, míg a bajorok a Palota-bástyát ejtették hatalmukba. A dunai oldalon a hajdúk roppant sokat vesztek, s bár a falakra föl nem jutottak, támadásuk az északi és déli oldalokon végrehajtott rohamot nagy mértékben megkönnyíté. A rohamok a szövetségeseknek 5000 emberébe kerültek; a magyar hajdúk egyedül 600 főt vesztek; a törökök vesztesége mintegy 2500 fő volt.

A herczeg a pasát újból fölhívta a megadásra, de ezúttal is sikertelenül; Abdurrahman az esetre volt hajlandó Budát átadni, ha Lipót császár ez áron a portával hosszabb békét köt. E föltételt Lothringen el nem fogadhatta s így a küzdelemnek tovább kellett folynia. A szövetségesek hatalmukba ejtették a külső védőművek némely részeit, de maga a vár még szilárdan állott.

A nagyvezir serege folyton közeledvén, Lothringen herczeg kénytelen lón egy *circumvallatio-vonalat* építeni, mely délen a bajorok tábora mögött a Dunánál kezdődött, a Gellérthegy és Sashegy közti nyergen és a Svábhegy egy részén át vonulván, a Józsefhegy tájékán északon ismét a Dunához ért. A kikülönített csapatok, a lovasság kivételével, e vonalon belül a táborba rendeltettek.

Az *augusztus 3-án* megkísérlett újabb általános roham nem vezetett sikerre s alig hogy a szövetségesek a nagyvezir ellen tett biztosító intézkedéseiket befejezték, alig hogy a csapatok új helyeiket elfoglalták, *augusztus 8-án* a Kamara-erdő északi szegélyén és

1686. a promontori Sashegyen megjelentek a nagyvezír seregének Sátán pasa által vezetett elősapatai, melyeket azonban Batthyányi Ádám gróf 2500 magyar huszárral visszaűzött.

Augusztus 10-én a várbeli törökök, fölbátorítva a fölmentő sereg megérkezése által, a Palota-oldalon kirohantak és a vívő-árkokban meglepett szászokat visszanyomták, de különösebb eredményt el nem értek. Ellenben a magyar huszárok az újból előtolakodó törököket augusztus 11-én Promontornál ismét visszavetették. Ugyane napon vonult be a táborba *Petneházy* 800 huszárból álló ezrede, továbbá *Koháry István* és *Balassa Gábor* alatt még 2200 magyar huszár.

Lothringeni Károly herczeg augusztus 12-ére új általános rohamot tervezett, de a nagyvezír serege Promontor felé előnyomulván, a rohamot el kellett halasztani. Szulejmán pasa két ízben, *augusztus 13-án és 14-én*, mindkét alkalommal teljesen harcra fejlődve, hatolt előre egész a szövetségesek circumvallatio-vonaláig. De csupán a második napon, *augusztus 14-én* támadt komolyan, s ekkor is csak egy 8—9000 főnyi válogatott hadtesttel, mely északra elkerülve, a biai földeken át a «Nagy Szénazúg»-nak tartott, *Petneházy* huszárjait visszanyomta, majd Lodron horvátjait is megfutamította s *Petneházy* ezredét körülfogta. E válságos pillanatban *Mercy* tábornok, az itt vezénylő Dünnewald altábornagy parancsára, a segélyre érkezett két német és a Bercsényi huszárezreddel a Széchenyi hegy délnyugoti lejtőjéről a törökökre rohant s azok első harcvezonalát a janicsárok tüzelése daczára visszanyomta. Erre *Petneházy* is támadásba ment át, s követve a Lothringen által újabban küldött ezredek által, Dünnewald egész ereje a törökre rontott s a török hadtestet, melyből több mint 2000 elesett, 500 elfogatott, egész a nagyvezír seregéig üzte, vágta.

A diadal hírére föllelkesült hadakat Lothringen herczeg most a nagyvezír ellen vezette, de az a támadást nem várta be s bal szárnyának a Dünnewald hadtesttel folytatott rövid tartamú lovas harca után Tétény, Török-Balint felé visszavonult. Úgy látszott, hogy a nagyvezír Buda fölmentéséről egészen lemond, mert seregével a legközelebbi napokban Székesfehérvárra húzódott vissza.

Augusztus 20-án azonban ismét törökök mutatkoztak a lathatáron. De mielőtt még a dolog kipuhatoltatott volna, egy erős török lovasdandár, mintegy 2000 fő, mind lovasított janicsárok, Budakeszin át a Lipótmezőnek kerülve, a Szt.-Pál völgy mentén sebes vágásban előrerohant, s daczára a gyorsan elősiető csapatok tüzelésének, karddal való támadásának, előrsökön, circumvallationvonalon, gyalog- és lovas csapatokon halálmegvetéssel áttörve, a Fehérvári kapunak tartott s a mi belőle megmaradt, az a várba be is jutott. De biz az kevés volt, 4—500 fő, annak is fele sebesült, harczképtelen; de a vállalkozás gyönyörű volt, érdemes arra a tiszteletre, melyben a vitézséget becsülni tudó Abdurrahman pasa részesítette. A pasa ugyanis személyesen, díszben fogadta őket s üdvövéseket tétetett tiszteletükre.

A nagyvezír e kisebb vállalattal egyidejűleg általános támadást szándékozott a szövetségesek ellen intézni; seregével déltájban fel is fejlődött, de midőn a szövetségeseket harczkészen látta, támadni nem mert és visszavonult.

Az ostrom is valamivel előbbre jutott az által, hogy a bajorok *augusztus 23-án* a várpalota egy részét hatalmukba ejtették; de ez mégis csak kevés eredmény volt s bizony még távol voltak attól, hogy a várba behatoljanak.

Augusztus 29-én a nagyvezír két oldalról is megkísérlé, hogy Buda várába erősbitést vessen; az egyik, 3000 főnyi lovas csapat, Ó-Budán át a Duna-rondella felé, a másik a Szt.-Pál völgyön át a Fehérvári kapu felé igyekezett a várba jutni. De ezuttal nem volt szerencsájük s a várba egy ember sem jutott be.

A főszereg is megjelent ismét a bajorok előtt, de csak néhány agyülvést tett s midőn látta, hogy a szövetségesek nemesak harczkészek, de sőt Pesten és a hajóhidon át még további erősbitéseket nyernek, (ez Scherffenberg erdélyi hadteste volt), ismét visszavonult.

Az augusztus 31-én megtartott haditanács *az újabb általános rohamra szeptember 2-ikát* tűzte ki, s a roham ezuttal *utolsó* vala. A császári sereg 6000, a bajor választó 3000 embert rendelt a rohamra, mely szeptember 2-án d. u. 5 órakor indított meg. Az Esztergoni rondella közelében harcza lépő három oszlop közül előbb a két szárnyoszlop hatolt be, mire a középső oszlop

1686. a rondellát hatalmába ejtette; a brandenburgiak betörték a Bécsi kapunál s miután a hős védő, Abdurrahman pasa, lelkét vitézei élén kilehelte, *Buda vára 145 évi szolgaság után fölszabadult.*

A nagyvezír serege ekkor jelent meg ismét a Kamara-erdő előtti magaslaton, de látva, hogy Budavára lángokban áll és a keresztények kezébe esett, nyomban visszafordult s erősítéseket hagyván Székesfehérvárban, Eszékre vonult vissza.

Az egykorúak különös dicsőséget kerestek abban, hogy szenvedett veszteségeiket letagadták. Így a császári kútfők szerint Buda visszavétele (természetesen csak a szeptember 2-iki roham) nekik összesen csak 200 főnyi, a bajoroknak csak 100 főnyi veszteséget okozott. Ha csakugyan így volt, úgy a «véres viadalok», «iszonyú küzdelmek» nem egyebek üres dicsekvéseknél, vagy pedig a veszteségek csekély száma hazugság. A törökök vesztesége e napon 2000 főre tétetik. A zsákmány természetesen jelentékeny volt; e közt 215 löveg, tetemes eleség és lőszerkészlet.

Lothringeni Károly herczeg Budát helyőrséggel ellátva, parancsnokául *Beck* tábornokot nevezte ki, elrendelte a legszükségesebb javításokat és *szeptember 6-án* a nagyvezír üldözésére indult. De ez csak Tolnáig folytattatott, hol a herczeg Budeni Lajos örgrófot 6 gyalog- és ugyanannyi lovasezreddel, továbbá Eszterházy és Barkóczy huszáraival a Dráva mellékre rendelvén, a sereg a Duna bal partjára kelt át és visszament Pestre. A szászok, brandenburgiak és a svábok már előbb elváltak és hazamentek; *október 2-án* egy 7 gyalog- és 11 lovasezredből, Barkóczy és Csáky huszáraiból álló hadtest La Verne altábornagy vezetése alatt Szeged visszavételére ment, a sereg fenmaradt része ezután *október 19-én* Pestre érkezvén, a gyalogság Budán maradt, a lovasság Esztergomon át téli szállásokra vonult, a herczeg pedig Bécsbe utazott.

Egész irodalma keletkezett már ama kérdéseknek, *mily részt vettek a magyarok Budavár visszavételében és kik voltak az elsők a vár falain?* Hogy Magyarország, fővárosának a török uralom alól való fölszabadításában, nem vehetett oly részt, mint az őt a dolog természeténél fogva megillette, az az ország sanyarú viszonyaiból, melyekbe több mint másfél száz évi szakadatlan küzdelem után jutott, könnyen magyarázható; az ország nagy része hódoltsági

terület volt, Erdély és a kapcsolt részek a török által földülva, 1686. fejedelme lekötve valának; de még a királyi részekben is nyomor, inség, pusztulás jelölte az utakat, melyeken akár török vagy tatár hadak, akár császári zsoldosok haladtak. A nemesség birtokait vesztve, nagyobb erejű haddal föl nem léphetett, a hajdúkat nem volt a ki összetartsa, fegyelmezze, a császári vállalatok iránti lelkesedés pedig csak lassan terjedt; hisz a magyar igazában nem is tudta, örüljön-e a császári fegyverek győzelmein, melyek nyomán a reactio, a magyar-üldözés járt, vagy inkább búsuljon?

E szomorú viszonyok daczára, mint korábban fölemlítettük, a Budát ostromló császári táborban közel 15,000 főnyi magyar csapat volt, mi Lothringeni Károly seregének majd egyharmadát tette s hogy e magyar hadak nem voltak tétlenek, *Bottyán János, Pálffy János, Eszterházy János, Serényi Károly, Batthyányi Ádám, Barkóczy Ferencz, Petneházy Dávid*, stb. tevékenysége fényesen igazolja. *Batthyányi Ádám* támadásai a török fölmentő sereg ellen augusztus 8-án és 11-én, *Petneházynak* Mercy-vel végrehajtott rohama augusztus 14-én, *Eszterházy János* hajdúinak rohama július 27-én a dunai oldalon stb. Buda ostromának jelentékeny tényezői valának, nem is számítva, hogy sokan a magyar szerzetes-tüzér, *Tüzes Gábor*, lövedékeinek tulajdonítják a többek közt a július 22-iki nagy robbanást is.

Hogy kik voltak a szeptember 2-iki rohaunnál az elsők a várfalakon, az beigazolva egyáltalán nincs, a mint hogy azt, miután a roham nagy tömegek egyszerre való benyomulásával történt, igazolni nem is lehet. Hogy *Petneházy, Fiáth, Ramocsaházy, Pechman* stb. ott voltak-e az elsők közt? az elsőről tagadják, a többi háromról állítják; lehet, hogy így volt, lehet, hogy nem; azt most 200 év után bajos igazolni.

Kétségtelen azonban az, hogy a magyarok Buda ostrománál való szerepléséről jogunk van büszkén megemlékezni; sokan voltak ott a magyarok közül, nagyok és kicsinyek s küzdöttek legalább oly nagy, de bizonyára még nagyobb vitézséggel, mint az idegenek.

1686.

A dunántúli és tiszamelléki hadjárat 1686-ban.

A horvátországi és drávamelléki hadszínhelyeken Buda ostromáig csak jelentéktelen események mentek végbe. Mihelyt azonban Szulejman pasa serege Eszéket elhagyta, hogy Buda fölmentését megkísértcse, a császári hadak vállalkozó kedve növekedett. Így Erdődy horvát bán megtámadta augusztus 21-én **Kosztajniczát**, a vár előtt táborozó török hadat megverte, a várost bevette és azt fölégette. Ugyanekkor Macari alezredes **Pécset** támadta meg és hasonlókép járt el. A vár egyik helyen sem került a császáriak kezébe.

Még nagyobb lendületet nyertek az ügyek, midőn Buda eleste után a dunántúli és drávamelléki császári hadak vezérletét *Badeni Lajos* örgróf vette át, ki szeptember 23-án megvette **Simontornyát**, ostrom alá fogta október 16-án és bevette *október 21-én* az erős **Pécset**, október 30-án pedig, hat napi ostrom után, **Siklóst**. Az örgróf azután Eszéknek tartott, de mivel az eszéki hid dárdai része, mely az ingoványon vezetett keresztül, el volt égetve, megelégedett a híd fö elrombolásával, majd visszatértében megvette még **Kaposvárt** és azután téli szállásokra vonult.

Egyik oszlopának **Szigetvár** ellen megkísérlett támadása csak a város elpusztítását eredményezte.

Heiszler és *Caraffa* tábornokok a szegedi ütközet után (április 24) Szolnokra vonultak, s Buda ostroma alatt, annak fődözésére, itt tartózkodtak. Midőn *julius havában* hire járt, hogy az egri pasa portyázó menetre készül Pest felé, a császári tábornokok **Eger** ellen indultak s míg a hadak egy része a vár ellen támadt, a nagyobb rész lesbe állott s az 1000 emberrel kirohanó pasát megtámadva 300 emberével együtt levágták s 70 fogolylyal tértek vissza Szolnokra.

Heiszler ezután kísérleteket tett Szeged elfoglalására, de siker nélkül. Midőn azonban a Tolnárol küldött La Verne altábornagy hadteste megérkezett, a császári hadak *október 5-én* az erős **Szegedet** ostrom alá fogták. La Verne már 7-én elesvén, a parancsnokságot **Wallis** tábornok vette át, ki Szegedet október 13-ától kezdve hevesen lövette.

A nagyvezir Szeged fölmentésére Nándorfehérvárról egy hadtestet küldvén, Wallis ez ellen **Veterani** és **Barkóczy** tábor-

nokokat különítette ki; Barkóczy a török hadtest tatárokból álló elővédjét Zenta mellett *október 19-én* szétugrasztotta, Veterani Zenta. pedig bevette Zenta Palánkáját. De a császáriak ezután rablásra elszéledvén, a 7000 főből álló török főerő a császáriak egy osztályát visszaverte. Erre Veterani hadait gyorsan egybegyűjtvén, a harczot megújította s heves küzdelem után, melyben a Budánál kitünt Károlyi István is elesett, a törököket végül legyőzte. A harczterén 2000 török maradt, s 20 ágyú, valamint a törökök egész vonatja a császáriak kezébe került.

E győzelmek döntő befolyással voltak Szeged sorsára, melynek török őrsege *október 23-án capitulált.*

Szeged eleste után Szulejmán pasa nagyvezír ismét békét ajánlott a császárnak, hajlandónak nyilatkozván Thököly Imrét is kiszolgáltatni; de a császári kormány, kire nézve Thököly veszélyesnek lenni megszűnt, az ajánlatot el nem fogadta, hanem a háború folytatására készült.

A török háborúk az erdélyi fejedelemség megszüntetéséig.

Magyarország Buda fölszabadulása és a török hatalmának megtörése fölött tiszta szívből nem örvendezhetett. Nem tekintve azt, hogy az 1686/87 telén a fizetetlen császári zsoldos hadak, az országot szokás szerint ellenség módjára dúlták és fosztogatták, nem azt, hogy az udvar a protestánsokat újból üldözni kezdé és templomaikat elfoglaltatá, a vallásüldözés mellett a politikai üldözés is nemsokára újból napirendre került. Koppnak méltó utódja akadt *Caraffa Antal* olasz származású tábornokban, ki a politikai bakó szerepére vágyakozott, ez útát ismervén föl annak, mely a fenforgó zavaros viszonyok közt emelkedéshez, kitüntetésekhez és meggazdagodáshoz vezet. Az *eperjesi vértörvényszék* szereplése sokkal ismertebb, semhogy azzal bővebben foglalkoznunk kellene s csak azért kellett róla említést tennünk, mert bevezetése az abszolút hatalom Magyarországon való terjeszkedésének, mely jogalapját Budavár visszavételéből, a császári fegyverek győzelmeiből merítette. Hogy mily utakat követett e hatalom tovább, azt az 1687-ik évi hadjárat után fogjuk látni.

1687.

Az 1687-ik évi hadjárat; a harsányi csata. A hadi események 1687-ben kisebb vállalatokkal kezdődnek.

Eger.

Heiszler tábornok elfogja **Egernél** a törökök egy nagy élelmi és lőszerszállítmányát s ennekutána körülzárja Egert, Orlik és Macari ezredesek hasonló viszonyok közt **Szigetvárt**, míg magyar portyázó csapatok földúlták és leégették **Lippát**. A nagyváradi pasa ennek ellenében **Szt. Jobb**, a temesvári pasa pedig **Szeged** rajtaütés útján való visszavételét kísérlette meg, de siker nélkül.

Szigetvár.

Lippa.

Szt.-Jobb.

Szeged.

A császári főserég ezalatt lassan gyülekezett és a bajor, sváb és frank segélyhadakkal mintegy 60,000 főre emelkedett.

A hadműveleti terv megállapítása azonban, a vezérek közti egyetértés hiánya folytán nagy nehézségekbe ütközött. Lipót császár Nándorfehérvár visszavételét óhajtotta, Lothringeni Károly Eger, Badeni Lajos Szigetvár ostromát tartotta kívánatosnak. A megegyezés végre olykép történt, hogy Lothringeni Károly a 40,000 főnyi fősereggel Eszék, Badeni Lajos 20.000 főnyi önálló sereggel, mely Szolnoknál gyülekezett, Pétervárad irányában fog működni.

Lothringeni Károly herceg az Esztergomnál gyülekezett hadakkal június közepén indult meg Eszék felé, de *Badeni Lajossal*, kivel a csatlakozás iránt mégis alkudozásokat folytatott és *Miksa Emanuel* bajor választóval csak *július 16-án* egyesült Valpónál, a mikor is az egyesült sereg ereje mintegy 57,000 főre emelkedett.

Eszék.

A sereg ezután **Eszék** alá ment, hol **Szulejmán** pasa nagyvezír mintegy 40,000 főnyi sereggel táborozott. Midőn a császáriak *július 18-án* Eszékenél megjelentek, a török sereg a vár előtt félkörben, mindkét szárnyát a Dunára támasztván, elsáncolt táborban várakozott, melynek mellvédén 60 löveg volt elhelyezve. A *július 19-én* végrehajtott első támadásnál az állás előtt volt török lovasság visszavetített ugyan, de az a megerősített táborba vonult vissza, a tábor ellen intézett főroham pedig, mely a császáriaknak 1000 főnyi veszteséget okozott, eredménytelen maradt.

A szövetséges sereg a támadást nem ismételte meg, hanem ugyanazon úton, melyen jött, a Dráva mögé ment vissza, majd pedig, azon szándékkal, hogy a törököket erődített táborukból kicsalja, a Karasicza mögé, Mohács felé vonult. Szulejmán pasa

lovassága követte a császáriakat Valpóig, midőn pedig megállapítatott, hogy a császáriak Mohács felé vonultak, az egész török sereg átkelt Eszéknél a Dráván és egész a Karasicza folyóig nyomult elő, hol magát újból elsánczolta.

Lothringeni Károly herczeg csele tehát nem sikerült teljesen s az ellenséges seregek most a Karasicza vonalon augusztus 6-áig tétlenül állottak egymással szemben; a támadást a folyón át egyik sem merte kockáztatni. A császári fővezér ekkor egész Mohácsig hátrált, miután pedig a törökök ekkor sem mozdultak, elhatározta, hogy a Duna bal partjára átkelve, hadműveleteit ott folytatja. Mielőtt azonban a Dunán átkelne, előbb Pécsét és Siklóst akarta hatalmába ejteni s e czélból augusztus 10-én Kis-Tótfalura, 11-én N.-Harsányra menetelt.

Hogy tulajdonkép mi volt e sajátságos mozdulat czélja, nehéz megállapítani; mert e menet sem a Pécs, sem a Siklós elleni támadásnak meg nem felel, a minthogy a czél is kicsinyes egy 60,000 főnyi sereg részére, kivált midőn még 10—15 sokkal fontosabb pontja az országnak van az ellenség kezében. Ha a herczeg e mozdulat által a török sereget hadászatiilag megkerülni akarta volna, hogy azután Harsány felől oldalába támadjon, akkor a dolog érthető; de az osztrák történetírás nemcsak nem állítja ezt, de sőt az egész csatát jóformán a véletlenség által fölidézettnek tekinti, s talán nem tévedünk, ha hozzáteszszük, hogy e véletlenséget a vezérletben uralkodó egyenetlenség idézte — ezúttal a császári fegyverek szerencséjére — elő. Bizonyára a nagyvezírt is a mozdulat látszólag czéltalan volta indította arra, hogy baranyavári jó állását elhagyja s Harsány felé meneteljen; talán remélte, hogy a szövetségeseket még a hegyen túl Kis-Tótfalunál találja s akkor a magaslatról sikeresen támadja meg.

Szulejmán pasa *augusztus 12-én* végrehajtott támadása különben így is meglepte a szövetséges sereget, mely *augusztus 12-én reggel N.-Harsánynál, a harsányi hegy déli lábánál, arczal délnek, a mohács-siklói úttal párhuzamosan, bal szárnyával a Karasiczára támaszkodva állott; meglepte pedig azért, mert a herczeg, a sereg fölállításával nem lévén megelégedve, egy a Harsányi hegy lejtőjén végrehajtott oldalmenettel a Siklós körüli síkságot akarta elérni s a török támadás ez oldalmenet alatt következett be.*

1687.

Harsány.

1687.

A szövetséges sereg 30,000 főnyi gyalogsággal és 20,000 főnyi lovassággal rendelkezett, melyből 34 zászlóalj és 79 lovas század állott az *első*, 13 zászlóalj és 63 lovas század a *második harc-vonalban*. A török sereg számereje újabb esatlakozásokkal időközben 60,000 főre emelkedett.

A főntebb érintett oldalmenetet a jobb szárnyat képező császári sereg akadály nélkül hajtotta végre, de a bajor választó fejedelem már nem. Alig indultak meg ugyanis a bajor csapatok a harsányi hegy felé, s alig kezdték meg az átkelést a mély úton, mely a harsányi és Feketehegy közt húzódik, midőn a törökök a támadást megkezdték. A bajor választó hirtelenében helyreállította a harc-vonal-viszonyt, a Karasiczától eltávozott s az így most már fedezetlen bal szárnyát néhány zászlóaljnak kamó-alakban való fölállításával biztosította.

A nagyvezír nyilvánvaló szándéka az volt, hogy az időlegetesen elkülönítve álló bajor hadtestet megsemmisítse; e végből a bajor bal szárny előtt számos lövegből hatásos tüzet fejtett ki, míg egy 3000 főnyi lovas tömeget a bajorok jobb szárnyának megkerülésével azok hátába küldött. E lovas tömeg azonban már a Lothringeni herczeg által három lovasezreddel a bajorok védelmére küldött Piccolomini tábornokkal találkozott, ki a törökök támadását megakasztotta, majd újabb segítséget kapván, a török lovas hadtestet visszanyomta.

Dél tájban a szövetséges hadak ismét eredeti, reggeli fölállításukban voltak: a császári sereg a harsányi hegyen, a bajorok balszárnyukkal a Karasiczára támaszkodva. Ez idő alatt a nagyvezír, ki az első támadás visszaverése után újabb kísérletet kockáztatni nem akart, arc-vonalát és szárnyait hevenyészett sánczokkal erősítette meg és védő harcra készült.

A herczeg a támadásra mindkét szárny lovasságát rendelte előre, melyet az első harc-vonalbeli gyalogság követett. A lovas dandárok nem voltak ugyan képesek a sánczokon áthatolni, de kitartottak a gyalogság megérkezéséig. Végre ez, Steinau és Wallis tábornokok által vezetve, megrohanta a törökök arc-vonalban levő erős sánczeit, ezeken keresztül hatolt, a janicsárokat legyőzte, a lövegeket hatalmába ejtette; ugyanekkor Savoyai Jenő herczeg dragoonos dandára jobbról, Rabutin balról szintén

benyomultak a törökök erődített állásába s ezzel a csata el volt döntve. 1687.

A nagyvezír és serege Baranyavár felé futott, a győzők zsákmányául hagyván összes lövegeit, egész táborát, eleség- és lőszerkészleteit. A csatateret 8000 török hullája fődte; 2000 volt a foglyok, még sokkal nagyobb azok száma, a kik a Karasicza mocsaraiba szorítottatván, ott veszték el; 78 löveg maradt az erődített állásban, a zsákmány értékét pedig öt millió forintra becsülték.

A törököket a végzet még tovább is üldözte, mert az eszéki hidon való tömeges menekülésnél a hid leszakadt, s több száz török a Drávába fulladt.

A szövetségesek három napot töltöttek Harsány környékén, mely idő az ismét egyenetlenségbe jutott vezérek tanácskozásaival telt el. *Augusztus 15-én* végre megindultak a mohácsi hid felé, kivéve *Dünewald* altábornagy 10,000 főnyi hadtestét, mely Erdődy horvát bán hadaival együtt Szlavonia és a Szerémség visszafoglalását volt végrehajtható.

A szerémségi hadtest alig talált számbavehető ellenállásra és a hadjárat elején oly nagy erővel védelt Eszék a harsányi csata eredményétől megrémült törökök által szeptember 29-én harc nélkül adatott át; *Valpó* rövid tartamú lövés után szeptember 30-án, *Pozsega* az első megrohanásra október 14-én capitulált. Eszék. Valpó. Pozsega.

A Lothringeni herceg által vezetett főszereg, melytől a bajor hadak a vezérek egyenetlensége miatt elváltak és hazájukba tértek, az átkelés után a Duna bal partján Pétervárad felé menetelt s hogy a szerémségi hadtest működése megkönnyítessék, egyrészt azon hírt terjesztette, hogy Temesvár ostromára készül, másrészt elfoglaltatta Péterváradot. Tartós esőzések azonban a sereget végre visszafordulásra kényszerítették és a herceg Szegedre, innét pedig Szolnokra menetelt. Pétervárad.

Szolnokról Veterani tábornok egy hadtesttel Eger alá küldött, hogy az ott lévő császári hadakat megerősítse, míg a főszereg Erdély megszállására készült. De a birodalmi segélyhadak protestáns része vonakodott a herceget a protestáns Erdély megszállásában segíteni, mire a herceg kénytelen volt Veterani hadtestét

1687. Eger alól visszahívni és ott a birodalmi hadakkal, Saurau tábornok alatt, pótolni.

Apaffy Mihály fejedelem tiltakozott ugyan úgy Bécsben, mint a hadsereg főparancsnokánál, Erdélynek császári csapatok által való megszállása ellen, de hiába. Október 27-én kénytelen volt a *balázsfalvi egyezményt* aláírni, mely szerint Apaffy Mihály fejedelmi hatalmában fentartatik és e méltóság fia számára is biztosítottatik, az ország alkotmányos jogai és vallásszabadsága fentartatnak, s a császáriak az ország közigazgatásába be nem avatkoznak; de Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Déva, Marosvásárhely, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis kötelesek császári hadakat befogadni, melyeket az ország élelmez. Ha az ország a török által megtámadtatnék, az közös erővel védelmeztetik s ha a törökkel béke köttenék, abba Erdély befoglaltatik. Az ország ezután négy katonai kerületre osztott, melyek Scherffenberg (Szeben), Veterani (Gyulafehérvár), Stharemburg (Kolozsvár) és Piccolomini (Besztercze) tábornokok parancsnoksága alá helyeztetek. Apaffy Mihály pedig, az árnyékfejedelem, udvarával és a magyar urakkal Fogarasba vonult vissza.

Még Erdély megszállása alatt, november 21-én, visszafoglalta Eszterházy János Beck tábornok csapatai által támogatva, **Palotát**, kevéssel ezután pedig, december 7-én, visszakerült önkéntes megadás útján a török fővezérlet által magára hagyott, éhínség által végsőre kényszerített **Eger vára** is, a magyar vitézség e hírneves emléke.

A török csapatok Egerből Nagyváradra vonultak, az Eger alatt állott császári csapatokat pedig Caraffa tábornok **Munkács** alá vezette, melyet Thököly Imre hőslélkü neje, *Zrínyi Ilona* még mindig állhatatosan védelmezett.

Thököly Imre szívesen vitt volna Munkácsnak segítséget, de sem a nagyvezír, sem a váradi pasa őt nem támogathatták, mert hiszen inkább ők szorultak támogatásra, s így még az a esoda is megtörtént, hogy Zrínyi Ilona küldött férjének 1600 főnyi csapatot. A kapott csapatokkal Thököly Nagyvárad tájékán tartózkodott, remélve, hogy hada megnövekszik s majd Munkácsot fölmentheti; de hiába; a vár napjai meg voltak számlálva. Zrínyi Ilona,

a férjéhez még mindig ragaszkodó derék nő, még egy utolsó kísérletet tön férje sorsának javítására, Munkács átadását férje megkegyelmezéséhez kötven. De a császár és vezére *Caraffa* hallani sem akartak Thökölyről és Zrinyi Ilona, nehogy a naponta fogyó, fizetetlen és éhező őrség által a vár föladására kényszerítettessék, kénytelen volt magát kegyelemre megadni.

Az *1688-ik év január 15-én*, több mint két évi hősiek védelem után megnyitak az erős Munkács kapui, hogy a császári hadakat bebocsássák, a vár hős asszonya pedig, miután a Thököly által Füleknél nyert fejedelmi jelvényeket nehéz szívvvel átadta, gyermekeivel, a Rákóczy árvákkal, Bécsbe vonúlt, hova a császár parancsából internáltatott.

Ez volt Thököly magyarországi fejedelemsége történetének utolsó szomorú jelenete.

Az 1687-ik évi hadjárat hatása a törökökre roppant nagy volt; a Harsánynál megvert seregben katonai lázadás tört ki, minek első következménye Szulejmán pasa nagyvezír lefejeztetése lön; de ez nem szüntette meg a lázadást, sőt utódja, Sziavus pasa, a lázadók elleni harcban esettel; az utána következő nagyvezírek, Izmail és Musztafa sem boldogúltak s a lázadó hadak Jegen Oszmán pasa alatt hatalmukban tartották Nándorfehérvárt; a IV. Mohammedet követő II. Szulejmán szultán néma kétségbeeséssel nézte birodalma pusztulását.

Magyarország a császári fegyverek győzelmét szintén igen drágán fizette meg, mert alkotmánya legsarkalatosabb jogairól való lemondására kényszerítettett. A pozsonyi országgyűlés kénytelen volt a *szabad királyválasztás* jogáról lemondani és eltörölni az *aranybulla 31. törvényczikkét*, mely szerint «az esetben, ha a király, vagy bármely utóda a törvényt megsértené, a főpapságnak, főuraknak és nemeseknek, összesen és egyenkint, szabadságában áll, hogy a királynak minden hűtlenségi bűn nélkül ellentmondjanak és ellentálljanak».

Ennek folytán az *osztrák fejedelmi ház trónöröklési joga elfogadtatott* és az 1687-ik évi deczember 9-én Lipót császár fia, *József* főherceg, mint első, a ki nem a szabad választás, hanem a trónöröklés jogin emelkedett a magyar királyi székbe, Pozsonyban magyar királylyá koronáztatott. Eszterházy Pál nádor, kinek a

1687. mondott vívmányokat az udvar első sorban köszönhette, jutalmul német birodalmi hercegi czímet nyert. Az eperjesi vérbíróság csak ezután szűnt meg, az általános amnesztiából azonban a hazátlanul szerte bolyongó Thököly Imre és még fegyverben levő társai kivétettek.

Telegd
Nagyvárad. Heiszler tábornok Thököly csekély hadát előbb **Telegdnél**, majd **Nagyvárad** közelében 1688 február havában szétvervén, a holdogtalan kurucz király Nándorfehérvárra menekült.

1688. **Az 1688-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár visszavétele.** Miután a külviszonyok ez évben is kedvezőek valának, a török katonai lázadások pedig folyton tartottak s így a török kormányt az egységes erő kifejtésben korlátozták, a hadműveletek czéljául Lipót császár újból Nándorfehérvár visszavételét tűzte ki. A hadi terv olyképp állapított meg, hogy a főserég 40,000 fővel Eszéknél alakul meg s innét, Badeni Lajos örgróf pedig egy 6000 főnyi hadtest élén Bosznia területén át, a Száva jobb partján nyomul Nándorfehérvár ellen. Erdélyben, mely ország magát a Caraffa által megnyert Teleky Mihály fáradozásai következtében fejedelmével együtt a császárnak teljesen alávetette, Veterani tábornok maradt volna vissza 4000 főnyi helyőrséggel; Székesfehérvár, Kanizsa, Szigetvár és Nagyvárad körülzárandók voltak.

A legnagyobb nehézséget azonban a főparancsnokság kérdése okozta. Miksa Emánuel bajor választó ugyanis, ki Lothringeni Károly herceggel a harsányi csata után meghasonlott, csak azon föltétel alatt volt hajlandó hadaival megjelenni, ha a fővezérlét reá ruháztatik. Lipót császár nem akarta a diadalkoszorúzott Lothringeni herceget mellőzni, de a harczedett bajor csapatokat sem nélkülözhetette. E nehéz helyzet véletlen megoldást nyert Lothringeni Károly herceg betegsége által, minek következtében a császár fővezérré a bajor választó fejedelmet nevezte ki.

Székes-
fehérvár.

Brassó.
A hadak még gyülekezőben voltak, midőn a *Batthányi Ádám* által már a múlt év ősz óta körülzárva tartott **Székesfehérvár**, minden eleségből kifogyván, május 19-én kapitulált. Ugyancsak a főserég hadműveletei előtt mozdult meg az *erdélyi sereg*, mely előbb az Apaffy Mihály hódoló szerződését el nem fogadó **Brassót** megszállta, azután pedig Caraffa vezérlete alatt a fősereghez csatlakozandó Eszék felé indult. E menet alatt, junius 17-én, egyszerű

fölszólításra meghódolt **Solymos** vára, az erős **Lippa** pedig három napi lövetés után, június 22-én. Az erdélyi sereg egy része ezután Veterani tábornok alatt dél felé húzódván, megszállotta **Lugost**, **Karánsebest** és **Orsovát** s azután visszatért Erdélybe, míg Caraffa Szegeden át Eszékre menetelt.

1688.
Solymos.
Lippa.
Lugos.
Karánsebes.
Orsova.

A főszereg vezetésével megbízott bajor választó, **Miksa Emanuel**, annyira késedelmes volt, hogy hadműveleteit Nándorfehérvár ellen csak augusztus első napjaiban kezdhette meg. Hogy az egybegyűlt császári sereg addig is foglalkoztattassék, Caprara megvette július 12-én **Illokot** (Újlak). Innét indult ki Badeni Lajos hadművelete, a mennyiben az örgróf Illoknál Caprarától elválva, az erdélyi hadtesttel és Erdődy horvát bán hadosztályával való egyesülés végett Eszékre tért vissza, míg Caprara a főszereggel Péterváradra menetelt, hol a Dunán hidat vert, Heiszler és Wallis által pedig **Titelt** foglaltatta el.

Illok.
(Újlak.)

Titel.

Julius 28-ikán végre megérkezett Miksa Emanuel a péterváradi táborba, melyben mintegy 34,000 főnyi császári, bajor, sváb és frank csapat volt együtt, köztük 15,800 lovas és 98 löveg.

Bárha Badeni Lajos hadteste, mely Nándorfehérvár ostromában szintén közreműködendő volt, még a Szávát át sem lépte, a bajor választó azonnal megindult és **augusztus 7-én** a törökök által megszállva tartott «*Czigány sziget*» fölött a Száván hidat vert. E szigetet **Thököly Imre** védelmezte, de szedett-vedett népét a császáriak csakhamar elűzték és a következő reggelen Saurau tábornok alatt már 4000 ember állott a Száva jobb partján és a törökök újabb kísérletét, melylyel az átkelést megakadályozni akarták, könnyen visszaverte. Thököly nem soká maradt Nándorfehérvár alatt s augusztus közepén már Orsovával szemben áll, hogy Veterani működését zavarja, mit elég sikeresen is végzett.

Augusztus 9-én az egész szövetséges sereg Nándorfehérvár alatt állott. Ámde **Jegen Oszmán** pasa, ki a Nándorfehérvár védelmére Musztafa pasa nagyvezír által kirendelt **Hasszán** pasa szeraszkiert a lázadó katonákkal letétette, nem mert a veszélylyel szembeszállani és a külvárosokat fölgyújtván, miután a szegszárdi **Ibrahim** pasát 4000 janicsárral a vár védelmére visszahagyta, az augusztus 9-éről 10-ikére következő éjjelen Szendrő felé elvonult.

Nándor-
fehérvár.

A bajor választó az ostrommunkálatok vezetésével a hasonló

1688. működésben már Buda előtt kitünt gróf *Serényi Károly* tábornagyot bizta meg, ki az első párhuzam kiemelését (a külső árokfaltól 500 lépésre) az augusztus 11-ére következő éjjel megkezdvén, ezzel az ostromot megindította. Több kisebb kirohanás visszaverése után *augusztus 17-én* megkezdődött a vár lövetése is, de egyelőre nem nagy eredménnyel, mert a nagyobb ürméretű ostrom-lövegek még útban voltak Budáról Nándorfehérvár felé, és csak *augusztus 25-én* érkeztek meg; de ekkor azután a lövés oly hatásos volt, hogy a vár kisebb ágyúi néhány nap alatt leszereltettek, egy sarok-körbástya pedig leomlott. *Augusztus 28-án* egy török bomba fölrobbantotta a császáriak egyik löportárát; e robbanás jelentőségét a várórség túlbecsülvén, általános kirohanást intézett, de nagy veszteséggel visszaveretett. A vár föladására nézve a mai napon küldött második fölhívást azonban Ibrahim pasa olvasatlanul küldte vissza. *Szeptember 4-éig* már két, 50—50 lépés széles rés volt löve, s a bajor választó csak az aknák fölrobbantására várt, hogy rohamot intézzon; ez szeptember 5-én éjjelkor megtörténvén, miután az eredmény a várakozásnak megfelelt, a roham másnapra elhatározottatott.

Szeptember 6-án d. e. 9 órakor rendelte el Miksa Emánuel az általános rohamot, mely Serényi tábornagy fölügyelete alatt két oszlop által hajtattott végre, melyek egyikét Scherffenberg altábornagy, másodikat Steinau tábornok vezette. A rohamoszlopok nagy veszteség közepette — Scherffenberg volt egyike az elsőnek az elesettek közt — elérték a réseket, de ezek mögött egy második árok és egy második fal következett. Az oszlopok a roppant veszteségek és az új akadály miatt elbátortalanítva már részben visszafordultak, de a fővezér nemcsak a kéznél levő tartalékokat nyomultatta elő, de a rohamot új ezredekkel is támogatta, melyek segítségével az árok és a fal áthatoltatván, a szövetségesek a várba behatoltak. Ugyanekkor egy tüntetésre rendelt mellékoszlop hatalmába ejtette a felsőváros kapuját és a mellette levő üteget, Heissler pedig petárdával egy másik kaput nyitott meg.

A szövetségesek így négy oldalról is behatolván a városba, a törökök a fellegrvárba vonultak vissza s kitűzték a fehér zászlót. Ibrahim pasa 7000 emberéből már csak 250 maradt meg s így a derék parancsnok capitulálni volt kénytelen. A szövetségesek a vár-

ban 86 löveget találtak, a zsákmány azonban csak csekély volt, mert a vagyonosabb lakosság még az ostrom előtt kincseivel Vidinbe menekült. A szövetségesek vesztesége 1200 ember volt. 1688.

Hunyady János erős vára tehát, mely immár 167 év óta az izlám szent házát képezte, 1688 szeptember 6-án végre ismét kezeinkbe került. A bajor választó Stahremberg Guido tábornok parancsnoksága alatt öt zászlóaljnyi őrseget helyezett Nándorfehérvárba.

Nándorfehérvár eleste annyira elremité a törököket, hogy Szendrőt és Galambóczot is elhagyták, mely várak szintén Szendrő. Galambócz. császári őrsegekkel láttattak el. A bajor választó fejedelem ezután a hadsereg parancsnokságát Caprarának átadván, Bécsbe ment.

Badeni Lajos örgróf, mint már más helyen említettük, július 13-án Illoknál vált el a főseregtől; elővédét Hoffkirchen ezredes alatt Pozsegára küldvén, maga Eszékre ment, majd az erdélyi sereggel egyesülvén, elővédét követte. Pozsegán vette a jelentést, hogy Hoffkirchen a Száván már átkelt és Bródot elfoglalta. Az örgróf itt horvát csapatokat hagyván, Hoffkirchen dandárát magához vonta és azután Sziszekre menetelt, hol Erdődy Miklós horvát bán hadtestével egyesülvén, a Száván augusztus 8-án átkelt és Kosztajnicza alá ment, hol a boszniai pasa 6000 emberrel az Unna vonalat védelmezte. Az örgróf azonban hadai egy részét a folyón Kosztajnicza fölött átküldvén, a pasát bekerítéssel fenyegette, mire a törökök Gradiska felé visszavonultak. A császáriak megszállottak most, augusztus 14-én, a törökök által fölgyújtott Kosztajniczát, majd a pasát üldözve Dubiczát és augusztus 21-én Gradiskát is. Az egyesült hadak a Száva mentén tovább haladva megerősítették Bród helyőrségét, s egyelőre itt megállapodtak. Erdődy bán hadtestét ugyanis török beütések miatt Horvátország védelmére vissza kellett küldeni, másrészt pedig az örgrófnak az országgal való biztos összeköttetésről kellett gondoskodni. E végből Badeni Lajos Bródnál a Száván hidat veretett és ezt erős hídő építésével biztosította.

Erdődy Miklós bán visszatértében megkísérelte Bihácsot rajtaütés útján elfoglalni; ez ugyan nem sikerült, de támadása visszatérésre bírta a Horvátországba beütő Ivánovics Mohammed Bihács.

1688. **Unna.** bég hadát, melylyel az **Unna** mellett Bihács közelében megütköz-
vén, rajta fényes diadalt aratott.

Dervent. Badeni Lajos a hidfő építése közben értesült arról, hogy *Sziávnus* boszniai pasa mintegy 3000 főnyi hadtesttel **Dervent** mellett táboroz. Az örgróf gyalogságát Bródnál hagyván, 3000 főnyi lovasságával a szeptember 4-ére következő éjjel elindult, hogy a pasát kora hajnalban meglepőleg megtámadja. De nem a török, hanem maga az örgróf lőn meglepetve, midőn *szeptember 5-én* reggel Derventnél majd 15,000 főnyi török sereget talált, mely őt teljes harcrendben, sorakozva várta. Ámde a visszavonulás most már a harcznál is veszedelmesebbnek tünt föl, s az örgróf gyors elhatározással megrohanta az ötszörte erősebb ellenséges hadat. Sokáig nehéz küzdelmet folytatott a császári hadosztály, mignem végre Castell ezredes dandára a törökök oldalába támadván, a harcot a császáriak javára eldöntötte. A török lovasság megfutott, cserben hagyva a janicsárokat, kik most a pasával együtt levágattak.

A diadal teljes volt. Több mint 5000 török hullája fődte a csatamezőt, 2000 jutott fogságba, 40 zászló és az egész tábor a császáriak kezébe került. A császáriak vesztesége állítólag csak 200 fő volt.

Zvornik. Az örgróf ezután Bródba visszatérve, miután a hidfőben megfelelő védőőrséget hagyott, a Száva mentén tovább vonult; Breskánál csatlakozott hozzá Styrum gróf tábornok 30 gyalog- és 15 lovasszázadból álló hadosztálya, melyet Miksa Emánuel küldött Nándorfehérvár megvétele után erősítésére, mi az örgróftól **Zvornik** ostromára képesítette. Bár a zvorniki pasa kitünő védő intézkedéseket tett, az örgróf a várost mégis csakhamar körülzárta, Herberstein alezredes elfoglalta rajtaütés által a fellegvárat, mire szeptember 25-én a pasa a várost is átadta. Ezután Badeni Lajos is Bécsbe ment, a parancsnokságot Piccolomini altábornagnak adván át.

A hadműveletek beszüntetésének oka az volt, hogy a francziák betörték a Pfalzba és így a német birodalmi hadakat saját hazájuk védelmére a Rajna vidékére kellett küldeni.

A török határon maradt császári hadak Szerbiában, Boszniában és Horvát-Szlavonországban teleltek.

Az 1689-ik évi hadjárat. A törökök ugyan rögtön 1689. Nándorfehérvár megvétele után megindították a békealkudozásokat, de mivel a császár nemcsak egész Magyarország kiürítését, de még Erdélyen kívül a Havasalföldről, Boszniáról és Szerbiáról való lemondást kívánta s most már újból Thököly kiadását is a föltételek közé iktatta, a békealkudozás sikerre nem vezetett. Igaz ugyan, hogy XIV. Lajos francia király, a császár hadi szerencséje folytán Ausztria túlsúlyra jutásától tartva, a regensburgi békét megtörte és Németországot megtámadta, de a császár, bizva szövetségeseiben, kik közül Orániai Vilmos Franciaország ellen, Lengyelország és Velence pedig a török ellen voltak őt támogatandók, úgy hitte, hogy a meggyöngült török birodalom ellen a háborút a francia háború mellett is eredményyel folytathatja.

Miután a császár saját hadi népéből is lassankint majd 30,000 embert volt kénytelen Magyarországból a Rajnához küldeni, e hiányokat Magyarországon toborzott új ezredekkel igyekeztek pótolni. a mi azonban csak hosszabb idő múltán válhatott lehetségessé,

Pedig új csapatokra nagy szükség lett volna. Az ország bel-sejében ugyan a törökök **Szigetvárt** Vecchi tábornok csapatai- Szigetvár. nak majd két évi körülzárás után *1689 február 3-án* megadták, de a Batthiányi Ádám dunántúli főkapitány által körülzárt **Kanizsa** Kanizsa. tovább daczolt, a Boszniában levő csapatokat Husszein pasa nyugtalanította, január 18-án és márczius 2-án magát **Zvornikot** is Zvornik. megrohánván, ép úgy **Dubiczát** is, minek folytán Piccolomini al- Dubicza. tábornagy gondja elég nagy volt.

A főserég, melynek vezérletét a császár **Badeni Lajos** örgrófra bízta — Lothringeni Károly herceg a francziák ellen működő sereg vezére volt — csak július közepén gyülekezett Nándorfehérvárnál, alig 24,000 főnyi számerőben. Heiszler 6000 fővel **Temesvárt**, a *Tunyogi Sámuel* által vezetett hajdúk **Nagyváradot** Temesvár. Nagyvárad. zárták körül. Bár Tunyogi a törökök egy kirohanása alkalmával elesett, Nagyvárad továbbra is körülzárva maradt.

Nagyobb hadműveletekbe egyelőre nem foghatván, Badeni Lajos hada egy részével a Morava völgyében Jagodina felé nyomult elő; de nagy túlerővel állván szemben, a hadi terv kívánalmainak hogy t. i. Szerbia déli részét is megszállja, meg nem felelhetett

1689. és egyelőre Haszán-Pasa-Palánkánál erődített állást foglalt, a többi hadakat itt bevárando.

Ez idő alatt indította meg **Thökölyi Imre** vállalatát a Duna völgyében, a midőn is támogatva Huszein boszniai pasa csapatai és Ali pasa hajóhada által, Viddinből június 23-án elindulván, három nappal később 8000 főnyi kurucz és török haddal **Feth-Islam**-ot, a mai *Kladovát* megtámadta és a benne levő császári őrséget *július 8-án* megadásra kényszerítette. Thököly ezután *július 15-én* a Dunán átkelven, elfoglalta **Orsovát** és megnyitotta az utat egész Temesvárig, hol Heiszler hadosztálya állott.

Kladova.
(Feth-Islam.)
Orsova.

Thököly ezután legszívesebben Nagyváradra ment volna, de a szeraszkiek Badeni Lajos csekélynek vélt erejét óhajtván megtámadni, mi talán Nándorfehérvár visszavételét is eredményezheti, Thökölyt arra utasította, hogy Nándorfehérvár felé nyomuljon elő. Thököly meg is indult, de útközben hallván, hogy Badeni Lajos serege újból támadólag előnyomul, Heiszler hadosztályából pedig Herbeville tábornok egész Orsováig hatolt, hada egy részét a szeraszkiek támogatására Nis felé küldte, míg maga **Orsovához** tért vissza. Itt augusztus 23-án megverte a császáriak egy Ujpalánkáról a Dunán bejött osztályát, s csak október közepén hátrált a császáriak elől Viddinbe, honnét a török főhadiszállásra Szófiába ment.

Orsova.

A bécsi udvari hadi tanácsot Thököly csekély győzelme is megfélemlítette és Orsovának Thököly által történt elfoglalása után Badeni Lajost utasította, hogy csak a gyalogságot hagyván Nándorfehérvárnál a Duna jobb partján, lovasságát a balpartra vigye át. De Badeni Lajos megmaradt *Haszán-Pasa-Palánkán*, hova egész seregét összegyűjtötte. Tudomást nyervén arról, hogy **Arab Redseb** pasa szeraszkiek 20,000 főnyi hadával Krusevác tájékán áll, hátráló mozdulattal őt támadó előtörésre akarta csábítani; ez azonban nem sikerült, mire az örgróf a Nis irányában való előnyomulást határozta el.

E mozdulatot a főszereg, melynek elővédét a Csáky-huszár-ezred képezte, *augusztus 13-án* kezdte meg és a Morava jobb partjára átkelve el is jutott 20-án Jagodina környékére, melyet a szeraszkiek előcsapatai sietve elhagytak; de az élelmezés nehézségei miatt itt előbb egy hétig vesztegelni, majd pedig *Grabovácra*

visszatérni kényszerült, a nélkül, hogy a szeraszkiert ütközetre kényszeríthette volna. 1689.

Ekkor a szeraszkiert is, kinek serege időközben 40,000 főre emelkedett, megindult és a tatárokat a Morava jobb partján a császáriak üldözésére rendelve, maga a fősereggel a bal parton Szendrő felé menetelt.

Badeni Lajos **Grabovácznál** hidat veretvén, gyalogságát a **Grabovác**. Morava bal partjára küldte át, míg a lovassággal a Resava folyó mögött maradt. Midőn a tatárok *augusztus 29-én* Galga khán vezérlete alatt közeledtek, a német lovasság őket Piccolomini és Veterani által vezetve, arczban, a Csáky és Deák magyar huszár-ezredek pedig St. Croix alatt oldalban támadták meg és szétverték.

A grabováczi ütközet után a lovasság is a bal partra kelt át és másnap, *augusztus 30-án* mindkét fősereg megütközött. A császári lovasság, **Batocsina** felé előnyomulása közben, az erdőkből **Batocsina**. való kibontakozásnál véletlenül találkozáván a törökökkel, azonnal visszanyomtatott s a gyalogság mögé vonult, mely időközben harcra fejlődött. Redseb pasa most a császári gyalogságot támadta meg, de ennek és a császári ágyúknak tüze, bár a pasa a rohamokat többször megismételte, a törököket visszaűzte. A szeraszkiert most kitartó ágyúharcot folytatott, mely a császáriaknak nagy veszteségeket okozott, és akkor ért véget, midőn Castell tábornok a lovasság egy részével a törökök oldalába tört. Redseb pasa ekkor egy hátrább fekvő előkészített védőállásba vonult, de nyomban követte a császári sereg, melynek szárnyai Piccolomini alatt a törökök bal, Pálffy Miklós alatt jobb oldalába törték, mi a szeraszkiert újabb visszavonulásra bírta *Batocsinára*, hol harmadik állása és tábora volt. Itt dült el a harc végtegeesen és a szeraszkiert, ki a harcokban 3000 főt veszített, futásnak eredt. Az egész tábor, 108 löveggel, az egész vonat stb. a császáriak kezébe került, kik a csatában állítólag csak 400 főt veszítettek.

Az élelmezés nehézségei Badeni Lajost arra kényszerítették, hogy *Batocsinánál szeptember 11-éig* időzzön, mi a szeraszkiertnek alkalmat nyújtott seregét újból rendezni és a Szófiánál álló tartalékokból kiegészíteni. E sereggel azután a *Nis* mellett levő erődített táborba vonult, hol a harcokat megújítani szándékozott.

Badeni Lajos, miután összeköttetéseit egy a Dunán Szendrő-

1689. Nis.
(Niasza.)
nél vert hiddal biztosította, menetét tovább folytatta és Paracsinon, Alexinaczon át *szeptember 22-én* a Nis melletti török tábor elé érkezett.

Bárha az ögróf a szeraskier 40,000 főnyi serege ellenében csak 17,000 főnyi haddal rendelkezett, elhatározta a támadást. Ámde az állás arcvonala oly erős vala, hogy annak megtámadására még csak gondolni sem lehetett. A jeles vezért azonban ez nem ejtette kétségbe és míg csapatai egy kisebb részével a törökök bal szárnya ellen tüntetett, egy merész mozdulattal, melynek következtében ideiglenesen saját visszavonuló vonalát is föladta, a szeraskier állását megkerülte és *szeptember 24-én* annak jobb oldalát és hátát támadta meg. A török lovasság előbb meg akarta akadályozni a császáriak e mozdulatát, de visszaveretvén, fejét annyira elvesztette, hogy saját gyalogságát is magával ragadta.

Redseb pasa csakhamar belátta, hogy állása tarthatatlan s egy hátrább fekvő állásba akart visszavonulni; ámde lovassága, melynek e mozdulatot fedezni kellett volna, ismét visszavetettet s a futásban többé, bár az erélyes szeraskier ágyúlovéssékkal is megpróbálta, föltartóztatható nem volt. A példát hamar követték a többi csapatok s rövid idő alatt az egész török sereg szertefoszlott, s vad futással menekült. A császári lovasság a törökök egy részét a Nisava folyónak szorította, hol számosan belevesztek, de még sokkal nagyobb volt a csatatéren elesettek száma.

Több mint 10,000 török hullája hevert a fényes diadal mezején, melyet a császáriak állítólag csak 300 főnyi veszteséggel nyertek meg.

Különös és az egész előadás komolyságát veszélyeztető szokása volt ez időben a csatákról szóló hivatalos jelentéseknek, hogy a saját veszteséget nevetségesen csekély számban tüntetik föl, mint azt már Buda visszavételénél megemlíteni alkalmunk volt. Redseb pasa szeraskier, mint azt már a batocsinai csatában is láttuk, nem volt hitvány ellenség; állásait szívesen védelmezte és a védelmet mindig többször megújította; egy ily vezérrel való küzdelemben a döntő csata, melyben a pasa több mint 10,000 főt vesztett, a győzőtől is jelentékenyebb áldozatot követelt, mint a melyet hivatalosan beismernék, vagy pedig, máskép a dolog nem lehet, idétlen túlzás az ellenség óriási vesztesége.

A Szófia felé visszavonuló törököket Badeni Lajos október 2-áig üldöztette, megszállván e közben Pirot várost és a Dragomán szorosot. A vezér szívesen folytatta volna a támadást Szófia felé, de seregének csekély száma mellett ez keresztülvihető nem volt. Az örgróf tehát, miután Nisben 8800 fő, a sereglétszámának fele, Piccolomini altábornagy alatt Dél-Szerbia védelmére visszamaradt, irányát a Timok völgynek vette, hogy a Thököly által elfoglalt Kladvát visszavegye, Heiszlert pedig Szendrónél a Dunán való átkelésre és Orsova visszafoglalására utasította.

Még útközben értesülvén arról, hogy Thököly Kladvát elhagyta, az örgróf **Viddinnek** tartott és *október 14-én* Husszein Viddin. pasát, ki itt mintegy 9000 fővel rendelkezett, táborában körülfogta. A támadás már másnap megindult. Veterani tábornok visszaűzte Ali pasa dunai hajóhadát és a viddini török tábor jobb oldalát rohanta meg, míg ugyanakkor a főserег arcvonalban támadt. Husszein pasa, ki öreg és beteges ember volt, nem soká védekezett és a tábort elhagyván, a várost föladta. A fellegrvárban levő 2500 török azonban a császáriak rohamát visszaverte s csak október 19-én, szabad elvonulás föltétele mellett, capitulált.

Badeni Lajos Viddinbe császári helyőrséget tevén, Kladvára ment, két dragonyos-ezredet innét Piccolomini támogatására küldött, a megmaradt részt pedig Oláhországban óhajtott téli szállásokra bocsátani; a szerződés azonban csak akkor jött létre, midőn Heiszler altábornagy Erdélyből Bukarest felé betörni készült.

Piccolomini altábornagy Nist megerősítvén, a török hatalom ellen fölkelésben levő szerbek segítségével egész Ó-Szerbiát, Kacsanik, Üsköb, Pristina, Prizren stb. városokkal megszállotta és a szerbek jövő évi fölkelését előkészítette. Kár, hogy a jeles vezér és kitünő ember, ki az egész vidék rokonszenvét bírta, november 9-én Prizrenben meghalt.

A délnyugati részekben történetekből csupán azt kell fölemlítenünk, hogy míg Badeni Lajos a Morava völgyében működött, Draskovics gróf megvert egy török hadat július 20-án **Zernionnál**, Zernion. ellenben a törökök 19 napi ostrom után visszafoglalták **Zvornikot**. Zvornik. Ezután a hadműveletek, bár csak rövid időre, szüneteltek.

Az 1690-ik évi hadjárat. Nándorfehérvár újbóli elvesztése. A szerencse, mely a császáriak zászlóihoz immár 1690.

1690. hét esztendeje állhatatosan hű maradt, a következő 1690-ik évben nekik hátat fordított. A francia háború nemcsak a német birodalmi hadakat, de a császári sereg nagy részét is lekötve tartotta, a Magyarországon és Szerbiában levő csapatok pedig, rosszul élmezve, harczképességüket mindinkább veszítették, annál is inkább, mert ritkuló soraik ki nem egészítették, szükségleteik nem pótolhattak.

Pedig a végső szükségbe jutott török birodalomnak ép ez időben megmentője támadt Köprülizáde Musztafa újonnan ki-nevezett nagyvezírben, Köprülizáde Ahmednek, az 1663—64-ik évi hadjáratok hadvezérének jeles öcscsében, ki a birodalom segélyforrásait ügyesen fölhasználva, nemcsak hogy nagy, hatalmas sereget gyűjtött össze, de értett ahhoz is, hogy a seregbe lelkesedést, önbizalmat öntsön. A nagyvezír szándéka az volt, hogy az egybegyűjtött, több mint 100,000 főnyi sereggel Szerbiát Nándorfehérvárral együtt visszaveszi, másrészt pedig *Thököly Imrét*, kit az előbbi nagyvezírek elhanyagoltak, egy hadtesttel Apaffy Mihály elűzésére és Erdély elfoglalására küldi.

Thököly Imre erdélyi hadjáratát a következő szakaszban külön óhajtván tárgyalni, ezúttal a szerbiai és ezzel kapcsolatos hadi eseményekkel foglalkozunk.

Szerbiában a derék Piccolomini helyét *Veterani* altábornagy volt elfoglalandó, de míg ő Viddinnél kapott sebeiből kiépült, a parancsnokságot egyelőre *Holsteini Károly* herczeg tábornok vette át. De ő és alparancsnokai, maguk is a föld népét zsarolván, csapataikban oly fegyelmetlenséget idéztek elő, hogy ezek a Magyarországon megszokott rablásokat és fosztogatásokat a legnagyobb mértékben folytatván, a szerb lakosság rokonszenvét teljesen elvesztették s az ezentúl velök szemben ellenséges indulattal viseltetett.

Mihelyt a nagyvezír a szerbek e hangulatáról tudomást nyert, jelentékeny számú tatár hadakat küldött a Balkánhoz, ezeket a Szerbiába való benyomulásra utasítván. A császári parancsnokok, a helyett, hogy csapataikat az erős Kacsanikban összpontosították volna, azokat a határ mentén szétforgácsolták. Ennek folytán csakhamar elesett **Pirot**, midőn pedig Holstein a **Kacsaniknál** levő csapatokkal, összesen mintegy 3500 emberrel a tatár-

Pirot.
Kacsanik.

rokat megtámadta, csekély hada teljesen szétveretett. E vereség a törökök kezébe juttatta Kacsanikot, Pristinát, Novi-Bazárt, Holstein pedig a sereg romjaival Ó-Szerbiát föladvá, Nisbe futott. Itt találta a fölgyógyult Veteráni altábornagy a császári csapatokat, melyekkel azonban most már ő is csak Nis védelmére szorítkozhatott. 1690.

Badeni Lajos örgróf még a tél folyamán emlékiratot nyújtott át a császárnak, melyben kifejtette, hogy a sereg jelen gyöngeségében csupán az Unna, Száva, Alsó-Duna és Erdély határvonalának megvédelmezésére kell szorítkozni, Szerbiát ellenben, Nándorfehérvár kivételével, ideiglenesen föl kell adni. Ámde a hiszékeny Veteráni, kihez a szerbek — maguknak a nagyvezír megérkeztéig nyugalmat biztosítandó — némileg közeledtek, a bécsi udvart azzal kecsegteté, hogy csak 12,000 főnyi császári sereggel is képes egész Konstantinápolyig hatolni, mert a Balkán népei tömegesen fogják zászlóit követni. Lipót császár hitelt adott e csalóka reménynek s míg Nis megvédelmezésére *Stahremberg Guido* altábornagy parancsnoksága alatt 4000 főnyi hadat rendelt, a császári sereg többi részeit, mintegy 12,000 főt Jagodinánál rendelte összpontosítani. Badeni Lajos nem osztotta Veteráni és a császár reményeit és fölmentését kérte; a császár kívánatának azonban végre is engedve, július végén elutazott Jagodinába, hova *augusztus 26-án* érkezett meg.

A viszonyok azonban ekkorra már nagyon megváltoztak. Köprülizáde Musztafa nagyvezír Nist, a ruméliai pasa Viddint ostromolta, Thököly pedig Heiszlert a zernyesti csatában megvervén, (l. ez eseményeket részletesebben később) elfoglalta Erdélyt.

Badeni Lajos ily viszonyok közt, a nagyvezírral úgy sem mérkőzhetvén meg, a seregnél egybehívott hadi tanácscsal egyetemben legsürgösebbnek Erdély megmentését tartotta s miután Aspremont altábornagyot egy kisebb haddal Nándorfehérvárra küldte, maga a fősereggel Erdély visszavételére indult.

A nagyvezír 80,000 főnyi serege augusztus közepe táján jelent meg Nis előtt és miután *Stahremberg* altábornagy a megadásra vonatkozó fölhívást visszautasította, *augusztus 16-án* a vár rendszeres ostromához fogott. *Stahremberg* 24 napig tartotta Nist, de miután a főseregnek Erdélybe vonulása folytán fölmen-

1690. tésről szó sem lehetett, *szeptember 8-án* a várat, Nándorfehérvárra való szabad elvonulás föltétele alatt, átadta.

Még előbb, augusztus 29-én, esett el a Hompesch ezredes által gyalgón védelmezett **Viddin**, alig öt napi ostrom után, melyet a ruméliai pasa 15,000 fővel a szárazföld, Mezzomorto reneget pedig a török hajóhaddal a Duna felől folytatott. A törökök megszállták ezután még a császáriak által elhagyott **Galambóc**zot is.

Szendrő. Köprüli Musztafa nagyvezír seregével Nisről **Szendrőre** menetelt s miután e fontos helyet *szeptember 24-én* rohammal bevette, a Dunán fölfelé húzódva *október 1-én* **Nándorfehérvár** alá szállott.

Nándorfehérvár.

Nándorfehérvár védelmére *Aspremont* altábornagy mintegy 5000 főnyi had fölélt rendelkezett, de maga a védelemre nem volt alkalmas és jellemző reá, hogy Nándorfehérvár bekövetkező ostromában még **Szendrő** eleste után sem hitt. A császár azonnal elküldte ugyan *Croy* herczeg tábornagyot, de mire az leérkezett, már a dolgok rosszul állottak. A törökök már *október 4-én* elfoglalták a vár külső védőműveit, további három nap múlva pedig a fő-mellvédig jutottak; a császáriak ellenben a **Viziváros** tarthatatlan erődjét kiüríteni voltak kénytelenek. *Október 8-án*, ép *Croy* herczeg megérkezése napján, egy török bomba fölgyújtotta a vár egyik tornyát, míg három egymást követő, valószínűleg áruzás következtében keletkezett, robbanás a vár mindhárom löporraktárát légberöpítette. Ennek hatása borzasztó volt; a várfalakból nagy részek, az ágyúkkal együtt az árokba hullottak, a védők százával veszték el a falak, sziklák leomlása következtében, a kik pedig megmaradtak, eszeveszetten menekültek el a Dunán levő hajókon. Maga *Croy* herczeg és *Aspremont* is csak nehezen menekültek a várból, melybe a törökök minden oldalról behatoltak s a kit még benn találtak, fölkonzolták.

Nándorfehérvár tehát már két év múlva ismét elveszett s újból a törökök kezeibe került.

A bécsi udvar mód nélkül megrémült az események hallatára, annál is inkább, mert Magyarországon nem volt császári sereg, mely a nagyvezírnek útját állhatta volna s ha Köprüli Musztafa akarja, akár Budát is visszaveheti.

A császáriak szerencséjére azonban a nagyvezír megelégedett az elért eredményekkel, s maga Nándorfehérvárnál maradván, csupán a boszniai pasát küldte Eszék megvételeére, egy 10,000 főnyi hadtestet pedig a még mindig körülrárt Temesvár, Gyula és Nagyvárad fölmentésére. 1690.

A boszniai pasa azonban **Eszék** ellen, melyet Croy herczeg és Stahremberg Guido erélyesen védelmeztek, nem boldogult s miután a várbeliek november 5-én végrehajtott kirohanása alkalmával tetemes veszteséget szenvedett, kénytelen volt vállalatával föl hagyni.

A déli hadszínhelyen a fő hadműveletek ezzel véget értek.

A nyugoti hadszínhelyen a hadi eseményeket Batthiányi Ádám és Zichy István kedvezően vezették be az által, hogy a már rég ostromolt **Kanizsát** végre ápril 23-án megadásra kényszerítették. Kanizsa.

A horvát határokon kisebb jelentőségű harcok folytak, melyekben a horvát császári hadak **Banjaluka**, **Kozaracz** és **Krupa** helységeknél kisebb eredményeket vívtak ki, de elvesztették **Bródot**, **Dubiczát**, Nándorfehérvár eleste után pedig **Pozsegát** is. Banjaluka. Kozaracz. Krupa. Bród. Pozsega.

Thököly Imre erdélyi hadjárata 1690-ben. Köprü-lizáde Musztafa nagyvezír átlátta nagy jelentőségét annak, hogy **Thököly Imre**, mint Erdély fejedelme Lipót császárnak fölötte nagy ártalmára lehetne s szívesen engedett a francia udvar sürgetésének, mely szintén Thököly erdélyi fejedelemségét kívánta. Midőn tehát a hadműveleteket a császáriak ellen fölveendő volt, Thököly Imrét a junius 8-án kelt atlnáméval a hűtelen és különben is már elhalt Apuffy Mihály helyére, a Bethlen Gáborral annak idején megállapított föltételek mellett, *Erdély fejedelmévé* nevezte ki s mellé adván a cserkesz *Ahmed* szilisztriai pasát, mint szeraszkiert és mintegy 15,000 főnyi török-tatár hadat, őt Erdély elfoglalására utasítá.

Az Erdély védelmével megbízott **Heiszler** altábornagy a telet Oláhországban töltött mintegy 3000 főnyi hadtestét már kora tavasszal kénytelen volt Erdélybe visszavezetni, mert Brankován oláh vajda mindinkább a törökök részére hajolt s a császári csapatok Oláhországban veszélyeztetve voltak. E hadtesten kívül még 1200 lovas állott *Heister* tábornok alatt Karánsebesnél, hogy az

1690. erdélyi hadtest és a Jagodinánál gyülekező császári főszereg közt összeköttetést tartson. Ellenben tetemes támogatást nyert Heiszler az erdélyi hadaktól, melyek fölhívására **Teleky Mihály** főgenerális vezérlete alatt hadtestét mintegy 4—5000 fővel erősítették, míg egy dandár *Gyulay László* által a Vaskapunál állítottatott föl, hogy e szorost Heisterrel együtt megvédelmezze.

Töröcsvár.

Augusztus közepe felé Thököly Imre Bukarest és Pitest közt álló serege az oláhokkal és némi magyar kurucz csapatokkal már mintegy 20,000 főre emelkedett, s midőn Thököly megtudta, hogy Heiszler és Teleky hadaikkal a Bodza szoros mögött állanak, *augusztus 15-én* egész váratlanul a Töröcsvári szoros előtt termett s az ott levő erődöt 300 kurucz hajdújával rajtaütéssel elfoglalta. Mielőtt azonban az eltorlaszolt szoroson az átjárást kierőszakolhatták volna, Heiszler és Teleky Bodzát otthagya, ide siettek és a szoros védelmére állást foglaltak. Thököly ezt látva, az oláh vajdát saját hadával s némi török csapatokkal a császáriakkal szemben harciba állította, de ezalatt kuruczaival és a tatárokkal, a hegyeken keresztül, meredek ösvényeken, oly helyeken «hol nem lovas, de még gyalogos sem járt soha előtte» a hegységen áthatolt s mintegy 10,000 emberrel a mit sem sejtő s még mindig a vajdával küzdő Heiszler és Teleky hátában termett.

Zernyest.

A döntő csata kikerülhetetlen volt s Teleky Mihály balvégzetét sejté, midőn a császári tábornok és saját alvezérei előtt mondá: «Im ezt a fejér szakállamat ide Kegyelmetek köziben hoztam s kész vagyok itt meg is halni!» *Zernyest* és Tohán közt, *augusztus 21-én*, ment végbe a küzdelem, mely a császári és az erdélyi hadak teljes vereségével végződött. Heiszler altábornagy, Dória ezredes és még más 20 tiszt fogságba estek, Teleky Mihály és még számos erdélyi főúr halva maradtak a csatatéren; alig 500 ember menekült el. Thököly Imre régi barátját, engesztelhetetlen ellenségét, saját ruhába öltöztette s úgy küldte el az özvegynek, míg maga **Brassóba** ment, melynek tanácsa már a zernyesti csatatéren üdvözlötte.

Brassó.

Szeptember 15-én az erdélyi rendek Thököly Imrét a Keresztény-szigeten, Szeben mellett, tartott országgyűlésen fejedelemmé választották, míg Erdélyt a tatár hadak szerte dúlták. Thököly

most követséget küldött a császárhoz s hódolatát ajánlotta fel, ha az erdélyi fejedelemségben megerősítették, német birodalmi hercegi czímet és tábornagyi méltóságot kap, összes birtokai visszaadatnak stb. 1690.

Mindezekre a császár kitérő választ adott. A valódi választ **Badeni Lajos** örgróf hozta meg, ki Szerbiából hozott seregével szeptember 19-én a Vaskapu-szoroson áthatolván *szeptember 21-én* Petróczit és Sándor Gáspárt **Hátszeg** mellett megverte s **Hátszeg**. miután Thököly vele megütközni nem mert, október 3-án Szebenbe bevonult. Thököly alkudozásokat kezdett, remélvén, hogy ez alatt a nagyvezír által, ki időközben már Nándorfehérvárt megvette, megsegítették, vagy a császári sereg a törökök előnyomulása folytán Erdélyből kivonatik. Thököly e reményei a megvalósuláshoz közeledtek, midőn a császár Badeni Lajos seregét valóban visszahívta, hogy a nagyvezír előnyomulásának útját állja. Szerencsétlenségére azonban a nagyvezír hadjáratát Nándorfehérváron túl ki nem terjesztette s így a császári sereg továbbra is Erdélyben maradhatott; az örgróf ennél fogva Thökölyt tovább üldözte s végre *október 25-én* a **Bodza** szoroson át Oláhországba szorította ki. **Bodza**.

Badeni Lajos örgróf ezután a parancsnokságot Veterani lovassági tábornoknak adván át, téli szállásokra Felső-Magyarországba vonult. De még Szatmárban időzött, midőn híret vette, hogy Thököly a **Töröcsvári** szoroson át újból az országba tört és a **Töröcsvár**. Hannoveri herceg dandárát szétverte, míg másrészt a tatárok Erdélybe benyomulva, Herbeville dragonyos ezredét **Tordánál** Torda. megverték és szétűzték. E hírekre Badeni Lajos örgróf a körülevő hadakkal azonnal fölkerelkedve, Erdélybe menetelt, a tatárokat **Gyalunál** megverte és Nagyvárad felé szorítá. Thököly ellen **Gyalu**. nem volt szükséges tovább mennie, mert ezt már Veterani **Töröcs-Töröcsvár**. **várnál** megverte és Oláhországba visszaűzte.

Ezzel Thököly Imre erdélyi fejedelemsége, hat hónapig tartó dicsősége, véget ért. Thököly ezután nem egyéb, mint bolygó martalóc vezér, kit a porta hol itt, hol ott használ föl s végül a karlóczai béke után félrelök; de — dicséretére legyen mondva — a császár ellen mindvégig megvédelmez.

Az erdélyi fejedelmi méltóság ezután megszűnik. Mert Lipót császár, bizonyára első sorban Thököly Imre betörésének hatása

1690. alatt, kiadta ugyan 1690 október 16-án az erdélyi rendek követének, Bethlen Miklósnak, az Erdély alkotmányát biztosító diplomát, de az ifjú Apaffy Mihályt a fejedelemségben meg nem erősíti, s az ország igazgatására egy a rendek által választandó, de a király által megerősítendő *kormányzót* s mellé *kormánytanácsot* rendel. A fejedelmi méltóságot, mely az esetben, ha a hadi szerencse netán ismét a töröknek kedvezne, újabb szakadás forrásává lehetne, a bécsi udvar még korlátozott hatalommal sem akarta többé helyreállítani.

A török háborúk a karlóczi békéig.

1691. **Az 1691-ik évi hadjárat; a szalánkeméni csata.**

A megelőző év szerencsétlenségei meggyőzték a császárt, hogy Magyarországot a törökök ellen csak nagyobb haderővel védelmezheti meg s e tekintetben elég buzgó gondoskodást látunk. A császári hadak egy része a Rajnától Magyarországra rendeltetett, Brandenburgból 6000, Bajorországból 2000 főnyi segélyhad biztosított, a magyar hadak újra szerveztettek s így a Magyarországon levő haderők száma 85,000 főre emeltetett. Ebből a fősereget **Badeni Lajos** örgróf vezénylete alatt 55,000 fő volt alkotandó, 12,000 fővel *Veterani* lov. tábornok Erdély megvédelmezésére rendeltetett, míg a fönmaradó részből egy hadtest Nigrelli tábornok alatt Felső-Magyarországot volt fedezendő; a többi a várak helyőrségeinek erősítésére fordított.

A fősereg Budán gyülekezett, honnét Eszéken át Nándorfehérvár ellen volt működendő. A sereg *julius közepén* már Mohácsnál volt, midőn azonban a fővezér Eszékre előre sietve, arról nyert tudomást, hogy a nagyvezir Zimonymál erősített tábornokot s ott már 30,000 főnyi sereget összpontosított, elhatározta, hogy a Dunán átkelve, Pétervárad felé menetel, hova a sereg *julius 29-én* meg is érkezett. Itt vette a fővezér a hírt, hogy a törökök **Titelt** elfoglalták.

Titel.

Augusztus 4-én indult meg a császári sereg a Duna jobb partján lefelé s 5-én Szalánkeménre, majd a nagy hőség miatt, mi sok betegséget támasztott, többszörös szünetekkel augusztus

12-én Zimony alá érkezett, melynek erődített táborában **Köprüli Musztafa** nagyvezír már 100,000 főt egyesített, a mellvédeket pedig 200 löveggel koronázta. Badeni Lajos 45,000 főre olvadt seregével ez állást meg nem támadhatta, minek folytán az erődített tábortól előbb Zimonyig, majd *augusztus 16-án és 17-én* ismét Szalánkemén felé hátrált. 1691.

A nagyvezír augusztus 15-én megmaradt erős, bevehetetlen állásában, de már másnap, nyilván kétszeres túlerejére támaszkodva, a nyílt síkon való mérközést is lehetőnek tartván, megindult a császári sereg után, mely augusztus 17-én Szalánkemén-Szalánkemén. **nél**, bal szárnyával a Dunára támaszkodva, állást foglalt. Badeni Lajos örgróf itt várta a nagyvezír támadását, de az — talán a főhadiszállásán levő francia tiszték és Thököly Imre tanácsára — az augusztus 17-éről 18-ára következő éjjelen, lovasságát az arcvonal előtt meghagyván, a császári sereg állását balra megkerülte és 18-án reggel a császáriak háta mögött, a Kosevác magaslaton foglalt állást, melynek jobb szárnyára azután lovasságát is bevonta.

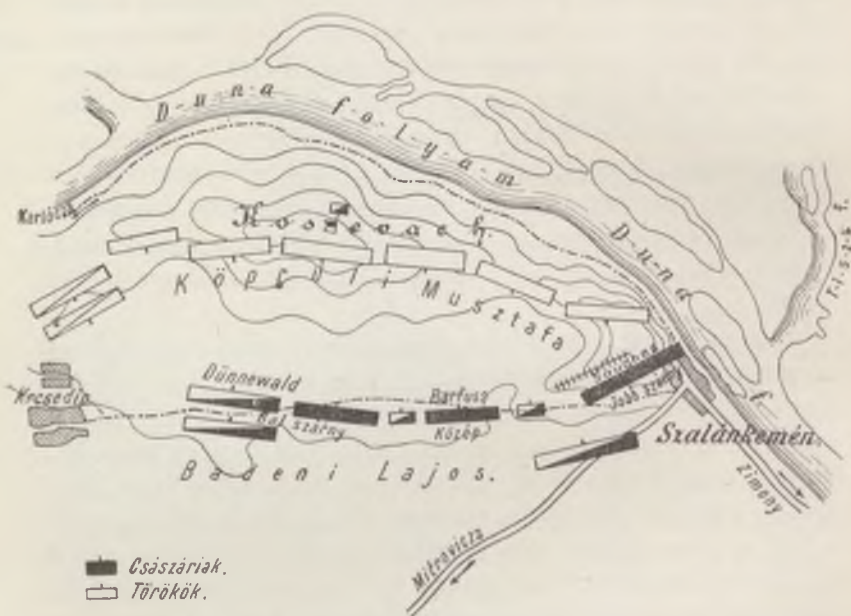
A nagyvezír e mozdulata ügyesen volt ugyan végrehajtva s a császári fővezért összeköttetéseitől elvágva, pillanatnyilag kritikus helyzetbe hozta; de saját helyzete sem vált jobbá, mert a török sereg most háttal a Dunának állott; igaz, hogy a magaslát, melyen a török sereg állást foglalt a császáriak állása fölött uralkodott, s hogy a török sereg a császárit számra kétszeresen fölmúlta s így a dolgot megkockáztatni lehetett. De Badeni Lajos hidegvérű, tapasztalt vezér volt, a kit nem vula könnyű zavarba hozni. Azt határozta, a mit különben úgy sem kerülhetett ki, hogy a nagyvezír seregét megtámadja. Ehhez *augusztus 18-án* az egész hadsereg arcvonalát északra fordítván, az új hadrendet a következő módon (lásd a csatavázlatot a túloldalón) alkotta meg:

A jobb szárnyon helyezte el *De Souches* táborszernagyot 20 gyalog zászlóaljjal és az összes nehéz tüzérséggel, a középet *Barfuss* tábornok alatt a brandenburgi, 17 gyalog zászlóaljból és 31 lovas századból álló, segélyhad képezte, a balszárnyat *Dünnewald* tábornagy 16 zászlóaljjal és 85 lovas századdal; tartalékul a Dunára támaszkodó jobb szárny mögött 43 lovas század szolgált

1691. *Holstein* herceg parancsnoksága alatt. A vonat erősítések mögött és megfelelő földzettel szintén a jobb szárny mögött állott.

Augusztus 19-én délután három órakor adta meg az örgróf a jelet a támadásra, mely a császári sereg sorsa fölött volt döntő s mely kifejlődésében a század legnagyobb csatáinak egyikét eredményezé.

De Souches tábornoszernagy a nagy ágyúüteget egész 200 lé-

A szalánkeményi csata.

1691 augusztus 19 én.

pésre a török arcvonal elé tolván, megkezdette a tüzelést, melynek oltalma alatt a gyalogság előnyomult és a török erősítések mellvédét elérte. De a rohamot személyesen vezető tábornoszernagy elesett, a janicsárok öldöklő tüze pedig visszaűzte a derék csapatokat; a törökök nyomban utánnuk rohantak, de a tartalék lovaság a visszavetett gyalogság segélyére sietve, a törököket ismét erősítéseikbe szorította vissza. Most Stahremberg Guido tábornok

újította meg a támadást, még pedig kétszer egymásután, de szintén hiába; mindkét rohama visszaveretett. 1691.

A harmadik roham után a császáriaknál bekövetkezett ki-merülést Köprüli Musztafa nagyvezír ügyesen lovas ellentámadásra használta föl, melylyel a császáriak harczvonalát a jobb szárny és közép csoportok közt át is törte, a közelében levő zászlóaljokat pedig szétverte. E veszélyes pillanatban, mely már az egész csata sorsát kétesé tette, a brandenburgi lovasság tört elő és a török szpáhikat oldalba támadván, őket visszavonulásra kényszeríté. Habár e jeles támadással a csata e ponton helyre is volt állítva, a siker még messze vala, mert Dünewald tábornagy, kinek a törökök jobb szárnyát átkarolólag megtámadni kellett volna, részint a terep nehézségei, részint a nagyvezír ellentámadásai miatt tért nem nyert. Az ögróf törekvései mindenütt sikertelenek maradván, a küzdelem általában a császáriakra kedvezőtlen volt.

Badeni Lajos most személyesen ment a balszárnyra és annak csapataival sikerült is neki az ott álló török lovasság oldalába és hátába törni. Mig ugyanis a szárny gyalogsága támadásra indult, a tartalék lovasság a saját sereg balszárnyán kívül került s most Dünewald lovasságával együtt vetette magát a 40,000 főnyi török lovasságra, mely a 128 lovas századdal, nagy erővel, az ellenség oldala és háta ellen intézett rohamot ki nem bírván, megfutott; miután pedig ugyanekkor a császáriak közepe és jobb szárnya is támadott s a török erődítésekbe helyenkint be is hatolt, a csata sorsa el volt döntve. A csatának a viszonyokból folyó egyik furesasága, hogy a megfutó török lovasság, hogy Nándorfehérvár felé jusson, s hogy a Dunába ne szoríttassék, a császáriak harczvonalain áttörni volt kénytelen; ez áttörés azonban, mely nem tervszerű harczászati művelet, hanem a kétségbeesés következménye volt, veszélyessé nem vált, sőt a császáriak szívesen nyitottak utat. Sokkal nehezebb volt a janicsárokkal elbánni, kik magukat sáncaikban halálos elszántsággal védelmezték s csak nagy erőfeszítéssel voltak leküzdhetők.

Köprüli Musztafa pasa nagyvezír maga személyesen is hősi-
leg küzdött s midőn a csatát veszve látta, a szeraszkierral egy-
temben a halált kereste. Meg is találták mindketten s velük még
18 pasa, több mint 100 törzstiszt és 20,000 török harcos.

1691.

A császáriak részéről De Souches tábornok, Holstein és Ahremberg herceg tábornokok, számos törzstiszt és 7500 ember esett el a küzdelemben, melyet Badeni Lajos örgróf jelentésében «a század legkeményebb, legvéresebb csatájának» nevez.

A zsákmány óriási volt; 154 löveg, 10,000 sátor, 10,000 bivaly, 5000 ló, 2000 öszvér, 54 láda pénz stb.

A császár Badeni Lajos örgróf tábornagnak a csata után a «*General-Lieutenant*» (fővezér, a császár helyettese a hadsereg-nél) czímet és Győr kormányzóságát, a spanyol király az aranygyapjas rendet adományozta.

A török sereg a szalánkeméni csata után részben Nándorfehérvárra és Nisre menekült, részben pedig szétzüllött, elszéledt.

Orsova.
Mehádia.
Karánsebes.
Lugos.

Az elszéledtek közt volt Thököly Imre is, ki a hadjárat elején a nagyvezír megbízásából megvette Orsovát, Mehádiát és Karánsebest, majd lövette Lugost, de azután Nándorfehérvárra hivatván, csekély kurucz hadával részt vett a szalánkeméni csatában is. Befolyását és szereplését az irók kezdetben túlbecsülték, de az újabb kutatás kimutatta, hogy biz az csekély volt, s a nagy megkerülés eszméje is alighanem inkább a francia tisztektől eredt, mint Thökölytől. A csata után Thököly ismét Magyarországra ment, hol Petróczyval együtt, némi kurucz-tatár haddal Temesvár, Gyula és Jenő tájékán barangolt.

Bárha a török seregtől a csata után többé tartani nem kellett, a császári fővezér még sem volt abban a helyzetben, hogy a sereggel, melyben a sebesültek és betegek száma óriási volt, a császár kívánságához képest Nándorfehérvár ostromához fogjon: ellenben megengedhetőnek látszott Temesvár vagy Nagyvárad megtámadása, hol inkább körülzárásról, mintsem ostromról volt szó. De még e kettő közül is inkább Nagyvárad volt választandó, mint a mocsaras környékű Temesvár.

Croy herceg tábornagy alatt négy lovas és öt gyalog ezred, továbbá Batthiányi huszárijai a Szerémségben visszahagytak, a sereg többi része pedig, most már csak 14,000 fő, augusztus 24-én elindult a csatatérről, átkelt szeptember 6-án a Dunán s a Tisza mentén Szolnokra menetelt, hova szeptember 22-én megérkezett;

itt a Budáról és Egerről jövő ostromlövegeket bevárva, szeptember 1691. 27-én átkelt a Tiszán, szétverte másnap Pocsajnál Thököly alvezérének, Petróczy Istvánnak egy 600 főnyi lovas csapatát s útját Várad felé folytatva, *október 10-én* Biharhoz érkezett.

Nagyvárad a tulajdonképeni városból, az ennek keleti oldalán levő fellegrvárból és az Olaszi külvárost körülvevő palánkából állott. A várost tornyokkal erősített falak körítették, árkaiban a Körös és Pecze vize folyt. Dél felől a Pecze patak mocsarakat alkotott, melyek miatt a megközelítés nehéz vala, észak-keleten ellenben a magaslatok uralkodtak a vár fölött. A vár élelemmel és lőszerrel jól volt ellátva, török őrsége mintegy 3000 fő volt, 60—80 löveggel. Közelében voltak a török kézben levő Gyula és Jenő, Temesvárnál pedig Thököly Imre állott 6—8000 kurucz és tatár haddal.

Badeni Lajos őrgróf serege, melyben magyar hajdúk és huszárok is valának, midőn a várost *október 12-én* körülzárta, az időközben beérkezett erősítések daczára sem volt több 13—14,000 főnél. Másnap megnyitattak a közeledő árkok, október 14-én pedig megkezdődött a vár lövetése a Szt. István-hegyről 12, egy másik ütegből hét löveggel.

E napon foglalták el a *Molnár* ezredes által vezetett magyar hajdúk **Belényes** várát.

Belényes.

Október 16-án este Stahremberg és Barfuss tábornokok bevették rohammal az Olaszi palánkát. Két nappal később a sereg átkelt a Körös és Pecze folyókon és a város ellen kezdte működni; a lövetés itt oly jó eredménnyel járt, hogy a törökök október 24-én a rohamot be sem várva, a várost föladták és a fellegrvárba húzódtak vissza. Az őrgróf most a Körös és Pecze közt egy széles párhuzamos vívó árkot emeltetett, melyből október 27-én már 18 mozsár vetette a bombákat a várba, ott nagy rémületet gerjesztvén.

November 3-án a császáriak levezették a Körös és a Pecze vizét az árkokból s a pasát megadásra hívták föl, de siker nélkül.

A vár mindennek daczára már csak rövid ideig lett volna tartható, midőn közbelépett a Hofkriegsrath, mely a zöld asztalnál úgy számította ki, hogy az ostrom még két hónapig is eltarthat s nagy veszteségeket okozhat, s az ostromot «hogy a császári had-

1691. sereg a hadjárat folytatására megtartassék » november 5-én félbeszakította.

A vár tehát megmaradt a török kezében s csupán szorosan körülzárva tartatott, mely célra Auersperg tábornok parancsnoksága alatt nagyobbára magyar csapatok, Molnár, Gyurkó, Kis Balázs és Horváth János ezredek alatt hagyattak vissza. A császári ezredek téli szállásokra a környéken helyeztették el.

Míg a császári főszereg Nagyvárad ostromára menetelt a Veterani által vezetett *erdélyi sereg* ostrom alá fogta **Lippát** és azt szeptember 12-én be is vette; ott maradt Várad ostroma alatt, annak megszüntetése után pedig visszavette a Thököly által a tavasszal elfoglalt **Lugost** és **Karánsebest**. Thököly ezt megakadályozni nem volt képes és tatárjaival november végén Pozsárevác tájékára vonult.

Novi.
Unna.

Pozsega.
Bród.
Gradiska.
Pakrácz.

A *déli végeken* a törökök még a hadjárat előtt elfoglalták **Novit**, de azután Erdődy Miklós bán által az **Unna** mellett megverettek. A szalánkeméni csata után a bán a Száva jobb partján portyázott, míg Croy herczeg visszafoglalta **Pozsegát**, **Bródot**, **Gradiskát** és **Pakráczot**, mi által egész Szlavónia ismét fölmentetett.

1692. **Az 1692-ik évi hadjárat; Nagyvárad visszavétele.**

A francia háború miatt ugyan a császári hadak egy részét Olaszországba kellett küldeni, de ezek helyett német birodalmi, dán és angol segélyhadak szereztettek. Míg azonban ezek beérkezettek, sok időbe telt s így a főszereg hadműveletei csak későn voltak megindíthatók.

Gyula.

A hadi események nem is a főszeregnél, hanem Nagyvárad vidékén kezdődtek. A várat körülzáró csapatok parancsnoka *Auersperg* tábornok ugyanis, tapasztalva, hogy a váradi törökök Gyuláról még mindig élést szereznek, **Gyula** ellen rajtaütést határozott. E célra három császári lovas ezreddel és 1000 lóra ültetett gyalogossal **1692 január 6-án** útnak indulván, miután Berettyó-Ujfalvánál *Molnár* ezredes hat hajdú-századát és néhány rác százaidot magához vont, január 12-én észrevétlenül egy órányi távolságra Gyulához fértözött. A következő napon **január 13-án** a császáriak három oszlopban indultak Gyula három palánkja ellen, mindhármát egyszerre megtámadandó. A roham reggel 6 órakor hajta-

tott végre és a törököket annyira meglepte, hogy a palánkokat oda hagyván, a várba vonultak vissza. 1692.

A vár ellen azonban Auersperg nem boldogult, mit a bécsi udvari hadi tanács előtt azzal szépítgetett, hogy a magyar és rác hajdúk a palánkok bevétele után azonnal zsákmányolni kezdének és a várost fölgyújták. Auersperg tehát a palánkokat elrombolván, visszatért Nagyvárad alá.

De Auersperg itt sem ment semmire s Nagyvárad ostromá- Nagyvárad.
ban nevezetesebb fordulat akkor állott be, midőn az ostromzároló hadak parancsnokságát a Zernyestnél Thököly Imre fogságába jutott s most Thököly neje Zrinyi Ilonáért kicserélt Heiszler lovassági tábornok vette át. Heiszler *április 29-én* érkezett Várad alá s vele a múlt évben már Várad ostromában közreműködött csapatok közül mintegy 5000 fő, melyekkel Heissler az ostrommunkálatokat s a vár lövetését is, *május 7-én* újból megkezdte.

Május 17-én már széles rés volt löve a megtámadott bástyán, három nappal később pedig egy öreg molnár vezetése alatt, ki 1660-ban látta, hogy a török a vizet hol és mikép csapolta le, megkezdődött az árok vizének lecsapolása. Május 22-én az árok már száraz volt, mire a bástya aláaknáztatott. Heiszler mindazonáltal remélte, hogy a törököket bombázás által is megadásra bírja, de bár a sűrű lövetés folytán két ízben is tűz ütött ki, a várfal egy része leomlott s a lőporraktár is légbé röpült, alkudozásra senki sem jelentkezett.

Végre *május 30-án* föllobbant az akna, minek folytán a bástya nagy része leomlott s az árkot betemeté. Három napig tartott, míg a törnelékhalmaz és a rés járhatóvá tétetett s június 5-ére kitűzetett a roham.

De erre már nem került a dolog; a törökök *június 5-én* föl-vonták a fehér zászlót.

Az egyesség még aznap szóbelileg, másnap pedig írásban is megkötetett. Az őrség számereje 2000 fő volt még; ugyanekkora volt az asszonyok, gyermekek stb. száma; a várban 64 löveg, 700 mázsá lőpor, 3000 golyó s nagy mennyiségű eleség találtatott.

A váradi török helyőrség Nándorfehérvárra volt kísérendő; de a szállítmány Tokajon föltartóztatva lön azért, mivel a törökök

1692. a Veterani barlangban fogságba esett császári őrséget Nándorfehérvárott jogtalanul visszatartották.

Pescabara.
(Veterani-
barlang.)

Veterani tábornok ugyanis az *1692-ik év február végén* egy Orsova fölött 22 kilométerre, a Duna balpartján levő sziklabarlangba — melyet a környékbeli nép **Pescabara**-nak nevez, de a melyet az osztrák történelem helytelenül **Veterani-barlang**nak keresztelt (helytelenül, mert hős védője ez évben Arnan szdos, 1788-ban Stein őrnagy volt) — **D'Arnan Domonkos** báró százados parancsnoksága alatt egy 300 főből álló, öt ágyúval ellátott őrséget helyezett azon ezélből, hogy a török hajóknak a Dunán való közlekedését lehetetlenné tegye, mi a törököknek Nándorfehérvár és a sereg élelmezése tekintetében rendkívül nagy nehézségeket okozott.

A törökök *márczius 29-én* kísérlettek meg első ízben a barlang elfoglalását, de siker nélkül; ép ily eredménytelen volt az *ápril 15-én és 27-én* tett kísérlet. *Május 2-án* végre Ali nándorfehérvári pasa 2000 emberrel és számos hajóval jelent meg a barlang előtt s miután az arnoták a barlang nyílását lehengerített kövekkel elzárták, a szomszág és füst által kínozott őrség este szabad elvonulása föltétele mellett capitulálni volt kénytelen. A törökök a szerződést aláírták, de miután a barlang ellen intézett támadásokban már eddig majd 2000 embert vesztek, a császári őrséget a föltételek ellenére Nándorfehérvárra hurcozták, honnét csak a következő év tavaszán szabadultak meg.

Nagyvárad bevétele után Heiszler hadteste Veterani csapataival egyesülve, Erdélyt a Maros vonalán fedezte.

A *császári fősereg* e közben Eszéknél gyülekezett, de oly lassan, hogy midőn **Badeni Lajos** örgróf augusztus 22-én a sereghoz érkezett, a hadműveletek még mindig nem voltak megkezdhetőek. A seregben ezen kívül a tífus járvány uralkodott, melyben néhány nap alatt 200 tiszt és 3000 főnyi legénység betegedett meg.

Szeptember 10-én az örgróf összesen 32,000 emberrel érkezett Péterváradra, hol a tífushoz még a vérhas is járult s a sereg működését gátolta. De ugyanily helyzetben volt az **Elhadsi-Ali** pasa nagyvezír által vezetett 60,000 főnyi török sereg is Nándorfehérvárott, s így mindkét fővezér csupán erődítési munkálatokkal foglalkozott.

Midőn pedig a nagyvezír, miután Nándorfehérvár, Temes-

vár, Gyula és Jenő várát élelemmel, lőszerrel bőven ellátta s helyőrségeiket megerősítette, seregét téli szállásokra bocsátá, Badeni Lajos sem tehetett egyebet. 1692.

Badeni Lajos örgróf, ki maga is tiphusba esett, ezután a sereget elhagyta. Magyarországra, hol a törökök ellen oly fényes sikerrel működött, többé nem is tért vissza; a császár öt ezután, miután Lotbringeni Károly herceg halála (1690) óta a rajnai hadszínhelyen az ügyek mindig rosszabbra fordultak, a francziák elleni harcokban alkalmazta.

Horvátországból a bán kisebb kalandozó csapatokat küldött Boszniába, de ezek nagyobb eredményeket el nem értek.

Az 1693-ik évi hadjárat; Nándorfehérvár ostroma. A hadműveletek ez évben is későn indultak meg, és pedig ismét a mellékhadaknál. 1693.

Az első vállalat **Jenő** ostroma volt, melyet *Heister* tábornok **Jenő** csak 1000 császári katonával, de több ezer hajdúval és huszárral hajtott végre olykép, hogy a magyar csapatok **Jenőt** május 17-én meglepték és a várost rajtaütéssel elfoglalták. *Heister* ezután nyomban lövetni kezdé a várat és pedig oly jó sikerrel, hogy a török helyőrség, bár ereje 8000 fő volt s **Thököly Imre** élelemmel és lőszerrel csak rövid idő előtt látta el, *május 27-én* szabad elvonulás föltétele mellett capitulált.

Egy kisebb különítmény ez időtájtban foglalta vissza **Világos** **Világos** várát.

A főszereg, melynek parancsnokává a császár **Croy** herceg tábornagyot nevezte ki, a hadi pénztár üressége miatt csak a legnagyobb nehézségekkel volt összegyűjthető, fölszerelése és élelmezése pedig mód nélkül hiányos vala. A Mohácsnál gyülekezett mintegy 35,000 főnyi sereg **Julius** végével érkezett **Péterváradra** és **Croy**, miután a török főszereg még nem mutatkozott, **Nándorfehérvár** ostromát határozta el. Hogy azonban a törököket szándéka felől tévútra vezesse, elhíresztelte, hogy a császári sereg **Temesvár** ellen készül s e híresztelésnek lön is némi eredménye, miután a **nándorfehérvári** pasa saját csapataiból 3000 janicsárt tényleg a **temesvári** helyőrség erősítésére küldött.

Julius 30-án a császári főszereg **Nándorfehérvár** alá érvén, **Nándorfehérvár.**
a **Czigányzige**tél hidat vert és *augusztus 3-án* a vártól délke-

1693. letre, a Duna és a Száva közt, circumvallatio vonal építésébe kezdett. A török védőörség ereje, a temesvári kikülönítés után is, még mindig 8—9000 fő volt, s *augusztus 6-án* kirohánást intézván, a császáriaknak jelentékeny veszteséget okozott. Három nappal később pedig még külső vállalatba is bocsátkozott, elfoglalván **Pancsova**.

A nándorfehérvári vár ostroma és lövetése *augusztus 12-én* kezdődött; de a törökök már másnap, majd újból *augusztus 17-én* és *19-én* félbeszakították azt, úgy hajóhadukkal mint csapataikkal erőteljes kirohánásokat intézván, melyek a császári seregben zavaroakat támasztának. *Augusztus 20-ától* kezdve az ostrom több nyugalommal és a lövetés nagyobb eredménnyel is folyt.

A török főszereg időközben szintén fölkészült, de azt **Büklü Musztafa** nagyvezír Thököly ösztönzéseire nem Pétervárad felé, hanem Erdély visszafoglalására vezette s a Dunán Ruszesuk és Szilisztriánál átkelvé, Brassó irányában menetelt.

Már közel járt a nagyvezír Erdély határaihoz, midőn Nándorfehérvár ostromát megtudta. Nándorfehérvár megtartása fontosabbnak tetszett a nagyvezír előtt Erdély visszafoglalásánál és tervét elejtván, Widdinre tért vissza, s a Dunán átkelve, Nándorfehérvár fölmentésére sietett.

Croy herczeg ép úgy megijedt a nagyvezír közeledésén, mint ez Nándorfehérvár ostromán s bár még megfelelő rések löve nem voltak *szeptember 7-ére* rohamot parancsolt, azt remélve, hogy általa a külső árokfalat még a nagyvezír megérkezése előtt hatalmába ejti. De a későn megindított és rosszul vezetett roham csak 1200 főnyi veszteséget eredményezett, egyebet semmit. Croy a rohamot másnap meg akarta újítani, de megállapittatván, hogy a török fölmentő sereg már csak egy menetnyi távolságra van s *9-én* megérkezhetik, nemcsak a roham eszméjét, de magát az ostromot is föladta és hadaival *szeptember 10-én* a visszavonulást megkezdette.

A császári sereg megállapodott néhány napig Szalánkemén-nél, de a nagyvezír csak lovassággal és tatárok által üldöztette, maga Nándorfehérvárnál maradván. Tetemes veszteségek után Croy *szeptember 22-én* átkelt Péterváradnál a Dunán és Futaknál szállott táborba.

Megtudván, hogy a nagyvezír Temesvár és Gyula élelemmel 1693. való ellátására egy 4000 főnyi hadtestet küldött a Dunán át, egy nagyobb tatár csapat pedig a Tiszavidék pusztítására indult, a tábornagy Hofkirchen tábornok parancsnoksága alatt egy hadosztályt küldött Szeged felé, mely a törököket október 7-én Gyulánál Gyula. elérte s a csapatot szétvervén, vonatját elfoglalta. A török hadtest másik része azonban nemcsak földadatát oldotta meg, de a tatárokkal együtt Debreczen és Nagyvárad vidékét is földülta. *Veterani* tábornok 12,000 fővel állott ugyan Erdélyben s vele szemben ellenség nem levén, nem volt Erdélyt mitől félténie, onnét ki nem mozdult s nyugodtan nézte Debreczen és Nagyvárad vidékének földülését, sok ezer fogoly elhurczolását.

Evvel a török hadjárat véget ért, mert a horvát-bosnyák végeken csak jelentéktelen harcok folytak. Ezek közül megemlítendő *Batthiányi* gróf horvát bán vállalata, melyben szeptember 19-ikén elfoglalta *Bronzeni-Majdan* várát, továbbá Bród kapitányának, *Kybának*, vállalata, melyben megverte a boszniai pasát *Babinagredánál* és elfoglalta *Gracsaniczát*.

Bronzeni-
Majdan.
Babinagreda.
Gracsanicza.

Az 1694-ik évi hadjárat; Pétervárad ostroma. Thököly Imre szereplése a töröknél évről-évre jelentéktelenebbé vált; még 1691-ben is, bár részére akkor Erdély már elveszett, 5000 főnyi hadosztály fölött rendelkezett; 1697-ben már csak 2000 ember volt zászlói alatt, midőn pedig ez év végén a tatárok Debreczen tájékából tömérdek rabot, köztük a bujdosók számos rokonát hurczolták rabságra s Thököly ezeket sem megszabadítani, sem kiváltani képes nem volt, hívei minduntalan szökdöstek s midőn csapatával a nagyvezír parancsára a táborban megjelent, ennek száma már csak 700 fő volt.

A töle elpártoltak egy csoportja, talán *Daróczy András* (a Kriegsarchiv tévesen mondja, hogy *Petróczy* volt, mert e hű embere csak 1698 végén, midőn már minden veszve volt, vált tőle el) csapata, megsemmisített *Uj-Palánka* mellett egy török szállítmányt, mások elrombolák *Galambócz* védőműveit.

Uj-Palánka.
Galambócz.

Ezen kívül még csak a tatárok egy csapatának kiűzését Erdélyből és Heister szándékát Gyula rajtaütés útján való elfoglalására, említhetjük föl a tavaszi események közül.

Mert a császári főserreg, melynek parancsnoka ez évben az

1691. öreg és beteges **Caprara** tábornagy lón, csak julius végével kezdett Futaknál gyülekezni.

Titel. Pedig a török hadak élére lépett tripolisi **Ali pasa** nagyvezír hadait már májusban megmozdította s bár sikertelenül, de kétszer is megtámadtatta **Titelt**. Maga a nagyvezír augusztus végén szállott táborba, még pedig azon elhatározással, hogy a császáriak Pétervárad. **Péterváradnál** levő táborát ostrom alá veszi.

A török hadak *szeptember 9-én* jelentek meg a pétervárad-i császári erődített tábor sánczai előtt, melyekben **Caprara** tábornagy mintegy 20,000 főnyi erő fölött rendelkezett. A következő napokon a törökök a császári tábort körülzárták, minek folytán az csupán a Duna-hidján át közlekedhetett, *szeptember 14-én* pedig már támadást is intéztek ellene, meggyitván egyszersmind a párhuzamos vívóárkokat is. A császáriak csak egy kirohanást intéztek, de miután ebben 200 főnyi veszteséget szenvedtek, **Caprara** minden további támadó szándékról lemondott. Tábornokai ösztönözték ugyan a vezért a támadásra, okúl adván, hogy a sereg szűk táborában, hiányos élelmezése mellett, sokat szenved, de **Caprara** a segélyhadak megérkezése előtt semmibe sem szándékozott fogni.

Szeptember 24-én végre megérkeztek a segélyhadak, de bár a császári sereg létszáma ezekkel 35,000 főre emelkedett, **Caprara** ezután sem támadt s csupán passiv védekezésre szorítkozott.

Ámde szerencsére a török sereg állapota is rossz volt; az is szenvedett élelemhiányban, betegségekben, főkép pedig az esőzések miatt, melyek a vívóárkokat vízzel megtöltvén, nemcsak az ostrommunkálatokat akaszták meg, de még a támadó művekben való tartózkodást is lehetetlenné tették. *Szeptember utolsó napjaiban* a titeli császári csapat elfogott 20 hajó eleséget a törököktől, mi a nagyvezír seregét még válságosabb helyzetbe hozta.

A nagyvezír ennek folytán elhatározta az ostrom fölhagyását, s miután a császáriakat *október 2-án* heves ágyúzással azon tévedésbe ejtette, hogy rohamra készül, a reá következő éjjelen a visszavonulást a legnagyobb csendben megkezdte, s *október 4-én* már ismét Nándorfehérvár alatt állott. **Caprara** csak néhány magyar huszárszázaddal üldöztette a nagyvezírt, seregével egyelőre a táborban maradt, de néhány nap múlva a Duna balpartjára vonult

át. Caprara azután Bécsbe távozott, Heiszler pedig a hadakat nem-
sokára téli szállásokba vezette. 1691.

Thököly Imre részt vett ugyan Pétervárad ostromában, de beteg levén, csak «egy alkalmas dombról látója volt» a történeteknek; kuruczai azonban több kisebb csatározásban vagdalkoztak a császáriakkal.

Ali pasa a téli szállásokra való távozás előtt Temesvárt és Gyulát élelemmel és lőszerrel akarta ellátni. Temesvárra nézve ez sikerült is, de Gyula ellátását Veterani megakadályozta, minek Gyula. következtében az egy év óta körülfárt erőd véginségre jutott s december közepén alkudozásokat kezdvén, e hó 21-én szabad elvonulás föltétele alatt capitulált. A törökök elvonulása és Gyulának császári csapatok által való megszállása 1695 január 12-én ment végbe.

Az 1695—96-ik évi hadjárat. A török háború ügye az 1695-ik év elején még rosszabbra fordult. Az Achmed halála után trónra került II. Musztafa szultán ismét személyes hadjáratra készült, mi oly lelkesedést támasztott, hogy Mohammed nagyvezír nem sok időre számos és jó hadsereg gyülekezéséről tehetett jelentést. Ellenben a császári hadsereg, melynek legjobb tábornokait és legjobb ezredeit a francia háború kötötte le, csak nyomorúságosan volt kiegészíthető és ellátható, a fővezérlet pedig, alku útján, a hiú és képtelen Frigyes Ágost szász választó kezébe került, ki a magyarországi császári sereghez ezen föltétel alatt 8000 főnyi segélyhadat ígért. 1695—96.

A császári sereg Péterváradnál augusztus elején 50,000 főnyi számerőben gyülekezett, melyből 38,000 császári, 8000 szász és 4000 dán csapat volt, a *nemzeti haderők nélkül*.

Hogy mennyi volt a hadseregben a magyar és horvát csapatok száma, az itt — mint általában sehol — megemlítve nincs.

Tartalékul néhány Ó-Kanizsánál Schlick tábornok alatt álló ezred szolgált, Veterani pedig utasított, hogy Erdélyt valamely a Tiszánál vett föllállításból fedezze.

Körülbelül ugyanezen időben alakult meg a török működő sereg is, mintegy 50—60,000 fővel, Nándorfehérvárnál, hova II. Musztafa szultán augusztus 10-én érkezett meg s azonnal intézkedett a pétervárad-i császári tábor szemrevételezése iránt.

1695—96.

A császáriak erődített táborát igen erősnek találván s okulva a mult évi sikertelen fáradozásból, a szultán a tábor megtámadásának eszméjét földadta, Pancsovánál hidat veretett és augusztus 25-én a Dunán azon szándékkal kelt át, hogy Lippát és Nagyváradot visszafoglalja, vagy legalább Felső-Magyarországot földülja és azután Erdélyen, Oláhországon át tér vissza.

Frigyes Ágost herceget, ki a törökök támadását Péterváradra várta, a törökök átkelése ugyancsak meglepte, s nagy hirtelenében elhatározta, hogy a Tiszán Ó-Becsénél átkelvén, a Maros mellékére menetel s ott Veteránival egyesülve Erdélyt és F.-Magyarországot fedezi. Az elhatározás nem is lett volna ugyan rossz — hisz *nagyobb* eszméket, pl. a török seregnek a Temesvár felé végrehajtott menet alatt való megtámadását, a hercegtől várni úgy sem lehetett — de a végrehajtás gyámoltalan volt. Augusztus 30-án kelt át a császári sereg a Tiszán, de már két nap mulva visszatérni volt kénytelen, mert a mocsarak és feneketlen utak miatt tovább hatolni lehetetlen vala. A további mozgás hasonló gyámoltalansággal történt, s *szeptember hó 9-én*, midőn a szultán Lippát, melyet a Thökölytől átpártolt *Daróczy Endre* vitézül védelmezett, már megvette, a császári sereg még mindig a Tisza mellett, Ó-Kanizsánál volt. A szultán Daróczyt és az egész őrséget fölkonzoltatta.

Lippa.

A török sereg helyzete a császári főszereg és a Lugosnál álló Veteráni közt korántsem volt kedvező, de ezt a császári fővezér kihasználni nem tudta, a mellé beosztott Caprara és Heiszler pedig, kik Veteráninak személyes ellenségei valának, ennek vesztére dolgoztak. Így keletkezett a furcsa parancs, hogy Veteráni hadtestével Aradon át a főszereghez csatlakozzék, minek kivihetlenségét a fővezér később maga is belátván, visszavonta; így a másik még gyarlóbb elhatározás, hogy a sereg Lippa felé megkezdett menetét, **Titelnek** a törökök által történt elfoglalása hírére, félbeszakítván, Csanádra menetelt vissza. Itt azután tétlenül maradt a főszereg szeptember 21-éig, a mikorra a törökök a jelentéktelen Titelt ismét önként elhagyák. *Szeptember 21-én* keletkezett végre az új elhatározás, hogy a sereg, melynek egyes részei különben ok nélkül kikülönítve maradtak, Veteráni támogatására megy.

Titel.

De már későn volt. A szultán, ki seregét a főntebb érintett

kedvezőtlen helyzetből az által szabadította ki, hogy Lippa meg- 1695—96.
vétele után Temesvárra tért vissza, a császári sereg visszavonulá-
sáról s tétlenségéről értesülvén, egész erejével *Veterani* hadtestére
veté magát, s azt **Lugosnál szeptember 21-én** körülfogván, majd **Lugos**.
teljesen megsemmisíté. Csak 3000 lovas menekült el Erdélybe, a
többi *Veterani* tábornagygyal együtt a harcmezőn vérzett el.

A lugosi katasztrófa után a császári sereg, Erdélyt oltalma-
zandó, Dévára vonult, a szultán pedig, miután Lugost és az üres
Karánsebest megszállotta, visszatért Nándorfehérvárra. Bárha Fri-
gyes Ágost szász választó fejedelem a hadvezérletre való képtelen-
ségének legszembetűnőbb jeleit adta, miután a következő had-
járatra 12,000 főnyi segélyhadat ígért, Lipót császár által az
1696-ik évi hadjáratra is fővezérré neveztetett; mellé mint kato-
nai tanácsadók ismét Caprara és Heiszler tábornagyok rendel-
tettek.

A hadműveletek célja ezuttal Temesvár visszavétele volt,
de azok megkezdése az előkészületek elégtelensége, pénzhány s
más okok miatt soká húzódott s a sereg, melynek létszáma 60,000
főben állapittatott meg, csak *junius vége* felé, a mikor már a szul-
tán is útban volt és Nis tájékán időzött, érkezett Szegedre. A csá-
szári tábornokok, épen a szultán közeledésére való tekintettel, az
ostrom tervének elejtését javasláák, s bizonyos, hogy sikerre csak
úgy lett volna kilátás, ha az ostrom több hónappal előbb kezdetik ;
de a választó fejedelem és hadi tanácsa megmaradtak szándékok
mellett és a fővezér *junius 28-án* 5000 német lovassal és 2000
huszárral előrement Temesvár alá, hogy azt szemrevételezze.

A foglyok útján nyert hírek azt tudatták, hogy Temesvár
10,000 főnyi, janicsárokból és arnótákból álló helyőrséggel bír s
hogy lőszerrel, élelemmel bőségesen van ellátva. Titelről jelentet-
ték, hogy azt Dsáfer pasa hadosztálya fenyegeti, minek folytán
nehány ezred oda lőn kikülönítve, ellenben Bussy-Rabutin gróf
tábornok utasítottatott, hogy az erdélyi hadosztályljal Aradon át a
főereghez csatlakozzék.

A császári sereg zöme csak *julius közepe* táján érkezett Te- **Temesvár**
mesvár alá, de vele együtt érkezett a hír is, hogy a szultán már
a Dunánál van s Pancsovánál az átkelésre előkészületeket tesz.
A szász választó e híre a Titelnél álló s *Stahremberg Guido* tá-

1695—96 bornok által vezetett hadosztályt még jobban megerősíté, az ostromlővegeket pedig Aradról elhozatá.

Az ostrommunkálatok mindazonáltal csak *augusztus 12-én*, a palánka lövetése két nappal később kezdettek meg.

Titel. *Augusztus 17-én* jelentette Stahremberg, hogy a császári és a török dunai hajóhad közt Titelnél harc fejlődött ki, melynél a török hajóraj visszaveretett ugyan, de a szultán serege Pancsovánál már részben átkelt.

A fővezér ennek folytán az ostromot *augusztus 18-án* félbeszakíttatván, az ostromszereket és lövegeket Aradra visszaküldte és a sereggel a Temes és Béga közt Párdány irányában a szultán elé indult. Stahremberg egyidejűleg utasított, hogy hadosztályával a viszonyokhoz képest a főereg felé közeledjék.

Szt.-Mihály. A Deák Pál által vezetett magyar huszárok már *augusztus 21-én Szt. Mihálynál* összeütköztek a török lovassággal és azt vissza is vetették és ez összeütközések a következő napokon is megújultak, a menetben megállapodott főerők azonban csak *augusztus 26-án* jutottak harcba.

Béga. A török főereg azért került a harcot, mert előbb egy ügyes mozdulattal Temesvár és a császáriak közé igyekezett jutni; nemcsak ez sikerült neki, de a tétovázó császári fővezérrel szemben a **Béga** mögött még állásának megerősítésére is időt nyert.

A harcot a mondott napon a szultán 12,000 szpáhi rohamával nyitotta meg, kik a császáriak jobb szárnyát képező szászokra rontván, azokat visszavetették; a császári lovasság visszanyomta ugyan a szpáhikat, de a török állásból, hova betört, ismét kiszorított s a visszavonulásnál saját gyalogságában is zavart támasztott. Az újból előtörő szpáhikat Vaudemont és Heiszler, ki e rohannál el is esett, visszaverték ugyan, de azok a támadást harmadszor is megújították s az erősen megviselt jobb szárny csak a másik szárny előtörése után nyert alkalmat a visszavonulásra, melynél azonban 24 löveg az ellenség kezeiben maradt. De ezzel a törökök ereje is kimerült s most mindkét fél táborába tért vissza.

Úgy látszik, hogy a harc folyamán a szultán is legyőzöttnek tartá magát, mert az éj folyamán táborát elhagyva, Pancsova felé elvonult. A császáriak vesztesége 3300 fő volt; a törökök vesztesége ismeretlen.

A császári sereg ezután lassú menetekben Péterváradra menetelt, hol a szász választó a parancsnokságot Capraranak átadván, a seregtől távozott. 1695—96.

Az év többi részében nevezetesebb esemény nem történt, s csupán **Mitrovicznak** egy török csapat által való földülása és a **Mitrovicza**. **Batthiányi**, **Forgách Simon** és **Keglevich Péter** által Boszniába tett betörés volna fölemlítendő, mely azonban **Fodorovo** környékének földülésán kívül más eredményre nem vezetett. Fodorovo.

Savoyai Jenő herceg 1697/98-ik évi hadjárata; 1697—98.
a zentai csata. Hogy a szász segélyhadak a császári seregnél megtartassanak, Lipót császár, Frigyes Ágost szász választó fejedelmet, a megelőző évi hadjáratok eredménytelensége daczára, a fővezérletben az 1697-ik évre is meghagyta, de mellé most, a már teljesen kioregedett Caprara tábornagy helyett, katonai tanácsadóul **Savoyai Jenő** herceg tábornagyot rendelte. Miután azonban Frigyes Ágost még a hadművelet megkezdése előtt lengyel királyllyá választatott, a hadsereg fővezérlete, a császári fegyverek szerencséjerc, egyedül Savoyai Jenő kezében maradt.

Savoyai Jenő herceg, miután XIV. Lajos király öt igénytelen külseje miatt a francia hadseregben alkalmazni vonakodott, 1683-ban, mint ezredes császári szolgálatba lépett, részt vett **Badeni Lajos** örgróf parancsnoksága alatt 1683-ban **Becs** fölmentésében, mint tábornok a **párkányi** csatában, **Buda** visszavételében, a **harsányi** csatában, **Nándorfehérvár** megvételében, majd hat évig mint hadtestparancsnok a francia háboruban, melynek folyamán már 1693-ban tábornagygyá neveztetett ki.

Az 1696-ik év végén, midőn a császár által a jövő évi hadjáratra a szász választó fejedelem adlatusává kineveztetett, már mint a császári sereg legkiválóbb vezéreinek egyike, nagy hírnévnek örvendett, s a szász választó lemondása után Savoyai Jenő herceg személyében a császári hadsereg valahára ismét oly kitűnő vezért nyert, mint **Lothringeni Károly** és **Badeni Lajos** valának, alkalmas arra, hogy a már több év óta eredménytelenül folyó török háboruban a győzelmet a császári zászlóknak vissza-szerezze.

Savoyai Jenő a háboru előkészületeit az 1697-ik év elején a legnagyobb buzgósággal igyekezett megtenni, de ezek a császári

1697—98. hadi pénztár üressége folytán a legnagyobb nehézségekbe ütköztek s oly lassan haladtak, hogy Temesvár vagy Nándorfehérvár ostromára a kedvező idő ismét elmúlt. A császári sereg működő képességét ugyanis csak július hóban nyerte el s így kénytelen volt a kezdeményezést a töröknek átengedni és saját hadműveleteit ahhoz alkalmazni.

Az időt, míg a császári főserег működését megkezdhette, két kisebb jelentőségű esemény tölti ki.

A kurucz zavargások Zemplénben. A mód nélküli zsarolások, melyeket a császári zsoldosok a föld népén mindenütt elkövettek, sokszor véres összeütközésekre vezetett a katonák és a nép között, kivált ott, hol szabad hajdúk vagy kuruczok is lappangtak, kik az ily összetűzésnél mindenütt a nép pártjára állottak.

Ily nagyobb mérvű összeütközés keletkezett 1697 május végén **Vizsolyban** császári zsoldosok, továbbá a nép között, melynek pártján kuruczok és Deák ezredbeli huszárok állottak. Nagyobb jelentőségűvé mindazonáltal a dolog csak akkor vált, midőn a nép és a kuruczok *Tokaji Ferencz* és *Szalontai György* vezérlete alatt összetömörülván, a július 1-ére következő éjjelen **Tokaj** és **Sárospatak** várakat rajtaütéssel elfoglalták és azok német őrségét levágták. A fölkelők ezután az ifjú Rákóczi Ferenczet Szerencsen elfogni és arra akarták kényszeríteni, hogy a mozgalom élére álljon; de Rákóczi ezt idejekorán megtudván, sietve Bécsbe távozott.

A zempléni fölkelés a bécsi udvarnál nagy aggodalmat okozott, s nem is késett annak gyors elfojtásával. Nigrelly tábornagy felsőmagyarországi katonai parancsnok és Károlyi Sándor szathmári főispán tették meg erre az első intézkedéseket, majd Vaudemont herceg visszavette július 16-án **Tokaj**, 20-án pedig **Sárospatak** várát, Károlyi ezután elfogta Tokaji Ferenczet, Kabos Mártont s a többi vezetőket, mire a még megmaradtak Moldvába menekültek.

A bihácsi hadjárat. A bécsi hadi tanács a török erejét megsztandó, elhatározta, hogy a császári főserег működésének megkezdése előtt a horvát bán és Auersperg határőrvidéki parancsnok benyomuljanak Boszniába és Bihácsot vegyék meg.

Auersperg Ferencz altábornagy a vállalatra Szluinnál 9000 főt és 32 löveget egyesített, melyhez *Batthiányi Ádám* gróf hor-

vát bán 4000 horvátal volt csatlakozandó. Május 31-én elindulva 1697—98. Auersperg megvette június 7-én **Drezsnik** várát, június 9-én pedig **Drezsnik**. **Bihács** alá érkezett. Bárha Bihács 4000 főnyi védő őrséggel bírt s Bihács. védőművei igen jó állapotban valának, Auersperg az ostromot június 11-én megkezdette s 15-étől fogva nehéz lövegekkel lövette. Június 18-án ledőlt a főkapu s 40 lépés széles rés keletkezett; 20-án megérkezett a bán, ki útközben **Bjela-Sztinát** rohammal **Bjela-Sztina** bevette s a roham Bihács ellen június 21-én végrehajtatott. De ez nem vezetett eredményre, s miután a boszniai pasa erős fölmentő haddal közeledett, a császáriak az ostromot június 29-én megszüntették s a bán Zágrábba tért vissza, Auersperg pedig hadosztályával a már úthban levő főszereghez csatlakozott.

A főszereg hadműveletei. Savoyai Jenő herczeg tábornagy a *Kolluthnál* táborban álló 45,000 főnyi főszereg parancsnokságát július 13-án vette át s miután Pétervárad parancsnoka, Nehem tábornok azt jelenté, hogy **II. Musztafa** szultán már Nisnél van s a hó végével Nándorfehérvárra várják, a főszereggel azonnal Péterváradra indult, honnét menetét a római sánczok felé folytatván, *augusztus 5-én Kóvil* mellett szállott táborba.

Itt vette annak hírét, hogy a temesvári pasa eredménytelen támadást intézett **Karánsebesre**, továbbá, hogy a szultán serege **Karánsebes**. Nándorfehérvárra megérkezett.

A szultán úgy látszik a megelőző évi hadműveletet szándékozott ismételni, mert augusztus 19-én ismét Pancsovánál kelt a Dunán át. Savoyai Jenő ezt megakadályozandó Nehem tábornok alatt csak egy kisebb hadosztályt hagyott Titelnél, a többi erővel Szeged felé menetelt, útközben *Vaudemont* felsőmagyarországi és *Bussy-Rabutin* erdélyi hadtestével egyesülni azután pedig az egész sereggel a szultánt megtámadni szándékozván.

Az egyesülés *Vaudemonttal augusztus 20-án Zentánál* végbe is ment, s a legközelebbi napokban beérkezett az erdélyi hadtest is. Ámde a szultán serege nem ment Temesvár felé, hanem *augusztus 28-án Titelt* túlerővel megrohanván, a Tiszán is átkelt **Titel**. s nyilván Péterváradot szándékozott megtámadni.

Savoyai Jenő erre gyorsan visszafordulván, miután a török lovas előcsapatokat *szeptember 3-án Szt. Tamásnál* visszaverte, egy merész oldalmenettel a törökök előtt elhaladva, szeptember

1697. 6-án Pétervárad sánczai és mocsarai közé bevonult. Így a szultán terve, akár volt az Pétervárad megvétele, akár a császári seregnek hátban való megtámadása, meghiúsult.

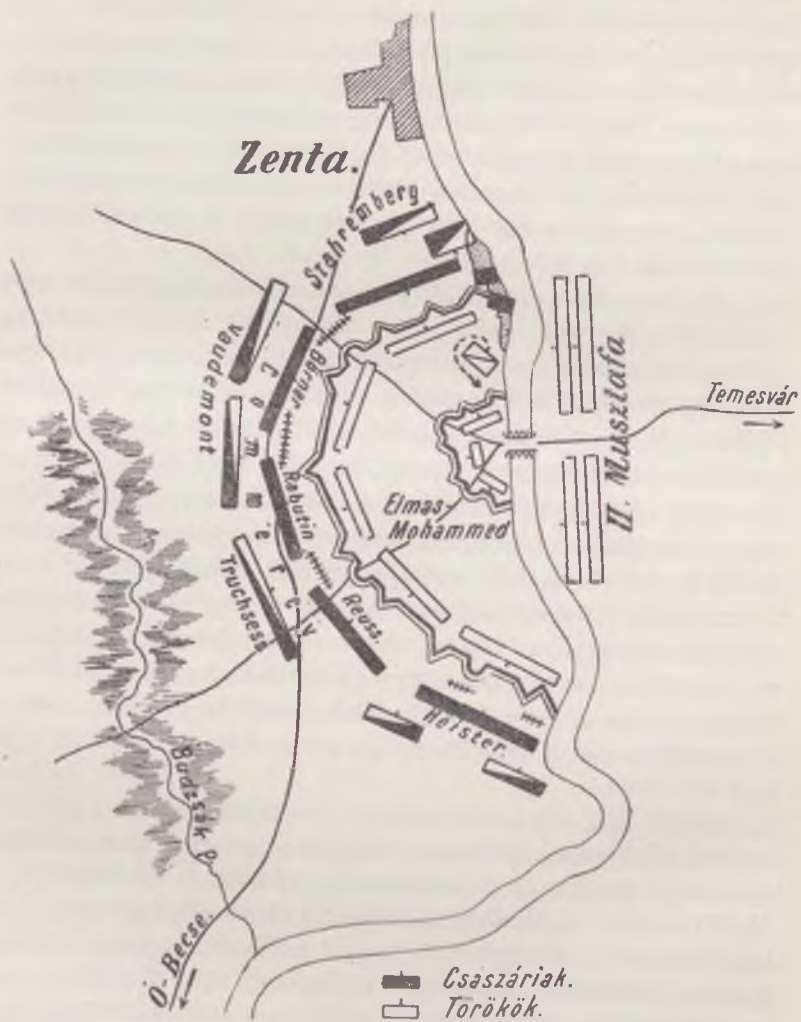
A török főserg nem is tett kísérletet a péterváradai erős állás megtámadására. A szultán ugyanis már szeptember 7-én fölkerekedett, a Tisza mentén fölfelé haladt, hogy Zentánál vagy Szegednél átkelven, eredeti hadműveleti tervét, t. i. Erdély megtámadását újból fölvegye. De a császári vezér erre neki időt nem engedett, s a szultánt gyors menetekben követvén, szeptember 10-én már Ó-Becsén volt s itt tudta meg, hogy a török főserg Zentánál táboroz, a következő nap reggelén pedig az előnyomulás közben elfogott török utóvéd-parancsnoktól, *Dsáfer* pasától azt, hogy a szultán nem szándékozik Szegedre menni, hanem Zentánál hidat veret, hogy a Tiszán mielőbb átkelven, Erdélybe benyomúljon.

Savoyai Jenő herceg nyomban elhatározta, hogy a kedvező helyzetet gyorsan kiaknázva, *a török fősereget átkelés közben, tehát még ma, azonnal megtámadja.*

Zenta. *Szeptember 11-én* délután 3 órakor érkezett a császári sereg **Zentához**, hol a török tábor a várostól délre, egy nagy félkörben, mindkét szárnyával a Tiszára támaszkodva, volt elhelyezve s futólag megerősítve; a középpel szemben volt a híd, melyen a szultán a tüzérség egy részével, a vonattal és a lovasság nagyobb részével már átkelt s épen most volt a gyalogság az átkelést megkezdendő; az átkelés fedezésére a sánczokban 35,000 janicsár és szpáhi állott 100 ágyúval.

A *török sereg* számereje 150,000 főre tétetik, melyből a hidon már átkelt részt a csata folyamán maga a szultán, a még táborban levő részt pedig **Elmas-Mohammed** nagyvezir vezényelte. A *császári sereg* 40,000 fő volt s 51 gyalogzászlóaljából, 112 lovaszázadból és 60 ágyúból állott.

A császári fővezér a fejlődést az ellenséges sánczok alakjának megfelelően félkörben rendelte el. A *jobb* szárnyat *Heister* tábornagy, a *közép* hadat *Commercy* herceg tábornagy — ebben az első harezvonalat *Reuss*, *Rabutin* és *Börner* tábornagyok, a második harezvonalat *Truchsess* tábornagy és *Vaudemont* altábornagy — a *bal* szárnyat *Stahremberg* Guido gróf tábornagy vezényelte.

A zentai csata.
1697 szeptember 11-én.

1697.

Mindkét szárny tüzérsége azonnal a hidat vette tűz alá, melyen a csapatátvonulás még szakadatlanul folyt, s azután a török ágyúk leghevesebb tüzeben támadásra indult. De megelőzte ezt a nagyvezír, ki egy nagy lovastesttel, saját jobb szárnyát megkerülve, az erődítések és a Tisza közt levő zátonyon át, a császáriak még fejlődésben levő balszárnyát megrohantatta. De Stahremberg nemcsak visszaverte e rohamot, hanem a visszavetett török lovasságot, mely a táborba való visszavonulásnál ott levő saját gyalogságát is zavarba hozta, nyomban követve, a táborba is behatolt és a hidig előnyomulva, annak bejáratát elállta.

Miután a közép és bal szárny a sánczokba mindjárt be nem hatolhatott, Savoyai Jenő a közép had némely részeit is Rabutin és Vaudemont alatt a balszárnyra rendelte, hol azok a Stahremberg által megnyitott úton szintén a táborba nyomultak és most a törököket Stahremberg csapataival együtt hátulról támadták meg.

Ez megrendítette a sánczokban álló török gyalogságot és tüzérséget, minek következtében a császári közép had és jobb szárny csapatai is, a lovasság lóról leszállva gyalog, a sánczokon át, benyomultak. Most iszonyú mészárlás következett, oly véres harc, a minő a török háborúkban eddig még elő nem fordult. A janicsárok minden oldalról körülvéve, kétségbeesetten küzdöttek, de végre is legyőzettek s vagy ott veszttek el, vagy a Tiszában, melyen át a menekülést megkísérlék; mert Stahremberg időközben a hídsánczot is elfoglalta s így a menekülés ez egyetlen útja is el volt zárva.

A törökök vesztesége óriási volt; 20,000 ember esett el a sánczok közt, ezek közt Elmas-Mohammed nagyvezír, az anatóliai és boszniai vezírpasák, a janicsár aga, 17 pasa és számos főtiszt; 10,000 veszett a Tiszába. A beálló éj vetett véget a csatának, a legdiadalmasabbak egyikének, melyet a császári fegyverek valaha vívtak. A császáriak vesztesége állítólag csak 2100 fő volt.

A szultán a tulsó partról nézte serege megsemmisülését s midőn minden veszve volt, 1000 lovas kíséretében Temesvárra menekült.

A zsákmány óriási volt, hét nagy és 423 kisebb zászló, 72 ágyú, a birodalom nagy pecsétnyomója, melyet a nagyvezír nyakáról vettek le s mely a császári kincstárban Bécsben ma is látható,

a szultán kardja, ezüstkészlete, 9000 kocsi, több ezer ló, szarvasmarha és teve. 1697.

Hogy Thököly Imre a zentai csatában részt vett, az bizonyos; de hogy való-e, miszerint a szultánt a Tisza mentén való elvonulásra Szeged felé Thököly tanácsa készítette? való-e, hogy a csata alatt a nagyvezírnek a tiszai híd elrombolását tanácsolta? való-e, hogy a csata végével holttestek közé rejtőzött s úgy szabadult meg? e kérdésekre Thököly életrajz-írójának kellett volna megfelelni, de ő ezen, valamint az összes katonai kérdések elől kitért, a mint hogy az «Életrajzok», e máskülönben igen becses vállalat, katonai dolgokban fölvilágosítást csak ritkán ad.

A zentai nagy diadalt akkép lett volna legczélszerűbb értékesíteni, ha Temesvár vagy Nándorfehérvár visszafoglaltatik. Ámde erre az idő késő volt s a sereg sem volt ily nagyszabású ostromra kellőképen fölszerelve; mire az ostromszerek és tüzérség megérkezik, beáll a tél. A bécsi udvari hadi tanács tehát elrendelte a csapatoknak téli szállásokra való elosztását.

Savoyai Jenő herczeg Bécsbe ment, hol az udvari hadi tanács őt állítólag felelősségre akarta vonni, mert nem szoritkozott csupán a védekezésre, mint e bölcs tanács neki parancsolta. Úgy hiszszük, hogy ez, valamint a jelenet, midőn a zentai hős kardját eloldva e szavakkal adja át: «Itt van, még piroslik az ellenség vérértől!» csak legenda, de a mely a bécsi cs. udvari hadi tanácsot igen találóan jellemzi.

A boszniai hadjárat. A herczeg nem soká maradt Bécsben, mert ha már Temesvár és Nándorfehérvár megvívására nem is vállalkozhatott, a kivívott győzelemnek még az ellenséges területre való behatolás által kívánt nyomatékot adni.

E célra 4000 főnyi lovasságból és 2500 gyalogoshól egy hadtestet alkotott, melylyel Boszniába szándékozott betörni, míg ugyanakkor Rabutin az erdélyi hadtesttel Pancsova, a horvát bán pedig Banjaluka felé volt előnyomulandó. Savoyai Jenő október 7-én a boszniai hadtesttel Észékre, 10-én Brodra s ott a Száván átkelven, a Boszna völgyén nyomult elő, míg oldalkülönítmények Banjaluka és Zvornik felé tartottak.

Október 15-én Dobojsz elé érve, ennek várát már másnap Dobojsz.

1697. megadásra kényszerítette; október 17-én **Maglaj**, 18-án **Zsepcse** esett hatalmába, 19-én rövid harez után **Vranduk**, október 23-án pedig Bosznia fővárosa **Szarajevo**; a várost a császáriak földlítették, fellegrvárának megtámadására azonban már idő nem maradt, mert a rossz időjárás a herceget, október 25-én visszatérésre kényszerítette. Visszatérésközben megtámadták a császáriak még **Tésány** sziklavárát, de sikertelenül, mire a hadtest november 5-én a Szávához érkezett. A bán ez idő alatt előnyomult egész Banjalukáig, melynek környékét földülta, Rabutin pedig elfoglalta a Duna mellett november 6-án **Uj-Palánkát**, november 8-án pedig **Pancsovát**.

Uj-Palánka.
Pancsova.

1698. *Az 1698-ik évi hadjárat.* A francziákkal az 1697-ik év végén megkötött ryswyki béke ugyan most lehetővé tette volna, hogy Lipót egész erővel a török ellen forduljon, de az állam a hosszú kettős háborúban annyira ki volt merülve, hogy a működő sereget megfelelő számerőben kiállítani, élelmezéséről és főszereléséről kielégítően gondoskodni, képes nem volt; mivel pedig a birodalmi segélyhadak is elmaradtak, Nándorfehérvár ostromára, mit Savoyai Jenő herceg óhajtott, gondolni sem lehetett. De sőt a portának a béke megkötésére irányzott fáradozásai, melyeket más hatalmak is támogattak, mindinkább sikeresebbnek ígérkeztek.

A sereg, mely a Kolluth melletti táborban összegyülekezett, alig ment 35,000 főre, ez is nagyobbára fizetetlen. A herceg a sereget Pétervárad közelében a kovili táborba vezette, s itt egész augusztus havában tétlenül kelle vesztegelnie, mert Huszein pasa nagyvezír nándorfehérvári táborából kimozdítható nem volt.

Savoyai Jenő most Temesvár fenyegetése által akart a nagyvezírré hatni, s e célból előbb Nagy-Becskerekre, majd szeptember 18-án **Temesvár** alá menetelt, hol *Deák Pál* ezredes, a sereg elővédét képező huszárokkal, heves harezot folytatott a temesvári pasa ellen, a ki csak a császári fősereg közbelépésére vonult vissza. De e lépés is eredménytelen maradt; a nagyvezír tudta, hogy a béketárgyalások elég kedvezően folynak s ezt semmi áron sem volt hajlandó kockáztatni.

Nagy-Becskerek.

A császári sereg tehát visszament **Nagy-Becskerekre**, hol a Pálffy huszárezred október 8-án a tatár kán által megtámadva, súlyos veszteséget szenvedett; de midőn a fősereg is megmozdult, a tatár-

rok sietve eltakarodtak s csupán a vidék földülésára, kifosztására 1698. szorítottak. Savoyai Jenő ezután Aradra vonúlt, melyet meg-erősített.

A törökök ez idő alatt sikertelen kísérletet tettek Titel el-Titel foglalására, de birtokukba ejtették és földülták Csanádot. Ezzel a Csanád. hadműveletek véget értek.

Október 18-án fegyverszünet következett be, melyet a karlóczi béketárgyalások követtek.

A *karlóczi béke*, mely az 1699-ik év január 26-án kötött meg, a 16 év óta tartó török háborúnak véget vetett. A békepon-
tok szerint Erdély a császáré, a temesi bánság a szultáné marad. A határokat a Titeltől a Bossuth folyó torkolatáig húzandó egye-
nes vonal és tovább a Száva és az Unna képezik. Thököly Imre és a többi bujdosók török alattvalóknak tekintetnek, de nehogy a békét háboríthassák, a birodalom belsejébe vitetendők. A béke tar-
tama 25 év.

Thököly Imre, bármennyire igyekezett is rajt, a békekötés-
nél a maga javára semmit sem volt képes kieszközölni. Talán ha őszintén meghódol, visszanyerheti a hazába való visszatérés jogát s javai egy részét; de végtelen elbizakodottsággal még most is ő akart föltételeket szabni. A porta egy ideig Konstantinápolyban tartotta, 1701 szeptember 24-én azonban a bécsi kormány kívánsá-
gára Nicomediába száműzetett. Itt halt meg 1703 február 18-án hős lelkű neje Zrínyi Ilona, 1705 szeptember 13-án pedig Thököly is befejezte viszontagságos életét.

A karlóczi béke fölszabadította Magyarország területét s a török uralma, mely a háború elején még Magyarországnak két harmadára terjeszkedett ki, most már csak a temesi bánság cse-
kély területére szorított. De a fölszabadítást a nemzet nem csupán önerejének, hanem — bárha a magyarság a fölszabadítás nagyművében előkelő részt vett s az idegen népek azt nélküle sikeresen soha végre nem hajthatják vala — mégis első sorban az idegen segélynek köszönhette. Igaz ugyan, hogy a császár és a né-
met birodalom, midőn a magyart a török ellen segítették, *első sorban önmagukat oltalmazták* s e segítséget is *csak akkor* nyúj-
tották, midőn a magyar nemzet a három százados küzdelemben már leroskadt, s a civilisált nyugatot, melynek eddig védőbástyája

1698. vala, többé nem oltalmazhatta. Bárha tehát a császár és a német birodalom e háborúban csupán egy, Magyarország irányában háromszáz év óta fönnálló, tartozást róttak le, a császári kormány a fölszabadítás tényéből jogot vélt szerezni arra, hogy Magyarországot ősi jogaitól, szabadságától és alkotmányától megfoszsza s vele mint meghódított tartományyal bánjon el. Miután pedig Magyarország, bármennyire megtörte is a török elleni több százados küzdelem, ezt ellenállás nélkül el nem tűrte, a török háború lezajlását csak rövid béke követte, s a nemzet nemsokára egy új, a császári hatalom ellen folytatott hosszan tartó, véres küzdelembe sodortatott.

XIV. FEJEZET.

A NEMZETI FÖLKELÉS II. RÁKÓCZY FERENCZ ALATT.

Források: *Kézírónyelvek:* Mint a X. fejezetben. *Kütfők, monográfiák, értekezések:* Bethlen Miklós, Cserei Miklós és Károlyi Sándornak a XIII. fejezetben már említett művei; Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*. *Rákóczi Ferencz korának főforrásai:* a) Emlékiratai, melyet a francia eredetiből Thaly Kálmán fordított magyarra; b) Önéletrajza (*Confessio Peccatoris*); előbbi a fölkelés történetét adja, utóbbi a fejedelemnek a fölkelés előtti és utáni életviszonyait tárgyalja; c) *Histoire des revolutions de Hongrie*; ezt Rákóczi befolyása alatt, ügynöke Brenner szepesi prépost írta; d) *Archivum Rákóczianum*, mely két részből: a diplomatikai, továbbá a had- és belügyi osztályból áll; ez utóbbi foglalja magában Rákóczi, Bercsényi, Bottyán stb. levelezését is; e) Adalékok a Thököly és Rákóczi korszak történetéhez; f) Történelmi naplók stb. Ezenkívül: Kökényesdi Vetési László, Rákóczi bizalmas emberének levelei és emlékiratai; Klement János, diplomáciai jelentései.

A legnagyobb munkásságot a Rákóczi korszak forrásainak fölkutatásában s a kütfők földolgozásában *Thaly Kálmán* jeles történetírónk fejtette ki, kinek a hadtörténeti irodalom is e korszakra nézve mindent köszönhet. Thaly e korra vonatkozó munkáinak száma oly nagy, hogy csak azok egy részének fölemlítésére szorítkozhatunk: II. Rákóczi Ferencz ifjúsága; Bottyán János életrajza; Ócskay László és a felsőmagyarországi hadjáratok; A gróf Bercsényi család, melyből eddig két kötet jelent meg; Rákóczi-tár, történelmi érdekű naplók, levelezések, hadi szabályok stb. A nagyszombati harc. A Hadtörténelmi közleményekben: Rákóczy F. hadserege, u. a. tüzérsége; Ósmagyar fegyverek és hadi szokások a kurucz világban; A koronczói csata; A szomolányi ütközet; Érsekújvár megvétele 1704-ben; A kuruczok fegyverei és hadakozási módja; Tónyleges létszámok stb. Számos más értekezés, kisebb-nagyobboldozat a Századokban, Történelmi Tárbán stb.

A *szatmári békéről* Pulay János, Szilágyi István és Thaly Kálmán írtak; Éble Gábor, gróf Károlyi Ferencz és kora I. kötete szintén tartalmaz adalékokat.

A *Rákóczi emigrációról*: Mikes Kelemen, törökországi levelei és Thaly Kálmán, Rodostóra vonatkozó munkája szólnak.

Külföldi forrás szintén számos van. Hadtörténeti szempontból különösen megemlítendő: Theatrum Európaem; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, a k. u. k. Kriegs-Archiv kiadványai stb.

A magyar szabadságharcz az ónodi gyűlésig.

1703. A nemzeti fölkelés okai és kitérése 1703-ban.

A megelőző fejezetben több helyütt érintettük, hogy a császári kormány a szolgálatot, melyet a magyar nemzetnek az ország föl-szabadítása által tett, a lehető legdrágábban akarta megfizettetni. Jól tudta, érezte Zrinyi Miklós a költő és hadvezér, hogy ha az országot a török uralom alól a császár és a birodalom szabadítják föl, e föl-szabadításnak ára az ország szabadsága, alkotmánya, függetlensége leend; ezért küzdött minden erejével, szóban, írásban és tettel, hogy a magyar nemzetet aléltságából fölkeltsse, erős, jól szervezett, magyar nemzeti hadsereg fölállítására bírja, melynek segítségével a nemzet magát önerejéből föl-szabadíthatja.

Már a vasvári béke beigazolta, hogy a császári kormány nem a magyar nemzet javát akarja, hanem saját önző céljait követi, melyek végcélja Magyarországot politikailag és gazdaságilag megsemmisíteni s azután az egységes absolut és katolikus államba, tartományként beilleszteni.

Nyomban Buda visszavétele után megfosztja a magyar nemzetet királyválasztó jogától, rákényszeríti az örökös királyságot, s hogy a nemesség ereje megtöressék, eltörölteti az aranybulla 31. cikkét, mely a nemességet a király törvénysértése esetén ellenállásra jogosította föl. Még az évben megszállja Erdélyt, melyben Apaffyt, mint árnyékfejedelmet még megtűri, de ennek halála után az erdélyi fejedelmi méltóságot megszünteti s fölé császári kormányzót rendel.

Már 1687-ben nyíltan kimondja: «hogy a császári Felség az országnak, mint nagy részében fegyver által meghódítottak, önkénye szerint is szabhat törvényeket» s e mondását a Kollonich-féle reformtervezetben ténynyé is akarja változtatni. Igaz, hogy a tervezett törvényekben sok volt a jó, a hasznos, a megváltozott

viszonyoknak megfelelő; de ezek a magyar alkotmány szerint csak az országgyűlés útján s az általa meghatározott módon válhattak törvényné, de nem az uralkodó parancsszavára. E mellett pedig a javaslatnak számos oly pontja is volt, melyek a magyar nemzetet politikai és gazdasági önállóságából kiforgatván, a németek és a jezsuiták rabszolgájává tette volna.

A reformjavaslatot a császári kormány a törökök 1690-ik évi győzelmei után egy időre ugyan félretette, de 1696-ban vele újból előlépett. Széchenyi Pál kalocsai érsek nyílt hazafias föllépése megakadályozta ugyan azt, hogy e törvények az egész országra kötelezőleg kiadassanak, de a császári kormány, a hol csak lehetett, alkalmazta őket, minek folytán a politikai és vallási üldözések, hatósági erőszakoskodások újból napirendre kerültek. Kollonich megkezdte munkáját, melylyel Rákóczi szerint «Magyarországot előbb koldussá, azután rabbá s végül katholikussá» tenni igyekezett.

A császári kormány önkényes, alkotmány sértő intézkedései, kapcsolatban a nem fizetett, hanem szabad rablásból élő katonaság féktelen zsarolásaival, erőszakoskodásával, melyek ellen nem hogy a nép, de még a nemesség sem talált oltalmat, idézték elő már 1697-ben a zavargásokat; ezek ugyan hamar elfojtattak, de lassankint az egész országban, úgy a nép, mint a nemesség, de még a főurak között is, általános elégtelenség terjedt el, melynek csak vezető és alkalom kellett, hogy belőle fölkelés támadjon.

A nemzeti mozgalom vezetésére senki sem volt hivatottabb, mint az erdélyi fejedelmi ház ivadéka, I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona fia, II. Rákóczi Ferencz, kiben a magyar nemzet a Bocskay István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által oly fényesen védelmezett nemzeti ügy természetes képviselőjét látta, kinek ereiben a Zrínyiek hős vére folyt s kinek sorsa, jövője a magyar nemzet jogainak, szabadságának diadalával a legteljesebben összeforrva vala.

Nem föladatunk itt II. Rákóczi Ferencz fejedelem életkörülményeit vázolni, de erre szükség sincs. Van-e e hazában magyar, ki ne ismerné a magyar szabadsághősök e kiváló alakjának életét? Van-e, kinek szívében rokonszenvet, viszhangot ne keltene e név, melyet nemcsak a történelem, de a magyar zene és költészet is

1703. szárnyára vett? Nincs — a minthogy nincs is magyar szív, mely ne hevülne ama szabadságharcz történetén, melynek reményeit, küzdelmeit s végül tragikus bukását a tárogató bűvös-bájos, hol szilaj, hol szomorú, hol hevitő, hol andalító, de a magyar szívet mindenkor megremegetető hangjai regélik.

Rákóczi azon elhatározása, hogy bekövetkező alkalommal a nemzeti mozgalom élére áll, azon időpontban keletkezett, midőn jószágain élve **Bercsényi Miklós** ungmegyei főispánnal, e láng-lelkű politikussal és kitünő katonával, szorosabb barátságot kötött. Ez elhatározását azonban, valamint a francia udvarral való összeköttetését, a legszigorúbban titokban tartotta; a titok mindazonáltal Longueval árulása folytán a bécsi udvarnak mégis fülébe jutott, mire a császári kormány őt 1701 ápril 28-án elfogatta és Németújhelyen ugyanazon börtönbe záratta, melyből nagyvatyja, Zrinyi Péter, a vérpadra lépett.

A börtönből november 7-én a porosz eredetű *Lehman* kapitány segítségével megszökvén, Rákóczi Lengyelországba menekült, hol nemcsak a lengyel király, de a francia udvar oltalmában is részesült. A spanyol örökösödési háború ugyanis, melyben XIV. Lajos unokájának, Anjou Fülöpnek, Lipót császár pedig fiának, Károly főhercegnek a spanyol tróura való igényeit támogatta, kitörő félben levén, a francia udvar szívesen látta volna, ha Rákóczi a császár erejét egy szervezendő magyar fölkelés által lekötöti, s Rákóczit, valamint a szintén Lengyelországba menekült Bercsényit is, a fölkelés időpontjáig támogatta, a fölkelés bekövetkeztével pedig azt nemcsak pénzzel, de fegyverekkel, tisztekkel és csapatokkal is segílyezni ígérkezett.

A fölkelés azonban hamarabb kitört, semmint azt Rákóczi maga is hitte. A Tiszavidék népe, az adószedők és a francia háborúba küldendő hadak számára zsoldosokat toborzó bizottságok által az 1703-ik év elején majdnem a kétségbeesésig zaklattatván, *Kis Albert* és *Esze Tamás* vezetése alatt összegyülekezett s követeket küldött Rákóczihoz, őt és Bercsényit az ország felszabadítására híván, mire — mint a követek mondták — most a jó alkalom, mert a francia háború miatt az országban császári hadak alig vannak.

Rákóczi a mozgalom vezetését személyesen átvenni még idő

előttinek tartván, egyelőre csak zászlókat és egy május 12-éről, 1703. Bereznáról (Lengyelországban) kelt, általa és gróf Bercsényi Miklós által aláírt, nyílt levelet küldött, mely utóbbiban segélyét megígéri, a népet mindazonáltal inti, hogy rablástól és erőszakoskodástól tartózkodjék s legfőljebb valamely várnak a német őrsegtől esel útján való elfoglalására törekedjék.

A nép valóban ezerszámra tódult Rákóczi zászlai alá, de intéseit meg nem fogadta, hanem rabolva barangolt szerte a felsőbb megyékben, a nemesek házait és a templomokat fosztogatván.

Nigrelli tábornok, felsőmagyarországi főparancsnok, csapatokkal nem rendelkezvén, *Károlyi Sándor* szatmári főispánt hívta föl, hogy a rabló csoportokat szétűzze. Károlyi erre vállalkozott is s miután Szatmárban és a szomszéd megyékben elegendő erőt gyűjtött, a magát *kurucznak* nevező, mintegy 2000-nyi gyűlevész népet, a mellé adott német csapatokkal együtt *junius 7-én Dolha* mellett Máramaros megyében megtámadta és szétverte. Dolha. A fölkelők öt zászlót és 150 főt veszítettek a dolhai ütközetben, mely után elszéledtek.

Rákóczi mindjárt a nyílt levél és a zászlók Magyarországra küldése után hozzálátott az előkészületekhez. Bercsényit Danckába küldé Bonac francia ügyvivőhöz, hogy a francia udvart ígéreteinek beváltására s nevezetesen nagyobb pénzösszeg küldésére ösztönözze, maga pedig a lengyel főuraknál igyekezett fegyveres segélyt nyerni, mi célból Konzki lengyel tábornoknak a magyar határokhoz közelebb fekvő birtokára, Drozdoviczére utazott. Itt a fölkelők egy újabb küldöttsége kereste föl s kérte az országba jövetelét, mire Rákóczi valóban meg is indult.

De még nem érte el a fejedelem a magyar határt, midőn hírére vette a dolhai ütközetnek és a fölkelők szétveretésének. Bárha kívánatos lett volna, hogy további előnyomulása előtt Bercsényinek Danckából való visszaérkezését és a lengyel segélyhad csatlakozását megvárja, Rákóczi útját a magyar határig tovább folytatta, s a mögött, még lengyel területen, *Klinicz* helységben állapodott meg. Itt akarta a főntebb érintett segélyt bevárni, s innét akarta a fölkelés szervezését megindítani.

Ide rendelte tehát a Kis Albert és Esze Tamás alatt még együtt maradt fölkelő csapatot, mely azonban csak 200 rosszul

1703. fegyverzett gyalogosból és 50 lovasból állott. Ámde a hir, hogy Rákóczi a határon áll, tömegesen gyűjtötte a népet a klinieczy táborba, mely már néhány nap alatt 3000 gyalogost és 300 lovast számlált.

Rákóczi e hadat mindenekelőtt rendezni s legalább némileg fegyelmezni igyekezett, minek megtörténte után az *1703-ik évi június 16-án* csapataival a magyar határt átlépte.

A koczka el volt vetve. A «*Pro Libertate*» zászlók magasan lengtek a maroknyi had előtt, mely megindult a magyar nemzet szabadságát kiküzdeni.

Az 1703-ik évi hadjárat. *A munkácsi vállalat.* Rákóczi Ferencz hada a hegyekről leszállván, három nap múlva már **Munkácson** állott; a várost megszállotta, a várat azonban kézrekerítenie nem sikerült; épen úgy nem sikerült a **Szerednye** vára ellen megkísérlett rajtaütés sem.

Munkács.
Szerednye.

Munkács megszállásának hírére Nigrelli tábornagy, az épen rendelkezésre álló két vértés ezredet azonnal útnak indította Ungvárról Munkács ellen. A vértések a Latorczához közeledve két részre oszlottak, hogy a városba észak és nyugot felől nyomulván be, a fölkelőket a vár ágyúi elé szorítsák. Rákóczi a vértések közeledténél hírére a had gyarlóbb részét a hegyek közé előre küldvén, másnap maga is utánuk volt indulandó, mert gyakorlatlan hadával 1200 vértés támadása ellen helyt állani lehetők nem vélte. De a vértések — körülbelül *június 27-én* — már hajnalban körülfogták a várost s a kivezető utakat elállván, a Montecuccoli vértések behatoltak; Rákóczi egy ideig védekezett a városban, de azután hiveivel a Latorcza felé fordulván, annak egy gázlóján átkelt s egy **Oroszvégnél** folytatott rövid utóvéd-harcz után a hegyek közé elvonult; málháját és vonatát azonban ki nem vihetvén, ez a vértések kezébe esett.

Oroszvég.

A fejedelem, előre küldött hadával egyesülvén, a lengyel határok felé sietett s miután a császáriak nem üldözték, a határon innen, az Alsó-Vereczke fölött fekvő *Zavadka* (ma Rákóczi-szállás) környékén ütött tábor.

Károlyi Sándor már a dolhai ütközet után fönt járt Bécsben, hol a császári kormány legbefolyásosabb egyéneit, de sőt magát a császárt is, a közelgő veszedelemre figyelmeztette s a fölkelést

előidézhető bajok orvoslását ajánlotta; ámde a bécsi kormány az egész mozgalomnak semmi jelentőséget nem tulajdonítván, intézkedésnek szükségét nem látta. E véleményén Rákóczi betörése sem változtatott, miután a fejedelmet oly csekély erővel és oly gyorsan visszavetni sikerült s Károlyi két havi hasztalan fáradozás után, eredmény nélkül tért vissza.

Pedig a Kárpátok alján a fellegek már most erősebben gyülekeztek. Bercsényi Danczkából tetemesebb pénzösszeget hozott magával, Lengyelországból négy gyalog- és két dragonyos század — jól begyakorolt, harczedzett katonák — érkezett, a Tiszavidékről, a nemesség által fölszorítva, számos tiszántúli gyakorlott kurucz lovas egyesült a zavadkai táborban, melyben lassankint a lengyel századokon kívül mintegy 2000 gyalogosból és 400 lovashól álló oly csapat gyülekezett, mely egy hónapra előre kifizetve, megfelelően fegyelmezve lévén, a császári csapatokkal szembeállítható volt.

A császáriak egész ereje a Heister-gyalogezred néhány századából és a már érintett két vértés ezredből állott, melyet közvetlenül Ugocsa és Bereg vármegyék Tisza-Ujlaknál, gróf Csáky István alatt, összegyülekezett nemessége támogathatott, míg ellenben Rákóczinál a zavadkai táborban egymást érték a küldöttségek, melyek a Tiszavidék, a jászok és kúnok, a hajdúvárosok stb. csatlakozását, meghódolását, ajánlották föl.

A *tiszavidéki hadjárat*. Ezek sürgetésére Rákóczi dandárával július 12-én újból megindulván, két nap múlva a Tiszához érkezett, hol Csáky István hada, melyhez Kassáról egy császári gyalog- és egy lovas-század csatlakozott, előcsapataival a **Tisza-Becs** melletti erődített révet tartotta megszállva. Rákóczi előhada a Kende Mihály vezénylete alatt álló vegyes őrséget *július 14-én* megrohanván, azt részint szétverte, részint a Tiszába ugratta, s azután a révet hatalmába ejtven, a Tiszán átkelt, míg a főcsapat Vári mellett szállott táborba, magát a Munkácsról útban levő császári lovasság ellen a Borsova hídjainak lerombolása által biztosítván. Bercsényi a helyzetet, a császári lovasság és Csáky közt aggodalmasnak találta; de Csáky hada egy kósza hírtől megijedve, már másnap szétoszlott, a császári lovasság pedig ennek következtében Munkácsra visszatért. Rákóczi hada erre a Tiszán átkelve, Becsnél ütött tábor, míg *Esze*

1703.

Tisza-Becs.

1703. *Tamás* zászlóaljával Vásáros-Náményra nyomult elő, hova július 16-án a főcsapat is utána ment. Vásáros-Náményról július 18-án bocsátotta ki Rákóczi fölhívását a szabolesi nemességhez, melyben őket a «haza szabadulására» fegyverre hívja. De bár lovassága fölhívásait szerte vitte, csak a szegényebb nemesség csatlakozott Kis-Várda. Rákóczihoz, míg a vagyonosabbak Kis-Várda erődbe költöztek. Rákóczi körülzárta az erődöt, s már a mocsarak áthidalására is tétettek kísérletek, midőn a nemesség kiüzené, hogy ellenségeskedni szándéka nincs s csupán az események fejlődését kívánja bevárni; erre Rákóczi az ostromot megszüntetvén, Debreczen felé vonult el.

Ugyanez időtájban a fölkelés *Bóné András* vezetése alatt Biharban is kitört, s **Ér-Diószegen** 4000 lovas és 3000 gyalogos gyülekezvén össze, a várat megrohanta, annak német őrségét fölkoncizolta s az erődöt megszállotta. Bóné az összegyülekezett hadakat szervezte s lassankint az egész környéket, **Szent-Jobb** várával együtt, behódítá.

Rákóczi Debreczenbe menet megszállotta a hódolást önként fölajánló **Ecsed** várát, melynek régi őrsége azután hadaihoz csatlakozott, s hódolatra hívta föl a még mindig Bécsben időző Károlyi Sándor várát, Nagy-Károlyt is, de egyelőre még eredmény nélkül. Debreczen városa Rákóczi jövetelét megelőzve, július 26-án készségesen meghódolt, s tisztelgő küldöttséget, melynek élén Dobozy István főbíró állott, küldött Rákóczi sámsoni táborába, hova egy derék csapat élén csicseri Orosz Pál, továbbá Budai István, bihari alispán, Bessenyei Zsigmond és Ibrányi László volt Thököly-féle kurucz ezredesek stb. csatlakoztak.

A fejedelem ezután, a hajdúvárosok kívánatára, kik 2000 lovast és 6000 gyalogost ígérének állítani, visszamaradó családjakat biztosítandó, Nagy-Kálló megszállására indult.

Még előbb eltávozott a táborból Bercsényi Miklós gróf tábornok, hogy egy lovas dandár élén a rácok és császáriak által Diószegnél szorongatott Bóné Andrást megsegítse. Bercsényi a rácokat megtámadván, Nagyváradra beszorítá, Bóné hadaiból pedig 3000 harczedzett jeles lovast válogatván ki, azokkal a fejedelem után Nagy-Kálló alá sietett.

Ez a homokbuczkák közt fekvő, öt erős bástyával és palánk-

kal védett **Nagy-Kállót**, melynek őrsége *Eckstein János* kapitány 1703. **Nagy-Kálló.** parancsnoksága alatt 400 hajdúból és 40 császári muskétásból állott, június 28-án körülzárta és bár ostromszerekkel és tüzérséggel nem rendelkezett, a várbeli házakat a lithvániak tüzes nyilaival fölgújítatván, az őrséget már másnap, *julius 29-én* este megadásra kényszerítette. Az egész magyar és német őrség, kapitányával együtt a fejedelem szolgálatába állott, ki itt 11 ágyút is zsákmányolván, jövendőbeli tüzérségének alapját megvetette.

Rákóczi hadserege most már — a diószegiei csatlakozása után — mintegy 9000 főből állott; hogy tehát az oldalt és hátban fekvő Máramaros behódíttassék, ide Ilosvay Bálint és Imre és Majos János ezredeit küldé. Ilosvay Imre álrühában **Huszt** várába **Huszt.** lopózván, a fizetetlen német őrséget lázadásra bírta, mire azok augusztus 17-én a kapitányt lelövé, a várat jelentékeny tüzér anyagával együtt a kuruczok kezébe adá. Még előbb, augusztus 14-én, meghódolt **Nagybánya** városa is. Husztnak, a megye fő **Nagybánya.** várának eleste után egész Máramaros megye nemessége Rákóczi mellé állott.

Kálló megvétele után a fejedelem erősen fölszaporodott seregével a rácok megfenyítésére indult, kik időközben a nagykún-sági városokat kirabolták. Már Kálló alól 800—900 huszárt küldött üldözésükre, a gyalogságot pedig szekereken küldé utánuk. A rácok főfészke a Nagyvárad melletti **Várad-Olaszi** volt, hol több ezer rác tanyázott *Kis Balázs* volt császári ezredes parancsnoksága alatt. Bercsényi mintegy 7—8000 emberrel *augusztus 6-án* hajnalban a rácokat rajtaütéssel megrohanván, Olasziba három oszloppal behatolt és az egész rác telepet, mintegy 7000 embert, fölkonzolta. Bercsényi a lovassággal ezután egész Gyuláig **Nagyvárad.** portyázott, míg gyalogsága **Nagyváradot** és **Belényest** zárta kö- **Belényes.** rül. Székelyhídra, hol a fejedelem a sereg másik részével időzött, visszatérve, a vezérek elhatározzák, hogy *Glöckelsperg* tábornok **Szilágy-Somlyónál** álló s Erdély bejáratát védő hadosztályát **Szilágy-Somlyó.** támadják meg s annak a Tokajnál levő Montecuccoli vértes ezreddel való egyesülését megakadályozzák. De Glöckelsperg németjeivel a támadás elől Szatmárra tért ki, a mellette volt erdélyi had pedig, miután vezére: Boér Ferencz szintén megszökött, Rákóczi mellé állott. A várat *Szőcs János* kurucz ezredes *augusztus 10-én*

1709. rohammal bevette s a bent levő németeket fölkonczoltatta. A kurucz hadak ezután ostromzár alá vették Kővárt, lovasságuk pedig be Erdélybe Kolozsvárig portyázott.
- Kővár.
- Nagy-Károly. Rákóczi és Bercsényi a fősereggel ezután Nagy-Károlyt fogták ostrom alá; a még mindig távol levő Károlyi Sándor neje a várat végre is, augusztus 15-ike táján, föladni volt kénytelen.
- Szatmár. A kurucz sereg most az erős Szatmárt óhajtotta volna kézrekeríteni, melyben Glöckelsperg tábornok, mintegy 1200 főnyi védőőrség fölött rendelkezett. A fejedelem és Bercsényi meg is indíták hadaikat Szatmár alá s augusztus 20-án már Vetés mellett táborozának, majd a hó utolsó napjaiban a tábornok Pálfalva mellé tevék át. A külvárost megvevén, a császáriakat ugyan beszoríták a várba, de ennek ostroma igen hosszúra nyúlt.

A ráczok augusztus végén 1200 emberrel Fels Ferencz császári tábornokot Nagyváradra kísérvén, a visszatérés alkalmával, szeptember 1-én Bóné András, Majos István és Bozóky Pál ezredjei által Bélfenyéernél megtámadtattak és szétverettek. A ráczok közül 700 maradt a csatatéren, de elesett Bozóky is, Majos pedig halálos sebet kapván, Debreczenben halt el.

Rákóczi szeptember közepén, miután *Sennyei István* személyében a szatmári ostrom vezetésére ügyes alvezért nyert, Bercsényit Tokaj ostromára küldé. Bercsényi jövetelének hírére Montecuccoli eddig Tokajnál volt lovas ezrede Kassára vonult vissza. A tokaji táborban jelentkezett Rákóczi mellé október 9-én *br. Károlyi Sándor*, a dolhai győző, ki Bécsben semmit sem bírt kivinni, ellenben vára, uradalmi, családja Rákóczi kezében voltak s így czélszerűbbnek tartotta a fejedelem mellé állani, továbbá *br. Andrássy György*.

Sem Szatmár, sem Tokaj ostroma nem haladt, de a császáriak sem tehettek a fölmentésre semmit. Azaz, hogy tehettek volna, mert *Bussy-Rabutin* gróf lovassági tábornok, Erdély katonai parancsnoka, 8000 főnyi rendes császári csapat fölött rendelkezett, nem tekintve a ráczságot és a megyék, a székelyek és szászok haderőjét. Ha Rabutin az Erdélyben mozgósítható haderőnek csak felével is Erdélyből kijön — kivált augusztus hóban, a fölkelés kezdetén — nemesak Erdélyt megvédheti a kurucz betörések ellen, de az egész fölkelést minden nagyobb nehézség nélkül csírájában

elfojthatja. Ámde a bécsi udvari hadi tanács a török háború újbóli kitérésétől tartván, Rabutinnak kiváltképen Erdély *déli részeinek* 1703. védelmét tette kötelességévé, s a rövidlátó tábornok utasítását olyannyira betű szerint vette, miszerint nemcsak maga nem mozdult Szeben vidékéről, de sőt midőn a főntebb érintett eljárást neki Bánffy György erdélyi kormányzó, Bethlen Miklóssal és Apor Istvánnal följánlották, az ajánlatot durván elutasította. Így csak Boér Ferencz dandára küldetett Glöckelsperg mellé augusztus elején Somlyóhoz, mely azonban a vezérek szökése után Rákóczi mellé állott.

Midőn azonban a császári had Szatmárnál ostromzár alá került, Rabutin mégis érezte, hogy valamit tenni jó volna s csekély császári haddal és *Bethlen Sámuel* főkapitány néhány ezernyi megyei és székely hadával kijött a határra. De csak **Kővárnak** Kővár. az ostrom alól való fölmentésére s e várnak újbóli ellátására szorítkozott, s Bethlen hadát Szamosujvárnál hagyván, a szatmáriaikat sorsukra bízva, Szebenbe visszament. Alig értesült Rákóczi Rabutin visszatéréséről, *Ilosvay Imrét* 2000 huszárral beindítá Erdélybe, ki Bethlen hadát **Szent Benedeknél** szeptember 20-ika Szt.-Benedek. táján meglepte s részint elfogta, részint szétverte. Ezután a kurucz hadak Erdély északi és nyugoti részeit, egész a Marosig, még inkább bekalandozák.

A fejedelem október havában Beresényi tanácsára Szatmár ostromát Sennyei Istvánra bízván, 4000 lovas- és gyaloghaddal *október 16-án* Tokaj alá ment, hogy annak ostromában Beresényit fölváltsa, kinek jelenléte a felsővidéki hadműveleteknél vált szükségessé.

A kurucz hadak közül ugyanis *Borbély Balázs* és *Ocskay László* a Tiszán *augusztus 20-ika* táján Csegénél átkelven, előbbi Heves, utóbbi Borsódmegyébe vitte a fölkelés zászlaját, melyhez a nép mindenütt készséggel csatlakozott.

Csakhamar meghódolt **Gyöngyös**, a kurucz hadak körül Gyöngyös. zárták **Egert**, majd Borbély hada Deák Ferencz, Szöcs János és Eger. Ónodi János Deák csapataival, összesen mintegy 3000 ember, ostromzár alá fogta *szeptember 10-én* az erős **Szolnokot**. A várat Szolnok. Harry Walthers kapitány alatt 100 német muskétás védte magyar hajdúkkal, de nem sokáig. A kuruczok, bárha ágyúkkal nem rendelkeztek, *szeptember 21-én* d. u. 5 órakor a várat ostromlétrák-

1703. kal három oldalról megrohanván, bevették és a németeket a kapitánynyal együtt fölkoncizolták. A várral 14 ágyú, néhány száz fegyver s nagy sókészslet jutott a győzők kezébe. A fejedelem a várba Ónodi *Császár Istvánt* nevezte ki parancsnokká s mellé 700 hajdút rendelt őrségül.

A császáriak Szolnok fölmentésére Szlavoniából *Lýba* hírneves végbeli ezredest küldték 3000 rácز határőrrel, de ez már későn érkezett, s midőn szeptember utolsó napjaiban **Kecskemét-nél** táborozott, a *Deák: Ferencz* által vezetett kurucz had meglepte, a ráczokat szétverte s vezérüket is halálosan megsebesítette, ki azután Szegedre vitetvén, október 8-án meghalt. E fegyvertény az egész Duna-Tisza közét a fölkelés hatalmába adta.

A felsőmagyarországi hadjárat. Ocskay és a borsodi fölkelők beszorították a Montecuccoli lovasezred három századát **Ónodra**, honnét a vértések később titkon távoztak, bekerítették ezután **Szendrő** várát, majd tovább behatolván Gömörbe, **Murány** várát; Osgyánt garamszegi Géczy Zsigmond, Thököly volt udvari kapitánya, **Hajnácsköt** Rákóczi németújhelyi fogolytársa Vay Ádám, Krasznahorkát br. Andrassy György nyitotta meg Rákóczi hadainak; épen ily könnyen került kézbe **Fülek**, majd Losonc és **Rimaszombat**. Géczy Zsigmond meglepte **Divényt** és **Véglest**, s körülzártta a nógrádi nemesség által megszállott **Gácsot**. Ocskay László meghódoltatta **Szécsényt**, Ónodi János Deák **Hatvant** s ez utóbbi innét ment Szolnok alá. Ocskay szeptember 14-én **Korponát**, a következő napon pedig **Bozókot** megvevén, ezután a *bányavárosok* is meghódoltak.

Az Ocskay által vezetett felsőmagyarországi hadtest most **Léva** erős várát fogta ostrom alá, mely esel útján már a következő napon, szeptember 17-én, hatalmába került s egy ideig a 3—4000 főnyi hadtest hadműveleteinek központja lön. Innét hódították be a kurucz csapatok **Kis-Tapolcsányt**, **Párkányt**, **Kékköt**, **Szitnyát**, **Csábrágot**.

Nem kevesebb szerencsével haladt a fölkelés ügye a felső megyékben; a Montecuccoli ezred Kassa védelmére szorítkozván, a fölkelő csapatok előzönlötték Abauj, Sáros, Szepes, Liptó, Trencsén megyéket, folyton szaporodvát a megszállt vidékek fegyverfogható ifjaival. Körülzárták **Kassát** és **Eperjest** s bár itt *Luby*

Kassa.
Eperjes.

Szendrő.
Murány.
Hajnácsköt.
Krasznahorka.
Fülek.
Losonc.
Rimaszombat.
Divény.
Végles.
Gács.
Szécsény.
Hatvan.
Korpona.
Bozók.

Léva.

Kis-Tapolcsány.
Párkány.
Kékköt.
Szitnya.
Csábrág.

György fölkelő kapitány Wilson ezredes ellenében vereséget szenvedett, behódoltatták a megnevezett megyék számos erősségét; így Sárosban **Kis-Szebent**, **Zborót**, **Bártfát**, Szepes megyében **Késmárkot**, **Lőcsét**, **Szepesvárt**, Liptóban **Zsolnát**, **Budatint**, Árvában, Trencsénben szintén az összes várakat, az erős és tetemes német őrséggel ellátott **Trencsén** kivételével, melyet különben Szádeczky, Luzsinszky, Winkler és Sréter hadai szintén körülzártak.

1703.
Kis-Szeben.
Zboró.
Bártfa.
Késmárk.
Lőcse.
Szepesvár.
Zsolna.
Budatin.
Trencsén.

Bárha ily módon egész Felső-Magyarország Rákóczi kezeibe került s a kurucz csapatok már a morva határokon is átcsaptak, a bécsi kormány semminemű számbavehető ellenrendszabályt nem tett; nem tett pedig azért, mert a császári sereg egész teljességében a spanyol örökösödési háború által Olaszországban és a többi határokon lekötve volt, de sőt a francziák már Tirolba, a bajor választó pedig Ausztriába be is törtek, a kincstár pedig teljesen üres lévén, új csapatok toborzására a kormány pénzzel nem rendelkezett.

Végre, október elején a császári kormány mégis kénytelen lón a passauai táborból gróf **Schlick** lovassági tábornok alatt 3600 gyalogosból és 1600 lovasból álló hadosztályt Magyarországra küldeni, azon föladattal, hogy a gróf **Forgách Simon**, gróf **Koháry István** tábornokok, gróf **Eszterházy Antal**, **Bottyán János** és gróf **Balthyány Ferencz** ezredesek alatt álló nemesi hadakkal egyesülvén, a kurucz hadakat visszanyomja, Pozsony, Nyitra és Komárom megyékben és a Dunán túl ellenfölkélést szervezzen és a bányavárosokat visszahódítsa; egyidejűleg a ráczokból és horvátokból új dandárok alakítottak és ezek Buda megszállására rendeltettek.

E rendszabályok még azon okból is sürgősek valának, mert a bécsi kormány attól tartott, hogy Rákóczi hadai a magyar koronával kecsgetetett Miksa Emanuel bajor választó seregével Bécs alatt vagy Csehországban egyesülhetnének, a mikor is Bethlen Gábor és I. Rákóczi György módjára járhatnának el.

Schlick tábornok csapatai *október 20-án* Pozsonynál egyesülvén, miután hozzájuk 12 ágyúból álló tüzérség is csatlakozott, október 25-én a tábornok megindult és két nappal később Szerednél **Forgách**, majd a közelebbi napokban **Eszterházy**, **Koháry** és **Bottyán** csapataival is egyesült, minek folytán Schlick hadteste mintegy 9—10,000 főre emelkedett. Útban volt még Morvaország-

1703. ból Trencsénen át *Ritschán* tábornok 2000 főnyi dandára, továbbá a rác és horvát hadakból mintegy 4000 fő, mely utóbbi Esztergomon át volt Schlickhez csatlakozandó, mi a császári hadtest erejét mintegy 15—16,000 főre emelhette.

Szeredről a császári hadtest *október 29-én* Nyitrára, 30-án Garam-SzentBenedekre menetelt, megtámadta másnap, a Garamon való átkelés után, a **Perecz** patakánál Ocskay gondtalan előcsapatait, mire a meglepett Ocskay gyalogságát a várba helyezvén, lovasságával Bakabányának tért ki. Schlick ekkor **Lévát** ágyúztatván, a megzavarodott 500 főnyi hajdúság a várat még aznap, *október 31-én*, este föladta.

E könnyű és gyors siker után Schlick november 3-án Léváról a bányavárosokba ment, elfoglalta az Ocskay utóvédével vívott rövid harc után **Selmeczbányát**, azután pedig erejét ketté osztván, míg maga Körmöczbányára menetelt, Forgách oszlopa Zólyomon át Beszterczebányának tartott.

Bercsényi már október közepén, midőn Schlick hada még Pozsonynál gyülekezett, fölhívta volt — mint láttuk — a fejedelmet, hogy Szathmárról Tokaj alá jöven, őt Tokaj ostromában fölváltsa, maga előbb Egert akarván megszállani, azután pedig a császáriak ellen szándékozott nyomulni.

Október 31-én 9000 emberrel Eger alá szállván, a várost még aznap rohammal bevette, azután a várat ostromzár alá vonván, miután időközben Schlick előnyomulásáról és Léva eleséséről értesült, s azt is megtudta, hogy a császáriak a bányavárosokba indultak, *november 7-én* Egerből elindulván, 10-én Rimaszombatban Andrassy György dandarával, 12-én pedig a Duna-Tisza közéről förendelt Károlyi Sándor hadosztályával Losoneznál egyesülvén, 20,000 főnyi seregével a Gyetvánál álló Schlick ellen menett. Ámde Schlick, a kurucz sereg erejéről értesülve, nem volt hajlandó Bercsényivel mérközni s Zólyomra, majd személyére nézve 600 lovassal Beszterczebányára vonult vissza, a Zólyomnál álló hadtest parancsnokságát Forgách tábornokra hagyván.

A Zólyom előtti réteken ütköztek össze *november 15-én* a császári és a kurucz hadak és a császáriak a csatában véres vereséget szenvedtek. Forgách Simon Koháryval, Eszterházyval, Botyánnal, Viarddal stb. Zólyom várába szorult.

A zólyomi vereség hírére Schlick lovasaival együtt még azon 1703. éjjel futva menekült Besztercebányáról Bajmócra, Forgáchnak azon utasítást hagyván, hogy magát keresztül vágva őt kövesse, a bányavárosoknak pedig azon tanácsot, hogy az időkhöz alkalmazkodva, Bercsényinek hódoljanak meg. A császári parancsnok útközben Ritschán dandárát vélte találni; ámde ez Rájecznél Rájecz. *Winkler* Vilmos tót hajdú által megtámadtatván, miután 2000 emberéből 500-at elvesztett, szétszórattott s a Vág mögé volt kénytelen menekülni.

Forgách november 19-éig maradt Zólyomban, de ekkor a sebesült Bottyánt 250 némettel visszahagyván, a várból éjnek idején az osztroluki szoroson át Privigyére elmenekült. A menekülők Károlyi 5000 huszárral üldözte s Szent-Keresztnél velök ütközetet is vívott, két zászlót foglalván el. Schlick németjei Privigyénél már alig számítván 3000 embert, a császári parancsnok folytonos utóvédharcok közt a Vág mögé, majd Ritschannal együtt Pozsonyba vonult vissza.

Bercsényi bevette ostrommal november 23-án Zólyom várost, egy mellékhada Garam-Szent Benedek várát, Ocskay és Andrassy Miklós pedig visszavették november 27-én Lévát. Zólyom alól november 27-én elindulván, Bercsényi másnap Privigyénél egyesült Károlyival, Bajmóc várát Czelder Orbán által körülbajmócz. záratta s 29-én Oszlányhoz, 30-án Nagy-Tapolcsányra menetelt. Innét vált el ismét Károlyi s miután a Vág mellett Galgóczot, Galgócz. Forgách várát, ugyanennek szemeláltára — Forgách hadosztálya akkor Lipótvárnál állott — elfoglalta, megszállta december 2-án Szereden a hidakat és Sempthe várát s a Vágon átkelvén, meghódoltatta az egész vidéket egész a Morva folyóig. Bercsényi Nyitrán át követé Károlyit s a kurucz sereg főhadiszállását Sempthe. Szempczre helyezé.

A magyar hadak, melyek a megelőző hadműveletnél Forgách, Bottyán, Koháry stb. alatt Schlicket támogatták, időközben majd mind Rákóczi zászlói alá állottak s Esztergom, Komárom, Érsekújvár és Pozsony kivételével Magyarország északnyugoti része a fejedelemnek hódolt.

Ez események nagy rémületet keltének Bécsben. A magyar szent koronát sietve vitték Pozsonyból Bécsbe, magát a birodalmi

1703. székvárost pedig, külvárosaival együtt, melyekből a lakosság kiköltözött, egy erősített öv építésével igyekeztek biztosítani. Köpcsénybe 2000 ráczot rendeltek, Dévényt megerősítették, gróf Pálffy János horvát bánt pedig Csáktornyára küldték, hogy ott hadakat szervezzen.

Marchegg.
Schlosshof.

Még nagyobb volt a riadalom, midőn Károlyi december 24-én a Morván 3000 emberrel Dévény-Újfalunál átkelven, a **Marcheggi** erődöt rohammal bevette, a közeli **Schlosshofot** szintén elfoglalta és földülta, melyek őrségei, a mennyiben el nem fogattak, Bécsbe menekültek, terjesztvén a rémületet, mely a császár városában már úgy is elég nagy vala. Károlyi ugyan már másnap visszatért a szempezi táborba, de ott nem soká maradt, mert Bercsenyi a Dunántúl meghódítását tervezvén, Károlyit 5000 emberrel a Csallóközbe rendelé, hova őt a sereg nagyobb részével nemsokára követendő volt.

Bonczida.

Az erdélyi hadjárat. Erdélyben Rabutin magyar főurak által szervezett dandárokkal akarta a mindinkább terjedő fölkelést megakadályozni, de eredmény nélkül. *Orosz Pál*, Rákóczi tábornoka, Boné Andrással és Ilosvay Imrével szétverte november 10-én **Bonczidánál** *Toroczka István* székely hadát és a támogatására jött kolozsvári német hadat. *Orlay Miklós*, Thököly volt kapitánya a törökországi bujdosók mintegy 500 főnyi csapatával Orsovánál bejövén, megverte **Facsetnél** Koszta rácz hadát, majd *Guthy* szintén bujdosó csapatával megívta **Balásfalvát**, sőt magát **Gyulafehérvárt** is. Guthy ezután a Székelyföldre nyomulván, az egész székelység Rákóczi mellett kelt föl, bevette **Udvarhely** várát s körülzárta **Görgényt**, **Brassót**. Rövid idő alatt majd egész Erdély a fejedelem mellé állott s Rabutin hatalma csupán Nagy-Szebenre s még néhány szász városra terjedt.

Facset.

Balásfalva.
Gyula-
fehérvár.
Udvarhely.
Görgény.
Brassó.

Az 1704-ik év január 9-én meghódolt végre még a fontos

Tokaj.

Tokaj, mi által a fejedelem ostromló serege is fölszabadult.

A fölkelés tehát, mely junius havában a császári kormány szemében annyira jelentéktelennek tetszett, hogy vele foglalkozni érdemesnek sem tartotta, félév alatt hatalmába kerítette Magyarország nagyobb részét és Erdélyt, s a meghódolt területen Rákóczi Ferencz fejedelem 70,000 főnyi lelkes sereg fölött rendelkezett.

1704.

Az 1704-ik évi hadjárat. A fejedelem Tokaj megvétele

után főhadi szállását Gyöngyösre tette át s innét intézte Eger 1704. körülzárólagi műveleteit; az abauji és sárosi hadosztály Kassát és Eperjest, Sennyei Szathmárt tartotta ostromzár alatt. Bercsényi az év első napjaiban egyrészt Pozsonyt, majd Bokros Pál által Dévényt és az osztrák határokat, Ordódy által pedig a morva határokat zaklattatta; főhadi szállását azonban nemsokára a Csallóközbe Somorjára tette át. Itt fogadta Komárom város hódolatát s bár a városnak oltalomlevelet adott, a várat megfigyelés alatt tartotta, sőt Gutánál sánczokat is hányatott. Főfigyelmét mindazonáltal a Dunántúl behódítása vette igénybe.

A *dunántúli hadjárat*. A dunántúli részekben nemcsak a nép, hanem a birtokos nemesség is készséggel csatlakozott a mozgalomhoz, s ezt egy Sándor László és Bezerédy János által vezetett küldöttséggel Bercsényinek bejelentvén, csak arra várt, hogy a fejedelem valamely vezére ott haddal megjelenjen. Erre nem soká kelle várakozniok. Előbb Ocskay és Gencsy kísérlették meg az átkelést a Duna jegén, a január 11-ikére következő éjjelen pedig átkelt maga Károlyi 5000 emberrel s Győr alatt elhaladván, Pápára érkezett, mely várat *Sándor László* átadván, ez egyidőre a fölkelés központja lón. Rövid időn meghódolt *Veszprém*, *Székesfehérvár* és *Simontornya*, majd velök a Dunántúl minden vára. Mivel pedig éppen ezidőben Rákóczi Ferencz fejedelem Deák Ferencz és Ilosvay Imre által vezetett 5000 főnyi hadteste a Dunán átkelvén, a *Kreutz* császári tábornok és *Monasterly* vajda vezérlete alatt álló ráczokat *Duna-Földvárnál* szétverte, Sándor László Simontornyáról lefelé indulván, a ráczok *bajai* és *vörösmarti* erődjeit, ezután pedig a ráczok által védelt *Pécset* is rohammal bevette, ez utóbbi helyen 800 ráczot és németet koczolván föl.

Sándor ezután Szlavoniába tört be, míg Zalka *Kanizsa* és *Kanizsa*. *Csáktornya* megvétele után, mely utóbbi előtt Lengheim ezredes Csáktornya. dragonyosai január 29-én megverettek, behódította az egész Muraközt, de sőt Styriába is betört, megvevén ostrommal *Fridau* várát *Fridau*. s földülván környékét.

A kurucz hadak ostrom alá fogták február 17-én *Sopront*, *Sopron*. február 25-én pedig visszaverték *Kis-Megyernél* a győri kitörő *Kis-Megyér*. helyőrséget.

Így tehát az erős Győr, Komárom és Esztergom, továbbá a

Pápa.
Veszprém.
Székes-
fehérvár.
Simontornya.

Duna-
Földvár.
Baja.
Vörösmart.
Pécs.

Kanizsa.
Csáktornya.

Fridau.

Sopron.

Kis-Megyér.

1704. félrőbb eső Szigetvár, Sopron, Fraknó és Németújvár kivételével az egész Dunántúl Rákóczi Ferencz fejedelem kezében volt.

A császári kormány alig tudott néhány ezer főnyi hadat gyűjteni Pozsony körül s Magyarországon annál kevésbé vala képes támadólag föllépni, mert a bajor választó már Linzset is elfoglalta s így a bajor-francia és magyar hadak Bécs alatt való egyesülésének veszélye is előtérbe lépett.

Ez időben indulnak meg tehát az első békekisérletek, melyek különben, gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek, báró Szirmay István és Okolicsányi Pál közvetítése mellett, inkább Rákóczi és Beresényi megnyerését, mintsem az országos bajok orvoslását czélozták; a fölkelés vezérei azonban a közügyet — bár Rákóczi-
nak a lengyel királyság, Beresényinek a kancellárság és a nádorság felajánlatott — el nem hagyván, sem e lépések, sem a gyön-
gyösi értekezlet eredményre nem vezettek.

A császáriak ügye katonailag különben némileg jobbra fordult, midőn a pozsonyi császári hadtest parancsnokságát **Heister Siegbert** gróf tábornagy vette át. Buzgólkodása folytán a pozsonyi hadtest ereje lassankint 7000 fő gyalogságra és majd 6000 lovasra emelkedett, s miután **Pálffy János** gróf altábornagy horvát bán szintén tetemes hadakat gyűjtött, melyek száma Rabatta és Heister Hannibal tábornokok stájer csapataival mintegy 15,000 főre emelkedett, a támadó hadműveletek megkezdhetők voltak.

Erre annál nagyobb szükség volt, mert Károlyi Sándor tábornok hadai Ausztriában egész Bécs külvárosáig dúltak és égettek. Ámde ez az erők teljes szétforgácsolásához vezetett s bár Károlyi a Dunántúl majd 25—30,000 főnyi had fölött rendelkezett, midőn a császáriak támadtak, számbavehető ellenállást kifejteni képes nem volt.

A császári tábornok közül Pálffy Varasd, Heister Ebenfurt felől voltak Pápa irányában előnyomulandók, míg Ritschan Pozsonyból Somorját volt megtámadandó.

A támadást Pálffy kezdte meg s a Muraközbe betörvén, mi-
Osáktornya. után márczius 11-én **Csáktornyát** megvette, az egész Muraköz
visszafoglalta, míg ugyanakkor Herberstein tábornok Bród felől
Pécs. előnyomulva megvette **Pécset**.

Heister tábornagy márczius 20-án 2000 gyalogossal, 3000

lovassal és 24 ágyúval indult ki Ebenfurtból s a Schwechat felé ^{1704.} portyázó Károlyi főhadi szállását képező **Kis-Martont** vette meg, ^{Kis-Marton.} melynek helyőrsége Nezsider felé hátrálván, **Feketevárosnál** ^{Feketeváros.} eléretett és szétveretett; Lóczy Endre csak két szétmállott lovas századot és az 1200-ból megmaradt 300 hajdút mentette meg Nezsiderre. Károlyi Magyar-Óváron át Győrnek hátrálván, **L.-Szt.-Miklósnál** ^{L.-Szt.-Miklós.} Gencsy Zsigmond által vezetett utóvéde szétveretett, s a kurucz tábornok csak hada romjaival menekült Pápára. De itt sem volt maradása, mert úgy Heister, mint Pálffy Pápának tartván, Károlyi — daczára annak, hogy úgy Beresényi, mint maga a fejedelem is kintartásra buzdították s közeli megsegítését helyezték kilátásba — a legnagyobb sietséggel Duna-Földvárnak tartott s ott a Dunán át is kelt.

Csak gróf *Eszterházy Dániel* 5000 főnyi hada tartott ki Sz.-Fehérvárnál s így Heister, miután ápril 3-án **Pápát**, két nap múlva pedig **Gy.-Szt.-Mártont** megvette, irányát az ősi koronázó városnak vette. Ápril 8-án a kuruczok és a császáriak közt **Székesfehérvár** ^{Pápa. Gy.-Szt.-Márton. Székesfehérvár.} alatt ütközet fejlődött ki, melyben a kuruczok két állásból is kivettetésén, végül 300 főnyi veszteséggel hátrálni voltak kénytelenek, mire másnap a város is capitulált. A kurucz csapatok innét is Duna-Földvárnak menekültek s a Duna bal partjára keltek át.

Ily módon a régi Thököly-féle tisztek tanácsát követő Károlyi helytelen intézkedései, valamint erélytelen magatartása következtében az egész Dunántúl a mily könnyen meghódolt, ép oly gyorsan el is vészett. Csakis itt-ott küzdöttek egyesek, mint Bezeredy Imre, Béri Balogh Ádám, Domokos Ferencz, Sándor László, Goda István stb. a német és horvát csapatokkal.

Beresényi a gyöngyösi értekezleten vette a dunántúli katasztrófa híret és **Somorjára** sietett, hol *Pekry Lőrincz* ^{Somorja.} Ritschan tábornok támadását visszaverte, sőt még a seprősi Duna-hidat is megvédélmezte; innét küldte át Ocskayt **Magyar-Óvár** ^{Magyar-Óvár.} megtámadására s Ritschan visszaverése, valamint Ocskay átkelése járt is annyi eredménnyel, hogy Heister tábornagy Ausztriát és Pozsonyt féltve Székesfehérvárról a Csallóköznek fordult s hadait Komáromnál egyesítette.

Heister a Somorja elleni támadással most Trampe dán tábor-

1704. nokot bizta meg, míg Ritschan arra utasított, hogy a morva fölkelőkkel a Vlára szoroson át Trencsén ellen működjék. Maga Heister a kuruczok által körülzárt Érsekújvárt látta el élelemmel.

Trampe Somorja elleni művelete azonban nem sikerült, mert Bercsényi rendeletére Pekry és Ocskay Trampe és Viard hadát **Püspökinél** ápril 21-én meglepven, véresen visszaverték, mely alkalommal a németek több mint 400 főt vesztek. Ennek daczára Bercsényinek a Csallóközben nehéz helyzete volt, mert **Trampe** Pozsony, Heister egy dandára Komárom felől szorongatta s ez utóbbival **Nyárasdnál** ápril 28-án kemény harcztot is vívott; a fővezér ennél fogva a Csallóközt kiürítvén, táborával előbb Födemesre, majd a Dudvág vonalára Majtényra húzódott, hol a fejedelem által támogatására indított Károlyival egyesülendő volt.

Időközben a fejedelem a márczius 20-án átpártolt **Forgách Simon** gróf tábornokot, miután ez Eger várát végre is hódolásra kényszeríté, hadosztályával ápril végén Paksnál a Dunán átköltöztetvén, a Dunántúl visszahódításával bizta meg. **Forgách** ugyan alig 4000 főt vitt át a Dunán, de a fegyveres nép a Pálffy által elbocsátott rácok és horvátok rémitő gyilkolásai következtében mindenfelől özönlött táborába s így midőn az egyetlen kurucz **Simontornya** kezben levő vár, **Simontornya** felé közeledett, az e környéken gyilkoló és fosztogató rácokat már könnyűszerrel úzte szét, kik a simontornyai vereség következtében sietve húzódtak a Száva mögé. **Forgách** hadteste Székesfehérvár előtt már közel 10,000 főt számlált s miután e várost körülzártá, megvette **Pápát**, majd **Sárvár** és **Kaposvár** környékét s június elején már 25,000 főnyi kurucz had működött a Dunántúl visszahódításában.

Ez események Heistert, ki Bercsényi seregét akarta megsemmisíteni, e szándékától eltérítették és a Nyitra vonaltól a Dunántúlra hívták. Miután a Pozsonyba küldött Pálffyt és a Szakolezánál időző Ritschánt Bercsényi foglalkoztatásával megbizta, Komáromnál a Dunán átkelvén, Székesfehérvár felé mentelt. De csak *május 25-én* ütközött össze **Csikvárnál** az **Eszterházy Antal** gróf által vezetett kurucz hadosztálylyal és azt **Patótán** át **Veszprém** felé elszorítván, **Veszprémet** megvette és ennek lakosságán irtóztatós kegyetlenségeket követett el, olyanokat, hogy még a császár nevében a békét közvetíteni akaró

Széchenyi érsek is megborzadt és a császárnál Heister elmozdítását sürgette. 1704.

Forgách ez események folytán a Rábán visszaköltözvén, Pápa vagy Győr tájékán akart Heisterrel szembeszállani. De mielőtt ez megtörtént, a császáriak északon szenvedtek súlyos vereséget.

A szomolányi ütközet. Midőn Heister Károlyi kiűzése után Bercsényi ellen fordult, nemcsak a körülzárt Érsekújvárt látta el élelemmel, de magát Bercsényit is a Vág mögé szorította, minek folytán Pozsonymegye a császáriak kezébe visszakerült; Heister ezután a Garam felé hátráló Bercsényit követte, de Nyitra tájékán mint említettük, megfordulni kényszerült, hogy a Dunántúlt Forgách ellen megvédje.

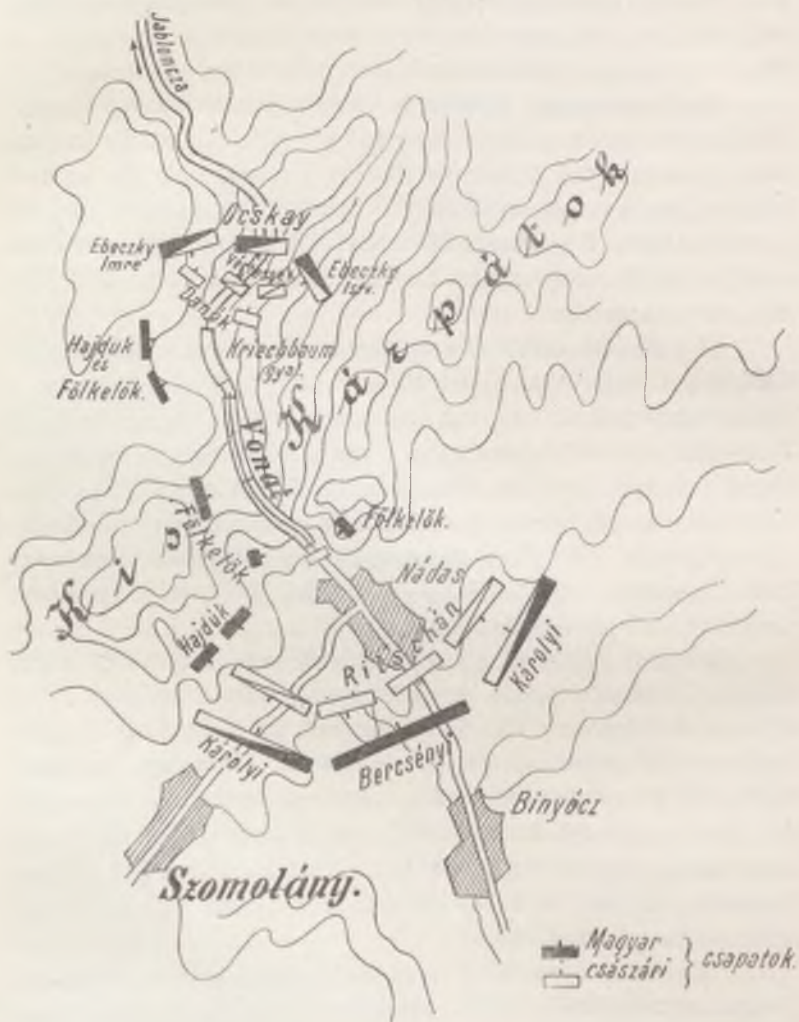
Ez idő alatt *Ritschán* tábornok Morvaországban szedett 6000 főnyi hadtestével ápril 28-án a magyar határt átlépven, a **Vlára szorosnál** álló kurucz hadat május 3-án visszanyomta, a **Vlára szoros.** **Trencsént** ostromló kuruczoktól a várost visszavette, a várost ele- **Trencsén.** séggel és lőszerrel ellátta, azután pedig Vágújhely és Miava vidékét feldúlván, **Szakolczát** szállotta meg, melynek falait lebontatá. **Szakolcza.**

Itt vette *Ritschán* a Dunántúlra induló Heister tábornagy azon parancsát, hogy a Pozsonynál álló Pálffyval egyesülvén Bercsényi seregét foglalkoztassák.

Ritschán Pálffyval akként egyezett meg, hogy 4000 főnyi rendes (közte 200 lovas) és 2000 morva fölkelő hadával s hat ágyúval Jablonczának és Nádasnak tart és a Pozsonyból jövő Pálffyval Nagyszombatnál fog egyesülni. Bercsényi azonban Pálffynak egy elfogott leveléből a tervet megtudván, a Szakolczánál figyelő Ocskayt arra utasította, hogy *Ritschánt* a jablonczai szorosba engedje bemenni, s azután kövesse, Károlyit pedig, hogy Szomolánynál készen álljon *Ritschánt* a nádasai szorosból való kibontakozásnál megtámadni.

Ritschán május 26-án indult ki Szakolczáról és 27-én **Szomolánynál** állott. Midőn azonban tudomására jutott, hogy a **Szomolány.** szoros kijáratát Károlyi kurucz hada elállotta, *május 28-án* hajnalban vissza akart fordulni. Ámde a kuruczok nem engedték s a lovassággal arczban, a gyalogsággal és a fölkelő tótokkal az erdőből oldalban megtámadták; de nem engedte Ocskay sem, ki a puskaropogásra a császáriakat hatban támadta meg. *Ritschán*

1704. csakhamar fölismervén, hogy a kuruczok főereje előtte Nádasnál van, hova valóban Bercsényi is megérkezett, gyalogságát Újvár

A szomolányi ütközet. 1704 május 28-án.

alól kocsikon szállítván, újból visszafordult, hogy magát Ocskay hadán átvágja. De utóvéd-lovassága s az itt levő Stuhremberg és Deutschmeister ezredbeli gyalogság a kuruczok heves támadásait

ki nem bírván, a hadtest rendje lassankint felbomlott, s a Wachtendonk ezredes által vezetett balszárny a főcsapattól elszakítva a hegyek és erdők közé nyomatott. Délután három órakor ért föl a hadtest főcsapata ismét a nyeregre, de itt a Beresényi által oldalába küldött csapatok által újból megtámadtatván, ágyúit elvesztette s teljesen szertefoszlott.

A tábornok hadtestének teljes szétveretése után, megsebesülve, kocsin mintegy 300 fővel menekült Jabloncza várába, de Beresényi ezt rohammal bevenni készülvén, a császáriak ezt be nem várták, hanem az erődöt feladták. Ritschán tábornok 23 főtisztrel s mintegy 250 főnyi legénységgel foglyul ejtetett. A Wachtendonk által vezetett balszárny d. u. 5—6 óra tájban Korlátkö táján bukkant ki az erdőből, de itt Ottlyk és Ebeczky által újból megtámadtatván, alig 250 fővel menekült az osztrák határra.

A foglyok száma 700 volt csak, de 4000 német és morva feküdt halva a csatatér különféle pontjain; a zsákmány több ezer fegyver, 3—400 ló, számos szekér stb. volt. A foglyok közt voltak Ritschan tábornok és a többi tisztek nejei is s az aszonyméppel, szolgálkkal a foglyok száma 900-ra ment. A kuruczok vesztesége holtakban és sebesültekben mintegy 230 vala.

A mily leverő volt a bécsi császári kormányra Ritschán katasztrófája, annyira felvillanyozta a fényes győzelem a kurucz hadakat, melyek száma és lelkesedése e diadal után nőttön-nőtt. A győzelmet katonailag kihasználni azonban nem igen lehetett, mert Beresényi a tiszai hadakat, melyeket Károlyi vezetett, Forgách támogatására a Dunántúlra rendelni volt kénytelen. Kisebb betörések Ausztriába és Morvaországba Ocskay, Ottlyk, Winkler, Bokros, Bossányi stb. részéről napirenden voltak.

A koroncói ütközet. A szomolyányi diadal erkölcsi hatását csökkenté némileg a baleset, mely Forgách hadtestét a Dunántúl érte.

Említettük, hogy Forgách Heister ellen fordult, vele Pápa vagy Győr táján szándékozott szembeszállani és e mérkőzéshez Beresényitől támogatást kért. A kurucz fővezér Károlyi Sándor tiszai hadát rendelte át, elkövette azonban azon hibát, hogy az átküldött 6000 főnyi csapatból csupán Ebeczky 2000 főnyi dan-

1704. darát utasította a közvetlen csatlakozásra, ellenben Károlyinak megengedte, hogy 4000 emberével előbb egy betörést intézzen Ausztriába Bécs alá.

Bécs. Károlyi be is csapott s míg Ocskay a bal parton Marchegg felé, ő Bruck-Fischamend irányában nyomult Ausztriába és június 9-én egész Bécs alá szállván, még a bécsi császári «Thiergartent» is feldulatta, elvitetvén a császár kedvencz tigriseit és párduczait. E kirándulás folytán azonban megkésétt a harczterről, hol Forgách és Heister hadai küzdöttek.

Koronczó. Forgách Simon tábornagy ugyanis Koroncónál Károlyi csatlakozására várván, állásában június 13-án Heister által váratlanul megtámadtatott. Igaz, hogy a császári vezér 10—12,000 főnyi hada ellenében Forgách 16—18,000 főt állíthatott, de ennek túlnyomó nagy része gyakorlatlan és rosszul felszerelt néphad volt; Heister ezenkívül 24 ágyúval rendelkezett, míg Forgáchnak csak hat lövege volt. Ezért óhajtotta volna Károlyi 4000 főnyi jól begyakorolt tiszai hadosztályának csatlakozását.

A kurucz had derekasan állotta ugyan a császáriak heves ágyú-és puskatüzét, de míg Forgách mintegy 6—7000 emberrel a császáriakat megkerülni akarta, ezek az Eszterházy Antal által vezetett balszárnyat, midőn az a ráczokat visszanyomva a németek elé érkezett, nehéz lovasságukkal megfutamtították, mire a sereg feloszlott.

Károlyi, ki 12-én este a Rábaközbe érkezett s kinek Forgách parancsa szerint még az éjjel a Rábán átkelni és Koroncóhoz szállani kellett volna, az ágyúzást hallva, sietett ugyan a Rábán átkelni, de már megkésétt.

A csata után Károlyi Sopron felé ment, Heister pedig a határokat megvéendő, Magyar-Óvárra. Forgách tehát nyugodtan gyűjthette össze szétszórt hadait Sárvárnál. Az ütközet a kuruczoknak 1600—2000 főnyi veszteségébe került.

Nagyfalu. Károlyi különben hibáját némileg jóvátette, midőn néhány héttel később, július 4-én Rabatta császári tábornok 4000 főnyi hadát Szent-Gotthárd közelében Nagyfalunál meglepte és szétverte. A császáriak közül 1800 elesett s 550 fogságba került. Károlyi ezután betört Styriába és egész Gráczig dült.

Az északi és közép hadszínhelyeken az év első felében né-

hány jelentékeny város vagy vár meghódolt, vagy ostrommal 1701.
 bevétetett. Így már január 17-én átadta Teleky Mihály **Kővárt**; **Kővár.**
 28-án a sziklán épült erős **Murány**, február 13-án **Trencsén** vá **Murány.**
 ros (a vár azonban tovább is ostrom alatt maradt, Ritschán első **Trencsén.**
 betöréséig és a szomolyányi ütközet után ismét), február 16-án
 meghódolt **Munkács**, 26-án pedig **Unghvár**; ápril 16-án meghó **Munkács.**
 dolt **Eger**, bár a vár szerződészerűleg csak deczember végén **Unghvár.**
 adatott át. Maga a fejedelem Paks melletti táborából a bácskai **Eger.**
 szerbek megfékezésére indulván, július 8-án megvette **Bács** várát, **Bács.**
 július 12-én **Titelnél** szétverte a ráczok 5000 főnyi táborát, mire **Titel.**
 a vár is meghódolt, ezután pedig a fejedelem július 21-én **Szege-**
det fogta ostrom alá. **Szeged.**

A trencseny-nyitrai hadműveletek. Bercsényi, mi-
 dőn Károlyi hadtestét a Dunántúlra bocsátá, az északnyugati had-
 színhelyen még mindig mintegy 12—15,000 gyalog s vagy 5000
 lovas fölött rendelkezett. Tartván attól, hogy Heister a koronczói
 csata után mélyebben nyomul be az országba, csapatait sűrűn
 bocsátá az osztrák és morva határokra. Így Winkler kurucz ezre-
 des szétverte június 18-án Königsseg Angern melletti táborát, **Angern.**
 Ocskay megtámadta, bevette s széthányta a Marchegg melletti **Marchegg.**
 sánczokat, Ottlyk Sztrázsniczáig portyázott. **Sztrázsnicza.**

Bent az országban Czelder Orbán hódolásra kényszerítette
Bajmócz várát, mire ennek ostromló hadai is **Trencsén** ellen
 alkalmaztattak, melyet Bercsényi mielőbb óhajtott bevenni, s ezt
 siettetendő, augusztus 4-én maga is a vár alá szállott. Néhány
 napi bombázás folytán a vár őrsége *augusztus 10-én* már alá is
 írta a capitulátiót, melynek értelmében a várat 14 nap mulva kel-
 lett átadni s Bercsényi az ostromlövegeket el is indítá Nyitra alá,
 midőn a dolog váratlanul máskép fordult.

Az udvari hadi tanács ugyanis *Breuner* tábornok és *Grum-*
bach ezredes alatt 1600 gyalogosból, 600 lovasból és 8000 morva
 népfölkelőből álló hadtestet küldött **Trencsény** fölmentésére.
 A császáriak áttörtek a brosinckói szoroson s augusztus 11-én egész
Drietomáig nyomultak elő. Mig itt *Grumbach* ezredes Bercsényi-
 vel harczott, *Breuner* tábornok új parancsnokot, élelmi és lőszereket **Drietoma.**
 vitt a várba; ennek megtörténtével a császáriak visszavonultak s
 az éj folyamán még Morvába tértek, hol a fölkelők elosztottak.

Bajmócz.
Trencsén.

1704. Breunernek feladata a vár megsegítése után az lett volna, hogy Nagyszombatnál Heisterrel egyesüljön, de erre képes nem levén, Heister is a Duna mellett Pozsonynál maradt. Bercsényi a trencsényi vállalatért Morvaország nagy részét feldulatá.
- Nyitra. Bercsényi ezután Nyitra alá szállott s azt heves bombázással augusztus 25-én megadásra kényszeríté. Ezután az összes rendelkezésre álló erők **Lipótvár** és a már hosszabb idő óta körülzárva tartott **Érsekújvár** ostromára fordítottak.
- Lipótvár.
Érsekújvár. Bárha a bécsi udvarral a fegyverszünet iránti alkudozások folyamatban voltak s erről Heister is tudomással bírt, a császári tábornagy mégis, az utolsó órában, Károlyi dunántúli hadát szétverni megkísérelte. E célból szeptember 2-án Pápa felé megindulván, a Mura mellől Pálffy, Kanizsáról Heister Hannibált is támadó előnyomulásra rendelé. De Károlyi ezt megtudván, még idejében visszavonúlt s a paksi hídon át a Duna bal partjára kelt át. Heister a paksi hídfőt elromboltatá és Duna-Földvárt megszállotta.
- Dürnkrot. Bercsényi e támadást egy Ocskay által Ausztriába intézett betöréssel boszúlta meg, melynél Ocskay **Dürnkrot** várát bevette s az ottani német hadat szétverte.
- Siklós.
Simontornya. Ennek hatása alatt a császár a fegyvernyugvást szeptember 12-én megerősíté, de Heister ennek daczára megvette még a kurucok által megszállott **Siklóst** és **Simontornyát**.
- Kassa.
Eperjes. A fegyverszünet szeptember végéig volt tartandó, de ezután október végéig meghosszabbított.
- Még a fegyvernyugvás alatt meghódolt Felső-Magyarország fővárosa **Kassa** s október 31-én át is adatott; másnap meghódolt **Eperjes** is, de csak december 1-én adatott át.
- A Selmeczbányán megindult béketárgyalások semmiféle eredményre nem vezettek, de sőt a fegyverszünet meghosszabbítására sem, mert a császáriak lehetetlen föltételeket szabtak; így hogy Rákóczi hadai az egész Dunántúlt, az északnyugati részeket az Ipolyig visszaadják, az ostrom alatt levő várakat elhagyják stb.
- A fegyverszünet alatt fogadta Rákóczi az erdélyi rendek követségét, kik őt *Erdély fejedelmévé* történt megválasztásáról értesítették.

Hadműveletek a fegyverszünet után. Október köze-

pétől kezdve a Vágtól keletre a zólyomi harcokból ismeretes **Bot- 1704.**
tyán János volt császári ezredes, most kurucz tábornok, a szabad-
 ságharcz egyik legvitézebb és legrokonszenvesebb hőse vezényelt,
 s főfeladata **Érsekújvár** kézrekerítése volt. Az ostrom, gondos **Érsekújvár.**
 előkészítés után, november első napjaiban vette kezdetét és
 16,000 emberrel, a XIV. Lajos király által küldött francia
 hadmérnöki tüzértisztek tervei szerint hajtatott végre; hogy
 az meg ne zavartathassék, arról Bottyán tábornok gondos-
 kodott. Az ostrom különben nem soká tartott, mert a *november*
16-ára következő éjjelen a várbeli magyar hajdúk és a Hörtl
 százados által megnyert németek Rákóczi hadait a várba besegít-
 vén, a nyugoti részek e fontos vára vérontás nélkül a fejedelem
 hatalmába került. Az egész várban a foglyul ejtett parancsnokon,
 Axman ezredesen és a főtiszteken kívül csak öt német muskétás és
 15 városi német polgár maradt hű a császárhoz, a kik azután
 Komáromba kísértettek. A vár, melynek parancsnokává *Ebeczkaj*
Imre ezredes tétetett, s melyet a fejedelem ezen és a következő
 években jelentékenyen megerősítettett, ezentúl Rákóczi nyugot
 felé intézett hadműveleteinek fő-alappontja lön.

Érsekújvár megvétele után maga a fejedelem szállott **Lipót- Lipótvár.**
vár alá, azt nagy erővel körülfgván s rendszeresen ostromolván,
 mig Bercsényi a lovas hadak főerejével, mintegy 10,000 lovassal
 a morvamelléki sikságra szállott. Heister sietve takarodott át előle
 Ausztriába Dürnkrut vidékére.

A nagyszombati csata. Ámde a bécsi kormány igen
 szerette volna Lipótvárt megtartani s különben is nehezen tárvén
 a kurucz hadak Ausztriába és Morvába intézett sűrű portyázásait,
 Heister tábornagy hadtestét Bajorországból hozott csapatokkal
 megerősítvén, azt Lipótvár fölmentésére utasítá.

Heister Zistersdorfról december 18-án 4000 lovassal, 3000
 gyalogossal és 8 ágyúval indult ki, de az útközben és Pozsonyból
 hozzácsatlakozott hadakkal ereje 20,000 főre, ágyúinak száma
 24-re emelkedett; a tábornagy Stomfán, Récsén, Modoron át
 Nagyszombatnak, illetőleg Lipótvárnak tartott. A kurucz gyalog-
 ság nagyon nehézzé tette a hegyen való átkelést, kivált **Mária- Máriavölgy.**
völgynél, hol Heister az útért több órán át harczolni volt kény-
 telen, s Récsére csak 21-én este érkezett; itt csatlakozott hozzá

1704. Pozsony 4000 főnyi helyőrsége 16 ágyúval, melyet Herberstein tábornok vezetett oda.

Nagy-
szombat.

Bercsényi a visszavonuló hadakat Selpiczre, Rákóczi a Lipótvár alatt volt csapatokat Farkashidára irányítá, s elhatározott, hogy a harczt a kurucz sereg elfogadja. Harcztérül a Trnava és Parna patakok közti sík választott, a közép mögött Nagyszombattal. A sereg számereje mintegy 22,000 fő volt, közte mintegy 13,600 lovas, de csak hat ágyú. A sereg közepét maga a fejedelem, a jobb szárnyat Bercsényi, a balt Eszterházy Antal volt vezénylendő; a legkülső szárnyakra Ebeczky és Ocskay voltak csatlakozandók.

Deczember 26-án reggel a császári sereg Fehéregyháza és Gerencsér közt harcra fejlődött. A harc azonban csak délután egy óra tájban, sűrű havazás közt, a kurucz jobbszárny végén levő Ebeczky-dandár támadásával indult meg; Ebeczkyt nyomban követte Ilosvay, Deák Ferencz s a jobb szárny többi csapatai, míg a középben a tüzérharcz folyt. Nemsokára megindította Ocskay a balszárny lovasság öt ezredét is, végre a gyalogság is támadásba ment át.

Heister első harcvonala át volt törve, s a harc végső veszélyben, midőn a Rákóczi szolgálatában álló *Scharudi* német zászlóaljja hirtelen a császáriakhoz pártolt át; Heister a támadt hézagba a Fels vértés-ezredet nyomúttatván elő, a magyar balszárnyat a középtől elválasztá. Ez s mivel a jobbszárny prédáló lovassága a Cusani vértések által oldalba támadtatott, a tüzekek pedig az ágyúkat elhagyák, Rákóczi kénytelen volt visszavonulót fuvatni.

A visszavonulás a legnagyobb rendben ment végbe; a magyarok vesztesége mintegy 1200 fő volt, míg Heister 2000 embert vesztett.

A kurucz hadak a Vág mögé vonultak, föladván Lipótvár ostromát is, hol hat nehéz ágyú és hét mozsár visszahagyatott. Heister Nagyszombatról ki nem mozdult, s csak januárban vonult vissza a Csallóközbe.

Az erdélyi hadjárat. Erdélyben a viszonyok állandóan kedvezőek maradtak a fejedelemre. Rabutin gróf tábornagy Szebenben meghúzódva, a fölkelés ellen jóformán semmit sem tett és

így a rendek Gyulafehérváron akadálytalanul gyülekezhetvén 1704. egybe, *II. Rákóczi Ferenczet 1704 július 6-án Erdély fejedelmévé választák.*

Szeptemberben Pekry és Toroczky már Szeben előtt is N.-Szeben. megjelentek, mely alkalommal, szeptember 11-én a császáriak Toroczkyval kisebb ütközetet is vívtak. Rabutin most egy 2000 főnyi haddal előnyomulván, Szászsebesnél a Dévát ostromló Szászsebes. Csákyt megverte s így Dévát fölmentette.

Midőn a kurucz hadak október havában Kolozsvárt fogták Kolozsvár. ostrom alá, Rabutin 2500 emberrel és 8 ágyúval október 4-én Nagyszzebenből kiindulván, október 8-án a kuruczok 14,000 főnyi rendetlen hadát Patánál megverte, s azután bevonult Kolozsvárra. Pata. Ennek erődítéseit védelemre alkalmatlannak találván, a városfalak egyrészt leromboltatta s a császári helyőrséget magával vitte Szebenbe, hova október 25-én tért vissza.

Az év végén Rubatin Nagyszebeneken kívül még csak Dévát, Megyest, Szamos-Újvárt és Brassót bírta.

Az 1705-ik évi hadjárat. Az 1705-ik év első neveze- 1705. tes eredménye a másfél év óta ostrom alatt álló Szatmár capitulationioja vala. A császári helyőrség, melynek ereje 1200 fő volt, *Glöckelsperg* és *Löwenburg* tábornokokkal Budára, a 350 főből álló lovasság Erdélybe kísértetett; ez utóbbi azonban útközben kurucz zászlók alá esküdött. A várban 72 ágyú, tömérdek hadi szer és egy jól berendezett lőporgyár jutott a fölkelők birtokába. Forgách Simon tábornokot, kinek a vár capitulált, a fejedelem a szerződések ratifikálása után, mint főparancsnokot Erdélybe küldte. Károlyi ez alatt Aradot fogta ostrom alá s *Löffelholz* Arad. tábornokot erősen szorongatta, de azután Bercsényihez felhívattván, az ostrom megszakadt.

A Heister elleni hadműveletek Lipót császár haláláig. A bécsi kormánynak alig volt ideje, hogy a nagyszombati győzelem fölött örüljön, mert a győzelmi jelentést nyomban követte a vészír, hogy a megvert, megsemmisített kurucz hadak a Nagyszombatnál álló császári sereg csúfságára Morvaországba törtek és azt széltiben dúlják.

Míg ugyanis Heister Nagyszombatnál pihent, Bottyán tábornok a császáriak figyelmét egy irányban lekötvén, hátuk mögé

1705. került s 3000 emberrel a nádasi szoroson átkelven, a morva területet Strázniceza-M.-Hradisch irányában feldúlatta. A Bécsből figyelmeztetett Heister nagy dühösen indult a kuruczok után, de **Szomolány**, míg ő **Szomolány** várának ostromával bibelődött, Bottyán Szobotist-Brezován át ismét a Vág mögé került vissza. A kurucz hadak ezután magát a császári hadat is folyton nyugtalanítván, Heister *központi állásba* Pozsonyhoz vonult vissza, míg a kurucz dandárok tovább dúlták Morvaországot és Ausztriát.

Rákóczy a *Verebélyen* tartott hadi tanácsban elhatározta, hogy Bottyán a Duna-Tisza közén működjék s Paksnál új biztosított átkelőt létesítsen, Károlyi a Dunántúlt igyekezzék ismét visszahódítani, Beresényi pedig Heister ellen Pozsony felé nyomuljon elő.

Esztergom. Bottyán lefelé indulván, útközben megrohanta **Esztergomot**, de siker nélkül s azután ment Pestre. Károlyi *február 4-én* a Csallóközön és a Duna jegén átkelven, *Beleznayt* Vas megyébe küldte, míg maga Bruck irányában Ausztriába tört s 23 osztrák falut és várost vett meg és dúlt föl, egész Bécs alá csapkodván,

Bécs. úgy hogy a tüzet a Burg ablakaiból maga a császár is láthatta. Heister gyorsan fölveré Bazin, Modor táján álló hadait s Bruckba sietett; de ismét elkésett, mert Károlyi akkorra már — Bruckot elkerülve — *február 6-án* ismét a Csallóközben volt. Beresényi hadai ezalatt folyton Heister nyakán voltak s miután ez a **Szeli**

Szeli. mellett február 14-én vívott ütközetben hiába próbálta őket lerázni, a Csallóközbe vonult.

Trencsén. *Február 20-án* Károlyi a Dunán újból átkelven, miután L.-Szt.-Miklósnál a Bottyán által küldött hadakkal egyesült, Pápának, Sárvárnak tartott. Ez Heistert is arra indította, hogy egy **Trencsén** fölmentését czélzó, de meghiúsult kísérlet után, mit *márczius 4—7-ike* közt hajtott végre, maga is a Dunántúlra menjen, egyszersmind Pálffy is horvátjaival támadásra utasítván Károlyi ellen.

Kiliti. Heister valóban megszorítá Károlyit a *márczius 31-ére* következő éjjelen **Kilitinél**, ki ennek folytán a Dunántúlt ismét oda hagyva, Paksnál a bal partra húzódott, Pálffy pedig megverte ápril első napjaiban Ibrányit **Jánosházánál** s szintén Paks felé szorítá, hol a kurucz hadak Bottyán mellett gyülekezének. Ámde

Jánosháza.

míg Heister a Dunántúl járt, Beresényi megvette márczius 30-án 1705.
Modor, 31-én **Bazin** és április 1-én **Szt.-György** városokat, vissza-
 vette a Csallóközt, sőt Karvánál még a Dunántúlra is hadat kül-
 dött át, s Heister gyalogságának legnagyobb részét megsemmisíté; **Modor.**
Bazin.
Szt.-György.
 miután pedig a lovasságot a lóhalálában visszatérő Heister az örö-
 kös nyargalással maga tette tönkre, a császári vezér úgyszólván
 hadműködésre képtelen vala.

Ez végre még a császári kormánynak is sok volt és Heistert
 Bécsbe idézvén, a magyarországi főparancsnokságtól megfosztotta.

A hadműveletekben beállott önkénytelen szünet hosszabbá
 vált I. Lipót császár halála következtében. A külföldi békeközve-
 titők, de sőt maga Rákóczy is azt hitte, hogy Lipót halálával a
 kormányzati rendszer megváltozik s a béke a nemzet jogainak és
 szabadságának biztosításával megköthető lesz; de az új császár
 tapintatlan tanácsosai sem I. József békülekeny hajlamát, sem
 Rákóczy Ferencz loyális közeledését a nemzet kívánalmainak
 kielégítésére, a háború befejezésére föl nem használták. Még min-
 dig remélték — bár az országból alig néhány vár volt csak kezü-
 kön s az egész nemzet Rákóczi mellett állott — hogy Magyar-
 országot német provinciává tehetik.

Hadi események a széchenyi gyűlésig. A császári
 kormány a kibékülési kísérletek meghiúsulta után nagy erőfeszí-
 téseket tett, hogy a magyar fölkelést fegyveres erővel elnyomja s
 az új fővezérnek, **Herbeville** gróf tábornagnak, a még Magyar-
 országon és Erdélyben levő császári csapatok beszámításával, kö-
 zel 80,000 főnyi erőt bocsátott rendelkezésére. A fővezér meg-
 választásában azonban nem volt szerencséje; **Herbeville** még
 kevésbbé volt alkalmas e nagy feladat megoldására, mint
 elődje.

A nagyobb szabású hadműveletek a *déli hadszínhelyen* in-
 dúltak meg. **Bottyán** János tábornok május elején a szerbek ellen
 indulván, az általa Paksnál emelt «**Bottyánvára**» ellen Glöckels- **Bottyánvára.**
 perg altábornagy támadó kísérletet tett, de eredménytelenül;
Bottyán ezt egy **Buda** elleni támadással torolta meg, mely alka- **Buda.**
 lommal *május 20-án* a Tabán külvárost rohammal bevette, több
 mint 500 ráczot pusztítván el. **Bottyán** Budáról visszatérve, ostrom
 alá fogta a császáriak kezében levő **Duna-Földvárt** s az alsó erő- **D.-Földvár.**

1765. dökét *junius 9-én* megvevén, a császáriakat a fellegvárba, a régi kőtoronyba szorítá.

Az új fővezér most egy 1600 gyalogosból és 2000 lovasból álló hadosztályt bocsátott Glöckelsperg rendelkezésére, hogy a Herberstein alatt Eszék felől közeledő 5—6000 ráczczal együtt Duna-Földvárt az ostrom alól fölmentse, Bottyán-várát megvegye és a Duna-hidat elfoglalja. Az első lépés sikerrel is járt; *Eszterházi Dániel*, ki Földvár alatt parancsnokolt, a császáriak közeledtére abbanhagyá Földvár ostromát, sőt a Dunán is átkelt; a magára hagyott Bottyán *julius 19-én* hősi küzdelemben bocsátkozott a császáriakkal, de megsebesülvén, a hajdúság a *junius 21-ére* következő éjjelen a jobbparti erődöket elhagyá. Glöckelsperg 22-én a még álló hídon áthatolván, a bal parton levő *ímsódi sánct* is elfoglalta, de innét ismét a jobb partra szorítottatott; a tábornok ezután, hallván, hogy Rákóczy Pestnek tart, hadosztályával Budára vonúlt vissza.

Imsód.

Kőrös.
Csanád.
Gyula.

Ugyanez időben Károlyi megvert a Kőrös mellett egy rác dandárt, majd utánuk menvén a Maros felé, megvette Csanádot s megrohanta Gyulát, melynek külső várát be is vevé.

Herbeville most Lipótvár fölmentésére és Érsekújvár megvételére készült. Az előbbinek végrehajtása előtt Eszterházy Antal megvette *julius 9-én Szomolányt*, *julius 15-én Holicsot*, majd a Morván átkelve *Gödinget*, míg Ocskay 4000 lovassal benyargalá Morvaország és Ausztria vidékeit, roppant zsákmánynyal térve vissza. Herbeville ezt megakadályozni akarta, de elkésett, s az ez által keletkezett késedelem miatt indította meg a Lipótvár fölmentését célzó hadműveletet csak *augusztus 3-án*. Ámde e közben a fejedelem serege Bercsényivel egyesülvén, mindkét fél mintegy 25—30,000 főnyi erő fölött rendelkezett. Herbeville serege a Lipótvár ellen való előnyomulás alatt Bercsényi ügyes rendelkezései folytán a Vág és Dudvág közt teljesen körülkerített, de Eszterházy Antal hibája folytán, ki a farkashidai sánczokból ok nélkül elvonúlt, nemcsak kijutott a kelepczéből, de Lipótvárt élelemmel és lőszerrel is elláthatta. Rákóczi ekkor Cziffernél akarta a császáriakat megtámadni, de Herbeville kitért **Pudmeritz** és **Vöröskőnek** s itt vivatott *augusztus 11-én* egy kevésbé jelentékeny ütközet, melyből a kurucz hadak hát-

Szomolány.
Holics.
Göding.

Lipótvár.

Pudmeritz.
(Vöröskő.)

ránynyal vonultak vissza, míg Herbeville menetét folytatva a Csallóközbe ment. 1705.

Mint a nagyszombati csata után Heister, úgy most a vöröskői ütközet után Herbeville is — bárha a tervezett Érsekújvár elleni hadműveletről lemondani kényszerült — nagyhangú győzelmi jelentéseket küldött Bécsbe, mit a kuruczok avval hazudtoltak meg, hogy Bercsényi maga mintegy 12,000 főnyi erővel betört Ausztriába és Morvaországba, melynek népe rémülve futott Bécsbe, Brünnbe, Prágába; a kuruczok még a bécsi Dunahidaknál is veredtek, szétvervén ott Engelfort dragonyosait s beüzvén azok maradvékát a hidakon át Bécsbe.

A fejedelem és Bercsényi ezek után a szécsényi országgyűlésbe siettek, mely II. Rákóczi Ferenczet *a haza szabadságáért szövötkezett rendek vezérlő fejedelmévé* választotta s őt felhatalmazta, hogy a nemzet jogainak, szabadságainak visszaszerzésére mindazt ezután is megtegye, a mit szükségesnek ítél.

Herbeville erdélyi hadjárata. A szécsényi gyűlésen még várták a császár békebiztosait és a közbenjáró hatalmak köveit, midőn hire ment, miszerint Herbeville tábornagy Komáromból megindult, hogy a végszükségben levő Nagyváradot az ostrom alól fölmentse és az Erdélyben magát alig tartható Rabutinnek segélyt vigyen.

Herbeville Komáromból *augusztus 20-án* mintegy 16,500 fővel vonult ki, ereje azonban a Budán hozzácsatlakozott csapatokkal 20,000 főre emelkedett 20 ágyúval. A császári sereg, hogy magát a kurucz lovasság soha meg nem szünő támadásai ellen oltalmazza, két szekér-sor közt menetelt Szegednek, s onnét Nagyváradnak, hova nagy nélkülözések és fádalmak után csak *november* első napjaiban ért.

Rákóczi az erdélyi főparancsnokot, gróf *Forgách Simont*, még a szécsényi gyűlésből előreküldte Erdélybe, hogy a *zsibói* és *karikai* szorosokat, melyeken át a császáriak betörését várták, Lamotte és Damoiseau felügyelete alatt elsánczoltassa s a kurucz hadak számára eleséget biztosítson; később maga a fejedelem is lement.

A császári sereg *november 7-én* Sz.-Somlyóra, 9-én Zilahra érkezett s miután a karikai szorost erősen elsánczolva és meg-

1705. Zsibó. szállva találta, *november 11-én* a **zsibói** szoroson át tört be. Rákóczinak Pekry Lőrincz és az erdélyi urak tanácsolták, hogy ne itt a szorosoknál, hol erejét ki nem fejtheti, mérkőzzék meg a császáriakkal, hanem a tágasabb Keresztes mezején; de a fejedelem Forgách és a francia tisztok tanácsára inkább a sánczokban bizott, melyeket gyalogsággal és tüzérséggel jól szállott meg. Az itt levő, mintegy 22,000 főnyi hadak közül a bal szárnyon állókat *Forgách Simon*, a jobb szárnyat *Desaillieurs* marquis altábornagy vezényelte. A császáriak előbb az erős jobb szárnyat támadták meg, de midőn ez ellen nem boldogultak, a gyöngébb bal szárny ellen fordultak s azt hevesen megtámadva és megkerülve, Forgách hadát megfutamíták; erre a jobb szárny is kénytelen volt állását elhagyni.

Az ütközet alatt Károlyinak, ki a fejedelmet a tiszai hadakkal követte, a császáriakat hátba kellett volna támadni, a mi azonban kivihetetlen vala, mert azok a mögöttük levő szoros utakat eltorlaszoltatták.

A császáriak a kuruczok veszteségét nagy túlzással 4000 főre, saját veszteségüket pedig csak 500 főre teszik; valóságban mindkét fél mintegy 1000—1200 embert veszített; a sánczokban a császáriak 23 ágyút és számos zászlót nyertek.

A fejedelem a támadást még ily hamar nem várván, az ütközetben nem volt jelen s midőn Szurdokról a harczterre sietett, értesült a már bekövetkezett veszedelemről. A kurucz hadak Szamosújvárra, majd Bethlénvárra vonultak vissza.

Kolozsvár. Szamosújvár. Herbeville Schlicket **Kolozsvárra**, Glöckelsperget **Szamosújvárra** küldé, mindkét helyet csakhamar hatalmába ejtvén. Ezután Schlick Gyulafehérváron át Rabutinhoz közeledett, ki maga Nagyszebenből Szászsebesen át nyomult elő, útközben **Feleken** Orosz Pál, **Porumbákon** Szappanos Mihály kisebb kurucz hadát szétvervén. Ily módon Erdély rövid idő alatt — bárha csak ideiglenesen — ismét a császár kezére került. Rákóczi Erdélyből kivonulván Kővárra, majd Ecsedre távozott, Erdélyben Károlyit hagyván vissza, ki Deéstől Tasnádig kordon-vonalat állított föl.

Bottyán dunántúli hadjárata. Mihelyt Herbeville serege az erdélyi hadjáratra megindult, a kurucz hadak rögtön elfoglalták a Csallóközt, Ocskay dandára, megerősödve Bokros, Winkler, Szalay stb. csapataival becsapkodott Ausztriába és Mor-

vába, megadásra kényszeríté **Detrekő** és **Éleskő** várát, majd 1705. ostrom alá fogta a Pálffyak **Vöröskő** várát, melynek ostroma azonban később, közbenjárás folytán, a fejedelem parancsára feloldatott. Detrekő.
Éleskő.
Vöröskő.

E kisebb vállalatoknál azonban nagyobb fontosságú volt **Bottyán János**, a híres «vak Bottyán», dunántúli hadjárata, melynek fényes eredménye az Erdélyben elvesztettekért bőséges kárpótlást nyújtott.

Bottyán tábornok Herbeville Erdélybe indulásakor egyideig Károlyival együtt a császári sereget csipkedte, de azután a Dunához visszatérve, míg maga sebeiben feküdt, lovas csapatait a ráczokra küldé, kiket Péterváradig és a Dráván túl űzetett. *Október 30-án* kompokat vitetvén Solthoz, megvette másnap a **Duna-Földvár** melletti sánczokat, majd a Dunán főerejével *november 4-én* átkelvén, **Simontornya** alá szállott és e várát *november 11-én*, a szibói csata napján rohammal bevette, német és rácz helyőrségét felkoncezolván, a parancsnokot pedig 17-ed magával elfogván. Ezután a Sió-vonalat mint hadműködési alapot megerősítvén, hadaival megvétette **Pécs**et és **Siklóst**, majd maga a fősereggel előnyomulván, ostromzár alá vétette *november 16-án* **Székesfehérvárt** és *november 21-én* **Tatához** szállott, mely rövid megszállás után meghódolt, s honnét Bottyán négy nap múlva a maga személyére nézve Zsitvatorokhoz ment, hogy ott Bercsényivel a hadművelet további folyamát megállapítsa. D.-Földvár.
Simontornya.

Pécs.
Siklós.
Székesfehérvár.
Tata.

E megállapodások szerint Bottyán **Pápa** alá szállott, s e várát nehéz küzdelem után *deczember 9-én* rohammal bevette, majd **Pannonhalmát**, **Sárvárt**, **Kapuvárt**; ugyancsak *deczember 9-én* vette meg **Kisfaludy**, **Bezerédy** és **Ebeczky Kőszeget**, heves harcz után, melyben 200 császári zsoldoson kívül 300 fegyveres német polgár esett el. Pápa,
Pannon-
halma.
Sárvár,
Kapuvár.
Kőszeg.

Pálffy János bán ennek következtében Magyar-Óvárról Ausztria határára húzódott vissza, mire Ocskay körülzárta **M.-Óvart** és **Győrt**. A gráci parancsnok, Heister Hannibál, **Szt.-Gothárdnál** álló hadát Bezerédy és társai egy véres ütközetben szétvervén, Styriába nyomták vissza, mire a kurucz hadak *deczember 24-én* körülzárták és bombázni kezdék **Sopront**, Pálffy csapatait pedig Sopron egész Bécsig szoríták. M.-Óvár.
Győr.
Szent-
Gothárd.

1705. A fejedelem elvesztette tehát a zsidói csatában egyidőre Erdélyt, de Bottyán meghódította az egész Dunántúlt s míg a császári fősereg Erdélyben időzött, a kurucz hadak Bécs alatt táboroztak. A dunántúli nemesség ez alkalommal oly lelkesen sereglett Bottyán zászlói alá, hogy serege, mely a hadművelet kezdetekor 8000 főből állott, az év végén már 20,000 gyakorlott harczost számlált.

1706. **Az 1706-ik évi hadjárat.** *Hadműveletek a fegyvernyugvásig.* A béketárgyalások *Nagyszombalban* tulajdonkép már 1705 október végén megindultak, de kevés sikerrel; még pedig legfőképp az erdélyi kérdés miatt. Rákóczi nemes önzetlenséggel késznek nyilatkozott az erdélyi fejedelmi székről lemondani, ha az akadályt személye képezi, de nem Erdély függetlenségéről, melyet — mint hajdan Bocskay — a magyar nemzet szabadsága zálogának tekintett. A bécsi kormány előbb Wratislaw kanczellár majd Rákóczi neje és nővére által igyekezett Rákóczit engedékenységre bírni, neki souverain német herczegséget s más nagy előnyöket ajánlván; de mind hiába; sem ő, sem Bercsényi nem valának a haza iránti hűségben megingathatók, egyikök sem volt rávehető, hogy személyes és családi előnyökért a nemzet jogait feladják s szerződést oly föltételek mellett kössenek, melyeket a hazára, a magyar nemzetre károsaknak ítéltek.

A nagyszombati alkudozások azonban a harczot egyelőre meg nem szakították.

Sopron. Bottyán, miután Pálffy hadait osztrák várakba szorítá, visszavért Sopron alá s a várat, melyben *Weitersheimb* alezredes katonai parancsnokot a Dobner polgármester által vezetett 3000 főt meghaladó fegyveres német polgárság nagy erővel támogatta, január 2-án és 3-án 8 ágyúból és 6 mozsárból hevesen lövette, nem kevesebb mint 170 bombát és 1000 tömör izzó golyót vetvén a városba, melynek házai, kivált a külvárosokban, majd mind égtek; a polgárság azonban nem hódolt. Bottyán, inkább az ostromot sürgető csapatok kívánságára, mint siker reményében *január 6-án* általános rohamot rendelt a város ellen; a roham 8000 emberrel, három rohamoszlopban hajtattott végre; a főoszlopot, mely a Sikátor-kapu ellen támadt, maga az ősz tábornok, a másik két oszlopot Ocskay és Bezerédy ezredesek vezették, de a roham-létrák rövidek

levén, nem sikerült s a vállalatot 3—500 főnyi veszteség után 1706. Bottyán beszüntetni volt kénytelen. Miután pedig a soproniak Bercsényi újabb felhívását is visszautasították, Bottyán a további küzdelem és vérontás sikertelenségét látva, az ostromot *január 10-én* megszüntette.

A kurucz hadak ezután előzönlöttek Andrassy, Csáky és Ebeczky alatt Ausztriát, Pálffy és Bécset mind nagyobb veszedelmbe hozván. A császári kormány ennek folytán egyrészt Pálffy hadát némely Bajorországból kivont csapatokkal igyekezett megerősíteni, másrészt Nehem tábornagy péterváradai parancsnokot a rácokkal Pécs és a Sióvonallal ellen támadásra utasította.

Nehem tábornagy mintegy 3000 rácot, 5—600 határőrrel és 6 ágyúval, Herberstein tábornok alatt meg is indította Pécs felé, másrésztől Pálffynak, mint dunántúli főparancsnoknak 5000 főre emelt hada Bécs felől, Heister Hannibálnak 3000 fővel Grác felől kellett volna Szombathely irányában előnyomulni, hogy a három had végül egyesülvén, a Dunántúlt ismét fölszabadítsa. Bottyán tábornok, ki a Sió-vonal megvédésére rendeltetett, miután február 2-án Székesfehérvárt megrohanta és a rácvárost felprédálta, Igalnál február 14-én még csak mintegy 2300 főt egyesített 7 ágyúval, midőn Herberstein támadása bekövetkezett. Bottyán készen várta ugyan a császáriakat, de azok túlsúlya ellen nem boldogult; a rácok a hajdúkat a befagyott mocsárokon át visszanyomták, mire az egész kurucz hadosztály ágyúit elhagyva, mintegy 300 főnyi veszteséggel megfutott. Herberstein rácjai a falut felgyújtván s népét legyilkolván, rabolva s dűlve még egész Simontornyáig nyomultak elő, de itt a kurucz hadat erős állásban találva, új harczot nem kockáztattak, zsákmányukat biztosítandó a császári tábornokot tovább nem követték, mire az Bottyán huszárai által üldözve, ismét a Dráva mögé vonult. Bottyán tehát a Sió-vonalnak, Simontornyának, Dunaföldvárnak és az itt épített hídon át a Duna mindkét partjának tovább is ura maradt, a császáriak kombinált támadása pedig kudarcot vallott. Mert Pálffy Bruck irányában elő nem törhett, Ebenfurth felé volt kénytelen kitérni, majd Kőszegen át Szombathelynek tartott, hol Heisterrel egyesült is, de részint Herberstein visszavonulása, részint Magyar-Óvárnak a kuruczok által történt M.-Óvár. elfoglalása miatt, legfőképen pedig azért, mert a kurucz hadak,

Székes-
fehérvár.
Igal.

1706. melyeket eddig Csáky Mihály és Andrássy Pál vezényeltek, most *Forgách Simon* tábornok erélyes keze alá kerülvén, a bán seregét mód nélkül csipkedték, a bán szintén visszavonulni volt kénytelen. A visszavonulás Sopronba nagy nehézségek közt ment végbe; de a császári sereg ott sem maradhatott, mert a kuruczok Bruckon át Ausztriát folyton dúlták, megszalaszták magát a Laxenburg tájékán vadászó József császárt, sőt már Bécs sem volt biztonságban; Pálffy ennek folytán seregével ápril 8-án Bruckra indult, majd innét Magyar-Óvár felé. Forgách a Lajtha-mellék védelmezését *Ebeczkyre* bízván, mellette 3000 lovaszt hagyott, maga pedig a főerővel a bánt megtámadandó Sopronnak tartott. Ámde míg ő oda járt, Pálffy ápril 12-én Ebeczkyt **Levél** tájékán megtámadta és a Rába felé visszanyomta, visszavéve a kuruczok által leszerelt és elhagyott M.-Óvárt.

Levél.
(Kaltenstein ?)

A további mozdulatoknak mindkét részén véget vetett az ápril 14-én kihirdetett fegyverszünet.

Déva.
Bánffy-
Hunyad.
Gyalu.
Kolozsvár.
Thorda.
Toroczkó.

Az *erdélyi* hadszínhelyen *Károlyi Sándor*, miután Déva február 22-én a császáriak kezébe került, a Szamos vonalán Orosz Pált hagyván, hadaival ellensúlyozásul **Bánffy-Hunyad, Gyalu, Kolozsvár** környékét lepte el, elfoglalta Thordát és Toroczkót, felverte a császáriakat téli szállásaikból s több mint 1000 embert levágván, oszlopait Abrudhányán egyesítette. Más oldalról Déva volt parancsnoka *Csáky András*, fogságából megszökvén, egy Karánsebesnél gyűjtött kurucz haddal elfoglalta a **Vaskapu** szorost, a **Dobra** melletti sánczokat, majd a fölkelt hunyadmegyeiekkel bevette **Halmágy** várát és Tige ezredest egész Gyulafehérvárig szorította vissza. Rabutin erdélyi parancsnok sietve küldött segítséget, s a hadak, melyeket Virmond tábornok vezényelt, meg is szorították Csákyt **Alsó-Szilvásnál**, mire a kuruczok június 4-én ismét a Maros mögé vonultak.

Vaskapu.
Dobra.
Halmágy.

Alsó-Szilvás.

Hadműveletek a fegyvernyugvás után. A békealkudozások a már korábban érintett okokból megszakadván, a hadműveletek augusztus 1-én újból megindultak.

A császári hadak fővezérletét József császár rendeletéből **Stahremberg Guido** gróf tábornagy vette át, azon parancsossal, hogy seregével a Duna mentén Buda felé előnyomulván, itt vagy Szolnoknál Rabutin erdélyi seregével, mely szintén támadó elő-

nyomulásra utasított, egyesüljön. Az örökös tartományokat a császári kormány egy erődített vonal építése által vélte biztosíthatni, mely a Dunától egész a Muráig terjedt. 1706.

Az első mozdulatok azonban ismét a kuruczok részéről történtek. Midőn ugyanis Pálffy János bán 3000 horváltal a főserghez csatlakozandó a Rába mentén megindult, Bottyán útját állta s **Szt.-Gotthárdnál** visszanyomván, őt Styriába űzte. Bottyán ezután a már érintett sánctvonalak azon része ellen indult, mely a Fertő és az osztrák határ közt emeltetett s melyet Stahremberg Miksa, a fővezér öcsese, 5000 fővel védelmezett. Bottyán augusztus 18-án Eszterházy Antal és Bezerédy dandáraival, összesen 4—5000 fővel, megvette a **farkasdi** és **soproni** sánctokat, s betörvén Ausztriába egész Leobersdorfig, később pedig Bezerédy Németh-Újhelyen és Badenen át egész Bécsig nyomult elő.

Szt.-
Gotthárd.

Farkasd.
Sopron.

Bottyán ezután Komárom felé vonult, majd Nyerges-Újfalura, hogy Esztergomnak a fejedelem által már megkezdett ostromát Stahremberg tábornagy ellen fedezze.

Rákóczi Ferencz fejedelem ugyanis már a fegyverszünet alatt gondosan készült **Esztergom** ostromára, mit a harc megújulta esetén első hadműveletül tűzött ki. Az ostromra Érsekújvárott 14,000 főnyi kurucz sereg állott készen 40 ostromágyúval és mozsárral, s a Dunán egy hid verésére a teljes készülettel. Esztergom.

A hid július utolsó napjaiban Karva és Nyerges-Újfalu közt elkészülvén, a főserg július 27-én átkelt a Duna jobb partjára s a várat, melyet *Kuckländer* tábornok mintegy 5—600 fővel védelmezett, a dél és kelet felől környező magaslaton megszállta; két nap múlva megszállta egy különítmény az északi oldalon a Szamárh-hegyet s miután a bal parton, hol Párkány mellett az ostromútegek voltak felállítva, Forgách tábornok alatt mintegy 3—4000 ember állott, a vár minden oldalról körül volt kerítve. A Dunahid oltalmára hídfők épültek, Karvánál ezenkívül egy erős sánctvonal, melyet Chassant francia dandárnok védelmezett; a Duna jobb partján, Nyerges-Újfalu és Komárom közt az ostromot, mint már említettük Bottyán tábornok fedezte.

A vívóárkokat a fejedelem augusztus 6-án kezdette meg, három nap múlva pedig kezdetét vette a vár és város lövetése, még pedig oly jó eredménnyel, hogy augusztus 11-én a viziváros

1706. falain jelentékeny rés tátongett. Már a megelőző nap kísérletet tettek a kuruczok a vízivárosi rondella megrohanására, 12-én pedig Roth ezredes a víziváros keleti oldalát támadta meg, s azt hatalmába ejtven, a vízivárost felgyújtotta. Augusztus 15-én már a vár keleti oldalán is nagy rés volt, de az ellene augusztus 21-én indított roham sikertelen maradt. A fejedelem most francia hadmérnökök által aknákat furatott s midőn azok készek valának, a védő őrséget megadásra szólítá föl. De Kuckländer nem csak hogy a fölhívást visszautasítá, de sőt a következő éjjelen az aknákat rajtaütés útján elfoglalván, azokat kiüríttette.

A kurucz sereg azonban az aknákat csakhamar újból elfoglalta, s a fejedelem, mielőtt azokat felrobbantaná, a várőrséget szeptember 8-án újból megadásra szólítá föl. Kuckländer, segélyt sehonnan nem remélvén, a várat át is adta, mire azt a kuruczok 2000 fővel megszállották; parancsnokul Bonefoux ezredes maradt Esztergomban, Horváth Tamással.

Nagy Magyar.

A császári fővezér, Stahremberg tábornagy, ez idő alatt még mindig hadakat gyűjtött a Lajtha mellékén, s őrizte Bécsset; e közben szeptember 4-én megtámadtatta Pálffy által a Nagy-Magyar melletti sánczokat, melyek a Kis-Dunán át a Csallóközbe vert hidat fedezték, s azokat el is foglaltatta. Esztergom fölmentésére azonban csak szeptember 10-én indult meg mintegy 14,000 főnyi hadával és szeptember 15-án ért Komáromba, hol már Esztergom elesésének hire várta.

Karva.

A tábornagy *azonnal* elhatározta ugyan Esztergom visszavételét, de Komáromot azért mégis csak két hét mulva hagyta el, s szeptember 27-én ért a karvai sánczok elé, melyeket még mindig *Chassant* ezredes védelmezett. Stahremberg előbb lövetni kezdé a sánczokat, de eredmény nélkül; ekkor a védőőrség egyik, szökevény németekből álló ezrede, roham esetén a sánczok feladását ajánlván föl, a császáriak a sánczokat megtámadták; a német szökevények fegyvereiket elhánvya, csakugyan a császáriakhoz állottak, mire Lóczy Endre vitézül helyt álló hajdúit könnyű volt leküzdeni. A parancsnok, *Chassant* ezredes, fogságba esett s a sánczok 10 ágyúval és 1 mozsárral a császáriak kezébe jutottak.

Esztergom.

Stahremberg a Dunán átkelve már másnap megszállotta a Szt.-Tamás és Szt.-György hegyeket s Esztergomot körülzárta;

néhány nap múlva megérkezett Komáromból az ostromtüzérség, mire a vár lövetése kezdetét vette. *Bonefoux* ezredes várparancsnok a tüzelést kezdetben nagy erővel viszonzta, de később saját német ezrede és Horváth magyar ezrede közt viszály törvén ki, *Bonefoux* a várat október 9-én, a császáriak nagy csodálkozására átadta. A császáriak *Bruggenthal* ezredes alatt a *Friesen* ezred egy zászlóalját hagyták helyőrségül a várban. A főserég a Csallóközbe vonult vissza.

Rákóczi Ferencz fejedelem Esztergom vívását egyrészt az által igyekezett megakadályozni, hogy *Bottyánt* és a Sopronnál levő *Bezerédyt* a Duna mindkét partján a császáriak feltartóztatására utasította, másrészt pedig *Forgách Simon* tábornoknak meghagyta, hogy válogatott erős hadtesttel, melyhez *De Rivière* francia hadmérnöki alezredes alatt elegendő tüzérség csatlakozott, a császáriakra oly fontos *Pozsonyt* megtámadja. Ámde *Bottyán* beteg volt, *Bezerédy* Sopronnál magát alárendelt erők által lekötni engedé, *Forgách* pedig, bárha *Pozsony* megtámadására a pozsonyi viszonyokkal ismerős *De Rivière* sikeres módot nemcsak mutatni ígérkezett, de végrehajtására személyesen is ajánlkozott, megelégedett azzal, hogy *Pozsony* alá szállván a várostól a szüretelési adót beszedte s azután *Pozsonyt* elhagyva Ausztriába tört be, bevette és feldúlta *Zistersdorf* várát s Ausztriában, Morvában kalandozott, zsákmányolt.

Ez engedetlenség által a nyári hadjárat legfőbb vívmánya, *Esztergom*, elveszván, a fejedelem *Forgáchot* a parancsnokságtól megfosztván elfogatta s neki csak 4 évi fogság után, 1710 novemberben kegyelmezett meg.

Ugyancsak ez idő alatt történt, hogy *Pfeffershofen* budai parancsnok elfoglalta és lerontatá a *dunaföldvári* sánczokat és hidat, *Steinpass* tábornok pedig szeptember 17-én bevette, *Légrádról* 1500 főnyi horvát csapattal indulván, a kuruczok által birt *Kapornak* várát. Ellenben *Huyn* tábornok nagy *Simontornya* ellen intézett támadását a kuruczok visszaverték, egy más kurucz csapat pedig hatalmába ejtette *Sümeget*.

Jelentékenyebb volt ez eseményeknél a *győrvári* vagy *egervári ütközet*, mely november 6-án és 7-én folyt le. *Midőn* ugyanis *Stahremberg Miksa* altábornagy a *Rába* felé, *Heister Hannibál*

1706.

Pozsony.

Zistersdorf.

Dunaföldvár.

Kapornak.
Simontornya.Sümeg.
Győrvár.
Egervár.

1706. tábornok pedig Zala megyében előnyomult, ez utóbbi az Andrássy testvéreket visszanyomván, a megszorult kuruczok *Kisfaludy*, *Bezerédy* és *Balogh Ádám*, majd *Bottyán* tábornok segítségét kérték. Báró **Andrássy István** tábornok és az előbb megnevezett három ezredes Heister 4—5000 főnyi hadtestét Győrvárnál, a tó és a patak, illetőleg malomgát által képezett szorosnál meglepven, nyomban megtámadták, majd Andrássy István tartalék csapatai, vagy az idejekorán megérkezett Bottyán tábornok segítségével? (hogy Bottyán is részt vett, azt Thaly mondja Bottyán életrajzának 131—132. lapján, de úgy látszik ez tévedés; Bottyán ez időben Karvánál volt és a Dunántúlra át *nem* ment) a császári hadat teljesen szétverték, a császári tábornokot pedig elfogták; 3000 rác és német holtteste fölte a csatateret s alig 6—700 menekült élve a csatából. A kurucz hadak 34 zászlót küldtek Heisterrel Újvárba és 800 rác foglyot kísértettek be; a tábornok 4 ágyúja szintén zsákmányul esett. Bezerédy 5 mérföldre benyomult Styriába s onnét gazdag zsákmánynyal tért meg.

Rövid idő múlva Stahremberg Miksa hadteste is visszanyomatott, a kurucz hadak visszavették **Kőszeg** s az év végével az egész Dunántúl ismét Rákóczi birtokában vala.

Rabutin hadjárata. Az erdélyi cs. és kir. csapatok a fegyverszünet alatt Kolozsvár környékén laktáboroztak; mihelyt a fegyverszünet véget ért, *Rabutin* az egész sereggel, melynek számereje 12,000 fő volt 9 löveggel, megindult **Nagyváradra**, mely várnak zárlatát Károlyi a császáriak közeledésére megszüntette és a várat 14 óra eleséggel látta el. Augusztus 14-én menetét folytatta, hogy a már korábban említett hadműködési terv szerint Szolnoknál vagy Pestnél a Stahremberg által vezetett fősereggel egyesüljön. Rabutin azonban nem egyenes vonalban ment Szolnokra, hanem Nehem táborszernagygyal egyesülendő Szentesen át.

Rákóczi Rabutin feltartóztatására Bercsényit a Vág vonaláról Egerbe rendelte, Károlyit egyúttal csatlakozásra utasítván. Ez utóbbi azonban Rabutin előtt és annak nyomában haladt, feldúlva mindent előtte, hogy a császári sereg eleséget ne találjon s csipkedve, kapkodva azt az egész uton. A Tisza jobb partján haladva szeptember elején ért Rabutin Szolnokra, de mivel Stahremberg ekkor még Pozsonynál volt, az erdélyi sereg nem Pest felé mene-

telt, hanem Jászberényen át Kassa felé, útjában felgyújtva Miskolczt és Szikszót. Beresényi Károlyival való egyesülése után is csak Rabutin nyugtalanítására szorítkozott, de gondoskodott egyszersmind Kassa helyőrségének megerősítéséről és élelmezéséről; parancsnoka Kassának az öreg, de erélyes *Radics* ezredes volt. 1706.

Rabutin tábornagy szeptember végén Kassa alá érve az ostromot nyomban, a lövetést pedig október 1-én megkezdette. A lövetés azonban a tüzérség csekély számánál fogva kevés eredménnyel járt, a rohamokat pedig *Radics* erélyesen visszaverte; miután ehhez járult, hogy Rabutin seregét élelmezni képtelen vala s abban már járvány is dúlt, a császáriak az ostromot csakhamar megszüntetni voltak kénytelenek. Rabutin Tokajnak fordult tehát s megnyomván *Bodrog-Keresztúrnál* Károlyinak egy osztályát, nagy nélkülözések közt Szolnokra ért. Itt vette a fővezérlet parancsát, hogy 2000 lovast Tige ezredes alatt Erdélybe küldvén, Nagyvárad, Szeged és Arad helyőrségét megerősítvén a sereg megmaradó részével Budára menjen. B.-Keresztur.

Rabutin 1707 január 21-én ért Budára, de serege oly nyomorúságos állapotban vala, hogy a fővezérlet hasznát nem vehette.

Rabutin hadjárata tehát teljesen eredménytelen volt s mögötte az ország keleti részei és Erdély ismét teljesen Rákóczi kezébe kerültek. Erdélyben különösen Pekry Lőrincz megvette *Görgény* és *Bethlen* várakat, ostrom alá fogta *Kolozsvárt* és *Brassót*; a császár hívei jóformán csak e két helyen, továbbá *Szebenben* és *Fogarásban* voltak. Görgény. Bethlen. Kolozsvár. Brassó.

Az 1707-ik évi hadjárat. A következő évre a bécsi kormány mindenekelőtt a Dunántúl visszafoglalását tűzte ki a hadműveletek czéljául, főképen azért, hogy az örökös tartományok a kurucz betörések ellen biztosíttassanak. E feladattal Rabutin tábornagy bizatott meg, kinek Fehérvárt fölmenteni, Simontornyát megvenni, azután a Balaton északi partján Veszprém-Tapolca-Szent-Grót vonalában a Sopron felől előnyomuló *Stahremberg Miksa* és a Horvátországból közeledő *Pálffy* tábornagy hadával kelle egyesülni. Maga a fővezér a Duna bal partján Beresényinek a Vág mellé visszatért serege ellen volt működendő. 1707.

A dunántúli hadműveletek. A harc a nyugoti határ-

1707. széleken tört ki először, hol a császáriak Német-Kövesd és több más a kuruczoknak hódoló helységet feldúlván és kifosztván, Bezerédy visszatorlárskép Kopház és Klingebach falukat (Sopronhoz tartozók), továbbá Nagy-Martont földúlatta, majd *Bottyán*, mint dunántúli fővezér megegyezésével betört Styriába és Hartberg-től Burgauig 16 helységet dúlt föl.

Sz.-Fehérvár. Ezalatt *Bottyán*, miután *Székesfehérvárt* elfoglalta s így annak körülzároló csapatai felszabadultak, hadait Pápa-Veszprém vonalában egyesítette, *Stahremberg Miksa* ellen *Bezerédyt* két a fejedelem által átküldött ezreddel megerősítette, *Pálffy* ellen *Kisfaludy László* és *Kiss Gergely* ezredeseket rendelte ki; e mellett a várakat helyőrséggel és élelemmel bőven ellátva, a föld népét felhívta, hogy gabonáját, élelmét a császáriak elől elrejtse, szénáját-szalmáját elégesse, maga pedig a falvakat hagyja el. Így várta *Bottyán* a hármastámadást a Dunántúlra.

Bussy-Rabutin gróf tábornagy Budáról kiindulva február 8-án ért *Bicskére*, de csak a hónap közepén ment *Fehérvár* felé tovább, mely helyet *Bottyán* — hogy erejét szét ne forgácsolja — üresen hagyott, s *Tácz-Polgárdi-Enying* vonalában megállapodván, egy *Simontornya*. különítménye által *Simontornyát* megrohantatta; de eredmény nélkül, mert a kuruczok a várat keményen védelmezték. *Rabutin* ennél fogva kénytelen volt *Lepsényen* át *Veszprémre* menekelni, honnét Pápára szándékozott, hogy *Stahremberg Miksával* egyesüljön.

Ámde *Stahremberg* közeledését *Berecsényi* megakadályozta. *Rabutin* pedig egyelőre *Tapolcza* felé tért ki. Útközben *Kreuz* tábornok által megtámadtatta *Csobáncz* sziklavárát, de a tábornok 350 emberével elesett s különítménye csúfosan futott el a vár alól. A tábornagy február 25-én ért *Tapolczára*, de itt a kuruczok által hevesen megtámadtatván, megviselt hadaival *Sümegnél* foglalt állást.

Pápa. Végre is itt nem maradhatván, miután *Bottyán* ellen *Pápa* mellett heves harczt rivott, a Rábavonalhoz eléjéjött *Stahremberg* és *Ebergényi* tábornokokkal, kik e mozdulatnál *Ság* és *Alsó-Mesteri* mellett *Bezerédy* ellenében ismételten vereséget szenvedtek, márczius 3-án *Kis-Czellnél* egyesült.

De evvel a császáriak ereje teljesen kimerült; különösen Ra-

butin serege a kuruczok és éhség által annyira elnyomorodott, hogy hadműveletekre teljesen képtelenné vált. 1707.

Most Bottyán tábornok támadásba ment át s a császáriak vonalát több ízben áttörvén, Rabutin hadait Sopronba szorítá be, s ott megfigyelés alatt tartotta; Bezerédy a császáriak vonalán át betört Styriába s feldúlta Schwarzenbach és Frauenkirch városokat; Balogh Ádám visszaverte a Dráván átkelt ráczokat és egész Péterváradig hatolt.

A császári vezérek egymást váltották fel; a Bécsbe hívott Rabutin helyét Nehem tábornagy foglalta el, ki a sereget Sopron alól fölfelé vezette, majd Nehemet Pálffy tábornagy váltotta föl, ki mintegy 5—6000 horváttal jöven fel, a császári sereghöz való csatlakozását Bezerédy minden igyekezete ellenére is végrehajtotta.

De Bezerédy elfoglalta azután június 8-án Kőszeg, Bottyán pedig nem kisebb dolgot kísérelt meg, mint Győrnek rajtaütés által való elfoglalását. Június 22-ére következő éjjel ugyanis 3000 gyaloggal és saját lovas ezredével Györhöz szállván, egy gyalog ezreddel a Rábczán átgázolva, a Sziget-külvárost megrohanta, az ott levő 2000 ráczot lekasabolta s míg hajdúit a vár felé előretolá, Sziget erődítéseit szétromboltatá s a várost felgyújtatá. A vár parancsnoka Toldo ezredes riadót veretvén, német csapatával a bécsi kapun át kitört s a kuruczokat szerencsésen kiverte Szigetből, de a további előrehatolásnál a császáriakat Révay gyalog ezrede és a lovasság visszaverte. Bottyánnak e vállalat 4—500, mások szerint 800 emberébe került; hadával különben továbbra is Győr közelében, Lébény-Szt.-Miklóson maradt. Kőszeg. Győr.

Kevéssel ezután Pfeffershofen tábornok, budai parancsnok, július első napjaiban megtámadta a Székesfehérvárt újból bekerítő Szekeres István ezredes hadát Pákozdnál, majd Palota alá szállott s nehéz küzdelem után azt elfoglalta s felgyújtotta. Mihelyt azonban a Bottyán által segélyül küldött Balogh Ádám dandára megjelent, a császári tábornok sietve visszavonult Budára. Pákozdnál. Palota.

Augusztus hóban Rabutin tábornagy az udvari hadi tanács-tól azon parancsot vette, hogy a Győr tájékán egybegyűlt császári hadakból mintegy 6000 főnyi hadtesttel Erdélybe visszatérjen. A tábornagy augusztus 7-én érkezett a lébényi táborba s miután

1707. menetét a Rába mentén álló Bottyán miatt végre nem hajthatta, előbb — Pálffyval együtt — ellene fordult; Bottyán azonban a támadás elől kitért a Marczalhoz, mire a tábornagyok megszállták augusztus 14-én **Pápát**, két nappal később pedig visszatértek a lébényi táborba. Csak augusztus második felében indult Rabutin Budára, hova augusztus 27-én érkezett meg; 30-án átkelt a Dunán s Szegednek, Aradnak tartva, október 3-án érkezett Erdélybe. A sereget a Dunántúl végrehajtott menet alatt Bottyán, később Károlyi kurucz hadai nyugtalanították s Rabutin serege ugyancsak megfogyva érkezett Erdély területére.

Pápa.

Rabutin elvonulása után Bottyán a Fertő és a határ közti részeket nyugtalanította, míg Bezerédy Styriában dült. Pálffy tábornagy, bár mintegy 6000 főnyi sereg fölött rendelkezett, e dülásokat meggátolni képtelen lévén, a fővezértől kért 2000 német lovast; miután e segély megjött, s vele Stahremberg tábornagy is — szeptember 8-án — Sopronba érkezett, a kurucz hadak visszavonultak; de még mielőtt Stahremberg megjött, Bottyán feldúlta Eszterházy Pál herceg nádor **kismartoni** várkastélyát, Bezerédy pedig **Bécs-Ujhelyt** és a Lajtha vidékét.

Kis-Marton.
Bécs-Ujhely.

A Duna balpartján végbement események (l. ezeket alább) azonban Stahremberget csakhamar visszatérésre bírták, mire a kurucz hadak ismét előnyomultak. Pálffy M.-Óvárba szorult, ellenben Bottyán körülzárta **Kapuvárt** és **Sárvárt**, elfoglalta újból az **árpási** átkelőt, majd **Sopron** ellen fordult, hogy az itt parancsnokló Nádasdyt megtámadja. Nádasdy a kuruczok elővédjét Sopron előtt visszanyomván, október 2-án **Német-Keresztúrig** Bottyán elé ment, de itt általa lesbe csalatván, megveretett s 400 főt meghaladó veszteség után Sopronba visszanyomatott.

Kapuvár.
Sárvár.
Árpás.
Sopron.Német-
Keresztúr.

Kőszeg.

Október közepén Bottyán Nádasdy fölött **Kőszeg** tájékán újabb győzelmet nyert, míg Bezerédy ismét Ausztriát dülta.

Hadműveletek a Duna balpartján. Stahremberg Guidó tábornagy márczius 31-én 2000 lovas kíséretében ellátta élelemmel Lipótvárt, honnét ápril 2-án tért Pozsonyba vissza.

Ápril és május hónapok tétlenül teltek el. Junius első napjaiban 7000 főnyi sereggel megindulván, megtámadta Stahremberg junius 8-án a **Karva** melletti hídfőt, de a hidat a kuruczok megmentették; Födémesen való rövid időzés után Stahremberg ellátta

Karva.

újra élelemmel Lipótvárt, megerősítette Szeredet, melybe 800 főnyi 1707.
helyőrséget tett, majd megtámadta és elfoglalta **Szomolányt**, meg- Szomolány.
szállotta **Szakolczát** és **Sasvárt** s rohammal bevette **Detrekő** Szakolca.
várát. Alig távozott azonban innen, Ocskay szétverte a Steinville Sasvár.
vérteseket **Sasvárnál** s **Detrekőt** ostrom alá fogta; **Stahremberg** Detrekő.
kénytelen volt visszatérni, hogy a kuruczokat ismét elűzze. Sasvár.
Detrekő.

A császári fővezér ezután, hogy a bányavárosok útját megnyissa, **Nyitra** ostromát határozá el, s augusztus hó, második felében Nyitra.
e vár alá szállott. De az ostromot még meg sem kezdte, midőn a **Rabutin** elvonulása után a Dunántúl egyedül maradt **Pálffy**, **Bottyán** és **Bezerédy** által mind erősebben szorongatva, segílyt sürgetett. A császár Ausztria folytonos dúlása folytán a segílyt megadni elhatározván, **Stahremberg** kénytelen volt **Nyitra** ostromával felhagyni és 2000 lovassal **Pálffy** támogatására **Sopronba** ment.

Alig távozott a fővezér, a kurucz hadak rögtön előnyomultak. **Eszterházy Antal** ostrom alá fogta **Szeredet**, **Csáky Mihály** Szered.
Nagy-Szombatot, **Ocskay** pedig betört **Morvaországba**, honnét Nagy-
alig érkezett vissza. Szombat.

Ez a császáriaknál oly lehangoltságot keltett, hogy **Stahremberg** a **Lajthamelleki** csapatokat **M.-Óvárba** belebezve a parancsnokságot itt **Pálfynak**, **Sopronnál** **Nádasdynak** átadva, nagy sietéssel visszatért **Szeredre** s szeptember 21-én már e vár megrongált erődítéseit javitgatta; a **Vág** hidját azonban **Eszterházy** elégette, a hidfőt pedig elromboltatta.

Stahremberg ezután a **Vág** vonal védelmére szoritkozott, bár meg nem gátolható azt, hogy **Ocskay** a **Vág** melletti **Beczkót** Beczkó.
elfoglalja; a **Nyitra** elleni vállalatról a császári fővezér teljesen lemondott.

Hadműveletek Erdélyben. Midőn **Rabutin** az 1706-ik év nyarán **Erdélyből** távozott, néhány vár kivételével az egész ország visszahajolt **Rákóczyhoz**, úgy hogy a bécsi kormány **Rabutin** midőn **kassai** kudarcza után **Budára** menetelt, sürgősen utasította, hogy legalább 2000 lovast **Erdélybe** visszaküldjön. A tábornagy **Tige** tábornokot küldte le.

Tige **Nagyváradról**, a **Körös** völgyében a kurucz hadak miatt vissza nem mehetvén, a **Maros** völgyének, **Dévának** került le, mely még a császáriak kezében volt; de itt is **Halmágy** és annak hely-

1707. őrsége miatt, csak a hegyeken át, nagy kerülővel jutott el a Maros-völgybe. Tige megtámadta a **Dévat** körülzáró kurucz hadat, majd a Maroson átkelve fölmentette **Vajda-Hunyadot**, azután pedig Szászvároson és Szászsebesen át **Nagy-Szebennek** tartott, melyet az ostrom alól szintén fölmentett. Itt vette annak hírét, hogy Kolozsvár csekély császári őrsége magát alig képes tartani. Ennek folytán február 1-én kemény hidegben **Kolozsvárra** indult s február 4-én a kuruczokat visszanyomva bevonult Kolozsvárra; ámde a város védelmére az őrséget elégtelennek tartván, a város főbb védőműveit lerontatá s a helyőrséget magához véve február 4-én visszaindult Szebenbe. Február 10-én **Székely-Kocsárdra** érve a Maros mellett táborba szállott. Éjfél tájban hirtelen megjelentek Pekry hajdúi és a császáriak tábort három oldalról megtámadván, a hadosztály jelentékeny részét lekaszabolták; az itt elesett németek számát magyar források 1500-ra teszik. Az osztrák történetírás hallatlan vakmerőséggel azt írja, hogy a kuruczok 15,000 fővel támadták meg a tábor s bár beismeri, hogy a meglepés oly tökéletes volt, hogy a császáriak alig jutottak lovaikhoz, mégis a császáriak voltak a *győzők* s szerinte az ellenségből 1800 maradt a csatatéren, számos fogoly és 15 zászló jutott kezeikbe. És ezek az emberek komolyan hiszik, hogy találkozik józan ember, a ki e hallatlan botorságot nekik elhiszi. Ez az osztrák pártatlan történetírás. Tige hadosztálya maradványaival február 15-én ért Szebenbe vissza, és ezután az osztrák történészek szerint még számos hóstettet vitt végbe, melyekről azonban kívülök más seuki semmit sem tud.

Csodálatos, hogy Tige hóstettei daczára Erdély Rákóczi kezében maradt, a marosvásárhelyi mezőn ápril 5-én ünnepélyesen fejedelemmé avattatott s a bécsi kormány kénytelen volt Rabutin tábornagyot tetemes erővel sietve Erdélybe küldeni, nehogy a Tige tábornok hősiességével védett ország a császár számára végkép elveszzen.

Sarkad.
Csanád.
Arad.

Károlyi ez idő alatt a Tisza-Maros közében elfoglalta **Sarkadot** és **Csanádot**, később pedig ostrom alá fogta **Aradot**; ámde az első kísérletnél az árvíz gátolta az ostromot, a másodikat pedig Rabutin seregének közeledése miatt volt kénytelen félbenhagyni.

Rabutin hada, mint már említettük, október 3-án érkezett

Erdélybe ; a fejedelem terve szerint Pekry Lőrincznek a szorosoknál a császáriak útját kellett volna állania, míg Károlyi Rabutint hátban támadja meg ; ez volt az oka annak is, hogy Károlyi Rabutin közeledésekor félreállott. De Pekry Lőrincz a kapott parancsot nem teljesítette, minek folytán Rabutin baj nélkül ért be Erdélybe. A fejedelem Pekryt ennek folytán a parancsnokságtól megfosztotta, sőt hadi törvényszék elé is akarta állítani, mitől csak Beresényi közbenjárására állott el.

A politikai viszonyok az 1707-ik évben. Az eddig folytatott küzdelmek, bárha a fölkelés tetemes előnyöket nyert is, arról tett tanúságot, hogy a kurucz seregek nagyobb csaták vívására alkalmatlanok, a melyek nélkül pedig nagyobb eredmények sem érhetők el. A fejedelem tehát külső támaszt keresvén, formászerű szövetség megkötését óhajtotta XIV. Lajos francia királlyal, ki a fölkelést — természetesen saját érdekében — eddig is támogatta. Miután azonban a francia követ kijelentette, hogy Lajos király formászerű szövetséget Rákóczival csak akkor köthet, ha tényleg erdélyi fejedelem lesz, a magyarok pedig megszűnnek másnak alattvalói lenni, Rákóczi magát az 1707-ik év ápril hó 5-én a marosvásárhelyi országgyűlés által Erdély fejedelmévé avattatta, május 16-ára pedig *Ónodra magyar országgyűlést* hirdetett, melyen az *Ausztriától való elszakadás s Magyarország függetlensége kimondatván*, a főhatalom a királyválasztásig Rákóczi kezeibe tétetik le.

Bárha Rákóczi az előadottak szerint Lajos király föltételeinek eleget tett, a francia szövetség még sem jön létre ; mivel pedig a nemzet a háborút tényleg unni kezdé s a lelkesedés észrevehetően hanyatlott, Rákóczi még inkább sürgette a francia szövetséget, de egyúttal más diplomatai lépéseket is tevén. Ezek folyamán az orosz ezár Rákóczi Ferenczet lengyel királylány akarta tenni, a magyar trónra pedig előbb a bajor fejedelem, később a porosz herczeg jelöltetett.

Mindezen erőlködések azonban sem a helyzetet nem javíták, sem a nemzet jövőjét nem biztosíták ; a harczot tehát egyelőre folytatni kellett.

A magyar szabadságharcz az ónodi gyűléstől a szatmári békéig.

1708.

Az 1708-ik évi hadjárat. *Hadműveletek a trencsényi*

csatáig. Az ellenségeskedést a *Dunántúl* ez évben is a kurucz hadak kezdik meg, elfogva január 8-án **Kőszeg** közelében a császáriak egy Sopronból kiküldött különítményét; február 11-én elfoglalja Bezerédy **Körmentet**, majd megtámadja az osztrák határon **Lembachot**, s betörve Ausztriába megtámadja és földúlja **Kirchschlagot**. Nádasdy megkísérli ugyan a kurucz hadak visszanyomását, de eredmény nélkül; Bezerédy ostromolja és elfoglalja **Kapuvárt**, majd nagyobb erővel törvén Ausztriába, a Wiener-Waldon át **Bécs** falai alá megy, honnét nagy zsákmánnyal térvén vissza, Mosony és Lébény közt száll táborba. **Székesfehérvárt** ugyan Bruckenthal tábornok január hóban újra ellátta élelemmel, s a kuruczok **Pátka** mellett kisebb vereséget szenvedtek, de másrészt Balogh Ádám szabaddá tette **Pécs** környékét egész a Drávaig.

A *Vágvonalon* a császáriak fölötti parancsnokságot Stahremberg Guidónak Spanyolországba távozása folytán öccse Stahremberg Miksa altábornagy vette át; ellene és Viard tábornok ellen, Bottyán érsekújvári kapitánnyá kinevezett tábornok megérkezéséig, Ocskay László állott, s már január 16-án bevette rohammal **Beczkó** várát Viard szemé láttára, ki a Vágon át nem kelhetett. Február 26-án még szerencsésebb fogást tettek a kuruczok, elfogván **Szempeznél**, tehát a császáriak vonala mögött, a parancsnokló tábornokot *Stahremberg Miksa* altábornagyot, ki azután Nyitrára vitetett. Majd becsap Ocskay Morvaországba s nyugtalanítja a császáriak állomásait. Viard ezt megboszulandó meglepte márczius 9-én Ocskay hajdúit **Pruszkánál**, mit Ocskay viszont a lisszai szorosban levő német őrség lekasabolásával és egy újabb Morvaországba való betöréssel torolt meg.

Ocskay április havában 3000, május első napjaiban ismét 5—6000 emberrel tört be újra Morvába, bevette rohammal **Wsetin** várát, több mint 700 embert fölkonzolt s tömérdek zsákmánnyal tért vissza.

De Bottyán sem nyugszik. Portyázó csapatai betörnek Ausztriába; majd Pozsonyt nyugtalanítja, elfoglalván Modor, Bazin,

Kőszeg.

Körmend.
Lembach.
Kirchschlag.Kapuvár.
Bécs.Székes-
fehérvár.Pátka.
Pécs.

Beczkó.

Szempecz.

Pruszká.
Lissza.

Wsetin.

Szt.-György, Nagy-Szombat városokat s ellepven a Csallóközt; 1708.
 kicsalja, majd kiszorítja Viard tábornokot Vágújhelyről, ki azután
 Mährisch-Bródnál húzódik meg s exponált helyzetében támogatást
 kér, vagy parancsot a főszereghez való csatlakozásra, mire a kuru-
 czok Vágújhelyt körülzárják; Thuróczy, Bottyán ezredese, meg- Vágújhely.
 rohanja június 5-én Dévényt, majd Stomfánál foglal állást. Dévény.

Mindezekkel szemben a császári tábornokok alig képesek
 valamit tenni, mert a kurucz hadak előlük mindenütt ügyesen
 kitérnek, a császáriak pedig a kuruczok fürge mozgásait követni
 nem képesek.

A *Tiszavidéken* Károlyi megtámadta májusban Szegedet s Szeged.
 annak külvárosait fölgújtotta, majd megrohanta Aradot, mely Arad.
 alkalommal a ráczok főkapitánya: Thököly ezredes fogságba esett,
 ellenben a Nagyvárad elleni támadás a császáriak éberségén meg- Nagyvárad.
 hiúsult.

A trencsényi csata 1708. augusztus 3-án. A csá-
 szári hadak főparancsnokságát az előbb érintett viszonyok követ-
 keztében ismét a kegyetlen, magyargyűlölő Heister Siegbert
 tábornagy vette át s első hadműveletkép megrohanta és elfog- Kőszeg.
 lalta Kőszeget, visszanyomta a Rábaközben a kuruczokat, az-
 után pedig Pozsonyba ment, itt vevén híret annak, hogy a csá-
 szári hadak Bottyán által a Vág mellől visszaszorítottak s hogy
 Viard tábornok hadosztálya, mely Vágújhelyt tartotta megszállva,
 nagy veszélyben forog.

Rákóczi Ferencz fejedelem ugyanis a francia udvar bizta-
 tására nagyobb számú sereget óhajtott Sziléziába vinni, egyrészt
 hogy ezen tartományt, mely fölkelésre hajlandó volt, fölláítsa,
 másrészt, hogy a magyar trónra jelölt bajor választófejedelmet
 behozza. Ámde erre elég idő volt még ősszel is, máskülönben pe-
 dig Heister, az új császári fővezér, veszedelmes ellenség vala, kit
 kellően le kelle kötni. Ezt Bottyán legalaposabban úgy vélte esz-
 közölni, ha a kurucz hadak — a Viarddal szemben álló Ocskay
 kivételével — a Csallóközben egyesítettnek, s Heister ott meg-
 rohantatván megveretik, mielőtt akár Nádasdyval, akár Viarddal
 egyesült volna; némelyek Lipótvár, Ocskay Vágújhely ostromát
 és Viard megtámadását ajánlották.

A fejedelem az érsekújvári haditanács után olyképp határo-

1708. zott, hogy Bottyán 4000 emberrel Heistert, ki a Csallóközben és Pozsonynál áll, megfigyeli, a fejedelem pedig a 22,000 főből álló fősereggel Viard ellen Vágújhely felé menetel; az összeköttetést a két csoport közt Ocskay lovas dandára képezi.

A főserég július 18-án indult meg s július 23-án átkelt a Vág jobb partjára. Időközben jelentést vevén, hogy Heister és Pálffy Pozsonynál a Vág-Dunán átkelve észak felé húzódnak, másrészt föl sem tételezve azt, a mit Ocskay bizton hitt, hogy Viard magát elkülönítve megtámadni engedi, Viard ellen július 24-én csak 5000 főnyi legjobb lovasságát küldé Pekry Lőrincz alatt, kihez ideiglenesen Ocskay dandárát is beosztá, a gyalogság és tüzérséggel csak az esetben akarván követni, ha Viard a lovas támadás folytán Vágújhelybe zárkoznék. Míg Pekry odajárt, a fejedelem bevette július 27-én **Csejthe** várát.

Csejthe.

Szakolcza.

Pekry július 28-án **Szakolczánál** szemben állott ugyan Viarddal, de csak jelentéktelen összeütközés keletkezett s Pekry Viardot sem kedvező körülmények közt harcra nem kényszeríthetvén, sem Morvaországba ki, vagy Vágújhelybe be nem szoríthatván, a fősereghez eredménytelenül tért vissza.

A fejedelem e közben július 30-án Brezovára érkezvén, Pekry eredménytelen kísérlete után fölhagyott Viard szorongatásának tervével, s előbb Lipótvár ostromára készült, de azon hírre, hogy Trencsén, élelve teljesen kifogyván, végső inségre jutott, jobb meggyőződése ellenére s a haditanács, kivált a *szívében már áru-
lást rejtő Ocskay* meleg ajánlatára Trencsén megszállását határozá el s odaindult.

Ámde ez idő alatt Viard nemcsak hogy élelemmel ellátta Trencsént, de augusztus 2-án egyesült Heister és Pálffy seregével, minek következtében Heister tábornagy most már mintegy 15,000 főnyi rendes sereg fölött rendelkezett, melylyel Trencsént fölmenteni, illetőleg Rákóczit megtámadni határozta.

A fejedelem serege nagyobb részével, mintegy 15,000 fővel és 14 ágyúval, augusztus 2-án este a Vág bal partján a magaslatokon szállott táborba, erősen megszállatván a Vörös-hegyet, hol az országot Vágújhely felől átnegy. Ocskay a főserég és Bottyán közt az összeköttetést föntartandó Ny.-Szerduhely és Bán közt foglalt állást. Mihelyt Heister megtudta, hogy Rákóczi **Trencsén**nél

Trencsén.

táboroz, azonnal Vágújhelyre menetelt, s a Vág vizén gázlón átkelve, elővédével, melyet Pálffy vezetett, Beczkót még aznap megszállta, másnap, *augusztus 3-án* pedig támadásra indult. 1078.

Mihelyt a Vörös-hegyen levő Czelder Orbán ezredes őrcsapatának tüzelése az ellenség közeledését jelenté, Rákóczi seregét

A trencsényi csata.

1708 augusztus 3-án.

Szedlicsna és Szoblahó közt azonnal csatarendbe állítá: A középet maga a fejedelem, a völgyre dülő jobb szárnyat Pekry Lőrincz, a bal szárnyat Bercsényi vezénylé; a tartalékot a közép mögött a karabélyosok képezték.

A császáriak részéről az elővédet képező Pálffy a kurucz sereg jobb szárnyával, a Heister és Viard a középpel és bal szárnyával szemben fejlődtek.

1708

Miután Heister nehéz lovassága a fölállítás bal szárnyának tartott, sőt bal oldalát is fenyegette, Rákoczi a szedlicsnai széles völgyszerű vízmosáshoz három zászlóalj hajdút küldött, egyidejűleg pedig Pekrynek, miután ennek lovasságából álló jobb szárnyhada az ellenség arczvonulatát jóval túlszárnyalta, a fejedelem szintén parancsot adott, hogy balra kanyarodva, az ellenség (Pálffy) bal oldalát támadja meg. Ez meg is indult, de előtte mocsaras terep lévén, csapatait egy volt halastó megszakadt töltésén egyenkint-kettenkint vezette előre, hogy azután túl újból fejlődtesse. Lehet, hogy e művelet, mely magában véve fölötte hátrányos, talán minden baj nélkül lett volna végrehajtható, a minthogy részben végrehajtatott is; de ekkor lovagolt oda Ebeczky dandárnok, ki dandárával Pekry mellett volt fejlődve s figyelmezteté Pekryt, hogy háta mögött a megszakadt töltés igen veszedelmes. Ebeczkynek igaza volt ugyan, de a figyelmeztetés mégis fölötte szerencsétlen dolog volt, mert a töltés hátránya csak *visszaveretés* esetén válhatik vala érezhetővé, ez pedig egyelőre nem volt oly bizonyos, sőt a visszavonulás irányát sem kellett szükségkép erre venni; végre pedig a következők megmutatták, hogy Pálffy lovasságát sem a tó, sem a mocsár, sem a megszakadt töltés a támadásban meg nem akadályozta. De Pekry, maga gyöngé taktikus lévén, Ebeczky figyelmeztetésén megijedve, a helyett, hogy a fejlődést befejezte és az ellenségre rontott volna — ennek megverése lett volna a legbiztosabb mód, hogy a töltés veszedelmessé ne váljék — *megfordult és csapatait ugyanazon szerencsétlen módon tagonkint visszavezette.*

Midőn Pálffy tábornagy Pekry Lőrincz e szerencsétlen manőverét látta, engedélyt kért a fővezértől e lovasság megtámadására s a ráczok könnyű lovasságával és két nehéz századdal Pekry bal, lovassága többi részével annak jobb szárnya ellen támadásra indult. De bárha az előterepnek az előzők szerint kedvezőtlennek kellett lenni s Pekry a támadást bátran várhatta volna, mégis azonnal megfordult, minek folytán Pálffy támadása Ebeczky fedezetlen jobb oldalát érte. Ebeczky az első rohamot visszaverte ugyan, de az mégis végzetes lön az egész csatára.

A fejedelem ugyanis a jobb szárny veszélyét látva, a nemesi compániával és a tartalékból előrevont karabélyosokkal személyesen előre rohant, de lova egy vízmosáson való átugrásnál nyakát szeg-

vén, a fejedelem eszméletét veszítve bukott a földre. A fejedelem elbukása után nyomban azon hír terjedvén el, hogy a fejedelem elesett, másrésről pedig Bercsényi megsebesülésének híre is, a hadak megrémülve futásnak eredtek. Csak Perényi Miklós és Czelder Orbán gyalog- és Luzsénszky Sándor lovas-ezredei állották meg helyöket mindvégig és fedezve a sereg visszavonulását, el is hullottak.

A megfutott csapatok, kivált a gyalogság, teljesen elszéledt s többé összeszedhető nem volt; a lovasság, mely különben is csak keveset veszített, még annyira, a mennyire együtt maradt, bár abból is sok hazatért. A sereg málhája szerencsére más úton Bánra levén irányítva, az ellenségnek zsákmányúl nem esett.

A magyarok vesztesége a trencsényi csatában Thaly legújabb összeállítása szerint halottakban 2825 fő; fogságba jutott 25 tisztt és 400 közvitéz, kik közül 60 császári szolgálatba állott; az ellenség kezébe került ezenkívül 14 ágyú és 40 zászló.

A fejedelem mintegy 100 főnyi kísérettel Bánon és Nagy-Tapolcsányon át Nyitra-Szerdahelyre menekült; ide tért Bercsényi, valamint este Bottyán tábornok is, ki időközben rohammal bevette a Csallóközben **Gutánál** a *Békavár*nak nevezett császári redouto- Guta. kat s hadtestével Nyitrán át a főserceghez csatlakozni igyekezett; csapatai augusztus 3-án már meghaladták Nyitrát, midőn a trencsényi csatából menekülő kuruczok a katasztrófa hírét hozták.

Bizony nagy kár, hogy a fejedelem a csatát Bottyán, a jeles vezér, erélyes és határozott csapatvezető, és 4000 főnyi kitünő hadteste nélkül elfogadta! Csakhogy, úgy látszik, a fejedelem Bottyán közeledéséről tudomással nem bírt, mert erre nézve előzetes megállapodás nem történt, Bottyán pedig közeledését a fejedelemnek idejekorán nem jelentette.

A csatavesztés okául első sorban Pekry szerencsétlen manővere szokott említettetni; de nem egészen méltányosan. Hozzájárult ehhez Ebeczky is időszerűtlen tanácsával. Ha Ebeczky nyugodtan végrehajtani engedi Pekry mozdulatát és őt egy képzelt veszély föltárásával meg nem rémiti, Pekry lovassága tán megrohanja és megveri a bánt, s a koczka másképp dül. Második ok a fejedelem szerencsétlen elbukása. Semmi szükség sem volt arra, hogy a fejedelem személyesen rohanjon ott a harcra, de elbukása sem kö-

1708. vetelte a rend fölbomlását és az ezredek futását. A lützeni csatában a svédek ép a szeretett király eleste tüzelte új támadásra, mely nélkül a csatát nem nyerték volna meg.

A trencsényi csata — mondja Thaly — egyébiránt a Rákóczi-kor legvégzetesebb, legszerencsétlenebb eseménye. Nem a nagy veszteség miatt, nem is a sereg elszéledéseért, mert hiszen ez a kurucz háború folyamán gyakran megesett, hanem legfőképen elcsüggesztő, lehangoló erkölcsi hatásáért. A trencsényi csata az egész szabadságharcz forduló pontja, mely után rohamos hanyatlás következik. Elveszett a hit az ügy győzelmében, a szíveket csüggedés szállotta meg. Rákóczi szerencsecsillaga örökre lehanyatlott.

Hadműveletek a trencsényi csata után. Heister a trencsényi csata után Pálffy tábornagyot 3000 lovassal és 22 mozsárral Nyitra ostromára rendelte, maga pedig a fő-sereggel Pozsonyba s onnét a Dunántúlra menetelt. Erre több oka volt; először is a nagy veszedelemben lélekjelenlétét egyedül megtartó Bottyán hadtestével a Vághoz vonulván, fenyegette Heisternek Pozsonynyal való összeköttetését, mi pedig igen fontos vala, mert a fővezér oda egy 6000 főnyi dán segélyhad érkezését várta; második oka volt, hogy Eszterházy Antal a dunántúli csapatokkal elfoglalván Ruszt, Feketeváros és Nezsider erődjeit, Ausztriát szüntelenül nyugtalanítá, s csapatait egész Bécs alá küldé, hol már a *császári testőrsapatokat kellett kirendelni*; végre pedig *Bezerédy*, a kurucz világ e fiatal, bámult hőse, erkölcsileg megtántorodván, a trencsényi csata után följajánlotta Heisternek, *hogy lovas dandárával császári szolgálalba lép* s Heister ennél fogva Pezerédyvel mielőbb egyesülni akart.

Heister terve azonban nem sikerült. Bezerédy árulása ugyanis idő előtt kiderülvén, a bár kitünő, de megtántorodott vezér a kuruczok által elfogatott és kivégeztetett, Nehem tábornagy 5000 főből álló rácz hadteste pedig, melynek a Bezerédy segítségével a Balaton mellé szoritandó kurucz hadakat hátba támadni kellett volna, **Balogh Adám** által szeptember 2-án **Kölesdnél** körülfogatott s teljesen megsemmisítettett. Balogh ostrom alá fogta azután **Pécs** s Heister dunántúli hadjáratának egyetlen eredménye az volt, hogy Pécs az ostrom alól fölmenté.

Ruszt.
Feketeváros.
Nezsider.
Bécs.

Kölesd

Pécs.

De míg Heister a Bakonyban és Pécs körül járt, Eszterházy 1708. Antal, ki tudomást nyert arról, hogy Draskovics a horvátokkal szintén betörésre készül, elébe ment a Murához, elfoglalta **Bella-** Bellatincz.
tincz és **Kottori** erődöket, bevette a **Légrád** melletti sánczokat, Kottori.
hol Jellasich György al-bánt 500 emberével együtt lekaszabolta, Légrád.
majd a Muraközbe és Horvátországba betört s ott zsákmányolt.

Pálffy János tábornagy augusztus 22-én szállt Nyitra alá, s Nyitra. bár ott *Révai Gáspár* 400 hajdúval, 30 ágyúval s elegendő élelmi és lőszerrel rendelkezett, a várat mégis már két napi ostrom után augusztus 24-én feladta. Négy nappal később ment végbe *Ocskay László*, a másik híres kuruczvezér árulása, ki a helyett, hogy Nyitrat fölmentette volna, mint azt neki Bottyán megparancsolá, ezredét augusztus 28-án Pálffy elé **Pereszlénnyhez** vezette s ott körül- Pereszlénny.
fogatván vele, a labanczokhoz átállott. De 900 lovasából 400 azonnal, az év végéig pedig majd az egész ezred viasszaszökött Rákóczi zászlóihoz, míg maga Ocskay 1710 január 1-ig maradt császári szolgálatban, a mikor azután a kuruczok által elfogatván, szintén kivégeztetett.

Mihelyt Bottyán Heisternek a Dunántúlra menetelét megtudta, mit sem törődve a Nyitránál tétlenül álló Pálffyval, azonnal átment a Vágon, elfoglalta **Modort** és **Bazint**, áthatolt a Fehér-hegyeken s meglepve **Szakolczánál** egy császári csapatot, abból **Modor.**
Bazin.
Szakolcza.
400-at levágott.

Heister a Dunántúlról visszatérve nem kisebb dolgot határozott, mint **Érsekújvár** ostromát. Érsekújvár.

E végből elővédje Pálffy alatt szeptember 21-én megjelent Újvár alatt s azt körülzárni kezdé. De az öreg Bottyán idejekorán gondoskodott e nagyfontosságú várról.

Ő maga akart a várba zárkózni, de a fejedelem azt nem engedte meg s parancsnokul *Berthóti István* ezredest nevezte ki, kit Géczi Gábor lovassági, Límprecht gyalogsági parancsnok és Szluha Ferencz támogattak. A vár őrsége 5000 főre emeltetett s lőszerrel, eleséggel bőven ellátatott.

A vár, melynek 1704 óta jelentékenyen megerősített védőművei 100 ágyúval valának felszerelve, ily előkészületek után nyugodtan nézett az ostrom elé, s az nem is tartott sokáig.

Heister belátta, hogy nagyobb vállalatba kezdett, mint a

1708. melyet megbir, az ostromot már október 12-én megszüntette, s a vár alól elvonult. A császáriak ezután csak Komáromból, Nyitráról és Szeredről lovasság által figyeltették meg a várat, mi azonban Bottyán tevékenysége mellett teljesen eredménytelen vala.

Időközben Bercsényi a Garamnál és Ipolynál mintegy 5000 főnyi kurucz hadat egyesítvén, ez Bottyán csatlakozásával 8—10,000 emelkedett. Heister tehát ez erőt óhajtotta megtámadni, s egyidejűleg a bányavárosokat elfoglalni. E végből Újvár alól Lévára ment. De Bercsényi az ütközet elől kitérvén, a császári fővezér Pálffy, Löffelholz altábornagyot és Ocskayt a bányavárosok elfoglalására utasítván, a parancsnokságot Pálfynak adta át és visszatért Pozsonyba. Bercsényi — miután Bottyán tőle újból elvált és Pozsony vidékét nyugtalanította — a bányavárosokat meg nem védhetvén, azokat fölgyújtatta, a bányákat pedig művelésre alkalmatlanná tevén, elvonult.

Bajmócz.
Zsolna.
Budatin.
Vág-
Besztercz.
Lednicz.
Galántha.

A Pálffy parancsnoksága alatt álló Ebergényi hadosztály megvette ezután Ocskayval Bajmóczot, majd Thuróczy Gáspár ezredes árulása folytán — a ki, mint Ocskay, ezredét a császáriakhoz vezette — Zsolnát, Budatint, Pálffy maga Vág-Beszterczét és Ledniczet; ellenben Bottyán megverte Cusani altábornagyot Galánthánál. elvéve Heister málháját és tömérdek — a várak ellátására összeterelt — vágómarhát, melyet Érsekújvárra szállított, elfoglalta rohammal Lévát és a bányavárosok császári őrségeit olyannyira szorongatá, hogy Heister, ki időközben újból a Dunántúl kalandozott s teljesen eredménytelenül tért Pozsonyba vissza, Löffelholz, Steinville és Koháry tábornokoknak újból segélyre kellett hogy siessen.

Léva.

A beállott szigorú tél különben a hadműveleteknek csukhamar véget vetett.

Erdélyben az év első fele események nélkül folyt le. Midőn azonban Rákóczi a sziléziai hadjáratra készült és Újvárra, majd Vág-Újhely felé menetelt, Károlyi Sándor megkísérlé Kolozsvár visszavételét. E célra Zsibónál sereget gyűjtött s július 27-én Kolozsvárt lövetni kezdé. A városnak segélyére sietett azonban Erdély katonai parancsnoka, Kriechbaum altábornagy s Kolozsvárt az ostrom alól fölmenté. Károlyi most bevette rohammal Szászsebest, majd Kolozsvár, Szászsebes, Gyulafehérvár, Gyulafehérvárt és Abrudbányát s megverte a császáriak egy

Kolozsvár.
Szászsebes.
Gyulafehérvár.
Abrudbánya.

osztályát **Mező-Madarasnál**. De újabb kísérlete Kolozsvár ellen nem sikerült, midőn pedig Erdélyből kivonult, utóvédjét **Zsibónál** november 22-én Graven altábornagy hadosztálya szétverte.

1708.
Mező-
Madaras.
Zsibó.

Az 1708-ik évi hadjárathoz Rákóczi nagy reményeket fűzött, de a trencsényi katasztrófa azokat megsemmisítette. Szép serege tönkre ment, elszéledett s a csüggedt kedélyeket a dunántúli győzelmek és a Bottyán által kivívott sikerek nem voltak képesek ellensúlyozni. Elveszett egész nyugoti Magyarország, elveszett Erdély; fölütötte fejét az árulás hydrája, a sereg demoralizálódott. Az elveszett el, a mi a sereget eddig legfőképp összetartotta, lelkesítette, győzelmekre vezette: *az erkölcsi erő*.

A szabadságharcz ezután már csak vergődés, kétségbeesett kapkodás, hogy az elveszett fejszének legalább a nyele kerüljön meg.

Az 1709-ik évi hadjárat. A lefolyt év katonai eseményei arra kényszeríték Rákóczit, hogy a diplomácia terén újból nagyobb tevékenységet fejtessen ki. Mindenekelőtt felvette az alkudozások fonalát Bécsben, s szorgalmazta a porosz, angol és hollandi udvarok közbenjárását, míg a francia királytól azt kívánta, hogy a kötendő békébe Magyarországot is befoglalja. Mindennek az eredménye azonban kevés vala, mert a bécsi kormány az elért eredmények után a fölkelést katonai erővel akarta elfojtani, s így engedményekre hajlandó nem volt. A harc tehát tovább folyt.

1709.

Hadműveletek Felső-Magyarországon, az év első felében. Az északi megyék, Árva, Liptó és Turóc meghódításával Heister Pálffy tábornagyot bízván meg, ez Ebergényivel a párniczai szoroson, Viard és Tollet tábornokok a Stureczen, Ocskay és Egremont a Tátrán át nyomultak be, mely utóbbi három Rózsahegynél január 10-én egyesülvén, Liptó-Szent-Miklósig, sőt egész a Szepességig hatoltak előre.

Bottyán, ki most e vidéken parancsnokolt, ennek folytán megtámadtatta Csajághy által **Véghlest**, **Zólyomot** és **Besztercebányát**, s visszanyomta Viardot **Garamszegnél**. Ezután a Tisza mellől felrendelt Károlyi segítségével újra élelmezte február elején, majd ismét ápril végén Érsekújvárt, miközben a **Zsitva** mellett kemény harcokat vívott. Bottyán a császári hadakat általában úgy Újvár körül, mint a bányavárosoknál szakadatlanul fog-

Végghos.
Zólyom.
Besztercze-
bánya.
Garamszeg.

Zsitva.

1709. lalkoztatta, az ő és Károlyi lovasságával a Vágig, a Nyitra-völgyben Tapolcsányig portyáztatott, s a császári őrségeket folyton zaklatta, minek folytán Felső-Magyarországnak a császáriak által való occupálása csak csekély eredménnyel járt s a kurucz hadak a Szepességet megtartották, sőt betöréseket is intéztek Árvába, Liptóba. Így szétverte Babocsay az **Árva** várát körülzáró császári hadat, Csáky pedig ismételten betört Liptóba.

Árva.

Lőcse.

Pálffy ennek következtében benyomult február közepén a Szepességbe s megtámadtatta Viard által **Lőcsét**, de ez onnét véres fővel visszaveretett. Ez időben nyervén tudomást arról, hogy Bottyán és Károlyi hadai Vág és Nyitra völgyében portyáznak, Pálffy Viardot Nyitrához rendelte, hogy ott a Garam és Nyitra közt állást foglalván, a kuruczok portyázásait megakadályozza. **Árva** vára csak ápril 10-én capitulált az ostromot újra felvevő császáriaknak.

Árva.

A hadműveletek ezután, a császári vezérek támadó hadjáratra elég erővel nem rendelkezvén, egyidőre szüneteltek.

Heister dunántúli hadjárata. A felsőmagyarországi hadműveletekben beállott szünetet Heister tábornagy arra használta föl, hogy a Dunántúlt hatalmába ejtse, s ezt annál is inkább, mert Eszterházy Antal a fejedelem parancsára, a császáriak felvidéki hadműveleteit megakasztandó, újból nagyobb betörést intézett Styriába és Ausztriába.

E célra Heisternek nagyon kapóra jött *Lubomirszky* herczeg lengyel sztarosztja 4000 főt meghaladó zsoldos hada, melyet a császár május hóban zsoldba fogadván, ezzel a dunántúli hadjáratot lehetővé tette.

Győr.

Árpás.

Tóköz.

Mindszent.
Körmend.

A császári és lengyel csapatok június 17-én Győr tájékán állottak hadműveletekre készen, s visszanyomva június 19-én Eszterházy előcsapatait az **árpási** hidtól, és Somogyi Ádámot a **Tóközből**, Körmend felé nyomult elő, hol Breuner tábornok alatt a császáriak egy hadosztálya Eszterházyval szemben állott. Heister bal oldalvéde, St. Croix tábornok 1000 lovassal, június 26-án jutott **Mindszentnél**, Breuner **Körmendnél** a kurucz csapatokkal összeütközésbe, melyek Heister főcsapatának közbelépése folytán visszaveretvén, miután 200 főnyi veszteséget szenvedtek, Sümeg felé visszavonultak.

Heister ezután a Rábamentén örsvonalat alkotva, majd egy 1709. hónapig passiv védekezésre szorítkozott s csak július 19-én nyomult **Sümeg** alá, melyet hamar megvett. Sokkal keményebb harc **Sümeg**. után jutott a császári fővezér a kuruczok egyik főfészkének, a **Bottyán** által megerősített és sokszor megvédett **Simontornyának** **Simontornya**. birtokába. Ezután hosszabb ideig csak kisebb harcok folytak a császáriak, továbbá Eszterházy és Balogh Ádám mindig fogyó és széledő dandárai közt, s midőn Heister végre szeptember 7-én **Veszprémet** is elfoglalta, a kurucz hadak ereje meg volt törve s **Veszprém**. azok nagyobb része elszéledt.

A fejedelem Eszterházy Antal segélyt kérő leveleire még július hóban elhatározá, hogy a Dunántúl megsegítésére **Bottyán** tábornokot leküldi, de az mintegy 5000 főnyi hadtesttel, csak augusztus első napjaiban indulhatott le s augusztus 10-én érkezett Dunavecséhez.

Midőn Heister **Bottyán** érkezését megtudta, a **Palotánál** **Palota**. útját álló Eszterházy hadát szétverve a Duna mellé sietett, s részint saját hadaival, részint Pfeffershofen altábornagy budai parancsnok támogatásával **Bottyán**nak a Dunán való átkelést lehetlenné tette.

Bottyán, a Dunántúl közvetlen megsegítését lehetetlennek látván, észak felé fordult, hogy a bányavárosokat megrohanva, Heistert az ott levő császári hadak veszedelme által kényszerítse a Dunántúl elhagyására. E tervnek megfelelőleg augusztus 20-án megindulván, miután 22-én **Vác** mellett a budai örség egy por- **Vác**. tyázó hadát megverte, **Vác** közelében Kosdnál ütött tábornok. De két nap múlva már **Selmecz** alatt áll az ősz kurucz generális és heves ütközetet vív a mindenfelől **Selmecz** védelmére özönlő császáriakkal, kiket sáncaikba visszazorított.

E támadás, de meg a Dunántúlnak már ugyis majdnem teljes behódolása, Heistert szeptember hóban arra bírta, hogy seregével ismét a Felvidékre menjen. A császári fővezér nyugodtan távozhatott, nem volt többé számbavehető kurucz had a meghódított Dunántúlon.

Hadműveletek Felső-Magyarországon, az év második felében. A szerencsétlen trencsényi csata után kiváltképen a gyulogság oszlott szerte, még pedig annyira, hogy a kurucz

1709. hadak még az erődök, helységek, szorosok, hidak stb. megszállására sem rendelkeztek elég gyalogsággal, annál kevésbbé voltak a működő hadosztályok gyalogsággal elláthatók. E hiányon az 1708 december havában tartott sárospataki gyűlés olykép segített, hogy a dunáninnyi és a tiszai részekre 12,000 hajdút vetett ki, melyek az 1709-ik év tavaszán valóban ki is állítottak.

Ennek megtörténte után Bercsényi — a helyőrségek stb. leszámítása után is még — mintegy 6000 gyalogossal s mintegy 8000 lovassal rendelkezett, melyek ellenében Pálffy és alvezérei mintegy 12,000 főnyi, de jól szervezett, fegyverzett s fegyelmezett csapatot állíthattak.

A császári csapatok balszárnyát Ebergényi s vele Tollet és Viard, a középet Steinville, később maga Pálffy, ki Heisternek a Dunántúlra távozása óta az összes dunáninnyi hadak fővezére volt, a jobbszárnyat Löffelholz s alatta Hartleben és Langlot tábornokok vezényelték.

Bercsényi, mihelyt a 6000, hadműveletekre szánt hajdú julius közepén Gömörben együtt volt, azon szándékkal vala, hogy 3000 gyaloggal és a lovas had egy részével Szepesből a császáriak Liptóban emelt sánczait támadja meg s azután Árva-Turócztot, a másik három ezerrel és a Balogh István lovas-dandárral Zólyomot, esetleg Breznóbányát veszi meg s ezután a bányavárosokba hatol; e műveletet Ebeczky lovas-dandára Bajmócz irányában való előnyomulás, Eszterházy Dániel pedig a császáriak zselizi táborának megtámadása által volt elősegítendő.

A támadás később olykép módosult, hogy Breznó csak megfigyeltetik s a csapatok két oszlopban, és pedig Csáky Mihály tábornok 2500 gyaloggal és 2000 lovassal Hranoviczáról, Andrassy Pál tábornok 2000 gyaloggal és 300 lovassal Telgárt felől a liptói sánczokat támadják meg.

Liptói
sánczok.

Augusztus 4-én a kurucz hadak a támadást oly meglepően hajtották végre, hogy Tollet tábornok, a liptói sánczok parancsnoka, az erődítések első vonalát feladni és a vavrisói csillagsánczba visszavonulni volt kénytelen, mi közben maga is súlyosan megsebesült. Ha Csáky nyomban e sánczot is megrohantatja, kétségtelenül behatol, de ő Tollet tábornokot csapatával elfogni akarván, csak a kisebb sánczokat foglalta el, s ezek egyikében tüzéségét

helyezte el. E közben azonban elmúlt a nap, s a császáriak, bár teljesen körül voltak zárva s a tüzéség másnap, augusztus 5-én a csillagsánczot hatásosan lőtte, magukat megadni semmi hajlandóságot sem mutattak. Csáky, bárha az erődben már alig volt több 4—500 főnél s annak is egy része harczképtelen, ennek daczára rohamot meg sem kísérelt s öt napig ott ácsorogván, végre augusztus 9-én, midőn híret vette, hogy Viard 3000 fővel, Pálffy pedig az egész derékhaddal útban van Tollet megsegítésére, a kurucz sereg visszavonulását rendelte el. Ez annál nagyobb és végzetesebb hiba volt, mert Viard és Pálffy augusztus 12-ike előtt alig vihettek volna segítséget, nemcsak a nagy távolság, de a miatt is, hogy a fölmentő hadnak előbb még Czelder Orbán ellentállását kellett volna leküzdeni, ki a szoros utakat dandárával megszállotta.

A kuruczság Csáky és Andrássy tábornokokat nemcsak gyávasággal, de sőt árulással is vádolta, a fejedelem pedig Csákyt a parancsnokságtól elmozdítván, ellene vizsgálatot rendelt.

A lipthói harcok fedezésére Czelder egy oszlopa Bajcsy alvezredes alatt kemény harczt vívott Viarddal **Revuczánál**, más kurucz csapatok **Breznóbányánál**, Balogh István **Divénynél**, mire Ocskay egy császári haddal megüté, de eredménytelenül, **Gácsot**, Pálffy pedig elfoglalván a **gyetvai** szorost, Losoncra vonúlt, majd **Füleket** zárta körül. Eszterházy Dániel ez alatt rövid időre körülzárta a **zselizi** tábort, Géczy Gábor pedig megverte a császáriakhoz átszökött Thuróczit **Mocsonoknál**.

Revucza.
Breznó-
bánya.
Divény.
Gács.
Gyetva.
Fülek.
Zseliz.
Mocsonok.

Bercsényi most a hadakat összevonván, Pálffyra készült támadni, de az a támadást be nem várva, visszahúzódott Zólyomra; ugyancsak visszahúzódtak a császáriak Liptóban is Rózsahegyre. Bercsényi lovassága bekalandozta ezután az egész nyugoti részeket Pozsonyig, Morvaországig.

E közben Heister a Dunántúl végeznén, visszatérőben volt a Felvidékre; de visszatért oda Bottyán is és mig Bercsényi Pálffyt Zólyomnál szorongatá, Bottyán Selmech irányában akart hátába támadni. E művelet azonban már nem került végrehajtásra. Bottyán ugyanis még kosdi táborában híret vevé, hogy a rácok betörték az Alföldre s Kecskemét, Czegléd, N.-Körös, Jászberény nagy veszedelemben vannak. Bottyán, mint Duna-Tiszaközi főparancsnok e hirre lovasságát azonnal a rácokra küldé, s azokat szétvereté;

1709. maga szintén utánuk indulván, szeptember 10-én a Tarna mellett
 Hatvan. szállott táborba. Innét ment szeptember 23-án **Hatvanba**, hogy az ott készülő lázadást és árulást megakadályozza, s midőn hazájának még ezen utolsó szolgálatot tette, szeptember 26-án (vagy 27-én) meghalt. Tetemét Gyöngyösön temették el.

Bottyán elvesztése nagy csapás volt a fölkelés ügyére, mert benne Rákóczi legkiválóbb, leghűbb és legvitézebb tábornokát veszítette el.

Heister a vele hozott hadakkal elhozta a Savoyai dragonyos-
 ezredet is, mely St. Croix tábornok alatt állott; midőn az érsek-
 újvári várórség Balogh István dandárnok fedezete alatt Nyitra
 vidékéről mintegy 200 szekér eleséget vitetett a vár felé, St. Croix
 e fedezetet 1800 főnyi császári haddal október 4-én megtámadta
 Csápor. **Csápornál**, de veszedelmére, mert a kurucz lovasság által meg-
 veretett s 200 főnyi veszteséggel volt kénytelen menekülni.

Heister és Pálffy hadai a zselizi táborban október 15-én egye-
 sültek, s a tábornagy, miután hadai a Nyárády András által hanyag-
 Gács. gul védelmezett **Gácsot** (november 3-án) és **Rima-Szombatot**
 Rima- megvették, Gömörön át a Szepességre vonúlt s november 10-én
 szombat. ostrom alá fogta az erős, Czelder Orbán által vitézül védelmezett
 Lőcse. **Lőcsét**. De bár a tábornagyot a szintén császári zsoldba állott
 Lubomirszky Tivadar herczeg lengyel csapatai is segítették, részint
 mivel Czelder és a lőcseiek elszánt védelme ellenében semmi
 Szalók. eredményre nem jutott, részint mivel Károlyi hadai őt **Szalók**
 felől megtámadták, az ostrommal felhagyott és december 8-án
 Késmárk. **Késmárk** alá szállott. Késmárk ellenállása nem volt olyan, mint
 Lőcséé s Thököly vára öt napi lövetés után december 13-án
 capitulált.

A császári fővezér ezután az újból fenyegetett bányavárosok
 oltalmára sietve Löffelholz altábornagyot Lőcse ostromának új-
 béli megkezdésére utalta, a parancsnokságot átadta s Pálffy-
 hoz ment.

Rákóczi hadai ezalatt folyton jobban összeolvadtak, nemcsak
 a hadak elszéledése folytán, de azért is, mert a Duna-Tisza közén
 nagy erővel föllépett *dögmirigy* vagy *pestis* már a felső részekben
 is dühöngött, ezerszámra szedvén áldozatait nemcsak a lakosság,
 de még inkább a táborozó kurucz hadak közt. Ez iszonyú ragály

sokkal hatalmasabb ellenség volt, mint a császári hadsereg és a 1709. fölkelés gyászos végében e rettenetes járványnak legalább oly nagy része volt, ha nem nagyobb, mint amannak.

A fejedelem hadai egyrészlől a császáriak, másrészlől a mirigy-halál által mindig szűkebb térre szorítva, a Felső-Tisza vidékén, végre Huszt-Munkács tájékán húzódtak meg.

Az *erdélyi hadi események* közül fölemlítendőek Nagyváradnak Kriechbaum tábornagy által végrehajtott élelmezése, mely odamenet két ízben, augusztus 2-án Pestesnél, augusztus 5-én Pestes. Várad-Püspökinél, visszamenet pedig augusztus 12-én a Kőrös Várad-Püspöki. Kőrös. mellett az élelmezést megakadályozni akaró Bagossy László kurucz hadával véres összeütközésre vezetett. Hasonló összeütközések keletkeztek Kővár védőőrségének megerősítése alkalmával Somkútnál, Somkút. hol a császáriak, és Halmágynál, hol a kurucz hadak voltak Halmágy. előnyben.

Erdély választott és felavatott fejedelmét nem támogatta úgy, a hogy azt megtehetette volna; a felavatáskor Rákóczira kényszerített törvény, melynek értelmében minden földesúr az engedélye nélkül zászló alá állott jobbagyot visszahívhatta, lehetetlenné tette, hogy Rákóczi ott hadat állítson, Erdély nemessége pedig közönyösen nézte Magyarországot és a közös haza szabadságára szövetkezett rendek veszedelmét.

Az 1710-ik évi hadjárat. A nemzeti fölkelés ügye már 1710. az 1709-ik évben erősen hanyatlott; a trencsényi döntő csata óta a kurucz hadsereg sorai előbb az elszéledés, majd a pestis-járvány következtében folyton ritkultak, a császári hadak pedig ugyanily mértékben nyertek tért. Ez a bécsi udvar önbizalmát nagy mértékben emelte és az, a pozsonyi országgyűlés elnapolása után, a további tárgyalások útját az által akarta elvágni, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelmet és Bercsényi Miklóst felségsértökké nyilvánította, ellenben a király hűségére megtérőknek általános amnestiát hirdetett. Bizonyos, hogy a hat év óta szakadatlanul folyó háborút, mely elvégre is positiv eredményeket nem hozott, s most már mindinkább reménytelenné vált, az ország már megunt a nemes-csak a nemes családok százai, de egész megyék siettek a nyújtott alkalmat fölhasználni s a király hűségére tértek. Ez által a küzdelem kilátásai még inkább csökkentek s Rákóczi annál inkább igye-

1710. kezett a haza sorsát diplomatikai úton biztosítani, mi Péter csár közbenjárása mellett kivihetőnek látszott. De ez a remény is hiúnak bizonyult.

A svéd király egy 2000 főnyi, svédek, lengyelek és francziák-ból álló dandára Magyarországra szorult s a csár Rákóczitól ezek kiadását követelte, mi egyenetlenséget támasztott közte és a csár közt, mit a fejedelem végre olykép háritott el, hogy ez idegen dandárt zsoldjába fogadta.

A fejedelem ez erővel és saját még harczképes hadaival támadó előtörést kísértett meg, azon reményben, hogy a harcztéren elért eredmény a békealkudozások menetére is kedvező befolyást fog gyakorolni. Magához vonván tehát Károlyi hadait is, 1810. január első napjaiban Egeren, Gyöngyösön keresztül Vadkertnek tartott, hogy azután a bányavárosok ellen támadjon. A császári hadak azonban idejekorán értesültek jöveteléről s Vadkerttől délkeletre **Romhánynál** Sickingen altábornagy parancsnoksága alatt útját állták.

Romhány.

A január hó 22-én kifejlődött ütközetben kezdetben Rákóczi volt előnyben, a mennyiben a lengyelek és svédek a császáriak sorait áttörték, s azokat visszaszoríták; de a császáriak visszavetett hada kevés idő múlva, miután Sickingen által a nádas mögött rendeztetett, újból előre tört s viszont a kuruczokat nyomta vissza. Egészben véve a harcz taktikailag eldöntetlen maradt, mert a csatatérről mindkét fél visszavonult, de a győzelem hadászatiilag mégis a császáriaké lett az által, hogy Rákóczi terve végrehajtásában megakadályozva lón s a megkezdett támadó hadműveletet nem folytathatta. A küzdelem mindkét félnek mintegy 500 főnyi veszteségébe került.

Nagy-
szombat.
Szt.-György.
Bazin.
Tavarnok.
Bossány.
N.-Tapol-
csány.
Nyitra-
Egerszeg.

Rákóczi hadait most Érsekújvárhoz küldé, hogy annak újabb élelmezését biztosítsák, miközben Balogh Ádám dandára Pozsony felé előnyomulván, megvette Nagy-Szombatot, Szent-Györgyöt és Bazint, míg más hadak a Nyitra völgyében Tavarnokot, Bossányt és Tapolcsányt foglalták el és tetemes eleségkészletet vittek Újvár felé. De azokból csak csekély rész jutott a várba, mert a császáriak a kurucz hadaknak Nyitra-Egerszegnél február 20-a táján útját állván, az eleségkészletek legnagyobb részét visszavették.

A fejedelem ezután hadaival, melyek bizony ismét erősen 1710.
megfogytak, Szolnoknál a Tisza mögé vonúlt; de előbb Károlyival
Érsekújvár élelmezését nagy nehézségek közt, az ostromzároló Érsekújvár.
had kijátszásával, ügyesen végrehajtatta.

A felső vidéken ez idő alatt Löffelholz altábornagy meg-
vette Andrassy István tábornok árulása folytán február 13-án az
erős Lőcsét, majd Szepesvárt fogta ostrom alá, mely azonban Lőcs.
csak június 12-én került a császáriak kezébe. Szepesvár.

Heister tábornagy most a kurucz hadak legfőbb támpontja,
Érsekújvár ellen fordult, melyet Pálffyval július elején szoroson Érsekújvár.
körüzárt. A várórség augusztus 17-én 14 napi fegyverszünetet
kötött Pálffyval, ki Heister távozása után a körüzárolást maga
vezette, sőt augusztus 31-ére — ha addig föl nem mentetnék — a
megadást is följánlotta; ámde Újvárba időközben újabb kurucz
csapatok és élelem is jutván be, a megadás elmaradt. Heister erre
Esztergomból és Komáromból ostromlövegeket hozatott Érsekújvár
alá és szeptember 14-én megkezdé a vár lövetését. Ez nem soká
tartott; a várórség már egy hét mulva, szeptember 21-én meg-
kezdte az alkudozást, s szeptember 23-án a nagyfontosságú várat
átadta.

E várral a nemzeti fölkelés legbiztosabb alapját, legkiválóbb
hadászati támpontját veszttette el. Mindaddig, míg Érsekújvár Rá-
kóczi kezében volt, nemcsak a dunáninnyi részek, de a Csallóköz
fölött is uralkodott, sőt közvetve a Dunántúl fölött is; Érsekújvár-
ral azonban elvesztette Magyarország nyugoti részét, s ellenállást
ezentúl már csak a Tisza mögött gyakorolhatott volna. Érsekújvár
fontosságát a bécsi udvar leginkább az által ismerte el, hogy a
hajdan híres várat a szatmári béke után oly alaposan lerontatá,
hogy az erődítéseknek ma már nyomai sem lelhetők föl.

Rákóczi érezte, hogy a fölkelés napjai már megvannak szám-
lálva s míg egyrészt az angol, porosz és hollandi, különösen pedig
az orosz udvarnál nagy erőfeszítéseket tett, hogy a kötendő általá-
nos békébe Magyarország is, természetesen a nemzet jogainak,
politikai és vallási szabadságának biztosítása mellett, befoglaltas-
sék, neki pedig az erdélyi fejedelemség biztosíttassék, másrészt a
Tisza-vonalat Szolnokkal, továbbá Egert, Kassát és Munkácsot
megerősítetté, a Dunántúlra pedig támadó előtörést készített elő.

1710. E tervek azonban nem sikerültek. A külhatalmak csak üres biztosításokat adtak, sőt még a czár is, ki jó indulatában annyira ment, hogy a *Janus* tábornok parancsnoksága alatt Lengyelországban álló 4000 főnyi orosz hadat Magyarországra küldvén, általa **Lublót** körülzáratta, később a bécsi udvar ellenmüködése következtében Rákóczitól elfordult s így arra, hogy Magyarország és a fejedelem sorsa a külhatalmak által biztosítottassék, a remény mindinkább csökkent.

A tervezett hadműveleteket sem koronázta siker.

Szolnok. A Tisza-vonalat *Cusani* lovassági tábornok támadta meg, ki október 15-én a Tiszán átkelvén, megtámadta a Csajághy által csak lanyhán védelmezett **Szolnokot**; elfoglalván a hidfőt, megsemmisítette a kuruczok fatalpakkból alkotott hidját, majd a várat nagy erővel lövetvén, Szolnokot már *október 17-én* megadásra kényszerítette. Ezután *Cusani* Eger alá ment; a város alig számbavehető ellenállás után csakhamar meghódolt, a vár azonban, melyet Perényi ezredes védelmezett, még tartá magát, s csak *november 30-án* capitulált.

Téth. A Dunántúlra a fejedelem Palocsay György tábornokot küldé, de ez csakhamar megbetegedvén, a parancsnokságot a derék béri **Balogh Ádám** ezredes dandárnok vette át. Ámde a megfáradt, megfélemlert s túlnyomó nagyrészben már a császár hűségére tért dunántúli nép a kurucz hadat többé nem támogatta. Balogh rendkívüli erélye ugyan ennek daczára is némi sikert vívott ki. Megvervén ugyanis Eszterházy Ferencz tábornok különítményét **Téthnél** s magát a tábornokot elfogván, felhatolt Sopronig; de itt gróf Nádasdy Ferencz altábornagy nagy erővel tört reá, a kurucz hadat **Salamonfalvánál** megverte s Baloghot visszavonulásra kényszeríté. Balogh most Kőszegen át a Rába felé tért; itt átkelés közben rövid harcztot vívott még a császáriakkal Ikervárnál s azután a Bakonyba vonúlt. Három hónapig tartotta magát Balogh a Dunántúl, de látva, hogy a nép idegenkedése mellett semmiféle cél el nem ér, visszatérésre határozá magát. A Dunán **Vörösmartnál**, Mohácestól délre szándékozott átkelni; de mielőtt ezt végrehajthatta volna, a császáriak által *október 29-én* harcra kényszerített s hosszantartó, elkeseredett küzdelem után legyőzetett; hada szétveretett, maga pedig fogságba jutott. Vége tragikus volt. Pálffy

tábornagy ugyanis Baloghot a fennálló kartell ellenére lefejeztette s így a szabadságharcznak e dicső hőse, a rettenthetetlen vitéz, rövid, de fényes pályafutását mint a nemzeti ügy vértanúja a verpadon fejezte be. 1710.

A császári hadak minden irányban tért nyervén, a fölkelők lassankint Magyarország északnyugoti sarkába szorultak. Virmond altábornagy ostrom alá fogta ugyanis Murány várát, Laucken tábornok szétverte november 10-én Olasz-Liszskánál a fejedelem Eszterházy Antal tábornok által vezényelt utolsó mezei hadát, mire a császáriak egymásután megvették az erős Kraszna-Horkát, december 4-én Bártfát, december 10-én Eperjest. Murány. Olasz-Liszka. Kraszna-Horka. Bártfa. Eperjes.

A császári egyesült hadak ezek után körülzárták Felső-Magyarország fővárosát, Kassát. Kassa.

Erdélyben a császári hadaknak nem volt ellenfele s a hadműveletek jelentéktelen csatározásokra szorítkoztak.

A kurucz csapatok nem voltak többé fölkelők, hanem *bujdosók*, a fejedelem pedig, ki Bercsényit Lengyelországba küldé, menekülni vágyó főbb tisztjeit pedig elbocsátá, Károlyi Sándorral egyedül maradt; mindinkább meggyőződván arról, hogy a külhatalmak sem őt, sem az országot megmenteni nem fogják, beleegyezését adta ama béketárgyalásokhoz, melyeket Károlyi Pálffy János tábornaggyal, mint a Magyarországon levő császári hadak főparancsnokával, ez utóbbinak kezdeményezésére, folytatott.

Az 1711-ik évi hadjárat. Pálffy János gróf tábornagy 1711., a császár által nem csupán a hadak főparancsnokává neveztetett, de teljhatalmat nyert arra is, hogy Magyarország pacificatiójára nézve tárgyalásokat folytasson és egyezségeket kössön.

Pálffy János, midőn a fővezérletet átvette, ellentétben a lelketlen Heisterrel, ki a fölkelést vérbe fojtani óhajtotta volna, rábeszélés által igyekezett a fölkelés ügyét gyöngíteni s a főbb vezéreknek a császár mellé visszahajlítása által a fölkelést támaszaitól megfosztani. E fáradozása meglehetősen sikerült s midőn Rákóczi Károlyi Sándort az alkudozásokra felhatalmazta, ezzel már kénytelen volt, nem lévén többé sem ereje, sem hatalma, de még reménysége sem, hogy a nemzeti ügynek kedvezőbb fordulatot adjon.

A Pálffy tábornagy által vezetett császári főszereg e közben

1711.
Szoboszló.
Debreczen.

Sarkad.
Sólyomkő.
Murány.

Debreczenhez közeledvén, január 8-án **Szoboszlónál**, 10-én **Debreczen** mellett, kisebb harczot vívott a fölkelőkkel, kik Kassa felé vonultak vissza. Január 11-én Löwenburg altábornagy megvette **Sarkadot**, február 12-én meghódolt **Sólyomkő**, néhány nappal később **Murány** sziklavára.

Rákóczi a külsegély szorgalmazására és saját külföldre távozásának útját is előkészítendő, Lengyelországban levén, a tárgyalásokat Pálffyval tovább is Károlyi folytatta, ki már ekkor teljesen meglevén nyerve, a császár kegyelemlevelét zsebében hordta s a visszatérő Rákóczit is a meghódolásra rábírni igyekezett. Rákóczi saját személyét illetőleg ettől nem is volt idegen s az erdélyi fejedelemségről is kész volt lemondani, de sőt Pálffyval személyesen is találkozott; de miután a Pálffyval megkötendő egyességben az ország jogait és szabadságát kellőleg biztosítva nem látta s különben is — többé-kevésbé jogosan — attól tartott, hogy ezen egyezés jövähagyatni, ha pedig jövähagyatik, betartatni nem fog, a további tárgyalásokkal Károlyit bizván meg, az 1711-iki február 21-én az országot véglegesen elhagyta és Lengyelországba távozott.

A fejedelem ugyanis még mindig bizott az orosz czár ígéréteiben s mivel az Lengyelországba váratott, oda ment, hogy ügyét személyes találkozás útján még hathatósabban előmozdítsa.

Míg azonban Rákóczi Lengyelországban volt, itthon új fordulat következett be. I. József császár 1711 ápril 17-én meghalt és Pálffy, ki joggal tartott attól, hogy az udvar a tárgyalásokat megszakítja s az ország részére még azon előnyök sem lesznek elérhetőek, melyekre ő felhatalmazva volt, vagy pedig hogy a fölkelők fejénél a trónváltóság új reményeket kelthet, a császár halálát eltitkolván, az egyezséget minden módon szorgalmazta s Károlyit végre rávette, hogy az egyezséget a fejedelem távollétében is megkösse. Károlyi nemesak maga volt erre kész, de a kuruczok is, s míg egyrészt kivitte, hogy **Kassa** ápril 27-én Ebergényi császári altábornagynak átadatott, másrészt az ugyane napon Szatmárban egybegyűlt rendeket is rábirta, hogy Pálffy föltételeit elfogadják.

Kassa.

Így jött létre a *szatmári béke*, melynek következtében Károlyi és a rendek a hűségesküt letették, május 1-én pedig a *nagy-majthényi* sikon a 12,000 főből álló kurucz hadsereg zászlóit

Pálffy János gróf tábornagy előtt lerakta; nem a *fegyvert*, csak a zászlókat, a harc megszüntetése jeléül. 1711.

A szatmári egyezség megkötése után nyomban meghódoltak Ungvár, Ecsed, Sólyom, Huszt és Kővár, csak a Rákócziak ősi fészke Munkács daczolt még, miután e várat Sennyei a fejedelem számára még tovább is megtartani óhajtotta. Pálffy ennelfogva kénytelen lón a várat Löffelholz altábornagy által ostrom alá vétetni s az csak egy havi ostrom után, június 23-án jutott a császáriak kezébe. Mint a Thököly-fölkelésnél, úgy ezúttal is Munkácsé volt a dicsőség, hogy utolsónak maradt s csak a fegyveres erő által kényszerítve hódolt meg.

Ungvár.
Ecsed.
Sólyom.
Huszt.
Kővár.
Munkács.

Midőn a császáriak Munkácsot átvették, a fejedelem tróntermében a majthényi sikon önként letett 147 zászló ellenében 163 a harctéren elfoglalt császári lobogót találtak feltűzve.

A szatmári béke. A szatmári egyezség, mely az ország békéjét egyidőre visszaadta, a következő főbb pontokat foglalta magában: 1. Rákóczi Ferencz fejedelem, ha a hűségesküt három hét alatt leteszi, kegyelmet nyer s javait, valamint fiait is — kik Bécsbe internálva valának — visszakapja. 2. Hasonló kegyelmet nyernek hívei is, ha három hét alatt a hűségesküt leteszik; katonái császári szolgálatra nem kényszerítettnek: az idegenek hazájukba visszatérhetnek, a császári ezredektől átszökötteknek bántódása nem lesz. 3. A vallásszabadságról szóló törvények megtartatnak. 4. Az özvegyek és árvák, kik a háború alatt lettek azzá, javaikat visszanyerik. 5. A távollevők, ha ez iránt jelentkeznek, a kegyelembe befoglaltatnak; hivatalaikat vagy méltóságukat csak a császár külön kegyelméből nyerhetik vissza. A jászkunok szabadságai fentartatnak. 6. A kegyelem a hadi foglyokra is kiterjed. 7. A fegyverszünet alatt esett károk kölcsönösen megtérítettnek. 8. A békekötés Ő Felseége által mielőbb megerősítettik és a vármegyéknek megküldetik. 9. Ő Felseége úgy Magyarország, mint Erdély jogait, szabadságait és törvényeit szentül és sértetlenül fentartja s nem engedi, hogy az adott kegyelem ellenére bárki is üldöztesék. 10. Az ország sérelmei a jövő országgyűlésen orvosoltatnak.

A szerződést Eleonora özvegy császárné május 26-án, Károly császár és király azonban csak a következő évben s akkor is csak Károlyi ismételt sürgetésére erősítette meg.

1711.

Rákóczi Ferencznek a szatmári béke egy példánya szintén megküldetett, de a fejedelem *puszta kegyelmet* elfogadni nem akart, mert úgy vélte, hogy ez által beismerné küzdelme törvénytelenességét; ezenkívül pedig — daczára a szerzett keserű tapasztalatoknak — még mindig bízott a francia és orosz udvar pártfogásában és abban, hogy személye a kötendő általános békébe befoglaltatik. De mint Thököly, ő is csalódott; sem az utrechti, sem a rastatti békében Rákóczi még csak meg sem említettett. A fejedelem ezután Párisban, XIV. Lajos halála után Groboisban a camalduli barátok zárdájában élt, majd a török háború kitörése után a szultán által meghivatván, Törökországba ment; mire azonban Konstantinápolyba érkezett, a béke már megkötöttet. Rákóczy ezután az osztrák követ sürgetésére Rodostóra bellebezettett s 1735. ápril 8-án viszontagságos életét ott fejezte be.

II. Rákóczi Ferencz nem volt nagy hadvezér s szerencsés diplomatának sem nevezhető; de hazaszeretetben nem múlta őt felül senki s benne a magyar nemzet jogainak és szabadságának önzetlen, dicső bajnokát tiszteli, ki a nemzeti ügynek mindenét feláldozta s ki mindezért cserében javaitól, családjától, hazájától megfosztva, számkivetésben pusztult el. Neve megtestesülése volt a magyar nemzet függetlenségre, szabadságra való törekvésének, az maradt a késő utódok előtt is, s ezért emlékezete a nemzet hősei sorában örökké fog élni.

XV. FEJEZET.

III. KÁROLY ÉS MÁRIA TERÉZIA IDŐSZAKA.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a X. fejezetben. *Kütfők, monografiák, értekezések:* Bél Mátyás művei és kütfőgyűjteményei; Timon, Kazy és Kollár jezsuiták művei; Beczkó József: *Transylvaniæ principatus*; Katona István: *Historia critica regni Hungariæ*, a magyar történeti irodalomnak egyik legbecsesebb műve s egyik első rendű kütfője (latin); Pray György, rövid magyar történelme; Kovachich Márton: *Vestigia comitiorum apud Hungaros*. III. Károly és Mária Terézia törvénykönyvei. Grünwald Béla: *A régi Magyarország*; Mocsáry István: *A régi magyar nemes*; Iványi István: *A tiszai határőrvidék története*; Dudás Gyula: *A tiszai koronai terület története*; Szentkláray Jenő: *A dunai hajóhadak története*; Teleky Domonkos: *A székely határórség*; Jakab Elek: *Erdély katonai véderejének átalakulása a XVIII. században*; Bors János: *Az állandó hadsereg kérdése Magyarországon*; Eble Gábor: *Gróf Károlyi Ferencz és kora*; ugyanaz: *Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben*. *III. Károly török háborúi:* K. u. k. Kriegs-Archiv: *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*; Várady Gábor: *Savoyai Jenő hadjárata 1716—17-ben*; Pálffy János jelentése *Nándorfehérvár ostromáról*; Karácson Imre: *III. Károly hadjárata 1737—39-ben*; *Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs* 1889; Hammer-Purgstall: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. *Az osztrák örökösödési és a sziléziai háborúk:* Ez időszaknak külföldi (osztrák, porosz és francia) irodalma rendkívül gazdag, úgy hogy annak részletezésébe nem bocsátkozhatunk, annál kevésbé, mert e háborúk, bár azokban Magyarország is jelentékeny részt vett, az országon kívül játszódtak le s azokban a magyar csapatok, csak mint a császári haderő részei vettek részt. Az osztrák forrásokból mindazonáltal megemlítjük: Arneth, *Maria Theresia* című nagy művét, mely ez időszak főforrása; Foesch, *Geschichte des oest. Erbfolgekrieges*; *Oest. Milit. Zeitschrift* számos évfolyama stb. A porosz forrásokból: Tempelhof, *Geschichte des Siebenjährigen Krieges*; *Offiziere des grossen Generalstabes*, Ugyanaz. *Magyar munkák:* Hollán Ernő, *Mária Terézia és hadvezérei*; Kúpolnai, *Az 1744-ik évi had-*

járata; Horváth Jenő: Gróf Nádasdy Ferencz; ugyanaz. Lothringeni Károly hercege 1757-ik évi hadjárata; ugyanaz. Nádasdy F. Schweidnitz bevételénél. Schwicker: Magyarország és a bajor örökösödési háború; Huszár Imre: A Mária Terézia-rend; Alexich: A magyar fölkelés hadi ereje; Andorka: Az 1745-iki évi insurrectio; Széchy: Gvadányi József életrajza; Marczali Henrik: Mária Terézia életrajza; ugyanaz. Magyarország II. József korában. *A szerb és oláh lázadások*: Márki Sándor: Pero lázadása; Gróf Teleky Domonkos: A Hora-támadás története; Szilágyi Sándor: A Hora-világ Erdélyben; Márki S.: Hora fölkelésének magyarországi része. *II. József török háborúja*: Kállay B.: A szerbek története; Szádeczky: Az 1788—89-ik évi háború történetéhez (Hadt. Közlem. 1888.); Váczy: Kazinczy levelezése; Horváth Jenő: Vécsey tábornok; Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs 1885.

A szatmári béke és következményei.

1711—1715.

A szatmári béke megerősítése; a *pragmatica sanctio*. II. Rákóczi Ferencz fölkelése, bárha szorosabban vett katonai szempontból kudarcot vallott, politikai célját mégis elérte, mert a bécsi kormány, de kiváltképen a dynastia, a lefolyt események által arról győzetvén meg, hogy a magyar nemzet szabadságát és alkotmányát semmikép áruba nem bocsátja, s ha ideiglenesen leküzdetik is, jogainak védelmére a legelső alkalommal ismét fegyvert ragad, tanácsosabbnak vélte a nemzet kivánalmait — most midőn győzedelmeskedett — önként teljesíteni, semmint egy újabb harez eshetőségét kockáztatni. Eleonora császárné tehát, daczára a fölkeltek elkobzott javaira éhező némely magyar urak ellenzésének, a szatmári békét nemcsak hogy maga megerősíté, de azt III. Károlynak Spanyolországból való visszatérése után általa is megerősítette, minek következtében az 1812-ik évi országgyűlés a magyar alkotmányt törvényhozásilag is újból biztosította. E törvények közül kiemelendők: 1. hogy a király az ország ősi jogait és szabadságát megerősíti, megtartja és mások által is megtartatja; 2. hogy a magyar szent korona mindig az országban őrzendő; 3. hogy a Habsburg-család férfiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszazáll; 4. hogy a király utódai koronázatásuk alkalmával kötelesek e hitlevelet kiadni és arra megesküdni; 5. hogy minden három évben, ha pedig kell, többször is, ország-

gyűlés tartassék. Ennek ellenében az ónodi és a szécsényi gyűlések végzései megsemmisítettek, Rákóczi Ferencz és társai pedig — bámulatos következetlenséggel, mert hisz ők is *ugyanezen* elveként küzdöttek — száműzettek.

1711—1714.

Már ekkor, még pedig az uralkodóház kegyét kereső horvát tartománygyűlés által, fölvettetett az uralkodóház *női ága* örökösödésének kérdése, mert a Habsburg-háznak I. József halála után III. Károly volt egyetlen férfisarja; de Károly még fiatal ember levén, a horvátok indítványa, mint nem időszerű, egyelőre mellőztetett, s csak később, midőn az, hogy Károlynak fiutódja legyen, kizárt-nak látszott, és ennek következtében az ország a Habsburg-ház magvaszakadása folytán a királyválasztás jogához jutott volna, került a dolog újból tárgyalás alá. Károly ugyanis ekkor új örökösödési rendet állapított meg, mely szerint a korona a női ágon előbb a maga, utána bátyja I. József, végre atyja I. Lipót leányaira volt, elsősülöttségi rendben, szállandó s ez örökösödési rendet, mely a trónt leányának Mária Teréziának volt első sorban biztosítandó, úgy országai által elfogadtatni, mint a külhatalmak által biztosítatni igyekezett. Ez új rend, mely az örökös tartományokban 1720—21-ben, a magyar rendek által pedig az 1722-ik évi országgyűlésen elfogadtatott, *pragmatica sanctio* néven alaptörvénynyé vált és a mai napig is érvényben áll.

A *pragmatica sanctio* a szatmári békével annyiban áll összefüggésben, mert egyrészt a nőágon való örökösödés kérdése a szatmári béke becikkelyezésekor merült föl először, másrészt pedig, mert kétségtelenül ellenszolgálatként kívántatott a dynastia által a nemzet jogainak megerősítéséért. Mi most említettük föl, hogy a hadi események előadását e miatt később megszakítanunk ne kellessék.

A magyar hadügy átalakulása 1715-ben. Az 1712—15-ik évi országgyűlésen megalkotott 136 törvényczikk közül kiváló nagy fontosságú az *1715-ik évi VIII. törvényczikk*, mely Magyarországon az eddigi honvédelmi rendszer megváltoztatásával az *állandó hadsereget* létesítette, még pedig oly csöndben, hogy a nagy horderejű átváltozást jóformán maga a törvényhozás is alig vette észre, vagy legalább is annak fontosságát föl nem ismerte.

1715.

1715. A magyar honvédelem elemei eddig, a személyesen fölkelte nemességén kívül, a király, a zászlós urak, egyházi és világi főurak bandériumaiból, a jobbágyok soraiból kiemelt telekkatonaságból (portalis miliz) és a végvárok zsoldos őrségéből állottak. Amde az ország nagy részét a török foglalván el, a bandériumok nem voltak többé kiállíthatók, a nemességet pedig — mely különben is egész tömegében csak a király személyes vezetése alatt s csak beföldön volt alkalmazható — a kormány óvakodott fegyverre hívni, minek következtében az gyakorlatlan levén, mint a Rákóczi fölkelés is mutatta, értékéből sokat veszített.

A kormány, mely a kibékített Magyarország erejét mindenekelőtt a nyugoti bonyodalmakban, támadó háborúra óhajtotta fölhasználni, a magyar honvédelem eddigi elemeit nem használhatta s mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett, jól begyakorolt, oly állandó sereget kívánt, mely minden órában rendelkezésére áll. Ezt megnyerhette az által, ha a magyar rendek a jobbágyságot mint anyagot rendelkezésére bocsátják, tartására pedig a szükséges költséget megszavazzák. A bandériumok, mint többé meg nem felelők, elejtetnek, a várakat pedig őrséggel a király látja el. Csupán a nemesi fölkelés tartatik meg, de ez is csak *elben*, mert a tervezett állandó hadsereg annak fölhívását, mit a kormány úgy is veszélyesnek tartott, s alkalmazni nem kívánt, fölöslegessé tette.

A rendi szükkeblűség a tervezett reformban csak azt látta, hogy jövőre neki fegyvert fogni csak *elben*, talán csak nagy veszély idején, vagy akkor sem kell, hogy a katonáskodást tehát ezentúl nem ő, hanem a jobbágyság fogja teljesíteni, de sőt a költségeket is az fogja fizetni. Rendi érdekeit semmi veszedelem nem fenyegetvén, az országgyűlés a kormány javaslatát készségesen elfogadta s e mellett oly könnyelműen járt el, hogy sem az adandó ujonczok számát, sem a szolgálati idő tartamát, sem a besorozás módját, de sőt még a hadsereg ellátására szükséges összeget sem határozta meg, hanem mindezt a kormány önkényére bízta.

Íme, a mit *Zrínyi Miklós*, midőn az országnak a török igaalól való fölmentésére *magyar nemzeti hadsereget* akart teremteni, s ezzel az ország függetlenségét biztosítani óhajtotta, minden fáradozása, minden ékesszólása, szóbeli és írásbeli buzdítása da-

ezára el nem érhetett, azt a bécsi kormány úgyszólván játszva érte el. Igaz, hogy Zrínyi a honvédelmet nem tehernek tekintette, melyet a nemesség egyszerűen vállairól lerázhat, hanem az alkotmányból kifolyó kötelességnek, melyet a nemesség még fokozottabb mérvben teljesíteni tartozik; a költségeket szintén nem szándékozott egyedül az amúgy is túlterhelt jobbgáyságra hárítani, hanem a terhekben a nemesség osztozását is követelte. S ez volt az ok, a mi miatt a tervezet elbukott. A nemesség mindenbe beleegyezett, a mi ősi jogait és kiváltságait nem csorbította, de osztályérdekeit — sajnos — igen sokszor még az ország érdeke fölé is emelte.

Hogy Zrínyi Miklós tervezete egy önálló, harczképes, az országot fölszabadító, a nemzet jogait és szabadságait bárki ellen megvédeni képes magyar nemzeti hadsereget teremtett volna, melynek tisztjei, vezérei a magyar nemességből kerülnek vala ki, s mely a magyar nemzet hadi dicsőségét újabb századokra biztosítja, míg ellenben a bécsi kormány a magyar embert csak mint egyszerű *haditanyagot* a császári ezredekbe, idegen előljárók, német vezénylet alá besorozta, a nemzet kezéből a fegyvert kicsavarva Magyarországot a hadügyekben való rendelkezés jogától évszázadokra megfosztotta: azt az országgyűlés nem látta, vagy nem akarta látni. Neki fontosabb volt az, hogy a kormány tőle sem katonai szolgálatot, sem adót nem kíván; a többit intézze el úgy, a hogy neki tetszik.

El is intézte, még pedig úgy, hogy a szatmári béke, vagy tüzetesebben meghatározva az 1715-ik évi VIII. törvénycikk, *Magyarország hadi történelmében új korszakot nyit meg.*

Magyarország a *honfoglalástól a mohácsi vészig* önálló független királyság, mely kül- és belügyeit saját érdekei szerint függetlenül intézi s melynek egy, csupán a királytól és az országtól függő, magyar hadsereg áll rendelkezésére.

A *mohácsi vésztől a szatmári békéig* Magyarország a német birodalommal, a Habsburg dynastia uralkodása alatt, a personalis unio révén van egyesülve. Belügyeiben forma szerint ugyan önálló, de lényegben már nem, mert a császári kormány ügyeibe önkényűleg beavatkozik s szabad rendelkezésében, alkotmányos jogai gyakorlatában annyira korlátolja, hogy részint az önálló erdélyi

1715. fejedelemség támogatásával, részint önállóan, a császári kormányhatalom ellen ismételten véres küzdelmeket kénytelen folytatni. Külügyeit — az erdélyi fejedelemség kivételével — teljesen a császári kormány intézi s Magyarországnak abba beleszólása alig van. Aránylag önállóbb még hadügyi tekintetben, a mennyiben a magyar hadsereg, a fölkelt nemesség, még megvan s magyar vezérek alatt áll; a magyar hadsereg, melynek ruházata, vezénnyelve szintén magyar, a császári hadsereggel és annak vezéreivel szövetséges viszonyban áll s vele csak a király rendelkezik. A várakban a magyar várurak saját csapatokat tartanak s csak a fontosabb várak fogadnak be császári őrséget, de magyar őrség azokban is van mindenütt.

A szatmári békétől fogva magyar hadsereg többé nincs. Vannak ugyan a császári hadseregben magyar ezredek, de csak úgy, mint vannak cseh, morva, osztrák, olasz stb. ezredek; ez ezredek, bár ruházatban némileg meg vannak különböztetve, tényleg nem magyar, hanem császári csapatok, melyek német vezényszó, idegen császári tiszték és tábornokok vezérlete alatt állanak, s úgy Magyarország, mint a német császárság bármely más országának védelmére, vagy támadó hadjáratra is, tetszés szerint fölhasználhatók. A magyar nemesi fölkelés intézménye ugyan még elvben fönnáll, de a magyar nemesség hadügyekben jártas része mint császári tiszt a császári hadseregben szolgál, a többi pedig a fegyveres szolgálatban járatlan, gyakorlatlan lévén, az egész intézmény katonailag értéktelen.

A háborúk, a melyeket a császárság a szatmári békétől fogva visel, nem Magyarország háborúi többé; a magyar csapatok nem alkotnak a császári hadseregben önálló hadtesteket vagy hadosztályokat, hanem annak keretébe vegyesen vannak beillesztve. A fegyvertények, melyeket a sereg véghez visz, a magyar hadi dicsőséget csak közvetve növelik, mert hisz csak ritkán állapítható meg, hogy azokban a magyar csapatoknak volt-e része és mennyi. A magyar vitézség, a magyar dicsőség, egyes magyar csapatok, egyes magyar vitézek különös fegyvertényeiben nyilatkozik meg, s babérkoszorúja hervadhatatlanul virit tovább is, de a nagy események, a hadjáratok, a döntő csaták és ütközetek lefolyásában a magyarok osztályrészét megállapítani már csak azért sem lehet,

mert gyakori, hogy a fontos cselekményt magyar csapatok idegen tisztek és vezérek alatt, vagy magyar tisztek idegen csapatokkal hajtják végre. 1715

A főntebbiekből következik, hogy a szatmári béke óta lefolyt háborúk a szorosabb értelemben vett *magyar hadtörténelmet* csak annyiban alkotják, a mennyiben *magyar érdekek megvédelmezésére, vagy Magyarország területén* folytak le; a többi hadjáratok oly közös vállalatok, melyekben a magyar csapatok részt vettek ugyan, de csak mint a közös uralkodó segédesapatai s azokban Magyarországnak intéző szerepe nem volt. A magyar nemzet ontotta vérért, meghozta az áldozatokat, melyeket a háború követelt, de nem mindig a saját, hanem a legtöbbször a dynastia érdekében, hűségesen helyt állván mindenkor, valahányszor királya a magyar nemzet oltalmát, áldozatkészségét igénybe vette.

Szép és érdemes föladat volna kimutatni, *hogy Magyarország a szatmári béke óta lefolyt háborúkban mily részt vett; mennyi csapata volt hadjáratban s ezek a csatákban, ütközetekben, ostromokban stb. mily tevékenységet fejtettek ki?* De ez az osztrák hadi történetírás egyoldalúságánál fogva, mely csak császári hadsereget ismer s ilynemű részletezéstől tartózkodik, nemkülönbén a levéltári anyag hiányosságánál fogva, majd lehetetlen vállalkozás.

Ez az oka annak is, hogy a most tárgyalandó időszakban, egész a legújabb korig, *csak azon hadjáratokat fogjuk részletebben leírni, melyek tisztán magyar érdekek védelmére, vagy Magyarország területén folytak le, míg a magyar területen kívül lefolyt egyéb eseményeknél csak azok vázolására szorítkoznunk.*

III. Károly első háborúja a törökök ellen.

Az 1716-ik évi hadjárat. A szultán, II. Ahmed, már 1715-ben hadat izent Velencének, s e háborúban Morea félszigetet, mely a karlóczai békében Velence birtokában maradt, igyekezett visszafoglalni. III. Károly nem volt ugyan arra kötelezve, hogy Velencét a törökök támadása ellen oltalmazza, de miután kétségtelennek látszott, hogy a törökök Velence leverése után a Magyar-

1716. országon elvesztett területek visszaszerzését fogják megkísérteni, a császár tanácsosabbnak vélte őket megelőzni s 1716 április 13-án Velenczével a török ellen szövetséget kötött.

Julius végén **Ali Damad** pasa nagyvezír alatt 200,000 főnyi török sereg kelt át a Száván és Karlócza fensíkjain szállott táborba.

A császári hadak, melyek főparancsnokául **Károly Savoyai Jenő** herceg tábornagyot, a diadalkoszorús hőst nevezte ki, ugyanez időben Pétervárad közelében, Futaknál gyülekeztek, egyelőre **Pálffy János** gróf tábornagy parancsnoksága alatt. Jenő herceg július 9-én érkezett a futaki táborba, hol 66 gyalog zászlóalj, 165 lovas század, tehát 42,000 gyalogos és 23,000 lovas, összesen 65,000 fő volt együtt, nem számítva Pétervárad 8000 főnyi helyőrségét.

A császári fővezér a török sereg állásainak és erejének megállapítására kémszemlét tartván szükségesnek, erre maga **Pálffy János** tábornagy vállalkozott 1300 huszárral és 500 gyalogossal, mely még egy dragonyos és egy vértés ezreddel szaporítatván, **Pálffy** lovassága ez által 3000 lovasra emelkedett. Alig vonult e két ezred be, midőn **Pálffy** hadosztálya augusztus 2-án **Karlóczánál** a 20,000 lovasból álló török előhad által megtámadtatott. Bár a helyzet fölötte veszélyes volt, **Pálffy** az egyenetlen harczt el-fogadá, azt a roppant túlerő daczára 4 órán át dicsőséggel folytatá s csak miután a törökök hat rohamát visszaverte, vonult Péterváradra vissza. A küzdelem 400 főnyi veszteséggé került; fogságba estek továbbá **Breuner** és **Hauben** altábornagyok.

A törökök, **Pálffy**t nyomon követve, Pétervárad elé értek, s a következő napokban 60,000 főre szaporodva, Pétervárad ellenében vívóárkok kiemeléséhez fogtak.

Savoyai Jenő herceg, seregét azon sánczokba vezetvén, melyeket 1694-ben **Caprara** elfoglalva tartott, elhatározá, hogy a törököket nyomban megtámadja, mielőtt számuk megszorodik s mielőtt sánczaikat kellőleg megerősíthetnék.

A támadás *augusztus 5-én* kora hajnalban volt végrehajtandó. A csapatok közül a gyalogság nagyobb része három harczonuban az első, legkülső, sánczvonala mögött foglalt állást; az első harczonala **Stahremberg Miksa** és **Regal** tábornagya, a második

Braunschweig-Bevern és Harrach, a harmadik Löffelholz tábor-
szernagyok alatt. Az erődítésekén kívül, a bal szárny felé állott a
Württembergi herceg hat gyalog zászlóaljjal. A bal szárnyat a
lovasság zöme képezte, Pálffy tábornagy alatt, míg a lovassági
kevésbé kedvező jobb szárnyon Ebergényi lovassági tábornok
négy lovas ezrede állott. A szárnyakat balról mocsarak, jobbról
meredek magaslatok biztosították.

A támadás reggel 7 órakor indult meg a szintén hadrendbe
sorakozott törökök ellen, kiknek lovassága a császári lovassággal
szemben állott, míg a vívóárkokat a janicsárok szállták meg. Az
első roham igen jól sikerült; a württembergi herceg elfoglalta a
szemben levő ágyúüteget, Pálffy pedig visszavetette a török lovas-
ságot. Midőn azonban a gyalogság első harczoneala a sánczokból
kitört, rendetlenségbe jutott s az egész gyalogság a második sáncz-
vonal mögé szorítottatott. Itt a harmadik harczoneal ellenállása a
törököket föltartóztatta, miközben oldalaik fedezetlenül marad-
tak. Savoyai Jenő ezt fölhasználva, a Württembergi herceg dan-
dárát bekanyarodtatta s mindkét szárny lovasságát a törökök olda-
lának megtámadására utasította. Pálffy és Ebergényi lovas tömegei
nagy erővel rontottak a törökökre, kiket az ismét előtörő gyalogság
is megtámadott s rövid perczek múlva a török sereg rendetlen
futásban hátrált. Pálffy lovassága elfoglalta a török tábornok, mely-
ben 172 ágyú, 156 zászló és tömérdek élelem és hadiszer esett
zsákmányul. A törökök vesztesége 6000, a császáriaké 3000 fő
volt. Az elesettek közt volt maga a nagyvezír is, ki futó hadait föl-
tartóztatni nem bírván, magát a tömkelegbe veté.

Savoyai Jenő herceg, kinek a török főseregtől ezentúl nem
kelle tartani, Temesvár visszavételét határozá el, melylyel ismét
nagy terület szabadul vala föl.

E végből Pálffy János tábornagyot egy nagyobb lovas had-
testtel azonnal útba indítá, míg maga a fősereggel augusztus 14-én
elindulva s Zentánál a Tiszán átkelve a hó vége felé érkezett Te-
mesvár alá.

Temesvár erődítményei nem valának ugyan jelentékenyek, Temesvár,
de a hely megtámadását a környező mocsarak nagyon megnehezí-
tették. Az erődítmények a városból állottak, mely a Béga jobb part-
ján feküdt s falakkal és kettős árokkal volt ellátva, az ettől észak

1716. felé terülő Nagy-Palánkból, a Béga bal partján fekvő fellegvárból s az ettől délre fekvő Kis-Palánkból.

A fővezér az északi arcvonalat határozá megtámadni, míg a déli részen, hova a netán érkező török fölmentő had is várható volt, a Pálffy parancsnoksága alatt álló lovasság foglalt állást. A vívóárkok kiemelését a szeptember 1-ére következő éjjel kezdték meg s 6-án már több ostromüteg lőtte a várat, melyet **Musztafa** pasa 18,000 főnyi őrséggel védelmezett.

Szeptember 23-án Denta felől egy 20,000 főnyi fölmentő sereg közeledett Temesvárhoz; de a fővezér Stahremberg Miksa tábornok alatt 11 gyalog zászlóaljat küldvén Pálffy támogatására, ez a törökök mindhárom támadását diadalmasan visszaverte, mire a török fölmentő sereg a Dunához tért vissza.

A herceg a rohamot már szeptember 25-én óhajtottá végrehajtani, de az tényleg csak *október 1-én* vált lehetővé, a mikor is Würtemberg herceg tábornok 30 gyalog zászlóaljjal, 30 gránátos századdal és 2000 munkással a rohamot reggel 8 órakor megindította. Két órai heves harc után a Nagy-Palánka a császáriak kezében volt és a törökök a városba és a várba vonultak vissza. A roham 2000 főnyi veszteségbe került; a sebesültek közt voltak Würtemberg herceg, ennek testvére és még három császári tábornok.

A fővezér most a várost és várat 84 lövegéből erős ágyútűzzel támadta meg, de a rohamot újból megkísérlem nem lehetett s az ostrom tovább folyt. A törökök azonban a hely megtarthatásán kétségbe esve, október 12-én a megadást fölajánlották, a következő napon pedig Temesvár kapitulált. A még 12,000 főnyi török védő őrség Pancsovára vonult. A vár parancsnokául a herceg Mercy lovassági tábornokot nevezte ki.

Ezzel Temesvár és az egész temesi bánóság 164 évi rabság után a török iga alól fölszabadult.

Kevés idő múlva, november 10-én meghódolt **Pancsova**, négy nappal később **Új-Palánka**. Mercy ezután Orsova elé vonult s ennek elébe jött őrségét meg is verte, de a kedvezőtlen időjárás miatt ostromot nem kezdvén, Mehádiát erősítetté meg s hadtestével Temesvárra visszatért.

Ez idő alatt Steinville tábornok erdélyi hadának egy része

Pancsova.
Új-Palánka.
Orsova.

benyomult Oláhországba s meglepve november 25-én Maurocor- 1716.
dato Miklós vajdát **Bukarestben**, őt elfogta és Nagyszebenbe száll- Bukarest.
litotta.

Ez időbe esik a magyar kurucz vezérek mozgalma is, kik Pápay János, Rákóczi követé által Moldvába hivattak; de a császári fegyverek győzelme következtében a tervezett fölkelés elmaradt.

A Száva mentén Draskovich gróf tábornok tett kísérleteket **Novi**,
Novi és **Szabács** elfoglalására, de siker nélkül. Ellenben Petrás **Szabács**,
ezredes megverte a törököket **Berbirnél** és **Derventnél** s elfoglalta **Dervent**,
Kotorsko és **Doboj** erődöket. **Kotorsko**,
Doboj.

A porta ez események után kereste ugyan a békét, de miután ennek föltételéül Temesvár visszaadatását követelte, a háború tovább folyt.

Az 1717-ik évi hadjárat a nándorfehérvári csa- 1717.
taig. A császári fővezér a következő évi hadjárat czéljául a Miksa Emanuel által 1688-ban már egyszer elfoglalt, de Croy és Aspremont által két év múlva ismét elvesztett Nándorfehérvárnak, a törökök dunamenti legfőbb hadászati pontjának elfoglalását tűzte ki.

Mig azonban a főhadműveletek megindultak, a császári csapatok kisebb, nem epen szerencsés vállalatokkal foglalkoztak.

Igy egy kisebb különítmény mindjárt az év elején behatolt Moldvába, **Jászvásárt** meglepte s bár annak fellegvárát hatalmába **Jászvásár**.
ejtette, de csakhamar maga a tatárok által meglepetvén, teljesen fölkonczoltatott. A Száva mentén a törökök törtek be a Szerémségbe s a császári kisebb őrségeket fölkonczolták; egy török csapat magát **Karlóczát** is megrohanta s egy részét fölgyújtotta. Neipperg **Karlóczá**.
ezredes Új-Palánkáról megindított portyázó menete szintén kudarcot vallott. Érdekesebb volt **Petrás Ernő** alezredes vállalata, ki Péterváradról hajókon eleséget szállított be **Pancsovára** s ezt **Pancsova**.
szerencsésen végre is hajtotta; sajnos, hogy visszatérőben a török hajóhad által megtámadtván, hajója légberepült és maga súlyosan megsebesülve fogságba esett. Szerencsésebb volt testvére, **Petrás Miksa** ezredes, ki a Zvornik és Szabács közt fekvő **Lesnicza** **Lesnicza**.
erődöt május havában rajtaütéssel bevette.

Savoyai Jenő herczeg május 21-én érkezett a futaki táborba s a sereget június 9-én Pancsovára vezetvén, *június 16-án* itt a

1717. Nándor-
fehérvár.
(Ostrom.) Dunán átkelt s két nappal később, június 18-án Nándorfehérvár alá érkezett. A császári sereg 61 gyalog zászlóaljából és 176 lovas századból állott, az előbbi Heister, az utóbbi Pálffy János tábornagyok parancsnoksága alatt; egészben mintegy 65,000 fő. Ez erő azonban a hadak teljes gyülekezése után 83 zászlóaljra, 70 gránátos századra és 232 lovas századra emelkedett 106 ágyúval s létszáma a 100,000 főt meghaladta. A vár azonnal szemrevételeztetett s miután a sereg jobb szárnyával a Dunára, bal szárnyával a Szávára támaszkodott, a Száván és Dunán hidak verettek, melyek az 55 hajóból álló dunai hajóhad őrizetére bizattak.

A vár török parancsnoka a ruméliai Musztafa pasa volt s a védelemre mintegy 30,000 főnyi jó csapattal és 600 ágyúval rendelkezett. Miután azonban híre járt, hogy a nagyvezir Nándorfehérvár fölmentésére nagy hadsereget gyűjt, Savoyai Jenő erős contra- és circumvallatio-vonalakat építtetett, melyek a sereget úgy a várból törtéendő kirohanások, mint a fölmentő sereg ellen oltalmazandók valának.

A törökök rajta voltak, hogy e munkálatokat megzavarják s e végből június 29-én két kirohanást is intéztek, de sikertelenül; ép úgy kudarcot vallott azon törekvésük is, hogy a duna-hidat elrombolják. Ennek következtében Musztafa pasa július 1-én Zimonyt kiűrittette, hova azután Hauben altábornagy alatt egy császári dandár vonúlt be. Július 5-én a törökök a vizen tettek támadó kísérleteket, de ezek egyrészt a császári hajóhad, másrészt Hauben és Seckendorf tábornokok csapatai által megghiusítottak. Július 13-án nagy vihar keletkezett, mely úgy a Dunán, mint a Száván levő hidakat erősen megrongálta; a törökök ez alkalmat is fölhasználták, s a Száván csapatokat szállítván át, a Száva-hidat megrohanták. De sem ez, sem a július 17-iki kísérlet nem vezetett eredményre; nemcsak a meglevő hidak maradtak sértetlenül, de sőt a Száván még egy második hid is veretett. Július 23-án pedig megkezdett a várnak ostrom-lövegekből való lövetése, még pedig oly jó hatással, hogy a viziváros néhány nap múlva romokban hevert.

A nagyvezir e közben valóban nagy sereggel közeledett, mely a temesi bánóságba és a Mehádia ellen elrendelt kikülönítések után is még mindig közel 200,000 főt számlált. Július 30-án jelent meg

lovas előhada a császáriak bal szárnya előtt s a magyar huszárokkal rövid harcztot kezdett. Másnap a törökök a császári vonaltól ágyúlövésnyire táborba szállottak, s azt megerősíték, majd folytonos tüzelés közben vívóárkokkal közeledvén, *augusztus 14-éig* a császáriak erődvonalát már 600 lépésre megközelítették.

A döntés küszöbön állott.

A nándorfehérvári csata, 1717 augusztus 16-án. Nándorfehérvár. (Csata.)

A császári fővezérlet a török sereg viszonyai felől Pálffy egy ügyes kémje, *Vékony János* volt kurucz vitéz útján, kit a török vezérek nagy ügyességénél fogva ismételten levélküldésre használtak, pontosan volt értesülve s ép augusztus 14-én vette *Vékony* jelentését, hogy a törökök augusztus 17-én a császáriakat úgy kívülről, mint a vár felől megtámadni szándékoznak.

Chalil vagy másként *Hadsi Halil* pasa nagyvezír szándéka valóban az volt, hogy a vár és saját serege közé ékelte, a harcok és betegségek által immár 70,000 főre leolvadt császári sereget, egy kettős támadással megsemmisíti, s e tervének sikerében, tekintve a roppant túlerőt, mely fölött rendelkezett. egy perczig sem kételkedett.

A helyzet nagy veszélye Savoyai Jenő herceget arra indította, hogy szokása ellenére hadi tanácsot hívjon össze; nem azért, hogy tanácsot kérjen, mert hisz szándékával rég tisztában volt, hanem hogy az alvezérekkel terveit megismertetvén, azok tervszerű összműködését biztosítsa. A zentai hős ugyanis nem védekezésre gondolt, hanem a nagyvezírt a *támadásban megelőzni* szándékozott, s e támadást *augusztus 16-ára* határozta.

Browne és *Viard* altábornagyok alatt nyolcz zászlóaljat, négy gránátos századot és hét lovas ezredet a contravallatio-vonalon, *Hauben* hadosztályát (8 zászlóalj, 10 lovas század és 31 löveg) a Száva-vonalon, *Neipperg* dandárát (öt zászlóalj, lövegekkel) a Duna bal partján a várbeliek ellen, négy zászlóaljat és a gyalog dragonyosokat a tábor oltalmára visszahagyván, a többi csapatokat a harcra következőleg csoportosította:

Közép: Parancsnoka *Württemberg* Sándor herceg: első harczoneval: *Stalremberg* és *Harrach* altábornagyok, 22 zászlóalj és 22 gránátos század; második harczoneval: *Braunschweig-Bevern* herceg altábornagy, 12 zászlóalj, 12 gránátos század.

1717.

Lovasság: Parancsnoka *Pálffy* János gróf tábornagy.

Jobb szárny: Első harczzonal: Ebergényi altábornagy, hat lovas ezred, második harczzonal: Mercy lov. tábornok, öt lovas ezred.

Bal szárny: Első harczzonal: Montecuccoli altábornagy, hét lovas ezred, második harczzonal: Martigny altábornagy, hat lovas ezred.

Tartalék: Seckendorf altábornagy, 10 zászlóalj, három gránátos század és hat dragonyos század.

Tüzérség: a közép előtt 36, a szárnyak mindegyike előtt 4–6 löveg.

A csapatok még az éj folyamán a circumvallatio-vonal mögött állásaikba vonultak. Ámde reggelfelé sűrű köd támadt, melynek következtében a lovas jobb szárny s vele a gyalogság egy része nagyon jobbra tartott, beleütközött a törökökbe, kik harcra fejlődvén egyrészt a császáriak jobb szárnyát túlerővel támadták meg, másrészt a középben támadt hézagba behatoltak. A lovasság második harczzonala és Stahremberg a gyalogság másik részével gyorsan előnyomulván, a törökök, kiknek *Pálffy* most bal oldalába támadt, visszavetettek.

A helyzet azonban, mely reggel 8 órakor a köd eloszlásával a fővezér elé tárult, ennek daczára igen veszedelmes volt, mert a törökök a középben tért nyerve a császáriak vonalát már tényleg áttörték; de a herceg a második harczzonal gyalogságát előre rendelvén, a lovassággal pedig a törökök közép csoportjának oldalába támadván, e csoportot visszanyomta s ezzel az összeköttetést újból helyreállította. Ez idő alatt a viszonyok a harcztér többi pontjain is kedvezőké alakultak, s a császári csapatok mindenütt tért nyertek.

Még csak a közép előtt álló török üteg előtt, melynek 18 lövegét a janicsárok elszántan védelmezték, állapotodott meg a harc, mignem az üteget a tartalék zászlóaljai megrohanták és szuronyal elfoglalták.

Ekkor, reggel 9 órakor, a törökök az egész vonalon meghátráltak és a császáriak a magaslatokat megszállták. A magyar huszárok megkezdték az üldözést, az ellenségnek roppant veszteségeket okozva.

1717. A győzelem teljes volt. Az egész török tábor, 200 löveg 51 zászló és 9 lófark esett zsákmányul. A törökök vesztesége: halottak, sebesültek és foglyok, 20,000 főre, a császáriaké 5000 főre rúgott. A tábornokok közül kettő elesett, nyolt megsebesült; ez utóbbiak közt volt maga Savoyai Jenő herceg is, ki a közép-csoport visszavetésénél a rohamban egy vértés ezred élén maga is részt vett. Pálffy János tábornagyot is súlyos veszteség érte: a csatában elesett legidősebb fia, gróf Pálffy János alezredes.

Musztafa pasa, ki ellen a visszahagyott csapatok heves tüzelést folytattak, a támadást 17-ére várván, a lefolyt harcztot — melyből különben a köd miatt kezdetben mit sem látott — előbb nem vette komolyan, a mikor pedig a helyzetet átlátta, a döntés már bekövetkezett. A nagyvezír veresége után fölmentést többé nem remélhetvén, két nap mulva a várat feladta. A capitulatio augusztus 18-án köttetett meg; a törökök a vár és a hajóhad átadása után családjaikkal és cselédségökkel együtt elvonultak.

Nándorfehérvár tehát ismét a magyar király birtoka lőn.

Hadműveletek a csata után; az utolsó tatárjárás.

Chalil pasa nagyvezír Nándorfehérvár felé történt előnyomulása-kor, mint már említettük, kikülönítéseket eszközölt. A kikülönített hadosztályok egyike Orsovánál kelt át a Dunán s megtámadva **Mehádiát**, azt július 28-án rohammal bevette, a másik hadosztály a Dunán Új-Palánkánál kelt át, s a temesi bánságot dúlta.

Mehádia.

Mihelyt Nándorfehérvár capitulált, Savoyai Jenő herceg Mercy lovassági tábornokot hat lovas ezreddel és 12 gyalog zászlóaljjal azonnal a temesi bánságba küldte a törökök kiűzésére. De ezek a császári csapatokat be sem várták, hanem Nándorfehérvár elestének hírére sietve visszavonultak. Csak **Új-Palánkánál** és **Orsovánál** keletkeztek kisebb harcok; az előbbinél Eszterházy József, az utóbbinál Splényi báró tábornok csapatai ütköztek meg a törökökkel s azt a Dunán átszoríták.

Új-Palánka.
Orsova.

Nagyobb jelentőségű dolog volt a *talárok betörése*, kiknek egy, a tatár khán fia által vezetett 15—20,000 főnyi hadteste augusztus 22-én a **radnai** szoroson Erdélybe tört és a határőr-csapatokat visszanyomva, a főszloppal a Szamos völgyén Deésnek, egy mellékoszloppal Kolozsvárnak tartott. Ez utóbbi **Kolozsvárnál** császári csapatokra bukkanva, ezek által visszaveretett és

Radna.

Kolozsvár.

kiűzetett, a főoszlop azonban feltartóztatlanul nyomult tovább s 1717. Magyar-Laposnál magyar területre lépve, Aranyos-Medgyes vidéket özönlötte el.

Gróf Károlyi Sándor idejekorán ajánlkozott, hogy a nemesseget összegyűjtve a tatárok ellen vonúl, de a bizalmatlan bécsi kormány, mely annak hírére vette, hogy a tatárokkal Eszterházy Antal vezérlete alatt egy száműzött kuruczokból álló csapat is jön, a felülést meg nem engedte s így a tatárok háborítatlanul dulták az ország nagy részét, különösen Szatmár, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyéket.

A nándorfehérvári vereség híre azonban a tatárokat is visszahívta s azok augusztus 30-án a Tisza mentén kezdték meg visszavonulásukat. De erre a föld népe felbátorodván, a tatárokat a huszti őrséggel együtt Sztojka Zsigmond vezérlete alatt **Visknél** Visk. szeptember 1-én megtámadta s tovább űzte. A tatárok most az Iza völgyén haladtak kifelé, hol **Barcsánfalva** közelében újabb vereséget szenvedtek; a legnagyobb azonban szeptember 4-én a Vissó völgyében **Borsa** közelében, a *Sztrimtura* szorosban, hol a tatárhadnak majd fele levágatott s a többi is csak nagy bajjal menekült át a határon. Barcsánfalva. Borsa.

A máramarosi fölkelők több mint 7000 keresztény rabot szabadtítottak meg és 8000 tatár lovat zsákmányoltak.

A kuruczok betöréséről szóló hír csak vak lárma volt.

Kevésbé szerencsés volt Draskovich és Königsberg tábornokok vállalatára Novi ellen, melyet nemcsak el nem foglaltak, de a Novi visszavonulásnál 1400 főnyi veszteséget szenvedtek, valamint Petrás tábornok támadására Zvornik ellen, mely szintén kudarcot vallott. Novi. Zvornik.

A török kormányt a nándorfehérvári szerencsétlenség anynyira megtörte, hogy mindenáron békét akart. Ennek daczára a tárgyalások lassan haladtak s 1718 tavaszán és nyarán még csapatmozgalmak is történtek; de összeütközésre a dolog nem került. A béke végre július 21-én *Pozsárevácban* (a németek *Passarowitznak* nevezik) megkötetett. A porta lemondott a temesi bánság területéről, átengedte Bosznia és Szerbia északi részét Nándorfehérvárral és Kis-Oláhországot az Olt folyóig; a béke tartama 25 évre határozottatott.

1717.

A szultán már 1716-ban, a pétervárad-i vereség után meghívta Rákóczit, hogy török költségen hadat szervezve, Magyarországon a fölkelést megújítsa. Ámde Rákóczi úgy a magyarországi állapotokat, mint az európai helyzetet fölkelésre kedvezőnek nem találta s Törökországba jönni vonakodott. Midőn pedig hosszas tárgyalások után végre magát elhatározta s 1717 október 10-én Törökországba érkezett, Nándorfehérvár már elveszve és a béketárgyalások folyamatban valának. Bárha a szultán Rákóczit többé már föl nem használhatta, Viard tábornagy császári biztos azon követelését, hogy Rákóczit és bujdosó társait: Bercsényit, Forgách Simont, Csákyt és Vayt kiadja az osztrákoknak, a leghatározottabban visszautasította. Ugyanezt tette a nagyvezír 1720-ban, midőn Viard, mint császári nagykövet e követelésekkel újból előállott; annyit azonban mégis elért, hogy Rákóczi és társai Rodostóba belebezárították.

Rákóczi 1735-ben bekövetkezett haláláig tovább tervezgetett, miként javíthatna sorsán, de szerephez többé nem juthatott.

Pero lázadása 1735-ben.

1735.

Az I. Lipót alatt Magyarországra telepített szerbek, kiknek akkor vallásuk és nemzetiségök megtartása mellett különböző szabadalmak biztosítottak, 1734-ben nagy forrongásban valának, mert a bécsi kormány nemcsak szabadalmaikat vonta el, őket német tábornokok alatt határőrvidéki csapatokká alakítván át, de sőt a tervnek megnyert Jovanovics nándorfehérvári metropolita útján az összes szerbeket a katolikus egyházba terelni s vallási szabadságuktól megfosztani igyekezett. Másrészt a magyar jobbágy nép, melyet kivált a katonatartás költségei, a *porciók* nyomtak, szintén elégedetlen volt s így nem csoda, ha az elégedetlen elemek szövetkezése jött létre.

A császári hadak az időben a lengyel örökösödési kérdéstről támadt háború miatt Olaszországban és a Rajnánál valának és az alkalom a fölkelésre önként kínálkozott. Nevezetes a dologban mindazonáltal az, hogy a mozgalmat néhány békés szent-andrási

paraszt indítja meg, ők győzvéen meg a szerb katonákat a fölkelés szükségességéről és időbeli czélszerűségéről. 1735.

A fölkelés fejei a szerbek részéről *Szegedinác*z *Jovanovics Péter*, népszerű nevén *Pero* ezredes, pécskai kapitány, *Szevics György* alezredes és *Tököli Ranko* százados aradi, *Strba* (a magyaroknál *Csorba*) *János* őrnagy nagylaki kapitányok és *Zákó János* ezredes szegedi parancsnok valának. A magyar parasztlak részéről a kezdeményezők *Sebestyén János* és *Szilasy István* szentandrászi parasztlak, *Vértessy János* szentandrászi bíró, *Matolay Pál*, *Pásztor András*, *Bartha István*, *Szabó* máskép *Benedek István*, *Szántó Mihály* stb. voltak.

A magyar parasztlakvezetők *Rákóczi Ferencz* nevével gyűjtötlak össze az elégedetlen népet, kinek bejövételét híresztelték, magukat *Rákóczi kapitányainak*, pártfeleiket «*kuruczoknak*» neveztlak.

Ápril 27-én Békés Szent-Andráson gyűlést tartva, a zendülők elhatározták, hogy mindenekelőtt néhány jelentékeny várat, nevezetesen Gyula, Jenő és Arad várakat kerítik hatalmukba. Gyula a *Vértessy* és *Sebestyén* által vezetett magyar parasztlak, Arad *Pero* ezredes, *Szevics* és *Tököli* aradi kapitányok által volt elfoglalandó. A parasztlak már másnap megmozdult és a békésmegyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket, elsősorban *Tolnay István* szentandrászi bérlőt, továbbá a turi vásárra utazó *Hász* és *Frummer* marhakereskedőket fosztották ki, ez utóbbiaktól 7000 forintot véve el; ápril 29-én a szolnoki őrség egy 17 emberből álló őrlakaratát verték szét, közülök négyet megölvén; ezután Békésre, majd május elsején *Körös-Ladányra* szálltlak. Itt a fölkelők száma az ezeret már meghaladta s kilencz zászlóaljlak tagozva rendesen szervezkedett.

Május 2-án megszállta a zendülő lak *Sebestyén* által vezetett része *Gyulát* és a várat «*Rákóczi fejedelem ő Felsége*» nevében Gyula felkérte. *Klós*z *Mátyás* alispán azonban elhatározta, hogy a várat a megyei tisztviselőkkel és néhány hajdlakjával megvédelmezi s a felhívást visszautasította. Május 3-án *Sebestyén* a várat megtámadta, de kezdetleges fegyvereivel annak mit sem árthatott s miután a május 4-iki támadás is sikertelen maradt, *Erdőhegyre* vonult, hol *Vértessy* hadával egyesült. A zendülő parasztlak száma

1735. itt már közel 1300 embert számlált. Itt Erdőhegynél határozták bevárni Perót és annak rácz hadát; ezt annál is inkább kénytelennek valának tenni, mert báró Orczy István hevesmegyei főispán hadat szervezett, melyhez az egri és szolnoki őrség is csatlakozott, a helytartótanács három lovas ezred összevonását rendelte el, Aradról pedig május 7-én 21 zászlóaljnyi erejű rácz csapat vonult ki a fölkelők ellen.

Aradon ugyanis időközben fontos dolgok történtek. A fölkelők követői: Bartha István és Kovács János május 1-én Peróhoz igyekeztek, hogy neki Gyula megszállása felől jelentést tegyenek és parancsait kérjék; de útközben aradi szerb katonák által elfogattak és a várparancsnokhoz vitettek. Kihallgatásuk alkalmával Pero bűnrészessége kiderült és a várparancsnok: Handtkó tábornok Perót május 3-án, ép akkor, mikor Tököli Rankóval Arad német őrségének lekaszabolásáról és a vár átadásáról értekezett, elfogatta és börtönre vettette.

Erdőhegy. Szevics, Strba, Tököli s a többi szerb tiszték most nem csak hogy cserbenhagyták Perót, de sőt ártatlanságukat bebizonyítandó, készségesen vállalkoztak arra, hogy az Erdőhegynél összegyűlt zendülő hadat megtámadják és szétverik.

Május 9-én hajnali 4 órakor Szevics György főkapitány rácz serege körülkerítette az erdőhegyi «kurucz» tábornok, mely hat óra hosszat keményen védekezett, de a túlerő végre is győzött. A zendülők közül 400 maradt a csatatéren, 300-at a ráczok üldözésközben vágtak le, 169 pedig foglyúl ejtetett.

A fölkeltek nemesség: Orczy báró a hevesiekkal, Podhradsky a jáász-kunokkal, Halász és Beleznay a pestmegyeikkel, már későn érkezett; legelsőnek Halász Péter, ki május 12-én, három nappal a csata után ért Erdőhegyre.

Telegd. A zendülők utolsó maradékát, melynél Sebestyén, Vértesy és Matolay is valának, a bihariak és váradiak május 13-án Telegdnél verték szét.

A szerb főtisztek árulásukkal magukat valóban megmentették, Pero azonban és a magyar parasztsók vezetői a zendülésért halállal bünhődtek.

III. Károly második háborúja a törökök ellen.

Oroszország háborúban állott a törökkel; a császár, 1726 óta 1736. Oroszország szövetségese, az orosz követeléseket kezdetben csak diplomatai úton támogatta, de a bécsi udvari körök egy része, a megelőző lengyel örökösödési háborúban elvesztett olasz tartományokért a Balkán félszigeten kárpótlást keresendő, a császárt háborúra ösztönözte. Bárha Ausztriának a megelőző nagy háború folytán kimerült kincstára üres volt, Savoyai Jenő hercegnek 1736 ápril 20-án bekövetkezett halála után pedig elismert hadvezérrel sem rendelkezett, a császár azon föltevésben, hogy Törökország, mely úgy az oroszok, mint a persák ellen háborút viselt, számbavehető ellenállást úgy sem gyakorolhat, a háborúra hajlott; 1736 őszén azonban egyelőre csak arra szorítkozott, hogy Pálffy János gróf tábornagy alatt a futaki táborban mintegy 60,000 főt, Horvátországban Szász-Hildburghausen herceg alatt 15,000, Erdélyben gróf Wallis tábornagy alatt 10,000 főt összpontosított. A hadak egyelőre csak a határokat figyelték meg, s a hadműveleteket csak akkor voltak megkezdendők, ha az orosz sereg közeledik, a mi ez év folyamán be nem következett.

Az 1737-ik évi hadjárat. A fővezérletet a császárnak 1737. kedveskedni akaró udvari haditanács a következő évben nem Savoyai Jenő jeles tanítványára, gróf Pálffy János tábornagra, hanem a császár vejére, *Ferencz Lothringeni herczegre* és toscanai nagyherczegre ruházta, ki mellett azonban mint felelős főparancsnok gróf **Seckendorf** tábornagy működött.

E választás azonban nem volt szerencsés, mert Seckendorf az önállóan működő hadvezértől megkívánt tulajdonságokkal nem bírt. Az egész haditerv alapjában elhibázott volt, végrehajtása pedig oly gyarló, hogy a török ellene játszva s minimális erővel védekezhetett, sőt végül előnyöket is vívhatott ki.

Seckendorf első haditerve szerint a Duna mentén, Pozsávác-Viddin irányában szándékozott működni, majd e tervet megváltoztatva, július 13-án a fősereggel a Morava mentén Nis irányában indult meg.

1737.
Nis. Julius 23-án érkezett a császári sereg Nis alá, mely már július 28-án meghódolt, s itt megállapodott.
- Jurkovics.
Osztrovicza.
Banjaluka. A *Hildburghausen* herceg tábornok által vezényelt horvátországi hadtest a Száva július 15-én kelt át s Banjaluka felé menetelt, hova 24-én érkezett meg. Mellékoszlopai azonban már ezalatt, Müffling altábornagy *Jurkovics*nál, Raunach ezredes *Osztroviczánál* vereséget szenvedtek és visszatértek, a herceg által megadásra felhívott **Banjaluka** pedig szívesen ellenállt s a herceget ostromra kényszerítette. Ámde ezalatt egy 10—15,000 főnyi török fölmentő hadtest érkezett, mely a herceg hadának egy részét az Illasko-Brdon megverte és evvel az osztrák hadtestet az ostrom felhagyására kényszerítette. A császáriak utóvédje a törököket *Klosniczénél* ugyan visszaverte, de *Hildburghausen* mégis a Száva mögé volt kénytelen visszavonulni. A törökök egész a Szávaig követték. *Hildburghausen* ezután a Száva mögött ide-oda menetelt, míg végre szeptember 25-én Szabácsnál a visszatért fősereggel egyesült.
- Klosnicze.
- Wallis erdélyi hadtestének egy Ghilányi tábornok által vezetett oszlopa a töresvári szoroson Oláhországba törvén, megvette július 12-én *Kimpolungot*, egy másik *Gvadányi* által vezényelt oszlopa pedig Moldvába tört be. Az egész hadtest azonban semmiféle hadászati czélt el nem ért s végül a fővezérlet parancsára augusztus 16-án Kalafathoz jutott, hogy *Khevenhüller* hadosztályát *Viddin* ostromában támogassa. *Khevenhüller* az erős és jól felszerelt *Viddin* ellenében azonban nem boldogulván, *Seckendorf* e hadművelettel is felhagyott, mire *Wallis* csapatai többszörös harcok után Erdélybe visszatértek.
- Viddin.
- A főserég e közben még mindig *Nis*nél várta az oroszok közeledését; kisebb osztagai elfoglalták *Musztafapasa-Palánkát* és *Pirot*-ot, ellenben *Kosovónál* vereséget szenvedtek. Végül *Seckendorf* az erő egy részét *Nis*nél és *Novibazárnál* hagyva *Uzsicsén* és *Sokolon* át a *Drinához* vonult. A főserég október 2-án elfoglalta ugyan *Uzsiczet*, de már szept. 20-án elveszett *Pirot*, majd október 11-én *Nis* is, a *Sokol* elleni vállalat pedig kudarcot vallott.
- Musztafapasa-Palánka.*
Pirot.
Kosovo.
- Uzsicze.*
Pirot.
Nis.
Sokol.
- Radujevácz.* A törökök *Khevenhüllert* is megtámadták a *Timok* mellett, s bár a szeptember 28-án vívott *radujeváczyi* ütközetet megnyerte,

Khevenhüller mégis hátrálni volt kénytelen, november 9-én pedig 1737.
Orsova tájékán a Duna bal partjára kelt át.

Az udvari haditanács az ily szerencsétlenül működő Secken-
dorfot Bécsbe hivatván, haditörvényszék elé állította és Grácban
fogságra vetette, honnét csak Károly császár halála után szabadult ki.

Az 1738-ik évi hadjárat. A béketárgyalások ugyan az 1738.
1737-ik év folyamán sem szüneteltek, de most a fegyverszerencse
által elbizakodott török került felül. Jegen Mohammed pasa nagy-
vezír ugyanis a békét a karlóczai békekötés alapjára akarta vissza-
vezetni s a császártól nevezetesen Nándorfehérvár és Temesvár
visszaadását, de sőt ezenfelül a Törökországba hívott *Rákóczi*
Józsefnek, II. Rákóczi Ferencz idősebb fiának, az erdélyi
fejedelemségbe való helyezését, követelte. A háború tehát
tovább folyt.

A császár a fővezérlettel most megkínálta *Pálffy Jánost*, de
az a megbizatást a mostani sokkal kedvezőtlenebb helyzetben már
csak azért sem fogadta el, mert a mult évben állítólag hajlott kora
miatt mellőzték, «most pedig — mondá jelentésében — még egy
évvel idősebb lettem». A fővezérletet tehát név szerint ismét
Ferencz Lothringeni herczeg és toscanai nagyherczeg, a felelős
főparancsnokságot pedig gróf *Königsegg* tábornagy, az udvari hadi-
tanács elnöke vette át.

Mielőtt azonban a császári főserég még csak haditervével is
elkészült volna, a törökök már a hadműveleteket is megkezdték.
Ali boszniai pasa Visegrádnál 20,000 főt gyűjtván, megtámadta a
császáriak által megszállt *Uzsiczt*, s azt három heti ostrom után Uzsicze.
márczius 23-án elfoglalta, mire a törökök Szerbiának a Szávaig
terjedő részét megszállták. *Hadszi Mohammed* viddini pasa Orso- Orsova.
vát támadta meg a Duna bal partján s azt május 8-án, *Mehádiát* Mehádia.
pedig május 26-án elfoglalta, mire a Neipperg táborszernagy,
temesi parancsnok hadtestéhez tartozó csapatok Karánsebesre
vonultak vissza. Míg *Hadszi Mohammed* pasa *Mehádiát* ostromolta,
*Mohammed szeraszkie*r mögötte május 12-én *Új-Orsova*, vagy
török nevén *Ada-Kaleh* sziget-erődöt fogta ostrom alá, melyet
május 28-ától kezdve *Hadszi Mohammeddel* együtt folytatott.
A június 27-iki roham azonban eredménytelen volt, július 10-én
pedig a törökök a császári főserég támadása folytán az ostromot

Új-Orsova.
(Ada-Kaleh.)

1738. félbeszakítani voltak kénytelenek s táborukat, lövegeiket visszahagyva, a Duna jobb partjára Viddinre visszavonultak.

A császári fősereg ugyanis Zimonymál és Nándorfehérvárnál táborozó részeit június 8-án Groczkónál egyesítvén, 10-én a temesi, június 28-án pedig Karánsebesnél Lobkovitz herczeg lovassági tábornok erdélyi hadtestével egyesült. A 40,000 főnyi számerővel bíró hadsereg most Mehádia és Orsova visszafoglalására indult. De már július 4-én **Kornia** melletti táborában megtámadtattok s csak nehéz küzdelmek után volt képes a törököket, kik Hadszi Mohammed viddini hadtestéhez tartoztak, visszaszorítani. A küzdelem azért vált nehézzé, mert a császáriak a bal szárny előtt levő kopár magaslatot elegendő erővel megszállani elmulasztották, midőn pedig déltájban Wallis tábornagy az egész bal szárnyat e magaslatra vezette, a középén támadt hézagba a törökök behatoltak, a jobb szárnyat pedig a török lovasság megkerülte s a császáriak táborába is behatolt. Csak midőn a középén betört török csapatok négy vértés ezred által visszaűzettek, dült el a harc, mert a törökök ezután az egész vonalon meghátráltak. A korniai csatában a császáriak 1300, a törökök 2000 főt veszítettek.

Mehádia. A szeraszkiez ezután egész erejét, mintegy 20,000 főt **Mehádia** előtt egyesítette, de a császári sereg július 9-én megindított főtámadását nem várta be és Új-Orsova ostromával is felhagyván, Viddinre visszavonult. Mehádia 2300 főnyi török őrsége harc nélkül capitulált.

Jegen Mohammed pasa nagyvezir ezalatt 60,000 főnyi sereggel Szerbiát özönlötte el, de midőn tudomást nyert arról, hogy a császári fősereg Mehádia felé nyomul elő, seregét Viddinhez vezette. Elővédével a Dunán átkelve a nagyvezir július 13-án azonnal megtámadta a császáriak által megszállt **Orsovát** s az ott levő császári csapatokat visszanyomta.

Orsova. A császári főseregnek most lett volna alkalma egy döntő támadással a győzelmet kivívni, mert a nagyvezir seregének még csak egy része állott a Duna bal partján; de Königsseg, hiven a Hofkriegsrath traditióihoz, a támadást nem merte megkockáztatni s a visszavonulást rendelte el. Jegen pasa nagy erővel vetette magát a császáriak utóvédjére, minek következtében július 16-án a **Mehádia** melletti sánczoknál nagy terjedelmű ütközet fejlődött ki, mely-

Mehádia.

ben a törökök ugyan végül visszanyomattak, de a harc a császáriak-
nak is több mint 1000 főnyi veszteséget okozott. Julius 24-én a
Mehádiában visszahagyott csapatok újból megtámadtatván, az erő-
döt feladni kényszerültek. 1738.
Mehádia.

A nagyvezír ezután újból ostrom alá fogta **Új-Orsovát**, azt
160 lövegből lövetvén. Az erőd parancsnoka: *Kehrenberg* ezredes
még *augusztus 15-éig* folytatta az ellenállást, de ekkor a várat
feladni volt kénytelen. Új-Orsova.

A császári főserg ezalatt visszavonulását Karánsebesről a
Berzava völgyében Dentára, majd Verseczre folytatta, ezután
Kubinhoz a Duna mellett, augusztus 19-én pedig a Dunán átkelve
Szendrő mellett szállott táborba. Itt vette Königsseg tábornagy a
jelentést Új-Orsova elestéről, minek következtében seregével Nán-
dorfehérvárra vonúlt vissza, hova szeptember 6-án érkezett meg.

Alig vonúlt el a császári sereg **Szendrő** alól, a nagyvezír
Ali boszniai pasát Nisről felrendelte, ki e fontos várat rövid ostrom
után szeptember 15-én elfoglalta. Szendrő.

Ali pasa hadteste Szendrő megvétele után Groczkánál szállt
táborba és szeptember 17-én a **Nándorfehérvár** előtti császári
előőrsöket is megtámadta, de a támadást Römer altábornagy hét
lovass ezreddel visszaverte. Két nappal később megvették a törö-
kök **Új-Palánkát**. Nándor-
fehérvár.
Új-Palánka.

Hogy a törökök Temesvár alá ne mehessenek, Königsseg a
lovasság egy részét a Duna bal partjára rendelte, megvétette egy
gyalog hadosztálylyal október 15-én **Pancsovát**, mire a törökök Új-
Palánkát elrombolva és elhagyva, a jobb partra húzódtak át. A törö-
kök megtámadták még a Száva mentén október 4-én Rácsát s ezzel
a hadműveletek véget értek. Pancsova.

A császári sereg Nándorfehérvárról most már megfogya és
elcsigázott állapotban a Tisza mellé s végre Temesvár környékén
téli szállásokra vonúlt.

Az egész hadjárat ép oly eredménytelen volt, mint a meg-
előző évi, sőt még hátrányosabb, mert a török Mehádia, Orsova
megvételel lábát Magyarországon is ismét megvétette.

A remények ellenben, melyeket a portu *Rákóczi József* szerep-
léséhez fűzött, nem mentek teljesezésbe. Rákóczinak Magyar-
országba és Erdélybe küldött felhívásai eredménytelenek marad-

1738. tak, de sőt még a bujdosók sem férték meg vele, s mindnyájan elhagyták, míg végre a betegség, melyben török földre lépése óta synylődött, őt 1738 november 9-én Csernovodán megölte.

1739. **Az 1739-ik évi hadjárat.** A fővezérletben a tehetetlen Königssegget a még gyámoltalanabb gróf Wallis Olivér tábornagy váltá fel, hogy a meggondolatlanul kezdett, csupán birtokszaporításra czélzó, nyomorúságosan folytatott háborút méltó módon befejezze.

A császári sereg tétlenül állott táboraiban s Wallis csak akkor gyülekeztette, midőn hirt érkezett, hogy Hadszi Mohammed pasa, az új nagyvezír közel 100,000 főnyi hadsereggel már útban van Nándorfehérvár felé. De még akkor is csak a Zimonymál összegyűjtött csapatok álltak rendelkezésre, Neipperg táborszernagy hadteste ellenben a Duna bal partján Beeskerek tájékán volt.

Julius 17-én Wallis hírt kapván arról, hogy a török sereg Szendrőnek tart, bár Neipperg hadteste még mindig túl volt a Dunán, megindult Szendrő felé, de ezt csakhamar megbánva Visniczánál, a táborhelytől alig egy órányi távolságra megállapodott s a következő napokon tétlenül itt vesztegelt. *Julius 21-én* a lovassággal Groczkára előre tolt Pallavicini tábornok jelenté, hogy ott mintegy 4000 főnyi török had érkezett meg s a magaslatokat megszállta.

Wallis tábornagy azon föltevésben — melynek azonban semmiféle biztos alapja nem volt — hogy a nagyvezír serege Szendrőhöz még meg nem érkezhett, még 21-én este elindult Groczka felé; elől az egész, 14 ezredből álló lovasság, utána nagy távközre a gyalogság. Alig ért azonban *Julius 22-én* hajnalban az elővéd Groczkához, ott oly heves tűzbe jutott, hogy rendetlenül hátrált a lovasság zöme felé, mely még a mély útban volt. A századok egyenkint fejlődtek és egyenkint verettek vissza; így folyt ez órákon át, míg végre a gyalogság és tüzérség megérkezvén, harczzvonalat alkotott, mely mögött az erősen megfogyott lovasság oltalmat talált. Szerencse, hogy a nagyvezír, ki egész seregével állott ott, nagyobb szabású támadást nem intézett, mert ez a császári sereget végveszélybe döntheti vala. Így is a 12 órán át tartó harc roppant veszteségekbe került; 10 tábornok, 350 tiszt és 5500 főnyi legénység maradt a harcztéren.

A császári sereg sietve hátrált Visniczára, hova Neipperg had- 1739.
teste már reggel 7 órakor megérkezett, de parancsot nem kapván,
tétlenül állva maradt. Miután a törökök a császári sereg mozdu-
latait követték, Wallis július 26-án a Dunán átkelt, Nándorfehér-
várt sorsára hagyván.

A nagyvezír serege Nándorfehérvár alá szállott s azt ostrom Nándor-
alá fogta. A várban a császári védőőrség *Succov* altábornagy alatt fehérvár.
16,000 főből állott, s úgy élelemmel, mint lőszerrel bőségesen el-
volt látva, még egy hónapokig tartó ostromra is. A törökök a
vívóárkok kiemelését július 28-án, a vár lövetését 29-én kezd-
ték meg.

Az ostrom megkezdésével egyidejűleg a nagyvezír egy 16,000
főnyi hadtestet Pancsovára küldött, hogy a császáriak bal oldalát Pancsova.
nyugtalanítsa, s az ostrom zavarásában megakadályozza. Wallis
elébe ment e hadtestnek, de ismét oly ügyetlenül rendelkezett,
hogy a július 30-án kifejlődött ütközetben majd ismét veszélybe
került. A törököket visszanyomta ugyan Új-Palánka felé, de azután
Nándorfehérvárt teljesen feladva, a Temes mögé vonult. Wallis
tábornagy a visszavonulást Péterváradig akarta folytatni, de tábor-
nokai ebben megakadályozták s végre a császár határozott paran-
csára mégis kénytelen volt Zimonyra menni, hova augusztus 30-án
érkezett meg.

Ez alatt a császár által meghatalmazott Neipperg táborszer-
nagy alkudozást kezdett a nagyvezírral, s *Succov* azon hamis és
gyáva jelentésére, hogy a vár tarthatatlan, a békét olykép köté meg,
hogy Nándorfehérvár a töröknek átengedtetik. A vár időközben ki-
nevezett új parancsnoka *Smellau* altábornagy rögtön jelentette
Neippergnek, hogy *Succov* jelentése hamis és hogy a vár bár-
mennyi ideig tartható, sőt a császárnak is jelentést tett Bécsben,
ki ennek folytán a Neippergnek adott meghatalmazást vissza is
vonta, de mire e császári rendelet megérkezett, a béke már szept-
ember 1-én megkötetett.

A nándorfehérvári gyalázatos béke Savoyai Jenő összes hódí-
tásait eljátszotta. A porta visszakapta Szerbiát, Boszniát és Oláh-
országot, visszakapta a mérhetetlen fontosságú Nándorfehérvárt és
a határt jövőben ismét a Száva és a Duna képezte.

Wallis és Neipperg ugyan a haditörvényszék által elítelve

1739 börtönre vették, de ez a Nándorfehérvár átadása által elkövetett nagy bünt már helyre nem hozhatta.

Hunyady János erős vára soha se került többé vissza Magyarországhoz.

A békét Károly október 2-án írta alá, de a sok gond egészségét annyira aláásta, hogy a következő év október 20-án, csak 56 éves korában, megszűnt élni.

A magyar trónra a *pragmatica sanctio* alapján leánya: *Mária Terézia* lépett.

Az osztrák örökösödési háború.

1740. Bármennyire igyekezett is III. Károly, a *pragmatica sanctio*-nak a külállamok által való elfogadtatása által leánya *Mária Terézia* trónöröklését biztosítani, e biztosítás még sem volt tökéletes. A *pragmatica sanctio*t a Habsburg-ház törzsállamai közül az osztrák örökös tartományok és Magyarország minden nehézség nélkül elfogadták; elfogadták — bár csak tetemes engedmények fejében — a külföldi hatalmasságok is, Bajorország kivételével, s mégis alig lépett *Mária Terézia* a trónra, az ellenségek mindenünnét föltámadtak ellene.

Először is *Károly Albert* bajor választófejedelem, ki mint trónkövetelő lépett föl, azután *II. Frigyes* porosz király, ki állítólagos ősi jogok alapján Sziléziának némely kerületeit, nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségeket követelte; mint trónkövetelő lépett föl továbbá a szász választófejedelem; osztrák tartományokat követeltek, a *kölni* és *pfalzi* választók, a *szárdinai* és *nápolyi* királyok; *Spanyolország* Milanót, Mantuát, Pármát és Piacenzát kívánta; végre *Mária Terézia* ellenségeihez szegődött *Franciaország*, mely elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a Habsburg-ház hatalma véglegesen megtöressék s birodalma felbomlasztassék.

E minden oldalról feltornyosuló veszély ellenében *Mária Terézia* csupán népei szeretetére és hűségére támaszkodhatott, első sorban pedig a magyar nemzetre, mely az 1741-ik évi világtörténelmi nevezetességű országgyűlésen, a « *Vitam et sanguinem* »

hires jelenetében, kétszáz évi sérelmeit feledve, hűségét, támogatását viharos lelkesedéssel ajánlotta föl. A magyar nemzet e lelkes ajánlata nemcsak nagy erkölcsi erőt kölcsönzött a megszorult királynőnek, de a rendek által nyomban megajánlott és a legrövidebb idő alatt kiállított csapatok, hadi költség és élelem lehetővé tette Mária Teréziának, hogy ellenségeivel megnyugvással szállhasson szembe.

A kifejlődött küzdelem azon háborúk közé tartozik, melyek nem közvetlenül magyar érdekekért viseltettek s nem magyar területen folytak le s ezért csak vázlatosan írjuk le, bővebben csupán a magyar fölkelés szereplésére (a mennyiben t. i. lehetséges) és a hadtörténelmi szempontból kiváló nevezetességű 1757-ik évi hadjáratra terjeszkedvén ki.

Mária Terézia két fő ellensége Károly Albert bajor választófejedelem és II. Frigyes porosz király valának; bárha a küzdelem e két fő-ellenséggel időben egybeesik, mégis az *osztrák örökösödési háború* alatt közönségesen csak a bajor Károlylyal folytatott nyolcz évi küzdelem (1740—1748) szokott értetni, míg a küzdelem II. Frigyesselel *sziléziai háborúk* néven szokott összefoglalgatni. E beosztásnak megfelelően először mi is a bajorok és szövetségeseik ellen folytatott osztrák örökösödési háborút, a vele egyidejű első és második sziléziai háborútól függetlenül, tárgyaljuk.

Az 1741-ik évi hadjárat. A szövetség Károly Albert, továbbá Francia és Spanyolországok, a kölni és pfalzi választók közt 1741 május havában jött létre; Franciaország két hadsereget ajánkozott felállítani, melyek egyike Maillebois tábornagy alatt Westfaliában Hannover volt semlegességre kényszerítendő, míg a második Belle'Isle tábornagy alatt a bajorokat közvetlenül volt támogatandó.

A hadműveleteket a bajorok kezdték meg, elfoglalván július 30-án Passau-t, majd betörték a szövetséges francia hadak meg-
Passau.
 érkezévével Ausztriába, hol bajor Károly Linzben a «hű» osztrák rendek által mint «osztrák főherczeg» üdvözöltetett. Innét Károly, bár szándéka volt, nem tartott Bécsnek, hanem annak hírére, hogy Magyarország egyértelműleg Mária Terézia mellett nyilatkozott, a szövetséges hadak egy részét Ausztriában hagyva, Csehországba

1741. ment, bevette rohammal november 26-án Prágát, hol őt a szintén «hűséges» cseh rendek «cseh királylyá» koronázták.

Károly ez eredmények után Frankfurtba ment, hol a Franciaország által megnyert választófejedelmek által 1742 január 24-én mint VII. Károly, német császárrá választatott és február 12-én meg is koronáztatott.

1742. **Az 1742-ik évi hadjáratai.** A pozsonyi országgyűlés Mária Teréziának ellenségei leküzdésére első sorban a nemesség általános fölkelését ajánlotta föl, ezenkívül Magyarországból 30,000 főnyi gyalogságot, 15,000 főnyi lovasságot, mely 13 új gyalog és 15 új lovas ezredbe alakulva a hadsereghez beosztandó volt, míg Erdélyből, Horvát- és Tótországból és a határőrvidék részéről 20,000 főnyi gyalogság volt kiállítandó. A nemesi fölkelés, a jászok, kunok és hajdúk fölkelő csapatai, végre a tiszavidéki és temesi szerb csapatok egész ereje 50,000 főben határozatván meg, Magyarország Mária Teréziát 100,000 főnyi sereggel segítette.

E haderők felállítása, szervezése és begyakorlása, bár mindez a legnagyobb sietséggel hajtattott végre, mégis időbe került; az év végén mindazonáltal 9 gyalog és 11 huszár ezred és a nemesi fölkelés 16,000 főnyi állományával, harcukészen valának, ép úgy átadattak azon jutalékok, melyekkel a régibb ezredek kiegészítettek, úgy hogy összesen Magyarországból tényleg 60,000 fő került zászlók alá s állott többé-kevésbé készen, hogy királynője védelmére keljen.

A magyar nemzetnek már csupán országos nyilatkozata megváltoztatta Mária Terézia helyzetét. A hűtlen örökös tartományok, különösen Ausztria, szégyenkezve látták a «rebellis» nemzetet dynastikus hűségben tündökölni, Károly bajor választó megváltoztatta hadműveletei irányát s nem Bécsnek tart, hol már a magyar fegyverekkel találkozhatik, hanem Csehországba, hol könnyebb boldogulást remél s tényleg talál, Frigyes porosz király fegyverszünetet kér, Anglia, Hollandia lelkesednek és pénzt küldenek Mária Teréziának a háború költségeire.

E helyzet még kedvezőbbé válik, midőn a magyar nemesi fölkelők által 30,000 főre megerősödött császári sereg Khevenhüller tábornagy alatt a francziákat és a bajorokat Ausztriából kiszorította és február 13-án Károly fővárosát Münchent megszállotta és Bajorországot egész a Lech folyóig elfoglalta.

München.

A bajor választó tehát császár lett ugyan, de ezalatt kiszorított saját országából, mely magyar csapatok által lőn megszállva. 1742.

E közben Mária Terézia II. Frigyessel megkötvén a boroszlói békét, Lothringeni Károly herczeg alatt 50,000 főnyi erőt egyesített, mely a francia-bajor sereget Prágában körülzárta, majd Maillebois fölmentő seregét visszanyomta s végül a francziáknak Belle'Isle alatt álló részét deczember 6-án Prágából kiszorítván, Prága. a cseh fővárost is hatalmába ejtette.

A német császár és a «cseh király» tehát másik «országát» is elvesztette s földönfutóvá lőn.

A háború e kedvező lefolyásában, ép úgy, mint az egyidejű első sziléziai háborúban, a magyar csapatoknak, a magyar nemesi fölkelésnek jelentékeny része volt; de hogy milyen, azt kimutatni ez idő szerint még lehetetlen.

Az osztrák hadi történetírás csak a *császári hadseregről* tud; hogy mennyi volt abban a *magyar*, azt nem akarja tudni; a magyar nemesi fölkelés előtte pedig csak úgy *irregularis* csapat, mint Trenk és Mensel pandurjai; ezekről és viselt dolgaikról külön megemlékezni pedig csak nem érdemes?

Az 1743-ik évi hadjárat. Csehország az ellenségtől megszabadulván, a cseh rendek is Mária Terézia hűségére tértek és őt május 12-én cseh királylyá koronázták. 1743.

VII. Károly a magyar csapatoknak Csehországba vonulása után országát visszavette ugyan, de nem soká bírta. A császári és magyar hadak Lothringeni Károly herczeg parancsnoksága alatt 1743 tavaszán ismét benyomultak Bajorországba, megverték Minuzzi francia hadtestét Simbachnál, mire a francziák Bajorországból kivonultak, a császár székvárosát ismét elhagyni kényszerült, vezére Seckendorf pedig fegyverszünetet kötve, egész Bajorországot átadta; a bajor rendek hűséget esküdtek s Mária Terézia az ország főkormányzójává Battyányi Károly horvát bánt nevezte ki. Simbach.

A francziák Noailles marquis tábornagy által vezetett serege ez alatt a szövetséges angol-holland-osztrák sereg ellenében Dettingennél szintén döntő vereséget szenvedvén, Mária Terézia és szövetségesei egész a Rajnáig nyomultak elő. Dettingen.

Az 1744—45-ik évi hadjárat. A megelőző évi győzelmek folytán Sardinia és Szászország is Mária Terézia pártjára 1744—45.

1744—45. állottak. A háború mindazonáltal, daczára a császári és a magyar sereg fényes hadi tetteinek, melyek közül különösen fölemlítendő **Lauterburg**. Nádasdy **Lauterburg** melletti győzelme, kedvezőtlenebb fordulatot vett az által, hogy II. Frigyes porosz király újból támadásba ment át, minek következtében Mária Terézia Lothringeni Károly herceget a Rajnától Csehországba vissza hívni volt kénytelen. Ennek folytán ugyanis a bajorok visszafoglalták Bajorországot, s őket a francia hadak is követték.

Midőn Lothringeni Károly Frigyeset ügyes mozdulatokkal kiszorította, a királynő őt ismét Bajorország ellen akarta küldeni, hol azonban már Battyányi Károly nagy előnyöket nyert s az 1745 ápril **Pfaffenhofen**. 15-én vívott **Pfaffenhofen** melletti csata után Bajorországot újból megszállta. Ámde időközben VII. Károly császár meghalt, ntódja **Miksa József** pedig az apr. 22-én kötött *füsseni szerződésben* örökösödési igényeiről lemondván, Mária Teréziával békét kötött. Lothringen seregét tehát nem volt többé szükséges Bajorországba küldeni.

Német császárrá 1745 szeptember 13-án *Ferencz*, Lothringeni herceg, Mária Terézia férje választatott.

1746—48. **Az 1746—48-ik évi hadjárat.** A háborút most már csupán Francia- és Spanyolországok folytatták. Francia részről Szász Móríc, ki már 1745 május 11-én **Fontenoy** mellett a Cumberlandi herceg és Königsberg tábornagy seregét megverte, az osztrák-angol sereg fölött 1746-ban is **Huy** és **Raucourt** mellett **Huy**. **Raucourt**. győzelmeket aratott, minek folytán az osztrák Németalföld legnagyobb része elveszett; a spanyolok fölött Olaszországban ellenben a szerencse az osztrák fegyverek javára fordult.

A következő 1747. és 1748-ik években is Németalföldön és Olaszországban folyt a háború változó szerencsével, mignem az 1748 október 18-án kötött acheni béke a háborúnak végét vetett. Mária Teréziát most Francia és Spanyolországok is elismerték.

A sziléziai háborúk.

A sziléziai háborúk Mária Teréziának II. Frigyessele folytatott nagy küzdelmét foglalják magukban; e küzdelem, kapcsolatban az örökösödési háborúval, az osztrák-magyar hadtörténelem legfényesebb lapjait tölti be.

Mária Terézia jogos önvédelmet gyakorolt, midőn a Szilézia birtokára (nevezetesen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségekre) vágó s az országba orvúl betörő II. Frigyes porosz király ellen fordította fegyvereit; a harc nagy, nehéz, de egészben véve dicsőségteljes volt s egyrészt a császárné és királynő nagy szellemét, másrészt népeinek odaadását és áldozatkészségét, melylyel Mária Teréziát a történelem legnagyobb hadvezérei egyikével szemben sikeresen megvédte, méltán bámulhatjuk.

A háború rövid vázlatát a következőkben adjuk:

A sziléziai háborúk *három fő részre* oszthatnak:

1. az első sziléziai háborúra, mely 1740-től 1742-ig terjed s a boroszlói békével ért véget;

2. a második sziléziai háborúra, mely 1744 és 1745-ben folyt le s a drezdai békével fejeztetett be;

3. a harmadik sziléziai, vagy *hétéves háborúra*, mely 1756-ban tört ki s 1763-ban a hubertsburgi békében nyerte befejezését.

Az első sziléziai háború Sziléziában és Csehországban 1740—42. folyt le s két hadjáratból áll: az 1740—41-iki és 1742-ikiből.

1740 decemberben vonult be Frigyes 20 gyalog zászlóaljjal és 30 lovas századdal (mintegy 10,000 fő) Sziléziába s Szilézia protestáns lakossága által örömmel fogadtatott; *Browne* tábornok, alig 3000 emberével nem volt képes ellenállani s így egész Szilézia Frigyes hatalmába esett, ki a telet a tavaszi hadjárat előkészületeivel töltötte.

1741 tavaszán *Neipperg* altábornagy egy 25,000 főnyi sereggel indult a poroszok ellen és azok laktáborozó körletét áttörvén, a porosz sereget elválasztotta, minek megtörténtével Brieg felé tartott; de Frigyes a balszárny csapatait (most már mintegy 24,000 fő) gyorsan összegyűjtvén, *Neipperget* *Mollwitznél* megelőzte s *Mollwitz*. ápril 10-en csatára kényszerítve, megverte; e győzelem Frigyesnek Szilézia teljes elfoglalását biztosította s a francziák, bajorok és szászok szövetségét eredményezte.

Frigyes, kivel fegyverszünet köttetett, Sziléziára szorítkozott, míg Csehországba a bajor-franczia csapatok törtek be.

1742-ben az osztrák győzelmek folytán Frigyes, hogy az osztrákokat elvonja, *Olmütz*, majd Bécs felé nyomult; de ezzel célját el nem érve, 15,000 főt *Dessau* *Lipót* alatt *Olmützben*

1740—42. Czaslau. (Chotusitz.) hagyva, Csehországba ment. *Lothringeni Károly* a dessau herceget Sziléziába visszanyomva, követte Frigyes, kinek seregével **Czaslau** (tulajdonképp **Chotusitz**) mellett találkozott; az itt 1742 május 16-án vívott csatában az osztrák sereg megveretett s Morvaországba volt kénytelen visszavonulni.

Frigyes, szövetségeseitől segílyt nem várhatván, békét ajánlott s a *boroszlói békében* (1742 június 11-én) Szilézia legnagyobb részét megnyervén, visszavonult; Mária Terézia, hogy egész erejével a francziák és bajorok ellen fordulhasson, a békét kénytelen volt elfogadni.

1744—45. **A második sziléziai háborút** Frigyes azon aggodalom folytán indította meg, hogy az 1743-iki diadalmas hadjáratban győztes Ausztria Sziléziát ismét visszafoglalja; ezt megelőzendő, 1744 augusztus havában egy 80,000 főnyi sereggel benyomult Csehországba, elfoglalta Prágát s vele majd egész Csehországot.

Mária Terézia *Lothringeni Károly* seregét a Rajna mellől visszahíván, Frigyes ellen alkalmazta; Károly herceg és *Traun* tábornagy együttes törekvésének sikerült Frigyes csapatait nemcsak Csehországból kiűzni, de sőt még Szilézia legnagyobb részét is visszafoglalni.

Az 1745-iki hadjáratban azonban az ügy rosszabbra fordult; *Hohenfriedberg*, *Soor*, *Hennersdorf*, *Kesselsdorf*. *Lothringeni Károly* előbb *Hohenfriedberg*nél (június 4-én), majd *Soornál*, *Trautenau* mellett (szept. 30-án), a szászok pedig *Hennersdorfnál* (november 30-án) és *Kesselsdorfnál* (december 15-én) megveretvén, Frigyes ismét a helyzet ura lett, s a december 25-én kötött *drezdai békében* Szilézia birtokában újra megerősített.

A hétéves háború

1756. *Königstein*. **A harmadik sziléziai, vagy a hétéves háború,** melynek czélja osztrák részről Szilézia visszavétele volt, a Franciaországgal és Szászországgal kötendő hármass szövetség érvénybe lépése s a készülétek befejezése után lett volna megindítandó. Frigyes azonban e tervekről tudomást nyervén, Angliával szövetkezett és 1756 szeptember havában egy 60,000 főnyi sereggel a teljesen készületlen Szászországra tört, elfoglalta *Drezdát* s azután a *Königstein*

és Pirna közti táborban álló 17,000 főnyi szász sereget körülkerítette; Ausztria Browne tábornagy alatt egy hadsereget küldött a szászok segítségére, de Frigyes serege egy részével annak útját elállotta s Lovositznál csatára kényszerítvén (október 1-én), az Eger folyó mögé visszanyomta; erre a szász hadsereg október 15-én megadta magát s az első hadjárat véget ért. 1756.
Pirna.
Lovositz.

Az 1757-ik évi hadjárat. Az 1757-ik évi hadjárat a sziléziai háborúknak úgy hadtörténelmi, mint hadművészeti szempontból legkiválóbb része, miért is e hadjáratot, s kivált annak a kolini csatáig terjedő részét külön és kissé bővebben tárgyaljuk. 1757.

A hadjárat bevezetése. Mária Terézia szövetségesei még az 1757-ik év kezdetén sem valának azon helyzetben, hogy hadaikkal rögtön támogatására siessenek, minek folytán Ausztria a hadjárat elején magára maradt. Frigyes hadműveleti terve e körülményen alapúlt; ő ugyanis a Csehországban álló osztrák sereget gyors előnyomulással megtámadni s egy döntő ütközetben megverni szándékozott, hogy azután egész erővel a közeledő szövetséges hadak egyike vagy másika ellen fordulhasson s azokat, ha lehetséges, egyenkint megverje. E czélból a határon négy oszlopban 110,000 főt, látszólag védőfőállításban helyezett el, melyek azonban (előbb kettenként egyesülve) mindannyian Prága felé voltak menendők, hogy ott egyesülve, az osztrák sereget döntő csatára kényszerítsék.

Az osztrák hadműveleti terv, melyet a sereg fővezére, Browne tábornagy készített, szintén támadó volt, s a sereg Browne által majdnem ugyanoly módon állítottatott föl, úgy hogy minden porosz oszloppal egy osztrák oszlop állott szemben; ámde a Hofkriegsrath ezzel nem értett egyet; a fővezérlet Lothringeni Károly herczegre ruháztatott s a hadműveleti terv olykép módosított, hogy a sereg mindaddig védelemre szorítkozzék, míg a szövetséges hadak megérkeznek, hogy azután minden oldalról s egyesült erővel lehessen Poroszországra rohanni; a sereg főállítása azonban a megváltozott terv daczára is meghagyatott.

Haderők: Osztrákok: az osztrák hadsereg teljes létszáma az 1757. év kezdetén mintegy 200,000 főre ment (a helyőrségekkel együtt), melyből Cseh-, Morvaországban és Sziléziában mintegy 130,000 fő állott és pedig 108 gyalogzászlóalj és 119 gránátos

1757. század = 92,000 fő, 255 lovas század 38,000 lovas és 226 löveg. Ausztria *szövetségesei* igen tetemes segínyt ígértek; így Franciaország 100,000 főt, Oroszország 80,000 főt, a német rendek 30,000 és a svédek 25,000 főt; de e segélyhadak oly későn mozdultak meg, hogy Ausztria a hadjárat első felében magára volt hagyatva. *Poroszok.* A porosz hadsereg a hadjárat elején új alakulások s létszámfölemelések folytán szintén igen jelentékeny volt s mintegy 210,000-főre becsültetett; ebből a támadó hadműveletekre 120,000 fő volt szánva, a többi védelmi célokra szolgált; a működő hadseregből 110,000 fő Szászországban és Sziléziában a cseh határhegység közelében állott. A fővezérletet maga a király, II. Frigyes vitte.

Az első hadműveletek a prágai csatáig. Frigyes oszlopai közül a Schwerin tábornagy alatt álló két oszlop április 18-án indult meg sziléziai fölállításából s a trautenauai és nachodi szorosokon átvonulva, Königinhofnál egyesült, hogy azután Jitschin és az Iser felé tartson; a Serbelloni s később Piccolomini alatt a felső Elbánál álló oszlop mitsem tett arra, hogy akár Schwerin egyesülését, akár előnyomulását megakadályozza. A többi oszlopok mindannyian április 20-án indultak meg. Dessau, hogy az osztrákok figyelmét magára vonja, Zwickauból Éger felé nyomult be Csehországba; Ahremberg ennél fogva Égernél vonta össze csapatait. Mihelyt ez megtörtént, Dessau, irányát elhagyva, északkeletnek tartott, hogy Komotau és Brüx irányában végrehajtott oldalmenettel a Peterswalde-Aussig-Lobositzon át akadálytalanul közeledő s a király által vezetett fősereggel egyesüljön, mi Laun-nál, az Éger völgyben tényleg meg is történt. Az egyesült sereg előbb az Éger völgyén keletnek tartva, Brown-t Budinról való visszavonulásra bírta, majd Prágának tartott. Browne időközben Ahremberg oszlopát magához vonván, szintén Prágába vonult, s a Moldva jobb partjára ment át. Frigyes május 2-án ért Prága alá s azt nyugotról körül fogta.

Az összes oszlopok közül csupán a Zittauból bevonuló Bevern Reichenberg, lón föltartóztatva és pedig április 21-én, Königsseg Reichenberg-nél erős állásban levő csapatai által.

Königsseg jobb szárnya a posványos Neisse folyóra, bal szárnya a Jeschkenberg erdős oldalaira támaszkodott; a kö-

zépen lévő sikon állott az osztrák lovasság három harc-
vonalban. 1757.

Bevern előbb a jobb szárny és a közép ellen intézett támadásokat, de ezek az ütegek és az erdőben álló gyalogság tüze miatt sikertelenek maradtak; ekkor a főtámadás ez erdős hegyoldal ellen intéztetett, s az hosszabb küzdelem után elfoglaltott; a poroszok ezáltal az osztrák fölállítási oldalába, sőt hátába is jutván, Königsegg elrendelte az oszlop visszavonulását Liebenaubába. Az oszlop néhány napig itt maradt, de azután hallva, hogy a poroszok Jungbunzlaut, sőt egy különítménnyel már Turnaut is elfoglalták, Königsegg Weisswasser felé kitérve, Alt-Bunzlau és Brandeison át Prágába vonúlt.

A prágai csata. Frigyes időközben megtudta, hogy Serbelloni, illetőleg Piccolomini helyére Daun neveztetett ki, s hogy e hadtest, valamint a Morvaországban álló csapatok is parancsot kaptak, hogy Prágába menjenek, hol a főparancsnokságot április 29-én Lothringeni Károly herceg vette át; ennél fogva elhatározta, hogy a prágai sereget még Daun megérkezése előtt megtámadja. Prága.

E végből 22,000 embert Keith tábornagy és Dessau herceg alatt a Moldva bal partján hagyva 26,000 emberrel (20 zászlóalj és 40 lovas-század) átkelt a jobb partra, hova Schwerin serege (44 zászlóalj és 88 lovas-század) csatlakozandó volt.

Az osztrák 70,000 főre menő sereg a Prágától keletre elterülő, északon magasabb és meredekebb, dél felé azonban mindinkább ellapuló magaslatok alján foglalt állást; a bal szárny, a Ziska-hegy alatt egész a Moldváig, s másrészt egész Hloupetinig terjedt, hol a fölállítási közepe volt s két harczonalat képezett, arczszal északnak; e szárnyat maga Lothringeni Károly vezényelte; Hloupetinél a fölállítási megtört s a tovább, egész Sterboholyig, terjedő jobb szárny keleti arczvonallal bírt; e szárny négy harczonalban állott s Browne által vezettetett; a harmadik és negyedik harczonal azonban Ahremberg külön parancsnoksága alá helyeztetett s tartalékot képezett. Ezenkívül, tehát körülbelül Sterboholy és Hostiwarz közt, állott a hadsereg Hadik tábornok által vezetett egész lovassága.

Az arczot észak és kelet felé a Keige melletti tavak iszapos medrű és a magaslatok felé meredek partokkal bíró lefolyása védte

1757. és határolta; ezenfelül az arczvonal mentén, különösen kelet felé lövegállások voltak készítve, s ezek erősen fölszerelve készen állottak. Sterboholytól délre nedves rét terült el, azután pedig a Wimbach patak következett, mely a már érintett magaslatokat dél felől határolta.

Frigyes május 5-én este a Podbab és Seltz közt vert hídon kelt át a Moldván és Schwerin seregével május 6-án reggel a hid és Tablitz közt elterülő síkon egyesült; a sereg azután oldalmenettel az osztrák csapatok bal szárnyával szemben fejlődött, a király pedig Schwerinnel az osztrák fölállítás körül kémszemlét tartott. A kémszemléből a király arról győződött meg, hogy az osztrák fölállítás bal szárnya és közepe megközelíthetetlen, jobb szárnya ellenben sikerrel támadható meg; ennél fogva az oldalmenet az osztrák fölállítással párhuzamosan tovább folytatott mindaddig, míg Schwerin seregének éle Sterboholyig ért; ekkor mindkét rész megállapodván, csatarendbe állott.

A támadást Winterfeldnek Sterboholy és Hostowitz-czal szemben álló hadosztálya kezdte meg, mely idő alatt a porosz lovasság 65 százada e hadosztály bal szárnyára, az osztrák-magyar lovassággal szemben vonult föl és Schöneich herczeg által háromszor rohamra vezényeltetett; Hadik tábornok azonban, ki az osztrák-magyar lovasságot vezette, mind a három rohamot fényesen visszautasította; Winterfeld szintén visszavettétvén, Sterboholy mögé volt kénytelen visszavonulni.

Frigyes ekkor lovasságát még húsz századdal megerősítette, Warnery ezredes pedig az osztrák-magyar lovasság jobb oldalába került; e kettős támadás által lovasságunk visszafordulásra kényszerítettett; ugyanez időben Schwerin is újabb támadást intézett, mi végből a második harczvonalat is előre vonta; e támadás, bár maga Schwerin elesett, teljes sikert aratott; az osztrák gyalogság, miután vezére, Browne, egyik lába ellövetvén, súlyosan megsebesítve összerogyott, hátrált, miközben még saját lovasságával is összezavarodott; még tökéletesebb lón a poroszok sikere azáltal, hogy Frigyes csapatai egy részével Hloupetinből az osztrák sereg kiálló szögletére heves támadást intézett, s így a két szárnyat egymástól elválasztotta. Ezután nagyobb számú csapatokat és tüzerseget is vonván a megnyert magaslatokra, hommét az osztrák jobb

szárny arczvonlát hosszában löhette, e szárnyat állása teljes elhagyására s Zabiechlitz és Michle irányában való visszavonulásra bírta. 1757.

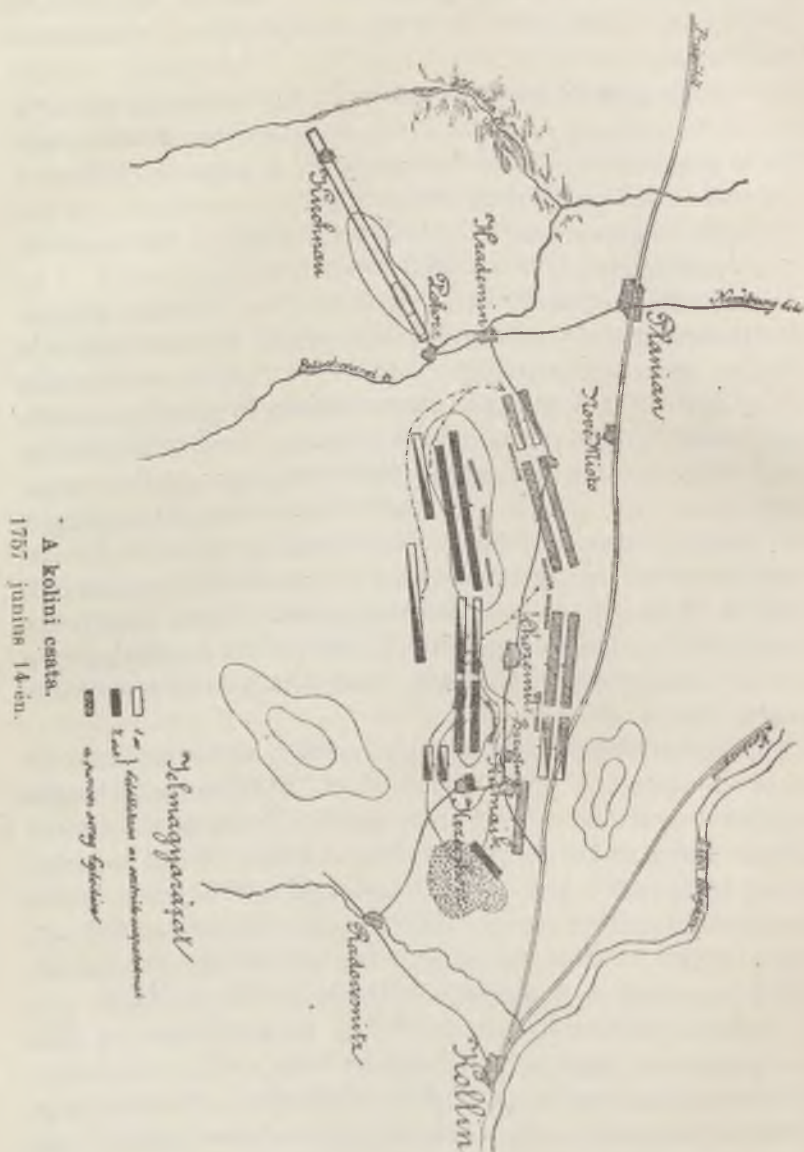
Lothringeni Károly az elkülönített bal szárnyával egy ideig még tartotta magát, de azután Prága erődítményeibe vonult vissza, hol a porosz sereg által körülzároltatott. A megvert jobb szárny háborítás nélkül Beneschau felé menekült.

Az osztrákok vesztesége 13,500 fő, 1300 ló, s 60 löveg volt; a poroszok szintén 13,000 embert veszítettek.

A *kolini csata*. A Daun tábornagy vezérlete alatt álló fölmentő sereg május 6-án, a prágai csata napján, zömével Böhmisch-Brodig, elővédével Auvallig érkezett csak, s így a csatában már részt nem vehetett. E sereg feltartóztatására Frigyes Bevern herceg alatt 22,000 embert küldött s azután Prágát körülzárolta, hogy a várost és a benne lévő 40,000 főnyi sereget éhség útján megadásra bírja, miközben a várost 50 nehéz lövegből és mozsárból lövette. Lothringeni Károly május 20-án egy sikertelen kirohánást intézett. Daun ez idő alatt mindent elkövetett, hogy seregét, mely a Beneschauból csatlakozókkal együtt is csak 35,000 főre ment, növelje; de csak június 12-ike körül érezte magát elég erősnek az előnyomulásra, a midőn Bevern hadtestét visszanyomni kezdte.

Frigyes ekkor elhatározta, hogy Prága sorsát egy második csatában eldönti. E végből június 14-én 12,000 emberrel Bevern seregéhez csatlakozott, hogy vele együtt a **Kolinnál** álló osztrák sereget megtámadja. A porosz sereg e szerint 34,000 emberből állott, közte 16,000 lovassal s 22 zászlóaljba és 116 lovas századba volt alakúlva. Daun serege 53,000 fő kivonuló létszámmal bírt, közte 18,000 lovassal; tagozása 51 zászlóalj, 42 gránátos század, 151 lovas század és 24 gránátos és karabélyos lovas-század. Kolin.

Kolin Prágától nyolcz mértföldre keletre fekszik az Elba bal partján; a tulajdonképeni csatatér Kolin és Planian között a Petschwarz és a Radovestnitzi patak közt terül el, a prágai országúttól délre. Az osztrák sereg eredetileg ugyan a Városka és a Petschwarz patakok közt állott föl, midőn azonban Frigyes ez állásnak arczban és a bal szárnyban való megtámadhatlanságát látva, kelet felé húzódott, Daun is új fölállítást vett és pedig a Kolin és

Hrademin közt fekvő két magaslaton olykép, hogy jobb szárnya a Kamaiki hegyre, bal szárnya a Petschwarez patakra támaszkodott; az osztrák gyalogság zöme a két magaslaton volt, egy része pedig Krzechorz falut és az attól keletre fekvő erdőt is megszállta; a lovasság egy része a két emelkedés — tehát a gyalogsági szárnyak — közt, továbbá mint harmadik harcztvonala a jobb és a bal szárny mögött, végre egy tetemes rész Nádasdy alatt, mint tartalék a közép mögött állott; a tüzérség az arcztvonala előtt kedvező felállításokban volt elhelyezve.

A porosz sereg a vonalharczászat hadrendje szerint alakulva, Kaurzimból, hol Frigyes serege Bevernnel egyesült, előbb északnak, majd látva, hogy az osztrák fölállítás sem a bal szárnyban, sem arcztban meg nem támadható, Planiantól Kolin felé a prágai országút mentén haladt előre s így az ellenséges hadsereggel szemben oldalmenetet hajtott végre. A sereg élén Hülsen tábornok hét zászlóaljából álló elővéd-dandára ment, ezt Ziethen követte 55 lovas-századdal, végre a főszereg és a jobb szárny-lovasság következett. Az oldalmenet nyilvánvaló célja az volt, hogy az osztrák sereg jobb oldala ellen átkaroló támadás intéztessék.

Az elővéd Ziethen lovas hadtestével a főszereget jóval megelőzte s már délelőtt 10 órakor az osztrák jobb szárny elé érkezvén a Krzechorz helységben és erdőben álló, majd az osztrák jobb szárny csapataival is, harcztba bocsátkozott; Hülsen az érintett helységben és az erdőben lévő csapatokat ismételt támadás után elűzte ugyan s Ziethen a jobb szárny lovasságát visszavetette, a jobb szárny-gyalogság ellen azonban sem az egyik, sem a másik nem boldogult, részint mivel Daun e szárnyat folyton erősítette, részint pedig, mivel a tüzérség hatásos kartácztüze minden kísérletet meghiusított.

Már hat sikertelen támadás történt e szárnyon és a főszereg még mindig nem érkezett támogatásra; ennek oka az volt, hogy Frigyes, midőn az általa vezetett bal szárnyal Chozemitzel szembe ért, erős tűzbe jutván, megállapodott s a bal szárny előretolásával az osztrák fölállítás ellen előnyomult. A balra bekanyarodásnál azonban a csapatok annyira szétjutottak, hogy majd az egész második harcztvonala a hézagok kitöltésére kellett fölhasználni; az osztrák tüzérség a porosz csapatokat ez alatt folyton

1757. lőtte, mi folyton nagyobb zavart támasztott. E zavart fölhasználva, Daun a középben álló s Nostitz által vezényelt lovasságot támadásra indította, míg a bal szárnyon Nádasdy a tartalékkal, melyet a Stierenberg által vezényelt bal szárny lovassággal szaporított, Novi-Miestó irányában előre tört és 70—80 lovas századdal remek rohamot intézett a porosz jobb szárny ellen, mely e rohamot föltartóztatni képtelen lévén, azonnal hátrálni kezdett.

Hiába igyekezett Ziethen, hiába maga a király, ki a jobb szárnyról összeszedett lovasság egy részét személyesen vezette rohamra, az osztrák, illetőleg magyar lovasság rohamát föltartóztatni, s szétvert jobb szárnyát újra előre vezetni; ez oly tökéletesen meg volt verve, hogy csak a futás nyújtott menedéket.

A megvert porosz sereg Planian, majd Nimburg irányában futott vissza s a győzelem teljes volt. A porosz seregnek a hét órán át tartó küzdelem 14,000 emberbe, 1700 lóba, 45 lövegbe s 22 zászlóba került; az osztrák veszteség 8000 ember s 2800 ló volt. Daun a megvert sereget nem üldözte s csak lassan vonult Prága felé, hol június 24-én a körülzárolás alól fölmentett sereggel egyesült, melylyel most összesen 100,000 fővel rendelkezett; Frigyes több helyen megállapodva, lassan vonult ki Csehországból.

Ezen, az osztrák-magyar hadseregre oly dicsőséges csatának — melynek emlékére a Mária Terézia-rend alapítottatott — vázlatát a 426-ik lapon foglalt rajz mutatja.

A Mária Terézia-rend legelső nagykeresztesei a kolini csata hősei: gróf Daun tábornagy és a magyar lovasság kitünő vezére, gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornok, valának.

A francziák főserege *D'Estrée* tábornagy alatt 100,000 fővel alakult meg s a *Cumberland* herczeg által vezetett angol sereget *Hastenbecknél* szétvervén (jul. 27-én), elfoglalta Hannovert, Braunschweigot és Hessent; egy másik franczia sereg *Soubise* herczeg alatt Szászország segélyére indult. Frigyes *Bevern* és *Winterfeld* tábornokokat állítván az osztrák sereggel szemben, maga a Soubise által vezetett franczia sereg ellen fordult s a francziáktól Erfurtot és Gothát szerencsésen visszafoglalván, egyelőre Erfurtban figyelő helyzetben maradt.

Itt vette a rémhírt, hogy magyar hadak **Hadik András** altábornagy alatt székvárosa Berlin ellen menetelnek. E hír igaz is

volt. Hadik ugyanis október 11-én 5100 főnyi csapattal, melyben 1100 magyar huszár és 2100 magyar gyalogos volt, Elsterswerdáról elindulván, október 16-án **Berlinbe** érkezett, s míg *Újházy* Berlin. ezredes vállalatát Frigyes ellen fedezte, a király székvárosát megtámadta, két zászlóaljnyi porosz helyőrségét szétverte és a várost, melyből a porosz királyné futva Spandauba menekült, 235,000 tallér erejéig megsarczolván, ép oly gyorsan, mint jött, visszatért. Hadik egész vesztesége 88 ember volt, ezek közt a derék *Babocsay* tábornok, ki a roham alkalmával elesett. Frigyes Dessau Mórícz herceg gyalog és Seydlitz lovas hadtestével erőltetett menetekben sietett Berlin védelmére, de már későn érkezett s Hadik visszaterését sem volt képes megakadályozni.

Boszúságát kitölthette azonban a francziákon és a német birodalmi seregen, melyek Soubise és Hildburghausen által vezetett egyesült hadát november 5-én *Rossbachnál* csúfosan megverte. Ezután Frigyes ismét Sziléziába tért vissza, hol időközben az osztrák hadak újabb eredményeket vívtak ki.

Gróf Nádasdy Ferencz ugyanis megvervén Winterfeld hadtestét **Moysnál** (szept. 7), ostrom alá fogta **Schweidnitz** várát s ^{Moy.} Schweidnitz. azt november 13-án megadásra kényszerítette, minek folytán **Bevern Boroszlóra** vonult vissza; itt Lothringen és Nádasdy által **Boroszló.** csatára kényszerítettván, november 22-én súlyos vereséget szenvedett s maga is fogságba került.

Frigyes Sziléziába érkezve, minden erejét az osztrák főszereg ellen egyesítette és a december 5-én vívott **Leuthen** melletti csatában Lothringent és Daunt meg is verte. Erre az osztrák-magyar hadak Csehországba vonultak vissza és Szilézia, Schweidnitz kivételével ismét Frigyes kezébe került.

Az 1758—62-ik évi hadjáratok. A hadjáratot *1758-ban* 1758—62. Braunschweigi Ferdinánd kezdte meg az angol-hannoveri sereggel és a francziákat a *Crefeld* melletti csata (jun. 23) után egész a Rajnáig visszaszorította; de azután a második francia sereg ellen védő harezot folytatott.

Frigyes hadműveletei első sorban **Schweidnitz** visszafoglalására, mi ápril 16-án sikerült és **Olmütz** ostromára szorítottak, **Olmütz.** de innét, mintán ostromanyagát *Laudon* altábornagy **Domstadlnál** **Domstadi.** június 30-án rajtaütéssel elfoglalta, visszanyomatott. Ekkor az

1758—62. oroszok ellen fordult, kiket a *Zorndorf* (2 mflđ Küstrintől é.-k.) melletti döntő csatában visszavert (aug. 28-án); onnét Szászországba visszatérve, Daun által **Hochkirchnél** rajtaütés útján megveretett (okt. 14 én). Frigyes ekkor Sziléziát tisztította meg az ellenséges csapatoktól, majd visszatérve Szászországba, Daun seregét Csehországba visszavonulásra kényszerítette s így az év végén ismét úgy Szilézia, mint Szászország birtokában maradt.

Kunnersdorf. Az *1759-iki hadjárat* első nevezetesebb eseménye a **Kunnersdorf** (1 mflđ Frankfurt a/O. K.) melletti csata augusztus 12-én, melyben Frigyes az egyesült osztrák-orosz sereggel szemben (Laudon és Soltikoff) oly nagy vereséget szenvedett, hogy Berlin védelmére kellett sietnie.

Szászországban egy Fink tábornok alatt álló 12,000 főnyi porosz sereg **Maxennél** (1 mflđ Pirnától ny.) Daun serege által körülfogatván, megadásra kényszerítettetett; csak a nyugaton aratott Frigyes sikert, hol Braunschweigi Ferdinánd Broglio tábornagy francia seregét *Mindennél* (Weser mellett) döntőleg megverte; Frigyes különben ez évben tisztán a védelemre volt utalva.

1760-ban a háború szintén a poroszok vereségével kezdődött, a mennyiben Fouqué hadteste *Landshutnál* (Lausitz) elfogattott; de a *Liegnitz* (Szászország) melletti döntő csata (aug. 18-án) visszaszerezte Sziléziát. Frigyes ekkor az osztrák és orosz csapatok által megszállt *Berlin* védelmére sietett, majd az ellenség elűzése után ismét Szászországba, melyet a Daun és Lasey fölött kivívott **Torgau** melletti csatában (nov. 3-án) ismét visszahódított.

Torgau. Az *1761-ik* év Frigyesre nézve még veszedelmesebben kezdődött. Szászországot Daun foglalta el: Laudon Sziléziában haladt előre; Poroszország az oroszok, Lengyelország (Posen és Pomeránia) a svédek kezébe jutott; két francia sereg, összesen 150,000 fővel, jött át a Rajnán; Spanyolország a koalícióhoz csatlakozott; Anglia megszüntette a segélypénzeket. Csak egy szerencséje volt Frigyesnek és ez a vezérek egyenetlensége volt; így az egész év tétlenül múlt el s Frigyes a legnagyobb veszélyből szerencsésen kimenekült.

Az *1762-ik* utolsó hadjáratban Frigyes helyzete az oroszoknak és svédeknek a szövetségtől való visszalépése folytán, nagyon javult. Frigyes mindenekelőtt Daun ellen fordult és seregét

Burkersdorfnál és *Reichenbachnál* (mindkettő Schweidnitz mellett) visszanyomta; Braunschweigi Ferdinánd a francia hadakat visszatérésre bírta, a király elfoglalta ismét Schweidnitzet, testvére Henrik pedig *Freiberg* (Szászország) mellett döntő csatát nyert Hadik fölött (okt. 29-én).

1758—62.

Végre nov. 24-én fegyverszünet kötött; ezt az 1763-ik év február 15-én kötött *hubertsburgi* béke követte, melylyel a hét-éves háborúnak, a régi viszonyok megmaradásával, vége szakadt.

Az erdélyi oláh lázadás.

Az erdélyi oláh nép nem képezett — mint a magyar, székely és szász — külön nemzetet és semmiféle politikai jogokkal nem bírt, de sőt vallása, a görög nem egyesült, sem tartozott a törvényesen elismert, hanem csak a türt felekezetek közé. A teljesen szolgaságba süllyedt, elaljasodott, a műveltség legalsó fokán álló oláh nép nagy tömege mindazonáltal a politikai és vallási szabadság hiányát alig érezte, de annál inkább érezte ama súlyos terheket, melyeket jobbágyi állapota magával hozott; a földesúr önkényét, melynek védtelenül ki volt szolgáltatva, az inséget, a nyomort, melyben tengődött. Ily körülmények közt nem csoda, ha az oláh nép, József császár emberbaráti érzelmeiről, a nemesség kiváltságainak némely részben való megszüntetéséről hallva, a maga sorsának is javulását, a jobbágyságnak megszűnését és az oláh népnek az ország többi lakosaival egyenlő jogokban való részesítését remélte. Midőn azonban mind e változások be nem következtek, de sőt a zalatnai kincstári uradalom jobbágyai, midőn sérelmeikről panaszt tennének, ezek orvoslása helyett súlyos büntetésekkel sújtattak, forrongás támadt, mely némely izgatók, nevezetesen *Ursz Miklós*, másnéven *Hóra*, *Kloska János* és *Krizsán György* által folyton élesztve, lázadásban tört ki.

1784—85.

Hóra és társai elhitették a szegény néppel, hogy a császár a nép állapotának javítására már több rendeletet adott ki, de azokat az urak és nemesek végrehajtani nem engedik, majd ismét azon hír terjedt el, hogy a császár az urakra és nemességre megharagudván, az oláh népnek a szolgaság alól való fölmentését Hórára

1784—85. bizta s neki meghagyta, hogy az urakat és nemeseket az oláhok segítségével fenytse meg, irtsa ki.

Midőn Hóra 1784 október 31-én Nyirfalván gyűlést tartott, oda nagy tömeg csődült, mely Hóra és társai szavait vakon hitte; innét az oláhok Káposztafalvára mentek, hol újabb néptömeg csatlakozott hozzájuk. Hollaky, Zaránd megye alispánja, a nyirfalvi gyűlésről hírt kapva, oda sietett; az oláhok azonban már ekkor Káposztafalván voltak, hova az alispán Gál és Naláczy szolgabírákat küldte. Ezek éjjel Káposztafalvára érve, Krizsánt azonnal elfogták, de a zajra összefutott nép Krizsánt kiszabadította, a szolgabírákat pedig agyonverte.

Ez indította meg a lázadást. A vértől feldühödött tömeg november 2-án Körösfalvára, másnap Kriscsórba ment, hol a földesúri családot, a ref. lelkészt és családját, a szolgabíró kegyetlenül agyonverte, itt 18, a szomszéd Bródban 13 embert gyilkoltak le, november 3-án N.-Ribiczen már 42 személy gyilkoltatott le; rövid napok alatt pedig a most már föltartóztathatlan vérszomjas tömeg pusztításaként 80 helységben 232 nemesi udvarház volt romban, lakói pedig — ha idejekorán el nem menekültek — lemészárolva.

Báró Bruckenthal kormányzó és Preiss altábornagy küldtek ugyan ki csapatokat, de hallatlan korlátoltságukban csak *nézőknek*, a fegyver használatát a csapatoknak megtiltván. Ez az oláhokat még jobban fölbátorította, mert hisz e bárgyú rendszabályban Hóra és társai hazugságát, hogy a császár nekik a gyilkolásra szabad kezet adott, megerősítve látták s a lázadás, gyilkolás rohamosan terjedt. A vérben gázoló tömeg száma 15,000-re emelkedett, s most már várakra is támadt.

Abrudbánya.
Déva.

November 4-én Krizsán megrohanta **Abrudbányát**, azt földülta s magyar lakosait legyilkolta, november 7-én **Dévát** rohanták meg az oláhok. De ekkor már a nemesség és a lakosság, látva hogy a katonaság által nem oltalmaztatik, maga ragadt fegyvert s Zeyk János hunyadmegyei alispán vezetése alatt a támadást visszaverte, mi közben 70 oláh elesett, az elfogott 44 pedig rögtönítelő bírósági eljárással nyomban kivégeztetett. Ennek daczára földúlatlak még Offenbánya, Szolcsva, Toroczkó, Igenpatak, Alvincz, Borberek s számos más község.

Bruckenthal mindennek daczára tartózkodott az erőszakos

beavatkozástól s a főczinkosok fejére 20 frt díjat tűzvéni és Schultz alezredes alatt mintegy $1\frac{1}{2}$ század székely huszárt kirendelvén, ezzel eleget vélt tenni. Schultz a már 30,000 före szaporodott oláh-sággal nem végezhetvén, alkudozni kezdett. Ámde most már Hóra független oláh fejedelemségről álmodozott, Hunyad- és Zaránd-megyét hívei közt fölosztá, a királyi épületeket és a körösbányai állami pénztárt kirabolván, nekik kincseket osztogatott, minek folytán a nép valóban oly tisztelettel környezé, mely csak fejedelmeket illet meg.

Végre maga a császár lépett közbe. Preiss altábornagy helyett Erdély parancsnokául Fabris altábornagyot nevezvén ki, ez megfelelő számú csapatot alkalmazott, Hóra fejére pedig 300 arany díjat tűzött.

Hóra és tábora mind szorosabban körülfogatván, a hirdetett bűnbocsánatot a tömeg legnagyobb része elfogadta s az oláh tábor rövid napok múlva föloszlott; csak Hóra, Kloska és Krizsán, kik kegyelmet nem remélhettek, bújdostak tovább a hegyek közt. De Kray székely alezredes, a későbbi hadvezér, kikutatta őket a havasokban és 1785 január 1-én mindhármát elfogta. Hóra és Kloska kerékbe törettek, Krizsán ellenben, magát börtönében fölakasztván, a büntető igazságszolgáltatás kezét kikerülte.

Az esztelen lázadásnak 4000 magyar úr és nemes esett áldozatul, míg az oláhok közül alig esett el több 1500-nál.

József császár ezután bocsátá ki az 1785 augusztus 21-én kelt s a jobbágyviszonyok rendezését czélzó rendeletét, mely a jobbágyság sorsán tényleg sokat könnyített.

II. József török háborúja.

A háború okai. József császár az aldunai kereskedelem szabadságát mindinkább korlátozó török kormány ellenében ingerült levén, az orosz czárnő II. Katalin ajánlatát, hogy a török ellen vele szövetséget kössön, szívesen elfogadta, remélvén; hogy e háborúban Nándorfehérvárt és vele Bosznia, Szerbia és Oláhországnak azelőtt a magyar koronához tartozott részeit visszaszerezheti. A háború nem soká váratott magára, mert Abdul Hamid szultán,

1784—85.

1787.

1787. a Krim-félszigetnek az oroszok által történt elfoglalása és az itt volt tatár állam megsemmisítése, valamint más okok miatt is 1787 augusztus 24-én Oroszországnak hadat izent.

Hadi tervek. A császár a hadi készülődéseket nagy erélyvel hatotta végre s a futaki és zimonyi táborokban már 1787 végével tekintélyes számú hadak állottak.

Nándor-
fehérvár.

A hadműveletek kedvező bevezetésekép a császár az 1687-ik év december 2-ára következő éjjelen kísérletet tétetett arra, hogy a töröktől Nándorfehérvárt rajtaütés útján elfoglalja. A kísérlet azonban állítólag a nagy köd, de valóságban talán a vállalkozók gyámoltalansága miatt kudarcot vallott; egy második hasonló kísérletet már a törökök készültsége hiúsított meg. A hadjárat maga a következő évre halasztatott.

Azon haderőkön kívül, melyeket a császár a kétes magatartást tanusító poroszok megfigyelése végett Cseh- és Morvaországban hagyni kényszerült, minden egyéb hadak a török háborúra készítették elő, minek folytán az év elején egy hatalmas, 250,000 főt meghaladó sereg, melyben 42,000 magyar volt, állott a császár rendelkezésére.

Ennek fele, 57 gyalog zászlóalj és 44 lovas osztály, mint fő-sereg II. József császár és Lacy tábornagy vezetése alatt volt működendő és a futaki és zimonyi táborokban állott. Másik fele öt hadtestet alkotott s következőkép állott készültségben: *De vins*, később *Lichtenstein* altábornagy, 17 zászlóalj, két lovas osztály-Horvátországban, *Mittrowszky* altábornagy 12 zászlóalj Szlavóniában, *Wartensleben* altábornagy hét zászlóalj, hat lovas osztály a temesi bánságban, *Fabris* altábornagy 12 zászlóalj, 11 lovas osztály Erdélyben, végre *Coburg* lov. tábornok hét zászlóalj és hat lovas osztály Galicziában.

A megállapított hadi terv szerint a fő-sereg mindenekelőtt Nándorfehérvárt volt ostromlandó s ennek eleste után s reá támaszkodva a netán közeledő török sereget volt leküzdendő; a horvát-szlavon hadtestek Boszniába kellett hogy benyomúljanak, a galicziai hadtest az oroszokkal az érintkezést fölkeresvén, ezekkel párhuzamosan Erdélybe, majd az erdélyi és bánsági hadtesttel Viddin ellen volt működendő.

1788.

Az 1788-ik évi hadjárat. A hadizenetet a császár Kon-

stantinápolyban 1788 február 9-én adatá át s az ellenségeskedések még e napon megkezdődtek. 1788.

Nevezetesen a horvát hadtest megtámadtatá **Dubiczát** még február 9-én, de eredmény nélkül; február 12-én a jelentéktelen **Dreznik** bevétetett, a **Novi** ellen szintén február 9-én végrehajtott támadás azonban ép úgy, mint a dubiczai, kudarcot vallott, nemkülönben a szlapon hadtestnek **Török-Gradiska** elleni vállalata is. A bánsági hadtestnél Papilla tábornok megvette febr. 9-én **Orsovát**, melyet a törökök megszállva tartottak. Ezután a Száva mentén és a bánsági hadtestnél csak jelentéktelen csatározások mentek végbe, melyeknél a császári csapatok csupán védekezésre szorítkoztak. Hasonló volt a viszony az erdélyi hadtestnél, mely a határszorosokat tartotta megszállva; ez utóbbinak harczaiból fölemlítendő a **Vulkán** szoros védelme márczius 21-én, továbbá a **Sinaia** kolostor megvédelmezése márczius 28-án a székelyek által, kik bár csak 300-an voltak, a török nagy erővel végrehajtott támadását visszaverték; az ütközet után 400 török holttest feküdt a kolostor előtt, míg a székelyek 60 főt vesztek.

A főserég tétlenül állott s csak midőn a császár márczius végével a táborba érkezett, mozdult meg akként, hogy az egész erő Zimonynál egyesült, s Bezsanja mellett a Duna és Száva közt töltes építésbe fogott. Az időt kitöltendő, a császár a szlaponiai hadtesttel ostrom alá fogta **Szabácsot**, mely négy nap múlva, április 24-én meghódolt. Ezután úgy a főserég, mint a szlapon hadtest körletében hónapokon át tartó nyugalom következett.

A horvát hadtestnél Lichtenstein április 25-én újból rohamot intézett **Dubicza** ellen; de nemcsak hogy a nagy veszteségekkel végrehajtott roham kudarcot vallott, hanem az ostromlók még egy fölmentő török hadosztály által is megtámadtattak, miközben a császáriak újabb veszteségeket szenvedvén, az ostrommal föl kellett hagyni s Lichtenstein az Unna mögé vonúlt. Ezután ismét kisebb, jelentéktelen csatározások folytak.

A törökök, kik mindez ideig Nándorfehérvár ostromát várták, főerejükkel Viddin és Kladova közt állottak. Midőn azonban **Juszuf** pusa nagyvezir látta, hogy a császári főserég tétlenül marad Zimonynál, a kezdeményezést ő ragadta meg. Augusztus 7-én Kladvánál 70,000 fővel a Dunán átkelvén, Papilla tábornok

Dubicza.

Dreznik.
Novi.

T.-Gradiska.

Orsova.

Vulkán.
Sinaia.

Szabács.

Dubicza.

1788. Orsovánál álló dandárát szétverte, mire az ágyúit ott hagyva, futva menekült Mehádiára, hol a bánági hadtest zöme elsánczolt táborban állott. Augusztus 10-én megtámadták a törökök *Stein* őrnagynak a Pescabara vagy Veterani-barlangban álló különítményét, mely bár ekkor 400 főt veszített, a barlangot a hó végéig mégis tovább védelmezte, s csak augusztus 30-án adta föl. A török főszereg elővéde ez idő alatt, augusztus 17-én a bánági hadtest Mehádia előtt, *Lazu-Marénál* levő erődített állását támadta meg; kevés napok múlva megérkezett az ellenséges főerő is és újabb támadásaival végre Wartensleben altábornagyot augusztus 27-én az erődített állás elhagyására és Karánsebes irányában való visszavonulásra kényszerítette, mi közben a császáriak a török tűzéréség részéről tetemes veszteségeket szenvedtek.

A császár a törökök első mozdulatainak hírére a sereg felét Gemmingen tábornagy alatt Zimonymál hagyva, azonnal megindult Wartensleben támogatására, de vele csak szeptember 4-én egyesülhetett s az egész erő már ekkor, a seregben dúlt betegségek következtében, alig volt több 30,000 főnél. A bánági hadtest ekkor Fényesenél, a császár által vezetett főcsapat Szlatinánál állott s ez állásában ismét tétlenül maradt egész szeptember 20-áig. Ekkor vette a császár a jelentést, hogy szeptember 15-én egy török hadtest a Vulkán szorost bevetté és most Hátszegen és a Vaskapun át a császáriak hátába készül törni. A császár nem ugyan azért, hogy a Vaskapu felől jövő törököket megtámadja, hanem csupán azért, hogy visszavonulása a törökök által el ne vágassék, azonnal elrendelte a visszavonulást, mely még az éj folyamán megkezdett.

Az éjjeli menet alatt azonban a hátvédnél, a bánági hadtestnél, azon hír terjedt el, hogy a törökök támadnak, mire a fegyelmében és összetartásában már úgy is erősen megingott csapatok veszett futásban egymásba ütköztek s egymást támadták meg. Hiába álltak a tábornokok, hiába maga a császár a futamlók elé, a hajmeresztő zűrzavarban szóra senki sem hallgatott, a menekülők magukkal ragadták magát a császárt is, s a tévedés csak a hajnal hasadtával derült föl. De ezen sereggel nem lehetett már többé megállani, még kevésbé az ellenséget megtámadni s a visszavonulás egész Lugosig folytattatott.

A császár ezután, mivel a török Mehádiára visszatért, csak 1788. Wartensleben hadtestét hagyta Lugosnál, a főcsapattal pedig Zimonyba tért vissza, hova október 27-én érkezett meg.

A főszereg hadműveletei ezzel véget értek.

A horvát hadtestnél ez idő alatt megérkezett az eddig mellőzött, de most a sereg jobb szárnyának parancsnokává kinevezett Laudon tábornagy, ki Dubicza ostromát újból fölvette, a közelében levő török hadosztályt visszanyomta s Dubiczát végre augusztus 26-án elfoglalta. Laudon ezután Novi-t fogta ostrom alá s a Novivárat tizenkét napi ostrom után október 3-án rohammal bevette. A jeles vezér ezután még Gradiskát akarta megvenni, de ebben a kedvezőtlen időjárás megakadályozta. Dubicza. Novi.

József császár november 18-án elhagyta a tábort, betegen, megtörve; a parancsnokul Zimonyban visszahagyott Kinsky lov. tábornok ezután a belgrádi török kormányzóval a tél tartamára fegyverszünetet kötött, mire az ellenségeskedések az egész vonalon megszűntek.

Még csak Coburg galicziai hadtestéről kell megemlítenünk, hogy az április 19-én megszállta Jászvásárt, az oroszok által azonban csak gyöngén támogatott. Julius 2-án mégis körülvárta Chotim várát s azt Szuworow orosz hadosztályával együtt szeptember 19-én megadásra kényszerítette. Az erdélyi hadtestből Splényi altábornagy hadosztálya nyomult be Moldvába, a törökökkel október 13-án és 14-én a Trotusu patak mellett és Adsudnál szerencsés harcokat folytatott, de azután a hadtestparancsnokság rendeletére Erdélybe visszatért. Jászváros. Chotim. Trotusu. Adsud.

Az oroszokkal való közreműködés, miután ezek a svédek által megtámadtattak, elmaradt és a 1/4 milliónyi gyönyörű császári sereg, a gyámoltalan vezetés miatt az időt hiába elfecsérelvén, semmiféle számbavehető eredményt kivívni nem tudott.

Az 1789-ik évi hadjárat. Lacy tábornagy, József császár személyes barátja, kétségtelenül jeles seregszervező volt, de a hadvezérlethez, mint azt az 1788-ik évi hadjárat megmutatta, nem értett. Elég belátása volt arra, hogy a fővezérletre újból ne vállalkozzék s e feladatot betegség ürügye alatt magától elhárította. A császár most az udvari haditanács elnökét, futaki Hadik András tábornagyot bízta meg a főszereg vezérletével; Hadik, a hétéves 1789.

1789. háború hírneves vezére azonban már 78 éves öreg ember volt s bizony alig volt fővezérletre való.

A hadi erők még mindig négy csoportban valának :

A főserég, *Hadik* alatt, állott a szerémségi és bánáti hadtestből, *Kinsky* és *Clerfait* hadtesteiből, összesen 57 zászlóalj és 97 lovas század ;

Laudon tábornagy horvát és szlapon hadtestéből, *De Vins* és *Mittrowsky*, 61 zászlóalj és 30 lovas század ;

Hohenlohe erdélyi hadtestéből, 18 zászlóalj és 28 lovas század ; végre *Coburg Josias* moldvai hadtestéből, 10 zászlóalj és 24 lovas század.

A hadműveleteket kisebb harcok után, melyekben a császáriak **Brcska** várát bevették, *Laudon* tábornagy kezdte meg, ostrom alá fogván június 19-én **T.-Gradiskát**, melyet július 9-én hatalmába is ejtett.

A bánáti hadtest körletében a törökök augusztus 4-én megtámadták *Vécsey* tábornok **Mehádián** álló hadosztályát. *Vécsey* a túlerő ellenében ügyes ellentámadással védekezett s a törököket vissza is nyomta, de két nappal később mégis kénytelen volt *Teregovára* hátrálni, hol a hadtest zöme állott. *Clerfait* tábornagy támadásba menvén át, a törököket ismét *Orsova* felé visszanyomta. Augusztus 27-én azonban *Dsargadsi Mehemet* pasa a császáriaknak **Mehádiától** délre, a *Lazu-Mare*-n levő erődített állását újból megtámadta, de nagy veszteséggel, mely 1000 főt meghaladott, visszaveretett. A törökök *Orsovára* vonultak vissza. *Clerfait* a nyert előnyöket nem aknázhatta ki, mert a fővezérlet által **Nándorfehérvár** alá hivatott.

A főserég ugyanis eddig tétlenül vesztegelt, mi a császárt arra indította, hogy *Hadik* tábornagyot, kinek **Nándorfehérvár** ostromára vonatkozó tervét különben sem fogadta el s ki egyébként folyton betegeskedett, a parancsnokságtól fölmentse s a fővezérletet *Laudon* tábornagra ruházza. *Laudon* a horvát és szlapon hadtestek, továbbá *Clerfait* bánáti hadtestének nélkülözhető részeit ennek folytán szintén a fősereghez vonta, melynek vezérletét augusztus 17-én vette át. Azonnal hozzálátott a tábornagy **Nándorfehérvár** ostromához, melyet az előkészületek befejezése után szeptember 12-én kezdett meg. Szeptember 16-án

**Nándor-
fehérvár.**

már hatalmas ütegek lötték Nándorfehérvár erődítményeit, szeptember 30-án pedig a császári sereg rohamot intézett, mely a külvárosokat hatalmába adta. Most a vár még hatalmasabban lövettetvén, Oszmán pasa, a vár parancsnoka Nándorfehérvárt október 9-én megadni volt kénytelen. A várban 445 löveg és 6000 mázsa lőpor, a Dunán 65 hajó esett zsákmányul. 1789.

A következő napokban meghódolt a császáriaknak Szendrő (okt. 11.) és Pozsarevác is.

Laudon ezután Új-Orsova ellen fordult, melynek ostromát azonban a kedvezőtlen időjárás miatt félbeszakítani volt kénytelen, ellenben elfoglalta a Duna jobb partján november 9-én Kládovát s visszaverte Kara Musztafa vid dini pasának az év végén, december 29-én Kládova visszavételét célzó támadását. Kládova. Kládova.

A fősergeknek és a horvát hadtestnek kisebb részei behódították ez után még Boszniának és Szerbiának északi részét egész a Timok vonalig.

Nem kisebb jelentőségű volt az eredmény, melyet a moldvai és erdélyi hadtestek a keleten kiváltak.

A hadműveleteket itt a törökök kezdték, megtámadva április 14-én Coburgnak a Trotusu patak mentén elhelyezett és Karacsay ezredes parancsnoksága alatt álló cordonvonalát, visszanyomva 4000 lovassal a Recheuci mellett vívott ütközetben a magyar huszárokat; de öt nappal később Karacsay, gyalogság és tüzérség által támogatva, a Vale seca melletti állásban a törökök támadását fényesen visszaverte. Recheuci. Vale seca.

Még előnyösebbek lettek a viszonyok, midőn az orosz seregek az osztrákokhoz jobban közeledtek s a Coburggal közvetlen érintkező hadosztály parancsnokságát az erélyes Szuvorov altábornagy vette át. Julius 28-án ezzel egyesülve, megtámadták a szövetségesek július 31-én a törökök előhadát Vodu Turkuluj mellett, augusztus 1-én pedig az oláh vajda 30,000 főnyi török-oláh seregét Foksány mellett s fölötte diadalt arattak, melyben az ellenség 1100 embert, 10 ágyút és 16 zászlót vesztett. Vodu Turkuluj. Foksány.

Szeptember közepén Hasszán pasa nagyvezír 90,000 főnyi serege közeledett, hogy a foksányi vereséget helyreüsse. De Coburg a Galacz felé már útban levő Szuvorovval gyorsan egyesülvén,

1789. bár seregük alig volt több 25,000-nél, a török sereget szeptember 22-én **Martinesti** mellett megtámadták és tíz óráig tartó heves küzdelem után megverték. A törökökből 5100 fő maradt a csatatéren, tömérdek veszett a Rimnik folyóban, 100 zászló, 71 ágyú, 6 mozsár, 2000 szekér stb. esett zsákmányul; a szövetségesek mintegy 5—600 főt vesztek.

A magyarok közül e harcokban különösen kitűntek: Splényi tábornok, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képiró, Blaskovich, Szentiványi, Eötvös, Bezerédy s más magyar főtisztek.

A győzők előtt nyitva állott most egész Oláhország, de Szuvorov ismét elhivatott s így Coburg kénytelen volt csapatait Fokszány és Román közt téli szállásokba rendelni. De még ennek végrehajtása előtt parancsot kapott Coburg Laudontól, hogy Oláhországba mégis benyomuljon. Coburg ennek folytán tovább előnyomult és november 10-én **Bukarestet** megszállván, a teli szállásokat itt vette.

Erdélyben Hohenlohe a szorosok védelmére szorítkozott; visszaverte július 15-én a törököket **Predeálnál**, augusztus 3-án pedig 8000 török támadását a **Bodza** szorosnál; október 8-án végre egy török hadosztályt vert meg a **Vulkán** szoros közelében, mire a határokon nyugalom állott be.

1790. **Az 1790-ik évi hadjárat.** Miután a lefolyt hadjáratban nemcsak a császáriak, de az oroszok is jelentékeny eredményeket vívtak ki, a porta szükségkép kereste a békét, melytől különben Ausztria sem volt idegen, annál kevésbbé, mert a jövő tavaszra egy porosz-lengyel háború közel kilátásban vala. Ezt a török is tudta s az alkudozásokat ép ezen okból hízta-halasztotta.

Az 1790-ik év február 20-án meghalt József császár, a felvilágosodott és nagylelkű fejedelem, kinek azonban az volt szerencsétlensége, hogy népeit akaratauk ellenére, erőszakos módon boldogítani akarta; e közben történeti jogait és alkotmányos szabadságukat lábbal taposván, végül megérte törekvései teljes kudarcát, s az általános forradalmat, mely Németalföldön máris kitört, Magyarországon pedig kitörőfélben volt, csak halála akadályozta meg.

Utóda II. Lipót mindenekelőtt a fenyegető porosz háborút

igyekezett elhárítani, de míg ezen fáradozott, a déli határokon a 1790. harczok megkezdődtek.

Miután Laudont még József császár a porosz határokra rendelte, a török háború lanyhán folyt és Gyurgyevo meghiusult Gyurgyevo. ostromán, Clerfait Kalafat mellett június 27-én kivívott győzel- Kalafat. mén és Cetin bevételén kívül jelentékenyebb eseményeket föl nem Cetin. mutat.

Szeptember 23-án Gyurgyevóban fegyverszünet kötött, a béke pedig 1791 augusztus 21-én Szisztovában. E békében Ausztria összes hódításait, tehát Nándorfehérvárt is a töröknek visszaadta. Az egész három évi háború tehát, mely sok ezernyi emberéletet és megszámlálhatlan milliókat emésztett föl, nem volt egyéb, mint egy autokrata fejedelem kedvtelése.

XVI. FEJEZET.

A FRANCZIA HÁBORÚK IDŐSZAKA.

Források: *Kézikönyvek:* Mint a XV. fejezetben; továbbá: Rónai Horváth Jenő: Az ujabbkori hadviselés történelme; u. az. Az egyetemes hadtörténelem vázlata. *Kütfők, monográfiák.* Kütfőszerű munka vagy monográfia a magyar irodalomban nagyon kevés van, s ez is inkább politikai, semmint katonai természetű; német és francia katonai munka ellenben, úgy általános t. i. az egész időszakra kiterjedő, mint minden egyes hadjáratra nézve külön-külön tömördek van, úgy hogy azok föl nem sorolhatók; de ez nem is szükséges, mert minden katonai könyvtárban az ily munkák bőségesen vannak. Mi tehát itt csak néhányat említünk fel: Angeli, *Erzherzog Karl als Feldherr und Organisator*; Angeli, *Illustrierte Geschichte der k. u. k. Armee*; Galitzin, *Allgemeine Kriegsgeschichte*; Horsetzky, *Kriegsgeschichtliche Übersicht der Feldzüge der letzten 100 Jahre*; Rüstow, *Die Feldherrnkunst*; *Geschichte der Kriege in Europa*; Schels, *Kriegsgeschichte der Oesterreicher*; Kroner és Wertheimer munkái stb. Thiers, *Histoire du consulat et de l'empire*, Lanfray, *Histoire de Napoleon* stb. Minden hadjáratnak ezenkívül *külön irodalma* van. *Értekezések:* Ezek száma a német és francia irodalomban roppant nagy, bizonyára több ezerre rúg. Magyar katonai értekezések a *Hadtörténelmi Közleményekben* és a *Ludovika Akadémia Közönyében* szintén nagy számmal találhatók: Így: Gümöry, *Magyarország ereje az 1792—1815. évi hadjáratokban*; Ugyanaz. *A magyar nemesi fölkelés*; Ugyanaz. *Az 1809. évi insurrectio*; Jakab E. *Az erdélyi nemesi fölkelés 1809-ben*; Széchy és Schikovszky munkái a pozsonyi hídfő védelmezéséről; Rónai Horváth Jenő több értekezése; Bodnár István: *A győri csata* stb.

A sziléziai háborúk lezajlása után, egész a francia forradalom kitöréséig, Európa nyugati részén béke uralkodott s csak keleten foglalkoztatták a török elleni küzdelmek az érdekelt hatalmakat. A francia forradalom azonban, mely romboló erejével

minden állami és társadalmi rendet felforgatott, nem soká maradt Franciaország határai közt, hanem csakhamar vérbe és lángba borította egész Európát, az államok és népek egy negyedszázadot meghaladó küzdelmét idézván elő, mely csak akkor szűnt meg, midőn Európa teljesen kimerülve levén, a fegyvert letenni kényszerülve volt.

A francia háborúk időszaka hadművészeti szempontból a világtörténelem legérdekesebb, legtanulságosabb időszakai közé tartozik, mert itt vettetek meg a modern hadművészet alapjai, melyeken mai tudásunk is fölépült.

E háborúkban Ausztriának jelentékeny része volt; de e háborúk is azok közé tartoznak, melyek nem Magyarország, hanem a monarchia érdekében viseltettek s azok hullámai Magyarország területét csak két ízben, 1805-ben és 1809-ben érintették. Azok lefolyásáról tehát szintén inkább csak vázlatot adunk, mely csak itt-ott, a monarchia létét, vagy Magyarország érdekeit különösen fenyegető esetekben bővül ki.

A francia háborúk, melyek 1792-től 1815-ig tartottak, következőkép csoportosíthatók:

- a) A francia forradalmi háborúk, 1792—1795.
- b) A francia köztársaság elleni háborúk, 1796—1800.
- c) A Napoleon elleni háborúk, 1805—1815.

A francia forradalmi háborúk.

A francia forradalmi háborúk kitörésének közvetlen okait a következőkben adjuk:

Franciaország viszonyai XVI-ik Lajos gyöngé kormánya alatt mind rosszabbra fordultak. A rendeknek 1789 május 5-ére Versaillesbe összehívott gyűlése, mely az ország zilált viszonyain tanácskozándó s annak anyagi helyzetén segítő volt, a rend helyreállítása helyett a *nagy forradalom* kitörését eredményezte. A gyűjtő anyag roppant mennyiségben volt összehalmozva, s csak a szikra hiányzott, mely az egész országot lángba borítsa. A közelepsi osztály (tiers état) követeléseinek elvetése következtében az elégedetlenség egész erővel tört ki, s a mozgalom csakhamar oly

mérveket öltött, hogy annak elfojtására a különben is gyöngé kormány képtelen volt.

Junius 17-én megalakult a *nemzetgyűlés*, mely Franciaországot új alkotmányval kívánta ellátni. A király ellenszegült, de midőn a nép a párisi forradalommal és a *Bastille* lerombolásával felelt (jul. 14.), a határozatokat szentesítette. A királyság tekintélye egyre csökkent; október 5-én a nép Versaillesbe tódult s a királyt Párisba való költözésre kényszerítette. A főnemesség, sőt a királyi család tagjai is külföldre menekültek, s a király, kinek távozása két ízben erőszakosan meggátoltatott, teljesen a nemzetgyűlés és a nép hatalmába esett.

A külföld mindez ideig az eseményeket közönyösen nézte; de ekkor Ausztria és Poroszország uralkodói, részint azon aggodalomból, hogy a franciaországi események saját államaikban is rendbontást idézhetnének elő, részint pedig az emigrált francia hercegek és egyéb főnemések buzdításait meghallgatva, Pillnitzben (Drezda mellett) 1791 augusztus havában tanácskozást tartottak arról, hogy a franciaországi állapotok miként volnának ismét helyreállíthatók. E tanácskozás eredménye a híres *pillnitz-i deklaráció* volt, melyben II. Lipót mint német császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a francia népet a királyság és a rend helyreállítására szólították föl, ellenkező esetben háborúval fenyegetvén.

E fenyegetés a francia köztársasági pártot rendkívül fölziggatta s érte a királyt tevén felelőssé, XVI-ik Lajost fölhívta, miszerint Ausztriának hadat üzenjen; midőn a király ezt tenni vonakodott, a háborút Dumouriez hadügyminiszter ajánlatára II. Lipótnak, mint *Magyar- és Csehország királyának* s Franciaország ellenségének, 1792 ápril 20-án a törvényhozó nemzetgyűlés üzentte meg.

Ausztria és Poroszország most egy szövetséges sereget indítottak Franciaország ellen, melynek fővezére Braunschweig herceg július 25-én egy sértő nyilatkozatot (*a koblenzi manifestumot*) adott ki, mire a népdüh a Tuillériák ostromával s XVI-ik Lajosnak és a királyi családnak a Temple-be hurczolásával felelt, s Franciaországot *köztársasággá* nyilvánította.

A kormány egyidejűleg előkészületeket tett az ország védelmére s a hadsereget a határookra rendelte.

Az 1792-ik évi hadjárat. A megelőzőkben kifejtett okoknál fogva megindult háborúban a francziák a szövetségesek támadását meg akarván előzni, az osztrák Németalföldre betörést terveztek, melyre két hadsereg: az északi *Rochambeau* alatt, 35,000 fővel és a közép-hadsereg *Lafayette* alatt, 28,000 fővel, szerveztetett. Osztrák részen ez erő ellenében egyelőre csak mintegy 30,000 fő volt állítható, mely a *Szász-Tescheni* herceg parancsnoksága alatt állott, de a cordon-rendszer elvei szerint az egész határon szétforgácsolva volt.

A francziák a támadást négy oszlopban hajtották végre, de az egyik közép oszlopot *Beaulieu* altábornagy visszaverte, mire a többi oszlop is visszavonult s a hadműveletekben e hadszínhelyen egyelőre szünet állott be.

A szövetségesek ezalatt, a németalföldi hadak beszámításával 100,00 főt meghaladó sereget gyűjtöttek, melyben a poroszok *Braunschweig* herceg alatt 40,000 főt tettek.

Braunschweig herceg, ki alatt az egész szövetséges sereg állott, július 25-én lépte át a francia határt, de csak augusztus 25-én foglalta Longwy-t. A francziák *Dumouriez* által vezetett 90,000 főnyi serege lassan hátrált Szent-Menehouldig, midőn pedig a szövetségesek Verdun megvétele után állását megkerülték, a harcot megfordított arcvonással fogadta el. Ez a szeptember 20-án vívott **Valmy** melletti csata volt, mely azonban csupán egyszerű **Valmy** ágyúzásra szorítkozott. A poroszok ekkor a szövetségből kiváltak és visszavonultak Koblenzbe. *Braunschweig* még jókor érkezett a Rajnához, hogy *Custin* tábornok seregét megállítsa, de a rajnamelléki fontos Mainz már a francziák kezében maradt.

A francziáknak ezután már csak az osztrák hadak ellen kellvén küzdeni, újból Németalföldre törtek be, megverték a *Szász-Tescheni* herceg seregét november 6-án **Jemappes** mellett s az osztrák hadakat egész Németalföldről kiszorították.

A szövetségesek tehát a hadjárat folyamán elvesztették az egész Németalföldet, a Rajnánál Mainzot, végre az olasz hadszínhelyen Savoyát és Nizzát.

Az 1793-ik évi hadjárat. A francia nemzeti convent az 1793. évi január 21-én XVI. Lajos királyt kivégeztette és ezzel

1793. majd egész Európát Franciaország ellenségévé tette. Csakhamar létrejött az *első coalitio*, melyhez Ausztria, Poroszország, Anglia, Hollandia stb., szóval Orosz- és Törökországon kívül majd egész Európa csatlakozott.

Ausztria mindenekelőtt az 1792-ben elvesztett Németalföldet óhajtotta visszafoglalni; e célból az osztrák fővezér, *Coburg* herceg, mintegy 70,000 főnyi sereggel Köln tájékáról, hol felvonúlt, Aachen és Lüttich irányában Brüssel felé volt előnyomulandó. A francia kormány elfogadta fővezére *Dumouriez* azon tervét, hogy a sereg egy részét Valence tábornok alatt vissza hagyván, a nagyobb részszel Hollandiába betör s ez államot a Franciaország-hoz való csatlakozásra kényszeríti. A francia erők összege mintegy 90,000 főt tett.

Dumouriez február 17-én tört be Hollandiába, de még nem messze jutott, midőn az osztrák sereg támadó előnyomulása folytán visszatérni volt kénytelen. Coburg ugyanis február 26-án a Roer folyón átkelt, a *Károly* főherceg által vezetett elővéd a francziák szétszórt hadait márczius 1-én Aldenhovennél megverte, mire Valence a Maas folyó mögé, majd Löwen és Tirlemontig húzódott vissza. De Coburg oly lassan nyomult elő, hogy mire a francia állásokig ért, Dumouriez már Hollandiából visszatért s nyomban elhatározta, hogy a Neerwinden tájékán álló osztrák sereget megtámadja.

A neerwindeni csata. Az osztrák hadsereg, midőn márczius 17-én a kis Geete jobb partján, Léau és Oberwinden közt állást foglalt, körülbelül 42,000 főt számlált; a francia hadak ereje mintegy 47,000 fő volt.

Dumouriez a támadást márczius 18-án nyolcz oszlopban hajtotta végre, melyek Valence, Chartres, Miranda és Champmorin tábornokok által vezetettek, s szándéka az osztrák felállításnak mindkét oldalról való átkarolása volt. A Miranda által vezetett és a tirlemonti országúton előnyomuló oszlopok a többit megelőzván, *Károly főherceget* szorongatni kezdték; de a főherceg *magyar csapatai*, kiváltképen a *Sztáray* gyalogezred és *Benyóvszky* lovas dandára (*Eszterházy* huszárok és a *Déva*y ezredes által vezetett Coburg dragonyosok) Miranda oszlopaikat visszavetették és evvel a csata sorsát eldöntötték. Miután a balszárnyon *Boros* lovas dan-

dára Valence csapatait szintén visszanyomta, Dumouriez általános visszavonulást rendelt el. 1793.

A hadjárat további folyama. A Neerwinden mellett kivívott győzelem hatása oly nagy volt, hogy Dumouriez seregében a rend teljesen felbomlott s az három nap múlva 20,000 főre olvadt le. Dumouriez ekkor a convent által letéve s Párisba idézve lön, seregében pedig ellene — az osztrákokkal folytatott tárgyalások miatt — zendülés tört ki, úgy hogy a fővezér az osztrák táborba volt kénytelen menekülni.

Coburg most, miután mellette jobbról Lillenél a 15,000 főnyi Angol-Holland, balról Namurnél Beaulieu 20,000 főnyi serege is felvonúlt, az előnyomulást folytatta, de a methodikus hadviselési mód szerint alapot teremtenő, útközben hosszadalmas várostromokba fogott (Condé, Valenciennes, Quesnoy, Maubeuge).

Ámde időközben fölkészültek a Carnot által újonnan felállított és szervezett francia hadak, melyek parancsnoka *Jourdan* a Maubeuge ostromával bajlódó Coburg hadseregét október 15. és 16-án *Wattignies* mellett döntőleg megverte.

Coburg erre Franciaország területét elhagyva, Németalföldön Namur tájékán téli szállásokra vonúlt.

Ausztria a neerwindeni győzelemmel visszanyerte ugyan Németalföldet, de a szövetségesek által követett *főczélt*, mely a convent uralmának megszüntetéséből és a királyság helyreállításából állott, csak úgy érhetne volna el, ha Coburg — a helyett, hogy apró váracskok ostromával bibelődik — a neerwindeni csata után egyenesen Párisba menetel.

Az 1794-ik évi hadjárat. A hadviselő felek politikai helyzete aránylag keveset változott. A coalitio Anglia erőlködései folytán továbbra is fennmaradt, a hadseregek a francia határon állottak. 1794.

Franciaország belső viszonyai azonban a lehető legrosszabb állapotba jutottak. A jakobinusok, a girondisták megbuktatása óta, s miután Mária Antoinette királyné is kivégeztetett, korlátlanul uralkodtak, s Párisban, úgy mint egész Franciaországban, a *rémuralom* féktelenül tombolt. Az 1794-ik év elején végre bekövetkezett a meghasonlás, s a jakobinusok ezentúl egymás ellen dühöngtek, míg végre Robespierre kivégeztetésével (július 27.) uralmuk véget ért.

1794. Az ország ez idő alatt azonban siralmas állapotba jutott, s bár minden tartományban inség volt, szerencse mégis, hogy csupán a Vendeé állott nyílt lázadásban a köztársaság ellen, míg az ország többi részei megadással viselték a szörnyű terheket, melyeket a forradalom és a háború rájuk rótt.

A katonai helyzet annyiban javult, hogy a Carnot által ajánlott «levée en masse» a hadsereg megritkúlt sorait újra megtöltötte, s 1794 elején Franciaország, 14 hadseregbe tagozva, több mint 500,000 harczost állított a szövetséges hadak ellenébe. E hadseregek közül három állott az ország északi részén 160,000 fővel, egy 30,000 fővel a Maas, egy 50,000 fővel a Mosel, kettő — összesen 90,000 fővel — a Rajna mellett, kettő szintén 90,000 fővel az olasz, kettő mintegy 80,000 fővel a spanyol határon, végre három a tengerpart mentén. E mellett a hadseregek szelleme javult, s a csapatok jobb vezérek kezeibe adatván, mint látni fogjuk, nem-sokára diadalmasan mérkőztek meg az ellenséges seregekkel, melyek az ország határait átlépték.

Hadi tervek. A *franciák* az ország északi részén fölállított seregekkel Németalföld újbóli elfoglalását tervezték, míg a rajnai hadszínhelyen álló seregek Németországba voltak benyomulandók; a többi hadak védő feladatokat nyertek. A *szövetségesek* részéről a Coburg alatt álló fősergnek Páris ellen kellett előnyomulni, mely műveletet a többi hadak támogatandók voltak.

A németalföldi hadjárat. A francia északi sereg parancsnoka, *Pichegru* tábornok, Carnot tervei szerint Brüsszel irányában nyomult elő; a Landrecyt ostromló Coburg ellen kezdetben nem boldogult, de megvervén ismételen Clerfait hadát, május 17-én végre *Tourcoing* mellett Coburg seregén is erőt vett. Ennek daczára az erejüket egyesített szövetségesek június 26-án támadást intéztek a *franciák* *Fleurus* melletti kiterjedt állására, mely azonban sikerre nem vezetett, mire a *franciák* Coburgot előbb Brüsszelbe, majd a helyébe lépett Clerfait tábornagyot a Rajna mögé nyomták vissza. *Pichegru* ezután nemcsak Németalföldet, de Hollandot is elfoglalván, a *bataviai köztársaságot* alapította meg.

A *rajnai vonalon* sem a *franciák*, sem a *szövetségesek* jelentékenyebb eredményeket el nem értek; a *franciák* azonban mégis

annyit, hogy a szövetségesek a Rajna mögé vonulván, Mainzot 1795. ostrom alá foghatták.

A forradalmi kormány ujoncz seregei leküzdötték a coalitio kipróbált bajnokait és Franciaország határait a Rajnáig, az Alpokig és a Pyrenæi heglánczokig terjesztették ki.

Az 1795-ik évi hadjárat. A hadviselő felek helyzete az 1795. évi hadjárat kezdete előtt lényeges változáson ment át.

A francia fegyverek mult évi szerencséje a coalitiót teljes fölbomlással fenyegette. Poroszország volt az első, mely a francia kormányval alkudozásba bocsátkozott, s az ápril 5-én kötött bázeli külön békében a Rajna balpartját a francziáknak átengedvén s egy demarkationalis vonal meghatározásával a német államokat biztosítván, a coalitiótól visszalépett. Példáját csakhamar követték a többi német államok majd később Nápoly és Spanyolország is, minek folytán a szövetségben csupán csak Ausztria és Angolország maradt meg.

Anglia azonban a háború folytatásában csak pénzzel vett részt, a harczot teljesen Ausztriának engedte át.

Bár ennek következtében Franciaország helyzete kifelé tetemesen javult, a viszonyok mégis kedvezőtlenek voltak, részint a nyomasztó pénzhiány miatt, részint pedig azért, mivel a seregek létszáma — a rémuralom megszűntével az erőszakos eszközök is megszűntek — tetemesen csökkent, s még ez erőnek is csak mintegy fele volt a működő sereghez osztható, mert a másik felét a belrend fenntartására a tengerpartoknak Anglia elleni oltalmazására, s végre Hollandia megszállására kelle fordítani.

A *francziák* ennek daczára eredetileg valamennyi hadszínhelyen támadólag szándékoztak föllépni. A hadseregek csekély létszámánál fogva azonban e szándék csak a Rajna mellett volt kivihető. *Ausztria* mindenekelőtt az 1794. évben elvesztett részek visszaszerzésére törekedett, melyre a kiinduló pontot Mainz volt képezendő.

Ennek következtében a hadjárat főbb eseményei a Rajna körül folytak le.

A támadást a francziák kezdték meg, midőn Jourdan hadserege a Rajnán átkelvén, az osztrák csapatokat szeptember 20-án a Majna mögé visszaszorította. Pichegru átkelesi kísérletet ellen-

1795. ben Quozdanovics altábornagy meghiusította, mire Clerfait támadásba menvén át, Jourdant a Rajnán át ismét visszavetette, majd maga kelt át a Rajnán s október 29-én a francziákat Mainz alatt megtámadván, fölöttük győzelmet aratott. Evvel Mainz az ostrom alól föl volt mentve, de a további támadásra Clerfait nem bírt elég erővel s a hadműveletek megszűntek. Deczember 1-én a harczoló felek fegyverszünetet kötöttek.

Mainz.

A szövetségesekre tehát a hadjárat egész eredménye Mainz fölmentése volt; positiv céljaikhoz egy lépést sem közeledtek.

A francia köztársaság elleni háborúk.

Franciaországban 1795 október 25-én a forradalmi kormány, a nemzeti convent, uralma véget ért, s a végrehajtó hatalom az öt tagból álló directoriumra (directoire executif) ruháztatott. A belügyek állapota azonban elég rossz volt. A kormány helyzetét különösen a pénzhiány tette súlyossá; a korábban kibocsájtott assignáták értéktelenné váltak s így nem maradt egyéb mód, mint egy 600 milliónyi kényszer-kölcsön, mely legalább a hadsereg szükségleteit fődözte. Együttal új állítás is rendeltetett el, mely a hadsereg létszámában beállott fogyatéket fődözte s így a directorium 1796 tavaszán ismét elég számos és jól fölszerelt seregeket állíthatott harczba.

A külvizonyok a következők valának: Poroszország és Spanyolország a bazeli szerződés alapján továbbra is semleges maradt, de Ausztria nem tudott Németalföld elvesztésébe belenyugodni, s Anglia által is folyton izgatva, erősen készült a háborúra, melyre Oroszország szövetségét is megnyerte; ámde Anglia csak pénzzel segített, 30 millió font sterlinget bocsájtván Ausztria rendelkezésére, Oroszország pedig egyelőre tevékeny részt a háborúban nem vett. Olaszországban Nápoly és Szardínia osztrák párton állottak s háború esetére segélyhadak fölállítását ígérték s tényleg sereget is állítottak. Savoya és Nizza ugyanis még mindig a francziák kezében volt, de sőt 1795 végével még az alpesi átjárók is a francziák kezébe kerültek.

Az előbb érintett viszonyok folytán a köztársaság legveszé-

lyesebb ellenfele *Ausztria* volt, mely állam erőcsoportosítása folytán két hadszínhelyen, Németországban és Olaszországban fenyegette. 1795.

A *francia* directorium ennél fogva Carnot ajánlatára elhatározta, hogy maga lép, még pedig mindkét hadszínhelyen támadólag föl, annál is inkább, mivel az ellenséges területre való behatolás nemcsak erkölcsi eredményt, de anyagit is ígért, a mennyiben a seregek fentartása az idegen ellenséges terület terhét képezi. Ehhez képest a directorium két hadsereggel, *Jourdan* és *Moreau* alatt, Németországba, egy hadsereggel pedig, mely *Bonaparte Napoleon* hadosztály-tábornok parancsnoksága alá helyeztetett, Olaszországba szándékozott benyomulni.

Ausztria szintén két sereggel rendelkezett a Rajnánál, Károly főherceg és Wurmser alatt, egygyel pedig *Beaulieu* alatt Olaszországban.

Ezek szerint mindkét fél a fősúlyt a német hadszínhelyre fektette, míg Olaszország csak mellék hadszínhelynek tekintetett. *Bonaparte* tábornok hadvezéri genieje azonban a dolgoknak egész más lefolyását idézte elő.

Az 1796—97-ik évi hadjárat. Az olaszországi hadjárat. A francziák olaszországi hadserege, mely *Bonaparte Napoleon* tábornok parancsnoksága alá rendeltetett, a következő részekből állott: *Laharpe* hadosztálya, 8000 fő, *Voltrinál*; *Masséna*, 9000, *Savonánál*; *Augéreau*, 8000, *Albengánál* és *Serurier*, 7000, *Garessiótól* nyugotra; összesen tehát 32,000 fő, 60 löveggel, melyhez szükség esetén még a *Nizzánál* álló 4000 főnyi lovassági tartalék vonható volt. A hadsereg azonban sem ruhával, sem élelemmel kellően ellátva nem volt és a szó legszorosabb értelmében hónapok óta nyomorgott. 1796—97.

A *Beaulieu* alatt álló osztrák-szárd hadsereg cordonvonásban állott közel 200 kilométer kiterjedésben, a *Mont-Blanctól* a tengerig; és pedig 20,000 fő olasz az *Aostai* herceg alatt a főerővel *Turinnál*, 20,000 olasz *Colli* alatt *Ceva* és *Mondovi* közt, végre 30,000 osztrák *Beaulieu* alatt *Alessandria* és *Genua* közt.

Beaulieu egyelőre csak a francziákat a *Rivierából* kiszorítani akarta, olyképen, hogy ő maga *Genuából* a tengerpart mentén, az *Argenteau* hadosztály pedig *Aquiból* *Savona* irányában előnyomul.

De *Bonaparte* tábornok a hadműveletekben őt megelőzte.

1796—97. Miután seregét a legszükségesebbekkel ellátta s mint hajdan Hannibal, katonáit az olasz síkság gazdagságára való utalással feltűzelte, a Laharpe, Masséna és Augéreau hadosztályokat Savonánál összpontosította, azon czélból, hogy Carcare irányában, hol a szárd és osztrák sereg érintkezett, a *cordovonalat áttörje*. E mozdulatot Serurier egy Ceva irányában való előnyomulással volt támogatandó, míg Voltrinál védő feladattal egy dandár maradt vissza.

Április 12-én a Laharpe hadosztály Argenteau egy oszlopával találkozott össze *Montenotte*-nél, s azt Masséna segítségével visszavetette. Másnap Augéreau nyomta vissza a szövetségeseket *Millesimonál*, április 14 és 15-én pedig az egész erő *Dego*-ig nyomult elő s a szövetségeseket itt is megvervén, evvel a *cordovonalat tényleg áttörte*, és a *szövetséges hadakat egymástól elválasztotta*. Mihelyt a cordon át volt törve, Beaulieu minden további támadó- vagy védő kísérletről lemondva, az Alessandria felé való visszavonulást rendelte el.

Bonaparte most csupán Laharpe hadosztályát hagyta állva az osztrákok ellenében, a másik két hadosztálylyal és Serurier oszlopával Colli hadtestét támadta meg, s április 17-én *Cevánál*, április 22-én pedig *Mondovinál* megvervén, az olaszokat is visszavonulásra kényszerítette, melyet Colli Turin felé hajtott végre.

A turini udvar ez események folytán április 28-án fegyverszünetet, majd pedig — a coalitiótól visszalépve — *külön-békét* kötött, mely szerint Cuneo, Tortona és Alessandria várakat a francziáknak átadja, kik Piemonton az átvonulás jogát nyerik; Savoya és Nizza Franciaországgal végleg egyesíttetnek.

Beaulieu, e szerződésről tudomást nyerve, azon véleményben volt, hogy Bonaparte Turin vagy Alessandria irányából Valenza felé fog újból támadni és ennek folytán a Lomellinában, a Po és a Sesia mögött foglalt állást. Ámde Bonaparte seregeit Alessandria és Tortona közt egyesítvén, nem Valenza, hanem Piacenza felé indult meg, hogy itt a Pón átkelvén, az osztrákok visszavonulási vonalát elvágja. Beaulieu csak későn értesült e mozdulatról, de mégis elég jókor, hogy az Adda folyó mögé visszavonulhasson, Lodinál egy erős utóvédet hagyván vissza.

Bonaparte május 10-én támadta meg az osztrákokat *Lodinál*,

s a hidat rohammal bevette; Beaulieu erre a Mincio mögé vonúlt, hol új cordon-vonalat alkotott. 1796—97.

Május 15-én Bonaparte ünnepélyesen bevonult Milanóba: Lombardia meghódolt a francia köztársaságnak.

A lombardiai hadjáratlal azonban a háborúnak még korántsem szakadt vége, sőt most indult meg ama nevezetes és kiválóan érdekes küzdelem Mantua birtokáért, melyben Bonaparte hadvezéri képessége még fényesebben kitünik, melyet azonban valaminth a francia seregek Tirolon és Karinthián át Bécs felé való előnyomulását részletekben nem követhetvén, csupán röviden vagyunk kénytelenek vázolni.

Bárha Bonaparte Lombardia megszállása után alig rendelkezett több erővel, mint 30,000 fővel, az osztrákok Mincio melletti cordonvonalát mégis habozás nélkül megtámadta, s míg bal szárnyával Salo és Dezenanonál tüntetett, május 30-án Borghettonál hirtelen átkelt, s az osztrák hadakat Tiroloba nyomta vissza. Az egy Mantuát kivéve az osztrák csapatok egész Olaszországból ki voltak szorítva, Mantuát pedig most Bonaparte május végén körülzárt és ostrom alá fogta. Mantua

Beaulieu helyére ekkor a Rajna mellől ide hívott Wurmser lépett és két ízben tett kísérletet a Bonaparte által körülzárt Mantua fölmentésére; de Bonaparte központi állásából az osztrák támadó oszlopokat egyenkint megverte s Wurmser a *Castiglione* és *Cerea* mellett vívott csaták után maga is serege romjaival Mantuába szorult. Ausztria most Alvinczy parancsnoksága alatt új sereget küldött, mely szintén két, még hevesebb kísérletet tett, de szintén siker nélkül. *Arcole*, *Rivoli* és *La Favorita* mellett legyőztetvén, az osztrák sereg vállalatáról lemondani kényszerült, mire Wurmser 1797 február 2-án kapitulálni volt kénytelen.

A németországi hadjárat. Míg az olasz hadszínhelyen az osztrák vezérek Bonaparte ellenében csatát-csata után veszítve, egész Olaszországot elvesztették, Németországban Ausztria legdicsőségesebb hadvezére Károly főherczeg a francziákkal fényes és győzelmes küzdelmet folytatott.

A hadműveletek itt csak május 31-én, tehát Bonaparte Mincio ellen intézett támadásának sikere után indultak meg, a mikor is Jourdan 80,000 főnyi serege Düsseldorfnál a Rajnán átkelt.

1796—97. Károly főherczeg Wurmser elvonulása után még mintegy 140,000 főnyi sereg fölött rendelkezvén, Jourdant csakhamar visszanyomta; de ezalatt június 24-én átkelt Moreau 80,000 főnyi serege is és Károly főherczeggel Malsch mellett megütközhvén, a főherczeget visszavonulásra bírta. A főherczeg lassan vonult a Duna felé, követve most már mindkét francia hadsereg által; de ekkor magát hirtelen Jourdan seregére vetvén, azt szeptember 3-án Würzburgnál döntőleg megverte és a Rajna mögé visszanyomta. Ez Moreaut is visszavonulásra bírta; Károly főherczeg megvárta most Moreaut a Rajnánál és őt október 19-én *Emmendingennél* oly határozottan megverte, hogy a másik francia sereg is a Rajna mögé hátrált. Ezután Károly főherczeg a Rajnán *Kehl* és *Hünningent* ostrom alá fogta.

Würzburg.

A németországi hadjárat ezzel tulajdonkép véget ért és Károly főherczeg szívesen elfogadta volna a Moreau által följánlott fegyverszünetet, hogy Mantua segítségére siethessen, de a rövidlátó haditanács mindenáron Kehl elfoglalását kívánta, mely 1797 január 10-én kapitulált. Károly főherczeg serege csak most szabadult föl és vonatott Olaszországba; de ezalatt Mantua már elesett.

A tirol-karintiai hadjárat. Midőn a főherczeg a Rajna mellett a déli hadszínhelyre megérkezett, az osztrák sereg helyzete fölötte hátrányos volt, olyannyira, hogy azon már Károly főherczeg sem segíthetett. Előbb az Izonzo vonalon, majd Laibach és Tarvisnál fokozatos ellenállást gyakorolván, az osztrák sereg egész Leobenig hátrált, hol az alkudozások megkezdődtek.

1797 ápril 7-én megkötetett a fegyverszünet, ápril 18-án pedig a *campo-formiói* béke, mely a háborúnak úgy az olasz, mint a német hadszínhelyen véget vetett.

Az egész hadjárat sorsa tehát az olasz hadszínhelyen dőlt el. Már a lombardiai hadjárat elszakította a koalíciótól Szárdiniát s végleg megszerezte Franciaországnak Savoyát és Nizzát. A háború folyamán kiűzi Bonaparte az osztrák sereget Olaszországból s a mantuai harcokban elveszi az utolsó talpalatnyi földet, melyen az osztrák hatalom lábát még megvethette. A campo-formiói béke bekebelezi Lombardiát (Bologna, Ferrara és Romagnával) és a Németalföldet Franciaországba, Ausztriát idegen vagyontól Vencze, Istria és Dalmáciával kárpótolván.

Az 1799-ik évi hadjárat. Az általános európai békét előkészítő rastatti béke-kongresszus még mindig ülésezett, midőn a háború fellegei már javában gyűltek össze Európa egén. 1799

A francia köztársaság, elcsábítva a sikerek által, melyeket hadseregei arattak, nem elégedett meg többé határai megvédelmezésével, hanem a forradalmi eszméknek újabb és újabb tereket keresve, hódító politikát űzött. Belgium, Hollandia, Felső-Olaszország már a köztársaság uralma alatt állottak s szintén köztársaságokká alakítottak; de a direktorium még mindig nem telt be. A pápa birtokaiból a római köztársaság, Sváicz egy részéből a helvétiai köztársaság alakítottatott; Joubert elfoglalta Turint s vele Szárdinia nagyrészét; Championnet megverte a Mack által ügyetlenül vezetett nápolyi hadsereget s Nápolyból a parthenopäi köztársaságot alakította. Mindezek, de különösen Bonaparte egyiptomi expedíciója, melynek első eredménye Malta, második eredménye egész Egyptom elfoglalása volt, fölingerelték egész Európát a francia köztársaság ellen.

A legbuzgóbb volt a köztársaság ellenségei közt Anglia, mely míg egyrészt a tengeren a francia vállalatok megghiúsítására törekedett, másrészt diplomáciája által egy második koalíció létesítésén fáradozott.

Nelson győzelme Abukirnál döntő fordulatot idézett elő. Első eredménye a porta hadüzenete volt. Ezt követte a máltai rend nagymesterévé választott orosz czárnak, I. Pálnak, az angolokkal kötött szövetsége, melyhez nemsokára Portugal és Nápoly is csatlakozott. Végre Ausztria, ki a lombardiai zavaros viszonyok közt e tartomány visszaszerzését reménylette s a svájcz köztársaság alakulása folytán Tirolt féltette, a tescheni szerződésben szintén Oroszországhoz és Nápolyhoz csatlakozott. A Franciaország elleni *második koalíció* tehát létrejött.

Franciaország a háborúra nem igen volt készülve, de midőn 1798 vége felé meggyőződött arról, hogy a háború kikerülhetetlen, nagy erőfeszítéseket tett.

A hadjárat elején három francia sereg állott Franciaországon kívül. *Scheerer* (50,000) a Minciónál, *Masséna* (30,000) a Boden tónál, *Jourdan* (46,000) Mannheimnél. Osztrák részről *Kray* (50,000) az Etschnél, *Sztáray* (27,000) Tirolban, *Bellegarde*

1799. (47,000) ugyanott, *Hotze* (26,000) Vorarlbergben, végre *Károly főherczeg* (78,000) a Lechnél állott; további 50,000 fő Oroszországból várattott.

Stokachl. A hadjáratot a francziák kezdték meg *Ehrenbreitstein* elfoglalásával, de az hamar hátrányukra fordult; *Károly főherczeg Jourdant Osterach* és *Stokach* mellett megverte s a Rajnán át való visszavonulásra kényszerítette.

Magnano Olaszországban *Szuworov* és *Kray*, miután *Scherer* *Magnanonál*, *Moreau-t Cassanonál* s *Macdonaldot* a *Trebbia* mellett megverték, az egész cisalpini köztársaságot elfoglalták, mely *Joubertnek* a *Novi* melletti csatában (augusztus 15-én) *Szuworov* és *Melas* által való megveretése után egész Olaszország elvesztését vonta maga után.

Zürich Több szerencsével küzdött *Masséna*, ki *Hotze* seregét *Tirolba* visszaszorította; de midőn az osztrák seregek *Károly főherczeg* alatt összpontosítottak. *Masséna* visszavonulni volt kénytelen; de csak a *Vierwaldstädti* tóig ment vissza, s még akkor is tartotta magát, midőn *Szuworov* remek menettel az Alpokon át az osztrák sereghez csatlakozott, sőt ezeket a zürichi második csatában (szeptember 26., 27.) még az oroszokkal való egyesülés előtt megverte. A bekövetkezett egyenetlenségek miatt azután Oroszország a koalíciótól visszalépett s *Szuworov* seregét decemberben (ismét az Alpokon át) visszavezette.

A hadjárat eredménye tehát a várakozásnak korántsem felelt meg. Ausztria megnyerte ugyan az oroszok segítségével Olaszország felső részét, de *Genua* és a *Riviéra*, ép úgy északon *Németalföld* és *Hollandia* a francziák kezében maradt.

1800. **Az 1800-ik évi hadjárat.** *Bonaparte* *Napoleon* tábornok a direktoriumot *Brumaire* 18-án megbuktatván, mint első konzul Franciaország tényleges kormányzója lön. Hatalma megszilárdításán fáradozván, az első konzul a koalíció tagjait békével kínálta meg, mit azok nagyobb része elfogadott, *Anglia* és *Ausztria* kivételével; előbbi *Egyiptom* kiűritését, utóbbi *Németalföld* visszadását követelvén. A háború tehát kikerülhetetlenné vált.

Bonaparte a háborúra a svájci és bataviai hadseregeken kívül *Németországban* egy 108,000, *Olaszországban* egy 30,000 főnyi sereggel rendelkezett, melyekhez még egy újonnan alakí-

tandó 50,000 főnyi *tartaléksereg* volt csatlakozandó. A főhadműveleteket Bonaparte kezdetben a német hadszínhelyen tervezte, de Moreau, a németországi hadsereg parancsnokának ellenvetései folytán később azt határozta, hogy a tartaléksereget az Alpeseken átvezetvén, *Masséna* olaszországi hadseregével egyesíti s ez erőket személyesen vezeti az osztrákok ellen. Ausztria a német hadszínhelyen *Kray* alatt 120,000, az olasz hadszínhelyen az ősz *Melas* parancsnoksága alatt mintegy 100,000 fővel rendelkezett.

A háború fontosabb eseményei, melyek a hadjárat sorsát eldöntik, ezuttal is — mint 1796-ban — Olaszországban mentek végbe.

Az olaszországi hadjárat. A francia tartaléksereg Dijonban alakult meg és 3 gyalog és 1 lovas hadtestbe tagozódott, melyhez Moreau még 25,000 főnek Olaszországba való küldésére utasította. A háború azonban még előbb megindult, mielőtt a tartaléksereg az Alpokon való átkelését megkezdhette volna.

Melas ugyanis az Alpok kijáraitainak őrzését Kaimra bizva, az Aquinál álló főerővel a francia felállítást ápr. 5-én Savona irányában áttörte s Soult hadtestét (18,000 fő) Genuába szorítván, a francziák egész 28,000 főnyi jobb szárnyát *Genuában* körülzárolta. Melas ezek után Ott alatt 20,000 főt hagyott Genua előtt, maga pedig 30,000 fővel Suchet hadtestét a Var folyó mögé (Nizánál) visszanyomta s vele szemben állott föl, hol Genua föladását megvárandó s azután a tartaléksereg ellen fordulandó volt.

A francia tartaléksereg Dijonból csak Genua körülzárásának hírére, azaz április 27-én indult meg és a Genfi tó északi partján vonult kelet felé. Az *Alpokon való átkelés* céljából a tartaléksereg zöme, 35,000 ember, 3600 lovas, 40 löveg a közép-ozlopot volt képezendő és a Nagy-Szent-Bernárd szoroson át indult meg; jobbra tőle Chabran (5000) a Kis-Szent-Bernárdon, Thurreau (5000) a M. Cenis szoroson át Turin felé, balra a rajnai sereg által küldött Bethancourt (3000) a Simplon, Moncey (15,000) a Szent-Gotthard szoroson át vonult Itáliába. A fősereg átkelése roppant nehézségekkel járt, de Bonaparte kitünő intézkedései minden akadályt elhárítottak. Ellenállásra két helyen talált: *Chatillonnál*, hol 4000 osztrák sikerrel harczott s csak akkor vonult vissza, midőn a francia csapatok a hátába kerültek

1800. és a kis *Bard* erődnél, melynek maroknyi helyőrsége (Bernkopf százados) a francia sereget május 19-től 26-ig tartóztatta föl; május 28-án Bonaparte Ivrea-ban, Lannes Chivassoban volt.

Melas a francia sereg menetét már május 18-án megtudva, ereje nagyobb részével Turinba vonult, hova a támadást várta. Bonaparte azonban nem oda ment, hanem Novarán át a Ticinóhoz; itt Vukassovitsot megtámadta s az Addán túl való visszavonulásra bírta, mire június 1-én bevonult Milanóba, hova 2-án Bethancourt és Moncey is megérkeztek. Bonaparte, miután Milanóban a cisalpini köztársaságot helyreállította június 6-án Murat lovaságát és a Lannes alatt álló elővédet Piacenzánál a Pó jobb partjára küldötte át, 7-én pedig az egész sereg Stradellánál az osztrák hadsereg hátában állott.

Melas Alessandriába vonult, de átlátva a helyzet veszélyes voltát, Bonapartét a bal partra igyekezett csalni, hogy azután a stradellai szoroson Piacenzára vonuljon át; de Bonaparte nem mozdult, csak június 12-én, midőn Alessandria ellen előnyomult. Attól tartva, hogy Melas Novi irányában kitérhetne, Bonaparte Desaix hadtestét 13-án Noviba küldte, míg maga St.-Giulianonál állapodott meg s csak Viktor hadteste ment Marengóig.

A másnap bekövetkező csatában a francziák mintegy 28,000 fővel (közte 3500 lovas, 50 löveg), az osztrákok mintegy 31,000 emberrel (közte 7500 lovas, 180 löveg) rendelkeztek.

Marengó.

A marengói csata. Melas ily módon csatára kényszerítve, támadást határozott és e célból 3 oszlopban indult meg; a közép általa személyesen vezetve a marengo-giulianoi fővonalon, a bal-szárny Ott által vezetve Salé felé, a jobb szárny Oreilly alatt La Botta felé; ez utóbbi a francziák bal oldalába.

Bonaparte nem levén jelen, Berthier olykép rendelkezett, hogy a marengói terepszakaszt jobbról Lannes, balról Viktor hadteste, szárnyaik lovasság által fődözve, szállják meg. Desaix a Novi felé vezető útról visszatérőben volt a csatatér felé.

Az osztrák csapatok három kísérletet tettek ez állás elfoglalására s a harmadik Ott és Oreilly közreműködésével sikerült is, bárha az átkelés a Fontanone patakon ellenséges tűzben sok veszteséggel járt; Desaix hadtestéből a legelőbb (11 órakor) megérkező Monier hadosztály és a consularis gárda a fenyegetett jobb szárny

támogatására sietett, de Ott határozott előnyomulása s a Frimont által magyar huszárokkal végrehajtott szép lovas támadás, Lannes hadtestét Poggi felé való visszavonulásra bírta, mire Viktor is Spinettaig visszavonulni kényszerült. 1800.

Csak ekkor érkezett Bonaparte a csataterre, míg Melas könnyű sebet kapván, s a csatát megnyertnek tekintvén, a parancsnokságot Kaimnak és Zachnak adta át és Alessandriába ment vissza. A francziák lassan vonultak vissza St.-Giulianoig s az osztrákok által követettek; még pedig a középhad három lépcsőben a főúton, a bal szárny (Ott) a Ghilina felé vezető úton, a jobb szárny (Oreilly) nagy kitéréssel Casina-Grossa irányában.

Délután 5 óra volt, midőn Desaix második hadosztálya Boudet St.-Giulianonál megérkezett; Bonaparte a visszavonulást azonnal megszüntette s Boudet hadosztályát St.-Giuliano elé a középre, Lannes hadtestét tőle jobbra s visszavonva, Viktor hadtestét balra, még tovább vissza, mint tartalékot fölállítván, a harczot megújította; Boudet jobb szárnyán egy nagy üteg, bal szárnyán Kellermann lovas dandára állott.

Az osztrák közép első lépcsője meg volt lepetve, midőn St.-Giuliano előtt az elrejtve álló Boudet hadosztály s a tüzérség által öldöklő tűzzel fogadtatott. A harcz újra folyt, de csak rövid ideig tartott; Boudet Lannes előnyomulása folytán támadásba ment át, Kellermann pedig a jobb oldal ellen heves rohamot intézett, mi az első lépcső visszavetését eredményezte. Desaix Bonaparte nagy sajnálatára elesett, de az osztrák sereg meg volt verve; a lépcsőt vezető Zach tábornagy a hadseregparancsnokság egész vezérkarával (37 tiszt) fogságba került és az egész osztrák sereg a Bormida hídfőhöz menekült. Az osztrák veszteség 9000, a francia 2000 főre rúgott.

Másnap megkötötték az alessandriai egyezmény, mely egész Felső-Olaszországot ismét a francziák kezébe adta. Az 1799-ik évi hadjáratban kivívtak előnyök egyetlen csatában elvesztek. Az osztrák sereg a Mincio mögé vonult.

A németországi hadjárat. A németországi hadszínhelyen Kray mintegy 60,000 főnyi erővel állott Moreau 70,000 főnyi serege ellenében, s mivel arra kellett várnia, míg Melas a francziákat Olaszországból kiűzi, egyelőre védő magatartást tanusított.

1800. Moreau ápril utolsó napjaiban a Rajnán átkelven, az osztrák hadakat az ulmi erődített táborba nyomta vissza, a marengói csata hírére pedig Kray Münchenig hátrált, hol július 15-én egész novemberig tartó fegyverszünet kötöttetett.

Ez idő alatt mindkét fél serege szaporittatván, azok a 100,000 főt meghaladták; az osztrák seregnél ezenkívül Krayt a parancsnokságban a 18 éves **János főherczeg** váltotta föl, ki mellé katonai tanácsadóul Lauer tábornoszernagy osztatott be. Ezek december 3-án, München felé való előnyomulás közben, Moreau által Hohenlinden. **Hohenlinden** mellett az erőkben megtámadtatván, döntő vereséget szenvedtek. A csatatéren 16,000 halott és sebesült maradt; elveszett 117 löveg és az egész vonat.

Ezután új fegyverszünet kötöttetett, melyet 1801 február 9-én a lunevillei béke követett, mely a campoformiói béke föltételeit megerősítette. Egész Olaszország az Etsch folyóig, Németország déli része, Németalföld és Hollandia a francziák birtokában maradtak. A második koaliczio szintén sikertelen véget ért.

A Napoleon elleni háborúk.

1805. **Az 1805-ik évi hadjárat.** Bonaparte tábornok 1804 decz. 2-án mint **I. Napoleon** a francziák császára lett. Az európai hatalmak, de különösen Anglia és Oroszország féltékeny szemekkel kísérték Franciaország hatalmának folytonos nagyobbodását s a régi hatalmi viszonyok visszaállítása céljából Ausztriával, Svédországgal és Nápolylyal szövetségzén, létrehozták a Franciaország elleni *harmadik koaliciót*.

Napoleon figyelmét semmi sem kerülte ki s maga a német fejedelmeket igyekezett megnyerni, s e törekvése Bajorország, Württemberg, Baden, Nassau fejedelmeinél, kik vele szövetségre léptek, sikert is aratott. De ezzel korántsem érte be s míg a *Boulogneban* rendezett gyakorlatok és seregösszpontosítások által elhítette a világgal, hogy Anglia ellen készül, titkon minden intézkedést megtett egy Ausztria, mint a legveszedelmesebb ellenfél elleni háborúra.

A szövetségesek ugyanis egy 500,000 főt megközelítő sere-

get szándékoztak Napoleon ellen indítani; a tárgyalások azonban soká folytak s így Ausztria volt az egyedüli, kinek seregei 80,000 fővel Mack és Ferdinánd főherczeg alatt szeptember 8-án Bajorországba bevonultak s az Illernél, Ulmtól egész a Boden tóig, állást foglaltak. Tirolban még további 32,000, Olaszországban, Károly főherczeg vezénylete alatt, 80,000 fő állott. 1805.

Napoleon az olasz hadszínhely védelmét a megerősített VIII-ik hadtestet vezérlő Massénára bízván, hét hadtesttel: I. Bernadotte, II. Marmont, III. Davoust, IV. Soult, V. Lannes, VI. Ney, VII. Augéreau, Gárda Bessiéres, lovasság Murat, megindult az Illernél álló osztrák sereg ellen; e haderőkhöz csatlakozandó volt még a bajor hadtest (Deroi és Wrede), melylyel együtt Napoleon serege mintegy 215,000 főt tett, közte 22,000 lovas.

Igy történt, hogy Napoleon, haderői csekélyebb száma daczára, a német hadszínhelyen a szövetségesek fölött túlsúlyba jutott. Szándéka különben az volt, hogy az Illernél álló osztrák sereget arcban foglalkoztatván, a főerővel Donauwörthnek tart, a Dunán átkel, s magát az osztrák és a még útban levő orosz sereg közé ékelvén, az utóbbit föltartóztatja, az előbbit pedig döntő csatára kényszeríti.

Az ulmi hadjárat. Napoleon szeptember 25-én kelt a Rajnán át, s míg az osztrákok ellen a Schwarzwaldon átvonuló Murat csapatai tüntető támadásokat intéztek, addig a főerő központiasan olykép nyomult elő, hogy a sereg a Dunán átkelvén, október 8-án az *Ulmnál* álló osztrákok hátába került. Az osztrák Ulm. főparancsnok előbb Augsburg felé, majd Csehországba akar visszavonulni; de mozdulatai a Wertingen, Günzburg, Hasloch és Albeck melletti ütközetekben megakadályoztattak; midőn pedig magát az Ulmnál való megmaradásra határozta el, ennek az egész tábornoki kar ellene mondott. A fővezér új kísérleteket tesz tehát, miközben a névleges főparancsnok, Ferdinánd főherczeg, magyar huszárokkal az ellenségen áttörve, Csehországba elmenekül, míg nem végre Mack tábornoszernagy október 17-én 23,000 fő legénységgel és 59 ágyúval *capitulálni kénytelen.*

Az ulmi capitulatio után Napoleon seregét az Isar vonalon egyesítette, majd az időközben az Inn mellett megérkezett, de az ulmi események folytán visszavonuló orosz sereget követve, Bécs

1805. ellen nyomult. Az orosz sereg parancsnoka, *Kutusov*, Bécsset föladvá, november 9-én Mauternnél átkelt a Duna bal partjára, s Napoleon, bárha a Duna bal partján előnyomuló oszlopa (*Mortier*) *Dürenstein* mellett az oroszok által megveretett, november 13-án *Bécsset* elfoglalta s a Duna-hidakat is birtokába ejtette. A szövetséges hadak most Olmütz felé hátráltak, Napoleon által Brünnig üldözve.

Az austerlitzi hadjárat. November végével Napoleon 56,000 fővel állott Brünn környékén, mely erő Bernadotte és Davoust hadtesteinek ide vonásával 75,000 főre emelkedhetett, a szövetségesek pedig Olmütz környékén, az olschauer táborban s haderejük 85,000 fő volt. Ez csak december közepén növekedhetett volna, a mikorra ugyanis az ulmi katasztrófa után Olaszországból visszavonuló Károly főherceg 80,000 főnyi seregének csatlakozása várható volt. A szövetségeseknek érdekükben állott volna tehát a döntést Károly főherceg megérkezéséig halasztani. Sándor orosz czár és harcziás környezete azonban támadni akart, minélfogva elfogadták Weirother osztrák altábornagy azon tervét, hogy a francziákat arczban foglalkoztatva, délfelé megkerülük és Bécsből észak felé elsorítják. A szövetséges sereg november 27-én indult meg, s visszaszorítván Murat csapatait, a megkerülő mozdulatot megkezdte. Napoleon a Godbach mögött foglalt állást, hova Bernadotte és Davoust is rendeltettek. December 1-én a szövetségesek Raussnitz, Austerlitz és Pratzen közt állapotok meg, a csatát másnapra határozták.

Austerlitz.

Az austerlitzi csata. Napoleon már december 1-én tisztában volt azzal, hogy a szövetségesek jobb szárnyának átkarolását tervezik, s elhatározta őket még tervük végrehajtása előtt, a mikor tehát az oszlopok még oldalmenetben vannak, megtámadni, s egy a pratzeni magaslatok irányában végrehajtott lökemmél áttörni. Az útban levő Davoust 2-án reggel 7 órakor ép jókor érkezett meg, hogy a szövetségesek átkaroló mozdulatát bevezető, s Telnitznél már a Goldbachon átkelő Kienmayer további előnyomulásának gátat vessen. Mig itt a harc álló jelleget öltött, Napoleon megindította az áttörés bevezetésére rendelt Vandamme és St. Hilaire hadosztályokat Pratzen felé, követve őket a gárda-hadtesttel. A lökem a szövetségesek III. oszlopát (oroszok) érte, s bár az az

osztrák Kolowrat által is támogatott, a támadást föltartóztatni nem bírta. A szövetségesek harcvonala áttörtetett, s a részek oldalba fogatván, szétverettek. Az osztrákok 6000, az oroszok 21,000 fő veszteséget szenvedtek. 1806.

Az olaszországi hadjárat. Az olasz hadszínhelyen *Masséna* 40,000 főnyi hadteste ellenében maga *Károly főherceg* vezényelt, s ereje mintegy 85,000 fő volt. A hadműveletek mindamellert csak igen későn, október végén indultak meg, a mikor is *Masséna* a főherceget *Caldiero* melletti erős állásában október 30-án megtámadta, de vereséget szenvedett. Az ulmi katasztrófa folytán mindazonáltal *Károly főherceg* mégis visszavonulni lőn kénytelen; a főherceg óhajtott volna a fősereghez csatlakozni, de itt nem várták be s az austerlitzi csatát nélküle vívták meg. *Caldiero.*

A szerencsétlen hadjárat balsikereinek következményeit Ausztria volt kénytelen viselni. A december 26-án megkötött pozsonyi békében Velenczét, Istriát és Dalmatiát az olasz királyságnak, Tirolt és Vorarlberget Bajorországnak, a Breisgaut Badennek, a Duna vidékét Württembergnek kellett átengednie. Bajorország, Württemberg királyságokká emeltettek, Nápoly és Hollandia Napoleon testvéreinek adattak. Ferencz császár a minden nymbusát vesztett német császári czímről lemondván (1806 aug. 14), magát ezentúl *ausztriai császárnak* nevezette.

Az 1809-ik évi hadjárat. Franciaország legveszedelmesebb ellensége Anglia volt, mely a császárságot ép úgy üldözte, mint hajdan a köztársaságot. Napoleon, meggyőződven arról, hogy Angliát vizen le nem küzdheti, az angol világkereskedelmet támadta meg, az által, hogy ellene a continentalis kikötők elzárását, vagyis a szárazföldi zárt alkalmazta, mely kezdetét 1809.

Ámde a szárazföldi zár a többi államokat is, melyek Angliával kereskedelmi viszonyban állottak, sújtotta, leginkább pedig Spanyolországot, hol e miatt Franciaország ellen háború tört ki; e háború egyre nagyobb mérveket öltött s mivel a spanyolok többször sikert arattak, tetemes hadak odavonását igényelte. Ez alkalmat vélték a szövetségesek fölhasználónak Napoleon megtámadására; ánde egyelőre csak az 1805 óta folyton készülődő Ausztria volt oly helyzetben, hogy a háborút megkezdhesse.

1809. Ausztria a háborút három hadszínhelyen szándékozott megindítani; nyolcz hadtesttel a német, három hadtesttel az olasz és tiroli, egy hadtesttel a lengyel hadszínhelyen. A német hadszínhelyen alkalmazandó és Károly főherceg parancsnoksága alá helyezett 200,000 főnyi hadseregből az 1. hadtest Bellegarde, a 2. Kollowrat, a 3. Hohenzollern, a 4. Rosenberg, az 5. Lajos főherceg és az 1. tart. hadtest Lichtenstein Csehországban a Böhmer Wald mögött, a 6. hadtest Hiller és a 2. tart. hadtest Kienmayer a Traun vonalon állottak. Francia részről 180,000 fő állott két csoportban Németországban, és pedig III. Davoust elkülönítve (60,000 fő) Bambergnél, VII. Lefèvre a déli csoport élén az Isarnál, mögötte Augsburgnál II. Oudinot, még hátrább IV. Masséna Ulmnál és VIII. Vandamme Nördlingennél.

Károly főherceg eredetileg azt tervezte, hogy a kezdetben Erfurtnál elkülönítve álló Davoust csoportját támadja meg; midőn azonban Davoust Erfurtról Bambergre elvonult, a főherceg csak az 1. és 2. hadtestet hagyván a Duna bal partján, a többi hat hadtesttel az Inn mögött vonult föl, azon szándékkal, hogy Landshut és Neustadt irányában előnyomulván, magát a francziák két csoportja közé ékeli. Ámde e mozdulatok oly lassan hajtottak végre, hogy időközben a francia hadsereg összpontosítása kezdetét vette s míg a dunai sereg az Abens vonalon egyesült, Davoust Regensburgot érte el. Károly főherceg tehát a francia főcsoport ellenében Hiller alatt három hadtestet Landshutnál visszahagyván, a másik három hadtesttel Regensburgra menetel Davoust ellen, a Duna bal partján levő hadtesteket ugyancsak a Regensburg elleni támadásra utasítván.

Ápril 19-én jut a főherceg Davoust hadtestével, mely már útban volt az egyesülésre, harcza *Abensberg*, *Thann* és *Hausen* helységeknél és általa lekötve tartatik, míg ez alatt Napoleon Landshutnál megtámadja Hillert és az Inn felé visszaveti. Napoleon most csak egy gyalog és lovas hadosztályt hagyván a megvert Hillerrel szemben, az egész erővel északnak fordul és ápril 22-én Károly főherceget *Eggmühlnél* szintén döntőleg megvervén, Regensburgnál a Dunán át Csehországba szoritja vissza.

Az asperni hadjárat. Az eggmühli csata után az osztrák sereg Regensburgba vonult, majd ápril 23-án a Dunán átkelve,

visszavonulását Csehország felé folytatta; Napoleon csak Davoust hadtestét hagyta egyelőre Regensburg körül, míg maga a fősereggel, Hiller hadtestét folyton visszaszorítva, Bécs ellen nyomult. Bécszet Miksa főherczeg védelmezte, de midőn a várost a francia tüzérség bombázni kezdette, a városból a Duna bal partjára vonult, a hidakat pedig maga után fölégette. Hiller még Bécs elérése előtt Mauternnél átkelt a Dunán s május 16-án Bisamberg tájékán egyesült Károly főherczeg seregével.

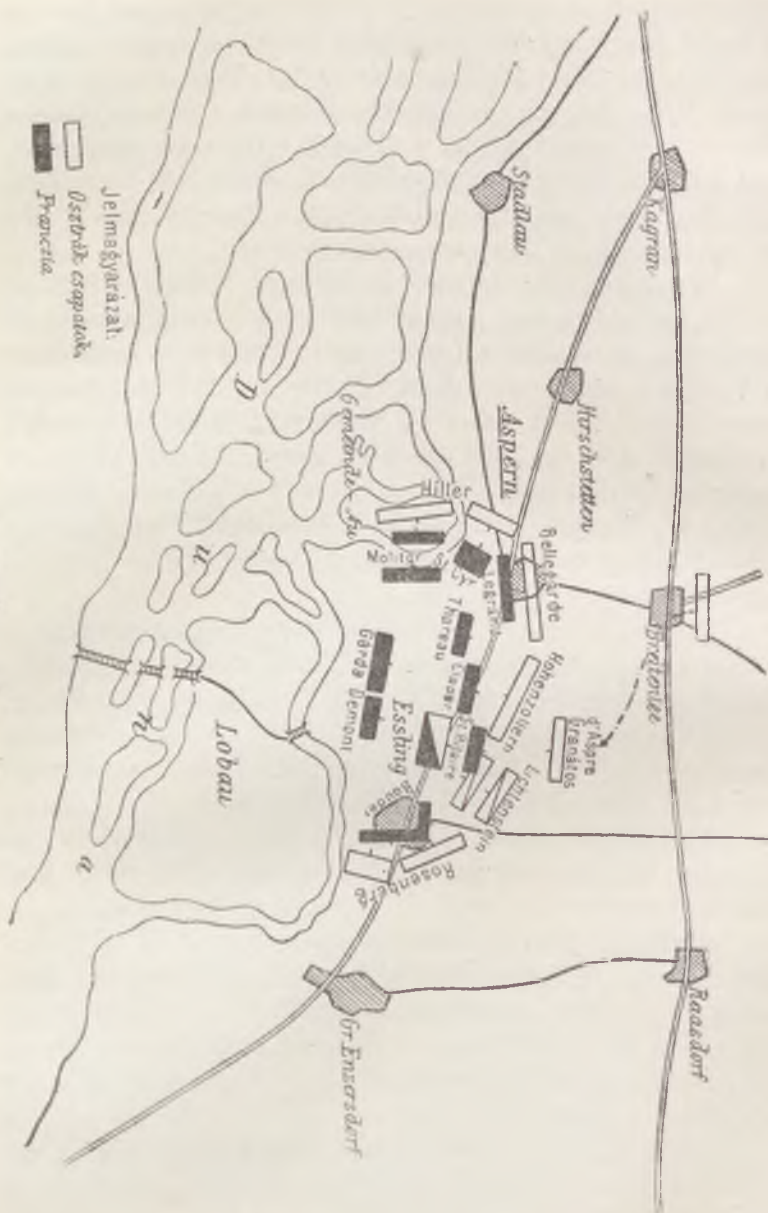
Bécs ugyan még május 13-án Napoleon birtokába került, de a hidak nem voltak meg, s így az átkelés a bal partra nagy nehézséggel járt; az átkelésre a *Lobau sziget* mutatkozott legalkalmasabbnak s a hidak verése kezdetét vette. Az első csapatok már május 19-én átkeltek, Aspern és Esslingen helységeket megszállták és a híd előtt egy hídfő építéséhez fogtak, mi alatt a csapatok a szigeten folyton szaporodtak. A május 20-ára következő éjjelen átkelt a IV. (Masséna) hadtestből és a lovasságból összesen mintegy 33,000 fő, s ezek azon csapatok, melyek az asperni csata első napján a harcban részt vettek.

Károly főherczeg, ki ez idő alatt seregét a Stammersdorf és D.-Wagram közti vonalon összeponosította, az átkelés megkezdését nem szándékozott megakadályozni s a támadást május 21-ére, a mikor a sereg egy része már átkelt, halasztotta; intézkedett azonban arra nézve, hogy a főágon levő francia hid leüsztatott törzsek, tutajok stb. által legalább részben elromboltassék.

Az asperni csata. *A csata első napja.* Május 21-én déli Aspern. 12 órakor indultak meg az osztrák csapatok a bal parton levő francia seregrész ellen, még pedig hat oszlopban.

A francziák részéről Lannes a Boudet-hadosztálylyal Esslingent, Masséna a Molitor hadosztálylyal Aspernt tartotta megszállva; a középtér Lassalle lovas dandárai által foglaltatott el; ezek mögött állott a d'Espagne és Nansouti vértés hadosztály; az egész lovasság Bessiere parancsnoksága alatt; tartalékban a híd előtt Legrand gyalog hadosztálya.

A támadást d. u. 4 órakor Hiller oszlopa kezdte meg, melyet nemsokára Bellegarde és Hohenzollern támadása követett; az egész tüzérség Aspern ellen működött, de a francia lovasság is sokat szenvedett alatta. A küzdelem Aspern birtokáért elkesere-

Az asperni csata.
 Második nap; 1809 május 22-én.

1809.

detten folyt, különösen a temető körül, míg végre többszörös váltakozás után (Masséna este 7 és 7 $\frac{1}{2}$ óra közt hét ízben intézett rohamot Aspern nyugoti része ellen) este a helység nyugoti része a temetővel együtt az osztrákok (Bellegarde) birtokában maradt. Ez idő alatt Napoleon két heves lovas támadást intéztetett Hohenzollern s részben Bellegarde és Lichtenstein oszlopai ellen, kétségtelenül áttörő szándékkal, de mindkét támadás, bár a tartalékban álló gyalog hadosztály által is támogatott, kudarcot vallott; a negyedik és ötödik oszlop (Rosenberg) a nagy kerülő út miatt csak este 7 óra után jutott a támadáshoz; még pedig külön-külön, minek folytán Lannes e támadásokat sikeresen visszautasította s Esslingent megtartotta. Este 8 órakor ért a harcz véget s a két sereg egymással szemben (néhol alig 50—100 lépésre) táborozott.

A csata második napja. Május 22-én a küzdelem napfölkeltkor újra kezdetét vette; az erőviszony ekkor a francziák javára megváltozott, mivel Napoleon az éjen át serege nagyobb részét a bal partra vonta, míg az osztrákok még csak a gránátos hadtesttel szaporodtak, mely az első napon fölötte távol visszamaradt.

Masséna Aspern helységet a St.-Cyr hadosztály közreműködésével visszavette s Legrand által is támogatván, annak egy részét egész a csata végéig megtartotta; a Molitor hadosztály balra a ligetekben előnyomulók föltartóztatására rendeltetett; a jobb szárnyon Rosenberg benyomult Esslingenbe, de ismét kiszorított.

Ez idő alatt a középben Napoleon, három gyalog hadosztályból álló tömeget alkotván, a Hohenzollern oszlop bal szárnya ellen döntő támadást készített elő, melyet az egész lovasság volt támogatandó; harmadik harczvonalban a gárda és Demont hadosztálya állott. A támadás első lökeme sikerült s Hohenzollern bal szárnya visszavetttetett, de Károly főherczeg személyesen megjelenvén, a beérkezett gránátosok és a lovasság segélyével a lökemet föltartóztatta s a támadó oszlopokat visszanyomta; az Esslingen elleni támadások azonban ezúttal is sikertelenek maradtak, mire Károly főherczeg a további támadásokat megszüntette s csupán arra szorítkozott, hogy az 5000 lépés térre összeszorított nagy tömegeket öldöklő lövegtűzzel pusztította. Délután 1 órától estig tartott a

1809. tűzharcz. Este Napoleon csapataival a Lobaura vonult; a visszavonulást Masséna és Lannes fődözték. Lannes ez alkalommal halálos sebet kapván, még az éjjel meghalt.

A veszteségek mindkét részen roppant nagyok voltak; osztrák források szerint Károly főherczeg 20,600 főt, Napoleon 44,000 főt vesztett; a csatatéren 12,000 halott takarított el, köztük 3000 francia vértés.

Első eset volt ez, hogy Napoleon nyílt csatában legyőzetett; de serege megsemmisítve nem volt s a francziák nagy császára csak mint megsebzett oroszlán vonult a Lobau szigetre, hogy hat héttel később leveretéséért véres boszút álljon. Az asperni csata jelentősége mindazonáltal mégis nagy volt, s Ausztriát a megsemmisüléstől mentette meg.

A háború további lefolyása. A míg a Dunánál a nagy események befejezésükre vártak, János főherczeg, a ki két hadtesttel az olasz hadszínhelyen és Chasteler altábornagy, a ki Tirolban volt működendő, támadó előnyomulásukat — mely kivált Tirolban, hol az osztrák csapatokat a Hofer András által vezetett népfölkelés támogatta, volt sikeres — a regensburgi események hírére félbeszakítva, megkezdték a visszavonulást.

A francia hadak parancsnoka, Jenő olaszországi alkirály nem követte az osztrákok mozdulatait, hanem Napoleon parancsára a legrövidebb vonalon Leobenbe, s miután itt Jellacsicsnak Salzburgból visszavonuló dandárát szétverte, Bécsűjhelyre menetelt, hova június 4-én érkezett. János főherczeg ezalatt Gráczból Magyarországra vonult vissza.

Napoleon már Bécs elfoglalása után Magyarországra küldötte Lauriston és Montbrun tábornokokat, s velök ama május 15-én kelt híres proklamatiót, melyben *a magyarokat Ausztriától és a Habsburg dynastiától való elszakadásra hívja föl. De a magyar nemzet királyához való törhellen hűségében nem volt megingatható, s fegyvert ragadt ugyan, de nem törvényes és koronázott királya, hanem a francziák ellen.*

A magyar nemesi fölkelő sereg József főherczeg nádor vezérlete alatt Győr körül gyülekezett s június 12-én a Körmendről Pápán át szintén ide tartó János főherczeg seregével egyesült.

Miután Napoleon ez időben a wagrami döntő csatára készült,

s János főherceget az e csatában való részvételben megakadályozni fölötté érdekében állott, Jenő olasz alkirályt Bécsújhelyről, Macdonald hadtestét pedig Gráczból Magyarországra rendelte. Az alkirály Sopron, Kőszeg, Szombathely és Sárváron, Macdonald Körmenden át Pápanak tartottak, hol az egyesülés végbement.

E mozdulatok közben ismételt harcok keletkeztek a francziák és a magyar nemesi fölkelő csapatok közt. Így június 8-án **Sövényházánál**, 9-én **Sárvárnál**, 10-én **Mersénél**. Június 11-én **Andrássy** fölkelő tábornok kemény harcot vívott a francziákkal **Szőrcsöknél**, június 12-én pedig Pápát csak három órán át tartó szívós ellenállás után hagyta el.

Sövényháza.
Sárvár.
Merse.
Szőrcsök.
Pápa.

Jenő alkirály ezután Győrnek menetelt, hol a főhercegek egyesült seregét találván, az összeütközés a győri csatát eredményezte.

A győri csata. János főherceg Gyórhöz mintegy 18,000 fő gyalogságot és 2000 lovas hozott, a magyar nemesi fölkelés ereje pedig mintegy 21,000 főt tett, s 13 gyalog zászlóaljban mintegy 10,000 gyalogost, s 30 lovas osztályban mintegy 11,000 lovas számlált. Ámde a fölkelő sereg szervezetében még tökéletlen volt, felszerelése hiányos (a lovak egyrésze nyereg-, sőt kantár nélkül), kiképezése pedig oly alacsony fokú vala, hogy azt jelen állapotában hadképes csapatnak tekinteni alig lehetett. A francia hadsereg létszáma ugyan 47,000 fő volt, de mivel Macdonald hadteste Pápan visszamaradt, a csatában csak 35,000 fő vett részt, közte 10,000 lovas.

Az osztrák és magyar csapatok fölállítása június 14-én a következő volt: Az erődített táborban **Meskó** tábornok (4¹/₂ zlj, 2 lov. oszt.); a jobb szárnyon, mely a külvárosokra támaszkodott, **Jellacsics** altábornagy (Sebottendorf, Eckardt és Legisfeld dandárok); a középen, a győr-szabadhegyi és a kismegyeri magaslatokon, **Colloredo** altábornagy (Lutz és Marziáni dandár); a bal szárnyon, mely Kis-Megyertől a Panzsó patak mentén Kis-Táplányig terjedt s kizárólag lovasságból állott, **Mecséry** altábornagy (Andrássy és Goszthonyi dandárok, 40 lovas század), végre tartalékban **Frimont** altábornagy (Gajoli és Kleinmayer gy. és Bésán lov. dandár 13 zlj és 21 lov. szd); a tartalék gyalogsága a közép, lovassága a jobb szárny mögött állott.

A győri csata.
1809 június 14-én.

A francziák részéről a jobb szárny *Montbrun*, (két lovas hadosztály és egy gyalog dandár) Pusztá-Táplány, a közép, *Grenier* (Seras, Durutte és Severoli gy. hadosztályok) Szabadhegy—Kis-Megyer, a bal szárny *Lauriston* (egy gyalog és egy lovas (Sahuc) hadosztály) gyalogságával az erődített tábor, lovasságával K.-Böcs ellenében fejlődött. A két gyalog hadosztályból álló *tartalék* (Pachod és olasz gárda) Kis-Barát mögött állott föl.

A támadást a francziák a közép hadosztályok lépcsőzetes előrenyomulásával d. u. 1 órakor kezdték meg, de az élen levő Seras-hadosztály a magtár körüli csapatok erős tüzelése elől csakhamar hátrálni volt kénytelen; a másik két hadosztálynál a harc álló jellegűvé vált. Jenő alkirály ekkor Kis-Megyer ellen egy 24 ágyúból álló üteget hozott működésbe, míg Montbrun döntő támadást intézett a magyar fölkelő lovasság bal oldala ellen. Mecséry a támadást az Andrássy-dandárral fogta föl s ezt csakhamar a Goszthonyi-dandárral is támogatta; de a gyakorlatlan fölkelő lovasság, mely azonkívül előzőleg már a lövegtűztől is sokat szenvedett, a francia rohamot kiállani képes nem volt s hátrálni kezdett.

Ezáltal a fölállítás bal oldala fődözetlen maradt s a Seras-hadosztály átkaroló támadással Kis-Megyert elfoglalta; miután ugyanekkor a francia bal szárny is, a tartalék által támogatva, előnybe jutott, s Montbrun is újból támadásba ment át, János főherczeg délután 5 órakor az általános visszavonulást — Szent-Iván és Ács felé — elrendelte. A visszavonulást Mecséry és Frimont lovassága fődözte.

A veszteség az osztrák-magyar seregnél 7—8000 fő volt, melyből a nagyobb rész a császári gyalogságra és a magyar lovasságra esik. A francziák csak 2000 főnyi veszteséget ismernek be.

A győri csata — mint a magyar nemesi fölkelés intézményének utolsó alkalmazása — a magyar hadügy történetében nevezetes; de a hadműveletek lefolyására is nagyfontosságú, mert János főherczeg nem tarthatott Pozsonynak, hanem Komáromba volt kénytelen hátrálni s így Bécestől, hol nagy események készültek, eltávozott.

A wagrami hadjárat. Károly főherczeg az asperni csata után a hadműveletekben beállott szünetet arra kívánta fölhasz-

1809. nálni, hogy seregét a kikerülhetetlen döntő csata számára lehetőleg megerősítse; a Duna két partja közt pedig a szabad közlekedést fentartandó, Pozsonynál erődített hidfőt készíttetett, s ennek védelmét Bianchi tábornokra bízta. E hidfőt Davoust tábornagy már június 1-én körülzártta, június 3-án pedig 18,000 emberrel megtámadta, de Bianchi körültekintő gondosságán és szívós ellenállásán a vállalat kudarcot vallott.

A győri csata utóepizódjaiból különös fölemlítést érdemel *Mesko tábornok visszavonulása*, ki a főseregtől elvágatván, Szent-Groth tájékán Chasteler hadtestéhez csatlakozott s e közben még győzelmes harcztot is vívott Dömölknél. A várat védő *Péchy* tábornok Győrben a csata után még 8 napig tartotta magát, de június 22-én Győrt feladni volt kénytelen.

A francziák ennek folytán újból és pedig nagyobb erővel támadtak Pozsony ellen, nemcsak a hidfőt, de magát Pozsonyvárost is erősen bombázták. Most maga János főherczeg készült Pozsonynál átkelni, hogy a francziákat elűzze, de ekkor vette a parancsot, hogy azonnal Wagramhoz siessen.

Wagramnál ment ugyanis végbe a hadjárat harmadik és legfontosabb döntő csatája, melyben mindkét fél 150,000 főnyi erőt állított egymással szembe. A csata két napig tartott; Napoleon július 5-én a Lobau szigetről a Duna bal partjára átkelven, az osztrákoknak a Russbach mögötti állását megtámadta, de ezuttal siker nélkül; másnap, június 6-án Napoleon Macdonald alatt 60,000 főnyi tömeget vont össze, hogy Károly főherczeg arcvonalát áttörje, míg Davoust az osztrák bal szárnyat karolta át. Károly főherczeg, ki János főherczeg Pozsonyból ide rendelt csapataira hiába várt, délután 1 órakor hátrálni volt kénytelen. A csata, melyben mindegyik fél 15—20,000 embert veszített, Napoleon győzelmével végződött.

A wagrami csata után a francziák Pozsonyt a Duna mindkét partján megtámadván, az osztrák csapatok onnét kivonultak s a hidfőt július 11-én, a várost július 13-án a francziáknak átengedték.

Az október 14-én megkötött schönbrunni béke az osztrák császárságra ismét súlyos csapást mért. Kétezer négyszög mértföldnyi terület és közel négy milliónyi lakosság szakított ki a

birodalomból és csatoltatott részben Bajorországhoz, részben az újonnan alakított illyriai királysághoz és varsói nagyhercegséghez. 1809.

Katonai tekintetben e háborúnak különös érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy benne Európa elismert két legnagyobb hadvezére, Károly főherceg és Napoleon mérközött egymással, továbbá, hogy a csaták nagymestere Napoleon, e háborúban, az asperni csatában, győzetett le először.

Az 1812-ik évi nagy orosz háború. Az 1809-ik évi háború után még csak egy önálló és független állam volt Európában: Oroszország. A többiek vagy bekebelezve voltak Franciaországba, vagy függő szövetségben állottak vele (Németország, Ausztria stb.). Napoleon helyzete a Habsburg dynastiával való házassági összeköttetése folytán megerősödött s Angliát kivéve, általánosan elismertetett. Bárha Napoleon Sándor csárhoz szívélyes viszonyban állott, a két nagy birodalom mérközésének előbbutóbb mégis be kelle következni, s be is következett csakhamar, midőn a független Oroszország Napoleonnak a szárazföldi zárva vonatkozó intézkedéseit végre nem hajtotta s ez annál is inkább, mert a czári kormány a varsói nagyhercegség felállításában és kiterjesztésében Lengyelország újbóli feltámadását látta. 1812.

Napoleon teljesen fölismerte az óriási nehézségeket, melyekkel egy orosz háború megindítása járt s intézkedéseit, melyek bámulatra méltók, ennek megfelelően tette meg. De a végnélküli tér, a dermesztő hideg s az oroszok — nem ugyan előre megfontolt, de szükségből követett — azon eljárása, hogy a döntő csata elől szüntelenül kitértek, a vállalat bukását idézték elő.

A 480,000 főnyi *nagy hadsereghez* (*grande armée*) a szövetséges Ausztria egy 35,000 főnyi hadtestet (a nagy hadsereg XIII.-ik hadteste) adott, **Schwarzenberg** herceg lovassági tábornok parancsnoksága alatt, melynek feladata az volt, hogy a nagy hadsereg jobb oldalát fődözze.

Schwarzenberg június 10-én indult ki Lembergől s július 1-én Drohiczinhez ért, hol egyelőre állva maradt. De midőn a szomszéd VII. hadtestet (Reynier) az oroszok visszanyomták, Schwarzenberg támogatására sietett és augusztus 12-én **Gorodecznonál** ketten Tormaszov orosz hadát visszaverték. Szeptem- Gorodeczno.

1812. ber hónapban az oroszok még Csicsagov 30,000 főnyi hadával szaporodtak s ezek elől Schwarzenberg Brzescig hátrált. Október 20-án azonban Csicsagov 35,000 emberrel a Berezinához vonúlt, hogy Napoleon visszavonuló útját elvágja, Schwarzenberggel Sacken tábornok hadtestét hagyván szemben. Schwarzenberg november 16-án újból segítette a hetedik hadtestet s az *Izabielin* mellett vívott ütközetben Sackent visszanyomta. Időközben a nagy hadsereg felbomolván, az osztrák hadtest is visszavonúlt s 1813 első napjaiban Krakó tájékán téli szállásokra ment.

1813. **Az 1813-ik évi németországi hadjárat.** Az orosz hadjárat volt az első, melyben egy, Napoleon által személyesen vezetett hadsereg nagy és döntő vereséget szenvedett. Az európai államok ez eseménynyel szemben kezdetben tanácstalanul állottak; a kívánság, hogy a francia felsőbbség alól fölszabadúljon, kiváltképpen Németországban, s a német államok közt a legnagyobb nyomás alatt álló Poroszországban volt nagy. Ámde Poroszország s vele egész Európa meg volt győződve, hogy Napoleon geniye módot fog találni arra, hogy e balsiker következményeit elhárítsa s így háborúra, erős szövetséges hatalom nélkül, nem igen lehet gondolnia; mindamellett is Poroszország a háborúra — bár titokban — már régen készült.

E készülétek az 1813-ik év elején, midőn a francia hadak, vagy helyesebben menekültek, Poroszországon át még útban voltak hazájok felé, már annyira haladtak, hogy a Napoleon nagy hadseregéhez tartozó porosz segélyhad parancsnoka York, megkockáztathatta a tauroggeni szerződést, mely szerint hadtestével az orosz hadsereghez csatlakozott s ez elhatározást a porosz kormány február 27-én magáévá tette.

A háború Napoleon ellen tehát újból megindult, de azt egyelőre csak Orosz és Poroszországok folytatták. Midőn azonban Napoleon e szövetségesek hadait a tavaszi hadjárat folyamán Lützen és Bautzen mellett megverte s visszaűzte, ezek Napoleonnal fegyverszünetet kötöttek, mely alatt mindent elkövettek, hogy a szövetségnek Ausztriát is megnyerjék.

E törekvésük sikerült is és a *trachenbergi* szerződésben Ausztria és Anglia is a szövetséghez csatlakoztak. A trachenbergi szerződés szerint Csehországban Schwarzenberg alatt

egy 130,000 osztrákokból és 100,000 poroszból álló főszereg (cseh hadsereg), Sziléziában **Blücher** alatt 100,000 főnyi porosz (sziléziai hadsereg), Brandenburgban **Bernadotte**, már akkor *svéd trónörökös* alatt egy 80,000 főnyi vegyes sereg (északi hadsereg) fölállítása határozottatott el. 1813.

Napoleon a közel félmilliónyi szövetséges sereggel szemben minden erőfeszítés daczára is csak mintegy 350,000 főt állíthatott, mely erő augusztus közepén két csoportban állott. **Napoleon** a főszereggel Szászországban Liegnitztől Drezdáig, s Oudinot három gyalog és egy lovas hadtesttel a Nuthe-Notte vonalon, tehát a szövetségesek északi serege ellenében.

A szövetségesek, *Radeczky* altábornagy, Schwarzenberg vezérkari főnöke ajánlatára azt határozták, hogy a három hadsereg központiasan Lipcse irányában (hol Napoleon főerejét vélték) nyomul elő; Napoleon ellenben zömével a mintaszerűen előkészített Elba vonalon, Drezda körül, szándékozott maradni s e központi állásból, a belső vonalon működve, a szövetséges hadak közül azt szándékozott egyesült erővel megtámadni, a melyik erre alkalmat nyújt.

A szövetségesek közül legelőször Blücher nyomult elő; de Napoleon augusztus 21-én a Katzbachig, 23-án pedig Jauerig vetette vissza. Időközben megmozdult Schwarzenberg is és az Érczhegységen négy oszlopban átvonulván, **Drezdának** tartott. De gyors menetekben itt termett Napoleon és a csehországi sereget aug. 26. és 27-én döntőleg megvervén, az Érczhegységen át való visszavonulásra kényszerítette. E visszavonulás közben akadtak a szövetségeses Vandamme hadtestére, mely a teplitzi út elfoglalására volt kirendelve; Vandamme *Kulmnál* az osztrákok, oroszok és poroszok közé kerülvén, 10,000 emberével fogságba esett. Drezda.

Hasonló szerencsétlenségek érték Napoleon alvezéreit más pontokon is; így Macdonald Blücher ellenében a *Katzbachnál*, Oudinot az északi sereg ellen *Gross-Beerennél*, később ugyanitt Ney *Dennevitznél* szenvedtek vereséget s bár maga Napoleon, a hol személyesen megjelent, győzött, e balesetek következtében az Elbánál elfoglalt központi állását feladni volt kénytelen s október 13-án végre Lipcse körül foglalt állást, hol a döntés bekövetkezett.

A lipcsei csata. A francia sereg létszáma október 15-én este Lipcse.

1813. Lipcsénél 160,000 fő volt, mely ellen a szövetségesek a következő napon 200,000 főt állíthattak.

A támadást *október 16-án* a szövetségesek három csoportban indították meg, melynek folytán három külön csata keletkezett: Napoleon és Schwarzenberg közt *Wachaunál*, Blücher és Ney közt *Möckernnél*, végre Bertrand és Gyulay közt *Lindenaunál*. A nap eredménye az volt, hogy Napoleon Schwarzenberget, Bertrand pedig Gyulayt visszanyomta; Blücher Ney fölött némi előnyt nyert. A 16-iki harc tehát egészben a francziákra kedvező volt, de a szövetségesek még további 100,000 főnyi erősítést vártak, míg Napoleonhoz csupán Reynier 15,000 főnyi hadteste csatlakozhatott. Ennek daczára Napoleon a harcot 17-én nem újította meg, hanem apósával, Ferencz császárral alkudozást kezdett. Ez eredményre nem vezetett, s csak azon hátránya volt, hogy a szövetségesek ereje növekedett.

Október 18-án Napoleon 130,000 főnyi serege ellen 300,000 szövetséges állott s így az eredmény kétséges alig lehetett.

A szövetségesek támadása azonban ezuttal sem volt egyidejű. Az első támadó Hessen-Homburg volt, de Napoleon őt csakhamar visszavetette. Benningsen és Barclay egymásra várván, csak d. u. 2 órakor, Bernadotte pedig csak d. u. 3 órakor támadt. Ekkor Blücher, ki a Parthe vonalat is már elfoglalta, szintén új támadást intézett s ez, kapcsolatban a Reynier hadtestében levő százszok tömeges átpártolásával, a csatát a szövetségesek javára döntötte el.

Gyulay, kinek Napoleon visszavonuló vonalát kellett volna elfoglalni, Bertrand által megveretett, minélfogva Napoleon visszavonulását az éj beálltával akadálytalanul foganatosíthatta. Macdonald, ki az elvonulást fedezte, a várost 19-én délig megtartotta.

A veszteségek a francziák részén 60,000, a szövetségesek részén 50,000 főt tettek.

Az üldözést Blücher rögtön megkezdte, de téves irányba jutott. Az egyetlen akadály Wrede osztrák-bajor hadteste volt, ki Hanaunál állást foglalt, hogy a megsebzett oroszokra még egy csapást mérjen. De az eddig hű szövetséges szégyenletes kudarcot vallott, s Napoleon háborítatlanul vonult Franciaországba. A szövetségesek egész a Rajnáig hatoltak.

A hadjárat véget ért, de a háború nem.

1813.

Az 1814-ik évi hadjárat. Az 1814-iki hadjárat elején a szövetségesek 640,000 főt állítottak a nagyobbára újonnan alakított csapatokból álló s csak 220,000 főnyi erejű francia sereg ellen.

1814.

A szövetséges seregek még 1813 decemberben s január első napjaiban átkeltek a Rajnán, hogy a háború színhelyét Franciaországba tegyék át. Napoleon január 25-én, a mikor az ellenséges seregek már Bar-sur-Aubenál voltak, ment hadai táborába Châlonsba; de már 29-én megtámadta *Brienne*-nél Blüchert s vissza is szorította, február 1-én azonban *La-Rothière*-nél vereséget szenvedett. A csata után Blücher azonnal Páris ellen indult, Schwarzenberg ellenben Napoleont Troyes felé követte.

Napoleon a szövetségesek e szétválását örömmel vette, s csakhamar fölismerve, miszerint a veszedelmesebb ellenfél a porosz Blücher, csak 20,000 embert hagyott Troyesnél, főerejével pedig Blücher ellen fordult s azt négy ütközetben (*Champaubert*, *Montmirail*, *Vauchamps* és *Etoges*) megverte; ekkor visszatérve Schwarzenberghez, három kisebb ütközet után ennek seregét is visszavonulásra bírta. Ámde alig vette Blücher Napoleon távozását észre, azon reményben, hogy Párist egymagában is beveszi, rögtön ismét támadólag előnyomult. Napoleon tehát *harmadszor is Blücher ellen fordult* s azt több kisebb ütközetben, valamint a *Craonne-Reims* melletti csatában ismételten megverte, majd visszatérve Schwarzenberg ellen, azt *Troyesnél* újólag megtámadta, de a nagy túlerő által visszanyomatott.

A szétszórta előnyomuló szövetséges seregek ellen Napoleon által intézett bámulatos hadműveletek a szövetségeseket, kik már január 25-én 6—8 menetre voltak Párishoz s a háborút — ha a kellő erélylyel és egyetértéssel működnek — egy hét alatt befejezhetik, több mint két hónapig föltartóztatták, de győzelemre még sem vezethettek. A szövetségesek végre is egyesültek s most már határozottan *Páris* ellen nyomultak, mely előtt a döntő csata márczius 30-án vívatott; Marmont és Mortier nem voltak képesek Páris megvédeni s a szövetségesek 31-én *Párisba* bevonultak.

Páris.

A czél, melyre az európai hatalmak 1792 óta szakadatlanul törekedtek, végre 22 évi küzdelem után s miután egész Európa

1814. vérben fürdött, eléretett. Napoleon ápril 6-án fia javára, ápril 11-én pedig véglegesen leköszönt. A Bourbonok visszatértek, Napoleon pedig Elba szigetére vonult.

Az 1814-ik évi május 30-án megkötött *első párisi béke* Franciaország határait akkép állapította meg, mint azok 1792 január 1-én voltak, csupán Savoya és Nizza hozzáadásával. Ausztria tehát a francia háborúk folyamán elvesztett összes tartományait visszanyerte.

1815. **Az 1815-ik évi hadjárat.** Napoleon bukásával az európai béke korántsem állott helyre. Németország, Spanyol és Olaszországok megszabadultak ugyan az idegen nyomás alól, de már úgy az olasz tartományok, mint Lengyelország és más, eddig francia fenhatóság alatt állott területek elosztása körül az 1814-ik év őszén egybegyült bécsi kongresszuson nehézségek merültek föl, s a béketárgyalások, mint közönségesen, már a jövődő háborúk magvait hintették el. Franciaország maga, az akarata ellenére s idegen segítséggel végbement változásokat nehezen tűrte; a dicsőség, melyet Napoleon Franciaországnak szerzett, az államterület megnagyobbodása, elveszett; de sőt még a polgári és egyéni szabadság is, mely a francia forradalom alatt százezrek föllázásával kivivatott, a Bourbonok alatt, kikről a történelem azt mondja, hogy 26 évi száműzetésök alatt «semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek», komoly veszedelemben forgott. A dicsőséghez és erős kormányhoz szokott francia nép, a Bourbon XVIII-ik Lajos dicstelen, gyöngé és idegen befolyás alatt álló kormányát unta és óhajtva várta a napot, mely a kelletlen, a nemzet önérzetét mélyen sértő viszonyokat megváltoztassa.

Napoleon, ki Franciaországgal állandó összeköttetésben maradt, mind e tüneteket élénk figyelemmel kísérte s már az 1815. év tavaszán az időpontot alkalmasnak vélte arra, hogy Franciaországba visszatérjen. Franciaországra nézve a vállalat nem is volt túlkorai, de az volt a külföldre nézve, mert a szövetséges hatalmak még együtt voltak s hadseregeik nagy része még hadi lábön állott. Napoleonnak várni kellett volna, míg az egyetértés a szövetséges hatalmak közt megzavarodik, mi közel állott, míg a hatalmak talán egymás ellen fordulnak, mi szintén a valószínűségek közé tartozott. De Napoleon csak a francia

viszonyokat vette számításba s e számításában nem is csatlakozott. Midőn az 1815. év márczius 1-én Cannesban egy 1200 főből álló kisded csapat élén Franciaországban kikötött, a francia nép őt mint fölzsabadítóját, megváltóját üdvözölte. Hogy a hadsereg dicsőséges hadvezérét a legnagyobb lelkesedéssel fogadta, mondanunk is fölösleges. Az ellene küldött csapatok a hön szeretett vezér és uralkodó megpillantásakor tömegesen mentek táborába át s Lajos királynak nem volt egy zászlóalja, egy lovas százada, mely Napoleon ellen fegyvert fogott volna. *Napoleon márczius 20-án diadalmenetben bevonult Párisba*, honnét XVIII. Lajos futni kényszerült.

Napoleonnak mindenekelőtt időre volt szüksége, hogy Franciaország erejét újból szervezze és a hadviseléshez szükséges eszközöket megnyerje. Ezt elérendő a külhatalmakat békés szándékairól igyekezett meggyőzni. E békebiztosítások hatását azonban nagy mértékben csökkentette Murat föllépése, kit a sógorán elkövetett árulás Nápoly trónján megtartott s ki most Napoleon visszatérével Ausztriának hadat izent.

Ily körülmények közt mi sem volt természetesebb, mint hogy a párisi békét aláírt hatalmak a szövetséget márczius 15-én megújítva, Napoleonnak *a béke megóvására* háborút izentek.

A szövetséges hatalmak egy 650,000 főből álló óriási sereggel szándékoztak Franciaországba betörni s mint a megelőző évben, központiasan Páris ellen nyomulni. E haderőhöz az angolok és németalföldiek Wellington alatt 100,000 főt, a poroszok Blücher alatt 220,000 főt Belgiumban határoztak állítani; a Közép-Rajmán Barclay alatt 150,000 orosz, a Felső-Rajmán Schwarzenberg alatt 230,000 osztrák, a piemonti határon Primont alatt 60,000 osztrák-szárd csapat vonult föl.

A kitört háború egész érdeke a rövid, de annál fontosabb németalföldi hadjáratban összpontosul, melyben Wellington és Blücher Napoleon seregét a június 18-án vívott *waterlooi* csatában megsemmisítvén, július 3-án Párist másodszer is bevették.

Ausztria hadai e közben megverték több kisebb ütközetben Murat nápolyi király kis seregét, minek folytán Murat május 20-án Franciaországba menekült. Még egyszer visszatérve, Murat az osztrákok által elfogatott s hadtörvényszéki ítélet alapján október

1815. 13-án agyonlövetett. Az osztrak és szárd seregek ezután megkezdték meneteiket Franciaország felé, de közreműködésükre már szükség nem volt. A waterlooi győzelem a háborúnak véget vetett, s Napoleon szereplését örökre megszüntette. A Szent-Ilona szigetére száműzött nagy ember, ki másfél évtizedig a világalom legmagasabb lépcsőjén állott, most mint Anglia rabja fejezte életét be; de ha szerencséje aláhanyatlott is, katonai dicsősége csorbát nem szenvedett s végzetes sorsa daczára kora legnagyobb hadvezére marad.

A francia háborúkban, melyekben Ausztria többször állott a megsemmisülés előtt, Magyarország koronás királyát mindenkor egész erejével, vére és vagyona feláldozásával hűségesen támogatta s ezen hűségében még a legnehezebb viszonyok közt, a legcsábítóbb ígéretek daczára, soha egy pillanatig meg nem ingott. A magyar katonák, magyar vezérek, ott voltak az összes hadjáratokban, ott véreztek, ott haltak meg ha kellett, az összes csatatereken, hogy a király iránti hűségükről örök bizonytságot tegyenek.

XVII. FEJEZET.

AZ 1848/49-İK ÉVI HÁBORÚK.

Források: Ezen és a következő időszak háborúi már az újkori történelemhez tartoznak, minden hadjáratnak, de kiváltképen a magyar függetlenségi harcoknak bőséges irodalma lévén, itt csak a legfontosabb munkák említetnek föl. *Olasz háború:* Magyar forrásmű, mely csupán e háborúval foglalkozik, nincs; osztrák részről főmunka: Hillebrandt, Feldzug in Oberitalien 1848/49; Rüstow, Der italienische Krieg 1848/49; Öst. Mil. Zeitschrift 1864—66; továbbá a cs. és kir. hadi levéltár anyaga. *Magyar függetlenségi harc:* Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harczának története; Gelich R., Magyarország függ. harca 1848/49; B. J., ugyanaz; Gracza Gy., ugyanaz; Id. Görgey István, 1848 és 1849-ből; Görgey Arthur, Mein Leben und Wirken in Ungarn; Asboth, Emlékiratok; Czetz, Bem erdélyi hadjárata; Danser, Dembinsky Magyarországon; Klapka, Der Nationalkrieg 1848/49; U. az; Memoiren és Erinnerungen; Rüstow, Geschichte des ung. Insurrections-Krieges; Ranming, Der Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen 1849; N., Der Winterfeldzug 1848/49 stb.

Az 1815-ik év szeptember 26-án Ausztria, Oroszország és Poroszország uralkodói közt kötött *«szent szövetség»*, melynek a világ békéjét kellett volna fenntartani, czélját el nem érte, mert ezen és a később a szövetséghez csatlakozott államok kormányai, külső ellenség hiányában saját népeiket tekintették annak s a legmerevebb absolut kormányzati rendszert alkalmazván, a népeket minden szabadságtól megfosztották, sorsukat saját kényük-kedvük szerint intézték.

Az ennek következtében kitört kisebb forradalmakat a szent szövetség ugyan kezdetben elnyomta, de midőn a mozgalmak egész országokra kiterjedtek, ezek nagy és véres háborukat idéztek elő.

Magyarországot a függetlenségi és szabadságharcok közül csupán az 1848/49-ik évi osztrák-olasz háború érdekli, a mennyiben ennek hadjárataiban ott küzdött a császári sereg soraiban a magyar csapatok egy része is, és az ugyanazon időben lefolyt magyar függetlenségi harc, melyben Magyarország maga küzdött állami függetlenségének és alkotmányos szabadságának visszaszerzéséért.

Az 1848/49-ik évi olasz háború.

Napoleon bukásával az egységes Olaszország ismét apró részekre fozlott szét. A visszatért régi birtokosok közt leghatalmasabb volt Ausztria, mely azonkívül az olasz nép előtt — már csak azért is, mert a forradalmi mozgalmakat a szent szövetség megbízásából ő fojtotta el — leggyűlöltebb vala. Midőn tehát Szardínia, mely magát a leendő Olaszország képviselőjének tekintette, zászlóira az osztrák uralom elleni harcot írta, ezzel egész Olaszország rokonszenvét és támogatását megnyerte.

1848 február 28-án tört ki a francia forradalom, márczius 15-én a bécsi fölkelés, s ezeket nyomban követte márczius 18-án a milánói forradalom.

Az olaszországi osztrák sereg zöme, a Wratislav hadtest, Radecky tábornagy alatt Milánóban volt, midőn a forradalom márczius 18-án kitört. Radecky 19-én éjjel a milánói fellegvárba vonult, 22-én pedig elhagyta a várost s Veronára való visszavonulása közben értesült arról, hogy az «olasz egység» érdekében egész Itália fölkelt s az osztrák sereg olasz ezredei is a fölkelőkhez csatlakoztak.

1848.

Az 1848-ik évi hadjárat. Az olaszországi császári sereg főparancsnoka, gróf Radecky József Wenczel tábornagy, midőn a Wratislaw hadtest csapataival Veronába érkezett, ott még *d'Aspre* hadtestét találta; a két hadtest azonban együtt alig volt több 35,000 főnél, míg Károly Albert szardíniai király 50,000 fővel közeledett. Radecky ezen okokból s mivel Velence is a fölkelők kezeibe jutott, magát a védelemre harározta olyképen, hogy Veronában a közeledő erősbitéseket bevárja s azután — ha alkalom nyílik — támadásba megy át. A szárd fővezérlet mindenekelőtt

Lombardia fővárosát, Milánót szándékozott hatalmába ejteni, azután a rivolii és custozzai hegyvidéket elfoglalván, az osztrák sereget Veronába bezárni.

Radeczky április 1-én érkezett Veronába, míg a szárd hadsereg, márczius 25-én a Ticinon átkelve, április 9-én már a Mincióhoz ért. Az olasz fölkelők azonban nem csatlakoztak egyetemesen a szárd sereghez, minek folytán a hadműveletek megállapodtak; de mivel végre is valamit tenni kellett, a szárd-olasz sereg körülfogta *Peschierát* s az Etsch völgy védelmére *Pastrengonál* álló dandárt visszanyomta Tiroloba. Károly Albert most Verona ellen fordult.

Radeczky erre várt csak s az olaszokat erélyesen megtámadta. A rosszul vezetett piemonti csapatok, bár számra sokkal erősebbek voltak, mert Radeczky 21.000 főnyi osztrák seregével 35.000 főnyi olasz hadak állottak szemben, a *Santa-Lucia* melletti vesztett csata után, (május 6-án) rendetlen futásban vonultak a Mincio mögé. Az osztrák sereg helyzete még inkább javult, midőn *Nugent* 20,000 főnyi hadteste az Isonzo mellől, Durando és Ferrari római csapatain szerencsésen áttörve, Verona felé közeledett, hova május 24-én bevonult.

Radeczky most már 45,000 főnyi sereggel rendelkezett, melyet egy az Etsch jobb partján végrehajtott *merész oldalmenettel Mantuába* a piemontiak jobb oldalába vezetett. Langier toszkanai hadosztálya fogta fel az első lökemet, de a *Curtatone* mellett május 29-én vívott ütközetben teljesen szétveretett.

Május 30-án a támadás Goito felé volt folytatandó, a piemontiaknak azonban sikerült *Goitonál* ellenállni. Mivel pedig Radeczky egyidejűleg *Peschiera* elestéről és a bécsi forradalomról értesült, seregét az Etsch mögé vezette s *Vicenza, Padua, és Treviso* elfoglalásával érte be.

Midőn azonban a felső Etschnél (Rivolinal) álló dandár (Zobel) 8000 főre szaporodott, Legnagonál pedig *Culoz* alatt egy új hadtest szervezkedett, Radeczky újra Károly Albert ellen fordult. Szándéka ezuttal az volt, hogy a szárd hadsereget, mely egy hadtesttel Custozza körül, két hadtesttel pedig Mantua körül, egészben tehát majd 50 kilométernyi kiterjedésben állott, Custozza irányában áttöri.

1848.

A végrehajtott támadás a három napig, július 23., 24., és 25-én tartó **custozzai első csatát** eredményezte. E csatában Radeczky az olaszokat baloldalukban megtámadni és észak felé szorítani szándékozott; ámde a szárdok az első napon a Mincio mögé kitértek, a második napon pedig erejüket Villafrancánál összpontosítva a főerővel az osztrák sereg hátába kerültek. Ekkor Radeczky, a csata harmadik napján, arcot fordított s míg az első hadtest a szárdok jobb szárnyát Valeggio és a Monte Vento közt lekötötte, a II. hadtesttel és a Haynau által Veronából a harcztérre küldött Perrin dandárral Custozza irányában előnyomulván, az olaszok jobb szárnyát döntőleg megverte. Erre az egész szárd sereg a Mincio mögé menekült. A custozzai csata alig 1500 főnyi veszteség mellett a hadjáratot Ausztria javára döntötte el.

A custozzai döntő csata után még kétszer került ütközetre a dolog, *Pozzolengonál* (jul. 27.) és *Milano* előtt (aug. 4.), míg végre Károly Albert Radeczkyval fegyverszünetet kötve, Lombardiát az osztrákoknak engedte át.

1849.

Az 1849-ik évi hadjárat. Az 1848-iki események a szárdinai hadseregbe vetett bizalmat ugyan erősen megingatták, de azért az olaszok a siker reményét el nem veszítették. Midőn tehát a magyar függetlenségi harc egyre nagyobb terjedelmet öltött, s az osztrák támadás Magyarországon fennakadt, a szárd kormány is elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a támadást megújítsa.

Radeczky parancsnoksága alatt a hadjárat kezdetén ugyan majd 130,000 fő állott, de ez erőből közel 37,000 más irányban lekötve lévén, a hadműveletekre mintegy 73,000 fő és pedig 73 gyalogzászlóalj, 45 lovas század és 226 löveg állott rendelkezésre. A hadsereg öt hadtestbe volt osztva: 1-ső *Wratislaw* (Wohlgemuth és Haller); 2-ik *d'Aspre* (Albrecht főherceg és Schaffgotsche); 3-ik *Appel* (Taxis és Liechnowsky); 4-ik *Thurn* (Culoz és Rath); tartalék-hadtest: *Woher*.

Károly Albert, Szárdinia királya, nagy buzgalommal igyekezett a hadsereget nemcsak létszámában növelni, de annak szervezetét is megszilárdítani. A hadjárat kezdetén a hadsereg ereje a 100,000 főt meghaladta; mivel azonban a 6. hadosztály egészen,

az 5. hadosztály pedig nagy részével a Pó jobb partján állott, a hadműveletekben tényleg csak mintegy 76,000 fő vett részt, mely körülbelől 90 gyalog zászlóaljat, 36 lovas századot és 126 löveget számlált. A hadsereg hat hadosztályba és egy önálló dandárba volt tagozva: 1. hadosztály *Durando* altábornagy; 2-ik *Bes*; 3-ik *Per-rone*; 4-ik *Genuai* herceg; 5-ik *Ramorino*; az önálló dandár parancsnoka *Solaroli* tábornok volt; a tartalék-hadosztály a *Savoyai* herceg alatt állott.

A fővezérlet névleg Károly Albert király kezében volt, de a király a múlt évi hadjárat szerencsétlen eredménye által önbizalmát elvesztvén, a legfőbb parancsnokságot *Chrzanowsky Albert*, az 1831-iki hadjáratban kitűnt lengyel tábornokra bizta, ki azonban a belé vetett bizalomnak nem felelt meg.

Bevezető hadműveletek. Az 1848-ik évi augusztus hó 5-én megkötött fegyverszünetet a szárdiniai király 1849 márczius 20-ára fölmondta; e fölmondás *Radeczky* Milanóban lévő főhadiszállásán márczius hó 14-én érkezett meg.

A felek kölcsönös helyzete ez időpontban a következő volt: Az osztrák hadseregből három hadtest Milánónál, két hadtest Lodi tájékán volt összpontosítva. Az olaszok részéről a tartalék hadosztály Novara-nál, *Solaroli* dandára *Oleggio*-nál, az 1—4. számú hadosztályok *Galliate* és *Vigevano* közt a *Ticino* mentén, az 5. hadosztály (*Ramorino*) végre — *Belvedere* ezredes hat zászlóaljából álló dandárával együtt — a *stradellói* szorostól nyugotra, a Pó jobb partján állott.

Chrzanowsky hadműveleti terve azon föltevésen alapúlt, hogy az osztrák sereg Milánóból a legrövidebb vonalon, tehát Novara irányában fog előnyomulni; a fővezérlet törekvése tehát oda irányult, hogy a hadsereg zömét Novaránál egyesítse s azután Milánó ellen támadólag előre hatoljon. A *Ramorino* tábornok alatt álló részek ez esetben az osztrák sereg baloldalába és hátába működnek; ugyanez eljárás követendő akkor is, ha az osztrák sereg a *Mincio* felé visszavonúl. Az esetre ellenben, ha *Radeczky* Pavia felé vonúlna előre, *Ramorino* hadosztálya az osztrák seregnek a *Ticinón* való átkelését Pavia előtt mindaddig föltartóztatja, míg a fősereg a *Ticino* jobb partján az osztrákok jobb oldalába és hátába kerül. *Ramorino* tábornoknak tehát megparancsoltatott,

1849. hogy egész erejével a Pó balpartjára átkelve La Cava-nál, Paviával szemben foglaljon állást.

Radeczky tábornagy valóban a Pavia irányában való előnyomulást választotta s Wohlgemuth tábornok parancsnoksága alatt csekély erőt hagyva Milánónál, a többit Lodi és S.-Angiolo irányában azonnal útnak indította, mi a szárdiniai főhadiszálláson azon hiedelmet keltette, hogy az osztrák sereg csakugyan visszavonúl. E helyett pedig az osztrák sereg márczius 19-én Pavia körül összpontosítva állott és a fegyverszünet leteltének órájában, a már előkészített három hidon, megkezdte a Ticinon való átkelést.

Az átkelő csapatok alig találtak ellenállásra, mert Ramorino azon indokolatlan föltevésben, hogy az osztrákok a Pó jobb partján fognak előnyomulni, *a vett parancsot nem teljesítette*, egész erejével eredeti fölállításában a Pó jobb partján maradt s La Cava-hoz csak egy-két zászlóaljat rendelt. Ennek folytán az osztrák hadsereg még márczius 20-án a Ticino jobb partján állott s így egyrészt az olasz fölállítást *átlörte*, másrészt az ellenséges sereg zömének *jobb oldalában* állott.

A Mortára melletti ütközet. Márczius hó 21-én az olasz hadsereg első oszlopa — a 4. hadosztály — élén a királyljal délután egy óraker átlépte Lombardia határát és Magentaig nyomult előre; az osztrák Wohlgemuth hadosztályhoz tartozó előőrök lövés nélkül vonultak vissza. A szárdiniai sereg fővezérlete azonban csakhamar meggyőződött, hogy tévedésben van s a csapatok, visszatérve, ismét korábbi állásaikba vonultak.

Az osztrák hadsereg ezalatt arczot észak felé váltván, megindult; a 2. hadtest (d'Aspre) élén *Albrecht főherczeg* hadosztályával Mortára felé, az 1. hadtest Vigevano felé tartott; a többiek lépcsőviszonyban következtek; az 1. hadtest Vigevanonál a szárdiniai 2. és 3. hadosztályra találva, heves küzdelembe keveredett, mely azonban a Bereguardonál átkelt Wohlgemuth hadosztály közbelépése folytán megállapodott.

Mortára.

Komolyabbá vált a harc **Mortaránál**, hol a 2. hadtest élén menetelő Albrecht főherczeg hadosztálya a szárdiniai 1. hadosztályt, mely azonkívül a Savoyai herczeg hadosztálya által támogatott, a helységtől délre fekvő halmokon kedvező fölállításban találta. A hadosztály négy oszlopban támadta meg ez állásokat és

egy órai harc után Mortára felé visszavetette. Az osztrák csapatok követték a megfutamodókat, sőt Bendek oszlopa a városba is benyomult s úgy a milánói, mint a vercelli-i kaput birtokába ejtette. De mivel időközben az éj beállott s a csapatok — úgy az osztrákok mint az olaszok — a számos vízvonal miatt össze-vissza voltak kénytelenek menetelni, megtörtént, hogy Benedek egyszerre csak két századdal állott a vercelli utczában, míg a háta mögött négy zászlóalj erejű ellenséges csapat jelent meg, Lamarmora tábornok által vezetve, melyeket a Savoyai herczeg küldött az 1. hadosztály támogatására. De Benedek nem vesztette el lélekjelenlétét és a tiszszerte erősebb ellenséges oszlopot megadásra hívta fel; szerencsére e pillanatban az ellenséges oszlop hátában is egy osztrák zászlóalj jelent meg s az ellenség fegyvereit csakugyan lerakta. Lamarmora maga elmenekült.

Este 9 óra volt, midőn a harc véget ért; az 1. hadosztály Novára, a tartalék-hadosztály (Savoya) Robbio felé menekült el. A piemontiak 2000 halottat és hat ágyút, számos lőszerkocsival hagytak a harctéren; az osztrák veszteség mintegy 350 ember volt.

A Novára melletti csata. A mortárai elvesztett ütközet híre márczius 21-ike éjjelen ért az olasz fővezérlethez; Chrzanowsky meggyőződött most, hogy az egész osztrák hadsereg a Ticino jobb partján van; a döntést előidézendő, elrendelte tehát az egész szárdinai hadseregnek Novára mellett való összpontosítását.

Az osztrák fővezérlet az éjjeli harc következtében elvesztette a közvetlen érintkezést és a főhadiszálláson azon nézet uralkodott, hogy a szárdinai sereg nem Novarára, hanem a Sesia mögé Vercellire vonult vissza. A következő napon tehát csak a 2. hadtest (d'Aspre) irányított Novarára, a 4. (Thurn) ellenben Vercelli felé; a többi részek úgy indultak meg, hogy akár az egyik, akár a másik irányt követhették.

Másnap — azaz márczius 23-án — a szárdinai hadsereg Novaránál, a Ia Bicocca körüli magaslatokon harckészen állott, Novára. midőn Albrecht főherczeg hadosztálya, mely ezúttal is a 2. hadtest élén menetelt, a magaslatok elé ért. A 2. hadtest parancsnoka, azon nézetben, hogy itt csak alárendelt erőkkel van dolga, délelőtt 11 órakor támadást rendelt; 2 órai heves küzdelem után látta csak be a hadtestparancsnok, hogy az egész olasz sereggel áll szem-

1849. ben. Ekkor sürgősen küldött úgy az öt követő 3., mint a VerCELLI felé irányított 4. hadtesthez, támogatást szorgalmazván. Nagy szerencse, hogy az olasz fővezérletnél a támadó szellem hiányzott s a támadásban még az önkéntesen előtörő 4. hadosztályt is megakadályozta, mely már az osztrákok jobb oldalában állott (Olengonál).

Délután 4 órakor jelent meg az osztrák 3. hadtest, mely d'Aspre hadtestének szárnyait támogatta s ép jókor érkezett, hogy a szárdinai 4. hadosztály (Génua) egy Olengo ellen intézett újabb támadását visszautasítsa. Délután öt órakor a szárdinai közép is előretört, de ekkor már túlnyomó erővel állott szemben; azonkívül a 4. hadtest is közeledett Vercelli felől.

Radeczky ekkor — este 6 órakor — általános támadást rendelt, mire az olaszok rendetlen futásban menekültek s az egész hadsereg teljességgel fölbomlott; a szárdinai sereg valószínűleg teljesen megsemmisített voltna, ha Károly Albert leköszönése és Radeczky föltételeinek azonnali elfogadása által a veszedelem el nem hárittatik.

Az osztrák seregnek a fényes győzelem 3000 emberébe került; az olaszok 5000 főt s 15 löveget vesztek.

Radeczky győzelmei által az olaszok egyesülésre való törekvése egy időre megakadályoztatott, s Lombardia, valamint Velenceze, továbbra is az osztrák uralom alatt maradtak.

A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben.

1848. Magyarországnak függetlenségre és önkormányzatra való törekvései és az ország ügyeinek alkotmányos úton való rendezése iránt táplált kívánságai az 1847-ik és 1848-ik évi országgyűlésen nyíltan és törvényes alakban kifejezésre jutván, *V. Ferdinánd* király a nemzet kívánalmait teljesítette.

A magyarok 1848 márczius havában Bécsbe indított küldöttsége a tervezett reformokra a király beleegyezését hozta Pozsonyba; a magyar felelős miniszterium gróf *Batthyány Lajos* elnökölte alatt megalakult s miután az, *István főherceg* nádor közbenjárására, a király által megerősített, a kormányzatot átvette; az országgyűlés Pestre költözött.

Az osztrák birodalom egységét föntartani óhajtó osztrák absolut kormány azonban arra törekedett, hogy a király által Magyarország adott önállóságot megsemmisítse. E törekvésekből előbb a horvát, szerb és oláh nemzetiségeknek Magyarország és a magyar kormány elleni föllázítása származott, melyből később a magyar kormánynak a nemzetiségek elleni nyílt háborúja fejlődött ki. 1848.

Az osztrák csapatok kezdetben a magyarokkal együtt küzdöttek a lázadó nemzetiségek ellen; de később Magyarország s Ausztria között szakadás állott be s egy nagy háború keletkezett, mely a monarchia népeit hosszantartó, véres küzdelembe sodorta.

Hadi események az osztrák támadás bekövetkeztéig. A nemzetiségek közül a szerbek voltak az elsők, kik Magyarország ellen fegyvert ragadtak. A magyar kormány megkísérelte ugyan a békés kiegyenlítést, de mivel a szerbek erre azszal feleltek, hogy az ország déli vidékeit dúlni kezdték, nem maradt egyéb hátra, mint a lázadást fegyveres erővel elnyomni.

Hrabovszki altábornagy, Pétervárad parancsnoka, mintegy 6000 fővel rendelkezett s ez erővel 1848 június 12-én tüntető támadást intézett a szerbeknek **Járek** mellett a római sánczoknál **Járek.** és **Karlóczánál** levő táborai ellen, mely azonban, kellő komolyság hiányában, eredménytelen maradt. A szerbek ezután még nagyobb buzgalommal szervezkedtek, s a szerb mozgalom vezetői, **Karlócza.** *Stratimirovics*, *Kučsanin*, *Mayerhofer* stb. július elején már közel 30,000 főből álló sereget, mely 100 ágyúval rendelkezett, gyűjtöttek egybe.

A magyar kormány *Bechtold* altábornagy alatt mintegy 15,000 főt, 36 löveggel, állított most a szerbek ellen, de a vezénylő tábornokok csak kelleetlenül fogtak mindenhez, s így július 10-étől augusztus közepéig csak jelentőség nélküli apróbb csatározások folytak. Így megtámadták a szerbek július 10-én **Versecz** várost, **Versecz.** de *Blomberg* dsidás ezredes által szétverettek, a *Bechtold* által **Szt.-Tamás** ellen intézett támadás ellenben kudarcot vallott. **Szt.-Tamás.** A szerbek elfoglalták július 19-én **Bács-Földvárt**, de **Ó-Verbász** elleni támadásukat *Castiglione* ezredes visszaverte. **B.-Földvár.** **Ó-Verbász.**

Ekkor amagyar kormány határozott támadást rendelt, an-

1848. nál is inkább, mert a magyar haderő az újonnan fölállított honvéd zászlóaljakkal együtt most már majd 30,000 főre emelkedett.

Turia.
Szt.-Tamás.

Fehér-
templom.

Bechtold azonban a helyett, hogy erejét egyesítve egy ponton döntő eredményre törekedett volna, egyidejű támadást intézett augusztus 19-én **Turia** és **Szt.-Tamás** ellen; ez utóbbi helyen egy oszlop be is nyomult a szerbek táborába, de a fővezér által nem támogattatván, ismét kivettetett. Knicsaninnak **Fehértemplom** ellen ugyan e napon intézett és 28-án megismételt támadása ellenben szintén kudarczot vallott. Bechtold ezután ismét tétlenségbe merült, s nemsokára le is köszönt.

Perlasz.

Nagyobb sikert aratott szeptember 2-án a Becskerek közelében álló s **Kiss Ernő** ezredes által vezényelt különítmény: 15 zászlóalj, 6 lov. század, 16 löveg, mely a szerbek **Perlasz** melletti **Drakulics** által védelt táborát rohammal bevette, s azt a szerbek későbbi támadásai ellen is sikerrel megvédelmezte.

Szt.-Tamás.

Ellenben **Mészáros Lázár** hadügyminiszternek szeptember 21-én **Szt. Tamás** ellen intézett újabb támadása kudarczot vallott.

Horvátországban a bánná kinevezett **Jellacsics József** tábornok helyezkedett nyiltan ellentétbe a magyar kormányval, s oly mérvű izgatást kezdett, hogy a király őt június 10-én a nádor által méltóságától megfosztotta. De a császári kormány őt báni méltóságába szeptember 4-én újból visszahelyezte, de sőt Jellacsics az absolut kormány részéről arra is fölhatalmazást nyert, hogy a magyarok ellen fegyvert fogjon. Jellacsics nem is késett és már szeptember 11-én egy 40,000 főnyi horvát sereg élén átlépte Magyarországot határát.

A magyar országgyűlés, július 11-iki emlékezetes ülésén, **Kossuth Lajos** nagyszabású beszéde után lelkesülten szavazott ugyan meg 200,000 újonczot, s a hadi költségekre 42 millió forintot, de szeptemberben még e haderő 1-ső részlete, a tervezett 40,000 fő sem volt szervezve, s így Jellacsics seregével szemben egyelőre csak mintegy 6000 fő állott, előbb **Ottinger**, később *gróf Teleky Ádám* tábornok parancsnoksága alatt, ki ellenállást nem gyakorolhatván, a bán serege elől Székesfehérvárra vonult vissza.

Jellacsics támadása Magyarország ellen. Jellacsics a Balaton mindkét partján előnyomulva főoszlopával szeptember

20-án Veszprémig, baloldali mellékoszlopával, melyet *Hartlieb* altábornagy vezényelt, Enyingig jutott; a jobb szárny oszlop *Roth* tábornok alatt, összeköttetését elveszítve, elmaradt. Országgyűlési végzés szerint az összes hadak főparancsnokságát *István főherczeg nádornak* kellett volna átvenni, ki el is indult a Jellacsicsal szemben álló hadtesthez, de előbb a bánnal szeptember 21-én személyesen kívánt értekezni; de ez végbe sem ment, s a nádor Bécsbe távozott, szeptember 25-én pedig a nádori méltóságról leköszönt. A hadtest parancsnokságát a lemondott Teleky helyett *Moga* altábornagy vette át. A bán két oszlopa most egyesülvén, szeptember 25-én Székesfehérvárra vonult, hol körülbelől 28,000 emberrel érkezett meg; a magyar hadtest egész Pákozdig és Sukoróig hátrált, itt azonban, részint mivel időközben Ivánka Imre nemzetőr dandárával s más csapatokkal 16,000 főre fölszaporodott, részint pedig mivel *Moga* altábornagy a kormány mellett megalakult *honvédelmi bizottmány* küldöttei által a visszavonulás megszüntetésére s támadásra ösztönöztetett, a csata elfogadására határozá el magát.

A pákozdi (sukorói, velencei) csata. A magyar hadtest a Pákozdi és Sukoró közti magaslatokon szeptember 28-án a következő állást foglalta el: Jobb szárnya *Milpökh* ezredes alatt a csalai szőlőkben, a pátkai mocsárra támaszkodva; a közép *Hollsche* tábornok alatt, a pesti úton Sukorónál, a bal szárny *Répai* ezredes alatt tovább keletre, bal szárnyával a Velencei tóra támaszkodva. A Velence helység előtt álló tartalékot gróf *Teleky Ádám* tábornok vezényelte.

Pákozdi.
Sukoró, Velence

A horvát sereg, mely a megelőző éjjel Székesfehérvár és Pákozdi között táborozott, a támadást reggel 6 órakor indította meg s Jellacsics szándéka az volt, hogy a magyar hadtestet a jobb szárny és középhad visszanyomásával a velencei tóra szorítsa. A magyar jobb szárny ellen intézett főtámadást *Hartlieb* altábornagy vezette; e hadosztály könnyű győzelemre számított s meg volt lepetve, mikor a 60-ik gyalog ezred itt első vonalban álló zászlóaljai részéről a leghevesebb ellenállásra talált. A támadás tehát fennakadt s *Hartlieb* csakhamar védekezésre szorult, mert *Milpökh* ezredes most maga ment támadásba át. Miután a támadás a középben, hol Jellacsics személyesen vezényelt s a horvát jobb

1848. szárnyon, a Kempen hadosztálynál, szintén sikertelen volt, a harc déltájban az egész vonalon megállapodott.

Ez lett volna az alkalmas pillanat a magyar tartalék fölhasználására a jobb szárnyon; de bár ez meg nem történt, Jellacsics a harcot d. u. 2 órakor mégis beszüntette Székesfehérvár felé visszavonult. A győzelmes magyar hadtest csekély számánál fogva üldözésre nem gondolhatott, s az éjen át elfoglalt állásaiban táborozott.

A következő napon Jellacsics három napi fegyverszünetet ajánlott, melyet Moga, ki erősbitéseket várt, el is fogadott, s azután a Martonvásár melletti kedvező állásba vonult, a bán újabb támadását bevárandó.

A fegyverszünet tartama alatt mindkét félnek állásaiban kellett volna maradni. De Jellacsics, ki még szeptember 30-án arról értesült, hogy közte és Roth tábornok hadosztálya közt magyar csapatok állanak, s így ez oszlop csatlakozására nem igen számíthat, a Pest ellen való hadműveletet föladva *visszavonulásra* határozta el magát, melyet *Ausztriába* szándékozott végrehajtani. Ez Jellacsics által a fegyverszüneti szerződés ellenére még október 1-én megkezdett, s október 3-án, midőn Moga Mártonvásárnál új ellenállásra készült, a horvát sereg már Győrben volt, október 6-án pedig, miután Komárom várába Majthényi alezredes be nem bocsátotta, Magyar-Óvárnál osztrák területre lépett.

Még nagyobb baj érte *Roth* hadosztályát. Ez Pécsről Ozorán át Székesfehérvárra igyekezett, hogy Jellacsics seregével egyesüljön. Moga az egyesülés megakadályozásával előbb a Hunyady csapattal Csepel szigetén időző *Görgey Arthúr* őrnagyot, majd október 3-án *Perczel Mór* volt képviselőt s ezredest bízta meg. Bárha Perczel csak 4000 emberrel rendelkezett, de segített a tolnai és baranyai fölkelők által, kik Roth egy lőszerszállítmányát szeptember 28-án elfogták, további előnyomulásánál pedig visszavonuló vonalát elállták.

Október 5-én elfogta Görgey a Roth hadosztály elővédét **Bárán**dánál, mire Roth Perczeltől szabad visszavonulást kért, midőn pedig ez megtagadtatott, az éj folyamán s a következő napon **Ozora**ra vonult vissza. De a fölkelők fölszedték a Sió hidjait s megszállták az ozorai magaslatokat, minek folytán Roth tovább nem mehetett. Október 7-én arczban és bal oldalában Perczel,

Báránd.

Ozora.

jobb oldalában Görgey csapataival, hátában a fölkelőkkel körül- 1848.
fogva, Roth tábornok a magyarok előtt fegyvereit harc nélkül
letette. Roth és Philippovics tábornokok, 57 tiszt és 6000 ember,
12 löveggel, ejtetett ez alkalommal hadi fogságba.

Moga tábornok, bár Jellacsics visszavonulásáról tudomást
nyert, továbbra is martonvásári állásában maradt, s onnét csak
akkor mozdult ki, midőn erre az ország kormányát átvevő honvé-
delmi bizottmány elnöke: *Kossuth Lajos* által ösztönöztetett.
A magyar hadtest az ország határát képező Lajtha folyóig nyomult
elő, hol ismét megállapodván, kordonszerű fölállítást vett.

A bécsi kormány Jellacsicsot útban vélvén Pest felé, még
szeptember végén gróf Lamberg altábornagyot, mint teljhatalmú
főparancsnokot küldte Pestre, hogy az országgyűlést föloszlassa,
egyidejűleg pedig intézkedett Jellacsics seregének megerősítése
iránt. De *Lamberg* szeptember 28-án a budapesti lánczhídon a
népdüh áldozata lett, a második intézkedés pedig az október 6-iki
bécsi forradalmat idézte elő, a mennnyiben a bécsi nép a Magyar-
ország ellen rendelt csapatokat visszatartotta; a rendelkező Latour
hadügyminiszter itt hasonló sorsra jutott, mint Lamberg Pesten.

Ez események folytán Jellacsics a kevésbbé harc képes hor-
vát fölkelőket, melyek száma 15,000 volt, elbocsátotta. Ámde ezek-
nek csak egy része került hazájába vissza, mert a dúló és rabló
csőcselék a **Kőszeg, Nagy-Kanizsa, Légrád és Letenye** mellett
vívott harcokban nagyobbára fölkonczoltatott s rablott zsákmá-
nyától megfosztatott.

Kőszeg.
N.-Kanizsa.
Légrád.
Letenye.

Jellacsics ezután serege javával, mintegy 17,000 fővel *Bécs*
ellen menetelt s a birodalmi székvárost, honnét az udvar Olmützbe
menekült, Auersperg altábornagygyal együtt körülfogta. Ugyan-
csak Bécs felé menetelt Windischgrätz tábornagy, prágai főhad-
parancsnok is a csehországi csapatokkal.

A bécsi hadjárat. Bárha a Bécs körüli osztrák csapatok
ezek szerint folyton szaporodtak, a honvédelmi bizottmány mégis
úgy vélte, hogy a Moga alatt álló magyar hadtestnek kísérletet
kellene tennie Bécs fölmentésére. Moga és tisztikara azonban ha-
bozott, mert e czélból osztrák területre kell vala lépni s a harc
most már nem a zendülő horvát bán serege, hanem osztrák csá-
szári sereg ellen vivatnék.

1848.

Végre a sereg október 17-én átkelt a Lajthán, de csak hogy néhány nap múlva ismét visszatérjen. Midőn azonban október 23-án Kossuth Lajos 12,000 főnyi — igaz nagyobbára újoncz — csapattal a magyar táborba érkezett, Windischgrätz herczeg pedig, ki a magyar királyi seregben törvényes alapon küzdő csapatokat lázadóknak nevezte, a tiszteket agyonlövessel fenyegette, a főhadiszállásra küldött követet (Ivánka Imrét) pedig letartóztatta: a támadó előnyomulás Görgey ezredes ellenkező véleménye daczára határozatba ment.

Moga hadserege most 26,000 főből állott, közte 4000 lovas és 88 löveg. Az egész seregben 16,000 fő volt kiképzett, 10,000 a kiképzetlen elem, ez utóbbiak közt 3000 kaszás. A beosztás a következő volt: elővéd *Görgey*, jobb szárny *Bárczay*, közép *Lázár*, bal szárny *Répásy*, a tartalék *Karger* ezredesek alatt.

A sereg október 28-án három oszlopban kelt át a Lajthán s e napon a Fischa patakig hatolt előre. Az összeütközés Schwechatnál volt valószínű.

Windischgrätz Bécs alatt közel 70—80,000 fővel s 200 löveggel rendelkezett s így a főváros ostromának föntartása mellett is számra túlnyomó erőt állíthatott a magyar hadtest ellen, mi meg is történt.

• *A Schwechati csata.* Midőn a magyar hadtest október 30-án a Schwechat vonal ellen előnyomult, az osztrák sereget már fölállításban találta: bal szárnyával Mannswörthnél a Dunára támaszkodva, a jobb szárnyával, mely nagy lovas tömegekből állott, Zwölfaxingnál; a tartalék Schwechatnál.

A küzdelem a Bárczay dandárnak Mannswörth ellen intézett támadásával indult meg, mely azonban — daczára *Guyon* vakmerő rohamainak — sikerre nem vezetett, mert a harcztot vezető Jellacsics e szárnyát folyton újabb csapatokkal erősítette. A középben Görgey és Lázár álló harcztot folytattak, az elkésztett Répásy dandár beérkeztét megvárando. Ez idő alatt Jellacsics nagy tüzet tömeget vont össze Schwechat előtt, melynek találó lövedékei a Lázár-dandárt csakhamar fölbomlasztották. A nagyobbára nemzetőrökből álló dandár futni kezdett s magával vonta Görgey csapatait is, bár Görgey e futás megakadályozására minden lehetőt elkövetett.

1848.

Ezután a magyar jobb szárny sem volt többé tartható. Délután 2 órakor az egész magyar hadtest rendetlen futásban volt; szerencsére Jellacsics, daczára nagyszámú lovasságának, nem üldözött, s így a magyar hadtest akadálytalanul jutott a Lajtháig.

A következő napon, október 31-én Bécs kapitulált, Moga pedig leköszönt.

Az ezentúl *felső dunai hadseregnek* nevezett hadtest parancsnokságát **Görgey Arthur** ezredes vette át s vele Pozsonyra vonúlt, hogy azt újjászervezze s hadműveletre képessé tegye. Az osztrák hadsereg parancsnoka szintén serege szervezésén fáradozott s egyelőre csak kiáltványokkal működött, melyekkel leginkább a magyar hadseregben szolgáló volt osztrák tisztekre kívánt hatni.

A hadműveletek december közepéig szüneteltek.

A felső dunai hadsereg bal oldalában s azt fődözendő, *Perczel* benyomult a Muraközbe. Jobb oldalában, miután **Simunics** osztrák tábornok Gácsországból jött különítménye Ordódy nemzetőr csapatát október 28-án **Kosztolnánál** szétverte és Pozsonyhoz közeledett, *Görgey Guyon* ezredest rendelte ki; **Simunics** azonban ezt be nem várta s már *Guyon* közeledtére Morvaországba vonúlt. *Beniczky* és *Querlonde* ezután **Budatinnál** december 11-én visszaverték s az országból kiűzték ama cseh-tót lázadókat, kik *Hurbán* által vezettettek, s megverték *Frischeisen* alezredesnek a Jablunkai szoroson bejött oszlopát is **Blaudecknél** s a határon őt is visszanyomták. A magyar csapatok megszállották az északi szorosokat.

Harczok a déli hadszínhelyen. Itt a helyzet október havában megváltozott az által, hogy Temesvár és Arad parancsnokai most már nyíltan a szerbek mellé állottak; az osztrák csapatok **Rukavina** altábornagy, a szerbek *Rajacsics*, *Stratimirovics* és *Supplikác*z alatt összesen mintegy 40,000 főnyi sereget alkottak. Az aradi (Berger altábornagy) és temesvári (Rukavina altábornagy) osztrák helyőrségek és a szerbek főállásai ellenében két magyar hadtest állott: **Kiss Ernő** bánáti hadteste, a *Vetter* és *Damjanics* hadosztályokkal, *Nagy Sándor* és *Máriásy* dandáraival, összesen 22,000 főt, **Bakonyi** bácskai hadteste a *Lenkey*, *Eszterházy* és *Szabó* hadosztályokkal 15,000 főt számlált.

Az itt lefolyt küzdelmekből kiemelendők: *Damjanics* győzelme október 13-án **Török-Becsénél**, november 7-én **Strázsánál**, Török-Becse.
Strázsá.

1848.
Ördöghíd.
Alibunár.
Jarkovác.
Tomassovác.

az Ördöghíd elfoglalása november 30-án Maderspach által, Alibunár bevétele deczember 12-én, a jarkováczi ütközet és Tomassovác bevétele deczember 13-án és 14-én, mely harcokban leginkább Damjanics tünt ki.

Arad.

Máriásy dandára körülzárta Aradot, sőt deczember 3-án rajtaütés által majd hatalmába kerítette, midőn a terv csapatainak időelőtti harczkiáltásai által elárúztatott. A vár különben csak Rukavina támogatásával, ki a helyet élelemmel s lőszerrel többször ellátta, volt tartható. Temesvár erős helyőrsége ellen Nagy Sándor alig tehetett valamit.

Harcok Erdélyben. Az oláhok lázadása, melyet különösen *Urbán* császári alezredes szított, október közepén szintén nagy mérveket öltött, annál inkább, mert azt *Puchner* altábornagy erdélyi főhadparancsnok is támogatta.

Baldácsy ezredes csekély erejével mitsem volt képes tenni; bár a *székelyek* önként fölkelve egy 10,000 főt meghaladó sereget szerveztek, mely parancsnokául *Sombori* ezredest választotta, mindez nem gátolhatta a borzasztó vérengzést, melyet a *Janku* és társai által vezetett oláh lázadók október 18-án, 22-én és 23-án **Enyeden, Brádon, Zalatnán** s más helyeken véghez vittek.

N.-Enyed.
Brád.
Zalatna.
Sárpatak.
Szt.-Ivány.
Szászrégen.

A székely sereg *Urbán* oszlopát s a vele szövetségzett oláhokat három ütközetben október 29-én **Sárpatakon**, 31-én **Szt. Ivánnál** és november 1-én **Szászrégen** környékén megverte ugyan, de november 5-én Marosvásárhelynél *Puchner* csapatai ellenében vereséget szenvedett s azután föloszlott. Mivel pedig *Baldácsy* november 13-án **Szamosújvárnál** szintén megveretett, egész Erdély *Puchner* kezeibe került. A magyar sereg maradványait *Czetz* őrnagy a *Csucsá* szorosnál gyűjtötte egybe.

Szamosújvár.

Windischgrätz támadó hadjárata. Az 1848. évi decz. hava közepéig a helyzet egészen tisztába jött s röviden a következő: az osztrák abszolút kormány a hatalmat teljesen kezében tartotta s felbátorítva az Olaszországban kivívott sikerek és azon körülmény által, hogy a forradalmi mozgalmak most már egész Európában részint elfojtattak, részint önmaguktól megszűntek, elérkezettnek látta az időt arra, hogy az V. Ferdinánd király által a magyaroknak adott alkotmányt nyiltan visszavonva, a birodalom egységét ismét helyre állítsa s Magyarországot kivívott önállóságá-

tól és alkotmányos szabadságától fegyveres erővel megfoszsza. 1848. Magyarország az eddigi eseményekből belátta, hogy a nemzetiség egyidejű föllázadása nem egyszerű véletlen, hanem az abszolút kormány azon célból megindított akciója, hogy az önálló kormányzatot Magyarországon lehetetlenné tegye; mivel pedig ez a magyarok nem várt ellenállása folytán nem sikerült, Magyarország el lehetett készülve arra, hogy az abszolút kormány a régi viszonyok helyreállítását erőszakkal is megkísérelje. A nemzet kormányának és képviselőinek tehát választania kellett a törvényes úton szerzett jogokról való lemondás és Magyarország önállóságának és függetlenségének fegyveres erővel való megvédelmezése közt. Magyarország az utóbbit választotta s így a *küzdelem elkerülhetelenné vált*.

A Magyarország elleni hadjáratra alkalmazható osztrák erők egész összege mintegy 150,000 főre tehető, melybe azonban a horvát és szerb fölkelés rendezett csapatai beleértendők.

A seregek összeállítására és december közepén elfoglalt helyzete a következő:

Fővezér: Windischgrätz Alfréd herceg, tábornagy.

1. *Főszereg*, a fővezér személyes vezetés alatt, Bécs körül összpontosítva; ereje mintegy 52,000 fő, közte 6200 lovas és 112 löveg.

Tagozása:

Első hadtest, *Jellaacsics* altábornagy, bán; Kempen hadosztály a Grammont és Neustädter, Hartlieb hadosztály a Karger, Kriegern és Ottinger dandárokkal.

Második hadtest, *Wrba* altábornagy; Csorics hadosztálya Wys és Jablonovszky, Ramberg hadosztálya a Colloredo és Lederer dandárokkal.

Tartalék (később harmadik) hadtest, *Serbelloni* altábornagy; Schwarzenberg hadosztály, a Schütte és Liebler, Lichtenstein hadosztály, a Parrot és Bellegarde dandárokkal.

2. *Tartalék hadszereg*, Bécsben; parancsnoka *Welten* tábornagy; ereje 20,000 fő, két hadosztály mindegyik 2 dandárral.

3. *Simunics* altábornagy hadosztálya Gödingnél; ereje 5000 fő.

4. *Frischeisen* ezredes oszlopa a Jablunkau szorosnál; ereje 1000 fő.

1848. 5. *Nugent* tábornok *steyer* hadteste a Muraközben; ereje 8000 fő.

6. *Schlick* altábornagy *galicziai* hadteste a Dukla szorosnál; ereje 8000 fő.

7. Az *erdélyi* hadtest *Puchner* altábornagy alatt, zömével Kolozsvárnál; ereje 17,000 fő.

8. A *bács-bánáti* hadsereg *Rukavina* altábornagy osztrák, *Stratimirovics* és *Supplikács* szerb parancsnokok alatt.

A magyar erők nagy része még szervezés alatt volt; a régi osztrák sereg magyar ezredeiből mintegy 16,000 fő gyalogság s mintegy 9000 lovas állott a magyar kormány rendelkezésére; a honvéd zászlóaljak szervezése ekkor már igen jól haladt, s a már fennálló 35 zászlóaljat az év végéig még további 25 követte a csatatérre.

Az egész magyar hadsereg, a használható nemzetőrséggel és fölkelő csapatokkal, december közepén mintegy 100,000 főre tehető, közte 10,000 lovas és 250 löveg.

Tagozása és elhelyezése ez időpontban a következő volt:

1. *Felső-dunai* hadsereg, *Görgey Arthur* tábornok parancsnoksága alatt, 8 dandárba és több különítménybe tagozva; zömével Pozsonynál állott, különítményekkel az osztrák határig; ereje 30,000 fő. Részletesen e sereg fölállítására a következő volt:

Főhadiszállás Pozsony; itt állott a Kosztolányi, Aulich és Báricz dandár; ez utóbbi a jobbparti hidfőben; a jobb oldalban kikülönítve az Ordódy dandár a morva Nadas-szoros mögött; balra állottak: *Görgey Kornél* dandára Köpcsénynél, *Szegedi* dandára Gáthinál, *Zichy* dandára Pándorf- és Ujfalunál, *Karger* dandára Nezsidernél. A legszélső balszárnyat *Sréter* Sopronyban álló különítménye képezte.

2. A *vágvölgyi* dandár *Beniczky* alatt 3000 fő, az északi szorosok védelmére.

3. A *felső-magyarországi* hadtest *Pulszky* Sándor alezredes alatt Kassánál; ereje 7000 fő.

4. Az *aradi* hadtest *Máriássy* János alezredes alatt, Arad körülrólására; ereje 6000 fő.

5. A *bánási* hadtest *Kiss Ernő* ezredes alatt; ereje 12,000 fő.

6. A *bácskai* hadtest *Eszterházy* és *Vécsey* ezredek alatt; 1848. ereje 6000 fő.

7. Az *eszéki* hadosztály *Batthyány* és *Földváry* alezredek alatt; ereje 4000 fő.

8. A *muraközi* hadtest *Perczel* Mór tábornok alatt; ereje 6000 fő.

9. Az *erdélyi* hadtest *Czecz* alezredes alatt; ereje 10,000 fő. Végre

10. Komárom, Pétervárad, Lipótvár és Munkács helyőrsége; 12,000 fő.

Az erők ez elosztása nem volt tervszerű, hanem a viszonyokból önként fejlődött azáltal, hogy a magyar kormány mindazon irányokban, melyekről veszély fenyegetett, megfelelő erejű seregrészeket előretolni igyekezett. Így történt, hogy lassankint minden osztrák csoporttal egy-egy magyar csoport állott szemben s a főerők is ugyanegy irányba jutottak.

Windischgrätz herczeg a magyar haderők ellenálló képességében, különösen a schwechati csata után, igen keveset bízott; ő úgy vélte, hogy az osztrák seregek és oszlopok előnyomulását mi sem képes föltartóztatni s erre alapította hadműveleti tervét is. Ez abból állott, hogy az összes osztrák seregek és oszlopok, azon helyekről, melyeket ép elfoglalnak, *központiasan Pest felé nyomuljanak elő*.

Ez előnyomulás közben, úgy remélte az osztrák fővezér, a magyar csapatok a szenvedett vereségek következtében szétbomlanak, s a mi még Pestig szoríttatik, itt könnyen meg lesz semmisíthető. Pest elfoglalásával kezeibe jut a forradalom központja is, minek folytán a további törekvés még csak az lesz, hogy a magyar haderő maradványai szétűzessenek, s új csapatok keletkezése meggátoltassék.

A magyar haderőnél sem azok összeségére, sem az egyes hadseregek és seregrészek számára előre megfontolt hadműveleti terv nem volt, ha csak nem a tiszta védelem, lépésről-lépésre végrehajtandó visszavonulással.

Erre mutat a felső-dunai hadtest magatartása, melynek parancsnoka, *Görgey* tábornok, előbb Győrnél, azután a *Vértess* hegységben szándékozott ellenállást gyakorolni. Komáromot, mint

1848. hadászati támpontot, sem Görgey, sem a honvédelmi bizottmány, mely befolyását a hadműveletek vezetésére is érvényesítette, figyelembe nem vették.
- Az osztrák oszlopok előnyomulására határidőül *december 16-ika* volt kitézve; a főszereg előnyomulását azonban Simunics támadásának meg kellett előzni. Ez meg is történt; Simunics megtámadta december 14-én a **nádasi** szorost s Ordódy dandárát visszaverte. Görgey erre Guyont küldte segítségére, ki Ordódyval Nagyszombat, együtt december 16-án **Nagyszombatnál** új ellenállást kísérelt meg, de siker nélkül.
- Az *osztrák főszereg* az első és a tartalék hadtesttel a Duna jobb, a második hadtesttel annak bal partján nyomult elő. Ez előnyomulás december 16-án a **Pándorf** melletti ütközetre vezetett, melyben a Zichy-dandár a Schwarzenberg-hadosztály által visszavertett. Schretter alezredes oszlopa a **Vulka-Pordány** mellett vívott ütközet után Sopront feladva Kaposvár felé, Karger dandára és Kmetty lovassága pedig a Hanság felé szorítottatott.
- Erre az egész magyar sereg **Magyar-Óvárnál** és **Mosonynál** vívott kisebb harcok után Győrre vonult vissza, hová 19-én érkezett meg. Windischgrätz ekkor a második hadtestet is a Duna jobb partjára vonta át.
- Görgey nem szándékozott Győrnél, melyet védelemre alkalmasnak nem talált, ellenállást gyakorolni; de Kossuth kívánatára s mivel az osztrák sereg nem támadott, mégis december 27-ikig maradt ez állásban, a mikor is — az osztrák sereget fejlődésre bírván — a pesti úton **Bábolna** felé visszavonult. Itt az osztrák Ottinger lovas dandára megtámadta Görgey elkésztett utóvédét, minek folytán heves küzdelem fejlődött ki, mely a magyar hátvédnek közel 1000 emberébe került. December 28-án este a felső-dunai hadsereg a Vértes hegységbe ért, hol Felső-Gallánál állást kelle foglalnia, s Perczel csatlakozásra utasított hadtestét bevárnia. Bár Görgey ez állást ép oly kevéssé találta alkalmasnak, mint a győrit, egyelőre megállapodott.
- Perczel Mór ezalatt, miután Görgey seregéhez sem Pozsonynál, sem Győrnél nem csatlakozhatott, Kisbérnek tartott, december 29-én pedig Moórra ment. Miután az osztrák sereg a második és a tartalék hadtesttel Görgey visszavonulását követte, az első

hadtesttel pedig Kisbér, Moór és Martonvásár felé tartott, Perczelnek az osztrák első hadtesttel össze kelle ütköznie. 1848.

A moóri csata. Perczel tábornok Moórnál december 30-án Moór. 6300 fővel rendelkezett, közte 700 lovassal és 24 löveggel. Jellacsics ugyan e napon a Grammont elővéd dandárral reggel 5 órakor indult el Kisbérről; nyomban követte a dandárt a Hartlieb hadosztály és Ottinger lovas dandára.

Midőn az osztrák csapatok, a Grammont dandárnak az erdőben elhelyezett tűzvonalá által fődve fölfejlődtek, a támadás dél-előtt 10 órakor megindult. A harc rövid ideig tartott s miután az Ottinger lovas dandár a magyar harczvonal közepét áttörte, Perczel kénytelen volt hátrálni, mely azonban, bár a veszteség csak 1500 fő volt, majd teljes föloszlásba ment át. Görgey föl akarta ugyan venni Perczel hadtestét, de látva a föloszlítást, erről lemondott, s a honvédelmi bizottmány rendeletét követve Budapest felé vonult, hogy a főváros védelmére ütközetet kockáztasson.

De erre a dolog nem került. Az 1849 január 2-án Pesten tartott hadi tanácsban elhatározatott, hogy a főváros — honnét az országgyűlés már január 1-én Debreczenbe vonult — feladassék; Windischgrätz seregével csak Perczel maradjon szemben, Görgey pedig 16,000 főnyi edzett csapatával Vácson és Nyitrán át a Simunics által ostromolt Lipótvár fölmentésére induljon.

Windischgrätz tehát Buda előtt ellenállásra nem talált, s a fővárost 1849 január 5-én megszállotta.

Az osztrák mellékoszlopok működése a következő volt:

Simunics altábornagy a nagyszombati ütközet után nem esatlakozott az osztrák főszereg előnyomulásához, hanem a magyar kézben lévő Lipótvárat fogta ostrom alá.

Lipótvár.

Frischeisen alezredes oszlopa benyomult ugyan az országba, de a fölkelés visszatérésre bírta; a morvaországi hadparancsnok most *Götz* tábornok alatt egy nagyobb különítményt állított össze s azt újból betörésre utalta.

Schlick altábornagy hadteste, mely a Fiedler, Pergen és Deym dandárokból állott, a Dukla szoroson még december 6-án átkelt s Eperjes felé vonult előre. A vele szemben álló *Pulszky Sándor* alezredes Eperjest feladva, 7000 főnyi, nagyobb részét nemzetőrökből s kaszás fölkelőkből álló hadtestével, a Budamér mel-

Budamér.

1848. letti állásba vonult vissza. Schlick ez állást december 11-én támadta meg, s a magyar fölállítás balszárnyát átkarolva, Pulszky hadtestét csakhamar visszavonulásra bírta. Az üldözést **Bárcza** mellett Dvorniczky lengyel legiója tartóztatta föl. A magyar hadtest 200 főt veszített s Miskolczra vonult vissza, a hadtestnél volt népfölkelők azonban már a csata után széteszlottak. Schlick délután 5 óraker bevonult Kassára s azt megszállotta. Schlick december 26-ig maradt Kassán s csak akkor indult tovább, hogy Windischgrätz főserégéhez csatlakozzék.

A magyar kormány ez idő alatt Mészáros Lázár tábornok hadügyminisztert rendelte ki Schlick visszavetésére, a hadtest létszámát egyidejűleg 15,000 főre emelvén, mely létszámban 1500 lovas és 28 löveg volt. Schlick előnyomulása közben december 28-án **Szikszónál** talált Mészáros hadtestére s részint jobb állás választása végett, részint mert Kassa mögött fölkelő csapatok jelentkeztek, Kassára visszavonult.

Mészáros most **Kassa** ellen menetelt. Itt, a várostól délre, ment végbe 1849 január 4-én a második csata, mely azonban az elsőnél nem volt szerencsésebb. Mészáros hadteste a lövegtüzet ki nem állva s bal oldalában különben is Gablenz őrnagy oszlopa által megkerülve levén, szétfutott, 500 foglyot s 10 löveget hagyva az osztrákok kezei között. A hadtest maradványai Miskolczra menekültek.

Erdélyben Puchner altábornagy, bár majd 17,000 ember fölött rendelkezett, a Nagyvárad felé tervezett előnyomulással folyton késett, míg nem Bem József tábornoknak a magyar hadtesthez való megérkezésével a kedvezményezés kezeiből kiragadtatott.

Bem december 16-án érkezett a hadtest főhadiszállására, Szilágy-Somlyóra. A 12,000 főre menő, 1200 lovassal és 24 löveggel rendelkező magyar hadtest jobb szárnya *Riczko* ezredes alatt a csucsai szorosban, közepe *Czecz* alezredes alatt Zilahnál és Zsibónál, bal szárnya *Zsurnay* őrnagy alatt Nagy-Bányánál állott. Bem e három irányból központiasan Kolozsvár felé szándékozott előnyomulni. Ugyanekkor készült Puchner is a csucsai szoros megtámadására, még pedig olykép, hogy a szorost Wardener tábornok arczban támadja meg, míg Urbán ezredes annak jobb oldalába

nyomúljon. A támadást december 18-án Urbán kezdte meg, de 1848.
 a **Börvény** völgyben másnap vívott ütközetben Riezkó által visz- Börvény v.
 szavettetett. Ugyanigy járt Wardenner december 19-én a **Csucs** Csucs.
 ellen intézett főtámadással, mire Bánffy-Hunyadra vonult vissza ;
 a **Zsibónál** fölállított oláhok ugyane napon Czeez alezredes által Zsibó.
 teljesen szétverettek.

Bem támadása most már akadálytalanul végbemehetett, s a
 magyar hadtest, miután a császáriakat december 20-án **Szurdok** Szurdok.
 melletti állásukból is kiverte, december 26-án Kolozsvárrott
 egyesült. A Wardenertől elvágott Urbán éjjel és kerülő úton
 menekült Bethlenre, hol a **Deésről** december 23-án visszavetett Deés.
 Jablonszkyval egyesült; utóvédét azonban a magyarok december
 26-án **Papfalvánál** elfogták. Papfalva.

Bem, miután Szamosújvár és Deés megszállása által hátát
 biztosította, Besztercze felé indult s a **Bethlennél** álló Jablonszkyt Bethlen.
 és Urbánt december 29-én megverve, előbbi Beszterczén, utób-
 bit Naszódon át Bukovinába szorította ki.

Erdély északi része tehát ismét a magyarok kezében volt.

Hadműveletek a kápolnai csatáig. Az *osztrák* sereg- 1849.
 nél nagyobb változások nem állottak be, s csupán azt kell föl-
 említenünk, hogy Windischgrätz serege a Ramberg hadosztálynak
 Komárom előtt való visszahagyásával s más kikülönítések, vala-
 mint a veszteségek következtében felére olvadt le, s a Bécsben
 Welden alatt álló tartalékseregből csak lassan pótoltatott.

A *magyar* sereg létszáma folyton növekedett s az új alaku-
 lások napról-napra hasznavehetőbbekké váltak. Bárha egységes
 fővezérlét még mindig hiányzott, s ennek helyét a honvédelmi
 bizottmány nem épen tökéletesen pótolta, a hadsereg mégis január
 első napjaiban hadtestekbe szervezetett.

Ez új hadtestbeosztás a következő volt:

1. *Klapka*, a felső Tiszánál, ugyanaz, mely Mészáros alatt
 Schlick ellen működött.

2. *Perczel*, a közép Tiszánál, részben a felsődunai hadsereg-
 ből szervezve.

3. *Damjani's*, a szerb hadszínhelyről elvont részek.

4. *Hadik*, az ugyanott visszamaradó részek.

5. *Gál*, az Aradot körülzárva tartó csapatok.

1849.

6. *Bem*, az erdélyi hadtest.7. *Görgey*, a volt felsődunai hadsereg.8. *Majthényi*, Komárom helyőrsége.

Görgey hadteste a parancsnok által Váczon négy hadosztályra; Aulich, Kmety, Filler és Guyon, továbbá Simonyi különítményére osztatott; ereje 15 zászlóalj, 23 lovas század és 72 löveg, összesen 16,000 fő volt.

A magyarok részéről a január 2-án megtartott haditanács, mint említettük, Görgeynek Lipótvár elleni előnyomulását, Perczel hadtestének pedig a Tisza mögé vonulását állapította meg. Az osztrák fővezér, midőn Pestre bevonulva látta, hogy célját el nem érte s hogy a magyar haderők koránt sincsenek megsemmisítve, kezdetben tervtelenül állott, midőn pedig a magyar sereg két részre oszlásáról értesült, Görgey üldözését határozta el.

Görgey hadteste január 6-án ért Vácra s miután hadtestét a jelzett módon újra szervezte, tovább menetelt Nyitra felé. Január 11-én Aulich alatt álló elővéde Verebélynél, Guyon által vezetett utóvédje pedig Ipolyságnál (Gyerknél) egyszerre támadtatott meg. Előtte ugyanis Simunic csapatai voltak, melyek Lipótvár ostromát fődőzték, hátában pedig Csorics hadosztálya, melyet Windischgrätz a magyarok üldözésére küldött.

Görgey, miután küldetésének célját — hogy t. i. Windischgrätz figyelmét a Tisza vidékéről, hol az első, második és harmadik hadtestből egy új hadsereg alakítása volt folyamatban, elvonja, Simunicot pedig Lipótvár ostromának fülhagyására bírja — már is elérte, a bányavárosokba vonult, hogy szükségleteit fődözze, hadtestét kiegészítse s annak szervezetét megszilárdítsa. Ezt annál könnyebben tehetette, mert bár minden oldalról osztrák csapatokkal volt körülvéve, ezek kevés tevékenységet fejtettek ki.

Csorics csak január 21-én támadta meg újra Görgey utóvédét Szélaknánál, 22-én pedig Selmecznél. Guyon hadosztálya mindkét esetben visszavetett ugyan, és e közben 6—700 főnyi veszteséget szenvedett, de ez nagyobb következményeket maga után nem vont. Görgey, miután Götz tábornok utána nyomuló oszlopát Aulich hadosztálya január 17-én Turcseknél visszaverte, hadtestét január 25-én Besztercebányánál újból összegyűjtven, megindult a Szepességbe, hogy a hadügyminiszter rendeletéhez

Verebély.
Ipolyság.
(Gyerknél)

Szélakna.
Selmecz.

Turcsek.

képest a Schlickkel szemben álló Klapka hadtestéhez csatlakozzék. 1849.

Windischgrätz ez idő alatt, miután Schlick kérelmére 4000 főt ennek megerősítésére küldött, Szolnoknál álló elővéde pedig, Szolnok, az Ottinger lovas dandár, Perczel által január 22-én megveretett és Czeglédre, majd január 25-én itt újból vereséget szenvedvén, Czegléd, Albertira visszavetett, Csorics hadosztályát az üldözésről visszarendelte. Görgeyt tehát csak Götz dandára követte a Szepességbe.

Mielőtt még Schlick az erősítést megkapta, újból előnyomult; de Klapka az ellene január 22-én intézett támadást Tokajnál Tokaj visszaverte, midőn pedig Schlick az erősítések megérkezéével január 31-én második támadást intézni akart, Klapka ez elől ügyesen a Tisza mögé vonult. Schlick Klapkát a Tisza mögé annál kevésbé követhette, mert híreket kapott, hogy Görgey hátában áll, Kassa födözésére pedig csak a Deym dandár maradt vissza.

Ennek Lócsénél álló elővédébe ütközött Görgey, midőn Kassa felé tovább előnyomulni szándékozott. Az elővéd parancsnoka, Kiesewetter őrnagy, ugyanis a február 3-ikára következő éjjelen Görgey Iglón levő csapatai ellen rajtaütést hajtott végre, Igló, de nagy veszteséggel visszaveretett és főcsapatához, a Branyiszkó szorosba volt kénytelen menekülni.

Görgey a Branyiszkó szorosban állást foglalt Deym dandárt kikerülhetne volna ugyan, de akkor Götznek Schlick hadtestéhez való csatlakozását segíti elő; elhatározta tehát, hogy a Branyiszkó Branyiszkó szorost megtámadja. Február 5-én kora reggel indult meg Guyon hadosztálya ez emlékezetes támadásra s délelőtt 9 órakor hajtotta azt halált megvető bátorsággal végre. A roham sikerült s Deym dandára, baloldalában is megkerülve levén, Eperjes felé visszavetett.

A következő napon Görgey Eperjesre ment, a Tisza mellől visszasiető Schlick pedig hadtestét a budaméri állásban vonta össze. A mérközés azonban elmaradt, mert Schlick arról értesült, hogy Klapka újra előnyomul s elővéde már Forrónál áll, sőt az osztrák utóvédet már Hidas-Németiről is visszanyomta; az osztrák vezér ennél fogva két tűz közé jutni nem akarván, Tornán és Rimaszombaton át Losonc felé vonult, hogy Windischgrätz seregéhez csatlakozzék.

Hidas-Németi.

1849. Görgey és Klapka hadtestei ennek folytán február 10-én akadálytalanul egyesültek. Hogy Schlick veszélyes helyzetéből oly könnyen kimenekült, annak oka egyrészt Görgey bizonytalansága, másrészt az újonnan kinevezett fővezér Dembinszky azon rendelkezése volt, hogy Klapka hadtestéből a Kazinczy és Máriássy hadosztályokat Miskolcra vonta, s így Klapka az egyetlen Desseffy hadosztályal Schlicket meg nem támadhatta. Dembinszky tett ugyan február 14-én kísérletet Schlick megtámadására s e végből Putnokig utána ment, de ez csak jelentéktelen utóvédharczra vezetett **Tornallyánál**.

Tornallya.

Kossuth sürgetésére Dembinszky döntő támadást tervezett az osztrák főszereg ellen.

Ennek zöme még mindig Pestnél, Jellacsics hadteste Szolnoknál állott, hova Ottinger fölvétele s a Tiszavonal fődözése végett január végével előretolatott. Schlick még útban volt Losoncz felé. Dembinszky terve az volt, hogy a szerb hadszínhelyről útban levő Damjanich és Vécsey hadtestek, mint a magyar hadsereg bal szárnya, Szolnokkal szemben állást foglaljanak s Jellacsics hadteste ellen tüntető támadást intézve, Windischgrätz figyelmét ide vonják. Ezalatt Görgey és Klapka hadtestei, összesen 7 hadosztály, a Tarna vonalon összpontosítván, Gyöngyösön át Pest felé nyomuljanak elő.

E tervet azonban Schlick átlátta, s míg maga arcot ismét keletnek fordítva Eger felé lassan előnyomult, fölhívta a fővezért is, hogy Pestről Gyöngyös felé tartson. Jellacsics hadteste Szolnoknál meghagyatott, Windischgrätz pedig 15,000 fővel megindult Gyöngyös felé, hova február 25-én megérkezett. Schlick ugyane napon Pétervásárnál állott.

Február 26-án elhatároztatott, hogy Windischgrätz Kápolna felé a Tarna vonal ellen, Schlick pedig e vonal jobb oldalába Verpelétre, meneteljen.

A magyarok részéről Dembinszky a Tarna vonalat már 25-én megszállotta, minek folytán a következő napon a döntő ütközetnek be kelle következni.

Kápolna.

A kápolnai csata 1849 február 26-án és 27-én. Dembinszky, ki a bal szárny tüntető támadásának bekövetkezésére várt, február 26-án csatára még nem számított s bárha

Görgey és Klapka hadtestén kívül még Rápássy hadtestének (midőn Dembinszki fővezérré neveztetett ki, Perzel leköszönt s hadtestét Rápássy vette át) két hadosztálya is rendelkezésére állott, mi 9 hadosztályban 38,000 főt tett ki, az első napon csak 4 hadosztálylyal állott a Tarna vonalon és pedig: Dessewffy hadosztálya (Klapka) Verpelétnél, egy előretolt különítménynyel Siroknál; Pöltenberg hadosztálya (Görgey) Debrónél; Máriássy hadosztálya (Klapka) Kápolnánál; Szekulics hadosztálya (Rápássy) Kaálnál. Összesen tehát első vonalban 17,000 fő, majd 2 mért-földnyi kiterjedésben.

Második vonalban állottak: Schulcz (az előtt Kazinczy a Klapka-hadtestből) Egernél és Baktánál; Aulich, Guyon és Kmety hadosztályai (Görgey hadteste) Maklár, Mezőkövesd és Ábrány mellett, Rápássy második hadosztálya Hertelendy Poroszlónál és Tisza-Fürednél. Ez erőkből azonban még a csata második napján is csak Aulich, Guyon és Schulcz csapatai vehettek a harcban részt, a második két hadosztály (Kmety és Hertelendy) már nem.

A csata első napja: február 26-án Windischgrätz két oszlopban indult meg; a bal oszlop Wrba altábornagy alatt, a Csorics hadosztály (Wys és Colloredo dandár) és a tartalékhadtestből a Schütte dandár, összesen 11,000 fő Gyöngyösről az egri műúton Kápolnának, a jobb oszlop Schwarzenberg altábornagy alatt (Dietrich gyalog és Bellegarde lovas dandár) Árokszállásról Kaálnak.

Délután 2 órakor ért Wys elővéd-dandára a Kápolnától nyugatra fekvő magaslatokra s lovasságának és tüzérségének oltalma alatt az út két oldalán fejlődött; Colloredo tőle balra tartva csakhamar elérte az alsó-debrői erdőt, melyet Pöltenberg megszállás nélkül hagyott, s azt elfoglalta. Midőn Pöltenberg ennek visszavételét megkísérelte az egész Colloredo dandár ide vonult, míg a közte és Wys közt támadott hézagot tüzérség és Schütte dandára töltötte be.

A harc ezután álló ágyútűz jellegét vette föl, mely az éj beálltaig tartott.

Schwarzenberg Szekulics előcsapatait követve, balra kitért s a Kompolt előtti erdőben foglalt állást, melyben Szekulics és Máriássy csapataival szintén álló tüzharcot folytatott. Magyar

1849. részről a huszárok intéztek néhány merész rohamot, de siker nélkül. Schlick e napon csak az est beálltával ért Sirokra s Jdzikovszky csapatait Bakta felé visszanyomva, a Tarna hidat s Szent Máriát megszállva, Siroknál táborozott.

A vezérlet a csata e napján nem működött, mert Windischgrätz Gyöngyösön, Dembinszky pedig Görgeyvel Egerben volt; az utóbbiak a harez vége felé értek a csatatérre.

A csata második napja: Február 27-én magyar részről a Dessewffy hadosztály Schlick föltartóztatására, Verpelét védelmére utasítottat; Pöltenberg Debrónél Schlick és Windischgrätz egyesülését kellett hogy megakadályozza, Máriássy Kápolnánál, Szekulics Kaálnál állva hagyattak. A második vonalbeli hadosztályok közül Guyon Kápolnához, Aulich Kaálhoz rendeltetett, Kmety pedig mint általános tartalék, Kerecsendre. Schulcznak Eger fődözésére (?) Baktánál és Szoláthnál kellett maradnia.

Windischgrätz Kápolnát szándékozott megtámadni, de csak akkor, ha Schlick Verpelétnél megjelent. Ez reggel nyolcz óraker történt. A jobb szárnyon vezénylő Klapka, midőn Schlick Verpelétet 33 lövegből ágyúzni s nagy túlerővel megtámadni kezdé, első sorban Pöltenberg hadosztályát, majd Schulez hadosztályát is támogatásra rendelte; de Verpelét még e hadosztályok megérkezése előtt elesett s a Dessewffy hadosztály a Debrőtől északkeletre fekvő magaslatra vonult vissza, hol az időközben beérkezett Pöltenberggel együtt új védőállást foglalt. Schlick üldöző lovasságát Pöltenberg huszárjai s a 14. honvéd zászlóalj Verpelétre visszanyomták.

A közepen Máriássy a Tarna jobb partján magát nem soká tarthatta s Kápolnára vonult, hol azután közte s Wys dandára közt elkeseredett helyséharcz fejlődött ki; bár e harezot maga Dembinszki vezette s Kápolnát a 47. honvédzászlóalj s egy Zanini zászlóaljjal egyszer vissza is foglalta, déltájban Kápolna mégis az osztrákok kezeibe került.

A bal szárny magát könnyen tarthatta.

A harcban déli 12 óraker beállott szünet egész délután $\frac{1}{2}$ -ig tartott, a mikor Schlick, a megérkezett Pergen és Fiedler dandárok támogatásával, a most már Görgey által vezényelt Dessewffy és Pöltenberg hadosztályok állása ellen új támadást indított meg.

1849. Mielőtt azonban e támadás nagyobb sikert aratott volna, Dembinszky, miután Colloredo Tófalut és Debrőt elfoglalta, Kápolna pedig Wys kezében volt, délután 2¹/₂ órakor az általános visszavonulást elrendelte. Ez a középén és a bal szárnyon könnyen ment, a jobb szárnyon azonban Görgey azt csak Schulez közreműködése mellett s csak nehéz küzdelemmel bírta végrehajtani. Schulez Egerre, Görgey Kerecsenden át Maklárra, a közép és bal szárny Füzes-Abonyra vonultak vissza. A visszavonulást Guyon s a később beérkező Kmetty fődözték.

A veszteség az osztrákoknál állítólag csak 352 fő, a magyaroknál 1200 fő volt.

Dembinszky azon véleményben, hogy az osztrákok békében hagyják, Mezőkövesd és Poroszló közt laktáborba szándékozott vonulni; midőn azonban Windischgrätz tovább is támadólag elő-
Mező-Kövesd. nyomult, a hadtestparancsnokok a február 28-án Mező-Kövesdnél
Eger-Farmos. és márczius 1-én Eger-Farmosnál vívott ütközetek után önhatalmulag a Tisza bal partjára keltek át, Dembinszky pedig a főbb parancsnokok ez irányban tett lépései következtében a főparancsnokság alól fölmentetett. Helyébe ideiglenesen Görgey, majd később Vetter Antal tábornok lépett.

Windischgrätz támadása — bár jelentésében azon reményének adott kifejezést, hogy rövid idő alatt Debreczenben lesz — a Tiszánál véget ért; hadserege ismét Pest fődözésére vonult vissza s a Tisza-vonal megfigyelésére szorítkozott.

Damjanics és Vécsey — Dembinszkytól ellenparancsot nem kapván — a támadást Jellacsics ellen márczius 5-én végrehajtották s a Szolnoknál álló Karger dandárt Czegléd felé visszanyomták.
Szolnok.

Windischgrätz erre seregét következőkép állította fel: Első hadtest Jellacsics, Kecskemét; második Wrba, Nagy-Körös; harmadik Schlick, Czegléd. Ez állásból szándékozott Damjanics ellen előnyomulni; de miután az márczius 10-én ismét a Tisza bal partjára húzódott, a támadás elmaradt.

A magyar támadó hadjárat. A kápolnai csata katonai eredménye fölötte csekély volt, de annál nagyobb volt hatása a politikai helyzetre. Windischgrätz, kivívott győzelmét túlbecsülve, kérkedő győzelmi jelentést küldött Bécsbe, minek alapján a bécsi

kormány a márczius 4-iki alkotmányt hirdette ki, mely *Magyarországot, mint tartományt az osztrák császárságba bekebelezi.* 1849. E lépéssel nemcsak a békés kiegyenlítés vált lehetetlenné, de szülő oka volt ez a szerencse fordultával bekövetkezett ápril 14-iki *függetlenségi nyilatkozatnak is.*

Az osztrák főserég viszonyai a hadjárat megkezdése óta annyiban váltakoztak, a mennyiben a kikülnítések, betegségek stb. által megfogyott seregnél a tartalék hadtest megszűnt s helyébe Schlick hadteste lépett.

A létszámok márczius végével a következők:

I. Jellacsics, Hartlieb, Schulzig és Ottinger hadosztályok 15,000 fő.

II. Wrba, később Csorics; Csorics és Schwarzenberg hadosztályok 14,000 fő.

III. Schlick; Lobkovicz és Lichtenstein hadosztályok; 12,000 fő.

A főserég egész ereje tehát 41,000 fő, és pedig: 41 gyalog zászlóalj, 61 lovas század és 222 löveg.

Kikülnítve volt:

Simunics hadosztálya Komárom előtt s Ramberg hadosztálya Hevesben, összesen 5000 fő.

Alakulóban volt még *Wohlgemuth* tartalékhadteste mintegy 10,000 fővel.

A magyar főserég *Vetter* s később *Görgey* parancsnoksága alatt a következő részekből állott:

1. *Klapka; Dessewffy és Máriaassy (később Kazinczy) hadosztályok; Mesterházy lovas dandár; 12,000 fő.*

2. *Aulich; Szekulics és Hertelendy hadosztályok; 10,000 fő.*

3. *Damjanics; Wysoki és Nagy Sándor hadosztályok;* 12,000 fő.

7. *Görgey (később Gáspár), Gáspár, Kmety és Pöltenberg hadosztályok; Simon hadtest-tartalékja; Beniczky s más külnítmények; 19,000 fő.*

Az egész erő 53,000 fő, közte 63 lovas század és 184 löveg.

Mig Windischgrätz **Komáromnak** márczius 20-án megkezdett ostroma (Simunics) mellett egyelőre pusztán megfigyelésre és védekezésre szorítkozott, a magyar sereg fővezére, *Vetter*, táma-

1849. dásra készült; még pedig most a jobb szárnyat képező hetedik hadtest nyerte azon megbízást, hogy előbb Tokaj-Miskolcz, majd Pest felé tűntessen, míg az első és második hadtest a harmadikkal való egyesülés végett Szolnok és Czibakháza környékére vonúlt, hogy innét Nagy-Körös felé támadólag előnyomúljon.

Kassa.

A Görgey által vezetett hetedik hadtest Tiszafüredről márczius 8-án Rakamazra, majd a Tisza áthidalása után Tokajra, márczius 16-án pedig Miskolczra vonúlt; Beniczky által Kassát visszafoglaltatván, Rambergnek Hevesnél álló hadosztálya ellen fordúlt, ki azonban előle Hatvanig hátrált. Vetter ezalatt márczius 18-án csakugyan átkelt Czibakházánál a Tiszán; de e hadműveletet csakhamar föladva, visszatért, a Tisza hídjánál csak Asbóth egy különítményét hagyva. Vetter most a hadsereget Tiszafüredre vezette s míg Görgey a Tarna-vonalon állást foglalt, a Tiszán átkelt s Mezőkövesden át Gyöngyös irányában nyomult elő.

Márczius 30-án a hadsereg főparancsnokságát, Vetter megbetegedése folytán, *Görgey Arthur* tábornok vette át. A következő napon a hadsereg egyesülve Gyöngyösnél állott.

Losoncz.

Windischgrätz a magyarok e mozdulatával szemben tanács-talan volt. Leginkább nyugtalanította Görgey előnyomulása s e miatt — mivel Komárom fölmentésétől tartott — legelőször is Ramberg hadosztályát Vácra rendelte, hogy a komáromi utat elzárja; a második hadtest Hatvanra, a harmadik Jászberényre, az első Czeglédre vonúlt. Midőn pedig egy különítménye márczius 24-én Loшонcznál Beniczky által szétveretett, Ramberg hadosztályának Balassa-Gyarmatra, a második hadtestnek Vácra, a harmadiknak Gödöllőre kelle vonúlnia.

Hatvan.

Ekkor Windischgrätz, hogy a magyarok tervei felől tisztába jöjjön, Schlick által egy erőszakos kémszemlét rendeztetett Gyöngyös felé; ez ápril 2-án a Hatvan melletti ütközetet eredményezte, melyben a magyar hetedik hadtest Hatvant és a Zagyva-vonalat birtokába ejtette. Schlick visszavonult Gödöllőre s Windischgrätz most a második hadtestet Vácra és az első hadtestet Czeglédre szintén Gödöllőre rendelte.

Görgey a hatvani ütközet után csak a hetedik hadtestet hagyta a pesti fővonalon, a másik három hadtestet Klupka alatt Árokszálláson és Jászberényen át Túpió-Bieskére irányította, az

osztrák jobb oldal megkerülésére. Ápril 4-én a megkerülő sereg 1849.
Tápió-Bicskénél megtámadta Jellacsics Gödöllő felé vonuló jobb Tápió-Bicske.
 oszlopát s azt a kifejlődött heves ütközet után Szecső felé visszavevete; ezután pedig a második és harmadik hadtest Szecsőn, Kókán és Dányon, az első hadtest Sülyön át Isaszegnek tartott, míg a hetedik hadtest Hatvanból Gödöllő felé irányított.

Windischgrätz a tápióbicskei ütközet után ápril 5-én Gödöllő és Isaszegnél a Rákos-vonalon foglalt állást, oly módon, hogy a harmadik hadtest (Schlick) Gödöllőnél, az első (Jellacsics) Isaszegnél állott. A második hadtestet, mivel Windischgrätz — a helyzetet föl nem ismerve — még mindig úgy vélekedett, hogy a magyar sereg zöme Vác és Komárom felé törekszik, a fővezér Vácra rendelte vissza.

E rendelkezések ápril 6-án a gödöllő-isaszegi csatára vezettek.

Az isaszegi csata 1849 ápril 6-án. Görgey ápril 5-én azon véleményben volt, hogy az osztrák bal szárny (Schlick) Aszódnál és Bagnál áll; ehhez képest Gáspárt, a hetedik hadtest parancsnokát, arra utasította, hogy a következő napon Bagot támadja meg. A főcsoportnál a harmadik hadtest (Damjanics) Szecsőről Kókán és a Királyerdőn, az első hadtest (Klapka) Sülyről Sápon át reggel öt órakor indultak Isaszegre; az első hadtest egy dandárt Péczelre kellett hogy küldjön. A második hadtest (Aulich) mint általános tartalék Dányra irányított.

A támadás alapeszméje tehát az, hogy míg a hetedik hadtest az osztrák bal szárnyat leköti, addig a sereg zöme — három hadtest — döntő támadást intézzen az osztrák jobb oldal ellen s ez által az egész osztrák sereget a fővárostól el, észak felé nyomja.

Az osztrák hadtestek ápril 6-án még mozgásban voltak; Schlick akkor vonult Aszód és Bagról Gödöllőre, Jellacsics Dányról Isaszegre; mindkét hadtest d. e. 11 órakor ért a megjelölt helyre s ép főzéshez készült, midőn hátvédek a magyar csapatok által megtámadtattak.

Gáspár ugyanis, miután a hadtest-tartalékot hátának biztosítása végett Hatvanban hátrahagyta, a hadtest zömével, élén Kmety, utána Pöltenberg, s végül a Kossuth őrnagy által vezetett

1849. Gödöllő. Gáspár-hadosztály, megindult Gödöllő felé. Az előnyomulás nagy óvatossággal történt; a Galga patak vonalán a hadtest megoszlott, de mivel az élre jutott Pöltenberg délelőtt 12¹/₂ órakor Bagnál Schlick utóvédére bukkant, a hadtestet Gáspár ismét összevonta s ágyúharczot kezdett. Ez alatt a hadtest fejlődött; Pöltenberg a műúton, tőle balra Kmety; mindkettő Kis-Bagtól nyugotra; Kossuth Kis-Bagnál második harczonvalban állott föl.

A Gödöllőn jelenlevő Windischgrätz Lobkovicz hadosztályát erre P.-Besnyótól keletre az út mindkét oldalán fejlődttette, míg Lichtenstein hadosztálya Gödöllő előtt foglalt állást. Miután Gáspár tovább támadólag elő nem nyomult, a harc itt — néhány lovassági rohamot leszámítva — álló jelleget nyert.

Isaszeg.

Ez időtájban indult meg a harc Isaszegnél is.

Jellacsics hadtestének zöme ugyan már Isaszegnél állott, utóvéddandára, Rastics, azonban még a Királyerdőben volt s midőn a magyar csapatok közeledését észrevette, az erdő keleti szegélyén állást foglalt.

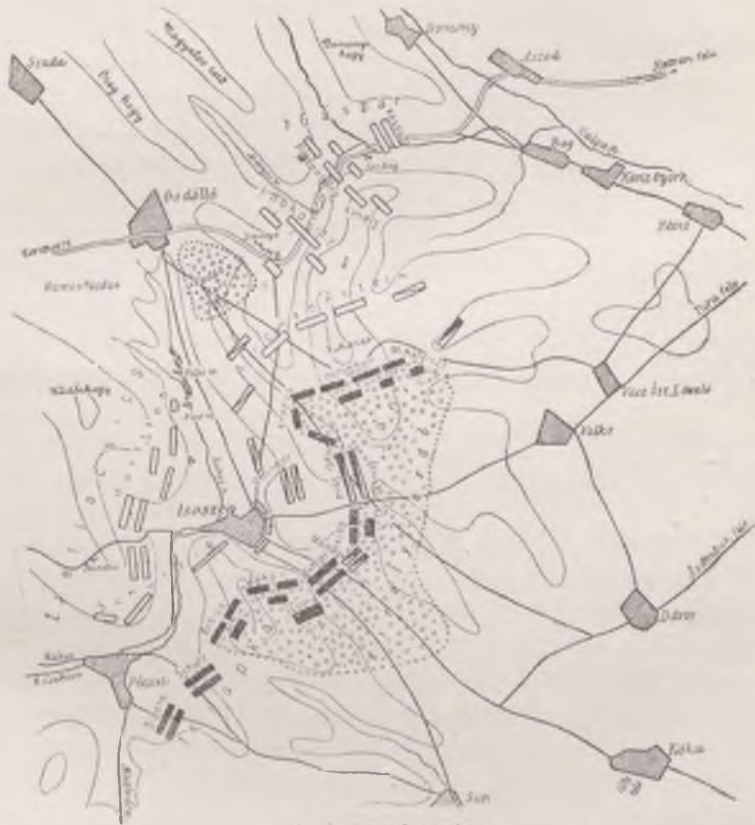
Damjanics Kóka felől, Klapka Süly felől körülbelül egy időben, d. u. 1¹/₂ órakor, értek a Királyerdő keleti, illetőleg déli szegélyéhez s az osztrák utóvéddandárt nagyobb nehézség nélkül az erdőn át Isaszeg felé visszanyomták.

Midőn azonban Klapka a Zákó dandárral a Királyerdő nyugoti szegélyén fejlődött, Jellacsics a Schulzig hadosztály két dandarával támadást intezett ellene, hogy Rasticsnak a Rákoson való átkelését fődözze. E támadást a Zákó dandár nem bírta ki, visszavetettet s magával rántotta a mögötte álló Bobicsdandárt is.

Jellacsics azonban a nyert előnyt nem aknázhatta ki, mert időközben az erdőből Damjanics is kibontakozott; gyalogsága az erdő nyugoti és északi szegélyén, lovassága Nagy Sándor alatt a közte és Klapka közti szabad téren fejlődött. Damjanics ép támadni készült az isaszegi alsó malom hídja ellen, midőn Zákó dandára visszavetettet; Damjanics ekkor a tartalékban álló Kiss Pál dandárt küldé Zákó támogatására; Jellacsics ennek következtében, továbbá mivel jobb oldalában Schulez dandára, még tovább Péczel felé pedig Dipold dandára mutatkozott, a támadással fölhagyott s az egész hadtesttel a Rákos jobb partján emelkedő magaslatokra

vonult s itt foglalt állást. A Rákos völgyében csak Isaszeg helység és a malom maradt megszállva. 1849.

Görgey mindez ideig nem volt a csatatéren, mert Kókán időzött s csak d. u. 2 órakor az ágyútűz tette figyelmissé, hogy

Az isaszegi csata.

1849 ápril 6-án.

Isaszegnél a csata már folyamatban van. Ekkor parancsot küldött Dányra a második hadtestnek, hogy Isaszegre vonuljon s maga a harostérre sietett.

De Aulich már a hadsereg vezérkari főnöke által előb)

1849. Isaszegre irányítottatott s mire Görgey d. u. 4 órakor a Királyerdőhöz ért, a második hadtestet már ott találta. Erre már nagy szükség is volt, mert Windischgrätz, miután Gáspár a támadással felhagyott, csak a Lobkovicz hadosztályt hagyta vele szemben, míg a Lichtenstein hadosztályt a Vadaskerten át Damjanics jobb oldalába vezette.

Görgey most azon föltevésben, hogy Gáspár Gödöllő ellen támad, Damjanicsot halogató harczra utalta, s neki az északi erdőszél megtarthatására a második hadtest Mihályi dandárát rendelkezésére bocsátotta, Aulich hadtestének zömét pedig Klapka jobb szárnyán fejlődtetvén, az első és második hadtestet támadó előnyomulásra utalta.

Míg a Lichtenstein hadosztály az erdő északi szegélyével szemben fejlődött, Windischgrätz az első hadtest Ottinger lovas hadosztályát s a Lichtensteinhoz tartozó Kisslinger lovas dandárt a magyar lovasságból álló közép megtámadására utasította. E támadást azonban Nagy Sándor rohamai és Aulich tűzérsege visszaverte.

Aulich most Klapka csapataival együtt benyomult az égő Isaszeg helységbe, majd fölhatoltak a honvédek a Rákos jobb partján fekvő magaslatokra is. De Jellacsics már ekkor elrendelte a visszavonulást Gödöllő felé s így nagy ellenállást ki nem fejtetett. A magyar első és második hadtest elfoglalta a magaslatokat s ott ütött táborn. Lichtenstein Damjanics állása előtt egész estig állva maradt, a nélkül, hogy a rohamot megkísérlette volna.

A magyar sereg tehát Windischgrätz fölött fényes diadalt aratott, mely még teljesbé válik vala, ha Gáspár ezredes magát csekély erők által lekötetni nem engedi, hanem szintén támad.

A veszteség osztrák részen 1500, a magyarok részén körülbelül 1000 fő volt.

Windischgrätz még Aulich megérkezése előtt elhagyta a csatateret, azon meggyőződésben, hogy diadalt aratott s Gödöllőn ki is adatta a parancsot Jellacsicsnak a magyarok üldözésére (!); a dolog állása felől csak akkor nyert tudomást, midőn este 9 órakor Jellacsics hadtestével egyetemben Gödöllőre érkezett.

Az osztrák fővezér most a seregnek Pest felé való visszavonulását rendelte el; ugyanoda hivatott Váczról a második had-

test is, míg ennek helyét Vácznál Ramberg hadosztálya foglalta el. 1849.
Midőn tehát a győzelmes magyar hadsereg ápril 7-én Gödöllőre ért, azt üresen találta; a visszavonuló osztrák sereget a hetedik hadtest egy hadosztálya Czinkotáig követte s azután Kerepesre vonúlt.

Komárom fölmentése. Görgey még ápril 7-én Gödöllőn elhatározta, hogy a legközelebbi hadműveletek Komárom fölmentésére irányuljanak.

Ezt oly módon szándékozott végrehajtani, hogy míg a 2. hadtest Kerepesnél, a 7. pedig Dunakeszinél az osztrák sereggel szemben állva marad, addig az 1. és 3. hadtest Váczon, Ipolyságon és Léván át Komáromba vonúl; Vác bevétele után a 7. hadtest is elvonúl s csak a 2-ik marad Pest előtt.

Görgey ápril 10-én ért Vác elé, hol Ramberg hadosztályát Vác. ideiglenesen Götz vezényelte. Ez csak későn vette észre, hogy nagy túlerő áll vele szemben s visszavonulását fődözendő, Vác előtt a harczt fölvette, melyben ő maga elesett, csapatai pedig tetemes veszteségeket szenvedtek.

A menetet ezután a kijelölt irányban folytatva, Görgey Ó-Bars és Zsemlér közt ápril 15-én mindhárom hadtesttel a Garam vonalhoz ért és azon hidakat veretett.

Windischgrätz Vác elestéről csak ápril 12-én nyert tudomást; Aulichchal szemben eddig csupán kémszemlék rendezésére szorított, de most őt visszavetni szándékozott, hogy azután a II. és III. hadtesttel Esztergomon át a Duna bal partjára vonúljon s egyesülve a Vág vonalán időközben megalakult s Wohlgemuth altábornagy alá helyezett IV. hadtesttel, a magyar seregnek útját állja. Mielőtt azonban e műveletek végrehajtottak volna, Windischgrätz a parancsnokság alól ápril 14-én, tehát ép a debreczeni függetlenségi nyilatkozat napján, letétetett s helyébe Welden táborszernagy neveztetett ki.

Welden ápril 17-én ért Esztergomba s Wohlgemuth hadtestét a magyar sereg föltartóztatására a lévai úton Nagy-Sarló felé előre tolta, a II-ik hadtestet pedig Esztergomba rendelte.

Wohlgemuth ápril 19-én ütközött össze a magyarokkal s a nagy-sarlói csatában, miután az ott álló és a Ramberg hadosztályhoz tartozó *Strasdil*-dandár egy órai heves küzdelem után ki-

1849. veretett, a többi csapatokat pedig Wolhgemuth a harcza későn rendelte, Klapka és Damjanics hadtestei által megveretvén, ápril 20-án a Nyitra, 21-én pedig Sellyénél a Vág mögé vonúlt.

Ugyane napon vonúlt be a magyar hadsereg az ostrom alól fölmentett Komáromba.

Görgey azonnal a hajóhídi helyreállításához fogott, de mivel ez csak április 26-ára készült el, az osztrák fővezérlet időt nyert.

Ezt az Ausztriába való visszavonulás előkészítésére használta föl. Budán a vár megvédelmzésére Hentzi tábornok dandára hagyatott vissza, az I. hadtest kiegészítés végett Székes-Fehérváron át Horvátországba küldetett, a II. és III. hadtest pedig Komáromnál egyesítettett. Midőn tehát Görgey ápril 26-án serege egy részével a Duna jobb partjára átkelt, az osztrák sereget erős védőállásban találta, melyet megtámadott ugyan, de a császáriakkal szemben eredményt ki nem vívhatván, a harczt d. u. 1 órakor félbeszakította és a várba visszament. Welden ezután Pozsonyba vonúlt, hol Wohlgemuthal összeköttetésbe lépett.

Buda visszavétele. Míg az osztrák fővezér a sereg kiegészítésén és újjászervezésén működött, míg a bécsi diplomátia a katonai balsikerek folytán Oroszország segítségét szorgalmazta, Görgey — a Gáspár leköszönése után Pöltenberg parancsnoksága alá helyezett — 7-ik hadtestet Győr felé előre tolván, a sereg zömével ápril 28-án Budára indult, hogy a fővárost s a budai várat hatalmába ejtse. A megbetegedett Damjanics hadtestét Knezics, a hadügyminisztert helyettesítő Klapka hadtestét Nagy Sándor vette át.

Május 4-én Buda körül volt zárva; a Gellérthegy felől, a jobb szárnyon a 2. Aulich, a közepet képező nyugoti arcvonalon a Svábhegyig az 1. Nagy Sándor, továbbá északra pedig a 3. Knezics hadtest állott; végre a legszélső bal szárnyat a Dunáig a 7. hadtestbeli Kmetty hadosztály képezte.

Buda várának parancsnoka, Hentzi Arthur tábornok a vár védelmére 4700 főnyi helyőrséggel rendelkezett, közte 100 lovas és 198 löveg, míg az ostromló sereg ereje 31,000 fő volt, közte 5100 lovas és 142 löveg.

Görgey még a vár lövetése előtt megadásra hívta fel Hentzi tábornokot, melyet azonban az kereken visszautasított. Erre a vár

lövetése kezdetét vette. E közben az ostrommunkálatok is megkezdettek, mire a vár parancsnoka *Pest ismételt bombázásával* felelt, ez által akarván a magyar sereget az ostrom abbanhagyására bírni. A Komáromból lehozott ostromlövegek a vár lövetését május 16-án kezdték meg, még pedig oly jó eredménnyel, hogy Görgey már a reá következő éjjelre rohamot rendelt, a mi azonban még nagyon is korai volt és kudarcot vallott. Az ostrom és a vár lövetése tehát tovább folyt s Hentzi azt nagyszámú tüzérségével kitelhetőleg akadályozni igyekezett.

Végre május 21-én elérkezett a döntő roham ideje. A rohamot a Krisztinaváros felől az I. sz. körönd melletti nagy rés ellen az 1. hadtest volt végrehajtandó, míg a 2. hadtest a Ráczvároson át a Várkert, a 3. az északnyugoti IV. sz. sarokbástya ellen volt támadást intézendő. A roham sikerült. Reggel 4 órakor a magyar honvédek a bástyákon álltak, reggel 5 órakor már 9 zászlóalj volt a várban. Hentzi tábornok, midőn utolsó tartalékát a Szt. György-térre vezette, egy golyó által találva lerogyott. Reggel 7 órakor a vár a magyarok kezében volt. Alnoch császári ezredes a vár elvesztét a Lánchíd felrobbantásával akarta megboszulni, de az akna csak őt magát ölte meg, a hídnak nem ártott.

A császáriak az ostrom alatt 700 főt vesztek, 4000 fogságba került; a magyarok vesztesége 370 halott és 670 sebesült volt.

A rohamnál különösen kitűntek Máriássy János ezredes, Driquet alezredes, Inkey és Burdina őrnagyok.

Hadi események a déli és keleti hadszínhelyen.

A déli hadszínhelyen Damjanics és Vécsey eltávozása után a 4. Hadik és 6. Gál hadtestek általában védő harcot folytattak.

Kis Ernő január 3-án Pancsova ellen végrehajtott sikertelen támadása után a magyar hadak általában a határoktól beljebb vonultak. Hadik megvette ugyan február 13-án az előnyomult szerbektől Szőreg^{Pancsova.}, Gál pedig visszaverte az osztrák-szerb csapatokat márczius 4-én Szabadkáról, majd megverte őket Bajmoknál is, de egészben véve a harc védekező volt, míg nem a parancsnokságot márczius elején Perczel Mór tábornok vette át.

Ez visszavervén a szerbeket Szőregnél, Szent-Iványnál, Zomborfalvánál és Zentánál, előbb a Nugent által ostromlott Zomborfalva.^{Szőreg.} Pétervárad fölmentését kísérlette meg; ennek sikertelensége után Zenta.^{Szt.-Ivány.}

1849. Szt.-Tamás. megtámadta a szerbek **Szent-Tamás** melletti főtáborát s a szerbeket, kik e csatában 2000 embernél többet vesztek, ápril 3-án szétverte. A titeli fensik megtámadása ugyan szintén nem sikerült, de bevette Perczel ápril 19-én **Ó-Becsét**.

E műveletek által az osztrák-szerb csapatok a déli hadszínhelyen védelemre voltak utalva s csak a titeli fensik maradt birtokukban.

Erdélyben Bem, miután Jablonszkit és Urbánt Bukovinába szoritotta, Marosvásárhelyre ment, hogy Puchner főerejének támadását fölfogja.

Szőkefalva. A Küküllő völgyben **Szőkefalvánál** találkozott a két erdélyi fővezér; a január 17-én vívott ütközetben Bem győzött s Puchner Medgyesen át Nagy-Szebenre hátrált. Bem január 21-én megtámadta **Nagy-Szebent**, de siker nélkül; ekkor **Szelindekre** vonult s ez erődített állásában Puchner január 30-iki támadását visszautasította.

Vizakna. Miután a Bánságból segílyt várt, serege egy részét Kemény alatt Dévára küldé, maga pedig 2000 emberrel **Vizaknánál** foglalt állást; itt következett be Puchner második támadása február 4-én. Bár Puchner 12,000 emberrel támadt, Bem e támadást visszaverete; de midőn maga ment támadásba át, maroknyi hada szétveretett. Bem most Szász-Sebesre vonult, majd Szászvárosra s végre **Piskire**, hol Keménnyel újra egyesülvén s Déváról a Beke hadosztályát is magához vonván, február 9-én Puchner hada fölött fényes győzelmet nyert.

Piski. Puchner ugyanis a magyar hadat végleg megsemmisíteni akarván, február 9-én a Piskinél levő s a Sztrigy folyón átvezető híd ellen a Kalliány és Stutterheim dandárokkal, erős tüzérség támogatása mellett, támadást intézett. Az első támadás ugyan visszaveretett, sőt honvédeink a hidon át is hatoltak, de onnét csakhamar a Sztrigy mögé visszavetettek. A híd, melynek birtokától — Bem kijelentése szerint — «Erdély sorsa függött», már veszendőben volt, midőn Czech csapatai s maga az ősz bajnok, Bem apó is megjelentek, a hidat visszavették s a császáriakat visszanyomták. Az üldöző magyar had azonban délután 4 óra tájban még egyszer visszaveretett s a hidat is elvesztette, de Bem új állást foglalt, onnét még egyszer támadott s a császáriakat most

már döntően megverte. A császáriak közel 1000 főnyi veszteséget szenvedve, felbomlásban futottak Szászváros felé. A piskii csata után Bem Marosvásárhelyre ment, visszavetette Urbánt újból a Bukovinába, majd visszatérve, Puchnernek, ki Szebenben egy Oláhországból bevonult orosz hadosztály által fölváltatván, újra előnyomult, újabb támadása alkalmával **Medgyesnél** (Segesvárnál) márczius 2-án útját állotta. Az első napon Bem hada, most Czecezredes alatt, a császáriakat erős védő állásban fogadta; de a megérkezett Bem azonnal támadásba ment át és az osztrákokat 7 óráig tartó kemény harc után visszavetette. A második napon, márczius 3-án, azonban Puchner egész erejét egyesítvén, a magyarokat délután 2 órakor újból megtámadta. Bem szívesen védekezett, olyanmódon, hogy majd maga is fogságba került, de végre a küzdelmet az est beálltával feladni volt kénytelen.

Medgyes.
(Segesvár.)

Ezután Bem Segesvárra vonult vissza s Puchner előtt 3000 főt hagyva, 9000 fővel Nagy-Szebenre menetelt; megverte márczius 11-én Skariatint 5000 főnyi orosz hadosztályát a **nagyszzebeni** csatában, elfoglalta Nagy-Szebent s az oroszokat a Vöröstorony-szoroson át Oláhországba visszaűzte. Midőn pedig Puchner Segesvárról visszatérve, Nagy-Szebenhez közeledett, Bem, ki még 5000 székelylyel is erősödött, az osztrák hadtestet a márczius 13-án **Feketehalom** mellett vívott ütközet és **Brassó** bevétele után, szintén Oláhországba szorította ki.

N.-Szeben.

Feketehalom.
Brassó.

Ezzel **Déva** és **Gyulafehérvár** kivételével egész Erdély a magyarok kezében volt. Bem mindkét várat ostrom al fogta és Déva május 27-én meg is hódolt.

Déva.
Gyulafehérvár.

Az osztrák hadtest május havában Orsovánál akart ismét az országba betörni, de Bem 12,000 emberrel elébe ment s úgy az osztrákokat, mint Theodorovics szerb hadtestét ismét török területre nyomta vissza. Ezután Bem ismét Erdélybe tért vissza.

Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata. Az 1849. év május havában a helyzet sokkal kedvezőbb volt, mint 1848 december havában. A magyar fegyverek diadalt arattak minden hadszínhelyen s a támadó hadseregeket az ország határán át visszaűzték. Buda magyar kézben volt ismét s az országgyűlés Pestre költözött vissza.

De ép most, a siker tetőpontján, volt a magyar függetlenségi

1849. harc a legváltóságosabb helyzetben s a bukás annál rohamosabban következett be. Egyrészt az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat okozta ezt, mert a forradalom ez által az eddigi törvényes útról letért, a vezetésben meghasonlás következett be, a kiegyezés lehetlenné vált. Másrészt pedig okozója volt a bukásnak az orosz beavatkozás, mely már küszöbön állott.

Bármily hősiesen, bámulatos erővel és kitartással védekezett is Magyarország, két nagyhatalom együttes erejének ellen nem állhatott s a gyászos vég előrelátható volt.

A szövetséges osztrák-orosz haderő, mely Magyarország leverésére az 1849-ik év június havában mozgósítottatott, közel 400,000 főre rúgott. És pedig :

Osztrák főszereg :

Fővezér: **Haynau Gyula** báró, tábornagya.

- I. hadtest *Schlick* (Wallmoden, Lobkovicz, Lichtenstein hadoszt.).
- II. " *Csorics* (Collredo h. o. 4. ddr.).
- III. " *Schwarzenberg* (Schütte, Moltke hadosztályok).
- IV. " *Wohlgemuth* (Benedek, Herzinger, Budits hadoszt.).

Panyutin orosz önálló hadosztálya.

Összesen 83,000 fő, közte 78 lovas század és 336 löveg.

Osztrák mellékseregek :

Jellacsics déli hadserege	44,000
Temesvár helyőrsége	9,000
Clam Gallas Erdélybe szánt hadteste Oláh- országban	11,000
Springinsfeld (előbb Urbán) bukovinai osz- lopa	3,000
Nobili és Nugent tartalék hadteste	16,000
Kisebb helyőrségek	10,000

Az osztrák erők összege 176,000, közte 150 lovas század és 605 löveg.

Orosz hadsereg :

Fővezér: **Paskievics Erivánszky Iván**, varsói herceg, tábornagya.

II. hadtest Kuprianoff	37,000
III. " Rüdiger	34,000
IV. " Cseodajeff	40,000

<i>Grabbe</i> különítménye	18,000	1849.
<i>Sacken</i> különítménye	10,000	
V. hadtest <i>Lüdersz</i>	30,000	
<i>Grotjenhelm</i>	11,000	
Dragonyos hadtest.....	14,000	

Az orosz erők összege 194,000 fő, közte 307 lovas század és 587 löveg.

A szövetségesek egész ereje 370,000 fő, közte 457 lovas század és 1192 löveg.

E rendkívüli nagyságú erők ellenében a magyarok a következő seregeket és seregrészeket állíthatták :

Magyar seregek :

A *Görgey Arthur* tábornok vezérlete alatt álló magyar fő-sereg az 1. *Nagy Sándor*, 2. *Asbóth*, 3. *Knezics*, 7. *Pöltenberg*, 8. *Klapka* hadtesteiből, a *Kmetty*, *Görgey Armin*, *Horváth* és *Beniczky* különítményekből állott s ereje 62,000 fő volt, közte 83 lovas század és 229 löveg.

Ezenkívül fölsorolandók :

<i>Wisoky</i> felső-tiszai hadserege (9. <i>Wisoky</i> hadtest és <i>Kazinczy</i> hadosztály)	16,500
<i>Vetter</i> déli hadserege (4. <i>Tóth</i> , 5. <i>Vécsey</i> hadtest, Pétervárad őrsége)	37,000
<i>Bem</i> erdélyi hadserege (6. <i>Bem</i> hadtest, <i>Inczédy</i> és <i>Stein</i> különítménye)	27,000
<i>Guyon</i> tartalékhadteste	9,500

A magyarok egész ereje tehát 152,000 fő, közte 148 lovas század és 450 löveg.

A szövetséges kormányok megállapodtak, hogy az osztrák fő-sereg a Duna mindkét partján, az orosz fő-sereg pedig Duklán, Kassán és Miskolczon át, Pest ellen meneteljen ; az összeköttetést Felső-Magyarországon át *Grabbe* hadosztálya volt közvetítendő. Haynau törekvése e hadműveleteknél az volt, hogy az oroszokat mindenütt megelőzze s a magyar hadakat lehetőleg az oroszok közreműködése nélkül megsemmisítse. Erdély külön hadművelet tárgyát képezte, mely osztrák részről *Clam-Gallas*, orosz részről *Lüdersz* és *Grotjenhelm* feladata volt. *Jellacsics*nak szabad cselekvés engedtetett.

1849. Magyar részen Görgey az osztrák fősereget, Bem az Erdélybe benyomuló hadakat, az elkülönített részek megtámadása által igyekeztek leküzdeni; a többi seregrészek védő magatartásra szorítkoztak.

Buda bevétele után a magyar hadsereg visszatért Komáromba; Pöltenberg még mindig Gyórnél állott, Kmetty önálló hadosztálya a Felső-Rábához küldetett.

Görgey, tudva azt, hogy az osztrák fősereg két hadtesttel (I. és III.) a Duna jobb, két hadtesttel pedig (II., IV. és Panyutin) annak bal partján áll, előbb a bal parton álló részeket szándékozott megverni s azután észak felé szorítani. E végből az 1., 2. és 3. hadtesttel a Vágnál támadó előtöréseket intézett, melyek június 9-én a szeredi, június 16-án a zsigárdi, 20-án a peredi ütközetre, június 21-én pedig a peredi csatára vezettek.

Szered.
Zsigárd.
Pered.

Pered.

A peredi csata 1849 június 21-én. Haynau, seregének jobb összpontosítása végett, a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát is a Duna jobb partjára szándékozott átvonni; ebbeli rendelkezéseit június 18-án kiadván, a IV. hadtest már mozgásban volt, midőn Görgey támadó előnyomulását megkezdte.

A magyar támadás oly módon hajtattott végre, hogy a tüntető 1. hadtest Szerednél a Vágon, a zöm részéről a 2. Negyednél a Vágon, a 3. Pusztá-Aszódnál a Kis-Dunán kelt át s az osztrákokat észak felé kezdé szorítani. Az osztrák Pott dandár vissza is vettetett és a magyarok elfoglalták Peredet és Királyrévet; de Wohlgemuth, miután az orosz Panyutin hadosztályt magához vonta, támadásba ment át, míg Haynau a II. hadtesttel a negyedi és aszódi átkelő pontokat igyekezett hatalmába ejteni. E törekvését azonban Klapka a 8. hadtest részeivel meggátolta s a magyar hadsereg akadálytalanul vonúlhatott vissza; de a csata, mely egyébként alig 600 főnyi veszteségbe került, elveszett. Görgey a sereget a Vág bal partjára vonta vissza s maga Budára ment a hadügyminiszteri teendőket átvenni.

Ez idő alatt a hadműveletek szünetelvén, Haynau a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát a Duna jobb partjára minden nehézség nélkül átvonhatta. Június 26-án az osztrák I. és IV. hadtest Hainburg és Győr közt, a III. Marczaltó és Csorna közt a Rába vonalon állott.

Június 28-án indította meg Haynau a támadást a Rába vonal

ellen; az I. és IV. osztrák hadtest Győrt arczban megtámadva ^{1849.} Pöltenberg 7. hadteste, a III. hadtest az állás bal oldalának meg- Győr.
kerülése vegett a Rábán Árpásnál átkelve Kmetty hadosztálya ellen fordult. Kmetty ^{Ihászi.} Ihászinál vívott rövid ütközet után a fő- seregtől Pápa felé elnyomatott, minek megtörténte után Schwarzenberg a Győrnél álló 7-ik magyar hadtest bal oldalába jutott s az most Komárom felé visszavonulni volt kénytelen. Görgey előre rendelte ugyan még a 2. hadtestet is, de az csak Gönyőig jutott s itt a 7. hadtestet fölvette. A két magyar hadtest a Czonczó patak vonalán rövid időre megállapodott ugyan, de azután Komárom erődítményei mögé volt kénytelen vonulni.

Haynau most Komáromnak a jobb parton való körülzárását határozta el, hogy így a magyar sereget a Duna bal partján való kitérésre bírja, mely esetben az az előnyomulásban levő orosz fő-seregbe fog ütközni.

Ezt megakadályozandó, Görgey *julius 2-án* serege nagyobb részével kitért s a **komáromi első csatában** heves küzdelem fejlő- Komárom.
dött ki, mely azonban eredményre nem vezetett (Görgey megsebesülése). Az osztrák sereg most az I. hadtesttel Ácsnál, a IV-ikkal Mocsánál, az orosz Panyutin hadosztálylyal P.-Csémnél, a III-ik hadtesttel Nagy-Igmádnál foglalt állást. A Csallóközben levő II. hadtesttel az összeköttetés a Lovadnál vert hidon át helyre-állíttatott.

Kossuth Dembinszky tanácsára már a győri csata után elhatározta, hogy az osztrákok ellen Komáromnál Klapka parancsnoksága alatt csak mintegy 20,000 főt hagy vissza, a sereg többi részét Wisoky hadtestével s a Perczel tábornok alatt alakulásban levő más részekkel együtt egy nagy *liszai hadsereggé* egyesíti s az oroszok ellen küldi. Görgey a vonatkozó parancsot már június 30-án megkapta, a végrehajtással azonban késett, a komáromi csata után pedig az elvonulást egyenesen megtagadta. Kossuth erre a fővezérlettől fölmentette s a hadsereg parancsnokává *Mészáros* tábornok, volt hadügyminisztert nevezte ki. Az ez ügyben lefolyt áldatlan viszály Görgeynek a parancsnokságban való megmaradásával végződött ugyan, de a forradalom e két — politikai és katonai — vezéralakja közt kitért egyenetlenség csak sietteté a bukást, mely a nemzetre várt.

1849.

Időközben a helyzet megváltozott; az oroszok előnyomulása folytán a tiszai sereggel való egyesülés nem volt már valószínű, minek folytán a kormány a felső-dunai seregnek a bács-bánsággal való egyesítését kívánta. Görgey hajlandó volt erre, de előbb még az osztrákokat az útból el kelle venni, hogy a menet déli irányban végrehajtható legyen.

Görgey e végből július 11-én Klapka vezérlete alatt (ő maga beteg volt) új kirohanást intéztetett, mely a komáromi második csatát idézte elő.

Komárom.

A komáromi második csata. 1849 július 11-én.

Haynau július 8-án nyert tudomást arról, hogy az orosz sereg Miskolczról Pest felé elindult; nagy fontosságot tulajdonítván annak, hogy Pest osztrák és ne orosz csapatok által foglaltassék el, miután úgy is híre járt, hogy a magyar főssereg Váczon át visszavonulni készül, Haynau az osztrák III. hadtestet július 9-én és 10-én megindította Buda felé; miután továbbá a II. hadtest még a Csallóközben volt, így a július 11-én végrehajtandó támadásnál a magyarok ellen csak az I. és IV. hadtest és a Panyutin orosz hadosztály állott.

Klapka rendelkezései szerint a Janik és Rakovszky hadosztályok (8. hadtest) Aschermann alatt, mint legszélső jobb szárny az *Ácsi erdőt* keletről támadják meg; a 7. Pöltenberg hadtest a műúton nyomul elő s Pikéty lovas hadosztályával (32. lov. szd.) a *Herkályi erdőt* dél felől s azután Ács helységet támadja meg; a 3. Leiningen hadtest a Nagy-Igmánd felé vezető úton a Csémi pusztát támadja meg; az 1. Nagy Sándor Moesa ellen nyomul, Eszterházy hadosztálya Ó-Szőny ellen.

Az alap gondolat tehát az, hogy míg az osztrákok jobb szárnya (I. Schlick hadtest) ellen tüntetés folyik, addig a 8., 7. és 3. hadtest s egy lovas hadosztály azok bal szárnya és közepe (IV. Wohlgemuth hadtest) ellen döntő támadást intézzen s közepén a Csémi pusztánál, illetőleg Herkálnál áttörje.

A magyar csapatok előhatolását sűrű köd könnyítette meg.

Dél előtt 11 órakor kezdődött a harc, még pedig Aschermann hadtesténél, ki az osztrák előőrsöket az Ácsi erdőbe visszanyomta s az Eszterházy-hadosztálynál, Ó-Szőnyön túl, az alm si

A komáromi második csata.
1849 július 11-én.

1849. úton. Ugyanekkor ért Pikéty is Herkály elé, melyet Jablonovszky dandára védelmezett.

Déli 12 órakor a 7. hadtest a Herkályi erdő ellen, a 3. Puszt-Csém ellen fölvonult; ez utóbbit a 3. hadtest elővéde elfoglalta már, de a Herzinger hadosztály ellenében újból elvesztette; ekkor Klapka erős ágyútűz után új rohamot intézett s Csémet d. u. 2¹/₂ órakor visszafoglalta. Ugyanekkor elfoglalta Pöltenberg a Herkályi erdőt, Aschermann az Ácsi erdőt. Ekkor indult meg az osztrák I. hadtest támadása az erdők ellen, melyek *háromszor* jutottak egyik kézből a másikba; a negyedik rohamnál azonban a magyarok az erdőből végleg kivették s a homokhalmokon való rövid megállapodás után Aschermann és Pöltenberg d. u. 5 órakor hátrálni kényszerültek.

Puszt-Csémnél a harc szünetelt, mert Klapka tábornok Pikéty és Nagy Sándor támadására várt; de Pikéty Herkály ellen nem boldogult, Nagy Sándor pedig a mocsai úton csak az ó-szönyi szőlőig ment s itt Bechtold lovas hadosztálya ellenében megállapodott. De Haynau ekkor Puszt-Csémet a Herzinger és Panyutin hadosztályokkal s a Bechtoldtól átrendelt Simbschen lovas dandárral megtámadtatta s ismét visszavette. Miután a magyar 3. hadtest még egy utolsó kísérlete is meghiúsult, a visszavonulás délután 5 órakor itt is elrendeltetett.

Haynau előbb csak a Simbschen, majd a Lederer lovas dandárokat is üldözésre rendelte, de ezt Nagy Sándor lovassága meghiúsította. Este 6 órakor a harc véget ért; a magyar sereg legnagyobb része az erődítmények mögé vonult.

A veszteség a szövetségeseknél 813, a magyaroknál 1500 fő volt.

Hadműveletek a komáromi csata után. A komáromi szerencsétlen kimenetelű csata után nem maradt többé más út, mint a Váczon át vezető. Klapka 20,000 fővel Komáromban maradt, Görgey 30,000 fővel július 14-én hajnalban elindult Vác felé, hogy a Tisza mögé vonuljon. Az osztrák seregből az I. és IV., később csak a II. hadtest maradt Komárom előtt, a többi Budára ment.

Az orosz főszereg ezalatt Bártfánál, Héthársnál és Somosnál vívott kisebb harcok után, Grabbe különítménye pedig Rózsahegy

Bártfa.
Héthárs.
Somos.
Rózsahegy.

és **T.-Szt.-Márton** elfoglalása után Magyarországon előnyomulást folytatott. Az orosz fővezér Kassán és Miskolczon át Pest felé nyomult elő; Wisoki **Tokajnál** (június 28-án) csak csekély ellenállást fejthetett ki. Paskievics időközben a komáromi eseményekről értesülvén, az osztrák fővezérlettel megállapított hadművelési terv szerint Hatvanból csak ereje kis részét küldte Pestre, a főerővel pedig Komárom ellen szándékozott menni, hogy Görgey seregének útját állja.

1849.
T.-Szt.-Márton.
Tokaj.

Midőn tehát ez július 15-én **Vác**hoz ért, itt már orosz csapatokat talált, melyeket kiűzve, a várost elfoglalta, azután pedig visszavetette Rüdiger elővédét, a Sass hadosztályt is. Tudomást nyervén arról, hogy előtte az orosz hadsereg zöme áll, Görgey útját tovább nem folytatta s az oroszok támadására várt. De Paskievics és Rüdiger a II. hadtest csatlakozására várva — nem támadtak; s így Görgey időt nyert s július 17-én, rövid harez után, Losonczon és Rimaszombaton át húzódott el, hogy a Felső-Tiszához jusson. Az oroszok, miután Perzel a Tisza felől előnyomult, sőt az orosz hadat július 20-án **Turánál** már meg is támadta, Görgeyt Tura csak lanyhán üldözték.

Vác.

Az orosz hadtestek czéltalan ide-oda menetelése megengedte Görgeynek, hogy kisebb küzdelmek után július 29-én Tokajnál a Tisza mögé vonuljon; Nagy Sándor Debreczenbe, a zöm tőle balra Nyiregyházán, Nagy-Kállón és Vámos-Pércsen át Nagy-Várad felé tartott. Nagy Sándort azonban az orosz IV. hadtest augusztus 2-án **Debreczennél** elérte és hadtestét szétverte, mire augusztus 4-én az egész magyar sereg Nagy-Váradra menetelt. Itt vette Görgey a kormány rendeletét, hogy augusztus 10-ig Aradra vonuljon.

Debreczen.

Ez idő alatt Haynau Pestnél mintegy 50,000 főt gyűjtött össze, mely erővel a kormány új székhelye, Szeged, elfoglalására, azután Temesvár fölmentésére szándékozott menni, remélve egy-szersmind a csatlakozást Jellacsics déli hadseregével.

Ez azonban alig vált volna lehetségessé, mert a bán dolga időközben rosszra fordult. Ő ugyanis, miután seregét újra szervezte, június elején Dályánál a Duna bal partjára átkelve, körülfárta **Péteváradot**, betört a Bácskába, bevette s fölégette **Újvidéket**; midőn azonban Guyon hadtestét **Hegyesnél** megtámadta, július 14-én súlyos vereséget szenvedett s előbb a titeli fen-

Pétevárad.

Újvidék.

Hegyes.

1849. Pétervárad. sikra, majd Szalánkeménél a Duna jobb partjára menekült. **Pétervárad** ennek folytán az ostrom alól július 16-án fölmentetett.

Haynau három oszlopban indult a Tisza felé: Szolnok, Szeged és Szabadka irányában; de midőn megtudta, hogy a magyarok Szegednél erősített táborát építettek s ott **Dembinszky** alatt a felső-tiszai (Perczel) és déli (Vetter) seregek egyesültek, erejét egyesítette s e tábor megtámadását határozta el.

Dembinszky alatt valóban 38,000 fő volt e táborban, de a tábor oly helytelenül készült, hogy annak megvédelmezését Dembinszky, midőn Haynau augusztus 1-én támadásra készült, rögtön föladata s a Tisza bal partjára térve, a **szőregi töltés** mögött foglalt állást. Itt szándékozott mindaddig ellenállást gyakorolni, míg Görgey serege beérkezik. Midőn azonban Haynau csakugyan támadásra indult, Dembinszky ez állást is rossznak találva, Temesvár alá szándékozott vonulni. De már késő volt; Haynau augusztus 5-én délután 4 órakor megtámadta az állást s a kifejlődött **szőregi** csatában a töltést elfoglalta.

Dembinszky most **Temesvár** alá vonult, hol augusztus 9-én újra megtámadtatván, ágyúharcz fejlődött ki; ez volt a magyar hadsereg utolsó nagy csatája, melyben, bár a végső pillanatban a parancsnokságot Bem vette át, Haynau maradt győztes. A magyar sereg romjai Lugosra menekültek.

Hogy Bem Erdélyből átjöhetett, annak oka az volt, hogy Erdély a magyarok részére már el volt veszve. Junius közepén vonultak be oda Lüdersz, Grotjenhelm orosz és Clam-Gallas osztrák hadtestei. Bem előbb Grotjenhelm ellen Beszterczénél és Szeretfalvánál állott, de midőn délen, hol Lüdersz a **predeali** (jun. 19.), **tömösi** (jun. 20.) és **brassói** (jun. 20.) ütközetek után Erdélyben már lábát megvetette, a segítség sürgősebb volt, Maros-Vásárhelyen át **Sepsi-Szt.-Györgyre** menetelt s megverte itt július 20-án Clam-Gallas osztrák hadtestét; majd az Ojtozon át Moldvába tört be, de július 28-án már ismét Maros-Vásárhelyre tért vissza. Lüdersz ezalatt Clam-Gallashoz közeledni óhajtván, **Segesvárra** ment; itt támadta meg őt Bem július 31-én alig 6000 emberrel. A támadás nem sikerült, Bem serege szétveretett. De már két nap múlva ismét 8000 emberrel indult meg Bem,

Predeál.
Tömös.
Brassó.

Sepsi-Szent-
György.

Segesvár.

bevette augusztus 5-én **Nagy-Szebent** s az itt álló oroszokat a ^{1849.} N.-Szeben. Talmács. Vöröstorony-szorosban **Talmácsig** szoritotta. De Lüdersz ezt megtudva, gyors menetben N.-Szebenbe jött s már a következő napon Bem **Nagy-Csúrnél** álló hadát hátban támadta meg. Bem Nagy-Csúr. utolsó serege szétvereiett; romjai még egyszer harcolnak augusztus 12-én **Szászsebesnél**, de azután a küzdelemnek vége; Erdély Szászsebes. elveszett.

A temesvári szerencsétlen végű csata után Görgei serege volt még egyedül harczképes. De ennek parancsnoka már julius közepe óta *személyes érintkezésben* volt az oroszokkal s midőn augusztus 11-én Kossuth és a kormány leköszönt s a hatalmat, mint *dictator*, Görgey vette át: ez a Bem hadseregével való egyesülés eszméjét föladva, seregével, mely 30,000 főt számított 144 löveggel, *augusztus 13-án* magát az oroszoknak *föltételek nélkül* kegyelemre megadta s fegyvereit az általa ide hívott Rüdiger hadteste előtt **Világosnál** nyílt mezőben lerakta.

Világos.

Klapka Komáromban még tartotta magát, sőt az ostromzárvonalat több kisebb ütközetben (jul. 29. **Hetény** és **Bajcs**, aug. 3. **Almás**, **Mocsa**, **P.-Herkály**) szétvervén, augusztus 5-én Győrt is visszafoglalta, de a világosi fegyverletétel után támadó működést többé ki nem fejthetett. De **Komárom** várát csak október 2-án s csak akkor adta át, midőn a helyőrségnek tisztességes, jövő sorukat biztosító föltételeket eszközölt ki.

Hetény.
Bajcs.
Almás.
Mocsa.
P.-Herkály.
Győr.
Komárom.

A magyar függetlenségi harc legfényesebb tanúsága annak, mint képes egy hazaszeretetből áthatott, szabadságszerető, függetlenségét féltő nép még a legmostohább viszonyok közt is hatalmas erő kifejtésre; az álló hadsereg töredékeiből, melyek újonnan alakított csapatokkal kiegészítettnek s támogattnak, lassankint egy hadműveletekre kész hadsereg fejlődik, mely a régi Ausztria. kipróbált vezérek alatt álló, szervezett, fegyvelmezett, harczedzett csapatait végre leküzdí s diadalmas csaták után az ország egész területét fölszabadítja. Kétségtelen dolog, hogy a magyar fölkelés az oroszok beavatkozása nélkül csak nehezen lett volna elfojtható; lehet, hogy a Windischgrätznél erélyesebb Haynau talán több előnyt vív ki, bár ez kétséges, az azonban kétségtelen, hogy a magyar hadak az orosz invasio nélkül a küzdelmet legalább addig

1849. kitarthatják vala, míg Magyarország javára európai beavatkozás következik be.

A forradalom katonai leveretésének természetes következménye volt, hogy Magyarország megszűnt, önálló független állam ország lenni; szétdaraboltatott s darabjai mint koronatartományok illesztettek az osztrák császárságba. Így maradt ez 18 évig, mignem 1867-ben a kiegyezés létrejött, mely Magyarországot a monarchiában Ausztria egyenrangú társává tette.

XVIII. FEJEZET.

A LEGÚJABBKORI HÁBORÚK.

Források: A legújabb kor gazdag katonai irodalmából szintén csak a főmunkákat említjük föl. Magyar nyelvű, sajnós, alig van. Ezek közül *kézikönyvképen* használható: Rónai Horváth Jenő, Az újabbkori hadviselés történelme, mely ez összeállításnál is alapul szolgált. Az *egyres hadjáratokra* csak két önálló munka van: Balás György, Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború és Szécsi Mór, az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

A más nyelvű munkák közt első sorban az illető államok vezérkarai által összeállított s kiadott hivatalos munkák jönnek tekintetbe s ezek a tanulmányozásra rendszerint elégségesek is. Ezek a következők: *1859-ik olasz háborúra:* Der Krieg in Italien 1859 (osztrák); *Der italienische Feldzug des Jahres 1859* (porosz). *Az 1864-ik évi dán háborúra:* Der Krieg gegen Dänemark im Jahre 1864 (osztrák); *Der deutsch-dänische Krieg 1864* (porosz). *Az 1866-ik évi porosz és olasz háborúra:* Oesterreichs Kämpfe 1866 (osztrák, mindkét háborút felöleli); *Der Feldzug von 1866 in Deutschland* (porosz). *Chiala, La guerra del 1866* (olasz). *Az 1869-ik évi dalmát háborúra:* hivatalos nines; ajánlhatók: *Süd-Dalmatien und Montenegro im Jahre 1869* (Oest. Mil. Z. 1870); *Pacor, Betrachtungen über die Insurrection in Dalmatien 1869. Bosznia megszállása 1878-ban.* Die Occupation Bosniens und der Hercegowina, durch die k. k. Truppen im Jahre 1878.

Az 1859-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1848/49-ik évi vereségek nem lohasztották le Szardínia vállalkozó kedvét s az olasz népek függetlenítésének s vezetése alatt való egyesítésének nagy művén lankadatlan erélylyel tovább működött. Victor Emanuel király és böles minisztere Cavour azon-

1859. ban az Ausztria elleni egyenetlen harc esélyeit újból kockáztatni nem akarták s az osztrák uralomnak Olaszországban való megszüntetésére irányzott törekvéseikhez pártfogót, szövetségest igyekeztek szerezni. Nagy fontosságú lépés volt e tekintetben Szárdiniának a krími háborúban való részvétele, minek első eredménye az volt, hogy a párisi congressuson Szárdinia már egész Olaszország érdekeit képviselhette, második és nagyobb eredménye pedig az, hogy megnyerte az olasz ügynek III. Napoleon pártfogását.

Ez időtől fogva Szárdinia magatartása Ausztria ellenében egyre kihívóbb lett; a tüntetések egymást érték s végre a háború elkerülhetlenné vált. Ausztria ennél fogva 1859 április 19-én ultimátumot intézett Szárdiniához, melyben háborúval való fenyegetés mellett a szárd hadsereg fegyverkezésének megszüntetését követelte. Az ultimátum április 23-án érkezett Turinba s az Ausztria által kiszabott három napi gondolkozási idő e szerint április 26-án járt le. Az angol diplomátia azonban a kikötött határidőnek még két nappal való meghosszabbítását eszközölte ki, nagy kárára Ausztriának, mert e halasztás módot nyújtott Franciaországnak, hogy seregével az olasz hadszínhelyen idejekorán megjelenjen.

Ausztria szándéka az volt, hogy a gondolkodási határidő lejártával Pavia körül összpontosított seregével a Ticinon azonnal átkel s a szárd sereget még a francia segélyhadak megérkezése előtt megveri. A francziák és szárdok viszont abban egyeztek meg, hogy Ausztria támadása esetén a szárd hadsereg Alessandria környékén fölvonul s ott magát mindaddig tartani igyekszik, míg a francia sereg, melynek egy része a Mont-Cenis-n át Turinnak, más része tengeren Genuán át Alessandriának tart, támogatására megérkezik.

A lomellinai hadjárat. Ausztria az olasz hadszínhelyen való alkalmazásra már eleve kijelölt 2-ik hadsereget hozta első sorban működésbe; az 1-ső hadsereg még alakulóban volt s a monarchia belsejében állott.

Parancsnok: marosnémeti gróf Gyulay Ferencz tábornagyszernagy; vezérkari főnök: *Kuhn* báró ezredes.

Hadtettek: II. Lichtenstein, III. Schwarzenberg, V. Stadion,

VII. Zobel, VIII. Benedek; továbbá: Urban tartalék és Mensdorf 1859. lovas hadosztálya.

Az egész olaszországi hadsereg harczó állománya 110,000, közte 6000 lovas és 364 löveg.

Később a hadszínhelyre értek még: I. *Clam-Gallas*, mely a magentai csatában részt is vett és IX. *Schaffgotsche*, mely Piacenzánál maradt vissza. Ez erővel együtt az osztrák 2-ik hadsereg harczó állománya 150,000 főre emelkedett.

A szövetségesek részéről a fővezérletet maga III. Napoleon császár vette át; vezérkari főnök: Vaillant tábornagy.

Szárdok.

Parancsnok: **Victor Emanuel** király; vezérkari főnök: *Lamarmora* Alfons tábornok.

Hadosztályok: 1. *Durando*, 2. *Fanti*, 3. *Castelborgo*, 4. *Cialdini*, 5. *Cuchiari* gyalog és *Sambuy* lovas hadosztálya.

A sereg létszáma 60,000 fő, közte 8000 lovas és 160 löveg. Ide számítandó még Garibaldi önkéntesekből álló különítménye, mely 3000 gyalogosból és 50 lovasból állott.

Franciaiak.

Hadtettek: Gárda, *Regnaud de St. Angely*; I. *Baraguay d'Hilliers*, II. *Mac-Mahon*, III. *Canrobert*, IV. *Niel*, V. *Napoleon Jérôme* herceg.

A francia sereg harczó állománya 120,000, közte 9000 lovas és 312 löveg.

A szövetséges hadak harczó állománya tehát összesen 183,000 fő volt, közte 17,000 lovas és 472 löveg.

A Paviánál összpontosítva álló osztrák sereg előnyomulását a Ticino átlépésével ápril 29-én tervszerűleg megkezdette; ez azonban lassan ment s a hadsereg élet képező III. hadtest csak május 2-án ért Valenza elé. Május 3-án kellett volna a Pón való átkelésnek végbemenni, a szárdok megtámadása ezután május 5-én vagy 6-án következett volna be. Mielőtt azonban ez intézkedések végrehajtottak volna, Gyulay Bécsből azon hírt vette, hogy a francia Turint már május 1-én elérték s 50,000 fő az olaszokkal való egyesülésre Casale irányában menetel, továbbá hogy Mac-Mahon serege Genuából Alessandria felé már szintén elindult. Gyulay ennek folytán eredeti tervét, melynek végrehajtását most

1859. már veszélyeztetettnek látta, föladta s elhatározta, hogy Turin ellen nyomúl s az onnét útban levő francia oszlopokat támadja meg. A hadtestek közül tehát csak a VIII., mely a megmásító rendelkezést későn kapta, kelt át a Pó folyón s miután hidját Cornalenál a megdagadt folyó elszakította, ott is maradt, míg nem a híd május 6-án helyreállítatván, a fősereghez ismét visszaterhetett.

A Vercelli-Turin felé való előnyomulás május 7-én kezdetett meg és május 8-án folytatott; de Garibaldi önkéntesein s szárd lovasságon kívül nagyobb ellenséges csapat nem találtatott.

Május 9-én végre belátta Gyulay, hogy téves irányban van. A francia III. és IV. hadtest valóban már nem volt e vidéken, mivel időközben Turinból vasúton Alessandriába szállított; a gárda, I. és II. hadtest Alessandria és Tortona közt gyülekezett, az V. hadtest pedig már útban volt Piacenza felé. E körülmények felől Gyulay távirati tudósítást is kapván, a Turin felé való előnyomulást szintén föladta s elhatározta, hogy a további eseményeket bevárando, a Lomellinába megy vissza. Ez végre is hajtott s a sereg a Sesia és a Pó mögött foglalt állást; a II. és III. hadtest második vonalban Mortaránál állott, a IX. Piacenzához rendeltetett.

A szövetségeseknél ez idő alatt a szárd hadsereg, balra húzódvá, Vercelli, Casale és Valenza közt helyezkedett el, a francia hadsereg pedig fölvonulását tervszerűleg végrehajtotta.

Miután azonban az osztrák fővezérlet az ellenség viszonyairól, kémek nem lévén kaphatók, csak homályos hírekkel bírt, Gyulay táboriszernagy május 19-én elhatározta, hogy egy *erősza-*
kos kémszemle útján szerez magának meggyőződést. E végből Stadion gróf altábornagy egy 24 gyalog zászlóaljából, kilencz lovas századból s 68 lövegből álló különítménnyel május 20-án a Vacarizza mellett vert hidon a Pó jobb partjára kelt át s három oszlopban Voghera felé előnyomult. A szövetségesek részéről, Forey tábornok által vezetve, az I. hadtest I. hadosztálya s Sonnaz Piemonti lovas dandára ment elébe s Montebellonál útját állotta. Stadion nem várta be a még útban levő francia hadosztályokat, hanem visszavonult. Stadion a vele szemben volt ellenség számát túlbecsülte, s ez által Gyulay azon téves nézetét, hogy a

Montebello.

szövetségesek Stradellán és Piacenzán át szándékoznak támadni, még jobban megerősítette. 1859.

E közben III. Napoleon magát egy nagyszabású hadműveletre határozá el, mely a szövetséges sereget előbb Vercellinél az osztrákok oldalába, majd Novarán át azok hátába volt vezetendő. Ez május 27., 28. és 29. napján végrehajtatott, a nélkül, hogy megzavartatott volna.

Május 30-án a szárdek négy hadosztálya az osztrák VII. hadtest jobb oldala ellen Palestro és Robbio irányában a Sesia bal partján előnyomult, részint hogy a francziáknak tért nyisson, részint pedig, hogy az oldalmenetet s a francia csapatoknak Vercellinél a vasúti vonatokból való kirakódását fődözze. Az osztrák legelső jobb szárnyon álló *Weigel* dandár a **Palestro** melletti *első ütközetben* Robbio felé visszanyomatott. A következő napon, május 31-én a szorongatott dandár segítségére a saját hadtestbeli Lilia és a II. hadtest Jellacsics hadosztálya érkezett meg s támadásba ment át; ámde ekkor már a szárdek is támogatást nyertek a francia III. Canrobert hadtest részéről s így az osztrák két hadosztály ellenében hét szövetséges hadosztály állván, az osztrákok a **Palestro** melletti *második ütközet* után, a legszívósabb ellenállás daczára a túlnyomó erő elől visszavonulni kényszerültek. Palestro.

Gyulay a Palestro melletti támadást csak a Piacenza felé föltételezett főművelet leplezésére szolgáló melléktámadásnak tartotta s ereje zömével még mindig a Pó mellett maradt. Az éj folyamán beérkezett jelentések mindazonáltal kétségtelenné tették, hogy a szövetséges hadak az osztrák sereg oldalában és hátában állanak. Gyulay tábornoszernagy ennél fogva az egész hadseregnek *Novara elleni összpontosítását* rendelte el, hogy a szövetséges hadak ott álló részét megtámadja.

Junius 1-én érkeztek meg az *I. Clam-Gallas* hadtest részei Prágából Milánónál; a fővezérlet ezeket részint a novarai úton, a S. Martino hídfőbe, részint a Ticino mögé Magentára rendelte. Junius 2-án az osztrák fővezér azon értesítést kapta, hogy már az egész szövetséges sereg Novaránál áll; Gyulay erre a Novara felé való előnyomulás eszméjét is föladta s a hadseregnek a *Ticino mögé való visszavonulását* parancsolta meg.

A visszavonulás junius 3-án két oszlopban hajtattott végre;

1859. este a II. hadtest Magentánál az I. hadtesthez csatlakozott; a VII. és III. tovább délre Abbiategrasso körül állapotodott meg, az V. és VIII. csak az éj folyamán jutott a Ticino mögé.

A szövetségesek részéről a zöm Novaránál arczczal délnek foglalt állást, a gárda és a II. hadtest azonban Mac-Machon parancsnoksága alatt egész a Ticinoig ment előre, visszanyomta az osztrák előőrseket s míg a gárda Mellinet hadosztálya a st. martinoi csak félig kész hídfe előtt megállapodott, a többi részek a Turbignónál vert hadi hidon a Ticino bal partjára keltek át.

Az osztrák I. hadtest parancsnoka ekkor St. Martinot föladta s a Ticino hid fölrobbantását rendelte el, mi azonban nem sikerült s így a hid a francziák birtokába jutott.

A következő napon a szövetségesek, a Ticinon átkelve, Milánó ellen szándékoztak nyomulni s ez alkalommal a Magentánál álló osztrák jobb szárnyval harcra elegendvén, ez összeütközésből a magentai csata fejlődött ki.

Magenta.

A magentai csata. A magentai csatát a felső olaszországi csataterék általános jellegével bír; sok vizvonal, rizsföldek, szőlők, számos töltés, mocsaras területek stb. A vizvonalak közül a Ticino mellett kiváló szerepet vitt a vele párhuzamos Naviglio Grande csatorna, mely két oldalt emelt magas töltések közt folyik. Osztrák részről az I. hadtest csapatai a Naviglio Grande vonala mögött, arczczal részben nyugotnak a Ticino felé, részben északnak fordúlva állottak; a II. hadtest zöme Magentánál, délre a VII. hadtest Reischach hadosztálya, keletre a Mensdorf lovas hadosztálya. Az egész erő, mintegy 50,000 fő Clam-Gallas altábornagy alá rendelve.

Mac Mahon csapatai az előnyomulást a Naviglio Grande keleti partján s Magenta irányában csak délelőtt 10 órakor kezdték meg, hogy a Novara felől közeledő III. és IV. hadtestnek időt engedjenek. Délután 1 órakor érkezett a francia megkerülő bal szárny Marcalla és Bernate vonalába, minek folytán Clam az osztrák csapatokat Buffalora és Magenta felé visszavonta, Gyulay pedig a III. hadtestnek a harczterre vonulását rendelte el. St. Martino felől eddig még támadás be nem következett. Midőn azonban III. Napoleon az ágyútüzből s jelentésekből Mac Mahon előnyomulása felől biztos volt, parancsot adott a Naviglio vonal meg-

támadására. Miután a II. hadtest ugyanez időben ért Buffalorához, e hely, valamint a középben a műút és a vasút hidja is délután 2 órakor a francziák által elfoglaltattak. Ekkor szünet állott be; Mac Mahon az előnyomulást beszüntette, hogy elmaradt bal szárnyát bevárja.

Délután 4 óra tájban ért az osztrák III. hadtest a harcztérre s Robecco felől a csatorna mindkét partján nyomult előre; bár itt időközben a francia III. hadtest Picard dandára is beérkezett, a francziák jobb szárnya visszanyomatott. Délután 5 órakor azonban megérkezett s IV. hadtest is, minek folytán az osztrákok Ponte-Vechioból visszavetettek. Este 6 órakor, midőn Mac Mahon csapatai már a Buffalora-Marcalla vonalban teljesen fölvonultak, III. Napoleon általános támadást rendelt Magenta ellen. Az osztrák csapatok bámulatos vitézséggel védelmezték Magentát, de a tülerő végre is győzött, s a helység másfél órai heves küzdelem után 7^h 30^l-kor Mac Mahon csapatai által rohammal elfoglaltatván, a francziák kezeibe került. Ezzel a csata végét ért. Clam-Gallas Milánóra vonult vissza.

Az osztrákok vesztesége 10,200 fő, a francziáké 4500 fő volt; a szárdok harciba nem jutottak.

Az osztrák sereg ezután június 18-ig a Mincio mögé húzódott, hogy az időközben ott gyülekező 1-ső hadsereggel egyesüljön. A szövetségesek ugyanez időben egész a Chiese vonalig nyomultak elő, hol megállapodván, a hadműveletekben rövid szünet állott be.

A solferinói hadjárat. Az osztrák hadsereg a Mincio mögött 200,000 főt meghaladó tekintélyes erőre növekedett, mely itt a következő beosztást nyerte:

Fővezér: I. Ferencz József császár; vezérkari főnök Hess tábornoszernagy.

1. hadsereg; parancsnoka gróf *Wimpffen* tábornoszernagy.

Hadtestek: III. Schwarzenberg, IX. Schaffgotsche, XI. Veigl, Zedtwitz lovas hadosztály.

2. hadsereg; parancsnoka gróf *Schlick* lovassági tábornok.

Hadtestek: I. Clam-Gallas, V. Stadion, VII. Zobel, VIII. Benedek, Mensdorf lovas hadosztály.

E hét hadtest és két lovas hadosztály képezte a működő had-

1859. sereget, melynek harczoló állománya 130,000 fő volt, közte 9300 lovas és 536 löveg.

A szövetséges hadsereg tagozásában változások nem állottak be. A sereg harczoló állománya a solferinói csatában 143,000 fő volt, közte 15,000 lovas és 420 löveg.

Az osztrák haderő június 21-én a Mincio mögött hadműveletekre ismét készen állott. A fővezérlet eredeti szándéka az volt, hogy a szövetségesek támadását a várnégyszögben bevárja. Midőn azonban a fővezérlet arról értesült, hogy a szövetségesek az eddig a Pó jobb partján alkalmazott csoportot a fősereghez vonni szándékozzák s hogy e haderő Piacenzától Cremona felé tényleg már meg is indult, az osztrák fővezérlet magát támadó előnyomulásra határozá el. A támadás a szövetségeseknek a Chiese vonalon s a Garda tó mellékén fölismert főereje ellen volt intézendő s június 23-án a Mincio átlépésével volt megkezdendő.

A szövetséges fővezérlet, miután azon nézetben volt, hogy az osztrákok a támadást a Mincio vonalán, vagy a várnégyszögben bevárni szándékoznak, szintén támadásra határozá magát el. A Chiese folyón való átkelés június 21-ére határoztatott.

A szövetségesek az előnyomulást június 21-én valóban megkezdtek s a Chiesen, Montechiaronál és Mezzanénál átkeltek. Június 22-én a szövetséges hadsereg jobban fölzárkózott. III. Napoleon a következő napon pihenni s június 24-én tömör échiquierben a Mincio ellen nyomulni szándékozott.

Az osztrák sereg előnyomulására az intézkedések június 22-én adattak ki s a Mincion való átkelés június 23-án végrehajtatott; miután pedig június 24-én mindkét fél előnyomulását folytatni szándékozott, a két sereg között találkozó harc fejlődött ki: a solferinói csata.

Solferino.

A solferinói csata. 1859 június 24-én. A solferinói csatater két egymástól élesen elkülönített részből áll; az északi a gárdamelléki hegyvidék, számos kisebb-nagyobb emelkedéssel, melyeket keskeny völgyek választanak egymástól el; ennek déli szegélye Volta, Cavriana, Solferino és Castiglione delle Stiviere helyek által jelölhető; itt kezdődik a déli rész, mely a lombardiai fensikhoz tartozik; itt terül el a medolei sík, a Campo-di-Medole, mely nagyobb lovas tömegek működésére fölötte kedvező.

Az ellenséges felek az előnyomulást nem egyenlő időben kezdték meg; míg a francziák oszlopai már reggel két órákor megindultak s e mellett harcra készülve fejlődésüket gyorsan végrehajthatták, addig az osztrák sereg némely részei a menetet csak *étkezés után*, tehát délelőtt tiz óra tájban kezdték meg, minek folytán csapataik csak fokozatosan juthattak a küzdelembe.

Reggel $\frac{1}{2}$ 3 óra volt, midőn a francia oszlopok Solferino előtt az osztrák előőrsökbe ütköztek, melyek a francia tömegek elől végre reggel hat órákor visszavonulni kényszerültek.

Ez időtájban a francia fővezérlet már tisztában volt azzal, hogy itt döntő csata készül s III. Napoleon intézkedéseit már ennek megfelelőleg adta ki. A terv, mely a csata vívására alapúl szolgált, az volt, hogy a francia IV. és III. hadtest az osztrákoknak a sikon levő bal szárnyát, az I. hadtest és a szárdok a hegyeken levő jobb szárnyat lekötni igyekezzenek, míg a középben a gárda és a II. hadtest a magaslatok szegélyén Solferino és S. Cassiano-Cavriana felé előnyomulván, az osztrák fölállítást áttörjék. Bárha az osztrák IX. hadtest nemsokára a III. által is támogatott, míg Niel a francia IV. hadtesttel még mindig egyedül állott ott, Wimpffen hadserege nem hogy előnyöket vívott volna ki, de határozottan tért vesztett. A középben az V. hadtest állásait szintén nehezen tarthatta. Délelőtt tiz órákor a Forey hadosztály ismételt rohamokat intézett az osztrákok által hősileg védett hírneves Cziprushalom ellen, a Rocca hegy déli oldalán; itt azonban s a Contrada S. Martinonál a francia támadás fennakadt. Csupán a jobb szárnyon volt a harc az osztrákokra kedvező, hol a VIII. hadtest határozott szerencsével harcolt a szárd sereg zöme ellen, elfoglalva tőle a S. Martinoi magaslatokat.

Délután egy órákor érte el a harc tetőpontját; az osztrák V. hadtest teljesen kimerült s töltenyekkel már nem rendelkező csapatait az I. hadtest ép fölváltotta, midőn a francia gárda az I. hadtest támogatására harcra lépett s ugyanekkor indította meg Mac-Mahon is a még teljesen ép II. hadtestet Cassiano irányában. A Solferinonál mutatkozó nagy veszély azonban ép ekkor indította az osztrák fővezérletet újabb cselekvésre s az áttörést megakadályozandó, egyrészt a legutóbb beérkező VII. hadtest egy hadosztályát S. Cassiano felé, a Mensdorf lovas hadosztályt pedig a

1859. két sereg közti térre, a medolei síkra nyomúltatta elő, másrészt Wimpffen seregét a francia jobb szárnyat átkaroló támadásra utasította. Mindez azonban a kívánt hatást már többé elő nem idézte. Wimpffen támadásra már képtelen volt, a lovas támadást

A solferinói csata.

1859 június 24-én.

két francia lovas hadosztály s a medolei síkon felvonúlt nagyszámú tüzérség meghiúsította; ép úgy nem volt képes a VII. hadtest, lassankint elővonuló csapataival, Mac-Mahon nagy tömegekkel végrehajtott hatalmas támadásait feltartóztatni.

Délután négy órakor a solferinói magaslatok a francia gárda és I. hadtest birtokában voltak. Az osztrák első hadsereg tett ugyan még egy csekély jelentőségű előtörést, melynél Edelsheim a magyar huszárokkal majd elfogta Canrobert tábornagyot, de ez utolsó erőmegfeszítése volt; a csata már el volt döntve s az osztrák sereg megkezdte visszavonulását a Mincio mögé; a VIII. hadtest a szárdokkal szemben győzelmes maradt, magát még mindig könnyen tartotta, de a csata sorsát már meg nem változtathatta.

Az osztrák veszteség 22,000 fő, a szövetségeseké 18,000 fő volt, de ezek közt majd 16,000 halott.

A solferinói csata után a szövetséges sereg a Mincioig vonult előre, sőt június 28-án egy része azon át is kelt, de a béketárgyalások csakhamar megkezdettek, nem katonai, hanem inkább politikai okokból s kiváló tekintettel Poroszországra, mely hadseregét mozgósította s beavatkozásra készen állott. Julius 12-én megkötötték a villafrancai béke, mely a háborúnak végét vetett. A villafrancai békében Ausztria Velenczét a várnégyszöggel megtartotta, de a Lombardiát — Mantua és Peschiera kivételével — Franciaországnak engedte át s III. Napoleon ezt, cserében Savoyáért és Nizzaért, Szárdiniának adta; Toscana és Modena, mint fejedelemségek fentartattak.

Az 1864-ik évi dán háború.

Schleswig és Holstein herczegségek Dániával personális unio alapján egyesülve voltak; miután azonban Holstein a német szövetség tagja volt, Schleswig pedig nem, Dánia Schleswigit a birodalomba beolvasztani kívánta. A herczegségek ez ellen fölkelve, 1848—50-ig háborút viseltek Dánia ellen, mely azonban Poroszország és Ausztria közbelépésére, kik Dánia mellett foglaltak állást, a régi viszony helyreállításával véget ért. Midőn azonban a Frigyes dán király halála után trónra lépő IV. Keresztély a Schleswig bekebelezésére vonatkozó törekvést megújította, Porosz ország és Ausztria, kik a herczegségeket a német

1864. szövetség számára megtartani kívánták, Dánia ellen léptek föl; Dánia az 1864 január 16-án átnyújtott ultimatum követeléseit elutasítván, a két nagyhatalom, Poroszország és Ausztria, Dániának hadat izent.

A szövetséges hatalmak mindegyike egy-egy hadtest fölállítását határozta el. A fővezérlet a porosz Wrangel Frigyes gróf tábornagra bízott.

Osztrák hadtest. Parancsnok *Gablenz* altábornagy; *Gondrecourt*, *Nostitz*, *Dormus* és *Thomas* dandárok, összesen 20,000 fő. *Porosz hadtest.* Parancsnok: *Frigyes Károly* porosz herceg; a 6. és 13. gyalog hadosztály az ugyanazon számú lovas dandárokkal és a *Mülbe* gárda-hadosztály; összesen 35,000 fő. A szövetséges seregek egész ereje 55,000 fő.

A dán hadsereg *Méza* tábornok alatt három gyalog hadosztályból, egy tartalék gyalog dandárból és egy lovas hadosztályból állott; számereje 80,000 főre volt téve, melyből azonban a hadműveletek kezdetén csak mintegy 65,000 fő állott hadkészen.

A dánok az első ellenállást a *Danneverk* nevű, *Schleswig* déli határa mentén levő 75 kilométer hosszú erődített sánczvonaltan szándékozták gyakorolni. A főerő a legjobban megerősített részen, *Schleswig* városnál állott föl, míg balról a *Schlei*, jobbról a *Trenne* és *Eider* vonala, megfigyelő különítmények által szálaltott meg. A *Danneverk* elvesztése esetén a dán sereg a *Düppel* és *Sonderburg* melletti erődített állásba volt visszavonulandó. A szövetségesek egyelőre csak *Schleswig* tartomány megszállására kívántak szorítkozni, mi azonban előbb a *Danneverk* elfoglalásátette szükségessé. A dánok e védő vonalát arczban a *Rendsburgnál* álló osztrák hadtest volt megtámadandó, míg a tőle jobbra, *Kielnél*, fölvonult porosz hadtest az *Eider* csatornán átkelve, a dánok bal oldalába kellett hogy előnyomuljon.

A szövetséges hadak február 1-én lépték át *Schleswig* határát s két menettel a *Danneverk* elé értek. Február 3-án az osztrák hadtest a dánok azon részét, mely a *Danneverk* előtt állott, megtámadta, hogy ütegei elhelyezésére az *Oberselk* és *Yagel* melletti magaslatokat biztosítsa; az ütközetben a dánok a *Gondrecourt* és *Nostitz* dandárok által visszavettétvén, a főállásba vonultak; az

osztrák csapatok nemcsak az érintett magaslatokat, de a Danne-
werk előtt levő Königsberget is hatalmukba ejtették. A dánok
ekkor a Danneverk védelmét föladták és visszavonultak. Gablenz
ezt 6-án reggel megtudva, a Nostitz dandárral azonnal üldözésükre
indult s a dán utóvédet Översee mellett elérve, megtámadta s
Flensburg felé visszavetette.

Február 7-én Méza tábornok 6¹/₂ dandárral a düppeli sán-
czokba és Alsen szigetére vonult, míg Hekermann-Lindenkrone
tábornok a visszavonulást észak felé Jütlandba, Kolding irányá-
ban, tovább folytatta. A szövetségesek közül most a porosz had-
test a düppeli sánczok előtt a Sundevittben állapodott meg,
míg az osztrák hadtest a porosz gárdával Jütland elfoglalására
indult.

A düppeli sánczok azonban erős védő állást képeztek, melyet
csak rendszeres ostrom útján lehetne elfoglalni; a porosz hadtest
tehát a sánczokat ostrom alá fogta és több mint két havi ostrom
után ápril 18-án rohammal bevette.

Míg a poroszok a düppeli sánczokat ostromolták, az osztrák
hadtest már február 18-án jütlandi területre lépett, de egyelőre
csak Kolding megszállására szorítkozott. A további előnyomulás
márczius 8-án folytatott; Gablenz hadteste északi irányban
Veile-nek tartott, hol Heckermann-Lindenkrone hadosztályának
zömét megtámadta és visszavetette. A dánok többé meg nem álla-
podtak s a Limmfjordon át észak felé teljesen visszavonultak; az
osztrákok megszállották ennél fogva a viborgi és aarhusi kerülete-
ket. Márczius végével Gablenz hadteste *Friedericia* elé rendelte-
tett, mert a porosz gárdára Düppel előtt volt szükség. Friedericit
az osztrákok most körülzárták s miután a dánok a város és vár
védelmét föladvá elvonultak, ápril 29-én ellenállás nélkül meg-
szállották.

Május havában az osztrák hadműveleteket egy szép tengeri
harcz vezette be. Az osztrák hajóhad két pánczélos fregattja (Ra-
deczky és Schwarzenberg) május 4-én érkezett *Tegetthof Vilmos*
sorhajókapitány parancsnoksága alatt Cuxhafenbe, hol hozzá
három kisebb porosz hajó csatlakozott. Tegetthof megtudva, hogy
a dán hajók *Helgoland* szigete körül czirkálnak, május 9-én oda
indult s a sziget keleti oldalán három dán hajóra talált, melyeket

1864. *Svenson* vezényelt. A dán hajók 102 ágyúval bírtak, az osztrák és porosz hajóraj együtt csak 82 ágyúval rendelkezett. Tegetthof ennek daczára azonnal megtámadta a dán hajókat s bár az osztrák tengernagyi-hajó főarbozca s szereléke lángba borult, azokat visszavetette.

Május 12-én Anglia közbenjárására fegyverszünet kötöttet, de a háborúnak csak az október 30-án megkötött bécsi béke vetett véget. A bécsi békében Dánia Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségeket Poroszországnak és Ausztriának adta át, reájok hagyván, hogy azok birtoklása fölött maguk egyezkedjenek. E közös birtoklás azonban nem vált a két nagyhatalom üdvére, mert innét származtak azon súrlódások, melyek rövid idő múltán a nagy osztrák-porosz háborút idézték elő.

Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború.

1866

A sziléziai háborúk küzdelmei után Németország két vezér-állama, Ausztria és Poroszország tartós barátságot kötöttek, melyet a Napoleon elleni harcok még szorosabbra fűztek. E barátságos viszony későbbre is fenmaradt ugyan, de Ausztria kétségtelenül fájlalta a hatalom és befolyás elvesztését, mely a Habsburg-dynastiának a német császári méltóságról való lemondása után, lassan de biztosan a Hohenzollern-házra ment át. Ausztria ennél fogva oly irányban működött, hogy a német szövetség államait magához csatolja s nem valószínűtlen, hogy jövőendő terveiben a régi római német császárság visszaállítása is szerepelt. Poroszország ismerte e terveket, s mivel maga is ugyan-e célra törekedett, a két nagyhatalom viszonyában némi feszültség állott be, melynek előbb-utóbb fegyveres mérkőzésre kellett vezetnie. Az erőszakos megoldástól mindazonáltal mindkét fél tartózkodott. Az 1859-ik évi háborúban Poroszország vonakodott ugyan Ausztriának segídezni, de legalább ellene sem szövetségelt, sőt a háború végével inkább Ausztriához hajlott s ez által a háború aránylag gyors befejezésére kétségtelenül befolyással volt. Az 1864-ik évi dán hadjáratban mindkét fél sietett az alkalmat felhasználni, hogy a német

szövetségnek szolgálatot tegyen; Dánia leküzdésére tehát Ausztria és Poroszország szövetségre léptek s csapataik együtt harcoltak Schleswig és Holstein hercezségeknél a dán uralom alól való föl-szabadítására.

A háború befejezte után azonban a viszály csakhamar kitört. Az 1865-ik év augusztus 14-én kötött gasteini egyezményben a felek olyképen osztoztak meg, hogy Poroszország Schleswig, Ausztria pedig Holstein kormányzatát vegye át, a birtoklás azonban mindkét hercezségre nézve továbbra is közös maradjon. Midőn tehát Ausztria a holsteini rendeket Poroszország megkérdezése nélkül azon célból összehívta, hogy az ország jövő sorsa fölött döntsenek, a német szövetség kívánsága szerint ugyan, de az egyezmény ellenére cselekedett. Poroszország előbb tiltakozott, azután pedig csapatokat küldött Holsteinba. A német szövetség Ausztria mellett foglalt állást s hadseregének Poroszország ellen való mozgósítását rendelte el. Poroszország erre a szövetségből kilépett s egy új északnémet szövetséget alkotott, melybe Hessen, Hannover és Szászország kivételével, az északi német államok beléptek. Poroszország, Hessent és Hannovert azonnal megszállotta, egy hadsereget pedig Szászország ellen küldött.

A kitörő háborúban tehát az északi német államok, az említett három kivételével, Poroszország mellett, a déli német államok ellenben, továbbá Hessen, Hannover és Szászország Ausztria mellett állottak. Ily módon a viszony Ausztriára nézve lett volna kedvezőbb. Ámde a porosz diplomácia élén álló Bismarck gondoskodott ennek ellensúlyozásáról s megnyervén Olaszország szövetségét, Poroszország ez által nemcsak erősebb lett Ausztriánál és szövetségeseinél, de sőt Ausztriát ama fölötte kedvezőtlen helyzetbe hozta, hogy egyszerre két hadszínhelyen kelle a háborút viselnie, s így erejét megosztani volt kénytelen.

Az osztrák haditerv már 1866 április havában számolt a kettős háború eshetőségével s a 450,000 főnyi hadseregből, mely rendelkezésre állott, 300,000 fő számított az északi, 150,000 fő a déli hadszínhelyre. A terv mindkét hadsereg számára (politikai okokból) teljesen védő magatartást állapított meg; az északi háborúra nézve a hadi terv úgy vélte, hogy a poroszok első hadműveleti tárgya Olmütz lesz, ez okból, továbbá Bécs sikeres meg-

1866. védeése szempontjából, az északi hadseregnek Olmütz körül való fölvonulása határozottatott el. E fölvonulás május hó 20-án vette kezdetét s június 9-én fejeztetett be; összesen tehát 20 napig tartott. A német szövetség 120,000 főnyi sereget állított (VII. és VIII. szövetséges hadtest) föl, de az erőt nem csatlakoztatta az osztrák északi hadsereghez, hanem saját területei védelmére utasította. Kivételt képezett a szász hadtest, mely országából kiszorítván, az osztrák seregbe húzódott vissza.

A porosz haditerv nemcsak a saját, de a szövetséges olasz hadsereg számára is a leghatározottabb támadó előnyomulást írta elő. A támadásnak e mellett egyidejűnek kellett lenni, hogy Ausztria valóban ereje megosztására kényszerítettessék s ugyanazon hadászati tartalékokat fölváltva mindkét fél ellen ne alkalmazhassa. A támadás főtárgya mindkét hadsereg számára Bécs, melyet a legrövidebb vonalon elérni igyekeztek.

A porosz hadsereg 350,000 főnyi létszámából a német szövetség hadserege ellen csak 50,000 fő számíttatott, míg 300,000 fő Ausztria ellen volt alkalmazandó. A fölvonulás a szász-cseh-sziléziai határon volt végrehajtandó s május 12-én megkezdetvén, június 5-ig befejeztetett; összesen tehát 24 napot vett igénybe.

A königgrätzi hadjárat. *Osztrák északi hadsereg.* Parancsnoka: **Benedek Lajos** tábornagy; vezérkari főnök: *Baumgarten* tábornok.

Hadtestek: I. *Clam-Gallas*; II. *Thun*, III. *Ernő főherceg*, IV. *Festetics*, VI. *Ramming*, VIII. *Lipót főherceg*, X. *Gablenz*; Szász hadtest, *Albert* szász trónörökös. 1. Könnyű lovas hadosztály *Edelsheim* Gyulay; 2. könnyű lovas hadosztály *Thurn-Taxis*; 1. tartalék lovas hadosztály *Holstein*, 2. *Zaitsek*, 3. *Coudenove*.

Összesen tehát *osztrákok*: 7 hadtest és 5 lovas hadosztály, 270,000 főnyi létszámmal; harczó állománya 180,000 fő gyalogság, 12,800 lovas, 736 löveg; *szászok*: két gyalog és egy lovas hadosztály, melyek harczó állománya mintegy 18,000 gyalog, 2000 lovas és 58 löveg.

Az egész osztrák északi hadsereg június közepétől fogva hadműveletekre készen volt s két csoportban állott; az egyik — kisebb — csoport az I. hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály az *Iser*

vonalon, Csehországban; ide volt csatlakozandó a szász hadtest is; 1866. a másik csoport, a hadsereg zöme, 6 hadtest és 4 lovas hadosztály, Morvaország közepén Olmütz és Brünn tájékán.

Poroszok. Az Ausztria elleni hadműveletekre szánt porosz haderő I. Vilmos porosz király, mint hadsereg főparancsnok alatt, ki mellett Moltke Hellmuth báró gyalogsági tábornok, mint vezérkari főnök működött, három hadseregbe volt tagozva.

Elba hadsereg. Parancsnoka: *Herwarth v. Bittenfeld* gyal. tábornok; 14. gyal. hadosztály Münster-Meinhövel (VII. hadtest); 15. gyal. hadosztály Canstein; 16. gyal. hadosztály Etzel; tartalékos lovas dandár Kotze. Tehát a $\frac{1}{2}$ VII. és az egész VIII. hadtest, de három önálló hadosztályba és egy lovas dandárba tagozva. Az Elba-hadsereg létszáma 50,000 fő volt.

Első hadsereg. Parancsnoka: *Frigyes Károly* porosz herceg, lovassági tábornok. Hadtestek: II. *Schmidt*, III. *Manstein*, IV. *Fransecky*. Lovas hadtest, *Albrecht* porosz herceg alatt. Összesen három gyalog és egy lovas hadtest, 120,000 főnyi létszámmal.

Második hadsereg. Parancsnoka: *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös. Hadtestek: Gárda: *Württemberg* Ágost herceg; I. *Bonin*, V. *Steinmetz*, VI. *Mutins*. Lovas hadosztály *Hartmann*. Összesen négy hadtest és egy lovas hadosztály, 130,000 főnyi létszámmal.

A porosz haderők összes száma tehát hét gyalog és egy lovas hadtest, három önálló gyalog és egy lovas hadosztály, melyek létszáma kereken 300,000 fő; a harczoló állomány (a königgrätzi csatában) 175,000 fő gyalogság, 24,000 lovas és 770 löveg.

A porosz haderők június közepén a tagozásnak megfelelően három csoportban állottak; és pedig: az Elba-hadsereg mint jobb szárny a szász határon Torgau, a középet képező első hadsereg a cseh határon Görlitz, végre a második hadsereg, mint bal szárny, a sziléziai határon Neisse körül.

Az osztrák fővezérlet június közepén azon nézetben volt, hogy a porosz seregek zöme Sziléziában áll s az Olmütz körüli összpontosításnak ez is egyik oka volt. Midőn azonban június 17-én a poroszoknak Szászországba való bevonulásáról s arról értesült, hogy a porosz főerő Görlitz és Landshut tájékán áll,

1866. Benedek az északi hadsereget június 20-án Csehországba indította. A Felső-Elbánál kiszemelt Josefstadt-Königinhof-Miletin közti erős állásban szándékozott az északi hadsereg parancsnoka a döntő csatát elfogadni, vagy pedig «kedvező alkalommal» a támadásba átmenni. Az állásba vonulás alatt az Iser vonalon álló csoportnak ama feladat jutott, hogy az ellenség azon részét, mely Szászországból nyomul be, a nélkül, hogy szívós ellenállást gyakorolna, föltartóztassa.

A porosz fővezérlet a három csoportnak előre, Jičín irányában való központi előnyomulását rendelte el. Az Elba hadsereg a határt június 22-én, az első hadsereg 23-án, a második hadsereg június 25-én és 26-án lépte át.

A mozdulatok tehát június 26-ig összeütközésre nem vezettek; de ennek már részint e napon, részint a következőn megkelle történnie, még pedig a következő okból: Az osztrák fővezérlet, az ellenség észrevett közelségénél fogva, a zöm még be nem fejezett fölvonulására újabb intézkedéseket volt kénytelen tenni; utasította nevezetesen a nyugoti csoportot, hogy a Rumburg, illetőleg Zittau-Gabel felől netán támadó poroszok ellenében — eltérőleg a korábbi parancstól — szívós ellenállást fejtessen ki, míg ugyan e czélból a X. hadtest a trautenauai, a VI. pedig a nachodskalitzki szoroshoz rendeltetett. Miután pedig a porosz seregek előnyomulásukat ép ez irányokban folytatták, e pontokon az összeütközésnek a következő napokon be kellett következni.

Harcok az Iser vonalon. Az osztrák első hadtest június 26-án reggel Münchengrätznél, a szász hadtest Jungbunzlaunál, az 1. könnyű lovas hadosztály Sichrownál és Turnaunál állott. A porosz Elba-hadsereg a zwickau-hühnerwasser-münchengrätzi és gabel-podoli vonalakon, az első hadsereg Reichenberg és Gablonz felől Turnau irányában nyomult elő. Az osztrák első hadtest ennél fogva előőrseit Hühnerwasserről az Iserig visszavonni kényszerült, az 1. könnyű lovas hadosztály pedig, miután június 26-án délelőtt a porosz IV. hadtest elővédével *Sichrownál* rövid ütközetet vívott, Podol és Münchengrätz felé hátrált.

A szász trónörökös, mint e csoport parancsnoka, a fővezérlet részéről ugyan-e napon arra utasítatván, hogy Turnaut és Münchengrätzet minden áron megtartsa, e feladatot támadó elő-

töréssel vélte legezélszerűbben megoldani, mely Podolon át Sichrow felé, tehát a porosz első hadsereg jobb oldalába lett volna intézendő. 1866.

E vállalat azonban nem sikerült; az előtört részek 26-ika éjjelén a *Podol* mellett vívott éjjeli harcban a porosz 7. hadosztály által a bal partra visszanyomattak. A szász trónörökös ennél fogva a támadás eszméjével fölhagyott s a sereget előbb *München-grätz*nél egyesítette, azután pedig a visszavonulást Jičín felé elrendelte. Június 29-én délben az osztrák sereg nyugoti csoportja, elérte Jičint.

A szász trónörökös, még 28-án délutánról keltezve, parancsot kapott a fővezérlettől Jičín megtartására, melyben egyszerűen jeleztetett, hogy 29-én és 30-án a főszereg zöme is Jičínre vonúl, hogy a porosz Elba- és első hadsereget megtámadja. Benedek e szándékkal ugyan még 28-ika éjjelén fölhagyott, de a megváltoztató parancs a szász trónörököshöz csak 29-én délután küldetett el s így ez intézkedéseit azon véleményben tette meg, hogy neki a főszereg fejlődési körletét is biztosítani kell. A két hadtest Jičín. ennél fogva Jičín előtt terjedelmes fölállítást vett. E kedvezőtlen helyzetben délután 4 órakor a porosz túlnyomó erők által megtámadtatván, az osztrák I. hadtest újból tetemes veszteségeket (közel 5000 fő) szenvedett. Este $\frac{1}{2}$ 8 órakor érkezett a fővezérlet már említett megváltoztató parancsa, mire a sereg igen kedvezőtlen viszonyok között, a poroszok által folyton nyomatva, Miletin felé visszavonult. Június 30-án az osztrák I. hadtest, a szász hadtest és az I. könnyű lovas hadosztály Miletinnél és Horitznál a főszereg közvetlen kötelékébe lépett.

Harczok az Elba vonalon. Említettük, hogy Benedek tábornagy az eddig vett hírek daczára is megmaradt ama szándékánál, miszerint a sereget a Josefstadt-Königinhof-Miletin közti állásba vezeti, de hogy e szándék keresztülvitele máris nehézségekbe ütközött, a mennyiben a porosz második hadsereg ellenében a X. hadtestnek Trautenauba, a VI. hadtestnek Skalitzra és Nachodra való előretolását tette szükségessé. Pedig ezzel még csak a porosz I. és V. hadtest menetvonala volt elállva, míg a porosz gárda szabadon nyomulhatott elő s közbeeső menetvonalánál fogva könnyen a két osztrák hadtest közé férközhetett. Az osztrák fővezér figyel-

1866. mét azonban inkább nyugot felé irányította, szándéka a továbbiakra nézve az lévén, hogy a sereget a fölvonulás befejezte után Jičinre vezeti, hogy ott a porosz főerővel (Elba- és első hadsereg) szembe szálljon.

Trautenau.

A X. hadtestnek Trautenaura való előretolása folytán e hadtest június 27-én a porosz I. hadtesttel harcra jutott; a kifej-
 lödött küzdelemben *Gablenz* altábornagy a Bonin által vezetett porosz I. hadtest fölött fényes győzelmet vívott ki, minek következtében a poroszok előbb az Aupa bal partján fekvő magaslatokra hátráltak, azután pedig Schönberg és Libau felé a határon át visszavonultak. Ugyancsak június 27-én ütközött össze az osztrák VI. Raming hadtest **Nachodnál** (Wysokownál) a porosz V. hadtesttel; mivel azonban a Hertweck dandár a poroszok oldalába, a Venczel hegyre vezető útról letért s a támadást most arczban kelle végrehajtani, ez nem sikerült. A VI. hadtest Skalitzra vonult vissza. A következő napon, június 28-án, a VI. hadtestet Skalitznál a VIII. váltotta föl, de nem több szerencsével; a személyesen jelenlevő fővezér által elrendelt visszavonulás közben **Skalitznál** megtámadtván, tetemes veszteséggel hátrált Schweinschädelre, hol a IV. hadtest állott. A porosz gárda-hadtest ezalatt akadálytalanul előnyomulhatván, Neu-Rognitznál valóban az osztrák X. hadtest hátába került s míg a VIII. hadtest Skalitznál küzdött, ugyanez idő alatt a X. hadtest a **Neu-Rognitz** és **Rudersdorf** mellett (a poroszoknál Burkersdorf és Soor melletti ütközet) vívott ütközetekben a porosz gárdával szemben súlyos vereséget szenvedett. A X. hadtest az Elba mögött volt kénytelen menedéket keresni.

Neu-
 Rognitz.
 Rudersdorf.

Az osztrák fővezérlet június 28-án délután értesült ugyan a VIII. és X. hadtest vereségéről, de annak nagy jelentőséget nem tulajdonított; a Jičin felé való előnyomulás tervét azonban el kellett ejteni. A rendelkezések az egész hadseregnek a Josefstadt-Königinhof és Miletin közti állásban való összpontosítására kiadattak. Ez június 30-án végre is hajtattott, de az összpontosítás, mint az előzőkből kitűnik, már eddig is súlyos veszteségekbe került; az I., VI., VIII. és X. hadtest állapota nem volt olyan, hogy a csapat itt elfogadni lehetett volna. Benedek tábornagy ennél fogva eddig oly rendszeresen követett eszméjét föl-

adta s az egész északi hadseregnek a hátrább fekvő königgrätzi állásba való visszavonulását rendelte el. A visszavonulás részint június 30-án, részint július 1-én végrehajtatott és július 2-án elhatároztatott, hogy a döntő csata a königgrätzi állásban elfogadtassék. 1866.

A porosz fővezérlet azt hitte, hogy az osztrák sereg Josefstadt és Königgrätz közt az Elba mögött állapodott meg. Az est folyamán azonban Frigyes Károly herczeg a hadsereg főparancsnokságnak azt jelentette, hogy az osztrák sereg Königgrätz, s így az Elba-vonal előtt, a Bisztricza vonalon áll, s hogy ő e vonalat július 3-án megtámadni szándékozik. A fővezérlet ennél fogva a második hadsereg parancsnokát, a porosz trónörököszt, még július 2-ika éjjelén sürgősen fölhívta, hogy a következő napon, július 3-án, az Elba mentén lefelé vonúlva, «az ellenség valószínű föllállítása jobb oldalába» előnyomúljon s a csatlakozást az első hadsereggel a harcztéren végrehajtsa.

A königgrätzi csata 1866 július 3-án. Benedek tábornagyszernagy nem volt kétségben az iránt, hogy a poroszok Jičín felől jövő hadseregei által meg fog támadtatni; hogy azonban a csatában még a porosz trónörökös serege is közreműködjék, úgy látszik, nem várta. Königgrätz.

A harcintézkedés, mely július 2-án kiadatott, egyelőre csak három hadtestet állított *első harcsvonalba*: a szász hadtestet a Lubno és Trestwitz közti magaslatra, tőle jobbra a X., s még tovább jobbra a lipai és chlumi magaslatra a III. hadtestet; *második harcsvonalba* a bal szárny támogatására az 1. könnyű lovas hadosztály és a VIII. hadtest állíttatott. Ha azonban az ellenség nagyobb erővel támadna, első harcsvonalba állíttatik még: a IV. hadtest még tovább jobbra Chlum és Nedelist közt, végre a legszélső jobb szárnyon Nedelisttől az Elbáig (Lochenitznél) a II. hadtest. *Általános tartalékul* szolgált az eddig aránylag legtöbb veszteséget szenvedett I. és VI. hadtest, melyek a königgrätz-horietzi műúttól délre Vsestar mellett összpontosított föllállításban gyülekeztek, s a lovas hadosztályok.

A föllállítás ezek szerint könyököt volt képezendő, melynek csúcspontja Chlum volt; a Chlumtól Nedelisten át Lochenitzig álló részek arcot északnak, a többi részek arcot nyugotnak for-

1866. ditottak. A jobb szárny az Elbára, a bal szárny a hradeki magaslatokra támaszkodott. A Swiep erdő az állás előtt, a hradeki s az ob. primi erdő a felállítás bal oldalában maradt. Az Elbán Lochenitz és Königgrätz közt négy híd veretett.

A csata reggel 6 órakor vette kezdetét, midőn a porosz első hadsereg élét képező IV. hadtest Horicz felől a könggrätzi műúton előnyomúlva, a dubi magaslatokhoz ért s az osztrák III. hadtest előörseit megtámadta. A porosz IV. hadtest a 8. hadosztálylyal a műút két oldalán, a 7. hadosztálylyal lépcsőviszonyban balra fejlődött; a IV. hadtesttől jobbra a II. hadtest menetelt, míg a III. a műúton a IV. mögött mozgott. A lovas hadtest Nehanitz felé tartott, hogy az Elba hadsereggel, mely Nehanitz felé volt irányítva, de lépcsőviszonyban hátra volt, az összeköttetést fölkeresse és fentartsa. Reggel 7 órakor a porosz 8-ik hadosztály Sadova előtt nagyobb ellenállásra találván, az előnyomulás beszünttetett, míg a II. hadtest fejlődik s míg a Benatek felé irányított 7. hadosztály e helyett birtokába ejti; reggel 8 óra tájban az osztrák előcsapatok Benateket csakugyan elhagyták s a IV. hadtesthez tartozó Brandenstein dandár a Swiep erdőbe vonúlt, melynek nyugoti és északi szegélyét megszállotta. Reggel 8 órakor érkezett meg az Elba-hadsereg élét képező 15. hadosztály Nehanitznál, mire a dubnoi magaslaton álló porosz király a II. hadtestnek Sadova és a Bisztricza vonal megtámadását rendelte el.

Az osztrák hadtestek ez alatt felállításukat elfoglalták; a szász hadtest azonban a terep nehézségei miatt kissé *hátrább* maradt, míg ellenben a IV. hadtest a Swiep erdő felé, a II. a Horzsenovesz magaslatokra, *előbbre* vonúlt.

Dél előtt 11 óráig a porosz 8. hadosztály átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a Hola erdőt; a lipai magaslat ellen intézett támadása azonban az osztrák III. hadtest által nagy veszteséggel visszautasított. Ép oly sikertelen volt a porosz II. hadtest kísérlete a Langenhof és Streticz melletti magaslatok megtámadására. A porosz 7. hadosztály előbb benyomúlt ugyan a Swiep erdőbe, de azután az osztrák IV. és II. hadtest csapatai által Benatekre visszavetett. Az Elba-hadsereg ez idő alatt a 15. hadosztálylyal átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a hradeki erdőt; a szász hadtest

most megszállotta Neu-Primet és az ob.-primi erdő szegélyét s az előnyomulást egyelőre meggátolta. Dél előtt 1/2 12 órakor a porosz első hadsereg a III. hadtestet is harcra vitte, hogy a lipai magas-

Helyzet de 12 órakor

■ osztrák felállás

□ a porosz felállás

A königgrázi csata.

1866 július 3-án.

latokat elfoglalja; de e kísérlet is sikertelen maradt. A harc az egész vonalon megállapodott.

Ekkor azonban váratlan fordulat állott be; az osztrák sereg

1866. egész figyelmét Frigyes Károly és az Elba-hadseregére fordítva, Horzszenovesztől Neu-Primig majd egyenes vonalban fejlődve állott s nem sejtette, hogy jobb oldalában a porosz trónörökös hadserege fejlődik. Az élt képező VI. hadtest Racsitznál már a Trotina vonalhoz ért s ez irányban, a Sendrasitznál álló Henriquez dandárt kivéve, osztrák erő nem állott. Benedek, ki Josefstadtból ekkor kapott távirati jelentést a porosz második hadsereg közeledéséről, a porosz csapatokat már szemével láthatta. A porosz trónörökös az első gárdahadosztályt s a VI. hadtestet azonnal a Horzszenoveszi magaslat megtámadására utasította. Benedek ennél fogva a IV. és II. hadtestet eredetileg kijelölt állásaikba (Chlum-Nedelist-Lochenitz) rendelte. Az osztrák IV. hadtest tehát a Swiep erdőt, a II. a Horzszenoveszi magaslatokat elhagyni kényszerült. E visszavonulás igen súlyos volt, mert a porosz trónörökös támadása ép ekkor indult meg.

A poroszok előnyomulása most már föltartóztatatlanná vált; délután 3 órakor a gárda elfoglalta Maslovjedet s követte a 7. hadosztály által Chlumot támadta meg, a VI. hadtest ugyanekkor Nedelistet; mögöttük következett a harcra már szintén fejlődött I. és V. hadtest. Délután 4 órakor már Chlum és Nedelist a trónörökös, a lipai magaslat Frigyes Károly kezében volt, az Elba-hadsereg elfoglalta — az ob.-primi erdőn áthatolva — a primi és probluzsi magaslatokat. Az osztrák sereg mindkét szárnya visszavettétvén, egy szűk téren összeszorított óriási tömeget képezett, mely már csak visszavonulásáért küzd.

A visszavonulás biztosítása — bár csak önfeláldozó harc árán — sikerült; a poroszok az osztrák sereget a csatatéren túl nem üldözhatték. Az osztrák sereg zöme Königgrätznél, kisebb részei tovább északra keltek át az Elbán s a sereg főiránnyal Olmütz felé vonult vissza; a porosz seregek a csatatéren tábo-roztak.

Az osztrák sereg vesztesége 20,642 fő volt, közte 1313 tiszt, továbbá 187 löveg, hadi fogságba 22,000 fő jutott. A poroszok 9153 főt vesztek.

Események a königgrätzi csata után. A königgrätzi szerencsétlen végű csata után az osztrák északi hadsereg állapota olyan volt, hogy a győzelmes porosz sereg ellenében újabb

1866.

harczot kockáztatni nem lehetett. A hadsereg tehát rendezés végett Olmütz alá vezetettet. A Bécs felé vezető legrövidebb irányt csupán az egy hadtestbe alakított 1. könnyű és 3. tart. lov. hadosztály követte, míg a X. hadtest vasúton Bécsbe szállítattott, hogy a fenyegetett főváros közvetlen védelmét átvegye s a floridsdorfi, már előkészített, hídfőt megszállja. A poroszok az osztrák sereget csak a második hadsereggel követték, míg az Elba és az első hadsereg egyenesen Bécsnek tartott.

Időközben az Olaszországban győzelmes déli hadsereg zöme, az V. és IX. hadtest s 1. lovas dandár vasúton Bécsbe szállítattott, a floridsdorfi 22 kilom. hosszú, 30 műből álló s 400 löveggel felszerelt hídfő pedig a legnagyobb erőmegfeszítéssel kiépítettett.

Az összes hadak főparancsnokságát a custozzai győző, **Albrecht** főherczeg vette át s kitünt, hogy Ausztria még mindig közel 220,000 főt állíthat sikra, melylyel nemcsak hogy Bécsset sikerrel megvédheti, de — támaszkodva a hídfőre — a poroszok ellen támadólag is fölléphet.

Az északi hadsereg Olmützből való elvonulását július 14-én kezdte meg, s azt a Morva folyó völgyében szándékozott végrehajtani; a porosz hadakkal azonban 14-én *Kralitznál* és *Biskupitznál*, 15-én *Tobitschaunál* összeütközvén, ez irányt elhagyta s a Kis-Kárpátokon átkelvén, a Vágvölgyében vonult Pozsony felé. A X. hadtest Mondel dandára, mely eddig Lundenburg vasúti csomópontot védte, most hasonló czélből Marcheggre küldetett.

A porosz fővezérlet a Bécs felé előnyomuló Elba- és első hadsereget egyelőre a Russbach vonalán szándékozott fölvonultatni, hogy azután a körülményekhez képest vagy a floridsdorfi hídfőt támadja meg, vagy gyors mozdulattal Pozsonyra vonuljon s ott a Duna jobb partjára átkeljen. A második hadsereg az előbbieket tartalékviszonyban volt hivatva követni.

Albrecht főherczeg azonban időközben a marcheggi és neudorfi morva-hidakat elromboltatta, a Mondel-dandárt Lamácsra (Blumenaúra), a II. hadtestet pedig, részben kocsikon, Pozsonyba rendelte.

Midőn tehát a Russbach-vonalon megérkezett poroszok bal

1866. szárnját képező IV. hadtest július 21-én a Morván átkelve Stomfára vonult, 22-én pedig Pozsony felé előretört, ott már nem csupán a Mondel-dandárt, hanem az egész II. hadtestet is találta; az összeütközés a lamácsi ütközetet, az egyetlen, mely *Magyarország területén* vivotott, eredményezte.

Lamács.
(Blumenau.)

A lamácsi (blumenau) ütközet. A porosz IV. hadtest július 21-én a 7. hadosztályal Stomfára, a 8-ikkal Beszterczére ért; miután a hadtestparancsnok, Fransecky altábornagy, a július 21-én délután végrehajtott kémszemlénél Lamácsnál csak csekély osztrák erőt látott, engedélyt kért a fővezérlettől, hogy 22-én Pozsony irányában előtörjön. A lamácsi állásban, e helynél és Hidegkútnál, ekkor igaz még csak a *Mondel*-dandár állott, de már 22-én reggel bevonult az állásba a II. Thun-hadtest Schütte (ezelőtt Henriquez) dandára is. — A parancsnokságot *Philippovics* altábornagy (ideigl.) vitte. — A II. hadtest Thom és Saffrar dandára Pozsonynál, a Württemberg-dandár Récsénél állott.

Fransecky az állást a 15. dandár által jobb oldalában megkerültetni, a 16. dandárral és ha szükséges a 7. hadosztályal arczban megtámadtatni szándékozott. — A megkerülő oszlopnak reggel 4 óraker kellett volna elindulni, de csak 6 óraker indulhatott meg, a mikor már az arczesoport is támadásra fejlődött.

Reggel 7 óraker kezdődött meg a harc Lamácsnál; kezdetben csupán a porosz 16. dandár támadott a Schütte részéről meg erősített Mondel-dandár ellen, de midőn Fransecky a megkerülő oszlopról még reggel 8^h 30^h-kor sem hallott, s azt elkésettnek hitte, a fővezérlettől pedig arról értesítettett, hogy déli 12^h-kor a megállapított öt napi fegyverszünet kezdetét veszi, nehogy vállalata kudarcot valljon, a 7. hadosztályt is támadásra utasította. A támadás az osztrákok mindkét szárnya ellen intéztetett; nyugoton Hidegkút, keleten a Ferencz major ellen. A d. e. 10^h-kor megindult rohammal elfoglalták a poroszok a Hidegkút előtti erdőt, a másik szárnyon pedig a Ferencz majort, de további előmenetelt nem tehettek.

A megkerülő dandár eljutott ugyan délelőtt 10 óraker a lamácsi állás hátában fekvő Zergehegyre, s innét egy ezredet

Pozsony felé küldve, a többivel Lamácsnak szándékozott tartani; 1866.
 tévedésből azonban az egész Pozsonynak tartott. — Ámde itt
 ellene a gyorsan ide vont s a vasúti pályaudvartól északra
 fejlődött Thom és Saffran dandár támadott, mi déli 12 óráig

A lamácsi ütközet.

1866 július 22-én.

tartó álló tüzharcot eredményezett. A poroszok sem Lamácsnál, sem Pozsonynál sikert nem arathattak.

A harcot déli 12^h-kor, a fegyverszünet kezdetével, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel lehetett megszüntetni. A küzdelem után a poroszok Stomfára, az osztrákok Pozsonyba vonultak. Az osztrák veszteség 480, a poroszoké 210 fő volt.

1866.

A fegyverszünet lejártával, július 27-én megkötötték az előleges egyezmény, mely a békekötésnek és alapul szolgált. A háború tehát már a fegyverszünettel véget ért.

Az északi hadszínhelyen szenvedett vereség folytán elesett Ausztria ama győzelmek várható eredményeitől is, melyeket az olaszok fölött szárazon és vizen kivívott.

Az augusztus 23-án megkötött prágai békében Ausztria kilépett a német szövetség kötelékéből. Poroszország bekebelezte Hannovert, Nassaut, a hesseni választófejedelemséget, Frankfurt városot, továbbá a vita tárgyát képezett Schleswig-Holstein-Lauenburg hercegségeket. A többi északi államok és Szászország függésbe jutottak Poroszországtól, míg a déli államokkal véd- és daczszövetség, valamint katonai egyezmények kötettek. Olaszország a francia diplomácia közbenjárására, vereségei dacára megkapta Velence tartományt, mely az olasz királysággal egyesített.

Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1859-iki évi háborúban megnyerte Olaszország a francziák segítségével Lombardiát, de Velence továbbra is osztrák terület maradt. Sovár szemekkel tekintett ezóta Olaszország Velence felé, melynek birtoka nemcsak politikai és közgazdasági, de — a várnégyszög megszerzésével — jelentékeny katonai előnyöket is ígért s csak alkalomra várt, hogy Velence birtokáért a küzdelmet megújítsa. Midőn tehát az osztrák és porosz viszonyok feszültsége a háború kitörését közel kilátásba helyezte, az olasz kormány e kedvező helyzetet sietett kiaknázni. A szövetség Poroszországgal megkötötték; az egyezmény Olaszországot a leghatározottabb támadásra kötelezte, melynek végpontja Bécs volt, hol a két szövetséges hadsereg egyesülése terveztetett.

Az olaszok, a poroszokkal kötött egyezményhez képest támadni szándékoztak és pedig a főerővel a Mincio vonal és a várnégyszög ellen, a melléksereggel ez utóbbi oldalába. Ausztria Velence védelmére egy déli hadsereget alakított, mely a védelmet a várnégyszögre támaszkodva volt hivatva végrehajtani.

A custozzai hadjárat. Az olasz haderő mozgósítása már 1866. márczius 11-én megkezdett, gyülekezése pedig április közepén ment végbe, mely alkalommal két csoport alakított:

Főszereg. Parancsnoka: **Victor Emánuel**, Olaszország királya; vezérkari főnök: *La Marmora Alfons* tábornok.

I. hadtest, *Durando*; 1. Cerale, 2. Pianelli, 3. Brignone és 5. Sirtori hadosztálya. II. hadtest, *Cuchiari*; 4. Nunziante (Mignano), 6. Cosenz, 10. Angioletti és 19. Longoni hadosztálya. III. hadtest, *Della Rocca*; 7. Bixio, 8. Cugia, 9. Govone és 16. Humbert trónörökös hadosztálya. Lovas hadosztály: *Sonnaz*. A főszereg létszáma közel 180,000 fő volt; harczó állománya 130,000 fő, közte 7000 lovas és 282 löveg.

Pó-hadsereg. Parancsnoka: **Cialdini Enrico**, gaetai herceg, tábornok. E hadsereg, hadtestkötelékbe való beosztás nélkül, nyolcz hadosztályt tartalmazott s létszáma 120,000, harczó állománya 90,000 fő volt. Külön működött *Garibaldi* önkéntes hadteste, mely 36,000 főt számlált, 40 löveggel.

Ausztria az olasz hadszínhelyen való működésre szánt *déli hadsereget* április 21-én emelte hadilábra.

Parancsnoka: **Albrecht főherceg**, tábornagy; vezérkari főnök: *John Ferencz* báró, tábornok.

Hadtestek: V. Lichtenstein, később *Rodich*; a Bauer, Möring és Piret dandárokkal. VII. *Maroicsics*; a Töply, Scudier és Wessersheimb dandárokkal. IX. *Hartung*; a Kirchsberg, Weckbecker és Böck dandárokkal. Tartalékhadosztály: *Rodich*, később *Rupprecht*; a Weimar és Benko dandárokkal. Tartaléklovasság: a *Pulz* és *Bujánovics* lovas dandárok.

A déli hadsereg létszáma 110,000 fő volt; harczó állománya 75,000 fő, közte 3000 lovas és 172 löveg. Tirolban *Kuhn* tábornok alatt egy körülbelül 17,000 főnyi hadtest állott.

Az olasz fővezérlet azon nézetben volt, hogy a számrá gyöngye osztrák sereg csak az Etsch mögött — valószínűleg Veronánál — fog védő állást venni, hol az olaszok támadását várja. Ehhez képest a főszereg a Minción át előnyomulni, a custozzai hegyvidéket elfoglalni s az osztrák sereget lekötni szándékozott, míg ugyanekkor Cialdini serege a Pón át előnyomulva, az osztrák sereget Padua és Vicenza felől oldalban és hátban támadja meg.

1866. Az osztrák fővezér egyelőre Montagnana és Lonigo közt központi állást szándékozott foglalni, hogy azután a körülményekhez képest vagy Verona, vagy Padua irányában előretörve, az olaszok azon részét megtámadja, mely erre alkalmat nyújt.

Junius 11-én vette az osztrák fővezérlet az első híreket, hogy az olasz hadseregek a Mincio és a Pó felé közelednek. A hadtestek tehát elfoglalták ama helyeket, melyeken a terv szerint állaniok kellett; és pedig az V. hadtest S. Bonifacionál, a VII. Montagnana, a IX. Lonigo mellett. Az eddig Rovigonál állott Scudier-dandár, valamint Szapáry gróf ezredes különítménye, mely a 13. huszárezredből és a 10. vadász-zászlóaljából állott, továbbra is itt hagyatott; ép úgy meghagyatott a Mincio vonalon az itt földterítő szolgálatot teljesítő Pulz lovas-dandár.

Az olasz főserég időközben a Minciohoz mindinkább közeledett s junius 20-án Mantua előtt átadatott a hadizenet, mely szerint az ellenségeskedések három nap múlva, azaz junius 23-án voltak megkezdendők. Albrecht főherczeg ennek folytán elhatározta, hogy a közelebb levő s veszélyesebb olasz főseréget támadja meg, még pedig oly módon, hogy midőn az olasz sereg a Mincion átkel, a Veronánál egyesített osztrák déli hadsereg az olaszok baloldalába tör.

Ehhez mindenekelőtt szükséges volt a *sommacampagnai hegyvidék*, mint hadműködésre legalkalmasabb terület, kellő időben való elfoglalása. A mozdulatok e szándék végrehajtására junius 22-én kezdetek meg. A tartalék-hadosztály e napon Veronából Paronára és Pastrengora, az V. és VII. hadtest a Verona melletti S. Michele és S. Martinora, a IX. hadtest S. Bonifacióra menetelt. A Scudier dandár vasutra szállt, hogy a következő napon Veronába vitessék.

Cialdini hadserege ellenében csupán a Szapáry különítmény: 1 vadász zászlóalj és 4 lovas század, maradt Rovigonál.

Junius 23-án az olasz főserég a Mincion való átkelést megkezdette, s az nap 7 gyalog és 1 lovas hadosztály kelt a balpartra át; nevezetesen: az I. hadtestből a Cerale hadosztály Monzambanonál, a Sirtori hadosztály Valeggionál, a Brignone hadosztály Pozzolonál; az e hadtesthez még tartozó Pianelli hadosztály a jobb parton maradt s Pozzolongonál Peschiera ellen foglalt állást; a

III. hadtestből átkeltek: a Cugia hadosztály Ferrinél, a Bixio, Govone és Humbert gyalog- és a Sonnaz lovas hadosztályok Goitonál. A II. hadtest részint Castelluchionál tartalékban maradt, részint Mantua és Borgoforte előtt vett állást. Az olasz seregnek a Mincion átkelt részei e napon az átkelő helyek közelében maradtak, csupán a lovas hadosztály ment Villafrancára.

Osztrák részen a hegyvidék biztosítását célzó mozdulatok tovább folytak. A tartalék hadosztály a Weimar dandárral Sandraba, elővédével Castelnovoba ment, a Benko-dandár Paronából Pastrengoba; az V. hadtest S. Giustina és Sonába; a VII. hadtest S. Massimonál, a IX. S. Lucianál, Verona előtt állott. A hegyvidék birtoka biztosítva volt.

Junius 24-ére Albrecht főherczeg az összeütközést biztosra vette s hogy a keleti irányban előnyomuló olasz főserg baloldalát megtámadhassa, a hadsereget az eddigi nyugoti irányból előbb dél-nyugoti, majd déli irányba kívánta hozni; ehhez képest a csapatok előbb Sandra, S. Giustina, Sona és Sommacampagna vonalában — jobbszárnyon a tartalék-hadosztály, közepen az V., balszárnyon a IX. hadtest — vonultak föl, majd pedig az egész vonal *Sommacampagna sarkponttal egy nagy balrakanyarodást* hajtott végre, mi által az arcvonal délnek jutott. A jobbszárny Oliosi-Valeggio, a közép S. Rocco di Palazzolo—S. Lucia, a balszárny Sommacampagna—Custozza irányában nyomult elő. A VII. hadtest egyelőre tartalékban maradt Sonánál, a Pulz és Bujanovics lovas dandárok a sereg baloldalát fődözendő, Villafrancának tartottak.

Az olasz fővezérlet, daczára Verona közelségének, azt vélte, hogy a hegyvidék, nevezetesen Sona, Sommacampagna és Villafranca, junius 24-ike folyamában *harcz nélkül* lesz elérhető; 24-ére tehát egyszerű *menetintézkedést* adott ki, mely szerint az I. hadtest Cerale hadosztálya Castelnovoba, Sirtori S. Giustinába, Brignone Sonába, a III. hadtest, Cugia hadosztálya Sommacampagnába, a többi 3. hadosztály Villafrancára volt menendő. A II. hadtest Castelluchionál álló két hadosztálya Goitonál átkelve Roverbellára irányítottatott. A lovas hadosztály a hadsereg jobb oldalát volt fődözendő. Ily készületlen állapotban ütközött össze az olasz főserg, a harcra fejlődött osztrák déli hadsereggel: a keletkezett harcra

1866. *custozzai* második csata, melyben osztrák részről 75,000, olasz részről közel 80—100,000 fő vett részt.

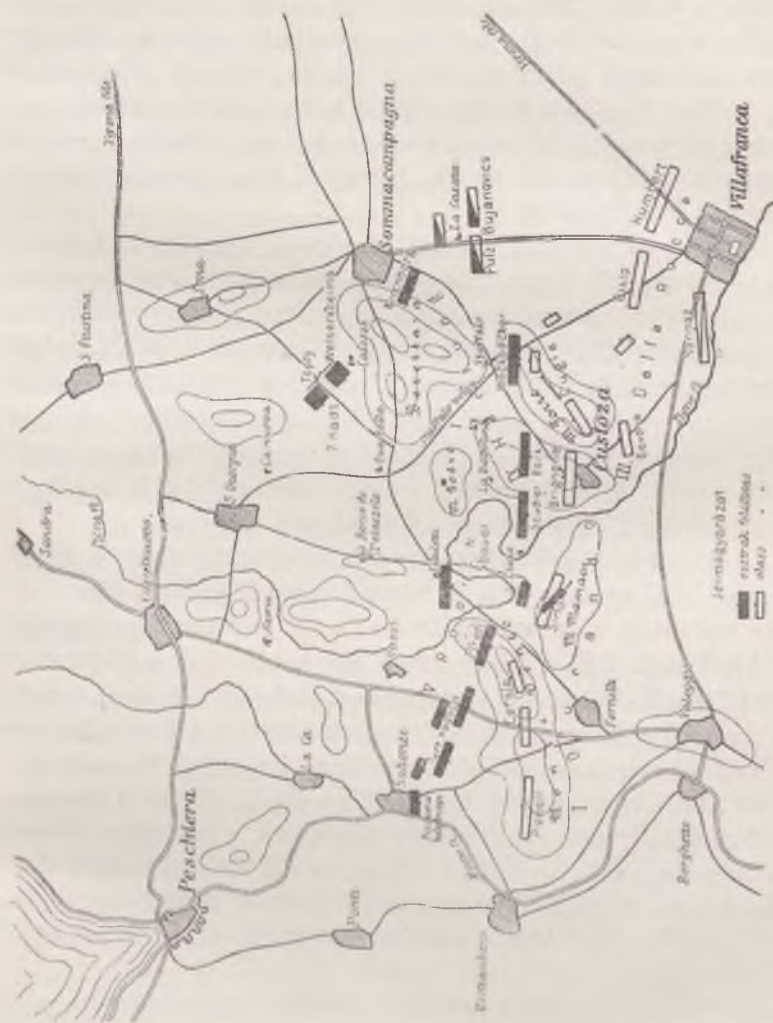
Custozza.

(Második csata.)

A *custozzai* második csata, 1866 június 24-én.

A harcztér részben ugyanaz, melyen 18 évvel előbb Radeeczky döntő csatáját vívta, de a küzdelem most az egész területre kiterjedt, mely a *sommacampagnai* vagy *custozzai hegyvidéknek* nevezetik. A Mincio balpartján, Veronától mintegy 12 kilométerre ugyanis egy alacsony hegyvidék emelkedik ki a síkságból, mely közelebről Peschiera, Castelnovo S. Giustina, Sona, Sommacampagna, Custozza, Valeggio s végre a Mincio által van meghatározva; kiterjedése úgy szélességben, mint mélységben körülbelül 10 kilométer. Míg a fejlődött olasz kultúra a síkság minden legkisebb részét művelés alá vette, minek folytán a sík területek szőlőültetvényeikkel, kőfalaikkal és kerítéseikkel stb. a csapatok mozgását rendkívül megnehezítik, az érintett hegyvidék ezzel ellentétben mozgásra s általában hadműködésre teljesen alkalmas terület; e körülményen alapszik e hegyvidék katonai fontossága, mely már többszörösen harczok színhelyévé tette. A hegyvidék egyébként fölötté változatos; a kúpok és gerinczek csekély terjedelműek, s harczászati fontosságuk még a rajtok elszórt majorok, épületesoportok stb. által is emelkedik; a keleti párhuzamos emelkedések, valamint a déli szegélyző kúpok magasabbak és meredekebbek; a völgyek és hajlások többnyire keskenyek, meredek oldalakkal. Legnevezetesebb szakaszok a Castelnovótól Oliosi, Custozza és Villafranca felé folyó s a Mincióval párhuzamos Tione mélyedése, továbbá a déli magaslatok, mint a Monte Vento, M. Mamaor, M. Godi, Belvedere, a *custozzai* gerincz, a M. Torre, M. della Croce, a Berettara stb.

Az olasz menetoszlopok június 24-én reggel a találkozó harczmódjára egyenkint jutottak érintkezésbe az osztrák csapatokkal. Legelőször az olasz jobbszárny került harczba. Reggel 6^h volt, midőn a Humbert és Bixio hadosztályok Villafrancát elérve, harczfelállításba mentek át; ugyanekkor ért oda az osztrák lovasság s előbb a Pulz dandár a Humbert hadosztály ellen, majd a Bujanovics dandár a Bixio hadosztály ellen remek rohamot intézett, melyek hatása oly tökéletes volt, hogy e hadosztályok a legnagyobb rendetlenségbe jutva, működő képességeket majd az egész csatanapra

A custozzai második oszta.
1866 június 24-én.

1866. elveszítették. Valamivel később, reggel 7^h tájban, ütközött össze az olasz Cerale hadosztály elővédje Alzareánál az osztrák tartalék hadosztály Benko dandárával. Ez utóbbi csakhamar hatalmába ejtette a Monte Cricol magaslatot, mire a Cerale hadosztály Oliosit szállta meg. Az itt kifejtett erős ellenállást a tartalék hadosztály nem volt képes leküzdeni, minek folytán Albrecht főherczeg az V. hadtest Piret dandárával Oliosit kelet felől támadtatta meg. Cerale az összelőtt Oliosiban magát nem soká tarthatta s lassan a Monte Ventora vonult vissza, hol újból védő állást foglalván, a harc itt megállapodott.

Ugyanez időben a S. Lucia kápolnánál megállapodott Sirtori hadosztály az V. hadtest csapatai által, a Belvedere magaslatot elért Brignone hadosztály pedig a IX. hadtest jobb szárnyát képező Böck dandár által támadtatott meg. Miután az V. és IX. hadtest közt hézag támadt, ide osztrák fővezérlet a VII. hadtest Scudier dandárát vetette, s ez a Böck dandárral együtt a Belvederet rohammal bevévén, a Brignone hadosztályt Custozzára szorította vissza. A keleti részen a Cugia hadosztály a Monte Torre magaslatot a IX. hadtest ellenében sikerrel védte meg.

Az osztrák jobbszárny további előnyomulásának a Monte Vento sokáig gátat vetett, de végre délután 2 órakor a Piret dandár szerencsés oldaltámadásával a Cerale hadosztály ez állásából is kivettetett. Ekkor jelent meg a Monzambanónál a Mincion átvont Pianelli hadosztály és a hadtest tartalék, melyek az osztrák jobbszárny előnyomulását újból megakasztották. A Sirtori hadosztály ekkor már, a további előnyomulásról lemondva, hátrálni kezdett. Annál hevesebb volt a harc Custozza körül, hol a Brignone hadosztály Govone egyrésze által támogatva, a Belvederet kétszer is visszafoglalta, s az osztrák fővezér a VII. hadtest tartalék-dandárait volt kénytelen harcra vetni, hogy a harcot megállítsa. A Belvedere és Custozza azonban továbbra is az olaszok kezében maradt.

Délután 3^h után a helyzet az osztrák sereg előnyére megváltozott az által, hogy a Pianelli hadosztály a monzambanoi hidat a Salionzenél álló osztrák csapatok (Peschiera helyőrsége és a Benko dandár) által fenyegetve látván, a Cerale hadosztályt többé nem támogatta, minek folytán az egész olasz balszárny hátrálni kez-

dett. Ez időtájban, délután 4 órakor, kísérlette meg az olasz Govone hadosztály az osztrák felállításnak a Monte della Croce-n át Sona irányában való áttörését; e támadás azonban a Berettara magaslaton csakhamar fennakadt, folytatására pedig tartalékok rendelkezésre nem állottak. De sikertelen maradt még azért is, mert ez időtájban a Cerale és Sirtori hadosztályok már teljes visszavonulásban voltak Valeggio felé, a Belvedere és Custozza pedig az osztrák tartalékok által délután 5 órakor rohammal elfoglaltatván (a Belvedere harmadszor), a Brignone hadosztály is hátrálni kényszerült. Az olasz jobbszárnyon a Bixio és Humbert gyalog és a Sonnaz lovas hadosztályok, az osztrák lovasság újabb rohamai által egész napon át lekötötven, a harcban tevékeny részt nem vettek.

Ily körülmények közt délután 5 órakor a Cugia és Govone hadosztály, majd pedig az olasz jobbszárny is visszavonulni kényszerült. Az osztrák déli hadsereg a solferinói csata 7-ik évforduló napján a számra sokkal erősebb olasz fősereg fölött fényes győzelmet vívott ki, melyben a vezérletnek és a csapatok vitézségének egyenlő része volt.

Bár a lovasság kimerültsége miatt üldözésről szó nem lehetett, az olasz sereg még az éj folyamán a Mincio mögé vonult.

A veszteség osztrák részen 8000, az olaszoknál 8200 fő és 14 löveg volt.

A custozzai csata után Albrecht főherczeg készen volt arra, hogy arcot Rovigo felé fordítva, Cialdini seregével szembeszálljon. De Szapáry ezredes, ki a custozzai csata napján Cialdini elővédjét merészen megtámadta, fejlődésre bírta s föltartóztatta, másnap délután a fővezérletnek azt jelentette, hogy a 24-én a Pó folyón átkelt részek ismét a Pó mögé tértek vissza. — Ez a custozzai vereség hírének hatása alatt történt. — Cialdini a neki szánt hadműveletet kivihetőnek többé nem tartotta s Modena felé visszavonult. Az osztrák sereg július 1-jén átkelt ugyan a Mincion, de a königräzi vereség hírére ismét a várnégyszögbe tért vissza.

Július 9-én az V. és IX. hadtest s egy lovas dandár vasuton Bécsbe szállítottattott, hogy az előnyomuló porosz sereg föltartóztatásában segédkezzék; Velencez területre — a várak kivételével — kiürítettett, a VII. hadtest és egy lovas dandár az Isonzo vonalon foglaltak állást.

1866. Az olaszok csak most, 14 nappal a custozzai csata után, kezdtek magukat összeszedni; Cialdini, kinek seregéhez még az I. hadtest hadosztályai is csatlakoztak, az Isonzo ellen nyomult, a II. és III. hadtest a várak ostromához készült, a 15. Medici hadosztály, Garibaldival egyetemben, Tiroloba nyomult be. Mielőtt azonban nagyobb eredmények elértettek volna, az ellenségeskedésnek a fegyverszünet véget vetett.

A tengeri harez. Az osztrák hajóhad állománya 1866-ban 7 pánczélos hajóból, 21 csavargőzösből, 11 kerékgőzösből, 11 vitorlás és 5 szállító hajóból állott; a hajókon 792 ágyú volt s 10,000 főnyi legénység. A parancsnokságot május 9-ike óta Tegetthof Vilmos ellentengernagy viselte.

Az olaszok a működő hajóhadat május 3-án 11 pánczélos és 20 másnemű fa hadihajóból állították össze, melyekhez később még hét hajó csatlakozott. A hajóhad parancsnoka május 16-ától kezdve Persano gróf tengernagy volt.

Junius 20-án, midőn a hadizenet megtörtént, az osztrák hajóhad a fasanai, az olasz az anconai és tarenti kikötőben horgonyzott. A támadó hadműveleteket az osztrák hajóhad kezdette meg, midőn Tegetthof junius 26-án a hajóhad tizenhárom hajójával Ancona előtt megjelent; az olasz hajóhad azonban a küzdelmet nem vette föl, mire Tegetthof ismét visszatért. Julius közepén azonban az olasz tengernagy Lissa sziget megtámadására utasított. Az olasz hajóhad ennél fogva július hó 18-án megjelent 22 hajóval a sziget előtt s míg egyrészt a Comissa és S. Giorgio kikötők megtámadtattak, másrészt a Porto Manego öbölben csapatok partraszállítása kíséreltetett meg. E kísérlet azonban nem sikerült s az olasz hajók este visszavonultak. Julius 19-én a kísérletek megújultak, de ezúttal is eredmény nélkül.

Az osztrák hajóhad az olaszok támadásáról már 18-án jelentést kapott, de Tegetthof még biztosabb híreket várt; midőn ezeket megkapta, 19-én délután 2 órakor elhagyta a fasanai kikötőt s Lissának tartott. *Julius 20-án* az olasz hajóhad ép ismét a támadás előkészületeivel foglalkozott, midőn az osztrák hajóhad d. e. 10 órakor Lissa előtt megjelent. Ez 27 hajót számlált, mely három hajó hadosztályba volt tagozva; az első hét pánczélos, a második hét nehéz, a harmadik tiz könnyebb fa hadihajóból állott. Három

hajó mint utóvéd sorakozott. A hadosztályok mindegyike előre irányzott hegyes szögben sorakozva, követte egymást. Tegetthof a *Ferdinand Max* tengernagyi hajón tartózkodott. Az olasz hajóhad falhajói a partraszállás előkészületeit végezvén, Persano csak a tiz pánczélos hajóval ment az osztrákok elé; maga az *Affondatore* hajóra szállt, mely a három egymást követő s egyenkint három pánczélos hajóból álló hajóhad osztálytól oldalt tartott.

Délelőtt 10^h 43¹-kor történt az összeütközés és a tüzelés kezdetét vette; az osztrák első hadosztály az olasz első és második közé hatolván, ezeket szétválasztotta, míg az osztrák harmadik hadosztály az olasz hajóhad végét támadta meg. Az első sikert az utóbbi aratta, midőn *Kaiser* hajójával a *Ré di Portugallo* olasz hajót betörte; de e közben árbocza leesett s a hajón tűz ütött ki, minek folytán a Kaiser a harczonealból szintén távozni kényszerült. Ez idő alatt a Ferdinand Max osztrák tengernagyi hajó két kísérletet is tett a második olasz hadosztály élén levő *Ré d'Italia* ellen; a harmadik végre sikerült s a *Ré d'Italia* 12^h 30¹-kor oly hatalmas lökést kapott, hogy rövid perczek mulva elmerült. Erre az olasz hajóhad, miután az említett két hajón kívül, melyek egyike megsérült, másodika elmerült, a *Palestro* pánczélos hajó is kárt szenvedett, sőt később a levegőbe repült, a küzdelmet földadta s Ancona felé elmenekült, hova 22-én reggel érkezett meg.

Az osztrák hajóhad fényes győzelme az olasz hajóhadat megbénította s a dolog többé harcra nem került. Öt nap múlva különben úgysis fegyverszünet kötött, mely a háborúnak végét vetett.

Már a porosz háboru tárgyalása alkalmával megemlítettük, hogy a königgrätzi csata szerencsétlensége az olaszok ellen kivívott fényes győzelmek eredményét megsemmisítette. Ausztria a poroszok előnyomulását meggátlandó a déli hadsereg zömét Bécsbe vonni kényszerült. Az olaszok III. Napoleonban újból hatalmas pártfogót találtak s a francia diplomátia műve volt, hogy az olaszok vereségeik daczúra céljukat mégis elérték. A prágai béke Velence területét a várnégyszöggel egyetemben Olaszországnak adta.

A dalmát fölkelés 1869-ben.

1869.

A Zsigmond király ideje óta, tehát több mint négy évszázadon át Velenceze birtokában volt Dalmátország, csak 1797-ben, midőn Bonaparte tábornok a 13 évszázadon át főnállott velencezi köztársaságot megsemmisítette, került a monarchiához vissza, melynek 1814-ben, az első párisi békében állandóan átadatott. Bárha Dalmátia a magyar szent korona tartományaihoz tartozik, oda még sem csatoltatott vissza, hanem maig is osztrák kormányzat alatt áll.

Midőn a kiegyezés után az egész monarchiában az *általános védkötelezettség* törvényerőre emelkedett és 1869-ben tényleg életbe lépett, Dalmátország déli részein, különösen a cattaroi kerületben, a független dalmata törzsek — bárha ők az álló hadseregbeli szolgálati kötelezettség alól kivétettek s csupán honvédségi szolgálatra köteleztettek — e kötelezettséget magukra vállalni vonakodtak s nyílt lázadásban törtek ki. A fölkelők kisebb, többnyire 60 főből álló, csapatokat alakítottak s a vidék katonailag fontosabb pontjait megszállván, a császári erődök élelmezését és megerősítését igyekeztek meggátolni.

Ledenice.

Az első összeütközés **Ledenice** mellett történt október 7-én, midőn a fölkelők a 44. gyalogezred egy két tisztből és 42 főnyi legénységből álló különítményét, melyen a Dragalj erődbe igyekezett, Risanoba visszaverték. Erre a fölkelés az egész *Krivosjenek* nevezett vidéken és szomszédos kerületeiben is kitört. A kormány a cattaroi kerületbe most tetemes csapatokat és több hadihajót küldött s az október 7-én kudarcot vallott vállalatot október 17-én *Dormus* tábornok dandára kísérlette meg; de részint a terep rendkívüli nehézségei, részint az időjárás, mint nemkülönben a fölkelők heves ellenállása folytán, szintén sikertelenül; sőt a fölkelők hatalmukba kerítették a *Stanjevics* erődöt, megszállták *Buduát* és ostrom alá fogták *Gorazda* és *Trinita* erődöket. A fölkelők végre a megnevezett helyekről elűzettek és a *Jovanovics* dandár a *Dragalj* erődöt is — bár csak nehéz küzdelmek árán — élelemmel ellátta; de azért a helyzet nehéz maradt.

A fölkelők ellen végrehajtott több expeditio után, melyek a

Dub, Sisics, Pobori, Kozmács melletti ütközeteket eredményezték, a hadműveletek vezetésével megbízott *Auersperg* tábornoknak végre többszörös harcok árán, melyek *Szmokovonál, Blajoevicsnél, Veliki Zagvozdánál* stb. vívattak, sikerült Risano és Dragalj közt állandó és biztosított összeköttetést létesíteni és a fölkelőket az egész környékről elűzni, s ha a csapatok állásaikban kitarthatnak, az egész fölkelés ereje megtöretett volna. Ámde a küszöbön álló tél miatt a csapatokat Cattaroba vissza kellett vinni, mi újabb nehéz harcokat hozott létre és a fölkelőket is fölbátorította.

A bekövetkezett erős tél mindazonáltal, mint nemkülönben a partmenti erődített helyek védőőrségének folytonos nyomása, a fölkelők helyzetét igen megnehezítette.

Midőn pedig az 1870-ik év elején Dalmátia helytartójává a nép előtt kedvelt *Rodich* altábornagy neveztetett ki, a fölkelők alkudozásba bocsátkoztak s az egész mozgalom a Knezlácban kötött egyezménynyel véget ért.

Bosznia és Hercegovina megszállása.

A Balkán-félsziget kisebb államaiban és tartományaiban, különösen Boszniában és Hercegovinában, 1875 óta tartó zavargások és fölkelések nemcsak hogy veszélyesek voltak Ausztria-Magyarország, mint szomszédos állam békéjére, de miután a fölkelők tömegesen menekültek Ausztria-Magyarország területére, ez reánk nehéz terheket is rótt. Három év alatt 200,000-re rúgott a menekülők száma s 10 millióra mentek a költségek, melyeket Ausztria-Magyarország föntartásukra fordított.

Miután pedig a török kormány Boszniában és Hercegovinában rendet és törvényes állapotokat létrehozni képes nem volt, s így e tartományok még továbbra is fölkelések, sőt háborúk keletkezésének fészkeit képezték volna, a berlini congressus, a megkötött egyezmény XIV. és XV. pontjában, Bosznia és Hercegovina megszállását és kormányzatát Ausztria-Magyarországra bízta. Bosznia és Hercegovina megszállására az osztrák-magyar haderőből a XIII. hadtest és a 18. önálló hadosztály rendeltetett.

A megszálló csapatok főparancsnoka: **Philippovics József** báró tábornoszernagy; vezérkari főnök: *Popp Leonidas* ezredes.

1869. XIII. hadtest. Parancsnoka ugyanaz.

6. hadosztály, *Tegetthof* altábornagy, Polz; Lemaics és Müller hegyi dandárok.

7. hadosztály, *Württemberg* herceg altábornagy; Villecz, János főherceg és Sametz hegyi dandárok.

20. hadosztály, *Szapáry* altábornagy; 39. Kaiffel és 40. Décsy gyalog dandárok.

13 lovas dandár, *Scotti* ezredes.

Az egész erő 45 zászlóalj, 13¹/₂ lovas század, 88 löveg, négy hadi hidkészlet; a létszám kereken 55,000 fő.

18-ik önálló hadosztály.

Parancsnoka: *Jovánovics István* báró altábornagy; 1. *Thodorovics*, 2. *Klimburg* és 3. *Schluderer* hegyi dandárok.

Összesen 14 zászlóalj, ³/₄ lovas század, 24 löveg; létszáma mintegy 20,000 fő.

A megszálló csapatok összes száma tehát 75,000 fő, közte mintegy 2000 lovas és 112 löveg, s ehhez szükség esetén Dalmácia 10,000 főnyi helyőrsége is fölhasználható volt.

A megszállásnak ellenszegülő fölkelő csapatoknak beosztása vagy számereje megközelítőleg sem állapítható meg.

Hogy a megszállás minél nagyobb területet öleljen egyszerre föl, a XIII. hadtest zöme a Boszna völgyén Szarajevoba, a 7. hadosztály a Szana és Verbász völgyében Travnikra, a 20. hadosztály Samácrról Dolni-Tuzlára s azután a Szprecsa völgyében Zwornikra irányított. E végből a 6. hadosztály és a 39. gyalog dandár Brodnál, a 7. hadosztály két dandárral Gradiskánál, egy dandárral Kosztajniczánál, a 20. hadosztály Samácznál vonult föl.

A megszállás végrehajtása Szarajevo bevételéig.

A XIII. hadtest összes oszlopai a határt képező Száva folyót, a korábban megnevezett pontoknál, július 29-én lépték át. A középben előnyomuló zöm az utak rossz minősége folytán a bosznai völgyi múútra volt útalva; 31-én Derventre ért, hol útjavítás miatt egy napig pihent; augusztus 3-án a zöm bevonult Dobojsba.

Ugyancsak augusztus 3-a volt az összeütközés első napja. *Milinkovics* vezérkari százados, a 7. huszárezrednek *Puczona* százados által vezényelt 5-ik századával, e nap reggelén kémszenile és a szükségletek biztosítása végett Maglajon át Zsepese felé ment;

Amivel azonban e hely már a fölkelők nagy tömege által megszállva volt, a század visszatérni kényszerült. Ez alkalommal a különítmény a **Maglajnál** lesben álló fölkelők kelepczéjébe került; a század vág-
 tában el akart menekülni, de az útkanyarulatnál torlasz által föl-
 tartóztatva, igen nagy veszteséget szenvedett; a 144 lovasból álló
 század csak 56 lovassal ért Kosznára; a hiányzók közül két tiszt
 és 43 huszár elesett, a többi megsebesült, de később megkerült.

A zöm augusztus 4-én Kosznánál, augusztus 5-én Maglajnál még csak kisebb csapatok ellen, de augusztus 7-én **Zsepcsenél** már a fölkelők 7—8000 főnyi tömege ellen volt kénytelen har-
 czolni, melyet szárnyainak megkerülése után szétüdvén, augusztus
 12-én Zsenicza és Vitéz közt megállapodott, hogy a 7. hadosztályt
 bevárja. A jobb szárnyat képező 7. hadosztály július 31-én
 Banyalukánál egyesült; a további előnyomulás alatt augusztus
 5-én Rogelje mellett 1—2000, augusztus 7-én **Jaicza** mellett
 5—6000 fölkelővel, kik a Jesero tó és a hegyek közt húzódó út-
 szorost megszállották és három ágyúval védelmezték, vívott har-
 czot, melyek után augusztus 13-án Vitéznél a főoszlophoz csatla-
 kozott. A balszárny, a 20. hadosztály, augusztus 4-én érte el
Gracsaniczát, hol rövid harcztot vívott, s menetét ezután a
 Szprecsa völgyében folytatva, augusztus 8-án Han-Pirkovácznál,
 9-én és 10-én **Dolni Tuzlánál** ismét küzdelembe jutott. Dolni
 Tuzlánál a fölkelők oly nagy tömegei állottak, hogy ezek leveré-
 sére a hadosztály ereje (a 39. dandár a főoszlopnál volt) elégtelen-
 nek mutatkozott s Szapáry altábornagy a visszavonulást volt kény-
 telen elrendelni. A hadosztály ennek folytán augusztus 12-én
 Gracsaniczára, augusztus 15-én pedig a Boszna völgyében fekvő
 Dobojsra vonult vissza.

Philippovics tábornagy a balszárny visszavonulásáról ugyan már a zseniczai táborban értesült, a menetet azonban en-
 nek daczára folytatta, s több kisebb harczt után, melyek közül az
 augusztus 15-én **Han Bjelovácznál** 5000 fölkelő ellen vívott üt-
 közet nevezetes, augusztus 18-án Szarajevo elé ért, melyet mint-
 egy 6000 fölkelő védelmezett.

Han Bjelo-
 vács.

Szarajevo bevétele, 1878 augusztus 19-én. A föl-
 kelő csapatok a várost védelemre rendezték be s a keleti végen
 levő, bástyázott falakkal körülvett régi és új erődöt, mely a Mil-
 Szarajevo.

1878. jácska völgye fölött uralkodik, megszállották. Meg voltak ezenkívül szállva a város körül emelkedő déli, nyugoti és északi magaslatok is. A fölkelők egy nagyobb, 2—3000 főnyi, csapata az északi oldalon, az erőd előtt fekvő Pasin-Brdon, egy másik hasonló erejű csapat a déli magaslaton a Debelo-Brdon állott, melynek nyugot felé kinyúló kúpján egy nagyobb sáncz (a Lukovicza-sáncz) volt emelve.

Az osztrák-magyar csapatok zöme a várostól nyugotra a Blazsuj mellelő táborban, a 6. hadosztály a Vogosesa völgyben és a Kobilá Glava magaslaton állott.

Philippovics tábornagy a zömre vonatkozólag olyképen intézkedett, hogy míg a Villecz dandár a város ellen nyugot felől lassan előnyomul, addig az előbb elindított Kaiffel dandár a Lukovicza völgyében Debelo-Brdon álló fölkelők bal oldalában és hátában fejlődik; a tartalék a középben a Miljácska bal partján hatol előre. A 6. hadosztályra nézve Tegetthof altábornagy önállóan rendelkezett, még pedig úgy, hogy a Müller dandár — Villeczhez csatlakozva — a város északnyugoti oldalát, a Lemaics dandár pedig északról az erődöt támadja meg.

A harc reggel 6 órakor az északi oldalon kezdődött, hol a Lemaics dandár elővéde a Pasin-Brdot elérvén, fölkelő csapatokra bukkant; az elővéd helyzete már nehézzé vált, midőn a zöm éle megérkezett s a fölkelőket részint a régi erőd, részint a Moscsanicsa völgy felé visszanyomta. Ezek azonban az erőd előtti gerinczen újból állást foglaltak, mely ellenében erős tűzvonala alkottatott s hosszabb tartamú tűzharc fejlődött. Ez idő alatt a Müller dandár elfoglalta a Goriczát és Kosarsko-Brdot s a tűzharcot innét folytatta. Dél előtt 9 órakor lépett csak a főoszlop Villecz dandára a város nyugati oldala ellenében harczba, s erejének egy részét a város szegélye, nagyobb részét a Lukovicza sáncz ellen fordította, mely most erős lövegtűz alá is vétetett. A Kaiffel dandár ez idő alatt fejlődött a Debelo-Brdon ellenében.

Dél előtt 10 órakor indított meg a támadás minden oldalon s fél óra leteltével csapataink már több ponton benyomultak a városba, melyben öldöklő utcái harc fejlődött ki; ez délután 2 óráig tartott, a mikor nemcsak a város, de az erőd is csapataink

Szarajevó bevétele.
1878 augusztus 19-én.

1878. kezeibe került. A fölkelők minden irányban elszéledtek s 5 órakor már a rend helyre volt állítva.

A kivított győzelem aránylag nem nagy áldozatot követelt; az összes veszteség 12 tiszt és 360 fő legénység volt.

A 18-ik hadosztály csapatai a határt augusztus 1-én lépték át. Jovánovics altábornagy a fölkelők félvezetésére nem a Narenta völgyén vezető főúton, hanem a Ljubuskin és Csitlukon át vezető legrövidebb útvonalon nyomult be Hercegovinába.

Csitluk. Augusztus 4-én 5—6000 fölkelő állotta a hadosztály utját Csitluknál, de azok szétveretvén, augusztus hó 5-én csapataink bevonultak Mosztárba.

Bavnicza. Augusztus 8-án harc nélkül megszállatott Sztolác, de a sztoláci helyőrség egy *Medved* százados által vezetett százada Ravniczánál a fölkelők lesébe jutván megrohantatott s az elesett parancsnokon kívül 75 főnyi veszteséget szenvedett. Három nappal később, augusztus 16-án mintegy 6000 fölkelő körülfárta Sztolácot; de Jovánovics már 21-én szétverte e csapatot s Sztolácot fölmentette.

Sztolác. Augusztus 28-án megszállatott Nevezinye, szeptember 7-én Trebinje, 16-án Bilek és 28-án Klobuk, miáltal Hercegovina megszállása befejezve lőn.

A Posavina, Krajna és a keleti részek megszállása. Míg a megszállás Hercegovinában aránylag könnyű módon végbement, Bosznia megszállása Szarajevo bevételével még korántsem volt befejezve. A sereg összeköttetései Dobojnál komoly veszélyben forogtak s a Posavina, a Krajna, a gorázdai és visegrádi kerületek fölkelőkkel voltak telve.

Az osztrák-magyar hadügyi kormány tehát, mely a feladatot eredetileg nyilván csekélyebbnek tartotta, most újabb erők mozgósítását és a harctérre küldését határozta el.

A megszálló csapatok az erősítések megérkezte után következőleg tagoztattak:

2. *hadsereg.* Parancsnoka; Philippovics tábornagy, vezérkari főnök Cornaro tábornok.

III. hadtest, Szápáry; 1. Vécsey, 2. Pelikán, 20 Kaiffel hadosztályok;

IV. hadtest, *Bienert* ; 13. Frölich, 31. Kees hadosztályok ; 1878.

V. hadtest, *Ramberg* ; 14. Pielsticker, 33. Appel hadosztályok ;

XIII. hadtest, *Württemberg* ; 6. Tegetthof, 7. Müller és 36. Stubenrauch hadosztályok.

Végre a 18. *Jovanovics* önálló hadosztály, mely még az Urbán dandárral szaporított.

Az erők összesége 159 gyalog zászlóalj, 30 lovas század, 208 táborig és 68 hegyi löveg.

E nagy erő kifejtés után Bosznia megszállása most már aránylag könnyen ment végbe.

Szápáry altábornagy, ki **Doboj** mellett még szeptember elején is kemény harcokat vívott, melyekben több mint 1000 főt vesztett, az erősítések megérkezése után a III. hadtesttel Doboj, *Bienert* a IV-ikkel Samác felől előnyomulván, a *Maljevica Planinán* folyt kisebb harcok után megszállatott szeptember 27-én *Zvornik* s mivel *Nova Brcska* már előbb (szeptember 17-én) bevétel, a Posavina megszállása ezzel befejeztetett.

Aránylag több harcot igényelt a Krajna megszállása ; így Sametz tábornok csak 3 napi küzdelem után mely 300 főt meghaladó veszteségbe került, vette be szeptember 8-án **Kljucsot** ; *Kljucos*. Zach előbb sikertelen támadást intézett **Bihács** ellen s azt csak a *Bihács*. Reinländer dandár segítségével vehette be szeptember 19-én ; Pecs csak szeptember 25-én, a nyugoti részek október elején szállattak meg.

Ugyancsak nehéz küzdelmekbe került a délkeleti kerületek megszállása. A 6. hadosztály a Romanja Planinán 1000 fölkelőt vert szét szeptember 3-án a **Han-na-Romanja** melletti ütközetben ; Vécey **Szenkovics-Bandin** vagy **Odziák** mellett szeptember 21-én 9000 fölkelővel küzdött, kiknek kitűnő felállítását mindkét oldalról megkerülvén, a fölkelők csapatai fölött fényes győzelmet aratott. Végre október 4-én megszállatott *Visegrád* és *Gorázda*, s ezzel a boszniai megszálló hadjárat véget ért.

Han-na-Romanja.
Szenkovics-Bandin.
(Odziák.)

Spizza területe csak 1879 május, a novibazári kerület egy része ugyanez év szeptember havában, harc nélkül lőn megszállva.

A megszálló hadjáratban elesett körülbelül 1000, meg-

sebesült 4200 ember; az egész veszteség tehát mintegy 5200 fő volt. A hadjárat mindazonáltal a terep nagy nehézségei, a fölkelők harcsmódja stb. miatt a csapatokkal szemben nagy követelményeket támasztott s bármely nagy háborúval fölért.

A hercegovinai fölkelés 1882-ben.

1882. Mint 1869-ben Dalmácia déli részében, úgy a Hercegovina déli részein, beleértve Bosznia és Dalmácia határos vidékeit, a védtörvény kihirdetése és végrehajtása idézett elő heves ellenállást, mely ugyan kezdetben csak egyes rablócsapatok dúlásaira szorítkozott, de a mély 1882 elején komolyabb fordulatot vett.

A fölkelők támadása 1883 január 10-én az *uloki* csendőrkaszárnya megrohanásával kezdődött, melyben Radakovics őrmester 30 órán át védekezett; de már néhány nap múlva több ezer főnyi fölkelő csapat gyülekezett Focsa, Kalinovik és Trebinje vidékén.

A fölkelő vidékeken levő helyőrségek megerősítettén, a csapatok portyázó meneteket hajtottak végre, hogy a fölkelőket fölkeressék s szétűzzék; e menetek mindig kisebb-nagyobb harcokat eredményeztek. Így Czveits tábornok Glavaticsevonál, a focsai helyőrség csapatai Kruscsiczánál, Bródnál és a Humics-karaulánál, majd Trnovonál, Leddihin tábornok Budanjnál, Arlov ezredes Maljeva-Ravannál, Czveits tábornok február 26-án Cervanj-Klanacznál, Haas ezredes Glavaticsevonál stb.

E műveletek a Krivosjében és a zsupai kerületben is hasonlóképp folytak, s általuk a fölkelők ereje ápril havában leküzdett, miközben a fölkelők nagy része montenegrói területre szorított át.

Június havában a fölkelés az egész területen megszűnt, a kivételes rendszabályok felfüggesztettek s a csapatok rendes helyőrségeikbe visszatértek.

* * *

Ez volt az osztrák-magyar monarchia utolsó hadjárata.

1878.

Azóta a béke megóvására alakult hármasszövetség hatalma monarchiánkat háborútól megoltalmazta ugyan, de arra mindig készen állunk s ha netalán királyunkat, vagy szeretett hazánkat veszedelem fenyegetné, a magyar nemzet fiai ismét a zászlók alá fognak sietni, készen arra, hogy életüket és véréüket királyért és hazáért feláldozzák.

HADTÖRTÉNELMI
HELYSÉG-NÉVTÁR

A

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD EZREDES ÁLTAL IRT

MAGYAR HADI KRÓNIKA

I. ÉS II. KÖTETÉHEZ.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1897.

HADTÖRTÉNELMI HELYSÉGNÉVTÁR.*

			Köt.	Lap
Abaujvár. Álmos lengyel hadakkal elfoglalja.	1108	—	—	I 66
Abda. III. Henrik az átkelést nagy veszteséggel kiküzdí. — — — — —	1051	okt.	1.	I 43
Abrudbánya. Károlyi rohammal beveszi. —	1708	aug.	—.	II 372
« Krizsán oláh lázadókkal feldúlja. — — —	1784	nov.	4.	II 432
Acerra. Tarantoi Lajos ostrommal megveszi.	1348	decz.	24.	I 189
Ada-Kaleli. (Lásd Új-Orsova.)				
Adony. Nádasdy, Thurzó és Pogrányi elfoglalják.	1602	okt.	—.	II 151
Adorján. Károly Róbert hadaival beveszi. — — —	1317	jul.	—.	I 167
Adsud. Splényi a törökkel szerencsésen harczol	1788	okt.	14.	II 437
Ágya. Népét a mongolok felkoncsozzák. — — —	1241	ápr.	—.	I 124
Alexinác. Harczok Hunyadi és törökök között.	1443	okt.	—.	I 260
Alibunár. Damjanich a magyarokkal beveszi.	1848	decz.	12.	II 496
Almás (Erdélyben). Török Bálint János király részére behódoltatja. — — — — —	1540	ápr.	—.	II 29
« Bástia kiostromolja. — — — — —	1602	márcz.	—.	II 151
Almás (Komárom m.). Klapka a Komáromot os- tromló osztrákokat megtámadja. — — —	1849	aug.	3.	II 531
Almissa. Károly Róbert seregei elfoglalják. — — —	1322	—	—.	I 170
Álmosd. Ütközet; Bocskay a császári seregen fényes győzelmet arat. — — — — —	1604	okt.	15.	II 158
Alpár. Csata; Árpád a bolgárokat megveri. — — —	895	—	—.	I 13
Alsó-Mesteri. Bezerédy Stahrombergot ismé- telten megveri. — — — — —	1707	márcz.	2.	II 358
Alsó-Szilvás. Virmond a kuruczokat visszaso- rítja. — — — — —	1706	jun.	4.	II 352
Alvincz. Petrovics elfoglalja. — — — — —	1550	—	—.	II 48
Amadé. Károly Róbert a várat leromboltatja.	1317	—	—.	I 167

* Az események kelte, a mennyiben tüzetesen megállapítható nem volt, csak hozzávetőleg van felvéve.

Angern. Winkler kurucz hadakkal Königsseg táborát szétveri.....	1704 jun.	18. II	339
Apáti. Ütközet; Csernovics Iván a temesi nemesség fölött győz.....	1526 nov.	—, II	7
Aquila. Durazzo Károly ostromolja.....	1347 máj.	—, I	185
« Camponesco a magyar segélyhaddal Durazzo Károlyt megveri.....	1347 aug.	—, I	185
Arad. A töröknek meghódol.....	1552 aug.	—, II	60
« Borbély György elfoglalja.....	1595 —	—, II	127
« Satergi Mohammed pasa visszaveszi.....	1598 okt.	1. II	141
« Mercy és Heisler rajtaütéssel elfoglalják.....	1685 decz.	9. II	253
« Károlyi ostromolja.....	1704 —	—, II	343
« Károlyi újólag ostromolja.....	1707 szept.	—, II	362
« Károlyi megrohanja.....	1708 máj.	—, II	365
« Máriássy körülzárja és ostromolja.....	1848 decz.	3. II	496
Arbe. A magyaroknak ellentáll, de végre meghódol.....	1102 —	—, I	65
« Szergius visszafoglalását eredménytelenül kíséri meg.....	1116 —	—, I	67
Arcadiopolis. Bardosz a magyar szövetséges hadat megveri.....	970 —	—, I	30
Argyas. Károly Róbert Bazarába vajda hadát megveri.....	1330 nov.	—, I	174
Árpás. A császári hadak Eszterházy előcsapatait a hídtól visszanyomják.....	1709 jun.	19. II	374
Árva. Az evangélikus tótok elfoglalják.....	1672 okt.	—, II	232
« Thököly birtokába keríti.....	1678 —	—, II	236
« Babocsay a körülzáró császári hadat szétveri.....	1709 jan.	—, II	374
« A vár a császári hadnak kapitulál.....	1709 ápr.	10. II	374
Ascoli. A magyarok Tarantoi Lajos ellen csatát nyernek.....	1349 jan.	23. I	190
« Nagy Lajosnak meghódol.....	1350 jun.	—, I	193
Aspern. Nagy csata; Károly főherczeg fényes győzelme Napoleon fölött.....	1809 máj.	22. II	465
Attina. Uláma boszniai pasa elfoglalja.....	1543 —	—, II	38
Atya. János Zsigmond megveszi.....	1564 okt.	—, II	81
Augsburg. I. csata; a magyarok III. Lajos német királyt megverik.....	910 jun.	10. I	20
« A magyarok ostromolják.....	955 aug.	8. I	26
« II. csata; Ottó király a magyarokat Lehel és Bules alatt megveri.....	955 aug.*	10. I	28
Austerlitz. Csata; Napoleon nagy győzelme az orosz-osztrák sereg fölött.....	1805 decz.	2. II	462

		Köt.	Lap
Aversa. Nagy Lajosnak meghódol.	1348 jan.	17.	I 188
« Laczkfi megveszi.	1349 ápr.	23.	I 190
« Csata; a magyarok fényes győzelmet aratnak.	1349 jun.	6.	I 191
« Nagy Lajosnak heves ostrom után meghódol.	1350 aug.	3.	I 194
Babinagreda. Kyba a boszniai pasát megveri.	1693 szept.	—.	II 299
Babocsa. A budai pasa ostrommal beveszi.	1554 —	—.	II 70
« Ütközet; Zrínyi elfoglalja.	1556 jul.	23.	II 74
« Musztafa pasa visszaveszi.	1566 szept.	—.	II 91
« Zrínyi György ismét elfoglalja.	1594 márcz.	—.	II 116
« Pető Gergely Ibrahim pasának feladja.	1600 szept.	—.	II 146
« Zrínyi és Hohenlohe elfoglalják.	1664 jan.	25.	II 214
Bábolna. Heves harc Görgy és Ottinger közt.	1848 decz.	27.	II 500
Bábolna-hegy (Erdély). Az elégedetlen parasz- tok fellázadnak, de Csáky őket szétveri.	1437 jul.	—.	I 241
Bács. IV. Istvánt a szövetségesek megtámadják.	1164 —	—.	I 85
« Véres ütközet a törökkel.	1526 okt.	8.	I 362
« Rákóczi megveszi.	1704 jul.	8.	II 339
Bács-Földvár. A szerbek elfoglalják.	1848 jul.	19.	II 489
Baden. Mátyás idáig nyomúl.	1482 okt.	—.	I 329
Baja. Sándor László a ráczoktól elfoglalja.	1704 jan.	—.	II 331
Bajes (Komárom m.). Klapka a Komáromot os- tromló császáriakat szétveri.	1849 jul.	29.	II 531
Bajesa. Támadás; Erdődy Tamás és Zrínyi György Ali pasát megverik.	1579 —	—.	II 102
Bajmócz. Czelder körülzárja.	1703 nov.	28.	II 329
« Czelder hódolásra kényszeríti.	1704 jul.	—.	II 339
« Pálffy és Ocskay megveszik.	1708 okt.	—.	II 372
Bajmok. Gál az osztrák-szerb csapatokat meg- veri.	1849 márcz.	—.	II 519
Balassa-Gyarmat. Őrsége elhagyja, a törökök birtokába jut.	1552 —	—.	II 62
« Boeskaýnak behódol.	1604 máj.	—.	II 163
Balásfalva. Guthy a bujdosókkal megvívja.	1703 nov.	—.	II 330
Bala-Szent-Márton. A törökök Karácson pa- raszt-hadának túmadását visszaverik.	1570 —	—.	II 96
Balaton-Hídvég. Ütközet; Istvánffy István Ali béget megveri.	1583 —	—.	II 104
Balog. Hasszán bég Bebeket és Mágócsyt esel- lel elfogja.	1562 ápr.	—.	II 79
Bálványos. Ostrom; Mujláth elfoglalja.	1536 —	—.	II 23

			Köt.	Lap
Banyaluka. A törökök megveszik....	1528	—	II	14
« A horvát császári hadak a törököt megverik.	1690	—	II	285
« Hilburghausen ostrom alá fogja.	1737	jul.	24. II	408
Barancs. II. István király feldúlja.	1127	—	I	69
« II. István király a görögöktől visszafoglalja.	1129	nov.	I	71
« II. Géza ostromolja.	1155	—	I	83
« III. Béla elfoglalja.	1182	—	I	92
Báránd. Görgey a Róth-hadosztály elővédjét elfogja.	1848	okt.	5. II	492
Báreza. A lengyel légio az üldöző osztrákokat föltartóztatja.	1848	decz.	11. II	502
Barczánfalva. A tatárok vereséget szenvednek.	1717	szept.	3. II	403
Bari. Nagy Lajos hadai elfoglalják.	1350	máj.	I	192
Barics. A törökök hatalmukba ejtik.	1526	jul.	I	353
Barkó. Thelekessy Imre beveszi.	1558	jun.	II	77
Barletta. Nagy Lajos elfoglalja.	1350	máj.	I	192
Bars-Szent-Kereszt. Harezok Károlyi és Forgách menekülő hada közt.	1703	nov.	II	329
Bártfa. Talafuz cseh rabló-hadának meghódol.	1440	—	I	250
« A bujdosók megveszik.	1672	okt.	II	232
« Schulz és Barkóczy elfoglalják.	1684	szept.	28. II	249
« Fölkelő hadak behódoltatják.	1703	szept.	II	327
« Virmond hatalmába ejti.	1710	decz.	4. II	383
« Harezok a magyarok és osztrákok közt.	1849	jul.	II	527
Basel. A magyarok földülják.	917	jan.	I	21
Bassano. Ozorai Pipo a velenceieket hasztalan támadja meg.	1412	decz.	I	232
Batajnicza. Ütközet; Dénes vezér a görögöket szétveri.	1166	—	I	88
« Csata Dénes ispán és a görögök között.	1167	jun.	I	89
Báthor. Zay Ferencz és Balassa Menyhért beveszik.	1562	jan.	II	78
Batocsina. Csata; Piccolomini és Pálffy Redseb pasát megverik.	1689	aug.	30. II	279
Bazin. II. Ottokár elfoglalja.	1271	ápr.	I	138
« Búcsy Benedek meghódoltatja.	1604	máj.	II	163
« Bercsényi megveszi.	1705	márcz.	31. II	345
« Bottyán hatalmába ejti.	1708	aug.	II	371
« Balogh Ádám elfoglalja.	1710	febr.	II	380
Bécs. A magyarok elfoglalják.	1030	jul.	I	33
« III. Endro hadai környékét pusztítják.	1291	aug.	I	156
« Hunyady idáig hatol.	1446	decz.	I	277
« Mátyás körülzárolja.	1477	aug.	I	321

		Köt.	Lap
Bécs. Mátyásnak meghódol; székhelyévé teszi.	1485 jun.	1.	I 329
« Miksa visszafoglalja.	1490 aug.	—.	I 332
« Bethlen Gábor körülzárja.	1619 nov.	27.	II 177
« Károlyi ide száll.	1704 jun.	9.	II 338
« Károlyi környékét dűlja.	1705 febr.	—.	II 344
« Bezerédy a város faláig portyáz.	1708 febr.	—.	II 364
« Eszterházy a várost nyugtalanítja.	1708 aug.	—.	II 370
Becse. Losonczy a törököt megveri.	1551 szept.	11.	II 50
Bécsújhely. A magyarok ostromolják.	1477 aug.	—.	I 321
« Mátyásnak meghódol.	1487 aug.	17.	I 330
« Miksának kapitulál.	1490 aug.	10.	I 332
« Bezerédy földűlja.	1707 szept.	—.	II 360
Beczkó. Ocskay elfoglalja.	1707 okt.	—.	II 361
« Ocskay a várat beveszi.	1708 jan.	16.	II 364
Béga. Csata; Heiszler II. Musztafát elvonulásra kényszeríti.	1696 aug.	26.	II 304
Belényes. Molnár hajdúkkal elfoglalja.	1691 okt.	14.	II 293
« Bercesényi gyalogsága körülzárja.	1703 aug.	7.	II 323
Bélfenyér. Boné és Majos a ráczokat szétverik.	1703 szept.	1.	II 324
Belgrád. (Lásd Nándorfehérvár.)			
Bellatinez. Eszterházy elfoglalja.	1708 aug.	—.	II 371
Belluno. Ozorai Pipó a velencezeiken győz.	1412 —	—.	I 232
Belosinác. Csata; Hunyady teljes győzelmet arat.	1443 nov.	4.	I 262
Belostina. Ulána boszniai pasa elfoglalja.	1543 —	—.	II 38
Belz. A magyaroknak meghódol.	1231 —	—.	I 109
« Nagy Lajos és Kázmér ostromolja.	1351 márcz.	21.	I 196
Benevent. Laczki a nápolyiakat megveri.	1350 jun.	—.	I 193
Berlat folyó. Csata; István vajda a törököt megveri.	1475 jan.	17.	I 319
Berlin. Hadik megtámadja és megsarczolja.	1757 okt.	16.	II 429
Berzence. A török megszállja.	1567 jan.	—.	II 94
« Zrínyi György elfoglalja.	1594 márcz.	22.	II 116
« Zrínyi és Hohenlohe a töröktől visszaveszik.	1664 jan.	22.	II 214
Berveleze. Mátyás serege elfoglalja.	1458 aug.	—.	I 301
Besançon. A magyarok feldűlják.	926 —	—.	I 22
Besztrece. A mongolok elpusztítják.	1241 ápr.	—.	I 123
« A tatárok megrohanják.	1285 febr.	—.	I 152
« Báthory István beveszi.	1529 jul.	17.	II 12
« Székely Mózes elfoglalja.	1601 nov.	—.	II 150
« Bástá visszaveszi.	1602 jan.	—.	II 151
Beszterezebánya. Rhédey Ferencz beveszi.	1604 ápr.	—.	II 163
« Bosnyák és Pálffy elfoglalják.	1621 máj.	—.	II 180

Besztercebánya. Bethlen Gábor hadai Bosnyákot és Pálffy megverik.	1621 jul.	3. II	180
« Thökölinek meghódol.	1678 — —	II	236
« Csajághy megtámadja.	1708 jan.	II	373
Bethlen. Dobó körülzárja és az elégületleneket megadásra bírja.	1553 — —	II	71
« Básta kiostromolja.	1602 jan.	II	151
« Pekry Lőrincz megveszi.	1706 — —	II	357
« Bem Jablonszkyt és Urbánt megveri.	1848 decz.	29. II	503
Bilács. Nagy Lajos megszállja.	1345 jul.	I	180
« Ütközet; Musztafa és Bali pasák Beriszló Pétert megverik.	1520 — —	I	342
« Dervis Hasszán pasa elfoglalja.	1592 — —	II	108
« Erdődy visszafoglalását megkísérli.	1688 aug.	II	275
« Auersperg ostrom alá fogja.	1697 jun.	11. II	307
« Zach és Reinländer beveszik.	1878 szept.	19. II	577
Bilgorod. Izjaszláv a magyarokkal egyesülve beveszi.	1151 febr.	I	78
Bilstein. Ütközet; a magyarokat megverik.	938 — —	I	24
Birócz. Thököly Doria vasas-németjeit felkondozolja.	1680 aug.	II	237
Bjela-Sztina. A horvát bán rohammal beveszi.	1697 jun.	II	307
Blaudek. Beniczky és Querlonde Frischeisent megverik.	1848 decz.	II	495
Blisca. Ütközet; Mláden serege szétfut.	1322 okt.	II	170
Blumenau. (Lásd Lamács.)			
Bodajk. III. Henrik táborát a magyarok meglepik és szétverik.	1051 — —	I	42
Bodon (Widdin). Dénes a magyarokkal ostromolja.	1228 — —	I	108
« István herczeg ostromolja.	1266 jun.	I	136
« Nagy Lajos elfoglalja.	1359 jun.	I	203
« Sztracimir bolgár fejedelem Zsigmondnak meghódol.	1396 aug.	28. I	223
« A magyarok külvárosait megveszik.	1444 szept.	26. I	266
« Hunyadi szétrombolja.	1454 — —	I	290
« Szentgyörgyi elfoglalja.	1502 okt.	I	338
« Badeni Lajos támadása után kapitulál.	1689 okt.	19. II	281
« A ruméliai pasa visszaveszi.	1690 aug.	29. II	284
« Khevenhüller siker nélkül ostromolja.	1737 aug.	II	408
Bodrog-Keresztur. Rabutin Károlynak egy osztályát visszanyomja.	1706 okt.	II	357

Bodza-szoros. A tatárok a székelyeket megverik. — — — — —	1658	—	—	II	200
« Badeni Lajos Thökölyt kiűzi. — — — — —	1690	okt.	25.	II	287
« Hohenlohe a török támadást visszaveri. — — — — —	1789	aug.	3.	II	440
Boldogkő. Ferdinánd kezeibe jut. — — — — —	1527	szept.	—	II	10
« Bebek sikertelenül ostromolja. — — — — —	1529	nov.	—	II	16
« Fels Lénárt elfoglalja. — — — — —	1536	—	—	II	23
« A kuruczok eredménytelenül ostromolják. — — — — —	1674	febr.	—	II	233
« Teleky megveszi. — — — — —	1678	jun.	—	II	235
Bologna. A pápaiak és magyarok sikertelenül ostromolják. — — — — —	1360	aug.	—	I	201
Bonzida. Orosz Thoroczka székelyeit és a német hadat szétveri. — — — — —	1703	nov.	10.	II	330
Borostyánkő. IV. László sikertelenül ostromolja. — — — — —	1284	febr.	15.	I	152
Borsa. A tatárok a Sztrintura-szorosban megsemmisítettnek. — — — — —	1717	szept.	14.	II	403
Boroszló. Mátyás erődfített táborba vonul és a lengyeleket meggyőzi. — — — — —	1474	okt.	30.	I	318
« Csata; Bevern, Lothringen és Nádasdy ellen súlyos vereséget szenved. — — — — —	1757	nov.	22.	II	429
Bossány. Kurucz hadak elfoglalják. — — — — —	1710	febr.	—	II	380
Böszörmény. Thurzó nádor a hajdúkkal szemben vereséget szenved. — — — — —	1611	decz.	—	II	171
Bottyánvára. Glöckelsperg eredmény nélkül támadja meg. — — — — —	1705	máj.	—	II	345
Börvény völgye. Rieczkó Urbán támadását visszaveri. — — — — —	1848	decz.	18.	II	503
Boziák. Hasszán pasa lerombolja. — — — — —	1591	—	—	II	108
Bozók. Ocskay megveszi. — — — — —	1703	szept.	15.	II	326
Brád. Janku oláh hada borzasztó vérengzést véghez. — — — — —	1848	okt.	22.	II	496
Branyiszkó. Görgey rohammal beveszi és Deym dandárát visszaveri. — — — — —	1849	febr.	5.	II	505
Brassó. A török felgyűjtja. — — — — —	1421	—	—	I	235
« Török-oláh hadak megtámadják. — — — — —	1432	—	—	I	240
« Ali bég külvárosait felgyűjtja. — — — — —	1438	—	—	I	247
« Báthory István szorongatja. — — — — —	1529	jul.	—	II	12
« János királynak meghódol. — — — — —	1530	—	—	II	18
« Csata; Kendy János a havasalföldi vajdát megveri. — — — — —	1550	—	—	II	48
« Castaldo a betörő moldvai vajdát visszanyomja. — — — — —	1552	—	—	II	55

Brassó. Radul vajda Székely Mózes hadát szét- veri.	1603 jul.	22.	II	152
« Ostrom; Weiss Mihály Báthory Gábort meg- veri.	1611 jul.	8.	II	171
« Az erdélyi sereg megszállja.	1688 jun.	—.	II	272
« Thökölynek meghódol.	1690 aug.	21.	II	286
« Gúthy a székelyekkel körülzárja.	1703 —	—.	II	330
« Pekry ostromolja.	1706 —	—.	II	357
« Bem elfoglalja.	1849 márcz.	13.	II	521
« Ütközet Lüdersz és a magyarok közt.	1849 jun.	20.	II	530
Breska. A császáriak beveszik.	1789 —	—.	II	438
Breznicza. Leslie a szlavoniai pasát megveri.	1684 aug.	15.	II	248
Breznóbánya. Széchy György elfoglalja.	1621 máj.	—.	II	180
« Hareczok kurucz és császári hadak közt.	1709 aug.	—.	II	377
Brieg. Kázmér sikertelenül ostromolja.	1474 okt.	21.	I	318
Brinj. Frangepán ostromolja.	1493 —	—.	I	335
Bréna. A magyarok felgyújtják.	918 —	—.	I	21
Brenta. Csata Berengár ellen.	899 szept.	24.	I	16
« Vásári Tamás a trevisoiakat megveri.	1357 máj.	—.	I	199
Brescia. Nagy Lajos hadai megszállják.	1378 aug.	—.	I	208
Breidisi. A magyarok az apuliai hadjáratban elfoglalják.	1108 —	—.	I	75
Bród. Hoffkirchen elfoglalja.	1688 jul.	—.	II	275
« A török visszaveszi.	1690 —	—.	II	285
« Croy kézre keríti.	1691 aug.	—.	II	294
Bronzeni-Majdan. Batthányi elfoglalja.	1693 szept.	19.	II	299
Bruck. Ütközet; Rhédey Bouquoy-t megveri. « Bouquoy Bethlen hadai ellenében ujjolag vereséget szenved.	1619 nov.	9.	II	177
1619 nov.	26.	II	177	
Brünn. Mátyásnak meghódol.	1468 jun.	—.	I	314
Brzec. Zsigmond beveszi.	1383 —	—.	I	214
Brzesi. II. Rákóczy Gy. ostromolja.	1057 ápr.	19.	II	198
Buda. Kádán elfoglalja.	1241 —	—.	I	125
« Károly Róbert rajtaütése sikertelen.	1302 szept.	—.	I	159
« Venczel megszállja.	1304 jun.	—.	I	160
« Werner László rajtaütéssel elfoglalja.	1307 jun.	1.	I	161
« Szécsy Tamás idáig nyomul.	1440 szept.	—.	I	251
« Szulejmán kezébe jut.	1526 szept.	10.	I	362
« Kun Kocsárd elfoglalja.	1526 —	—.	II	5
« Ferdinánd birtokába jut.	1527 aug.	20.	II	9
« Szulejmánnak és Jánosnak kapitulál.	1529 szept.	7.	II	15
« Roggendorf ostrom alá veszi.	1530 okt.	31.	II	17
« Csatározások Fels és a magyarok közt.	1540 okt.	—.	II	30

		Köt.	Lap
Buda. Roggendorf sikertelenül ostromolja.	1541 ápr.	—, II	31
« Szulejmán szultán elfoglalja.	1541 aug.	29. II	32
« Miksa főherceg ostromolja.	1598 okt.	3. II	140
« Pálffy és Schwarzenberg rajtaütése meg- híúsul.	1599 ápr.	16. II	142
« Ruszwarm siker nélkül ostromolja.	1602 szept.	—, II	151
« Nádasdy és Kolonits a török támadást dia- dalmasan visszaverik.	1603 szept.	29. II	152
« Lothringeni Károly ostrom alá veszi.	1684 jul.	14. II	247
« Lothringeni K. a töröktől visszavívja.	1686 szept.	2. II	256
« Bottyán megtámadja.	1705 máj.	20. II	345
« Görgey Hentzi tábornoktól rohammal vissza- veszi.	1849 máj.	21. II	518
Budamér. Schlick Pulszky hadtestét vissza- vonulásra kényszeríti.	1848 decz.	11. II	501
Budatin. Fölkelő hadak behódoltatják.	1703 szept.	—, II	327
« Pálffy és Ocskay elfoglalják.	1708 decz.	—, II	372
« Beniczky és Querlonde Hurbán cseh-tót hadát kiűzik.	1848 decz.	11. II	459
Buják. Török kézre jut.	1552 —	—, II	62
« Teuffenbach megszállja.	1593 nov.	—, II	115
« Boeskaynak behódol.	1604 ápr.	—, II	163
« A törökök kezeibe kerül.	1663 okt.	—, II	212
Bukarest. Steinville elfogja Maurocordato vaj- dát.	1716 nov.	25. II	397
« Coburg megszállja.	1789 nov.	10. II	440
Bussa. Arszlán bég beveszi.	1552 —	—, II	62
Buzin. Ferhád pasa elfoglalja.	1574 —	—, II	99
« Khevenhüller György visszaveszi.	1579 —	—, II	102
Bytva. Koroghy maesói bán elfoglalja.	1386 —	—, I	215
Caldiero. Károly főherceg Massénát megveri.	1805 okt.	30. II	463
Canosa. Nagy Lajosnak ostrom után meg- hódol.	1350 jun.	—, I	192
Capua. Ütközet; Nagy Lajos hadai a nápo- lyiakon győzedelmeskednek.	1348 jan.	11. I	188
« Nagy Lajos elfoglalja.	1348 jan.	—, I	188
« A magyar hadak újból beveszik.	1348 ápr.	22. I	190
Casoli-szoros. Laczkfi a nápolyi hadat meg- veri.	1349 ápr.	—, I	190
Castel-Franco. Kont sikertelenül ostromolja.	1357 szept.	—, I	200
Castel-Nuovo. Tarontoi Lajos ostromolja.	1348 szept.	—, I	189

		Köt.	Lap
Cattaro. Pisani velencei tengernagy elfoglalja.	1378 aug.	14.	I 208
Cesena. Laczkfi a pápai hadat a város bevételében zegíti.	1357 —	—	I 201
Cetin. A császáriak beveszik.	1789 jul.	—	II 441
Chioggia. A genuai, páduai és magyar csapatok beveszik.	1379 aug.	16.	I 210
Chotim. Coburg körülzárja és megadásra kényszeríti.	1788 szept.	19.	II 437
Chotusitz. II. Frigyes porosz király Lothringeni K. ellen csatát nyer.	1742 máj.	16.	II 420
Chrudim. Mátyás sikertelenül ostromolja.	1469 febr.	—	I 315
Conegliano. A magyarok kezére jut.	1356 jun.	29.	I 199
« A velenceiek visszavételét megkísérlik.	1356 aug.	—	I 199
« Csata; Ozorai Pipo a velenceieket megveri.	1411 decz.	—	I 231
Contarzo. Laczkfi István elfoglalja.	1350 jun.	—	I 193
Corbávia. Török kézre jut.	1528 —	—	II 14
Cornito. Laczkfi a nápolyiaktól elfoglalja.	1349 jan.	25.	I 190
Cremona. Ütközet; Durazzoi Károly Viscontit megveri.	1379 —	—	I 209
Csábrág. Salm Miklós ostromolja.	1549 —	—	II 48
« Boeskaynak behódol.	1604 ápr.	—	II 163
« Kurucz hadak megszállják.	1703 szept.	—	II 326
Csákány. Nádasdy a török átkelését megghiúsítja.	1664 jul.	28.	II 223
Csáktornya. Zsigmond a fölkelőktől elfoglalja.	1387 jul.	—	I 217
« Hunyadi Vittoveczet, Cilley kapitányát megveri.	1446 —	—	I 276
« Spankau ostrom alá veszi.	1670 ápr.	12.	II 229
« Károlyi hadai Lengheim dragonyosait megverik és a várat megveszik.	1704 jan.	29.	II 331
« Pálffy visszafoglalja.	1704 márcz.	11.	II 333
Csallóköz. Boeskaynak behódol.	1604 máj.	—	II 163
« Zrinyi a török ellen védelmezi.	1663 szept.	—	II 213
Csanád. Dózsa paraszthada elfoglalja.	1514 máj.	—	II 341
« Varkócs Tamás Petrovics ostroma alól fölmenti.	1550 —	—	II 48
« Szokolovics Mohammed elfoglalja.	1551 szept.	26.	II 50
« A töröknek önként meghódol.	1552 aug.	—	II 60
« Borbély György visszaveszi.	1595 —	—	II 127
« A temesvári pasa elfoglalni nem tudja.	1597 —	—	II 139
« Szulejmán pasa újból eredmény nélkül ostromolja.	1598 szept.	—	II 141
« Satergi Mohammed pasa elfoglalja.	1598 okt.	—	II 141
« A törökök birtokukba ejtik.	1698 okt.	—	II 313

		Köt.	Lap
Csanád. Károlyi a ráczoaktól megveszi. ...	1705 jun.	—	II 346
« Károlyi újból elfoglalja. ...	1707 okt.	—	II 362
Csápor. A kurucz lovasság a támadó St. Croix-t megveri.	1709 okt.	4.	II 378
Császárhalom. Csata; Hunyady Iszhák pasát megveri. ...	1441 —	—	I 254
Csázma. Ulána pasa elfoglalja. ...	1553 —	—	II 69
Csehi. Bethlen Gábor megveszi. ...	1616 aug.	—	II 175
Cselvár. Lóránt fia, István beveszi és fölgyújtja.	1317 jun.	—	I 167
Csejthe. II. Rákóczy F. birtokába jut.	1708 jul.	27.	II 366
Cseklész. Búcsy Benedek elfoglalja. ...	1604 máj.	—	II 163
« Lothringeni Károly Thökölyt megveri.	1683 jul.	29.	II 245
Csepreg. Némethy hajdúival megveszi. ...	1605 jun.	—	II 165
Cseregh. Garay Horváthy János seregét szétveri. ...	1387 —	—	I 217
« Garay a várat birtokába veszi. ...	1387 jul.	—	I 217
Cserhalom (Kerlés). Salamon király Géza és Lászlóval a kunok (besenyők) fölött fényes győzelmet nyer. ...	1068 —	—	I 48
Cserven. A magyaroknak meghódol.	1231 —	—	I 109
Csiesó. János király, Péter moldvai vajdát ostromolja.	1538 —	—	II 27
Csiesvár. Thököly elfoglalja.	1684 jun.	10.	II 249
Csikvár. Ütközet; Heister Eszterházyt visszaszorítja.	1704 máj.	25.	II 334
Csitluk. A 18. hadosztály a fölkelőket szétveri.	1878 aug.	4.	II 576
Csobáncz. Kreuz eredmény nélkül megtámadja.	1707 febr.	—	II 358
Csoma. Csernovics Iván feldúlja.	1526 jan.	—	II 7
Csonthegy. Corvin János Báthory és Kinizsi ellen csatát vesz.	1490 jul.	4.	I 332
Csuesa. Riezkó Wardenor támadását visszaveri.	1818 decz.	9.	II 503
Csurgó. Musztafa pasa elfoglalja. ...	1566 okt.	—	II 91
« Zrínyi György birtokába ejti. ...	1594 márcz.	24.	II 116
Custozza. Első csata; Radoczky az olaszokat megveri.	1848 jul.	25.	II 484
« Második csata; Albrecht főherceg az olasz fősereg fölött fényes győzelmet arat.	1866 jun.	24.	II 564
Czárno. Hunyady egy török csapatot megver és felkonezol.	1445 —	—	I 274
Czaslau. II. Frigyes Lothringen K. ellen csatát nyer.	1742 máj.	16.	II 420
Czepléd. Percezel Ottingert újból megveri.	1849 jan.	25.	II 505

			Köt.	Lap
Daróc. Bástá a hajdúkat visszafüzi. — — —	1604 nov.	14.	II	160
Debreczen. Ütközet; Debreczeni Dózsa a				
Kopasz párti lázadók szétveri. — — —	1317 jun.	—.	I	167
« Báthory és a városbeliek Karácson paraszt				
hadát elpusztítják. — — — — —	1570 —	—.	II	96
« Szidi Ahmed pasa megtámadja. — — —	1659 —	—.	II	202
« A bujdosók Kopp-ot megverik. — — —	1573 ápr.	—.	II	233
« Pálffy a visszavonuló kuruczokkal harezol.	1711 jan.	11.	II	384
« Nagy Sándor hadtestét az orosz IV. hadtest				
szétveri. — — — — —	1849 aug.	2.	II	529
Dédes. Ostrom; a temesvári pasa kezeibe jut.	1567 márcz.	—.	II	95
Deés. Bethlen Gábor Homonnay hajdúseregét				
szétveri. — — — — —	1616 jul.	—.	II	175
« Bem Jablonskyt visszaveti. — — — — —	1848 decz.	23.	II	503
Derecsén. Hunyady elfoglalja. — — — — —	1451 —	—.	I	287
Dergős. Debreczeni Dózsa elfoglalja. — — —	1317 —	—.	I	167
Dervent. Badeni Lajos Sziávus pasát megveri	1688 szept.	5.	II	276
« Petrás a törököt legyőzi. — — — — —	1716 nov.	—.	II	397
Detrekő. A magyarok a csehek ellen esatát				
nyernek. — — — — —	1273 okt.	—.	I	142
« Ocskay megadásra kényszeríti. — — —	1705 szept.	—.	II	349
« Stahrenberg rohammal beveszi. — — —	1707 jun.	—.	II	361
« Ocskay ostromolja. — — — — —	1707 jun.	—.	II	361
Dettingen. Az angol-holland-osztrák sereg a				
francziákat megveri. — — — — —	1743 —	—.	II	417
Déva. Csata; Csák Péter megveri László vajdát.	1264 jun.	—.	I	135
« Csata: Debreczeni a Kopasz-pártiak fölött				
győzelmet arat. — — — — —	1317 jul.	—.	I	167
« Petrovics elfoglalja. — — — — —	1550 —	—.	II	48
« Boesckaynak behódol. — — — — —	1605 —	—.	II	168
« II. Rákóczy Gy. ostromolja. — — — — —	1659 —	—.	II	202
« Császári hadak kezére kerül. — — — — —	1706 febr.	22.	II	352
« Tige a körülzáró kurucz hadat megtámadja.	1707 jun.	—.	II	362
« Zay alispán az oláh lázadók támadását				
visszaveri. — — — — —	1784 nov.	5.	II	432
« Bemnek ostrom után meghódol. — — —	1849 máj.	27.	II	521
Dévény. II. Ottokár elfoglalja. — — — — —	1271 ápr.	10.	II	138
« Katzianer János kezeibe jut. — — — — —	1527 jun.	—.	II	8
« Bouquoy elfoglalja. — — — — —	1621 jan.	—.	II	180
« Thuróczy megrohanja. — — — — —	1708 jun.	5.	II	365
Deviczka. A magyarok beveszik. — — — — —	1424 —	—.	I	236
Diód. Török Bálint megszállja. — — — — —	1540 máj.	—.	II	29
« Báthory István elfoglalja. — — — — —	1562 jan.	—.	II	78

Diószeg. Báthory Zsigmond hajdúi a császári sereget megverik.	1611 jul.	—	II	171
« Schmidttel szemben a kuruczok vereséget szenvednek.	1674 —	—	II	233
Divény. Ostrom, Musztafa pasa beveszi.	1574 —	—	II	98
« Órsége elhagyja, Teuffenbach megszállja.	1593 nov.	—	II	115
« Leslie és Strassoldo elfoglalják.	1689 ápr.	—	II	236
« Géczy meglepi és beveszi.	1703 —	—	II	326
« Balogh császári csapatokkal harezol.	1709 aug.	—	II	377
Djâkovár. Horváthyak Erzsébet és Mária királynékat elfogják.	1386 aug.	—	I	216
« Garay Miklós, a nádor fia, megveszi.	1387 jul.	—	I	217
Doboj. Csata; Hervója Maróthyt esellel legyőzi.	1415 —	—	I	233
« Savoyai Jenő a törököt megadásra kényszeríti.	1697 okt.	15.	II	311
« Petrás a töröktől elveszi.	1716 nov.	—	II	397
« Szapáry a fölkelőkkel kemény harezokat vív.	1878 szept.	—	II	577
Dobor. Garay és Maróthy rohammal beveszik és lerombolják.	1393 —	—	I	220
Dobra. Csáky a sánczokat kurucz haddal elfoglalja.	1706 márcz.	—	II	352
Dobsina. A füleki bég kirabolja.	1584 —	—	II	104
Dolha. Károlyi S. a gyűlevész kurucz hadat szétveri.	1703 jun.	7.	II	319
Dolni-Tuzla. Szapáry erős küzdelem után visszavonulni kénytelen.	1878 aug.	10.	II	573
Dömölk. Meskó a francziákkal győzelmesen harezol.	1809 jun.	—	II	471
Domstadt. Laudon egy porosz oszlopot meghorog és tüzérsanyagát elveszi.	1758 jun.	30.	II	429
Dorozsma. Ütközet; Ali budai pasa Aldana és Bakics hadait megveri.	1552 márcz.	5.	II	56
Dortmund. Ütközet; a magyarokat megverik.	938 —	—	I	24
Dráva. Zrínyi Arnót pasa hadát megsemmisíti.	1663 aug.	—	II	212
Drávapart. Imre király Endrét elfogja.	1203 okt.	—	I	99
Drégely. Ostrom; Ali pasa Szondy hős védelme daczára elfoglalja.	1552 jul.	—	II	61
« Pálffy Miklós megszállja.	1593 decz.	—	II	115
« Kovácsy Boeskaynak átadja.	1604 ápr.	—	II	163
« Harezok Bethlen Gábor és Wallenstein hadai közt.	1626 szept.	30.	II	165
« A törökök birtokába kerül.	1663 okt.	—	II	212
Dreikirchen. Török, Bánffy és Bakics a törököket megsemmisítik.	1532 szept.	—	II	21

Drezda. Napoleon Schwarzenberg seregét döntőleg megveri.	1813 aug.	27. II	475
Dreznik. Anersperg a töröktől megveszi.	1697 jun.	7. II	307
« A horvát hadtest elfoglalja.	1788 febr.	12. II	435
Drietoma. Harcok Bercsényi és Grumbeck között.	1704 aug.	11. II	339
Dubicza. Erdődy megtámadja.	1685 aug.	—. II	252
« Badeni Lajos megszállja.	1688 aug.	20. II	275
« Husszein pasa megrohanja.	1689 márcz.	2. II	277
« A horvát hadtest eredmény nélkül támadja meg.	1788 febr.	9. II	435
« Lichtenstein rohama sikertelen.	1788 ápr.	25. II	435
« Laudon a törököt megveri és a várat megveszi.	1788 aug.	26. II	437
Duna-Földvár. Nádasdy és Thurzó elfoglalják.	1602 —	—. II	151
« Deák és Hlovay a ráczokat szétverik.	1704 jan.	—. II	331
« Bottyán ostrom alá veszi.	1705 máj.	—. II	345
« Bottyán a sánczokat elfoglalja.	1705 okt.	31. II	349
« Pfeffershofen a sánczokat visszaveszi.	1706 szept.	—. II	355
Dunajecz. Schulz és Barkóczy megveszik.	1684 okt.	—. II	249
Duna-Szerdahely. Kolonits a törököket megveri.	1603 —	—. II	152
Dürnkruz. I-ső csata; IV. Béla Ottokár ellen csatát vesz.	1260 jul.	12. I	133
« 2-ik csata; IV. László és Habsburgi Rudolf megverik II. Ottokárt.	1278 aug.	26. I	145
« Ocskay a várat beveszi.	1704 szept.	—. II	340
Ebesfalva. Gyulaffy Lászlót a szászok megverik	1605 máj.	19. II	168
Ecsed. János Zsigmond ostromolja.	1564 okt.	—. II	81
« Spork és Heister megszállják.	1670 jul.	14. II	230
« II. Rákóczi F. birtokába jut.	1703 jul.	—. II	322
« A császárnak meghódol.	1711 máj.	—. II	385
Edelény. Csata; Bástá Bocskayt és a hajdúkat megveri.	1604 nov.	28. II	161
Eger. Ütközet; a tatárok a magyarokat megverik.	1241 —	—. I	117
« Rozgonyi visszaveszi a pártütöktől.	1403 —	—. I	230
« Talafúz a lengyeleket meglepi.	1442 ápr.	—. I	252
« Giskra ostromolja.	1451 —	—. I	287
« Albert elfoglalja.	1490 szept.	—. I	333
« Salm Miklós beveszi.	1527 szept.	—. II	9

			Köt.	Lap
Eger. Serédy Gáspár elfoglalja.	1529	—	—	II 16
« Ostrom; Dobó és Meeskey hősies védelme után Ahmed elvonulni kénytelen.	1552	okt.	18.	II 63
« Mohammed szultán ostrom útján beveszi.	1596	okt.	13.	II 131
« Mérey és Heisler ostromolják.	1685	nov.	—	II 253
« Heisler és Caraffa támadják.	1686	jul.	—	II 264
« Heisler körülzárja.	1687	—	—	II 266
« A császáriaknak éhség folytán meghódol.	1687	decz.	7.	II 270
« Kurucz hadak körülzárják.	1703	szept.	—	II 325
« Beresényi rohammal beveszi.	1703	okt.	31.	II 328
« Rákóczinak meghódol.	1704	ápr.	16.	II 339
« Ostrom; a császáriaknak kapitulál.	1710	nov.	30.	II 382
Eger-Farmos. Ütközet Dembinszky és Windischgrätz hadai közt.	1849	márcz.	1.	II 510
Egervár. Köprülizáde Ahmed pasa elfoglalja.	1664	jul.	—	II 222
« Ütközet; Andrássy és Bezerédy Stahremberget megverik.	1706	nov.	6.	II 355
Eggenburg. Laczkfi hadai rohammal beveszik.	1328	—	—	I 172
Eggmühl. Napoleon Károly főherceget megveri és visszanyomja.	1809	ápr.	22.	II 464
Egres. A mongolok földülják.	1241	máj.	—	I 124
Eibenschütz. Károly Róbert kunmagyar se- rege elfoglalja.	1304	szept.	—	I 160
Eleskő. Ocskay megadásra kényszeríti.	1705	szept.	—	II 349
Ennsburg. Luitpold fölépíti.	901	—	—	I 17
« A magyarok győzelme III. Lajos német király fölött.	907	aug.	11.	I 19
Enyiczke. A bujdosók Spankau hadait megverik.	1672	szept.	13.	II 231
Eperjes. Talafuz cseh rabló hadának meghódol.	1440	—	—	I 250
« Szapolyai István Albert lengyel királyt megveri.	1491	—	—	I 334
« Harczok Majláth István és Pels Lénárt között.	1536	—	—	II 23
« Borbély György a töröktől elfoglalja.	1595	—	—	II 127
« Boeskey hajdúi ostromolják.	1604	nov.	—	II 159
« Semyei ostrom alá veszi.	1604	ápr.	12.	II 162
« Kemény Ferdinánd utóvédjét megveri.	1644	jun.	26.	II 193
« A bujdosók megveszik.	1672	okt.	2.	II 232
« Teloky siker nélkül ostromolja.	1678	jun.	28.	II 235
« Thököly hadai elfoglalják.	1682	aug.	—	II 239
« Schulz és Barkóczy Thököly serogét szétverik.	1684	szept.	16.	II 249

			Köt.	Lap
Eperjes. Schulz sikertelenül ostromolja.....	1684 nov.	7.	II	249
« Ostrom után Schulzknak meghódol.	1685 szept.	13.	II	252
« Fölkelő hadak körülfúrják.	1703 szept.	—	II	327
« Rákóczinak meghódol.	1704 nov.	1.	II	340
« Császári hadak elfoglalják.	1710 decz.	10.	II	383
Érd. Csata; Lothringeni K. Musztafa pasán győzelmet arat.	1684 jul.	22.	II	248
Erdberg. A magyarok elfoglalják.	1252 jun.	—	I	130
Ér-Diószeg. Boné András megrohanja és megszállja.	1703 jul.	—	II	322
Erdőd. A töröknek önként meghódol.	1526 —	—	I	353
« Miksa császár hadai elfoglalják.	1564 febr.	—	II	81
« Ostrom; Hasszán pasának ellentáll.	1564 —	—	II	82
Erdőhegy. Szevics és Tököli áruló szerb főtisztek a békési lázadókat szétverik.	1735 máj.	9.	II	406
Érsekujvár. Rhédey Ferencz ostrom alá veszi.	1605 jun.	18.	II	164
« Bethlen Gábor hadainak meghódol.	1619 szept.	30.	II	176
« Csata; Horváth István Bouquoy-n győzelmet arat.	1621 jul.	10.	II	180
« Ahmed pasa ostrommal beveszi.	1663 szept.	25.	II	211
« Lothringeni Károly ostromolja.	1683 jun.	3.	II	242
« Lothringeni újból ostrom alá veszi, mire a császáriaknak kapitulál.	1685 aug.	19.	II	250
« Bercsényi kurucz hadai ostromolják.	1704 aug.	—	II	340
« Bottyán ostrommal beveszi.	1704 nov.	16.	II	341
« Heister sikertelenül ostromolja.	1708 szept.	21.	II	371
« Rákóczi és Károlyi az ostromoltakat élelemmel ellátják.	1710 —	—	II	381
« Heiszter ostroma után kapitulál.	1710 szept.	23.	II	381
Erzsébetvár. János király hívei elfoglalják.	1528 —	—	II	11
Eszék. Tomory a törököket föltartóztatni akarja.	1526 aug.	14.	I	353
« Mohammed pasa a Dráván átkel.	1537 márcz.	—	II	24
« Csata; Mohammed pasa Katziánert megveri.	1537 szept.	30.	II	25
« Zrínyi Miklós Szulejman hídját fölégeti.	1664 febr.	1.	II	214
« Leslie rohammal elfoglalja.	1685 aug.	13.	II	252
« Lothringeni K. az egyesült sereggel támadást intéz.	1687 jul.	18.	II	266
« A szerémségi hadtestnek meghódol.	1687 szept.	29.	II	269
« A boszniai pasa siker nélkül ostromolja.	1690 nov.	5.	II	285
Esztergom. A tatárok rohammal beveszik.	1241 —	—	I	125
« Henrik császár Károly Róbertet a várból kiszorítja.	1301 aug.	—	I	159
« Venczel megrohanja és földúlja.	1304 jun.	—	I	160

Esztergom. Tamás érsek rövid ostrom után

visszaveszi.	1306 decz.	—	I	161
« Zsigmond híveivel ostromolja.	1403 —	—	I	230
« Ulászló Szécsi érseket ostrom alá veszi.	1440 —	—	I	251
« Nagy Mihály a törökök ellen megvédi.	1526 szept.	—	I	362
« Kun Kocsárd elfoglalja.	1526 —	—	II	5
« Ostrom; Ferdinándnak meghódol.	1527 aug.	—	II	9
« Szulejmán megszállja.	1529 szept.	—	II	15
« Salm Miklós a várost elfoglalja.	1529 nov.	—	II	16
« Gritti körülzárolja és ostromolja.	1532 okt.	—	II	21
« Ahmed és Mohammed beglerbégek ostrommal beveszik.	1543 aug.	10.	II	39
« Mátyás főherceg ostrom alá veszi.	1594 máj.	7.	II	117
« Mansfeld újból ostromolja.	1595 jul.	1.	II	121
« Csata; Pálffy és Nádasdy Lala Mohammed pasát megverik.	1595 aug.	4.	II	123
« Ostrom; Bástá a várat Mohammed ellen megvédi.	1604 szept.	19.	II	153
« Lala Mohammed ostrommal megveszi.	1605 okt.	3.	II	166
« Ostrom; Lothringeni Károlynak kapitulál.	1683 okt.	27.	II	246
« Ibrahim pasa ostrom alá veszi.	1685 jul.	31.	II	250
« Bottyán siker nélkül megrohanja.	1705 febr.	—.	II	344
« Rákóczi és Bottyán ostrom után elfoglalják.	1706 szept.	8.	II	353
« Stahremberg a császáriak részére ismét visszaveszi.	1706 okt.	9.	II	355
Etelköz. A magyarok Lebediából ide költöznek.	889 —	—	I	4
« Simon bolgár fejedelem földülja.	894 —	—	I	6
Füzeset. Borbély György Szulejmán pasát megveri.	1595 —	—	II	127
« Orlay a bújdosokkal Koszta rácz hadát megveri.	1703 nov.	—.	II	330
Farkasd. Bottyán a sánczokat megveszi.	1706 aug.	18.	II	353
Fehérhegy. Csata; a császári hadak a cseh-magyar sereget megverik.	1620 nov.	8.	II	179
Fehértemplom. Csata; Nagy Albert és Ambrus a törököket megverik.	1476 febr.	—.	I	320
« Knicsanin támadása sikertelen.	1848 aug.	19.	II	490
Feketehalom. István ifjabb király ide menekül.	1264 jul.	—.	I	135
« Bem Puchner hadtostét megveri és Oláhországba kiszorítja.	1849 márcz.	13.	II	521
Feketeváros. Heister a kuruczokat megveri.	1704 márcz.	24.	II	333

			Köt,	Lap
Feketeváros. Eszterházy elfoglalja.	1708 aug.	—	II	370
Felek. Rabutin Orosz Pált megveri.	1705 nov.	—	II	348
Feth-Izlaun. (lásd Kladova).				
Filippopolisz. A magyarok a bolgár háború- ban idáig hatolnak.	894	—	I	5
« II. István király innen visszatér.	1127	—	I	69
Fleurus. A szövetségesek a francziákat siker- nélkül támadják.	1794 jun.	26.	II	448
Fodorovo. Batthányi és Forgách környékét földülják.	1696	—	II	305
Fogaras. Majláth Báthorynak átadja.	1530	—	II	18
« Török Bálint ostrom alá veszi.	1540 máj.	—	II	29
« Achmed bég ide száll és Majláth Istvánt fogságba ejti.	1541 szept.	—	II	34
« Ostrom; Gyulai Pál Bánffy Györgynek föl- adja.	1573 okt.	4.	II	99
« Kemény János ostrommal beveszi.	1661 máj.	—	II	206
Foggia. Wolfart magyar zsoldos hada beveszi.	1348 decz.	—	I	190
Foksány. A kozák sereg Kemény hadosztályát. megsemmisíti.	1653 máj.	—	II	195
« Coburg és Szuvorov az oláh vajda seregét megverik.	1789 aug.	1.	II	439
Földvár. (Barcaság, Erdély) Péter vajda győ- zelme Török Bálint hadán.	1529 jun.	22.	II	12
« Török István Géczy hadát szétveri.	1612 okt.	16.	II	171
Fontenoy. Szász Mórícz győzelme a Cumber- landi herczeg és Königsegg fölött.	1745 máj.	11.	II	418
Forli. A velenceiek elfoglalni próbálják.	1356 szept.	—	I	199
« Laczkfi és a pápai hadak beveszik.	1359 jul.	—	I	201
Fridau. Károlyi hadai ostrommal beveszik.	1704 febr.	—	II	331
Fulda. A magyarok fölégetik.	915	—	I	21
Fülek. Hosszú ostrom után őrsége a töröknek kapitulál.	1554	—	II	70
« Ostrom; a török őrség a várat Pálffyknak átadja.	1593 nov.	27.	II	114
« A hajdúk Bástia szállítmányát elfogják.	1604 jan.	—	II	162
« Ostrom után Boeskyknak behódol.	1604 máj.	—	II	163
« Széchy György elfoglalja.	1621 jun.	—	II	180
« I. Rákóczy György beveszi.	1644 ápr.	17.	II	192
« Ferdinánd hadai visszaveszik.	1644 máj.	—	II	192
« I. Rákóczy György elfoglalja.	1645 ápr.	—	II	193
« A bujdosók megszállják.	1672 szept.	—	II	231
« Thököly török és erdélyi haddal megveszi.	1682 szept.	10	II	239
« Ocskaynak meghódol.	1703 szept.	—	II	326

		Köt.	Lap
Fülek. Pálffy körülzárolja.	1709 aug.	—.	II 377
Fürstenfeld. Magyar hadak elfoglalják.	1270 —	—.	I 138
Gács. Géczy Zsigmond körülzárja.	1703 szept.	—.	II 326
« Ocskay császári haddal eredménytelenül támadja meg.	1709 aug.	—.	II 377
« Heister hadai elfoglalják.	1709 nov.	3.	II 378
Galacz. A magyar sereg a Dunán átkel.	894 —	—.	I 5
Galambócz. A magyarok a szerbektől visszaveszik.	1319 aug.	—.	I 169
« Zsigmond és Rozgonyi ostromolják; a török fölmenti.	1428 ápr.	—.	I 237
« Török kézre kerül.	1459 —	—.	I 307
« A törökök elhagyják.	1688 szept.	8.	II 275
« A törökök újból megszállják.	1690 aug.	30.	II 284
« Daróczy védőműveit elrombolja.	1694 —	—.	II 299
Galántha. Bottyán Cusanit megveri.	1708 decz.	—.	II 372
Galgócz. Ferdinánd vezérei Kapronczayt visszaverik.	1644 ápr.	—.	II 192
« A törökök behódoltatják.	1663 okt.	—.	II 212
« Károlyi elfoglalja.	1703 decz.	1.	II 329
Gálszécs. Az Amadé fiak földülják.	1312 ápr.	—.	I 163
« Rozgonyi a csehektől elfoglalja.	1451 jul.	—.	I 250
« Talafuz cseh hada aláveti.	1440 —	—.	I 287
« Mátyás serege visszafoglalja.	1458 —	—.	I 301
Gara. Horváthyak Erzsébet és Mária királynékat elfogják.	1386 aug.	—.	I 216
Garam-Kövesd. Mansfeld a török ellen itt sánczot emel.	1595 jul.	3.	II 122
Garamszeg. Bottyán Viardot visszanyomja.	1709 jan.	—.	II 373
Garam-Szt. Benedek. Csata; De Souches Lajos Aii pasát megveri.	1664 jul.	19.	II 218
« Beresényi hadai beveszik.	1703 nov.	23.	II 329
Gereben. A magyarok táborhelye.	1479 szept.	—.	I 323
Gesztely. Hasszán pasának meghódol.	1567 márcz.	—.	II 95
Gesztely. Császári és magyar hadak megszállják.	1566 jul.	6.	II 83
« Gregoróczy és Huszár rajtaütéssel beveszik.	1588 okt.	—.	II 108
« Pálffy és Schwarzenberg a töröktől visszahódítják.	1598 ápr.	—.	II 140
Ghymes. Ivánka fia András a német támadás ellen megvédi.	1273 —	—.	I 140
Gleichen. A magyarok ostromolják.	933 márcz.	—.	I 23

Góding. Bethlen Gábor Caraffa seregét körülzárja. — — — — —	1623 — —	II	183
« Eszterházy megveszi. — — — — —	1705 jul.	20. II	346
Gödöllő. Gáspár Schlick hadtestét megtámadja.	1849 ápr.	6. II	513
Göllheim. Döntő ütközet, a magyarok Albertet győzelemre segítik. — — — — —	1298 jul.	2. I	157
Gomnech. Zsigmond a fölkelőktől elfoglalja.	1387 jul.	— I	217
Göncz. IV. László Aba nádortól elfoglalja. — — — — —	1281 — —	I	152
Góra. Dervis Hasszán pasa megveszi — — — — —	1592 — —	II	108
« Török őrsege megfutamodik. — — — — —	1594 jul.	— II	116
Gorbonok. Ütközet; a magyarok Iszkender béget megverik. — — — — —	1581 — —	II	103
Görgény. Majláth István ostromolja. — — — — —	1540 — —	II	30
« Guthy a fölkelőkkel körülzárja. — — — — —	1703 — —	II	330
« Pekry Lőrincz megveszi. — — — — —	1706 — —	II	357
Gorodeczno. Schwarzenberg és Reynier Tormaszov hadát visszaverik. — — — — —	1812 aug.	12. II	473
Goroszló. Csata; Báthory Zs. és Székely a császáriak ellen csatát vesztenek. — — — — —	1601 aug.	3. II	150
Grabovác. Ütközet; Piccolomini és Veterani Gelga khánt megverik. — — — — —	1689 aug.	29. II	279
Graesanicza. Kyba a töröktől elfoglalja. — — — — —	1693 okt.	— II	299
Gradaec. A körösi és ivánovicsi őrsegek a török hátvédet szétverik. — — — — —	1591 — —	II	108
Gradiska. Erdődi Péter elpusztítja. — — — — —	1553 — —	II	69
« Badeni Lajos megszállja. — — — — —	1688 aug.	21. II	275
« Croy a töröktől visszaveszi. — — — — —	1691 aug.	— II	294
« Petrás a törököt megveri. — — — — —	1716 nov.	— II	397
Groczka. Ütközet Wallis és Hadsi Mohaumed pasa között. — — — — —	1739 jul.	22. II	412
Grodek. A magyar-lengyel sereg csatát nyer.	1216 jul.	— I	103
Guta. Bottyán a császári redouteokat beveszi.	1708 aug.	1. II	369
Gyalu. Bástia kiostromolja. — — — — —	1602 — —	II	151
« Csata; Szidi Ahmed pasa II. Rákóczy Györgyöt megveri. — — — — —	1660 máj.	22. II	202
« Badeni Lajos a tatárokon diadalt nyer. — — — — —	1690 nov.	— II	287
« Károlyi környékét megszállja. — — — — —	1706 febr.	— II	352
Gyerk. Ütközet Guyon és Csorics között. — — — — —	1849 jan.	11. II	504
Gyetvai szoros. Pálffy elfoglalja. — — — — —	1709 aug.	— II	377
Gyöngyös. Rákóczinak behódol. — — — — —	1703 aug.	— II	325
Győr. A német sereg megszállja. — — — — —	1044 jul.	— I	39
« II. Ottokár hívei rajtaütéssel elfoglalják. — — — — —	1273 — —	I	140
« Véres harc után a magyarok visszaveszik.	1273 jun.	— I	140

Győr. II. Ottokár csapatait a magyarok meg-					
verik.	1273 szept.	—	I	141	
« Stibor és a Garayak elfoglalják.	1403 —	—	I	230	
« Csata; a pártosok ostromolják.	1440 jul.	—	I	249	
« Frigyes elfoglalja.	1446 —	—	I	276	
« Ferdinánd hadai megszállják.	1526 nov.	—	II	6	
« Ferdinándnak meghódol.	1527 aug.	—	II	9	
« Lamberg Kristóf a töröknek gyáván föladja.	1529 szept.	—	II	15	
« A nagyvezír ostrom alá veszi.	1594 jul.	15.	II	118	
« Csata; Hardeck a várat a törököknek föl-					
adja.	1594 aug.	29.	II	120	
« Az egyesült magyar-német had ostromolja.	1597 szept.	9.	II	138	
« Pálffy és Schwarzenberg a töröktől vissza-					
veszik.	1598 márcz.	29.	II	139	
« Kara Musztafa ide száll.	1683 jun.	—	II	244	
« Ocskay körülzárja.	1705 decz.	—	II	349	
« Bottyán elfoglalását rajtaütéssel megkísérli.	1707 jun.	22.	II	359	
« A császári és lengyel csapatok itt állnak.	1709 jun.	17.	II	374	
« Csata; Jenő olasz alkirály János főherceget					
megveri és visszavonulásra kényszeríti.	1809 jun.	14.	II	469	
« Péchy 8 napi ellentállás után föladni kény-					
telen.	1809 jun.	22.	II	471	
« Haynau Pöltenberget Komárom felé vissza-					
vonulni kényszeríti.	1849 jun.	28.	II	525	
« Klapka visszafoglalja.	1849 aug.	5.	II	531	
Győrke. Spankau a bujdosókat szétveri.	1672 okt.	26.	II	232	
Győr-Szt.-Márton. Ferdinándnak meghódol.	1527 aug.	—	II	9	
« Mohammed béglerbég elfoglalja.	1594 jul.	14.	II	118	
« Heister megveszi.	1704 ápr.	5.	II	333	
Győrvár. Ütközet; Andrássy és Bezerédy Stah-					
remberg hadát szétverik.	1706 nov.	6.	II	355	
Gyula. Ostrom; Kerecsényi Pertev pasának föl-					
adja.	1566 szept.	1.	II	83	
« Auersperg támadást intéz.	1692 jan.	13.	II	294	
« Hofkirchen a törököt megveri.	1693 okt.	7.	II	299	
« Veturáninak kapitulál.	1694 decz.	21.	II	301	
« Károlyi megrohanja.	1705 jun.	—	II	346	
« Sebestyén a békési zendülőkkel megszállja.	1735 máj.	2.	II	405	
Gyulafehérvár. A mongolok földülják.	1241 ápr.	18.	I	123	
« Báthory István beveszi.	1529 jul.	20.	II	12	
« Fráter György ostrom alá fogja.	1550 —	—	II	48	
« Ujból ostrom alá jut.	1551 —	—	II	49	
« Castaldo hadai fölgyűjtják.	1552 —	—	II	55	

Gyulafehérvár. Ostrom; Balassa Bornemisszát föladásra kényszeríti.	1556 ápr. —. II	71
« Székely Mózes elfoglalja.	1603 ápr. —. II	152
« Guthy a bujdosókkal megvívja.	1703 nov. —. II	330
« Károlyi rohammal beveszi.	1708 jul. 31. II	372
« Bem ostrom alá fogja.	1849 márcz. —. II	521
Gyurgyevo. A szövetségesek elfoglalják.	1445 szept. —. I	275
« Király Albert Musztafa pasát megveri.	1595 decz. —. II	127
« Báthory Zsigmond Szinán pasa ellen csatát nyer.	1595 okt. —. II	129
« A császáriak ostroma sikertelen.	1789 jun. —. II	441
Hadad. Báthory és Némethy elfoglalják.	1562 ápr. —. II	78
« Ütközet a hadadi síkon; Zay és Balassa visszafoglalják a várat.	1562 márcz. 4. II	78
« János Zsigmond és Báthory hadai beveszik.	1564 — —. II	81
Hainburg. III. Henrik mint magyar várat földúlja.	1030 szept. —. I	35
« Az Aba által a németnek átadott várat a magyarok feldúlják.	1050 — —. I	40
« A magyarok a vár újbóli fölépítését meggátolni akarják, de elűzetnek.	1050 szept. 22. I	40
« Mátyásnak ellenszegül.	1477 aug. —. I	321
« Mátyás ostromolja.	1481 — —. I	328
« Frigyes segélyhadat küld.	1481 — —. I	329
« Mátyásnak meghódol.	1482 szept. 30. I	329
« Bethlen Gábor ostrom alá veszi.	1620 szept. 28. II	178
Hajdú-Böszörmény. A bujdosók vereséget szenvednek.	1674 — —. II	233
« Apaffy M. szövetséges hadai megveszik.	1681 szept. —. II	238
Hajdú-Nánás. Barkóczy a kuruczokat szétveri.	1674 febr. 26. II	233
Hajnácskő. Teuffenbach megszállja.	1593 nov. —. II	115
« Vay Ádám Ocskaynak megnyitja.	1703 szept. —. II	326
Halas. Kinizsy a föllázadt fekete sereget megsemmisíti.	1492 — —. I	335
Halics. Csata; a magyarok az Igorevicsektől elfoglalják.	1211 — —. I	101
« A magyarok Msztiszláv ellen döntő csatát nyernek.	1216 okt. —. I	103
« Csata; Msztiszláv Frlét megveri.	1219 aug. 14. I	106
« A magyarok ismét csatát vesztenek.	1219 aug. 15. I	106
« A magyarok megszállják.	1229 — —. I	108

	Köt.	Lap
Halic. Endrének meghódol. — — — — —	1231 — —	I 109
Halmágy. Csáky fölkelőkkel beveszi. — — — — —	1706 máj. —	II 352
« Harez kurucz és császári csapatok között.	1709 szept. —	II 379
Hanzsabég. Ferhád pasa a magyarokat meg-		
veri. — — — — —	1584 — —	II 105
« Csata; Lothringeni K. Musztafa pasán győ-		
zelmet arat. — — — — —	1684 jul. 22.	II 248
Han-Bjelovác. Ütközet Philippovics és a föl-		
kelők közt. — — — — —	1878 aug. 15.	II 573
Han-na-Romanja. A 6. hadosztály a fölkelő-		
ket szétveri. — — — — —	1878 szept. 3.	II 577
Haramvár. Kommenosz János ott átkel s el-		
foglalja. — — — — —	1127 — —	I 70
Harin. A törökök a keresztes magyarokat meg-		
verik. — — — — —	1217 decz. —	I 105
Harsány. Csata (a mohácsi II-ik csata); a szö-		
vetséges sereg Szulejmán pasán győzelmet		
arat. — — — — —	1687 aug. 12.	II 267
Hátszeg. A törökök Csáky hadát legyőzik.	1420 — —	I 235
« Badeni Lajos Petróczyt megveri. — — — — —	1690 szept. 21.	II 287
Hatvan. Őrsége elhagyja és felgyújtja. — — — — —	1544 máj. —	II 44
« Teuffenbach ostromolja. — — — — —	1594 ápr. —	II 116
« Ostrom; Miksa főherczeg beveszi. — — — — —	1596 szept. 3.	II 131
« Ujból a császáriak kezébe jut. — — — — —	1603 szept. 30.	II 152
« Német őrsége hűtlenül elhagyja. — — — — —	1604 szept. 10.	II 153
« Deák meghódoltatja. — — — — —	1703 szept. —	II 326
« Bottyán az árulást megakadályozandó ide-		
menetel. — — — — —	1709 szept. 23	II 378
« Ütközet; Görgey hadteste Hatvant és a Zag-		
yavonalat birtokába ejti. — — — — —	1849 ápr. 2.	II 512
Hegyes. Jellaetics Guyon ellenében súlyos vere-		
séget szenved. — — — — —	1849 jul. 14.	II 529
Hegyesd. Nádasdy a töröktől visszafoglalja.	1560 — —	II 77
Hengstburg. Endre király a várat elfoglalja.	1053 decz. —	I 44
Hennersdorf. A szászok vereséget szenvednek.	1745 nov. 30.	II 420
Hetény. Klapka az ostromzárvonalat széttöri.	1849 jul. 29.	II 531
Héthárs. Harezok a magyarok és az oroszok		
közt. — — — — —	1849 jul. —	II 527
Hidas-Németi. Katzianer és Török, János ki-		
rályt megverik. — — — — —	1527 márcz. 20.	II 10
« Klapka az osztrák utóvédet visszanyomja.	1849 febr. 6.	II 505
Himberg. Ákos Preussel német vezért le-		
szúrja. — — — — —	1250 jun. —	I 130

Hochkirch. Daun II. Frigyes rajtaütése megveri.	1758 okt.	14.	II	430
Hódmező. Ütközet; IV. László a kunokon fényes győzelmet arat.	1280 aug.	—.	I	150
Hohenfriedberg. Lothringeni K. II. Frigyes ellenében vereséget szenved.	1745 jun.	4.	II	420
Hohenlinden. János főherceg Moreauval szemben döntő vereséget szenved.	1800 decz.	3.	II	460
Holics. János cseh király eredménytelenül ostromolja.	1315 jun.	—.	I	165
« Eszterházy megveszi.	1705 jul.	15.	II	346
Hollókő. Debreczeni Dózsa és Drugeth hadai elfoglalják.	1312 jun.	—.	I	165
« Ali pasa birtokába jut.	1552 jul.	—.	II	61
« Teuffenbach megszállja.	1593 nov.	—.	II	115
Hradek. Ostrom; Katzianer beveszi.	1527 ápr.	—.	II	11
Hradis. A Rozgonyiak beveszik.	1424 —	—.	I	236
« Mátyás király körülfogja.	1468 jul.	—.	I	314
« Mátyás Viktorint ide beszorítja.	1469 jul.	—.	I	315
Hradistye. (Lásd, Hradis.)				
Hrasztovicza. Dervis Hasszán pasa elfoglalja.	1592 —	—.	II	108
« Török őrsége elhagyja.	1594 aug.	—.	II	116
Hulin. Csata; Mátyás Viktorint megveri.	1469 jul.	—.	I	315
Hunyad. Czibak megveszi.	1530 —	—.	II	18
Huszt. Báthory György ostromolja.	1556 máj.	—.	II	72
« Izabella hívei elfoglalják.	1556 aug.	—.	II	75
« Ostrom; Bocskaynak behódol.	1604 máj.	—.	II	163
« I. Rákóczy György ostrom alá fogja.	1636 szept.	—.	II	190
« Plosvay a német őrséget felláztatja és átadásra bírja.	1703 aug.	17.	II	323
« A császárnak meghódol.	1711 máj.	—.	II	385
Huy. Szász Móríc az osztrák-angol sereget megveri.	1746 —	—.	II	418
Igal. Ütközet; Herberstein Bottyánt visszanyomja.	1706 febr.	14.	II	351
Igló. (Morva orsz.) Mátyás Podiebrád ostromától felszabadítja.	1470 —	—.	I	316
« (Szepes m.) Görgey a Kisevetter által megkísérelt rajtaütést visszaveri.	1849 febr.	3.	II	505
Hászi. A III. osztr. hadtest Kmettyt a főseregtől elnyomja.	1849 jun.	28.	II	525

Ilava. Csata; Rozgonyi a csehek fölött fényes győzelmet arat.	1431 nov.	9.	I	239
Illok. (Ujlak) Garay Miklós elfoglalja.	1387 —	—	I	217
« Drágfy rohammal beveszi.	1494 —	—	I	337
« A török hadat feltartóztatja, végül meghódol.	1526 aug.	8.	I	353
« Caprara a töröktől megveszi.	1688 jul.	12.	II	273
Imződ. Glöckelsperg a sánczokat elfoglalja.	1705 jun.	22.	II	346
Ipoly-Ságh. (Ságh) Órsége elhagyja, török kézre jut.	1552 aug.	—	II	62
« Ütközet; Guyon és Csorics között.	1849 jan.	11.	II	504
Isaszeg. Csata IV. Béla és fia V. István között; békét kötnek.	1265 márcz.	—	I	136
« Csata; Görgey Windischgrätz fölött fényes győzelmet arat.	1849 ápr.	6.	II	514
Ivánics. Németújvári Iván III. Endrét fogságba ejti.	1292 aug.	4.	I	156
Izdril. Zsigmond serege elfoglalja,	1392 máj.	—	I	219
Izladi szoros. Harezok Hunyady és a törökök közt.	1443 decz.	25.	I	263
Jablonka szoros. Petrőczy súlyos vereséget szenved.	1680 jul.	—	II	237
Jaiicza. Ostrom; Mátyás Haram béget feladásra kényszeríti.	1463 decz.	25.	I	309
« Mohammed sikertelenül ostromolja.	1464 aug.	—	I	310
« Mátyás idáig nyomúl és visszaveszi.	1479 aug.	—	I	323
« Törökök a vár birtokáért harcolnak.	1492 márcz.	—	I	334
« Jákub boszniai pasa sikertelenül ostromolja.	1493 szept.	—	I	335
« A törökök újból ostromolják.	1502 jul.	—	I	338
« Musztafa pasa ostrom alá veszi.	1517 máj.	—	I	342
« A törökök újól ostromolják.	1518 —	—	I	342
« Ismételten ostromok alá veszik.	1520 okt.	—	I	343
« A törökök nagy vereséget szenvednek.	1524 —	—	I	350
« A törökök elfoglalják.	1528 —	—	II	14
« Ütközet a 7. hadosztály és a bosnyák felkelők közt.	1878 aug.	7.	II	573
Jalomicza. Harezok Laczkfi és az oláhok között.	1369 —	—	I	204
Jánosháza. Pálffy Ibrányit megveri.	1705 ápr.	5.	II	344
Jantra. Harezok a magyarok és törökök között.	1444 okt.	30.	I	267
Jarek. Hrabovszki a szorb tábor ellen erőtlen támadást intéz.	1848 jun.	12.	II	489

Jarkovác. Ütközet a magyarok és szerbek között.	1848 decz.	13.	II	496
Jároszláv. A magyarok az oroszok ellen csatát nyernek.	1231	—	I	109
« Danilo ostromolja és beveszi.	1249 aug.	17.	I	129
Jaroslavíc. A kun-magyar hadak elfoglalják.	1304 szept.	—	I	160
Jassy. (lásd Jászvásár.)				
Jászberény. Balassa Ferencz megszállja.	1594 máj.	6.	II	116
Jászó. Mátyás király serege elfoglalja.	1458 aug.	—	I	301
Jászvásár. Kemény János elfoglalja.	1653 márcz.	—	II	195
« A császáriak rajtaütéssel megveszik.	1717 jan.	—	II	397
« Coburg megszállja.	1788 ápr.	19.	II	437
Jemappes. A francziák a Szász-Tescheni herczeg seregét megverik.	1792 nov.	6.	II	445
Jenibazár. Hunyadi beveszi.	1444 okt.	20.	I	267
Jenő. A töröknek meghódol.	1552 aug.	—	II	60
« Pertev pasa elfoglalja.	1566 szept.	—	II	84
« A törökök megszállják.	1658 aug.	29.	II	200
« Heiszler rajtaütéssel elfoglalja.	1693 máj.	17.	II	297
Jicin. Csata; Az osztrák I. és a szász hadtest a porosz túlnyomó erők ellenében tetemes veszteséget szenvednek.	1866 jun.	29.	II	551
Jurkovics. A törökök Müffinget megverik.	1737 jul.	—	II	408
Juvanez. Ütközet; a horvát bán a törökön győz.	1584	—	II	105
Kabold. A magyarok az ostromló hadat elűzik.	1273 okt.	—	I	141
« Albert herczegnek meghódol.	1289 máj.	—	I	154
Kacsanik. A tatárok Holstein hadát szétverik.	1690	—	II	232
Kaczorlak. Zrinyi György Sasvár bégen fényes győzelmet arat.	1586	—	II	106
Kalafat. Clerfait a törökön győzelmet arat.	1789 jun.	27.	II	441
Kaltenstein. Ütközet; Pálffy Ebeczkyt visszanyomja.	1706 ápr.	12.	II	352
Kamengrad. Mátyás elfoglalja.	1463 okt.	—	I	309
Kápolna. Csata; Windischgrätz Dembinszkyt megveri.	1849 febr.	27.	II	506
Kapornak. Steimpess tábornok a kuruczoktól elfoglalja.	1706 szept.	17.	II	355
Kapos. Kászmibég a magyarokkal megütközik.	1543 jun.	—	II	38
Kaposvár. Drágfy megszállja.	1495 jan.	—	I	337
« A budai pasa megveszi.	1554	—	II	70

			Köt.	Lap
Kaposvár. Schwarzenberg ostromolja. — — — — —	1599 nov.	—, II	II	144
« Badeni Lajos elfoglalja. — — — — —	1686 nov.	—, II	II	264
Kapuvár. Bottyán beveszi. — — — — —	1705 decz.	10, II	II	349
« Bottyán ismét körülzárja. — — — — —	1707 szept.	—, II	II	360
« Bezerédy ostrommal elfoglalja. — — — — —	1708 febr.	—, II	II	364
Kaproneza. Hunyady birtokába ejti. — — — — —	1446 —	—, I	I	276
Karánsebes. A töröknek meghódol. — — — — —	1552 aug.	11, II	II	60
« Székely Mózes elfoglalja. — — — — —	1603 ápr.	—, II	II	152
« Veteráni megszállja. — — — — —	1688 jul.	—, II	II	273
« Thököly megveszi. — — — — —	1691 —	—, II	II	292
« Veteráni visszavívja. — — — — —	1691 szept.	—, II	II	294
« A temesvári pasa eredménytelenül támadja meg. — — — — —	1697 jul.	—, II	II	307
Karlóca. Pálffy a törökkel megütközik. — — — — —	1716 aug.	2, II	II	394
« A törökök megrohanják. — — — — —	1717 ápr.	—, II	II	397
« Hrabovszki a szerb tábor ellen eredménytelen támadást intéz. — — — — —	1848 jun.	12, II	II	489
Károlyváros. Zrinyi Péter a boszniai pasát megveri. — — — — —	1663 okt.	11, II	II	213
Karva. Stahremberg a sánczokat rohammal beveszi — — — — —	1706 szept.	27, II	II	354
« A kuruczok a hídfőt Stahremberg támadása ellen megvédik. — — — — —	1707 jun.	8, II	II	360
Kassa. Csák Máté ostromolja. — — — — —	1312 máj.	—, I	I	163
« Giskra megszállja. — — — — —	1440 —	—, I	I	250
« Perényi megtánadja. — — — — —	1441 —	—, I	I	252
« Ulászló maga sikertelenül ostromolja. — — — — —	1441 —	—, I	I	252
« Lengyel kézre jut. — — — — —	1490 szept.	—, I	I	333
« Ulászló és Albert kiegyeznek. — — — — —	1491 jan.	—, I	I	333
« Csécsey Lénárd éjjeli rajtaütéssel elfoglalja. — — — — —	1535 —	—, II	II	23
« Bocskay hívei Belgiojosot be nem bocsátják. — — — — —	1604 okt.	27, II	II	159
« Básta sikertelenül ostromolja. — — — — —	1604 decz.	4, II	II	161
« I. Rákóczy György elfoglalja. — — — — —	1619 szept.	—, II	II	176
« Gyulay Ferencz Forgáchtól megveszi. — — — — —	1644 márcz.	—, II	II	192
« III. Ferdinánd hadai ostromolják. — — — — —	1644 máj.	—, II	II	192
« Kemény János az ostrom alól fölmenti. — — — — —	1644 jun.	14, II	II	193
« Ostrom; a bujdosók Spankan hadait megverik. — — — — —	1672 szept.	—, II	II	231
« Szirmay rajtaütéssel elfoglalja. — — — — —	1682 jul.	20, II	II	239
« Caprara és Schulz ostrommal megveszik. — — — — —	1685 okt.	25, II	II	253
« Fölkelő hadak körülzárják. — — — — —	1703 szept.	—, II	II	327
« Rákóczinak meghódol. — — — — —	1704 okt.	31, II	II	340
« Rabutin ostrom alá fogja. — — — — —	1706 okt.	1, II	II	357

			Köt.	Lap
Kassa. A császári egyesült hadak körülzárolják.	1710 decz.	—	II	383
« A kuruczok Elbergényinek átadják. — — —	1711 ápr.	27.	II	384
« Csata; Mészáros hadteste Schlick ellenében vereséget szenved. — — —	1849 jan.	4.	II	502
« Beniczky az osztrákoktól visszafoglalja. —	1849 márcz.	16.	II	512
Kaza. Ütközet; Thelekessy a török hadat megveri. — — —	1558 okt.	13.	II	77
Keeskemét. Deák kurucz hada a ráczokat meglepve szétveri. — — —	1703 szept.	—	II	326
Kékkő. Musztafa pasa ostromolja. — — —	1574 —	—	II	98
« Teuffenbach német őrséggel megszállja. —	1593 nov.	—	II	115
« Kurucz hadak behódítják. — — —	1703 szept.	—	II	326
Kemej. Ütközet; Salamon király Gézát megveri. — — —	1074 febr.	26.	I	51
Kenyérmező. Csata; Kínizsi a törökökön fényes győzelmet arat. — — —	1479 okt.	13.	I	324
Kereki. Belgiojoso ostrom alá veszi. — — —	1604 okt.	15.	II	158
Kerelő Szent-Pál. Csata; Báthory István Békés Gáspárt megveri. — — —	1575 jul.	10.	II	101
Kerlés. A kunok a kerlési dombon (Cserhalom) nagy vereséget szenvednek. — — —	1068 —	—	I	48
Késmárk. Giskra ostromolja. — — —	1441 —	—	I	252
« Bocskay hajdúi ostrom alá fogják. — — —	1604 nov.	—	II	160
« A bujdosók megveszik. — — —	1672 okt.	—	II	232
« Thököly elfoglalja. — — —	1680 aug.	26.	II	237
« Lengyel hadak megveszik — — —	1683 nov.	24.	II	246
« Thököly visszafoglalja. — — —	1684 máj.	—	II	249
« Schulz és Barkóczy hatalmukba ejtik. — —	1684 aug.	30.	II	249
« Fülkelő hadak behódoltatják. — — —	1703 szept.	—	II	327
« Ostrom; Heisternek kapitulál. — — —	1709 decz.	13.	II	378
Kesselsdorf. A szászok II. Frigyes ellenében vereséget szenvednek. — — —	1745 decz.	15.	II	420
Keve. A törökök Zsigmond elől meghátrálnak.	1392 —	—	I	219
Kiev. A költözködő magyarok az oroszokat megverik. — — —	895 —	—	I	7
« Izjaszlávnak és a magyaroknak meghódol.	1151 ápr.	—	I	78
Kígyós. Ulászló serege megveszi. — — —	1440 —	—	I	251
Kiltti. Heister Károlyt éjjel meglepi. — — —	1705 márcz.	31.	II	344
Kimpolung. Ghilányi a töröktől megveszi. —	1737 jul.	12.	II	408
Királynép. (Rozgony) Csata; Károly Róbert Csák Máté hívei fölött győzelmet arat. —	1312 jun.	15.	I	164
Kirschlag. A magyarok ostrommal beveszik.	1250 jun.	—	I	130
« Bezerédy megtámadja. — — —	1708 febr.	—	II	364

Kis-Görgény. János Zsigmond hadai a széke- lyeket megverik. — — — — —	1562 máj. — II	78
Kis-Komárom. «Kis» Haszán bég elfoglalja.	1591 — — II	163
« Ibrahim pasa újból elfoglalja.	1600 szept. — II	146
« Köprülizáde Ahmed kezeibe jut.	1664 jul. 14. II	222
Kis-Marton. Heister megveszi. — — — — —	1704 márcz. 20. II	333
« Bottyán feldúlja. — — — — —	1707 szept. 6. II	360
Kis-Megyer. (Győr) Kurucz hadak a győri hely- őséget visszaverik. — — — — —	1704 febr. 25. II	332
Kis-Nikápoly. Zsigmond ostromolja és beveszi.	1395 máj. — I	222
« A szövetségesek ostrom alá veszik. — — — — —	1445 szept. 12. I	275
Kis-Szeben. Bocskay hajdúi ostromolják. — — — — —	1604 nov. — II	160
« Lengyel hadak megveszik. — — — — —	1683 decz. 9. II	246
« Thököly ostrommal elfoglalja. — — — — —	1684 jun. — II	249
« Schulz és Barkóczy visszaveszik. — — — — —	1684 szept. 8. II	249
« Fölkelő hadak behódoltatják. — — — — —	1703 szept. — II	327
Kis-Tapolesány. Kurucz hadak megszállják.	1703 szept. — II	326
Kis-Várda. Csata; László király a kunokat szétveri. — — — — —	1085 — — I	57
« Báthory és Némethy ostromolják. — — — — —	1558 febr. — II	76
« Thelekessy fölmentí. — — — — —	1558 decz. — II	77
« János Zsigmond ostromolja. — — — — —	1564 — — II	81
« Wallis elfoglalja. — — — — —	1685 szept. — II	253
« II. Rákóczi F. körülzárja. — — — — —	1703 jul. — II	322
Kladova. (Foth Izlam). Thököly a császári őrsé- get megadásra kényszeríti. — — — — —	1689 jul. 8. II	278
« Laudon a töröktől visszaveszi. — — — — —	1789 nov. 9. II	439
« Laudon Kara Musztafa támadását vissza- veri. — — — — —	1789 decz. 29. II	439
Klissa. A mongolok ostromolják. — — — — —	1241 — — I	125
« Lindvai Miklós bán megtámadja. — — — — —	1355 decz. — I	198
« Khoszrev és Murad ostrom alá veszik. — — — — —	1537 — — II	24
« A császári hadak elfoglalják. — — — — —	1596 — — II	130
Kljucs. Iszhák bég elfoglalja. — — — — —	1415 — — I	233
« Tomasevits bosnya király ide zárkózik. — — — — —	1463 jul. — I	308
« Mátyás elfoglalja. — — — — —	1463 okt. — I	309
« Sametz három napi küzdelem után beveszi.	1878 szept. 8. II	577
Klonleze. A császári serog utóvédje a törö- köt visszaveri. — — — — —	1737 aug. — II	408
Klosterneuburg. Mátyás elfoglalja. — — — — —	1477 aug. 16. I	321
« Dávidházy birtokába veszi. — — — — —	1484 ápr. — I	329
Kulu. Lendvay bán sikertelenül ostromolja.	1344 — — I	179
« Csata; Garay Vulk seregét megveri. — — — — —	1394 jan. — I	220

			Köt.	Lap
Knin. Musztafa és Bali pasák elfoglalják. ...	1520	—	I	342
Kölesd. Balogh Nehem rácz hadtestét megsemmisíti. ...	1708 szept.	2.	II	370
Kolin. Csata; Dann és Nádasdy II. Frigyesen fényes győzelmet nyernek. ...	1757 jun.	14.	II	425
Kolozsvár. Kádán beveszi. ...	1241 ápr.	5.	I	123
« Csáky vajda a lázadókat megsemmisíti. ...	1437 szept.	—	I	241
« A pártütők Mátyástól kegyelmet nyernek. ...	1467	—	I	311
« A magyar nemesség Castaldo ostromló hadát elűzi. ...	1552	—	II	55
« Székely Mózes török-tatár sereggel ostromolja. ...	1601 okt.	—	II	150
« Székely Mózes elfoglalja. ...	1603 máj.	—	II	152
« Apaffy Mihály ostrom alá veszi. ...	1662 ápr.	—	II	208
« Kurucz hadak ostromolják. ...	1704 okt.	—	II	343
« Schlick hatalmába ejti. ...	1705 nov.	—	II	348
« Károlyi környékét ellepi. ...	1706 márcz.	—	II	352
« Pekry ostromolja. ...	1706	—	II	357
« Tige a kuruczokat visszanyomja. ...	1707 febr.	4.	II	362
« Kriechbaum Károlyi ostroma alól fölmenti. ...	1708 jul.	—	II	372
« A császáriak a tatárokat visszaverik. ...	1717 aug.	—	II	402
Kölpény. A törökök elfoglalják. ...	1526 jul.	—	I	353
Komárom. A vár két havi ostrom után Károly Róbert kezeibe jut. ...	1317 nov.	3.	I	168
« Bali heg hadainak sikeresen ellent áll. ...	1526 szept.	—	I	362
« Ráskay Gábor elfoglalja. ...	1526 nov.	—	II	6
« Nádasdy kezeibe jut. ...	1527 aug.	—	II	9
« Német őrsége gyáván megfutamodik. ...	1529 szept.	—	II	15
« Szinán pasa siker nélkül ostromolja. ...	1594 okt.	—	II	120
« Windischgrätz ostrom alá veszi. ...	1849 márcz.	20.	II	511
« Görgey az ostrom alól fölmenti. ...	1849 ápr.	21.	II	518
« Görgey a császári II. és III. hadtestet eredmény nélkül támadja meg. ...	1849 ápr.	26.	II.	518
« 1-ső csata; Görgey és Haynau eredmény nélkül harcolnak. ...	1849 jul.	2.	II	525
« 2-ik csata; Haynau Klapkút az erődítményok mögé visszanyomja. ...	1849 jul.	11.	II	526
« Klapka az osztrákoknak csak hadi szerződéssel adja át. ...	1849 okt.	2.	II	531
Königgrätz. Nagy csata; a poroszok Benodek fölött döntő győzelmet vívnak ki. ...	1866 jul.	3.	II	553
Königstein. II. Frigyes a szász tábort körülkeríti. ...	1756 szept.	—	II	420

			Köt.	Lap
Konopitz. A hussziták megveretnek. — —	1438 aug.	7.	I	246
Konstantinápoly. A magyarok idáig jutottak.	934 — —	—	I	24
« Botond vezér kalandja. — — — — —	966 — —	—	I	30
Kónya. Rhédey Ferencz Homonnay hadát szétverí. — — — — —	1616 jun.	16.	II	174
Köpesény. Csata II. Ottokár és Csák Péter között. — — — — —	1271 máj.	9.	I	138
Koppány. Nádasdy Ferencz Redseb béget megtámadja és megverí. — — — — —	1584 — —	—	II	105
« Schwarzenberg a töröktől elveszi. — — — — —	1599 nov.	—	II	144
Koprinka. A kozák sereg Keményt megverí.	1653 máj.	22.	II	195
Körmend. A csehek fölégetik. — — — — —	1273 — —	—	I	140
« Csata; Frigyes és hívei Mátyás seregét legyőzik. — — — — —	1459 ápr.	7.	I	305
« Kis Hasszán bég megrohanja. — — — — —	1583 — —	—	II	104
« Hosszabb ellentállás után Boeskaynak behódol. — — — — —	1605 jun.	—	II	165
« Collalto és Eszterházy elfoglalják. — — — — —	1621 ápr.	—	II	180
« Batthyányi Ferencz visszaveszi. — — — — —	1621 jul.	—	II	181
« Nádasdy a török előhadat visszaverí. — — — — —	1664 jul.	25.	II	223
« Bezerédy elfoglalja. — — — — —	1708 febr.	11.	II	364
« Breuner a kuruczokat megverí. — — — — —	1709 jun.	26.	II	374
Körmöczbánya. Hunyady innen elvonul. — — — — —	1449 szept.	—	I	285
« Kéry Thökölynek feladja. — — — — —	1678 — —	—	II	236
Kornia. A császári fősereg a törököt visszaszorítja. — — — — —	1738 jul.	4.	II	410
Koronczó. Heiszter Forgách ellen csatát nyer.	1704 jun.	13.	II	338
Körös. Zrinyi a törökök ellen vereséget szenved.	1544 máj.	—	II	44
« Károlyi a ráczokat megverí. — — — — —	1705 jun.	—	II	346
Körös folyó. Kriechbaum és Bagossy véres harcot vívnak. — — — — —	1709 aug.	12.	II	379
Korotna. A budai pasa harc nélkül megveszi.	1554 — —	—	II	70
« Ferdinánd főherczeg visszafoglalja. — — — — —	1556 aug.	—	II	74
Korpona. Ocskay László megveszi. — — — — —	1703 szept.	14.	II	326
Kosovo. A császári sereg a török ellenében vereséget szenved. — — — — —	1737 szept.	—	II	408
Köszeg. A magyarok visszaveszik. — — — — —	1242 — —	—	I	126
« IV. László a várat ostrommal beveszi. — — — — —	1286 nov.	—	I	153
« Hosszú ostrom után Albertnek capitulálni kénytelen. — — — — —	1289 nov.	1.	I	154
« III. Endre több heti ostrom után elfoglalja. — — — — —	1296 szept.	21.	I	157
« Frigyes császár birtokába veszi. — — — — —	1446 — —	—	I	276
« Miksa Corvin hívei által megnyeri. — — — — —	1490 okt.	—	I	333

Kőszeg. Ostrom; II. Szulejmán szultán Jurisics				
hősies ellentállása után elvonul.	1532 aug.	29. II	18	
« A nemesség és hajdúk megveszik.	1605 jun.	— II	165	
« Bethlen Gábor a város alá száll.	1620 okt.	— II	179	
« Collalto visszaveszi.	1621 —	— II	180	
« Kísfaludy és Bezerédy elfoglalják.	1705 decz.	9. II	349	
« Kurucz hadak ismét megveszik.	1706 nov.	— II	356	
« Bezerédy elfoglalja.	1707 jun.	8. II	359	
« Bottyán Nádasdy fölött győz.	1707 okt.	— II	360	
« A kuruczok egy császári különítményt el-				
fognak.	1708 jan.	8. II	364	
« Heister megrohanja és elfoglalja.	1708 jul.	— II	365	
« Harcok a magyarok és horvát fölkelők közt.	1848 okt.	— II	493	
Kosztajnicza. Csata; Beriszló Péter a törököt				
megveri.	1513 jun.	16. II	339	
« Ali pasa elfoglalja.	1557 —	— II	75	
« Hasszán pasa a várost fölégeti.	1591 —	— II	108	
« A császáriak visszavételét megkísérlik.	1596 —	— II	130	
« Erdődy bán megtámadja és a várost beveszi.	1686 —	— I	264	
« Badeni Lajos a törököt elűzi és a várat				
megszállja.	1688 aug.	14. II	275	
Kosztolány. A csehek elfoglalják.	1465 —	— I	304	
Kosztolna. Simunics különítménye Ordódyt				
megveri.	1848 okt.	28. II	495	
Kotorsko. A boszniai pasa elfoglalja.	1512 nov.	— I	339	
« A császáriak kezébe jut.	1716 nov.	— II	397	
Kottori. Eszterházy elfoglalja.	1707 aug.	— II	371	
Kővár. János Zsigmond serege rohammal be-				
veszi.	1567 febr.	— II	95	
« Szidi Ahmed pasa megszállja.	1660 jun.	— II	203	
« Kurucz hadak ostromzár alá veszik.	1703 aug.	12. II	324	
« Rabutin az ostrom alól fölmenti.	1703 szept.	— II	325	
« Teleky a kuruczoknak átadja.	1704 jan.	17. II	339	
« A császáriaknak meghódol.	1711 máj.	— II	385	
Kovászó. Thelekessy Imre elfoglalja.	1557 okt.	13. II	76	
« Zay Ferencz és Balassa beveszik.	1562 jan.	— II	78	
« János Zsigmondnak meghódol.	1564 —	— II	81	
Kövesd. Lásd Garam-Kövesd, Mező-Kövesd.				
Kozaracz. A horvát eszászúri hadak a törököt				
megverik.	1690 —	— II	285	
Kozvár. Garay elfoglalja.	1387 jul.	— I	217	
Krakó. László király Ulászlót ostromolja és				
békére kényszeríti.	1094 —	— I	59	

			Köt.	Lap
Krakó. A magyarok fölmentik.	1345	—	I	179
« Zsigmond és Demeter érsek ostromolják.	1383	—	I	214
« II. Rákóczy Gy. megszállja.	1657	márcz. 20.	II	197
Krassó. A magyarok itt táboroztak.	1127	—	I	70
Krasznahorka. Ferdinánd hadai ostromolják.	1556	jul.	II	74
« Schulz a kuruczoktól elfoglalja.	1685	jun.	II	252
« Andrássy Ocskaynak megnyitja.	1703	szept.	II	326
« Császári hadak elfoglalják.	1710	nov.	II	383
Kreisbeng. Tamás vajda elfoglalja.	1336	máj.	I	176
Kremjenez. Ütközet az oroszokkal.	1226	—	I	107
Krems. A magyarok ostromolják.	1477	szept.	I	321
Kroissenbrunn. Lásd Morvamező.				
Krupa. Szokolovics Musztafa pasa rohammal beveszi.	1564	—	II	82
« A horvát császári hadak kevés eredménynyel harezolnak.	1690	—	II	285
Krusevác. Iszhák bég elfoglalja.	1432	—	I	241
« Hunyady hatalmába ejti.	1443	szept.	I	260
« Hunyady Firuz béget megveri.	1454	okt.	I	290
Küküllővár. A mongolok beveszik.	1241	ápr.	I	123
Kunnersdorf. II. Frigyes Laudon és Soltikoff ellenében nagy vereséget szenved.	1759	aug. 12.	II	430
Kunovieza. Hunyady győzelmet arat.	1444	jan. 5.	I	263
Kuzmino. Csata; Dénes Danilo hadát megveri.	1229	—	I	108
Laa. Ütközet; Henrik bán II. Ottokárt megveri.	1273	aug. 25.	I	141
« György mester II. Ottokár seregét nyugtalanítja.	1278	aug. 17.	I	145
« Harezok a magyarok és csehek közt.	1468	ápr. 18.	I	313
Ladomér. II. István király ostromolja.	1123	—	I	69
« Miroszláv a várat feladja.	1231	—	I	109
Lajbach. Ütközet a pémetekkel.	901	ápr. 11.	I	17
Lajta-hegy. Laczkfi elfoglalja.	1336	okt.	I	176
Lajtamellék. Csata; II. Géza király Henrik császárt megveri.	1146	szept. 11.	I	74
Lak. Ibrahim pasa elfoglalja.	1600	szept.	II	146
Lakompak. Dampierre Huszárt és Petnehúzyt megveri.	1620	okt. 3.	II	179
Lamács (Blumenau). Ütközet Philippovics és Fransocky közt.	1866	jul. 21.	II	559
Lauterburg. Nádasdy a francziákon győzelmet arat.	1744	—	II	418

			Köt.	Lap
Lebedia. A magyarok megtelpednek.	889	—	I	4
Lebenye. Ütközet; a kuruczok Schmidt ezredét szétszórják.	1677 jun.	22.	II	234
Lech-mező (Augsburg). Ottó király a magyarokat Lél és Böles alatt megveri.	955 aug.	10.	I	28
Lednice. A dalmát fölkelők első támadása.	1869 okt.	7.	II	570
Lednicz. Pálffy megveszi.	1708 nov.	—.	II	372
Leerfeld: Csata; II. Géza király Henrik császárt megveri.	1146 szept.	11.	I	74
Légrád. Eszterházy a sánczokat beveszi.	1708 aug.	—.	II	371
« Harczok a magyarok és a horvát fölkelők közt.	1848 okt.	—.	II	493
Leitzersdorf. Ütközet; Dávidházy Wolfersdorfer megveri.	1484 máj.	11.	I.	329
Léka. Laczkfi az osztrákoktól visszafoglalja.	1336 okt.	—.	I	176
Lelesz. Ostrom; Thelekessy elfoglalja.	1557 okt.	19.	II	76
Lembach. V. István seregei elfoglalják.	1270	—	I	138
« Bezerédy megtámadja.	1708 febr.	12.	II	364
Lesnicza. Petrás Miksa megszállja.	1717 máj.	—.	II	397
Léta. Török Bálint beveszi.	1540 máj.	—.	II	29
« Báthory István és Némethy Ferencz elfoglalják.	1562 jan.	—.	II	78
Letenye. Harczok a magyarok és a horvát fölkelők közt.	1848 okt.	—.	II	493
Leuthen. Csata; H. Frigyes Lothringent és Daunt megveri.	1757 decz.	5.	II	429
Levél. Pálffy Ebeczkyt visszanyomja.	1706 ápr.	12.	II	352
Léva. Balassa a török rajtaütést visszaveri.	1544	—	II	44
« Salm Miklós ostromolja.	1549	—	II	48
« I. Rákóczy György beveszi.	1644 ápr.	24.	II	192
« Ferdinánd hadai visszafoglalják.	1644 máj.	—.	II	192
« A törökök behódoltatják.	1663 okt.	—.	II	212
« De Souches Lajos ostromolja.	1664 máj.	8.	II	217
« Az egyesült császári sereg ostrommal beveszi.	1664 jun.	14.	II	218
« Thököly hatalmába ejti.	1682 szept.	—.	II	240
« Ocskay csel útján elfoglalja.	1703 szept.	17.	II	326
« Schlick hatalmába ejti.	1703 okt.	31.	II	328
« Ocskay és Andrassy visszaveszik.	1703 nov.	27.	II	329
« Bottyán rohammal elfoglalja.	1708 nov.	—.	II	372
Lieka (Likava). A hussziták megveszik.	1431 szept.	30.	I	239
« Ostrom; Katziáner elfoglalja.	1527 márcz.	—.	II	11
« Thököly birtokába keríti.	1678	—	II	236

Likava (Lásd Lieka).

Lipese. Csata; a szövetséges seregek Napoleont megverik. 1813 okt. 18. II 475

Lipótvár. Bercsényi nagy erővel ostromolja. 1704 aug. 26. II 340

« Rákóczi rendszeres ostrom alá fogja. 1704 nov. 17. II 341

« Herbeville élelemmel ellátja. 1705 aug. —. II 346

« Simunics ostrom alá veszi. 1848 decz. 17. II 501

Lippa. A törökök hatalmába jut. 1527 —. II 14

« Uláma a várat ellentállás nélkül elfoglalja. 1551 okt. 8. II 51

« Ostrom; Fráter György Uláma pasát megadásra kényszeríti. 1551 nov. 4. II 53

« Aldána felgyújtja és gyáván megfutamodik. 1552 jul. 21. II 60

« Ostrom; Borbély a töröktől elfoglalja. 1595 —. II 127

« Szulejmán pasa ostromolja. 1596 jun. —. II 130

« Rákóczy és Dampierre Bethlen Gábort és a temesvári pasát megverik. 1604 szept. 19. II 154

« Ütközet; Petneházy István Fekete Pétert megveri. 1616 jun. —. II 174

« II. Rákóczy György a budai pasán ismételt diadalt arat. 1658 jun. 26. II 200

« Magyar portyázó csapatok földülják. 1687 —. II 266

« Caraffának meglődol. 1688 jun. 22. II 273

« Veterani ostrommal elfoglalja. 1691 szept. 12. II 294

« II. Musztafa szultán visszaveszi. 1695 szept. 9. II 302

Liptói sánczok. Csáky megtámadja és Tollet-et az első vonal feladására kényszeríti. 1709 aug. 4. II 376

Liptó-Szt-Miklós. Heiszter Károlyi utóvédjét megveri. 1704 ápr. —. II 333

Lissa. Tegethoff az olasz hajóhad fölött fényes győzelmet arat. 1866 jul. 20. II 568

Lisszai szoros. Ocskay a német őrséget lekaszabolja. 1708 márcz. 11. II 364

Livács. A törökök ostromolják. 1502 —. I 338

Lochau. Utóvéd-harcz; Lueza József huszár a szász fejedelmet elfogja. 1544 okt. —. II 46

Lőse. Axamit elfoglalja. 1440 —. I 250

« Boesckay hajdúi ostromolják. 1604 nov. —. II 160

« A bujdosók siker nélkül ostromolják. 1672 okt. —. II 232

« Thököly megtámadja. 1680 aug. 28. II 237

« Thököly hadai elfoglalják. 1682 aug. —. II 239

« Lengyel hadak megveszik. 1683 decz. 11. II 246

« Fölkelő hadak behódoltatják. 1703 szept. —. II 327

« Viard támadását a kuruczok visszaverik. 1709 febr. —. II 374

		Köt.	Lap
Lőcse. Heister ostrom alá fogja.	1709 nov.	10. II	378
« Löffelholz Andrassy árulása útján megveszi.	1710 febr.	13. II	381
Losonez. Hunyady ostromolja, de Giskra fölmenti.	1451 — —	I	287
« Ocskaynak kaput nyit.	1703 szept.	— II	326
« Beniczky egy osztrák hadat szétver.	1849 márcz. 24.	II	512
Lovositz. Csata; II. Frigyes az osztrák sereget visszanyomja.	1756 okt.	1. II	421
Lózs. Henrikfia Iván, II. Ottokár hadát megveri.	1273 okt.	— I	141
Lublin. A magyar-lengyel sereg ide száll.	1351 jul.	31. I	195
Lubló. Debreczeni és Drugeth hadai elfoglalják.	1312 jul.	— I	165
« Miksa főherceg megveszi.	1588 — —	II	107
« Janus orosz haddal körülzárja.	1710 okt.	— II	382
Lucera. Wolfart a magyar őrséget az ostrom alól fölmenti.	1349 — —	I	189
Luck. III. Béla serege feldúlja.	1229 — —	I	109
Lugos. A töröknek meghódol.	1552 aug.	— II	60
« Bárczy András Szulejmán pasát megveri.	1598 szept.	— II	141
« Székely Mózes elfoglalja.	1603 ápr.	— II	152
« Veterani megszállja.	1688 jun.	— II	273
« Thököly ostromolja.	1691 — —	II	292
« Veterani elfoglalja.	1691 szept.	— II	294
« II. Musztafa Veterani hadtestét megsemmisíti.	1695 szept. 21.	II	303
Macki. Ütközet; Endre Imrét megveri.	1197 decz.	— I	96
Mácsó. A szerb Milutin elfoglalja.	1319 márcz.	— I	169
« A magyarok visszaveszik.	1319 aug.	— I	169
Magenta. Csata; III. Napoleon Mac Mahon közreműködésével Clam Gallast legyőzi.	1859 jun.	4. II	538
Maglaj. Savoyai Jenő hatalmába ejti.	1697 okt.	17. II	312
« Paczona huszár-százada a fölkelők lesébe jutván, súlyos veszteséget szenved.	1878 aug.	3. II	573
Magnano. Szuvorov és Kray a francziákat megverik.	1799 — —	II	456
Magyar-Bród. Ütközet; a cseh I. Ulászló II. István királyt áruló módon megtámadja.	1116 máj.	13. I	68
« Mátyás ide hátrálni kényszerül.	1469 nov.	2. I	315

			Köt.	Lap
Magyar-Óvár. II. Ottokár megszállja.	1271 máj.	16.	I	139
« II. Ottokár újból elfoglalja.	1273 szept.	—	I	141
« Albert ostrommal beveszi.	1289 jun.	—	I	154
« III. Endre Alberttől visszafoglalja.	1291 márcz.	—	I	155
« Ferdinándnak meghódol.	1527 aug.	—	II	9
« Német őrsége gyáván elhagyja.	1529 szept.	—	II	15
« Ocskay megtámadja és Ritschant visszaveri.	1704 ápr.	—	II	333
« Ocskay körülzárja.	1705 decz.	10.	II	349
« Kuruczok kezeibe jut.	1706 márcz.	—	II	351
« Harezok a magyarok és osztrákok közt.	1848 decz.	—	II	500
Magyar-Rév. A magyar sereg a Dunán átkel.	894 —	—	I	5
Maluz. Clerfait a francziák fölött győzelmet arat.	1795 okt.	29.	II	450
Majád (Szt-Margaréta). A németek elfoglalják.	1289 máj.	18.	I	154
Makovicza. (Iásd Zboró.)				
Malesa. Hunyady Iszhák bég ellen csatát nyor.	1443 nov.	1.	I	261
Manfredonia. A nápolyiak a magyarokat sikertelenül ostromolják.	1348 —	—	I	190
Mantua. Bonaparte körülzárja és ostrom alá fogja.	1796 jun.	—	II.	453
Marchegg. A magyarok a csehek ellen csatát nyernek.	1273 aug.	20.	I	141
« Laczki István rohammal elfoglalja.	1328 szept.	—	I	172
« Károlyi rohammal beveszi.	1703 decz.	24.	II	330
« Ocskay a sánczokat beveszi.	1704 jun.	18.	II	339
Marengo. Csata; Bonaparte az osztrák sereget megveri.	1800 jun.	14.	II	458
Máriavölgy. Heister a kuruczokkal az átkelésért harezol.	1704 decz.	20.	II	341
Mária-Zell. A kunok fölégetik.	1250 jun.	—	I	130
Maros-Szt-Imre. Csata Hunyady és a törökök között.	1442 márcz.	18.	I	254
Martinesi. Coburg és Szuvorov a törököt megverik.	1789 szept.	22.	II	439
Mautern. Mátyás hatalmába jut.	1481 —	—	I	328
Maxen. Daun Fink porosz seregét megadásra kényszeríti.	1759 —	—	II	430
Medgyes. Ali bég rohammal beveszi.	1438 —	—	I	246
« Báthory István elfoglalja.	1529 jul.	—	II	12
« János király hívoi ostrommal megveszik.	1534 szept.	29.	II	22
« Fráter György elfoglalja.	1550 —	—	II	48
« Székely Mózes birtokába jut.	1601 nov.	—	II	150
« A székelyek és magyarok megszállják.	1605 márcz.	25.	II	168

Medgyes. II. Rákóczy Gy. a rendeket ostrom alá fogja.	1658 jan.	22.	II	200
« Bem az osztrákokat kemény harez után visszaveti.	1849 márcz.	2.	II	521
Medve. Zsigmond a fölkelőtől elfoglalja.	1387 jul.	—.	I	217
Mehádia. A töröknek meghódol.	1552 aug.	—.	II	60
« Thököly Imre elfoglalja.	1691 —	—.	II	292
« Chalil pasa rohammal beveszi.	1717 jul.	28.	II	402
« Hadsí Mohammed pasa a császáriaktól visszaveszi.	1738 máj.	26.	II	409
« Mohammed pasa a császári főserég elől visszavonúl, a vár kapitulál.	1738 jul.	—.	II	410
« Ütközet Jegen pasa és a császári seregek között.	1738 jul.	16.	II	410
« A császári őrség a várat feladni kényszerül.	1738 jul.	24.	II	411
« A törökök a bánási hadtestet megtámadják.	1788 aug.	17.	II	436
« Dsargadsi Mehemet pasa támadását a császáriak visszaverik.	1789 aug.	27.	II	438
Melnik. Harez Podiebrad és a magyarok közt.	1438 aug.	11.	I	246
Melosiste. Ütközet; Hunyady Turakhán pasát megveri.	1443 nov.	2.	I	261
Ménfő. III. Henrik Aba király ellen csatát nyer.	1044 jul.	5.	I	37
Merse. Harcok a magyar nemesi fölkelés és a francziák közt.	1809 jun.	10.	II	469
Merseburg. A magyarok ostromolják.	933 —	—.	I	23
« A magyarok Henrik ellen csatát vesztenek.	933 márcz.	15.	I	23
Mestre. Kont nádor elfoglalja.	1357 jun.	—.	I	199
« A magyarok a velenceiektől visszaveszik.	1378 jul.	30.	I	208
Mező-Keresztes. Ütközet; Ferdinánd hadai Bodó Ferenczet megverik.	1527 márcz.	—.	II	10
« Csata; Miksa főherczeg és Báthory Zs. Mohammed szultán ellenében súlyos vereséget szenvednek.	1596 okt.	26.	II	132
Mező-Kövesd. Thelekessy Imre beveszi.	1558 okt.	—.	II	77
« Harczok Dembinszky és Windischgrätz hadai közt.	1849 febr.	28.	II	510
Mező-Madaras. Károlyi a császáriakat megveri.	1708 nov.	—.	II	373
Mindszent. St.-Croix a kuruczokat visszaveri.	1709 jun.	26.	II	374
Miriszló. Csata; Básta és az erdélyiek Mihály vajdát megverik.	1600 szept.	18.	II	147

Miskolcz. A csetneki és szendrei kapitányok Thököly hadát megverik. — — — — —	1685 ápr.	—, II	252
Mitrovicza. Török csapatok feldúlják. — — — — —	1696	—, II	305
Mizslye. Mátyás serege egy cseh csapatot fölkonczol. — — — — —	1458 jul.	—, I	301
Moesa. Ütközet Klapka és az ostromlók közt. — — — — —	1849 aug.	3. II.	531
Moesonok. Géczy Zsigmond az átpártolt Thuróczyt megveri. — — — — —	1709 aug.	—, II	377
Mödling. A magyarok fölégetik. — — — — —	1252 jul.	—, I	130
Modor. Beresényi megveszi. — — — — —	1705 márcz. 30.	II	345
« Bottyán elfoglalja. — — — — —	1708 aug.	—, II	371
Mogyoród. Csata; Géza és hívei Salamon királyt megverik. — — — — —	1074 márcz. 14.	I	52
Mohács. Csata; Szulejmán a magyarokat legyőzi. A mohácsi vész a magyar történelem forduló-pontja. — — — — —	1526 aug.	29. I	356
Mohi puszta. (Sajómellék.) IV. Béla Batu khán ellen döntő csatát vesz. — — — — —	1241 ápr.	12. I	118
Moldva-Bánya. Mátyás az oláhokat kiszorítja. — — — — —	1467 decz.	15. I	312
Mölk. Luitpold elfoglalja. — — — — —	984	—, I	30
Mollwitz. Csata; II. Frigyes Neipperget megveri. — — — — —	1741 ápr.	10. II	419
Monok. Hasszán pasának meghódol. — — — — —	1567	—, II	95
Monopoli. A magyarok az apuliai hadjáratban elfoglalják. — — — — —	1108	—, I	65
Monoszló. Ulána ostroma folytán elesik. — — — — —	1544	—, II	44
« Ütközet: Zrínyi és Taly Arszlán béget megverik. — — — — —	1562	—, II	80
« Erdődy bán elfoglalja. — — — — —	1591	—, II	108
Montebello. Forey Stadion erőszakos kém-szemléljének útját állja. — — — — —	1859 máj.	20. II	537
Mortara. Albrecht főherceg a szárdinai hadosztályt visszaveti. — — — — —	1849 márcz. 21.	II	486
Morva-folyó. Adalbert a magyarokat megveri. — — — — —	1042	—, I	34
Morvamező. Első csata; IV. Béla Ottokár ellen csatát vesz. — — — — —	1260 jul.	12. I	133
« Második csata; IV. László és Habsburgi Rudolf megverik II. Ottokárt. — — — — —	1278 aug.	26. I	145
Mosony. Csata; Béla vezér Endre királyt és a németeket megveri. — — — — —	1060	—, I	46
« Csata; III. Henrik és Salamon hívei a várat elfoglalják. — — — — —	1063 szept.	—, I	47

Mosony. Kálmán király a garázda kereszties hadat szétveri.	1096 aug. —. I	61
« II. Ottokár beveszi.	1271 máj. 16. I	139
« Ütközet a magyar és cseh-német sereg között.	1271 máj. 21. I	139
« A magyarok Ottokárt megverik.	1271 máj. 22. I	139
« II. Ottokár rohammal beveszi.	1273 szept. —. I	141
« Collalto és Eszterházy elfoglalják.	1621 ápr. —. II	180
« Harczok a magyarok és osztrákok közt.	1848 decz. —. II	500
Motta. Csata; Pipo a velenceieket megveri.	1412 — —. I	232
« A velenceiek Pipon győzedelmeskednek.	1412 — —. I	232
Moys. Nádasdy Winterfeld hadtestét megsemmisíti.	1757 szept. 7. II	429
Mühlberg. Bakics Péter a szászokat üldözi.	1544 okt. —. II	45
Mühldorf. Csata; Bajor Lajos Frigyesen, ki a magyar segélyhadat föl nem használja, győzelmet arat.	1322 szept. 23. I	171
München. Khevenhüller császári és a magyar nemesi fölkelő sereggel megszállja.	1742 febr. 13. II	416
Munkács. Csata; László király a kunokat szétveri.	1085 — —. I	57
« Bornemisza és Hagymássy táborba szállnak.	1557 okt. —. II	76
« Ostrom; Svendi Lászlár elfoglalja.	1567 febr. 22. II	94
« I. Rákóczy F. bevételét megkísérli.	1670 ápr. —. II	229
« Caprara ostromolja és körülzárja, de Zrínyi Ilona hősiiesen védi.	1685 nov. 5. II	253
« Zrínyi Ilona oly jolesen védekezik, hogy Caprara az ostromot megszüntetni kénytelen.	1686 ápr. 27. II	255
« Caraffa elfoglalja.	1688 jan. 15. II	270
« II. Rákóczy F. megszállja.	1703 jun. 19. II	320
« Rákóczynak meghódol.	1704 febr. 16. II	339
« Pálffy ostrommal megveszi.	1711 jun. 23. II	385
Mura. Zrínyi Miklós a török-tatár hadat megsemmisíti.	1663 nov. 27. II	213
Muraköz. «Kis» Hasszán pasa hadával dúlja.	1584 — —. II	105
Murány. Salm Miklós ostromolja.	1549 — —. II	48
« Széchy Mária Wesselényi közére játsza.	1644 jul. —. II	193
« Lothringeni Károly megadásra bírja.	1670 jul. —. II	230
« Thököly egy oszlopa megveszi.	1678 — —. II	236
« Oeskey bekoríti.	1703 szept. —. II	326
« Rákóczynak meghódol.	1704 jan. 28. II	339
« Virmond ostromolja.	1710 nov. —. II	383

			Köt.	Lap
Murány. A császári hadnak meghódol.	1711 febr.	—	II	384
Musztafapasa-Palánka. A császáriak elfoglalják.	1737 szept.	—	II	408
Nachod. Ütközet az osztrák Ramming és a porosz V. hadtest között.	1866 jun.	27.	II	552
Nádas. Simunics Ordódy dandárát visszanyomja.	1848 decz.	16.	II	500
Nádudvar. Rác és Borbély Sasvár pasa seregét szétverik.	1581	—	II	103
Nagy-Bánya. Báthory István elfoglalja.	1563	—	II	80
« Miksa császár hadainak kezébe kerül.	1564 febr.	—	II	81
« Hasszán pasa megveszi.	1564	—	II	82
« János Zsigmond serege rohammal beveszi.	1567	—	II	95
« Strassoldo megostromolja.	1673 márcz.	—	II	233
« Wesselényi Pál elfoglalja.	1677 nov.	22.	II	234
« A kuruczoknak behódol.	1703 aug.	14.	II	323
Nagy-Beeskerek. Őrsége megfut, a beglerbég elfoglalja.	1551 szept.	24.	II	50
« A temesi rácok elfoglalják.	1595 máj.	—	II	126
« Pálffy a tatároktól súlyos veszteséget szenved.	1698 okt.	8.	II	312
Nagy-Csúr. Lüdersz Bem seregét egészen szétveri.	1849 aug.	6.	II	531
Nagy-Enyed. Az erdélyi lázadó parasztok felkoncizoltatnak.	1437 okt.	—	I	242
« Janku oláh hada vérengzése.	1848 okt.	18.	II	496
Nagyfalu. Károlyi Rabattát meglepi és hadát szétveri.	1704 jul.	4.	II	338
Nagy-Ida. Ferdinánd serege elfoglalja.	1556 aug.	—	II	74
Nagy-Kálló. Boeskey hadai elfoglalják.	1604 nov.	—	II	160
« Báthory Gábor hajdúi ostromolják.	1611 decz.	—	II	171
« ifj. Bethlen István és Zólyomy megtámadják.	1631 márcz.	—	II	189
« I. Rákóczy Gy. megadásra kényszeríti.	1644 febr.	16.	II	192
« A bujdosók megszállják.	1672 szept.	—	II	231
« A kuruczok a császáriakat megverik.	1674	—	II	233
« A kuruczok Barkóczytól vereséget szenvednek.	1676	—	II	234
« Apaffy M. szövetséges hadai megveszik.	1681 szept.	—	II	238
« Wallis elfoglalja.	1685 szept.	—	II	253
« Beresényi megadásra kényszeríti.	1703 jul.	29.	II	323
Nagy-Kanizsa. Támadás; Tahy a törököt visszaveri.	1567 febr.	—	II	94

Nagy-Kanizsa. Rajtaütés; Kopasz Ali pasa behatol. — — — — —	1573 febr.	3. II	98
« Ibrahim pasa ostrom után megveszi. — — —	1600 okt.	22. II	146
« Ferdinánd főherceg ostromolja. — — —	1601 szept.	9. II	149
« Zrínyi Miklós ostrom alá fogja. — — —	1661 —	— II	209
« Zrínyi Miklós, Hohenlohe és Strozzi újólag eredmény nélkül ostromolják. — — —	1664 ápr.	27. II	215
« Batthyány körülzárolja. — — —	1689 jan.	— II	277
« Batthyány és Zichy megadásra kényszerítik. — — —	1690 ápr.	13. II	285
« Károlyi hadai megveszik és behódoltatják. — — —	1704 jan.	— II	331
« Harczok a magyarok és a horvát fölkelők közt. — — — — —	1848 okt.	— II	493
Nagy-Károly. A kuruczok elfoglalják. — — —	1684 febr.	— II	249
« Rákóczy és Bercsényi ostrommal beveszik. — — —	1703 aug.	15. II	324
Nagylak. Satergi Mohammed pasa megszállja. — — —	1598 szept.	— II	141
Nagy-Magyar. Pálffy a sánczokat elfoglalja. — — —	1706 szept.	4. II.	354
Nagy-Marton. Henrik fia Iván testvérei a várat Albert osztrák herczegnek feladják. — — —	1289 máj.	15. I	153
Nagy-Olaszi. Maróthy és Losonczy a törököket megverik. — — — — —	1391 —	— I	219
« Csata; Tomory Ferhád pasát megveri. — — —	1523 okt.	— I	350
Nagyósz. Csanád vezér Ajtonyt legyőzi. — — —	1029 —	— I	32
Nagypatak. Perényi és Rozgonyi Debrőy ellen csatát nyernek. — — — — —	1403 okt.	— I	230
Nagy-Sarló. Csata; Klapka és Damjanich Wohlgemuthot megverik. — — — — —	1849 ápr.	19. II	517
Nagyszében. A mongolok beveszik. — — —	1241 ápr.	11. I	123
« Török-oláh hadak ostrom alá veszik. — — —	1432 —	— I	240
« Ali bég sikertelenül ostromolja. — — —	1438 —	— I	246
« Csata; Hunyady a törökön diadalt arat. — — —	1442 márcz. 25.	I	255
« Gritti körülzárolja. — — —	1532 —	— II	21
« Majláth István ostrom alá veszi. — — —	1535 —	— II	23
« Báthory Gábor elfoglalja. — — —	1610 decz.	— II	171
« Forgách serege siker nélkül ostromolja. — — —	1611 —	— II	171
« II. Rákóczy Gy. ostrom alá veszi. — — —	1659 decz.	— II	202
« Scherffenberg ütközetet nyer és megszállja. — — —	1686 aug.	— II	256
« Toroczky a császári sereggel kisebb ütközetet vív. — — —	1704 szept.	11. II	343
« Tige a kurucz ostrom alól fölmenti. — — —	1707 jan.	— II	362
« Bem siker nélkül támadja meg. — — —	1849 jan.	21. II	520
« Bem elfoglalja és Skariatint megveri. — — —	1849 márcz.	11. II	521
« Bem újból hatalmába ejti. — — —	1849 aug.	5. II	530

	Évt. Lap	
Nagy-Szőllős (Ugocea.) Thelekessy rohammal beveszi. — — — — —	1557 okt.	II 76
« (Erdély.) Mohammed pasa Kemény Jánost megveri; Kemény elesik. — — — — —	1662 jan.	23. II 207
Nagyszombat , II. Ottokár elfoglalja. — — — — —	1271 ápr.	— I 138
« II. Ottokár újból elfoglalja. — — — — —	1273 aug.	— I 141
« A magyarok visszaveszik. — — — — —	1273 okt.	— I 142
« Harez Stibor és a hussziták közt. — — — — —	1430 —	— I 239
« A hussziták elfoglalják. — — — — —	1432 jun.	— I 239
« Podmaniczky a csehek ellen megvédi. — — — — —	1465 —	— I 304
« Katzianer megszállja. — — — — —	1527 jul.	— II 8
« Thurzó Bocskaynak átadja. — — — — —	1604 jun.	— II 163
« Bethlen Gábor Pálffy megveri. — — — — —	1621 jul.	25. II 181
« Horváth István a császáriakat fegyverleté- telre kényszeríti. — — — — —	1623 —	— II 183
« I. Rákóczy Gy. hatalmába ejti. — — — — —	1645 máj.	28. II 194
« Thököly Imre megszállja. — — — — —	1683 jul.	— II 244
« Csata; Rákóczy és Heister hadai között. — — — — —	1704 decz.	26. II 342
« Csáky ostrom alá veszi. — — — — —	1707 szept.	— II 361
« Balogh Ádám megveszi. — — — — —	1710 febr.	— II 380
« Simunics Guyont és Ordodyt visszanyomja. — — — — —	1848 decz.	16. II 500
Nagy-Tapolcsány , Kurucz hadak elfoglalják. — — — — —	1710 febr.	— II 380
Nagyvárad , Kádán felgyújtja. — — — — —	1241 ápr.	15. I 123
« Bali bég elfoglalja. — — — — —	1474 máj.	— I 319
« Kinizsy a török hadat megveri. — — — — —	1490 jun.	— I 334
« Varkócs Tamás és Patócsy Ferencz ostrom- olják. — — — — —	1556 —	— II 72
« Izabella hivói elfoglalják. — — — — —	1556 —	— II 75
« Satergi Mohammed pasa eredmény nélkül ostromolja. — — — — —	1598 okt.	3. II 141
« Ali és Szidi Ahmed pasák ostrom után megveszik. — — — — —	1660 aug.	27. II 203
« Heisler Thököly hadát szétveri. — — — — —	1688 febr.	— II 372
« Tűnyogi körülzárja. — — — — —	1689 jul.	— II 277
« Badeni Lajos ostrom alá fogja. — — — — —	1691 okt.	12. II 293
« Heister ostrommal beveszi. — — — — —	1692 jun.	5. II 295
« Borecsényi gyalogsága körülzárja. — — — — —	1703 aug.	— II 323
« Rabutin közeledésére Károlyi az ostromot beszűnteti. — — — — —	1706 aug.	14. II 356
« Károlyi támadása megghiusul. — — — — —	1708 jun.	— II 365
Nagy-Vázsony , Pálffy és Schwarzenborg hatal- mukba ejtik. — — — — —	1598 ápr.	— II 140
Nagy-Zeng , Maróthy a törököket visszautzi. — — — — —	1392 —	— I 219

	Köt.	Lap
Nándorfehérvár (Belgrád.) Salamon király		
ostromolja és elfoglalja.....	1071 — —	I 49
« II. István király beveszi.....	1127 jun. —	I 69
« III. Béla elfoglalja.....	1182 — —	I 92
« A magyarok a szerbektől visszaveszik. —	1319 aug. —	I 169
« Koroghy mácsói bán elfoglalja. — — —	1386 — —	I 215
« Ostrom; Murád szultán elvonulni kénytelen.	1440 okt. 30.	I 252
« Ostrom; Hunyady Mohammed szultánt a vár alól elűzi. — — — — —	1456 jul. 21.	I 292
« Csata; Hunyady Mohammed szultán fölött fényes diadalt arat. — — — — —	1456 jul. 22.	I 295
« Kinizsi a török ostrom alól fölmenti.....	1492 márcz. —	I 334
« Kinizsi a töröktől újból megmenti.....	1494 jan. —	I 336
« Báthory István a törököket szétveri.....	1512 — —	I 339
« Ostrom; a vár török kézre jut. — — —	1521 aug. 29.	I 346
« Miksa Emánuel ostrommal visszaveszi. —	1688 szept. 6.	II 273
« Ostrom; Köprüli Musztafa ismét hatalmába keríti. — — — — —	1693 okt. 8.	II 284
« Croy sikertelenül ostromolja.....	1693 aug. 12.	II 297
« Savoyai Jenő ostrom alá fogja.....	1717 jun. 18.	II 398
« Savoyai Jenő fényes győzelme. — — —	1717 aug. 16.	II 399
« Römer a török támadást visszaveri. — —	1738 szept. 17.	II 411
« Hadszi Mohammed nagyvezír ostrom alá veszi. — — — — —	1739 jul. 28.	II 413
« Wallis és Neipperg a töröknek átadják. —	1739 szept. 1.	II 413
« Császári seregek rajtaütéssel visszavenni megkísérlik. — — — — —	1787 decz. 2.	II 434
« Ostrom; Laudon Oszmán pasát megadásra kényszeríti. — — — — —	1789 okt. 9.	II 438
Nápoly. Tarentói Lajos ostromolja. — — —	1348 nov. —	I 189
« Nagy Lajos teljesen hatalmába keríti. —	1350 szept. 14.	I 194
Neckendorf. Albert végkép elpusztítja. — —	1289 máj. —	I 154
Nedecz. Schulz és Barkóczy megveszik. — —	1684 okt. —	II 249
Neerwinden. Csata; Károly főherczeg magyar csapatokkal a győzelmet kivívja. — — —	1793 márcz. 18.	II 446
Német-Bród. Ozorai Pipó Zsigmond visszavonulását fedezi. — — — — —	1422 — —	I 236
Német-Keresztúr. Bottyán Nádasdyt megveri és visszaűzi. — — — — —	1707 okt. 2.	II 360
Német-Óvár. Csata; Albert győzelmet arat. —	1304 okt. —	I 160
Németujhely. Csata; Babenbergi Frigyes elesik és a hadjárat véget ér. — — — — —	1442 jun. 15.	I 126
« Hunyady serege beveszi. — — — — —	1446 nov. 20.	I 277

Németujvár. Bodmériá Mihály a csehek ellen megvédi.	1273	—	—	I	140
« Drágfy körülzárja.	1495 jan.	—	—	I	337
Neu-Rognitz. A X. hadtest a porosz gárdával szemben súlyos vereséget szenved.	1866 jun.	28.	II	552	
Neszier. Eszterházy elfoglalja.	1708 aug.	—	II	370	
Nikápoly. A keresztény seregek megszállják.	1396 szept.	12.	I	224	
« Csata; a törökök Zsigmondot megverik.	1396 szept.	28.	I	224	
« I. Ulászló serege a külvárosokat feldúlja.	1444 okt.	16.	I	266	
« Szentgyörgyi a külvárosait elhamvasztja.	1502 okt.	—	I	338	
Nikolsburg. A kun-magyar hadak elfoglalják.	1304 szept.	—	I	160	
« Rhédey Dampierre-t megveri.	1619 okt.	—	II	177	
Nis (Nissza.) A magyarok elfoglalják.	1072	—	—	I	50
« II. István király feldúlja.	1127 jun.	—	I	69	
« III. Béla elpusztítja.	1183	—	—	I	92
« Hunyady elfoglalja és fölégeti.	1443 nov.	—	I	260	
« Badeni Lajos Redseb pasán fényes diadalt arat.	1689 szept.	24.	II	280	
« Ostrom; Köprülizáde Musztafa a várat megveszi.	1690 szept.	8.	II	283	
« A császári seregnek meghódol.	1737 jul.	28.	II	408	
« A törökök újból elfoglalják.	1737 okt.	11.	II	408	
Nisava (folyó.) Hunyady a törökök ellen csatát nyer.	1443 nov.	1.	I	261	
Nissza (lásd Nis.)					
Nógrád. Német őrsége gyúván megszökik, Mohammed pasa elfoglalja.	1544 máj.	—	II	44	
« Ostrom; Kara Mohammed bég Pálffynek föléja.	1594 márcz.	25.	II	115	
« Boeskaynak behódol.	1604 ápr.	—	II	163	
« Murtéza pasa ostrom alá veszi.	1626 szept.	—	II	185	
« Törökök behódoltatják.	1663 okt.	—	II	212	
Nógrád-Verőcze. Ostrom; Pálffy Mohammed pasát visszaűzi.	1597 okt.	6.	II	138	
Nona. A velenceiek megtámadják, de a magyarok visszaverik.	1243 jun.	6.	I	127	
« Ehínség folytán megadjú magát.	1357 szept.	20.	I	200	
Novara. Radeeczky az olaszokon fényes győzelmet arat.	1849 márcz.	23.	II	487	
Novi (Horvátország). Szokolovics Musztafa megveszi.	1564	—	—	II	82
« Herberstein visszafoglalja.	1685 szept.	—	II	252	
« A törökök újból elfoglalják.	1691 jul.	—	II	294	

Novi (Horvátország). Draskovich visszafoglalását megkísérli.	1716 nov.	—	II	397
« Draskovich és Königsberg vereséget szenvednek.	1717 aug.	—	II	403
« A horvát hadtest támadása sikertelen.	1788 febr.	9.	II	435
« Ostrom; Laudon rohammal beveszi.	1788 okt.	3.	II	437
Novi (Olaszország.) Szuvorov és Melas Soubertet megverik.	1799 aug.	15.	II	456
Novigrád. A velencei hajóhad és Frangepán ostromolják.	1387 máj.	—	I	217
Nowgorodi szorosok. Ütközet; Szinán pasa az erdélyi oláh hadaktól vereséget szenved.	1595 szept.	—	II	128
Nyalábvár. A kuruczok Schmidt ezredet megverik.	1677 okt.	10.	II	234
Nyárasd. Beresényi Heisterrel kemény harczot vív.	1704 ápr.	28.	II	334
Nyék (Sopron m.) Albert végkép elpusztítja.	1289 máj.	—	I	154
Nyerges-Újfalu. Gritti Katziánert megveri.	1532 okt.	—	II	22
Nyír-Bátor. Ostrom: János Zsigmondnak meghódol.	1564 —	—	II	81
Nyír-Bétek. A bujdosók megveretnek.	1673 jan.	—	II	233
Nyitra. A magyarok Volkmár kereszties hadát szétverik.	1096 jul.	—	I	61
« A tatárok ellen fentartja magát.	1241 máj.	—	I	124
« II. Ottokár beveszi és fölgyújtja.	1271 ápr.	30.	I	138
« Osztrák-morva hadak beveszik.	1273 —	—	I	140
« Csák Máté megrohanja és kifosztja.	1312 —	—	I	162
« Mátyás körülzárolja.	1471 nov.	—	I	317
« Rhédey ostromolja és elfoglalja.	1604 jun.	11.	I	163
« Bethlen Gábor meghódolásra kényszeríti.	1620 szept.	9.	II	178
« Ahmed pasa hadai behódoltatják.	1663 okt.	—	II	212
« De Souches Lajos ostrommal beveszi.	1664 máj.	3.	II	217
« Beresényi megadásra kényszeríti.	1704 aug.	25.	II	340
« Stahrenberg ostromolja.	1707 aug.	—	II	361
« Révai Pálffynak ostrom után föladja.	1708 aug.	24.	II	371
Nyitra-Egerszeg. Harez a kuruczok és császáriak között.	1710 febr.	20.	II	380
Nyitra folyó. Eszterházy Miklós Ferdinánd seregét szétveri.	1623 nov.	26.	II	183
Nyulak-szigete. Zrinyi egy török hadat fölkonczol.	1663 szept.	—	II	212

		Köt.	Lap
O-Besse. Perczel beveszi.	1849 ápr.	19. II	529
Obress. Erdődy Péter bán Szokolovics Musztáfát megveri.	1564 — —	II	82
Ó-Buda. Stibor Makraytól, Nápolyi László hívé- től elfoglalja.	1403 szept.	— I	230
Odzsiák. Vécsey a fölkelőkön fényes győzelmet arat.	1878 szept.	21. II	577
Ojtoz. Fráter György a moldvai vajdát megveri.	1550 — —	II	48
Olasz-Liszka. Laucken tábornok Rákóczy utolsó mezei hadát szétveri.	1710 nov.	10. II	383
Olesva. Thelekossy rohammal beveszi.	1558 febr.	— II	76
« Zay Ferencz és Balassa Menyhért elfoglalják.	1562 jan.	— II	78
Olgya. Ütközet a császáriak és Horváth István között.	1621 szept.	— II	181
Ollersdorf. Tamás vajda elfoglalja.	1336 máj.	— I	176
Olmütz. IV. Béla itt táborozik.	1253 jun.	— I	130
« II. Frigyes ostrom alá veszi.	1758 jun.	— II	429
Onod. Ütközet; Borbély és Serényi Sasvár pasát megverik.	1583 — —	II	104
« Ferdinánd hadai Ibrányit megverik.	1644 aug.	— II	193
« I. Rákóczy F. hadai elfoglalják.	1670 máj.	— II	230
« A bujdosók megszállják.	1672 szept.	— II	231
« A kuruczok Pálffyit megverik.	1674 máj.	— II	233
« Barkóczy és Spankau a kuruczokon győznek.	1674 — —	II	233
« Wesselényi Pál Strassaldo fölött győzelmet arat.	1676 — —	II	234
« Teleky eredmény nélkül vívja.	1678 aug.	— II	235
« A törökök hatalmukba kerítik.	1682 aug.	— II	239
« Barkóczy elfoglalja.	1685 szept.	— II	253
« Oeskey és a fölkelők a német lovasságot beszorítják.	1703 szept.	— II	326
Oppeln. Kázmér ostromolja.	1474 okt.	— I	318
Opraczk. Lindvai Miklós bán elfoglalja.	1355 decz.	— I	198
Ördöghíd. Madörspach birtokába ejti.	1848 nov.	30. II	496
Örményes. Kemény János Baresayt megveri.	1661 nov.	— II	205
Orosztó. Kopasz Ali pasa Thury Györgyöt csel- lel megöleti.	1571 — —	II	97
Oroszveg. (Munkács) Utóvédharcz II. Rákóczi F. és a császári vértsek közt.	1703 jun.	27. II	320
Orsova. Zsigmond beveszi.	1396 aug.	16. I	223
« Bali bég elfoglalja.	1522 jan.	— I	350
« Veteráni megszállja.	1688 jul.	— II	273
« Thököly elfoglalja.	1689 jul.	15. II	278

Orsova. Thököly a császári sereg egy osztályát megveri.	1689 aug.	23. II	278
« Thököly megveszi.	1691 jul.	—, II	292
« Mercy a törököt megveri.	1716 nov.	—, II	396
« Splényi a törökkel megütközik.	1717 aug.	—, II	402
« Hadszi Mohammed pasa a császáriaktól elfoglalja.	1738 máj.	8. II	409
« Jegen Mohammed pasa a császári csapatokat visszanyomja.	1738 jul.	13. II	410
« Papilla megveszi.	1788 febr.	9. II	435
« Jusszuf pasa Papilla dandárát szétveri.	1788 aug.	7. II	436
Osgyán. Básta a hajdúkat megveri.	1604 nov.	14. II	160
Osztrau. A magyarok beveszik.	1424 —	—, I	236
Osztrovieza. A bosnyákok elfoglalják.	1387 decz.	—, I	218
« Velenceze megszerzi.	1411 —	—, I	231
« A brebíri grófok visszafoglalják.	1412 —	—, I	232
« A törökök ostrommal beveszik.	1454 szept.	—, I	289
« Khevenhüller György visszafoglalja.	1579 —	—, II	102
« Raunach a töröktől vereséget szenved.	1737 jul.	—, II	408
Otranto. Magyar Balázs fölszabadítja.	1481 szept.	—, I	326
Ó-Verbász. Castiglione a szerbok támadását visszaveri.	1848 jul.	—, II	489
Ozora. Uláma bég behódoltatja.	1543 jul.	—, II	39
« Schwarzenberg elfoglalja.	1599 okt.	—, II	144
« Perczel és Görgey a Roth hadosztályt elfogják.	1848 okt.	6. II	492
Pachitel. Frangepán János Horváthyt megadásra kényszeríti.	1387 máj.	—, I	217
Pádua. Ozorai Pipo sikertelenül harcol.	1412 —	—, I	232
Páka. Ulászló serege elfoglalja.	1440 okt.	—, I	251
Pákozdi Csata; Pálffy Miklós Hasszán pasát megveri.	1593 nov.	3. II	113
« Pfeffershofen a kuruczokat megtámadja.	1707 jul.	—, II	359
« Csata; Moga a magyar hadtesttel Jellaescsot legyőzi s visszaveri.	1848 szept.	28. II	491
Pakrácz. A Cilleyek Thallóczyt seregével fölkoncolják.	1446 —	—, I	276
« Croy a töröktől elfoglalja.	1691 jul.	—, II	294
Palást. Csata; Ali pasa Touffelt megveri.	1552 aug.	11. II	62
Palestro. 1-ső ütközet; a szárdek a Weigel dandárt visszanyomják.	1859 máj.	30. II	537

Palestro. 2-ik ütközet; az osztrákok egészen visszavonulni kénytelenek.	1859 máj.	31. II	537
Pálócz. Thelekessy elfoglalja.	1556 okt.	—, II	75
Palota. Moré László elfoglalja.	1534 —	—, II	22
« Uláma bég behódoltatja.	1543 aug.	—, II	39
« Arszlán pasa sikertelenül ostromolja.	1566 jun.	10. II	83
« Ostrom; Ormándy Szinán pasának föladja.	1593 okt.	10. II	113
« Pálffy és Schwarzenberg a töröktől visszaveszi.	1598 máj.	—, II	140
« Eszterházy és Beck a töröktől újból elfoglalják.	1687 nov.	21. II	270
« Pfeffershofen elfoglalja.	1707 jul.	—, II	359
« Heister Eszterházy hadát szétveri.	1709 aug.	—, II	375
Pancsova. A töröknek meghódol.	1552 aug.	—, II	60
« A törökök újból hatalmukba ejtik.	1693 aug.	9. II	298
« Rabutin visszaveszi.	1697 nov.	8. II	312
« Savoyai Jenőnek meghódol.	1716 nov.	10. II	396
« Petrás ütközete a törökkel a Dunán.	1717 ápr.	—, II	397
« Königsegg elfoglalja.	1738 okt.	15. II	411
« Ütközet Wallis és a törökök közt.	1739 jul.	30. II	413
« Kiss Ernő ellene sikertelen támadást intéz.	1849 jan.	3. II	519
Pándorf. Ütközet; a Schwarzenberg hadosztály a Zichy dandárt visszaveri.	1848 decz.	16. II	500
Pankota. Hasszán pasa elfoglalja.	1564 —	—, II	82
« Ütközet; Bőjthy és Kemény az esztergomi béget megverik.	1636 okt.	—, II	191
Pannohalma. A tatárok megveszik és földülják.	1683 jul.	—, II	244
« Bottyán elfoglalja.	1705 decz.	12. II	349
Pannonia. A magyarok hadjárata Szvatopluk ellen.	984 —	—, I	5
Pápa. A törökök elfoglalják.	1594 okt.	—, II	120
« Zrínyi és Batthányi visszavívják.	1597 aug.	20. II	138
« A törökök rajtaütnek; a vallonok lázadása.	1600 aug.	9. II	145
« Némethy hajdúival megveszi.	1605 máj.	—, II	165
« Bethlen Gábor hadai elfoglalják.	1620 szept.	—, II	178
« Kara Musztafa hatalmába ejti.	1683 jun.	—, II	244
« Sándor László Károlynak átadja.	1704 jan.	—, II	331
« Heister megveszi.	1704 ápr.	3. II	333
« Forgách visszafoglalja.	1704 máj.	—, II	334
« Bottyán rohammal beveszi.	1705 decz.	9. II	349
« Harcz Bottyán és Rabutin között.	1707 márcz.	1. II	358
« Rabutin megszállja.	1707 aug.	14. II	360

			Köt.	Lap
Pápa. A francziák elfoglalják.	1809 jun.	12.	II	469
Pápa-Pinkócz. Ütközet; Zsigmond hívei Nápolyi Lászlót megverik.	1403 szept.	—.	I	230
Papfalva. A magyarok Jablonszky utóvédjét elfogják.	1848 decz.	26.	II	303
Páris. A szövetséges hadak bevonulnak.	1814 márcz.	31.	II	477
Passau. A bajorok elfoglalják.	1741 jul.	30.	II	415
Pata. Rozgonyi sikertelenül ostromolja.	1459 márcz.	—.	I	302
« Rabutin a kurucz hadak fölött győz.	1704 okt.	8.	II	343
Pátka. A kuruczok kisebb vereséget szenvednek.	1708 jan.	—.	II	364
Párkány. Rác Pál a törököt megveri.	1581 —	—.	II	103
« Pálffy Miklós a töröktől elfoglalja.	1595 jul.	24.	II	122
« A törökök Forgách Ádámot megverik.	1663 jul.	7.	II	210
« A császári sereg rohammal beveszi.	1664 aug.	1.	II	220
« Kara Mohammed fölött Lothringen és Sobiesky döntő győzelmet vívnak ki.	1683 okt.	7.	II	245
« Kurucz hadak behódítják.	1703 szept.	—.	II	326
Pavla. A kalandozó magyarok fölgújtják.	924 márcz.	24.	I	22
Pécs. A németújvári grófok ostromolják.	1282 jun.	—.	I	152
« A törökök kifosztják.	1526 szept.	—.	I	362
« Kászim bég elfoglalja.	1543 jul.	5.	II	39
« Zrínyi és Hohenlohe beveszik.	1664 jan.	29.	II	214
« Macari a várost megtámadja.	1686 aug.	21.	II	264
« Badeni Lajos a várat elfoglalja.	1686 okt.	21.	II	264
« Sándor László a ráczoktól rohammal megveszi.	1704 —	—.	II	331
« Herberstein visszafoglalja.	1704 márcz.	—.	II	333
« Bottyán hadai megveszik.	1705 nov.	—.	II	349
« Balogh Ádám környékét felszabadítja.	1708 jan.	—.	II	364
« Balogh ostromolja.	1708 szept.	—.	II	370
Pécsvárad. Uláma bég behódoltatja.	1543 jul.	—.	II	39
Pereczpatak. Schlick Oeskayt megtámadja.	1703 okt.	31.	II	328
Pered. Ütközet Görgey és az osztrákok közt.	1849 jun.	20.	II	522
« Csata; Görgey támadása Wohlgenuth ellen nem sikerül.	1849 jun.	21.	II	524
Pereg. A mongolok földülják.	1241 máj.	—.	I	124
Perezslény. Oeska ezredével Pálffy előtt a labanczokhoz átpártol.	1708 aug.	28.	II	371
Perezsteg. Henrik fia Iván vezér II. Ottokár egy hadát megveri.	1273 okt.	—.	I	141
Perlasz. Kiss Ernő a szerb tábornal rohammal beveszi.	1848 szept.	2.	II	490

Pescabara. (Veterani barlang) D'Arnan százados hősiesség védelem után kapitulál.	1692 máj.	2. II	296
« A törökök Stein őrnagyot megtámadják, s föladásra kényszerítik.	1788 aug.	30. II	436
Pescara. Nagy Lajos elfoglalja.	1347 decz.	— I	188
Pest. A tatárok Ugron érsek hadát megsemmisítik.	1241 márcz.	17. I	115
« A mongolok beveszik.	1241 ápr.	16. I	123
« Bornemissza és Tomory a pór keresztesekeket megverik.	1514 máj.	— I	340
« Fels Lénárt megszállja.	1540 okt.	— II	30
« Fráter György a törökkel ostromoltatja.	1541 márcz.	— II	31
« A törökök Roggendorfort megverik és a várost elfoglalják.	1541 aug.	21. II	33
« Brandenburi Joachim eredménytelen ostrom után visszavonul.	1542 szept.	— II	37
« Schwarzenberg megvívását újból megkísérli.	1599 szept.	— II	143
« Ruszwurm megveszi.	1602 szept.	— II	151
« Német őrsége hűtlenül elhagyja.	1604 szept.	10. II	153
« Lothringeni Károly megszállja.	1684 jun.	30. II	247
« A bajor választó fejedelem támadással elfoglalja.	1686 jun.	17. II	258
Pestes. Bagossy és Kriechbaum véres ütközetet vívnak.	1709 aug.	2. II	379
Pétevárad. Alapy a töröknek föladni kényszerül.	1526 jul.	27. I	353
« Lothringeni K. elfoglalja.	1687 aug.	— II	269
« Ali pasa ostrom alá veszi.	1694 szept.	9. II	394
« Savoyai Jenő győzelme Ali Damad pasa felett.	1716 aug.	5. II	300
« Jellacsics körülzárolja.	1849 jun.	— II	529
« Jellacsics a Duna jobb partjára menekül és az ostrom megszűnik.	1849 jul.	16. II	530
Péth. A törökök ostromolják.	1521 aug.	— I	346
Petreez. Hunyadi beveszi.	1444 nov.	6. I	267
Petrinja. Ferhád pasa Auersperget seregével fölkonzolja.	1574	— II	99
« Ütközet; a törökök Erdődy Tamást megverik.	1592 jul.	19. II	109
« A császári hadak ostromolják.	1593 szept.	— II	112
« Erdődy bán ostrommal beveszi.	1594 jul.	22. II	116
« Ahmed pasa sikertelenül ostromolja.	1596 márcz.	— II	130
Petronell. III. Endre hadai elfoglalják.	1291 jun.	14. I	155

Petronell. Rákóczy György Collalto oszlopát szétveri.	1620 okt.	11. II	179
« A tatárok a császáriakat megtámadják s visszanyomják.	1683 jul.	7. II	244
Petrovoseło. Csata; Kálmán király az utolsó horvát királyt Pétert megveri.	1097 —	—, I	63
Pettau. IV. Béla ostromolja.	1258 jul.	—, I	277
« Hunyady a Dráván átkel.	1446 —	—, I	276
Pfaffenhofen. Csata; Batthyányi győz és Bajorországot megszállja.	1745 ápr.	15. II	418
Pieve di Sacco. Ütközet; a magyarok a velenceiek fölött győzelmet aratnak.	1373 máj.	—, I	206
Pilis-Maróth. A bemenekült népet a törökök fölkonczolják.	1526 szept.	—, I	362
Pinkafó. Albert herceg elfoglalja.	1289 máj.	—, I	154
« Mátyás király Frigyesen fényes győzelmet arat.	1459 jun.	—, I	306
Pirna. II. Frigyes a szász tábornok körükeríti.	1756 szept.	—, II	421
Pirot. A magyarok földülnek.	1443 nov.	—, I	262
« Hunyady szétrombolja.	1454 szept.	—, I	290
« Köprülizáde Musztafa megveszi.	1690 —	—, II	282
« A császáriak elfoglalják.	1737 aug.	—, II	408
« A törökök visszaveszik.	1737 szept.	20. II	408
Piski. Bem Puchner fölött fényes győzelmet arat.	1849 febr.	9. II	520
Pitten. Gottfried a magyarokat megveri.	1020 —	—, I	35
Plementina. Csata; Hunyady a török sereg elővédét megveri.	1448 okt.	17. I	280
Plevna. A magyarok elfoglalják.	1266 jul.	—, I	136
Ploestl. Csata; II. Rákóczy Gy. az oláhokon győzelmet arat.	1655 jun.	27. II	196
Pocsaj. Croy Petróczyt megveri.	1691 szept.	28. II	293
Podolin. Schaffranecz elfoglalja.	1438 aug.	—, I	246
Pogánis. László király a kunokat szétveri.	1091 jul.	—, I	58
Pola. Tengeri harez; a genuaiak győznek.	1379 máj.	7. I	209
Polgárdi. Ütközet a magyar pártok között.	1276 szept.	26. I	142
Poprádvölgy. Rozgonyi a lengyeleket megveri.	1438 aug.	—, I	244
Porumbák. Schlick Szappanos kurucz hadát visszaveti.	1705 nov.	—, II	348
Porva. Rátkay Pál és Thelekessy Imre Veli aga hadát szétverik.	1549 —	—, II	48
Potenza. Laczkfi a vidéket aláveti.	1350 jun.	—, I	193

	Köt.	Lap
Pozsarevác. Szilágyi Mihályt a törökök elfogják.	1460 nov. —.	I 307
Pozsega. Garay Miklós ostromolja.	1387 máj. —.	I 217
" Maróthy a törököt megveri.	1396 szept. —.	I 229
" Csupor és Garay elfoglalják.	1413 jun. —.	I 232
" Mohammed pasa megveszi.	1537 márcz. —.	II 24
" A szerémségi hadtestnek kapitulál.	1687 okt. 14.	II 269
" A törökök visszaveszik.	1690 — —.	II 285
" Croy elfoglalja.	1691 — —.	II 294
Pozsony. A magyarok Ditmár érsek táborát megsemmisítik.	907 aug. 8-12.	I 19
" III. Henrik elfoglalja.	1030 szept. —.	I 35
" III. Henrik sikertelenül ostromolja.	1052 szept. —.	I 43
" V. Henrik ostromolja, de végül Kálmánnal békét köt.	1108 szept. —.	I 66
" Borics rajtaütéssel elfoglalja.	1146 ápr. —.	I 74
" Daczol a tatár ostromlókkal.	1241 máj. —.	I 124
" II. Ottokár a várát rohammal beveszi.	1271 ápr. —.	I 138
" II. Ottokár ismét megveszi.	1273 szept. —.	I 141
" Hareczok a vár birtokáért.	1286 — —.	I 153
" Albert herceg IV. László számára elfoglalja	1287 — —.	I 153
" III. Endre hadai ostrom alá veszik.	1291 aug. 10.	I 156
" Hareczok a vár birtokáért.	1292 jan. —.	I 156
" Erzsébet hadai ostromolják.	1440 nov. —.	I 251
" Ulászló fölmenti.	1442 jan. —.	I 252
" Katzianer Szalaitól átveszi.	1527 jun. —.	II 8
" Ütközet; a hajdúk támadásai sikerre nem vezetnek.	1604 máj. 17.	II 163
" A hajdúk újól megátadják.	1605 szept. 8.	II 164
" Bethlen Gábor serege elfoglalja.	1619 okt. 14.	II 177
" Dampierre visszavételét megkísérli.	1620 okt. 9.	II 179
" Bouquoy hatalmába keríti.	1621 máj. 3.	II 180
" Bethlen Gábor ostromolja.	1621 aug. 17.	II 181
" Thököly Imre megszállja.	1683 jul. 26.	II 244
" Lothringeni Károly az ostrom alól fölmenti.	1683 jul. 28.	II 244
" Forgách ide száll.	1706 okt. —.	II 355
" Davoust támadását a hídfő ellen Bianchi meghiusítja.	1809 jun. 3.	II 471
" A francziák támadása után az osztrák csapatok a hídfőt és várost átadják.	1809 jul. 13.	II 471
Prága. Lothringeni K. hatalmába ejti.	1742 decz. 6.	II 417
" Csata; II. Frigyes Lothringeni K.-t az erődtéményekbe való visszavonulásra kényszeríti.	1757 máj. 6.	II 423

	Köt.	Lap
Predeal. Hohenlohe a törököt megveri.	1789 jul.	15. II 440
« Ütközet Lüdersz és a magyarok közt.	1849 jun.	19. II 530
Presztova. A magyarok a bolgár háborúban idáig hatolnak	894 — —	I 5
Provadia. Hunyady rohammal beveszi.	1444 nov.	4. I 264
Pruska. Viard Ocskay hajdúit meglepi	1708 márcz.	9. II 364
Przemysl. Kálmán király ostromolja, de az oroszok öt megverik.	1099 — —	I 63
« II. Géza környékét elpusztítja.	1150 okt.	—, I 77
« II. Géza Vladimírko seregét megsemmisíti.	1152 jun.	—, I 79
« A magyarok elfoglalják.	1211 — —	I 101
« A magyarok ismét beveszik.	1216 jul.	—, I 103
« II. Rákóczy Gy. ostrom alá fogja.	1657 febr.	—, II 197
Pudmeritz. Ütközet; Herbeville a kuruczokat visszanyomja.	1705 aug.	11. II 346
Püspöki. Pekry és Ocskay Traupe és Viard hadat visszanyomják	1704 ápr.	21. II 334
Püspök-Ladány. Thurzó nádor a hajdúkat megveri.	1611 nov.	—, II 171
Pusztá-Harkály. Ütközet Klapka és az osztrák ostromló sereg közt.	1849 aug.	3. II 531
Pusztaszer. Az ország szervezése.	895 — —	I 13
Putnok. Hasszán pasának meghódol	1567 — —	II 95
« Harczok a császáriak és Bocskay hajdúi közt.	1604 nov.	25. II 161
« A bujdosók megszállják.	1672 szept.	—, II 231
« Teleky megveszi.	1678 aug.	—, II 235
Rába. Csák Péter a cseh hadat szétveri.	1271 máj.	—, I 139
Rád. Csata, Imre Endrét legyőzi.	1199 — —	I 97
Radegund. A magyarok egy stejer hadat megvernek.	1270 — —	I 138
Radkersburg. Frangepán a törököket legyőzi.	1416 — —	I 233
Radna. A mongoloknak meghódol.	1241 ápr.	—, I 123
« A tatárok betörnek.	1717 aug.	22. II 402
Radnóth. Csata, Báthory István Békés Gáspárt megveri	1575 jul.	10. II 100
Radujevác. Khevenhüller a török ellen ütközetet nyer.	1737 szept.	28. II 408
Rahócz. Ujlaky elveszti.	1495 febr.	—, I 337
« Uláma boszniai pasa elfoglalja.	1543 ápr.	—, II 38
Rahova. Zsigmond beveszi.	1396 szept.	7. I 224
« A szövetséges sereg a Dunán átkel.	1445 szept.	15. I 275

Rajecz. Winkler tót hajdúi Ritschán dandárát visszaűzik és szétszórják. — — — —	1703 nov.	—	II	329
Rakamaz. Bocskay hajdúi a rácokat meg-rohanják és fölkonozolják. — — — —	1604 okt.	24.	II	159
« Bethlen és Zólyomi a nádor hadát megverik.	1631 márcz.	15.	II	189
Ravnicea. Medved százada a fölkelők lesébe kerül és 75 főnyi veszteséget szenved. — —	1878 aug.	8.	II	576
Recheuci. Ütközet; a törökök a magyar huszá-rokat visszanyomják. — — — —	1789 ápr.	—	II	439
Récese. Ütközet; a törökök Keglevich Pétert törbe ejtik. — — — —	1567	—	II	94
Regécz. Simonfia György a tatárokat megveri.	1285 febr.	—	I	152
« Debreczeni és Drugeth elfoglalják. — —	1312 jun.	20.	I	165
« Ferdinánd kezeibe jut. — — — —	1527	—	II	10
« Fels Lénárt elfoglalja. — — — —	1536	—	II	23
« I. Rákóczy György ostromolja. — — — —	1644 aug.	—	II	193
« A császáriaknak meghódol. — — — —	1685 okt.	—	II	253
Regede. Trautmansdorf a tatár hadat visszaűzi.	1605 nov.	—	II	167
Regensburg. A magyarok feldőlják. — — —	900	—	I	16
« A magyarok Schwarzenberg hadát szétverik.	907 aug.	—	I	20
Reichenberg. Königsegg Bevernt feltartóztatja.	1757 ápr.	21.	II	422
Revueza. Czelder Viard-dal kemény harezot vív. — — — —	1709 aug.	—	II	377
Riade. A magyarok Henrik ellen csatát vesz-tenek. — — — —	933 márcz.	15.	I	23
Rielmo. Giskra hatalmába ejti.	1442 ápr.	—	I	252
« Szapolyai Imre ostromolja. — — — —	1461 jun.	—	I	303
Rigómező. Csata; a törökök Lázár szerb feje-delmet döntőleg megverik. — — — —	1389 aug.	9.	I	218
« Csata; Murád szultán Hunyadyn győzelmet arat.	1448 okt.	18.	I	280
Rimaszécs. I. Rákóczy György ostromolja.	1644 nov.	—	II	193
Rimaszombat. Ocskaynak meghódol.	1703 szept.	—	II	326
« Heister hadai elfoglalják. — — — —	1709 nov.	3.	II	378
Rinya folyó. Zrínyi Ali pasa átkelését meg-akadályozza. — — — —	1556 jul.	22.	II	74
Rohonez. Albert horczegnek meghódol.	1289 jun.	—	I	154
« Battyányi Ferencz elfoglalja. — — — —	1621	—	II	181
Rohrau. A magyaroknak meghódolni kényszerül	1291 jun.	13.	I	155
Romhány. Ütközet; Rákóczy és Sickingen véres harezot vívnak. — — — —	1710 jun.	22.	II	380
Roucourt. Szász Mórész az osztrák-angol sere-gon győzelmet arat. — — — —	1746	—	II	418

Rozgony. Csata; Károly Róbert Csák Máté párhívei fölött győzelmet arat.	1312 jun.	15.	I	164
Rózsahegy. Thököly ostrommal megveszi.	1678 jul.	—	II	236
« Grabbe orosz különítménye elfoglalja.	1849 jun.	—	II	529
Rozsály. A törökök siker nélkül támadják.	1562 —	—	II	79
Rozsnayó. Hunyady beveszi.	1451 jul.	—	I	287
« Thökölynek behódol.	1685 jun.	25.	II	239
Rudersdorf. A X. hadtest a porosz gárda ellenében súlyos vereséget szenved.	1866 jun.	28.	II	552
Ruszl. Eszterházy elfoglalja.	1707 aug.	—	II	370
Ság. (Vas m.) Bezerédy Stahremberget ismételtén megveri.	1708 márcz.	1.	II	358
Sajó. Csata; Béla király Boleszlót megveri.	1132 jul.	22.	I	72
Sajómellék. IV. Béla Batu khán ellen csatát vesz.	1241 ápr.	12,	I	118
Sajó-Vámos. A tatárok Básta csapatait megverik.	1599 febr.	—	II	141
Salamontalva. Nádasdy Balogh kurucz hadát visszaveti.	1710 jul.	—	II	382
Salgó. Arszlán bég csellel vesz meg.	1552 jun.	—	II	62
Salero. Nagy Lajosnak meghódol.	1350 jun.	—	I	193
Sambor. Ütközet; II. Rákóczy Gy. és a lengvek közt.	1657 febr.	—	II	197
Sandomir. A magyar-lengyel sereg ide száll.	1351 jul.	27.	I	195
Sarkad. Károlyi elfoglalja.	1707 okt.	—	II	362
« Löwenburg megveszi.	1711 jan.	11.	II	384
Sáros. Károly Róbert eredménytelenül ostromolja.	1312 ápr.	10.	I	163
« A Tökölyiek feladják.	1312 jun.	—	I	165
« Talafúznak meghódol.	1440 —	—	I	250
« Szapolyai Istvánt a csehek megverik.	1461 jun.	—	I	303
« Ostrom, Fels Lénárt megveszi.	1536 máj.	—	II	23
« Kemény Ferdinánd ostromló hadát elűzi.	1644 jul.	—	II	193
Sárosputak. Az Amadé fiak kifosztják.	1312 márcz.	30.	I	163
« A királyi sereg Telefuz hadát megsemmisíti.	1458 jul.	—	I	301
« Ütközet; János király hadai a Ferdinánd párti sereget megverik.	1528 szept.	25.	II	11
« A császáriaknak meghódol.	1685 okt.	29.	II	253
« Tokaji és Szalontai kuruczokkal elfoglalják.	1697 jul.	1.	II	306
« Vaudemont visszaveszi.	1697 jul.	20.	II	306

Sárpatak. Sombori székely serege Urbánt meg- veri.	1848 okt.	29. II	496
Sárrét. Ütközet; Mátyás főherceg a törökön győz.	1601 okt.	15. II	149
Sárvár. Bottyán elfoglalja.	1705 decz.	13. II	349
« Bottyán ismét körülzárja.	1707 szept.	— II	360
« Harcok a magyar nemesi fölkelés és a fran- cziák közt	1809 jun.	9. II	469
Sasvár. Stahremberg megszállja.	1707 jun.	— II	361
« Ocskay a vérteseket szétveri.	1707 jun.	— II	361
Scardona. Károly Róbert hadai elfoglalják.	1322 jun.	— I	170
« A hercegovinai szandzsák bég megvívja.	1522 jan.	— I	350
Schlosshof. Károlyi elfoglalja.	1703 decz.	— II	330
Schwechat. Csata; Jellacsics Móga seregén győzelmet arat.	1848 okt.	30. II	494
Schweidnitz. Nádasdy ostrommal megadásra kényszeríti.	1757 nov.	13. II	429
« II. Frigyes visszafoglalja.	1758 ápr.	16. II	429
Sebenico. Mláden bán sikertelenül ostromolja.	1322 jul.	— I	170
« Csúti János bánnak magát megadja.	1357 szept.	19. I	200
« Pisani velencei tengernagy elfoglalja.	1378 okt.	24. I	208
« Velence háborgatja.	1411 —	— I	231
« Velence elfoglalja.	1412 —	— I	232
Segesd. Zrínyi és Hohenlohe megveszik.	1664 febr.	15. II	214
Segesvár. Báthory ostromolja.	1529 jul.	20. II	12
« A havasalföldi vajda segítségével megveszi.	1530 nov.	— II	18
« Székely Mózes elfoglalja.	1601 —	— II	150
« Petky ostromolja; ezután behódol Boc- kaynak.	1605 szept.	9. II	165
« Bem az osztrákokat kemény harc után vissza- veri.	1849 márcz.	2. II	521
« Lüdersz Bem seregét, annak sikertelen táma- dása után, szétveri.	1849 jul.	31. II	530
Selmeczbánya. Az egri püspök a csohektől elfoglalja.	1442 ápr.	— I	252
« Thökölynek meghódol.	1678 —	— II	236
« Józsa István megtámadja.	1679 jul.	— II	236
« Schlick elfoglalja.	1703 nov.	3. II	328
« Csorics Guyon hadosztályát visszaveti.	1849 jan.	22. II	504
Sepmthe. Károlyi megszállja.	1703 decz.	2. II	329
Serra Valle. Kont nádor elfoglalja.	1358 jun.	— I	199
Siklós. Ostrom; Vas Mihály Ahmed pasának feludja.	1543 jul.	7. II	39

Siklós. Támadás, Zrínyi alvezérei Mohammed pasát megverik és megölik.	1566 jun.	—	II	84
« Badeni Lajos ostrommal beveszi.	1686 okt.	30.	II	264
« Heister a kuruczoktól elfoglalja.	1704 szept.	—	II	340
« Bottyán hadai visszaveszik.	1705 nov.	—	II	349
Simbach. Lothringeni K. Minuzzi francia hadtestét megveri.	1743 —	—	II	417
Simontornya. Uláma bég behódoltatja.	1643 jul.	—	II	39
« Harczok Kápolnay és Malkocs bég között.	1543 szept.	—	II	43
« Badeni Lajos megveszi.	1686 szept.	23.	II	264
« II. Rákóczi Ferencznek meghódol.	1704 jan.	—	II	331
« Forgách a ráczokat szétűzi.	1704 márcz.	—	II	334
« Heister elfoglalja.	1704 szept.	—	II	340
« Bottyán rohammal beveszi.	1705 nov.	11.	II	349
« Huyn támadását a kuruczok visszaverik.	1706 okt.	—	II	355
« Bottyán eredmény nélkül megrohanja.	1707 febr.	15.	II	358
« Heister elfoglalja.	1709 jul.	—	II	375
Sinaia kolostor. Védelme a székelyek által.	1788 márcz.	28.	II	435
Sirok. Debreczeni és Drugeth hadai elfoglalják.	1312 jun.	—	I	165
Skalitz. Csata; A porosz támadás után Benedek tetemes veszteséggel hátrál.	1866 jun.	28.	II	552
Slatina. Leslie a törököt megveri.	1684 jul.	10.	II	248
Sokol. A császáriak támadása nem sikerül.	1737 okt.	—	II	408
Solferino. Csata; az egyesült francia-szárd sereg az osztrákokat megveri.	1859 jun.	24.	II	540
Solmona. Nagy Lajos elfoglalja.	1347 decz.	—	I	188
Solymos. Mohammed sikertelenül vívja.	1551 okt.	—	II	51
« Ahmed pasa megszállja.	1552 jul.	30.	II	60
« Borbély György elfoglalja.	1595 —	—	II	127
« A magyaroknak meghódol.	1688 jun.	17.	II	273
Sólyom. A császáriak birtokába jut.	1711 máj.	—	II	385
Sólyomkő. A lázadó Kopasz nádor meghódol.	1317 jul.	—	I	167
« A császáriak elfoglalják.	1711 febr.	12.	II	384
Somkút. Harcz kurucz és császári hadak között.	1709 aug.	—	II	379
Somlyó-Vásárhely. Ütközet; Zrínyi Miklós a tatárokat megveri.	1543 —	—	II	43
Somma. Laczkfi beveszi.	1350 jun.	—	I	194
Somorja. A hajdúk Somogyi áruló hajdu csapatát megverik.	1605 szept.	6.	II	164
« Pekry Ritschán támadását visszaveri.	1704 ápr.	—	II	323
Somos. Giskra Székelyt megveri.	1449 szept.	5.	I	285

Somos. Kemény Ferdinánd utóvédjét megveri.	1644 jun.	26. II	193
« Harczok a magyarok és oroszok közt. —	1849 jul.	—, II	527
Somskő. Támadás Musztafa pasa megveszi.	1574 —	—, II	99
« Teuffenbach megszállja. —	1593 decz.	—, II	115
Soor. Lothringeni K. vereséget szenved.	1745 szept.	30. II	420
Sopron. IV. Béla ostromolja, de aztán Frigyes-sel békét köt. —	1242 aug.	—, I	126
« Péter várnagy áruló módon a várat feladja.	1273 szept.	28. I	141
« A németek elfoglalják. —	1289 máj.	18. I	154
« Miksa elfoglalja. —	1490 okt.	—, I	333
« Hagymásyt Trautmansdorf és Puchaim visszaverik.	1605 jun.	—, II	165
« Kurucz hadak ostrom alá veszik. —	1704 febr.	17. II	332
« Bezerédy körülzárja és bombázza. —	1705 decz.	24. II	349
« Bottyán is ostromolja, de siker nélkül; elvonulni kénytelen. —	1706 jan.	10. II	350
« Bottyán a sánczokat elfoglalja. —	1706 aug.	18. II	353
« Bottyán Nádasdy ellen támad.	1707 okt.	2. II	360
Sornás. A német magyar sereg a törökkel sikeresen harczol. —	1600 okt.	9. II	146
Sóvár. A hajdúk Kolonitsot megverik. —	1604 decz.	—, II	162
Sövényháza. Harczok a magyar nemesi főlelők és a francziák közt. —	1809 jun.	8. II	469
Spalato. Kálmán királynak ellentáll, de végre meghódol. —	1102 —	—, I	64
« Ütközet; a magyarok a várat elvesztik. —	1115 aug.	—, I	67
« A magyarok ismét megszállják. —	1136 —	—, I	73
« Ombód ispán a görögöket megveri. —	1166 —	—, I	89
« Dénes ispán elfoglalja. —	1244 jul.	12. I	128
« Nagy Lajosnak meghódol. —	1357 jul.	8. I	200
« Pulisnay János ostromolja. —	1388 jul.	—, I	218
Spielberg. Mátyás körülzárja. —	1468 jun.	23. I	314
« Mátyás elfoglalja. —	1469 febr.	12. I	314
Srbnik. Kont nádor ostromolja. —	1359 jun.	—, I	202
« Iszhák bég megtámadja. —	1432 —	—, I	241
« Szapolyai ostromolja. —	1464 szept.	—, I	310
« Musztafa és Bali pasák elfoglalják. —	1520 —	—, I	342
Statz. Csata; István herezeg és Ottokár között.	1260 jul.	26. I	132
Stadlau. IV. Béla táborhelye. —	1252 jun.	—, I	130
Stein. Kinizsi Pál megszállja. —	1477 aug.	—, I	321
Süllfried. Laczkfé István rohammal beveszi.	1328 —	—, I	172
Stilo. A nápolyiak elfoglalják. —	1348 —	—, I	190
Stockach. Károly főherezeg Jourdant megveri.	1799 —	—, II	456

			Köt.	Lap
Stockerau. Mátyás előhada Victorint ostromolja.	1468	ápr.	15.	I 313
Stomfa. II. Ottokár elfoglalja.	1271	ápr.	10.	I 138
St. Gallen. A magyarok ide kalandoznak.	926	—	—	I 22
St. Pölten. Mátyás hatalmába kerül.	1481	—	—	I 328
Strázsa. Damjanich az osztrákokon győzelmet arat.	1848	nov.	7.	II 495
Sukoró. Csata; Móga magyar hadteste Jella-csicsot visszaveri.	1848	szept.	28.	II 497
Sümege. III. Endre ostromolja.	1296	okt.	—	I 157
« A nemesség és hajdúk megveszik.	1605	jun.	—	II 165
« Némethy Gergely sikertelenül vívja.	1605	decz.	—	II 167
« A törökök eredménytelenül támadják.	1664	aug.	—	II 227
« A kurucok elfoglalják.	1706	okt.	—	II 355
« Heister visszaveszi.	1709	jul.	19.	II 375
Sunka. Hunyady elfoglalja.	1444	okt.	25.	I 267
Szabács. Mátyás király ostrommal elfoglalja.	1476	febr.	13.	I 320
« Kinizsi és Várday a török ostrom alól fölmentik.	1492	márcz.	—	I 334
« Ahmed pasa erős ostrommal beveszi.	1521	jul.	4.	I 344
« Draskovich visszafoglalását megkísérli.	1716	nov.	—	II 397
« A szlavoniai hadtest ostroma folytán meghódol.	1788	ápr.	24.	II 435
Szabadka. A törökök ellen sikerrel védekezik.	1526	szept.	—	I 362
« Csernovics Iván elfoglalja.	1526	okt.	—	II 7
« Csernovics Török Bálint felett diadalt arat.	1526	—	—	II 7
« Török Bálint visszafoglalja.	1526	—	—	II 7
« Gál az osztrák-szerb csapatokat visszaveri.	1849	márcz.	4.	II 519
Szabadka-Zabar. A felvidéki nemesség elfoglalja.	1593	nov.	20.	II 114
Szádvár. Ütközet; A magyarok Jáku pása ellen vereséget szenvednek.	1493	szept.	18.	I 335
« Patócsy Zsófia a várat Svendi ellen tartósan védelmezi.	1567	febr.	—	II 94
« Boeskey hadai elfoglalják.	1604	nov.	—	II 160
« Boeskeynek behódol.	1604	máj.	—	II 163
« A kurucok megszállják.	1674	—	—	II 233
« Thököly birtokába jut.	1682	aug.	—	II 239
« A császáriaknak meghódol.	1685	okt.	29.	II 253
Szakoleza. A hussziták elfoglalják.	1432	jun.	—	I 239
« Dengelegi véres harczzal megveszi.	1604	jun.	—	II 163
« Bouquoy elfoglalja.	1621	—	—	II 180
« Bethlen Gábor visszaveszi.	1621	szept.	28.	II 181
« Bethlen Caraffa hadút visszanyomja.	1623	—	—	II 183

		Köt.	Lap
Szakoleza. Ritschán megszállja. — — — —	1704 máj.	8. II	335
« Stahremberg ostromolja. — — — —	1707 jun.	— II	361
« Eredménytelen harcok Viard és Pekry között. — — — —	1708 jul.	28. II	366
« Bottyán egy eszászári csapatot megveri. — — — —	1708 szept.	— II	371
Szaláncz. Megvételeivel IV. László Aba Finta nádor erejét megtöri. — — — —	1281 —	— I	152
« Teleky megveszi. — — — —	1678 máj.	— II	235
« Leslie elfoglalja. — — — —	1679 ápr.	— II	236
Szalánkemén. A törökök elfoglalják. — — — —	1526 jul.	13. I	353
« Csata; Badeni Lajos Köprüli Musztafán fényes diadalt arat. — — — —	1691 aug.	19. II	289
Szalka. Nyáry Ferencz a török hadat szétveri. — — — —	1544 máj.	— II	45
Szalók. Károlyi Heiszttert megtámadja. — — — —	1709 decz.	8. II	378
Szalonta. Ütközet Kornis Zsigmond és a temesvári pasa között. — — — —	1636 okt.	6. II	191
Szamosujvár. Balassa Dobót ostromolja. — — — —	1556 ápr.	— II	71
« Glöckelsperg hatalmába ejti. — — — —	1705 nov.	— II	348
« Puchner Baldácsyt megveri. — — — —	1848 nov.	13. II	496
Szánok. II. Géza beveszi. — — — —	1150 okt.	— I	75
Szaponyiga. Vladimírko az alvó magyarokat lemészárolja. — — — —	1151 jul.	— I	79
Szarafevo. Iszlák bég elfoglalja. — — — —	1415 —	— I	233
« Mátyás hadai a boszniai pasát megverik — — — —	1480 —	— I	326
» Savoyai Jenő megveszi. — — — —	1697 okt.	23. II	312
« Philippovics rohammal beveszi. — — — —	1878 aug.	19. II	573
Szászrégen. Sombori székely serege Urbánt megveri. — — — —	1848 nov.	1. II	496
Szászsebes. Ali bég megtámadja. — — — —	1438 —	— I	246
« Fráter György elfoglalja. — — — —	1550 —	— II	48
« Rabutin Csákyt megveri. — — — —	1704 szept.	15. II	343
« Károlyi rohammal beveszi. — — — —	1708 jul.	29. II	372
« Harcok Bem seregének maradványai és az oroszok közt. — — — —	1849 aug.	12. II	531
Szászvár. Ulána bég behódoltatja. — — — —	1543 jul.	— II	39
Szászváros. A török elpusztítja. — — — —	1420 —	— I	235
Szatmár. Bánffy megrohanja és kirabolja. — — — —	1535 decz.	— II	23
« Thelekessy Imre ostromolja. — — — —	1557 okt.	20. II	76
« Ibrahim pasa ostrom alá veszi. — — — —	1562 jun.	— II	79
« Báthory István elfoglalja. — — — —	1563 okt.	— II	80
« Miksa császár seregeinek birtokába jut. — — — —	1564 febr.	— II	81
« Hasszán pasa megveszi. — — — —	1564 —	— II	82
« Ostrom; Boeskyaynak behódol. — — — —	1604 márcz.	— II	163

Szalmár. Eszterházy nádor I. Rákóczy György			
hajdúit szétveri.	1631 febr.	—	II 189
• Kemény János kezeibe ejti.	1644 febr.	—	II 192
• Wesselényi Pál körülzárja.	1674 jan.	—	II 233
• Wesselényi Collaltot megveri.	1675 márcz.	—	II 234
• Thököly kurucz-tatár haddal ostromolja.	1684 jan.	—	II 248
• Rákóczy és Bercesényi ostrom alá veszik.	1703 aug.	20.	II 324
• Rákóczy hadainak kapitulál.	1705 —	—	II 343
Szécsény. Ali pasa megveszi.	1552 máj.	—	II 61
• Balassa megtámadja.	1562 jun.	—	II 79
• Báthory és Homonnay a török hadat szét- verik	1593 —	—	II 114
• Ostrom; Pálffy a törököket megadásra kény- szeríti.	1593 decz.	—	II 115
• Pálffy és Nádasdy egy török-tatár hadat megsemmisítenek.	1599 okt.	—	II 143
• Bocskaynak behódol.	1604 máj.	—	II 163
• I. Rákóczy György elfoglalja.	1644 ápr.	21.	II 192
• A törökök behódoltatják.	1663 okt.	—	II 212
• Lengyel hadak Thökölytől megveszik.	1683 nov.	10.	II 246
• Ocskay meghódoltatja.	1703 szept.	—	II 326
Szeged. Dózsa György bevenni nem tudja.	1514 máj.	—	I 340
• A törökök felgyújtják.	1526 szept.	—	I 362
• Csernovics Iván elfoglalja.	1527 febr.	—	II 7
• Csernovics Iván Perényi ellen ütközetet veszt.	1527 jul.	—	II 8
• A szegediek Csernovicsot visszaverik.	1527 jul.	25.	II 8
• Tóth Mihály és Nagy Ambrus a töröktől visszavenni megkísérlik.	1552 febr.	27.	II 55
• Mercy a török és Thököly hadát szétveri.	1686 ápr.	24.	II 255
• Ostrom; Heisler és La Verne elfoglalják.	1686 okt.	23.	II 264
• A temesvári pasa visszavételét megkísérli.	1687 —	—	II 266
• Rákóczy ostrom alá fogja.	1704 jul.	21.	II 339
• Károlyi megtámadja.	1708 máj.	—	II 365
Szegszárd. Csata; Hunyady és Ujlaky Garayt megverik.	1440 szept.	3.	I 250
• Ütközet; Kászim bég és a magyarok közt.	1543 jun.	—	II 38
• A hajdúk egy török szállítmányt olfog- nak.	1599 jun.	8.	II 142
Szekeső. Ütközet; Kászim bég és a magyarok közt.	1543 jun.	—	II 38
Székely-Kocsárd. Pekry hajdúi Tige hadát lekaszabolják.	1707 febr.	10.	II 362

Székesfehérvár. Csata; III. István király				
IV. Istvánt megveri.	1163 jun.	19.	I	84
« A tatárok megtámadják, de mocsarai megmentik.	1241 jan.	—	I	125
« Az osztrákok ostrommal beveszik.	1490 nov.	16.	I	333
« Báthory és Kinizsi visszafoglalják.	1491 jul.	31.	I	334
« A török ellen megvédi magát.	1526 szept.	—	I	362
« Bakics Pál elfoglalja.	1526 nov.	9.	II	5
« Fels Lénárt behódoltatja.	1540 decz.	—	II	30
« Heves ostrom után Szulejmán elfoglalja.	1543 szept.	3.	II	41
« Hardeck Ferdinánd siker nélkül ostromolja.	1593 okt.	30.	II	113
« A magyarok visszavívásán hiába fáradoznak.	1599 máj.	9.	II	142
« Morcoeur Fülöp visszafoglalja.	1601 szept.	20.	II	148
« Ostrom; ismét a török birtokába jut.	1602 aug.	29.	II	150
« Batthyányi Adámnak kapitulál.	1688 máj.	19.	II	272
« II. Rákóczy Ferencznek meghódol.	1704 jan.	—	II	331
« Ütközet; a császáriak a kuruczokat hátrálni kényszerítik.	1704 ápr.	8.	II	333
« Bottyán ostromzár alá veszi.	1705 nov.	16.	II	349
« Bottyán rohamot intéz.	1706 febr.	2.	II	351
« Bottyán hatalmába ejti.	1707 jan.	—	II	358
« Bruckenthal élelemmel ellátja.	1708 jan.	—	II	364
Szélakna. Csorics Görgy utóvédjét visszaveti.	1849 jan.	21.	II	504
Szeli. Ütközet; Beresényi Heistert visszavonulni kényszeríti.	1705 febr.	14.	II	344
Szelindek. Bem Puelner támadását visszatasítja.	1849 jan.	30.	II	520
Szempez. Bucsy Benedek elfoglalja.	1604 ápr.	—	II	163
« A kuruczok Stahremberget elfogják.	1708 febr.	26.	II	364
Szents. Podiebrad az utat fatorlaszokkal elzárja.	1469 márcz.	—	I	315
Szendrő (Vég-Szendrő). Murad ostromolja.	1437 jun.	—	I	242
« A törökök ismét ostrom alá veszik.	1438 —	—	I	247
« Mohammed szultán is sikortelenül ostromolja.	1454 szept.	—	I	289
« Kinizsy Ali pasa kincseit elfogja.	1493 decz.	—	I	336
« Szapolyai megtámadja.	1513 —	—	I	339
« A törökök elhagyják.	1688 szept.	6.	II	275
« Köprülü Musztafa rohammal beveszi.	1690 szept.	24.	II	284
« Ali pasa ostrommal elfoglalja.	1738 szept.	15.	II	411
« (Borsodmegye). Svendi Lázár megszállja.	1567 jan.	—	II	94
« A hajdúk a tatár tábort megrohanják.	1599 okt.	28.	II	143
« Boeskay hadai elfoglalják.	1604 nov.	—	II	160
« Bástának feladatik.	1604 decz.	2.	II	161
« Boeskaynak behódol.	1604 ápr.	—	II	163

			Köt.	Lap
Szendró. Kemény János megveszi.	1644 febr.	—	II	192
« Ferdinánd hadai visszafoglalják.	1644 máj.	—	II	192
« Pucheim az ostrom alóli fölmentését megkísérli.	1645 jul.	—	II	194
« I. Rákóczy Ferencz körülzárja.	1670 ápr.	—	II	230
« A bűjdosók megszállják.	1672 aug.	—	II	231
« Thököly egy oszlopa megveszi.	1678 —	—	II	236
« Ocskay a fölkelőkkel bekeríti.	1703 szept.	—	II	326
Szenkovics-Bandin. Vécsey a fölkelőkön fenyves győzelmet arat.	1878 szept.	21.	II	577
Szent-Benedek. (Erdély) Scherffenberg vereséget szenved.	1686 jun.	—	II	256
« Ilosvay Bethlen Sámuel hadát szétveri.	1703 szept.	20.	II	325
Szent-Demeter. Ulászló hadai elfoglalják.	1494 —	—	I	337
« Báthory Bali bég fölött győzelmet arat.	1521 —	—	I	346
« A törökök elfoglalják.	1526 jul.	13.	I	353
Szent-Endre. Lothringeni Károly Musztafa « pasa megtámadását visszaveri.	1684 jul.	10.	II	247
Szent-Erzsébet. Csata; Mihály Vajda Báthory Endrét legyőzi.	1599 okt.	28.	II.	144
Szent-Gotthárd. Csata; Montecuccoli Köprüli-záde Ahmed pasát megveri.	1664 aug.	1.	II	223
« Ütközet; Bezerédy Heister hadát szétveri.	1705 decz.	22.	II	349
« Bottyán Pálffy-t visszanyomja.	1706 aug.	—	II	353
Szent-György. II. Ottokár elfoglalja.	1271 máj.	—	I	138
« II. Ottokár újból birtokába veszi.	1273 aug.	—	I	141
« Hunyady a Cilleyektől visszafoglalja.	1446 —	—	I	276
« Both Gáspár a török támadást visszaveri.	1567 jan.	—	II	94
« Búcsy Benedék elfoglalja.	1604 máj.	15.	II	163
« Beresényi megveszi.	1705 ápr.	1.	II	345
« Balogh Ádám újból elfoglalja.	1710 febr.	—	II	380
Szent-Ilona. A magyar hadak Ferhád pasát megverik.	1557 —	—	II	75
Szent-Ivány. Sombori székely serege Urbánt megveri.	1848 okt.	31.	II	496
« Perczel a szerbeket visszaveti.	1849 márcz.	—	II	519
Szent-Jobb. Belgiojoso János feldúlja.	1604 szept.	—	II	157
« A bűjdosók megtámadják.	1672 okt.	8.	II	232
« Caprara megszállja.	1686 febr.	9.	II	254
« A nagyváradi pasa visszavételét megkísérli.	1687 —	—	II	266
« Bóné András behódítja.	1703 jul.	—	II	322
Szent-Kereszt. (Bármegye) A császári sereg Kucsuk pasa támadását visszaveri.	1664 máj.	16.	II	217

	Köt.	Lap
Szent-Kereszt (Bars megye). Wrba a fölkelőket megveri.	1678 nov.	19. II. 236
« Harez Károlyi és a Forgách alatt álló császáriak közt.	1703 —	— II 329
« Lásd még Bars-Szent-Kereszt és Zsarnócsa helyneveket.		
Szent-Margaréta. (Majád) A németek elfoglalják.	1289 máj.	16. I 154
Szent-Márton. (Györmegye) Lásd: Győr-Szt-Márton.		
Szent-Mihály. A kurucok Schulzot megverik.	1685 máj.	28. II 252
« Deák Pál huszárjai a törököt visszavetik.	1696 aug.	21. II 304
Szent-Tamás. Savoyai Jenő a török lovasokat visszaveri.	1697 szept.	3. II 307
« Bechtold támadása kudarcot vall.	1848 jul.	— II 489
« Bechtold újlag támadást intéz.	1848 aug.	19. II 490
« Mészáros támadása is sikertelen.	1848 szept.	21. II 490
« Perczel a szerb táborát megtámadja és szétveri.	1849 ápr.	3. II 520
Szent-Péter. A hajdúk Kolonitsot megtámadják.	1604 decz.	— II 162
Szent-Vid. Albert elfoglalja.	1289 decz.	— I 154
Szepesvár. Károly Róbert beveszi.	1307 jul.	— I 161
« Csata; Csák Máté Drugoth hadát megveri.	1312 jun.	18. I 165
« Katzianer elfoglalja.	1527 márcz.	24. II 11
« Boeskey hajdúi ostromolják.	1604 nov.	— II 160
« Fölkelő hadak behódoltatják.	1703 szept.	— II 327
« Császári hadak ostrommal beveszik.	1710 jun.	12. II 381
Szepsz. Hunyady birtokába ejti.	1449 szept.	5. I 285
« Hunyady újból elfoglalja.	1451 jul.	— I 287
« A tatárok Bástát visszaszorítják.	1599 febr.	— II 141
Szered. Eszterházy ostromolja.	1707 szept.	— II 361
« Görgöy támadó előtöréseket intéz.	1849 jun.	9. II 524
Szerednye. II. Rákóczy Ferencz rajtaütése eredménytelen.	1703 jun.	20. II 320
Szerencs. Némethy Pothót és Bebeket megveri.	1560 decz.	— II 77
« Balassa Menyhértnek kapitulál.	1564 febr.	13. II 81
« Kemény János visszaveszi.	1644 jun.	12. II 193
« Teleky és a bújdosok hatalmába kerül.	1678 jun.	— II 235
« Wallis elfoglalja.	1685 szept.	— II 253
Szereth. Székely és Zamojszky hadai Mihály vajdát megverik.	1600 okt.	20. II 147
Szigetvár. Nádasdy ostromolja.	1530 okt.	— II 16
« Ali pasa siker nélkül ostromolja.	1556 máj.	20. II 72

Szigetvár. 34 napi ostrom után, Zrinyi Miklós hősies védelme daczára Szulejmán megvívja.	1566 szept.	8.	II	94
« Badeni Lajos a várost elpusztítja. — —	1686 nov.	—	II	264
« A császári hadak a várat körülzárják. — —	1687 —	—	II	266
« Két évi ostrom után kapitulál. — — —	1689 febr.	3.	II	277
Szikszó. Ütközet; Rákóczy Zsigmond Kara Ali pasán győzelmet arat.	1588 okt.	8.	II	107
« Thököly Delabordot megveri. — — — —	1679 nov.	—	II	236
« Schlick innen Kassára visszavonul. — — —	1848 decz.	28.	II	502
Szilágy. Debreczeni Dózsa elfoglalja. — — —	1317 jun.	—	I	167
Szilágy-Somlyó. Szöcs kurucz ezredes rohammal beveszi. — — — — —	1703 aug.	10.	II	323
Szillisztria. Simon bolgár fejedelem veresége után ide menekül. — — — — —	894 —	—	I	5
« A szövetségesek ostromát megkísérlik.	1445 szept.	—	I	275
« Király Albert Ahmed pasát megveri. — — —	1595 nov.	—	II	127
Szina. Csata; Katzianer és Török B. János király hadát megverik. — — — — —	1527 márcz.	20.	II	10
Szinyérváralja. Eszterházy nádor I. Rákóczy György hajdúit szétveri. — — — — —	1631 márcz.	3.	II	189
Sziszek. 1-ső ostrom; Hasszán pasa ostromolja.	1591 —	—	II	108
« 2-ik ostrom; Hasszán pasa újból siker nélkül ostromolja. — — — — —	1592 jul.	20.	II	109
« 3-ik ostrom; Hasszán pasa ismét vívja. — — —	1593 jun.	15.	II	110
« Csata; Eggenberg és Erdődy Tamás Hasszán pasát megverik és elűzik. — — — — —	1593 jun.	22.	II	111
« A görög bérlegbég elfoglalja. — — — — —	1593 szept.	—	II	112
« Török őrsége elhagyja. — — — — —	1594 jul.	24.	II	116
Szitnya. Kurucz hadak behódítják. — — — — —	1703 szept.	—	II	326
Szluin. Erdődy Tamás a törököt megveri. — — —	1584 —	—	II	105
Szoboszló. Pálffy a kuruczokkal harczol. — — —	1711 jan.	8.	II	384
Szöd. Csernovics Iván Czibak Imre ellen csatát vesz. — — — — —	1527 jul.	25.	II	8
Szófia. II. István király feldúlja. — — — — —	1127 —	—	I	69
« III. Béla elpusztítja. — — — — —	1183 —	—	I	92
« A magyarok felgyújtják. — — — — —	1443 decz.	1.	I	262
Szőkefalva. Bem Puchneron győzelmet arat és őt hátrálni kényszeríti. — — — — —	1849 jan.	17.	II	520
Szokol. A boszniai pasa elfoglalja. — — — — —	1512 okt.	—	I	339
« Musztafa és Bali pasa kezeibe jut. — — —	1520 —	—	I	342
Szőllős. Csernovics Iván Perényi hadát megrohanja és szétveri. — — — — —	1527 máj.	4.	II	7
Szolnok. Ali pasa elfoglalja. — — — — —	1552 szept.	4.	II	63

				Köt.	Lap
Szolnok. Török őrsege elmenekül. — — —	1685	nov.	12.	II	253
« Borbély kurucz hada beveszi. — — —	1703	szept.	21.	II	325
« Cusani megtámadja és megadásra kényszeríti. — — —	1710	okt.	17.	II	382
« Perczel Ottingert megveri. — — —	1849	jan.	22.	II	505
« Danjanich és Vécsey Jellacsicsot megtámadják és visszanyomják. — — —	1849	márcz.	5.	II	510
Szombathely. A magyarok Miksától visszaveszik.	1491	aug.	—.	I	334
« Tury Ferencz Boesckaynak átadja. — — —	1605	jun.	—.	I	165
Szomolány. Ütközet; Beresényi Ritschánt keményen megveri. — — —	1704	máj.	28.	II	335
« Heister ostromolja. — — —	1705	jan.	—.	II	344
« Eszterházy megveszi. — — —	1705	jul.	9.	II	346
« Stahremberg a kuruczoktól elfoglalja. — —	1707	jun.	—.	II	361
Szöny. Pálffy Miklós Izsák pasa ellen csatát nyer. — — —	1584	—	—.	II	105
Szőresök. Andrassy a francziákkal kemény harcztot vív. — — —	1809	jun.	11.	II	469
Szőreg. Hadik a szerbektől megveszi. — — —	1849	febr.	13.	II	519
« Perczel az előnyomuló szerbeket visszaveri.	1849	márcz.	—.	II	519
« Csata; Haynau Dembinszkyt megveri. — —	1849	aug.	5.	II	530
Szörény. Károly Róbert beveszi. — — —	1330	szept.	—.	I	173
« Nagy Lajos elfoglalja és megerősíti. — —	1369	—	—.	I	204
« A törökök birtokába jut. — — —	1416	—	—.	I	235
« Ozorai a töröktől visszaveszi. — — —	1427	—	—.	I	237
« Török-oláh hadak elfoglalják. — — —	1432	—	—.	I	240
« Ostrom; Kinizsy a bodoni pasát megveri és elűzi. — — —	1492	ápr.	—.	I	334
« A törökök ujból ostrom alá veszik. — — —	1521	szept.	—.	I	346
« A törökök elfoglalják. — — —	1524	—	—.	I	350
Sztabicza. Ütközet; Keglevich és Alapy a pór-lázadókat szétverik. — — —	1573	jan.	—.	II	98
Sztari Majdan. Mátyás király elfoglalja. — —	1463	okt.	—.	I	309
Sztolác. Jovanovics a körülzáró fölkelőket szétveri. — — —	1878	aug.	21.	II	576
Sztrázsnicza. Bethlen Gábor elfoglalja. — —	1621	szept.	30.	II	181
« Ottlyk idúig portyáz. — — —	1704	jun.	—.	II	339
Sztropko. Albert elfoglalja. — — —	1491	—	—.	I	334
« Homonnay Rákóczy hadát megveri. — —	1619	decz.	—.	II	178
« Schulz és Barkóczy megveszik. — — —	1684	okt.	—.	II	249
Szucsáva. Zsigmond elfoglalja. — — —	1395	márcz.	—.	I	221
« Mátyás király az oláhokat kiszorítja. — —	1467	decz.	15.	I	312

Szucsava. Ütközet; Székely hadai Sándor vajdát megverik.	1561 nov.	10.	II	77
« Mihály vajda Báthory Zsigmondot megveri.	1600 —	—	II	147
« Magyar-oláh-lengyel hadak Lupul vajdát ostromolják.	1653 jun.	—	II	196
Szurdok. Bem hadteste a császáriakat állásukból kiveri.	1848 decz.	20.	II	503
Tábor. Harcok a magyarok és hussziták közt.	1438 aug.	11.	I	246
Tábor hegy. (Palästina.) A keresztések a várat eredménytelenül ostromolják.	1217 decz.	3.	I	105
Tálya. Rozgonyi megveszi.	1403 szept.	—	I	230
« Ferdinánd kezeire jut.	1527 okt.	—	II	10
« Fels Lénárt elfoglalja.	1535 ápr.	—	II	23
Talmács. Bem az oroszokat ide visszaszorítja.	1849 aug.	5.	II	531
Talpas. Tahy János a pártosoktól elfoglalja.	1553 —	—	II	71
Tamáshida. A mongolok elpusztítják.	1241 ápr.	20.	I	124
Tápió-Bicske. Klapka Jellacsicsot megveri és visszaveti.	1849 ápr.	4.	II	513
Tapoleza. A kuruczok Rabutint hevesen megtámadják.	1707 febr.	25.	II	358
Tára. Ütközet; Mánuel és a szerb-magyar had között.	1150 decz.	—	I	80
Tarcsa. Homonnay a váradi őrség egy részét megveri.	1616 jul.	—	II	174
Tarczal. János király Salm ellen csatát vesz.	1527 szept.	27.	II	9
Tarkó. Ferdinánd serege elfoglalja.	1556 aug.	—	II	74
Tata. Bali bég hadainak sikerrel ellentáll.	1526 szept.	—	I	362
« Ráskay Gábor elfoglalja.	1526 nov.	25.	II	6
« Nádasdy birtokába jut.	1527 aug.	—	II	9
« A német őrség gyáván megfutamodik.	1529 szept.	—	II	15
« Tasso Hannibál a töröknek áruló módon feladja.	1543 aug.	17.	II	40
« Hamza bég újból elfoglalja.	1557 máj.	1.	II	75
« A császári és magyar hadak visszaveszik.	1566 jul.	5.	II	83
« Ostrom, Paksy a töröknek átadja.	1594 jul.	13.	II	118
« Pálffy Miklós visszafoglalja.	1597 aug.	—	II	137
« Újból török kézre jut.	1597 szept.	9.	II	138
« Pálffy és Schwarzenberg visszafoglalják.	1598 ápr.	—	II	140
« Kara Musztafa megveszi.	1683 jun.	—	II	244
« Bottyán megszállja.	1705 nov.	21.	II	349

Táth. Csata; Lothringeni K. Ibrahim pasát teljesen megveri.	1685 aug.	16. II	251
Tavarnok. Kurucz hadak elfoglalják.	1710 febr.	— II	380
Teano. Nagy Lajos hadai elfoglalják.	1350 máj.	— I	192
Telegd. Heisler Thököly hadát szétveri.	1688 febr.	— II	272
« A békési zendülők utolsó hada is megsemmisíttetik.	1735 máj.	13. II	406
Temes. Garay a pártütöket megveri.	1387 jun.	— I	217
Temesvár. Péterffy a törököket legyőzi.	1416 —	— I	233
« Pongrácz Ali bég ellen csatát nyer.	1463 máj.	— I	308
« Dózsa paraszthada sikertelenül ostromolja.	1514 máj.	— I	341
« Csernovics Iván feldúlja.	1526 okt.	— II	7
« Iván hadai körülzárják.	1527 jun.	— II	7
« Losonezy Mohammed pasa rajtaütését meg- hiúsítja.	1551 okt.	16. II	51
« Ostrom; Losonezy hősieles védelme daczára, török kézre jut.	1552 jul.	25. II	59
« Báthory Zsigmond ostromolja.	1596 jun.	10. II	130
« Jósika István ostrom alá veszi.	1597 —	— II	139
« Heisler körülzárolja.	1689 jul.	— II	277
« A császári hadak ostromolják.	1696 aug.	12. II	303
« Harczok Deák huszárjai és a temesvári pasa között.	1698 szept.	18. II	312
« A török iga alól fölszabadul.	1716 okt.	13. II	395
« Dembinszky Haynau ellenében vereséget szenved; a szabadságharcz utolsó csatája.	1849 aug.	9. II	530
Terebes. Rákóczy György hadai Homonnayt megverik és kiűzik.	1619 szept.	3. II	176
Tergovist. Bocskay István rohammal beveszi.	1595 okt.	— II	129
Tesány. A boszniai pasa elfoglalja.	1512 okt.	— I	339
« Musztafa és Bali pasák kezeibe jut.	1520 —	— I	342
« Savoyai J. sikertelenül támadja meg.	1697 nov.	— II	312
Téth. Balogh Eszterházy F.-et megveri és elfogja.	1710 szept.	— II	382
Thüringia. Imre király a csehok segítségére jön és Hohenstaufeni Fülöpöt kiűzi.	1203 —	— I	99
Tirnova. Ütközet Maróthy és a törökök között.	1396 okt.	— I	224
« A törökök a magyarokat kelepeczébe csalják.	1444 okt.	24. I	267
« Hunyady felgyújtja.	1454 aug.	— I	289
Tisza. Csata; Béla vezér Endre királyon és a németeken fényes győzelmet arat	1060 —	— I	46
Tisza-Becs. II. Rákóczy F. előhada a révet hatal- mába ejti.	1703 jul.	14. II	321
Titel. Heisler és Wallis elfoglalják.	1688 jul.	26. II	273

		Köt.	Lap
Titel. A törökök visszaveszik.	1691 jul.	29. II	288
“ Ali pasa sikertelenül támadja.	1694 máj.	—, II	300
“ A törökök hatalmukba ejtik.	1695 szept.	—, II	302
“ Harczok a császári és török hajóhad közt.	1696 aug.	17. II	304
“ II. Musztafa megrohanja.	1697 aug.	28. II	307
“ A törökök siker nélkül vívják.	1698 okt.	—, II	313
“ Rákóczy a ráczok táborát szétveri	1704 jul.	12. II	339
Toboly. Debreczeni és Drugeth hadai elfoglalják.	1312 jun.	—, I	165
Tokaj. Albert longyel hada feldúlja.	1491 —	—, I	334
“ János király csatát veszti.	1527 szept.	27. II	9
“ Ferdinánd kezeibe jut.	1527 szept.	28. II	10
“ Nádasdy a németeket megveri.	1530 —	—, II	16
“ Pels Lénárt kezeibe kerül.	1537 ápr.	—, II	24
“ Derzsffy István megrohanja	1557 nov.	—, II	76
“ Svendi Lázár rohammal beveszi.	1564 febr.	9. II	81
“ Básta őrséggel és eleséggel látja el.	1604 febr.	—, II	162
“ Ostrom ; Bocskaynak behódol.	1604 márcz.	—, II	163
“ Czobor Mihály megadásra kényszeríti.	1605 okt.	—, II	168
“ I. Rákóczy F. ostromolja.	1670 ápr.	—, II	230
“ A bujdosók megszállják.	1672 szept.	—, II	231
“ Schmidt a kuruczokon győz.	1674 jun.	21. II	233
“ A kuruczok Kopp utóhadát megverik.	1677 okt.	—, II	234
“ Teleky siker nélkül vívja.	1678 máj.	—, II	235
“ Thököly hadai elfoglalják.	1682 aug.	—, II	239
“ Schulz hatalmába keríti.	1685 szept.	—, II	253
“ Tokaji és Szalontai kuruczokkal elfoglalják.	1697 jul.	1. II	306
“ Vaudemont visszaveszi.	1697 jul.	16. II	306
“ Beresényi ostrom alá fogja.	1703 szept.	—, II	324
“ Rákóczynak meghódol.	1704 jan.	9. II	330
“ Klapka Schlick támadását visszaveri.	1849 jan.	21. II	505
“ Wisoki az oroszok ellen csak esekély ellent- állást fejthet ki.	1849 jun.	28. II	529
Tököz. A császári hadak Somogyit visszazoritják.	1709 jun.	19. II	374
Tolna. A magyarok a törökkel sikeresen har- czolnak.	1599 jun.	20. II	142
“ Nádasdy, Thurzó és Pogrányi elfoglalják.	1602 szept.	—, II	151
Tomassovác. Damjanich beveszi.	1848 decz.	14. II	496
Tömös. Lüdersz a magyarokon győzelmet arat.	1849 jun.	20. II	530
Tőresvár. Báthory István szorongatja.	1529 jul.	—, II	12
“ Veterani Thökölyt megveri.	1690 nov.	—, II	287
Tőresvári szoros. Az oláhok Zsigmond át- vonulását megakadályozni akarják.	1395 jul.	6. I	222
“ Thököly Heiszlertől rajtaütéssel elfoglalja.	1690 aug.	15. II	286

Töresvári szoros. Thököly a Hannoveri herceg dandárát szétveri.	1690 nov.	—, II	287
Torda. A tatárok elpusztítják.	1285 máj.	—, I	152
« Szidi Amed pasa II. Rákóczy Gy. egy hadát megveri.	1659 nov.	25. II	202
« A tatárok Herbeville-n győzelmet aratnak.	1690 nov.	—, II	287
« Károlyi elfoglalja.	1607 febr.	—, II	352
Torgau. Frigyes Daun és Lascy ellen csatát nyer.	1760 nov.	3. II	430
Torna. A kuruczoknak meghódol.	1674 —	—, II	233
« Teleky újból megveszi.	1678 máj.	—, II	235
« Leslie ostromolja és vereséget szenved.	1679 ápr.	10. II	236
Tornallya. Utóvédharc Dembinszky és Schlick között.	1849 febr.	14. II	506
Toroczko. A tatárok súlyos vereséget szenvednek.	1285 máj.	—, I	152
« Károlyi elfoglalja.	1706 febr.	—, II	352
Török-Beese. Damjanich győzelme az osztrákok és szerbek fölött.	1848 okt.	13. II	495
Török-Gradiska. A szlapon hadtest vállalata nem sikerül.	1788 febr.	—, II	435
« Laudon ostrommal beveszi.	1789 jul.	9. II	438
Tövis. Básta Székely hadát szétveri.	1602 —	—, II	151
Traetto. Onorato a magyar hadakkal a nápolyiakat megveri.	1347 szept.	—, I	185
Trau. Kálmán királynak meghódol.	1102 —	—, I	64
« Tengori ütközet; a magyarok a velenceieket legyőzik.	1190 —	—, I	95
« A tatárok innen visszatérnek.	1241 —	—, I	125
« Mláden bán ostromolja.	1322 —	—, I	170
« Nagy Lajosnak meghódol.	1357 jul.	8. I	200
« Pisani nagy veszteséget szenved.	1378 okt.	—, I	208
« A bosnyákoknak meghódol.	1388 jun.	—, I	218
« Velenceze háborgatja.	1411 okt.	—, I	231
Trautenau. Gablenz Bonin hadteste fölött fényes győzelmet arat.	1866 jun.	27. II	552
Trebics. Mátyás Victorint ostromolja.	1468 jun.	—, I	314
Trembovka. Endre király beveszi.	1226 decz.	—, I	107
Trenesény. Salamon és Géza hada visszaűzi a cseheket.	1067 —	—, I	47
« Bagomér a tatárok ellen vitözül védelmezi.	1241 máj.	—, I	124
« Rasztisláv megveri a cseheket.	1253 jun.	—, I	131
« Királyi hadak hosszú ostrom után elfoglalják.	1321 ápr.	—, I	168
« Ostrom; Török Bálintnak meghódol.	1527 márcz.	—, II	11

		Köt.	Lap
Trencsény. Bocskay kezére jut.	1604 jun.	—	II 163
« Fölkelő hadak körülzárják.	1703 szept.	—	II 327
« Ritschán birtokába ejti.	1704 máj.	3.	II 335
« Rákóczynek meghódol.	1704 febr.	13.	II 339
« Beresényi és Czelder a várat ostromolják.	1704 aug.	4.	II 339
« Heister fölmentését megkísérli.	1705 márcz.	4.	II 344
« Csata; Heister és Pálffy II. Rákóczy F. seregét megverik.	1708 aug.	3.	II 366
Treviso. Nagy Lajos serege ostromolja.	1356 jul.	—	I 199
« Magyar hadak ostrom alá veszik.	1372 —	—	I 206
« Csata a magyarok és velenceiek között.	1373 jun.	30.	I 206
« Durazzo Károly ostromolja.	1379 —	—	I 209
« Magyar és páduai hadak megtámadják.	1381 máj.	—	I 211
« Ozorai Pipo ostromolja.	1412 jan.	—	I 231
Trotusa patak. Splényi a törökkel szerencsésen harczol.	1788 okt.	13.	II 437
Tullu. Aba király seregei itt egyesülnek	1042 febr.	15.	I 34
Tura. Csata; a magyarok Forgách Simon alatt a törököket szétverik.	1594 máj.	1.	II 116
« Perczel az orosz hadat megtámadja.	1849 jul.	20.	II 529
Turesek. Anlich Götzöt visszaveri.	1849 jan.	17.	II 504
Turia. Bechtold sikertelenül támadja.	1848 aug.	19.	II 490
Turnu-Szeverin. László király Ákos kun vezér ellen csatát nyer.	1091 aug.	—	I 59
Turóc-Szt-Márton. Grabbe orosz különítménye megszállja.	1849 jul.	—	II 529
Turtukáj. A burgundiak és szövetségeseik elfoglalják.	1445 szept.	8.	I 275
Udbinje. Ütközet, a magyarok Jákub pasa ellenében vereséget szenvednek.	1493 szept.	18.	I 335
Udvarhely. Guthy a székelyekkel beveszi.	1703 nov.	—	II 330
Ujlak. (Lásd Illok.)			
Új-Orsova. (Ada-Kaleh.) Mohammed pasa ostrom alá fogja.	1738 máj.	—	II 409
« A nagyvezir újbóli ostroma után, Kehrenberg azt feladni kénytelen.	1738 aug.	15.	II 411
« Laudon ostromolja.	1789 nov.	—	II 439
Új-Palánka. Daróczy a törököket megveri.	1694 —	—	II 299
« Rabutin elfoglalja.	1697 nov.	6.	II 312
« Savoyai Jenő megveszi.	1716 nov.	14.	II 396
« Eszterházy a törökkel megütközik.	1717 aug.	16.	II 402

		Köt.	Lap
Új-Palánka. A törökök elfoglalják.	1738 szept. 19.	II	411
Újvár. (Sárosm.) A magyarok sikertelenül ostromolják.	1461 jun. —.	I	303
Újvidék. Jellacsics beveszi és fölégeti.	1849 jun. —.	II	529
Ulm. Mack osztrák serege Napoleonnak kapitulálni kénytelen.	1805 okt. 17.	II	461
Ulma. Derencsényi a törököket megveri.	1492 márcz. —.	I	334
Ulrichskirchen. Laczkfi hadai rohammal elfoglalják.	1328 — —.	I	172
Ungvár. Thököly ostrom alá fogja.	1684 jan. —.	II	248
« Thököly ismételt ostrommal beveszi.	1684 jun. —.	II	249
« Schulz ostromolja.	1685 máj. 2.	II	252
« Lipót hadai kézre kerítik.	1685 okt. 30.	II	253
« Rákóczynak meghódol.	1704 febr. 26.	II	339
« A császáriaknak visszaveszik.	1711 máj. —.	II	385
Unna folyó. Erdődy Ivánovics Mohammed bégen diadalt arat.	1688 aug. —.	II	276
« Erdődy a törököt megveri.	1691 szept. —.	II	294
Uzsicze. A császári főszereg a töröktől elfoglalja.	1737 okt. 2.	II	408
« Ali pasa ostrommal visszaveszi.	1738 márcz. 23.	II	409
Vác. Sejbán tatár vezér feldúlja.	1241 márcz. 17.	I	115
« Fels Lénárt megszállja.	1540 okt. —.	II	30
« Fráter György a törökkel megvívhatja.	1541 márcz. —.	II	31
« A törökök elhagyják.	1595 szept. —.	II	124
« Pálffy és Schwarzenberg a töröktől elfoglalják.	1596 jun. —.	II	130
« Mohammed pasa visszaveszi.	1597 okt. 4.	II	138
« Verebélyi Bocskaynak átadja.	1604 máj. —.	II	163
« A budai pasa Bethlen Gábor őrségétől elfoglalja.	1620 nov. —.	II	180
« Csata; Lothringeni Károly Musztafa pasát megveri.	1684 jun. 27.	II	247
« Musztafa pasa visszavívja.	1684 nov. 3.	II	248
« Böttyán a budai őrség egy hadát megveri.	1709 aug. 22.	II	375
« Görgey Rambergnek Götz által vezényelt hadosztályát megszemmisíti.	1849 ápr. 10.	II	517
« Görgey az orosz csapatokat kiűzi és a várost elfoglalja, de azután elhagyni kénytelen.	1849 jul. 15.	II	529
Vadász. Hasszán pasának meghódol.	1567 márcz. —.	II	95
Vadna. Rozgonyi ostromolja és megszállja.	1458 ápr. 15.	I	301
Vág. A hussziták kiűzetnek.	1432 okt. —.	I	239
Vág-Besztercze. Pálffy megveszi.	1708 nov. —.	II	372

		Köt.	Lap
Vágujhely. A kuruczok körülzárják.	1708 jun.	—	II 365
Vajai rét. János Zsigmond hadai a székeleyeket megverik.	1562 máj.	—	II 78
Vajda-Hunyad. Czibak ostromolja.	1534 —	—	II 92
« Apaffy Thökölyt kiűzi.	1686 jun.	2.	II 255
« Tige a kurucz ostrom alól fölmenti.	1707 jan.	—	II 362
Vale seca. Karacsay a török támadást visszaveri.	1789 ápr.	19.	II 439
Valkó. Debreczeni Dózsa elfoglalja.	1317 —	—	I 167
Valmy. Csata Dumouriez és a szövetségesek közt.	1792 szept.	20.	II 445
Valpó. Murád bég ostromolja.	1543 máj.	15.	II 38
« A hajdúk elfoglalják.	1599 jun.	22.	II 142
« Herberstein Ibrahim pasát megveri.	1685 aug.	—	II 252
« A szerémségi hadtestnek kapitulál.	1687 szept.	30.	II 269
Várad-Olaszi. Beresényi a rácz telepet felkonczolja.	1703 aug.	6.	II 323
Várad-Püspöki. Ütközet Bagossy és Kriebanum közt.	1709 aug.	5.	II 379
Varannó. Thelekessy Perényi hadát szétveri.	1556 szept.	—	II 75
Varasd. Frangepán a vár vívása közben elesik.	1527 nov.	—	II 10
Varasd-Teplicz. Zrínyi Miklós és Székely Lukács Uléma pasát megverik.	1553 —	—	II 69
Várgede. IV. László a föllázadt Aba nádortól elfoglalja.	1281 —	—	I 152
« A füleki szandzsákbég rajtaütéssel elfoglalja.	1571 —	—	II 97
Várna. Hunyadynak önként meghódol.	1444 nov.	9.	I 267
« Csata; Murád szultán Hunyady fölött győzelmet arat.	1444 nov.	10.	I 269
Várpalota. Lásd Palota.			
Varsó. II. Rákóczy Gy.-nek meghódol.	1657 jun.	15.	II 198
Vaskapu szoros. Csata; Hunyady a törökökön fényes győzelmet arat.	1442 jul.	—	I 256
« II. Rákóczy Gy. megszállja.	1659 nov.	—	II 202
« Csáky kurucz haddal elfoglalja.	1706 ápr.	—	II 352
Vasvári. Teleky Mihály a szatmári őrség által elűzetik.	1672 szept.	20.	II 231
Véghiles. Rhédey Ferencz beveszi.	1604 febr.	—	II 163
« Géczy Zsigm. meglepi és elfoglalja.	1703 szept.	—	II 326
« Csajághy megtámadja.	1709 jan.	—	II 373
Velenze. (Olaszorsz.) A magyarok Péter doge által visszaveretnek.	899 jun.	29.	I 16
« (Felhérm.) Csata; Móga magyar hadteste Jellacsicsot visszaveri.	1848 szept.	28.	II 491
Velezd. A hajdúk Básta hadát körül fogják.	1604 nov.	27.	II 161

		Köt.	Lap
Velika. Ulána boszniai pasa elfoglalja.	1544 máj.	—, II	44
« Erdődy Péter kizsákmányolja.	1553 —	—, II	70
Verbász. Ütközet; a magyarok a törököket megverik.	1479 szept.	—, I	323
Verdun. A magyarok feldőlják.	926 —	—, I	22
Verebély. Ütközet Aulich és Simunics között.	1849 jan.	11, II	540
Vereczkei-szoros. A magyarok bejövetelökkor e szoroson átkelnek.	895 —	—, I	11
« Ütközet; a tatárok Dénes nádort megverik.	1241 márcz. 12.	I	115
Verőcze (Verőcze m.). Ulána pasa elfoglalja.	1553 —	—, II	69
« Draskovits és Herberstein sikertelenül vívják.	1597 okt.	—, II	138
« Ostrom; Leslienek kapitulál.	1684 jul.	25, II	248
Verona. Ozorai Pipo a velenceiekkel sikertelenül harcol.	1412 decz.	—, I	232
Vescecz. A töröknek meghódol.	1552 aug.	—, II	60
« Blomberg a szerbek támadását visszaveri.	1848 jul.	10, II	489
Vértés. III. Henrik német serege a hegységen át menekül.	1051 okt.	—, I	42
Veszeli. János cseh király a magyaroktól elfoglalja.	1315 jun.	—, I	165
« Mátyás Victorint rajtaütéssel elfogja.	1469 jul.	27, I	315
Veszprém. István király Koppányt megveri.	998 —	—, I	31
« Vitéz János Miksának átadja.	1490 nov.	—, I	333
« A magyarok visszaveszik.	1491 okt.	—, I	334
« Ostrom; Vas Mihály a várat Ali pasának feladja.	1552 ápr.	11, II	60
« Salm és Thury beveszik.	1566 jul.	1, II	83
« Szinán pasa ostromolja és megveszi.	1593 okt.	3, II	113
« Pálffy és Schwarzenberg elfoglalják.	1598 ápr.	—, II	140
« Haller és Fekete beveszik.	1620 szept.	—, II	178
« Kara Musztafa hatalmába ejti.	1683 jun.	—, II	244
« II. Rákóczi Ferencznek behódol.	1704 jan.	—, II	331
« Heister megveszi.	1704 máj.	25, II	335
« Heister újból hatalmába ejti.	1709 szept.	7, II	375
Veterani barlang (lásd Pescabara.)			
Vicenza. Ozorai Pipo tünadása meghiusúl.	1412 decz.	—, I	232
Világos. Görgey fegyvereit Rüdiger előtt lerakja; a szabadságharcz vége.	1849 aug.	13, II	531
Világosvár. Pertov pasa elfoglalja.	1566 szept.	—, II	84
« Borbély Györgynek kapitulál.	1595 —	—, II	127
« Heisler különítményo a töröktől visszaveszi.	1693 máj.	27, II	297
Vilna. N. Lajos és a cseh keresztetek ostromolják.	1344 decz.	—, I	178

Visegrád. Károly Róbert Csák Mátétól elfoglalja.	1315	—	—	I	168
« A törökök ellen megvédi magát.	1526	szept.	—	I	362
« Ferdinándnak önként meghódol.	1527	aug.	—	II	9
« Szulejmán serege elfoglalja.	1529	szept.	—	II	15
« Fels Lénárt ostromolja.	1540	okt.	—	II	30
« Fels Lénárt behódoltatja.	1540	decz.	—	II	30
« Mohammed pasa ostrom utján beveszi.	1544	ápr.	23.	II	44
« Ostrom; Mátyás főhercegnek meghódol.	1595	szept.	3.	II	124
« Lala Mohámmed elfoglalja.	1605	—	—	II	166
« Lothringeni Károly ostrommal beveszi.	1684	jun.	18.	II	247
« Ibrahim pasa ostromolja.	1685	jul.	22.	II	250
Visk. Sztojka a husztiakkal a tatárokat elúzi.	1717	szept.	1.	II	403
Vitányvár. Császári és magyar hadak megszállják.	1566	jul.	—	II	83
Vizakna. Nádasdy megtámadja.	1540	—	—	II	30
« Bem Puchner támadását visszaveri, de utóbb maga is vereséget szenved.	1849	febr.	4.	II	520
Vizsoly. Ütközet a kuruczok és császári zsoldosok között.	1697	máj.	—	II	306
Vlára-szoros. Ütközet; Ritschán a kurucz hadat visszanyomja.	1794	máj.	3.	II	335
Vodu-Turkuluj. Coburg és Szuvorov a törökön diadalt aratnak.	1789	jul.	31.	II	439
Vöröskő. II. Ottokár elfoglalja.	1271	máj.	—	I	138
« Ütközet; Herbeville a kuruczokat visszanyomja.	1705	aug.	11.	II	346
« Oeskay ostrom alá veszi.	1705	decz.	—	II	349
Vörösmart. Sándor László a ráczoaktól elfoglalja.	1704	jan.	—	II	331
« A császári hadak véres ütközet után Balogh kuruczait szétverik.	1710	okt.	29.	II	382
Vöröstorony szoros. Csata; Telegdy Ali béget megveri.	1493	ápr.	—	I	335
Vörösvár. Pálffy Miklós a törökön győzelmet arat.	1595	aug.	26.	II	124
Vrácsa. A magyarok elfoglalják.	1266	máj.	—	I	136
Vrána. A magyaroknak meghódol.	1383	—	—	I	214
« A bosnyák had fölmenti.	1387	nov.	8.	I	218
Vranduk. Szavoyai Jenő elfoglalja.	1697	okt.	19.	II	312
Vulkán-szoros. Az erdélyi hadtest megvédi.	1788	márcz.	21.	II	435
« A törökök elfoglalják.	1788	szept.	15.	II	436
« Hohenlohe a törököt megveri.	1789	okt.	8.	II	440

Vulka-Pordány. Iván vezér II. Ottokár útját elállja.	1273 okt.	—	I	141
« Ütközet; Schretter oszlopa Sopront feladni kényszerül.	1848 decz.	—	II	500
Vulka-Prodersdorf (lásd Vulka-Pordány).				
Wagram. Csata; Károly főherczeg Napoleon ellenében a döntő csatát elveszti.	1809 júl.	6.	II	471
Waidhofen. Laczkfi hadai rohammal beveszik.	1328 szept.	—	I	172
Wels. Berchtold bajor herczeg a magyarokon győzedelmeskedik.	944 aug.	12.	I	24
Werlaon. Zsolt fejedelem Henrikkel kilencz évi békét köt.	925	—	—	I 22
Widdin (lásd Bodon).				
Wolfenbüttel. Ütközet; a magyarok megveretnek.	938	—	—	I 24
Wsetin. Oeskey rohammal beveszi.	1708 máj.	—	II	364
Würzburg. Károly főherczeg Jourdan seregét döntőleg megveri.	1796 szept.	3.	II	454
Zabar. A felvidéki nemesség elfoglalja.	1593 nov.	20.	II	114
Zádorlak. Harez Egyedi Tamás és Uláma pasa között.	1551 szept.	26.	II	50
Zágráb. Miksa elfoglalja.	1490 okt.	—	I	333
« Corvin Jánosnak meghódol.	1491	—	—	I 334
« Tahy János és Bánffy ostromolják.	1528 nov.	—	II	11
Zajkány. Ütközet; II. Rákóczi Gy. Szidi Achmed ellenében vereséget szenved.	1659 nov.	22.	II	202
Zalaegerszeg. Köprülizáde Achmed pasa elfoglalja.	1664 júl.	12.	II	222
Zalatna. Janku oláh csőceseléke borzasztó verengzést visz végbe.	1848 okt.	23.	II	496
Zára. Kálmán király ostromolja.	1102	—	—	I 64
« Velenceének meghódol.	1115 aug.	—	—	I 67
« A horvát bán megkísérli visszavételét, de eredménytelenül.	1116 jun.	29.	I	68
« Csata; a magyarok visszahédítják.	1117 jun.	29.	I	68
« A doge sikertelenül ostromolja.	1181 febr.	—	I	92
« A keresztos hadak elfoglalják.	1202 nov.	24.	I	99
« Tengeri harez után a velenceiek elfoglalják.	1243 máj.	—	I	127
« A velencei uralom alól felszabadítja magát.	1312	—	—	I 169

			Köt.	Lap
Zára. Dandolo doge ostromoltatja.	1345 aug.	10.	I	180
« A magyarok sikertelenül küzdenek fölmentéséért.	1346 máj.	19.	I	181
« A magyaroknak meghódol.	1357 szept.	17.	I	200
« Frangepán Palisnajt megveri.	1389 nov.	22.	I	218
« Nápolyi Lászlónak meghódol.	1402 szept.	3.	I	229
Zara-vecchia. Kálmán király megszállja.	1097 —	—	I	63
« Velenczének meghódol.	1115 aug.	—	I	67
« A velenczei doge a magyarokat megveri.	1125 jun.	—	I	68
Zboró. Schulz és Barkóczy megveszik.	1684 szept.	29.	II	249
« Fölkelő hadak behódoltatják.	1703 szept.	—	II	327
Zengg. Pisani földülja.	1380 decz.	—	I	211
Zenta. Veteráni és Barkóczy a törököket megveri.	1686 okt.	19.	II	265
« Savoyai Jenő II. Musztafán fényes győzelmet arat.	1697 szept.	11.	II	309
« Perczel a szerbeket visszaveri.	1849 márcz.	—	II	519
Zernion. Draskovich a törököt megveri.	1689 jul.	20.	II	281
Zernyest. Thököly Heisler ellen csatát nyer.	1690 aug.	21.	II	286
Zétény. Ostrom; Némethy Thelekessynek feladja.	1558 jun.	—	II	76
Zimony. Amiens-i Péter a várat rohammal beveszi.	1096 jun.	—	I	60
« Mánuel ostrom útján hatalmába ejti.	1152 —	—	I	81
« A magyarok Manueltől visszafoglalják.	1165 ápr.	10.	I	87
« A görögök ismét megveszik.	1165 jul.	—	I	87
« Csata Dénes ispán és a görögök között.	1167 jun.	18.	I	89
« III. Béla a görögöktől visszafoglalja.	1180 szept.	25.	I	92
« Nándorfehérvárral együtt török kézbe jut.	1521 aug.	29.	I	347
Zistersdorf. Forgách beveszi.	1706 szept.	—	II	355
Znaim. Mátyás elfoglalja.	1468 jun.	—	I	314
Zólyom. Hunyady ostromolja.	1451 —	—	I	287
« Rhédey Ferencz beveszi.	1604 máj.	—	II	163
« Thököly birtokába ejti.	1678 —	—	II	236
« Forgách Bercsényivel szemben véres vereséget szenved.	1703 nov.	15.	II	328
« Bercsényi ostrommal beveszi.	1703 nov.	23.	II	329
« Csajághy megtámadja.	1709 jan.	—	II	373
Zomborfalva. Perczel a szerbeket megveri.	1849 márcz.	—	II	519
Zrin. Ferhád pasa elfoglalja.	1574 —	—	II	99
« Khevenhüller György visszaveszi.	1579 —	—	II	102
Zrinjivár. Zrinji Miklós a kanizsai pasa seregét szétveri.	1663 szept.	15.	II	212

	Köt.	Lap
Zrinyivár. Zrinyi Péter a boszniai pasa támadását visszaveri.	1663 okt.	8. II 213
« A törökök elfoglalják és légbe röpitik.	1664 jun.	30. II 222
Zsámbék. Útközet; Czobor és Révay a budai pasát megverik.	1581 — —	II 103
« Pálffy és Schwarzenberg feldőlják.	1599 ápr.	18. II 142
Zsarnó. Hunyady egy török csapatot megver és felkonczol.	1445 decz.	—, I 274
« Szapolyay János ostromolja.	1515 jul.	8. I 341
Zsarnócza. A esászári sereg Kuesuk pasa támadását visszaveri.	1664 máj.	16. II 217
Zseliz. Eszterházy a esászári tábort körülzárja.	1709 aug.	—, II 377
Zsepese. Savoyai Jenő elfoglalja.	1697 okt.	18. II 312
« A megszálló sereg a fölkelőket szétűzi.	1878 aug.	7. II 573
Zsibó. Graven Károlyi utóvédjét visszanyomja.	1708 nov.	22. II 373
« Czecz alezr. az oláhokat szétveri.	1848 decz.	19. II 503
Zsibói szoros. Herbeville Rákóczy hadát megver.	1705 nov.	11. II 348
Zsigárd. Útközet Görgey és az osztrák II. és IV. hadtest közt.	1849 jun.	16. II 524
Zsitva. A németujvári grófok IV. László hadait megverik.	1286 — —	I 153
« Harezok Bottyán és a esászári hadak között.	1709 ápr.	—, II 373
Zsoleza. Csata, II. Béla király Boleszlót megver.	1132 jul.	22. I 72
Zsolna. Fölkelő hadak behódoltatják.	1703 szept.	—, II 327
« Thuróczy árulással Pálffynak átadja.	1708 okt.	—, II 372
Zürich. 2-ik csata, Masséna az osztrák-orosz sereget megver.	1799 szept.	27. II 456
Zvenigrod. A magyarok Igoreviesot legyőzik.	1211 — —	I 101
« Endre Msztiszláv ellen csatát vesz.	1226 decz.	—, I 107
Zvornik. Kont nádor ostromolja és megveszi.	1359 — —	I 202
« Mátyás eredmény nélkül ostromolja.	1464 szept.	—, I 310
« Ostrom; Badeni Lajosnak kapitulál.	1688 szept.	25. II 276
« Hasszán pasa megrohanja.	1689 jan.	18. II 277
« A törökök visszavívják.	1689 jul.	20. II 281
« Petrás támadása nem sikerül.	1717 szept.	—, II 403

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

KÉT HAVONKINT MEGJELENŐ FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

1898. XI. ÉVFOLYAM.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

BÁRCZAY OSZKÁR,

volt m. k. honvédhuzár százados, a Magyar Tud. Akadémia főtítkári segédje.

A Hadtörténelmi Közlemények az Akadémia szünetidejét kivéve, két havonkint, mindenkor egy-egy 8—10 nyomtatott ivre terjedő füzetben, jelenik meg. — A folyóirat előfizetési ára 4 forint*. Az előfizetések csak egy egész évfolyamra fogadtatnak el. — Az előfizetési pénzek a Magyar Tud. Akadémia főtítkári hivatalába czímezendők.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága.

ÉRTESÍTÉS.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS HADTUDOMÁNYI MUNKÁI.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte, bevezető életrajzzal, szövegmagyarázattal s megjegyzésekkel ellátta

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD-SZÁZADOS

Ára 2 frt.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

I. Az 1866. évi osztrák-olasz háború.

12 térkép és rajzmelléklettel.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából írta

SZÉCSI MÓR

HONVÉD-SZÁZADOS

II. Az 1866. évi osztrák-porosz háború.

19 szövegábrával és két térképmelléklettel.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából írta

BALÁS GYÖRGY.

HONVÉD-ŐRNAGY.

A kötetek ára egyenkint 3 frt.

A fentebbi munkák megrendelhetők a Magyar Tudományos Akadémia főtítkári hivatalánál, és minden könyvkereskedésben.